

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

MILLIY IQTISODIYOTNING YUQORI O‘SISH SUR‘ATLARINI
TA‘MINLASHDA BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA
AUDITNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
ANJUMANI

MATERIALLARI TO‘PLAMI

15-16 NOYABR
2024

FARG‘ONA POLITEKNIKA INSTITUTI
FARG‘ONA SHAHRI,
FARG‘ONA KO‘CHASI 86-UY

15-16-noyabr, 2024-yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

FARG‘ONA POLITEKNIKA INSTITUTI

ISHLAB CHIQARISHDA BOSHQARUV FAKULTETI

“BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT”

KAFEDRASI

**MILLIY IQTISODIYOTNING YUQORI O‘SISH
SUR‘ATLARINI TA‘MINLASHDA BUXGALTERIYA
HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA AUDITNING NAZARIY
VA AMALIY MASALALARI**

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLARI TO‘PLAMI

15-16-noyabr, 2024-yil

UO‘K 338.2

X 70

Mas‘ul muharrirlar:

A.Toshpulatov DSc, dots.

A.Xojayev, DSc, dots.

A.A.Ermatov, PhD, dots.

Tahririyat hay‘ati:

P.Y. Raxmonazarov, N.A. Yuldasheva, U.I. Nishonov, N.Qudbiyev

Taqrizchilar:

Pardayev M.Q., i.f.d., prof. (O‘zbekiston)

M.J.Abdiyev, i.f.d., prof. (Qirg‘iziston)

Milliy iqtisodiyotning yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashda buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditning nazariy va amaliy masalalari. / Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – Farg‘ona, 2024-y. 466-bet.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli, 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmonlari, 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan Taraqqiyot strategiyasida belgilangan vazifalarning bajarilishi hamda O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 18-yanvardagi 16-sonli buyruqqa asosan o‘tkazildi.

Konferensiya materiallari to‘plamidagi maqola va tezislar buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditning metodlarini qo‘llash va takomillashtirish yo‘nalishlarini ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodim-izlanuvchilar va magistrantlar hamda talabalar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma‘lumotlar va meyoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari ma’suldirlar.

**Farg‘ona politexnika instituti rektori, t.f.d., professor
Salomov O‘ktam Raximovichning**

KIRISH SO‘ZI

Assalomu alaykum, hurmatli konferensiya ishtirokchilari, qadrlı mehmonlar!

Ilm-fan insoniyat ma‘naviy hayotining ijtimoiy hodisasi hisoblanadi. U inson faoliyatining ham nazariy, ham amaliy sohasini ifodalaydi. Ilm-fan rivojlanishining dastlabki bosqichlarida olimlar tabiat hodisalarini kuzatib, tafakkur qilib tajribalar o‘tkazishlar orqali nazariyalar yaratgan bo‘lsalar, keyinchalik bu hodisalarni bo‘ysundirish va boshqarish asosida mehnat faoliyatlarini yengillatishga, yashash sharoitlarini yaxshilashga erishib borganlar. Ilm-fan rivojlanishining eng muhim qonuniyati uni iqtisodiy taraqqiyotga ta‘sir, ya‘ni ishlab chiqarish va jamiyatni boshqarishdagi rolining, umuman jamiyatdagi ahamiyatining oshishi bilan bog‘liq.

Insoniyat tarixiga nazar tashlasak ilm-fan jamiyatning amaliy, birinchi navbatda ishlab chiqarish ehtiyojlariga javob sifatida vujudga kelgan. Matematika, astronomiya, mexanika va kimyo fanlarining paydo bo‘lishiga qishloq xo‘jaligi, savdo, sanoat, irrigatsiya, tibbiyot, dengizchilikning rivojlanishi, yirik jamoat binolarining qurilishi sabab bo‘lgan. Jamiyat taraqqiyotining “markazi” ilmiy bilimlar bo‘lib, bu bilimlarning shakllanishi moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish hamda ma‘naviy sohadagi barcha sohalarni imkoniyatlarini oshiruvchi omil sifatida belgilanadi. Ilm-fan iqtisodiyotning yangi tarmoqlarini yaratishga, mehnat unumdorligini oshirishga, yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlarni rivojlantirishga va mamlakat iqtisodiy subyektlarining jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi.

Dunyo mamlakatlari iqtisodiyotlarini globallashtirish jarayonlari o‘z navbatida xo‘jalik subyektlari o‘rtasida kuchli raqobat muhitini shakllanishiga olib kelmoqda. Bu o‘z navbatida yangi, zamonaviy, raqobatbardosh va muhimi arzon mahsulot turlarini ishlab chiqarish uchun korxonalarda tizimli ravishda ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash siyosatini amalga oshirishni taqozo etadi. Iqtisodiyot tarmoqlariga investitsiyalar, xususan xorijiy investitsiyalarni jalb etishda, milliy iqtisodiyotning mavjud salohiyatini ro‘yobga chiqarish, uning global ishlab chiqarish va qo‘shilgan qiymat zanjiriga integratsiyasini yanada chuqurlashtirish, erkin bozor tamoyillarini amalda tatbiq etishni kengaytirish hamda O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a‘zoliciga erishishini ta‘minlashda moliyaviy hisob va hisobotni Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlari asosida tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu jihatdan olganda bugun o‘z ishini boshlayotgan mazkur konferensiya mamlakatimizda moliyaviy hisobni yuritish, moliyaviy hisobotlarni tuzish va taqdim etish metodologiyalarini takomillashtirish, audit hamda iqtisodiy tahlilni ishonchlilik va ahamiyatini oshirish masalalaridagi mavjud muammolarni olimlar, amaliyotchilar va mutaxassislar ishtirokida yuqori darajada muhokama qilish imkonini beradi.

Milliy va xorijiy ishlab chiqarish subyektlari faoliyati samaradorligi, umuman, iqtisodiyotni yuqori sur‘atlarda o‘sishi hamda barqaror rivojlanishida moliyaviy hisob, iqtisodiy tahlil va auditning o‘ziga xos o‘rni bor. Shu sababli muhtaram Prezidentimizning 2020 yil 24- fevralda PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi va bu qaror asosida 18 ta banddan iborat “Yo‘l xaritasi” tasdiqlandi. Mazkur qaror ijrosini ta‘minlashda Farg‘ona politexnika institutiga alohida mas‘uliyat yuklatilgan bo‘lib, xususan, “Buxgalteriya hisobi” va “Audit” fanlaridan dars beradigan professor-o‘qituvchilarni akkreditatsiyadan o‘tgan o‘quv markazlarida MHXS bo‘yicha tezlashtirilgan tarzda o‘qitish bo‘yicha vazifalari belgilangan. Bu albatta bejiz emas, chunki uzoq yillar davomida institutimizda mamlakatimizda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan buxgalteriya maktabi shakllangan.

Alohida ta‘kidlash mumkinki, Farg‘ona politexnika institutida Prezidentimizni yuqoridagi qarori ijrosini ta‘minlash yo‘nalishlarida Institutimiz 2024 yilda Respublikamiz OTMLari ichida birinchi bo‘lib sertifikatlangan buxgalterlarni tayyorlash bo‘yicha Xalqaro ACCA akkreditatsiyadan

o‘tib, mazkur tashkilotini “kumush” rasmiy hamkori statusini qo‘lga kiritdi. Hozirda Ishlab chiqarishda boshqaruv fakulteti qoshida tashkil qilingan O‘quv Markazida viloyatimiz, qolaversa Farg‘ona vodiysidagi OTMLar iqtisodiy ta‘lim yo‘nalishlaridagi talaba va magistrleri, korxona va tashkilotlarni buxgalteriya xizmati xodimlari Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlari bo‘yicha tegishli kurslarda o‘qitilmoqda.

Milliy iqtisodiyotning jadal rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotga transformatsiyasi sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya, soliq va boshqaruv hisobini muvofiq tarzda yuritish, ularning iqtisodiy va moliyaviy holati hamda faoliyatini ilmiy asosda tahlil etish va auditini samarali tashkil etishdagi muammolarni yechimini aniqlash o‘tkazilayotgan ushbu “Milliy iqtisodiyotning yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlashda buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va auditning nazariy va amaliy masalalari” mavzusidagi mazkur anjuman mamlakatimizdagi buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit tizimidagi nazariy, amaliy hamda uslubiy muammolarni ilmiy yechimlarini aniqlashga xizmat qiladi.

O‘ylaymanki, anjuman natijasida olingan xulosalar, ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar respublikamizdagi xo‘jalik yurituvchi subyektlarida moliyaviy hisob va hisobot, moliyaviy tahlil hamda audit uslubiyotlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur ilmiy-amaliy konferensiya ishiga muvaffaqiyatlariniini tilayman va istiqbolda ilm-fanning mazkur sohasida erishilgan yutuqlarni ishlab chiqarishga samarali joriy etilishiga ishonaman.

1-SHO‘BA. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MAMLAKAT INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA MOLIVAVIY HISOB VA HISOBOTNING O‘RNI

MHXSGA O‘TISH SHAROITIDA KICHIK VA O‘RTA BIZNES KORXONALARIDAN BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH MUAMOLARI

Kudbiyev Davlatbay,

Farg‘ona politexnika instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası professori, i.f.d.

E-mail: davlatbay.kudbiyev@ferpi.uz, +998903000470.

Zakirova Sevaraxon O‘ktamjon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti 62A-21 BH va A guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda kichik va o‘rta korxonalar tomonidan MHXSga o‘tishda buxgalteriya hisobining xususiyatlari muhokama qilinadi. Bugungi kunda MHXSga muvofiq buxgalteriya hisobini rivojlantirish kichik biznesni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Kichik biznesni moliyalashtirish yetarlicha keng tarqalmagan va investorlar uchun qiziq emas, chunki yirik va o‘rta biznes qisqa vaqt ichida dividendlar olishda yanada jozibali bo‘lib, bu kichik biznes foydasiga ishlamaydi, bu yerda foyda olish faqat uzoq vaqtdan keyin mumkin. O‘zbekistonda kichik biznesni rivojlantirish imkoniyatlaridan biri xalqaro miqyosda moliyalashtirishni qo‘llash, xalqaro tenderlar va kreditlar olish imkoniyatidir.

Kalit so‘zlar: kichik va o‘rta korxonalar, kichik tashkilotlar, moliyaviy hisobotlar, xalqaro moliyaviy hisobot tizimi, buxgalteriya siyosati.

Kichik va o‘rta korxonalar tomonidan MHXSni qo‘llash muammosi so‘nggi yillarda moliyaviy hisobotni tartibga solish sohasida eng ko‘p muhokama qilinadigan muammolardan biri hisoblanadi [1]. Fond bozorlarida, shu jumladan xorijiy bozorlarda muhim moliyaviy resurslarni jalb qiladigan yirik, birinchi navbatda transmilliy kompaniyalar tomonidan qo‘llanilishi uchun xalqaro standartlar ishlab chiqilgan. Bunday standartlarning mavjudligining asosiy benefitsiarlari butun dunyo bo‘ylab o‘z aktivlarini joylashtiradigan global investorlardir. An‘anaviy ravishda kichik va o‘rta, birinchi navbatda rivojlanayotgan va o‘tish iqtisodiyoti deb tasniflangan korxonalar tomonidan MHXSni qo‘llashga urinishlar bunday korxonalarning MHXSda ko‘zda tutilgan prinsiplar va buxgalteriya talablarini qo‘llashdagi qiyinchiliklarini ko‘rsatadi.

Aytish mumkinki, MHXSni kichik va o‘rta korxonalar darajasida qo‘llashdan manfaatdor bo‘lgan deyarli barcha tomonlar ushbu toifadagi korxonalar uchun standartlarni soddalashtirish kerak degan fikrga qo‘shilishadi. Ushbu masala bo‘yicha birinchi munozaralar 2005-yilda bo‘lib o‘tdi, MHXS bo‘yicha qo‘mitasi MHXSni kichik va o‘rta biznes uchun moslashtirish bo‘yicha ish boshlanganini e‘lon qildi [2].

2007-yilda kichik va o‘rta biznes uchun MHXS loyihasi kiritilishi bilan munozara qayta boshlandi. Chartered Certified buxgalterlar uyushmasi (ACCA) ma‘lumotlariga ko‘ra [3], MHXS standartining uzoq kutilgan loyihasi iqtisodiyotning ushbu muhim sektori uchun samarali xalqaro moliyaviy hisobot tizimini yaratish yo‘lidagi jiddiy qadamdir [4]. MHXS qo‘mitasi kichik va o‘rta biznes uchun haddan tashqari murakkab moliyaviy hisobot tizimini optimallashtirish bo‘yicha ko‘p ishlarni amalga oshirdi.

Yangi standartni global miqyosda muvaffaqiyatli qo‘llash uchun turli mamlakatlar uning qoidalariga rioya qilishda ma‘lum bir moslashuvchanlikni qo‘llashlari katta rol o‘ynaydi. Biroq,

moliyaviy hisobotlarni tuzuvchilar (buxgalterlar) uchun standartdan foydalanishda hali ham ko‘plab qiyinchiliklar mavjud. Bundan tashqari, standart loyihasi ushbu turdagi hisobotlardan foydalanuvchilarning ehtiyojlarini aniq shakllantirishni ta‘minlamaydi.

Kichik biznes uchun MHXS ma‘lumotlariga ko‘ra, kichik va o‘rta biznes o‘zlarining moliyaviy hisobotlarini foydalanuvchilarning keng doirasiga taqdim yetishlari shart bo‘lmagan, tashqi foydalanuvchilarga, ya‘ni biznesni boshqarish bilan shug‘ullanmaydigan egalari, mavjud va potensial kreditorlarga moliyaviy hisobotlarini berishlari shart bo‘lmagan korxonalar sifatida qaraladi.

Kichik yoki o‘rta biznesning moliyaviy hisobotining maqsadi korxonaning moliyaviy holati, operatsiyalar natijalari va pul oqimi to‘g‘risida ma‘lumot berishdir, ular iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda o‘zlarining hisobotlarini hisobga olgan holda tayyorlangan hisobotlarni talab qilish imkoniyatiga ega emaslar [5].

Ushbu ma‘lumotlar kompaniyaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimini ishonchli aks ettirishi kerak. Ishonchli aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarni tan olishning ta‘riflari va mezonlariga muvofiq bitimlar, boshqa hodisalar va shartlarning oqibatlarini haqqoniy aks ettirishni talab qiladi.

Agar kerak bo‘lsa, qo‘shimcha ma‘lumotni oshkor qilish bilan kichik biznes uchun MHXSni qo‘llash moliyaviy holatni, operatsiyalarning moliyaviy natijalarini va kichik biznesning pul oqimlarini ishonchli taqdim etishni ta‘minlaydigan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashga olib keladi deb taxmin qilinadi.

Kichik biznes uchun MHXSning o‘ziga xos talablariga rioya qilish foydalanuvchilarga muayyan bitimlar, boshqa hodisalar va shartlarning korxonaning moliyaviy holati va moliyaviy natijalariga ta‘sirini tushunishga yordam beradigan hollarda qo‘shimcha ma‘lumotlarni oshkor qilish zarur.

Kompaniya yiliga kamida bir marta moliyaviy hisobotlarning to‘liq to‘plamini (shu jumladan qiyosiy ma‘lumotlarni) taqdim etishi kerak. Korxona moliyaviy hisobotlarining to‘liq to‘plami o‘z ichiga olishi kerak:

1) oraliq natija hisoblanadi foyda yoki zarar (belgilashda tan obyektlar, shu jumladan, davr uchun tan daromad va xarajatlar, barcha ma‘lumotlar ko‘rsatgan hisobot davri uchun hisobot sana yoki keng qamrovli daromad biri bayonotida kabi moliyaviy holatiga bayonoti) va boshqa keng qamrovli daromad mahsulot daromad, yoki - alohida daromad bayonot va keng qamrovli daromad alohida bayonot. Agar korxona foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotni va har tomonlama daromadlar to‘g‘risidagi hisobotni taqdim yetishga qaror qilsa, har tomonlama daromadlar to‘g‘risidagi hisobot foyda yoki zarar chizig‘idan boshlanadi, so‘ngra boshqa keng qamrovli daromad moddolari ko‘rsatiladi;

2) hisobot davri uchun xususiy kapital o‘zgarishlar bayonoti;

3) hisobot davri uchun pul oqimlari to‘g‘risidagi hisobot;

4) buxgalteriya siyosatining muhim elementlari va boshqa tushuntirish ma‘lumotlarining xulosasini o‘z ichiga olgan eslatmalar.

Agar moliyaviy hisobot taqdim etiladigan davr uchun kompaniya kapitalidagi yagona o‘zgarishlar foyda yoki zarar, dividendlarni to‘lash, oldingi davrlardagi xatolarga tuzatishlar va buxgalteriya siyosatidagi o‘zgarishlar natijasida yuzaga kelgan bo‘lsa, kompaniya yil uchun yagona foyda to‘g‘risidagi hisobotni taqdim etishi mumkin. Moliyaviy hisobotga eslatmalarni shakllantirishda korxonalar:

1) moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va hisob siyosatining o‘ziga xos tamoyillari asosida ma‘lumot berish;

2) moliyaviy hisobotning boshqa qismlarida ko‘rsatilmagan majburiy ma‘lumotlarni oshkor qilish;

3) har qanday moliyaviy hisobotni tushunish uchun maqbul bo‘lishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni taqdim etish.

Kompaniya iloji boricha yozuvlarni tartibli ravishda topshirishi kerak.

Eslatmalarda tegishli ma’lumotlar mavjud bo‘lgan moliyaviy hisobotda keltirilgan har bir element uchun kompaniya to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy hisobotda o‘zaro bog‘liqlikni taqdim etishi kerak.

Eslatmalar, qoida tariqasida, quyidagi ketma-ketlikda taqdim etiladi:

1) moliyaviy hisobot kichik biznes uchun MHXS muvofiq tayyorlangan bir bayonot ;
2) amaliy hisob siyosatining muhim qoidalari to‘plami;
3) moliyaviy jadvallar taqdim obyektlar uchun axborot bilan birga, va bunday axborot taqdimot natija ularda moliyaviy jadvallar va maqolalar taqdimot ketma-ketlikda bilan mos bo‘lishi kerak;

4) har qanday qo‘shimcha ma’lumot.

Buxgalteriya siyosatining asosiy qoidalarining qisqacha tavsifida kompaniya moliyaviy hisobotni tayyorlashda ishlatiladigan baholash asoslarini, shuningdek moliyaviy hisobotni tushunish uchun foydali bo‘lishi mumkin bo‘lgan boshqa buxgalteriya siyosatini oshkor qilishi kerak.

Kichik biznes uchun MHXS ma’lumotlariga ko‘ra, buxgalteriya siyosati korxona tomonidan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda qo‘llaniladigan o‘ziga xos prinsiplar, asoslar, shartnomalar, qoidalar va amaliyotdir.

Buxgalteriya siyosatini shakllantirishda korxona shu kabi operatsiyalar, boshqa hodisalar va shartlarga nisbatan uni tanlashi va doimiy ravishda qo‘llashi kerak, faqat kichik biznes uchun MHXS boshqa hisob siyosati qo‘llanilishi kerak bo‘lgan narsalarni toifalarga ajratishni talab qiladigan yoki ruxsat beradigan holatlar bundan mustasno. Agar standart bunday toifalarni talab qilsa yoki imkon bersa, tegishli hisob siyosati tanlanishi va har bir bunday toifaga izchil qo‘llanilishi kerak.

Buxgalteriya siyosatida o‘zgarishlar zarur hollarda ruxsat etiladi yoki moliyaviy jadvallar moliyaviy holatiga bitimlar, boshqa voqealar yoki sharoitlar ta’siri haqida ishonchli va ko‘proq tegishli ma’lumot beradi, deb olinadi, operatsiyalar yoki korxonaning pul oqimlari moliyaviy natijalari.

Standart hisob siyosatining o‘zgarishiga olib kelmaydigan ba’zi harakatlarni nazarda tutadi:

➤ hisob siyosatining operatsiyalarga nisbatan qo‘llanilishi, o‘z mohiyatiga ko‘ra operatsiyalardan farq qiluvchi boshqa hodisalar yoki shartlar, ilgari sodir bo‘lgan boshqa hodisalar yoki shartlar;

➤ ilgari sodir bo‘lmagan yoki ahamiyatsiz bo‘lgan operatsiyalar, boshqa hodisalar yoki shartlarga nisbatan yangi hisob siyosatining qo‘llanilishi;

➤ haqiqiy xarajatlarni hisobga olish usulining o‘zgarishi, agar ishonchli adolatli qiymat o‘lchovi endi mavjud bo‘lmasa (yoki aksincha), aks holda ushbu MHXS adolatli qiymatda o‘lchashni talab qiladigan yoki imkon beradigan aktiv uchun.

Kichik biznes uchun MHXSni birinchi marta qo‘llaydigan korxona ushbu holatlar uchun standartda nazarda tutilgan maxsus protseduradan foydalanishi kerak.

Hisobot davri boshida moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotni tayyorlashda kompaniya tomonidan qo‘llaniladigan hisob siyosati o‘tgan davr uchun moliyaviy hisobotni tayyorlashda kompaniya tomonidan qo‘llanilgan sanadagi hisob siyosatidan farq qilishi mumkin. Bunday holda, tegishli tuzatishlarni shakllantirishga ehtiyoj bor. Shuning uchun, MHXSga o‘tish kunida korxona bunday tuzatishlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqsimlanmagan daromadda aks ettirishi kerak (yoki agar kerak bo‘lsa, boshqa toifada).

Moliyaviy hisobotga eslatmada, korxona MHXSni qo‘llash uning moliyaviy holatiga, operatsiyalarning moliyaviy natijalariga va pul oqimlariga qanday ta’sir qilganini tushuntirishi kerak.

Shunday qilib, kichik biznes uchun MHXS -bu murakkab mavzular misollar va ularni qo‘llash bo‘yicha qo‘shimcha ko‘rsatmalar bilan ta’minlangan hujjat. Materialning taqdimot tili

soddalashtirilgan. Umuman olganda, standart amaliy qo‘llanishda yanada tushunarli, foydalanish uchun qulaydir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son.
2. Кундузова, К. И. (2022, April). ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ. In E Conference Zone (pp. 92-95).
3. Temirqulov, A., & Qudbiyev, N. (2022). IQTISODIY RIVOJLANISH MAQSADLARINI AMALGA OSHIRISHDA SOLIQ SIYOSATI O‘RNI. Journal of Integrated Education and Research, 1(2), 121-127.
4. Qudbiyev, N. T., Axmadaliyeva, Z. A., & No, D. M. O. G. L. (2022). SOLIQ YUKINING BIZNES UCHUN AHAMIYATI. Scientific progress, 3(3), 699-708.

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО

Абдиев Мурат Журатович,

*д.э.н., профессор кафедры бухгалтерского учета и аудита,
Ошский технологический университет, Кыргызская Республика, г.Ош, Ферганский
политехнический институт, профессор кафедры бухгалтерского учета и аудита,
Республика Узбекистан, г.Фергана, e-mail: mabdiev1977@mail.ru;*

Токторов Кубаныч Кадырмаматович,

*д.э.н., профессор кафедры бухгалтерского учета и экономического анализа,
Ошский государственный университет, Кыргызская Республика, г.Ош;
e-mail: toktorovk70@mail.ru ;*

Момунов Уметбек Насирдинович,

*к.э.н., доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита, Ошский технологический
университет, Кыргызская Республика, г.Ош, e-mail: umetbuh@mail.ru.*

Аннотация. В предлагаемой научной статье рассмотрены организационно-методические аспекты учета обязательств на предприятиях в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности (МСФО), уточнены их теоретические и практические положения. По результатам исследования обоснованы теоретические и организационно-методические аспекты дальнейшего развития бухгалтерского учета обязательств, направленных на достижение их эффективной деятельности в условиях перехода на МСФО. Предметом исследования выступают организация и развитие бухгалтерского учёта обязательств предприятий как совокупность способов накопления и обработки информации, предназначенной для принятия управленческих решений. Методы и материалы исследования: исторический и логический подходы, метод сравнения, монографический.

Ключевые слова: учет, бухгалтерский учет, заемный капитал, обязательства, МСФО, стандарты, организация, счета, отчеты.

В своей финансово-хозяйственной деятельности предприятие осуществляют расчеты по заработной плате, с работниками, с бюджетом по налогам, поставщиками за поставленные материальные ценности и другие которые при этом образуется задолженность так называемой кредиторской. В бухгалтерском учете их еще называют обязательства.

Обязательства возникают в результате совершения предприятием различных сделок и являются юридическим основанием для последующих платежей за товары или представленные услуги.

Обязательства регистрируются в учете только тогда, когда возникает задолженность по нему[2]. Обязательства по срокам погашения делятся на 2 вида:

- 1) текущие обязательства (краткосрочные)
- 2) долгосрочные обязательства.

Краткосрочные обязательства, или краткосрочная кредиторская задолженность, включают в себя долги, погашение которых ожидается в течение года или хозяйственного цикла, какой бы продолжительности он ни был. В большинстве случаев долги оплачиваются или за счет оборотных средств, или из средств, полученных по краткосрочному кредиту, в связи с этим классификация краткосрочных обязательств совпадает с классификацией оборотных средств. Кредиторскую задолженность, которую не планируют погашать в течение следующего года или обычного хозяйственного цикла, относят к долгосрочным обязательствам [1]. Обязательство регистрируется в учете только тогда, когда возникает задолженность по нему.

Все больше стран, в том числе и Кыргызстан, начинают применять концептуальные основы финансовой отчетности IFRS и IAS. МСФО как основу составления финансовой отчетности, повышения прозрачности, улучшения качества данных, снижения стоимости капитала, привлечение потока инвестиций. Поэтому признание обязательств, ее классификация и оценка по МСФО, а также других элементов отчетности требует от бухгалтера повышенного внимания [5].

Принципы МСФО определяют обязательства как имеющуюся обязанность компании, возникшую из прошлых событий, исполнение которой приведет к оттоку из компании ресурсов, содержащих экономические выгоды. Определение показывает основные характеристики обязательств, но не раскрывает критерии, которым они должны удовлетворять, прежде, чем будут признаны в балансе.

Признание, классификация и оценка обязательств регулируются несколькими стандартами МСФО, что в свою очередь повышает сложность и согласованность их использования.

В связи с развитием отечественной системы учета и отчетности, в соответствии с принципами МСФО возникли новые аспекты, требующие исследования и выработки теоретико-методологических обоснований к формированию и использованию информационной базы, отражающие состояние обязательств предприятий горнодобывающей отрасли страны.

Как отмечено выше, обязательства предприятия регулируются значительным числом стандартов МСФО и национальными методическими и нормативными документами. Положения по учету обязательств охватывает почти все стандарты МСФО, а не только МСФО (IAS) 37 или МСФО (IFRS) 16 «Аренда», МСФО (IFRS) 17 «Договоры страхования».

Обязательство является не только важным объектом бухгалтерского учета и финансовой отчетности, но и аналитическим элементом оценки и измерения платежеспособности и уровня устойчивости финансового состояния предприятия. Отсюда, неправильное применение МСФО по обязательствам окажет влияние, как на другие элементы финансовой отчетности, так и на результаты деятельности предприятия. Поэтому анализ текущих обязательств, должен быть направлен не только на оптимизации внутренней структуры обязательств, но их строгого учета и анализа для целей обеспечения краткосрочной, долгосрочной платежеспособности и финансовой стабильности предприятия[3].

Учетно-отчетные данные, являются основополагающей информацией для финансового анализа текущих обязательств. Вместе с тем, они все же не дают полного понимания тех

принципов и правил, на основе которых были сформированы. При составлении финансовой отчётности, в соответствии с МСФО, также допускалось ряд условностей и допущения, которым было подвержено измерение ресурсов, источников их образования, доходов и расходов предприятия. Это оказывает влияние, как на качество проводимого финансового анализа, так и на его результаты. Кроме того, процесс проведения финансового анализа текущих обязательств в большинстве случаев сводится к исчислению и оценке количественных значений отдельных показателей, что ведет к некоторому искажению его содержания. Не скорректированные на условности и допущения (неопределенности) аналитические показатели не позволяют правильно интерпретировать их содержание и принимать более обоснованные управленческие решения.

Рис. 1- Перечень стандартов и положений МСФО по LAS и LFRSучитывающие обязательства предприятия

Следует отметить, что учетные данные также является основным источником информации для анализа, внутреннего аудита текущих обязательств и управления показателями, связанные с ними таких как, ликвидность, платежеспособность, эффективности, ЭФР, WACC и другие.

Эффективность управления деятельностью компаний, требует создания службы внутреннего аудита, для принятия превентивных мер в целях достижения единство управленческих решений и их реализации.

Несмотря на множество методик, и международной практики, спорной проблемой остаются вопросы оценки обязательств предприятия.

Все обязательства и задолженности, которые предусматривают погашение денежными средствами или другими финансовыми активами (дебиторская задолженность по торговым операциям; векселя полученные; задолженность по займам к получению; суммы долга по облигациям к получению) являются финансовыми обязательствами. Соответственно признание такого обязательства и его оценку следует осуществлять с соблюдением IAS 32, IAS 39, МСФО (IFRS) 9. Все другие обязательства классифицируются как не текущие.

МСФО предлагают несколько видов оценок, которые могут использоваться при признании обязательств и их отражении в учете и отчетности (п. 4.55, 4.56 Концептуальной основы) [4, 5].

1) историческую себестоимость или фактическую (сумма денежных средств или их эквивалентов, которая, как ожидается, будет уплачена в целях погашения обязательства в ходе обычной деятельности);

2) текущую себестоимость, обязательства отражаются по недисконтированной сумме денег или их эквивалентов, которая была бы необходима для погашения обязательства на текущий момент.

3) стоимость погашения, обязательства отражается по текущей стоимости, то есть по недисконтированной сумме денег или их эквивалентов, которая, как ожидается, будет уплачена для погашения обязательств в ходе обычной деятельности или исходя из условий договора при обычном развитии событий;

4) приведенную стоимость, обязательства отражаются по дисконтированной стоимости будущего чистого выбытия денег, которые, как ожидается, будут необходимы для погашения обязательств в ходе обычной деятельности.

Таблица 1

Порядок оценки обязательств в балансе по МСФО

Вид обязательства	Оценка
Обеспечение	Учетная оценка ресурсов (за вычетом суммы ожидаемого возмещения), необходимых для погашения соответствующего обязательства.
Целевое финансирование	Оценка по сумме средств целевого финансирования (IAS 41, 20)
Долгосрочные обязательства, на которые начисляются проценты	Оценка по настоящей стоимости – дисконтированной сумме будущих платежей (за вычетом суммы ожидаемого возмещения), которая, как ожидается, будет необходима для погашения обязательств (IAS 23, 32, 39), (IFRS 9)
Обязательство по аренде	МСФО (МСФО) 16 (заменяет МСФО (МСФО) 17 с 1 января 2019 года (досрочное применение разрешено при условии также досрочного применения МСФО (IFRS) 15)
Текущие обязательства	Оценка по сумме погашения – не дисконтированной сумме денежных средств или их эквивалентов, которая, как ожидается, будет уплачена для погашения обязательств
Доходы будущих периодов	Оценка по справедливой стоимости активов, полученных или подлежащих получению

Безусловно, основой оценки является историческая стоимость, но в зависимости от вида и условий возникновения конкретного обязательства она может совмещаться с другими видами оценок из указанного перечня оценок.

Проведенное исследование современной концепции учета обязательств в соответствии с требованиями МСФО на отечественных предприятиях Кыргызской Республики позволило сформулировать вывод, о том, что исследование проблем учета обязательств предприятий обусловлено развитием и реформированием экономики КР, переходом отечественной системы учета к международным стандартам финансовой отчетности. Признание, классификация и оценка обязательств предприятий отрасли, как основы повышения качества раскрытий информации, способной инициировать эффективность решений в части формирования и использования обязательств, регулируются большим количеством стандартов МСФО

Обязательства представляют собой источники средств формирования активов, обеспечивающие финансовую устойчивость и получения экономической выгоды. Принятая учетная политика и метод учета и оценки обязательств должны мобилизовать часть обязательств предприятия на покрытие расходов на разведку и разработку, необходимых для достижения экологической и финансовой устойчивости и рациональное управление созданных активов за счет обязательств;

Внедрение системы организационно-методических положений учета обязательств с учетом международных и национальных требований и их адаптация к отечественной практике предприятий позволит снизить коррупционные риски, обеспечить финансовую устойчивость предприятий и позволить повысить прозрачности финансовой отчетности.

Список использованной литературы:

1. Абдиев М.Ж. Составление финансовой отчетности по МСФО, согласно разработанной Концепции финансовой отчетности [Текст] / М.Ж.Абдиев // Вестник Ош ГУ, -Ош, 2013.-№3 -С.123-126
2. Абдиев М.Ж. Финансовый учет [Текст]: учебное пособие для вузов / М.Ж. Абдиев.- Ош: 2018.- 210 с.
3. Буланова З.Ш. Учет, анализ и внутренний аудит текущих обязательств на предприятиях (на примере горнодобывающих предприятий Юга Кыргызской Республики) [Текст]: автореф. дис.канд.экон.наук по спец. 08.00.12 - бухгалтерский учет, статистика / З.Ш.Буланова. – Бишкек, 2019. – 28 с.
4. Международные стандарты финансовой отчетности-ГКСФОА. Бишкек-2001. Постановление Государственной службы регулирования и надзора за финансовым рынком при Правительства КР от 28 июля 2010 года № 18, «О Международных стандартах финансовой отчетности». Бишкек, 2002.
5. [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.training.pwc.ru>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЁТА ЧАСТНОГО КАПИТАЛА В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ

*Азизхон Хожаяев Саидалохонович,
Ферганский политехнический институт
д.э.н. (DSc), доцент кафедры “Бухгалтерского учета и аудита”,
e-mail: a.xojayev@ferpi.uz, +998 90 274 33 99
Музаффарова Шохзодахон Жамшидовна,
Студентка Ферганский политехнический института*

Аннотация. В данной статье вопрос возникает с привлечением частного капитала в акционерных обществах. Основное внимание уделяется механизмам совершенствования управления акционерными обществами и повышения их эффективности. Рассматриваются различные аспекты управления акционерным капиталом, в том числе корпоративное управление, дивидендная политика, контроль за появлением показателей. Совершенствование учета собственного капитала акционерного общества играет ключевую роль в повышении финансовой прозрачности и устойчивости компаний. Внедрение международных стандартов и современных методов оценки способствует более точному отражению стоимости капитала и оптимизации его структуры. Этот подход обеспечивает надежность данных и укрепляет доверие инвесторов.

Ключевые слова: доверие инвесторов, устойчивость компании, современные информационные системы, автоматизация учета, анализ данных, внутренний контроль, аудиторские проверки, внешний контроль и аудит, независимые аудиторы, корпоративные политики и стратегии управления капиталом, прозрачность.

Совершенствование частного учета капитала в акционерных обществах является ключевым элементом для повышения эффективности управления и обеспечения независимости этих компаний. Это включает в себя внедрение современных технологий учета, совершенствование регуляторных механизмов, развитие корпоративного управления и повышение квалификации специалистов, что в свою очередь способствует более прозрачному и достоверному управлению капиталом, а также привлечению новых инвестиций. Капитал представляет собой одну из самых сложных категорий бухгалтерского учета. Существует множество различных интерпретаций этого понятия, что приводит к неопределенности в понимании термина "капитал".

Определение термина "капитал" в работах российских и зарубежных экономистов часто бывает нечетким. Чаще всего под капиталом понимается размер акционерного капитала, эмиссионная прибыль и нераспределенная прибыль. Однако некоторые ученые также включают все долгосрочные источники капитала. Понятие "капитал" часто используется для обозначения активов компании, при этом они делятся на основной капитал

(долгосрочные активы, включая незавершенное производство) и оборотный капитал (весь оборотный капитал компании) [15]. Профессор Л. Т. Гиляровская подчеркивает, что исследование капитала представляет собой сложный и непрерывный процесс сбора, классификации и использования информации из финансовой отчетности и бухгалтерского учета. Это необходимо для определения финансового состояния предприятия, оценки темпов его финансово-экономической деятельности, выявления доступных источников формирования капитала и их эффективного использования, а также для прогнозирования будущего развития предприятия на капиталовложенческом рынке [16].

В рамках Международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) данное понятие определяется как основа для учета конкретных экономических событий и методов анализа финансового состояния организации [9]. Согласно пункту 49 Принципов составления финансовой отчетности по МСФО, капитал представляет собой долю владельцев в активах компании, которая остается после вычитания всех её обязательств. В настоящее время вопрос учета собственного капитала не получает должного внимания. Это во многом объясняется тем, что существует мнение о том, что для качественного учета капитала достаточно корректного отражения доходов и расходов [10]. Тем не менее, есть несколько важных аспектов, которые требуют непосредственного учета собственного капитала, такие как переоценка финансовых инструментов, предназначенных для продажи и выхода на пенсию, переоценка основных средств и нематериальных активов, а также движение отложенных налогов, связанных со статьями капитала и прочее. В процессе развития экономического общества и осуществления хозяйственной жизни организаций

бухгалтерский учет является мерилом его процессов, а изменение информационных запросов как внутренних, так и внешних пользователей, считается одним из основных факторов совершенствования всех разделов бухгалтерского учета.

Собственный капитал представляет собой сумму стоимости всего имущества и ресурсов предприятия, которые находятся в его собственности и используются для формирования различных активов. Он может изменяться в результате дополнительных финансовых или имущественных вливаний, а также в зависимости от результатов деятельности компании[11]. В бухгалтерском балансе собственный капитал отображается в отдельных разделах, отражая разницу между всеми активами и обязательствами предприятия. Нормативно-правовая база, регулирующая анализ и учет собственного капитала, включает в себя различные постановления, законы, приказы и другие нормативные документы, касающиеся ведения бухгалтерского учета и отчетности. Существенное количество законов и нормативных актов было разработано для учета и контроля собственного капитала[12].

Одним из направлений в учете, требующего постоянного изучения и совершенствования является собственный капитал, который в количественном выражении можно определить как разницу между активами и пассивами организации. Собственный капитал предприятия является совокупной величиной вложений участников бизнеса – учредителей – для обеспечения дальнейшей деятельности субъектов хозяйствования, а также источником формирования той части активов, остающихся у предприятия после исключения всех обязательств из совокупных активов [6]. Разработка и внедрение современных стандартов бухгалтерского учета: Важно переходить к международным стандартам финансовой отчетности (IFRS), которые обеспечивают более высокую степень прозрачности. В Узбекистане с 2019 года постепенно внедряются эти стандарты, что улучшает качество отчетности и привлекает международных инвесторов. Обязательное аудирование финансовой отчетности независимыми аудиторами: Проведение обязательного аудита помогает повысить доверие к финансовым отчетам компании. В Узбекистане, как и в других странах, обязательное проведение аудита является стандартом для акционерных обществ, что способствует укреплению их репутации и инвестиционной привлекательности. Внедрение специализированных программных решений для автоматизации учета: Использование ERP-систем позволяет сократить количество ошибок, повысить скорость обработки информации и улучшить контроль за финансовыми потоками.

Добавочный капитал представляет собой ресурс финансирования компании, формируемый в результате переоценки активов или продажи акций по цене выше их номинала, а также за счет реинвестирования прибыли в основные средства. Капитализированная прибыль — это доля чистой прибыли, которая направляется на финансирование увеличения активов[13]. Она фиксируется в балансе в виде общей суммы с начала деятельности компании. Эта прибыль помогает оценить, насколько возрос капитал компании благодаря ее деятельности[14]. Основным источником увеличения собственного капитала является чистая прибыль, которая остается внутри компании и служит внутренним источником долгосрочного финансирования. Если предприятие испытывает убытки, капитальные запасы уменьшаются на величину этих убытков.

Кардинальные изменения внешней среды функционирования предприятий, необходимость адаптации к ним обуславливают потребность в изучении организационно-методических подходов к учету собственного капитала предприятия, поскольку возрастающая потребность бизнеса в информационных данных, формируемых в системе бухгалтерского учета свидетельствует о повышении его роли как уникального источника для принятия обоснованных управленческих решений [3]. Получается, что принятие управленческих решений как тактического, так и стратегического характера, несомненно, должно базироваться на достоверной оперативной информации формируемой учетно-

аналитической системой экономического субъекта [1]. В Узбекистане активно развиваются технологии для автоматизации учета, что позволяет компаниям быть более конкурентоспособными. Использование облачных технологий для хранения и обработки данных: Облачные технологии позволяют минимизировать риски потери данных, обеспечивая доступность информации в любое время и с любого устройства. Это особенно важно для акционерных обществ, работающих в различных регионах, как в Узбекистане, где активно развиваются облачные решения. Ужесточение требований к раскрытию информации о современном капитале: Важно, чтобы акционерные общества обеспечивали более полное раскрытие информации о составе и движении капитала. В Узбекистане, например, были приняты меры по улучшению раскрытия информации на фондовом рынке, что способствует повышению доверия к компаниям. Усиление контроля со стороны регуляторных органов и акционеров: Регулирующие органы должны обеспечить соблюдение стандартов отчетности, а акционеры — быть вовлечены в процесс мониторинга. В Узбекистане действуют Национальный банк, фондовая биржа и другие контролирующие органы, которые направляют усилия на улучшение контроля за корпоративными практиками. Укрепление роли совета директоров в сфере управления капиталом: Совет директоров должен не только принимать решения, но и контролировать эффективное использование капитала. В Узбекистане акционерные общества начинают больше внимания уделять роли совета директоров в управлении, что способствует улучшению стратегического планирования[8]. Разработка четких внутренних политик и процедур управления капиталом: Компании должны разрабатывать внутренние документы, регулирующие управление капиталом, чтобы избежать конфликтов и ошибок в распределении средств. В Узбекистане ряд крупных компаний уже разрабатывают такие документы, ориентируясь на международные практики[7]. Регулярное обучение бухгалтеров и финансовых специалистов новым направлениям и технологиям: Для качественного управления капиталом необходимо, чтобы специалисты постоянно обновляли свои знания. В Узбекистане проводятся регулярные тренинги и семинары для бухгалтеров и финансовых специалистов, что способствует повышению уровня профессионализма.

Так как, собственный капитал имеет свои ограничения. Полагаться исключительно на собственные средства для финансирования деятельности компании не всегда выгодно. Это особенно актуально в случаях, когда производство подвержено сезонным колебаниям. В определенные моменты у компании может накопиться значительная сумма на банковских счетах, тогда как в другие периоды могут возникать нехватки средств. Также важно отметить, что если стоимость заемных финансовых ресурсов невысока, а компания в состоянии обеспечить более высокий уровень доходности на инвестиции, чем затраты по кредитам, то привлечение заемных средств может укрепить её позиции на рынке и повысить рентабельность акционерного капитала. Однако, если заимствованные средства преимущественно представлены краткосрочными обязательствами, это может сделать финансовое состояние компании нестабильным, поскольку с краткосрочными финансами необходимо постоянно работать — следить за их своевременным возвратом и оперативным привлечением остальных капиталов на короткие сроки.

Список использованной литературы:

1. Бахолдина И.В. Бухгалтерский (финансовый) учет / И.В. Бахолдина, Ю.В. Щербинина. – М. 2021.
2. Качкова О.Е. Бухгалтерский финансовый учет / О.Е. Качкова, М.Ю. Алейникова, Е.Н. Баранова, И.Д. Демина. – М. 2020.
3. Нурмухамедова Х.Ш. Собственный капитал: проблемы теории и практики учета // Экономика и управление: проблемы, решения. 2021

4. Исламова Д.Р. Финансовое управление в акционерных обществах: теория и практика. - Ташкент: Экономика, 2020.
5. Ронжина М.А. Совершенствование системы учета собственного капитала в России / М.А. Ронжина, М.И. Горбачева // Социально-экономическое развитие России: проблемы, тенденции, перспективы. – 2020.
6. Шевелев А.Е. Бухгалтерский учет и анализ / А.Е. Шевелев, Е.В. Шевелева. – М.
7. Халимов А.А. Управление акционерным капиталом в условиях современной экономики. - Ташкент: Узбекистан, 2021.
8. Козаков Ю.Г. Корпоративное управление в акционерных обществах: опыт и перспективы развития. - Ташкент: Наука, 2019.
9. Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R. “Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari.
10. Эрматов, А.А. (2022). ЗНАЧЕНИЕ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ.
11. <https://www.bss.uz/rubric/21-sobstvennyy-kapital?pw=124&token=3c45%2016b5-bcaa-11a0-f27f-2d01e2cfed1d&ttl=7776000&ustp=W>
12. Нурматов, О. Т. (2018). Вопросы соответствия международным стандартам национального стандарта бухгалтерского учёта Республики Узбекистан. Вопросы науки и образования, (11(23)), 13-14
13. Солиев, Д. Ж., Кучкаров, Б. К., & Абдуллаев, Б. Д. У. (2022). ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(6), 565-578
14. Davlyatshaev, A. A., & Temirkulov, A. A. (2022). Internationalization of the Educational Process in a Market Economy. JOURNAL OF ALGEBRAIC STATISTICS, 13(3), 3459-3464.
15. Кудбиев, Д. (2022). Особенности Учета Основных Средств В Узбекистане. Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities, 11, 142-149.
16. Гиляровская Л.Т. Система показателей оценки эффективности использования собственного и заемного капитала: научное издание. –М.: Экзамен, 2014. –156 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

*Эрматов Акмалжон Акбаралиевич,
Ферганский политехнический институт,
PhD, доцент кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”,
e-mail: a.ermatov@ferpi.uz, +998 93 739 10 04*

Аннотация. В тезисах данной статьи описывается роль акционерных обществ в экономике сегодня, вопросы формирования их уставного капитала, количество действующих в нашей стране акционерных обществ, количество размещенных в них акций, особенности деятельности учет этих акций и их совершенствование. Разработаны и рекомендованы к использованию предложения и рекомендации по совершенствованию учета структурных элементов частного капитала в акционерных обществах.

Ключевые слова: акционерное общество, элементов собственного капитала, уставный капитал, резервный капитал, добавленный капитал, нераспределенная прибыль или убытки, учет хозяйственных процессов, корпоративных ценных бумаг, учет дивидендов.

Действующие и вновь созданные акционерные общества в стране являются крупными формами партнерской собственности, и действующие правила в области бухгалтерского

учета не позволяют организовать качественный и эффективный бухгалтерский учет на этих предприятиях и соответствовать международным стандартам. Формирование уставного капитала акционерных обществ, распределение дивидендов, подготовка отчетности на основе международных стандартов финансовой отчетности и другие проблемы привели к выбору акционерных обществ в качестве объекта исследования. В настоящее время количество акционерных обществ, зарегистрированных в Государственном предприятии «Центральный депозитарий ценных бумаг» в стране составляет 595, из которых 157 работают в промышленности, 198 - в сельском хозяйстве, 168 - в сфере услуг и 72 - в сфере финансов. Общее количество выпущенных акций этих компаний составляет почти 10040,46 млрд. сумов, при этом их стоимость составляет 147987,80 млрд. сумов [1].

Рисунок 1. Структура собственного капитала в соответствии с Международными стандартами бухгалтерского учета [2].

Очевидно, что общая стоимость собственного капитала акционерных обществ, действующих в Республике Узбекистан, играет важную роль в экономике страны (см. Таблицу 1). Однако на сегодняшний день в процессе формирования уставного капитала у этих хозяйствующих субъектов нет бухгалтерского учета, позволяющего учитывать акции, на которые подписались учредители и погашали свои долги в соответствии с долями.

Таблица 1.

Количество акционерных обществ, осуществляющих свою деятельность в Республике Узбекистан [3].

	Количество АО	Объем выпуска (акций) (трлн. сумов)
Всего:	681	210,1
1 Государство	261	166,5
2 Акции в размещении	97	7,8
3 Иностранные владельцы	332	9,3
4 Органы хозяйственного управления	101	4,8
5 Прочие владельцы	629	21,8

В настоящее время для решения данной проблемы для ведения подробного учета счета 8310 - «Обыкновенные акции» необходимо ввести следующий забалансовый счет:

- счёт 017- «Подписка на обыкновенные акции и выплата долей».

Номинальная стоимость подписанных акций отражается по дебету счета 017, а сумма платежей, произведенных учредителями по акциям, отражается по кредиту этого же счета. Его невозможно подвергнуть корреспонденции с другими счетами, потому что это забалансовый счет. К счету 017 «Подписка на обыкновенные акции и выплата долей» могут

быть добавлены дополнительные субсчета для ведения отдельного счета акционеров. Когда акции акционерного общества выпускаются на основе частного размещения, счет 017 дает возможность учредителям компании отдельно узнать статус платежей по подписанным акциям.

Информацию о состоянии акций подписчиков и выплат по ним также можно получить с помощью балансовых отчетов. Для этого необходимо, чтобы новые счета 8311 - «Подписанные обыкновенные акции» и 8312 - «Оплаченные обыкновенные акции» были добавлены в план рабочих счетов путем внесения изменений в учетную политику компании. Отражение эмиссионных процессов в счетах бухгалтерского учета приведено в таблице 2.

Таблица 2

Учет процесса эмиссии акций в счетах бухгалтерского учета

№	Содержание хозяйственных процессов	Дебет	Кредит
1	Формирование уставного капитала предприятия	4610	8310
2	Распределение стоимости подписанных акций	8310	8311
	а) Распределение стоимости оплаченных акций	8311	8312
3	б) Прием платежей по акциям, на которые подписаны учредители	Балансовые счета, отражающие полученные стоимостные значения	4610
4	Уменьшение уставного капитала на часть уставного капитала, не сформированную в установленный срок	8310	4610

Если возможно определить стоимость акций с подпиской на балансе счета 8311, перечисленных в таблице, но не оплаченных, то можно будет определить стоимость акций, оплаченных за подписку, по остаткам на счетах 8312.

Совершенствование учета резервного капитала требует соблюдение в бухгалтерском учете принципа соответствия остатков счета 8510 - «Корректировки на переоценку имущества» и 8530 - «Безвозмездно приобретенное имущество». Нельзя сказать, что на сегодняшний день стоимость, возникшая в результате переоценки имущества и его безвозмездного приобретения, учитывалась на основе принципа соответствия, потому что эти стоимости хранятся как остатки на счетах до списания объекта со счета.

Объекты стоимости, сформированные в результате переоценки безвозмездно полученного имущества и долгосрочных активов, передают свою стоимость в структуру оборотного капитала в процессе срока действия, т.е. предприятие осваивает данную стоимость. Для их учета по принципу соответствия рекомендуется списывать сформированную стоимость в течение срока службы объекта и учитывать их в нераспределенной прибыли предприятия. Это гарантирует, что стоимость имущества, приобретенного безвозмездно в конце срока его службы, полностью переносится на собственный капитал, произведенный предприятием. Для отражения этого процесса в бухгалтерском учете рекомендуется использовать следующие проводки:

Дебет 8510, 8530 (сумма определяется методом начисления амортизации)

Кредит 8710 - Счет нераспределенной прибыли (убытка) за текущий год

Определение стоимости, переносимой на счет нераспределенной прибыли предприятия, основывается на методах списания, которые применяются пропорционально методам равномерного распределения или амортизации объекта. То есть стоимость списываемого имущества распределяется в течение срока действия счета или отражается в кредите счета 8710 пропорционально сумме амортизации, рассчитываемой на ежегодной основе.

Другой структурный элемент собственного капитала, «Счет учета резервов предстоящих расходов и платежей», не может быть учтена в составе собственного капитала, потому что, согласно требованиям Международных стандартов бухгалтерского учета, эта статья фактически представляет будущие обязательства предприятия.

В соответствии с требованиями концептуальных основ финансовой отчетности имеется возможность надежно оценить стоимость, а статьи, которые вызывают сокращение средств, которые могут принести предприятию экономические выгоды в будущем, признаются как обязательства.

Кроме того, в параграфе 4.20 Концептуальных основ международных стандартов финансовой отчетности указано, что резервы, учитываемые в собственном капитале, должны распределяться только как вычет из нераспределенной прибыли предприятия.

Резерв на предстоящие расходы и платежи рассчитывается на основе условий признания обязательства в соответствии с требованиями Международных стандартов финансовой отчетности. Поэтому было бы целесообразно включить эту статью в счет 6200 - «Счета учета отсроченных обязательств», т.е. рекомендуется внедрить счет 6260 - «Резерв предстоящих расходов и платежей» и использовать его для этих целей.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью», Ташкент, 6 декабря 2001 г., № 310-П. // [Электронный ресурс] // Информационно-поисковая система Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: www.lex.uz

2. Учетная политика и финансовая отчетность по 1-НСФО утверждены Министерством финансов Республики Узбекистан от 26 июля 1998 года № 17-17 // [Электронный ресурс] // Информационно-поисковая система Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: www.lex.uz

3. Концептуальные основы финансовой отчетности // [Электронный ресурс] // Единая справочная служба «Norma». - URL: https://nrm.uz/contentf?doc=470813_konceptualnye_osnovy_finansovoy_otchetnosti/

4. «Қимматли қоғозларнинг Марказий депозитарийси» давлат корхонасининг 2024 йилнинг 3чорак ярим йиллигидаги фаолияти яқунлари // [Электронный ресурс] // Государственное предприятие "Центральный депозитарий ценных бумаг". - URL: <https://uzcsd.uz/api/Website/GetPdfById2568>

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI INVESTITSION FAOLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY USULLARDAN FOYDALANISH

G‘opparov Maribjon Oripovich,

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti
“Buxgalteriya hisob va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi
e-mai: m.gopparov6791@gmail.com, +998941078517.*

Annotasiya. Kichik biznes subyektlari investitsion faoliyatini oshirishda zamonaviy usullardan foydalanish masalasi, iqtisodiy o‘shish va barqarorlik uchun muhimdir. Ushbu maqolada kichik bizneslarning investitsion jozibadorligini oshirish uchun turli zamonaviy strategiyalar, jumladan, raqamli marketing, crowdfunding, va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: biznes, kraudfanding, bozor, investitsiya, blokcheyn, sarmoya, texnologiya, iqtisodiyot, tadbirkorlik, inkubator.

Kichik biznes subyektlarining investitsion faolligini oshirish bugungi kunda mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Kichik biznes iqtisodiyotda muhim o‘rin tutib, yangidan-yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni tatbiq etish va mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirishda katta ahamiyatga ega. Shu bois, kichik biznes subyektlari o‘z faoliyatini samarali tashkil qilishda va rivojlantirishda yangi investitsion imkoniyatlardan foydalanishlari muhimdir.

So‘nggi yillarda globallashuv jarayonlari va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida kichik bizneslar uchun kapital jalb qilish va investitsiyalarni to‘g‘ri boshqarish bo‘yicha yangi zamonaviy usullar paydo bo‘ldi. An‘anaviy kreditlash tizimi va moliyaviy institutlardan tashqari, kichik biznes subyektlari uchun jahon moliya bozorida o‘ziga xos yangiliklar yaratilgan. Bunday zamonaviy usullar, jumladan, kraudfanding platformalari, blokcheyn texnologiyalari, detsentralizatsiyalangan moliya tizimlari va raqamli marketing vositalari yordamida kichik bizneslar kapital jalb qilish va rivojlanish imkoniyatlarini oshirmoqda.

Zamonaviy moliyalashtirish va investitsion boshqaruv vositalari kichik bizneslarga faqat ichki bozorda emas, balki xalqaro maydonda ham sarmoyadorlarni jalb qilishga yordam beradi. Masalan, kraudfanding va blokcheyn orqali jahonning turli hududlaridan sarmoyadorlarni jalb qilish mumkin. Shuningdek, kichik biznes subyektlari ESG standartlari va korporativ ijtimoiy mas‘uliyatga e‘tibor qaratgan holda, barqaror rivojlanishga erishishlari va sarmoyadorlar ishonchini oshirishlari mumkin [1]. Bundan tashqari, innovatsion moliyalashtirish usullari kichik biznes subyektlariga raqamli iqtisodiyot sharoitida raqobatbardosh bo‘lish va uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashda yordam beradi.

Shu nuqtai nazardan, kichik biznes subyektlari uchun investitsion faollikni oshirishda zamonaviy usullardan foydalanish, ularning bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytirish va mamlakat iqtisodiyotiga yuqori qo‘shilgan qiymat yaratishda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Kichik biznes subyektlari investitsion faolligini oshirishda zamonaviy usullardan foydalanish nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki tadbirkorlik muhitini yaxshilash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va iqtisodiy o‘shishga katta hissa qo‘shadi. Bugungi globallashgan va raqamlashgan dunyoda kichik biznes subyektlari investitsiya jalb qilishda va ularni to‘g‘ri yo‘naltirishda yangi zamonaviy usullardan foydalanishi ularning samaradorligini oshiradi. Quyida mazkur yo‘nalishdagi muhim zamonaviy usullar haqida ma‘lumot keltiramiz.

1. Kraudfanding platformalaridan foydalanish

Kraudfanding kichik bizneslar uchun kapital jalb qilishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu platforma orqali bizneslar o‘z loyihalari uchun ommadan sarmoya jalb qilishlari mumkin. Misol uchun, Kickstarter, Indiegogo va qator mahalliy kraudfanding platformalari orqali startaplar sarmoyadorlarsiz kapital jalb qilish imkoniga ega bo‘ladilar.

2. Blokcheyn texnologiyalari va kriptovalyuta asosidagi moliyalashtirish

Blokcheyn texnologiyalari orqali bizneslarga katta moliyalashtirish imkoniyatlari yaratilmoqda. Masalan, ICO (Initial Coin Offering) yoki STO (Security Token Offering) kabi platforma orqali kichik bizneslar o‘z loyihalari uchun mablag‘ yig‘ishlari mumkin. Ushbu usul orqali sarmoyadorlarga haqiqiy vaqtda o‘z sarmoyalarini kuzatish va biznesning o‘shish jarayonini tahlil qilish imkoniyati beriladi [3].

3. Virtual iqtisodiyot orqali moliyalashtirish va detsentralizatsiyalangan moliyaviy platforma (DeFi)

Detsentralizatsiyalangan moliyaviy platformalar orqali kichik bizneslar kredit olish yoki investitsiya jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. DeFi platformalari orqali sarmoyadorlar va bizneslar o‘rtasidagi bitimlar bevosita blokcheyn texnologiyasi orqali tuzilib, barcha jarayonlar avtomatlashtiriladi.

4. Texnologiyadan foydalanib tadbirkorlikni targ‘ib qilish (Digital Marketing)

Zamonaviy marketing kanallari orqali kichik bizneslar o‘z mahsulotlari va xizmatlarini keng auditoriyaga tanitish imkoniga ega. Ijtimoiy tarmoqlar, kontent marketing va SEO kabi vositalar

orqali kichik bizneslar o‘zlarini keng ommaga tanishtirib, sarmoyalarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

5. Biznes-inkubatorlar va akseleratorlardan foydalanish

Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida tashkil etilgan biznes-inkubatorlar va akseleratorlar kichik biznes subyektlariga o‘z loyihalarini rivojlantirishda yordam beradi. Ushbu tashkilotlar orqali startaplar to‘g‘ri yo‘lga qo‘yiladi, o‘qitiladi va ularning investitsion imkoniyatlari oshiriladi.

6. ESG (Ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv) strategiyasini qo‘llash

Kichik bizneslar ESG strategiyasiga e‘tibor qaratish orqali sarmoyadorlarning ishonchini qozonishi mumkin. Bu strategiya yordamida biznes ekologik, ijtimoiy va boshqaruv jihatdan o‘zining mas‘uliyatini oshiradi, shu orqali barqaror rivojlanishga erishish imkoniyati paydo bo‘ladi.

Zamonaviy investitsion vositalar va texnologiyalarni joriy etish kichik biznes subyektlarining samaradorligini oshirishda, rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishda va iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kun talablariga mos ravishda ish tutayotgan kichik bizneslar raqamli iqtisodiyotning afzalliklaridan foydalangan holda o‘z kapitallarini tez va samarali jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bunda kraudfanding, blokcheyn, detsentralizatsiyalangan moliyaviy platformalar va raqamli marketing kabi zamonaviy vositalar ayniqsa katta rol o‘ynamoqda.

Ushbu vositalar kichik bizneslar uchun sarmoya jalb qilishning an‘anaviy usullariga nisbatan ko‘proq imkoniyatlarni taqdim etmoqda. Ular faqat moliyaviy qo‘llab-quvvatlash olish imkoniyatini oshirish bilan cheklanmay, balki xalqaro sarmoyachilarni jalb qilish va yangi bozorlarga chiqish uchun ham qulay shart-sharoit yaratadi. Misol uchun, blokcheyn texnologiyalari orqali moliyaviy jarayonlarni shaffof va xavfsiz amalga oshirish mumkin bo‘lib, bu sarmoyadorlarning ishonchini mustahkamlaydi. Shuningdek, kraudfanding platformalari orqali tadbirkorlar o‘z mahsulotlari yoki xizmatlarini jamoatchilikka tanishtirib, ularning qo‘llab-quvvatlashiga erishishlari mumkin.

Shu bilan birga, kichik biznes subyektlari ESG kabi barqaror rivojlanish strategiyalariga e‘tibor qaratgan holda, ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv standartlariga rioya qilishi sarmoyadorlar va jamiyat oldida ularning mas‘uliyatli biznes sifatida tanilishiga yordam beradi. Bu esa uzoq muddatli mo‘tabarlik va moliyaviy barqarorlikka erishishda muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, kichik biznes subyektlari investitsion faolligini oshirishda zamonaviy usullardan samarali foydalanishlari orqali o‘zlarining raqobatbardoshligini mustahkamlashi va iqtisodiy barqarorlikka erishishi mumkin. Davlat tomonidan ushbu usullarni qo‘llab-quvvatlash va kichik biznes subyektlari uchun qulay sharoitlar yaratish orqali iqtisodiyotning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlash mumkin. Kichik biznes subyektlarining barqaror o‘shishi nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etishda ham salmoqli rol o‘ynaydi. Shu sababli, zamonaviy moliyalashtirish vositalarini joriy qilish kichik biznes subyektlari uchun kelajakdagi muvaffaqiyat va barqaror rivojlanish garovi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bahridinov Sh.X. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Toshkent: «Moliya» nashriyoti. 2020 yil.

2. Qurbonov I.Sh., Usmonova M.M. Kichik biznes subyektlarining moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirishda kraudfanding va boshqa zamonaviy vositalar. Iqtisodiyot jurnali, 2019 yil, №3, 45-52-betlar.

3. Gulomov S.S., Yo‘ldoshev D.K. Investitsiya va moliyaviy inqiroz sharoitida kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish. Toshkent: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2021 yil.

4. Chyornomorskaya N.N. Blokcheyn texnologiyasini tadbirkorlikda qo‘llash: kichik biznes uchun yangi imkoniyatlar. Moskva: «Iqtisod va biznes» nashriyoti, 2018 yil.

5. Axmedov R.N. Kichik biznes subyektlari uchun ESG standartlarini joriy etish va uning investitsion jozibadorlikka ta’siri. Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali, 2019 yil, №4, 66-73-betlar.

GILAM ISHLAB CHIQUARISH KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI SHAKILLANTIRISH USLUBYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

G‘anibayev Ilhomjon Shokiraliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD.

e-mail: ganiboyev.ilhomjon@ferpi.uz, +998906349871

Teshaboyeva Mohigul Eldorjon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti magistranti

Annotasiya. Mazkur maqolada gilam, gilamning zaruriyati, ishlab chiqarish tarixi, gilam ishlab chiqarishni kengaytirish va rag‘batlantirish borasida qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar, mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot tannarxi, tannarxni korxonaning moliyaviy faoliyatiga ta’siri, mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlash usullari, gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni qisqartirishga qaratilgan strategiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: gilam, xarajatlar, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx, usullar, strategiyalar.

Gilam-badiiy to‘qimachilik buyumi bo‘lib, uy jihozi hisoblanadi. Gilamchilik mahsulotlari xonadonlarning poliga to‘shash, devorga osish, xonani bezash, isitish, tovushni pasaytirish uchun xizmat qiladi. Gilamlar qo‘lda yoki dastgohlarda jun, ipak, kanop, paxta va boshqa turdagi iplardan to‘qiladigan mahsulot hisoblanadi. Gilamni qo‘lda to‘qish va dastgohlar yordamida tayyorlash bizni mamalakatimiz xududida qadimdan rivojlangan bo‘lib, bugungi kunda ham mazkur sohani rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqdi.

Mamlakatimizda qo‘lda gilam to‘qish sohasini rivojlantirish hamda gilam ishlab chiqarish sohasini kengaytirish, gilam mahsulotlar eksport salohiyatini oshirish, aholini bandligini ta‘minlash maqsadida mamlakatimiz rahbari tomonidan bir qator me‘yoriy asoslar yaratildi, jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mamlakatimizda milliy hunarmandchilik, xalq amaliy san‘atini, shu jumladan tarixiy an‘analarimizni o‘zida mujassam etgan, ota-bobolarimizdan qadimiy meros bo‘lib, avlodlardan avlodga o‘tib kelayotgan ipak va jundan qo‘lda gilam to‘qish sohasini rivojlantirish va noyob san‘at asari hisoblanadigan ushbu gilamlarni bozor talablariga uyg‘unlashtirish, band bo‘lmagan aholini, ayniqsa yoshlar, ayollar va kam ta‘minlangan oilalarni mazkur sohaga keng jalb etish orqali ularning ish bilan bandligini ta‘minlash maqsadida 2020-yilning 26-iyunida “Respublikada qo‘lda to‘qilgan gilamchilik sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4759-sonli, respublika charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik sohalarining investitsion jozibadorligini va raqobatbardoshligini yanada oshirish, ushbu sohalarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish, mahalliy mahsulotlarni xorijiy bozorlarga kengroq kirib borishi uchun qulay sharoitlar yaratish maqsadida 2024-yilning 20-mayida “Charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik tarmoqlarini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-181-sonli va 2024-yilning 6-avgustidagi “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 20 maydagi «Charm-poyabzal, ipakchilik va gilamchilik tarmoqlarini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-181-son qaroriga qo‘shimcha va o‘zgartirish kiritish haqida”gi PQ-284-sonli qarorlari qabul qilindi.

Mamlakatimizda gilam ishlab chiqarishni rivojlantirish va rag‘batlantirish borasida yaratilgan shart-sharoitlar natijasida O‘zbekiston Respublikasida 2024-yilning yanvar-iyun oylarida yirik korxonalar tomonidan 16 545,9 ming kv m gilam va gilam mahsulotlari ishlab chiqarilgan. Mazkur ishlab chiqarish hajmi 2023-yilning tegishli davriga nisbatan solishtirilganda 12,4 % ga oshgan .

O‘zbekiston 2024-yilning yanvar-iyul oylarida xorijga qiymati 13 mln AQSH dollariga teng bo‘lgan 4,3 mln metr kvadrat gilam eksport qilgan .

Iqtisodiyotning boshqa tarmoq korxonalari qatori gilam ishlab chiqarishda ham ishlab chiqarish jarayonini tashkil qilish va mahsulot ishlab chiqarish uchun bir qator xarajatlarni amalga oshirishni talab etiladi. Gilam ishlab chiqarish sohasida moddiy resurslardan unumli foydalanish, korxona moddiy-texnika bazasini yangi zamonaviy uskunalar bilan jihozlash, mahsulot tannarxini kamaytirish va sifatini yaxshilash muhim hisoblanadi.

Tashkilotning o‘zi tomonidan ishlab chiqariladigan (tayyorlanadigan) tovar-moddiy zaxiralarning tannarxi sifatida ularning ishlab chiqarish tannarxi tan olinadi. Tovlar-moddiy zaxiralarning ishlab chiqarish tannarxiga ularni ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan, ishlab chiqarish texnologiyasi va uni tashkil etish sifatidagi xarajatlar kiritiladi. Bunda ushbu xarajatlarga quyidagilar kiradi: bevosita va bilvosita moddiy xarajatlar; bevosita va bilvosita mehnat xarajatlari; ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa bevosita va bilvosita xarajatlar [1.34-band].

Zaxiralar tannarxini shakllantirish muhim jarayon bo‘lib, uning natijalari yakuniy moliyaviy natijalarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 2-son BHXS “Zaxiralar” standartida zaxiralarni baholash masalalari bo‘yicha qoidalar kiritilgan. Unga muvofiq “zaxiralar majburiy tartibda quyidagi miqdorlardan eng kichigi bo‘yicha baholanishi shart: tannarxi (cost value); yoki sof sotish mumkin bo‘lgan qiymati [2.376-bet].

Mahsulot tannarxini tashkil qiluvchi xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish orqali mahsulot tannarxini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Chunki unda xarajatlarni boshqarish bo‘yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish kerakli ma’lumotlar o‘z aksini topadi. Xarajatlar hisobi tizimi korxonalarda mahsulotning qaysi turini ishlab chiqarish, qancha miqdorda ishlab chiqarish kerakligi to‘g‘risida qarorlar qabul qilishga ko‘maklashadi. Xizmatlar ko‘rsatadigan korxonalar uchun xarajatlarning hisob tizimi xizmat ko‘rsatishda muhim bo‘ladigan xarajatlar turini aniqlashda yordam beradi [3, 433 bet].

Ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi - bu ma’lum davrda ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotga tegishli ishlab chiqarish xarajatlardir. Ishlab chiqarish jarayonida mahsulot tannarxini optimallashtirish va samarali moliyaviy yakunuy natijaga erishishda, tayyor mahsulotga qilingan haqiqiy xarajatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Sarflanayotgan har bir turdagi xarajatlarni mahsulot tannarxiga optimal darajada muvofiqlashtirish esa buxgalteming kasb mahoratidir. Bu borada ishlab chiqarish jarayonini boshqarayotgan buxgalterlar, tahlilchi-iqtisodchilar yoki menejerlar xarajatlarning qay yo‘sinda turkumlanishini mukammal darajada bilishi zarur [4, 396 bet].

4-sonli «Tovar-moddiy zaxiralar» buxgalteriya hisobining milliy standartiga muvofiq tovar-moddiy zaxiralar (mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlash usullarining turi, ishlab chiqarish turi, uning murakkabligi, tugallanmagan ishlab chiqarishning mavjudligi, ishlab chiqarishning davomiyligi, tovar-moddiy zaxiralar nomenklaturasiga bog‘liqdir. Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar) tannarxini aniqlashning asosiy usullari bo‘lib oddiy, me’yoriy, buyurtmali, bosqichli usullar hisoblanadi, savdo tashkilotlarida esa xarajatlarni inventar baholash usuli qo‘llanilishi mumkin.

Gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va xarajatlarni qisqartirishga qaratilgan muhim jarayon. Buning uchun bir nechta strategiyalarni qo‘llash mumkin:

- Tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish
- Xarajatlarni optimallashtirish va tahlil qilish.
- O‘zgartirishlar va ishlab chiqarish jarayonini doimiy ravishda optimallashtirish.
- Mahsulotni diversifikatsiya qilish.
- Mahsulot sifatini yaxshilash va zaruriy talablarni oshirish.
- Ishlab chiqarish va marketingni integratsiyalash.
- Kadrlar va boshqaruvni takomillashtirish.

➤ Xarajatlarni doimiy tahlil qilish va hisobotlar.

1. Tannarxni hisoblash usullarini takomillashtirish

Mahsulot tannarxini hisoblashda aniq va dolzarb usullarni qo‘llash zarur. Bu quyidagi usullarni o‘z ichiga oladi:

To‘g‘ri kelishuv usuli (Absorption costing): Xarajatlarni to‘liq hisoblashda barcha ishlab chiqarish va yordamchi xarajatlarni to‘liq qamrab olish.

Marjinal xarajatlar usuli (Variable costing): Faqat o‘zgaruvchan xarajatlarni hisobga olish, bu esa ishlab chiqarish hajmi va bozor sharoitlarining o‘zgarishi bilan ko‘proq mos keladi.

Faoliyat asosida xarajatlarni taqsimlash (Activity-based costing, ABC): Xarajatlarni aniq faoliyatlar asosida taqsimlash, bu usul mahsulot va jarayonlarning haqiqiy xarajatlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2. Xarajatlarni optimallashtirish va tahlil qilish.

Xom ashyo xarajatlarni kamaytirish: Xom ashyoni xarid qilishda narxni pasaytirish uchun yangi yetkazib beruvchilar bilan shartnomalar tuzish yoki ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash. Energiya va resurslardan samarali foydalanish: Energiya samaradorligini oshirish va xom ashyo isrofgarchiligini kamaytirish orqali tannarxni pasaytirish.

Ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish: Texnologiya va avtomatlashtirishni joriy etish orqali mehnat unumdorligini oshirish va mehnat xarajatlarini kamaytirish.

3. O‘zgartirishlar va ishlab chiqarish jarayonini doimiy ravishda optimallashtirish.

Lean ishlab chiqarish va TPM (Total Productive Maintenance): Isrofgarchilikni kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonini soddalashtirish, "tikuvchilik xatolari"ni kamaytirish va texnik xizmatni yaxshilash orqali tannarxni kamaytirish.

Jadvalga muvofiq ishlab chiqarish: Ishlab chiqarishni optimallashtirish uchun talabga mos keladigan ishlab chiqarish rejalashtirish usullarini qo‘llash, shu bilan birga ortiqcha xarajatlarni kamaytirish.

4. Mahsulotni diversifikatsiya qilish.

Yani mahsulotlar ishlab chiqarish: Bozor talabi va raqobatbardoshlikni yaxshilash uchun gilam ishlab chiqarishda yangi turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish. Boshqa turdagi gilamlar, masalan, ekologik toza yoki premium mahsulotlarni ishlab chiqarish bozor ulushini kengaytiradi.

Mahsulotni segmentlashtirish: Mahsulotni turli segmentlarga ajratish (masalan, byudjet sinfi, o‘rtacha narx segmenti, premium sinfi) va har bir segment uchun alohida tannarx shakllantirish.

5. Mahsulot sifatini yaxshilash va zaruriy talablarni oshirish.

Sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish: ISO sertifikatlari yoki boshqa sifatni boshqarish tizimlarini joriy etish orqali mahsulot sifatini oshirish. Bu nafaqat xarajatlarni kamaytirish, balki mijozlar ishonchini oshirishga ham yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash: Yangi texnologiyalar va materiallar yordamida mahsulot sifatini oshirish va tannarxni yaxshilash. Masalan, raqamli to‘qish texnologiyalari yoki yangi xom ashyolarni qo‘llash.

6. Ishlab chiqarish va marketingni integratsiyalash.

Sotuvlar va ishlab chiqarishning yaxshilanishi: Mahsulotning bozorga chiqarilishi va uning muvaffaqiyatli sotilishi uchun ishlab chiqarish va marketingni yaxshi integratsiya qilish. To‘g‘ri marketing strategiyasi yordamida mahsulotning narxi va talabni aniqlash, shu bilan birga ishlab chiqarish vaqti va xarajatlarni yaxshilash.

7. Kadrlar va boshqaruvni takomillashtirish.

Ishchi kuchining malakasini oshirish: Ishchilarni yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish usullari bo‘yicha o‘qitish. Malakali ishchi kuchi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va xatoliklarni kamaytiradi.

Kichik guruhlar va jamoaviy boshqaruv: Ishlab chiqarishni samarali boshqarish va jamoaviy ishni tashkil qilish orqali muammolarni tezda hal qilish va optimallashtirish.

8. Xarajatlarni doimiy tahlil qilish va hisobotlar.

Xarajatlarni monitoring qilish: Mahsulot tannarxining shakllanishi doimiy ravishda tahlil qilinishi va monitoring qilinishi zarur. Buning uchun zamonaviy ERP tizimlari va moliyaviy tahlil vositalaridan foydalanish mumkin.

Qayta tahlil qilish: Tannarxni shakllantirishda yilda kamida bir marta qayta tahlil qilish va barcha xarajatlar va jarayonlarni qayta ko‘rib chiqish.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, gilam ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini shakllantirish uslubyotini takomillashtirish uchun kompleks yondoshuvni qo‘llash lozim. Bu, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va sifatni yaxshilash orqali amalga oshiriladi. Tannarxni aniq hisoblash va doimiy ravishda tahlil qilish korxonaning raqobatbardoshligini oshirish va bozor talablariga tez moslashishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobining milliy standarti (4-sonli BHMS) «Tovar-moddiy zaxiralar». O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2020 yil 30 iyunda ro‘yxatdan o‘tkazildi, ro‘yxat raqami 3259.

2. S. Tashnazarov. Moliyaviy buxgalteriya hisobi 1: darslik / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “STEP-SEL” MCHJ nashriyoti, 2023 - 580 bet.

3. Z.N.Qurbonov, K.M.Misirov. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. Toshkent. “Iqtisod-moliya” -2019 yil, 752 b.

4.A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov. Buxgalteriya hisobi: Darslik. T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.

AVTOMOBIL TRANSPORTI KORXONALARIDA XARAJATLAR HISOBINING TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

G‘anibayev Ilhomjon Shokiraliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD.

e-mail: ganiboyev.ilhomjon@ferpi.uz, +998906349871

Annotasiya. Ushbu maqolada avtomobil transporti iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri ekanligi, uning zaruriyati, avtomobil transporti faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar, xarajatlar, xarajatlar hisobi, avtomobil transporti xizmatlarini o‘ziga xos xususiyatlari, xarajatlarni tasniflashni ahamiyati, bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat) uchun ketgan sarf-xarajatlar, asosiy ishlab chiqarish xarajatlari, yordamchi ishlab chiqarish, umumishlab chiqarish xarajatlari va ularni taqsimlash, ko‘rsatilgan xizmatlar tannarxini ishonchli baholash hamda xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish bo‘yicha tavsiyalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: avtomobil transporti, xarajatlar, tasniflash, ishlab chiqarish xarajatlari, xizmatlar, tannarx.

Mamlakat iqtisodiyotida avtomobil transporti eng muhim tarmoqlardan biri hisoblanadi. U mahsulot ishlab chiqarish uzluksizligini va aylanishini ta‘minlaydi, aholini transport xizmatiga bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Hozirgi jadal rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida, mahsulot (ish, xizmatlar) ni ishlab chiqarish ko‘lamini kengayishi, aholini o‘sishi avtomobil transporti xizmatlariga bo‘lgan talabni o‘rishiga olib keladi. Bu o‘z navbatida avtomobil transporti xizmatlari sifatini oshirish, mazkur soha korxonalarini yangi, zamonaviy texnikalar bilan ta‘minlash va ularga texnik xizmatlar ko‘rsatish saviyasini oshirishni talab qiladi.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda respublika iqtisodiyoti va aholisiga avtotransport xizmati ko‘rsatishni yaxshilash bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi, jumladan, avtomobil transportini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, avtomobil transportida tashishlar

xavfsizligini ta‘minlash hamda avtotransport xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirish, avtomobil transportida yo‘lovchilar tashish sohasida mehnat faoliyatini amalga oshirish uchun shart-sharoitlarni soddalashtirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 6-martdagi “Avtomobil transportini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3589-sonli, 2021-yil 7-maydagi “Avtomobil transportida yo‘lovchilar tashish faoliyatini tartibga solishni yanada soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5108-sonli va 2021-yil 19-avgustdagi “Avtomobil transportida yuk tashuvchilarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-5225-sonli qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 2-yanvardagi “Avtomobil transporti sohasida davlat ishtirokidagi korxonalarga xususiy sektorni jalb qilish to‘g‘risida”gi 2-sonli qarori qabul qilindi.

Avtomobil transporti-tarkibiga yuridik va jismoniy shaxslar kiruvchi, iqtisodiyot va aholining yo‘lovchilar, bagaj va yuklarni, shu jumladan pochtani avtomobilda tashishga bo‘lgan ehtiyojlarini ta‘minlovchi ishlab chiqarish-texnologiya majmuidir [1, 2-modda].

Korxonalarining faoliyatida xarajatlar muhim iqtisodiy ko‘rsatkich hisoblanadi va ularning o‘zgarishi korxonaning moliyaviy faoliyatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Avtomobil transporti korxonalarida ham xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar tannarxini to‘g‘ri aniqlash, xarajatlarni o‘zgarishiga ta‘sir qilayotgan omillarni tahlil qilish hamda xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha aniq takliflar ishlab chiqish buxgalteriya hisobi xizmatining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xarajatlar - hisobot davrida aktivlarning kamayishi yoxud majburiyatlarning ko‘payishidir. Xarajatlar mulkni boshqarish, ishlab chiqarish, mahsulotlarni sotish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatish va zararlar bilan bog‘liq xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Ular odatda pul mablag‘lari, moddiy zaxiralar, inshootlar, uskunalar va boshqalar singari aktivlarning chiqib ketishi yoki ulardan foydalanilishi shaklida bo‘ladi [2, 38-57-bandlar].

Ko‘pchilik insonlarning fikriga ko‘ra, xarajatlar sarflarga o‘xshab ketadi. Lekin aslida sarflar bu xarajat emas. Sarf deganda aktivlarning resurslardan boshqa bir aktivlarni paydo qilish uchun ishlatish tushuniladi. Boshqa tomondan, xarajatlar bu ma‘lum bir muddat ichida foyda olish uchun resurslardan foydalanishdir. Garchi xarajatlar mahsulotni o‘lchashda ishlatilmasada, ular xarajat, davr xarajatlari deb tan olinadi [3, 314-bet].

Mamlakatimizda avtomobil transporti korxonalarini o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, xarajatlar va daromadlarning tarkibi, hisobi va hisobotini aniqlashtiruvchi alohida yo‘riqnoma va ko‘rsatmalar ishlab chiqilmagan.

Bugungi kunda, avtomobil transporti korxonalarini tashish (ishlar, xizmatlar) qiymatiga kiritilgan xarajatlarning tarkibi, hisobi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 5-fevraldagi “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi 54-sonli qarori bilan tartibga solinadi.

Nizom buxgalteriya hisobi va soliq solish maqsadlarida xarajatlarni hisoblab chiqishda paydo bo‘ladigan tafovutlar hisobga olingan holda ishlab chiqilgan. Xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning raqobatbardoshligini aniqlash maqsadida ular faoliyatining xarajatlarini hisoblab chiqish va moliyaviy natijalarini aniqlash buxgalteriya hisobining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Mazkur Nizomga muvofiq barcha xarajatlar quyidagilarga guruhlanadi:

-mahsulotning ishlab chiqarish tannarxiga kiritiladigan xarajatlar:

-ishlab chiqarish tannarxiga kiritilmaydigan, biroq asosiy faoliyatdan olingan foydada hisobga olinadigan hamda davr xarajatlari kiritiladigan xarajatlar:

-xo‘jalik yurituvchi subyektning umumxo‘jalik faoliyatidan olingan foyda yoki zararlarni hisoblab chiqishda hisobga olinadigan xo‘jalik yurituvchi sub‘ektning moliyaviy faoliyati bo‘yicha xarajatlari:

-favqulodda zararlar, u foydadan olinadigan soliq to‘langunga qadar foyda yoki zararlarni hisoblab chiqishda hisobga olinadi.

Avtomobil transporti faoliyati, boshqa xizmat ko‘rsatish faoliyatlari turlari qatori o‘ziga hos jihatlarga ega, ya’ni, xizmatlar harakatlanuvchi avtomobil transportlarda amalga oshirilishi, xizmatlar miqdori bosib o‘tilgan masofaga bog‘liqligi, xizmat ko‘rsatish davomida yo‘lovchilar hayoti xavfsizligi va yuklarni butligi va boshqalar. Avtomobil transporti korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil qilishda xizmat ko‘rsatish faoliyatini o‘ziga hos jihatlari inobatga olinadi.

Korxona faoliyatining o‘ziga hosligi, ko‘rsatilayotgan xizmat turlarini ko‘pligi, xarajatlarni hisobga olish va ko‘rsatilgan xizmatlarni tannarxini aniqlashda bir qator murakkabliklar keltirib chiqaradi. Korxona xarajatlari hisobini to‘g‘ri tashkil qilish, xarajatlardan unumli foydalanish, samarasiz amalga oshirilayotgan xarajatlarni aniqlash va ularni kamaytirish bo‘yicha tegishli hisob-kitob va tahliliy ma’lumotlarni amalga oshirish va boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun taqdim etish boshqaruv hisobining asosiy vazifalaridan biridir.

Avtotransport korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarini tasniflanishi – bu harajatlarni texnologik maqsadlar va iqtisodiy tarkib bo‘yicha guruhlash, avtomobil transporti korxonalarida ishlab chiqarish jarayonida ish, xizmatlar tannarxini shakllantirishni boshqarish imkonini beradi [4, 263-bet].

Avtotransport korxonasida xarajatlarni hisobga olishni to‘g‘ri tashkil etish uchun ularning ilmiy asoslangan tasnifi mavjudligi katta ahamiyatga ega. Bizning fikrimizcha, amaliy nuqtai nazardan eng ko‘p qo‘llaniladigan buxgalteriya funksiyalarini bajarish jarayonida xarajatlarni doimiy va o‘zgaruvchan, bevosita va bilvosita, shuningdek boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida relevant va norelevantga bo‘linishidir [5, 141-bet].

Avtomobil transport korxonalarida avtomobil transporti yordamida yuk tashish yoki yo‘lovchi tashish bo‘yicha bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat)larga ketgan xarajatlar ishlab chiqarish xarajatlari sifatida tan olinadi va korxonaning jami xarajatlarini katta qismini tashkil etadi. Ushbu xarajatlar bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat)larning tannarxini tashkil etadi.

Avtomobil transport korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlarini turli belgilari bo‘yicha tasniflash mumkin.

Ishlab chiqarish turiga ko‘ra avtotransport korxonalarining ishlab chiqarish xarajatlari asosiy, yordamchi va umumishlab chiqarish xarajatlariga bo‘linadi.

Avtotransport korxonalarida asosiy ishlab chiqarish xarajatlari deganda avtomobil transport korxonalarida yordamida yuk tashish yoki yo‘lovchi tashish bo‘yicha bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat) uchun ketgan sarf-xarajatlar tushuniladi. Ushbu xarajatlarning hisobi 2010-«Asosiy ishlab chiqarish» schyotida olib boriladi.

Yordamchi ishlab chiqarish xarajatlariga avtotransport korxonalarining ta‘mirlash ustaxonalari, turli agregatlar va moslamalarni yasash sexlari, avtomobil transport korxonalarini yuvish kompleksi, dispetcherlik bo‘limi, garaj, avtomobillarga yoqilg‘i quyish shaxobchalari va boshqa yordamchi xo‘jaliklarga ketgan xarajatlar kiradi. Bu xarajatlarning hisobi 2310-«Yordamchi ishlab chiqarish» schyotida yuritiladi.

Avtotransport korxonalarining umumishlab chiqarish xarajatlari bo‘lib, avtobus saroylarini boshqarish bilan bog‘liq xarajatlar, avtomobil transport korxonalarini qo‘riqlash, xodimlarni tibbiy ko‘rikdan o‘tkazish bo‘linmalarining xarajatlari hisoblanadi. Bunday xarajatlar hisobi 2510-«Umumishlab chiqarish xarajatlari» schyotida olib boriladi.

Avtotransport korxonalarida bajarilgan ish (ko‘rsatilgan xizmat)lar tannarxiga yordamchi ishlab chiqarish va umumishlab chiqarish xarajatlari ham kiritiladi. Mazkur xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish, ko‘rsatilgan xizmatlar tannarxiga olib borishda taqsimlash bazasini to‘g‘ri aniqlash muhim hisoblanadi.

Xulosa qilganda avtomobil transport korxonalarida xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilish ko‘rsatgan xizmatlar tannarxini ishonchli baholash, korxonaning moliyaviy natijalarini to‘g‘ri shakllantirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun ishonchli axborot bilan ta‘minlash imkonini beradi. Avtomobil transport korxonalarida xarajatlar hisobini to‘g‘ri tashkil qilishda: xarajatlarni hisobga olishda xarajatlari turli belgilari bo‘yicha tasniflash; me‘yorlashtirilgan xarajatlar ustidan

uzliksiz nazorat olib borish va xarajatlarni me'yordan chetlanishlarini aniqlash, ularning sabablarini o'rganish; yordamchi ishlab chiqarish va umumishlab chiqarish xarajatlari hisobini to'g'ri tashkil qilish va ko'rsatilgan xizmatlar tannarxiga to'g'ri taqsimlash; avtomobil transporti vositalari ish faoliyati hajmini ifodalovchi ko'rsatkichlar tannarxini to'g'ri kalkulyatsiya qilish muhim ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1.O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 29 avgustdagi “Avtomobil transporti to'g'risida”gi 674-I-son Qonuni.

2.O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi “Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun kontseptual asosni tasdiqlash haqida”gi 131-sonli buyrug'i. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024-yil 12-iyulda 3530-son bilan ro'yxatga olingan.

3.Z.N.Qurbonov, K.M.Misirov. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik.Toshkent. “Iqtisod-moliya” -2019 yil, 752 b.

4.И.Г. Тхаркахова, Д.И. Понокова. Формирование затрат на транспортные услуги, факторы, влияющие на себестоимость перевозок. Ежеквартальный рецензируемый, реферируемый научный журнал «Вестник АГУ, сер. «Экономика». Выпуск 3 (225) 2018.

5.Т.Б.Калинина. Учет затрат и калькулирование себестоимости на автотранспортных предприятиях. Экономические науки 2013 г.

KORXONA VA BANK O‘RTASIDAGI PUL MABLAG‘LARI HARAKATI HISOBINI SAMARALI TASHKIL ETISH MASALALARI

Temirqulov Alisher Abduraimovich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası” i.f.n., dotsent v.v.b.,

e-mail: a.temirkulov@ferpi.uz, +998 91 116 46 36.

Dilovarxujayeva Mexrinigor Isroiljon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti 61B-21 BH va A guruh talabasi

Annotasiya. Mazkur tadqiqotda korxonalar va tijorat bankida o'rtasidagi pul oqimlari hisobini tashkil etish bo'yicha asosiy masalalari ko'rib chiqilgan. Zero bugungi kunda pul muomalasi, uning xarakteri, belgilari va amalga oshirish qoidalari korxonaning barcha iqtisodiy jarayonlarini amalga oshirish uchun prinsipial ahamiyatga ega. Shu boisdan mualliflar maqsadi pul muomalasi tushunchasi va tarkibini o'rganish zarurati, korxonada pul muomalasini boshqarishning ahamiyati, shuningdek, pulni tartibga solish muammolari va ularni hal qilish yo'llarini ko'rib chiqishdan iboratdir.

Kalit so'zlar: pul mablag'lari harakati, pul oqimi, tijorat banki, kreditlash, iqtisodiyot, korxona, moliyaviy holat, baholash, jalb qilingan mablag'lar, qarz mablag'lari.

Bozor sharoitida rentabellik, to'lov qobiliyati va moliyaviy barqarorlik tashkilot faoliyatining asosiy jihati hisoblanadi. Tashkilotning to'lov qobiliyati uning pul barqarorligining tashqi ko'rinishi bo'lib xizmat qiladi, uning mohiyati joriy aktivlarni ularni shakllantirishning uzoq muddatli manbalari bilan ta'minlashdan iborat. To'lov qobiliyatini baholash uchun moliyaviy tahlilda balansning aktiv va passiv moddalarini tarkibiy tahlil qilish, likvidlik koeffitsiyentlarini hisoblash, tashkilot aktivlariga qo'yilgan mablag'larning aylanish tezligini hisoblash; hisobot davrida pul oqimlari harakatini tahlil qilish; valyuta oqimlari harakatini istiqbolda tahlil qilish kabi usullardan foydalaniladi [1].

Tashkilotning normal ishlashini amalga oshirish shartlaridan biri maqbul miqdordagi pulni ta'minlash hisoblanadi. Mablag'larning etishmasligi tashkilot ishiga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi

mumkin, natijada to‘lovga layoqatsizlik, likvidlikning pasayishi, zarar ko‘rish va hatto tashkilotning xo‘jalik yurituvchi subyekt sifatida faoliyatini to‘xtatish bo‘lishi mumkin. Mablag‘larning ortiqcha bo‘lishi, boshqa narsalar qatori, tashkilot uchun salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin, chunki ishlab chiqarish va tijorat aylanmasida ishtirok etmaydigan ortiqcha valyuta massasi daromad keltirmaydi. Bularning barchasiga qo‘shimcha ravishda, pulning haqiqiy qiymatiga inflyatsiya jarayonlari ta‘sir qiladi, vaqt o‘tishi bilan ularni qadrsizlantiradi.

Pul oqimi-bu olingan va amalga oshirilgan to‘lovlar o‘rtasidagi farqda ifodalangan xo‘jalik yurituvchi subyektning daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi farq (qoida tariqasida, biz kompaniya haqida gapiramiz). Umuman olganda, bu kompaniyaning taqsimlanmagan foydasi va uning amortizatsiya to‘lovlari miqdori bo‘lib, kelajakda asosiy vositalarni yangilash uchun o‘z mablag‘lari manbasini shakllantirish uchun saqlanadi. Boshqacha qilib aytganda, pul oqimi-bu firma tomonidan ma‘lum bir davrda haqiqatda olingan sof pul miqdori. Ko‘pgina tarjima qilingan asarlarda bu tushuncha pul oqimi yoki pul harakati bilan ifodalanadi.

Shunday qilib pul oqimlarining tasnifiga quydagilar kiradi:

1. Iqtisodiy jarayonni ta‘minlash miqyosida:

1.1. Umuman kompaniya uchun;

1.2. Alohida tarkibiy bo‘linmalar tomonidan;

1.3. Shaxsiy biznes operatsiyalari uchun.

2. Iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha:

2.1. Operatsion faoliyati bo‘yicha (ishlab chiqarish, asosiy);

2.2. Investitsiya faoliyati to‘g‘risida;

2.3. Moliyaviy faoliyat to‘g‘risida.

3. Pul oqimi yo‘nalishi bo‘yicha:

3.1. Ijobiy pul oqimi-naqd pul oqimi;

3.2. Salbiy pul oqimi-bu mablag‘larning chiqib ketishi.

4. Hajmlarni hisob-kitob qilishning depozit usuli bo‘yicha:

4.1. Yalpi pul oqimi-olingan va sarflangan mablag‘larning umumiy miqdori;

4.2. Sof pul oqimi-ko‘rib chiqilayotgan davrdagi ijobiy va salbiy pul oqimlari o‘rtasidagi farq.

Bu faoliyatning yeng muhim natijasi bo‘lib, asosan moliyaviy muvozanatni va uning bozor qiymatining o‘rish sur‘atini belgilaydi ($\text{sof pul oqimi} = \text{ijobiy pul oqimi} - \text{salbiy pul oqimi}$).

5. Yetarlilik darajasi bo‘yicha:

5.1. Ortiqcha-naqd pul tushumlari korxonaning maqsadli sarf-xarajatlariga bo‘lgan haqiqiy yehtiyojidan sezilarli darajada oshib ketadigan pul oqimi;

5.2. Defitsit - bu pul oqimi bo‘lib, unda mablag‘lar oqimi korxonaning maqsadli sarflashdagi real yehtiyojlaridan sezilarli darajada past bo‘ladi.

6. Vaqtni baholash usuliga ko‘ra:

6.3. Hozirgi;

6.4. Kelajak.

7. Ko‘rib chiqilayotgan davrda shakllanishning uzluksizligi to‘g‘risida:

7.1. diskret-korxonaning individual iqtisodiy xizmatlarini birlashtirishni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lmagan obyekt tomonidan mablag‘larni qabul qilish va/yoki sarflash ko‘rib chiqilayotgan salbiy vaqt davrida mumkin;

7.2. muntazam - ko‘rib chiqilayotgan davrda ushbu davrning alohida oraliqlarida doimiy ravishda amalga oshiriladigan individual xo‘jalik operatsiyalari uchun mablag‘larni olish yoki sarflash.

Iqtisodiy manbalarda va bank mablag‘larini shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlarda turli xil talqinlarini topishingiz mumkin. Jumladan "Bank resurslari", "kredit resurslari", "depozit resurslari", "Bank majburiyatlari" kabi tushunchalarni keltirish mumkin. Rus olimi Lavrushinning fikriga ko‘ra, tijorat banklarining resurslari yoki "Bank resurslari" bu o‘z va qarzga olingan resurslarning yig‘indisi bo‘lib, bankda aktiv operatsiyalarni o‘tkazish uchun foydalaniladi. Bank resurslariga

bo‘lgan ehtiyoj banklarni shakllanishida va bank faoliyatini amalga oshirishda paydo bo‘ladi. Banklarni tashkil etishning dastlabki bosqichlarida banklar o‘z kapitaliga ega bo‘lishi va kelgusidagi faoliyati uchun resurslarni jalb etishi zarur [2].

Tashkilotlarni (korxonalarni) moliyaviy boshqarishning muhim yo‘nalishlaridan biri bu pul oqimlarini boshqarishdir. Moliyaviy boshqarishning ushbu jihatining ahamiyati, birinchi navbatda, zamonaviy sharoitda naqd pul eng cheklangan resurslardan biri ekanligi va tashkilotning ishlab chiqarish va tijorat faoliyatidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ulardan foydalanish samaradorligiga bog‘liq bo‘lib, bu ularni rejalashtirish va nazorat qilish masalalariga alohida ahamiyat berishni nazarda tutadi. Tashkilotlarning pul oqimlarini boshqarish o‘z-o‘zini moliyalashtirish strategiyasi bilan uzviy bog‘liqdir, chunki u identifikatsiyani o‘z ichiga oladi.

Pul oqimlari va tashkilot foydasi o‘rtasidagi bog‘liqlik (foyda paradoksi deb ataladi). Va nihoyat, korxonaning moliyaviy holatini har tomonlama baholash uning pul oqimlarini tahlil qilmasdan mumkin emas va hokazo.

Shu bilan birga, “pul oqimi” va “pul harakati” kabi tushunchalarni ajratish kerak. Va agar ulardan birinchisi korxonaning yalpi tushumlari va to‘lovlarini nazarda tutsa va moliya asosida yotsa, ikkinchisi, mablag‘larni qabul qilish / o‘tkazishning oddiy aktidan farqli o‘laroq, quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- pul oqimi pul harakatining natijasini aks ettiradi;
- Pul oqimi tashkil va boshqarish mumkin;
- pul oqimi vaqt chegarasi bilan tavsiflanadi;
- pul oqimi bir qator iqtisodiy xususiyatlarga ega: intensivlik, likvidlik, rentabellik va boshqalar.

Umuman olganda, pul oqimi inglizcha “cashflow” (pul harakati) ning analogidir, bu ma’lum bir vaqt uchun korxonaning pul oqimining natijasidir yoki bu kompaniya mablag‘lari tushumlari va ularning to‘lovlari o‘rtasidagi farqdir. Pul harakati pul oqimlarini aks yettiradi, ular ba’zi hollarda foydani hisoblashda hisobga olinmaydi: investitsiya xarajatlari, soliq to‘lovlari, foyda hisobiga to‘lanadigan soliqlar; qarzning asosiy miqdorini to‘lash uchun to‘lovlar va boshqalar.

Pul oqimlarining mohiyatini chuqurroq ochib berish va samarali boshqarish uchun ularni quyidagi asosiy xususiyatlarga ko‘ra tasniflash kerak.

“Korxonaning pul oqimi” tushunchasi, shu jumladan iqtisodiy faoliyatga xizmat qiladigan ushbu oqimlarning ko‘plab turlari birlashtirilgan. Pul oqimlarini samarali maqsadli boshqarishni ta‘minlash uchun ular ma’lum bir tasnifni talab qiladi.

Shunday qilib, korxonada pul oqimlarini boshqarish tizimi-bu belgilangan maqsadga yerishish uchun korxonaning moliyaviy xizmati tomonidan mablag‘lar oqimiga maqsadli, doimiy ta’sir ko‘rsatadigan usullar, vositalar va o‘ziga xos usullar to‘plami.

Pul oqimlarini samarali boshqarish kompaniyaning moliyaviy va operatsion moslashuvchanligi darajasini oshiradi, chunki bu quyidagilarga olib keladi:

- operatsion boshqaruvni takomillashtirish, ayniqsa daromadlar va mablag‘larning sarflanishini muvozanatlash nuqtayi nazaridan;
- kompaniya resurslarini boshqarish uchun katta imkoniyatlar tufayli sotishni ko‘paytirish va xarajatlarni optimallashtirish;
- qarzlarni boshqarish samaradorligini oshirish va ularga xizmat ko‘rsatish xarajatlari, kreditorlar va yetkazib beruvchilar bilan muzokaralar shartlarini takomillashtirish;
- kompaniyaning har bir bo‘linmasi faoliyatini, umuman uning moliyaviy holatini baholash uchun ishonchli asos yaratish;
- kompaniyaning likvidligini oshirish.

Natijada, pul tushumlari va xarajatlarini hajm va vaqt bo‘yicha sinxronlashtirishning yuqori darajasi korxonaning asosiy faoliyatga xizmat ko‘rsatadigan pul mablag‘larining joriy va sug‘urta qoldiqlariga bo‘lgan real ehtiyojini, shuningdek real investitsiyalar uchun investitsiya resurslari zaxirasini kamaytirishga imkon beradi.

Rejalashtirish bosqichida pul tushumlari va chiqimlarini bunday muvozanatlash pul oqimlari byudjetini ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi, uning shakli ma‘lum bir korxona biznesining o‘ziga xos xususiyatlariga bog‘liq. Hisob-kitoblarning natijasi byudjet davri uchun sof pul oqimini aniqlash bo‘lib, uning qiymatiga (ijobiy yoki salbiy) va rejalashtirish davri oxiridagi pul qoldig‘iga qarab “naqd pul o‘shishi yoki kamayishi” sifatida alohida satrda aks ettiriladi. Agar ikkinchisi salbiy bo‘lsa yoki belgilangan minimal me‘yordan kam bo‘lsa, unda, birinchi navbatda, qo‘shimcha zaxiralarni aniqlash uchun pul tushumlari va tushumlari tahlili o‘tkaziladi, ikkinchidan, tashqi moliyalashtirish manbalarini jalb qilish uchun kredit rejasi tuziladi.

Kreditni jalb qilish to‘g‘risidagi qaror naqd bo‘shliqni qoplashning boshqa mavjud usullariga nisbatan tashqi moliyalashtirishning ushbu usulining iqtisodiy maqsadga muvofiqligi (xaridorlardan avans to‘lovlarining ko‘payishi, tijorat krediti shartlarining o‘zgarishi, barqaror majburiyatlarning ko‘payishi) sharti bilan qabul qilinadi. Hozirgi vaqtda banklar turli xil kredit mahsulotlarini taklif qilmoqdalar: overdraft, muddatli kreditlar, kredit liniyalari, bank kafolatlari, akkreditivlar va boshqalar. Qisqa muddatli naqd bo‘shliqlarni bartaraf etish uchun overdraftdan foydalanish afzalroq deb hisoblanadi, ammo qarz mablag‘laridan doimiy foydalanish bilan kredit mahsulotlarining turlarini tanlash moliyaviy va operatsion dastaklarning harakatlarini hisobga olishga asoslanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Бухгалтерское дело : учебник / под ред. М.А. Вахрушиной. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: Вузовский учебник : ИНФРА-М, 2022. — 376 с.

2. Muhammadiyev, Dilmurod Abdulhakim O‘G‘Li (2021). TIJORAT BANKLARI RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO‘LLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (8), 400-405.

NODAVLAT MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA XARAJATLAR HISOB VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

G‘anibayev Ilxomjon Shokiraliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD.

e-mail: ganiboyev.ilhomjon@ferpi.uz, +998906349871.

Jo‘rayeva Zilolaxon Ilxomjon qizi

Farg‘ona politexnika instituti magistranti

Annotasiya. Mazkur maqoladi nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari va ularning maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashdagi o‘rni, nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarini tashkil qilish va faoliyat yuritishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar, xarajatlar tushunchasi, xarajatlarni nazorat qilish va ularni samarali hisobga olishni ahamiyati, nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida xarajatlar hisobi va ularni takomillashtirish masalalari hamda xarajatlarni optimallashtirish orqali tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashga oid ilmiy-amaliy tavsiyalar keltirilgan. Bundan tashqari xarajatlar turlarini ajratib ko‘rsatish, ularni to‘g‘ri hisoblash usullari va moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirish usullari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, xarajatlar, xarajatlar hisobi, moliyaviy boshqaruv, optimallashtirish, xarajatlarni nazorat qilish, moliyaviy hisobot, samaradorlik, resurslardan foydalanish.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta‘lim-tarbiya tizimini isloh qilish, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari va oilalarda bolalarning to‘laqonli rivojlanishi hamda ta‘lim-tarbiyasiga e‘tibor qaratish, ularni maktabda ta‘lim olishga tayyorlash muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda yosh avlodni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarining tashkil etilishi uzluksiz ta‘lim tizimining

boshlang‘ich bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta‘lim tashkilotlariga bo‘lgan yana bir muhim e‘tibor desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini oshirish, maktabgacha ta‘lim tizimida raqobat muhitini yaratish, kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va har tomonlama kamol toptirish uchun shart-sharoitlarni takomillashtirish, O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi va uning tizimidagi muassasalarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkiloti faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining 2023-2025-yillarga mo‘ljallangan investitsiya dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022-yil 28-dekabrda PQ-459-son qarori ijrosini ta‘minlash, shuningdek davlat-xususiy sheriklik shaklidagi nodavlat maktabgacha ta‘lim muassasalarini tashkil etish hamda sohaga xususiy sektorni kengroq jalb etish orqali maktabgacha ta‘lim qamrovini oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 24-iyundagi “Nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarmog‘ini tashkil etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 313-sonli, 2017-yil 18-dekabrda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta‘lim vazirligi va uning tizimidagi muassasalarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkiloti faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi 991-sonli, 2022-yil 2-avgustda “Maktabgacha ta‘lim sohasida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 426-sonli, 2024-yil 25-sentabrda “Islom taraqqiyot banki va OPEK xalqaro taraqqiyot jamg‘armasi ishtirokida “2024-2028-yillarda nodavlat maktabgacha ta‘lim muassasalari tarmog‘ini davlat-xususiy sheriklik asosida rivojlantirish” loyihasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 604-sonli qarorlari qabul qilindi.

Davlatimiz tomonidan maktabgacha ta‘lim tashkilotlari faoliyati rivojlantirish, ta‘lim va tarbiya sifatini oshirish va barkamol avlodni voyaga yetkazish borasida ko‘rilayotgan chora tadbirlar natijasida Farg‘ona viloyatida oilaviy nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari soni 2024-yil 1- yanvar holatiga 2 833 tani tashkil etdi. Bu esa 2022- yil - yanvarga nisbatan 2 724 taga oshganligini ko‘rish mumkin .

Biroq, nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari uchun moliyaviy boshqaruv va xarajatlar hisobi masalalari hali ham dolzarbdir. Nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari, o‘z faoliyatini mustaqil ravishda olib boradi va asosan, ota-onalardan olinadigan to‘lovlar va ijtimoiy grantlar orqali o‘z-o‘zini qoplaydi va bu esa ularning o‘z faoliyatlarini moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishiga sababchi bo‘ladi. Shuning uchun, xarajatlar hisobini to‘g‘ri yuritish va nazorat qilish, tashkilotning moliyaviy holatini baholash, va ularni takomillashtirish masalalariga e‘tibor qaratish juda muhimdir.

Xarajatlar - hisobot davrida aktivlarning kamayishi yoxud majburiyatlarning ko‘payishidir. Xarajatlar mulkni boshqarish, ishlab chiqarish, mahsulotlarni sotish, ishlarni bajarish, xizmatlar ko‘rsatish va zararlar bilan bog‘liq xarajatlarni o‘z ichiga oladi. Ular odatda pul mablag‘lari, moddiy zaxiralar, inshootlar, uskunalar va boshqalar singari aktivlarning chiqib ketishi yoki ulardan foydalanilishi shaklida bo‘ladi [1, 38-57-bandlar].

Odatda xarajatlar deganda iste‘mol qilingan resurslar yoki tovarlar va xizmatlar uchun to‘lash lozim bo‘lgan pul tushuniladi. Hozirgi iqtisodiy islohotlar sharoitidagi raqobat xo‘jalik yurituvchi subyektlardan bozor sharoitiga maksimal moslashuvchanlikni, xarajatlarni qisqartirish, resurslardan samarali foydalanish, faoliyatni doimiy tahlil qilib borish natijasida boshqaruv qarorlarini o‘z vaqtida qabul qilish va korxonaning faoliyatini prognozlay olishni talab etadi [2, 383-bet].

Xarajatlar mahsulotlarni ishlab chiqarish, tovarlar sotish, ishlar bajarish va xizmatlar ko‘rsatish bilan bog‘liq bo‘lgan sarflarning puldagi ifodasidir. Xarajat moddiy resurslarni sotib olishga qilingan sarflar bo‘lib, daromadlar va xarajatlar konsepsiyasiga ko‘ra, shu davrning o‘zida daromad keltirishi kerak [3, 189-bet].

Xarajatlar-faoliyatni amalga oshirish jarayonida tashkilot tomonidan sotib olingan va (yoki) iste'mol qilingan resurslarning qiymati: agar tashkilot kelgusi davrlarda iqtisodiy foyda olishni nazarda tutsa (ya'ni aktivlar tannarxini shakllantirsa) tashkilot aktivlari deb tan olinadi; agar tashkilot kelgusi davrlarda iqtisodiy foyda olishni nazarda tutmasa, hisobot davri xarajatlari deb tan olinadi (ya'ni hisobot davrida tashkilot daromadlari kamayadi) [4.244-bet].

Xarajatlarni hisobga olishning maqsadi mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish bilan bog‘liq haqiqiy xarajatlarni o‘z vaqtida, to‘liq va ishonchli aniqlash, ayrim turdagi va barcha mahsulotlarning haqiqiy tannarxini hisoblash, shuningdek moddiy resurslar va pul mablag‘laridan foydalanishni nazorat qilishdir. Xarajatlarni hisobga olish ma'lumotlari korxonaning ham, uning tarkibiy bo‘linmalarining ham moliyaviy faoliyati natijalarini aniqlash, ishlab chiqarishni rivojlantirish va takomillashtirish bo‘yicha tashkiliy va texnik chora-tadbirlar samaradorligini baholash uchun ishlatiladi [5, 333-bet].

Nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida xarajatlar hisobi bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aniq va tizimli moliyaviy boshqaruv operatsion samaradorlik va barqarorlikka erishishda muhim rol o‘ynaydi. Kadrlar xarajatlari, bino va inshootlarni saqlash, ta‘limiy materiallar hamda ma‘muriy xarajatlar kabi turli xarajat turlari mazkur tashkilotlarning byudjetida katta o‘rin tutadi. Ushbu xarajatlarni samarali boshqarish, moliyaviy barqarorlikni saqlash va sifatli xizmat ko‘rsatishni ta‘minlash uchun zarurdir.

Nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida xarajatlar hisobini yuritish va uni takomillashtirish muhim masalalardan biridir. Xarajatlar hisobi va uni optimallashtirish jarayonida quyidagi takomillashtirish strategiyalari va takliflariga amal qilish lozim:

- xarajatlarni tasniflash va moliyaviy shaffoflik;
- xarajatlarni to‘g‘ri ajratish va xarajatlar rejasini tuzish;
- tejamkorlikni oshirish;
- moliyaviy hisobotlar tayyorlash;
- moliyaviy boshqaruvni yaxshilash;
- texnologiyalardan foydalanish;
- moliya nazoratini kuchaytirish;
- standartlashtirish;
- yillik byudjetni rejalashtirish.

Xarajatlarni tasniflash va moliyaviy shaffoflik: nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlari xarajatlarini turli toifalarga ajratishlari zarur. Masalan, ish haqi xarajatlari, ta‘lim resurslari, oziq-ovqat, xizmatlar va boshqa xarajatlar. Ushbu tasniflash, xarajatlarni tahlil qiladi, ortiqcha sarflanayotgan xarajatlarni aniqlab, ularni qisqartirishga yordam beradi. Xarajatlarni aniq va to‘g‘ri hisoblash shaffoflikni oshiradi va tashkilot boshqaruvini yaxshilaydi.

Xarajatlarni to‘g‘ri ajratish va xarajatlar rejasini tuzish: to‘g‘ri hisoblash va har bir xizmat turi uchun ajratilgan mablag‘larni o‘z joyiga sarflash muhim ahamiyatga ega. Har bir xususiy bog‘chalar o‘z xarajatlar rejasini tuzishi lozim. Bu reja, kelajakdagi xarajatlarni oldindan ko‘rish va rejalashtirish imkonini beradi. Xarajatlar rejasining mavjudligi, tashkilotning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda va kelajakdagi xarajatlar hisobini to‘g‘ri amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tejamkorlikni oshirish: tejamkorlik strategiyalarini qo‘llash, masalan, resurslarni optimal taqsimlash va xarajatlarni kamaytirish yo‘llarini topish zarur.

Moliyaviy hisobotlar tayyorlash: har bir xususiy bog‘chalar o‘z moliyaviy holatini aks ettiruvchi hisobotlarni tayyorlashi lozim. Bu hisobotlar, xarajatlar haqida aniq ma‘lumotlar beradi va tashkilotning moliyaviy holatini baholashda yordam beradi. Moliyaviy boshqaruvni yaxshilash: nodavlat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida moliyaviy boshqaruvni yaxshilash uchun malakali kadrlar tayyorlash va ularning bilimlarini oshirish zarur. Buning uchun seminarlar, treninglar va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish mumkin.

Texnologiyalardan foydalanish: zamonaviy moliyaviy boshqaruv dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, xarajatlar hisobini avtomatlashtirish va nazorat qilishni osonlashtiradi.

Bu, vaqtni tejaydi va xatolarni kamaytiradi. Moliya nazoratini kuchaytirish: tashkilotlar o‘rtasida moliyaviy nazorat va audit jarayonlarini kuchaytirish, xarajatlar hisobining shaffofligini oshiradi va firibgarlik holatlarini kamaytiradi.

Standartlashtirish: xarajatlar hisobini yuritish uchun umumiy standartlar ishlab chiqish, maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘rtasida bir xil moliyaviy hisobotlarni taqdim etish imkonini yaratadi. Bu, xarajatlar hisobi jarayonini soddalashtiradi. Standartlashtirilgan hisobot tizimlarini joriy etish va zamonaviy moliyaviy dasturlarni qo‘llash orqali shaffoflikni oshirish, hisobning aniqligini yaxshilash va qaror qabul qilish jarayonlarini yengillashtirish mumkin. Xarajatlar hisobini optimallashtirish nafaqat nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarining moliyaviy barqarorligiga hissa qo‘shadi, balki mazkur tashkilotlarga kadrlarni rivojlantirish va infratuzilmani yaxshilash kabi muhim yo‘nalishlarga qayta investitsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Yillik byudjetni rejalashtirish: Yillik byudjetni aniq rejalashtirish va xarajatlarni nazorat qilish orqali ortiqcha xarajatlarni oldini olish va kelajakdagi xarajatlarni oldindan belgilashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida xarajatlarni boshqarishda tizimli yondashuvning zarurligi muhim hisoblanadi. Mavjud muammolarni bartaraf etish, xarajatlarni kamaytirish, xarajatlar hisobini takomillashtirish orqali moliyaviy barqarorlikka erishish, resurslarni samarali boshqarish, raqobatbardoshlikni oshirish va sifatli ta’lim xizmatlarini ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi “Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun kontseptual asosni tasdiqlash haqida”gi 131-sonli buyrug‘i. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2024-yil 12-iyulda 3530-son bilan ro‘yxatga olingan.

2. A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov. Buxgalteriya hisobi: Darslik– T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.

3. F.T.Abduvaxidov, I.N.Qo‘ziyev, Sh.X. Dadabayev. Buxgalteriya hisobi. Darslik. - T.: TDIU, 2019. - 403 b.

4. Н. Н. Киреенко, С. К. Матальцкая. Бухгалтерский и управленческий учет : Учебное пособие – Минск : БГАТУ, 2022. – 368 с.

5. Ю. А.Бабаев, А. М.Петров. Бухгалтерский учет: Учебник. — Москва: Проспект, 2021. – 496 с.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И ИХ РЕШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ГЛОБАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ

Абдурахманова Зарина Гайрат кизи,
Ташкентский государственный экономический университет
ассистент кафедры «Финансовый анализ»
e-mail: sfbua-50.abdurahmanova.z@pdu.by, +998970172577

Аннотация. В данном тезисе рассмотрены различные определения понятия основных средств, а также актуальные вопросы учета основных средств; изучен вопрос сохранности и внедрения внутреннего контроля за сохранностью основных средств предприятия. Также приведены направления повышения эффективности использования основных средств.

Ключевые слова: учет, основные средства, амортизация, внутренний контроль, инвентаризация, переоценка, эффективность использования, совершенствование учета.

Согласно Указу Президента Республики Узбекистан «О стратегии развития нового Узбекистана» от 28.01.2022 г. № УП-60 целью №21 является: «Увеличение объема валового внутреннего продукта на душу населения в последующие пять лет в 1,6 раза за счет обеспечения стабильно высоких темпов роста в отраслях экономики с доведением его размера к 2030 году до 4 тысяч долларов США на душу населения и созданием предпосылок для вхождения в категорию «государств с доходом выше среднего». Главной целью каждой организации является получение максимальной прибыли, достичь которую можно не только за счет оборота товарно-материальных ценностей, найма рабочей силы, но и благодаря основным средствам, составляющим основную часть материально-технической базы предприятия. Для производственной деятельности предприятиям необходимы основные средства (средства труда), многократно участвующие в производственном процессе, частями переносят свою стоимость на создаваемый продукт, не изменяя при этом своей вещественно-натуральной формы.

Бухгалтерский учет основных средств в Республике Узбекистан ведется согласно Закону РУз «О бухгалтерском учете» от 13 апреля 2016 года №ЗРУ-404.

Согласно НСБУ №5 «Основные средства», утвержденному приказом Министра финансов РУз от 9 октября 2003 года №114, основные средства — это материальные активы, которые предприятие содержит с целью использования их в процессе производства продукции, выполнения работ или оказания услуг либо для осуществления административных и социально-культурных функций в течение длительного времени при ведении хозяйственной деятельности. Единицей бухгалтерского учета основных средств является инвентарный объект. Инвентарным объектом основных средств признается объект со всеми приспособлениями и принадлежностями, предназначенный для выполнения определенных самостоятельных функций.

Обобщение информации о наличии и движении основных средств, принадлежащих предприятию на правах собственности, основных средств, находящихся в эксплуатации, на консервации или сданных по договору оперативной аренда, осуществляется на следующих счетах:

- 0110 «Земля»
- 0111 «Благоустройство земли»
- 0112 «Благоустройство основных средств, полученных по договору финансовой аренды»
- 0120 «Здания, сооружения и передаточные устройства»
- 0130 «Машины и оборудование»
- 0140 «Мебель и офисное оборудование»
- 0150 «Компьютерное оборудование и вычислительная техника»
- 0160 «Транспортные средства»
- 0170 «Рабочий и продуктивный скот»
- 0180 «Многолетние насаждения»
- 0190 «Прочие основные средства»
- 0199 «Законсервированные основные средства».

По МСФО (IAS) 16 «Основные средства» основные средства – это материальные активы, которые:

- предназначены для использования в процессе производства или поставки товаров и предоставления услуг, при сдаче в аренду или в административных целях; и
- предполагаются к использованию в течение более чем одного периода.

Теоретическим и практическим аспектам бухгалтерского учета основных средств свои научные исследования посвятили такие ученые-экономисты как Алисенов А.С., Кондраков Н.П., Бабаев Ю.А., Захаров И.В., Мельник М.В., Савицкая Г.В., Сергеев С.С., Толпегина О.А., Андерсен Х., Гильбо А., Маркс К., Нидлз Б. и другие.

Согласно Алисенову А.С., основные средства – это средства труда, которые многократно участвуют в процессе производства, и переносят на производимый товар частями свою стоимость, при этом не изменяя своей материально-вещественной формы [6, с. 49].

По Кондракову Н.П., основными средствами в практике планирования и учета называют имущество со сроком полезного использования более одного года (средства труда). Их используют в различных сферах приложения общественного труда: материального производства, товарного обращения. Основные средства участвуют в процессе производства длительное время, сохраняя при этом натуральную форму. Их стоимость переносится на создаваемую продукцию не сразу, а постепенно, по мере из износа [7, с. 19].

В своей книге «Бухгалтерский учет» Бабаев Ю.А. дал следующее понятие основным средствам: основные средства – совокупность материально-вещественных ценностей, используемых в качестве средств труда при производстве продукции, выполнении работ или оказании услуг либо для управления организацией в течение периода, превышающего 12 месяцев, или обычного операционного цикла, если он превышает 12 месяцев [8, с. 35].

Согласно Захарову И.В., основные средства – это активы, входящие в состав внеоборотных активов. Внеоборотные активы представляют собой активы, используемые в производстве или управлении, как правило, более одного цикла и переносят свою стоимость на готовую продукцию постепенно, путем начисления амортизации [9, с. 43].

Тогда как Гарбузов В.Ф. определяет основные средства в качестве денежных средств, вложенных в имеющиеся основные фонды [10, с. 66].

По определению Щадиловой С.Н. и Куракова Л., основные средства – это средства труда (здания, сооружения, машины и механизмы, инвентарь, транспортные средства) производственного и непроизводственного назначения [11, с. 105].

Исходя из различных определений авторов и экономистов, можно сделать вывод, что основные средства – это активы или средства труда, используемые в процессе производства в течение более 12 месяцев, постепенно переносящие свою стоимость на готовую продукцию или товар путем начисления амортизации, сохраняя при этом свою натуральную форму.

Актуальность данной темы статьи обусловлена необходимостью основных средств для осуществления хозяйственной деятельности предприятий, участия их в процессе производства, что придает еще больше важности в изучении и совершенствовании учета основных средств для эффективности работы предприятий.

Целью данной статьи выступает разработка направлений для совершенствования учета основных средств и повышения эффективности их использования в процессе производства.

Для достижения вышеизложенной цели были поставлены следующие задачи:

- изучение вопросов сохранности основных средств предприятий
- рассмотрение вопросов внедрения внутреннего контроля за сохранностью основных средств на предприятиях
- предложение направлений для повышения эффективности использования основных средств на предприятиях

Одним из важных условий предотвращения краж, потерь, недостач и порчи основных средств является обеспечение надлежащих условий хранения имущества в объектах хозяйствования. Следовательно, одной из главных задач внутреннего контроля основных средств является контроль за состоянием сохранности основных средств и соблюдением соответствующих правил и требований по данной проблеме.

На предприятиях должен осуществляться постоянный внутренний контроль за наличием и движением основных средств. Для предотвращения возникновения таких случаев, как кража, недостача, потеря и т.д., следует обратить внимание на организацию и

проведение инвентаризации, которая является одним из важных этапов контроля, с помощью которой контролируется работа материально-ответственных лиц, отвечающих за сохранность основных средств. Так, важно уделить внимание проведению не только полных, но и при необходимости частичных контрольных или выборочных инвентаризаций объектов основных средств.

Для улучшения контроля за сохранностью основных средств на местах их хранения и эксплуатации необходимо проводить периодическую паспортизацию состояния основных средств. Суть данного процесса заключается в составлении и заполнении специального паспорта, где приведены фактические сведения и правила хранения объектов основных средств.

Показатели эффективности использования основных средств могут быть улучшены за счет:

- совершенствования организации производства и труда, ликвидации внеплановых простоев

- сокращения времени и повышения качества ремонтов
- вовлечения в работу бездействующих основных фондов
- модернизация и автоматизация оборудования
- повышения квалификации кадров
- совершенствования техники и технологий.

Эффективное использование основных средств играет важную роль в деятельности предприятий и способствует:

- улучшению экономического потенциала организации
- повышению технической базы организации
- увеличению темпов роста производительности труда
- улучшению качества предоставляемых услуг и т.д.

«Любой комплекс мероприятий по улучшению использования основных средств, разрабатываемый во всех звеньях управления, должен предусматривать обеспечения роста объемов производства продукции, прежде всего за счет более полного и эффективного использования внутрихозяйственных резервов и путем более полного использования машин и оборудования, повышение коэффициента сменности, ликвидации простоев, сокращения сроков освоения вновь вводимых в действие мощностей, дальнейшей интенсификации производственных процессов» [12, с. 217].

Применение на практике предложенных мероприятий в целом по предприятию позволит увеличить объемы выпуска товарной продукции, улучшить показатель фондоотдачи, увеличить прибыль от реализации товаров, а также рентабельность основных средств предприятия.

Список использованной литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022г. №УП-60 «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022-2026 годы»
2. Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учете» от 13 апреля 2016 года №ЗРУ-404
3. Национальный стандарт бухгалтерского учета №5 «Основные средства»
4. Национальный стандарт бухгалтерского учета №21 «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов, и инструкция по его применению»
5. МСФО (IAS) 16 «Основные средства»
6. Алисенов А.С. Бухгалтерский финансовый учет: учебник и практикум, 2018 – 50 с.
7. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: учебное пособие, 2012 – 606 с.
8. Бабаев Ю.А. Бухгалтерский учет: учебник для ВУЗов / под ред. Ю.А. Бабаева – 476 с.

9. Захаров И.В. Бухгалтерский учет и анализ: учебник для академического бакалавриата, 2015 – 423 с.
10. Гарбузов В.Ф. Учет формирования финансовых результатов, 2018 – 86 с.
11. Щадилова С.Н., Кураков Л. Основы бухгалтерского учета: учебное пособие – 558 с.
12. Нехорошева Л.Н. Экономика предприятия: учебное пособие / Л.Н. Нехорошева [и другие]; под общ.ред. Л.Н. Нехорошевой. – 3-е изд. – Мн.: Выш.шк., 2015 – 383 с.

DAROMAD VA XARAJATLARNI TAN OLISHNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Ablazov Nurillo Xusanboyevich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD.

e-mail: n.ablazov@ferpi.uz, +998-99-030-25-55.

Shaxobidinov Diyorbek Dilshodjon o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti 62A-21 BH va A guruh talabasi

Annotasiya. Mazkur maqolada qurilish korxonalarining daromadlari va xarajatlarini tan olish qoidalari va ularni hisobga olishning nazariy va amaliy masalalari to‘g‘risiga doir masalalar tadqiq qilingan. Qurilish korxonalarida daromadlar va xarajatlar hisobini takomillashtirishga doir ishlarini tizimli tashkil qilish maqsadida analitik schyotlarni ochish bo‘yicha tavsiya va takliflar ishlab chiqilgan. Qurilish korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qurilish korxonalari, buxgalteriya hisobi, daromad va xarajat, shartnoma bo‘yicha aktiv, shartnoma bo‘yicha majburiyat, foyda va zarar, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

Bozor munosabatlariga o‘tishning yuqoridagi asosiy tamoyillari buxgalteriya hisobini isloh qilishda va korxonaning hisob tizimini bozor iqtisodiyoti talablari asosida tashkil qilishda ham alohida ahamiyatga ega.

Shuning uchun ham buxgalteriya hisobini isloh qilishda, avvalo, uning hozirgi tizimni saqlab qolgan holda asta-sekin evolyutsion yo‘l bilan metodologik, tashkiliy va texnik o‘zgarishlar amalga oshirila boshlandi. Bunda mustaqilligimizning dastlabki yillarida amalga oshirilgan tadbirlar alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. Shunday tadbirlardan biri Davlat mulki bo‘lgan obyektlarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirishni amalga oshirish edi. Shu maqsadda hukumat iqtisodiyotning turli tarmoqlarida xususiylashtirishga oid 20 dan ortiq qarorlar qabul qildi. Bu qarorlarni amalga oshirish mulkchilik shakllarining rivojlanishiga va bu bevosita buxgalteriya hisobining uslubiy asoslarini rivojlantirishni ham talab qilar edi. Bu borada mamlakatimizda yirik loyihalar ishlab chiqilmoqda va amaliyotga tadbir qilinmoqda. Bunga yaqqol misol qilib Iqtisodiyot va moliya vazirligini buxgalteriya hisobining milliy standartlarini xalqaro standartlarga transformatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirayotgan ishlari tahsinga sazovordir, bundan tashqari prezidentimizning 24.02.2020 yil kungi PQ-4611 “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” qarori dasturi amal bo‘lib kelmoqda. Bu qarordan ko‘zlangan maqsad korxonalarni xisobotlarini yanada shaffof ko‘rinishga keltirish, takomillashtirish hamda yirik investorlarga korxona hisobotlarini adolatli, shaffof taqdim qilish, jozibadorligini oshirish va albatta xalqaro iqtisodiy maydonga kirishdan iborat. Buxgalteriya hisobining yuqorida belgilangan talablarga javob berishini nazorat qilish mustaqil auditorlik firmalari va davlat soliq organlari tomonidan amalga oshiriladi. Umuman bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobotining o‘rni va ahamiyati tubdan o‘zgaradi.

Qurilish korxonalarida moliyaviy xisobotlarni xalqaro andoza asosida tashkil qilish bugungi kunning muhim vazifalaridan bo‘lib kelmoqda. Mazkur ishlar bo‘yicha bir qancha mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarni fikrlarini tadqiqi qilishga jazm qildik. Bu borada professor S.B. Qodirxonov shunday deb, ta’kidlaydi «Agar hohlansa ishlab chiqarish xarajatlarining buxgalteriya hisobini alohida yuritish mumkin, ya’ni ishlab chiqarish xarajatlarini schetlarning umumiy tizimidan ajratib olgan holda yuritib, shu bilan g‘arb mamlakatlarida keng tarqalgan ishlab chiqarish va moliya buxgalteriya hisobiga o‘tish mumkin. Natijada ishlab chiqarish buxgalteriyasi bilan moliya buxgalteriyasi tashkiliy jihatdan ajratilishi mumkin bo‘ladi.

Ularning vazifalariga to‘xtalar ekan, professor S.B.Qodirxonov shunday deb, yozadi: «Bunda ishlab chiqarish buxgalteriya hisobini ishlab chiqarishni boshqarish va ishlab chiqarish hamda ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxini kalkulyasiya qilish manfaatini ko‘zlab yuritilsa, moliyaviy hisob korxonaning moliyaviy xisoboti tizimi va uning moliyaviy hamda tijorat faoliyatini boshqarish maqsadida yuritiladi. Hisobchilikning bunday tartibiga o‘tish har xil darajadagi boshqaruv tizimini zaruriy axborotlar bilan ta‘minlashni sezilarli ravishda takomillashtirish bilan birga, ishlab chiqarish xarajatlari, tannarx va mahsulotning ayrim turlarining rentabellik darajasi haqidagi tijorat sirlarini yashirish imkonini beradi»[3].

Ammo K.K. Jumaniyozov va B.Y.Maqsudovlarning fikricha, «Buxgalteriya hisobini rivojlantirishda bir narsaga alohida etiborni qaratish lozim, u ham bo‘lsa, buxgalteriya hisobini bozor iqtisodi talablari asosida takomillashtirish faqatgina hisob ma’lumotlari doirasini, mazmunini, maqsadga muvofiqligini, muddatini, uni olishga ketadigan xarajatlarni va boshqaruv obyektlarini aks ettirish usullarini kengaytirish asosida bo‘lmasligi kerak. Chunki, bu omillar hisob ishlari hajmining o‘zini oqlamagan tarzda o‘shirish va buning oqibatida boshqaruv tizimining talabga javob bermasligi hamda uning yuritilishida soxtalik yuz berish kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin»[3].

Shuningdek, olib borilgan tadqiqotlarga asoslangan holda K.K. Jumaniyozov va B.Y.Maqsudovlarning buxgalteriya hisobi ma’lumotlarining foydaliligi to‘g‘risida shunday deb yozadi: «Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, korxonalarda olinayotgan barcha ma’lumotlarning 40-50 foizi keraksiz, shu bilan birga boshqaruvning ma’lumotga ehtiyoji 50 foizga qondirilmas ekan»[4].

Professor YA.V.Sokolov 1940 yillarning oxiri va 1950 yillarning boshlarida dunyoning rivojlangan mamlakatlarida buxgalteriya hisobida sezilarli o‘zgarishlar sodir bo‘ldi va u «Moliyaviy va boshqaruv hisobiga bo‘lindi»[5] deb, ma’lumot beradi. Moliyaviy hisob, asosan, tashqi foydalanuvchilarning manfaati uchun yuritilsa, boshqaruv hisobi korxona manfaatini ko‘zlab tashkil qilinadi.

Buxgalteriya hisobining rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omil bu sanoatning rivojlanishi va natijada iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir.

«G‘arb klassifikatsiyasiga muvofiq buxgalteriya hisobi o‘zining rivojlanishida quyidagi 5 bosqichni bosib o‘tgan va ular asosan jahonning rivojlangan mamlakatlari AQSH, Germaniya, Yaponiya va Fransiyada qo‘llanilgan. Ular savdo (1880 yilgacha), tadbirkorlik (1800-1900 yillar), tashkiliy (1900-1950 yillar), optimizatsion (1950-1975 yillar), strategik (1975 yildan hozirgacha). Buxgalteriya hisobining hozir amalda rivojlangan mamlakatlar amaliyotida qo‘llanilayotgan strategik tizimida buxgalteriya hisobi va marketingning integratsiyalashuvi natijasida xo‘jalikning istiqboldagi moliyaviy holatini aniqlash imkoniyatlari vujudga keldi.

T.P.Karpovanning fikricha, an’anaviy hisob usullarining barham topishi va buxgalteriya hisobining ikkiga - Moliyaviy va boshqaruv hisobiga bo‘linishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- kapitalning kontsentratsiyalashuvi sharoitida tashqi va ichki raqobatning kuchayishi;
- inflyasiyaning va ishlab chiqarish xarajatlarining o‘shishi;
- transmilliy korporatsiyalarining tuzilishi va faoliyat ko‘rsatishi.

Bizningcha, T.P.Karpovanning fikrlari o‘rinli, «...chunki buxgalteriya hisobining an’anaviy usullari haqiqatdan iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida boshqaruv talablariga javob bera olmay qoldi va uni davr talabi asosida rivojlantirish ehtiyoji vujudga keldi[5].

Masalan: N.P.Kondrakov, Z.V.Kiryanov va boshqalar buxgalteriya hisobiga doir kitoblarida moliyaviy va boshqaruv hisoblarini turli belgilari bo‘yicha taqqoslashganda B.Nidlz, X.Anderson va D.Kolduellning «Printsipi buxgalterskogo ucheta» kitobiga tayanishgan[8].

Respublikamizda va MDH mamlakatlarida buxgalteriya hisobini isloh qilish va uni bozor iqtisodiyoti talablari asosida rivojlantirishda asosiy e‘tibor moliyaviy hisobga qaratilgan.

Daromadlar, xarajatlar va moliyaviy natijalarni hisobga olishni takomillashtirish masalalari moliyaviy hisobotlarni tuzuvchilarni ham, ulardan foydalanuvchilarni ham qiziqtiradi. O‘zbekiston Respublikasida MHXSga muvofiq buxgalteriya hisobini isloh qilish kontekstida mavjud qoidalar qayta ko‘rib chiqilmoqda va xalqaro standartlarga o‘xshash yangilari chiqarilmoqda[7].

2014 yil may oyida IASB (keyingi o‘rinlarda IASB deb yuritiladi) yangi 15-IFRS standartini nashr etdi. Standart IASB tomonidan AQSH Moliyaviy Hisob Standartlari Kengashi (FASB) (keyingi o‘rinlarda FASB) bilan birgalikda ishlab chiqilgan va MHXS va Amerika buxgalteriya hisobi tamoyillarining yaqinlashishi natijasidir.

Yangi standart qurilish tashkilotlari uchun avvalgi quyidagi standartlarni almashtiradi:

- IFRS 18 Daromad
- IFRS 11 "Qurilish shartnomalari"

Ushbu standartning paydo bo‘lishi bilan, boshqa bir qator mahalliy buxgalteriya qoidalariga tuzatishlar kiritish talab etiladi. Yangi standart 2018 yil 1 yanvardan kuchga kirdi. Ushbu standartga o‘tishning alohida ahamiyati tufayli ishlab chiquvchilar standartni joriy etish amaliyotini nazorat qilishlari, unga qo‘shimcha yo‘riqnomalarni ishlab chiqish zarurligini aniqlashlari, murakkab muammolarni muhokama qilish uchun platforma rolini o‘ynashlari kerak bo‘lgan maxsus ishchi guruhni tuzdilar, yangi standartni turli foydalanuvchilar guruhlari o‘rtasida amaliy qo‘llash va h.

Yuqorida aytib otilganidek, to‘lov uchun taqdim etilmagan hisoblangan daromad amalda “virtual” deb ataladi. Buxgalteriya hisobidagi ushbu daromad mustaqil aktiv turi sifatida tan olinadi – “to‘lov uchun taqdim etilmagan hisoblangan daromad” va u balansda batafsil aks ettirilishi kerak[2].

Biroq, O‘zbekiston Moliya vazirligining tavsiyalarida ushbu daromadlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar hisobotda qanday paydo bo‘lishi haqida hech qanday tushuntirishlar yo‘q, shuning uchun “Daromad” ko‘rsatkichini umumlashtirishda hech qanday tarkibiy qismlarni ajratmasdan turib aks ettirishning umumiy qoidasiga amal qiladi. Bu agar xaridor ishni qabul qilmasa yoki to‘lashdan bosh tortsa, “Daromad” ko‘rsatkichini yashirish yoki hatto buzish xavfini oshiradi. Bunday holatlar qurilish biznesi uchun, ayniqsa, qurilish uchun ajratilgan byudjet mablag‘larini o‘zlashtirishda qo‘l keladi. Mahalliy iqtisodiyotda budjetga qayta olib qo‘yilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida kapital qurilishga ajratilgan byudjet mablag‘larini o‘zlashtirish bo‘yicha bajarilgan ishlar dalolatnomasini ro‘yxatdan o‘tkazish kabi insofsizlik amaliyoti rivojlandi. Shu bois imzolangan dalolatnomalarga ko‘ra, obyektlar qurilayotgan deb hisoblansada, amalda esa hech qanaq obyekt qurilish jarayonida bo‘lmaydi. Aslida qurilish ko‘pincha kechroq amalga oshiriladi yoki qo‘shimcha mablag‘ talab etiladi. Buyurtmachi tomonidan daromad (sotish) faktining (qonuniy) tan olinmaganligi, tayyor bo‘lishi bilanoq tan olingan daromadni debitorlik qarzidan olingan daromaddan (mijoz tomonidan tan olingan qarz) ajratish to‘g‘risidagi taklifning asosiy sababi hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, buyurtmachi tomonidan qonuniy ravishda tan olingan daromadni faqat qurilish pudratchisi uchun buxgalteriya hisobi yuritishda nazorat choralari asosida tan olingan daromad bilan chalkashtirib yuborish noto‘g‘ri bo‘ladi. Qurilish korxonalarida daromad va xarajatlarni tan olish bo‘yicha amaliyotga 15 – MHXS asosida yangi analitik schyotlar tavsiya etildi[7]. Mazkur schyotlarni bir korxona misolida tahlil qilsak:

“Universal complex plus” MCHJ 2022 yil 1 yanvarda xaridor bilan yotoqxona binosi qurishga 2 mlrdlik shartnoma tuzdi. Shartnoma shartiga ko‘ra bino 2 yilda topshirilishi kerak. “Universal

complex plus” xaridorlar bilan shartnomalardan olingan daromadlarni xarajatlar usuli orqali tan oladi.

2022 yil 31 dekabrda smeta bo‘yicha jami 1,5 mlrd xarajatning 40 foizi ishlatildi. 30 dekabr kuni xaridorga 500 mln UZS schet faktura yuborildi va xaridor buni to‘lab berdi. 2022 yil yakuni hisobotlariga quyidagi o‘tkazmalar berilishi kerak:

1-qadam

Avvalo shartnoma foyda yoki zarar keltiruvchi ekanligini aniqlab olamiz.

mln UZS

Shartnoma qiymati	2000

Yil yakunidagi xarajat	600

Smeta bo‘yicha kelgusi xarajat	900

Smetaga o‘zgartirish xarajati	200

Jami daromad	300

Demak, smetaga qo‘shimcha xarajatlar qo‘shilganda ham shartnoma korxona uchun foyda kelturuvchi ekanligini aniqladik.

2-qadam

Shartnoma bajarilish foizini aniqlash. Berilgan ma’lumotdan ko‘rinib turibdiki 40% xarajat qilingan. Lekin smetaga o‘zgartirish kiritilgani hisobiga jami xarajatlarning 35% foizi ishlatilgan.

*foiz aniqlash $600/(600+900+200)*100\% = 35\%$.

3-qadam

Foyda va zarar hisobotiga boruvchi miqdorlarni aniqlaymiz.

mln UZS

Tushum	$2000*35\%=700$

Hisobot kunigacha xarajat	600

Yalpi daromad	100

4-qadam

Balans hisobotiga boruvchi qiymat.

Hisobot sanasigacha tushum	700

Schet faktura qiymati	500

Shartnoma bo‘yicha aktiv(4030)	200

Agarda korxona dastlabki smeta ozgarib shartnoma zarar kelturuvchi bolganda quyidagicha hisobot qilinsih kerak:

1-qadam

Avvalo shartnoma foyda yoki zarar keltiruvchi ekanligini aniqlab olamiz.

mln UZS

Shartnoma qiymati	2000

Yil yakunidagi xarajat	600

Smeta bo‘yicha kelgusi xarajat	900

Smetaga o‘zgartirish xarajati	600

Jami zarar	-300

Demak, smetaga qo‘shimcha xarajatlar qo‘shilganda shartnoma korxona uchun zarar kelturuvchi ekanligini aniqladik.

2-qadam

Shartnoma bajarilish foizini aniqlash. Berilgan ma’lumotdan ko‘rinib turibdiki 40% xarajat qilingan. Lekin smetaga o‘zgartirish kiritilgani hisobiga jami xarajatlarning 29% foizi ishlatilgan.

*foiz aniqlash $600/(600+900+600)*100\% = 29\%$

3-qadam

Foyda va zarar hisobotiga boruvchi miqdorlarni aniqlaymiz.

mln UZS

Tushum	$2000*29\%=580$

Hisobot kunigacha xarajat	600
Qo‘shimcha tan olingan xarajat	80
Jami zarar	-100
4-qadam	
Balans hisobotiga boruvchi qiymat.	mln UZS

Hisobot sanasigacha tushum	$2000 \cdot 29\% = 580$
Schet faktura qiymati	500
Shartnoma bo‘yicha aktiv(4030)	80

Mazkur misolda biz shartnoma bo‘yicha aktiv schet 4030 kiritishni taklif qildik. Bu analitik schetni 21-BHMSga qo‘shishdan maqsad qurilish korxonasini moliyaviy hisobotlarida ya‘ni, balansida joriy aktivlarida jamlanuvchi “Olinadigan schetlar”dan ajratishdan iborat[6]. Chunki xalqaro standartlarda hisobotlarni tahlil qilish sohasi mavjud bo‘lib, unda “Olinadigan schetlar” analitik scheti tahlil qilinadi hamda debitorlik qarzlarni undirish davri hisoblanadi. Fikrimizcha, bizning tavsiyamiz korxonalarning debitorlik qarzlarni undirish davrini qisqartirishda hamda joriy aktivlarni balansda yanada shaffof va aniq taqdim etishga xizmat qiladi.

5. Xulosa va takliflar.

Qurilish korxonalarini faoliyatidagi daromadlari va xarajatlari hisobini takomillashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar asosida quyidagi xulosalar olindi:

1. Qurilish korxonalarida daromadlar va xarajatlar hisobini yuritishda xalqaro andozadan foydalanildi ya‘ni “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari”ning 15 - “Daromad” standartiga mos ravishda xarajatlar usuli dan foydalanish taklif etildi.

2. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari”ning 15 - “Daromad” standartiga muvofiq qurilish korxonalarida daromad va xarajatlarni tan olishda 5 ta qadam taklif etildi natijada moliyaviy hisobotlariga ya‘ni buxgalteriya balansiga 4030 - “Shartnoma bo‘yicha aktiv” hamda 6030 – “Shartnoma bo‘yicha majburiyat” analitik schetlari taklif etildi.

3. Moliyaviy hisobotlarni tahlil qilishda debitorlik qarzlarni undirish davrini qisqartirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida:<https://mf.uz/opendata/category/3299-nizom-boyicha-oliyaviy-hisobotlar>.

2. Kodeks (2020) O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi.

3.M.B.Kalonov, A.T.Maxkamboyev,F.T.Temirov (2021) Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari. O‘quv qo‘llanma. «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021. – 180 b.

4. D.Q.Usmanova (2020) Buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma.SamDU 2020.

5. P.N. Gadjiyeva (2019) Qurilish korxonalarida moliyaviy natijalar hisobi. Iqt.fan.nom. (PhD) ilm.dar.olish uchun yozil. dis.avtoref.-T.:2019. –B36.

6. “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston respublikasi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida. 14.06.2016y.

7. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi qarori. PQ-4611. 24.02.2020y

8. Ergasheva Sh., Temirov F., va boshqalar(2016). Buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. T.: 2016-y

9. Xarchenko O.N., Samusenko S.A., Fyorova I.S.(2014) Audit. Praktikum: uchebnoye posobiye / – 4-e izd., pererab. i dop. –M.: KNORUS, 2014.-248 str

10. “O‘zbekiston iqtisodiy axborotnomasi” jurnali. –T.: 2015–2020-yillar.

11. “Soliq va bojxona xabarlar” gazeta. –T.: 2015–2020-yillar.

XALQARO STANDARTLAR (MHXS) ASOSIDA MOLIVAVIY HOLAT TO‘G‘RISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Mamajonov Akramjon Turgunovich,

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida mudiri, i.f.f.d., professor.

e-mail: mat69@mail.ru, +998916086912

Annotasiya. Mazkur maqolada xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) asosida moliyaviy hisobotni takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqot doirasida moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga moslashuvi, ularning foydalanuvchilari uchun ahamiyati, tavakkalchiliklar va xavflarni baholash mexanizmlari, hamda real qiymatga asoslangan baholash usullarining afzalliklari muhokama qilingan. Shuningdek, hisobotlarni MHXS talablariga muvofiq tayyorlash jarayonida uchrashi mumkin bo‘lgan muammolar va mahalliy amaliyotga integratsiya qilishdagi qiyinchiliklar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS), moliyaviy hisobot, moliyaviy shaffoflik, investitsion jozibadorlik, hisobotni takomillashtirish, tavakkalchilikni baholash, real qiymat, globallashtirish, raqobatbardoshlik, xalqaro standartlar, hisobotni solishtirish.

Hozirgi globallashtirish jarayonida moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tayyorlash va ularni muvofiqlashtirish kompaniyalar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon bozorida samarali faoliyat yuritayotgan korxonalar uchun xalqaro standartlar bo‘yicha hisobot berish, birinchi navbatda, xalqaro sarmoyadorlar, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan ishonchli aloqalar o‘rnatish va ma‘lumot almashish imkoniyatini beradi. Bunday hisobotlash tizimi orqali foydalanuvchilar korxona faoliyatining shaffofligi, moliyaviy barqarorligi va joriy iqtisodiy ahvoli to‘g‘risida aniq ma‘lumotlarga ega bo‘ladilar. Shu bois, xalqaro standartlar asosidagi hisobotlarni tayyorlash ham investitsiyalar jalb qilishda, ham korxonaning raqobatbardoshligini oshirishda asosiy omil hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar (MHXS) asosida tuzilishi kompaniyalar uchun bir qator ustunliklarni yaratadi. Bulardan biri – moliyaviy ma‘lumotlarni jahon talablari darajasida bir xil format va me‘yorlarda taqdim etish imkoniyatidir. Mazkur talablarni joriy qilish orqali kompaniyalar o‘z hisobotlarini xalqaro bozordagi barcha ishtirokchilar uchun tushunarli va solishtirish mumkin bo‘lgan holda taqdim qiladilar. Bu esa sarmoyadorlar va sheriklar uchun hamkorlik jarayonidagi tavakkalchiliklarni aniqlashda va ularni boshqarishda katta yordam beradi.

MHXS asosida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash talablari xalqaro sarmoyaviy muhitni yaxshilashga, sarmoyadorlar bilan aloqalarni mustahkamlashga va mahalliy bozorning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini ta‘minlashga qaratilgan. Bundan tashqari, hisobotlarni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish orqali mahalliy kompaniyalar o‘z faoliyatlarida samaradorlikni oshiradi va moliyaviy qarorlar qabul qilishda ma‘lumotlarning ishonchliligi ortishiga yordam beradi. Shu sababli, mazkur tezisda MHXS asosida moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobotni takomillashtirish masalalari, ularning qo‘llanishi, ushbu tizimning asosiy ustunliklari hamda muammolari tahlil qilinadi.

Mazkur masala bo‘yicha tahlillarning ahamiyati shundaki, ushbu yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlanmalar mahalliy korxonalar uchun xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilgan hisobotlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Bunda asosiy e‘tibor kompaniyalarning moliyaviy hisobotlarini zamonaviy talablarga moslashtirishga, ularni mutaxassislar tomonidan aniq va ishonchli tayyorlashga qaratilgan bo‘ladi. MHXS asosida tayyorlangan hisobotlar kompaniyaning bozordagi barqarorligini oshirishga, uning ishonchli va shaffof moliyaviy ma‘lumotlarini taqdim qilishga ko‘maklashadi, bu esa kompaniyaning xalqaro bozordagi obro‘si va ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

MHXSning asosiy vazifalaridan biri hisobotlardagi ma’lumotlarning shaffofligini va to’liqligini ta’minlashdir. Hisobotlarni MHXS talablari asosida tayyorlash orqali investorlar, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy ma’lumotlarni oson tushunish va baholash imkoniyati paydo bo’ladi. Bu holatda hisobotlardagi ma’lumotlarni to’liq va aniq bayon qilish lozim. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida hisobotlarni tayyorlash orqali mamlakatlarning moliyaviy ma’lumotlarini jahon standartlariga moslashtirishga erishiladi. Bu, o‘z navbatida, xalqaro sarmoyadorlar uchun jozibadorlikni oshiradi va xorijiy sarmoyadorlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

MHXS asosida moliyaviy hisobotlarda real qiymat (fair value) usullarini qo‘llash taklif qilinadi. Bunday usul mol-mulk, aktivlar va majburiyatlarning bozor qiymatini aniqlash imkonini beradi. Natijada, kompaniyaning moliyaviy holati haqida aniq va ishonchli ma’lumotlar taqdim etiladi, bu esa moliyaviy holatning haqiqiy aksini ta’minlaydi.

Xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlarda ma’lumotlarning yagona formatda taqdim etilishi talab qilinadi. Bu solishtirish imkoniyatlarini oshiradi, chunki har bir kompaniya bir xil tuzilishda va mazmundagi hisobotlarni taqdim etadi. Mahalliy va xalqaro soliq tuzilmalari, qonunchilik yoki boshqa regulyator talablarga muvofiqlashtirilgan formatlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarida kompaniyaning tavakkalchiliklari va ularning moliyaviy holatiga ta’sir etuvchi omillarni ochib berish talab qilinadi. Bu orqali sarmoyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlar kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va tavakkalchiliklarni boshqarish imkoniyatlarini baholay oladilar.

Moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar (MHXS) asosida takomillashtirish va ularni mahalliy amaliyotga tatbiq etish kompaniyalar uchun bir qator strategik ahamiyat kasb etadi. Jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuvi sharoitida moliyaviy ma’lumotlarning xolis va shaffof bo’lishi sarmoyadorlar, manfaatdor tomonlar va xalqaro hamkorlar uchun asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Har bir kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va ishonchligini oshirish, uning bozordagi mavqeyini mustahkamlash va sarmoyaviy jozibadorligini ko‘tarishga xizmat qiladigan xalqaro standartlar asosidagi hisobotlash tizimi mamlakat iqtisodiyotining o‘shishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS) asosida tayyorlangan hisobotlar orqali kompaniyalar o‘z moliyaviy ma’lumotlarini bir xil formatda va talablarda taqdim etish imkoniyatiga ega bo’ladilar, bu esa xorijiy sarmoyadorlar uchun jozibadorlikni oshiradi. Chunki MHXS asosida tayyorlangan hisobotlar kompaniyaning moliyaviy barqarorligi, joriy faoliyati va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari to’liq aks ettiradi, bu esa sarmoyadorlar uchun tahlil jarayonida katta yordam beradi. Shuningdek, ularni solishtirish va tahlil qilish imkoniyatidan foydalangan holda moliyaviy holatni yaxshiroq tushunish va qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirish mumkin.

MHXSning amalga kiritilishi mahalliy korxonalarga jahon miqyosida tan olingan moliyaviy hisobotlash standartlarini qo‘llash orqali yangi bozorlarga kirish imkoniyatini beradi. MHXS talablariga moslashish orqali kompaniyalar o‘zlarining moliyaviy hisobotlarini zamonaviy va samarali boshqarish, tavakkalchiliklarni tahlil qilish, korporativ boshqaruvni kuchaytirish, buxgalteriya tizimini standartlashtirish va uni optimallashtirishga erishadilar. Bu esa mahalliy bozorlarda ham raqobatbardoshlikni oshirish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va xorijiy sarmoyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega.

Lekin, xalqaro standartlarni joriy qilishda qator qiyinchiliklar va muammolar ham mavjud. Xususan, mahalliy qonunchilik va amaliyotlarni MHXS talablariga moslashtirishdagi muammolar, MHXS asosidagi hisobotlash uchun zarur bo‘lgan malaka va bilimlar yetishmasligi, hamda MHXS talablari bo‘yicha hisobotlashning qiyinliklari ham bu jarayonga ta’sir qiladi. Shuning uchun, ushbu standartlarni joriy qilishdagi muammolarni hal etish va ishlab chiqish tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘quv dasturlari va tadbirlarni yo‘lga qo‘yish muhimdir.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, MHXS asosida moliyaviy hisobotlarni takomillashtirish kompaniyalar uchun ham, mamlakat iqtisodiyoti uchun ham katta ustunlik va imkoniyatlar yaratadi. Xalqaro standartlar bo‘yicha hisobot berish orqali kompaniyalar xalqaro sarmoyaviy bozorlardagi mavqeyini mustahkamlaydi, sarmoyaviy xavflarni kamaytiradi va o‘z ishonchliligini oshiradi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashga, yangi ish o‘rinlari yaratishga va mamlakat iqtisodiyotini globallashtirish jarayonida barqaror rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4611-sonli qaror. 2020-yil 24-fevral.
2. BHXS-1. “Moliyaviy hisobotni taqdim etish” (2020-y. 7-band).
3. Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asos. BHMS. <https://lex.uz/docs/828557>
4. Jumaev N., Isaev F., Rizaev N. ORGANIZATION OF TURKIC STATES: INTEROPERATION AND ACCOUNTING SYSTEM. Google Scholar, Cite Factor, Researchbib, SJIF, IFSIJ, Index Copernicus. Open Access Peer Reviewed International Journal. 2023. <https://journalzone.org/index.php/bjgesd/issue/view/14>
5. Karimov A., Kurbanbayev J., Jumanazarov S., Xalilov Sh. Moliyaviy hisob va hisobot. O‘quv qo‘llanma. –T.:Iqtisod-moliya, 2018. - 400 b.

HISOB SIYOSATI VA UNI NODAVLAT TA‘LIM TASHKILOTLARIDAGI AHAMIYATI VA VAZIFALARI

Mustafoyev Azimjon Farruxovich,

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
tayanch doktoranti,*

e-mail: a7zimjon1@gmail.com, +998-97-394-19-11

Annotasiya. Mazkur maqolada hisob siyosatining dolzarb masalalari, xususan nodavlat ta‘lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishda hisob siyosatining ahamiyati, vazifalari, ta‘lim xizmatlari jarayonining o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda hisob siyosatini ishlab chiqishning muhim jihatlari, shuningdek ta‘lim xizmatlarini ko‘rsatish faoliyati bilan shug‘ullanuvchi nodavlat ta‘lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobini yuritishda hisob siyosatining o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kapital investitsiyalar, kapital investitsiyalar hisobi, kapitalizatsiya qilish, kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlarni tan olish, buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobi obyektlari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta‘limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori[1] hamda “Xalq ta‘limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni[2] ijrosini ta‘minlash hamda nodavlat ta‘lim tashkilotlariga qulay sharoitlar ochib berish, shuningdek ular tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar turi va sifatini yanada yaxshilash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 24 dekabrda qabul qilindi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatda nodavlat umumta‘lim tashkilotlari ustavining namunaviy shakli, tashkilotning maqsad va vazifalari, ta‘lim jarayonini tashkil etish, boshqarish, ularni moliyalashtirish, moddiy-texnik ta‘minlash, o‘qishga qabul qilish, boshqa joyga ko‘chirish yoki o‘qishdan chetlashtirish kabi yo‘riqnomalar aks ettirilgan bo‘lib, nodavlat ta‘lim tashkilotlarini tartibga soluvchi asosiy me‘yoriy hujjatlardan biri hisoblanadi.

Yuqorida zikr qilingan qator vazifalar korxona va tashkilotlarda turlicha hal etiladi hamda ularning hisob siyosatida aks ettiriladi. Bugungi kunda, nodavlat ta‘lim tashkilotlarida hisob siyosatini ishlab chiqishda ta‘lim xizmatlari jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etish, bevosita va bilvosita xarajatlarni ta‘lim xizmatlari tannarxiga to‘g‘ri taqsimlash, ularni buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot shakllarida shaffof aks ettirish bo‘yicha uslubiy tartib-qoidalar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Nodavlat ta‘lim tashkilotlarida ushbu vazifalarni hal etish bevosita tashkilotlarning hisob siyosatiga bog‘liq bo‘lib, xo‘jalik yurituvchi subyektlarda buxgalteriya hisobini tashkil etishda ushbu jarayon alohida ahamiyatga egadir.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniq bo‘ldiki, korxona va tashkilotlarda ularning faoliyat jarayonlaridan kelib chiqqan holda buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishda hisob siyosati muhim ahamiyat kasb etib, hisob siyosatiga iqtisodiy kategoriya sifatidagi iqtisodchi olimlarning ta‘rif va tavsiflarini, ilmiy izlanishlarini tadqiq etishni taqozo etdi. Xususan, mamlakatimiz olimlari, jumladan A.Karimov korxonalar tomonidan hisob siyosatini ishlab chiqishda quyidagi jihatlar hisobga olinishi lozim, deb hisoblaydilar: “foydalanuvchilar ehtiyojlari uchun ahamiyatli, ishonchli bo‘lishi, aynan shunday faoliyat yurituvchi boshqa subyektlarning moliyaviy hisobotlarini taqqoslash imkoniyatini berishi, tushunarli va oddiy bo‘lishi shart” [4]. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda yuqorida keltirilgan jihatlarini hisobga olgan holda hisob siyosatini ishlab chiqish korxonalar faoliyati hamda buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil qilishga, tegishli buxgalteriya hisobi usullarini qo‘llashga, buxgalteriya hisobi elementlarini tan olish, baholashga hamda moliyaviy hisobot ma‘lumotlarini aniq tahlil qilishga ko‘maklashadi, deb hisoblaymiz.

Mamlakatimiz iqtisodchi olimlari A.Ibragimov va boshqalar tomonidan bajarilgan o‘quv adabiyotlarida “Hisob yuritish siyosati – bu xo‘jalik subyektlarining faoliyatini tartibga soluvchi amaldagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda ruxsat etilgan buxgalteriya hisobining muqobil usullari va shakllaridan korxona tanlab olgan va e‘lon qilgan buxgalteriya hisobining usullari va shakllarining yig‘indisidir” [5], deb ta‘rif keltirilgan. Shuningdek, olimlar tomonidan bajarilgan ishlarda hisob siyosatini ishlab chiqishda yoritilishi lozim bo‘lgan ko‘rsatkichlar, hisob siyosatiga tegishli bo‘lgan axborotlar, asosiy me‘yoriy hujjatlar tarkibiga doir masalalar keltirilgan.

B.F.Boronov o‘zining yog‘-moy mahsulotlari ishlab chiqarish tarmoqlari misolida olib borgan tadqiqot ishida “Hisob siyosati deganda, buxgalteriya hisobi subyekti rahbari tomonidan buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish hamda yuritish, shuningdek moliyaviy hisobot shakllarini to‘ldirish va ularni tegishli tashkilotlarga taqdim etish bo‘yicha qabul qilingan usullar va prinsiplar majmuasi tushuniladi”[6], deb ta‘rif bergan bo‘lib, bunda xo‘jalik yurituvchi subyektlarda ishlab chiqiladigan hisob siyosatining uning barcha funksiyalari, xususan moliyaviy va boshqaruv hisobidagi ahamiyati hisobga olingan.

M.A.Ovchinnikovning tadqiqot ishida quyidagi ta‘rif berilgan: “Korxona hisob siyosati – bu korxonalarning tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqqan holda buxgalteriya, moliyaviy, soliq va boshqaruv hisobining yaxlit tizimini tashkil etish metodologiyasini ta‘minlovchi amaldagi qonunchilikning o‘zaro bog‘liq ichki buxgalteriya hisobi standartlari to‘plami”[7]. Ushbu ta‘rif korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etishda hisob siyosatining rolini to‘liqroq qamrab olgan.

“Hisob siyosati – bu kompaniya moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va taqdim etishda tanlagan qoida va ko‘rsatmalar. Hisob siyosati muhim ahamiyatga ega, chunki u barcha korxonalar amal qiladigan asosni belgilaydi. Hisob siyosati kompaniyalarda bir-biridan farq qilishi mumkin. Kompaniya o‘zi amal qiladigan hisob siyosatini oshkor qilishi lozim”[8].

“Kompaniya o‘zi amal qiladigan hisob siyosatini oshkor qilishi kerak. Hisob siyosati – bu kompaniyaning moliyaviy ahvoli to‘g‘risida aniq umumiy tasavvurni berish uchun moliyaviy hisobotlarni tayyorlash uchun kompaniya tanlagan tamoyillar va usullar. Ushbu axborotlar odatda aksiyadorlar, investorlar, moliya institutlari va kompaniyadan tashqaridagi boshqa tashkilotlarga taqdim etiladi”[9].

Mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keltirilgan yuqoridagi ta‘rif va tavsiflardan xulosa qilish mumkinki, korxona va tashkilotlar tomonidan ishlab chiqiladigan ushbu hujjatdan asosiy

maqsad bu buxgalteriya hisobini yuritish, moliyaviy hisobot shakllarini tayyorlash va ularni taqdim etishga ko‘maklashish bo‘lib hisoblanadi. Demak, yuqoridagi fikr-mulohazalardan kelib chiqib aytish joizki, korxonalarda ishlab chiqiladigan hisob siyosati normativ-huquqiy hujjatlarda ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobi prinsiplaridan farq qiladi. Chunki, prinsiplar bu buxgalteriya hisobining qoidalari hisoblansa, hisob siyosati esa, ushbu qoidalardan optimal tarzda foydalanish usullari hisoblanib korxona uni mustaqil tarzda tanlash huquqiga egadir. Shunday bo‘lsa-da, korxona va tashkilotlar ushbu huquqdan standartlarda belgilangan tartib-qoidalarga rioya etgan holda foydalanishlari lozim.

Xalqaro hisob ta‘limoti talablariga muvofiq hisob siyosatini tuzishda korxona va tashkilotlarning faoliyatlari alohida hisobga olinmagan bo‘lsa-da, biroq milliy standartlarimizdan farqli, moliyaviy hisobot ilovalarida korxona va tashkilotlar o‘zlarining faoliyat xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, ichki va tashqi axborot foydalanuvchilarning ehtiyojlarini qondiradigan tarzda axborotlarni yoritishlari hamda taqdim etishlari lozimligi belgilab berilgan. Xalqaro standartlarda keltirilgan bunday tartib-qoidalar korxonalarda, xususan nodavlat ta‘lim tashkilotlarida hisob siyosatini takomillashtirishga, moliyaviy hisobot shakllarining foydalilik darajasini oshirishga, moliyaviy va boshqaruv ahamiyatidagi axborotlarni to‘liqroq yetkazib berishga yordam beradi. Nodavlat ta‘lim tashkilotlarida hisob siyosatini ishlab chiqishda ushbu prinsiplarga rioya etish moliyaviy va boshqaruv hisobotlarining investitsion jozibadorligini oshirishga, boshqaruv qarorlarini to‘g‘ri qabul qilishga, buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq takomillashtirishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

Nodavlat ta‘lim tashkilotlarida hisob siyosati boshqa turdagi xo‘jalik yurituvchi subyektlar kabi “Hisob siyosati va moliyaviy hisobot” 1-son buxgalteriya hisobi milliy standarti asosida ishlab chiqiladi. Mazkur standartga muvofiq hisob siyosati har bir tashkilot tomonidan hisobot yilining boshida ishlab chiqiladi hamda buxgalteriya hisobi xizmatining rahbari tomonidan tasdiqlanadi. Tashkilotlarda yil mobaynida hisob siyosatiga o‘zgartirishlar kiritilishiga yo‘l qo‘yilmaydi va ushbu hujjatga muvofiq holda o‘z faoliyatlarini amalga oshirishadi. Shuningdek, nodavlat ta‘lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobi jarayonlari ixtisoslashtirilgan hamda avtomatlashtirilgan zamonaviy buxgalteriya dasturlarida amalga oshirilganligi bois, hisob siyosati ham ushbu dasturlarda yuklanadi.

Nodavlat ta‘lim tashkilotlarida mazkur tarmoq faoliyatining o‘ziga xos jihatlarini hisobga olgan holda hisob siyosatini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan hisoblanib, hisob siyosatida aks ettiriladigan axborotlar turli subyektlar uchun quyidagi vazifalarni bajarishda muhim hisoblanadi:

1. Nodavlat ta‘lim tashkilotining moliyaviy va boshqaruv xodimlari uchun muhim. Tashkilot hisob siyosatida belgilangan tartib-qoidalarga muvofiq holda buxgalteriya hisobini tashkil etadi va yuritadi, shuningdek mazkur hisob siyosatida belgilangan usullarni qo‘llash orqali yakuniy moliyaviy natijalarga erishadi. Ushbu jarayonlar yakuniga yetgandan keyin oxirgi bosqich, ya‘ni moliyaviy hisobot tayyorlanadi va tegishli idoralarga taqdim etiladi.

2. Tashqi va ichki investorlar uchun muhim. Nodavlat ta‘lim tashkiloti faoliyatiga hamda ushbu faoliyat natijasida foyda olishga qiziquvchi investorlar tashkilotning moliyaviy va boshqaruv hisobotlari xalqaro tajribalarda belgilangan me‘yorlar doirasida ishlab chiqilganligini aniqlashi uchun, albatta, nodavlat ta‘lim tashkilotining hisob siyosatiga murojaat qilishga majbur. Chunki, hisob siyosatida moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari bo‘yicha buxgalteriya hisobi va hisobot elementlarini tan olish, baholash kabi ko‘rsatkichlar moliyaviy hisobotning realligini asoslaydi. Hisob siyosatida keltirilgan axborotlarning oshkoraligi hisobotda keltirilgan ko‘rsatkichlarni oson va tez sur‘atlarda solishtirish imkoniyatini berib, investorlar ishonchini qozonishga sabab bo‘ladi.

3. Mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim. Nodavlat ta‘lim tashkilotlari faoliyati mamlakat milliy iqtisodiyoti ravnaqi va farovonligi uchun muhim hisoblanib, ushbu tarmoq tashkilotlarining moliyaviy natijasi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu jarayonlar esa, bevosita

hisob siyosatiga bog‘liq bo‘lib, soliq tashkilotlariga taqdim etiladigan moliyaviy hisobot shakllariga ilova sifatida ushbu hujjat ham taqdim etilishi lozim.

Yuqorida qayd etilgan muhim jihatlar nodavlat ta‘lim tashkilotlarida quyidagi vazifalarni bajarishda namoyon bo‘ladi:

* Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar amortizatsiyasini hisoblash. Nodavlat ta‘lim tashkilotlari asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar amortizatsiyani hisoblashda xalqaro va milliy hisob ta‘limotida tan olingan turli xil usullarni tashkilot hisob siyosatida belgilagan holda qo‘llashlari mumkin. Amortizatsiya hisoblashning to‘g‘ri chiziqli usuli nodavlat ta‘lim tashkilotlarida eng keng tarqalgan usullardan biri hisoblanib, agar tashkilot amortizatsiya hisoblash uchun bundan boshqa usulni tanlasa tashkilotning soliq siyosatiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Chunki, O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksida amortizatsiya hisoblashning to‘g‘ri chiziqli usuli keltirilgan bo‘lib, agar tashkilot bundan boshqa usulni tanlasa, ushbu usullar bo‘yicha hisoblangan amortizatsiya miqdori o‘rtasidagi farq tashkilotning xarajat va daromadlariga ta‘sir ko‘rsatadi.

* Tovar-moddiy zaxiralarini baholash. Nodavlat ta‘lim tashkilotlari tomonidan materiallar FIFO, LIFO va AVEKO usullaridan birini qo‘llash orqali buxgalteriya hisobi yuritiladi hamda hisobotlarda qoldiq qiymatlari aks ettiriladi. Ushbu usullardan biri hisob siyosatida aks ettirilib, tashkilotda inventarizatsiya jarayonlarini o‘tkazishda ushbu usullar hisobga olinadi.

* Xarajat va daromadlarni tan olish. Nodavlat ta‘lim tashkilotlarida bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan biri hisoblangan xarajat va daromadlarni tan olish masalalari bo‘yicha tartib-qoidalar mazkur tashkilotlarning hisob siyosatini ishlab chiqishda alohida inobatga olinishi lozim. Tashkilotlarda xarajat va daromadlar ta‘lim xizmatlari amalga oshirilgandan keyin tan olinib, bunda mijoz ushbu operatsiyalarni tasdiqlovchi hujjatlarni rasmiylashtirishi lozim. Ushbu jarayonlar nodavlat ta‘lim tashkilotlari buxgalteriya hisobi oldidagi bugungi kunning dolzarb muammolaridandir.

Tadqiqotlar davomida biz tomonimizdan ishlab chiqilgan ushbu ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarimiz nodavlat ta‘lim tashkilotlarida buxgalteriya hisobi jarayonlarini moliyaviy va boshqaruv hisobot shakllariga to‘g‘ri aks ettirishga xizmat qilib, ichki va tashqi axborot foydalanuvchilarning ehtiyojlarini to‘liqroq qondirishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz. Bizning fikrimizcha, tashkilotlarda hisob siyosati bo‘yicha axborotlarning to‘liq oshkor etilishi tashqi va ichki investorlarga tashkilotning moliyaviy hisobotlarini to‘liqroq tushunishlariga imkoniyat beradi, deb hisoblaymiz.

Olib borilgan ushbu tadqiqot natijalarimiz nodavlat ta‘lim tashkilotlarida hisob siyosatini mukammal ishlab chiqish orqali buxgalteriya hisobi jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etishga, xarajatlar va daromadlar buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari orqali yuritishga muayyan darajada ko‘maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta‘limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2018 yil 05 sentyabr. PQ-3931-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta‘limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. 2018 yil 05 sentyabr. PF-5538-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Nodavlat ta‘lim tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. 2019 yil 24 dekabr. 1028-son.

4. Karimov A.A. Buxgalteriya hisobi. Darslik. –T.: “Sharq” -2004, 592 bet. 74-bet.

5. Ibragimov A. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. O‘quv qo‘llanma. -T.: Iqtisod-moliya. 2008. -445 b. 4-bet.

6. Boronov B.F. Yog‘-moy mahsulotlari hisobi metodologiyasini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. -T.: 2023. 66-bet.

7. Овчинников М.А. Формирование учётной политики в структурах сельскохозяйственной потребительской кооператива. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Москва: 2008. 22-с.

8. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/accounting/accounting-policies/>

9. https://tallysolutions.com/mena/business-guides/what-are-accounting-policies/?srsId=AfmBOoq-mTAcW6q_7YDrurTn-hGuri22x6kvdaFYvoc1zRDNMVaoYVc7

KAPITAL INVESTITSİYALAR BO‘YICHA AMALGA OSHIRILGAN XARAJATLARNI XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ KAPITALIZATSIYA QILISH TARTIBI

Muxammadiyev Zarrux Umarovich

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
doktorant, PhD*

e-mail: mukhammadiev90@mail.ru, +998-88-870-08-80

Annotasiya. Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarda kapital investitsiyalar buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritishning ahamiyati, kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlarni buxgalteriya hisobida tan olish, ushbu jarayonlarda yashil iqtisodiyotda kapital investitsiyalar bo‘yicha amalga oshirilgan xarajatlarni kapitalizatsiya qilishning amaldagi tartibi, ushbu tartib-qoidalarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish kabi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kapital investitsiyalar, kapital investitsiyalar hisobi, kapitalizatsiya qilish, kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlarni tan olish, buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobi obyektlari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari.

Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida qator iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, korxonalarda strategik, innovatsion va investitsion jarayonlar bo‘yicha maqsadli tadbirlar olib borilmoqda. Yashil iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida erishilayotgan bu kabi natijalar korxonalarda kapital investitsiyalar bo‘yicha amalga oshirilayotgan jarayonlarni to‘g‘ri tashkil etish, jumladan turli yo‘nalishdagi kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilish, ularni korxonada o‘z kuchi bilan qurilgan yoki ishlab chiqarilgan obyektlarning boshlang‘ich qiymatiga xalqaro tajribalarga muvofiq tarzda olib borish, ushbu jarayonlar hisobini yuritish hamda hisob va hisobotda aks ettirish bugungi kunda korxonalar oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi.

Tadqiqot ishimizda yuqoridagi dolzarb masalalardan kelib chiqqan holda korxonalarda kapital investitsiyalar bo‘yicha amalga oshirilgan xarajatlarni kapitalizatsiya qilish masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Dastlab, xorijiy va mahalliy adabiyotlarda xarajatlarni kapitalizatsiya qilishga doir keltirilgan ta’rif va tavsiflarni tadqiq etamiz.

A.Tuovilaning fikricha, “Kapitallashtirilgan qiymat – bu korxona balansidagi asosiy vositalarning qiymatiga qo‘shilgan xarajatlar. Kapitalizatsiya qilingan xarajatlar asosiy vositalarni qurish yoki sotib olishda yuzaga keladi. Ular paydo bo‘lgan davrda korxona uchun xarajat hisoblanmaydi, biroq vaqt o‘tishi bilan amortizatsiya shaklida hisoblanadi”[7]. Xorijiy adabiyotlarda keltirilgan ushbu ta’rif va tavsifdan shuni ko‘rish mumkinki, kapitalizatsiya qilinadigan xarajatlar asosiy vositalarni qurish yoki xarid qilish natijasida amalga oshirilgan xarajatlar hisoblanib, ushbu xarajatlar hisobot davrida to‘g‘ridan-to‘g‘ri korxona xarajatlarga olib borilmay, balki asosiy vositalarning tannarxiga kiritiladi. Ushbu ta’rifni ishlab chiqishda faqatgina, asosiy vositalar bo‘yicha kapitalizatsiya xarajatlari inobatga olingan bo‘lib, boshqa uzoq muddatli aktivlar, xossatan nomoddiy aktivlar, investitsiyaviy mulk kabi aktivlar bo‘yicha xarajatlar hisobga olinmagan. Shuningdek, ta’rifda aktivlarni qurish va xarid qilish bo‘yicha xarajatlar hisobga olingan bo‘lib, boshqa jarayonlar qayd etilmagan.

Moliya va bank sohasida mutaxassislar tayyorlovchi dunyoning yetakchi kompaniyasi hisoblangan CFI tomonidan quyidagi ta’rifni uchratish mumkin: “Kapitalizatsiya qilinadigan xarajatlar – bu bir yildan ko‘proq vaqt yoki kompaniyaning faoliyati davomida bevosita iqtisodiy foyda keltirishi kutilayotgan asosiy vositalarni sotib olish bilan bog‘liq xarajatlar. Kapitalizatsiya qilinadigan xarajatlar balansda aktiv sifatida aks ettiriladi”[8]. Ushbu ta’riflardan korxonada xarajatlarni kapitalizatsiya qilishdan ko‘rilgan asosiy maqsad bu foyda olish hisoblanib, ushbu xarajatlar foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda olib borilmay, balki kapital investitsiyalar sifatida tan olinishi va natijada buxgalteriya balansida aks ettirilishini bilib olish mumkin.

G.Averkamp “Kapitallashtirilgan foizlar – bu o‘z hisobidan barpo etilgan uzoq muddatli aktivni moliyalashtirish uchun ishlatilgan qarz bo‘yicha foizlar”[9], deb ta’riflaydi. Kapitallashtiriladigan xarajatlar tarkibida olingan bank kreditlari bo‘yicha foizlar muhim ahamiyatga ega bo‘lib, olimning ta’rifida ushbu jihatlar nazarda tutilgan. Korxonada kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlarni amalga oshirishda bank va kredit tashkilotlari tomonidan uzoq va qisqa muddatli qarz va kreditlar olinadi. Ushbu majburiyatlar natijasida vujudga keladigan fozi ko‘rinishidagi xarajatlarni kapitalizatsiya qilish tartib-qoidalari xalqaro va milliy standartlarimizda keltirilgan bo‘lib, mazkur tadqiqotimiz davomida ushbu yo‘nalish bo‘yicha tadqiqot ishlari olib boriladi.

O‘zbekiston Respublikasi 1-son “Hisob siyosati va moliyaviy hisobot” BHMSda korxona hisob siyosatida yoritishi lozim bo‘lgan axborotlar tarkibi aks ettirilgan bo‘lib, unda keltirilgan 96.6-band, ya’ni “Jalb etilgan mablag‘lar qiymatining kapitalizatsiya qilinishi va boshqa xarajatlar”[2] ga muvofiq, korxonada kapitalizatsiya qilinadigan xarajatlarga doir axborotlar korxona hisob siyosatini ishlab chiqishda e’tiborga olinishi lozimdir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida” gi Qarorining 3.1-bandida keltirilgan “investitsiya davrida kapital qo‘yilmalar tarkibiga kiruvchi investitsiyalarga olingan bank va boshqa moliya-kredit tashkilotlari kreditlari bo‘yicha foizlar”[1] moliyaviy faoliyat bo‘yicha xarajatlarga kirmaydi, deb e’tirof etilgan. Demak, kapital investitsiyalarni amalga oshirish davrida ushbu xarajatlar kapitalizatsiya qilinishi lozim, degan xulosaga kelish mumkin bo‘ladi.

Mamlakatimizda amalda bo‘lgan 24-son “Qarzlarni bo‘yicha xarajatlar hisobi” BHMSda quyidagi qoida va ta’rif keltirilgan: “Kvalifikatsiyalangan aktivni xarid qilish, qurish yoki ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan qarzlarni bo‘yicha xarajatlar ushbu aktivning tannarxiga olib borish yo‘li orqali kapitalizatsiya qilinishi lozim. Kvalifikatsiyalangan aktiv – belgilangan maqsadi bo‘yicha foydalanish yoki sotish uchun tayyorlash albatta salmoqli vaqtni talab qiladigan aktiv”[3]. 24-son BHMSda keltirilgan mazkur qoida va ta’rifni umumlashtirgan holda xulosa qilish mumkinki, korxonada aktivlarni sotib olish, qurish, ishlab chiqarish bo‘yicha xarajatlarning barchasi kapitalizatsiya qilinib, ularning boshlang‘ich qiymatiga olib boriladi. Shuningdek, mazkur standartning 11-bandiga muvofiq, korxonada iqtisodiy naf keltiradigan ijara bo‘yicha xarajatlar ham kapitalizatsiya qilinadi.

Ushbu jihatlar mamlakatimizda ishlab chiqilgan boshqa BHMSlarda boshqacha yoritilgan. Jumladan, 5-son “Asosiy vositalar” BHMSda “Kreditdan foydalanganlik uchun foizlarni to‘lashga doir xarajatlar qarzga olingan sarmoya hisobidan butkul yoki qisman sotib olingan asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatiga kiritilmaydi. Qurilish davrida qurilish uchun olingan kreditlar bo‘yicha hisoblangan foizlar barpo etilgan asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymatiga kiritiladi”[4], deb keltirilgan. Demak, mazkur standartga muvofiq, asosiy vositalar xarid qilinganda foiz ko‘rinishidagi xarajatlar ularning tannarxiga olib borilmay, faqatgina asosiy vositalar qurilish ishlariga oid kapital investitsiyalar bo‘yicha amalga oshirilgan foiz ko‘rinishidagi xarajatlar ushbu aktivlarning tannarxiga olib boriladi.

Tadqiqotimiz ishimizda tadqiq etilgan 6-son “Ijara hisobi” BHMSda quyidagi tartib-qoidalar keltirilgan: “Ijarachi (lizingga oluvchi) tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy ijara obyektini sotib

olish, yetkazib berish yoki belgilangan maqsadda foydalanish uchun yaroqli holga keltirish bilan bog‘liq xarajatlar moliyaviy ijara obyektining qiymatiga qo‘shiladi. Ijarachining (lizingga oluvchining) moliyaviy ijara obyektini yaxshilash (obodonlashtirish, qo‘shimcha qurish, qo‘shimcha asbob-uskunalar bilan ta‘minlash, rekonstruksiya, modernizatsiya qilish, texnik qayta qurollantirish va shunga o‘xshash boshqa) xarajatlari moliyaviy ijara obyekti qiymatini ko‘paytiruvchi kapital quyilmalar sifatida aks ettiriladi”[5]. Korxonada moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha kapital investitsiyalarni amalga oshirishga oid xarajatlar ushbu standartga muvofiq, kapital investitsiyalarni hisobga oluvchi schyotlarda aks ettirilib, aktivlarning boshlang‘ich qiymatiga olib boriladi.

Nomoddiy aktivlar hisobini yuritishga mo‘ljallangan 7-son “Nomoddiy aktivlar” BHMSda “Kreditdan foydalanganlik uchun foizlarni to‘lashga doir xarajatlar qarzgga olingan kapital hisobidan to‘liq yoki qisman sotib olingan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymatiga kiritilmaydi. Nomoddiy aktivlarni ishlab chiqish davrida ularni ishlab chiqish uchun olingan kredit bo‘yicha hisoblangan foizlar ishlab chiqilgan nomoddiy aktivlarning boshlang‘ich qiymatiga kiritiladi”[6], deb keltirilgan bo‘lib, ushbu jihatlar xuddi 5-son BHMSda keltirilgan asosiy vositalar bo‘yicha tartib-qoidaga o‘xshashdir. Ya‘ni, nomoddiy aktivlarni xarid qilish bilan bog‘liq xarajatlar nomoddiy aktivlarning tannarxiga olib borilmasdan, balki ishlab chiqarilgan nomoddiy aktivlar bo‘yicha xarajatlar ularning tannarxiga olib borilishi ko‘zda tutilgan.

Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida xalqaro va milliy normativ-huquqiy hujjatlarda kapital investitsiyalarni amalga oshirish bo‘yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilish masalalariga oid keltirilgan tartib-qoidalar tahlil qilindi (1-jadval):

1-jadval

Kapital investitsiyalarni amalga oshirishda xarajatlarni kapitalizatsiya qilish tartib-qoidalari bo‘yicha ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlar tahlili: xalqaro va milliy jihatlar

Ko‘rsatkichlar	23-son BHXS	Xarajatlar tarkibi to‘g‘risidagi nizom	5-son “Asosiy vositalar” BHMS	6-son “Ijara hisobi” BHMS	7-son “Nomoddiy aktivlar” BHMS	24-son “Qarzlar bo‘yicha xarajatlar hisobi” BHMS
Aktivlarni qurish bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlar	+	+	+	-	-	+
Aktivlarni xarid qilish bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlar	+	-	-	-	-	+
Aktivlarni ishlab chiqarish bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlar	+	-	+	-	+	+
Moliyaviy ijara shartnomasi bo‘yicha aktivlarni xarid qilish bo‘yicha amalga oshirilgan kapital investitsiyalar bo‘yicha xarajatlar	+	-	-	+	-	+

Normativ-huquqiy hujjatlarda keltirilgan xarajatlarni kapitalizatsiya qilish masalalari bo‘yicha tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, hujjatlarda ishlab chiqilgan tartib-qoidalar ayrim jihatlar bilan bir-biridan farq qiladi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida kapital investitsiyalarni amalga oshirishda xarajatlarni kapitalizatsiya qilish bo‘yicha ishlab chiqilgan tartib-qoidalar mamlakatimizda amalda bo‘lgan 24-son “Qarzarlar bo‘yicha xarajatlar hisobi” BHMSda ham keltirilgan. Biroq, chet el valyutasida olingan qarz va kreditlar bo‘yicha vujudga kelgan kurs farqiga doir xarajatlarni kapitalizatsiya qilish masalalari milliy standartimizda keltirilmagan.

Yuqoridagi tadqiqot natijalari asosida aytish joizki, bugungi kunda amalda bo‘lgan 24-son “Qarzarlar bo‘yicha xarajatlar hisobi” BHMSni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirish maqsadida chet el valyutasida olingan qarz va kreditlar bo‘yicha kurs farqiga doir xarajatlarni kapitalizatsiya qilishga tartib-qoidalarni mazkur standartga kiritish zarur. Ushbu tavsiyamiz bevosita korxonalarda amalga oshirilgan kapital investitsiyalarga doir jarayonlarni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirishga, bugungi kungacha moliyaviy xarajat sifatida e‘tirof etilib borayotgan kurs farqi bo‘yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilish orqali korxoning hisobot davridagi foyda ko‘rsatkichlarini oshirishga, qolaversa milliy standartimizni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiqlashtirishga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

Korxonada turli yo‘nalishlardagi kapital investitsiyalar bo‘yicha jarayonlar to‘xtatilib, ushbu aktivlar foydalanishga topshirilgan paytda kapitalizatsiya qilish jarayonlari ham bir vaqtda to‘xtatilishi lozim. Xalqaro standartlarga muvofiq, agar qurilish ishlari bo‘yicha jarayonlari bir nechta obyektlarga ajratilgan holda amalga oshirilsa va korxona ishlab chiqarish yoki o‘zining boshqa faoliyatida ushbu obyektlardan alohida foydalanishi mumkin bo‘lsa, ushbu obyektlar qurilishi bo‘yicha xarajatlarni kapitalizatsiya qilish jarayonlari ham to‘xtatilishi lozim. Shuningdek, kapitallashtirish jarayonlarini amalga oshirgan korxona qurilish ishlariga oid amalga oshirgan kapital investitsiyalar bo‘yicha kapitalizatsiya qilinadigan xarajatlar miqdori, bank va boshqa kredit tashkilotlaridan korxonaga olingan uzoq va qisqa muddatli qarzarlar bo‘yicha foiz stavkalari, xalqaro standartlarga muvofiq holda hisoblangan samarali foiz stavkalari, ushbu foiz stavkalari bo‘yicha foiz xarajatlari, shuningdek chet el valyutasida olingan qarz va kreditlar bo‘yicha kurs farqiga doir xarajatlar hamda boshqa kapitalizatsiya qilish jarayonlariga doir natijalarni qurilish jarayonlari to‘xtatilgan va foydalanishga topshirilgan paytda moliyaviy hisobot shakliga ilova sifatida ochib berishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlari tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi Nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori. 1999-yil 5-fevral. 54-son.

2. 1-son BHMS “Hisob siyosati va moliyaviy hisobot” // AV tomonidan 14.08.1998-y. 474-son bilan ro‘yxatga olingan.

3. 24-son BHMS “Qarzarlar bo‘yicha xarajatlar hisobi” // AV tomonidan 18.08.2009-y. 1996-son bilan ro‘yxatga olingan.

4. 5-son BHMS “Asosiy vositalar” // AV tomonidan 20.01.2004-y. 1299-son bilan ro‘yxatga olingan.

5. 6-son BHMS “Ijara hisobi” // AV tomonidan 24.04.2009-y. 1946-son bilan ro‘yxatga olingan.

6. 7-son BHMS “Nomoddiy aktivlar” // AV tomonidan 27.06.2005-y. 1485-son bilan ro‘yxatga olingan.

7. <https://www.investopedia.com/terms/c/capitalizedcost.asp>

8. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/accounting/capitalized-cost/>

9. <https://www.accountingcoach.com/blog/capitalized-interest-capitalization>

INVESTITSION JOZIBADORLIKNI OSHIRISHDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY QILISHNING AHAMIYATI

Muxidinov Ayubbek Nuritdinovich,

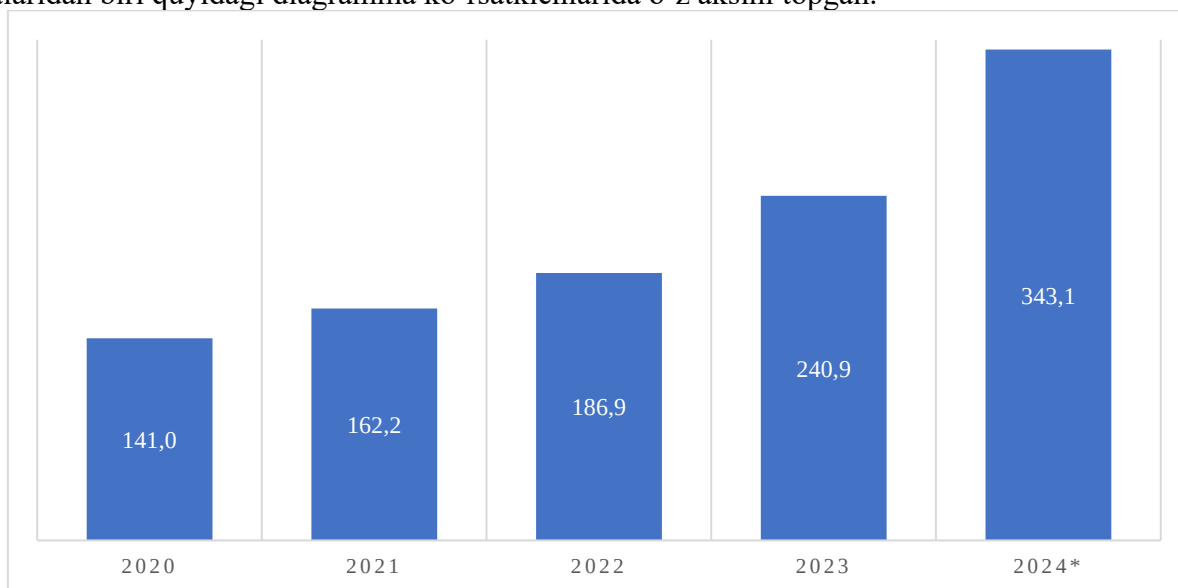
Namangan muhandislik-texnologiya instituti tayanch doktoranti

e-mail: ayubbek1988@gmail.com, +998 99 978 3736.

Annotasiya. Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizda investitsion jozibadorlikni oshirishda amalga oshirilayotgan islohotlarga hamda korxonalarning investitsion muhitini yaxshilashda ular tomonidan taqdim etiladigan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tayyorlashning ahamiyatlariga, shuningdek, xalqaro standartlar talablari asosida tayyorlangan moliyaviy hisobot ma’lumotlari potensial investorlar uchun ishonchli axborot manbai ekanligiga to’xtalib o’tilgan.

Kalit so‘zlar: investitsion jozibadorlik, moliyaviy hisobot, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), ishonchli axborot, hisobotning shaffofligi.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.Mirziyoyev rahbarligida so‘nggi yillarda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag‘batlantirish, investorlarning ishonchini mustahkamlash va ular bilan ishlashda davlat tuzilmalarining mas’uliyatini oshirish maqsadida keng ko‘lamli islohotlar joriy qilib kelinmoqda. Ushbu islohotlar natijalaridan biri quyidagi diagramma ko‘rsatkichlarida o‘z aksini topgan.

1-rasm. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi dinamikasi trln so‘m

Yuqoridagi diagrammadan mamlakatimizda 2020-2023-yillarda hamda 2024-yilning 9 oyi davomida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmining oshib borish ko‘rsatkichlarini ko‘rishimiz mumkin. Ushbu ko‘rsatkichlar so‘nggi besh yildagi asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi dinamikasi 2,5 barobarga ko‘payganligini, ayniqsa joriy davrda o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 102,2 trln so‘mga ko‘p investitsiyalar o‘zlashtirilganligini ko‘rsatmoqda.

Ta’kidlash lozimki, bugungi kunda mamlakatlararo xalqaro integratsiyalashuv jarayoni yanada takomillashib bormoqda, iqtisodiyotning globallashuvi kengaymoqda. Bu jarayon o‘z navbatida, turli mamlakatlardagi tadbirkorlik subyektlarining bir-birlari bilan iqtisodiy munosabatlarga kirishishlariga olib keladi. Mazkur holatda korxonalar tomonidan “xalqaro biznes tili” sifatida umumtan olingan yagona bir standartga asoslangan moliyaviy hisobotlarni tayyorlash talab etiladi. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish, korxona va tashkilotlarning iqtisodiy, mulkiy va moliyaviy holatini, ularning o‘tgan davrlardagi moliyaviy natijalarini qiyosiy

o‘rganish va obyektiv baholash orqali kelgusidagi faoliyatni kengaytirish, tashqi moliyaviy manbalarni izlab topish, xalqaro moliyaviy institutlardan kapital jalb qilish imkonini beradi. Mazkur holatlardan kelib chiqib, yurtimizda moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlariga moslashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlarni amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, Prezidentimiz tomonidan 2020-yil 24-fevralda “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorini [2] qabul qilinishi va unga binoan, 18 ta banddan iborat “Yo‘l xaritasi” tasdiqlangani yurtimizda ushbu yo‘nalishda ham jiddiy ishlarga qo‘l urilayotganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (MHXS) o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta‘minlash va mahalliy tadbirkorlarni esa xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlari kengaytirildi hamda hisob va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash tizimi takomillashtirilib borilmoqda. Shuningdek, PQ–4611-sonli qaror ijrosini ta‘minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 507-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori [3] qabul qilingan.

Mazkur qarorlar ijrosidan ko‘zlangan maqsad nafaqat mahalliy tadbirkorlarga o‘z milliy brendlari bilan jahon bozorlariga chiqishlariga ko‘maklashish, balki yurtimizda faoliyatini olib bormoqchi bo‘lgan xorijiy investorlar oqimini ko‘paytirish va ularni zarur axborot muhiti bilan ta‘minlashdan iboratdir. Ushbu maqsadlarga erishish uchun tadbirkorlik sub’ektlarini hisob siyosatlariga moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari talablarini joriy etish, hisobotlarni xalqaro standartlar tamoyillari va qoidalari asosida tayyorlash muhim hisoblanadi.

MHXSlariga o‘tishning ahamiyati respublikamizdagi mavjud yirik korxonalar, aksiyadorlik jamiyatlari, bank va sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy faoliyati haqida xorijiy investorlarni ishonchli axborotlar bilan ta‘minlashda, korxonalarni xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini oshirishda, moliyaviy hisobot, buxgalteriya hisobi va audit sohalari mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlashda ko‘rinadi. Shu bois, hozirda respublikamizda mavjud buxgalteriya hisobi tizimi yaxlitligini buzmasdan MHXSni joriy etish moliyaviy hisob tizimining xalqaro standartlar talablariga moslashtirish imkonini beradi. Aynan MHXSning tatbiq etilishi bilan xo‘jalik faoliyati hisob tizimini takomillashtirish imkoni tug‘iladi, bu o‘z navbatida boshqaruv samaradorligini oshiradigan qarorlar qabul qilishda zarur bo‘lgan foydali axborot bilan ta‘minlash imkonini beradi. Natijada kompaniya moliyaviy hisobotlarining shaffofligi oshadi, korporativ tizim yaxshilanadi hamda investorlarning korxonaga bo‘lgan qiziqishi ortadi.

Agarda moliyaviy axborotlar xalqaro standartlar talablari asosida tayyorlangan bo‘lsa, undan foydalanuvchi investorlar o‘zlarini qiziqtirgan kompaniya haqidagi ishonchli ma‘lumotlarni olishda ko‘proq qulayliklarga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning iqtisodiy va investitsion qarorlar qabul qilishlariga yordam beradi. Misol uchun, bir birlik aksiyaga kiritilgan mablag‘ qancha foyda olib kelishi, korxonaning to‘lovga bo‘lgan likvidligi qay darajada ekanligi, asosiy fondlarning aylanish koeffitsiyenti qandayligi, qarzdorlik holati, biznesning o‘shish sur‘atlari va mijozlarning qoniqish darajasi kabi savollar investorlarni qiziqtirishi tabiiydir. Ushbu savollarga javobni investorlar moliyaviy hisobotlarda taqdim etilgan axborotlardan foydalanib aniqlaydilar. Shuningdek, har qanday salohiyatli investor biror bir loyihaga mablag‘ kiritish yoki kiritmaslik to‘g‘risidagi qarorini investitsiya kiritilayotgan loyihani sinchiklab o‘rganib baholagandan so‘ng qabul qiladi. Buning uchun investitsiya kiritilayotgan korxonaning moliyaviy holati haqidagi moliyaviy hisobotlari va ularga berilgan tushuntirish matnlariga zarurat tug‘iladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini qo‘llash mamlakatda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish ko‘lamini oshiradi, korxonalar faoliyatining samaradorligini tubdan yaxshilaydi, bo‘lajak investorlar uchun ochiq va jozibador investitsiya muhitini ta‘minlashda ko‘maklashadi, zamonaviy korporativ boshqaruv tizimini joriy qilish hamda jamiyatlarda aksiyadorlar rolini mustahkamlashga qulay sharoitlar yaratish imkonini beradi. Pirovardida, yurtimizda ishbilarmonlik muhiti xalqaro standartlar

talablariga muvofiqlashadi, xorijiy investorlarning ishonchi mustahkamlanadi, milliy iqtisodiy ko‘rsatkichlar ijobiy tomonga o‘sadi hamda aholi turmush darajasi yanada yaxshilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-sonli “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 24-avgustdagi 507-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari va unga tushuntirishlar matnini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori.
4. Karimov A.A., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Imamova N. (2021) Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya –975 b.
5. Matkarimov D.M. “Moliyaviy hisob va hisobotni moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida takomillashtirish” Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent moliya instituti. Toshkent-2019.
6. https://stat.uz/img/press-relezlar/investitsiya-uzb-ildi_p80127.pdf Statistika agentligining O‘zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga investitsiyalar ma‘lumotlar to‘plami. (2024-yil yanvar-sentyabr).

XUSUSIY KAPITAL HISOB VA AUDITNING DOLZARB MASALALARI

Ermatov Akmaljon Akbaraliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti,

PhD, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida dotsenti,

e-mail: a.ermatov@ferpi.uz, +998 93 739 10 04

Rustamova Dilnavoz Akbarali qizi

Farg‘ona politexnika instituti 86-23 BH va A guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolaning qisqacha mazmunida aksiyadorlik jamiyatlarining bugungi kundagi iqtisodiyotdagi o‘rni, ularning ustav kapitalini shakllantirish masalalari, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan aksiyadorlik jamiyatlari soni, ularga joylashtirilgan aksiyalar soni, korxonalar faoliyatining xususiyatlari yoritilgan. ushbu aksiyalarni hisobga olish va ularni yaxshilash. Aksiyadorlik jamiyatlarida xususiy kapitalning tarkibiy elementlarini hisobga olishni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi va foydalanishga tavsiya etildi.

Kalit so‘zlar: aksiyadorlik jamiyati, o‘z kapitalining elementlari, ustav kapitali, zahira kapitali, qo‘shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda yoki zarar, xo‘jalik jarayonlarini hisobga olish, korporativ qimmatli qog‘ozlar, dividendlar hisobi.

Zamonaviy iqtisodiy bilimlar hanuzgacha kapital borasida umumqabul qilingan aniq tasavvurga ega emas. Iqtisodiy adabiyotlarda uchraydigan turli ta’riflar uning to‘liq mohiyatini ochib bera olmaydi. Biroq shuni ta’kidlash kerak-ki, kapital borasidagi barcha qarashlarda bir yakdil tushuncha bor, ya’ni kapital daromad keltirish imkoniyatini o‘zida saqlaydi.

Bizning fikrimizcha, kapital ishlab chiqarish resurslarining avvalgi davrlardagi foydalanilishi natijasida jamlangan, kelgusida iqtisodiy naf keltirish imkoniyatiga ega bo‘lgan qiymat sifatida qaralishi kerak. Bu ta’rif o‘zaro bog‘langan holda kapital mohiyatini ochib berish imkoniyatiga ega bo‘lgan asosli qarashlardan iborat:

- birinchidan, kapital – bu qiymat;
- ikkinchidan, u avvalga davrdagi faoliyat natijasida paydo bo‘ladi;
- uchinchidan, kapital daromad keltiruvchi ishlab chiqarish resurslarida o‘z ifodasini

topadi.

Keltirilgan tushuntirishlar xususiy kapital ta’rifini shakllantirishga imkon beradi. Xususiy kapital *ishlab chiqarish resurslarining avvalgi davrlardagi foydalanilishi natijasida jamlangan, kelgusida iqtisodiy naf keltirish imkoniyatiga ega hamda mulkdorlarga tegishli bo‘lgan qiymatdir.*

Korxona va tashkilotlarning xususiy kapitali bilan bog‘liq xo‘jalik jarayonlari va ta’sis hujjatlarini audit qilishning asosiy maqsadi xususiy kapitalni shakllantirishda tuzilgan ta’sis hujjatlarining amaldagi qonunlar me’yor talablariga muvofiqligini aniqlashdan iborat.

Xususiy kapital auditining bugungi kundagi eng dolzarb muammolaridan biri obyekt, element va nazorat nuqtalarini o‘z ichiga olgan audit predmeti bo‘yicha tashkiliy-uslubiy yondoshuvlarni tizimlashtirishdir.

Obyekt, element va nazorat nuqtalarini o‘z ichiga olgan audit predmetini ishlab chiqishda xususiy kapitalning iqtisodiy mohiyatini ifoda etuvchi yuqorida keltirib o‘tilgan ta’rif tayanch bo‘lib hisoblanadi.

Xususiy kapital auditini o‘tkazish bosqichlari uchga bo‘linadi:

- Tanishuv bosqichi;
- Asosiy bosqich;
- Yakunlovchi bosqich.

Ustav kapitalini shakllantirish manbalari va xususiy kapital auditining asosiy vazifasi moliyaviy hisobotlarda aks ettirilgan ma’lumotlarning haqqoniyligini tasdiqlashdan iboratdir. Tanishuv bosqichida auditor moliyaviy hisobotlarda taqdim etilgan quyidagi ma’lumotlarni o‘rganib chiqishi talab etiladi, xususan:

- Moliyaviy hisobotlarning 1-sonli shakli buxgalteriya balansining 410-satri “Ustav kapitali”, 420-satri “Qo‘lshilgan kapital, 430-satri “Rezerv kapitali”, 450-satri “Taqsimlanmagan foyda (qoplanmagan zarar)”, 460-satri “Maqsadli tushumlar”, 470-satri “Kelgusi davr xarajatlari va to‘lovlari uchun zaxiralar” da keltirilgan qiymatlarning buxgalteriya hisobi tegishli schyotlari davr boshi va davr oxiriga bo‘lgan qoldiqlari, aylanma vedemostlar hamda bosh kitob ma’lumotlari bilan muvofiqligi tekshirish;

- Xususiy kapitalni hisobga oluvchi buxgalteriya hisobi tegishli schyotlarining davr boshi va davr oxiriga bo‘lgan qoldiqlari, aylanma vedemostlar hamda bosh kitob ma’lumotlarining kapital miqdorini o‘zgartirish bilan bo‘g‘liq hujjatlarda keltirilgan ma’lumotlarga mosligini tekshirish.

- Ta’sis hujjatlarining qonunchilik talablari doirasida tuzilganligini tekshirish.

Tekshiruvning asosiy bosqichida auditor korxona yoki jamiyatning ustavida ko‘rsatilgan faoliyat turlari bilan tanishib, amalda yuritayotgan faoliyati ustavida ko‘rsatilgan faoliyatga mosligini tekshirishi hamda o‘z navbatida mazkur faoliyat turlari bo‘yicha litsenziyalarning mavjudligini nazorat qilishi talab etiladi.

Ustav kapital, qo‘shilgan kapital, taqsimlanmagan foyda va undan shakllantirilgan zaxiralar xususiy kapital auditining ahamiyatli obyektlari hisoblanadi. Audit elementlari va nazorat nuqtalari miqdori auditning maqsadi va vazifasidan kelib chiqib aniqlanadi. Shu sababli nazorat nuqtalarining soni chegaralanmaydi va uning miqdori audit elementlari to‘g‘risida qanchalik to‘liq ma’lumot olinishi zarurligiga qarab aniqlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Закон Республики Узбекистан «Об обществах с ограниченной и дополнительной ответственностью», Ташкент, 6 декабря 2001 г., № 310-II. // [Электронный ресурс] // Информационно-поисковая система Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: www.lex.uz

2. Учетная политика и финансовая отчетность по 1-НСФО утверждены Министерством финансов Республики Узбекистан от 26 июля 1998 года № 17-17 // [Электронный ресурс] // Информационно-поисковая система Национальной базы данных законодательства Республики Узбекистан. - URL: www.lex.uz

3. Концептуальные основы финансовой отчетности // [Электронный ресурс] // Единая справочная служба «Norma». - URL: https://nrm.uz/contentf?doc=470813_konceptualnye_osnovy_finansovoy_otchetnosti/

4. Л.Т.Гиляровская, В.А.Ситникова “Аудит собственного капитала коммерческих организаций” практическое пособие. М.: -Юнити-Дана. 2004 г. – 96 с.

5. Эрматов А. А. Важность аудита в управлении риском предприятия в период перехода к цифровой экономике //Проблемы современной науки и образования. – 2019. – №. 12. – С. 45-51.

6. Эрматов Акмалжон Акбаралиевич. Акциядорлик жамиятларида дивиденд ҳисоби ва аудитнинг долзарб масалалари // Тошкент молия институти. “Молия” илмий журнали. – 2020. № 1/2020. – Б. 51-58

XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARNING TASHQI IQTISODIY FAOLIYATINING BUXGALTERIYA HISOBI VA TAHLILINI TASHKIL QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH

*Nishonova Ikboloy Ibroximovna,
Farg‘ona politexnika instituti, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida assistenti,
e-mail: ikboloy.nishonova@ferpi.uz, +998 91 673 62 83
Ro‘zimatov Xojimuhammad Adhamjon o‘g‘li,
Farg‘ona politexnika instituti magistranti*

Annotasiya. Mazkur tezis xo‘jalik yurituvchi subyektlarning tashqi iqtisodiy faoliyatini buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan o‘rganishga bag‘ishlangan. Global iqtisodiyotda tashqi iqtisodiy faoliyat ko‘laminig ortishi bilan ushbu faoliyatni to‘g‘ri buxgalteriya hisobida aks ettirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Tezisdagi tashqi iqtisodiy faoliyatning mohiyati, buxgalteriya hisobi standartlari va soliq masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, real amaliy misollar orqali hisob-kitoblarning qo‘llanishi, valyuta operatsiyalari va boshqa muhim jarayonlar haqida ma‘lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: valyuta xavfini boshqarish, QQS, IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari), valyuta operatsiyalari, valyuta kursi xavfi, xalqaro standartlar, jahon xo‘jaligi, moliyaviy tahlil, eksport va import.

Global iqtisodiyotda tashqi iqtisodiy faoliyatning kengayishi bilan buxgalteriya hisobining roli yanada ahamiyatli bo‘lib bormoqda. Hozirgi zamonaviy iqtisodiy sharoitda ko‘plab kompaniyalar xalqaro bozorlarga chiqish, xorijiy hamkorlar bilan ishlash, va valyuta operatsiyalarini amalga oshirishga intilmoqda [1]. Bu esa xalqaro moliyaviy talablar va standartlarga javob beruvchi, to‘g‘ri va aniq buxgalteriya hisobini yuritishni taqozo etadi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirishning dolzarbligi bir qancha omillar bilan bog‘liq:

Valyuta xavfini boshqarish: Xorijiy valyuta bilan bog‘liq operatsiyalarni noto‘g‘ri hisobga olish moliyaviy zarar keltirishi mumkin. Buxgalteriya hisobida valyuta kurslari o‘zgarishlarini va unga mos keluvchi mablag‘larni aniqlik bilan aks ettirish korxonalarga valyuta xavfini samarali boshqarishga yordam beradi.

Xalqaro standartlarga moslashish: Xalqaro bozorga kirish uchun korxonalar xalqaro buxgalteriya standartlari (masalan, IFRS)ga mos keluvchi hisob-kitoblarni yuritishi kerak. Ushbu standartlarga rioya qilish korxonaning ishonchligini oshiradi va xalqaro miqyosda moliyaviy hisobotlarning solishtirilishiga imkon beradi.

Soliq to‘lovlari va majburiyatlarni aniq hisoblash: Tashqi iqtisodiy faoliyatda soliqqa tortish qoidalari murakkab bo‘lishi mumkin [2]. Soliq yuki, import-eksport bojxona to‘lovlari, QQS kabi

majburiyatlar hisob-kitoblarning aniq va to‘g‘ri yuritilishini talab qiladi. Buxgalteriya hisobi bu jarayonlarni tartibga solib, soliqqa oid xatolarni kamaytiradi.

Investorlarga ochiqlik va ishonchlikni ta‘minlash: Xalqaro faoliyat olib boruvchi korxonalar investorlar va hamkorlar oldida moliyaviy holatini aniq aks ettirishi kerak. To‘g‘ri buxgalteriya hisobi, foyda va zararlar, aktivlar va majburiyatlar haqidagi hisobotlarni ishonchli tarzda ko‘rsatib, korxona obro‘cini oshiradi.

Moliyaviy tahlil qarorlar: Tashqi iqtisodiy faoliyatni hisobga olish korxonaga to‘liq moliyaviy tahlil o‘tkazish imkonini beradi. Bu esa korxona faoliyatini optimallashtirish va xalqaro bozor sharoitiga moslashish uchun muhim qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Tashqi iqtisodiy faoliyat (TIF) korxonaning chet eldagi sheriklar bilan olib boradigan iqtisodiy aloqalarini, masalan, eksport-import operatsiyalari, xorijiy sarmoya kiritish, xalqaro kreditlar, va boshqa moliyaviy hamkorliklarni o‘z ichiga oladi. TIF nafaqat korxonaning, balki mamlakatning ham iqtisodiy rivojlanishiga ta‘sir qiladi, chunki u xorijiy valyuta tushumlarini, yangi texnologiyalar va sarmoyalarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli TIFning to‘g‘ri va xalqaro talablarga mos buxgalteriya hisobi yuritilishi muhim [3].

Tashqi iqtisodiy faoliyatning mohiyati

TIFning asosiy yo‘nalishlariga quyidagilar kiradi:

Eksport-import operatsiyalari: Mahsulotlar yoki xizmatlarning chet elga sotilishi yoki chet eldan olib kelinishi. Bu operatsiyalar, ayniqsa, valyuta tushumlari va xalqaro bojxona rasmiylashtiruvi bilan bog‘liq.

Xorijiy sarmoya va investitsiyalar: Chet el kompaniyalari yoki davlatlari bilan hamkorlikda loyihalar amalga oshirish, jumladan, korxonaga xorijiy investitsiyalar kiritish.

Xalqaro kredit va moliyaviy operatsiyalar: Xalqaro banklar va moliyaviy tashkilotlardan kreditlar olish yoki xorijiy investorlar bilan moliyaviy shartnomalar tuzish.

Buxgalteriya hisobi standartlari

TIFni to‘g‘ri hisobga olish uchun xalqaro buxgalteriya hisobi standartlariga rioya qilish talab etiladi. Bu standartlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

IFRS (Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari): Bu standartlar xalqaro bozor talablariga mos ravishda moliyaviy hisobotlarni tayyorlashni ta‘minlaydi. IFRS asosida tashqi iqtisodiy faoliyatni hisobga olish, xalqaro me‘yorlarga muvofiq, valyuta konversiyasi, mablag‘lar qiymatining o‘zgarishi va boshqa moliyaviy elementlarni to‘g‘ri aks ettirishni taqozo etadi.

Xalqaro buxgalteriya standartlari TIF operatsiyalarida aniqlik va shaffoflikni ta‘minlaydi, turli davlatlarda joylashgan korxonalar o‘rtasidagi moliyaviy ko‘rsatkichlarni solishtirish imkonini beradi.

Soliq masalalari:

TIF doirasidagi soliq masalalari milliy soliq qonunchiligi va xalqaro shartnomalar bilan tartibga solinadi. Eng ko‘p uchraydigan soliq masalalari quyidagilardir:

QQS (Qo‘shilgan qiymat solig‘i): Eksport va import operatsiyalarida qo‘llaniladi. Eksport operatsiyalarida QQS odatda nol darajasi bilan belgilanadi, import operatsiyalarida esa aksincha, mahsulot yoki xizmatning bozor qiymatiga nisbatan soliq undiriladi.

Soliq yuki va ikki tomonlama soliqqa tortish: Ko‘p davlatlar o‘zaro shartnomalar orqali ikki tomonlama soliqqa tortishni oldini olishga harakat qiladi. Bu shartnomalar TIF doirasidagi kompaniyalarni soliqning ikki marotaba to‘lanishidan himoya qiladi.

Valyuta konversiyasi soliqlari: Valyutalar o‘rtasidagi farqlar tufayli kelib chiqadigan soliq majburiyatlari. Bu hisobot davri davomida valyuta kursining o‘zgarishi tufayli paydo bo‘ladigan qo‘shimcha daromad yoki yo‘qotishlarga soliq solish masalalarini ham qamrab oladi.

Umuman olganda, TIF buxgalteriya hisobi va soliq masalalari milliy va xalqaro talablarga mos ravishda to‘g‘ri boshqarilishi korxonalarga chet el bozorlarda samarali ishlash, valyuta xavfini kamaytirish, va soliq yukini optimallashtirish imkonini beradi.

Tashqi iqtisodiy faoliyatda valyuta operatsiyalari alohida o‘rin tutadi, chunki xalqaro hamkorlik ko‘p hollarda turli mamlakatlarning valyutasidan foydalanishni talab qiladi. Valyuta operatsiyalari chet el sheriklari bilan to‘lovlar va hisob-kitoblarni amalga oshirishda muhim hisoblanadi va xalqaro bozor sharoitida korxonaning moliyaviy holatiga ata ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Valyuta operatsiyalarining asosiy turlari:

Valyuta konversiyasi: Bir valyutani boshqa valyutaga almashtirish jarayonidir. Bu operatsiya tashqi iqtisodiy faoliyatda juda keng qo‘llaniladi, chunki korxona eksport yoki import operatsiyalarini amalga oshirish uchun ko‘pincha xorijiy valyutani sotib olish yoki sotishga majbur bo‘ladi. Valyuta kursining o‘zgarishi korxonaning daromadiga ta‘sir qilishi mumkin.

Valyuta pozitsiyasi: Korxonaning turli valyutalarda ifodalangan aktivlari va majburiyatlari o‘rtasidagi farq hisoblanadi. Agar korxona chet el valyutalarida o‘z majburiyatlari va aktivlarini boshqarib borsa, u holda valyuta kursining o‘zgarishi moliyaviy natijalarga ta‘sir qilmaydi. Biroq, valyuta pozitsiyasining ochiq bo‘lishi valyuta xavfiga olib kelishi mumkin.

Valyuta xedjingi: Valyuta kursining o‘zgarishi bilan bog‘liq xavflarni kamaytirish usulidir. Xedjing usullari sifatida fyuchers va opsiyon shartnomalari, shuningdek, forvard bitimlari qo‘llaniladi. Bu usullar korxonalarga kelajakdagi valyuta kursini oldindan belgilab, moliyaviy yo‘qotishlarni oldini olishga yordam beradi.

Valyuta arbitraji: Bu bir valyutani birjada arzon narxda sotib olib, boshqa birjada qimmatroq narxda sotish orqali foyda olish usuli. Valyuta arbitraji xalqaro moliyaviy bozorlarning farqli kurslaridan foydalanish orqali korxonaga qo‘shimcha daromad keltirishi mumkin.

Valyuta operatsiyalarining buxgalteriya hisobida aks ettirilishi:

Buxgalteriya hisobi bo‘yicha valyuta operatsiyalarini to‘g‘ri aks ettirish korxonaning moliyaviy holatini aniq ko‘rsatish uchun zarur. Asosiy hisoblash usullari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Valyuta kursi farqi hisob-kitobi: Valyuta kursi o‘zgarishiga ko‘ra foyda yoki zarar hosil bo‘lishi mumkin. Ushbu kurs farqlari operatsiya amalga oshirilgan kun va hisobot davri yakunidagi kurslar o‘rtasidagi farqlar sifatida hisoblanadi va moliyaviy hisobotda alohida ko‘rsatiladi.

Hisobot tili va valyutasi: Xalqaro buxgalteriya standartlariga ko‘ra (IFRS), korxona o‘z hisobotini o‘zi ishlayotgan mamlakat valyutasida yoki boshqa tanlangan xorijiy valyutada tayyorlashi mumkin. Bu ayniqsa xorijiy bo‘limlari yoki sho‘ba korxonalari bo‘lgan kompaniyalar uchun muhimdir.

Valyuta kurslari o‘zgarishining moliyaviy hisobotga ta‘siri: Kurslarning o‘zgarishi tufayli daromadlar yoki yo‘qotishlar hosil bo‘lsa, bu moliyaviy natijalar buxgalteriya hisobotida aks ettiriladi. Masalan, eksport operatsiyalarida xorijiy valyuta kursining pasayishi zarar keltirishi mumkin.

Valyuta operatsiyalari bilan bog‘liq tavakkalchilik va xavflar:

Tashqi iqtisodiy faoliyatda valyuta xavfi korxonaning daromadi va moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Asosiy xavf turlari quyidagilardir:

Valyuta kursi xavfi: Valyuta kursining o‘zgarishi natijasida korxona to‘lov qobiliyatini yo‘qotishi yoki daromadi kamayishi mumkin.

Likvidlik xavfi: Valyuta operatsiyalari vaqtida korxona darhol likvid mablag‘larni xorijiy valyutada yetkazib bera olmasligi mumkin.

Translyatsion xavf: Xorijiy aktivlar va majburiyatlar qiymatini boshqa valyutaga o‘tkazishda kurs o‘zgarishi tufayli kelib chiqadigan yo‘qotishlar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bagranova, L., & Kirilina, T. (2018). International Accounting and Reporting Standards. Moscow
2. Levich, R. M. (2011). International Financial Markets and the Firm. Boston

3. Rostami, M. (2020). Foreign Currency Transactions and International Business Operations. Journal of Business and Finance.

TIJORAT BANKINING DAROMADLARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Qodirov Javohir Qahramon o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti magistranti

E-mail: mr.javohirxon@gmail.com, +998 91 119 71 11

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot tijorat banklarining asosiy faoliyati bo‘lgan foyda olishga qaratilgan bo‘lib, ushbu masalaning buxgalteriya hisobini tashkil etish va takomillashtirish yo‘nalishlari belgilash asosiy maqsad sifatida olingan. Tijorat banklari daromadlarining asosiy manbalari turlari haqida fikr yuritilib ularni buxgalteriya hisobining tashkil etishiga e‘tibor qaratiladi. Shundan kelib chiqqan xolda muallif tomonidan ushbu jarayoni tashkil etish yuzasidan ilmiy o‘rganish olib borilib xulosalar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: tijorat banki, daromadni ko‘paytirish, aktiv va passiv operatsiyalar, bank mijozi, kredit biznesi, operatsion daromad, foizli daromadlar, komission daromad.

Tijorat bankining asosiy maqsadi uzoq muddatli barqaror ishlashni va bozorda mustahkam pozitsiyani ta‘minlash bilan birga daromadni ko‘paytirishdir. Bank tomonidan olingan foyda yoki zarar miqdori uning barcha aktiv va passiv operatsiyalari natijalarini konsentratsiyalangan tarzda aks ettiradi. Shuning uchun foyda, uning tarkibiy qismlari va uning dinamikasiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish tijorat banki faoliyatini tahlil qilishda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Foyda miqdori asosan olingan daromad miqdori va qilingan xarajatlar miqdoriga bog‘liq. Tijorat bankining foydasi-bu daromadlarning xarajatlardan oshib ketishi ko‘rinishidagi bank faoliyatining moliyaviy natijasidir [1]. Agar bu natija salbiy qiymatga ega bo‘lsa, u yo‘qotish deb ataladi. Olingan foyda bankning asosiy vositalarini ko‘paytirish va yangilash, o‘z kapitalini ko‘paytirish, moliyaviy holat barqarorligini va balansning likvidligini kafolatlash, dividendlarning tegishli darajasini ta‘minlash va bank xizmatlari sifatini oshirish uchun asosdir.

Tijorat banki mijozga 200 tagacha turli xil bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif qilishi mumkin [2]. Operatsiyalarning keng diversifikatsiyasi banklarga mijozlarni saqlab qolish va hatto juda noqulay bozor sharoitida ham daromad olish imkonini beradi. Ammo barcha bank operatsiyalari tijorat bank muassasasi amaliyotida har kuni qo‘llanilmaydi.

Tijorat bankining daromad manbalari biznesning har xil turlari hisoblanadi. Bank biznesining elementlariga quyidagilar kiradi: kredit biznesi, chegirma biznesi, xavfsizlik biznesi, bank kafolati faoliyati, qimmatli qog‘ozlar biznesi, omonatchilar nomidan omonatlarni qabul qilish va operatsiyalarni amalga oshirishga asoslangan biznes, boshqa banklar bilan vakillik munosabatlari, noan‘anaviy bank xizmatlarini ko‘rsatish.

Kredit biznesi ikkita tarkibiy qismni o‘z ichiga oladi-mijozlarga (yuridik va jismoniy shaxslarga) kreditlar berish va boshqa tijorat banklariga foiz to‘lovi evaziga vaqtincha foydalanish uchun bo‘sh resurslarni o‘tkazish. Kredit biznesining ikkinchi qismi banklararo kredit yoki boshqa bankka muddatli depozit shaklida bo‘lishi mumkin. Bo‘sh resurslarni sotish shaklida kredit biznesini rivojlantirishning sharti kredit tashkilotlari o‘rtasida tezkor aloqa liniyalarining mavjudligi, bank bozorida resurslarni qayta taqsimlashga ixtisoslashgan ishonchli vositachilarning paydo bo‘lishi, shuningdek hisobni vakolatli boshqarishdir. Kredit biznesidan olingan daromad foizlar shaklida keladi.

Chegirma biznesi bank tomonidan to‘lanmagan veksellar, cheklar va da‘volarni ma‘lum chegirma bilan sotib olish bilan bog‘liq operatsiyalarga asoslanadi. Chegirma biznesining bir turi bu bankning faktoring operatsiyalari. Ikkinchisi ikki xil bo‘lishi mumkin: murojaat qilish huquqi bilan (aylanma bilan) va murojaat qilish huquqsiz (aylanmasiz). Birinchi holda, bank to‘lovchi

tomonidan to‘lanmagan majburiyatni mablag‘ oluvchidan (yetkazib beruvchidan) undirish huquqiga ega. Ikkinchi holda, bank bunday huquqqa ega emas va shuning uchun ko‘proq katta mukofot talab qilib, ko‘proq xavf tug‘diradi. Bankning faktoring operatsiyasi uchun ish haqi yetkazib beruvchining sotilgan mahsulotlardan daromadini kamaytiradi, uning narxidan chegirmani anglatadi. Faktoring operatsiyasining texnologiyasi shundan iboratki, bank sotib olingan to‘lanmagan da‘voni hisobdan to‘laydi va to‘lov miqdorini “faktoring va musodara qilish operatsiyalari uchun bank hisob-kitoblari” hisobvarag‘iga beradi.

Xavfsizlik biznesi bank operatsiyalariga mos keladigan ishonch va agentlik xizmatlariga asoslangan. Ushbu korxona bankka mijozning mol-mulkini (ko‘chmas mulk, qimmatli qog‘ozlar, hisobdagi mablag‘lar) boshqarish yoki ushbu mulk bilan bog‘liq nomidan muayyan aniq operatsiyalarni amalga oshirish uchun komissiya shaklida daromad keltiradi. Masalan, ishonch shartnomasi asosida bank mijozning mablag‘larini joylashtirish majburiyatini oladi, ikkinchisini ma‘lum darajadagi daromad bilan ta‘minlash majburiyatini oladi. Agentlik xizmatlari bo‘lsa, mijoz o‘z mablag‘larini joylashtirish bo‘yicha operatsiya mazmunini aniq belgilaydi. Ishonchli operatsiyalarda mijozning shartnoma bo‘yicha daromadi bank daromadidan kam bo‘lishi mumkinligi sababli xavf katta bo‘ladi. Shunga ko‘ra, ishonchli xizmatlar uchun komissiya agentlik operatsiyalariga qaraganda yuqori. Bu xususiyat ishonchli xizmatlar uchun komissiya yig‘imining tuzilishini ham belgilaydi. Odatda, agar ishonchli operatsiyadan olingan daromad mijozning shartnomaviy daromadidan va bankning belgilangan ish haqidan yuqori bo‘lsa, mulkni boshqarish uchun belgilangan haq va ish natijalariga ko‘ra haq to‘lash kiradi.

Qimmatli qog‘ozlar biznesi bankning o‘zi tomonidan qimmatli qog‘ozlarni chiqarish va ularni bozorda sotish, qimmatli qog‘ozlarni nomidan joylashtirish, doimiy daromad olish yoki qayta sotish maqsadida boshqa elementlarning qimmatli qog‘ozlariga investitsiyalar kiritish, xususiylashtirish xizmatlarini ko‘rsatish kabi tarkibiy qismlardan iborat. Bankning ushbu savdo turidan olgan daromadi qimmatli qog‘ozlarni sotishdagi kurs farqi, dividendlar, qarz majburiyatlari bo‘yicha foizli daromadlar, qimmatli qog‘ozlarni qayta sotishdan olingan daromadlar (spekulyativ daromadlar), xususiylashtirish xizmatlari, qimmatli qog‘ozlarni joylashtirish uchun olingan komissiya va boshqalardan iborat. Qimmatli qog‘ozlar paketini muntazam qayta baholash tufayli bankning daromadi ham ushbu qayta baholashdagi ijobiy farqlar tufayli hosil bo‘ladi.

Bankning kafolat faoliyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri pul shaklida daromad keltiradi yoki bilvosita foyda bilan bog‘liq. O‘z mijozlariga to‘lovlarni amalga oshirish va kredit olish uchun turli shakllarda kafolatlar berish uchun bank naqd pulda komissiya to‘lovini olishi mumkin. Mijoz o‘z imijini saqlab qolish, foydali xizmatlarni olish va hokazolar nuqtayi nazaridan bank uchun foydali bo‘lsa, bepul kafolatli faoliyat ham mumkin.

Omonatlarni jalb qilish va omonatchilar nomidan operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq biznes quyidagi shakllarda daromad olish imkonini beradi:

komissiya to‘lovi:

a) hisob ochish;

b) hisobni boshqarish;

davr uchun belgilangan komissiya (pul birliklarida);

aylanmasi komissiyasi (aylanmasining%);

c) hisob operatsiyalari hisobotlarni taqdim;

d) hisobni yopish;

e) naqd pul yoki hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish.

Ko‘rib chiqilayotgan biznes yo‘nalishidan bankning daromadi sanab o‘tilgan mukofotlarning to‘liq yoki bir qismidan iborat bo‘lishi mumkin.

Daromad manbalari barqaror va beqaror bo‘linadi. Nisbatan barqaror daromad manbalariga foizli daromadlar va bank xizmatlaridan foizsiz daromadlar, beqaror-ikkilamchi bozorda qimmatli qog‘ozlar bilan operatsiyalardan, kutilmagan (favqulodda) operatsiyalardan olinadigan daromadlar kiradi. Bizning sharoitimizda ko‘plab banklar valyuta operatsiyalaridan olingan daromadlarni

beqaror manbalar guruhiga kiritishlari mumkin. Bank rivojlanishining istalgan yo‘nalishi barqaror manbalar hisobiga daromadlarning o‘shishi, beqaror daromad manbalarining sof foyda o‘shishiga sezilarli ta‘sirining yo‘qligi hisoblanadi.

Tijorat bankining daromadlar tarkibidagi eng katta ulushni odatda operatsion daromad deb ataladigan asosiy faoliyatdan olingan daromadlar egallaydi [3]. Operatsion daromad, o‘z navbatida, foizli va foizsiz daromadlarga bo‘linadi.

Shunday qilib bank faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, bank daromadlarining asosiy qismi foizli daromadlardan, ya‘ni o‘z va qarz mablag‘larini pullik joylashtirishdan olinadigan daromadlardan olinadi. Bular asosan mijozlarga kredit berish yoki vaqtincha mavjud bo‘lgan mablag‘larni markaziy va tijorat banklariga joylashtirishdan olingan daromadlar, shuningdek qarz majburiyatlariga kiritilgan investitsiyalardan olingan foizli daromadlardir. Bunga buxgalteriya hisobi, lizing, faktoring va musodara operatsiyalaridan olinadigan daromadlar ham kiradi. Foiz daromadlarining barcha manbalari umumiy bo‘lib, ular uchinchi shaxslarga vaqtincha foydalanish uchun mablag‘ ajratish va investitsiya qilingan summa bo‘yicha foizlar shaklida daromad olish bilan bog‘liq. Aksariyat banklarida foizli daromadlarning ulushi barcha daromadlarning 70-80 foizini tashkil qiladi.

Foizsiz daromadlarga komissiya daromadlari, moliya bozorlaridagi operatsiyalardan olingan daromadlar, chet el valyutasidagi mablag‘larni qayta baholashdan olingan daromadlar kiradi.

Mijozlarga kreditsiz bank xizmatlarini ko‘rsatish so‘nggi paytlarda rivojlangan mamlakatlarda tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan ikkinchi muhim daromad manbai hisoblanadi. Ushbu daromadlar odatda komissiya daromadi deb ataladi, chunki ko‘plab xizmatlar uchun to‘lovlar komissiya to‘lovi shaklida olinadi. Komissiya to‘lovi miqdori odatda bitim yoki bitim summasining foizi sifatida belgilanadi. Shu bilan birga, komissiya daromadiga to‘lovlar belgilangan miqdor shaklida yoki bank tomonidan qilingan xarajatlarni qoplash shaklida olinadigan xizmatlardan olingan daromadlar ham kiradi.

Banklar tomonidan taqdim etiladigan xizmatlar doirasi juda xilma-xil bo‘lib, doimiy ravishda turli xil yangi mahsulotlar bilan yangilanib turadi. Banklarga komission daromad keltiradigan asosiy xizmatlarga quyidagilar kiradi: yuridik va jismoniy shaxslar uchun hisob-kitob va kassa xizmatlari, plastik kartalar bilan operatsiyalar, bank kafolatlarini taqdim etish, mijozlarning valyuta shartnomalari bo‘yicha bank xizmatlari, qimmatli qog‘ozlar bozorida vositachilik va depozitariy xizmatlari.

An‘anaviy bank sohalarida foyda marjasining pasayishi sharoitida tijorat banki foyda olish imkoniyatini kengaytirish uchun o‘z faoliyatini diversifikatsiya qilishi kerak. Bankning o‘zi ishlab chiqarish, savdo-vositachilik va sug‘urta faoliyati bilan shug‘ullanishi taqiqlanganligi sababli, ular ushbu sohalariga filiallar yaratish yoki mavjud kompaniyalarning ulushlarini olish orqali kirib boradilar. Bu jarayon uzoq vaqtdan beri moliyaviy va sanoat kapitalining birlashishi sifatida ma‘lum bo‘lib, endi u mamlakatimizda rivojlana boshladi. Iqtisodiyotning turli sohalaridagi ishlarning holati to‘g‘risida keng ma‘lumotga ega bo‘lgan va nisbatan katta moliyaviy resurslarga ega bo‘lgan banklar eng daromadli tarmoqlarga kirib borish uchun yaxshi imkoniyatlarga ega. Korxona va tashkilotlarning kapitalida bevosita ishtirok etish banklarga nafaqat kredit berishdan ko‘ra ko‘proq daromad olish, balki ularning faoliyati ustidan nazoratni qo‘lga kiritish orqali xatarlarni minimallashtirish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Лещукова, И. В. (2017). Прибыль коммерческого банка и её источники. Инновационная наука, (5), 114-116.
2. Гаврилова, Э. Н., & Малик, О. Е. (2020). Роль коммерческих банков в современной экономике. Актуальные вопросы современной экономики, (9), 126-132.
3. Борисова, М. А. (2016). Коммерческий успех банка в целях финансирования малого бизнеса. In Современное развитие малого бизнеса (pp. 103-107).

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI AMALIYOTGA JORIY QILISHNING MUAMMO VA ECHIMLARI

Sheraliyev Xayrulla Karimovich,

*Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar
instituti mustaqil izlanuvchisi*

e-mail: hayullo5@mail.ru, +998902590825.

Annotasiya. : O‘zbekiston Respublikasining hozirgi kunda iqtisodiy, tabiiy va mehnat resurslariga boy salohiyati e‘tiborga olinsa investitsiya siyosatini to‘g‘ri yo‘naltirish yordamida katta yutuqlarga erishish mumkin. Bunda korxonalar moliyaviy hisobotlarini MHXS (Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari) ga asosan qayta tayyorlash kerak bo‘ladi. Bugungi kunda korxonalar tomonidan BHMS (Buxgalteriya hisobining milliy standartlari) asosida tayyorlangan moliyaviy hisobotlari MHXS bo‘yicha tayyorlangan hisobotdagi barcha elementlarni o‘z ichiga oladi. Bu hisobotlar orasidagi sezilarli farq moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan vositalar qiymatining asosiy xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS), xorijiy investitsiya, parallel hisob, transformatsiya usuli, hisob siyosati, moliyaviy holat to‘g‘risidagi hisobot, foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobot.

O‘zbekistonda qabul qilingan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha Harakatlar strategiyada “Xalqaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, shu jumladan etakchi xalqaro va xorijiy moliyaviy institutlar bilan aloqalarni kengaytirish yo‘li bilan, puxta o‘ylangan tashqi qarzar siyosatini amalga oshirishini davom etish, jalb qilingan xorijiy investitsiyalar va kreditlardan samarali foydalanish” vazifasi respublikada xalqaro moliyaviy institutlar bilan chambarchas hamkorlikni yo‘lga qo‘yishni dolzarb masala sifatida ko‘rishni talab qilmoqda [1]. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni yangi darajaga ko‘tarish uchun biznes tili bo‘lgan buxgalteriya hisobining xalqaro miqyosidagi tizimini korxonalarimizga tadbiq qilish kerak. Bunda asosiy richag korxonalar moliyaviy hisobotlarini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida tayyorlash bo‘ladi.

Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlari butun jahonda moliyaviy hisobot standartlarining yaqinlashishida, moslashtirilishida va yanada takomillashtirilishida muhim rol o‘ynadi. Standartlardan quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

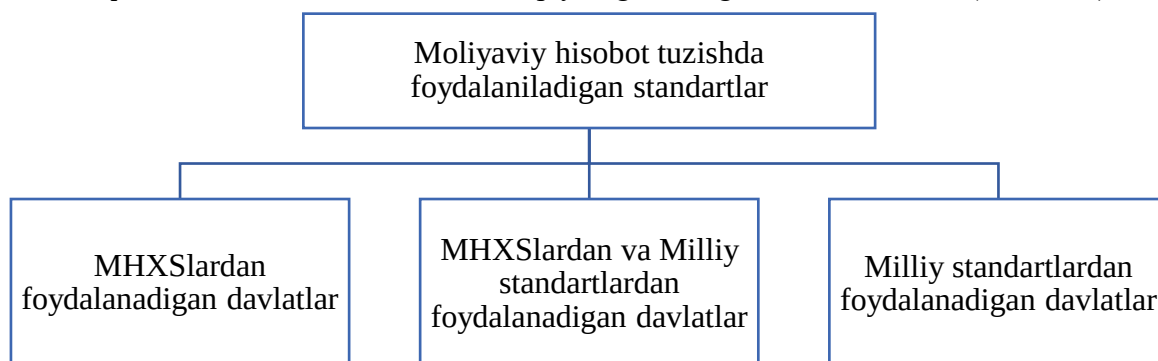
- davlatlarda hisob va hisobotga qo‘yiladigan milliy talablarni ishlab chiqish uchun;
- hisob va hisobotga nisbatan o‘z talablarini ishlab chiqayotgan mamlakatlar uchun xalqaro etalon sifatida ishlatilishi uchun;
- fond birjalari va tartibga soluvchi organlar tomonidan moliyaviy hisobotni Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlariga mos ravishda tuzilishini talab qilgan hollarda;
- kapital bozorlari uchun standartlar ishlab chiqishda to‘lig‘icha Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlariga asoslanishga qaror qilgan Evropa Komissiyasi kabi hududiy tashkilotlar tomonidan ishlatishi;
- Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlari talab qilinmaydigan mamlakatlarda ham kompaniyalar soni ortganligi sababli ularda hisob va hisobotni tartibga solish uchun.

Yuqoridagilar zaruriyat tufayli Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlaridan butun jahonda yanada kengroq foydalanilmoqda va tan olinmoqda. Hatto ba‘zi mamlakatlar Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlarini o‘z standartlaridek o‘zgarishsiz ishlatishmoqda, ba‘zilari esa mamlakat xususiyatidan kelib chiqib o‘zgarishlarni kiritmoqdalar. Yirik transmilliy kompaniyalar esa Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlaridan foydalanish ular uchun qulayligini ta‘kidlashmoqda.

Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlarining tan olinishi va tobora ko‘proq ishlatilishini isbotlovchi eng muhim voqealardan biri bu Qimmatbaho qog‘ozlar va birjalar bo‘yicha

Komissiyalarning Xalqaro Tashkiloti tomonidan xorijiy kotirovkalar uchun Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlarining asos qilib olinishidir. Evropa Komissiyasi esa Moliyaviy Hisobotlar Xalqaro Standartlariga hisobotning va umuman buxgalteriya hisobining muvofiqlashishi nuqtai nazaridan Evropa Ittifoqida adolatli va samarali raqobot muhitini saqlashda muhim ekanligini e’tirof etmoqda.

Jahondagi davlatlarda tuzilayotgan moliyaviy hisobotlar uchun asos sifatida olinayotgan standartlar nuqtai nazaridan barcha davlatlarni quyidagi turlarga bo’lish mumkin (1-chizma).

1-rasm. Moliyaviy hisobot tuzishda foydalaniladigan standartlar bo’yicha davlatlarning tasniflanishi

1-rasmdan ko’rinib turibdiki, davlatlar o’zining geografik joylashishi, iqtisodiyotining rivojlanganligi, siyosiy qarashlari va horijiy investitsiyalarga bo’lgan ehtiyojida kelib chiqib uchta turga bo’linadi.

Birinchi guruh davlatlarda moliyaviy hisobot MHXS talablari bo’yicha tayyorlanadi. Bunday davlatlar MHXSni to’la qabul qilgan va uni o’zgartirmasdan foydalandi.

Ikkinchi guruh davlatlarda moliyaviy hisobot MHXS va milliy standartlar talablari bo’yicha tayyorlanadi. Moliyaviy hisobotlarni tuzishda umumlashgan qoidalarni asos sifatida olinadi.

Uchinchi guruhga kiruvchi davlatlarda moliyaviy hisobot o’zining milliy standartlari asosida tayyorlanadi. Bu davlatlar iqtisodiyoti juda rivojlangan bo’lishi yoki juda past rivojlangan bo’lishi mumkin [3].

O’zbekiston hozirgi kunda ikkinchi guruh davlatlari qatorida bo’lib, mamlakatimizda MHXS va buxgalteriya hisobining milliy standartlari (BHMS)dan bir vaqtda foydalanilmoqda.

Hozirgi kunda O’zbekistonda MHXSni amaliyotga tabiq etish jarayoni jadallashgani bir qator muammolarni yuzaga kelishiga olib keldi. Bu muammolardan birinchisi, sohada malakali kadrlarning etishmasligi bo’lib, buxgalteriya hisobi bo’yicha boshlangan islohotlari ohiriga etkazilmagan. Respublikada buxgalterlarni sertifikatlash, professional darajasini oshirish tizimi bir maromda ishlamaydi.

Ikkinchidan, professional tashkilotlar faoliyati erkin yo’lga qo’yilmagan. Bu tashkilotlar o’z faoliyatida davlatga uslubiy va moliyaviy qaram. Buxgalterlar va auditorlar bu tashkilotlarga o’z ixtiyori bilan a’zo bo’lmaydi.

Uchinchidan, respublikada MHXSni tadbiq etishning huquqiy va uslubiy bazasi yaratilmagan hamda ularni o’rgatish bo’yicha o’quv-uslubiy materiallar etarli emas. O’quv materiallarining asosiy qismi BHMS asosida tayyorlangan.

To’rtinchidan, moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar talablaridan kelib chiqib, asosiy ko’rsatkichlarni shakllantirish hamda hisobotning yangi shakllarini yaratish kerak. Shuningdek, hisobotda aktivlarning haqqoniy qiymatini aniqlash uslubiyoti yaratish zarur.

Beshinchidan, buxgalter kasbining nufuzini oshirish uchun harakatlar amalga oshirilishi kerak. Professional buxgalterlar va auditorlar tayyorlash tizimini yaratib, kasbning nufuzini oshirish mumkin.

Oltinchidan, moliyaviy hisobotlarni MHXSlariga asosan transformatsiya qilish bo‘yicha yagona uslubiyot ishlab chiqilmagan. Shuning uchun transformatsiya jarayoniga har xil yondashuv kuzatilmoqda. Bu tayyorlangan hisobotlarning sifatiga salbiy ta‘sir etadi.

Ettinchidan, MHXSga muvofiq hisobot tayyorlashda keng foydalanishga mo‘ljallangan yangi dasturlar kam yoki yo‘q. Bu hisobotlarni tayyorlash sifatiga salbiy ta‘sir qilgan holda, muddatini ham uzayib ketishiga olib keladi.

Mavjud muammolarni hal qilish uchun buxgalteriya hisobining milliy standartlarini MHXSga yaqinlashtirish asosida yangi standartlar ishlab chiqish zarur. Ishlab chiqiladigan standartlar:

- buxgalteriya hisobining keng qamrovli bazisini tashkil etuvchi buxgalteriya talablarining asosiy qismini o‘z ichiga olishlari kerak;

- yuqori sifatli holda tayyorlanish kerak, chunki ular ma‘lumotlarning taqqoslanuvchanligi, aniqligi hamda to‘liq yoritilishini ta‘minlashi kerak;

- xalqaro standartlarga yaqinlashtirib borilishi kerak va ularga so‘zsiz amal qilinishi kerak.

MHXSga asoslangan standartlarni ishlab chiqishda yuqoridagi talablarga amal qilish ishlab chiqilayotgan standartlarning sifatli bo‘lishi va MHXS ga o‘tish jarayonini jadallashtirish imkonini yaratadi. Respublikda MHXSni amaliyotga joriy etishda ilg‘or xorijiy tajribalarni hisobga olib amalga oshirilayotgan tadbirlar yaqin kunlarda o‘zining ijobiy natijalarini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar strategiyasi. 2017. strategy.regulation. gov.uz.

2. «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-4611-son qarori, 2020 yil 24 fevral.

3. С.Н. Ташназаров. Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молиявий ҳисобот: муаммо ва ечимлар. Монография. Т.: “Наврўз” нашриёти. 2016 й. -290 бет.

4. MHXS bo‘yicha xalqaro komitet [http:// www. iask.org. /](http://www.iask.org/)

5. MHXS – [http:// www. ifns. ru/](http://www.ifns.ru/)

ZAMONAVIY SHAROITLARDA TIJORAT BANKINING KREDIT OPERATSIYALARINI HISOBGA OLISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Yakubov Valijon Ganiyevich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası katta o‘qituvchi,

e-mail: v.yakubov@ferpi.uz, tel: +998 93 270 06 70.

Rajabaliyev Abbosxon Baxrom o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti 62-21 BH va A guruh talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada zamonaviy sharoitlarda tijorat bankining kredit operatsiyalarini hisobga olishning o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek tijorat banklarining kredit operatsiyalarini hisobga olishning xususiyatlari ham ko‘rib chiqiladi. Bank operatsiyalarining asosiy turlari aniqlangan, kredit tashkilotida buxgalteriya hisobining o‘ziga xos xususiyatlari berilgan va ikkita asosiy blok tavsiflangan bo‘lib, ularga ko‘ra shaxsning kreditga layoqati tahlil qilinadi. Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarining muvaffaqiyatli faoliyatining kaliti kredit operatsiyalari ekanligi e‘tirof etiladi.

Kalit so‘zlar: kredit muassasasi, buxgalteriya, bank, sintetik hisob, operatsiyalar, kreditlash.

Bugungi kunda rivojlangan tovar va moliya bozorlari sharoitida bank tizimining tuzilishi keskin murakkablashmoqda. Bu o‘z navbatida moliya institutlarining yangi turlari, yangi kredit vositalari va mijozlarga xizmat ko‘rsatish usullari paydo bo‘lishiga olib keldi.

Hozirgi vaqtda kredit tizimining institutsional tuzilishining maqbul shakllarini, kapital bozorida samarali mexanizmini, jismoniy shaxslarga xizmat ko‘rsatish va ularning mablag‘larini jalb qilishning yangi usullarini izlash ishlari olib borilmoqda. Barqaror, moslashuvchan va samarali bank infratuzilmasini yaratish O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarning eng muhim (va shu bilan birga eng qiyin) vazifalaridan biridir.

Bugungi kunda rivojlangan bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banki mijozga 200 tagacha turli xil bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif qila oladi [1]. Mijozlarni saqlab qolish va hatto juda noqulay bozor sharoitida ham foydali bo‘lib qolish uchun operatsiyalarni keng diversifikatsiya qilish. Barcha bozor iqtisodiyotida ular kredit tizimining asosiy operatsion bo‘g‘ini bo‘lib qolishi bejiz emas.

Shuni yodda tutish kerakki, barcha bank operatsiyalari har kuni mavjud emas va ma‘lum bir bank muassasasi amaliyotida qo‘llaniladi (masalan, xalqaro hisob-kitoblar yoki ishonchli operatsiyalar). Ammo ma‘lum bir asosiy "to‘plam" mavjud, ularsiz bank mavjud bo‘lolmaydi va normal ishlay olmaydi. Bankning bunday operatsiyalariga quyidagilar kiradi:

- omonatlarni qabul qilish;
- naqd to‘lovlar va hisob-kitoblarni amalga oshirish;
- kreditlar berish.

Garchi har bir operatsiya turi bankning maxsus bo‘limlarida to‘plangan va xodimlarning maxsus "jamoasi" tomonidan amalga oshirilsa-da, ular bir-biri bilan chambarchas bog‘lidir.

Banklar faoliyatining keng funksional sohasi kredit vositachiligidir. Tijorat banklari vaqtincha mavjud mablag‘larni to‘playdigan xo‘jalik bo‘linmalari va sektorlar hamda vaqtincha qo‘shimcha kapitalga muhtoj bo‘lgan iqtisodiy aylanma ishtirokchilari o‘rtasida vositachi sifatida ishlaydi.

Tijorat banklari moliyaviy vositachilar sifatida boshqa turdagi kredit tashkilotlari bilan raqobatlashadi. Ular bo‘sh kapital egalariga pul mablag‘larini turli depozitlar shaklida saqlashning qulay shaklini taqdim etadi, bu esa mablag‘larning saqlanishini ta‘minlaydi va mijozning likvidlikka bo‘lgan ehtiyojini qondiradi. Ko‘pgina mijozlar uchun pulni saqlashning ushbu shakli obligatsiyalar yoki aksiyalarga pul qo‘yishdan ko‘ra afzalroqdir.

Kredit operatsiyalari-bu qarz beruvchi va qarz oluvchi (kreditor) o‘rtasidagi to‘lov, shoshilinchlik va qaytarish shartlari bo‘yicha ikkinchisiga ma‘lum miqdorda pul berish munosabatlaridir. Bank kredit operatsiyalari ikki katta guruhga bo‘linadi:

- bank kredit beruvchi sifatida harakat qilganda, kredit berishda faol;
- passiv, bank qarz oluvchi (qarzdor) sifatida harakat qilganda, mijozlar va boshqa banklardan to‘lov, shoshilinchlik, qaytarish shartlari bo‘yicha pul jalb qilganda.

Shuningdek, kredit operatsiyalarining ikkita asosiy shakli mavjud: kreditlar va depozitlar. Shunga ko‘ra, faol va passiv kredit operatsiyalari kreditlar shaklida ham, depozitlar shaklida ham amalga oshirilishi mumkin. Faol kredit operatsiyalari, birinchidan, mijozlar bilan kredit operatsiyalari va banklararo kredit operatsiyalaridan iborat; ikkinchidan, boshqa banklarga joylashtirilgan omonatlardan iborat. Passiv kredit operatsiyalari mantiqan uchinchi yuridik va jismoniy shaxslar, shu jumladan mijozlar va ushbu bank muassasasidagi boshqa banklarning depozitlari va bank tomonidan banklararo kredit olish bo‘yicha kredit operatsiyalaridan iborat. Quyidagi belgilar mavjud: mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat qanchalik barqaror bo‘lsa, bank aktivlari tarkibida kredit operatsiyalarining ulushi shunchalik katta bo‘ladi. Noaniqlik va iqtisodiy inqiroz davrida qimmatli qog‘ozlar va pul mablag‘lari portfelining nomutanosib o‘sishi kuzatilmoqda [2].

Ushbu xususiyatlarga asoslanib, kredit va kredit operatsiyalari, kredit va kredit o‘rtasidagi farqni shartli ravishda ta‘kidlash mumkin. Kredit-bu bank mablag‘larining manbalarini tashkil etuvchi va ularni investitsiyalash shakllaridan birini ifodalovchi kredit munosabatlarining turli shakllari mavjudligini nazarda tutadigan kengroq tushuncha. Kredit-bu kredit munosabatlarini tashkil etish shakllaridan biri bo‘lib, uning paydo bo‘lishi kredit hisobvarag‘ining ochilishi bilan birga keladi. Bundan tashqari, kredit munosabatlari nafaqat bank krediti doirasida, balki korxonalar ham qarz oluvchi, ham qarz beruvchi shaxsida harakat qilganda va ular o‘rtasidagi kredit

munosabatlari veksel orqali shakllantirilganda tijorat krediti sifatida ham tashkil etilishi mumkin. Kelajakda tijorat krediti veksel yoki uning buxgalteriya hisobi bilan ta‘minlangan kreditni taqdim etish orqali bank kreditiga aylantirilishi mumkin.

Bank krediti-bu har bir qarz oluvchining ehtiyojlarini moslashuvchan ravishda hisobga olish va ularga kredit shartlarini qo‘llash imkonini beradigan moliyaviy xizmatlarning juda qulay va ko‘p hollarda almashtirib bo‘lmaydigan shakli (masalan, kreditlar va boshqa kredit shartlari standartlashtirilgan qimmatli qog‘ozlar bozoridan farqli o‘laroq) [3].

Shunga ko‘ra, to‘g‘ridan-to‘g‘ri bank kreditlari, korxonaning kredit munosabatlari dastlab bank bilan munosabatlar sifatida paydo bo‘lganda va bilvosita bank kreditlari, dastlab korxonalar o‘rtasida kredit munosabatlari paydo bo‘lganda, keyinchalik vekselda pul mablag‘larini olish yo‘lini izlash uchun bankka murojaat qilganda ajralib turadi.

Bank krediti kredit jarayonini tashkil etish talablarini ifodalovchi kreditlash tamoyillariga qat‘iy rioya qilgan holda amalga oshiriladi. Kreditlash jarayonining o‘ziga xos bosqichiga qarab, kreditlash tamoyillari har bir bosqichning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Masalan, dasturlash bosqichida ikkinchisi korxonalarning biznes-rejasi bilan bog‘liq bo‘lishi kerak; taqdim etish bosqichida, kreditlarning maqsadli xususiyatiga; foydalanishni nazorat qilish bosqichida, qarz oluvchi tomonidan amalga oshirilgan ishlarning samaradorligiga; to‘lov bosqichida-daromad olish, qarzni to‘lash va foiz pullarini to‘lash bilan. Kreditlash tamoyillarini qo‘llashda izolyatsiya kredit jarayonini baholashda bir tomonlama bo‘lib, qaror qabul qilishda xatolarga va muammoli kreditlarning paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin.

Kreditlash tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- a) kreditlashning qaytarilishi va dolzarbligi;
- b) kreditni farqlash;
- c) kreditning xavfsizligi;
- d) bank kreditlari uchun to‘lov.

Endi, har bir prinsipni batafsil ko‘rib chiqaylik.

1. To‘lov-bu kreditni iqtisodiy kategoriya sifatida tovar-pul munosabatlarining boshqa iqtisodiy toifalaridan ajratib turadigan xususiyat. To‘lovsiz kredit mavjud bo‘lmaydi, shuning uchun to‘lov kreditning ajralmas qismi, uning atributidir.

Kreditlashning qaytarilishi va dolzarbligi banklarning korxonalar, muassasalar va aholining vaqtincha mavjud mablag‘larini kredit berishga safarbar etishi bilan bog‘liq. Ushbu mablag‘lar banklarga tegishli emas va oxir-oqibat ular bankka bozorning turli segmentlaridan kelib, ularga (iste‘mol, tijorat kreditlari va boshqalar). Ushbu mablag‘larning asosiy xususiyati shundaki, ular investitsiya qilgan egalariga qaytarilishi kerak (to‘g‘rirog‘i, qaytishga tayyor bo‘lishi kerak) ular muddatli depozitlar bo‘yicha bankka yuboriladi. Shu sababli, "oltin" bank qoidasi bankning moliyaviy talablarining miqdori va muddati uning majburiyatlari hajmi va muddatlariga mos kelishi kerakligini ta‘kidlaydi. Ushbu asosiy prinsipning buzilishi bankning bankrotligiga olib keladi.

Kredit berishning dolzarbligi kreditni to‘lashning zaruriy shaklidir. Shoshilinchlik prinsipi shuni anglatadiki, kredit nafaqat to‘lanishi kerak, balki qat‘iy belgilangan muddatda qaytarilishi kerak, ya‘ni vaqt omili unda o‘ziga xos ifodani topadi. Agar kreditdan foydalanish muddati buzilgan bo‘lsa, unda kreditning mohiyati buziladi, u o‘zining asl maqsadini yo‘qotadi.

2. Tabaqalashtirilgan kreditlash shuni anglatadiki, tijorat banklari kredit olish uchun murojaat qilgan mijozlariga kredit berish masalasiga aniq yondashmasliklari kerak. Kredit faqat uni vaqtincha to‘lashga qodir bo‘lgan iqtisodiy agentliklarga berilishi kerak. Potensial qarz oluvchilarning fazilatlarini ularning likvidlik balansini, iqtisodiyotni o‘z manbalari bilan ta‘minlashni, hozirgi va kelajakdagi rentabellik darajasini tahlil qilish orqali baholanadi.

Mijozning kreditga layoqatlilik darajasi (yoki kreditga layoqatlilik darajasi) ma‘lum bir mijoz, mijozga berilgan aniq kredit bilan bog‘liq bo‘lgan bank uchun individual yoki xususiy kredit xavfining ko‘rsatkichidir.

3. Kreditning xavfsizligi asosiy kredit xatarlaridan birini - kreditni to‘lamaslik xavfini qoplaydi. Agar ushbu tamoyil hisobga olinmasa, bank ishi spekulyativ faoliyatga aylanadi, bu yerda operatsiyalarni amalga oshirishning yuqori xavfi foiz stavkalarining keskin o‘shishiga olib keladi.

Kreditni ta‘minlash muammosini hal qilish kredit turiga va kredit obyektiga bog‘liq. Agar biz o‘nlab yillar davomida muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan, yaxshi va uzoq kredit tarixiga ega, bozorda yetakchi o‘rinni egallagan va taniqli mutaxassislar tomonidan boshqariladigan yirik kompaniya haqida gapiradigan bo‘lsak, unda kreditlarni ta‘minlash masalasini hal qilish bitta yondashuvni talab qiladi. Agar biz faqat ro‘yxatdan o‘tgan va o‘z biznesini noldan boshlagan kichik korxona uchun kreditlar masalasini ko‘rib chiqsak, garov masalasini hal qilmasdan kredit berishning iloji yo‘q. Qiziqarli pozitsiya iste‘mol kreditlashda garov bilan bog‘liq bo‘lib, bu yerda kredit xavfini baholashga statistik yondashuv mumkin va qarz oluvchining ma‘lum mezonlarining yaxshi to‘plami taqdim yetilishi mumkin.

4. Bank kreditlarini to‘lash kredit oluvchilar o‘z ehtiyojlari uchun mablag‘lardan vaqtincha foydalanganlik uchun ma‘lum bir to‘lovni to‘lashlarini anglatadi. Ushbu tamoyilni amalda amalga oshirish bank foizlari mexanizmi orqali amalga oshiriladi. Bank foiz stavkasi-bu bank kreditining o‘ziga xos "narxi". Kreditni to‘lash korxonalarini iqtisodiy (tijorat) hisob-kitobiga rag‘batlantiruvchi ta‘sir ko‘rsatishi, ularni o‘z resurslarini ko‘paytirishga va yig‘ilgan mablag‘larni iqtisodiy sarflashga undash uchun mo‘ljallangan. Kreditni bankka to‘lash uning omonatlarga jalb qilingan boshqa odamlarning mablag‘lari uchun sentlarni to‘lash bilan bog‘liq xarajatlarini, uning apparatini saqlash xarajatlarini qoplashni ta‘minlaydi, shuningdek kreditlashning resurs mablag‘larini (zaxira, qonuniy) ko‘paytirish va ulardan o‘z va boshqa ehtiyojlari uchun foydalanish uchun foyda olishni ta‘minlaydi.

Kredit to‘lovi miqdori masalasini ko‘rib chiqishda banklar quyidagi omillarni hisobga olishlari kerak:

- Markaziy bankining qayta moliyalash stavkasi;
- kredit resurslarining tuzilishi (jalb qilingan mablag‘larning ulushi qancha ko‘p bo‘lsa, kredit shunchalik qimmat bo‘lishi kerak);
- potensial qarz oluvchilardan kreditga talab (talab qancha past bo‘lsa, kredit arzonroq);
- kredit talab qilinadigan muddat, kredit turi, aniqrog‘i uning garovga qarab bank uchun xavf darajasi;
- mamlakatda pul muomalasining barqarorligi (inflyatsiya darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, kredit to‘lovi shunchalik qimmat bo‘lishi kerak; chunki bank pulning qadrsizlanishi tufayli o‘z resurslarini yo‘qotish xavfini oshiradi).

Bank kreditlashning barcha tamoyillarini amaliyotda birgalikda qo‘llash kredit operatsiyasining ikkala subyekti - bank va qarz oluvchining ham makroiqtisodiy manfaatlari, ham mikro darajadagi manfaatlariga rioya qilinishini ta‘minlaydi.

Tijorat banklari o‘ziga xos xususiyatlariga muvofiq kredit siyosatining umumiy tamoyillarini (jahon amaliyotida kredit siyosati to‘g‘risidagi memorandum) ishlab chiqadilar, uning asosiy maqsadi, kreditlashning asosiy yo‘nalishlarini shakllantiradilar. Kredit operatsiyalari xavf bilan bog‘liq bo‘lib, uning darajasi ishlab chiqarishning pasayishi va iqtisodiy beqarorlik sharoitida o‘shib bormoqda. Bu bankning yuqori sifatli kredit portfelini shakllantirish zarurligini belgilaydi, bunda ba‘zi hollarda bunday operatsiyalar bank uchun foydaliroq bo‘lishi mumkinligiga qaramay, xavfli operatsiyalarning kichikroq qismi bo‘lishi kerak. Xavf darajasi kredit resurslari qiymati va bankning ma‘muriy xarajatlarini hisobga olgan holda kreditlarning odatdagi daromadlilik darajasiga mos kelishi kerak. Kredit siyosatini belgilashda kredit strategiyasi raqobat sharoitida zarur bo‘lgan mijozlar tarkibini ham, ularga beriladigan kreditlar (xizmatlar) turlarini ham diversifikatsiya qilishga qaratilishi kerak.

Shunday qilib, kreditlash amaliyotini takomillashtirish banklar uchun maqbul kredit tashkilotini rivojlantirishni talab qiladi. Shu maqsadda o‘z xodimlarida malakali va professional bank xodimlariga ega bo‘lgan banklar qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligi va kreditlash

qoidalarini hisoblashning maqbul variantlarini topishga e‘tibor berishadi. Kreditlashni tashkil etish kreditlarning so‘zsiz qaytarilishini, ulardan foydalanishning maqsadli xususiyatini, kompaniya ehtiyojlariga javob beradigan ishlab chiqarish hajmining o‘shirishini rag‘batlantirishni va istiqbolli yuqori samarali tarmoqlarda investitsiya loyihalariga yo‘naltirilgan kredit qo‘yilmalarining ulushini oshirishni ta‘minlashi kerak. Umumiy ko‘rsatmalar va tavsiyalar muayyan kredit loyihalarini tanlash va kredit shartnomalari shartlarini ishlab chiqishda ishtirok etadigan amaliyotchilarning faol ishlashiga imkon berishi kerak. Shu bilan birga, turli toifadagi xodimlar tomonidan qarorlar qabul qilinadigan kreditlarning maksimal miqdorini aniqlash mumkin. Bankning kredit siyosati, shuningdek, davlatning iqtisodiy va pul-kredit siyosati qoidalari, mintaqadagi hozirgi iqtisodiy vaziyat asosida ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ortiqov, O. A., & Quilliyev, I. (2015). Bank menejmenti va marketingi. O‘quv qo‘llanma. T:-Iqtisod-moliya.
2. Штульберг, Б. М., & Шаршавая, Н. И. (2007). Анализ влияния кредитования на рост экономики. Экономика региона, (4), 107-117.
3. Мамедова, А. Ф. (2016). КРЕДИТНЫЕ ОПЕРАЦИИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА. Экономика и социум, (12-2 (31)), 181-184.
4. Якубов, В. Ф. (2020). Финансирование инвестиционных программ в модернизации производства. In Минтақа иқтисодий ва инвестицияларнинг молиявий-хуқуқий ва инновацион жиҳатлари (pp. 547-551).

DAVLAT TIBBIYOT MUASSASALARIDA MODDIY RAG‘BATLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Sultonova Mushtariy Abdulabbosovna

Farg‘ona politexnika instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası tayanch doktoranti

O‘zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida tibbiyot sohasi alohida o‘rinni egallab, davlatimizning bu sohani rivojlantirishni ustuvor siyosatni sifatida qaraladi. Shu bilan birga ushbu sohani rivojlantirishda halqaro andozalar asosida taraqqiy ettirishga, tibbiyot muassasalarini zamonaviy texnika va texnologiyalar bilan ta‘minlashga, aholiga ko‘rsatilayotgan tibbiyot xizmatlari sifatini yanada oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Chunki tibbiyot sohasi asosida jamiyat uchun muhim sanalgan – inson salomatligini asrash, inson manfaatlarini ta‘minlash, mamlakatning ijtimoiy taraqqiyotini ta‘minlash imkoniyatiga ega bo‘lanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.01.2022 yildagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»: “strategiyaning 56-maqsadida: Davlat byudjetidan dori vositalari va tibbiy buyumlarga ajratilgan mablag‘larning 3 barobarga oshirilishini ta‘minlash, davlat tibbiyot muassasalarida dori-darmon va tibbiy buyumlar ta‘minotini yanada yaxshilash hamda yetkazib berish va saqlash tizimini takomillashtirish masalalari bayon qilingan”¹. Bundan kelib chiqadiki, malakat taraqqiyotini ta‘minlashda sog‘liqni saqlash sohasida amalga oshirilgan imlohotlarni asosiy yo‘nalishlarini o‘rganish, kelgusida ushbu sohani yanada taraqqiy ettirish bo‘yicha mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiya va takliflarni ishlab chiqish – muhim ahamiyat kasb etib, bu tanlangan tadqiqot mavzusini dolzarbliligini belgilab beradi.

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-sonli. <https://lex.uz/docs/-5841063>

Shu o‘rinda tibbiyot muassasalari xodimlarini faoliyatini takomillashtirishda ularning moddiy rag‘batlashtirish faoliyatini tashkil qilish alohida o‘rin tutadi.

Bugungi kunda davlat tibbiyot muassasalari xodimlari faoliyati samaradorligini oshirish, yuqori samarali mehnatga intilishi uchun munosib shart-sharoitlar yaratish, ularning o‘z kasbiy darajasini oshirib borishdan manfaatdorligini ta‘minlash, shuningdek, 2022-yil 18-mart kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sog‘liqni saqlash sohasi vakillari bilan “Tibbiyotdagi islohotlar – inson qadri uchun” mavzusidagi ochiq muloqoti doirasida belgilangan vazifalar ijrosini ta‘minlash maqsadida qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 17-maydagi 136 sonli PF Farmonida belgilanganidek davlat tibbiyot muassasasining moddiy rag‘batlantirish va rivojlantirish jamg‘armasini shakllantirish va uning mablag‘larini sarflash yo‘nalishlari quyidagicha taqsimlanishi lozim.

Tibbiyot muassasalari guruhlari	Jamg‘armani shakllantirish manbalari				Jamg‘arma mablag‘larini sarflash yo‘nalishlari	
					moddiy rag‘batlantirishga	moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, modernizatsiya qilish va ta‘mirlashga
muassasalarning I guruhi	tibbiyot muassasasiga ajratiladigan budget mablag‘lari umumiy hajmining 5 foizi (alohida muassasalarda 10 foiz) miqdorida budgetdan ajratiladigan mablag‘lar	faoliyat ixtisosligi bo‘yicha tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadlar	hisobot choragining so‘nggi ish kuni oxirida xarajatlar smetasi bo‘yicha tejalgan mablag‘lar, kapital qo‘yilmalar uchun nazarda tutilgan mablag‘lar bundan mustasno	belgilangan tartibda budget tashkilotlari tasarrufida qoldiriladigan mablag‘lar va homiylikdan olingan mablag‘lar	75 foiz	25 foiz
muassasalarning II guruhi						
muassasalarning III guruhi						
muassasalarning IV guruhi						

Yuqoridagi jadvalga asosan budget tashkilotlarining faoliyatdan olgan daromadlari 75% ga 25% proporsiya asosida ajratiladi. Jamg‘arma mablag‘larining 75 foizi guruhidan qat‘i nazar barcha davlat tibbiyot muassasalari xodimlarini moddiy rag‘batlantirishga, 25 foizi – tibbiyot muassasasining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, modernizatsiya qilish hamda ta‘mirlashga yo‘naltiriladi. Yani 75% hodimlarni ragbatlantirish va 25% rivojlantirish fondiga sarflanadi. Tadqiqotlarimiz asosida esa amaliyotda ba‘zan bu ko‘rsatkichni buzilish holatlari uchrab kelmoqda. Shu asosida ko‘plab davlat tibbiyot muassasalarida qonun buzilish holatlari uchramoqda. Bu ishlarni takomillashtirish maqsadida davlat tibbiyot muassasasining olingan daromadlari hisobidan tashkil etiladigan moddiy rag‘batlantirish va rivojlantirish jamg‘armasini shakllantirish hamda uning mablag‘larini sarflash yo‘nalishlarini tartibga solish yuzasidan alohida jamg‘arma asosida tashkil qilish tavsiya qilamiz. Bu esa alohida ushbu mablag‘larning taqsimoti asosida tashkil etish orqali yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qonunbuzilish holatlarini oldini olishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga davlat tibbiyot muassasalarida xodimlarni rag‘batlantirishning moliyaviy jihatdan aniq mezonlarini inobatga olgan mexanizmlarini ishlab chiqish, xorijiy KPI

ko‘rsatkichlariga bog‘liq holda natijaviy faoliyatiga doir rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur, deb hisoblaymiz.

KONSOLIDATSIYALASHGAN MOLIVAVIY HISOBOTLARNI MHXS TALABLARIGA MUVOFIQ TAYYORLASH TAMOYILLARI

Ismailov Naufal Nadirovich

Farg‘ona politexnika instituti mustaqil izlanuvchisi

e-mail: ismailov.naufal@mail.ru

Annotatsiya. Bugungi kunda konsolidatsiyalashgan hisobotni tayyorlash muammosi butun iqtisodiy hamjamiyat oldida turgan dolzarb masalalardandir. Chunki, faqatgina bunday hisobotda bir nechta korxonalar guruhining va unga kiruvchi alohida bo‘lim korxonaning haqiqiy moliyaviy ahvolini tavsiflovchi ma‘lumotlarni olish mumkin. O‘zbekiston ham bugun jahon iqtisodiyoti qo‘shilish, global iqtisodiy tizimning bir qismi sifatida o‘z o‘rnini topishga va egallashga harakat qilmoqda. Shu boisdan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlariga o‘tishi jarayoni tobora jadallashib, dolzarblashib bormoqda.

Kalit so‘zlar: konsolidatsiyalashgan biznes, konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot, moliyaviy hisobot, milliy buxgalteriya standartlari, guruh tarkibiga kiruvchi kompaniyalar.

Hozirgi vaqtda butun dunyoda kabi O‘zbekistonda ham korporativ hisobotning maxsus turi – konsolidatsiyalashgan korporativ hisobotni roli ortib bormoqda. Buning sabablari ma‘lum, bular – biznesning globallasuvi, korporatsiyalarning birlashish oqibatida yiriklashuvi, transmilliy korporatsiyalarni rivojlanishi, respublikamiz kompaniyalarining xalqaro fond bozorlariga chiqishi.

Moliyaviy hisobotlarni MHXSga muvofiq tayyorlashga o‘tish qator muammolarni yechimi bo‘la oladi, bular - kompaniyalarni korporativ boshqaruvi sifatini oshirish, boshqaruv hisobini tashkil etish va yuritish, kompaniyalar guruhining konsolidatsiyalashgan hisobotlarini sifatli, tushunarli va hisobot foydalanuvchilari talablariga javob beradigan darajada shakllantirishdir.

Moliyaviy hisobotlarni xalkaro standartlari kompaniyalarning moliyaviy holatini aks ettirishning yagona va to‘g‘ri metodologiyasi hisoblanadi. Investorlarda kapitalni yetarlilik darajasini aniqlashda MHXSga muvofiq tayyorlangan balans ko‘rsatkichlaridan foydalanish imkoni paydo bo‘lishi bilan, o‘zlari qabul kilishlari zarur bo‘ladigan xaqiqiy tavakkalchilikni aniqlash imkoni paydo buladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-son qarori, moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tishni jadallashtirish orqali xorijiy investorlarni zarur axborot muhiti bilan ta‘minlash va xalqaro moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish, shuningdek, hisob va audit sohaları mutaxassislarini xalqaro standartlar bo‘yicha tayyorlash tizimini takomillashtirishda muhim qadamlardan biri hisoblanadi. Qarorda, aktsiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug‘urta tashkilotlari va yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiritilgan yuridik shaxslar MHXSga muvofiq buxgalteriya hisobi yuritilishini tashkil etadi. Ushbu qarorning bevosita ta‘sir doirasiga tushgan kompaniyalar konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlarni MHXS talablari asosida shakllantiradi.

Konsolidatsiya metodologiyasi ancha murakkab, lekin ayni paytda mantiqiy va asosli, chunki u biznesning iqtisodiy mohiyatdan kelib chiqadi va qaror qabul qilishda, hisobotlardan axborot bazasi sifatida foydalanish rolini muximligini belgilaydi.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot – bu bosh, shu‘ba va qaram kompaniyalardan iborat, o‘zaro bog‘liq tashkilotlar guruhining hisobot sanasigaga mulkiy va moliyaviy ko‘rsatkichlari va hisobot davri moliyaviy natijalarini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar tizimidir. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot, yagona xo‘jalik tizimi sifatida ko‘rib chikilayotgan o‘zaro bog‘liq tashkilotlar guruhining moliyaviy hisobotidir.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tayyorlashning maqsadi – o‘zaro bog‘liq kompaniyalarning mulkiy, moliyaviy holati va moliyaviy natijalari to‘g‘risidagi ob‘ektiv ma‘lumotlarni aktsiyadorlar, investorlar, kreditorlarga taqdim etishdir. Kompaniyalar yoki investitsiyalarni birlashtirish shakli konsolidatsiya usullarida aks etadi.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot muhim ahamiyatga ega axborot hujjati bo‘lib, quyidagi maqsadlarda foydalaniladi:

- guruhga kiruvchi kompaniyalar aktsiyalarini kotirovka qilish;
- guruhga kiruvchi kompaniyalarning iqtisodiy munosabat samaradorligini baholash;
- qaror qabul qilish va bosh kompaniya tomonidan ozchilik manfaatlarini hurmat qilgan holda, shu‘ba va qaram kompaniyalar aktivlaridan foydalanish natijasida foyda olish va guruh faoliyatini nazorat qilish.

MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot quyidagi muayyan tamoyillarga asoslanishi kerak.

1. To‘liqlik tamoyili. Konsolidatsiyalashgan guruhning barcha aktiv va majburiyatlari, bosh kompaniyaning ulushlaridan kat‘iy nazar to‘liq hajmda qabul qilinadi. Ozchilik ulushlari balansda alohida moddada ko‘rsatiladi.

2. O‘z kapitali tamoyili. O‘z kapitali, konsolidatsiyalashgan guruh aktsiyalari balans qiymatida, shuningdek, ushbu kompaniyalar moliyaviy faoliyatining natijalari va rezevlariga qarab aniqlanadi.

3. Adolatli va ishonchli baholash tamoyili. Konsolidatsiyalashgan hisobotlar aniq va tushunish uchun qulay shaklda taqdim etilishi, aktivlar, majburiyatlar, moliyaviy holati va moliyaviy natijalari to‘g‘ri va ishonchli aks ettirishni kerak. Guruhga kiritilganlarga bir butun ob‘ekt sifatida qaralishi lozim.

4. Konsolidatsiyalash usullaridan doimiy foydalanish va baholash tamoyili. Agar kompaniya faoliyat ko‘rsatayotgan bo‘lsa, ya‘ni o‘z faoliyatini yaqin kelajakda to‘xtatish niyatida bo‘lmasa, konsolidatsiya usullari uzoq vaqt davomida qo‘llanishi kerak. Istisno holatlarda chetlanishga yo‘l qo‘yiladi va ular tegishli asoslar bilan hisobotga beriladigan ilovalarda ochib berilishi mumkin.

5. Ahamiyatlilik tamoyili. Ushbu tamoyil qaror qabul qilish yoki qarorga o‘zgartirish kiritish natijasida, kompaniyaning moliyaviy-xo‘jalik faoliyatida ahamiyatli o‘zgarishlarga ta‘sir qilishi mumkin holatlarni ochib berishni nazarda tutadi.

6. Yagona baholash usullari. Ushbu tamoyil konsolidatsiya va metodologiyani birligini nazarda tutadi. Konsolidatsiyada bosh kompaniya amal qiladigan qonunchilik bilan belgilangan baholash usullari qo‘llanishi kerak.

7. Hisobot tuzishning yagona sanasi. Konsolidatsiyalashgan hisobot bosh kompaniya balansi sanasiga tuzilishi kerak. Shu‘ba kompaniyalar ko‘rsatkichlari konsolidatsiyalashgan hisobot sanasiga qayta hisoblanishi kerak.

Kompaniyalar tomonidan konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirish quyidagi MHXS standartlari bilan tartibga solinadi:

- MHXS (IAS) 27 «Alohida moliyaviy hisobot»;
- MHXS (IFRS) 10 «Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot»;
- MHXS (IFRS) 11 «Birgalikdagi faoliyat bo‘yicha kelishuvlar»;
- MHXS (IFRS) 12 «Boshqa tashkilotlardagi ulushlarni yoritib berish»;
- MHXS (IAS) 28 «Ta‘sir ostidagi tashkilotlarga va qo‘shma korxonalarga investitsiyalar»;

Guruh konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotini shakllantirish, bosh va shu‘ba kompaniyalar hisobotlarida mavjud bo‘lgan ma‘lumotlarni birlashtirishga asoslangan. Ammo, konsolidatsiya aktivlar, majburiyatlar, kapital, daromadlar va xarajatlar moddalari bo‘yicha qatorma-qator birlashtirish va kapitaldagi nazorat qilmaydigan aksionerlar ulushlarini ajratish bilan cheklanmaydi. Konsolidatsiya jarayoni bir qator maxsus hisob kitoblarni o‘z ichiga oladi va ko‘p qadamlik amallarda, konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni shakllantirish algoritmidan taqdim qilinishi mumkin. Shu bilan birga, har bir bosqichda alohida kompaniyalarning moliyaviy

hisobotlari va qo‘shimcha ma'lumotlarni standartlarga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotlar to‘plamiga aylantirish bo‘yicha muayyan harakatlarni nazarda tutadi.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni shakllantirish bu murakkab hisob jarayoni va haligacha bu jarayon bosqichlari tashkiliy mexanizmini yagona yondashuvi mavjud emas. Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni shakllantirish jarayoni tashkiliy-huquqiy shakllari, qo‘llaniladigan standartlar, texnik va boshqa imkoniyatlar singari qator omillarga bog‘liq va har bir kompaniyalar guruhida yakka tartibda amalga oshiriladi.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni MHXS talablariga muvofiq tuzishni metodikasini tayyorlashda quyidagi pozitsiyalar hisobga olingan:

—birinchidan, konsolidatsiyada foydalaniladigan ma'lumotlarning to‘g‘riligi, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va korrektirovka qilish jarayonini amalga oshiruvchi mutuxassislarning bilim va ko‘nikmalari darajasi;

—ikkinchidan, iqtisodiy faoliyatga qarab, turli kompaniyalarda hisobotlarni tayyorlash metodikasi sezilarli darajada farq qilishi mumkin, shuning uchun konsolidatsiya hisobotini tayyorlash jarayoniga kompaniya faoliyati xususiyatlarini yaxshi tushunadigan kompaniya ichki mutuxassislarni jalb qilish katta ahamiyatga ega.

Konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirish bosqichlari strategik, metodologik, amaliy va nazorat modullari ichiga oladi:

—konsolidatsiya jarayoniga doir normativ hujjatlarni shakllantirish bo‘yicha taklif etilayotgan chora-tadbirlar (strategik modul);

—yagona hisob siyosatini shakllantirish, yagona tuzilishga ega schyotlar rejasi, konsolidatsiya modeliga guruh kompaniyalar ma'lumotlarini uzatish qoidalari (metodologik modul);

—MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tayyorlashda tavsiya etiladigan bosqichlar (amaliy modul);

—tuzilgan konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotni ishonchliligini ta'minlab beradigan taklif qilingan nazorat choralari (nazorat moduli).

MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirishning strategik moduli quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

—birinchidan, foydalanuvchilar ehtiyojlari uchun konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tayyorlashning maqsad va vazifalarni belgilash. Ushbu bosqichda, kompaniya qanday maqsadlarda MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tayyorlamoqchi va hisobotlar davriyligini aniqlab olishi kerak. Chunki bu katta darajada amaliyotda qo‘llaniladigan metodikani belgilaydi.

—ikkinchidan, MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot tayyorlashda strategik maqsadlarni dekompozitsiya qilish, xo‘jalik yurituvchi sub'ektlar tizimida kompleks hisob siyosati shakllantirish, ularni amalga oshirish va MHXSga muvofiq hisobot tayyorlash uchun buxgalteriya hisobining axborot oqimlari bilan integratsiya bo‘lgan holda, guruh kompaniyalarida qo‘llaniladigan baza bo‘lib qolishi talab qilinadi. Ushbu bosqichda, konsolidatsiya qilinadigan barcha kompaniyalar buxgalteriya hisobini yuritish va MHXSga muvofiq hisobot tayyorlashning korporativ metodologik asoslari aniqlanadi;

—uchinchidan, MHXSga muvofiq moliyaviy hisobot shakllantirishning yagona amallarini ishlab chiqish maqsadida, MHXSga muvofiq hisobot tayyorlash jarayon reglamentini ishlab chiqish zarur bo‘ladi. Reglament, hisobotlar tayyorlanish sanasi, davriyligi, jarayon ishtirokchilari, javobgarligi va nazorati, instrumentlari va xujjatlashtirish masalalarini o‘z ichiga olishi kerak.

MHXSga muvofiq hisobot tayyorlashda nazorat moduli ajralmas o‘rinni egallaydi. Alohida kompaniyalar moliyaviy hisobotlari shakllantirish bosqichida ham, MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirish bosqichlarida ham, algoritmining ushbu blokida butun kompleks nazorat tadbirlarni o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Nazorat tadbirlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun konsolidatsiyalashgan hisobot shakllantirish jarayonini quyidagicha tizimlashtirish maqsadga muvofiqdir:

—MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan hisobot shakllantirish bosqichlarida, ko‘p bosqichli, har bir bosqichda «nazorat nuqtalarini» nazarda tutadigan, nazorat tadbirlari tizimni shakllantirish;
—konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirish jarayonida, ishtirokchilar va jarayon egasiga nazorat tadbirlarini bajarish funktsiyalarini topshirish;
—nazorat tadbirlarini amalga oshirishni vaqt diapazonini va muntazamligini aniqlash;
—nazorat tadbirlarini taqdim qilish formatini ishlab chiqish;
—taqdim etilgan nazorat amallari natijalariga asosan, MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirish jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan o‘z funktsional majburiyatlarini samaradorli bajarishning asosiy ko‘rsatkichlari tizimini ishlab chiqish;
— oldingi davrlar nazorat amallari taqdim etilgan natijalari samaradorligini va to‘liqligini muntazam baholash;
—nazorat tizimi faoliyatida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar rejalari shakllantirish.

Shunday kilib, taklif etilgan konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobot shakllantirishdagi tamoyillar va yondashuvlar, MHXSga muvofiq konsolidatsiyalashgan moliyaviy hisobotning shakllantirish jarayonini to‘liq strukturali komplektini shakllantirish imkonini beradi, bu orqali aktsiyadorlar, investorlar va boshqa tashqi foydalanuvchilar, konsolidatsiyalashgan hisobot ma'lumotlarini ishonchliligi, boshqaruv qarorlarni qabul qilishdagi xavflarni to‘g‘ri baholash imkoniga va kompaniyaning moliyaviy holati to‘g‘risida ob'ektiv tushunchaga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida” gi (yangi tahriri) Qonuni, 13.04.2016 yildagi O‘RQ-404-son. <https://lex.uz/uz/docs/-2931253>.
2. O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirining “Moliyaviy hisobotni tayyorlash va taqdim etish uchun konseptual asosni tasdiqlash haqida”gi buyrug‘i, 12.07.2024 yilda ro‘yxatdan o‘tgan, ro‘yxat raqami 3530. <https://lex.uz/docs/-7015916>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori, 24.02.2020 yildagi PQ-4611-son. <https://lex.uz/docs/-4746047>
4. Tohirovich, Q. N. (2021). International financial accounting standards in Uzbekistan. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 328-333.
5. Грибановский, А. М. (2010). Консолидированная финансовая отчетность: с чего все начиналось. *Корпоративная финансовая отчетность. Международные стандарты*, (2), 57-61.
6. Ли, Е. А. (2024). Особенности составления консолидированной отчетности в мультипликативных предприятиях: выпускная бакалаврская работа по направлению подготовки: 38.03. 01-Экономика.
7. Исманов, И. Н., & Савинова, Г. А. (2021). Сопоставление Некоторых Аспектов Национальных Стандартов Бухгалтерского Учета и МСФО. *Central Asian Journal Of Innovations On Tourism Management And Finance*, 2(11), 14-19.
8. Atabayeva, Z. (2024). Enhancing Financial Management Through Automated Accounting Solutions. *International Journal of Scientific Trends*, 3(11), 1-6.
9. Кудбиев, Д., & Мамарасулов, Д. (2024). ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМИ СТАНДАРТАМИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ. *Nashrlar*, 81-84.
10. Малиновская, Н. В., & Гафаров, М. М. (2024). Связанность информации консолидированной финансовой и нефинансовой отчетности. *Вестник Академии знаний*, (1 (60)), 235-238.

2-SHO‘BA. IQTISODIY TAHLIL SAMARALI INVESTITSION QARORLAR QABUL MEXANIZMI SIFATIDA

KREATIV IQTISODIYOT, UNING PRINSIPLARI VA TAHLILGA OID MASALALARI

Mamayunus Pardayev – SamISI professori, i.f.d.

Obid Pardayev – O‘zR Iqtisodiyot va moliya vazirligi departamentiing birinchi o‘rinbosari, PhD

Annotasiya. Maqolada kreativ iqtisodiyot, uning prinsiplari, tahlilga oid yo‘nalishlarining nazariy masalalari qarab chiqilgan. Bunda mavzuning dolzarbligi asoslanishi jarayonida uning takomillashgan ta‘rifi ham ishlab chiqilgan. Shuningdek, kreativ iqtisodiyotning prinsiplari, kreativ industriyasining turlari ularning o‘zaro bog‘liqligi va tahlilga oid masalalari ham qisqacha to‘xtalgan.

Kalit so‘zlar: kreativ iqtisodiyot, kreativ mahsulot, qonuniylik, ochiqlik va shaffoflik, ijod erkinligi, tenglik; huquqiy muhofaza, adabiy ijod, amaliy san‘at, tasviriy san‘at.

Jahon iqtisodiyotida ham tub o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqda. Xususan, dunyo miqyosida jadal rivojlanayotgan yangi sohalaridan biri sifatida kreativ iqtisodiyot sohasi hisoblanadi. Bu borada jurnalistning savollariga Erkin Gadoyevning javobida quyidagilar ta‘kidlangan: “BMT rezolyutsiyasiga ko‘ra, kreativ iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim yo‘nalishlari, jumladan, kreativ iqtisodiyotni mustaqil tarmoq sifatida qo‘llab-quvvatlash, uning alohida statistik hisobotini yuritish va iqtisodiyotdagi ulushini oshirish nazarda tutilgan. BMTning tahliliy ma‘lumotlariga ko‘ra, madaniy va kreativ sohadagi mahsulotlarning dunyo yalpi ichki mahsulotidagi o‘rni 3,1 foizni tashkil etadi hamda jahonda ish bilan band aholining 6,2 foizi ushbu sohaga to‘g‘ri kelib, uning asosiy qatlamini yoshlar tashkil etadi”[6]. Ko‘rinib turibdiki, mazkur masala jahon iqtisodiyotida ham shakllanib, o‘zining munosib o‘rnini topmoqda.

Bugungi kunda kreativ iqtisodiyot mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bundan kelib chiqib, O‘zbekiston Respublikasining 2024 yil 3 oktyabrda imzolangan “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi O‘RQ-970-sonli Qonuni [1] qabul qilindi. Ushbu qonun Qonunchilik palatasi tomonidan 2024 yil 30 sentyabrda qabul qilingan. Senat tomonidan 2024 yil 30 sentyabrda ma‘qullangan. Ushbu qonun bilan ilk bor kreativ iqtisodiyot tushunchasi hayotimizga kirib keldi.

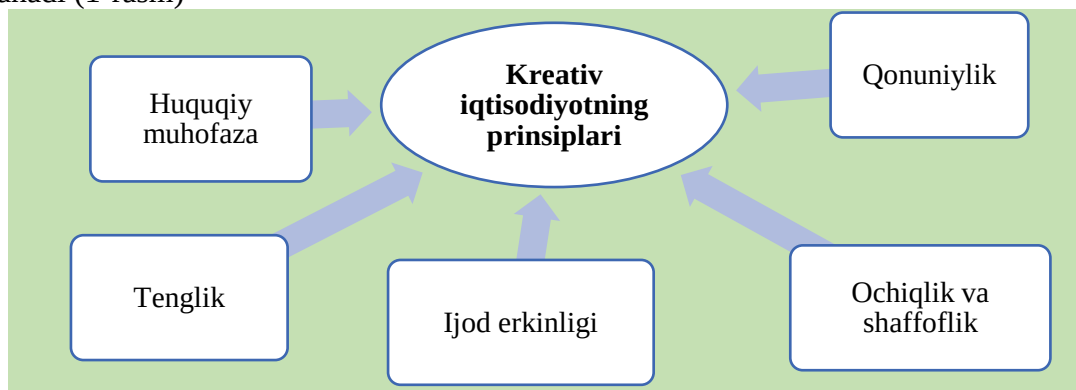
Bunga dunyoda sodir bo‘layotgan turli beqarorlik, ayrim hududlardagi urush-janjallar, bular oqibatida yuzaga kelgan iqtisodiy inqirozlar, global ekologik o‘zgarishlar, dunyo miqyosida ilmfanning tez rivojlanishi oqibatida bugungi kunda hayotimizga kirib kelayotgan innovatsion jarayonlar dunyo miqyosida insoniyat hayotini tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Natijada bir tomondan ayrim mutaxassisliklarga ehtiyoj susaygan holda ayrim yo‘nalishlar bo‘yicha yangi-yangi mutaxassislarga ehtiyoj oshib bormoqda. Oqibatda yangi turdagi iqtisodiyotga, ya‘ni kreativ iqtisodiyotga ham ehtiyoj oshib bormoqda. Bu iqtisodiyotning bir yo‘nalishi “Kreativ industriya” sohasiga ham katta e‘tibor berilishi lozimligi obyektiv zaruriyatga aylandi. Chunki 2024 yilning 3 oktyabr kuni mamlakatimizda “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi qabul qilingan qonunda ushbu masala alohida qayd etilgan. Ushbu holat mavzuning o‘ta dolzarb masalaning yechimiga bag‘ishlanganligidan dalolat berib turibdi.

Kreativ iqtisodiyot xalqaro miqyosda qo‘llanilib kelinmoqda va ayrim tajribalarga ham ega. Jumladan, “G‘arbiy Yevropa va AQSHda “kreativ shaharlar” deb ataladigan konsepsiya bir necha o‘n yillar davomida rivojlanib kelmoqda. Bu konsepsiya kreativ industriyani qo‘llab-quvvatlashga asoslangan, chunki ijodkorlar sinfining ijodi shaharlarga qaratilgan” [3]. Bu borada AQSH, Yevropa va jahonning bir qancha mamlakatlarida ma‘lum tajribalar ham to‘plangan.

Xususan, “Indoneziyada “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi qonun qabul qilingan bo‘lib, Turizm va kreativ iqtisodiyot vazirligi tashkil etilgan. Umumiy qiymati 1 milliard dollar bo‘lgan 15 ta startap loyiha amalga oshirilib, kreativ iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 7 foizga yetgan”[5]. Xuddi shunday holat Yevropaning boshqa davlatlarida ham ro‘y bermoqda. Masalan, “Angliyada 2035 yilgacha innovatsiyalar strategiyasi qabul qilingan bo‘lib, hozirda kreativ industriyalarda 2,1 million nafar kishi faoliyat yuritib, kreativ iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 5,8 foizni tashkil etmoqda” [5]. Ushbu masala MDHga qarashli davlatlarda ham o‘z o‘rniga ega bo‘lib bormoqda. Masalan, “Rossiyada Kreativ iqtisodiyotni rivojlantirish markazi va 20 ta kreativ iqtisodiyot yo‘nalishlari bo‘yicha kadrlarni tayyorlaydigan Universal universitet tashkil etilgan. Strategik tashabbuslar agentligi tomonidan ishlab chiqilgan “Kreativ industriyani rivojlantirish to‘g‘risida”gi qonun mavjud” [5]. Ushbu masala mamlakatimizda ham rivojlanmoqda. Qarang, “Bugungi kunda mamlakatimizda kreativ industriya sohasiga oid 9,6 ming korxona mavjud. Ularda 84 ming nafar xodim faoliyat ko‘rsatmoqda (205 ta IT-markaz, 100 ta dizayn markazi, 60 ta animatsion suratlar markazi, 30 ta o‘yinlar ishlab chiqish markazi va 20 dan ortiq san‘at galereyasi bor). Shuningdek, 28 ming nafar hunarmand ushbu yo‘nalishda faoliyat yuritmoqda” [5].

Ko‘rinib turibdiki, mazkur sohada mamlakatimizda ham yagona huquqiy bazani yaratishni obyektiv zaruriyatga aylandi. Chunki kreativ iqtisodiyot industriyasi bizda ham shakllangan edi. Ammo ularni bunday nom bilan atalmas edi. Endi xalqaro tajribalardan kelib chiqib, har bir narsani o‘z nomi bilan atash lozim, degan xulosaga kelindi. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, kreativ sohalarni aniq belgilash zaruriyati ham olg‘a surildi. Chunki ushbu soha asosan nomoddiy bo‘lsada ularning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini oshirish va hisoblab borishni talab etiladigan bo‘ldi. Shu munosabat bilan mamlakatimizda ham, yuqorida ta’kidlanganidek, “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi qonuni ishlab chiqildi va 2024-yil oktyabr oyidan amaliyotga tadbiiq etildi.

Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risidagi qonunda ushbu tushunchaning mazmuni yoritilgan. Unda e’tirof etilishicha :“kreativ iqtisodiyot – ijodiyot, intellektual qobiliyat, shuningdek innovatsiyalarga hamda texnologiyalarga asoslangan inson salohiyati natijasida iqtisodiy qimmatga ega bo‘lgan tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) yaratishga qaratilgan iqtisodiyot tarmog‘i”[3], degan izoh berilgan. Ushbu tushuncha Kreativ iqtisodiyotning ta’rifini ishlab chiqish uchun metodologik asos bo‘lib hisoblanadi. Kreativ iqtisodiyotga bir guruh olimlar quyidagicha ta’rif ishlab chiqqan edik. “Kreativ iqtisodiyot deganda, mavjud iqtisodiyotni yangicha yondoshuv, yangi g‘oyalar bilan takomillashtirib, uning yangi-yangi yo‘nalishlarini barpo eish maqsadida yangicha fikrlash asosida inson tafakkurida shakllangan va amaliyotda o‘z tastig‘ini topgan yangi iqtisodiyot tushuniladi”[9]. Bularni umumlashtirgan holda mazkur tushunchaning ta’rifi nazariy jihatdan takomillashtirildi. Kreativ iqtisodiyot deganda, yangi g‘oyalarni ishlab chiqish salohiyatiga ega bo‘lgan insonlar tomonidan iqtisodiy jarayonga ijodiy yondoshgan holda moddiy va nomoddiy tovarlarni (ishlar, xizmatlarni) yaratadigan iqtisodiyot tarmog‘i tushuniladi. Ushbu tushuncha bir qancha yo‘nalishlarni qamrab oladi. Birinchidan, kreativ iqtisodiyot qonunda e’tirof etilishicha quyidagi prinsiplarga asoslanadi (1-rasm)

1-rasm. Kreativ iqtisodiyotning prinsiplari

Rasmdan ko‘rinib turibdiki, kreativ iqtisodiyot ham iqtisodiyotning boshqa turlari kabi bir qancha prinsiplarga asoslanadi. Bularni quyidagicha izohlash mumkin.

Birinchi, prinsip qonuniylik bo‘lib, mazkur sohadagi munosabatlar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, ushbu “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi Qonunga va boshqa qonunchilik hujjatlariga muvofiq amalga oshirilishi ko‘zda tutilgan. Jamiyatda birorta jarayon yoki hodisalar ma’lum qonunlarga asosan amalga oshirilsagina, unda tartib va intizom bo‘ladi. Intizom yo‘q joyda birorta qonuniy muvoffaqiyatga erishish qiyin.

Ikkinchi prinsip, ochiqlik va shaffoflik prinsipiga amal qilish bilan o‘ziga xosdir. Kreativ iqtisodiyot sohasidagi axborot albatta ochiq va shaffof bo‘lishi kerakligi ham hayotiy zaruriyatdir. Shuni inobatga olish joizki, bundan davlat sirlarini tashkil etuvchi hamda oshkor etilishi qonun bilan cheklangan axborot mustasno. Ushbu qonunning 6-moddasida “Davlat organlari kreativ industriya subyektlari uchun davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi, shuningdek axborotdan foydalanish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risidagi qonunchilikda nazarda tutilgan usullarda axborot olish va undan erkin foydalanish sharoitlarini yaratishi shart”ligi belgilangan.

Uchinchi prinsip, ijod erkinligi hisoblanadi. Mazkur qonunning 7-moddasida kreativ iqtisodiyot ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligiga asoslanishiga ham izoh berilgan. Bunda e’tirof etilishicha, “Barcha shaxslar kreativ industriya sohalarini tanlashda va ularning bir yoki bir nechtasida faoliyat olib borishda, shuningdek kreativ mahsulot yaratishda erkindir”. Ma’lumki, barcha sohalarida ijod erkinligi ta’minlangan. Bunda ham ijod erkinligi boshqa shaxslarning sha’ni, qadr-qimmatiga va ishchanlik obro‘sigacha zarar yetkazishga, qonunga xilof xatti-harakatlarni amalga oshirishga undashga yoki targ‘ib qilishga qaratilmasligi hamda ijtimoiy axloqqalarga zid bo‘lmasligi kerak.

To‘rtinchi prinsip, tenglik bo‘lib hisoblanadi. Kreativ iqtisodiyot subyektlari o‘z faoliyatini amalga oshirishda, shu jumladan davlat tomonidan taqdim etiladigan qo‘llab-quvvatlash choralaridan va infratuzilmadan foydalanishda tenglik to‘liq ta’minlangan bo‘lishi shart.

Beshinchi prinsip ham boshqa sohalar singari, kreativ mahsulotning huquqiy muhofaza qilinishini ta’minlashdan iboratdir. Kreativ mahsulot intellektual va ijodiy faoliyat natijasi bo‘lib, bu ham qonunchilikka muvofiq muhofaza qilinadi.

Kreativ iqtisodiyot qonunga asosan shakllanmoqda. Demak, har qanday iqtisodiy jarayon hisob-kitob qilinadi va uning barqaror o‘chishini ta’minlash uchun tahlil qilib, asoslangan boshqaruv qarorlari ham ishlab chiqilib boriladi.

Bugungi kunda kreativ iqtisodiyotni tahlil qilishda zamonaviy talablardan kelib chiqib quyidagi yo‘nalishlarga alohida ahamiyat beriladi.

Birinchidan, iqtisodiy tahlilda oldin moddiy, moliyaviy va mehnat resurslari tahlil qilingan bo‘lsa, endilikda kreativ iqtisodiyot sharoitida nomoddiy resurslar, intellektual mulk va ular tomonidan yaratilgan nomoddiy boyliklar ham tahlil qilinadi.

Ikkinchidan, hozirgi paytda korxonalarning raqobatbardoshligi ulardagi moliyaviy va moddiy resurslarning hajmi bilan belgilansa, endilikda, ya’ni kreativ iqtisodiyot sharoitida oldingi mavjud omillar bilan birga inson kapitali va nomoddiy boyliklarning hissasi, korxonaning intellektual salohiyati bilan ham o‘lchanadi va iqtisodiy tahlil ham shu yo‘nalishda olib boriladi.

Uchinchidan, hozirgi sharoitda raqobat ustunligini va jadal taraqqiyotni ta’minlash uchun takomillashgan texnologiyalardan foydalanilgan bo‘lsa, endilikda, ya’ni kreativ iqtisodiyot sharoitida sun’iy intellekt, raqamlashtirilgan texnologiyalardan ham foydalaniladi va bular ham iqtisodiy tahlilning obyektiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotning o‘zgarishi, ularni boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan richaglarni ham o‘zgarishiga, ularning takomillashuviga ham sabab bo‘ladi. Shu yo‘l bilan mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “O‘zbekiston - 2030” strategiyasida qayd etilgan maqsad va vazifalarning bajarishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2024 yil 3 oktyabrda imzolangan “Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida”gi O‘RQ-970-sonli Qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2024 yil 30 sentyabrda qabul qilingan. Senat tomonidan 2024 yil 30 sentyabrda ma‘qullangan. 3 oktyabr kuni imzolangan.
2. Mamayunus Pardayev, Murod Muhammedov, Obid Pardayev. Iqtisodiyotning turlari va ta‘riflari. // <https://telegra.ph/I%D2%9Btisodiyotning-turlari-va-tariflari-07-08-2>. 2666. 12.02. 7 avgust 2024 yil.
3. Botir Usmonov, Nima uchun kreativ iqtisodiyot? 07. noyabr 2024. Telegramning “Xalq so‘zi” saytida.
4. Mirhabib Sayfullayev. Kreativ iqtisodiyot – barqaror rivojlanish garovi. // https://uza.uz/uz/posts/kreativ-iqtisodiyot-barqaror-rivojlanish-arovi_644945.
5. Kreativ industriya: kreativ mahsulot va xizmatlar bozori rivojlanadi. O‘zA muxbiri Norgul Abduraimovaning Erkin Gadoyev bilan suhbat. <https://uza.uz/category/business>.
6. Kreativ industriya: kreativ mahsulot va xizmatlar bozori rivojlanadi. // O‘zA muxbiri Norgul Abduraimovaning Erkin Gadoyev bilan suhbat. <https://daryo.uz/>.
7. Madina Durman. O‘zbekiston uchun ijodiy iqtisodiyot juda muhimligi va buning sabablari aytiladi. // <https://daryo.uz/>
8. Mamayunus Pardayev. KREATIV IQTISODIYOTNING TA‘RIFI VA PRINSIPLARI. // <https://telegra.ph/KREATIV-I%D2%9ATISODIYOT-NING-TARIFI-VA-PRINCIPLARI-11-10>. SamTVR I MTRK/. 2024.11.10 540. 12:48. – 0,2 b.t.
- 9.. Mamayunus Pardayev. KREATIV Industriya sohalari va ularning mazmuni. // <https://telegra.ph/KREATIV-INDUSTRIYA-SO%D2%B2ALARI-VA-ULAR-NING-MAZMUNI-11-11> SamTVR I MTRK/. 2024.11.11 552. 8:42. – 0,2 b.t.
10. Tuxliyev Iskandar Suyunovich. O‘zbekistonda kreativ turizmni rivojlantirish xususiyatlari. <https://telegra.ph/%D0%8EZBEKISTONDA-KREATIV-TURIZMNI-RIVOZHLANTIRISH-HUSUSIYATLARI-11-11>. SamTVR I MTRK/. 2024.11.11 161. 20:37. – 0,2 b.t.
11. Rizayev Nurbek. Yorqin kelajak uchun “Aqilli” texnologiyalar. // “Xalq so‘zi” gazetasi. 224 yil 31 oktyabr. 223 son. – 1 va 4 betlar.

KICHIK BIZNESNI BOSHQARISHDA IQTISODIY TAHLILNING ZAMONAVIY USULLARIDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Gafurov Ubaydullo Vaxabovich,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Biznes boshqaruvi” kafedrasini mudiri, i.f.d., professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada kichik biznesni boshqarishda iqtisodiy tahlilning roli, asosiy muammolari, o‘ziga xos yondashuvlari, zamonaviy usullaridan foydalanish xususiyatlari bayon etilgan. Shuningdek, bugungi kunda xalqaro miqyosda va O‘zbekistonda kichik biznes faoliyatini iqtisodiy tahlil qilishdagi asosiy muammoli jihatlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, iqtisodiy tahlil, tadbirkorlik faoliyati, yakka tartibdagi tadbirkor, mikrofirmalar, kichik korxona.

Jahonda global raqobatning kuchayib borishi sharoitida mamlakatimizda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda tadbirkorlik sektorining roli oshib bormoqda. Bu borada Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning “Bugun qanday tahlikali va murakkab zamonda yashayotganimizni barchamiz ko‘rib turibmiz. Shunga qaramasdan, iqtisodiyotimiz barqaror o‘shib boryapti. Buni dunyodagi nufuzli xalqaro tashkilotlar, xorijiy davlatlar yetakchilari e‘tirof etmoqda. Yaqinda Xalqaro valyuta jamg‘armasi mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti ilk bor 100 milliard dollardan oshganini tasdiqladi. ...Shunday yuksak marraga erishishda ilg‘or texnologiyalar asosida zamonaviy

korxonalar ochayotgan, yuz minglab yangi ish o‘rinlarini yaratayotgan va dunyo bozorlariga jadal kirib borayotgan siz azmi shijoatli tadbirkorlarning hissangiz beqiyos ekanini xalqimiz yaxshi biladi” [1], degan ta’kidlarini keltirish o‘rinli hisoblanadi.

O‘zbekistonda iqtisodiyotning barqaror o‘shishini ta‘minlashda kichik tadbirkorlikning ishtiroki salmoqli hisoblanadi. Rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, kichik tadbirkorlik subyektlarining jami YAIMdagi ulushi 2010 yilda 60,8%ni tashkil etgan bo‘lsa, 2016 yilda o‘zining eng yuqori darajasi – 66,8%ga yetib, 2024 yilning 3-choragi natijalariga ko‘ra 53,8%ni tashkil etmoqda [2]. Bundan ko‘rinadiki, mamlakatimizda kichik tadbirkorlikning rivojlanishi natijalarida o‘ziga xos o‘zgarishlar namoyon bo‘lmoqda.

Iqtisodiyotning rivojlanish jarayonlarini kuzatib, o‘zgarishlarni baholab, undagi erishilayotgan natijalar va mavjud imkoniyatlarni o‘z vaqtida to‘g‘ri aniqlab borishda iqtisodiy tahlilning roli yuqori. Kichik biznesni boshqarishda korxonalarning faoliyati, samaradorligi va moliyaviy barqarorligini baholash, boshqaruv qarorlari qabul qilish jarayonini samarali va asosli qilishga yordam beruvchi iqtisodiy tahlil muhim hisoblanadi. Bunda iqtisodiy tahlilning moliyaviy tahlil, ishlab chiqarish tahlili, bozor tahlili, investitsiya tahlili kabi turlaridan keng foydalaniladi. To‘g‘ri tahlil qilingan ma’lumotlar biznesning raqobatbardoshligini oshirish va ularning bozorda o‘z o‘rnini mustahkamlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kichik biznesni boshqarishda iqtisodiy tahlilning asosiy muammolari quyidagi omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin:

- ma’lumotlarning yetishmasligi va sifatsizligi;
- maxsus bilim va malaka yetishmasligi;
- tahlil uchun zarur bo‘lgan zamonaviy vositalar va resurslar yetishmasligi;
- vaqt yetishmasligi;
- qarorlar qabul qilishda iqtisodiy tahlildan foydalanmaslik;
- iqtisodiy tahlilning yuqori xarajatlari.

Kichik biznesda iqtisodiy tahlilning muammolari ko‘p jihatdan biznesning resurslari, texnologiyalari va inson kapitaliga bog‘liq. Ushbu muammolarni aniqlab, ularni bosqichma-bosqich yechish orqali tahlil jarayonini samaraliroq tashkil qilish va biznesni rivojlantirish mumkin.

Kichik biznesni boshqarishda iqtisodiy tahlildan foydalanish katta korxonalarga nisbatan o‘zgacha yondashuvni talab qiladi. Bu asosan kichik biznesning miqyosi, resurslarining cheklanganligi va raqobat muhitiga tez moslashuvchanligi bilan bog‘liq.

1. Kichik biznesda tahlilning tezkor va ixcham bo‘lishi kerakligi. Bu zamonaviy tahlil vositalari, jumladan, Google Sheets, Excel, Zoho Analytics kabi oddiy va qulay platformalardan foydalanishni taqozo etadi.

2. Kichik biznes korxonalaridagi xarajatlar va daromadlarni avtomatik hisoblashni ta‘minlovchi texnologiya va avtomatizatsiyadan foydalanish. Masalan, zamonaviy CRM va buxgalteriya dasturlari (masalan, QuickBooks, Odoo yoki 1C) ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilishni osonlashtiradi.

3. Kichik biznes korxonalari faoliyat hajmi kichikligi tufayli iqtisodiy o‘zgarishlarga sezgir bo‘lib, Monte Carlo Simulation, What-If Scenario Analysis kabi usullar xavfni oldindan baholash imkonini beradi.

4. Kichik biznesning mahalliy bozordagi o‘zgarishlarga tez moslashishini ta‘minlashda Google Trends, Statista, va mahalliy statistika saytlari orqali bozor tendensiyalarini o‘rganish muhim hisoblanadi va h.k.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, kichik biznesning iqtisodiy o‘shishini ta‘minlashdagi ishtirokini baholovchi iqtisodiy tahlilning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud.

Iqtisodiy tahlil tamoyillari orasida ishonchlilik, taqqoslanuvanlik va aniq baholash tamoyillari mavjud. Bugungi kunda jahonda, shu jumladan, mamlakatimiz amaliyotida kichik biznes faoliyatiga doir iqtisodiy jarayonlarni tadqiq etishda mazkur tamoyillarning to‘liq namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qiluvchi jihatlar ko‘zga tashlanadi.

Eng avvalo, shunisi xususiyatiki, xalqaro miqyosda turli mamlakatlardagi kichik biznes sektorining iqtisodiy faoliyat ko‘rsatkichlarini o‘zaro taqqoslashda uning nomlanishi bilan bog‘liq ziddiyatli holat yuzaga keladi. Chunki, jahonda kichik tadbirkorlikning nomlanishi mintaqa, madaniyat va iqtisodiy modellarga bog‘liq. Jumladan, AQSH va Yevropada “Small Business” kichik tadbirkorlikning eng keng tarqalgan atamasi bo‘lib, kichik kompaniyalar, oilaviy biznes va shaxsiy tadbirkorlarni o‘z ichiga oladi. Yevropa Ittifoqi, Britaniya, Osiyo va boshqa mintaqalarda kichik va o‘rta bizneslar uchun “SME (Small and Medium Enterprises)” atamasi qo‘llaniladi. Hindiston va bir qator rivojlanayotgan mamlakatlarda kichik va o‘ta kichik tadbirkorlikni ham qamrab oladigan “MSME (Micro, Small, and Medium Enterprises)” atamasi qo‘llaniladi. Mazkur atamalar turli mamlakatlardagi iqtisodiy tizim va biznes muhitini aks ettirib, ko‘pincha soliq, qonunchilik va moliyaviy tizimlarga bog‘liq ravishda shakllanadi. Tabiiyki, ular bo‘yicha statistik va boshqa tadqiqot manbalarida keltirilayotgan ma‘lumotlar bir-biridan farq qilib, bu mazkur sektorni iqtisodiy tahlil qilish jarayoniga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu o‘rinda ta‘kidlash lozimki, kichik biznes faoliyatining iqtisodiy tahliliga uni mustaqil soha (sektor) mavqening to‘laqonli asosga ega emasligi ham ta‘sir ko‘rsatadi. Zero, kichik biznes – bu iqtisodiyotning alohida tarmog‘i yoki sohasi emas, balki asosiy faoliyatining turli jihatlariga ko‘ra (masalan, ishlovchilar soni va h.k.) muayyan chegaralari belgilab berilgan subyektlar majmui hisoblanadi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida” (yangi tahriri) Qonunining 5-moddasida “Kichik tadbirkorlik subyektlari quyidagilardir:

1) yakka tartibdagi tadbirkorlar;

2) ishlab chiqarish tarmoqlaridagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan yigirma kishi, xizmat ko‘rsatish sohasidagi va ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lmagan boshqa tarmoqlardagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan o‘n kishi, ulgurji, chakana savdo hamda umumiy ovqatlanish tarmoqlaridagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan besh kishi bo‘lgan mikrofirmalar;

3) quyidagi tarmoqlardagi:

qonunchilikda nazarda tutilgan yengil, oziq-ovqat sanoatidagi va qurilish materiallari sanoatidagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan ikki yuz kishi;

metallga ishlov berish va asbobsozlik, yog‘ochsozlik, mebel sanoatidagi, shuningdek qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalaridagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan yuz kishi;

mashinasozlik, metallurgiya, yoqilg‘i-energetika va kimyo sanoati, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari yetishtirish va ularni qayta ishlash, qurilish hamda qonunchilikda nazarda tutilgan boshqa sanoat-ishlab chiqarish sohalaridagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan ellik kishi;

fan, ilmiy xizmat ko‘rsatish, transport, aloqa, xizmat ko‘rsatish sohalarini (sug‘urta kompaniyalaridan tashqari), savdo va umumiy ovqatlanish hamda ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lmagan boshqa sohalaridagi, band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan yigirma besh kishi bo‘lgan kichik korxonalar” [3].

Shu o‘rinda ta‘kidlash lozimki, mamlakatimiz qonunchilik hujjatlarida kichik biznes korxonalari tomonidan xodimlarni ishga yollash jarayoni o‘z mazmuniga ko‘ra rag‘batlantiruvchi emas, balki taqiqlovchi tavsif kasb etadi. Jumladan, “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi qonunga ko‘ra, “Mikrofirma va kichik korxona xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik sonini oshirib yuborgan taqdirda, xodimlar sonini oshirib yuborishga yo‘l qo‘yilgan davr uchun ular qonun hujjatlarida nazarda tutilgan imtiyozlar, preferensiyalar, kafolatlar va huquqlardan mahrum etiladi. Ushbu qoida quyidagi hollarda tatbiq etilmaydi:

- mikrofirma va kichik korxona O‘zbekiston Respublikasi kasb-hunar kollejlarning, akademik litseylarining hamda oliy ta‘lim muassasalarining bitiruvchilari bilan mehnat shartnomalari tuzgan taqdirda, band bo‘lgan xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik soni ko‘pi

bilan 50 foiz oshadigan bo‘lsa. Xodimlar sonining oshirilishiga O‘zbekiston Respublikasi kasb-hunar kollejarining, akademik litseylarining va oliy ta‘lim muassasalarining bitiruvchilari o‘qishni tugallagan kunidan boshlab ko‘pi bilan uch yil o‘tgan bo‘lsa, yo‘l qo‘yiladi;

- kichik korxona uyda ishlayotgan fuqarolar (kasanachilar) bilan mehnat shartnomalari tuzgan taqdirda, band bo‘lgan xodimlarning belgilangan o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan 30 foiz oshadigan bo‘lsa” [3].

Fikrimizcha, kichik biznes korxonalari tomonidan xodimlarni ishga yollash jarayoni mazmunidagi taqiqlovchi tavsifni o‘zgartirib, uning o‘rniga rag‘batlantiruvchi tavsifni kiritish maqsadga muvofiqdir.

Shu bilan birga, iqtisodiy tahlilni amalga oshirishda kichik korxonalarni ularda band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni orqali belgilashda ma‘lum nomuvofiqliklar ham ko‘zga tashlanadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil 24 avgustdagi 275-son “Iqtisodiy faoliyat turlarini tasniflashning xalqaro tizimiga o‘tish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga binoan “Kichik tadbirkorlik subyektlariga tegishli bo‘lgan tashkilotlarning O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiy faoliyat turlarining umumdavlat tasniflagichi (IFUT) asosida takomillashtirilgan tasniflagichi 1-ilovaga muvofiq tasdiqlangan [4]. Mazkur tasniflagichning 26-bo‘limi – “Производство компьютеров, электронной и оптической продукции”, 27-bo‘limi – “Производство электрического оборудования”, 28-bo‘limi – “Производство машин и оборудования, не включенных в другие категории”, 29-bo‘limi – “Производство автотранспортных средств, трейлеров и полуприцепов”da keltirilgan kichik korxonalardagi ishlovchilarning o‘rtacha yillik soni 270 nafargacha belgilangan. Bu esa, yuqorida qayd etib o‘tilgan Qonunda kichik korxonalar uchun belgilangan band bo‘lgan xodimlarining o‘rtacha yillik soni ko‘pi bilan ikki yuz kishi degan me‘yoriy chegaradan oshib ketadi.

Shunisi e‘tiborliki, hozirda mamlakatimizda tadbirkorlik subyektlarining miqdoriy chegaralarini belgilashda jami daromadidan kelib chiqqan holda kichik tadbirkorlik subyektlariga qo‘shimcha ravishda o‘rta va yirik tadbirkorlik subyektlari ham kiritildi:

“Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan soliq islohotlarini izchil davom ettirish, soliq ma‘muriyatchiligini yanada takomillashtirish hamda 2022 yilning 22 avgust kuni o‘tkazilgan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tadbirkorlar bilan ochiq muloqoti doirasida belgilangan ustuvor vazifalar ijrosini ta‘minlash maqsadida:

1. Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Adliya vazirligi va Savdo-sanoat palatasining tadbirkorlik subyektlarini quyidagi mezonlar asosida toifalarga ajratish to‘g‘risidagi taklifi ma‘qullansin:

a) kichik tadbirkorlik subyektlari:

yakka tartibdagi tadbirkorlar;

mikrofirmalar — ta‘sischilari (ishtirokchilari) jismoniy shaxslar bo‘lgan hamda jami daromadi kalendar yil davomida 1 milliard so‘mgacha bo‘lgan tadbirkorlik subyektlari;

kichik korxonalar — jami daromadi kalendar yil davomida 1 milliard so‘mdan 10 milliard so‘mgacha bo‘lgan hamda ushbu kichik bandning uchinchi xatboshisidagi ta‘sischilari (ishtirokchilari) yuridik shaxslar bo‘lgan tadbirkorlik subyektlari;

b) o‘rta tadbirkorlik subyektlari — jami daromadi kalendar yil davomida 10 milliard so‘mdan 100 milliard so‘mgacha bo‘lgan tadbirkorlik subyektlari;

v) yirik tadbirkorlik subyektlari — jami daromadi kalendar yil davomida 100 milliard so‘m va undan yuqori bo‘lgan tadbirkorlik subyektlari.

Tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshirilishi ma‘lumot uchun qabul qilinsin” [5].

Biroq, ushbu yondashuv yuqorida ta‘kidlab o‘tilgan O‘zbekiston Respublikasining “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida” (yangi tahriri) Qonunining 5-moddasidagi “Kichik tadbirkorlik subyektlari”ni belgilab beruvchi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan o‘zaro uyg‘unlashtirilmagan. Bu esa mazkur soha faoliyatining iqtisodiy tahlilini amalga oshirishda muayyan qiyinchiliklarni vujudga keltirishi mumkin.

O‘zbekistonda ham kichik biznes faoliyatining iqtisodiy tahlili bilan bog‘liq ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda mazkur atamaning turlicha qo‘llanishi bilan bog‘liq noaniqlik holatlari ham mavjud. Masalan, kichik biznes (yoki kichik tadbirkorlik) bilan bir qatorda kichik biznes va tadbirkorlik, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, kichik biznes subyektlari, kichik biznes korxonalari singari ko‘plab atamalar qo‘llaniladiki, buning natijasida ularning iqtisodiy faoliyatini ifodalovchi ko‘rsatkichlarni o‘zaro taqqoslash orqali tahlil qilish imkoniyatlari cheklanib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqot shaklida o‘tkazilgan uchrashuvdagi nutqi. 20.08.2024. - <https://president.uz/uz/lists/view/7481>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi. - <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/small-business-and-entrepreneurship-2>
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida. 2012 yil 2 may, O‘RQ-328-son. - <https://www.lex.uz/acts/2006789>
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Iqtisodiy faoliyat turlarini tasniflashning xalqaro tizimiga o‘tish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2016 yil 24 avgust, 275-son. - <https://lex.uz/uz/docs/3019918>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Tadbirkorlik subyektlarini toifalarga ajratish mezonlari hamda soliq siyosati va soliq ma‘muriyatchiligini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2023 yil 10 fevral, PF-21-son. - <https://lex.uz/uz/docs/6379809>

KADRLAR SILOHIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI ASOSIY OMILLARNING TAHLILI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Menejment” kafedrasida dotsenti, i.f.n.

e-mail ilmidin.yormatov@ferpi.uz, +998-97-503-5893

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi asosiy omillar — tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va psixologik omillar keng yoritilgan. Ushbu omillar xodimlarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga, o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga qanday ta‘sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Shuningdek, xodimlar salohiyatidan samarali foydalanish hamda uni oshirish maqsadida ushbu omillarni takomillashtirish yuzasidan amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, tashkiliy omillar, iqtisodiy omillar, ijtimoiy-madaniy omillar, psixologik omillar, raqobatbardoshlik, samaradorlik.

Zamon talablari va globallashtirish sharoitida yuqori malakali kadrlarning salohiyati har bir tashkilotning rivojlanishida asosiy va hal qiluvchi omil bo‘lib hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuvi, raqobatning oshishi va texnologiyalarning tez rivojlanishi, tashkilotlarga innovatsion g‘oyalarni ilgari surish hamda samaradorlikni oshirishning yangi usullarini joriy etishni taqozo etadi. Bugungi kunda tashkilotlar g‘oyalarini faoliyatda qo‘llash, muammolarni yechish va bozordagi o‘zgarishlarga tezkor reaksiya qilish qobiliyatiga ega kadrlarga ehtiyoj sezmoqda.

Kadrlarga bo‘lgan bunday talablar, ayniqsa, o‘zgartirishlarga mo‘ljallangan zamonlarda, ya‘ni koronavirus pandemiyasi, global iqtisodiy muvozanatni o‘zgartirish va resurslarni tekis taqsimlash tahdidlariga duch kelgan davrlarda, yanada oddiylashdi. Tashkilotlarda kadrlarning salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish — bu faqatgina ilmiy va kasbiy bilimlarni oshirish emas, balki xodimlarning shaxsiy qobiliyatlarini, liderlik sifatlarini, ijobiy munosabatlarini ham o‘shirishga ko‘maklashishdir. Shuning uchun, tashkilotlarda kadrlar salohiyatini maksimal darajada oshirish

uchun tizimli ish olib borish, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarni hisobga olish asosiy vazifa bo‘lib qolmoqda.

Kadrlar salohiyatini tashkil etuvchi asosiy komponentlar qatorida xodimlarning professional, shaxsiy va amaliy qobiliyatlari, shuningdek, ularning tashkilotga qo‘shish mumkin bo‘lgan qiymatlari nazarda tutiladi. Har bir xodimning ijodiy salohiyati, muammolarni yechish qobiliyati va innovatsion fikrlash ko‘nikmalari tashkilotning umumiy samaradorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Kadrlarning shunday ijobiy xususiyatlari, o‘z navbatida, tashkilotning strategiyasi, maqsadlari va vazifalari bilan bog‘liq faoliyatini samarali tashkil etishga yordam beradi.

Xodimlarning salohiyati har qanday tashkilotning muvaffaqiyati va rivojlanishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli, kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi omillarni har tomonlama o‘rganish va tahlil qilish dolzarb vazifalardan biri maqomida ko‘rilmoqda. Tadqiqot maqsadida ushbu maqolada quyidagi masalalar ko‘rib chiqiladi:

- Kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi tashkiliy omillar va ularning roli;
- Kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi iqtisodiy omillar va ularning ta‘siri;
- Kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi ijtimoiy-madaniy va psixologik omillar.
- Tashkiliy omillar: Kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi tashkiliy struktura, boshqaruv tizimi va muhit;
- Iqtisodiy omillar: Xodimlarga ziddiyatlar, maosh va rag‘batlantirish;
- Ijtimoiy-madaniy va psixologik omillar: Ushbu omillarning xodimlarning motivatsiyasi va rivojlanishiga ta‘siri.

Tadqiqot natijalari

Kadrlar salohiyatiga ta‘sir etuvchi omillarni o‘rganish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili:

Jon Meyer va Natali Allen (1991) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda xodimlarning tashkilotga bo‘lgan mansublik hissi ularning kasbiy rivojlanishiga va o‘z salohiyatlarini to‘laqonli namoyon etishlariga ta‘sir ko‘rsatishi isbotlangan. Mualliflar xodimlarning tashkilotga bo‘lgan mansublik hissini shakllantirishda tashkiliy madaniyat, rahbarlik uslubi va ijtimoiy-psixologik omillarning ahamiyatini ta‘kidlaydilar[1].

Kristofer Olson (2013) o‘z tadqiqotlarida mehnatga haq to‘lash, ijtimoiy kafolatlar va moddiy rag‘batlantirish tizimining kadrlar salohiyatiga ijobiy ta‘sirini ko‘rsatgan. Muallif motivatsiyaning xodimlarning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishidagi rolini tahlil qilgan[2].

Ye.V. Maslov (2001) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda tashkiliy tuzilma, boshqaruv tizimi va mehnat muhitining xodimlar salohiyatining shakllanishi va rivojlanishidagi o‘rni tahlil etilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, samarali tashkiliy tuzilma va boshqaruv tizimi, qulay mehnat sharoitlari xodimlarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi[3].

O.S. Vixanskiy (2008) o‘z ilmiy ishlarida ijtimoiy-madaniy omillarning xodimlarning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishidagi ta‘sirini ko‘rsatgan. Muallif tashkilot madaniyati, korporativ qadriyatlar, xodimlar o‘rtasidagi munosabatlar kadrlar salohiyatining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etishini isbotlagan[4].

F.G. O‘taliev (2017) olib borgan tadqiqotda kadrlar salohiyatining tashkiliy va iqtisodiy omillari o‘rganilgan. Tadqiqotda samarali tashkiliy tuzilma, mehnat sharoitlari, mehnatga haq to‘lash hamda moddiy rag‘batlantirish tizimining xodimlarning kasbiy rivojlanishiga ta‘siri tahlil qilingan[5].

R.X. Aliev (2019) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda psixologik omillarning (motivatsiya, stress barqarorligi, o‘z-o‘zini boshqara olish) kadrlar salohiyatiga ta‘siri o‘rganilgan. Tadqiqotda xodimlarning ijobiy psixologik xususiyatlariga ega bo‘lishi ularning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishi ta‘kidlangan[6].

Yuqoridagi tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xodimlar salohiyatiga ta’sir etuvchi tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarni o‘rganish va ularni samarali boshqarish tashkilotlarning raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kadrlar salohiyatiga ta’sir etuvchi tashkiliy omillar.

Kadrlar salohiyati — tashkilotlarning samarali faoliyat yuritishi, rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta‘minlash uchun muhim direktorman ishiga olib keluvchi jarayon. Tashkiliy omillar, o‘z navbatida, kadrlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishda aniq bir funksiyani bajaradi. Boshqaruv, mehnat sharoiti, tashkilotning ichki muhiti va ishlab chiqarish jarayonlari — bular tashkiliy omillarning asosiy komponentlaridir.

Tashkiliy tuzilma — xodimlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Mukammal tashkil etilgan struktura xodimlarni mansublik hissini oshirishi, ularning mas’uliyatini sezdirishi va ish faoliyatida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi. Samarali tashkiliy tuzilmalar xodimlarga aniq vazifalarni belgilash, vakolatlar bilan ta‘minlash va ularning kasbiy salohiyatini namoyon etish imkonini beradi. Shuningdek, tashkiliy tuzilmani tuzilishi xodimlar o‘rtasida bepisandlik va bema’nilik hissini kuchaytiradi, bu esa ularning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqaruv tizimi ham kadrlar salohiyatiga ta’sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. Ochiq, demokratik va adolatli boshqaruv tizimi xodimlarning ijodiy faolligini oshiradi, ishga bo‘lgan munosabatni ijobiylashtiradi. Bunday shartlarda xodimlar o‘z salohiyatlarini to‘la namoyon etishga harakat qilishadi. Aksincha, avtoritar boshqaruv usullari xodimlarda ishlash yoki ijodiy faollikni so‘ndiradi, uzoq muddatli faoliyatga ustuvorlik berishni samarasizlashtiradi.

Mehnat sharoiti va muhiti xam xodimlarning samaradorligini belgilaydi. Ish joyida qulay sanitariya-gigiena sharoiti, ergonomik muhit va ijtimoiy-psixologik atmosfera xodimlarning samarali faoliyat yuritishlariga ko‘maklashadi. Agar mehnat sharoiti noqulay bo‘lsa, u holda xodimlarda stress holatlari paydo bo‘lishi va shu tufayli ularning kasbiy rivojlanishida to‘sqinlik qilish ehtimoli yuqori.

Ishlab chiqarish jarayonlarining samarali tashkil etilishi kadrlar salohiyatining namoyon bo‘lishida katta ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar, ilg‘or usullar va innovatsion uskunalar bilan jihozlangan ishlab chiqarish jarayonlari xodimlarni qiziqtirib, yanada rivojlanishlariga yordam beradi. Aksincha, noqulay va samarasiz tashkil etishlar xodimlarning salohiyatini namoyon qilishlariga to‘sqinlik qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, samarali tashkiliy tuzilma, ta’sirchan boshqaruv tizimi, qulay mehnat sharoiti va muhiti, ishlab chiqarish jarayonlarining zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilishi, xodimlarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishiga, o‘z imkoniyatlarini to‘la namoyon etishiga yordam beradi. Noqulay tashkiliy omillar esa, o‘z navbatida, xodimlarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, tashkilotlar kadrlar salohiyatini oshirish va samarali foydalanish maqsadida ushbu tashkiliy omillarni takomillashtirishi va optimallashtirishi juda muhim hisoblanadi. Bunday yo‘nalish tashkilotning raqobatbardoshligini oshirish va samaradorligini ta‘minlashga yordam beradi.

Kadrlar salohiyatini yanada oshirish maqsadida quyidagi taklif va tavsiyalarni ko‘rsatish mumkin:

1. Kompleks yondashuv: Xodimlarning salohiyatini oshirishda tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va psixologik omillarni birgalikda boshqarish va integratsiyalash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu omillarning o‘zaro ta’sirini tahlil qilish, samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

2. Tashkiliy struktura va boshqaruvni takomillashtirish: Tashkiliy tuzilmani takomillashtirib, boshqaruv tizimini demokratiklashtirish, mehnat sharoiti va muhitini yaxshilash kerak. Zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etish, xodimlarning kasbiy rivojlanishini va o‘z imkoniyatlarini to‘la namoyon etishini rag‘batlantirishga yordam beradi.

3. Mehnatga haq to‘lash va rag‘batlantirish: Mehnatga haq to‘lash tizimini takomillashtirish, adolatli moddiy rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish, shuningdek ijtimoiy kafolatlarni

kengaytirish orqali xodimlarning motivatsiyasini oshirish va ularning salohiyatlarini to‘la namoyon etishga erishish zarur.

4. Korporativ madaniyatini rivojlantirish: Xodimlar o‘rtasida ijobiy munosabatlarni mustahkamlash, stress barqarorligini ta‘minlash va o‘z-o‘zini boshqara olish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali kasbiy va ijodiy faollikni oshirish muhimdir. Korporativ madaniyatni rivojlantirish, ijodkorlik muhitini yaratishga yordam beradi.

5. Xodimlarning faol ishtiroki: Xodimlarning o‘z salohiyatlarini oshirishga qaratilgan siyosatlar va tadbirlarda faol ishtirokini ta‘minlash kerak. Ular o‘z fikrlari, takliflari va tashabbuslari bilan ish jarayoniga ta‘sir o‘tkaza olishi, natijada tashkilotning umumiy muvaffaqiyatiga hissa qo‘shadi.

Ushbu takliflar kadrlar salohiyatidan samarali foydalanish, uni yanada oshirish va xodimlarning ijodiy faolligini rag‘batlantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu tadbirlar tashkilotlarning raqobatbardoshligi va samaradorligini ta‘minlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jon Meyer va Natali Allen (1991). "Tashkilotga mansublik hissining rivojlanishi va natijalari". Journal of Occupational Psychology, 63(1), 1-18.

2. Kristofer Olson (2013). "Motivatsiya va haq to‘lash tizimining xodimlarning o‘z imkoniyatlarini namoyon etishiga ta‘siri". Human Resource Management Review, 23(2), 189-199.

3. Ye.V. Maslov (2001). "Tashkiliy tuzilma va mehnat muhitining xodimlar salohiyatiga ta‘siri". Voprosy psixologii, (3), 83-92.

4. O.S. Vixanskiy (2008). "Tashkilot madaniyati va uning xodimlar salohiyatiga ta‘siri". Menedjment, 9(2), 3-16.

5. F.G. O‘taliev (2017). "Tashkiliy va iqtisodiy omillarning kadrlar salohiyatiga ta‘siri". Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 1-10.

6. R.X. Aliev (2019). "Psixologik omillarning kadrlar salohiyatiga ta‘siri". O‘zbekiston Milliy universiteti axborotnomasi, (4), 33-40.

7. Yormatov, I. T. (2021). Issues of entrepreneurship development in new institutional conditions. Ekonomika i sotsium, (10 (89)), 362-374.

8. Yormatov, I.T., Dadadjonov, M. (2023). Zarubejnyy opyt otbora, obucheniya i razvitiya bankovskix slujazhix. Yevropeyskiy jurnal ekonomiki, finansov i razvitiya biznesa , 1 (3), 11-14.

HUDUDLAR IQTISODIYOTIGA XORIJIY INVESTISIYALARNI JALB QILISH MASALALARI

Davlyatshayev Akmal Ashurmamatovich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası kat. o‘qit., i.f.n.

E-mail: akmal.davlyatshayev@ferpi.uz , +998934841586.

Annotasiya. Iqtisodiy o‘shishning intensivligi ko‘p jihatdan faol investisiya faoliyati bilan bog‘liq va investisiyalarni jalb qilish muammosi iqtisodiy rivojlanishning asosiy masalalaridan biridir. Xorijiy investisiyalar mamlakatning, xususan hududlar iqtisodiyotining o‘shishiga munosib hissa qo‘shadi, qulay moliyaviy muhitni ta‘minlaydi, innovasion salohiyatni oshiradi va milliy ishlab chiqarishga qo‘shimcha investisiyalar manbai hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: investisiyalar, rivojlanish omillari, investision faollik, moliyaviy muhit, hududlar iqtisodiyoti, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investisiyalar.

O‘zbekistonda iqtisodiyotni rivojlantirish va milliy investisiya tizimini barpo etishning zaruriy shartlaridan biri bo‘lib yuqori investision va innovasion faollik hisoblanadi. Bundan tashqari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri investisiyalar, portfel investisiyalar va boshqa aktivlar shaklida xorijiy

kapitalni jalb qilish muhim rol o‘ynaydi. Investisiya faoliyatini moliyalashtirishning asosiy manbalari byudjet va byudjetdan tashqari mablag‘lardir. Byudjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtirish davlatning investision siyosati, uning maqsadlari va ehtiyojlariga muvofiq amalga oshiriladi. Byudjetdan tashqari mablag‘lar investisiya faoliyati sub’yektlari tomonidan mustaqil ravishda jalb qilinadi. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida moliyalashtirish ham davlat, ham xususiy investorlar tomonidan paralel ravishda amalga oshiriladi.

Investisiyalar davlat uchun qulay moliyaviy muhitni ta‘minlaydi, iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shadi va milliy iqtisodiyotga kapital qo‘yilmalarning qo‘shimcha manbai hisoblanadi. Iqtisodiy o‘shishning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladigan va xorijiy investisiyalarni jalb qilishga yordam beradigan samarali investisiya siyosati iqtisodiyotni tiklashga ko‘proq yordam beradi.

Mamlakatda qulay investisiya muhitini ta‘minlash davlat uchun muhim masala bo‘lib, uning samaradorligi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dinamikasi, xalqaro iqtisodiy jarayonlarda ishtirok etish samaradorligi darajasi, davlatning innovasion salohiyatini oshirish va shu asosda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Hozirgi paytda jahon iqtisodiyotidagi yuz berayotgan kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar tufayli milliy iqtisodiyotga xorijiy investisiyalarni jalb qilish masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda va shuning uchun investisiyalar mamlakatning, davlatchilikning iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlash, iqtisodiy o‘shishni moliyalashtirish uchun juda muhimdir.

So‘nggi yillarda mamlakatimizning investisiyaviy jozibadorligini oshirish va iqtisodiyotga yanada ko‘proq xorijiy investisiyalarni jalb qilish maqsadida bir qancha ishlar amalga oshirildi. Xususan, qonunchilikda investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida yangi “Soliq kodeksi”, “Investisiya va investision faoliyat to‘g‘risida”gi qonun, “Mediatsiya to‘g‘risida”gi qonun qabul qilindi.

Investorlar uchun yanada qulay sharoit yaratish uchun Xalqaro Toshkent arbitraj markazi tashkil etildi hamda “investisiya krediti”, “investisiya subsidiyasi” va “investision viza” kabi yangi mexanizmlar joriy qilindi.

Iqtisodiyotga investisiyalarni jalb qilishning samarali usullaridan biri bo‘lib maxsus iqtisodiy zonalar (hududlarni) shakllantirish hisoblanadi. Qoida tariqasida, bu mamlakat ichidagi ma‘muriy birliklarga – ayrim viloyatlar, shaharlar va tumanlarda tegishli hududlarda tashkil etiladi. Ushbu hududda iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish uchun tegishli sharoitlarga ega bo‘lgan xorijiy kompaniyalar va xorijiy investorlarga imtiyozli ish rejimi taqdim etiladi.

Mamlakatda faoliyat yuritayotgan erkin iqtisodiy zonalar soni 2017-yil boshida 14 tani tashkil etgan bo‘lsa, hozirga kelib ularning soni 22 taga yetdi. Ulardan 12 tasi sanoat, 6 tasi farmasevtika, 2 tasi turizm, 2 tasi qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan. Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo infratuzilma investisiyalari banki kabi yirik xalqaro moliya institutlari va tashkilotlari bilan yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘ygan. 2022 yilga kelib, mamlakat iqtisodiyotiga investisiya kiritgan mamlakatlar soni 50 dan ortdi. Ularning orasida Rossiya, Xitoy, Turkiya, Germaniya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar yetakchilik qilmoqda. Mamlakatga kiritilayotgan xorijiy investisiyalar va kreditlar hajmi 2017 yilda 3,3 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yil yakunida ushbu ko‘rsatkich uch barobar ortib, 9,8 milliard dollarga yetdi. Buning natijasida xorijiy investisiyalar va kreditlarning jami investisiyalardagi ulushi 23,8 foizdan 40,5 foizgacha ortdi. Shu bilan birga, to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investisiyalar va kreditlar hajmi 2017 yilda 2,5 milliard dollarni tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib 3,4 barobar oshib 8,5 milliard dollarga yetdi. Ularning jami investisiyalardagi ulushi esa 17,7 foizdan 35,4 foizgacha oshdi. Xorijiy investisiyalar ishtirokidagi korxona va tashkilotlar soni ham yil sayin ortib bormoqda: 2017-yilda 5,5 mingga tani tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib ularning soni 15,8 mingtaga yetdi. Buning 6,4 mingtasi qo‘shma korxona, 9,3 mingtasi to‘liq xorijiy korxona hisoblanadi. Chet el kapitali ishtirokidagi korxonalarning 30,5 foizi savdo, 27,5 foizi sanoat, 8 foizi qurilish, 4,8 foizi qishloq xo‘jaligi, 4,1

foizi yashab turish va ovqatlanish muassasalari, 2,9 foizi saqlash va tashish, 4,8 foizi aloqa va axborot yo‘nalishlarida, 17,4 foizi boshqa sohalarida faoliyat yuritmoqda [1].

Xorijiy investisiyalar - bu kelajakda daromad olish uchun xorijiy investorlar va milliy kompaniyalarning xorijiy filiallari tomonidan mahalliy korxonalarga kiritilgan pul miqdori. Bunday investisiyalar mulkiy, intellektual yoki moliyaviy xarakterga ega bo‘lishi mumkin [2].

Ushbu investisiyalar hajmi davlat ichidagi investisiya muhitini va uning xalqaro maydondagi imidjini belgilaydi. Xorijiy sub‘yektlar tomonidan bunday investisiyalar uchun mamlakatning jozibadorligi hal qiluvchi omil bo‘ladi. Xorijiy investorlar ham jismoniy shaxslar bo‘lishi mumkin, lekin ko‘pincha bu rolda fondlar, kompaniyalar, uyushmalar, transmilliy korporatsiyalar yoki hatto xorijiy davlatlarning o‘zlari harakat qilishadi.

Investisiyalar iqtisodiy o‘shishning ajralmas omilidir. Har qanday investisiya, qanday aniq shaklda bo‘lishidan qat’iy nazar, agar moliya tizimi iqtisodiyotning real sektori va moliyaviy mablag‘larning kumulyativ, qisqa muddatli, bosqichma-bosqich oqimlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa, iqtisodiy o‘shish omili bo‘lishi mumkin.

Xorijiy investisiyalar milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda zarur va ayrim mamlakatlarda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ular iqtisodiy o‘shishni tezlashtiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratishga hissa qo‘shadi va dunyoning eng ilg‘or texnologiyalaridan foydalanishni ta‘minlaydi. Ko‘plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida xorijiy investorlar sarmoya kiritmoqchi bo‘lgan iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari - axborot texnologiyalari va moliya sektoridir. Hozirgi vaqtda ikkala tarmoq ham boshqa mamlakatlarga xorijiy investisiyalarni jalb qilish bo‘yicha yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi. Xorijiy investorlarning investisiya faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish milliy iqtisodiyotni takomillashtirish va izchil rivojlantirishning muhim shartlardan biridir.

Xorijiy investisiyalarni jalb qilishning eng muhim yo‘nalishlari:

- yirik investisiya loyihalari;
- milliy sanoat bazasini modernizatsiya qilishga qaratilgan yoki unga ta’sir ko‘rsatadigan loyihalar;

- iqtisodiyotning tarkibiy muammolarini hal qilishda ijobiy dinamikani ta‘minlaydigan mamlakat uchun nostandart texnologiyalarga asoslangan yangi ishlab chiqarishlarni tashkil etish.

Aholi bandligining sifatli o‘shishi, mamlakatdagi ekologik vaziyatni yaxshilash, bozorni yangi tovarlar yoki xizmatlar bilan to‘ldirish iqtisodiy yoki ijtimoiy jihatdan qoloq hududlarning rivojlanish sur‘atlariga bog‘liq bo‘ladi [3].

Xorijiy investisiyalarning ijobiy ta’siri sifatida investisiyalarni qabul qiluvchi mamlakat uchun eng yangi texnologiyalarning kirib kelishi bilan ham bog‘lash mumkin [4]. Mamlakat ichidagi investisiya muhiti muammolari va uning iqtisodiyot va sanoatga ta’sirini o‘rganayotganda, ko‘p darajali, tabaqalashtirilgan davlat aralashuvi haqida gapirish o‘rinli bo‘ladi – yirik investisiya loyihalarini amalga oshirish bir vaqtning o‘zida qat’iy davlat nazoratini talab qiladi. Bunday nazorat choralari birinchi navbatda davlatning moliyaviy manfaatlariga javob berishi kerak.

Mamlakat, xususan hududlar iqtisodiyotining real sektoriga sarmoya kiritish xavfini aniqlash va tizimlashtirish, ularning salbiy ta’sirini kamaytirish, investisiya faoliyati ishtirokchilarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha tavsiyalarni shakllantirish kerak. Quyidagi omillar guruhi O‘zbekistondagi investisiya muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi:

- 1) ma’muriy-huquqiy vaziyat;
- 2) iqtisodiy sharoitlar;
- 3) siyosiy maydondagi vaziyat;
- 4) infratuzilmaning holati;
- 5) sanoatni rivojlantirish;
- 6) ijtimoiy muhit;
- 7) geografik joylashuvi, ekologik holati.

Milliy iqtisodiy tizimning asosiy elementi bo‘lib korxonalar – kompaniyalar (xolding, texnopark va boshqalar) tarkibida individual iqtisodiy faoliyat yoki faoliyatni amalga oshiradigan xo‘jalik yurituvchi sub’yektlar sanaladi. Korxona odatda ma‘lum bir sohaga tegishli bo‘lib, geografik jihatdan ma‘lum bir mintaqada joylashgan va mamlakat sanoati va iqtisodiyotining ajralmas elementi hisoblanadi. Mamlakat ichidagi investisiya muhitining holatiga ta‘sir qiluvchi, investisiyalar oqimini rag‘batlantiruvchi yoki to‘sqinlik qiluvchi omillarning kombinatsiyasi ularning korxonaga ta‘siri kontekstida tahlil qilinishi lozim[5].

Xorijiy investisiyalarni jalb qilishni rag‘batlantirishning e‘tirof etilgan usullari:

1. Potensial xorijiy investorlarni qiziqtirishi mumkin bo‘lgan zamonaviy texnik vositalar yoki ishlab chiqarish usullarini joriy etish. Bunday zamonaviy texnik vositalar investorning mablag‘larini investisiyalashdan ko‘proq foyda olishning kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

2. Axborot texnologiyalari va bank faoliyatini takomillashtirish. IT-loyihalarga venchur investisiyalarni jalb etish bugungi kunda keng tarqalgan bo‘lib, ular aslida hali rivojlanish bosqichida va asta-sekin o‘sib bormoqda. Bunday investisiyalar loyihalarni deyarli to‘liq moliyalashtiradi va bu esa o‘z navbatida bunday loyihalarning yuqori samaradorligini ta‘minlaydi. Bunday investisiyalar, shuningdek, investorlar uchun kompaniyalarda asosiy ulushga ega bo‘lish va bir vaqtning o‘zida istiqbolli biznes g‘oyani amalga oshirish uchun noyob imkoniyat bo‘lishi mumkin.

3. Transmilliy kompaniyalar va qo‘shma korxonalar faoliyati uchun qulay shart-sharoitlar yaratish.

4. Omonatchilar oldida qonuniy belgilangan majburiyatlarning mavjudligi - investisiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunlarning ravshanligi va shaffofligi, investisiya qilingan mablag‘larning xavfsizligi kafolatlari, bunday qonunlarning barqarorligi, ularning o‘zgarmasligi.

5. Moliyaviy barqarorlik - bir necha yillar davomida mavjud va barqaror rivojlanayotgan iqtisodiyot.

6. Siyosiy barqarorlik - rivojlangan demokratik institutlarga ega kuchli siyosiy boshqaruv organlari.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, mamlakat iqtisodiyoti uchun sanoatni, ayniqsa, xom ashyo va qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va boshqa tarmoqlarni ilg‘or rivojlantirish muhimligini hisobga olib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investisiyalarni hududlarga jalb qilish, joylarda asosiy ishlab chiqarilgan mahsuloti birinchi navbatda tashqi bozorlarga yo‘naltirilgan qo‘shma korxonalar tashkil etish, ular uchun kerakli sharoitlar (huquqiy, iqtisodiy, kommunal va boshqalar) yaratish zarur. Bu esa o‘z navbatida xorijiy investorlarni ilg‘or texnologiyalar bilan bir qatorda mahalliy xom ashyoga asoslangan innovasion texnologiyalardan foydalanishga yo‘naltirish lozimligini bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portal.

2. Doing Business: Doing business in a more transparent world. A copublication of The World Bank and the International Finance Corporation // World Bank: periodical issue. 2022. URL: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/russia/#starting-a-business> (reference date: 02.03.2022).

3. Гордиенко Е.В. Факторы успеха предприятий с иностранными инвестициями // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – 2009. – № 4. – С. 99–102

4. Ермакова А.Е. Иностранные инвестиции в Россию: объемы до и после санкций // Научно-методический электронный журнал Концепт, – 2017, – № Т39, – С. 366–370.

5. Давлятшаев А.А. Необходимость проведения анализа региональных инвестиционных проектов // Ежемесячный научный журнал «Национальная ассоциация ученых», Екатеринбург, 2020, №55/2020, 2 часть. стр. 28-32.

HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

*Muminova Elnoraxon Abdukarimovna,
Farg‘ona politexnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası professori,
e-mail: e.muminova@ferpi.uz, +998936452200,*

*Jo‘rayev Asadbek Anvarjon o‘g‘li,
Oziq-ovqat texnologiyasi va muhandisligi xalqaro instituti magistranti*

Annotatsiya. Maqolada mamlakatning investitsion jarayonlarni rivojlantirish, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish masalalariga qaratilgan bo‘lib, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmining tahlili, investitsiyalarni jalb qilish omillari tahlil qilingan. Shuningdek, hududlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni takomillashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar tavsifi keltirilgan. Hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish istiqbollari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: investitsion jozibadorlik, asosiy kapital, investitsiyalar hajmi, investitsion jozibadorlik.

Mamlakatimizning investitsiyaviy jozibadorligini yanada oshirish va qimmatli qog‘ozlar bozorini jadal rivojlantirish. Mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish. Shuningdek, erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar savdolari hajmini 8 milliard dollarga yetkazish. Umumiy qiymati 150 milliard dollarlik 500 dan ziyod strategik ahamiyatiga ega bo‘lgan texnologik va infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish masalalari “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida o‘z ifodasini topgan.

Hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish, xorijiy investitsiyalarini jalb qilish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, makroiqtisodiy barqarorlikni hamda iqtisodiy rivojlanishni zarur darajaga yetkazish, energetika, suv va infratuzilma resurslari bilan ta‘minlash, xizmatlar bozorida raqobat muhitini yaxshilashga qaratilgan tarkibiy islohotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiyotda transformatsiya va institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, mamlakatda qulay investitsion ishbilarmonlik muhitini ta‘minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish. Davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbatini 50 foizdan oshmasligi uchun o‘rta muddatlarga mo‘ljallangan davlat qarzini boshqarish strategiyasini amalga oshirish. Asosiy kapitalga kiritiladigan investitsiyalar hajmining yillik o‘rtacha 7 foiz atrofida o‘shishini ta‘minlash masalalariga qaratilgan chora-tadbirlar hukumat darajasida amalga oshirilishi rejalashtirilgan.

1-jadval

Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi (mlrd. so‘m)

Hududlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
O‘zbekiston Respublikasi	124231,3	195927,3	210195,1	239552,6	266240	356071,4
Toshkent shahri	26435,7	42458,1	50371,4	58172,7	56847,9	71143,7
Farg‘ona viloyati	5539,1	8685,4	11040	12625,2	15419,3	19955
Andijon viloyati	4711,9	7452,1	9622,6	11176,6	14339,8	18639,1
Samarqand viloyati	7061,4	10266,7	14656,4	15641,6	18917,1	25717,1

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki, O‘zbekiston Respublikasi asosiy kapitaliga investitsiyalar 2018 yilda 124231,3 mlrd. so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yil yakuniga kelib 356071,4 so‘mga yetdi. Bu o‘z navbatida mamlakatimizda qayta ishlash sanoatida olib borilayotgan islohotlardir. Toshkent shahrida 2018 yili 26435,7 mlrd so‘mni tashkil qilgan va yillar mobaynida o‘shish ko‘rsatkichini ko‘rsatgan, 2023 yil yakuniga kelib 71143,7 mlrd. so‘mga oshgan. Bunga sabab Toshkent shahar hokimligi va biznes o‘rtasidagi ko‘prik va “Toshkent invest”

davlat kompaniyasi tashkil etilishidir. 2018 yili Farg‘ona viloyatida asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 5539,1 mlrd so‘mni tashkil etib, 2023 yilda 19955 mlrd so‘mga oshgan. Xorijiy davlatlar, Germaniya va Xitoy o‘rtasida istiqbolli loyihalarga investitsiyalar kiritilishidir. Andijon viloyati 2018 yil 4711,9 mlrd. so‘m ko‘rsatkichini ko‘rsatib, 2023 yil 18639,1 mlrd. so‘mga teng bo‘lgan, Andijon viloyatidagi ishlab chiqarish sanoati bunga yaqqol misoldir. Tahlillarga ko‘ra Samarqand viloyati 2018 yil 7061,4 mlrd. so‘mni, 2023 yilda esa 25717,1 mlrd. so‘mga yetgan. Bunday ko‘rsatkichlarga sabab, turizm va qurilish ishlaridagi islohotlardir.

So‘nggi yillarda hukumat iqtisodiy islohotlar olib bormoqda va xorijiy sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratishga katta e‘tibor qaratmoqda. Bu jarayon quyidagi asosiy omillar bilan belgilanadi.

2-jadval

Investitsiyalarni jalb qilish omillari

Qulay geografik joylashuv	Kadrlar resurslari
Yirik iqtisodiy islohotlar	Davlat qo‘llab-quvvatlashi va imtiyozlar
Resurslarga boylik	Savdo va investitsiya bitimlari

O‘zbekiston Markaziy Osiyoning markazida joylashgani uchun mintaqaviy savdo va transport yo‘llariga yaqin bo‘lib, ham Yevropa, ham Osiyo bozorlariga chiqishni osonlashtiradi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda iqtisodiy liberallashtirish ishlari amalga oshirilmoqda. Bu valyuta konvertatsiyasi joriy qilinishi, yangi soliq va bojxona imtiyozlari, shuningdek, biznes muhitini soddalashtirishga qaratilgan islohotlarni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston tabiiy resurslarga, xususan gaz, oltin, uran va boshqa foydali qazilmalarga boy. Bu esa energetika va tog‘-kon sanoati sohasida xorijiy investorlarni jalb qilish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Yosh va mehnatkash aholiga ega bo‘lgan O‘zbekiston mehnat resurslari bo‘yicha yaxshi salohiyatga ega. Bu ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida arzon va malakali ishchi kuchi bilan ta‘minlash imkoniyatini beradi. Hukumat xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan qator qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari, jumladan, soliq imtiyozlari va maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etmoqda. Bu hududlarda investorlar uchun soddalashtirilgan sharoitlar va qulayliklar yaratilmoqda. O‘zbekiston ko‘plab davlatlar bilan investitsion hamkorlik va erkin savdo bitimlarini imzolagan. Jumladan, Jahon Savdo Tashkiloti bilan ham muzokaralar davom etmoqda. Bu esa O‘zbekiston tovar va xizmatlari uchun global bozorlarni kengaytirishga yordam beradi. O‘zbekistonning ushbu imkoniyatlari bilan bir qatorda, hali ham ayrim muammolar mavjud. Masalan, infratuzilma rivojlanishi, huquqiy tizim va byurokratiya masalalari hamon investorlarni ehtiyot bo‘lishga undaydi. Shu bilan birga, islohotlar davom ettirilayotgani investorlar uchun istiqbolli va jozibador muhit yaratishda davom etmoqda.

Hududlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni takomillashtirish bo‘yicha quyidagicha taklif va tavsiyalar berish o‘rinli deb hisoblaymiz:

– hududlardagi sobiq sanoat zonalarini faoliyatini qaytadan hatlovdan o‘tkazish va aniqlangan bo‘sh yer maydonlari va bo‘sh turgan ishlab chiqarish binolarini investitsion majburiyatlar asosida xorijiy investorlarga berish;

– O‘zbekistonning xorijdagi elchixonalarini ko‘magida hududlardagi istiqbolli investitsion loyihalarni amalga oshirish ishlariga mamlakatimizda biznes yuritishga qiziqishi yuqori bo‘lgan xorijda yashayotgan va kelib chiqishi etnik o‘zbek bo‘lgan salohiyatli tadbirkorlarni jalb qilish maqsadga muvofiq [1].

Bugungi kunda mamlakatimizda investitsion muhit va uning jozibadorligini yanada oshirish milliy iqtisodiyotimizni rivojlantirishida muhim o‘rin egallaydi. Buning asosiy sabablari bo‘lib quyidagilar: birinchidan, ishlab chiqarish quvvatlarining eskirganligi, ularning qayta tiklashga yoki texnik jihatdan qayta jihozlashga yoki umuman yangilash kerakligi; ikkinchidan, sanoat tarmog‘i moddiy texnika bazasining pastligi, zarar ko‘rib ishlaydigan korxonalarning mavjudligi; uchinchidan, mamlakatimizning tabiiy boy-liklarga boyligi va bu yerda ko‘plab qayta ishlovchi korxonalarni qurish imkoniyatining mavjudligi; to‘rtinchidan, qishloq hududlariga yaqin joy-larda

kichik zamonaviy ixcham korxonalarni barpo etish zarurligi; beshinchidan, respublikamizda ko‘plab tay-yor mahsulot ishlab chiqarish zarurligi va boshqalar hisoblanadi [2].

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, hududlarda investitsion jozibadorlikni oshirish istiqbollari yangi investorlarni jalb qilish va mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Hududiy investitsion muhitni yaxshilash uchun soliq imtiyozlari, qulay infratuzilma, malakali ishchi kuchi bilan ta‘minlash va barqaror huquqiy muhit yaratish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali yangi investitsiya imkoniyatlari ochiladi. Bu borada xorijiy tajribalarni o‘rganish va hududlararo hamkorlikni kengaytirish ham istiqbolli yo‘nalishlardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hoshimov, J. (2023). Hududlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish istiqbollari. " Milliy iqtisodiyotni isloh qilish va barqaror rivojlantirish istiqbollari" respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami., 410-412.

2. Shadiyeva, G. (2023). Mamlakatimizda investitsion muhitning jozibadorligini oshirish yo‘llari. Iqtisodiyot va ta‘lim, 24(1), 71-75.

HUDUDLARNING INVESTITSIYA JOZIBADORLIGINI OSHIRISH ORQALI PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASSTERLARINI RIVOJLANTIRISH

Muminova Elnoraxon Abdukarimovna,

Farg‘ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasasi professori,

e-mail: e.muminova@ferpi.uz, +998936452200,

Alijonov Raxmatillo vazbek o‘g‘li

Farg‘ona politexnika instituti magistranti

E-mail: alijonovraxmatillo126@gmail.com , +998911191185

Annotatsiya. Maqola Hududlarda investitsiya jozibadorligini oshirishning muhim omillari sifatida infratuzilmaning yaxshilanishi, soliq va bojxona tizimlaridagi soddalashtirish, yer va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish kabilar ko‘rib chiqiladi. Paxta-to‘qimachilik klasterlarining tashkil etilishi nafaqat paxta yetishtirishni, balki uning qayta ishlash va eksportni rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Bu esa hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, ish o‘rinlari yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: investitsiya, jozibadorlik, paxta-to‘qimachilik, klaster, rivojlanish, hudud, sanoat, iqtisodiyot, eksport, infratuzilma innovatsiya.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish, soha korxonalarining investitsiya va eksport faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini tubdan isloh qilish hamda sohaning eksport salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 10.01.2023 yildagi PF-2-son farmoni Paxta-to‘qimachilik klasterlari samarali faoliyat yuritishi uchun yaxshi rivojlangan infratuzilma zarur [1]. Ammo ba‘zi hududlarda transport va logistika tizimlarining yomon holati, yo‘llarning va transport vositalarining yetishmasligi investitsiya jalb qilishni qiyinlashtiradi. Paxtani yetishtirish, uni qayta ishlash va eksport qilish uchun zarur bo‘lgan texnologik va transport infratuzilmasi kamligi klasterlarning rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Paxta-to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirishga oid huquqiy va normativ hujjatlarning muammoli va noaniq bo‘lishi klaster tizimining samarali faoliyat yuritishiga to‘sqinlik qilmoqda.

Soliq, bojxona va ekotexnologiyalarga oid cheklovlar, klasterlar uchun zarur bo‘lgan huquqiy asoslar va investitsiyalarga oid aniq qoidalar mavjud bo‘lmashligi investorlarni jalb qilishda

qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Albatta paxta-to‘qimachilik klasterlari samarali ishlash uchun malakali va tajribali kadrlar talab etiladi. Biroq, ayrim hududlarda malakali mutaxassislarning yetishmasligi va ta‘lim tizimining klasterlar ehtiyojiga mos kelmasligi muammo hisoblanadi. Bu klasterlar samarali ishlashini qiyinlashtiradi, chunki yangi texnologiyalarni joriy qilish va ilg‘or boshqaruv tizimlarini o‘rnatish uchun malakali mutaxassislar zarur.

Paxta ekin maydoni: 2023-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda paxta ekin maydoni taxminan 1,2 million hektarni tashkil qiladi. Bu ko‘rsatkichni yillar davomida bosqichma-bosqich optimallashtirish va samaradorligini oshirish rejalashtirilgan. Paxta hosili: O‘zbekistonda yiliga taxminan 3,5-4 million tonna paxta yetishtiriladi. Bu, mamlakatning global paxta yetishtiruvchi davlatlar orasida o‘rin tutishini ta‘minlaydi.

To‘qimachilik mahsulotlari eksporti 2022-yilda O‘zbekiston to‘qimachilik mahsulotlarining eksporti 2,5 milliard AQSh dollari atrofida bo‘lgan. Paxta-to‘qimachilik sanoati mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakatning umumiy eksportining taxminan 15-20%ini tashkil etadi.

Paxta-to‘qimachilik klasterlarining soni O‘zbekistonda paxta-to‘qimachilik klasterlari soni doimiy ravishda ortib bormoqda. 2023-yilda 70dan ortiq to‘qimachilik klasterlari faoliyat yuritmoqda. Ular paxta yetishtirishdan tortib, to‘qimachilik mahsulotlarini tayyorlash va eksport qilishgacha bo‘lgan jarayonlarda qatnashadi. Yangi ish o‘rinlari paxta-to‘qimachilik klasterlari o‘z faoliyatini kengaytirgan sari, yangi ish o‘rinlari ham yaratiladi. 2022-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, paxta-to‘qimachilik tarmog‘ida 500 mingdan ortiq odam ishlamoqda. Bu soha hududlarda aholi bandligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Investitsiya va moliyaviy ko‘rsatkichlar 2022-yilda paxta-to‘qimachilik sanoatiga qilingan investitsiyalar hajmi 700 million AQSh dollaridan ortiqni tashkil etdi. Bu raqamlar, klasterlar va ishlab chiqarish korxonalariga yo‘naltirilgan mahalliy va xorijiy investitsiyalarni o‘z ichiga oladi. Xalqaro investitsiyalar paxta-to‘qimachilik sanoatiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda Xitoy, Janubiy Koreya, Turkiya va boshqa mamlakatlar yetakchi o‘rinlarda turadi. Eksport bozorlarining diversifikatsiyasi O‘zbekiston to‘qimachilik mahsulotlarini asosan Rossiya, Turkiya, Xitoy, Janubiy Koreya va Yevropa mamlakatlariga eksport qiladi. O‘zbekiston hukumati yangi eksport bozorlari, xususan, AQSh va Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikni kengaytirishga intilmoqda [2].

Investitsion muhitni yaxshilash – Klasterlarning rivojlanishi uchun qulay investitsion muhit yaratish, davlat tomonidan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari va boshqa rag‘batlantiruvchi choralar joriy etilishi kerak. Infratuzilma rivoji – Klasterlar uchun zarur bo‘lgan infratuzilma, jumladan transport va kommunikatsiya tarmoqlari, texnologik parklar va logistika markazlarini yaratish o‘ta muhimdir. Bu, klaster ichidagi aloqalarni kuchaytiradi va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtiradi.

Hududda klaster siyosatini rivojlantirish va sanoat korxonalarining iqtisodiy o‘rishini barqarorlashtirish uchun bir nechta asosiy yechimlarni ko‘rib chiqish mumkin. Klaster siyosati - bu turli sanoat tarmoqlari va ishlab chiqarish sektorlari o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni kuchaytirishga, resurslarni samarali ishlatishga va innovatsiyalarni joriy etishga qaratilgan yondashuvdir. Hududda klaster siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi yechimlarni taklif etamiz.

Sanoat klasterlarini tashkil etish orqali korxonalar bir-biri bilan yaqindan hamkorlik qilib, resurslarni tejash, mahsulot sifatini oshirish va yangi bozorlarni egallash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, paxta-to‘qimachilik sohasida klasterlar yaratish, paxta yetishtiruvchilari, to‘qimachilik zavodlari, ishlab chiqaruvchi va texnologiya kompaniyalari o‘rtasida o‘zaro aloqalarni mustahkamlash mumkin bo‘ladi iqtisodiy klasterlar nafaqat ishlab chiqarishni, balki ilmiy-texnikaviy va innovatsion xizmatlarni ham o‘z ichiga olishi kerak. Shuningdek, klasterlarda xizmat ko‘rsatish (masalan, logistika, marketing, texnologiya transferi) yo‘nalishlarini ham investitsiyalarni jalb qilish va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

Hududda investitsiya muhitini yaxshilash, xorijiy va ichki investorlarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari, yer maydonlarini arzon taqdim etish, subsidiya va grantlar orqali qo‘llab-quvvatlash

tizimini yaratish [3]. Hududiy sanoat parklarida maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etish, investorlar uchun foydali shart-sharoitlar yaratish va o‘zaro moliyaviy hamkorlikni kuchaytirish, kichik va o‘rta biznesni rivojlantirish uchun ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarni amalga oshirish innovatsion yondashuvlarni qo‘llab-quvvatlash, ilg‘or texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy etish. Bu, o‘z navbatida, sanoat korxonalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta‘minlashga yordam beradi [4, 5].

Hududda ilmiy-texnik markazlar, innovatsion inkubatorlar va startaplarni qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus tuzilmalar tashkil etish. Bu markazlar texnologiya transferi va ilmiy ishlarning sanoatga tatbiqini amalga oshirish bilan hududda sanoatning ehtiyojlariga mos ravishda mutaxassislarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun ta‘lim tizimini takomillashtirish. Texnik va kasbiy ta‘limni rivojlantirish, yangi texnologiyalarni qo‘llash uchun zarur bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash va ta‘lim va ishlab chiqarish sektori o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish. Masalan, paxta-to‘qimachilik klasteri uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish hamda logistik tarmoqlarni rivojlantirish va optimallashtirish, shuningdek, ishlab chiqarilgan mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarga chiqarish uchun zamonaviy marketing strategiyalarini ishlab chiqish. Bu, klasteri muvaffaqiyatli rivojlantirishda muhim omil bo‘ladi.

Mahsulotni eksport qilish uchun marketing va distribyutorlik tarmoqlarini kengaytirish, xorijiy bozorlarga chiqish uchun zarur infratuzilmani yaratish. Barqaror ishlab chiqarishni tashkil etish, ekologik va ijtimoiy masalalarni inobatga olish. Paxta-to‘qimachilik sanoatida suv resurslarini samarali ishlatish, ekologik zararlarni kamaytirish uchun texnologiyalarni tatbiq etib. Atrof-muhitga ta‘sirni kamaytirish uchun korxonalarga "yashil" texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha rag‘batlantiruvchi choralar ko‘rishi Davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish (PPP modeli), yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish va mavjudlarini modernizatsiya qilish uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish. Hududda muammolarni hal etish va infratuzilmani rivojlantirish uchun davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hududlarning investitsiya jozibadorligini oshirish orqali paxta-to‘qimachilik klasterlarini rivojlantirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qaror va farmonlari.
2. Muminova, E. A., Usmanov, A. A., Akhunova, S. N., Askarov, F. R., & Mamasadikov, A. A. (2024). The Impact of Economic Growth on Environmental Pollution: The Case of Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 574, p. 04003). EDP Sciences.
3. F. T. Asimov 2012-yilda chop etilgan Davlat siyosatining investitsiyalarni jalb qilishdagi o‘rni va strategik yondashuvlar haqida.
4. A. N. Raximov 2012-yilda chop etilgan Paxta-to‘qimachilik sanoati va ekologik muammolar
5. Alijonov, R. A. O. G. L., & Solijonov, S. A. O. (2022). SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI. Scientific progress, 3(7), 37-39.

XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARIDA SINERGETIK SAMARADORLIKDAN FOYDALANISH YO‘NALISHLARI

Pardayev Obid Mamayunusovich,

*O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi,
departament direktorining birinchi o‘rinbosari, SamISI tadqiqotchisi, PhD*

Annotasiya. maqolada xizmat ko‘rsatish korxonalarida samaradorlikni oshirishda sinergetikadan foydalanish yo‘nalishlari qarab chiqilgan. Bunda sinergetik samaraning asosiy yo‘nalishlari bo‘lgan hamkorlikda ta‘sir, tizimli ta‘sir va kelajakning buganga ta‘siri masalalarining sohaga daxldor bo‘lgan mazmuni ochib berilgan.

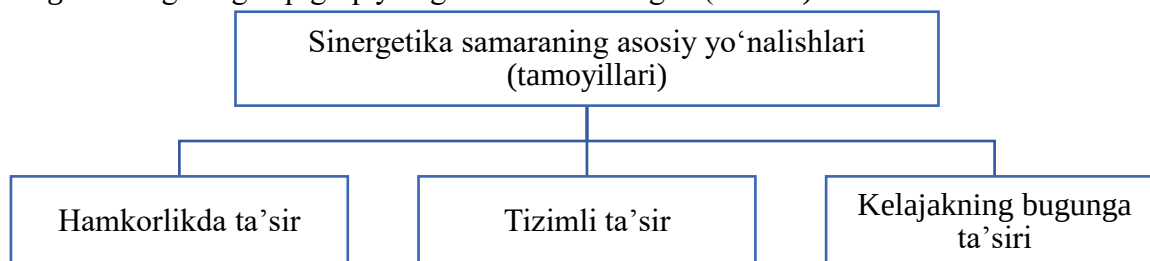
Kalit so‘zlar: xizmat, xizmat ko‘rsatish, sinergetika, sinergetik samara, samaradorlik, hamkorlikda ta‘sir, tizimli ta‘sir, kelajakning bugunga ta‘siri.

Mamlakat iqtisodiyotining o‘shish omillari XX1 – asrga kelib tubdan yangilandi. Oldin iqtisodiy rivojlanish asosan intensiv va ekstensiv omillar evaziga sodir bo‘lgan bo‘lsa, endilikda yangi bir qancha omillar, xususan, modernizatsiya, diversifikatsiya, innovatsiya kabi omillar ham qo‘shildi. Chunki, ushbu yo‘l bilan rivojlanishni ta‘minlagan mamlakatgina jahon taraqqiyotida o‘z o‘rniga ega bo‘lib, o‘zining barqaror rivojlanishini, raqobatbardoshligini ma‘lum darajada ta‘minlamoqda. Shu jihatdan mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda innovatsion taraqqiyotni ta‘minlash masalasi hozirgi paytning eng muhim ustuvor masalalaridan biriga aylandi. Aynan ushbu vazifalar “O‘zbekiston - 2030” taraqqiyot strategiyasida ham belgilangan. Bunda barcha sohalar qatori xizmat ko‘rsatish sohasida samaradorlikni oshirish masalasi ham tegishli o‘ringa ega.

Tadqiqotlar ko‘rsatdiki, innovatsion taraqqiyot va uning ta‘sirida samaradorlikni oshirish o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaydi. Buni ta‘minlash uchun ilmiy va texnikaviy taraqqiyotga, ular asosida texnologiyalarning muntazam takomillashib borishiga tejalgan resurslar asosida erishish lozim bo‘ladi. Buning uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish bilan birga o‘z faoliyatiga fan va texnikada sodir bo‘layotgan yangiliklarni joriy qilishga ham katta e‘tiborni qaratish maqsadga muvofiqdir. Aynan shu maqsadni ko‘zlab mazkur mavzuda tadqiqot olib borish tanlandi. Zero, hozirgi paytda innovatsion taraqqiyotsiz samaradorlikka erishib bo‘lmaydi. Buning uchun barcha talablarga javob beradigan intellektual mulk ham shakllangan bo‘lishligini taqozo qiladi. Aynan masalaning shu jihatlar mazkur mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Hozirgi kunda xizmat ko‘rsatish sohasiga mamlakatimiz olimlari tomonidan juda katta e‘tibor qaratilmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasi samaradorligini va sifati oshirishning umumiy masalalari bilan birgalikda sinergetik samaraning yo‘nalishlari bo‘yicha bir qancha iqtisodchi olimlarimiz ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Bular jumlasiga S.S.G‘ulamov, Ayubov R.X., M.Q.Pardayev, Q.J.Mirzayev, O.M.Pardayev, M.M.Muxammedov, B.I.Isroilov, O.M.Pardayeva, H.N.Ochilova kabilarni [1-7] kiritish mumkin. Shuningdek, turli jurnallarda nashr qilingan maqolalarida, ilmiy-uslubiy ishlarida ham ushbu mavzu bo‘yicha tadqiqot natijalari nashr qilinmoqda. Biroq, kommunal xizmatlarini ko‘rsatishda sinergetik samara usullarini qo‘llab yana takomillashtirishga erishish xususida mamlakatimiz olimlari tomonidan tadqiq qilinmagan va mos ravishda adabiyotlarda ham kam yoritilgan.

Tadqiqotlarimiz ko‘rsatdiki, har qanday sohada, shu jumladan kommunal xizmatlarni ko‘rsatish jarayonlarida ham sinergetik samara va samaradorlikka erishish uchun uning bir qancha yo‘nalishlarini qarab chiqish lozim bo‘lmoqda. Bunday yo‘nalishlarga quyidagilarni, ya‘ni hamkorlikda ta‘sir, tizimli ta‘sir va kelajakning bugunga ta‘siri kabi yo‘nalishlarni kiritish mumkin. Bularning bir-biriga bog‘liqligi quyidagi rasmda keltirilgan (1-rasm).

1-rasm. Sinergetik samaraning asosiy yo‘nalishlari

Bularning har biri turli sohalarida turlicha ta‘sirga ega bo‘ladi. Masalan buni kommunal xizmatlar misolida izohlaydigan bo‘lsak, quyidagi natijalarga erishish mumkinligini ta‘kidlash mumkin:

Birinchidan, tegishli samaradorlikka erishish uchun sinergetik samaraning hamkorlikda ta‘sir yo‘nalishidan (tamoyilidan) foydalanish maqsadga muvofiq. Hamkorlikda qilingan har qanday ishda kuchlar birlashtiriladi va tabiiy ravishda yuqori samaraga erishish mumkin bo‘adi. Bu borada

hayotda juda ko‘p misollar va dalillar mavjud. Bundan ko‘rinib turibdiki, bir sohani rivojlantirish uchun ularda mavjud bo‘lgan va ularga bevosita daxldor bo‘lgan tarqoq kuchlarni birlashtirishga to‘g‘ri kelar ekan. Bu jarayonda albatta murakkabliklar ham mavjud. Chunki hozirgi sharoitda turli mulk shaklida faoliyat ko‘rsatayotgan, turli sohada xo‘jalik yuritadigan subyektlarni, xususan kommunal xizmatlarni ko‘rsatuvchi sohadagi subyektlarni ham birlashtirish biroz murakkab. Chunki har birining o‘ziga yarasha manfaati bor. Buni muvofiqlashtirish ham biroz murakkab. Shu tufayli ularning manfaatdorligi ta‘minlangan bo‘lishi lozim. Bu ancha tashkiliy tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qiladi. Shu tufayli ushbu ishning boshida boshqaruvchi organlar, xususan mahalliy hokimiyat turishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, barcha sohalar singari xizmat ko‘rsatish sohasida ham sinergetik samaraga erishish uchun tizimli ta‘sirni amalga oshirish taqozo qilinadi. Chunki tizimli ta‘sir natijasida qattiqni yumshoq bilan yengish mumkin. Masalan, yumshoq suv toshning ustiga tizimli ravishda tomizib turilsa, toshni teshishi mumkinligiga hech kim shubha qilmasa kerak. Buni iqtisodiyotga xos tarzda izohlaydigan bo‘lsak, shuni ta‘kidlash joizki, agar binoni qurmoqchi bo‘lsak, har kuni unga mingtadan g‘isht terib borilsa, ma‘lum kunda ushbu bino baland bo‘lib bitadi. Paxta xirmonini ham misol keltirish mumkin. Paxtaning har bir chanoqdagi og‘irligi 5-10 grammni tashkil qiladi. Uni terish jarayonida tizimli ravishda asta-sekinlik bilan gramlab terish natijasida million tonnalab xirmon hosil bo‘ladi. Xuddi shunday holatga qadimiy maqollarimizdan biri: “Toma-toma ko‘l bo‘lur, tommay qolsa cho‘l bo‘lur”, degan misolni ham keltirishimiz mumkin. Ko‘rinib turibdiki, tizimli ta‘sir natijasida kichik natijalarning jamlanishi bilan katta muvaffaqiyatga erishish mumkin ekan. Buni bevosita mahsulotlarni saqlash, sovtish va sotish bilan bog‘liq xizmat ko‘rsatish jarayonida ham foydalanish mumkin. Masalan, mahsulotni tashish xizmatlarini ko‘rsatishda tavsiya qilingan “sovuq zanjir” usulini oladigan bo‘lsak, mahsulotni tayyorlashdan saqlash va sotishga qadargi bosqichlarning hammasida sovtgich bo‘lishi lozim [3-11]. Bunda tashish jarayonida avtomobillar va boshqa transport vositalari ham sovtgichlar bilan jihozlanishi kerak bo‘ladi. U holda mahsulotning nobud bo‘lishi minimal darajaga tushadi va u katta sinergetik samara beradi.

Uchinchidan, sinergetik samaraning yana bir yo‘nalishi kelajakning bugunga ta‘sir qilish tamoyili bo‘lib hisoblanadi. Buni oila hayotiga qiyos qiladigan bo‘lsak, ota-ona bolasining savodxon bo‘lib o‘qishligini, kelajakda bilimdon bola bo‘lib yetishishini orzu qiladi. Bunga erishish uchun esa, uning o‘qishiga tegishli sharoitlarni yaratishga harakat qiladi, o‘rgatuvchi (repetitor) yollaydi. Bizning mamlakatimizda asosiy ta‘lim bepul. Ammo o‘z farzandining kelajagini o‘ylagan ota-ona pul to‘lab, qo‘shimcha darslarga ishtirok etishini ta‘minlashga harakat qiladi. Ko‘rinib turibdiki, kelajak bugunga ta‘sir qilmoqda. Agar buni bevosita iqtisodiyotga qo‘llaydigan bo‘lsak, tadbirkorning maqsadi o‘z faoliyati natijasida, xarajatlar qilish evaziga kelajakda katta foyda olish, sifatli xizmat ko‘rsatish, bozorda o‘z mavqeini mustahkamlash orqali baland obro‘ga erishishga qaratilgan bo‘ladi. Bunga erishish maqsadida tadbirkor biz tadqiq qilayotgan mahsulotni saqlaydigan omborlar va sovtgichlarni ham mavsumga shay qilib qo‘yish uchun barcha binolarni, uskuna va jihozlarni oldindan ta‘mirlab, ularni shay holatga keltiradi. Ko‘rinib turibdiki, kelajak bugungi faoliyatga ta‘sir qilmoqda.

Yuqoridagi keltirilgan uchta tushunchalarning ta‘rifidan va ularga berilgan izohlardan ko‘rinib turibdiki, sinergetik samaraga erishish uchun xo‘jalik yurituvchi subyektlarning bozor munosabatlari sharoitidagi individualizm tamoyiliga asoslangan harakati va har birining yakka tartibda raqobat maydonida namoyon bo‘lishiga barham berish lozimligini taqozo qiladi. Bu holat bozor munosabatlari tamoyillariga boshqacharoq, o‘zimizga xos tarzda yondashish zaruratini tug‘diradi. Bu borada tegishli tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish va ulardan amaliyotda keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday ishni muvofiqlashtirish masalasini hozirgi paytlarda tajriba tariqasida mahalliy hokimiyatlar amalga oshirishi maqsadga muvofiq. Agar u haqiqiy sinergetik samara bersa, uni mamlakat miqiyosida joriy qilishga to‘g‘ri keladi, deb hisoblaymiz.

Barcha sohalarida hamkorlik katta muvaffaqiyatlarga erishish kaliti ekanligi bizning millatimiz uchun asl qadriyat. Masalan, bizda birorta ishni tez va soz bitirish uchun qadimdan “hashar” degan tadbirga amal qilib kelingan. Bu aynan biror-bir maqsadga erishish, birorta ishni bajarish uchun turli kuchlarni birlashtirish va hamkorlik qilish namunasidir. Demak, bizning hasharimizni anglatadigan zamonaviy xalqaro ibora sinergetik usul, ya’ni hamkorlik usuli ekanligiga guvoh bo‘lamiz.

Bizning iqtisodiyotimiz ham jahon hamjamiyatiga integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda va bunday bo‘lishi tayin. Bu holat ma’lum darajada iqtisodiyotimizda raqobat muhitining shakllanishini va raqobatchilar o‘rtasida raqobatchilikning mavjudligini taqozo qiladi. Bu esa har bir xo‘jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligini ta‘minlash zaruratini vujudga keltiradi. Ammo bizning iqtisodiyotimizda keskin raqobatning saqlanib qolishi bilan birgalikda hamkorlik ham muttasil rivojlanib boraverishi lozim. Zero, bu jarayon hozirgi zamon tili bilan aytganda yuqori “sinergetik samara”ga, so‘ngra “sinergetik samaradorlik”ka erishishning asosiy yo‘llaridan biriga aylanadi.

Bulardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, “sinergetika” so‘zini o‘zimizga mos ravishda, unga mazmuni jihatidan qaraydigan bo‘lsak, “hamkorlik” deb atash mumkin. Hamkorlikning hozirgi mavjud shakllari: turli uyushmalar, kooperatsiyalar, birlashmalar, assotsiatsiyalar kabi shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Birorta samaraga erishishda, birorta ishni tez va soz bajarishda kuchlarni birlashtirishning bir martalik jarayoni bizda qadimdan, yuqorida ta’kidlanganidek, hashar shaklida qo‘llanilib kelingan. Bu hozir ham saqlanib qolinmoqda. Bunday ishlar qadriyatlarimizning tiklanishida ham katta ahamiyatga ega bo‘lmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, masalaning nazariy va amaliy mohiyatini ochib berishda sinergetikadan foydalanish bizning ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizning ajralmas qismi sifatida hamisha juda ko‘p sohalar va tarmoqlarda qo‘llanilib kelingan va hozir ham undan samarali foydalanilmoqda. Kelajakda ham juda ko‘p sohalarida samaradorlikka erishishda va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda sinergetik samaraga asosiy yo‘noalishlardan biri bo‘lib qoladi. Chunki, oldini qaysi sohada bo‘lmasini nima qadriyat bo‘lgan bo‘lsa, bugun ular bosqichma-bosqich tiklanmoqda, saqlanib qolganlari esa zamonaviy talablarga moslashgan holda takomillashmoqda. Tadqiqotlarimizdan ko‘rinib turibdiki, kelajakda ham u hayotimizning tarkibiy qismi sifatida avlodlarimizning hayotiy tarzidan keng o‘rin olishi tabiiy. Shu tufayli har qanday yangi tushunchalar, usullar va dastaklarni tadqiq qilganda, albatta o‘zimizning o‘tmishimizga, otabobolarimizning xo‘jalik yuritish shakliga murojaat qilish, ular qo‘llagan usullarni o‘rganish lozim bo‘lmoqda. Chunki, har qanday yangilik, asl mohayitigaga qaraladigan bo‘lsa, unutilgan o‘tmishdir. Bunday aqidaga amal qilish ham biz uchun qadriyatdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, bir qancha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishga ham muvaffaq bo‘ldik.

Birinchidan, xizmat ko‘rsatish sohasini, xususan, kommunal xizmatlar samaradorligini oshirishda sinergetikaning kuchlarni birlashtirishdagi yo‘nalishi bo‘yicha davlatning, kommunal xizmatlar bilan shug‘ullanuvchi subyektlarning, aholi va boshqa daxldor sohalarning hamkorlikda ta’siri tamoyilidan foydalani maqsadga muvofiq. Agar bularning hamkorligi ta‘minlanadigan bo‘lsa, aholining kommunal xizmatlarga bo‘lgan talabini ushbu kuchlar birlashgan holda hal qiladi va davlat ham ushbu soha bo‘yicha strategiyasini amalga oshirishda quyidagi subyektlar ham jonbozlik ko‘rsatib faoliyat ko‘rsatadi. Natijada o‘zaro hamkorlik tamoyiliga amal qilgan holda yuqori samaradorlikka erishib boradi.

Ikkinchidan, soha samaradorligiga erishishda tizimli ta’sir ham muhim ahamiyatga egaligini inobatga olib, kommunal xizmatlar bilan shug‘ullanuvchi subyektlarning sohaga e’tiborini kuchaytirgan holda, uni tizimli ravishda takomillashtirib borish ko‘nikmasini hosil qilgan holda uzluksiz ravishda kamchiliklarni bartaraf qilib borishlari lozim. Natijada kommunal xizmatlar takomillashib borishi bilan birga, aholining ushbu xizmatlar bilan qamrab olish darajasi ham oshib

boradi. Bu esa o‘z navbatida aholi farovonligining va yashash sifatining oshib borishiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ta’kidlanganidek, kelajakning bugunga ta’siri ham kommunal xizmatlarni ko‘rsatuvchi subyektlarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega ekanligidan kelib chiqib, buni ikkita yo‘nalishda amalga oshirish maqsadga muvofiq. Birinchi yo‘nalish, aholining, aksariyat hollarda qishloq aholisining kommunal xizmatlar bilan qamravini oshirishga qaratilgan strategik yo‘nalish bo‘lsa, ikkinchidan mavjudlarini, ya’ni asosan shahar aholisini kelajakda takomillashtirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish bilan bog‘liqdir. Shu yo‘l bilan sohaning keng ko‘lamli rivojlanishiga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tavsiyalarimizning amaliyotga joriy qilinishi mamlakatimizda amalga oshirilayotgan “O‘zbekiston - 2030” strategiyasining amalga oshirilishiga, mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga, aholi farovonligining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bolshaya ekonomicheskaya ensiklopediya. – M.: EKSMO, 2007, - 581 s.
2. G‘ulomov S.S., Ayupov R.X. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. T.: TMI, “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, 2020, 510 bet.;
3. Muxammedov M.M.va boshqalar. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti 2018.
4. Isroilov B.I. Ta’lim tiizimida innovatsion korporativ hamkorlikni rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar rolini oshirish. TMI, IAK, 2016-y., 26-mart.;
5. Ochilova H.N. Innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish sharoitida oliy ta’lim xizmatlarini takomillashtirish. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiya avtoreferati. Samarqand, SamISI, 2014.- 58 bet.
6. Pardayev M.Q., Pardayev O.M. Pardayev O.M. Iqtisodiyotni strategik rivojlantirishning innovatsion modellari. – T.: “Fan va texnologialar nashriyot-matbaa uyi”- 2022. – 228 bet.
7. Pardayev M.Q., Mirzayev Q.J, Pardayev O.M. Xizmatlar sohasi iqtisodiyoti. O‘quv Qo‘llanma. – T.: “Iqtisod-moliya”, 2014. – 384 b.;
8. Pardayev M.Q. va boshqalar. Ta’lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari. Monografiya. “Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi”, 2020. – 256 b.;
9. Pardayev O.M. Mahsulotlarni saqlab sotish xizmatlari samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. Monografiya. – T.: “Fan va texnologialar” nashriyoti, 2017. – 284 bet.
10. Pardayev M.Q., Pardayev O.M., Xolikulov A.N., Babanazarova S.A. Raqobatbardoshlikni mustahkamlashda klaster va sinergetik samaradorlik tahlili. O‘quv qo‘llanma. – Samarqand “FAN BULOG‘I” nashriyoti, 2022. – 212 b.
11. Словарь иностранных слов. 16-е изд., испр. – М.: Рус.яз, 1988. 467 с.
12. Хамидулин М.Б. Развитие финансового механизма корпоративного управления. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. – Т.: Банковско-финансовой академии РУз. – 2008, - 38 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ПРИОБРЕТЕНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПО ИМПОРТУ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Махкамова Саида Гайратовна,

PhD, доцент кафедры «Бухгалтерский учёт»

Ташкентский Государственный экономический университет, г. Ташкент

E-mail: saidamahkamova81@gmail.com

Аннотация. На современном этапе экономического развития роль основных средств важна. Практически ни одно современное предприятие не обходится без использования в

своей деятельности разнообразных объектов основных средств, наличие которых является своего рода движущей силой в развитии хозяйствующего субъекта.

Ключевые слова: налогообложение, налог на добавленную стоимость, основные средства, импорт, покупная стоимость, первоначальная стоимость, таможенные платежи.

Основные средства, которые поступают на предприятие по договорам импорта, должны быть оприходованы по стоимости, указанной в первичных учетных документах (товаросопроводительных документах или грузовой таможенной декларации), подтверждающих их приобретение, в пересчете по курсу ЦБ (Центрального банка) РУз (Республики Узбекистан) на дату принятия их к бухгалтерскому учету с учетом других расходов по их приобретению (пункт 13 НСБУ (Национальный стандарт бухгалтерского учета) № 5 «Основные средства» в редакции Приказа министра финансов, зарегистрированного МЮ (Министерство Юстиции) 08.11.2018 года № 1299-4).

Первоначальная стоимость импортированных объектов основных средств, по которой они принимаются к бухгалтерскому учету предприятий в нефтегазовой отрасли, определяется по формуле:

$$C = Kc + T + Пр.,$$

где:

C - покупная стоимость импортированных основных средств;

Kc - контрактная стоимость объектов, определенная исходя из курса Центрального банка на дату принятия к бухгалтерскому учету;

T - таможенные платежи, за исключением НДС (Налог на добавленную стоимость), если предприятие имеет право на зачет НДС.

Пр. - прочие расходы, связанные с приобретением импортированных основных средств, предусмотренные пунктом 11 НСБУ №5 «Основные средства».

С 1 января 2020 года НДС, уплаченный по импортируемым основным средствам (включая оборудование к установке), предприятия - плательщики НДС принимают к зачету в полном объеме единовременно (часть третья статьи 266 нового НК (Налогового Кодекса), утвержденным Законом РУз от 30.12.2019 года № ЗРУ (Закон республики Узбекистан) - 599).

Зачет НДС производится предприятиями нефтегазовой отрасли, поставленными на учет в налоговых органах в качестве плательщика НДС или имеющими действующее свидетельство о постановке на учет (с 23.12.2021 года - пункт 5 Положения «О порядке специального регистрационного учета плательщиков налога на добавленную стоимость в налоговых органах», утвержденным Постановлением КМ (Кабинета Министров) РУз от 22.09.2021 года № 595, до 23.12.2021 года - пункт 2 Положения, рег. МЮ 02.05.2020 г. № 3232).

При приостановлении действия свидетельства суммы НДС, отнесенные в зачет по фактически полученным или ввезенным (импортированным) товарам (услугам) до вынесения налоговым органом решения о приостановлении, не подлежат корректировке.

Таможенные декларации или их копии, а также документы, подтверждающие оплату таможенных платежей при импорте должны храниться у предприятия-покупателя. На поступивший объект основных средств оформляется инвентарная карточка. Приобретенные основные средства подлежат амортизации.

Объекты основных средств, оборудование к установке, приобретенные за иностранную валюту, после принятия к учету переоценке не подлежат (пункт 16 НСБУ № 22 «Учет активов и обязательств, выраженных в иностранной валюте»).

Корреспонденцию счетов учета приобретения импортного основного средства в предприятиях нефтегазовой отрасли республики Узбекистан можно отразить по нижеприведенной таблице 1.

Таблица 1

Приобретение основных средств

	Дебет	Кредит
Оприходование основных средств (контрактная стоимость на дату принятия к бухгалтерскому учету)	0720 «Оборудование к установке - импортное» 0820 «Приобретение основных средств»	6010 «Счета к оплате поставщикам и подрядчикам»;
Оплата поставщику	6010 «Счета к оплате поставщикам и подрядчикам»	5210 «Валютные счета внутри страны»
Отражение таможенных платежей и прочих расходов при импорте, включаемых в покупную стоимость ОС	0720 «Оборудование к установке - импортное» 0820 «Приобретение основных средств»	6410 «Задолженность по платежам в бюджет (по видам)», 6990 «Прочие обязательства»
с 1.01.2019 г. Сумма НДС по импортированным основным средствам плательщиками НДС, с 1.01.2019 г. до 1.01.2020 г. - за исключением применяющих упрощенный порядок НДС	4410 «Авансовые платежи по налогам и другим обязательным платежам в бюджет (по видам)»	6410 «Задолженность по платежам в бюджет (по видам)», 6990 «Прочие обязательства»
Зачет НДС (с 1.01.2020 г. - единовременно, с 1.01.2019 г. до 1.01.2020 г. - равными долями в течение 12 календарных месяцев)	6410 «Задолженность по платежам в бюджет (по видам)»	4410 «Авансовые платежи по налогам и другим обязательным платежам в бюджет (по видам)»

Также следует отметить, что законодательством устанавливаются некоторые ограничения на импорт отдельных видов оборудования и транспортных средств:

с 1 сентября 2019 года запрещен ввоз на территорию Узбекистана бывшего в употреблении генерирующего оборудования, силовых понижающих трансформаторов, электродвигателей, а также энергопотребляющего оборудования категории энергоэффективности D (пункт 11 Постановления Президента РУз от 22.08.2019 г. № ПП-4422);

с 1 января 2022 года запрещается помещение под таможенный режим «временный ввоз» и «выпуск для свободного обращения (импорт)» в целях эксплуатации и реализации колесных транспортных средств категорий «М» и «№», оборудованных газовыми, бензиновыми и дизельными двигателями, уровень токсичности которых не соответствует требованиям экологического класса «Евро-4» (пункт 10 Постановления Президента РУз от 30.10.2019 г. № ПП-5863);

с 1 марта 2020 года запрещен ввоз бывших в употреблении индукционных печей и камер (код ТН ВЭД 8514 20 100 0), год выпуска которых превышает три года на момент таможенного оформления (пункты 1 и 2 Постановления КМ РУз от 14.12.2019 г. № 999).

Инвестиционный вычет признается расходом на амортизацию.

С 1 января 2022 года при реализации, безвозмездной передаче и ином выбытии актива в течение трех лет с даты применения вычета инвестиционный вычет аннулируется. Исключение составляют:

случаи выбытия актива в связи с чрезвычайными обстоятельствами (стихийное бедствие, пожар, авария и другими подобными обстоятельствами);

случаи, когда первоначальная стоимость актива полностью амортизирована по нормам, установленным статьей 306 НК, до даты его выбытия.

При аннулировании инвестиционный вычет уменьшает сумму накопленной амортизации в том отчетном (налоговом) периоде, в котором произошло выбытие актива (части седьмая и восьмая статьи 308 НК, введены Законом РУз от 29.12.2021 г. № ЗРУ-741).

С 1 января 2020 года согласно новому Налоговому кодексу (пункт 6 статьи 246) НДС не уплачивается при импорте технологического оборудования, ввозимого на территорию Республики Узбекистан, аналоги которого не производятся в Республике Узбекистан, ввозимого на территорию Республики Узбекистан по утвержденному перечню.

Таможенные пошлины не уплачиваются при импорте технологического оборудования, комплектующих изделий и запасных частей, поставка которых предусмотрена условиями контракта на поставку технологического оборудования согласно пункту 13 статьи 297 ТК (Трудовой Кодекс), утвержденного Законом РУз от 20.01.2016 г. № ЗРУ-400 (с 22.04.2016 года, до 22.04.2016 года - статья 33 Закона «О таможенном тарифе»).

В случае реализации или безвозмездной передачи импортируемого технологического оборудования на экспорт в течение трех лет с момента его ввоза действие льгот аннулируется с восстановлением обязательств по уплате таможенной пошлины.

С 4 июня 2021 года в целях применения льготы по таможенной пошлине и НДС применяется Перечень, утвержденным Постановлением КМ РУз от 04.06.2021 г. № 352 (ранее - Перечень, зарегистрированный МЮ 20.03.2013 г. № 2436). С 15 июля 2021 года в перечень № 352 внесены дополнения Постановлением КМ РУз от 14.07.2021 г. № 441.

При отсутствии необходимого оборудования в указанном Перечне предприятие может обратиться в ГУП «Центр комплексной экспертизы проектов и импортных контрактов при Министерстве экономического развития и сокращения бедности Республики Узбекистан» для проведения экспертизы на предмет наличия/отсутствия на территории Республики Узбекистан производства аналогов импортируемого технологического оборудования в порядке, определенном Положением «О порядке внесения изменений и дополнений в Перечень технологического оборудования, аналоги которого не производятся в Республике Узбекистан, освобождаемого при ввозе на территорию Республики Узбекистан от уплаты таможенной пошлины и налога на добавленную стоимость», утвержденным Постановлением КМ РУз от 27.11.2020 г. № 750.

Льгота в виде освобождения от уплаты таможенных платежей применяется только к новому технологическому оборудованию, т.е. к машинам, аппаратам, установкам, механизмам, непосредственно участвующим в процессе производства продукции, работ и услуг, со дня выпуска которых прошло не более 3-х лет (с 28.08.2017 года - пункт 2 Положения «О порядке применения льгот юридическими лицами, направляющими средства на инвестиции», рег. МЮ 25.08.2017 г. № 2918; до 28.08.2017 года - пункт 1 Положения, рег. МЮ 11.06.2007 г. № 1688). Для подтверждения года выпуска оборудования при таможенном оформлении в таможенный режим «выпуск для свободного обращения» предоставляется технический паспорт завода-изготовителя, подтверждающий год выпуска оборудования. Взамен техпаспорта можно представить другой документ изготовителя, включающий в себя соответствующую информацию о выпущенном им оборудовании, в том числе год выпуска.

В случае реализации или безвозмездной передачи импортируемого технологического оборудования на экспорт в течение трех лет с момента его ввоза действие льгот аннулируется с восстановлением обязательств по уплате таможенной пошлины (до 1.04.2020 года также по уплате НДС) (пункт 13 статьи 297 ТК, до 22.04.2016 года - статья 33 Закона «О таможенном тарифе»). При этом обязательство по уплате причитающихся платежей возлагается на экспортера технологического оборудования (с 28.08.2017 года - пункт 19 Положения № 2918, до 28.08.2017 года - пункт 22 Положения. № 1688).

Если оборудование реализуется внутри республики, то действие льгот не аннулируется.

Заключение. С 18 декабря 2019 года Постановлением КМ РУз от 17.12.2019 г. № 1008 утвержден Перечень технологического и лабораторного оборудования, комплектующих и

запасных частей к ним, а также сырья и материалов, используемых для производства лекарственных средств, изделий медицинского назначения и упаковочных материалов, освобождаемых от уплаты таможенных платежей. С 21.08.2021 года Перечень № 1008 дополнен новыми позициями согласно Постановлению, КМ РУз от 20.08.2021 г. № 532.

Следует отметить, что с 1 октября 2019 года в соответствии с Указом Президента РУз от 27.06.2019 г. № УП-5755 (подпункт «в» пункта 2) отменены льготы по налогу на добавленную стоимость, в том числе при импорте, в отношении сельскохозяйственной техники, автотранспортных средств, комплектующих изделий, материалов и технологической оснастки, используемых в производстве автотранспортных средств.

С 1 января 2020 года пунктом 2 Постановления КМ РУз от 14.12.2019 г. №999 отменено действие льгот по таможенным платежам в отношении индукционных печей и камер, используемых для производства проката черных металлов.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учёте» (новая редакция) от 13 апреля 2016 года ЗРУ № 404.
2. Закон Республики Узбекистан от 29.12.2021 г. № ЗРУ-741 «О внесении изменений и дополнений в налоговый кодекс республики Узбекистан».
3. Налоговый Кодекс Республики Узбекистан, утвержденный в новой редакции Законом Республики Узбекистан от 30 декабря 2019 года № ЗРУ-599.
4. Положение «О порядке специального регистрационного учета плательщиков налога на добавленную стоимость в налоговых органах», утвержденным Постановлением КМ (Кабинета Министров) РУз от 22.09.2021 года № 595.
5. Национальный стандарт бухгалтерского учёта республики Узбекистан НСБУ №5 «Основные средства» в редакции Приказа министра финансов, зарегистрированного МЮ 08.11.2018 года № 1299-4.
6. Национальный стандарт бухгалтерского учёта республики Узбекистан НСБУ № 21 «План счетов бухгалтерского учёта финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и инструкция по его применению».
7. Атабаева З.А. Организация учета инвестиций на капитальные вложения. Журнал «Проблемы современной науки и образования», 2019 - <https://elibrary.ru> 12-1 (145) стр. 58-63.
8. Атабаева З.А. Учётная политика организации и, её связь с налоговым планированием. International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities Hosted from Hamburg, Germany, 2022 - <https://econferencezone.org>. str. 35-38.
9. Атабаева З.А. Совершенствование учета нематериальных активов в современных условиях. Журнал «Актуальные финансы и бухгалтерский учет», ISSN 2181-1865, 2023 год №4, стр. 5-11. <https://finance.tsue.uz/wp-content/uploads/2023/11/%E2%84%964.2023.5-11.pdf>
10. Махкамова С.Г. Improving accounting and taxation of intangible assets in business entities “Экономика и социум” №5(120) 2024 www.iupr.ru, ISSN 2225-1545, 1-10c.file:///C:/Users/User/Downloads/Telegram%20Desktop/Makhkamova.pdf

YOG‘-MOY SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSION AUDITNI TASHKIL QILISH

*A‘zamova Aziza Olimjon qizi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti
e-mail: zizaazamova@gmail.com, +998994082121.*

Annotasiya. Sanoat korxonalari, xususan, yog‘-moy sanoati korxonalarining investitsion imkoniyatlarini oshirish masalalari mahalliy sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirishning dolzarb vazifalaridan biri sanaladi. Mazkur maqolada yog‘-moy sanoatining

dolzarbligi, rivojlanishi, mahsulot sifati va xavfsizligini oshirish masalalari va O‘zbekistonda yog‘- moy mahsulotlarining ishlab chiqarish va iste‘mol ko‘rsatkichlari o‘rganilgan, shundan kelib chiqqan holda yog‘- moy sanoati korxonalarining investitsion imkoniyatlari tahlil qilingan va istiqbollari bo‘yicha ilmiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, sanoat tarmoqlari, yog‘- moy sanoati, raqobatbardoshlik, investitsiya, investitsion loyiha.

Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning asosida albatta tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobidan uning raqobatbardoshligini oshirish masalasi turadi. “O‘zbekiston-2030” strategiyasida yuqori texnologiyalarga asoslangan qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish zarurati alohida ta‘kidlanadi [1].

Sanoat siyosati-davlat aralashuvi mavjud bo‘lmagan shart-sharoitlarga nisbatan iqtisodiy o‘shish va jamiyat farovonligini yaxshilash borasida qulay shart-sharoitlarni ta‘min etuvchi biznes muhitini yaxshilash va (yoki) iqtisodiyot sektorlari va texnologik sohalarda iqtisodiy faollikni oshirishga qaratilgan davlat tomonidan amalga oshiriluvchi chora-tadbirlar majmuidir [2].

Yog‘- moy sanoati O‘zbekiston Respublikasi oziq-ovqat sanoatining muhim qismi sanaladi va moyli ekinlarni yetishtirish, o‘simlik moylarini ishlab chiqarish va qayta ishlash (iste‘mol yog‘lari va texnik o‘simlik moylari, margarin, sanoat yog‘lari, mayonez, glitserin, xom va distillangan yog‘ kislotalari, yuvish vositalari va hokazo)larni o‘z ichiga oladi. Yog‘- moy sanoati, shuningdek, qishloq xo‘jaligi uchun oqsilga boy ozuqaning asosiy yetkazib beruvchisi hisoblanadi.

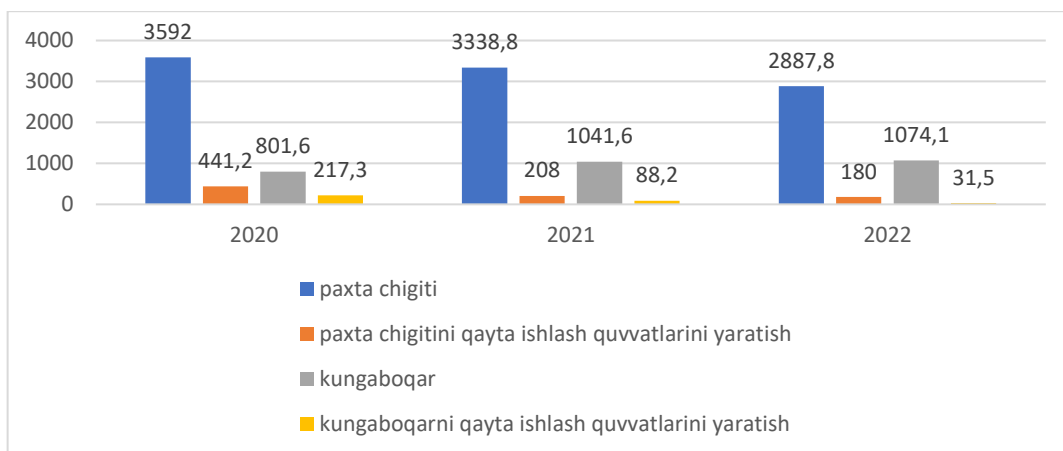
Respublika hukumati oziq-ovqat sanoatini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratib kelmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 19.01.2018 yildagi PQ-3484-son “Yog‘- moy tarmog‘ini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 16.01.2019 yildagi PQ-4118-son “Yog‘- moy tarmog‘ini yanada rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar va sohani boshqarishda bozor mexanizmlarini joriy etish to‘g‘risida” Qarorlari muhim o‘rin tutadi.

O‘zbekistonda yog‘ - moy mahsulotlarining ichki iste‘mol bozori bugungi kunda jadal sur‘atlar bilan o‘shib borishi bilan birga iste‘mol hajmi katta hisoblanadi. Bozor ko‘lamining o‘shishi uy xo‘jaliklari va korporativ oziq-ovqat ishlab chiqaruvchilari tomonidan yog‘- moy mahsulotlarini iste‘mol qilishning yiliga ko‘payotganligi, shuningdek, mamlakat aholisining barqaror o‘shishi bilan izohlanadi. Birgina mahalliy iste‘mol bozorida o‘simlik moyining o‘rtacha iste‘mol darajasi yiliga jon boshiga kamida 14 kg ni tashkil qiladi. Bundan tashqari, qayta ishlash sanoatining ehtiyojlari yiliga taxminan 250 ming tonnani tashkil qiladi. Bu o‘z navbatida margarin ishlab chiqarish, kulinariya va qayta ishlash sanoatining jadal rivojlanayotganligi bilan izohlanadi. Aholining yillik 2,1 foizdan ko‘proqqa o‘shib borayotganligi o‘simlik moylarini iste‘mol qilishning ko‘payishi va uni sotish geografiasining kengayishini ko‘rsatadi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda 240 dan ortiq yog‘- moy korxonalari faoliyat yuritib, ularda 15 mingdan ortiq kishi mehnat qiladi, yiliga o‘rtacha 280-300 ming tonna atrofida o‘simlik moyi ishlab chiqariladi. Yog‘- moy sanoat korxonalarining yillik quvvati o‘simlik moyi bo‘yicha 425 ming tonna, margarin mahsulotlari bo‘yicha 61 ming tonna va xo‘jalik sovuni bo‘yicha 105 ming tonnani tashkil qiladi.

Moy ishlab chiqaruvchi korxonalarning umumiy yillik quvvati yiliga 4,39 million tonnadan ortiq moyli urug‘larni qayta ishlashni tashkil etadi. Shundan 3,59 million tonnasi paxta chigitiga, 0,80 million tonnadan ortig‘i soya va kungaboqar urug‘larini qayta ishlashga to‘g‘ri keladi. Tahlillarga ko‘ra, keyingi yillar davomida ishlab chiqarish quvvatlari ortsa-da, biroq chigitni qayta ishlash quvvatlari kamayib boradi (1-rasm).

Texnologiyani takomillashtirish va mahsulot turlarini ko‘paytirish eksport bozorini kengaytirishga imkon yaratmoqda, bugungi kunda o‘simlik moyi, margarin mahsulotlari, yuvish vositalari va hayvonlar uchun ozuqa Afg‘oniston, Tojikiston, Turkmaniston kabi qo‘shni davlatlarga eksport qilinmoqda.

1-rasm. 2020-2022 yillarda yog‘-moy sanoati korxonalari quvvatlarining o‘zgarishi

Yog‘ - moy sanoatining ko‘plab korxonalarining yetarlicha to‘liq rivojlanmagan moddiy-texnik bazasi va xomashyoni saqlash va tashish infratuzilmasi xomashyoni kompleks qayta ishlashga va saqlash uchun maqbul sharoitlarni yaratishga imkon bermaydi, bu esa qo‘shimcha yo‘qotishlarga, xavfsizlik va sifatning pasayishiga olib keladi.

Zamonaviy qadoqlash turlarini ishlab chiqarishga joriy etish darajasi mahsulot sifati va xavfsizligini oshirish, mahsulotni taqsimlash jarayonini maqbullashtirish masalalarini hal qilish uchun yetarli emas.

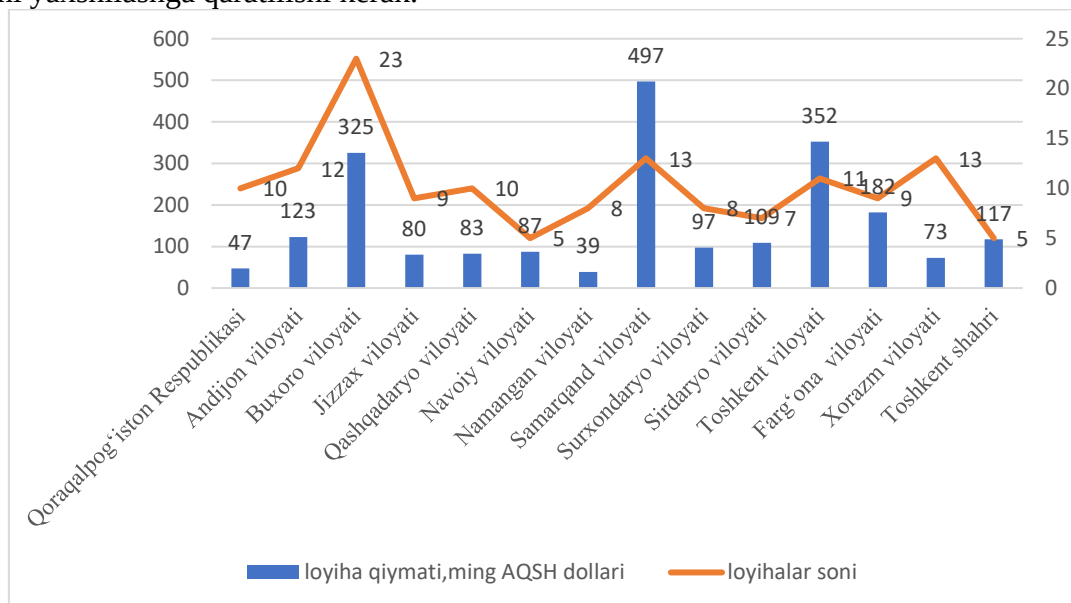
Bugungi kunda yog‘-moy sanoati korxonalari uchun xos bo‘lgan muammolar sirasiga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- sanoat asosida qayta ishlash uchun ma‘lum sifat xususiyatlariga ega moyli o‘simliklarning yetishmasligi;
- xomashyo bazasining yetarlicha diversifikatsiya qilinmaganligi;
- rayonlashtirilgan, elita urug‘lik materiallari, moydorlik darajasi yuqori ekinlarni yetishtirish, o‘simlik kasalliklari paydo bo‘lishining oldini oladigan zamonaviy qishloq xo‘jaligi texnologiyalarining yetishmasligi;
- moyli o‘simliklar xomashyosini saqlash, tashish va logistika borasida rivojlanmagan infratuzilma;
- mahsulotlarning iste‘mol xususiyatlarini yaxshilashni ta‘minlash uchun o‘simlik moylarini chuqur qayta ishlash uskunalarning kamligi;
- ichki va tashqi oziq-ovqat bozorlarida yog‘-moy ishlab chiqaruvchilar raqobatbardoshligining past darajasi;
- ovqatni oqsil bilan boyitish texnologiyasining yetishmasligi;
- sovun zavodlari uskunalarning eskirish darajasining yuqoriligi;
- ishlab chiqarish chiqindilaridan samarasiz foydalanish va hokazo.

Yog‘-moy korxonalari chiqindilarining aksariyati xom o‘simlik moylarini qayta ishlash jarayonida vujudga keladi. Utilizatsiya qilinuvchi asosiy chiqindilar soapstok bo‘lib, u yog‘ kislotalarini zararsizlantirish jarayonida olinadi va sovun ishlab chiqarishda keng qo‘llaniladi. Yog‘ kislotalarining tarkibi taxminan 20% bo‘lgan ishlatilgan oqartirilgan tuproq issiqlik hosil qilish uchun energiya tashuvchisi sifatida ishlatilishi mumkin.

Yog‘- moy ishlab chiqarishi chiqindilarini utilizatsiya qilish darajasini oshirish uchun yangi tejamkor texnologiyalarni yaratish zarur, bu korxonalarning atrof-muhitga salbiy ta‘sirini kamaytiradi, energiya sarfini kamaytiradi va ishlab chiqarish rentabelligini oshiradi.

Yog‘ - moy sanoatini rivojlantirish bo‘yicha ko‘rilayotgan chora-tadbirlar asosiy tizimli muammolarni hal qilish, yangi sanoat salohiyatini shakllantirish, yog‘ - moy sanoatini modernizatsiyalash, innovatsiyalarni izchil joriy qilish, aholining turli ijtimoiy qatlamlarining hayot sifatini yaxshilashga qaratilishi kerak.

2-rasm. Yog‘-moy sanoatida hududlar kesimida amalga oshirilayotgan loyihalar soni va qiymati

Ushbu maqsadlarga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish kerak:

- tarmoq korxonalarini xomashyo bilan ta‘minlanishiga e‘tibor qaratish;
- zamonaviy texnika va texnologiyalar asosida yog‘-moy korxonalarini barpo qilish;
- o‘simlik moylari va yog‘larini chuqur qayta ishlash uchun zamonaviy liniyalar (transesterifikatsiya, fraktsiyalash uskunalari) bilan jihozlash maqsadida mavjud yog‘ - moy zavodlarini rekonstruksiya va modernizatsiya qilish.

Bugungi kunda yog‘-moy sanoatida asosan yangi moyli ekin urug‘larini qayta ishlash zavodlarini modernizatsiya qilish va barpo qilishga qaratilgan investitsion loyihalar amalga oshirilmoqda (2-rasm).

Yangi, ayniqsa muhim ishlab chiqarishlarni yaratish, odatda, shartnoma shartlariga va buyurtmachining topshirig‘iga muvofiq ixtisoslashtirilgan loyihalash tashkiloti tomonidan tuzilgan barcha asoslar bilan alohida investitsiya loyihasi asosida amalga oshiriladi. Investitsiya loyihasining kelajagi rejalashtirish bosqichida belgilanadi. Investitsiya loyihasining barcha bosqichlarini batafsil baholash kelajakdagi muvaffaqiyat kalitiga aylanadi. Kelajakdagi loyihaning muvaffaqiyati uning qaytimi, ya‘ni loyiha qanchalik tez iqtisodiy foyda keltirishi bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan, investitsiya oldi va investitsiya tadbirlarini amalga oshirishdan oldin, birinchi navbatda, xo‘jalik yurituvchi subyektning moliyaviy imkoniyatlarini tahlil qilish, yangi investitsiya yechimlarini investitsiya qilish uchun qo‘shimcha resurslarni topish uchun real moliyaviy holatni baholash kerak. Investitsiyagacha bo‘lgan tadqiqotlar bosqichida nafaqat xo‘jalik yurituvchi subyektning moliyaviy holatini har tomonlama tahlil qilish, nafaqat uning resurs salohiyati, shu jumladan moliyaviy, balki xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatining tashkiliy jihatlarini ham tahlil qilish kerak.

Hozirda O‘zbekistonda korxona va tashkilotlarning faoliyatini audit tekshiruvidan o‘tkazish borasida yetarlicha huquqiy baza yaratilgan. Xususan, auditorlik faoliyatini tartibga solishda O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentyabrdagi PQ-3946-sonli “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2020 yil 24 fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-

tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorlari muhim o‘rin tutadi. Xususan, “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunda auditorlik tashkilotlari buxgalteriya hisobini yo‘lga qo‘yish, qayta tiklash, yuritish va moliyaviy hisobot tuzish, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobot tuzish masalalari bo‘yicha maslahat berish; yuridik shaxsning taftish komissiyasi (taftishchisi), investitsiya aktivlarini ishonchli boshqaruvchi vazifalarini amalga oshirish mumkinligi belgilab qo‘yilgan [3].

Investitsiya siyosati investitsiyalarni boshqarish jarayonini tashkil etish, investitsiya qarorlarini amalga oshirish, ularning samaradorligini oldindan oldindan baholash va ularning bajarilishini nazorat qilishning asosiy yo‘nalishlarini shakllantiradi. Investitsion qarorlarning bajarilishini nazorat qilish investitsiya jarayonlarining maqbul oqimini ta‘minlash, investitsiya sharoitidagi o‘zgarishlarga tezkor javob berish, agar kerak bo‘lsa, investitsiya qarorlarining salbiy oqibatlarini oldini olish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish maqsadida tuzatish choralari qo‘llash maqsadida amalga oshiriladi. Investitsiyadan oldingi bosqichda xo‘jalik yurituvchi subyektning buxgalteriya (moliyaviy) hisobotlarida aks ettirilgan moliyaviy holat to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning ishonchliligini tasdiqlash uchun investitsiya faoliyatini o‘z hisobidan faollashtirishni rejalashtirayotgan xo‘jalik yurituvchi subyekt uchun investitsiya auditini o‘tkazish tavsiya etiladi.

Investitsiya auditining maqsadi investitsiyalarning egasiga samaradorligi va ishonchliligini kafolatlaydigan majburiy tartiblarni amalga oshirishdir. Bu moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarni baholash, huquqiy “soflik”, debitorlik va kreditorlik qarzlari holatining holati, asosiy faoliyatni amalga oshirishdagi xatarlar, investitsiya va hisob siyosati, boshqaruv tizimining samaradorligi va boshqalarni ko‘zda tutadi. Boshqaruv tizimini va uning tashkiliy jihatlariga ta‘sir qilish vositalarini baholash investitsiya bilan bog‘liq faoliyatdan maksimal samaraga erishish uchun moliyaviy, mehnat va moddiy resurslarni o‘z vaqtida safarbar etish qobiliyatini baholash, ya‘ni xo‘jalik yurituvchi subyektning tayyorlik darajasini va uning samaradorligini baholash uchun zarurdir. Ushbu baholash asosida o‘zgarishlar dasturi ishlab chiqiladi va xo‘jalik yurituvchi subyekt boshqarish tizimini qayta tashkil etish, yangi xodimlarni jalb qilish yoki mavjud kadrlarni qayta tayyorlash uchun zarur bo‘lgan xarajatlar hisoblab chiqiladi.

Faoliyatning ishlab chiqarish sohasining turli yo‘nalishlari subyektlari uchun investitsiyalarni tahlil qilish obyektlari, xususan, quyidagilar bo‘lishi mumkin: a) mehnat resurslari va ish haqi fondidan xavfsiz va samarali foydalanish ko‘rsatkichlari: mehnat unumdorligi, mehnat samaradorligi, mehnat intensivligi, ish haqi darajasi, mahsulot sifati va uning raqobatbardoshligi, texnik va ishlab chiqarishning iqtisodiy darajasi, subyektning innovatsion siyosat asosida o‘zini o‘zi rivojlantirish qobiliyati va boshqalar; b) asosiy vositalardan foydalanishda erishilgan samaradorlik darajasi va ishlab chiqarilgan mahsulotlar (tovarlar) rentabelligi va ularning me‘yoriy qiymatlarga muvofiqligi ko‘rsatkichlari; v) korxona faoliyatining moliyaviy natijalarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: daromad va xarajatlar tarkibi; soliqa tortilgunga qadar foyda, sof foyda, sotishdan olingan daromad, rentabellik soliqdan oldin va keyin, soliq yuki va boshqalar; d) korxonaning moliyaviy holati (moliyaviy barqarorligi) va ularning me‘yoriy qiymatlarga muvofiqlik ko‘rsatkichlari: o‘z mablag‘lari bilan ta‘minlanganlik (to‘lov qobiliyati), qoplash koeffitsiyenti, manevr koeffitsiyenti, o‘z mablag‘lari bilan ta‘minlanganlik koeffitsiyenti, moliyaviy mustaqillik, uzoq muddatli qarz olish koeffitsiyenti, mutlaq likvidlik koeffitsiyenti, joriy likvidlik koeffitsiyenti, kritik baholash koeffitsiyenti, qarz koeffitsiyenti, avanslangan kapitalning aylanish intensivligi, boshqaruv samaradorligi, kapital rentabelligi, moliyaviy barqarorlik, qarzga olingan va o‘z mablag‘larining nisbati, mobil va harakatsiz mablag‘larning nisbati; kreditga layoqatlilik, mobil aktivlarning qiymati, o‘z kapitali va qarz kapitali miqdori, moliyaviy barqarorlik guruhi va boshqalar; e) moliyaviy holatdagi o‘zgarishlarni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar: pul oqimlari tarkibi va pul mablag‘lari va ularning ekvivalentlaridan foydalanish yo‘nalishlari; hisobot davrida naqd pulning faoliyat turlari (operatsion, investitsiya, moliyaviy) va sof jami o‘zgarishlari bo‘yicha pul oqimlari; hisobot davri boshi va oxirida pul mablag‘larining o‘zgarishi; o‘z mablag‘lari bilan ta‘minlanganlik va boshqalar.

Auditorning berilgan savollarga javobi xo‘jalik yurituvchi subyektga, birinchi navbatda, strategik investitsiya maqsadlarini aniqlashda, investitsiya strategiyasini amalga oshirishning eng samarali usullarini tanlashda investitsiya siyosatini shakllantirishda tashqi va ichki sharoitlarni miqdoriy va sifatli baholashdan samarali foydalanishga imkon beradi. Ikkinchidan, o‘tgan davrlarda o‘tkazilgan xo‘jalik yurituvchi subyektning investitsiya siyosatini tahlil qilish, uning investitsiya faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan kuchli va zaif tomonlarini ajratib ko‘rsatish orqali xo‘jalik yurituvchi subyektning investitsiya salohiyati darajasini baholashga imkon beradi. O‘tgan davrlarning investitsiya siyosatini amalga oshirish natijalari to‘g‘risidagi ma‘lumotlardan foydalanish rejalashtirilgan davrda xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan investitsiya faoliyatini amalga oshirish bilan bog‘liq salbiy moliyaviy oqibatlarning oldini olish maqsadida amalga oshiriladi. Uchinchidan, investitsiyalarning mantiqsizligi va maqsadga muvofiq emasligiga yo‘l qo‘ymaslik uchun xo‘jalik yurituvchi subyektning investitsiya siyosati investitsiya qilishda mablag‘larni maqbul taqsimlash tizimini tashkil etadigan bir qator o‘zaro bog‘liq sohalarida amalga oshirilishi kerak.

Zamonaviy sharoitda investitsiya faoliyati xo‘jalik yurituvchi subyektning raqobatbardoshligini ta‘minlashning asosiy omili hisoblanadi. Xo‘jalik yurituvchi subyektning investitsiya faoliyatining muvaffaqiyati ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ulardan biri nafaqat strategiyani, balki uni rivojlantirish taktikasini ham o‘z ichiga olgan yaxshi ishlab chiqilgan investitsiya siyosatidir. Taktik qism investitsiya loyihasini va moliyalashtirish manbalarini tanlashni belgilaydi. Investitsiya loyihasi orqali xo‘jalik yurituvchi subyektning ishlab chiqarish va iqtisodiy salohiyatini shakllantirish ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11- sentyabrdagi PF-158 –sonli “O‘zbekiston-2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida Farmoni, <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
2. Abduvoxidov A., Toshboev B. Import o‘rnini bosuvchi sanoat siyosatining xalqaro tajribasi va undan O‘zbekiston sharoitida foydalanish yo‘llari //Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. – 2023. – T. 1. – №. 4. – S. 81-92.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, <https://www.lex.uz/acts/5307886>
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlari.
5. Уразов К. Б., Азимова Ш. Асосий воситаларга инвестициялар аудитини такомиллаштириш //Экономика и социум. – 2021. – №. 6-2 (85). – С. 375-380.
6. Yog‘-moy sanoati korxonalari uyushmasi ma‘lumotlari

KORXONALARNING IQTISODIY BARQARORLIGI TUSHUNCHASI VA UNI OSHIRISH MASALALARI

Abdullayeva Sevara Xasanovna,

Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti,

E-mail: s.abdullayeva@ferpi.uz, +998 90 634 30 88.

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda korxonaning yashovchanligi garovi va bozordagi barqaror mavqeyining asosi uning iqtisodiy barqarorligi bo‘lib xizmat qiladi, bu uning tizimli qobiliyati va tashqi muhit ta‘sirilariga (qo‘zg‘alishlariga) belgilangan ko‘rsatgichlarga me‘yorlarga muvofiqligidir. Shundan kelib chiqqan xolda biz ushbu tadqiqot doirasida korxonalarning iqtisodiy barqarorligini tushunchasi to‘g‘risida fikr yuritdik va iqtisodiy barqarorlikka tasir etuvchi omilar to‘g‘risida mulohaza yuritdik.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy barqarorlik, tashqi va ichki muhit, iqtisodiy faoliyat, muvozanatli rivojlanish, faoliyat samaradorligi, korxonaning barqarorligi.

Korxonaning tashqi va ichki muhitning o‘zgarishi sharoitida muvaffaqiyatli rivojlanish qobiliyati bozor barqarorligi ko‘rsatkichidir. Zamonaviy sharoitda sanoat korxonalari faoliyatining o‘ziga xos xususiyati ularning umumiy infratuzilma yig‘indisining barcha subyektlariga doimiy bog‘liqligidir.

Iqtisodiy barqarorlikni boshqarish tez o‘zgaruvchan bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyati va rivojlanishining muhim omillaridan biridir. Raqobatbardosh mahsulotlarni maqsadli ishlab chiqarish va sotishni ta‘minlashning obyektiv talablariga, iqtisodiy munosabatlarning murakkabligiga va bozor muhitining boshqa omillariga muvofiq boshqaruvning ushbu yo‘nalishining dolzarbligi doimiy ravishda oshib bormoqda. Korxonalarning iqtisodiy barqarorligiga erishish muammolari bunday sharoitda amalga oshirilayotgan tezkor chora-tadbirlar korxonaning holatini qisqa vaqt ichida nisbatan barqaror saqlashga imkon berishi, ammo vaziyatni tubdan o‘zgartirish bilan izohlanadi. Operatsion boshqaruv doirasida amalga oshiriladigan tadbirlar korxonani rivojlantirish istiqbollarini yetarli darajada ko‘rmaslik, mavjud vaziyatni tashxislash va tashqi omillarning o‘zgarishini bashorat qilish uchun ishlatiladigan yondashuvning torligi bilan tavsiflanadi. Ko‘rsatilgan muammolarni asosan tizimli va situatsion tahlil metodologiyasiga asoslangan iqtisodiy barqarorlikni boshqarish mexanizmini shakllantirish orqali hal qilish mumkin.

Iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash korxonalardan bozor tendensiyalarini, raqobatchilar, yetkazib beruvchilarning xatti-harakatlarini va makroiqtisodiy ishbilarmonlik muhitining holatini bashorat qilish va har tomonlama hisobga olishni talab qiladi, ya‘ni korxonalarga tashqi va ichki omillarni hisobga olish hamda korxonani yanada barqaror rivojlantirishning uzoq muddatli strategik maqsadlarini hisobga oladigan kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishga imkon beradigan strategik konsepsiyaga asoslanishi lozim.

Ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyat jarayonida korxona doimiy ravishda xom ashyo, butlovchi qismlar yetkazib beruvchilar, tayyor mahsulot iste‘molchilari va raqobatchilar bilan bevosita va bilvosita munosabatlarga kirishadi. Ikkinchisi, har qanday korxonaning maqsadiga asoslanib - o‘z iste‘molchisini saqlab qolish, bozorda o‘z mavqeyini mustahkamlashga harakat qiladi va shu bilan boshqa korxonalarning mavqeyini zaiflashtiradi. Bunday sharoitda ularning faoliyatini istalmagan zarbalardan himoya qilib bo‘lmaydi. Ammo korxonaning bozorda qat‘iy pozitsiyasi korxonaning omon qolishining kalitidir. Shu sababli, kompaniya faoliyatini atrof-muhitning salbiy ta‘siridan himoya qilish, shuningdek, turli tahdidlarni tezda bartaraf etish yoki uning faoliyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmaydigan mavjud sharoitlarga moslashish qobiliyati zarurati doimiy mavjud.

Hozirgi kunda ko‘plab tadqiqotlar olib borilmoqda, ularning maqsadi iqtisodiy barqarorlik muammosini ko‘rib chiqishdir. Bu an‘anaviy omillar tufayli obyektiv o‘shish cheklovlariga erishilganligi sababli ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning qo‘shimcha omillaridan biri sifatida ko‘rib chiqila boshlandi.

Dastlab, “iqtisodiy barqarorlik” kabi tushuncha haqida yigirmanchi asrning ikkinchi yarmida, qayta tiklanmaydigan va cheklangan resurslar masalasi paydo bo‘lgan paytda mulohazalar yuritish boshlandi.

Barqarorlikni mulk sifatida ham ko‘rib chiqish mumkin. Bunday holda, ta‘rif quyidagicha bo‘ladi: barqarorlik-bu tizim har qanday o‘zgarishlarga duchor bo‘lgan barcha belgilar bilan saqlanadigan maxsus xususiyatdir [1].

Ilm-fanning turli sohalarida, masalan, ekologiya yoki psixologiyada barqarorlik ko‘plab omillar ta‘siriga qaramay, struktura o‘z yaxlitligini saqlaydigan va tebranishlardan keyin muvozanat holatiga qaytadigan xususiyat sifatida qaraladi.

Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan korxonaning faoliyati maqsadiga erishish uchun ketma-ket harakatlar majmui orqali amalga oshiriladi, ya‘ni yuqori sifatli mahsulotni yaratish va undan maqsadli foydalanish. Shu bilan birga, har qanday tizimning ishlash sifatining ajralmas xarakteristikasi uning barqarorligi hisoblanadi.

Umuman olganda barqarorlik ma’lum bir strategik xususiyatga ega bo’lib, uzoq muddatli istiqbolda turli xil iqtisodiy tizimlarni rivojlantirish uchun zarur shartlardan biridir. Shu munosabat bilan “iqtisodiy barqarorlik” tushunchasini quyidagicha aniqlash mumkin: bu dinamik xususiyatga ega va atrof-muhitning turli xil o‘zgarishlariga (ichki va tashqi) o‘z vaqtida moslashadigan hamda mavjud potentsialdan ancha samarali va faol foydalangan holda iqtisodiy harakatning ma’lum parametrlarini saqlaydigan tuzilmadir. Bularning barchasi bir davlatdan boshqa davlatga juda oson o‘tish imkonini beradi.

Yuqorida aytilganlarning barchasiga asoslanib, biz iqtisodiy tizim barqarorligining bir necha asosiy belgilarini aniqlashimiz mumkin:

- muvozanatli rivojlanish (vaqt, tuzilish va faoliyat sohalari bo‘yicha);
- faoliyat samaradorligi, kengaytirilgan ko‘payish.

Tizimli yondashuv nuqtayi nazaridan sanoat korxonalarining barqarorligi ma’lum ichki maqsadlarga ega bo‘lgan tizim elementlarining yaxlitligini nazarda tutadi [2].

Har bir korxona tashqi muhit bilan o‘zaro aloqada bo‘lib, u tashqi muhitdan mehnat, moliya, xom ashyo oladi va keyin bularning barchasini o‘z ishlab chiqarish tovarlariga aylantiradi. Shunday qilib, har bir korxona rejalashtirilgan ko‘rsatkichlardan kutilmagan og‘ish holatida tizimni muvozanat holatiga keltirish mexanizmlariga murojaat qilishi mumkin bo‘lgan o‘zini o‘zi boshqaradigan tuzilma degan xulosaga kelish mumkin.

Shunday qilib, korxonaning barqarorligi istalgan rejalashtirilgan natijalarni ta‘minlash uchun uning barcha tarkibiy elementlarini, shuningdek ko‘rsatkichlarni muvozanatlashtirishga bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. Tashkilotning barcha tarkibiy elementlari va tuzilmalarining umumiy soni o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarini tashkil qiladi. Bu, o‘z navbatida, muayyan iqtisodiy parametrlarda muvozanat holatini saqlashni ta‘minlaydi. Barqarorlik shartlarini amalga oshirish uchun ichki va tashqi o‘zaro ta‘sir omillarini aniqlash zarur.

Tashqi muhit, xususan uning holati iqtisodiy barqarorlikka eng katta ta‘sir ko‘rsatadi. Tizimning barqarorligi ko‘proq samaradorlikka bog‘liq va shu bilan birga samaradorlik tizimning iqtisodiy barqarorligiga o‘zaro ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Moliyaviy va iqtisodiy barqarorlik tushunchalarini aniqlash mutlaqo to‘g‘ri emas. Moliyaviy barqarorlik-bu kapital manbalari, aktivlar, asosiy va aylanma mablag‘lar nisbatiga bog‘liq bo‘lgan juda tor tushuncha. Korxonaning iqtisodiy barqarorligi, moliyaviy barqarorlik bilan taqqoslaganda, ancha keng va ko‘p o‘lchovli tushunchadir.

Makro va mikro darajadagi omillar korxonaning iqtisodiy barqarorligiga ta‘sir qiladi. Iqtisodiy barqarorlikning o‘shish omillarini tashqi va ichki qismlarga bo‘lish mumkin. Ichki omillarga ishlab chiqarish, boshqaruv, bozor va moliyaviy omillar kiradi. Ishlab chiqarish omillariga kompaniyaning asosiy vositalarining amortizatsiyasi, past mehnat unumdorligi va boshqalar kiradi. Boshqaruv omillari boshqaruv xodimlarining strategik xatolarida, risklarni boshqarishdagi xatolarda ifodalanadi. Bozor omillari kompaniyalarning past raqobatbardoshligi bilan tavsiflanadi. Moliyaviy omillarga samarasiz moliyaviy siyosat va moliyaviy nazoratning yetishmasligi kiradi.

Kompaniya faoliyatining tashqi muhitida iqtisodiy inqiroz ortiqcha ishlab chiqarish, inflyatsiya, ishsizlik va monopolizmning o‘shishida namoyon bo‘ladi. Iqtisodiy barqarorlik konsepsiyasida “inqirozni boshqarish” atamasi alohida rol o‘ynaydi. Inqirozni boshqarish obyekti korxonalarning moliyaviy nochorligi, shuningdek iqtisodiyotdagi inqirozli vaziyatlar bilan bog‘liq munosabatlardir [3].

Hozirgi vaqtda korxonalar atrof-muhit sharoitlari ta‘siri ostida yanada murakkab tizimlarga aylanmoqda. Birlashish va sotib olish orqali biznes bo‘linmalarini birlashtirish jarayoni mavjud. Bu ixtiyoriy va majburiy asosda sodir bo‘ladi. Bularning barchasi zamonaviy sharoitda korxonalar faoliyatini boshqarish usullariga yangi talablar qo‘yadi. Shu munosabat bilan har qanday zamonaviy korxona uchun eng muhim muammolardan biri uning qisqa va uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashdir.

Biroq, so‘nggi paytlarda mamlakatning ham, uning mintaqalarining ham barqaror iqtisodiy rivojlanishiga faqat sanoat, korxona va tashkilotlar kabi tarkibiy elementlarining iqtisodiy barqarorligi bilan erishish mumkinligi tobora aniq bo‘lib bormoqda. Har bir alohida korxonaning iqtisodiy barqarorligi mamlakatning barcha iqtisodiy tizimiga nafaqat o‘z salohiyatini saqlab qolish, balki uning sifat jihatidan yuksalishi va yangi raqobatbardosh tovarlar bilan xalqaro bozorlarga chiqishini ta‘minlash imkonini beradi.

Iqtisodiy obyektning barqarorligi bu individual, individual va alohida muvozanat to‘plamidir. Iqtisodiy obyektning barqaror muvozanati to‘plami beqaror bo‘lganlar sonidan oshib ketganda yuqori bo‘ladi. Korxonaning iqtisodiy holati bankrotlik arafasida turgan o‘ta beqarorlikdan nisbatan barqarorgacha bo‘lishi mumkin.

Barqarorlik buzilgan taqdirda, jarayonning yo‘nalishi muhim: beqarorlikning oshishi yoki uning zaiflashishi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar darajasida ziddiyat ham progressiv rivojlanish manbai bo‘lishi mumkin, garchi talab va taklif asosida ishlab chiqarilgan raqobat muhiti muvozanatni doimiy ravishda buzadi, ba‘zilarining iqtisodiy barqarorligini buzadi, shu bilan birga boshqa subyektlarning barqarorligini oshiradi.

Umuman olganda, iqtisodiy tizimning barqarorlik holati deganda uning ruxsat etilgan qiymatdan noqulay og‘ishdan keyin o‘z va qarz mablag‘lari hisobiga muvozanat holatiga qaytish qobiliyati tushuniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Борова, Ф. Ж., Думанова, А. Х., & Яхутлова, М. Л. (2012). Концепция устойчивого развития и его основные принципы. Экономические науки, (97), 127-130.
2. Деркач, Ю. В. (2012). Системный подход к устойчивому развитию предприятий. Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Экономика и управление, 25(3), 66-72.
3. Водополова, Н. В., & Масалитина, Н. Н. (2005). Кризисы в развитии предприятия: сущность понятия, возможности распознавания и управления. Вестник Гомельского государственного технического университета им. П.О. Сухого, (3 (22)), 084-092.

SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMIDA XARAJAT VA DAROMADLAR TAHLILNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Fozilov Xayotjon Raximovich,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida katta o‘qituvchi,
E-mail: hayotjon.fozilov@ferpi.uz, +998(95) 052 38 35

Annotatsiya. Maqolada sog‘liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish, tibbiyot muassasalarida xarajatlarni pasaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va tibbiy xizmatlar sifatini oshirish bilan birga daromadlarni oshirish zarurligi ko‘rib chiqilgan. Shu bilan birga sog‘liqni saqlash tizimining bugungi kundagi holati, sohada iqtisodiy islohotlar natijasi, tizimda iqtisodiy tahlil, xususan xarajat va daromadlar tahlili, uning xususiyatlari hamda tahlilni takomillashtirish masalalariga to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘liqni saqlash tizimi, xarajat va daromadlar tahlili, tahlilni takomillashtirish, sog‘liqni saqlash tizimidagi islohotlar, ma‘lumotlarni avtomatlashtirish, kategoriyalash, vizualizatsiya, benchmarking.

Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarning rivojlanib borishi, shubhasizki, muhim sohalar qatorida sog‘liqni saqlash tizimini ham muntazam tahlil qilib borish lozimligini ko‘rsatmoqda. Ayni damda ushbu sohada olib borilayotgan iqtisodiy islohotlardan ko‘zlangan maqsad sog‘liqni

saqlashning samaradorligi, qulayligi va sifatini oshirish, shuningdek, xarajatlarni kamaytirish va tizim barqarorligini ta‘minlashdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyot strategiyasining 61-maqsadida: “Tibbiy xizmatlardagi xususiy sektorning ulushini 25 foizga yetkazish”dek ustuvor vazifa belgilangan bo‘lib, ularni xususiy tibbiyotni yanada rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash, tibbiy faoliyatni yuritishda bino va inshootlarning yerto‘la qismidan foydalanish, shuningdek, laboratoriya va diagnostika bo‘limlari faoliyatiga qo‘yilgan talablarni yengillashtirgan holda xalqaro tajribadan kelib chiqib, belgilangan texnik jihatdan tartibga solish hujjatlarini qayta ko‘rib chiqish, tibbiy faoliyat ixtisosliklarini tashkil etishda moddiy texnik baza va tibbiy asbob-uskunalarga belgilangan eng kam talablarni soddalashtirish kabi vazifalar belgilangan[1].

Ta‘kidlash joizki, sog‘liqni saqlash tizimida tahlil qilish maxsus bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni, analitikdan ishga jiddiy yondashish va mas‘uliyatli bo‘lishni shuningdek, katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish uchun tegishli vositalar va usullardan foydalanishni talab qiladi. Bu esa albatta sog‘liqni saqlash jarayonlarini tartibga solish va asoslangan qarorlar qabul qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Sog‘liqni saqlash tizimida iqtisodiy tahlilni tashkil etish va o‘tkazishni takomillashtirish yo‘llaridan biri ma‘lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblanadi. Tibbiy yordamning xarajatlari, daromadlari, samaradorligi va sifati to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish imkonini beruvchi maxsus dasturiy ta‘minotni ishlab chiqish va joriy etish ma‘lumotlar bilan ishlashni sezilarli darajada soddalashtiradi va tezlashtiradi, shuningdek, tahliliy baholashlar aniqligini oshiradi [4].

Iqtisodiy tahlilni takomillashtirishning muhim jihati ham ushbu jarayonga jalb etilgan xodimlarning malakasini oshirishdan iborat. Ixtisoslashtirilgan kurslar va treninglar o‘tkazish ularga zamonaviy tahlil usullarini o‘zlashtirish, yangi yondashuv va vositalarni o‘rganish, o‘z faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Sog‘liqni saqlash tizimining turli ishtirokchilari o‘rtasida ma‘lumotlarni to‘plash va almashishning markazlashgan tizimini tashkil etish ham iqtisodiy tahlilni takomillashtirishda muhim qadamdir. Bu bizga turli manbalardan olingan ma‘lumotlarni birlashtirish, ularni o‘zaro tahlil qilish, tendensiyalarni aniqlash va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar yoki samarasizliklarni bashorat qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, sog‘liqni saqlashni iqtisodiy tahlil qilishda yangi metodologiya va yondashuvlarni tadqiq qilish va ishlab chiqishga e‘tibor qaratish lozim. Tibbiy texnologiyalarning tejamkorligi, tibbiy yordamning har xil turlari bo‘yicha xarajatlar va foydalarni baholash kabi sohalaridagi ishlanmalar sog‘liqni saqlash tizimida to‘g‘ri va o‘z vaqtida qaror qabul qilishga yordam beradi.

Nihoyat, sog‘liqni saqlash tizimining iqtisodiy samaradorligini baholashning aniq ko‘rsatkichlari va mezonlarini belgilash muhimdir. Bu muammoli hududlarni aniqlash, shuningdek, yangi jarayonlar va texnologiyalarni joriy etish natijalarini baholash imkonini beradi.

Sog‘liqni saqlash tizimida iqtisodiy tahlilni tashkil etish va o‘tkazishni takomillashtirish uzoq muddatli jarayon bo‘lib, tizimli va doimiy e‘tiborni talab qiladi. Biroq, uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi tibbiy xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirish, sifati va samaradorligini oshirish, shuningdek, sog‘liqni saqlash tizimidagi resurslardan samaraliroq va oqilona foydalanishni ta‘minlashi mumkin. Sog‘liqni saqlash tizimida iqtisodiy tahlilni takomillashtirish xususan xarajat va daromadlar tahlilini takomillashtirish uchun quyidagi strategiyalarni ko‘rib chiqish mumkin:

1. Ma‘lumotlarni avtomatlashtirish: Xarajat va daromadlarni kuzatish jarayonini avtomatlashtirish uchun moliyaviy dasturlar va tizimlardan foydalanish, ya‘ni hisob –kitoblarni va boshqa barcha operatsiyalarni bevosita kompyuterlar amalga oshiradi. Bu esa, ma‘lumotlarni tez va aniq yig‘ish imkonini beradi.

2. Kategoriyalash: Xarajat va daromadlarni turli kategoriyalarga ajratish. Masalan, xarajatlarni doimiy va o‘zgaruvchan, daromadlarni esa asosiy va qo‘shimcha deb tasniflash, ya’ni har bir xarajat turlari va ularning jami xarajatlardagi hissasi kompleks o‘rganish, xuddi shunday daromadlarni ham tasniflab o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, tahlilni osonlashtiradi.

3. Vizualizatsiya: Xarajat va daromadlar tahlilini yanada tushunarli qilish uchun grafiklar, diagrammalar va boshqa vizualizatsiya vositalaridan foydalanish. Bugungi kunda ushbu usullardan nafaqat xorijiy davlatlarda, balki mamlakatimizda ham juda keng foydalanilmoqda. Bu, ma’lumotlarni osonroq tushunish, natijalarga tezroq erishish va tahlilni osonlashtirib, soddalashtirib tahlil vaqtini qisqarishiga olib keladi.

4. Trendlarni aniqlash: O‘tgan davrlar bo‘yicha xarajat va daromadlar dinamikasini tahlil qilish bilan birga, bir necha muddatli davriy o‘zgarishlardan umumiy xulosa qilgan holda kelgusi bo‘lishi mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarni bashorat qilish demakdir. Bu, kelajakdagi xarajatlar va daromadlar haqida prognozlar qilish imkonini beradi.

5. Benchmarking: Sog‘liqni saqlash tizimi bo‘yicha mamlakatimiz tajribasini boshqa bir necha mamlakatlar tajribasi bilan bevosita solishtirish, ularning ilg‘or tajribalarini o‘zimizda qo‘llash, ularning bugungi kundagi sifatli va kamchiqim tibbiy sohalari o‘rganish, qulay va foydali tomonlarini joriy qilish. Bu, xarajatlar va daromadlar bo‘yicha samaradorlikni baholashga yordam beradi.

6. Xarajatlarni nazorat qilish: Xarajatlarni nazorat qilish va optimallashtirish uchun ichki nazorat tizimlarini joriy etish. Bugungi kun sog‘liqni saqlash tizimi xarajatlarni doimiy nazorat qilib borish bilan birga, imkon qadar o‘xshash va bir-biriga yaqin faoliyatlarni optimallashtirishini taqozo qilmoqda. Bu esa o‘z navbatida, keraksiz xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi.

7. Moliyaviy ko‘rsatkichlar: Xarajat va daromadlar tahlilini yanada chuqurlashtirish uchun moliyaviy ko‘rsatkichlarni (masalan, rentabellik, foyda marjasi) hisoblash va tahlil qilish. Ayniqsa bu sog‘liqni saqlash tizimidagi xususiy sektorlarda o‘z aksini topmoqda. Chunki barcha korxonalar ham o‘zining moliyaviy holati yaxshi bo‘lishi uchun astoydil harakat qiladi va albatta qaysidir ma’noda xarajatlarni minimallashtirish, foydani esa maksimallashtirishdan manfaatdordir.

8. Hisobotlar tayyorlash: Xarajat va daromadlar bo‘yicha muntazam hisobotlar tayyorlash. Ushbu hisobot ma’lumotlaridan xarajatlar va daromadlarning joriy davr holati va uni kelgusida yaxshilash mumkin bo‘lgan yo‘llari o‘rganiladi. Bu o‘z navbatida rahbariyatga qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

9. O‘qitish va malaka oshirish: Moliyaviy tahlil va hisobot tayyorlash bo‘yicha xodimlarni o‘qitish va malaka oshirish dasturlarini tashkil etish. Ayniqsa sog‘liqni saqlash tizimida kadrlarni o‘qitish va malakasini oshirish ishlari muhim sanaladi. Chunki xorijiy davlatlarning boy tajribasini doimiy ravishda o‘rganish va o‘z faoliyatimizda qo‘llash ayni paytda dolzarbdir. Ushbu strategiyalar xarajat va daromadlar tahlilini takomillashtirishga yordam beradi va tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilashga xizmat qiladi [5].

Sohani rivojlantirish va uni takomillashtirish bo‘yicha qabul qilingan me’yoriy hujjatlar qatorida asosan “Sog‘liqni saqlash sohasida ixtisoslashtirilgan tibbiy yordam ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5199-son hamda “Sog‘liqni saqlash vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-156 – sonli qaror va farmonlarning e’lon qilingani sog‘liqni saqlash tizimida tub burilish yasadi desak mubolag‘a bo‘lmaydi [2,3].

Xulosa qilib aytganda sog‘liqni saqlash tizimida so‘nggi paytlarda iqtisodiy islohotlarning jadal borishi tufayli quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga erishilganligini ko‘rish mumkin:

-Davolashning ijobiy natijasiga asoslangan moliyalashtirish modelini amalga oshirish (ish uchun to‘lov). Ushbu model tibbiyot muassasalari va ishchilarni ko‘rsatayotgan xizmatlar sifati va samaradorligiga qarab mukofotlashni taklif qiladi. Bunday tizim samarali davolanishni va ilg‘or tajribalarni rivojlantirishni rag‘batlantiradi.

- Sog‘liqni saqlashda xususiy sektorning rolini kuchaytirish. Ko‘pgina mamlakatlar xarajatlarni kamaytirish, xizmatlarning mavjudligi va sifatini yaxshilash maqsadida sog‘liqni saqlash tizimiga xususiy sarmoya va boshqaruvni jalb qilishga qaror qiladi.

- Sog‘liqni saqlash tizimida texnologiyalar va raqamli innovatsiyalarni joriy etish. Bunga jarayonlarni avtomatlashtirish va raqamlashtirish, elektron tibbiy yozuvlar va telemeditsina kiradi. Bunday innovatsiyalar samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash imkonini beradi.

- Tibbiy xizmatlar uchun haq to‘lash tizimini isloh qilish. Ko‘pgina mamlakatlar to‘lov hajmi bo‘yicha to‘lashdan natijalar va tibbiy xizmat sifati bo‘yicha to‘lashga o‘tmoqda. Bu tarif tizimini qayta tashkil etish, paketi tariflar va tibbiy xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha shartnomalarni joriy etishni o‘z ichiga olishi mumkin.

- Sog‘liqni saqlashda resurslar va moliyani boshqarishni takomillashtirish. Bunga yaxshi rejalashtirish, byudjetlashtirish va xarajatlarni nazorat qilish, shuningdek, takomillashtirilgan buxgalteriya hisobi va hisobot tizimlari kiradi.

Ushbu iqtisodiy islohotlardan ko‘zlangan maqsad sog‘liqni saqlash tizimining samaradorligi, qulayligi va sifatini oshirish, shuningdek, xarajatlarni kamaytirish va tizim barqarorligini ta‘minlashdan iborat.

Sog‘liqni saqlash vazirligi xalqaro tashkilotlar va xorijiy konsalting kompaniyalarini jalb etib, joriy yilning yakunigacha ilg‘or xorijiy tajriba asosida “Aholi salomatligi — 2030” milliy strategiyasini ishlab chiqadi. Unda quyidagilar amalga oshiriladi:

- birlamchi tibbiy-sanitariya xizmatini yanada yaqinlashtirish;
- aholi sog‘lom ovqatlanishini va jismoniy faolligini qo‘llab-quvvatlash, ularni aholi orasida har tomonlama targ‘ib qilish;
- onalik va bolalikni muhofaza qilish, aholining bu boradagi ehtiyojlarini qondirish;
- ixtisoslashgan tibbiy yordam ko‘lamini kengaytirish;
- tizimni to‘liq raqamlashtirish, qog‘ozbozlikka, asossiz byurokratiyaga va navbatlarga chek qo‘yish, aholiga tibbiyot muassasalariga murojaat qilganida qulayliklar yaratish;
- samarali boshqaruv usullarini joriy qilish va tibbiy xizmatlar sifatini oshirish;
- kadrlar salohiyatini oshirish, tibbiy ta‘lim va ilm-fanni rivojlantirish;
- xususiy sektorni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilish, DXSh loyihalarini amalga oshirish;
- tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;
- farmatsevtika tarmog‘ini samarali tartibga solish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi, 28.12.2018
2. “Sog‘liqni saqlash sohasida ixtisoslashtirilgan tibbiy yordam ko‘rsatish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5199-son 28.07.2022y.
3. “Sog‘liqni saqlash vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-156 –son 06.09.2023-y.
4. Косорукова И. В., Мощенко О. В., Усанов А. Ю. “Экономический анализ”: Учебник для бакалавриата и магистратури.— Москва: Университет “Синергия”, 2021. – 360
5. M.Y.Raximov, N.N.Mavlanov N.N.Kalandarova; Iqtisodiy tahlil. Darslik.— T.: “Iqtisod-Moliya”, 2022.

KORXONA RENTABELLIK DARAJASINI ANIQLASH YO‘LLARI

Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrasi assistneti

E-mail: g.gaybullayeva@ferpi.uz

Ne‘matov Fayzulloxon Yo‘ldoshxon o‘g‘li

Farg‘ona politexnika instituti 62-21 BH va A guruh talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada bozor munosabatlariga asoslangan erkin iqtisodiyot sharoitida rentabellik ko‘rsatkichlarining yangi tizimini, ularni aniqlash va tahlil qilish yo‘llarini ko‘rsatish hamda ularga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish evaziga ichki imkoniyatlarni axtarib topish orqali tahlil qilinayotgan korxona faoliyatining samaradorligini oshirish yo‘llarini ishlab chiqish o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: korxonaning moliyaviy natijalari, yalpi tushum, sof tushum, qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz solig‘i, ishlab chiqarish tannarxi, davr xarajatlari, dividend daromadlari, foizlar daromadi, qimmatli qog‘ozlar.

Korxonaning muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanishi uchun asosiy ko‘rsatkichlardan biri – bu rentabellikdir. Rentabellik korxonaning iqtisodiy samaradorligini, ya’ni uning xarajatlari va daromadlari o‘rtasidagi munosabatni ifodalaydi. U korxona tomonidan kiritilgan mablag‘lardan qanchalik foydali foydalanilganligini, foydaning umumiy daromadga yoki kapitalga nisbatan qay darajada oshganligini ko‘rsatadi. Korxona rahbarlari va aksiyadorlari rentabellik darajasi yordamida korxonaning rentabelligi va samaradorligini baholashlari mumkin.

Rentabellik korxonaning samarali ishlashini ta’minlovchi asosiy ko‘rsatkich bo‘lib, undan korxona faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha qarorlar qabul qilishda foydalaniladi. Rentabellik turli xil iqtisodiy sharoitlarda korxona moliyaviy barqarorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va samaradorlikni ta’minlash uchun zarur. Shuning uchun rentabellik korxona boshqaruvining moliyaviy tahlil vositasi sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Rentabellik ko‘rsatkichlari korxonaning foyda olish darajasi, aktivlardan samarali foydalanish va aksiyadorlar kapitalidan qaytish kabi ko‘plab omillarni o‘z ichiga oladi.

Savdo korxonalarining rentabelligi xo‘jalik faoliyatining natijalarini to‘la va har tomonlama tasvirlab beradi. Rentabellik savdo korxonalarini ishi samaradorligini ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichdir. Rentabellik korxonalar o‘z daromadlari bilan hamma xarajatlarni qoplaydilar va savdo korxonasi uchun hamda butun xalq xo‘jaligini rivojlantirish manfaati uchun sarflanuvchi qo‘shimcha foyda kasb etadilar.

Iqtisodiy tahlil qilishda rentabellik darajasini bir qancha usulda aniqlash mumkin. Savdo korxonasining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lgan foyda korxonaning samaradorligini bildirmaydi, chunki foyda summasi faqat yalpi daromad va muomala xarajatlarigagina bog‘liq bo‘lmay, balki tovar aylanish hajmiga ham bog‘liqdir. Shu sababli foydaning mutlaq miqdori bilan bir qatorda uning ko‘rsatkichi, rentabellik darajasi ham aniqlanadi. Rentabellik savdoda foiz hisobidagi foydaning tovar aylanishiga nisbatan hisoblab chiqiladi.

Savdo korxonalarining xo‘jalik faoliyatiga baho berish uchun yuqorida tilga olingan rentabellikning asosiy ko‘rsatkichi bilan bir qatorda rentabellikning boshqa ko‘rsatkichlaridan ham foydalaniladi. Bu ko‘rsatkich korxonalarda mavjud bo‘lgan asosiy va aylanma mablag‘laridan foydalanish samaradorligini bildiradi. Bu holda rentabellik darajasi foydaning asosiy va aylanma mablag‘lariga nisbati bilan aniqlanadi.

Agar rentabellikni foiz hisobidagi foydaning muomala xarajatlariga nisbati sifatida hisoblab chiqsak, u holda xarajatlarning umumiy samaradorligini ifodalovchi ko‘rsatkichiga ega bo‘lamiz.

Bozor munosabatlariga asoslangan erkin iqtisodiyot sharoitida rentabellik ko‘rsatkichlarining yangi tizimini, ularni aniqlash va tahlil qilish yo‘llarini ko‘rsatish hamda ularga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish evaziga ichki imkoniyatlarni axtarib topish orqali tahlil qilinayotgan korxona faoliyatining samaradorligini oshirish yo‘llarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Eng avvalo, korxona rentabelligini ifodalovchi ko‘rsatkichlarining bozor munosabatlariga mos yangi tizimini ishlab chiqish lozim. Bu ko‘rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

- korxona ishlab chiqarish faoliyati rentabelligi;

- sotilgan mahsulot rentabelligi;
- iqtisodiy salohiyat rentabelligi;
- asosiy vositalar rentabelligi;
- aylanma mablag‘lar rentabelligi;
- nomoddiy faollar rentabelligi;
- mehnat salohiyati rentabelligi;
- moliyaviy salohiyat rentabelligi;
- o‘z mablag‘lari rentabelligi;
- chetdan jalb qilingan rentabelligi;
- ishlab chiqarish fondlari rentabelligi;
- aktivlar rentabelligi.

Bundan tashqari qaysi sohada nimani tahlil qilishiga qarab rentabellik ko‘rsatkichlarining boshqa turlarini ham aniqlash mumkin bo‘ladi.

Korxonaning ishlab chiqarish faoliyati rentabelligini ifodalovchi ko‘rsatkichlarni aniqlash uchun sof foydani mahsulotning tannarxiga bo‘lish orqali aniqlanadi.

Xususan, hozirgi vaqtda dolzarb hisoblangan xususiy kapital tahlilini rivojlantirish va takomillashtirish bo‘yicha quyidagi takliflarni keltirib o‘tmoqchimiz:

- eng avvalo xususiy kapital tahlili bo‘yicha zarur ma‘lumotlarni iqtisodiy adabiyotlardan olish imkoniyatining cheklanganligini inobatga olgan holda, ushbu mavzu bo‘yicha nazariy ma‘lumotlarni to‘liq va kengaytirilgan shaklda sistemalashtirish (jamlash) lozim;

- xususiy kapital ko‘rsatkichlari tahlili bilan bog‘liq bo‘lgan koeffitsiyentlarni xalqaro hisob hamda tahlil yutuqlarini chuqur o‘rgangan holda mamlakatimiz hisob va tahlil tizimiga joriy etish lozim;

- korxona xususiy kapitali tahlilini takomillashtirishda mulkchilik shakli va tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda mavzularni farqlash, ya‘ni sohalarga yo‘naltirilgan holda mukammallashtirish, milliy iqtisodiyotimizga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning kirib kelishiga, xorijiy kapital ishtirokidagi qo‘shma korxonalarning moliya-xo‘jalik faoliyatining rivojlanishiga, pirovardida mamlakatimiz iqtisodiyotining yanada yuksalishi va taraqqiy etishiga muhim omil bo‘lishi tabiiydir, albatta.

Biznesning rentabelligini aniqlash biznesning moliyaviy salomatligi va muvaffaqiyatini tushunish uchun muhimdir. Bu sof foyda, yalpi foyda va operatsion foyda marjasi kabi asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlarni hisoblash va tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Sof foyda umumiy daromaddan jami xarajatlarni, shu jumladan soliqlar va operatsion xarajatlarni ayirish yo‘li bilan olinadi, bu esa barcha xarajatlarni qoplaganidan keyin qancha daromad qolishi haqida aniq ma‘lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Tahlil jarayonida ma‘lum iqtisodiy kategoriyalarni ifodalovchi ko‘rsatkichlarni aniqlash o‘ta muhim. Lekin ularning o‘zgarishini, ayniqsa shu o‘zgarishlarga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash va ularning ta‘sirini hisoblash tahlilning eng muhim vositasidir. Shu tufayli rentabellikni ifodalovchi har bir ko‘rsatkichni alohida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Paxta-to‘qimachilik klasterlari faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini tubdan isloh qilish hamda sohaning eksport salohiyatini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. 2023-yil 10-yanvar. PF-2-son.

2. Dilshodaxon Eshmuhammadovna Safarova, & Gulbahor Mahmudovna Gaybullayeva (2021). TO‘QIMACHILIK KORXONALARI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MOLIYAVIY RESURLARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI. Scientific progress, 2 (2), 1295-1300.

BOSHQARUV TAHLILI KONSEPSIYASI UNING OBYEKTлари, MAQSADLARI VA YO‘NALISHLARI

Ibragimova Zarema Zokirovna,

Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti,

e-mail: z.z.ibragimova@ferpi.uz, +99890 585 42 26.

Annotatsiya. So‘nggi yillarda, mahalliy iqtisodiy fanning jadal rivojlanishi davrida nafaqat amaliy metodologiyalarni ishlab chiqishga, balki maxsus bilim sohalarini alohida ilmiy yo‘nalishlarga ajratishning uslubiy asoslanishiga ham qiziqish aniq bo‘ldi. Boshqaruv tahlili iqtisodiy fanlarda yaqqol misol bo‘la oladi. Shunday qilib, bugungi kunda zamonaviy uslubiy darajada xo‘jalik yurituvchi subyektlarni boshqarish amaliyotida qo‘llaniladigan ko‘plab usullar va nazariy qoidalarni umumlashtirish va iqtisodiy fanning maxsus bo‘limi – boshqaruv tahlilini ajratish talab etiladi. Muallif ushbu ish doirasida ushu masalani umumlashtirishga harakat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv tahlili, boshqaruv axborot bazasi, qaror qabul qilish usullari, strategik menejment, boshqaruv usullari, moliyaviy tahlil.

Dunyodagi moliyaviy-iqtisodiy beqarorlik korxonalarni tobora kuchayib borayotgan raqobat tufayli o‘z faoliyatini yaxshilashning yangi usullarini izlashga majbur qilmoqda. Bu raqobatbardosh ustunlikka erishishga imkon beradigan kuchli moliyaviy holatni saqlab qolish uchun moliyaviy siyosatini, xodimlarni rag‘batlantirish tizimlarini, shuningdek debitorlik qarzlarini boshqarish va sheriklarning ishonchliligini baholashni optimallashtirish nuqtayi nazaridan boshqaruvni tahlil qilishning yanada ilg‘or usullarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

O‘tish davrida ikkita tushunchaning o‘zaro ta‘sirini: moliyaviy, boshqaruv hisobi negizida ularni umumlashtirgan boshqaruv tahlilini vujudga keltirdi:

Boshqaruv tahlili tuzatish va qaror qabul qilish usuli sifatida;

Boshqaruv hisobi boshqaruv axborot bazasi tushunchasi sifatida.

Ya‘ni, boshqaruv hisobining funksiyalari (buxgalteriya hisobi, rejalashtirish va nazorat funksiyalaridan tashqari) analitik funksiyani ham o‘z ichiga oladi. Uni amalga oshirish uning obyektlari, maqsadlari va vazifalari, shuningdek ko‘rsatmalari nuqtayi nazaridan iqtisodiy tahlilning ajralmas qismi bo‘lgan boshqaruv tahliliga yuklatilgan.

Boshqaruv tahlili-bu kompaniyalarning sanoat xususiyatlarini hisobga olgan holda va oqilona operatsion va kelajakdagi boshqaruv qarorlarini qabul qilishga qaratilgan maxfiy operatsion ma‘lumotlardan foydalanishga asoslangan tashkilotlarning biznes jarayonlarining ichki tahlilidir.

Boshqaruv tahlili strategik menejmentning elementi sifatida joylashtirilgan bo‘lib, u tashkilotlarni boshqarishni takomillashtirishning yangi usullarini ishlab chiqishga yordam beradi, bu esa ko‘rib chiqilayotgan maqsad va vazifalar nuqtayi nazaridan boshqaruv tahlili haqidagi tushunchamizni kengaytiradi. Shunday qilib, agar ilgari xorijiy va mahalliy amaliyotda xarajatlarni baholash, xarajatlarni hisoblash va xarajatlarni boshqarish boshqaruv tahlilining asosiy maqsadi sifatida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa, bugungi kunda bu hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalarning faqat kichik bir qismidir [1].

Binobarin, kompaniya jarayonlari yanada murakkab va xilma-xil bo‘lib borishi bilan uning funksiyalari sonining ko‘payishi hisobiga boshqaruv tahlilining maqsadli chegaralarini kengaytirish zarurati tug‘iladi. Boshqa sabablarga barcha mumkin bo‘lgan yechimlardan to‘g‘ri yechimni tanlash zarurati va iqtisodiy mexanizm faoliyatini yaxshilash uchun yangi boshqaruv usullarini izlash kiradi. Shunday qilib, boshqaruv tahlilining maqsadi quyidagicha belgilanishi mumkin: biznesni boshqarish samaradorligini oshirish orqali strategik siyosatni amalga oshirishga ko‘maklashish [2].

Boshqaruv tahlilini o‘tkazish uchun me‘yoriy hujjatlarda standart amaliyot mavjud emas, bu tahlilning turli usullaridan foydalanishga imkon beradi, shuning uchun individual yondashuv mumkin degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Boshqaruv tahlili boshqaruv hisobi tomonidan taqdim etilgan ma’lumotlarga asoslanadi, ammo u iqtisodiy tahlildan ajratilgan. Shuning uchun boshqaruv tahlili tashkilotning o‘tmishdagi, joriy va kelajakdagi faoliyatini baholashga qaratilgan tashkilotdagi moliyaviy-iqtisodiy jarayonlarni hisobga olish, tahlil qilish va nazorat qilishning asosiy funksiyalaridan birini bajaradigan boshqaruv hisobi va iqtisodiy tahlilning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

Xorijiy va mahalliy akademik iqtisodchilarning yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqish boshqaruv tahlili jarayonida hisobga olinishi kerak bo‘lgan sohaga xos xususiyatlarga ega degan xulosaga keldi. Masalan, tashkilotlarda boshqaruv tahlilining vektorlari quyidagilardir: inventarizatsiyani tahlil qilish, savdo tahlili, debitorlik qarzlarni tahlil qilish va xarajatlarni tahlil qilish. Ushbu vektorlarning har biri ham o‘ziga xos sanoat xususiyatlariga ega.

Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish shartlari boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilish uchun ilg‘or texnologiyalardan foydalanishni talab qilishi aniqlandi, bu tashkilot rahbari uchun ham, barcha darajadagi menejerlar uchun ham juda muhimdir. Buning sababi shundaki, zamonaviy texnologik qarorlarni qabul qilish tartib-qoidalaridan, shu jumladan buxgalteriya hisobi va soliq tizimlaridan foydalanadigan tashkilotlarga yuqori raqobatbardosh bozorda omon qolishi, rivojlanishi va yaxshi ishlashi mumkin.

Faqat shu fan tomonidan ko‘rib chiqiladigan va shu fan nuqtayi nazaridan eng muhim deb tasavvur qilinadigan o‘rganish obyekti xos bo‘lgan xususiyatlar majmui uning predmetini shakllantiradi. Masalan, buxgalteriya hisobi tashkilotning iqtisodiy faoliyatini iqtisodiy hayot faktlarining diskret to‘plami sifatida ko‘rib chiqadi [3], bu buxgalteriya nazariyasining predmetini tashkil etadi. O‘z navbatida, boshqaruv qarorlarini qabul qilish nazariyasi iqtisodiy faoliyatni yechimlarni talab qiladigan boshqaruv vazifalari zanjiri sifatida ko‘rib chiqadi va shu bilan ushbu vazifalar ushbu fanning predmetiga aylanadi. Boshqa tomondan, boshqaruv tahlili iqtisodiy faoliyatni birinchi navbatda boshqaruv muammolari va tashkilotning maqsadlariga muvofiq qayta ishlangan va taqdim etilgan ma’lumotlarning maxsus turi asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlari natijasida yuzaga keladigan hodisalarning sabab zanjiri sifatida ko‘rib chiqadi.

Bunday ma’lumotlarni (turli xil ma’lumotlar) bir bo‘limdan boshqasiga, bir boshqaruv darajasidan boshqasiga o‘tkazmasdan tashkilotda boshqarish mumkin emas. Shunday qilib, boshqaruv tahlili predmetining mazmuni tashkilotlarda boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimida aylanib yuradigan axborot oqimlarining tuzilishi va tarkibidir.

Boshqaruv tahlili bir nechta iqtisodiy fanlar va menejmentning birlashmasida yotadi va shuning uchun, bir tomondan, iqtisodiyotning maxsus sohasi sifatida, ikkinchi tomondan – tashkilotni boshqarish amaliyotining funksiyalaridan biri sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin.

Fan usuli deganda fan o‘z mavzusini qanday va qanday texnikalar bilan o‘rganishi tushuniladi. Ta’rifga ko‘ra, boshqaruv tahlilining asosiy umumiy ilmiy texnikasi (usuli) tahlil, ya’ni, o‘rganilayotgan obyektni uning tarkibiy qismlariga bo‘lish. Samarali boshqaruv tahlilining zaruriy sharti qaror qabul qiluvchilar uchun tavsiyalar ishlab chiqishdir, shuning uchun ikkinchi muhim usul sintez – vazifaning alohida elementlarini birlashtirish va uni hal qilishdir.

Boshqaruv tahlilida tashkilotda boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimidagi axborot oqimlarining xususiyatlarini o‘rganish va tan olish usuli–modellashdir bir xil darajada muhim rol o‘ynaydi. Bu sizga ma’lum boshqaruv muammolarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri va to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki maxsus yaratilgan tasvirlar va ularning tavsiflari, ya’ni modellar orqali hal qilishda muhim bo‘lgan axborot oqimlarining elementlarini o‘rganishga imkon beradi. Boshqaruv tahlili usulini fan sifatida shakllantiradigan yordamchi metodlar idealizatsiya, umumlashtirish, tizimlashtirish va boshqalar. Umumiy ilmiy usullardan tashqari, boshqaruv tahlili boshqa fanlarda, birinchi navbatda matematika, statistika, buxgalteriya hisobida ishlab chiqilgan usullardan keng foydalanadi.

Muayyan tashkilotlarda qanday usullardan foydalanish uning boshqaruvi oldida turgan boshqaruv muammolarining xususiyatiga bog‘liq. Umumiy qabul qilingan nuqtayi nazarga muvofiq tashkilotlarda boshqaruv faoliyati sohasiga moddiy, moliyaviy va inson resurslarini taqsimlash to‘g‘risida qaror qabul qilish kiradi. Menejmentning barcha uch yo‘nalishi bo‘yicha qarorlar

axborot ta‘minotini talab qiladi, faqat ularda qo‘llaniladigan analitik usullarning chastotasi farq qiladi. Masalan, moliyaviy qarorlarni qabul qilishda ko‘pincha matematik va statistik usullar qo‘llaniladi, ular kadrlar masalalarini hal qilishda juda kam qo‘llaniladi.

Agar boshqaruv tahlilini tashkilotning amaliy faoliyatida ilmiy bilimlarni amalga oshirish usuli deb hisoblasak, unda biz uning maqsadi va aniqroq vazifalarini shakllantirishimiz mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, individual boshqaruv muammolarini hal qilish uchun axborot bazasini shakllantirish boshqaruv tahlili vazifalarining umumiy formulasi sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Ushbu muammolar va yechimlar quyidagilar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin:

- tashkilot segmentlari o‘rtasida axborot almashinuvini samarali tashkil etish;
- tashkilotning tashkiliy tuzilmasi, funksiyalari va segmentlarini qurish yoki qayta qurish;
- tashkilotning alohida segmentlari (filiallar, funksional bo‘linmalar yoki boshqa javobgarlik markazlari) faoliyatini baholash;

- alohida obyektlarni bir-biri bilan tartiblash yoki o‘zaro bog‘lash qoidalarini ishlab chiqish, bunga ehtiyoj iqtisodiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlari va tashkilotning maqsadlari bilan bog‘liq;

- oldingi qarorlarni amalga oshirish natijalarini baholash;
- assortiment tarkibini tanlash, ishlab chiqarish va sotish siyosati, tashkilotning ishbilarmonlik muhitining barcha ishtirokchilari bilan munosabatlar siyosati;

- tashkiliy rejalashtirishga yondashuvlarni ishlab chiqish va barcha darajadagi rejalarning bajarilishini nazorat qilish va boshqalar.

Bu ro‘yxat, albatta, to‘liq emas. Ushbu muammolarning birortasini hal qilishda boshqaruv tahlilining vazifalari aniqlanadi. Umumiy bo‘lganlarga quyidagilar kiradi:

- muayyan boshqaruv muammolarini hal qilish uchun kiruvchi va chiquvchi ma‘lumotlar massivlarini yaratish metodologiyasini tanlash;

- ushbu muammoni tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tizimini va uni hal qilish yo‘llarini ishlab chiqish;

- ushbu boshqaruv muammosini hal qilishda eng foydali bo‘lgan analitik texnika va protseduralarni tanlash va ularni muayyan vaziyatga moslashtirish;

- ushbu muammoga xos bo‘lgan cheklovlarni, uni hal qilish usullarini yoki ishlatilgan analitik usullarni aniqlash;

- kiruvchi ma‘lumotlarning mavjud massivlarida tanlangan analitik texnika va protseduralarni amalga oshirish;

- tashkilotdagi qaror qabul qiluvchilarga tahliliy protseduralar natijalarini taqdim etish;

- qaror qabul qiluvchilar uchun muammoning muqobil yechimlaridan birini tanlash mezonlari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Zamonaviy adabiyotida biz boshqaruv tahlilini mustaqil fan sifatida shakllantirishga qaratilgan faqat bitta jiddiy urinishni bilamiz, uning muallifi M. A. Vaxrushina [4]. Uning ta‘rifi haqida batafsil munozaraga kirmasdan, shuni ta‘kidlash kerakki, u boshqaruv tahlilini boshqaruv qarorlarini qabul qilish manfaatlariga xizmat qiladigan iqtisodiy tahlil bo‘limi sifatida ham ko‘rib chiqadi.

Shuningdek, biz “boshqaruv tahlili” atamasi ma‘nosining noaniqligini qayd etamiz. Birinchi ma‘noda, uni maxsus bilim sohasi sifatida ko‘rib chiqish mumkin, uning obyekti va predmeti, shuningdek, uni iqtisodiyotning alohida sohasiga ajratish maqsadga muvofiq deb hisoblashimizning sabablari, biz yuqorida ko‘rib chiqdik; ikkinchi ma‘noda, bu amaliy faoliyat sohasi, tashkilotlarda alohida boshqaruv funksiyasi. Boshqaruv tahlili ilmiy bilimlar sohasi sifatida boshqaruv amaliyoti manfaatlarida ishlab chiqiladi va shakllanadi.

Shunday qilib, yuqorida aytilganlarning barchasi boshqaruv tahlilini iqtisodiyot va amaliyotning maxsus bo‘limi sifatida aniqlashga imkon beradi, uning maqsadi tashkilotdagi boshqaruv qarorlarini qabul qilish tizimiga ma‘lumotlarni qayta ishlash va taqdim etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Управленческий анализ: учебник для магистров/ Н. А. Никифорова, В. Н. Тафинцева; под общ. ред. Н. А. Никифоровой. — М. : Издательство Юрайт, 2015. — 442 с.
2. Бурыкин, Е. С. (2022). Подходы к принятию оптимального управленческого решения: рациональный и интуитивный. Вестник Московского университета имени СЮ Витте. Серия: Экономика и управление, (2 (41)), 74-80.
3. Moliyaviy tahlil. Darslik. / M.Y.Raximov, N.N.Kalandarova; – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 736 b.
4. Вахрушина, М. А., Лялькова, Е. Е., Демина, И. Д., Ситникова, В. А., Сидорова, М. И., Алейникова, М. Ю., & Малиновская, Н. В. (2015). Управленческий анализ.

BASIC INFORMATION SOURCES AND TYPES OF ANALYSIS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES

Karimov Eminjon Gapardjonovich,

*Doctoral student at Ferghana Polytechnic Institute,
E-mail: eminjon321@gmail.com, +998912028546.*

Abstract. This article examines the essential information sources and types of analysis required for conducting financial analysis of enterprises. Financial analysis is crucial for assessing a company's economic condition, profitability, and sustainability. The article provides detailed information on financial reports, comparative analysis, and other analytical methods. This material will be useful for practical research and assist managers and financial professionals in making financial decisions.

Keywords: financial analysis, information sources, types of analysis, enterprise, financial reports, profitability, economic condition, comparative analysis

The financial analysis of enterprises is essential for assessing their economic health and performance. This analysis relies heavily on various financial documents that provide crucial insights into a company's operations. This article aims to detail the necessary documents for financial analysis and outline their importance in facilitating informed decision-making.

1. Balance Sheet

- Importance : The Balance Sheet reflects the financial position of an enterprise at a specific date, allowing for a comparison of assets, liabilities, and equity.

- Analysis possibilities :

- Liquidity Analysis : Comparing current assets with current liabilities assesses the company's ability to cover short-term debts.

- Financial Stability Analysis : The ratio of liabilities to equity indicates the company's financial stability.

- Investment Efficiency : Profitability of assets can be analyzed to evaluate how effectively the company utilizes its resources.[1,2]

2. Income Statement

- Importance : This document displays the company's revenues, expenses, and net profit, enabling analysis of profitability and operational efficiency.

- Analysis possibilities :

- Profit Analysis : Gross profit margin and net profit margin indicate how efficiently profit is generated.

- Operational Efficiency : Comparing operating income and expenses assesses the profitability of core activities.

- Growth Rate Analysis : Year-on-year comparisons track revenue growth and operational efficiency.[1,2,3]

3. Cash Flow Statement

- Importance : The Cash Flow Statement illustrates where cash comes from and where it is spent, reflecting cash flow in operational, investment, and financial activities.
- Analysis possibilities :
- Operational Activity Analysis : Shows cash generated from the company's main activities.
- Investment Activity Analysis : Assesses investment opportunities and asset investment efficiency.
- Financial Stability Analysis : Analyzing cash flows related to borrowing and repayments evaluates financial stability.[3,5,6]

4. Statement of Changes in Equity

- Importance : This document details changes in the company's equity, providing insights into shareholder contributions and equity changes.
- Analysis possibilities :
- Equity Efficiency : Evaluates the increase or decrease in the owners' stake.
- Dividends and Reinvestments : Analyzes the distribution of profits as dividends and their reinvestment.[4,5]

5. Notes to Financial Statements

- Importance : These notes provide additional explanations to financial statements, offering comprehensive information for analysts.
- Analysis possibilities :
- Risk and Valuation Methodology : Reviewing risks and details on liabilities evaluates financial stability.[4,6]
- Valuation Methods Used : Provides insight into how assets, liabilities, and equity were accounted for.

The analysis of an organization's financial statements is the process of evaluating a company's financial statements (for example, a balance sheet or income statement). Financial statements capture financial data, which is usually estimated using various financial ratios and methods. The assessment and analysis of financial statements allow you to assess the liquidity, profitability, efficiency of the entire company and cash flow processes. The purpose of analyzing the company's financial statements is to identify both positive and negative trends in these areas.

Financial statements usually contain data for several years. Analysis and audit of financial statements are evaluation methods for determining the past, current and projected performance of the company. Financial analysis based on accounting statements can be supplemented by an analysis of management reports.

Table 1.

Analysis of the financial statements of the organization

Analysis	Balance Sheet	Income Statement	Cash Flow Statement	Statement of Changes in Equity	Notes to Financial Statements
Liquidity Analysis	✓				
Financial Stability Analysis	✓		✓		
Investment Efficiency	✓				
Profit Analysis		✓			
Operational Efficiency		✓			
Growth Rate Analysis		✓			
Operational Activity Analysis			✓		
Investment Activity			✓		

Analysis					
Financial Stability Analysis	✓		✓		✓
Equity Efficiency				✓	
Dividends and Reinvestments				✓	
Risk and Valuation Methodology					✓
Valuation Methods Used					✓

As the valuation methodology depends on the goals and functions of enterprise valuation, so the methodology of financial analysis (definition of a system of analytical indicators and comparison criteria) depends on the goals and functions of business valuation. At the same time, within the framework of a certain goal, when conducting a business assessment, the choice of a specific assessment method also depends on the results of the financial analysis carried out.

In the case of a normal financial condition, the net asset method is chosen in the cost approach. If the solvency of the enterprise cannot be restored, and the dynamics of financial indicators is negative, then the choice of the liquidation value method within the cost approach will be justified. In this case, the evaluation result may be negative, which indicates that the company cannot fully repay its obligations.

With positive dynamics of financial indicators, stable incomes, approximately the same in years, the income capitalization method is applied within the framework of the income approach. If the dynamics of financial indicators is positive, the financial situation is stable, there is an approximately constant rate of income growth over the years, the Gordon model is applied.

When implementing a comparative approach, the results of the analysis of the financial condition of the valuation object and analogous enterprises will allow for more correct comparison of information, reasonable adjustments to the sales prices of analogous enterprises of their shares, blocks of shares, single shares, taking into account the financial condition.

These financial documents collectively allow for a complete analysis of a company's financial status and performance. By detailing the importance of each document and the analyses that can be performed, this article contributes to a deeper understanding of financial analysis. Additionally, incorporating key financial indicators used for analysis will further enhance the article's scientific value.

References:

1. Дьяконов, А. А. (2015). Финансовый анализ: теория и практика. Москва: Инфра-М.
2. Ковалев, В. В. (2014). Финансовый анализ для менеджеров. Москва: Юрайт.
3. Шеремет, А. Д., & Сафронова, Е. А. (2018). Методы финансового анализа. Москва: ИНФРА-М.
4. Соболев, А. И. (2017). Финансовый анализ: подходы, методы и применение. Санкт-Петербург: Питер.
5. Финансовая отчетность и ее анализ. (2016). Под ред. Т. Г. Вакуленко. Москва: КНОРУС.
6. Баранов, В. Н. (2019). Анализ финансовых результатов деятельности предприятия. Москва: Юрайт.

ИНВЕСТИРОВАНИЕ В ЦЕННЫЕ БУМАГИ В УЗБЕКИСТАНЕ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

*Кенжебаева Гульфуза Рахматиллаевна,
Ферганский политехнический институт*

*старший преподаватель, кафедры “Бухгалтерский учета и аудит”,
E-mail: gulfuza.kenjebayeva@ferpi.uz, тел: +998 91 670 62 99.*

Аннотация. В статье рассматривается финансовый рынок как ключевой элемент современной рыночной экономики, выполняя функции "нервного центра" экономики. Он представляет собой сложную систему, включающую множество участников, таких как финансовые посредники, работающие с различными финансовыми инструментами и обеспечивающие управление финансовыми процессами. Статья направлена на ознакомление с этой структурой и предоставление базовых знаний, а также использование современных технологий для потенциала участия в ней.

Ключевые слова: финансовый рынок, ценные бумаги, долевыe и долговые ценные бумаги, облигации, инвестиции, фьючерсы, купон.

Рынок ценных бумаг является частью как денежного, так и капиталовложений, составляющих финансовый рынок. Понятие "финансовые рынки" охватывает более широкий спектр, включая прямые банковские кредиты, внутрифирменные кредиты, перераспределение финансов через пенсионные системы и страхование. [1]

Финансовые рынки можно классифицировать по нескольким критериям:

- По характеру движения ценных бумаг (первичный и вторичный)
- По форме организации (организованные и распределенные)
- По сроку предоставления средств (рынок денег и рынок капиталов)
- По принципу возвратности (долговые обязательства и рынок собственности)

Основная цель функционирования рынка ценных бумаг заключается в создании механизма для привлечения инвестиций в экономику, связывая тех, кто нуждается в средствах, с теми, кто желает инвестировать свои избыточные доходы. Важно, чтобы рынок ценных бумаг обеспечивал эффективную передачу инвестиций, что должно подтверждаться юридической силой. [2]

Полноценное выполнение задач рынка ценных бумаг возможно только при наличии ликвидности, то есть достаточного числа покупателей и продавцов, способных удовлетворять спрос и предложение.

Объекты финансовых инвестиций можно классифицировать следующим образом: [3]

1. По виду имущественных требований: долговые (облигации, векселя и др.), имущественные (акции)
2. По способу передачи прав: именные (именные векселя, акции), на предъявителя (сберегательные книжки), ордерные (векселя)
3. По степени овеществления: материальные (золото, деньги), нематериальные (бездокументарные ценные бумаги)

Ценные бумаги – это не просто статичная категория фондового рынка, их использование требует знания специфики их обращения. К ценным бумагам относятся: государственные облигации, векселя, чеки, депозитные сертификаты, банковские сберегательные книжки на предъявителя и другие документы, определенные законами.

Эмиссионная ценная бумага характеризуется следующими признаками:

1. Закрепляет имущественные и неимущественные права, подлежащие удостоверению и передаче согласно установленным формам и порядкам.
2. Размещается выпусками.
3. Имеет объем и сроки осуществления прав в рамках одного выпуска.

На территории Узбекистана обращаются следующие виды ценных бумаг:

Акции акционерных обществ, подтверждающие право на долю в собственных средствах и доход от деятельности. Облигации, удостоверяющие заемные отношения, где доход выплачивается через купоны. [4] Купон – это часть облигационного сертификата,

дающая право на получение процента. Государственные долговые обязательства также удостоверяют заемные отношения, где должником является государство или его органы.

Производные ценные бумаги дают право их владельцу на покупку или продажу других ценных бумаг и могут включать фьючерсы, опционы, варранты и коносаменты. Фьючерс – это биржевой контракт, обязательный для выполнения, а опцион – это договор, дающий право купить или продать актив по фиксированной цене. Варрант – это складская расписка, позволяющая передавать права на товар и использовать его в качестве залога. Коносамент – документ, удостоверяющий право собственности на груз.

Владелец ценной бумаги получает доход от ее владения и распоряжения, который может быть получен различными способами, такими как фиксированные процентные платежи, дивиденды, доходы от индексации и другие. [4]

Процедура проведения биржевых и внебиржевых операций по купле-продаже акций акционерных обществ, а также облигаций и производных ценных бумаг, осуществляется на территории Узбекистана в соответствии с Положением о порядке совершения и регистрации сделок с ценными бумагами.

Важным моментом является то, что все сделки с ценными бумагами, осуществляемые на организованных рынках, выполняются в электронной форме. Это исключает необходимость в бумажной документации. В то же время, другие сделки требуют письменного оформления и подлежат обязательной регистрации в соответствии с установленными правилами.

На вторичном рынке купля-продажа акций акционерных обществ может осуществляться исключительно на биржевых и организованных внебиржевых рынках ценных бумаг, за исключением случаев, прямо предусмотренных законодательством Республики Узбекистан.

При заключении сделок с ценными бумагами стороны должны согласовать несколько ключевых условий:

Вид и полное название ценных бумаг (рекомендуется указывать регистрационный номер);

Сроки и способы передачи ценных бумаг и их оплаты, а также условия для страхования коммерческого риска, если таковые предусмотрены; Размер комиссии за осуществление сделки.

Регистрация сделок с ценными бумагами осуществляется следующими организациями:

1. Организаторами внебиржевых торгов, фондовыми биржами и фондовыми отделами валютных бирж – для сделок, проведенных на их площадках;

2. Центральным депозитарием и инвестиционными посредниками, которые обслуживают продавцов ценных бумаг

На торговых площадках организаторов биржевых и внебиржевых торгов допускаются только операции по купле-продаже ценных бумаг и их производных.

Законодательство Республики Узбекистан устанавливает всеобъемлющую структуру для раскрытия информации о различных заинтересованных сторонах, участвующих в рынке ценных бумаг. Эмитенты ценных бумаг обязаны предоставлять прозрачную информацию для обеспечения доверия инвесторов и целостности рынка.

Помимо эмитентов, на рынке есть несколько ключевых игроков, известных как профессиональные участники рынка. Эти профессиональные участники рынка, включая брокеров и инвестиционные компании, играют важную роль в содействии торговле и обеспечении соответствия нормативным стандартам. Они также должны придерживаться требований по раскрытию информации, которые могут принимать различные формы.

Организаторам торгов поручено осуществлять надзор за процессом торговли и обеспечивать справедливость в сделках. Их роль имеет важное значение в обеспечении того,

чтобы все владельцы ценных бумаг или держатели ценных бумаг имели равный доступ к соответствующей информации, которая может повлиять на их инвестиционные решения. [5]

Уполномоченный орган, выступает в качестве регулирующего органа, который осуществляет надзор за всем рынком ценных бумаг. Этот орган обеспечивает соблюдение всеми субъектами законов и правил, способствуя стабильной и прозрачной рыночной среде.

Методы раскрытия информации могут быть разными, но они часто включают публикацию сообщений в средствах массовой информации, таких как газеты и онлайн-платформы. Эти публикации предоставляют важную обновленную информацию о финансовом состоянии эмитентов и тенденциях рынка. Кроме того, предоставление отчетов имеет жизненно важное значение для информирования всех заинтересованных сторон о потенциальных рисках и возможностях на рынке.

Появление новых технологий предлагает инновационные решения для повышения прозрачности и эффективности на рынке ценных бумаг. Интеграция цифровых платформ обеспечивает более быстрый доступ к информации и способствует лучшей коммуникации между всеми вовлеченными сторонами. Эта трансформация имеет решающее значение для укрепления доверия и обеспечения хорошо функционирующей финансовой экосистемы в Узбекистане. [5]

Для раскрытия информации предусмотрены следующие веб-сайты:

- 1.Единый портал корпоративной информации (<http://openinfo.uz/ru/>);
- 2.Сайт республиканской фондовой биржи «Ташкент» (<https://uzse.uz/>);
- 3.Сайт ГУП «Центральный депозитарий ценных бумаг» (<http://www.deponet.uz/>).

Также можно ознакомиться с организацией проведения первичных (IPO) и вторичных (SPO) публичных предложений акций и сопутствующим раскрытием информации.

Государственное регулирование рынка ценных бумаг осуществляется через различные механизмы, которые обеспечивают стабильность и прозрачность финансовых операций. Одним из ключевых элементов является лицензирование, которое включает установление обязательных требований к профессиональной деятельности на рынке ценных бумаг и биржевой деятельности. Регистрация выпусков ценных бумаг также играет важную роль, так как она обеспечивает контроль за соблюдением эмитентами условий и обязательств, предусмотренных в документах о выпуске. Для повышения доверия инвесторов необходимо обеспечение раскрытия информации о ценных бумагах в соответствии с законодательством. Кроме того, аттестация специалистов, работающих на рынке ценных бумаг, гарантирует наличие квалифицированных кадров. Наконец, контроль за деятельностью участников рынка в соответствии с установленными правилами помогает предотвращать нарушения и обеспечивает честные условия для всех сторон. [6]

Совершенно очевидно, что Узбекистан имеет высокий потенциал, обеспеченный необходимыми условиями (большой внутренний рынок, богатые природные ресурсы, диверсифицированная инфраструктура и экономика в целом), а также политическую и экономическую стабильность. Однако, чтобы реализовать этот имеющийся богатый природный, человеческий и политико-экономический потенциал требуется ещё формирование соответствующего современного инвестиционного климата, внедрение современных технологий и сильная государственная воля для продолжения реформ, которые, действительно, будут привлекать инвесторов со всего мира. [6]

Рынок ценных бумаг является важной частью финансового рынка, который включает в себя различные механизмы привлечения инвестиций и их эффективного распределения между нуждающимися в средствах и желающими инвестировать. Финансовые рынки классифицируются по различным критериям, и их функционирование требует наличия ликвидности. Ценные бумаги, такие как акции и облигации, представляют собой важные инструменты, обеспечивающие доход и права их владельцев. В Узбекистане сделки с ценными бумагами проводятся в электронном формате, и профессиональные участники

рынка, такие как брокеры, играют ключевую роль в обеспечении соблюдения нормативных требований. Государственное регулирование рынка важно для поддержания стабильности и прозрачности, а внедрение новых технологий способствует улучшению доступа к информации и повышению доверия инвесторов, что необходимо для формирования современного инвестиционного климата и привлечения иностранных инвестиций.

Список использованной литературы:

1. Воробьева, И. М., & Пономарев, А. М. (2015). Роль инвестиций в экономике. Молодой ученый, (10), 572-574.
2. Инвестиции и инвестиционная деятельность : учебник / Л. И. Юзвович, М. С. Марамыгин, Е. Г. Князева, М. И. Львова, Ю. В. Куваева, М. В. Чудиновских, С. А. Дегтярев ; под общ. ред. Л. И. Юзвович ; Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Уральский государственный экономический университет. –Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2021. – 498 с
3. Как стать участником рынка ценных бума
https://www.norma.uz/nashi_obzori/kak_stat_uchastnikom_rynka_cennyh_bumag
4. Акции и облигации: в какие финансовые продукты инвестировать в Узбекистане
<https://themag.uz/analitika/aktsii-i-obligatsiyi-v-kakiye-finansoviye-produkty>
5. Участие частных инвесторов в биржевых торгах <https://uzse.uz/boards/251>
6. Исламов Бахтиёр, & Исламов Дониёр (2019). Узбекистан - страна новых возможностей для инвесторов. Экономика и финансы (Узбекистан), (6), 2-12.

ASOSIY VOSTALAR HISOBINI MHXS ASOSIDA INVESTITSION KO‘CHMAS MULK SIFATIDA TAN OLIH MASALALARI

Kurbonova Shaxrinov Avazxonovna,

Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti,

E-mail: sh.kurbonova@ferpi.uz, [tel: +998999981552](tel:+998999981552)

Annotasiya. Asosiy vositalar korxona ishlab chiqarish jarayonining ajralmas qismi bo‘lib, uning unumdorligi, raqobatbardoshligi va rentabelligiga bevosita ta’sir qiladi. Shundan kelib chiqqan xolda ushbu tadqiqot Asosiy vositalar hisobini MHXS asosida investitsion ko‘chmas mulk sifatida tan olish masalalari haqida bo‘lib, maqsad sifatida yurtimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar davrida investitsion ko‘chmas mulk tushunchasini yoritib berishdan iborat. Shuningdek tadqiqot doirasida muallif tomonida milliy va xalqaro standartlar asosida investitsion ko‘chmas mulk sifatida tan olish masalalari tahlil etilib, muallif xulosalari shakllantirilgan, taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, asosiy vosita sifatida tan olish, investitsion mulk, ko‘chmas mulk, ijara daromadi, kichik innovatsion korxonalar, kichik innovatsion tadbirkorlik.

Asosiy vositalarni boshqarish va ulardan foydalanishning ratsionalligi butun xo‘jalik yurituvchi subyekt faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi. Asosiy vositalar to‘g‘risida qaror qabul qilish uchun iqtisodiy tahlil o‘tkazish zarurati, buxgalteriya hisobi va hisobotlarida aks ettirilgan natijalar, hosil bo‘lgan dastlabki ma’lumotlar qanchalik muhimligini ifoda etadi [1]. Asosiy vositalar (kapital elementi) tarkibiga binolar, inshootlar, mashinalar, uskunalar, transport vositalari va mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan boshqa moddiy obyektlar kiradi. Asosiy vositalar iqtisodiyotda muhim o‘rin tutadi, chunki ular ko‘p miqdorda mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ular, shuningdek, korxonaning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy elementlardan biridir.

Mamlakatimizda yaqin yillargacha barcha xo‘jalik subyektlari buxgalteriya hisobida asosiy vositalar hisobini tashkil etish, ya’ni ularni tan olish, baholash, amortizatsiyasi 5-son “Asosiy

vositalar” nomli BHMSda tartibga solingan bo‘lsa, buxgalteriya hisobining xalqaro standartida esa 16-son “Asosiy vositalar” nomli MHXS lari asosida tartibga solinadi [2].

Asosiy vosita sifatida tan olish masalasi bu ikki standartlarining o‘rtasidagi ahamiyati shundan iboratki BHMS asosiy vosita sifatida tan olingan aktivlarni barchasi ham MHXS bo‘yicha asosiy vosita sifatida tan olinavermaydi. BHMS bo‘yicha asosiy vosita sifatida tan olingan asosiy vositalar BHXS va MHXS lari bo‘yicha 3 turdagi aktivga ajratiladi. Ya‘ni, asosiy vositalar, investitsion mulk va sotish uchun mo‘ljallangan asosiy vositalarga bo‘linadi.

Binobarin, “Investitsion mulk” nomli 40-son BHXSda investitsion mulkka quyidagicha ta‘rif berilgan: “Investitsion mulk – bu ijaradan daromad olish maqsadida yoki kapitalning qiymati oshishi uchun yoki ikkalasi uchun (mulk egasi yoki moliyaviy ijara shartnomasi asosida ijaraga oluvchi tomonidan) egalik qilinayotgan mulk (yer yoki bino – yoki binoning qismi – yoki ikkalasi) bo‘lib, bunga quyidagi mulklar kirmaydi:

a) ishlab chiqarishda yoki tovarlar yetkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatishda yoki ma‘muriy maqsadlarda foydalaniladigan; yoki

b) odatdagi xo‘jalik faoliyatidagi sotishga mo‘ljallangan mulklar” [3].

Ko‘chmas mulk mazkur standart bo‘yicha ikki xil bo‘lishi mumkin:

1. Investitsiya ko‘chmas mulki.

2. Egasi foydalanadigan ko‘chmas mulk.

Bular o‘z navbatida xar ikki turdagi ko‘chmas mulk tashkilotning mulkida (egaligida) yoki foydalanish huquqidagi aktiv sifatida ijaraga olingan bo‘lishi mumkin. Mazkur BHXS talabiga ko‘ra investitsiya ko‘chmas mulki quyidagi maqsadlarni bajarish uchun mo‘ljallangan bo‘lishi kerak.

-Ijara to‘lovlarini olish;

-Kapital qiymatining oshishi;

Yuqorida aytib o‘tganimizdek ishlab chiqarish yoki tovarlar yetkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatish, ma‘muriy maqsadlardan undan foydalanish va odatdagi faoliyat doirasida sotish uchun mo‘ljallanmagan bo‘lishi kerak.

Masalan tashkilotning asosiy faoliyati ko‘chmas mulk oldi sotdi bo‘lsa, ushbu jarayonda u ko‘chmas mulkka nisbatan tovar moddiy zaxiralar sifatida qarash lozim. Demak, ko‘chmas mulkni investitsiya ko‘chmas mulk sifatida tan olinishi uchun investitsion ko‘chmas mulk ta‘rifiga va ko‘chmas mulkni aktiv sifatida tan olish mezonlariga javob berishi maqsadga muvofiq.

Investitsiya ko‘chmas mulkni aktiv sifatida tan olish mezonini 2 xil ko‘rinishi mavjud. Bular:

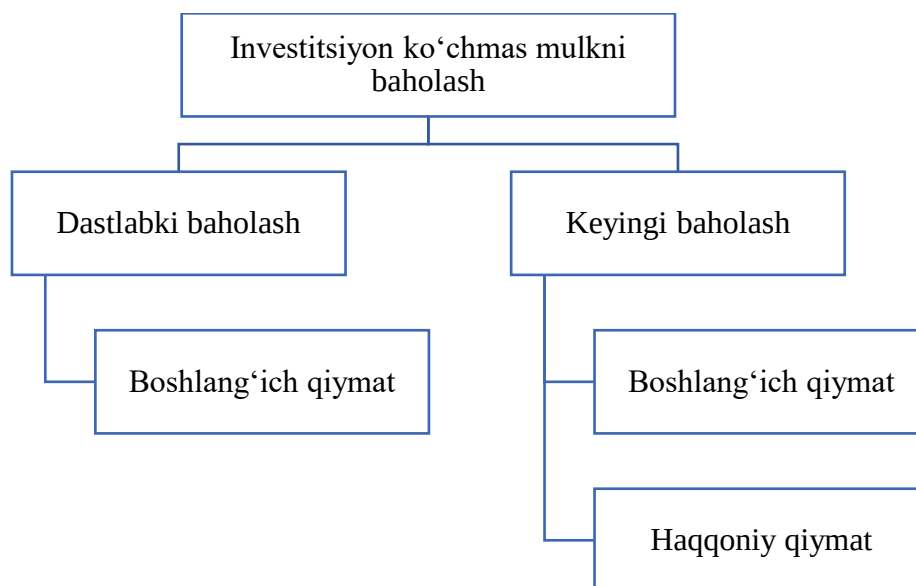
-kelgusidagi iqtisodiy naf (tashkilotga mazkur investitsiya ko‘chmas mulki bilan bog‘liq kelgusi iqtisodiy naf kelish ehtimoli mavjud bo‘lsa);

-Ishonchli baholash imkoniyati (investitsiya ko‘chmas mulkning boshlang‘ich qiymatini ishonchli baholash mumkin bo‘lsa);

Standart talablariga ko‘ra investitsiya ko‘chmas mulk aktiv sifatida aks ettiriladi. Investitsiya ko‘chmas mulki pul oqimlarini tashkilot tomonidan tutib turiladigan boshqa aktivlar nisbatan ahamiyatli darajada mustaqil ravishda hosil qiladi, ya‘ni tashkilot faoliyatiga daxldor bo‘lmagan holda qo‘shimcha daromadni yoki pul oqimlarini olib keladi.

Xalqaro standartlarning eng muhim jihatlaridan biri bu baholash hisoblanadi. Quyida biz 1-rasm orqali investitsiya ko‘chmas mulkni baholashni ikki turini ko‘rib chiqamiz.

Investitsiya ko‘chmas mulkni boshlang‘ich qiymatiga investitsiya ko‘chmas mulkning xarid narxi va uni xarid qilish bilan bog‘liq bevosita sarflar kiritiladi. Ammo startap sarflar (agar ular ko‘chmas mulkni rahbariyat tomonidan nazarda tutilgan tarzda foydalanishga yaroqli holga keltirish uchun zarur bo‘lmasa), investitsiya ko‘chmas mulkidan rejalashtirilgan foydalanish darajasiga erishilishdan oldingi kelgan operatsion zararlar va ko‘chmas mulkni qurish va takomillashtirishda me‘yordan ortiq sarflangan material, ishchi kuchi yoki boshqa resurslar qiymati boshlang‘ich qiymatga kiritilmaydi.

1-rasm. Investitsion ko‘chmas mulkni baholash

MHXS muvofiq investitsiya ko‘chmas mulkni bir toifadan boshqa toifaga o‘tkazish mumkin.

1.Obyektni investitsiya ko‘chmas mulkidan egasi foydalanadigan ko‘chmas mulkka o‘tkazish uchun, egasi foydalanadigan ko‘chmas mulk sifatida foydalanishni yoki egasi foydalanadigan ko‘chmas mulk sifatida foydalanish maqsadida takomillashtirishni boshlash (rekonstruksiya yoki kapital ta‘mir);

2.Obyektni investitsiya ko‘chmas mulkdan zaxiralarga o‘tkazilishi uchun , sotish maqsadida takomillashtirishni boshlash;

3. Obyektni investitsiya ko‘chmas mulkidan egasi foydalanadigan ko‘chmas mulkka o‘tkazish uchun , egasini ko‘chmas mulkni band qilishini to‘xtatish;

4. Obyektni zaxiralardan investitsiya ko‘chmas mulkiga o‘tkazish uchun ko‘chmas mulkni boshqa tomonga operativ ijaraga berish;

Xulosa qilib aytganda, fikrimizcha MHXS ahamiyatli jihatlaridan biri moliyaviy hisobotning izohlar qismida tashkilot investitsiya ko‘chmas mulk to‘g‘risidagi qo‘yidagi ma’lumotlarni yoritib berishi kerak:

-qanday baholash modeli qo‘llanilgani;

-tasniflash qiyin bo‘lganda, IKMni egasi boshqa toifadagi ko‘chmas mulkdan farqlash uchun foydalangan mezonlarni

-professional malakaga ega hamda ilg‘or tajribaga mustaqil baholovchi tomonidan baholangani;

-foyda yoki zarar tarkibida tan olingan summalarni, (IKM dan ijara daromadi, ijara daromadini hosil qilgan IKM ga tegishli bo‘lgan bevosita operativ xarajatlar, foyda va zarar tarkibida tan olingan haqqoniy qiymatdagi kumulyativ o‘zgarishlar).

Yuqoridagi ma’lumotlar bilan birgalikda tanlangan baholash modeli haqidagi ma’lumotlar xam yoritilishi standartida ko‘rsatib o‘tilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Urazov K.B., Po‘latov M.E. Buxgalteriya hisobi. Darslik. — T.: “Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi”, 2020, 558 bet.

2. Ergasheva Sh.T., Ibragimov A.K., Rizayev N.K., Ibragimova I.R. Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlari. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2019. – 227 b.

3. Курбонова, Ш. А. (2023). ОСНОВЫ УЧЕТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ. In Устойчивое развитие: анализ тенденций российской и мировой экономики (pp. 381-384).

MOLIYAVIY AKTIVLAR TO‘G‘IRISIDA TUSHUNCHA VA UNI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Madg‘oziyev Rustam Xoltojiyevich,

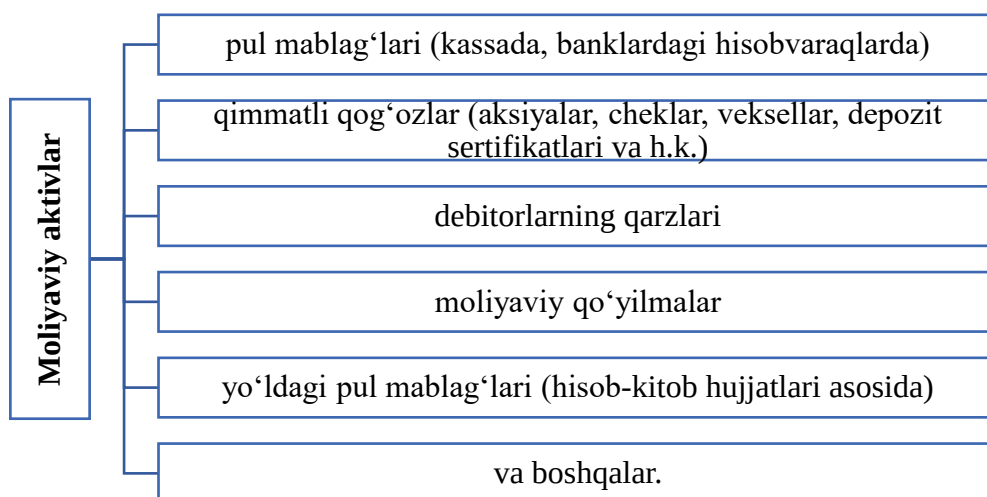
Farg‘ona politexnika instituti doktoranti

E-mail: rustammadgoziev1@gmail.com, +998 91 106 21 12

Annotatsiya. Moliyaviy aktivlar kompaniyadagi moliyaviy resurslarni o‘tkazish uchun ishlatiladi. Moliyaviy aktivning narxi bozordagi talab va taklif nisbati darajasida belgilanadi. Moliyaviy aktivni har tomonlama baholash deganda uning asosiy xususiyatlarini aniqlash tushuniladi. Bunday holda, birinchi navbatda, aktivning bozor qiymati va u investorga beradigan real daromad darajasi yoki moliyaviy aktiv investorga uning tavakkalchilik va likvidlik darajasiga muvofiq taqdim etishi kerak bo‘lgan daromad darajasi baholanadi. Moliyaviy aktiv uchun kutilayotgan pul oqimlari hajmi bo‘yicha ham, qabul qilish vaqtida ham ozmi-ko‘pmi aniq bo‘lishi mumkin. Shuning uchun aktiv bo‘yicha kutilayotgan daromadni baholash ma‘lum yoki noaniq pul oqimlarini hisoblashdan iborat.

Kalit so‘zlar: moliyaviy aktivlar, pul mablag‘lari, qimmatli qog‘ozlar, moliyaviy aktivlarni baholash.

Moliyaviy aktivlar-bu naqd pul va qimmatli qog‘ozlarning kombinatsiyasidan tashkil topgan korxonaga tegishli bo‘lgan moliyaviy resurslaridir [1], quyidagi 1-rasmda moliyaviy aktivlarning turlari ko‘rsatilgan.

1-rasm. Moliyaviy aktivlarning turlari

E‘tibor bering, nomoddiy va moddiy aktivlar, olingan avanslar, zaxiralar va boshqalar moliyaviy aktivlarning ta‘rifiga kirmaydi. Buning sababi shundaki, ushbu aktivlarga egalik qilish kelajakda ma‘lum moliyaviy aktivlarni olish huquqini keltirib chiqarmaydi, garchi bu foyda keltirishi mumkin.

Boshqacha qilib aytganda, moliyaviy aktivlar real aktivlardan foydalanishdan olingan daromad olish huquqidir. Ya‘ni, real aktivlar daromad manbai bo‘lib, moliyaviy aktivlar olingan daromadlarning taqsimlanishini tavsiflashga xizmat qiladi. Moliyaviy aktivlarga investitsiya qilish, sotib olish hisobiga amalga oshirilgan real aktivlardan foydalanishdan foyda olish huquqini beradi.

Moliyaviy aktivlarning asosiy mulki ularning kompaniyaga daromad keltirish qobiliyatidir. Kompaniya o‘z resurslarini dastlab bunday mulkka ega bo‘lmagan mulkni sotib olishga sarflamaydi. Aktivning kompaniyaga taqdim etishi mumkin bo‘lgan kelajakdagi sof pul tushumlari miqdori uning ichki (adolatli yoki iqtisodiy) qiymati deb ataladi [2].

Ishlab chiqarishdan foydalanish uchun mo‘ljallangan aktivlarning ichki qiymatini aniqlash investitsiyalarni loyihalash jarayonida amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda tashkilot ushbu aktivlarni sotib olish va qayta ishlash xarajatlarini ushbu aktivlardan foydalanish natijasida hosil bo‘lishi mumkin bo‘lgan kelajakdagi daromadning (sof pul tushumlari) prognoz qilingan miqdori bilan taqqoslaydi.

Muomala davriga ko‘ra moliyaviy aktivlarni ikki guruhga bo‘lish mumkin:

1) qisqa muddatli moliyaviy aktivlar-bu muddati yoki kutilayotgan sotilishi 12 oygacha bo‘lgan moliyaviy aktivlar, ular tashkilotning joriy aktivlarining bir qismidir;

2) uzoq muddatli–bu muddati 12 oydan oshadigan moliyaviy aktivlar, ular uzoq muddatli aktivlarning bir qismidir.

Biznes amaliyotida bugungi kunda moliyaviy aktivlarning eng keng tarqalgan turlari aksiyalar, obligatsiyalar, bank depozitlari, depozit sertifikatlari va boshqalar kabi aktivlardir [3].

Keling, ulardan ba‘zilarini batafsil ko‘rib chiqaylik.

Moliyaviy aktivlarning eng keng tarqalgan turlaridan biri bu depozit sertifikati. Bu ikki tomon: investor va bank o‘rtasidagi kelishuv bo‘lib, unda investor ma‘lum vaqt davomida belgilangan miqdordagi pulni depozitga qo‘yishga rozi bo‘ladi. Bunday holda, bank, o‘z navbatida, belgilangan miqdorni to‘lash va shu bilan birga shartnomada belgilangan foiz stavkasi bo‘yicha foizlarni to‘lash majburiyatini oladi. Agar investor ma‘lum vaqt davomida pulni qaytarib berishni talab qilmasa, kredit tashkiloti yuqori foiz stavkasini taklif qilishi mumkin. Va, aksincha, agar investor ushbu sertifikat bo‘yicha mablag‘larning asosiy miqdorini shartnoma muddati tugashidan oldin qaytarish talabini bildirsa, unga kredit tashkiloti tomonidan jarimalar qo‘llanilishi mumkin. Masalan, jarimalar foizlarning qisman yoki hatto to‘liq yo‘qolishi bilan ifodalanishi mumkin.

Obligatsiyalar moliyaviy aktivlarning yana bir keng tarqalgan turidir. Ushbu moliyaviy aktiv ko‘pincha yirik korporatsiyalar yoki hukumatlar tomonidan turli loyihalarni (uzoq muddatli va qisqa muddatli) moliyalashtirish uchun beriladi. Obligatsiyalar-bu investorning qarz oluvchiga ma‘lum bir davr uchun taqdim etadigan pul miqdorini, shuningdek foiz stavkasini va asosiy qarz va foizlarni to‘lash tartibini ko‘rsatadigan huquqiy hujjat turi.

Muddati bo‘lmagan moliyaviy aktivlarning yagona turi bu aksiyalardir. Aksiyalarga sarmoya kiritish investorning kompaniyaga egalik huquqiga ega bo‘lishini anglatadi, bu unga foydaning bir qismini dividendlar shaklida olish huquqini beradi. Bu kompaniya mavjud bo‘lganda yoki investor o‘z aksiyalarini sotmaguncha sodir bo‘ladi.

Kompaniyalar o‘zlarining bo‘sh pullarini bank depozitiga qo‘yish imkoniyatiga ega. Ushbu mablag‘lar ushbu kompaniyaning moliyaviy aktivlariga tegishli. Kredit tashkilotidagi hisobvaraqda pul mablag‘larining joylashtirilishining to‘g‘ridan-to‘g‘ri isboti tomonlar o‘rtasida to‘g‘ri tuzilgan shartnomaning mavjudligi, shuningdek bankning hisobvaraqdagi ko‘chirmasi hisoblanadi. Ushbu mablag‘lar jismoniy aktiv deb hisoblanmaydi, chunki ular kredit tashkiloti tomonidan o‘z biznesini moliyalashtirish uchun ishlatiladi, ammo ularni shartnoma shartlarida belgilangan muddatlarda qaytarish majburiyatini oladi.

Moliyaviy aktivlar qiymatini baholashning zaruriyati va ahamiyati bir qator operatsiyalarni amalga oshirishda namoyon bo‘ladi, ular quyidagilar:

- Korxonani boshqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish.
- Fond bozorida tashkilot aksiyalarini sotib olish va sotishda qimmatli qog‘ozlarning qiymatini aniqlash.
- To‘liq yoki faqat uning bir qismi oldi-sotdi holatida korxona qiymatini aniqlash.
- Soliq miqdorini aniqlash uchun.
- Korxonani rivojlantirish rejasini ishlab chiqish.
- Korxonani qayta qurish.
- Korxonaning kreditga layoqatlilikini va kreditlash uchun garov qiymatini aniqlash.

Moliyaviy aktivni har tomonlama baholash deganda uning asosiy xususiyatlarini aniqlash tushuniladi. Bunday holda, birinchi navbatda, aktivning bozor qiymati va u investorga beradigan

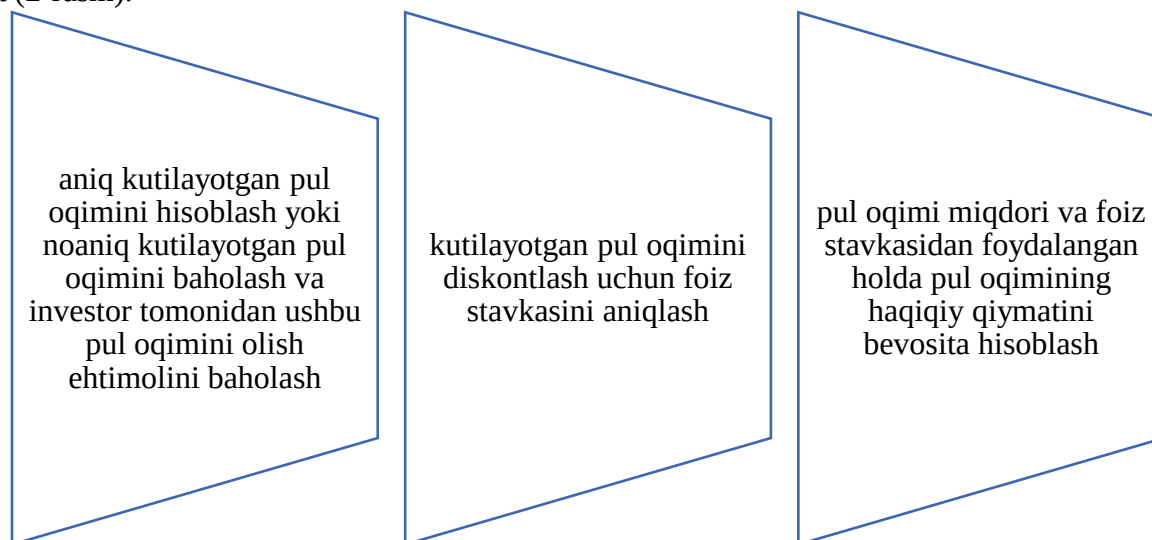
real daromad darajasi yoki moliyaviy aktiv investorga uning tavakkalchilik va likvidlik darajasiga muvofiq taqdim etishi kerak bo‘lgan daromad darajasi baholanadi.

Moliyaviy aktivlarni baholash birlamchi va ikkilamchi bozorlarda amalga oshiriladi.

Birlamchi bozorda u moliyaviy aktiv uchun uning tavakkalchilik darajasiga, bozor foiz stavkalariga va emitentning kredit reytingiga mos keladigan daromad stavkasini belgilashdan iborat.

Ikkilamchi bozorda-bu moliyaviy aktivni qayta baholash, uning bozor narxini ma‘lum darajadagi xavf darajasidagi moliyaviy aktiv ma‘lum darajadagi daromadni ta‘minlashi uchun sozlash.

Qoida tariqasida, moliyaviy aktivlarning bozor qiymatini baholash ketma-ket uch bosqichdan iborat (2-rasm).

2-rasm. Moliyaviy aktivlarning bozor qiymatini baholash bosqichlari

Milliy qonunchiligida nazarda tutilgan moliyaviy aktivlar bilan operatsiyalarni hisobga olish va hisobot berish tartibi hozirgi vaqtda xalqaro standartlar talablariga imkon qadar yaqin. Buning sababi shundaki, agar korxona O‘zbekiston hududidan tashqarida bitimlar tuzishni rejalashtirsa, u sheriklari bilan “bir xil tilda” gaplashishi kerak.

Korxonaning moliyaviy aktivlari quyidagi buxgalteriya hisobvaraqlarida aks ettiriladi: “Kassa”, “Hisob-kitob hisobvaraqlari”, “Valyuta hisobvaraqlari”, “Banklardagi maxsus hisobvaraqlar”, “Moliyaviy investitsiyalar”, “Turli qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar”. Barcha moliyaviy aktivlarni uch guruhga bo‘lish mumkin.

1. Moliyaviy aktivlar nominal qiymati bo‘yicha hisobga olinadi. Bu guruhga naqd pul kiradi, ular daromad keltirmaydi, ulardagi yo‘qotish xavfi minimal, vaqt o‘tishi bilan baho o‘zgarmaydi.

2. Adolatli qiymati oshiriladi moliyaviy aktivlar. Ushbu guruhga savdo uchun aktivlar kiradi, xususan:

- qisqa muddatli investitsiyalar uchun mo‘ljallangan moliyaviy vositalar;
- faol shaxsiy boshqaruv ostida bo‘lgan portfelning bir qismi bo‘lgan vositalar;
- derivativ moliyaviy vositalar;
- buxgalteriya hisobi paytida korxona tomonidan adolatli qiymatda o‘lchanadigan deb tan olingan aktivlar, ularning bahosi operatsion foyda yoki zararga (sotiladigan aktivlar) tegishli.

Kompaniya adolatli narxni aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lishi juda muhimdir. Bu tashkilot ushbu bitimdan manfaatdor bo‘lgan yaxshi xabardor tomonlar o‘rtasida umumiy shartlarda bitim tuzish natijasida aktivni sotishda olishi mumkin bo‘lgan miqdorni anglatadi. IFRS ma‘lumotlariga ko‘ra, quyidagi shartlarga javob beradigan faol bozorning kotirovkalari adolatli narx sifatida tan olinadi:

- bunday bozorda sotiladigan aktivlar bir xil (ularni chiqarish va muomalaga chiqarish shartlari standartlashtirilgan);
- istalgan vaqtda har qanday ishtirokchi bitim tuzish uchun kontragent topa oladi;
- tuzilgan bitimlar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar (hajmi, narxi, hisob-kitob shartlari) hammaga ochiqdir.

Korxona o‘z bitimlarini qayerda tuzishidan qat’i nazar, narxlari adolatli deb qabul qilinadigan bozorni mustaqil ravishda belgilaydi.

3. Amortizatsiya qilingan qiymat bo‘yicha olib boriladigan moliyaviy aktivlar.

Ushbu guruhga muddati o‘tgan moliyaviy aktivlar, sotiladigan aktivlar, veksellar, kreditlar va depozitlar kiradi.

So‘ndirishgacha ushlab turiladigan aktivlarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular oldindan belgilangan taqdim etish muddatiga ega bo‘lib, bu muddat davomida aktiv egasi qat’iy belgilangan to‘lovlarni oladi. Muhim holat shundan iboratki, tashkilotda aktivni to‘lashdan oldin undan qutulish niyati bo‘lmasligi kerak.

Shunday qilib, moliyaviy aktivlar bozori (moliya bozori) bu iqtisodiy munosabatlar tizimi va moliyaviy aktivlarga bo‘lgan talabni ularning taklifi bilan muvofiqlashtirishni ta‘minlaydigan institutlar tarmog‘idir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Адаменко А.А. Учет инвестирования в субъектах малого предпринимательства / А.А. Адаменко // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2006. – № 23. – С. 146- 153.

2. Папова, Л.В. Активы организации и их классификация / Л.В. Папова А.П. Кочергина, А.Р. Кадыров // Современная экономика: проблемы, перспективы, информационное обеспечение. Материалы VI международной научной конференции, посвященной 95-летию Кубанского ГАУ и 15-летию кафедры теории бухгалтерского учета. 2017. - С. 149-153.

3. Сигидов Ю.И. Формирование учетно-аналитической информации о движении денежных потоков в коммерческих организациях: монография / Ю. И. Сигидов, А. А. Адаменко, Т. Е. Хорольская. – Краснодар: КубГАУ, 2019. – 144 с.

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

Mirzoraximova Guliruxsor Jahongir qizi,

Farg‘ona politexnika instituti talabasi,

E-mail: guliruxsor.mirzarahimova@ferpi.uz, +998770073329.

Annotasiya. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda innovatsiyalarning ahamiyati haqida bo‘lib, kichik biznesni rivojlantirishda faol innovatsiyalarni joriy etish siyosatining yo‘nalishlari yoritiladi. Zero bugungi kunda tadbirkorlikni yanada rivojlanish har bir mamlakatning yetakchi vazifalaridandir, shu asnoda innovatsiyalar joriy etish uchun ham kichik biznes va xususiy tadbirkorlik eng qulay yo‘nalish hisoblanadi, shundan kelib chiqqan xolda tadqiqotda, muallif tomonidan respublikamizda kichik biznes va tadbirkorlikni yanada rivojlantirishning asosiy omili innovatsion rivojlanish tahlil etilib, taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘shish, innovatsion rivojlanish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, eksport salohiyati, kichik korxona va mikrofirmalar, kichik innovatsion korxonalar, kichik innovatsion tadbirkorlik.

Mamlakatda iqtisodiy o‘shishni kuchaytirishning asosiy omili innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish bo‘lib, u ilgari ishlab chiqarilgan tovarlar yoki xizmatlardan sezilarli darajada farq qiladigan yangi yoki takomillashtirilgan tovarlar yoki xizmatlarni ishlab chiqishni, shuningdek, ilgari

qo‘llanilgan biznes jarayonlaridan sezilarli farq qiladigan yangi yoki takomillashtirilgan biznes jarayonlarini joriy etishni o‘z ichiga oladi.

Mamlakatda innovatsion rivojlanish omillaridan biri bu kichik biznesdir, chunki innovatsiyalarning katta qismini kichik kompaniyalar tashkil etadi. Shuningdek, kichik biznes bir qator muhim xususiyatlarga ega, masalan, o‘zgarishlarga tezkor javob berish qobiliyati, past boshqaruv xarajatlari, kapital aylanmasining yuqori darajasi va tavakkalchilikka chidamlilik, bu sizga innovatsion loyihalarni tez va samarali amalga oshirish imkonini beradi.

Mahalliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes, shu jumladan innovatsion biznes O‘zbekistonda boshqa mamlakatlarga nisbatan kam rivojlangan, ammo ulkan rivojlanish salohiyatiga ega [1]. Kichik biznesning innovatsion loyihalarini rivojlantirishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omil moliyaviy resurslarning yetishmasligi hisoblanadi. Bunday loyihalarga yetarlicha sarmoya jalb etish mamlakat iqtisodiyotini innovatsion sohada rivojlanishning yangi bosqichiga ko‘tarish imkonini beradi [2].

Aholining ehtiyojlarini qondiradigan kichik biznes aniq markazlashtirilmagan xarakterga ega bo‘lgan o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘ladi. Shunday qilib, innovatsion biznes mintaqaviy e‘tiborni egallaydi va uning yo‘nalishi alohida mahalliy jamoalarning ehtiyojlarini qondirishga asoslangan bo‘lishi zarur. Shu bilan birgalikda bu yurtimizda faoliyat ko‘rsatayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini oshiradi. Boshqacha qilib aytganda, hududlarning iqtisodiy rivojlanishi va ularning iqtisodiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda mamlakatning butun iqtisodiy tizimining potensialini safarbar qiladi, milliy iqtisodiyotning alohida tarmoqlarining harakatchanligi va raqobatbardoshligini oshiradi.

Kichik biznes-bu tirikchilik manbai, shaxsning shaxsiy salohiyatini ochish usulidir [3]. Iqtisodchilarning fikriga ko‘ra, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yirik korxonalarni obyektiv zaruratini kamaytiradi, zero bunda fuqarolarning mustaqil tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanish imkoniyati yuksaladi. Shuningdek kichik korxonalar yangi ish o‘rinlarini yaratishga qodir, buning natijasida ular ma‘lum hududlarda, xususan, umuman mamlakatda ishsizlik va ijtimoiy keskinlikning kamayishini ta‘minlashi mumkin.

Kichik innovatsion korxona davlatning malakali ko‘magi bilan resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qodir. Zotan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik innovatsion faoliyati tufayli nafaqat yangi ish o‘rinlari yaratilmoqda, ya‘ni mehnat bozori tiklanmoqda, balki ruslarning turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy-siyosiy chora-tadbirlar ham amalga oshirilmoqda. Kichik innovatsion biznes ma‘lum bir mentalitetni rivojlantirish orqali inson va ijtimoiy kapitalni aktuallashtirishga qodir va individual o‘zini namoyon qilishning yangi shakllarini rivojlantirishni, shaxsiy faoliyatni, tadbirkorlik qobiliyatlari va potensiallarini rivojlantirishni rag‘batlantiradi.

Kichik biznes dastlab cheklangan moliyaviy resurslar va moliyaviy xatarlar sharoitida qurilgan, shuning uchun u boshqaruvdagi ilmiy yondashuvlarga va alohida mintaqaviy bozorlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda asoslanishi kerak.

Kichik biznesning innovatsion faoliyati bu biznes jarayonlarining alohida tuzilmasi, kapital, moliyaviy, mehnat va boshqa resurslarni boshqarishni o‘z ichiga olgan alohida boshqaruv obyekti. Tizimli yondashuvsiz kengash samarasiz bo‘ladi. Bunday holda, innovatsiyalar kichik biznesning barcha jihatlariga (intellektual, ijtimoiy, iqtisodiy, psixologik) ta‘sir qilishi kerak.

Zamonaviy voqelikda innovatsion faoliyati shuni ko‘rsatadiki, bu innovatsion takliflar soni ularga bo‘lgan talabdan oshib ketadi. Olimlar tomonidan olib borilgan ko‘plab tadqiqotlar shuni ta‘kidlaydiki, faqat oz sonli g‘oyalar muvaffaqiyatli, iqtisodiy jihatdan amalga oshiriladi, qolgan g‘oyalar eng yaxshi, iqtisodiy jihatdan foydasiz, eng yomoni, ular foydadan ko‘ra ko‘proq zarar keltiradi [4].

Fikrimizcha innovatsion faoliyatdagi kichik biznesning muvaffaqiyatli ishlashi quyidagi omillarga bog‘liq:

1) yirik kompaniyalar uchun iqtisodiy jihatdan foydasiz bo‘lgan tovarlar va xizmatlar bilan iste’mol talabini qondirish;

2) yuqori kapital aylanmasi;

3) mintaqaning bevosita ehtiyojlariga moslashtirilgan innovatsiyalardan foydalanish.

Kichik biznes yirik korxonalarga qaraganda bozor talablariga moslashuvchan javob berish qobiliyatiga ega, bu esa innovatsion rivojlanish va resurslardan samarali foydalanish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Resurslarga kirishda yordam davlat organlari tomonidan ko‘rsatilishi va qonuniy asosda tartibga solinishi kerak. Buxgalteriya hisobi kichik biznesning to‘liq ishlashi uchun zarurdir:

1) bozor iqtisodiyoti subyektlarining umumiy sonidagi kichik biznesning ulushi;

2) yalpi ichki mahsulotning o‘shida kichik biznesning yalpi mahsuloti o‘shining ulushi;

3) kichik biznes hisobidan byudjetlarga soliq tushumlari miqdori;

4) aholini ish bilan ta‘minlash;

5) mahalliy aholining ehtiyojlari va boshqalar.

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy o‘shisi va farovonligi iqtisodiyotning real sektorida ham, moddiy tovarlar va tovarlar ishlab chiqarishda ham, xizmatlar, ilmiy va axborot xizmatlarini ishlab chiqarishda ham samaradorlikka erisha oladigan kichik biznesning dinamik faoliyatiga asoslanadi.

Turli sohalaridagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini birlashtirgan soha jahon va mahalliy amaliyotda umumiy nom oldi-kichik biznes. O‘zbekistondagi kichik innovatsion korxona intellektual va moliyaviy mulkning kombinatsiyasi asosida tashkil etilgan va bozor talabini o‘zgartirish sharoitida ishlashga qodir bo‘lgan mobil biznes birligi sifatida belgilanishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma’lumotlariga asosan faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar 2024 yilning 1 iyul holatiga faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 387,1 mingtani tashkil etdi. Kichik tadbirkorlik subyektlarining soni har 1000 aholiga 13,0 birlikni tashkil qildi.

2024-yil 1-iyul holatiga faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar (fermer va dehqon xo‘jaliklarisiz) soni jami 387,138 tani, shundan yangi tashkil etilganlari 41,015 tani tashkil etdi.

2024 yilning 1 iyul holatiga ko‘ra hududlar bo‘yicha faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalarning eng ko‘pi Toshkent shahrida 84,686 tani yoki jamiga nisbatan 21,9,% ni, Toshkent viloyatida 34,886 tani yoki jamiga nisbatan 9,0 % ni va Samarqand viloyatida 34,347 tani yoki 8,9 % ni tashkil etdi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan kichik tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab quvvatlash hamda ishbilarmonlik muhitini sifat jihatdan yaxshilash bo‘yicha qabul qilingan qaror va farmonlari, shuningdek, bu sohaga berilayotgan katta e’tiborlar natijasida 2019-2024 yillarning yanvar-iyun oylari davomida jami 290,6,mingta kichik korxona va mikrofirma yangidan tashkil etildi. Yangi tashkil etilgan kichik korxona va mikrofirmalar sohalar kesimida tahlil qilinganda, eng ko‘p yangi subyektlar savdo sohasida – 107,2,mingta (yoki 36,9,%), xizmatlar sohasida – 67,8,mingta (yoki 23,3,%), sanoat sohasida – 57,9,mingta (yoki 19,9,%), qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligida – 38,3 mingta (yoki 13,2 %) va qurilish sohasida – 19,4 mingta (yoki 6,7,%) tashkil etilgan.

1-jadval

2023-2024-yillar yanvar-iyun oylarida kichik tadbirkorlik subyektlarining asosiy ko‘rsatkichlari

	O‘lchov birligi	2023-y.	2024-y.
Faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni	birlik		
Yangi tashkil etilgan	birlik		
Kichik tadbirkorlik ulushlari:			
YAIM	%	48,4	47,5
Sanoat	%	26	28

Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi			
Investitsiya	%	55,8	48,7
Qurilish	%	77,3	72,2
Chakana savdo	%	82,2	82
Xizmatlar	%	47,8	46,6
Yuk tashish	%	50,2	49,6
Yuk aylanmasi	%	78,1	75
Yo‘lovchi tashish	%	91,7	90,6
Yo‘lovchi aylanmasi	%	95	94,8
Eksport	%	28,5	28,9
Import	%	45,4	44,5

Yuqorida keltirilgan ko‘rsatkichlarga asoslangan holda shuni aytish mumkinki bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotida sanoat ishlab chiqarish sohasining muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun innovatsion muhitni shakllantirish ham, tadbirkorlik segmentining, ayniqsa, faoliyati yuqori kognitiv (axborot) resurslarining sig‘imi va ilmiy asoslangan novatorlikdan foydalanish orqali qaytimni maksimallashtirish qobiliyati bilan ajralib turadigan innovatsion tadbirkorlik segmentining faol o‘sishi ham muhim ekanligi ayon bo‘lmoqda.

Kichik innovatsion korxonalar bozorning yangi segmentlarini ochishi, korxonalarning ishlab chiqarish quvvati va raqobatbardoshligini oshirishi, yangi, ilgari noma‘lum bo‘lgan bozor ehtiyojlarini yaratish va keyinchalik qondirish tashabbuskori bo‘lishi mumkin. Kichik innovatsion korxonalar, qoida tariqasida, ilmiy g‘oyalarni ishlab chiqish va yangi texnologiyalar hamda mahsulotlarga aylantirish bilan shug‘ullanadilar. Aslida, bu ularning kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning odatiy shakllaridan farqi. Bugungi kunda kichik innovatsion biznesning asosiy faoliyat sohasi elektronika, informatika, farmatsevtika, kimyo, aloqa, bioinjeneriya kabi tez rivojlanayotgan bilim talab qiladigan sohalardir.

Kichik innovatsion tadbirkorlik fundamental tadqiqotlar va yangi innovatsion mahsulotni ommaviy ishlab chiqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta‘minlaydi. Kichik innovatsion korxonalar ilmiy kashfiyotlarni tasdiqlangan sanoat texnologiyasiga olib keladi va keyinchalik natijalarni yangi usullar asosida ommaviy ishlab chiqarishni tashkil etadigan yirik kompaniyalarga topshiradi.

Darhaqiqat, bugungi kunda O‘zbekistonda innovatsion texnologiyalarni tijoratlashtirishga va ularni bozorga chiqarishga yordam beradigan tizim deyarli yo‘q, bu esa o‘z navbatida axborot iqtisodiyotiga o‘tishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, biz quyidagilarni bayon qilamiz: kichik biznesni rivojlantirish innovatsion zanjirning ilmiy g‘oyadan innovatsiyaga qadar muhim bo‘g‘inini shakllantirishga imkon beradigan ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Shu bilan birga, kichik innovatsion tadbirkorlikning rivojlanishi O‘zbekistonning ko‘plab ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini hal qilish omilidir.

O‘z navbatida, biz kichik biznes uchun innovatsion rivojlanishni jadallashtirish, birinchi navbatda, mahsulot ishlab chiqaruvchilar yoki xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va sotish bozorlarini kengaytirish uchun innovatsion mexanizmlarni izlashga majbur bo‘lgan raqobat muhiti ekanligini ta‘kidlaymiz. Natijada, samarali innovatsiyalarni, innovatsion texnologiyalarni birinchi bo‘lib qo‘llaydigan va talabni hisobga olgan holda ularni o‘zlari rivojlantiradigan kichik innovatsion korxonalar nafaqat raqobatbardosh, balki boshqa korxonalarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mansurovich, X. N. (2023). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI. Journal of marketing, business and management, 1(11), 27-34.
2. Асатулова, Ю. М., & Хватова, Т. Ю. (2019). Повышение инновационной активности предприятий в условиях дефицита финансов. π-Economy, 12(1), 132-145.

3. Nabiyeovich, I. I. (2022). KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKDA BUXGALTERIYA HISOBINI YURITISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(4), 199-205.

4. <https://www.stat.uz>- O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy sayti

KORXONANING MOLIYAVIY HOLATINI BAHOLASH BO‘YICHA XORIJ TAJIRIBASI

Qodirov Azamatjon Baxodirovich,

Farg‘ona politehnika instituti doktoranti

e-mail: azamattosan@mail.ru, +99899-367-25-35

Annotatsiya. Ushbu maqolada banklarning likvidlik risklarini pasaytirishda qo‘llaniladigan strategiyalar o‘rganiladi. Shuningdek likvidlikni boshqarish uchun asosiy strategik yondashuvlar, jumladan, aktivlar va passivlarni optimal tartibda shakllantirish, likvidlik riskini monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish, stress-testlarni amalga oshirish, likvidlik fondlarini shakllantirish va miqdoriy hamda sifatiy ko‘rsatkichlarni nazorat qilishga oid masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: likvidlik riski, strategiyalar, passivlarni boshqarish aktivlarni boshqarish, stress-testlash, likvidlik fondi, moliyaviy barqarorlik, miqdoriy va sifatiy ko‘rsatkichlari.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida banklar faoliyatining samaradorligi va barqaror rivojlanishi aynan likvidlik riskini samarali boshqarishga bog‘liq. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatmoqdaki, banklar uchun likvidlik riskini minimallashtirish hayotiy ahamiyat kasb etib, ularning barqarorligini va mijozlarga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Banklar bir tomondan mijozlarining pul mablag‘larini to‘liq va o‘z vaqtida qaytarish nazoratini amalga oshirishda, boshqa tomondan, eng samarali faoliyat yuritishlari uchun aniq strategiyalar ishlab chiqishlari kerak.

Likvidlik riski – bu bankning mijozlarining pul talablarini to‘liq va o‘z vaqtida qondirish qobiliyatiga tahdid soluvchi xatarlardan biri. Agar bank likvidlik riskini samarali boshqara olmasa, u holda uning faoliyati vaqtincha to‘xtatilishi yoki butunlay to‘xtashi mumkin. Ishonchli bank tizimi uchun likvidlik riskini minimallashtirishni amalga oshirishni ahamiyati shundaki, mijozlar o‘z mablag‘larini har doim olishlari mumkinligini his qilishlari kerak.

Bugungi kunda banklarda likvidlikni ta‘minlash uchun mo‘ljallangan munosabatlar, resurslarni to‘g‘ri joylashtirish, himoya mexanizmlarini rivojlantirish, marketing taktikalari va moliyaviy strategiyalar dolzarb hisoblanadi. Banklar, shuningdek, yangi moliyaviy import va diversifikatsiya mexanizmlarini joriy etish orqali mijozlar talablarini qondirish va samaradorlikka erishishga intiladilar. Bularning bari bank tizimining mustaqilligini va ijrosini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini barqaror rivojlantirish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar ham likvidlik riskini samarali boshqarish mexanizmlarini shakllantirishni talab etadi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “Bank tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoda banklar faoliyatini modernizatsiyalash, mijozlar manfaatlariga ustuvorlik berish, likvidlik riskini minimallashtirishga oid zamonaviy mexanizmlarni joriy etish kabi masalalar ustida doimiy ishlash lozimligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Shu bois, bu maqolada banklarning likvidlik riskini minimallashtirish strategiyasi, amalga oshiriladigan mexanizmlar va ularning samaradorligini oshirish uchun asosiy takliflar hamda yo‘nalishlar o‘rganiladi. Banklarning faoliyatini muvaffaqiyatli yo‘lga qo‘yish uchun, jahon standartlariga mos himoya mexanizmlarini shakllantirish, mijozlar manfaatlarini himoya qilish davomida turli risklar, xususan likvidlik riskini samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega.

2020-2023 yillarda O‘zbekistonda bank tizimidagi rivojlanish tendensiyalari makroiqtisodiy o‘zgarishlar va pandemiya natijalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Banklar tomonidan jalb

qilingan resurslar hajmi o‘shib borgan bo‘lsada, ularning samarali joylashtirilmasligi likvidlik riskining keskin oshishiga olib keldi. Masalan, 2020-yilda bank tizimida likvidlik koeffitsienti 0,82 dan 0,71 gacha pasaygan, bu esa maqbul hisoblangan normativdan (0,8) past darajaga tushganini anglatadi. Bu holat banklarning likvidlik riskini boshqarishdagi muammolarini bartaraf etishlariga muhim signal vazifasini o‘tadi.

Likvidlik riskini samarali boshqarish uchun O‘zbekistondagi banklar tomonidan amalga oshirilgan chora-tadbirlar quyidagi jarayonlarni o‘z ichiga oladi:

1. Likvidlik riskini aniqlash, o‘lchash va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish: Banklar likvidlik riskini samarador monitoring, buxgalteriya hisobi hamda statistik ma‘lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish tizimlarini yangilashga e‘tibor qaratdilar. Likvidlik riskini aniqlashda bankning ichki mexanizmi, faoliyat yo‘nalishlari, jarayonlarning umumiy tuzilishini va ular o‘rtasidagi aloqa va moslashuvchanlikni har bir segmentida aniqlash mexanizmlarini yaratish va yangilashdagi sa‘y-harakatlarda ko‘rinadi. Natijada, banklar likvidlik riski bo‘yicha joriy hisobot mexanizmlari, monitoring tizimlari va ma‘lumotlarni qayta ishlashning samaradorligini ko‘tarishda faollashdilar.

2. Stress-testlarni o‘tkazish: Banklar portfellaridagi aktivlar va passivlar tarkibini aniqlash va bu tarkibdagi o‘zgarishlarni likvidlikka ta‘sirini baholash maqsadida stress-testlar o‘tkazish usullarini takomillashtirdilar. Stress-testlar doimiy ravishda amalga oshirilib, iqtisodiy vaziyatdan kelib chiqib, yuklamalarni oldindan rejalashtirish imkoniyatlarini yaratdi. Bu testlar banklarning likvidlik holatini yagona standartlar asosida baholashga va bu xatarlarni kamaytirish uchun samarali choralar ko‘rishga yordam berdi.

3. Likvidlik ta‘minoti bo‘yicha fondlarni shakllantirish: Banklar likvidlikni ta‘minlash uchun maxsus fondlar tashkil qilish va ulardan faol foydalanish orqali likvidlik riskini kamaytirishni maqsad qildilar. Bunda, likvidlik shartnomalari, chiqqan resurslarga bo‘lgan talab, markaziy bank va davlat tomonidan taqdim etiladigan likvidlik imkoniyatlaridan foydalanish mexanizmlari takomillashtirildi. Banklar, shuningdek, davlat va xususiy sektordan olingan kreditlarni samarali ravishda boshqarish va likvidlikni ta‘minlash mexanizmlarini kuchaytirishi ularning barqarorligini ta‘minotlashda katta ahamiyat kasb etdi.

O‘zbekistonda bank tizimida amalga oshirilayotgan ushbu chora-tadbirlarning barchasi likvidlik riskini samarali boshqarishda katta ahamiyatga ega. Likvidlik riski to‘g‘risidagi tushunchalarning takomillashishi va u bilan bog‘liq mexanizmlarning rivojlanishi banklar faoliyatining ishonchliligi va barqarorligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Banklar mijozlarga sifatli xizmat ko‘rsatish, pul mablag‘larini samarali boshqarish va umumiy raqobat muhitda o‘rnini mustahkamlash uchun samarali likvidlik boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni davom ettirishlari kerak.

Banklarda likvidlik riskini minimallashtirish strategiyasi, banklarning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini ta‘minlash bilan birga, mijozlarning talablarini samarali qondirish imkoniyatini yaratadi. Bunday strategiyalar ko‘pgina yo‘nalishlarni qamrab olishini nazarda tutadi, ularni aniqlash va samarali amalga oshirish bank faoliyatining asosiy vazifalaridan biridir.

Banklarda likvidlik riskini minimallashtirish strategiyasi quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1. Aktivlar va passivlarning optimal tarkibini shakllantirish. Banklarning aktivlar portfelini optimal tarzda tuzish ustida harakatlar olib boriladi. Ular orasida yuqori likvidli aktivlarning ulushini oshirish muhim hisoblanadi.

- Yuqori likvidli aktivlar: Naqd pul, kassadagi va markaziy bankdagi qoldiqlar, qisqa muddatli depozitlar va qimmatli qog‘ozlar shaklida aktivlarning faol muomalalarini tashkil etish bankning likvidlik holatini yaxshilash uchun samarali usuldir. Shuningdek, bu aktivlar bankning to‘satdan boshqa muhitdagi inflyatsiya, iqtisodiy hodisalar va bozor to‘sqinliklariga tezkor reaksiya qilish qobiliyatini oshiradi.

- Passivlar tarkibi: Banklar depozitlarning — aholi, yuridik shaxslar va boshqa manbalardan kelib tushishini ko‘paytirishda asosiy strategik maqsadni belgilaydilar. Depozitlarning o‘shishi bankning resurs bazasiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatadi. Aholi va yuridik shaxslardan jalb qilinadigan depozitlar, bankning pul mablag‘larini ko‘paytirishga yordam beradi. Bu bankka ko‘proq likvid resurslarni jalb etish imkonini beradi, bu esa bankning mijozlarning pulga bo‘lgan talablarini samarali qondirish qobiliyatini yaxshilaydi.

Ya‘ni, depozitlar o‘shishi banking faoliyati samaradorligini ta‘minlaydi, bu esa likvidlik darajasini oshiradi, bankning barqarorligini mustahkamlaydi, moliyaviy tadbirlarni bajarishga bo‘lgan imkoniyatlarini kengaytirishga va likvidlik riskini minimallashtirishga olib keladi.

2. Miqdoriy va sifatiy likvidlik ko‘rsatkichlarini samarali boshqarish. Miqdoriy va sifatiy likvidlik ko‘rsatkichlarini boshqarish bankning samaradorligini o‘lchovchilaridan biri bo‘lib, likvidlik holatini va mahsulotlarini bir necha bosqichda monitoring qilish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

- Likvidlik ko‘rsatkichlari: Likvidlik ko‘rsatkichlari, masalan, likvidlik koeffitsientlari, likvidlikni qoplash koeffitsienti va boshqa miqdoriy ko‘rsatkichlar, bankning likvidlik holatiga baho berish va nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Bu ko‘rsatkichlar bankning aktivlarini qanday ishlatishini va ularning mijozlar talabini qondirishi uchun qanchalik samarali boshqarilayotganini ko‘rsatadi.

3. Likvidlik riskini aniqlash, o‘lchash va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish. Likvidlik riskini monitoring qilish mexanizmlari yangilanmoqda, bu esa banklarda joriy xavflarni tez aniqlash va boshqarishda ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

- Monitoring va nazorat: Banklar tomonidan joriy monitoring, hisobot tizimi, statistika ma‘lumotlarini yaxshilash va tahlil qilish jarayonlari yangilanmoqda. Likvidlik riski bo‘yicha tahlillarni barcha bo‘limlar — ichki audit, kredit va moliyaviy tahlil orqali muntazam ravishda o‘tkazish banklarning barqaror dominant sifatida o‘z mustaqilligini ta‘minlash mexanizmlarining samaradorligini oshiradi.

4. Likvidlik bo‘yicha stress-testlarni o‘tkazish. Stress-testlar — banklarning likvidlik riskini va aktivlar hamda passivlar o‘rtasidagi aloqalarni aniqlash uchun muhim instrument hisoblanadi. Bu testlar banklarning likvidlik holatiga ta‘sir qiluvchi turli ssenariylarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri nazarda tutadi.

- Stress-testlar: Banklar doimiy ravishda aktivlar portfelini tahlil qilib, mijozlar talablariga moslashtirish bilan birga, stress-testlarni amalga oshiradi. Ushbu testlar tashkilotning yopilgan resurslarini, pul olish salohiyatini va belgilangan vaziyatlarda likvidlik holatini baholash imkonini beradi.

Stress-test natijalari banklarga likvidlik holatini aniqlash, ehtimoliy xavflarni baholash va ularni minimallashtirish uchun zamonaviy ma‘lumot manbasi bo‘lib xizmat qiladi. Bu natijalar banklarning strategik qarorlarini qabul qilishda asosiy ahamiyat kasb etib, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda yordam beradi.

5. Likvidlik ta‘minoti bo‘yicha fondlarni shakllantirish va boshqarish. Likvidlik ta‘minotini mustahkamlash uchun banklar va moliyaviy tashkilotlar fondlarni to‘g‘ri shakllantirish va boshqarish mexanizmlarini joriy qilishlari lozim. Banklar likvidlik shartnomalari va markaziy bankning resurslaridan faol va samarali foydalanishni yo‘lga qo‘yish orqali likvidlik imkoniyatlarini oshirishga intilishadi. Likvidlik, ya‘ni aktivlarning tez va osonlik bilan kerakli vaqtda naqd pulga aylantirilishi, bankka o‘zini iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashish va mijozlar talablarini qondirish qobiliyatini ta‘minlaydi.

Banklarda likvidlik riskini minimallashtirish strategiyasi, shubhasiz, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashda, raqobatbardoshlikni oshirishda va mijozlarga sifatli xizmat ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Har bir yuqorida ta‘riflangan yo‘nalishlar banklarga faoliyatining samaradorligi va mijozlar manfaatlarini himoya qilishda samarali mexanizmlarni shakllantirish imkonini beradi.

Banklar bu mexanizmlarni doimiy ravishda yangilash va samarali joriy qilish bo‘yicha sa‘y-harakatlarini davom ettirishi kerak, bu esa ularning kelajakdagi rivojlanishini ta‘minlaydi.

O‘zbekiston bank tizimida 2020-2023 yillarda amalga oshirilgan likvidlik riskini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar natijasida banklar likvidlik holatining yaxshilanishi, jumladan, 2023-yilda likvidlik koeffitsienti 0,82 ga yetganligi kuzatildi. Buning asosiy sabablari sifatida aktivlar va passivlarning optimal tarkibini shakllantirish, likvidlik riskini aniqlash, o‘lchash va nazorat qilish mexanizmlarini takomillashtirish, likvidlik bo‘yicha stress-testlarni o‘tkazish va ularning natijalaridan foydalanish, likvidlik ta‘minoti bo‘yicha fondlarni shakllantirish hamda miqdoriy va sifatiy likvidlik ko‘rsatkichlarini samarali boshqarish kabi chora-tadbirlar ajratib ko‘rsatilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Farmoni. – T.: 2020. – 18 b.
2. Alimardonov T.A. O‘zbekiston bank tizimida likvidlik riskini boshqarish. – T.: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2021. – 176 b.
3. To‘raboev A.A. Bank resurslarini shakllantirish va ularni samarali joylashtirish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – №1. – B. 45-54.
4. Allanazarov J.O. Pandemiya sharoitida bank likvidligini ta‘minlash // Iqtisodiyot va moliya. – 2021. – №3. – B. 12-18.
5. Norqulov B.A. O‘zbekiston bank tizimining rivojlanish istiqbollari // Bank ishi. – 2022. – №2. – B. 3-10.
6. Ismanov U.R. Banklarda likvidlik risklarini boshqarish // Iqtisodiyot va ta‘lim. – 2021. – №4. – B. 24-30.
7. Isanov A.M. Bank likvidligini ta‘minlashning zamonaviy yondashuvlari // Iqtisodiy tahlil: nazariya va amaliyot. – 2020. – №3. – B. 48-55.
8. Mirzakarimov B.X. Bank tizimida likvidlik riskini boshqarish // Iqtisodiy va huquqiy tadqiqotlar. – 2022. – №1. – B. 35-42.
9. A‘zamov D.R. Pandemiya sharoitida bank tizimining likvidlik holatini yaxshilash chora-tadbirlari // Iqtisodiyot va moliya. – 2021. – №2. – B. 16-23.

KORXONANING MOLIVAVIY NATIJASI VA UNI TAHLIL QILISHGA YONDASHUVLAR

Qudbiyev Nodir Tohirovich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası assistenti,

E-mail: nodir.qudbiyev@ferpi.uz, +998911054548.

Mashrabjonov Azizbek Farmonjonovich,

Farg‘ona politexnika instituti 62-21 BH va A guruh talabasi

Annotasiya. Mazkur tadqiqotda korxonaning moliyaviy natijasi va uni tahlil qilishga yondashuvlarning nazariy va amaliy jihatlariga doir masalalar tadqiq qilingan. Tadqiqoting maqsadi korxonaning moliyaviy natijasini shakllantirish va tahlil qilish metodologiyasini tadqiq etishdan iborat. O‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki korxonaning moliyaviy natijalarini tahlil qilish uslubiyoti, qo‘llaniladigan usullar to‘plami va tanlangan ko‘rsatkichlar tizimi to‘ldirilishi va muayyan korxona faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlariga, uning maqsad va vazifalariga moslashtirilishi mumkin, bu esa maksimal natijadorlikni ta‘minlaydi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy tahlil, korxonalar faoliyati, korxonaning samaradorligi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, kapitali miqdori, moliyaviy natija, foyda va zarar.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir korxonaning samaradorligi moliyaviy ko‘rsatkichlarning qiymatlari asosida belgilanadi. Korxonalar faoliyatini har tomonlama tahlil qilish uchun foydalaniladigan tizimdagi asosiy ko‘rsatkichlar moliyaviy natijalardir.

Iqtisodiy va moliyaviy tahlil bo‘yicha darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, korxonaning moliyaviy natijasini aniqlashda juda ko‘p nomuvofiqliklar mavjud.

Z.N. Qurbanov va K.M. Misirov “moliyaviy natijalarni aniqlash uchun ma‘lum bir davr oralig‘ida olingan daromadlar bilan qilingan xarajatlarni taqqoslash, ya‘ni olingan daromadlardan qilingan xarajatlarni ayirish lozim” [1].

A.Sh.Kuliboyev va X.N.Iskanov “moliyaviy natijalar - bu xo‘jalik yurituvchi subyektning ma‘lum hisobot davrida tadbirkorlik faoliyati jarayonida o‘ziga qarashli mablag‘ning oshishi yoki kamayishidir”[2].

R.D. Dusmuratov va A.S. Boltayev “mahsulot (ish, xizmat)larni sotishdan olingan moliyaviy natija bu yalpi foyda ko‘rsatkichi bo‘lib, u bozor munosabatlari sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy natijalari tarkibida asosiy o‘rinni egallaydi” [3].

O. V. Yefimova “faoliyatning moliyaviy natijasiga quyidagi ta‘rifni beradi-bu egalari tasarruf etish huquqiga ega bo‘lgan yakuniy natija (foyda)”[4].

A. D. Sheremet moliyaviy tahlil metodologiyasida "korxonaning moliyaviy natijasi hisobot davridagi o‘z kapitali miqdorining o‘zgarishi bilan ifodalanadi" [5].

E.S. Lukyanovoy, "moliyaviy natijalar tashkilotning xizmatidir. Foyda yaxshi mehnat, tashqi obyektiv va subyektiv omillar natijasidir, yo‘qotishlar esa past mahsuldorlik yoki tashqi salbiy omillar natijasidir. Bundan tashqari, ishlab chiqarish, investitsiyalar va moliyaviy faoliyat samaradorligi moliyaviy natijalar" [6].

Moliyaviy natijalar toifasini talqin qilishning noaniqligi nazariy jihatdan asosli ta‘rifni ishlab chiqish zarurligini belgilaydi.

Shu munosabat bilan zamonaviy iqtisodiy hayotning birinchi o‘ringa qo‘ygan muammolaridan biri bu korxonalarning moliyaviy natijalarini obyektiv tahlil qilish bo‘lib, bu samarali moliyaviy boshqaruvni amalga oshirishga imkon beradi: rejalashtirish, pul aylanmasini nazorat qilish, xarajatlarni minimallashtirish, shuningdek foydadan samarali foydalanishga yordam beradi. Har bir tijorat tashkiloti uchun moliyaviy natijalarni tahlil qilish uning faoliyati va biznesni rivojlantirish yo‘nalishini baholashning asosiy mezonidir. Moliyaviy natijalarni tahlil qilish orqali kompaniya ishlab chiqarishni rivojlantirishning o‘ziga xos strategiyasi va taktikasini ishlab chiqadi, foyda o‘sishi va rentabelligi uchun zaxiralarni aniqlaydi va baholaydi, shuningdek ularni safarbar qilish yo‘llarini topadi.

Moliyaviy natija-bu tashkilotning ishlab chiqarish (operatsion) jarayoni samaradorligining ko‘rsatkichi bo‘lib, u boshqaruv qarorlariga, shuningdek kompaniya faoliyatining iqtisodiy natijalari bog‘liq bo‘lgan manfaatdor tomonlarning qarorlariga ta‘sir qiladi. Yuqorida aytilganlarning barchasi turli sohalar va tarmoqlarning moliyaviy natijalarini tahlil qilishni yanada rivojlantirish zarurligini belgilaydi.

Foyda ko‘rsatkichi odatda iqtisodiy samara ko‘rsatkichi deb ataladi, chunki u mutlaq ko‘rsatkichdir. Foyda hajmi (miqdori) juda muhim ko‘rsatkichdir, chunki ko‘plab boshqaruv qarorlari unga bog‘liq.

Moliyaviy natijalar har qanday turdagi biznes tashkilotlarining iqtisodiy samaradorligining universal o‘lchovidir. O‘zbekiston amaliyotida buxgalteriya hisobi doirasida hisoblangan foyda ko‘rsatkichlari ko‘pincha korxonalarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini baholash uchun ishlatiladi. G‘arb amaliyotida sof pul tushumlarini tahlil qilishga ustunlik beriladi. Tashkilot faoliyatining moliyaviy natijalarining eng mukammal ko‘rsatkichi davr uchun kapitalning o‘sishi deb tan olinishi kerak.

Zamonaviy iqtisodchilar va olimlar o‘z asarlarida [1-4] moliyaviy natijalarni tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan usullarni taklif qilishadi, ularning har biri korxonalarda ishlatilishi mumkin.

O‘rganilayotgan masala bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilish korxonaning moliyaviy natijalarini tahlil qilish uslubiga yagona uslubiy yondashuv mavjud emas degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Shunday qilib, G. V. Saviskaya [7] metodologiyasiga ko‘ra, korxonaning moliyaviy faoliyatini tahlil qilish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- kompaniya foydasining tarkibi va dinamikasini tahlil qilish;
- mahsulotlar, tovarlar va xizmatlarni sotishdan olingan moliyaviy natijalarni tahlil qilish;
- korxonaning narx siyosatini tahlil qilish va o‘rtacha sotish narxlari darajasining omillarni tahlil qilish;
- boshqa moliyaviy daromad va xarajatlarni tahlil qilish;
- korxonaning rentabellik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish;
- foydadan foydalanishni tahlil qilish.

A. D. Sheremet kompaniya faoliyatining moliyaviy natijalarini quyidagi tartibda tahlil qilishni taklif qiladi:

- daromad va foyda ko‘rsatkichlari shakllantiriladi;
- mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha tahlil o‘tkaziladi;
- ichki va tashqi omillarning foyda va sotish rentabelligiga ta’siri o‘rganiladi;
- inflyatsiya omillari hisobga olinadi va ularning moliyaviy natijaga ta’siri tahlil qilinadi;
- foyda sifatini tavsiflovchi manbalari tarkibini tahlil qilinadi;
- mulkiy kompleks elementlarining rentabelligi tahlili o‘tkaziladi va marjinal foyda tahlili o‘tkaziladi [5].

O. B. Benderskaya moliyaviy faoliyatni quyidagi bosqichlarda tahlil qilishni taklif qiladi:

- foyda (zarar)tarkibi, tuzilishi va dinamikasini tahlil qilish;
- kompaniya daromadlarining tarkibi, tuzilishi va dinamikasini tahlil qilish;
- savdo foydasiga omillarning ta’sirini tahlil qilish va foyda sifatini baholash;
- rentabellik ko‘rsatkichlarini tahlil qilish;
- buzilish holatlarini tahlil qilish;
- foyda foydalanish tahlil [8].

Bizning nuqtai nazarimizdan, korxonaning moliyaviy natijalarini tahlil qilish metodologiyasi, qo‘llaniladigan usullar to‘plami va tanlangan ko‘rsatkichlar tizimi ma’lum bir tashkilotning o‘ziga xos xususiyatlariga, uning maqsad va vazifalariga moslashtirilishi mumkin, bu maksimal samaradorlikni ta’minlaydi.

Hozirgi vaqtda moliyaviy natijalarning mohiyati va sifat ko‘rsatkichlariga yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Miqdoriy ko‘rsatkichlar tadqiqotchilarning maqsadlari, vazifalari, nazariy va uslubiy g‘oyalari va tahlil shartlariga qarab maxsus tahlillarga ega bo‘lishiga qaramay, foyda sifatining turli ko‘rsatkichlaridan ham foydalanish mumkin: miqdoriy va sifat.

Bugungi kunda buxgalteriya hisobotining bir qismi sifatida "moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot" tarkibida tartibga soluvchi xarakterga ega bo‘lgan korxonalarning moliyaviy natijalarini shakllantirishning yagona metodologiyasi mavjud.

Shu bilan birga, foydani hisoblashda ishtirok yetadigan tarkibiy qismlarning tuzilishi (ayniqsa xarajatlarni tasniflash) har bir kompaniya uchun individualdir. Qoida tariqasida, bu buxgalteriya siyosati bilan belgilanadi va kompaniya tomonidan mustaqil ravishda ishlab chiqilgan ichki hisobotlarda aks etadi. Har bir kompaniya ishining o‘ziga xos xususiyati mavjud, shuning uchun biznes yuritishga muvofiq moliyaviy natijalar va ichki hisobotlarni hisoblashning o‘ziga xos metodologiyasi ishlab chiqilmoqda.

Xalqaro standartlardan foydalangan holda moliyaviy natijalarni tahlil qilish metodologiyasida foyda tahlili barcha xarajatlarni marjinal daromad toifasini ajratish bilan o‘zgaruvchan va doimiylarga bo‘lishga asoslangan. O‘zgarish omillarini o‘rganish va moliyaviy natijalarni prognoz qilishda tizimli yondashuvni ta’minlash uchun xorijiy mamlakatlarda marja tahlilidan foydalaniladi. Moliyaviy natijalarni tahlil qilishning ushbu usulining afzalligi shundaki, uni qo‘llashda model

elementlarining o‘zaro bog‘liqligi hisobga olinadi, bu omillar ta‘sirini aniqroq hisoblashni va natijada natijalarni rejalashtirish va prognozlashning yuqori darajasini ta‘minlaydi [9].

Xulosa qilib aytganda zamonaviy korxonalarda samarali ishlab chiqarish (operatsion) faoliyatini amalga oshirish uslubiy jihatdan ishlab chiqilgan buxgalteriya hisobi va moliyaviy natijalarni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Bunday tahlil natijasida olingan relevant ma‘lumotlar tijorat tashkilotining samarali va natijali faoliyat yuritishi hamda rivojlanishining kaliti hisoblanadi. O‘zbekiston amaliyotida buxgalteriya hisobi doirasida hisoblangan foyda ko‘rsatkichlari ko‘pincha korxonalarining moliyaviy ko‘rsatkichlarini baholash uchun ishlatiladi. Biroq g‘arb amaliyotida sof pul tushumlarini tahlil qilishga ustunlik beriladi. Shulardan qilib chiqqan xolda fikrimizcha korxona faoliyatining moliyaviy natijalarining eng mukammal ko‘rsatkichi davr uchun kapitalning o‘sishi deb tan olinishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi. Darslik / Qurbanov Z.N Misirov K.M.– T.: “Iqtisod-moliya”, 2020. - 756 bet.
2. Moliyaviy va boshqaruv hisobi fanidan masalalar to‘plami: O‘quv qo‘llanma / A.Sh.Kuliboyev, X.N.Iskanov; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. -T.: «Iqtisod-Moliya», 2020. -180 b.
3. Moliyaviy tahlil. Darslik. R.D. Dusmuratov, A.S. Boltayev.– T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2020. 457 bet.
4. Финансовый анализ: инструментарий обоснования экономических решений: учебник / О.В. Ефимова. - Москва : КНОРУС, 2023. — 322 с.
5. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций: практическое пособие / А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: ИНФРА-М, 2024. - 208 с.
6. Лукьянова, Е. С. (2015). Сущность финансовых результатов деятельности предприятия. Молодой ученый, (11), 13.
7. Комплексный анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / Г.В. Савицкая. - 7-е изд., перераб. и доп. — Москва : ИНФРА-М, 2024. — 608 с.
8. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебное пособие / Л. Е. Басовский, Е. Н. Басовская. — Москва : ИНФРА-М, 2023. — 336 с.
9. Курбонова, Ш. (2024). Иқтисодий эркинлаштириш ва диверсификациялаш шароитида иқтисодий таҳлилнинг тутган ўрни. Iqtisodiyot va ta‘lim, 25(2), 397-402.

INVESTITSIYA XARAJATLARINI HISOBGA OLISH VA ULARNI SAMARALI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

Rasulova Shaxnoza Xatamovna,

*Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti,
e-mail: rasulova.sh@ferpi.uz, tel: +998 97 504 08 80.*

Abdullayeva Madinabonu Mahmudjon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti 67a-22 BH va A guruh talabasi

Annotatsiya. Taqdim etilayotgan ushbu ilmiy tadqiqot investitsiya xarajatlarini hisobga olish va ularni samarali boshqarishning ahamiyati to‘g‘risida bo‘lib, asosiy urg‘u investitsiyalarga bo‘lgan ehtiyojlarni asoslash, “investitsiya xarajatlari” tushunchasini ochib berishga qaratilgan. Zero, investitsiya xarajatlari - bu asosiy ishlab chiqarish fondlari (asbob-uskunalar, binolar), shuningdek, investitsiya loyihasini ishga tushirish uchun amalga oshirilishi kerak bo‘lgan aylanma kapital xarajatlari hisoblanadi. Shuningdek mualliflar keraksiz xarajatlarni tahlil qilish vositalari va korxonaning investitsiya xarajatlarini boshqarish vositalarini o‘rganadi hamda xarajatlar tasnifini taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: xarajatlar, investitsiyalar, investitsiya xarajatlari, investitsiya xarajatlarini boshqarish, xarajatlarni kamaytirish zaxiralari.

Zamonaviy sharoitda korxonalarni rivojlantirish uchun birinchi navbatda ishlab chiqarayotgan o‘z mahsulotlarining raqobatbardoshligini va umuman korxonaning raqobatbardoshligini oshirish katta ahamiyatga ega. Korxonaning raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish qobiliyatiga, boshqa narsalar qatori, kompaniyaning investitsiya xarajatlari ham ta’sir qiladi. Zamonaviy sharoitda, iqtisodiy beqarorlik, dollar va yevroning beqaror kursi, shuningdek, tahlikalik giyosiyosiy vaziyat ta’siri, investitsiya xarajatlarini boshqarish katta tasir ko‘rsatmoqda dolzarb ahamiyatga egadir.

Investitsion xarajatlar korxonaning investitsiya loyihalarini amalga oshirish doirasida sotib olinishi kerak bo‘lgan asosiy vositalar va aylanma mablag‘larni sotib olish uchun xarajatlarni anglatadi.

Eng asosiy masalalardan biri esa investitsion xarajatlarni samarali boshqarishdir buning uchun ularni to‘g‘ri tasniflash muhimdir.

Shundan kelib chiqqan xolda fikrimizcha investitsiya xarajatlarini quyidagilarga bo‘lish mumkin:

- doimiy va o‘zgaruvchan. Doimiy investitsiya xarajatlariga uzoq vaqt davomida o‘zgar olmaydigan investitsiyalar kiradi. Bu xarajatlarga, masalan, uskunani ishga yaroqli holatda saqlashni kiritish mumkin. O‘zgaruvchan xarajatlar tashkilotni qo‘llab-quvvatlash yoki samaradorligini oshirish uchun zarur bo‘lgan xarajatlar bilan ifodalanadi: yoqilg‘i, suv ta’minoti, elektr energiyasi uchun to‘lov, asbob-uskunalar va materiallarni tashish xarajatlari [1];

- investitsiya xarajatlarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita bo‘lish mumkin. Bilvosita xarajatlar mahsulot ishlab chiqarish bilan bevosita bog‘liq emas. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xarajatlar, masalan, investitsiya loyihasini amalga oshirish bilan shug‘ullanadigan xodimlarga ish haqi, materiallar va uskunalar uchun to‘lov bilan bog‘liq;

- nazorat qilinadigan va nazoratsiz investitsiya xarajatlari mavjud. Nazorat qilinadigan xarajatlar kompaniya tomonidan rejalashtirilgan, ular oldindan belgilanadi. Nazoratsiz xarajatlar, boshqa narsalar qatori, yetkazib beruvchilarga bog‘liq. Masalan, dunyodagi tahlikalik giyosiyosiy vaziyatni hisobga olgan holda, import qilinadigan uskunalar narxi keskin oshdi. Investor ushbu narxlarning o‘zgarishiga ta’sir qila olmaydi va nazorat qila olmaydi;

- investitsiya xarajatlari qaytarilishi va qaytarilmasligi mumkin. Qaytariladigan xarajatlar investorning shartnomasida ko‘rsatilgan;

- aniq va yashirin investitsiya xarajatlari mavjud. Aniq bo‘lganlar loyiha byudjetiga kiritilgan. Yashirin bo‘lganlar investorning kutilmagan xarajatlarini ifodalaydi.

Qoida tariqasida, korxona investitsiya loyihasini amalga oshirish uchun nimani va qancha miqdorda sotib olish kerakligini tushunadi. Ammo ko‘pincha sotib olingan uskunaning ishlab chiqarish quvvati haddan tashqari oshib ketganda va ba’zi asosiy vositalar ishlab chiqarish faoliyatida umuman ishlatilmaganda vaziyat yuzaga keladi. Agar investitsiya loyihasini rejalashtirish bosqichida bunday xulosalar chiqarilgan bo‘lsa, tashkilot keraksiz xarajatlarga olib kelmaydi. Agar tashkilot sarmoya kiritgandan keyin vaziyat aniq bo‘lsa, tashkilotning pul resurslaridan mantiqsiz foydalanish mavjud. Shuning uchun investitsiya xarajatlarini boshqarishning roli yuqori [3].

Investitsiya xarajatlarini boshqarish funksiyalariga quyidagilar kiradi:

- investitsiya xarajatlarini boshqarish sohasidagi maqsad va vazifalarni shakllantirish;
- investitsiya xarajatlarining hozirgi holati to‘g‘risida tezkor ma’lumotlarni ishlab chiqish;
- investitsiya xarajatlarini boshqarish samaradorligini tahlil qilish [2];
- tashkilotning investitsiya xarajatlarini boshqarish tizimini ishlab chiqish.

Investitsion xarajatlarni tahlil qilish ehtiyotkorlik bilan amalga oshirilishi kerak. Investitsion xarajatlarni qoplashdan oldin tashkilot quyidagi savollarga javob berishi kerak:

- investitsiya loyihasi doirasida rejalashtirilgan mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko‘rsatish uchun uskunani qanday quvvat bilan ishlaydi. Bozor tahlili iste‘molchilar qancha mahsulot sotib olishga tayyorligi haqidagi savolga javob berishga yordam berishi kerak. Korxona qanday turdagi savdo hajmini kutayotganini tushunib, sotib olingan uskunaning qanday ishlab chiqarish quvvatiga ega bo‘lishi kerakligini tushunishingiz mumkin.

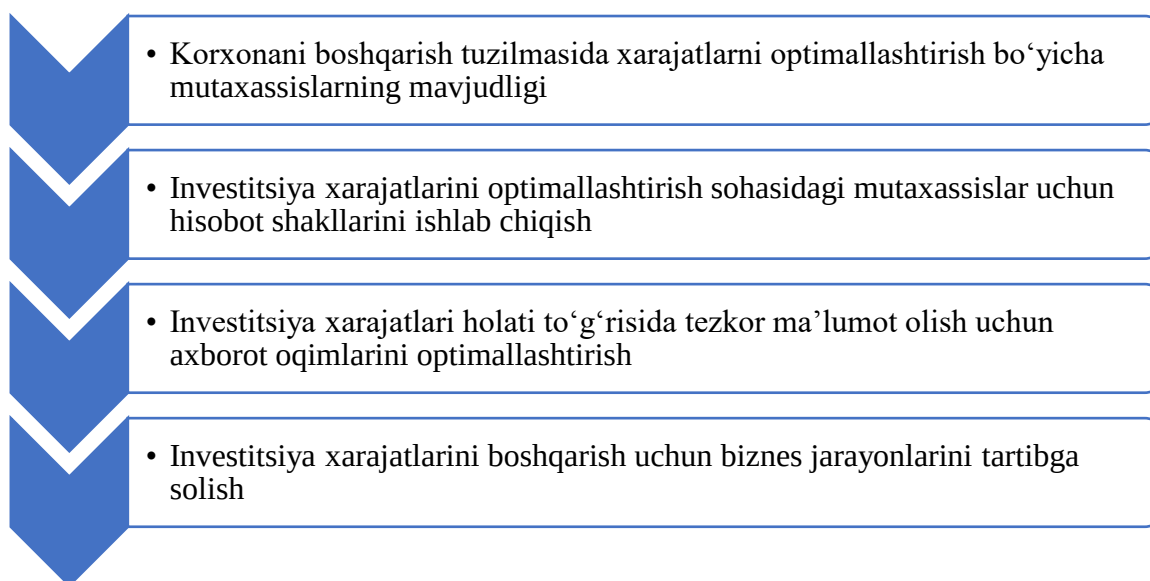
Korxonada investitsiya xarajatlarini samarali boshqarish uchun yaxshi yechimlardan biri bu har bir investitsiya xarajatlarning ma‘lum bir turi uchun javobgar mansabdor shaxslar tayinlanishi va xarajatlarni kamaytirish bo‘yicha tegishli yo‘nalishlar ishlab chiqilishdir.

Yuqoridagilarga muvofiq fikrimizcha korxonaning investitsiya xarajatlarini boshqarish tizimi quyidagi 1-rasmda keltirilgan asosiy prinsiplarga asoslanishi yaxshi samara beradi.

Shuningdek investitsion xarajatlarni samarali boshqarishda quyidagi vazifalarni hal qilish katta ahamiyatga ega:

- korxonaning investitsiya xarajatlari darajasiga ta‘sir qiluvchi omillarni aniqlash;
- qo‘llash orqali investitsiya xarajatlarini baholashni amalga oshirish mumkin bo‘lgan usullarni ishlab;
- korxonaning investitsiya xarajatlarini kamaytirish yo‘nalishlarini aniqlash [4].

Korxonaning investitsiya xarajatlarini boshqarish sohasidagi muammolar, qoida tariqasida, quyidagilardan iborat: investitsiya xarajatlarini baholashning samarali mezonlari mavjud emas, investitsiya xarajatlari miqdori, tarkibi va tuzilishi to‘g‘risida ma‘lumot olishda harakatsizlik, investitsiyalarni kamaytirish nuqtai nazaridan xodimlarni rag‘batlantirish tizimidagi kamchiliklar tashkilotdagi xarajatlar va ularning samaradorligini oshirish.

1-rasm. Korxona investitsiya xarajatlarini boshqarish prinsiplari

Yuqorida keltirilgan bu muammolarni batafsil ko‘rib chiqish zarur. Investitsion xarajatlarni baholash mezonlarining samarasizligi shundan iboratki, aslida ishlab chiqarilgan investitsiya xarajatlarning ularning taxminiy qiymatidan chetga chiqishini ko‘pincha to‘g‘ri aniqlash mumkin emas, chunki:

- mahsulot sifati mezonlarining to‘liq ro‘yxati yo‘q;
- korxonaning investitsiya xarajatlari samaradorligini tahlil qilishda yagona yondashuv mavjud emas.

Korxonaning iqtisodiy xizmatlari tomonidan olingan ma‘lumotlarning harakatsizligi investitsiya xarajatlarini, ularning o‘zgarishiga ta‘sir ko‘rsatgan omillarni darhol tahlil qilish va shuning uchun ularni tartibga solish bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilishning iloji yo‘qligiga olib keladi.

Investitsiya xarajatlarini kamaytirish uchun korxonalar quyidagi vositalardan foydalanadilar:

- moliyaviy resurslarni boshqarish;
- autsorsing;
- korxonaning biznes jarayonlarini boshqarish;
- samarali ishlab chiqarish tashkilotini yaratish;
- sinergetik ta’sir natijasida birlashish va qo‘shilish;
- xaridlarning samarali tizimini tashkil yetish.

Shunday qilib, investitsiya xarajatlarini boshqarish-bu investitsiya yo‘nalishlarini aniqlashga, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish usullariga, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga va mavjudlarini takomillashtirishga qaratilgan boshqaruv qarorlari to‘plamidir. Investitsiya xarajatlari, birinchi navbatda, investitsiya loyihasining umumiy qiymatiga ta’sir qiladi va uni qoplash muddatiga ta’sir qiladi.

Investitsiya xarajatlari tashkilotning pul oqimiga ham ta’sir qiladi. Investitsion xarajatlarni kamaytirish pul oqimining ko‘payishiga olib keladi va aksincha. Shunday qilib, tashkilotning investitsiya xarajatlari qanchalik malakali rejalashtirilsa va ularni boshqarish qanchalik samarali tashkil etilsa, tashkilot shunchalik muvaffaqiyatli ishlaydi va uning moliyaviy natijalari shunchalik yuqori bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Лумпов, А., & Лумпов, А. (2022). Бизнес-планирование инвестиционных проектов. Литрес.
2. Гоник, Г. Г., & Арутюнян, Ю. И. (2021). Анализ влияния использования основных фондов на эффективность сельскохозяйственного производства. Вестник Академии знаний, (4 (45)), 94-100.
3. Khatamovna, R. S. (2024). The Importance of Effective Organization of Accounting for the Cost of Production in the Context of Economic Modernization. Journal of Intellectual Property and Human Rights, 3(5), 6-12.
4. Рагозина, М. С., & Шишкина, И. В. (2020). Инвестиционная привлекательность компании через управление затратами. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (8-1), 159-164.

СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКИ АНАЛИЗА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА

Савинова Галина Анатольевна,

Ферганский политехнический институт

старший преподаватель, кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”,

E-mail: g.savanova@ferpi.uz, +998904071560.

Аннотация. В предлагаемом научном исследовании обсуждаются основные направления анализа собственного капитала и определяются организационные и методологические аспекты его анализа. По результатам исследования обоснованы теоретические и организационно-методические аспекты дальнейшего развития подхода к анализу собственного капитала. На основе предложенного подхода анализа собственного капитала предприятия позволяет учредителям и акционерам управлять своим капиталом. Предлагаемый подход может быть использован при анализе собственного капитала предприятия.

Ключевые слова: анализ собственного капитала, анализ финансового состояния предприятия, оценка финансового состояния, уровень зависимости, анализ собственного капитала, методология анализа собственного капитала.

Рыночная экономика требует, чтобы каждое предприятие, организация, предприниматель преследовали цель получения максимального дохода через организацию своей деятельности. Конечно, для достижения этой цели необходимы средства производства, эффективное использование которых определяет конечный результат деятельности предприятия.

Одним из важнейших экономических категорий капитала предприятия является, в частности, собственный капитал.

Развитие рыночных отношений в обществе привело к появлению ряда новых экономических объектов учета и анализа. Одним из важнейших из них, несомненно, является венчурный капитал, в частности, собственный капитал. Любой хозяйствующий субъект, осуществляющий обособленную деятельность, производственную или коммерческую, должен обладать определенным капиталом, которым могут быть материальные блага и денежные средства, финансовые вложения, права и привилегии, необходимые для осуществления хозяйственной деятельности.

Таким образом, капитал субъекта является основным источником формирования, неотъемлемой частью его деятельности и начинается с финансирования средств в собственность.

Успех деятельности каждого хозяйствующего субъекта зависит не только от применения на практике эффективных средств и методов управления, но и от точного функционирования единой системы учета и контроля. Все вопросы, связанные с оценкой финансового состояния субъекта, являются содержанием финансового блока, в рамках которого проводится анализ формирования и использования ресурсов и капитала, выявляются отклонения от плановых значений показателей и разрабатываются рекомендации по их устранению.

Одной из важных характеристик финансового состояния предприятия является стабильность его деятельности. Считается, что это связано со структурой баланса и степенью зависимости инвесторов и кредиторов. Однако устойчивое состояние связано не только с традиционным соотношением собственного капитала к заемному капиталу, но и с большим количеством методов, включая оценку размера капитала и активов компании.

Важным направлением анализа финансового состояния и диагностики деятельности организации является анализ формирования и использования собственного капитала организации. По результатам такого анализа, проводимого на основе совокупности показателей, отражающих процесс функционирования капитала, оценивается эффективность реализации финансовой стратегии и финансовой политики и определяются основные пути ее совершенствования.

Традиционные подходы к анализу прямых инвестиций исходят из целей и задач управления собственным капиталом, которые характеризуются:

- необходимость обеспечения организации собственными финансовыми ресурсами для нормального функционирования;
- целесообразность размещения финансовых ресурсов в активах организации и эффективность их использования.

Традиционные подходы к анализу прямых инвестиций основаны на использовании стандартных форматов, включающих как информационную базу анализа, так и систему обобщенных показателей и количественных критериев оценки экономического потенциала и создание условий для экономического роста организаций. Исходя из этого, основные направления анализа прямых инвестиций мы привели на рисунке 1.

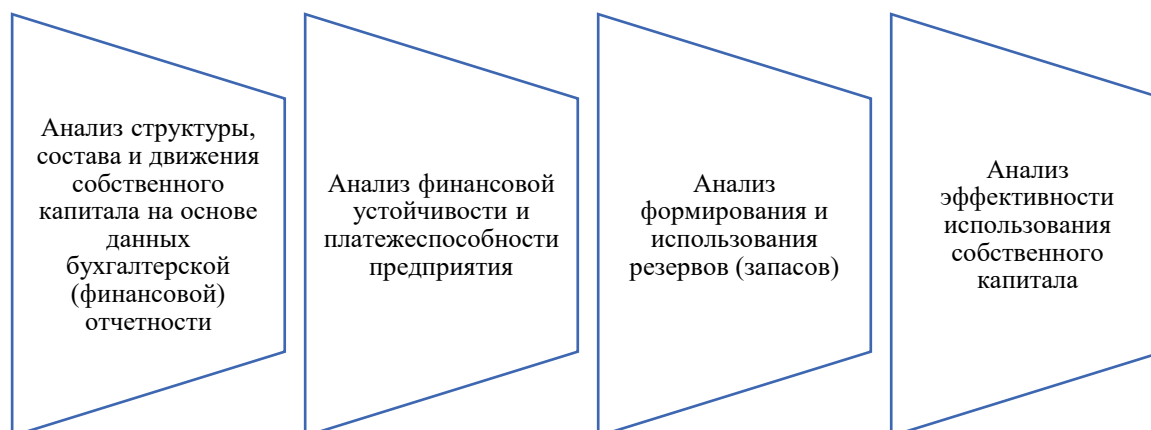

Рис. 1. Основные направления анализа собственного капитала

Основные известные методы анализа капитала предприятия основаны на изучении двух форм отчетности, в которых содержится информация о структуре и движении капитала: баланса и отчета об изменении капитала. Аналитические возможности этих форм позволяют проводить анализ состава, структуры и динамики капитала, в ходе которого на основе особенностей отдельных его элементов рассчитываются абсолютные и относительные отклонения значений каждой составляющей капитала от заданных показателей. В отчете об изменении капитала указываются факторы изменения величины капитала: источники формирования и направления использования его отдельных компонентов, что позволяет прогнозировать прирост (уменьшение) капитала в разрезе отдельных компонентов.

Обычно в практике финансового анализа используется система методов анализа, основанная на взаимосвязи и логической последовательности, для изучения динамики, структуры, соотношения показателей отчетности при формировании коэффициентов и оценки влияния факторов на результат. Применение методов финансового анализа в Системе анализа капитала позволяет выявить влияние факторов, позволяющих достичь высокой эффективности использования капитала.

Русский ученый Когденко В. Г. при анализе собственного капитала предлагает:

- структуры и динамики составляющих собственного капитала;
- качества собственного капитала;
- соотношения уставного капитала и чистых активов;
- факторов изменения стоимости чистых активов [1].

Специалисты в области анализа финансовой отчетности М.А. Вахрушиной и Н.С. Пласковой, считают, что анализ структуры составляющих частного капитала может проводиться в зависимости от поставленных целей. Например, при анализе уставного капитала можно определить его полное формирование путем определения учредителями неоплаченной доли уставного капитала. Активы, не включенные собственниками в уставный капитал, отражаются в балансе в составе статьи "Дебиторская задолженность" [2].

Помимо простых методов анализа динамики собственного капитала и его составляющих рассчитываются показатели движения собственного капитала: коэффициент поступления и коэффициент использования. Коэффициент поступления определяется как отношение вновь поступивших источников собственного капитала к имеющейся его величине на конец отчетного периода. Коэффициент использования определяется как отношение израсходованных собственных финансовых ресурсов к наличной его величине на начало отчетного периода. Анализируя динамику собственного капитала с помощью этих коэффициентов, необходимо оценить соотношение этих двух коэффициентов. Если значение коэффициента поступления собственного капитала превышает значение коэффициента

использования собственного капитала, то это указывает на наращивание собственных финансовых ресурсов и, наоборот.

Значение коэффициента корреляции принимает и использует различные компоненты актива для определения того, дополняет ли составной капитал свои собственные источники и определяет акционерный капитал, что указывает на то, что изменения в тенденции к понижению в течение отчетного периода уменьшают эти элементы и определяют причину их снижения.

Следующие критерии могут быть использованы для изучения роли бизнес-деятельности организации в оценке оптимальной структуры капитала:

- средняя стоимость капитала, характеризующая накопление капитала через различные источники, включая их собственные средние издержки;
- коэффициент возврата коэффициента крутящего момента и характеристики оборота цикла и продолжительности справедливости оборота цикла;
- индекс рентабельности акций, чтобы охарактеризовать рентабельность (рентабельность), используемую в капитале, и дать возможность определить степень влияния справедливости на эффективность организации;
- расчетный период возврата инвестиций в акционерный капитал – это ставка возврата средств владельца.

Рентабельность собственного капитала является основным показателем эффективности функционирования организации. Этот показатель в то же время является наиболее важным для акционеров организации. Он показывает, какая величина чистой прибыли генерируется каждым рублем собственного капитала. Динамика рентабельности собственного капитала оказывает влияние на уровень котировки акций.

Рентабельность собственного капитала вычисляется по формуле:

$$Рск = ЧП / СК, (1)$$

где Рск – рентабельность собственного капитала;

ЧП – чистая прибыль за период;

СК – средняя величина собственного капитала за тот же период

Ильшева Н.Н. рассматривает три аспекта анализа собственного капитала: учетный, финансовый и правовой [3]. По ее мнению, учетный аспект анализа собственного капитала «предполагает оценку первоначального вложения капитала и его последующих изменений, связанных с дополнительными вложениями, полученной чистой прибылью, накопленной с момента функционирования организации, и другими причинами, вследствие которых происходит наращение собственного капитала» [3].

Финансовый аспект анализа собственного капитала заключается в оценке собственного капитала «как разности между активами и обязательствами» и предполагает расчет чистых активов организации на основании данных бухгалтерского баланса. Данный подход заключается в том, что «если активы и обязательства могут рассматриваться самостоятельно, то результаты анализа собственного капитала обусловлены получением достоверной информации о величине имущества и заемных средств организации». Однако необходимо учитывать, что балансовая стоимость активов может не соответствовать их рыночной оценке, поэтому «рассматривая собственный капитал как остаточную величину» нельзя с высокой вероятностью иметь ввиду ту стоимость, которую в действительности получают собственники при ликвидации организации. «Поэтому собственный капитал есть некий запас финансовой прочности в случае неэффективной деятельности предприятия в будущем и определенная гарантия защиты интересов кредиторов» [3].

Анализ финансовой устойчивости традиционно предполагает динамическую оценку и основан на определении абсолютных показателей, характеризующих тип финансовой устойчивости организации, к которым относятся стоимостные показатели обеспеченности запасов собственными оборотными средствами. Кроме этого, рассчитываются величины

собственного и заемного капитала, чистые активы и устойчивые пассивы. Как отмечает экономист Савицкая Г.В. данные показатели являются «основополагающими, с помощью которых формируются критерии, характеризующие качество финансового состояния предприятия» [4].

Для относительной оценки финансовой устойчивости организации и доходности ее собственного капитала рассчитываются относительные показатели (коэффициенты), такие как: коэффициент автономии, коэффициент соотношения собственного и заемного капитала, коэффициент финансирования, коэффициент маневренности собственного капитала, коэффициент финансовой зависимости. Данные показатели позволяют «сопоставить несопоставимые по абсолютным величинам объекты, более устойчивые в пространстве и во времени» [4].

Грачев А.В. в разработанной им методике анализа финансовой устойчивости использует динамическую оценку, для чего использует не статический бухгалтерский баланс, а динамический бухгалтерский баланс, представленный в виде приростов показателей, рассчитываемых как разность между притоками и оттоками показателей по статье баланса. Отличительной особенностью предлагаемой им методики анализа финансовой устойчивости является проведение экспресс-анализа финансовой устойчивости на основе построения аналитического баланса путем преобразования стандартной формы бухгалтерского баланса и проведение развернутого анализа финансовой устойчивости на основе построения аналитической финансовой таблицы, представляющей укрупненный шахматный бухгалтерский баланс, и унифицированного аналитического баланса.

Как видно, обзор специализированной литературы, посвященной финансовому анализу деятельности организации, показал, что традиционные методики анализа собственного капитала позволяют лишь:

- рассчитать абсолютные, относительные изменения собственного капитала и его элементов, отраженных в формах бухгалтерской (финансовой) отчетности;
- определить структуру собственного капитала и изменение удельных отклонений его элементов;
- рассчитать абсолютные показатели и коэффициенты, характеризующие финансовую устойчивость и платежеспособность на определенную дату с целью оценки способности организации развиваться за счет собственных средств;
- рассчитать показатели оборачиваемости и рентабельности собственного капитала, характеризующие эффективность наращивания собственного капитала, вложенного в активы организации.

Таким образом, традиционный финансовый анализ позволяет оценить состав и структуру источников образования собственного капитала, динамику их изменения и направлений использования, а также дать оценку последствия влияния изменений собственного капитала. Однако с целью нахождения баланса между долгосрочными и краткосрочными интересами участников необходимо оценить целесообразность распределения источников формирования собственного капитала между его структурными уровнями – инвестированным и накопленным элементами собственного капитала – посредством перераспределения использованного капитала (распределения чистой прибыли, создания резервов и присоединения остатка нераспределенной прибыли к собственному капиталу).

Список использованной литературы:

1. Когденко В.Г. Экономический анализ: учебник / В.Г. Когденко. – М.: Юнити-Дана, 7-е изд., перераб. и доп., 2016. – 399 с.
2. Анализ финансовой отчетности: Учебник / Под ред. М.А. Вахрушиной, Н.С. Пласковой. - Москва : Вузовский учебник, 2019. - 367 с.

3. Анализ финансовой отчетности: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 080109 «Бухгалтерский учет, анализ и аудит», 080105 «Финансы и кредит» / Н.Н. Илышева, С.И. Крылов. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2017- 431 с.

4. Комплексный анализ хозяйственной деятельности предприятия : учебник / Г.В. Савицкая. — 7-е изд., перераб. и доп. — Москва : ИНФРА-М, 2024. — 608 с.

MAHALLIY BOSHQARUV IDORALARI FAOLIYATIDA AHOLI BANDLIGINI TA‘MINLASH MASALALARI

Adxam Ahmedov

Fag‘ona viloyati fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari xodimlari malakasini oshirish bo‘yicha o‘quv kurslari direktori

E-mail: ahmedov_adham@inbox.ru, tel: +998901606007

Annotatsiya. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida aholining bandlik darajasini oshirish va kambag‘allikni qisqartirishga bo‘lgan e‘tibor borgan sari ortib bormoqda. Bu dolzarb masalani ilmiy asosda hal etishda o‘ziga milliy “mahalla” ijtimoiy instituti imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanishning ta’sirchan yo‘llari va vositalarini aniqlash mumkin. Mazkur maqolada fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish idoralarining samarali faoliyatini tashkil etish va boshqarish yordamida hudud aholisining turmush farovonligini ularning bandlik darajasini oshirish orqali ta‘minlashning zamonaviy yondashuvlari va mexanizmlarini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlarini bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla intistuti, fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish, aholi bandligi, ishsizlik, kambag‘allikni qisqartirish, iqtisodiy va moliyaviy dastaklar.

Aholining bandligi ijtimoiy ishlab chiqarishning muhim tarkibiy qismi sifatida yuzaga keluvchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida, aholini ish joyi va bir vaqtning o‘zida insonni yashashi uchun zaruriy mablag‘ bilan ta‘minlovchi ijtimoiy munosabatlar sifatida jamiyatning asosiy ishlab chiqarish kuchlari shakllanishini ta‘minlaydi.

“Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tegishli hududda tadbirkorlik, jumladan, oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilikni rivojlantirishga ko‘maklashish maqsadida maslahat markazlarini tashkil etishga haqli ekani belgilab qo‘yildi. Xususan, qonunning 17-moddasida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari tegishli hududda tadbirkorlik faoliyatini, shu jumladan oilaviy tadbirkorlik va hunarmandchilik faoliyatini rivojlantirishga ko‘maklashish maqsadida maslahat markazlari tashkil etishga haqli ekanligi belgilangan.

Mamlakatimizda fuqarolarni bandligini ta‘minlash masalalari “Aholi bandligi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston respublikasi qonuni, ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish, ularni bandligini ta‘minlash O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 11 avgustdagi “Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning mehnat faolligini oshirish va kasb-hunarga o‘qitishga qaratilgan hamda aholi bandligini ta‘minlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4804 sonli hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 5 apreldagi “Kambag‘al va ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish tizimini takomillashtirish hamda mehnat organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 183-sonli qarorlariga asosan tartibga solinadi.

Aholi bandligini ta‘minlash, turmush darajasini yanada yaxshilash, oila daromadlarini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo‘jaligi bilan shug‘ullanish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ko‘maklashish bevosita mahallarda amalga oshirilishini hisobga olib, fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish faoliyatini yanada samarali tashkil etilishi dolzarb masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Aholi bandligi va ishsizlikni ilmiy asosda tadqiq etishning naazriy asoslari dastlab A. Smit, D. Rikardo, T. Malʼtus kabi klassik maktab vakillari asarlarida bayon etilgan boʻlib, keyinchalik uning ayrim instituttsional jihatlarini namoyandalari T. Veblen, J. Danlop, J. Gelbrejt, L. Uʼlman kabilarning qarashlarida oʻz aksini topgan [10]. Mehnat va aholi bandligining iqtisodiy asoslari yuzasidan Yu. G. Odegov, G. G. Rudenko kabi rus olimlarining qarashlarida mehnat bozori va uni muvozanatini taʼminlovchi iqtisodiy mexanizmlar keng yoritilgan [6]. Oʻzbekistonlik iqtisodchilar akademik Q. X. Abdurahmonov [5], SH. R. Xolmoʻminov [9], D. Raximova, O. Abdurahmonov [7], A. Tashpulatov [8] kabi iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida oʻz aksini topgan.

Yuqorida keltirib oʻtilgan yondashuvlar va qarashlarda bevosita aholining ish bilan bandligi sohasida mahalliy boshqaruv idoralarining faoliyatini tashkil etish va boshqarish jarayonini takomillashtirish masalalariga yetarli eʼtibor qaratilmagan. SHundan kelib chiqib, mahallalar kesimida aholining ish bilan bandligini tartibga solish masalasi tadqiqot mavzusining dolzarbligini anglatadi.

Fargʻona viloyatida aholini bandligi va ishsizlikni kamaytirish maqsadida oʻtkazilgan iqtisodiy-statistik tadqiqotlar mehnat bozoridagi keskinlikni kamaytirish bilan bandligini oshirishning samarali ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlarini fuqarolar oʻzini oʻzi boshqarish idoralari vositasida metodologik jihatdan tatbiq etishning amaliy ahamiyati yuqori ekanligini tasdiqlamoqda.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini keng miqyosda joriy etish tufayli iqtisodiy munosabatlarni innovatsion rivojlantirish va raqamlashtirish mavjud mehnat resurslaridan samarali foydalanish muammosini chuqur, yaxlit toʻplam va tizimli ravishda ilmiy oʻrganishni talab qiladi. Milliy iqtisodiyotda mehnat resurslari va kadrlarning salohiyatini aniqlash masalasi ishchi kuchining qiymatini baholash muammosini yuzaga keltiradi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-sonli **“«Oʻzbekiston — 2030» Strategiyasi toʻgʻrisida” gi Farmonida aholini daromadli mehnat bilan band qilish, ishsizlikni va kambagʻallikni keskin qisqartirish, yoshlarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning ilmiy faoliyatini ragʻbatlantirish kabi dolzarb vazifalarni hal etish yullari ishlab chiqilgan** [1].

Mamlakatimizda hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, aholining turmush sifatini yaxshilash, fuqarolarga teng imkoniyat va sharoitlar yaratish borasida keng islohotlar amalga oshirilmoqda.

Davlat rahbari tomonidan ilk bor 2020 yilda “kambagʻallik” tushunchasi davlat siyosati darajasiga koʻtarildi. Qisqa muddat ichida xalqaro tajribalardan foydalangan holda sohaga oid normativ-huquqiy baza yaratildi.

Xususan, kambagʻallikni qisqartirishning metodologik asoslari va vositalarini ishlab chiqish boʻyicha Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi, Jahon banki va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar bilan yaqindan hamkorlik yoʻliga qoʻyildi.

Maʼlumki, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni bilan tasdiqlangan Yangi Oʻzbekistonning Taraqqiyot strategiyasiga muvofiq 2026 yilga borib, mamlakatimizda kambagʻallik darajasini 2 barobarga qisqartirish vazifasi belgilangan. Kambagʻallikni qisqartirishda ishsizlarni daromadli mehnat bilan bandligini taʼminlash, ularni kasb-hunarga oʻqitish va tadbirkorlikka oʻrgatish asosiy omil hisoblanadi.

Mazkur masalalarni samarali hal etish 2021 yil 3 dekabrda “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini taʼminlash va kambagʻallikni qisqartirish boʻyicha davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlari toʻgʻrisida”gi PF-29-son Farmon² va “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini taʼminlash va kambagʻallikni qisqartirish boʻyicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi PQ-31-son qarori³ qabul qilindi.

² <https://www.lex.uz/uz/docs/5758437>

³ <https://lex.uz/docs/5758155>

Hududlarda tashkil etilgan ochiq tanlovlar asosida 17 mingdan ortiq nomzodlar orasidan iqtisodiy va investitsiya komplekslariga kiruvchi tashkilotlar va tajribaga ega faol tadbirkorlar orasidan hokim yordamchilari lavozimiga 9,3 mingdan ortiq malakali mutaxassislar saralab olinib fuqarolar yig‘inlarida faolit olib borishi belgilandi

Hokim yordamchilariga yuklatilgan vazifalarni to‘laqonli amalga oshirish uchun 2022 yilda 10,5 trln.so‘m va 2023 yilda 13,5 trln.so‘m miqdorida moliyaviy instrumentlar manbalari shakllantirib berilgan. 2022 yilda Oilaviy tadbirkorlik dasturlari uchun –10 trln. so‘m, Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasidan –500 mlrd. so‘m. 2023 yilda Oilaviy tadbirkorlik dasturlari uchun –13 trln. so‘m, Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasidan –450 mlrd. so‘m.

Yaratib berilgan sharoit va moliyaviy dastaklar qisqa davrda, aholi bilan ijobiy munosabat o‘rnatish imkonini berib, aholini ijtimoiy himoya qilish, ularning bandligini ta‘minlash va tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash borasidagi ishlari natijadorligini oshirdi.

SHuningdek, hokim yordamchilari faoliyatini samarali tashkil etish va baholab borish imkonini beruvchi hamda tegishli vazirlik va idoralar ma‘lumotlar bazalari bilan integratsiya qilingan “Onlayn mahalla” platformasi ishga tushirildi.

Mahallalarda aholi bandligi ta‘minlash borasida “mahalla yettiligi” tomonidan quyidagi moliyaviy dastaklar va imkoniyatlardan foydalanish imkoniyatlari tavsiya etiladi:

1. Oilaviy tadbirkorlik dasturi doirasida kreditlar tegishli tijorat banklari tomonidan qarz oluvchining arizasiga asosan hokim yordamchisining tavsiyanomasi bilan ajratilishi ko‘zda tutilgan bo‘lib, bunda, tovar va xizmatlar marketpleys tizimi orqali tanlab olinadi hamda mahsulot yetkazib berilgandan so‘ng, hokim yordamchisi tomonidan tuzilgan dalolatnomaga asosan, bank ta‘minotchiga pul o‘tkazib beriladi. Bugungi kunda ushbu jarayon to‘liq raqamlashgan holda amalga oshiriladi. Mazkur mexanizmni yanada samarali joriy etilishida fuqarolarni o‘zini o‘zi boshqarish idoralarining vakolatlarini va moliyaviy imkoniyatlarini yanada kuchaytirish zarur, deb hisoblaymiz.

2. Aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan aholini daromadli mehnat bilan band bo‘lish hamda o‘zini o‘zi band qilish maqsadlari uchun subsidiyalar ajratiladi. Mahalla fuqarolar yig‘ini alohida ijtimoiy-iqtisodiy institut sifatida aholi bandligini ta‘minlashda bevosita o‘z vakolatlari doirasida bir qator imkoniyatlardan foydalanishi mumkin. Xususan, tadbirkorlik va o‘zini o‘zi band qilish faoliyatini boshlamoqchi bo‘lgan ishsiz, shu jumladan, “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari”ga kiritilgan fuqarolarga faoliyatini boshlash uchun kerak bo‘lgan asbob-uskuna, mehnat qurollarini xarid qilish uchun –7mln. so‘mgacha, xotin-qizlarga 10mln.so‘mgacha, yengil konstruksiyali issiqxonalar o‘rnatish uchun – BHMning 30 baravarigacha, sug‘orish vositalari xarid qilish uchun – BHMning 10 baravarigacha, urug‘liklar va ko‘chatlar sotib olish uchun – BHMning 3 baravarigacha miqdorida subsidiya ajratilishi mumkin.

Subsidiya turidan foydalanmoqchi bo‘lgan fuqaro doimiy yashash manzilidagi hokim yordamchisiga “Onlayn mahalla” elektron platformasi orqali murojaat qiladi.

3. Mahallalarda ishsiz aholini, yoshlar va ayollarni kasb-hunarga o‘rgatish, tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘ymoqchi bo‘lgan salohiyatli fuqarolarni tadbirkorlik ko‘nikmalariga o‘qitish orqali ularning bandligi ta‘minlanadi. 2024 yil 4 oktyabrdagi “Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik sohasida davlat siyosatini takomillashtirish va samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-347 sonli qaroriga muvofiq Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi huzuridagi «Ishga marhamat» monomarkazlari va kasb-hunarga o‘qitish markazlari negizida 65 ta kasbiy ko‘nikmalar markazlari tashkil etildi.

Mazkur kasbiy ko‘nikma markazlari fuqarolarni ichki va tashqi mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan kasb-hunarga tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, xorijiy tillarga o‘qitish, xorijda vaqtincha mehnat faoliyatini amalga oshirmoqchi bo‘lgan fuqarolarni xorijiy ish beruvchilar talabi va xalqaro standartlar asosida kasb-hunarga tayyorlash va chet tillarga o‘qitish, ularni xorijga ketishidan oldin moslashtirish tadbirlarini amalga oshirish, umuman ishsiz va ish qidirayotgan fuqarolarni kasbga yo‘naltirish, maslahatlar berish kabi vazifalar hal etiladi.

4. Aholiga “e-auksion” elektron savdo platformasi orqali ijara asosida yerlar ajratish. Moliyaviy mablag‘larni tasarruf etish huquqi “mahalla yettiligi” vakolatiga berilib, kredit bo‘yicha tavsiyanoma berish, subsidiya ajratish va daftarlar hisobidan moddiy yordamlar ko‘rsatish bo‘yicha qarorlar qabul qilish mahalla yettiligining kollegial xulosasi asosida hal etilishi belgilandi. Bu orqali har bir fuqaroning bandligini ta‘minlash, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab quvvatlash uchun manzilli qaror qabul qilish va mavjud moliyaviy resurslardan samarali foydalanish ta‘minlanadi.

Aholi bandligini ta‘minlash maqsadida ajratilayotgan subsidiya yoki imtiyozli kredit mablag‘lari kutilgan natijani bermaslik holtialri ham mavjud. Aniq kasb-hunar yoki malakaviy ko‘nikmasi bo‘lmagan fuqarolarga ajratilayotgan mablag‘lari sarflanishidan so‘ng natijadorligi yoki faoliyat davomiyligi ta‘minlanmasligi nafaqat fuqaroning daromad olish imkoniyati yo‘qqa chiqaradi balki mablag‘larning maqsadsiz sarflanishiga olib keladi. Ayrim hududlarda subsidiya mablag‘lari hisobiga qurilgan issiqxonalarning yaroqsiz holatga kelganligi, ijaraga olingan yer maydonlarida qishloq xo‘jaligi ekinlari ekilmasligini kuzatish mumkin.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi takliflarni berish mumkin.

Birinchidan, mahallalarda aholi bandligini ta‘minlash ijtimoiy yordam ko‘rsatish va subsidiyalar ajratilishi, aholining kambag‘allikdan chiqishini ta‘minlash uchun maqsadli va manzilli qarorlar qabul qilinishida ochiqlik, haqqoniylik ta‘minlash

Ikkinchidan, fuqarolarning bandligini ta‘minlash uchun ajratilgan mablag‘lar, yer maydonlaridan samarali foydalanilishi yuzasidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatish

Uchinchidan, fuqarolarni davlat hisobidan kasbiy ko‘nikmalar markazlari orqali kasb-hunarga o‘qitishda “dual” tizimni joriy qilish, fuqaro haftaning ma‘lum qismida egallayotgan kasbi bo‘yicha ishlashi mumkin bo‘lgan davlat, xususiy va davlat-xususiy sherikchilik asosida faoliyat olib borayotgan sub‘ektlarda amaliyot o‘tashini ta‘minlash maqsadga muvofiq.

Bizningcha, aholi bandligini ta‘minlash, turmush darajasini yanada yaxshilash, oila daromadlarini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, oilaviy tadbirkorlik, kasanachilik, hunarmandchilik, chorvachilik, parrandachilik, dehqonchilik, shaxsiy tomorqa xo‘jaligi bilan shug‘ullanish madaniyatini rivojlantirishga ko‘maklashishda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim hisoblandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-sonli “«O‘zbekiston — 2030» Strategiyasi to‘g‘risida” gi Farmoni//[http: lez.uz](http://lez.uz)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21 dekabrda gi “Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo‘g‘in sifatida ishlashini ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF-209-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 dekabrda gi “Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchilari faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-31-son qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 21 dekabrda gi “O‘zbekiston mahallalari uyushmasi faoliyatini yo‘lga qo‘yish va mahallalarda boshqaruv tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-402-son qarori.

5. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Nazariya va amaliyot. Darslik. – T.: FAN, 2009. – . B.592.

6. Odegov, Yu. G.Ekonomika truda: uchebnik i praktikum dlya vuzov / Yu. G. Odegov, G. G. Rudenko. — 3-e izd., pererab. i dop. — Moskva : Izdatel'stvo Yurayt, 2024. — 387 s.

7. Rahimova D., Abulqosimov X., Abdurahmonov O., Kattaev K., Ro‘zmetov R. Milliy mehnat bozori uchun kadrlar tayyorlashni boshqarishni takomillashtirish yo‘nalishlari. – T.: Fan va texnologiya, 2009. – B.23

8. Tashpulatov A. Mintaqada mehnat bozori infratuzilmasini rivojlantirish// “Mintaqa aholisni bandligini ta‘minlash va aholi farovonligini yaxshilash: hozirgi ahvoli, muammlari va

taraqqiyot strategiyasi” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari to‘plami, Nukus. – 2018 yil, 25-26 aprel.

9. Xolmo‘minov SH.R. Qishloq mehnat bozorining shakllanishi va rivojlanishi hamda uni modellashdirish. Monografiya– T.: KITOBXON. 2023. – B.214.

10. Shodmonov SH., Raxmatov M. Iqtisodiyot nazariyasi: Darslik. – T.: «Zamin nashr», 2021. – 856 b.

TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARINING BOZOR KON‘YUNKTURASI TAHLILI

Abdullaeva Sevaraxon Xasanovna,
Farg‘ona politexnika institutining doktoranti
E-mail: sevarikabdullayeva@gmail.com
+99894097-92-29

Annotatsiya. To‘qimachilik sanoati mahsulotlari yuqori qo‘shilgan qiymat darajasiga ega, valyuta tushumi uchun qulay, mamlakat byudjetining daromad qismini shakllantiradigan hamda ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish manbalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, ushbu sanoat tarmog‘i aholini ish joy va daromad bilan ta‘minlashda ham muhim o‘rin tutadi. Shunga ko‘ra, to‘qimachilik sanoatining mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishdagi o‘rnini e‘tiborga olgan holda soha ko‘rsatkichlarini tahlil etish asosida undagi majud, ammo foydalanilmagan imkoniyatlarni aniqlash zarur hisoblanadi.

Tayanch so‘z va iboralar: to‘qimachilik sanoati, mamlakatlarning eksport tarkibi, yetakchi mamlakatlar, innovatsion va sifatli dizayn, kalava-ip importi

Mamlakatlar o‘rtasida savdo aloqalarining yo‘lga qo‘yilishi, shuningdek barcha yangi davlat va hududlarning xalqaro tovar aylanmasiga jalb etilishi jahon bozorini o‘zgarishiga va ishlab chiqarish sohasidagi raqobatning kuchayishiga hamda bozorlarni kundalik iste‘mol va texnik mahsulotlar bilan to‘yintirish jarayonlarining jadallashuviga sabab bo‘lmoqda. So‘nggi bir necha yillar davomida yevro kursining oshishi va bir qator mamlakatlarning tadbirkorlik faoliyatini pasayishi natijasida to‘qimachilik sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish stagnatsiyasi yuzaga keldi hamda jahon bozorida asosiy o‘rinni egallab kelgan ishlab chiqaruvchilar o‘zgardi.

Hozirda to‘qimachilik sanoati sohasida yetakchi bo‘lib Xitoy, O‘rta va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari, shuningdek so‘nggi yillarda jadal rivojlanayotgan Janubiy Amerika mamlakatlari hisoblanadi. Ushbu mamlakatlarda to‘qimachilik sanoati milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ustuvor tarmoq sifatida e‘lon qilingan. 2022-yilgacha bo‘lgan davr mobaynida ushbu mamlakatlarning ishlab chiqarish tarmoqlari va rivojlanayotgan bozorlari jahon iqtisodiyotining katta qismini, AQSH va Yevropa mamlakatlarining iqtisodiyotiga nisbatan daromad o‘shishining yuqori ulushini tashkil etdi [3].

Jahon mamlakatlarining eksport tarkibi bilan mamlakatimiz eksportini solishtirish asosida shunday xulosani shakllantirish mumkinki, to‘qimachilik sanoat, xususan O‘zbekistonning to‘qimachilik sanoatida bir necha yillar davomida yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan pirovard mahsulotlarning ulushi 30 % ni tashkil etgan. Yetakchi jahon mamlakatlari to‘qimachilik sanoatining eksporti tarkibining asosiy ulushini esa aynan tayyor mahsulotlar – kiyim-kechak, trikotaj, teri va poyabzal, mo‘yna va mo‘ynadan tayyorlangan mahsulotlar tashkil etadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatning sezilarli ko‘magi bilan to‘qimachilik sanoatining jadal rivojlanishiga erishilgan bo‘lib, natijada ishlab chiqarish kuchlarini qayta taqsimlashga zaruriyat yuzaga keldi. Xususan, ommaviy ishlab chiqarish markazlari hisoblangan G‘arbiy Yevropa va AQSH kabi mamlakatlardagi xom-ashyoga dastlabki ishlov beruvchi korxonalar o‘z faoliyatini ish haqi xarajatlari, ya‘ni ishchi kuchi qiymati past bo‘lgan - O‘rta va Janubi-Sharqiy Osiyo, Janubiy Amerika kabi mamlakatlarga ko‘chirdi. Yuksak darajada rivojlangan mamlakatlarda esa ishlab chiqarish yuqori texnologiyalarga asoslangan bo‘yash va yakuniy ishlov berishga,

innovatsiya va sifatli dizaynga asoslangan yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarishga, yuqori sinfdagi zamonaviy, texnik jihatdan murakkab hamda maxsus to‘qimachilik, ya‘ni bu sohadagi eng so‘nggi ishlanmalarni qamrab olgan – “aqlli” to‘qimachilik uchun mo‘ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishga yo‘naltirildi.

Jahon to‘qimachilik sanoatining rivojlanishi Dunyo aholisi sonining doimiy ko‘payishiga, turmush farovonligining yaxshilanishiga va mahsulot sotib olish imkoniyatining oshishiga bevosita bog‘liq. O‘tgan o‘n besh yil mobaynida savdo aylanmasi hajmi 2 barobardan ziyodga oshdi. Mato, kiyim va poyabzal iste‘moli Yevropa Ittifoqi davlatlarida 90,5 foizga, Amerika qo‘shma shtatlarida 99,3 foizga, Yaponiyada 2 martadan ko‘proq hajmga oshdi. Rossiyaning to‘qimachilik sanoati ishlab chiqarish quvvati bo‘yicha dunyoning ko‘plab yetakchi mamlakatlaridan ustun bo‘lishiga qaramay, jahon savdo aylanmasining atiga 1,9 foizini tashkil etadi.

Dunyo miqyosida to‘qimachilik mahsulotlarining importi hajmida AQSH bugungi kunda to‘qimachilik mahsulotlarining eng yirik import qiluvchisi hisoblanadi, xususan uning hissasi 9,5 foizga teng. AQSH Janubiy-Sharqiy Osiyo va Lotin Amerikasi kabi mamlakatlarning mahsulotlarini sotib olish hisobiga import qilinadigan to‘qimachilik mahsulotlari hajmini oshirishga muvofiq bo‘lmoqda. AQSH dan keyin Gonkong umumiy import hajmining 8 foizini, Xitoy 7 foizni, Frantsiya va Italiya 5 foizdan to‘qimachilik mahsulotlarining asosiy import qiluvchilari bo‘lib hisoblanadi. To‘qimachilik mahsulotlarini import qilishdagi kabi, kiyimlarning global importida ham AQSH ustunlik qiladi, ya‘ni jahon miqyosi bo‘yicha hisoblangan import hajmining 30 foizi aynan ushbu mamlakatga tegishli. Ikkinchi o‘rinda esa Germaniya – 11 %, uchinchi o‘rinda Yaponiya – 9 %. SHu o‘rinda, Yaponiya Osiyo mamlakatlari bilan arzon ishchi kuchi yuzasidan mintaqaviylashtirishni amalga oshirganligi sababli mamlakat import hajmini o‘shishga erishdi. Osiyo mamlakatlarida yapon ishlab chiqaruvchilari turli faoliyat turlarini yo‘lga qo‘ydi va o‘z ishlab chiqarish jarayonlarini ko‘chirdi. Boshqa mamlakatlar kabi, ishlab chiqarish faoliyatini uchinchi dunyo mamlakatlariga qayta joylashtirishga erishganliklari sababli Angliya va Frantsiya mamlakatlarining import hajmi mos ravishda 7 hamda 6 foizga o‘tdi.

O‘zbekistonda ham tikuvchilikda foydalaniladigan iplardan tashqari asosan chakana savdo uchun mo‘ljallanmagan kalava ipni ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, ishlab chiqariladigan kalava iplarning 85 foizini paxta tolasi tashkil etadi. O‘zbekistonda ishlab chiqariladigan kalava-ipning ushbu turdagi mahsulotlar jahon eksporti hajmidagi ulushi 3,5% bo‘lib, uning qiymati 1750 mlrd. doll.ni tashkil etadi. Shuningdek, BusinessStat ma‘lumotlariga ko‘ra O‘zbekiston jahonda tarkibining 85 foizini paxta tolasi tashkil etgan kalava-ipni eksport qiluvchi yetakchi mamlakatlar reytingida 7 – o‘rinni egallaydi. Xususan, Hindiston, Pokiston va Vetnam kalava-ipni eksport qiluvchi asosiy mamlakatlar bo‘lib hisoblanadi. Ular hisobiga dunyo bo‘yicha eksport qilinadigan kalava-ipning deyarli yarim ulushi to‘g‘ri keladi.

Dunyo bo‘ylab kalava-ip sotuv hajmining oshishiga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri bu to‘qimachilik korxonalar tomonidan shakllantirilayotgan talab bo‘lib hisoblanadi. Tabiiy toladan ishlab chiqariladigan kiyim-kechaklarga aholi talabining oshishi hamda dunyo aholisi sonining ko‘payishi bevosita to‘qimachilik korxonalariga ushbu mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmini oshirish zaruratini shakllantiradi.

Jahon miqyosida 2022 yilda kalava-ip importi qiymati uni yetkazib berish narxi va hajmi oshishi bilan o‘shishga erishdi. 2022 yilda import qiymati 24,22 mlrd. dollarni tashkil qilib, o‘z navbatida bu natija 2015 yilga nisbatan deyarli 43 foizga yuqori bo‘ldi. Mahsulotga talab hajmining eng ko‘p o‘shishi Gonkong (158,7 %), Turkiya (156,6 %) va Xitoy (151,1 %) mamlakatlarida yuzaga keldi, natijada esa ushbu mamlakatlar kalava-ipning jahon miqyosidagi import hajmida o‘z ulushlarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

So‘nggi bir necha o‘n yillik davomida rivojlanayotgan mamlakatlar to‘qimachilik mahsulotlarining jahon bozorida o‘z ulushlarini sezilarli darajada oshirishga erishdi. Xususan, ushbu mamlakatlar ichida Xitoy eng yirik eksporter hisoblanadi, undan keyin esa Gongong (eksport mahsulotlarining asosiy hajmini Xitoydan reeksport qiladi), Janubiy Koreya, Tayvan. AQSH,

Yaponiya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlari o‘zlarining to‘qimachilik sanoatidagi ulushlarini rivojlanayotgan mamlakatlarga o‘tkazgan holda, to‘qimachilik mahsulotlarini eng yirik sotib oluvchi mamlakatlarga aylanganlar [4].

Rivojlangan mamlakatlardan Italiya qimmatbaho hamda yuqori sifatli mato va trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish hisobiga to‘qimachilik sanoatining yetarli darajada muhim ulushini (EI dagi to‘qimachilik mahsulotining 1/3 qismidan ko‘prog‘ini) saqlab qolishga muvaffaq bo‘ldi.

Rivojlangan mamlakatlarning to‘qimachilik sanoati tarkibini tahlil qilish asosida shunday xulosani shakllantirish mumkin, fikrimizcha, sohada ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar tarkibida sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda, xususan trikotaj va noto‘qima materiallar ishlab chiqarish hajmi o‘shib, ishlab chiqarish jarayoni boshqa turdagi matolarga nisbatan kam mehnat talab qilmoqda. Trikotaj ishlab chiqarish bo‘yicha AQSH qolgan barcha to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqaruvchi mamlakatlarga nisbatan yetakchi hisoblanadi (EI ga nisbatan 3 barobar ko‘p).

To‘qimachilik mahsulotlari bozorining muhim asoslaridan biri paxtadan tayyorlangan matoning jahon bozori hisoblanadi. O‘tgan yillarda ushbu mahsulotning tashqi savdo aylanmasi deyarli 42,8 trln. dollarni tashkil etgan, undan 33,8 foizi eksport ulushiga to‘g‘ri kelgan. Paxtadan tayyorlangan matoning talabgorlari ko‘p bo‘lsada, hozirda jahon bozorlaridagi raqobatning kuchayishi, texnologiyalarning rivojlanishi va xorijiy ishlab chiqaruvchilar tomonidan mahsulot ishlab chiqarish xarajatlarining kamaytirilishi yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish tizimini rivojlantirish bo‘yicha to‘qimachilik korxonalarida qo‘shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda. Xususan:

-to‘qimachilik korxonalarida ishlab chiqarish jarayonini tizimli tashkil etgan holda mahsulot ishlab chiqarish nomenklaturasini ko‘paytirish, ya‘ni faqat kalava-ipni ishlab chiqarishga ixtisoslashishni oldini olish;

-to‘qimachilik va trikotaj matolarini iste‘molchilar talablarga mos holda bo‘yashni tashkil etish. Bu o‘z navbatida, to‘qimachilik korxonalari tomonidan import qilinayotgan matolar uchun sarflarni kamaytirish imkonini beradi;

-to‘qimachilik korxonasida bo‘yalgan va yarim tayyor material ko‘rinishiga keltirilgan matolardan yuqori qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan pirovard mahsulotlarni ishlab chiqarishni joriy etish;

-sun‘iy kimyoviy tolalardan foydalangan holda mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘rish, ya‘ni cheklangan yuqori sifatli paxta tolalarini o‘rnini bosa oladigan sun‘iy tolalardan pirovard mahsulotlarni ishlab chiqarish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. BusinesStat. <https://businessstat.ru>
2. United Nations Statistics Division. <https://unstats.un.org/home>
3. Sevarakhon Abdullaeva. [Improving of organizational mechanism of leasing](#). // Scientific Bulletin of Namangan State University – 2019. Doi <https://uzjournals.edu.uz/cgi/viewcontent.cgi?article=1669&context=namdu>
4. Abdullaeva Sevarakhon KHasanovna / [Issues of Ensuring Economic Stability in the Textile Industries](#). // JournalNX – 2020. VOLUME 6, ISSUE 12 Doi <https://media.neliti.com/media/publications/335549-issues-of-ensuring-economic-stability-in-de5aaaf9.pdf>
5. GM Davlyatova, CX Abdullaeva. (2019) [Systemic principles and regularities of commercial enterprise as a socio-economic system](#). // Journal of Economy and Business., (6-1). p.95. Doi <https://dx.doi.org/10.24411/2411-0450-2019-10827>. <https://cyberleninka.ru/article/n/18235040>
6. Gafurova F.S., Davlyatova G.M. (2019) Identification and mobilization of reserves of the rational use of resources as a factor of increasing production efficiency. Problems of modern science and education., 12 (145) Part 1. P.52. Doi <https://portal.issn.org/resource/ISSN/2413-4635>

3-SHO‘BA. MAMLAKAT IQTISODIYOTINI YASHIL IQTISODIYOT KONSEPSIYASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MASALALARI

MINTAQALARDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrası i.f.d., professori

E-mail: m.butaboyev@farpi.uz, +998 99 365-43-05

Annotasiya. Ushbu maqolada jahonda va O‘zbekistonda issiqxona gazlarining atmosfera chiqarilishi, ekologik vaziyat hamda uning oqibatlari bayon etilgan. Shuningdek, hududlarda issiqxona gazlarining atmosferaga chiqarishning normallashtirish, yashil energetika tizimlariga investitsiyalar kiritish, ko‘mirga va mazutga ishlaydigan elektr stansiyalarini bosqichma-bosqich to‘xtatish masalalari bo‘yicha zarur taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: issiqxona gazlari, atmosfera, iqlim o‘zgarishi, global isish, ekologik xavf-xatar, yashil makon.

Hududlarda “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish zarurligini belgilovchi asosiy omillar quyidagilar: atrof-muhitning ifloslanish darajasi, CO₂ uglerod gazlarining atmosferaga chiqarilish dinamikasi, ichki iqlim o‘zgarishi va havoni isib ketishi, elektr energiya tarmog‘ini modernizatsiya qilish, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish, chiqindilar va ularni qayta ishlash, yerdagi avtomobil parklarini elektrlashtirish, uy-joy kommunal xo‘jaligidagi ekologik muammolarni baholash va boshqalar kiradi.

Bugun O‘zbekistonda suv tanqisligining asosiy sabablaridan biri yerdagi issiqlik darajasini oshib ketishi bo‘lib, bunga inson, ya‘ni siz va biz aybdormiz. Yoqilg‘i energiya resurslari, gaz, neft va ko‘mirlar ming yillar davomida joylashgan, ular yer ostida tursa 1 gradus ham issiqlik chiqarmaydi. XXI asrga kelib sanoat rivojlanishi, yangi shaharlarning barpo bo‘lishi, transport yo‘llarining ko‘payishi, sanoat korxonalarining qurilishi, savdo obyektlarini ko‘payishi, aholining tez tabiiy ko‘payib borishi oqibatida yoqilg‘i resurslariga ehtiyojimiz keskin oshib ketdi. Shu bilan birga neft, gaz va ko‘mirni eski texnologiyalar asosida qazib olinib, yoqilishi juda ko‘p miqdorda atmosferaga issiqlik chiqarmoqda. Jahonda bir sutkada milliard tonnalab ko‘mir va neft, bir necha 100 milliard metr kub gaz yoqiladi va uglerod gazlarini havoga chiqarilishi natijasida iqlim o‘zgaradi. Global isish yuz beradi. Avvallari qish paytida tabiiy xolda 15-20 gradus sovuq bo‘lardi va yoqqan qorlar bahor fasligacha tog‘larda erimasdan turar edi. Bahorda havolar isishi bilan qorlar erib, daryolar suvga to‘lib ketardi. Bugun esa iqlim o‘zgarishi sababli qishdayoq tog‘dagi qorlar erib singib ketmoqda va suv tanqisligi vujudga kelib, hosildorlik pasayib ketyapti.

Sayyoramizda odamlar yiliga 86 millionga ko‘paymoqda. Ularning ehtiyojlari xam ko‘paymoqda, fan-texnika rivojlanmoqda. Ishlab chiqarish kompyuterlashtirilmoqda (avtomatlashtirilmoqda), o‘rmonlar kesilib ketmoqda, hayvon turlari va o‘simliklar kamayib bormoqda. Chiqindilar ko‘paymoqda. Tabiat buzilmoqda. Tuproq unumdorligi pasayib ketmoqda. Qurg‘oqchilik va cho‘llanish avj olmoqda. Va natijada ekologiya o‘lib bormoqda. Insoniyat tabiiy resurslardan jadal foydalanib borsa, resurslarimiz 40 yildan keyin tugaydi. Buning ustiga qor yog‘ish kamayib ketmoqda. Chunki shimoldan kelayotgan sovuq havo oqimi 3 martaga kamayib ketdi. O‘zbekistondan suv zaxirasi tugamoqda. Zaxiramiz 530003 km edi. Ehtiyojimiz esa 62000-650003 km.

Dunyoda 75 % territoriya suv bilan qoplangan. Atigi 3% suv ekologik toza hisoblanadi. Ma'lumotlarga ko'ra xar bir odam bir sutkada 1-2 litr suv iste'mol qiladi. Umri davomida esa 35 tonna suv iste'mol qiladi. 2030 yilga borib suvga bo'lgan ehtiyojimiz 55%ga oshadi. Bugun toza ichimlik suvini bir litri 90\$ turadi. O'zbekistonda esa 750 so'mdan 7500 so'mgacha bo'ladi. Afsuski, respublikamizdagi 8000 suv qudug'idan 2000ta suv qudug'i qurib qoldi. Hanuzgacha biz suvni xo'jako'rsinlarcha talon-taroj qilyapmiz. 80% suvlarni qishloq xo'jaligida ishlatamiz. 15%ini kir yuvish va gilam yuvishga ishlatamiz. Atigi 5%ini iste'mol qilamiz.

Suvning tanqisligi oqibatida bioxilma-xillik xam qisqarib bormoqda. Bioxilma-xillik to'g'risida 1798 yilda Angliya iqtisodchisi Tomas Markuz birinchi marta bioxilma-xillik o'chog'i to'g'risida nazariyasini ishlab chiqqan. Sayyoramizda 36 ta bioxilma-xillik o'chog'i mavjud bo'lib, bioxilma-xillik o'choqlari yer yuzi qon-tomirlarini boshqaradi deb uqtirgan. Bioxilma-xillik ekotizimlarning barqarorligini ta'minlaydi. Markuzning fikricha, insoniyat butun sayyorani saqlab qololmaydi. Chunki unga imkoniyati xam yetmaydi. Hozirgi vaqtda ekologik inqiroz tobora kuchayib bormoqda. Ya'ni suv inqirozi, yer inqirozi, iqlim inqirozi ta'sirida sayyoramiz insonlar uchun zarur bo'lgan resurslarni atigi 50%ini ishlab chiqarmoqda. Ya'ni, sayyora insonlarni yashashiga, ishlashiga va rivojlanishiga yaroqsiz bo'lib qolmoqda. Hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashga kelsak, bu holda hududlar iqtisodiyotiga yashil texnologiyalarni joriy etish lozim bo'ladi.

Shuningdek, Farg'ona viloyati hududlarida qishloq xo'jaligi yuqori ulushga ega ekanligini hisobga olsak, ushbu sohani diversifikatsiya qilishga e'tibor qaratish talab etiladi. Shu bilan birga yetishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash(konservatsiyalash), eksport qilish tizimini kengaytirish lozim. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi sanoatga alohida e'tibor berish talab etiladi. Bu o'z navbatida hududda ish bilan bandlikni oshishiga, iqtisodiy ko'rsatkichlarni rivojlanishiga, daromadlarni ko'payishi, soliq tushumini ko'payishi hisobiga moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkoniyati vujudga keladi.

Viloyatda 867 ta maktab faoliyat olib boradi va qishki mavsumda bir yilda 10,8 tonna ko'mir yoqadi. Viloyat bo'yicha 867 ta maktabdan 9 million 363 ming 600 tonna ko'mir yoqiladi. Bir yilda viloyat maktablaridan 9,3 tonna is gazlari chiqariladi va 0,207 tonna kul changi chiqadi.

Viloyatda 205 ta kollejlarda ishlaydi va qish mavsumida har bir kollej 5,5 tonnadan ko'mir yoqadi. Ko'mir yoqish natijasida 4,5 tonnaga yaqin is gazlari va 0,93 tonna kul chiqindisi chiqadi.

O'simlik dunyosi bo'lmasa hayot bo'lmaydi. Daraxt ekish va o'rmonlashtirishni ikkita xislati bor, birinchidan daraxtlar uglerod gazini yutadi, ikkinchidan daraxt o'zidan kislorod ishlab chiqaradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda “Yashil makon” milliy loyihasi ishlab chiqildi va bu loyihada yiliga 200 million tupdan ortiq daraxt va ko'chatlarni ekish orqali shaharlardagi yashil maydonlarni amaldagi 8 % dan 30 % gacha oshirish rejalashtirildi. Shu bilan birgalikda O'zbekistonda 2 noyabrdan 10 dekabrgacha daraxt ekish bo'yicha “Dolzarb 40 kunlik” e'lon qilindi. Hududlar kesimida Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida 16 million tupdan, Andijon, Buxoro, Namangan va Farg'ona viloyatlarida 15 million tupdan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo va Xorazm viloyatlarida esa 14 million tupdan ko'chat ekish rejalashtirildi. Loyiha bo'yicha muassasalar hovlisi, mahallalarga, yo'l va dala chetlariga ham daraxtlar ekilishi belgilandi.

Mutaxassislarning tavsiyalariga asosan, hududlarda ekish uchun 27 turdagi daraxt ko'chatlarini ekish taklif etildi. Masalan, kashtan, oqqayin, eman, yapon saforasi, shumtol, qayrag'och, pavloniya, terak, akatsiya, chinor, tut, jiyda, yong'oq, behi, olma, uzum va virtin archasi bizning mintaqalar uchun mosdir.

Har bir viloyatning iqlimi va tuproq tarkibi inobatga olinib, qaysi ko'chat unib, ko'karib ketishiga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Fikrimizcha, Farg'ona viloyati hokimligi tumanlar kesimida, mahallalarda, dala chekkalariga tutlar, daraxtlar, archalar, chinor va mevali daraxtlarni hashar yo'li bilan 1 mln tupi o'tkazilsa, 200

ming tonna SO₂ zaharli gazlarni zararsizlantirish mumkin, O‘zbekiston bo‘yicha esa 20 mln tupi o‘tkazilsa, 4-5 mln tonna uglerod gazlari zararsizlantiriladi.

Bugungi kunda dunyoda issiqxona gazlarining atmosferaga chiqarishning normallashtirish, yashil energetika tizimlariga investitsiyalar kiritish, ko‘mirga va mazutga ishlaydigan elektr stansiyalarini bosqichma-bosqich to‘xtatish, muqobil energiya iste’moliga o‘tish, shamol, quyosh energiya manbalaridan to‘la foydalanishni rag‘batlantirish hamda “yashil” texnologiyalardan keng foydalanish, energiya samaradorligini oshirish dolzarb muammo hisoblanadi.

Hozirgi kunda iqlim o‘zgarishi eng katta ekologik xavf-xatar tug‘dirmoqda. Shu bilan birgalikda global qazib olinayotgan yoqilg‘i (ko‘mir yiliga 32 milliard tonna) va neft mahsulotlaridan (Osiyo davlatlarida 0.7 milliard tonna, gaz 221 milliard kub metr) foydalanish hozirgi vaqtda iqlimni 4°S dan 6°S gacha ko‘tarilishi mumkin. Bu esa oziq-ovqat ishlab chiqarish, inson salomatligi va biologik xilma-xillik uchun fojiali halokatlarni keltirib chiqaradi.

Chorvachilikda, parrandachilikda va o‘simlik chiqindilarini qayta ishlash natijasida olingan biogaz qishloq xo‘jaligini rivojlantirishda ahamiyatlidir. Ularni qayta ishlash natijasida hosil qilingan tabiiy mineral o‘g‘itlardan foydalanish tuproq unumdorligi oshiradi. Shu bilan birgalikda, sun‘iy intellekt yordamida yerni meliorativ holatini, ya‘ni sho‘rlanish, zaxlatish, quriqlanish, yemirilganlik darajalari o‘rganiladi va “tashhez” qo‘yadi [1]. O‘zbekistonda har yili tuproq quruqshab, yemirilish oqibatida 15 ming gektar yer ishdan chiqmoqda.

Bugungi kunda iqlim o‘zgarishi va global isish, tuproq tabiiy unumdorligini pasayib ketayotganligi, bioxilma-xillikni kamayib ketayotganligi, tabiiy kapital zaxiralarining tugab borayotganligi, ichimlik suvi tanqisligi, atrof-muhitni ifloslanishi, oziq-ovqat inqirozi, energiya muammosi, qayta tiklanadigan energiya iste’moliga ommaviy o‘tish, atmosferaga chiqarilayotgan issiqxonalar gazlari, transport vositalaridan chiqayotgan SO₂ uglerod oksidi gazlari normadan yuqoriligi, avtomobil parklarining elektrlashtirish va boshqalar asosiy ekologik muammolar hisoblandi [2].

Iqlim o‘zgarishi avlodlararo yuk bo‘lib, O‘zbekiston kelajak avlod oldidagi majburiyatini oshirishi lozim, chunki global energiyaga talab 2020 yildagi 20 TVt 2040 yilga kelib 25 TVt ga oshadi va 2050 yilga kelib hozirgi (2023 yil) darajadan ikki barobar ko‘payadi. O‘zbekiston past uglerodli, iqlimga chidamli energetika infratuzilmasiga erishish uchun yashil moliya portfelini taklif qilishi kerak. Agar hech qanday moliyaviy chora ko‘rilmasa qazib olinayotgan neft, mazut, gaz va ko‘mirlardan ishlab chiqarishda foydalanishni kengaytirsak (foydalanishni davom ettirsak) atmosferadagi SO₂ konsentratsiyasini yuqoriligi sababli 2050 yilga kelib 2,5°S dan 4,5°S gacha global isishga olib keladi. Iqlim o‘zgarishi natijasida mamlakatimiz 20 foiz qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yo‘qotadi.

Hozirgi vaqtda yer osti (O‘zbekiston) qazilma boyliklarini qazib olishda 60 million tonna chiqindilar atrof muhitga tashlab yuboriladi, konlarni portlatishda 250 ming tonna chang, 10 ming tonna zaharli gazlar shamolning tezligi sekundiga 15-20 metr bo‘lgani uchun chang va zaharli gazlar 70-120 km.gacha uchib borib atrof-muhitni zaharlamoqda.

Bizga ma‘lumki, O‘zbekistonda energiya ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar mavjud. Uning ekologik yukini kamaytirish uchun ko‘mirni iloji boricha texnologiya asosida yoqish zarur, lekin hozir ham rivojlanayotgan mamlakatlar tomonidan qo‘llaniladigan eski usullar saqlanib qolmoqda, bu esa maqsadga mos kelmaydi.

O‘zbekistonda yiliga 320 million tonna uglerod chiqindilari atmosfera havosini zaharlamoqda. Har bir fuqaroga 12,2 ming tonna uglerod chiqindisi to‘g‘ri keladi, bu Yevropa fuqarolarga nisbatan 14 % ga ko‘p demakdir.

Davlat statistika qo‘mitasining 2022 yil 10 iyun kuni e‘lon qilgan ma‘lumotiga ko‘ra respublikada bir yilda atmosfera havosiga 909 ming tonna turli xil ifloslantiruvchi moddalardan iborat tashlanmalar tashlangan.

Bu ko‘rsatkich 2019 yilga nisbatan 43,8 ming (4,6 %) hamda 2020 yilga nisbatan 15,4 ming (2 %) tonnaga kamayganligini ko‘rish mumkin. 2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston

Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish Konsepsiyasida har yili sanoat tashlanmalarini 1 foizga kamaytirish belgilangan. Birgina, o‘tgan 2021 yil davomida jami 131 ta korxonada 230 ta chang-gaz tozalash uskunalari modernizatsiya qilinib, 22 ta korxonada 60 ta yangi uskunalar o‘rnatilgan. Ushbu tadbirlar uchun jami 33,7 mlrd.so‘m mablag‘ sarflangan.

Ayniqsa, ushbu tadbirlar Andijon, Samarqand, Sirdaryo, Toshkent, Farg‘ona viloyatlari va Toshkent shahrida keng ko‘lamda amalga oshirilganligi bois ushbu hududlardagi tashlanmalar miqdori oldingi yilga nisbatan mos ravishda 6,5, 13,7, 25,8, 5,0, 3,5 va 4,7 ming tonnaga kamaygan.

Hozirda mamlakatimizda “Yashil makon” milliy loyihasi ishlab chiqildi va bu loyihada yiliga 200 million tupdan ortiq daraxt va ko‘chatlarni ekish orqali shaharlardagi yashil maydonlarni amaldagi 8 % dan 30 % gacha oshirish rejalashtirildi. Shu bilan birgalikda O‘zbekistonda 2 noyabrdan 10 dekabrgacha daraxt ekish bo‘yicha “Dolzarb 40 kunlik” e‘lon qilindi. Hududlar kesimida Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida 16 million tupdan, Andijon, Buxoro, Namangan va Farg‘ona viloyatlarida 15 million tupdan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo va Xorazm viloyatlarida esa 14 million tupdan ko‘chat ekish rejalashtirildi. Loyiha bo‘yicha muassasalar hovlisi, mahallalarga, yo‘l va dala chetlariga ham daraxtlar ekilishi belgilandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Иминов Т.К., Вахабов А.В., Тешабоев Т.З., Бутабоев М.Т. “Зелёная экономика” как основа устойчивого развития. Монография. - Т.: “Алоқачи”, 2019. - 480 с.

2. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. Barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlashda “yashil iqtisodiyot”ning o‘rni /“Jahonda barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyalarini amalga oshirish mexanizmi va dastaklari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. -: Toshkent. “Universitet”. 2018. 4-15 b.

БУДУЩЕЕ ЗА ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКОЙ: ВОПРОСЫ И РЕШЕНИЯ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ

Носиров Илхом Аббосович,

д.э.н., профессор кафедры “Менеджмент”

Ферганского политехнического института,

e-mail: nosirovilomzon@gmail.com, +998 94 398 47 44

Аннотация. В статье рассматривается концепция зеленой экономики как важного инструмента для решения глобальных экологических и социально-экономических проблем. Период с 2019 по 2023 годы анализируется через призму статистических данных, отражающих рост инвестиций в зеленые технологии, развитие возобновляемых источников энергии и создание новых рабочих мест. Описаны преимущества перехода к зеленой экономике для национального развития, включая экономический рост, социальные изменения и улучшение экологической ситуации. Также обсуждаются ключевые вызовы, такие как недостаток финансирования, необходимость политической воли и технические барьеры. Особое внимание уделяется роли гражданского участия и образовательных инициатив в процессе трансформации экономики. Устойчивое будущее за зеленой экономикой является не только реальностью, но и необходимостью для обеспечения благополучия будущих поколений.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии, инвестиции в экологию, социальные изменения, экологические технологии, циркулярная экономика.

Интенсивные технологии производства и бурное развитие экономики в XX и начале XXI века привели к значительным эколого-экономическим кризисам. Энергетический

кризис, ухудшение качества воздуха и воды, а также глобальные климатические изменения ставят перед человечеством задачу переосмысления подходов к развитию экономики. В этом контексте концепция зеленой экономики становится важным инструментом для обеспечения устойчивого развития. В данной статье будет рассмотрено состояние зеленой экономики на основе статистических данных с 2019 по 2023 год, её влияние на национальное развитие и основные вопросы, требующие решения.

Зеленая экономика определяется как «экономика, направленная на улучшение благосостояния и социальной справедливости, при этом снижая принуждение окружающей среды» [1]. Это подход базируется на принципах устойчивого развития и предполагает эффективное использование ресурсов, сокращение уровня вредных выбросов и заботу о природе и экологическом балансе.

На основе статистических данных, представленных в отчетах международных организаций, таких как Программа ООН по окружающей среде (UNEP) и Всемирный банк, можно выделить несколько ключевых аспектов развития зеленой экономики. По данным UNEP, инвестиции в зеленые технологии в 2020 году составили примерно 300 миллиардов долларов США. К 2023 году эта сумма возросла до 450 миллиардов долларов США, что свидетельствует о растущем интересе к устойчивым инвестициям [2]. Согласно отчету Международной энергетической ассоциации, доля возобновляемых источников энергии в общем объеме производства энергии возросла с 26% в 2019 году до 32% в 2023 году. Это значительно снижает зависимость от ископаемых видов топлива и способствует уменьшению углеродного следа [3]. По данным Международной организации труда (МОТ), зеленая экономика к 2023 году создала около 24 миллионов рабочих мест по всему миру. Это связано с ростом секторов, занимающихся возобновляемыми источниками энергии, переработкой отходов и устойчивым сельским хозяйством.

Переход к зеленой экономике открывает новые возможности для экономического роста, сокращения бедности и улучшения качества жизни. Исследования показывают, что страны, активно внедряющие зеленые технологии, демонстрируют более высокий уровень экономического роста. Ожидается, что к 2030 году доля зеленого сектора в глобальной экономике вырастет до 25%, что окажет существенное влияние на развитие национальных экономик [5]. Зеленая экономика создает условия для развития устойчивых общественных систем. Новые подходы в сельском хозяйстве, применение органических методов ведения сельского хозяйства помогают улучшить здоровье населения и качество продовольствия [6].

Переход к зеленой экономике способствует снижению уровня загрязнения и более рациональному использованию природных ресурсов. Это в свою очередь приводит к улучшению качества воздуха и воды, сохранению биоразнообразия и экосистем.

Несмотря на позитивные тенденции, существуют ряд вызовов, которые необходимо преодолеть для успешного перехода к зеленой экономике.

- Отсутствие достаточных финансовых ресурсов является одной из главных преград на пути к реализации концепции зеленой экономики. По оценкам, для достижения целей устойчивого развития необходимо инвестировать около 6 триллионов долларов США в год до 2030 года [8]. На уровне национальных правительств необходимо проявление политической воли для реализации зеленых инициатив. Это требует изменения законодательства, создания стимулов для бизнеса и поддержки научных исследований в области устойчивого развития.

- Инновации играют важную роль в переходе к зеленой экономике, однако многие страны сталкиваются с недостатком технологий и знаний. Эффективные проекты в области зеленых технологий требуют высококвалифицированных кадров и научной базы [10].

Инновации и новые технологии являются ключом к успешному переходу к зеленой экономике.

- Создание и внедрение экологически чистых технологий позволяют значительно снизить негативное воздействие на окружающую среду. Инвестирование в нанотехнологии, биоэнергию и устойчивые виды топлива становится приоритетом для многих стран. Например, использование солнечных и ветряных энергосистем позволяет сократить углеродные выбросы и снизить зависимость от ископаемых ресурсов.

- Циркулярная экономика, основанная на принципах переработки и повторного использования ресурсов, становится важным компонентом зеленой экономики. Она способствует снижению цены на сырье и уменьшению отходов, что в свою очередь экономит ресурсы и способствует устойчивому развитию [12].

Одним из ключевых факторов успешного перехода к зеленой экономике является вовлечение граждан в процессы принятия решений.

- Повышение уровня образовательной подготовки и осведомленности населения о важности зеленой экономики играет важную роль в реализации экологических инициатив. Программы обучения и просвещения должны учитывать местные условия и проблемы окружающей среды.

Вовлечение граждан в проекты устойчивого развития формирует общественное мнение и активизирует местные инициативы. Участие в экологических акциях, волонтерских проектах и общественных собраниях способствует решению актуальных проблем и повышению качества жизни в регионе.

Зеленая экономика возник как один из ключевых инструментов для решения наиболее острых и комплексных проблем современности — от экологических катастроф до социальных неравенств. Этот подход представляет собой переход от традиционных моделей экономического роста, основанных на экстракции и потреблении природных ресурсов, к более устойчивым практикам, которые способствуют сохранению экосистем и улучшению качества жизни людей. Однако для успешного перехода к зеленой экономике необходим комплексный и многосторонний подход, вовлекающий все слои общества.

Во-первых, необходимо осуществить финансовые инвестиции в зеленые технологии и проекты. Это включает как государственные инвестиции и субсидии, так и привлечение частных инвестиций в области экологии. Установление специализированных фондов и программ финансирования может служить стимулом для бизнеса и стартапов, работающих в сфере возобновляемых источников энергии, экопроизводства и устойчивого сельского хозяйства. Важно разработать механизмы, которые сделают эти инвестиции более доступными, снизив риски и увеличив доходность.

Во-вторых, технологии и инновации играют центральную роль в процессе перехода. Старые методы производства и потребления необходимо заменить на более эффективные и экологически чистые. Научные исследования и разработки должны стать приоритетом для правительств и частных компаний, как в плане финансирования, так и в плане внедрения новшеств в производства. Переход на умные технологии в энергетике, производстве и сельском хозяйстве может существенно сократить углеродные выбросы и увеличить общую эффективность.

В-третьих, социальный аспект также имеет значительное значение. Чтобы обеспечить устойчивое развитие, необходимо активно вовлекать граждан в процессы принятия решений через улучшение информированности и образовательные инициативы. Повышение уровня экологического сознания среди населения помогает не только в реализации зеленых проектов, но и в формировании новых ценностей, ориентированных на устойчивое развитие и заботу о природе. Усиление гражданской активности также может принести плоды на уровне местного самоуправления и национальной политики, создавая более сбалансированную и ответственную экосистему.

Кроме того, успешное продвижение концепции зеленой экономики требует политической воли и поддержки на уровне государственных органов. Необходимы четкие

законодательные инициативы, специально направленные на стимулирование зеленых проектов, создание экологических стандартов и норм, равных для всех участников рынка. Реформа налоговой политики с целью стимулирования устойчивых практик также может стать важным шагом к достижению поставленных целей.

Таким образом, устойчивое будущее за зеленой экономикой – это не просто идеал, который необходимо достичь, а реальная необходимость для сохранения нашей планеты и улучшения качества жизни каждого человека. Все заинтересованные стороны, включая правительства, бизнес и гражданское общество, должны работать совместно, создавая и поддерживая устойчивую модель развития, которая даст возможность будущим поколениям жить в здоровой и процветающей среде. Важно понимать, что успех в реализации зеленой экономики будет зависеть не только от инновационных решений и технологий, но и от общей ответственности всех участников общества перед будущим. Каждое наше действие, каждое решение могут сделать вклад в эту общую цель, начиная с личной ответственности за окружающую среду и заканчивая глобальными инициативами на уровне международного сотрудничества.

Список использованной литературы:

1. Грин, А. П. (2020). Основы зеленой экономики. Издательство "Экологический вектор".
2. Программа ООН по окружающей среде. (2021). Тенденции инвестиций в зеленые технологии.
3. Международная энергетическая ассоциация. (2023). Глобальное состояние энергетики.
4. Международная организация труда. (2022). Работа и зеленая экономика: как создать устойчивые рабочие места.
5. Всемирный банк. (2021). Перспективы мировой экономики.
6. Сидорова, Л. Н. (2023). Устойчивое сельское хозяйство и здоровье населения. Журнал "Экология и жизнь".
7. Петрова, Д. А. (2022). Экономика и экология: пути решения проблем. Научный вестник "Экономика и экология".
8. Комитет ООН по устойчивому развитию. (2020). Финансирование устойчивого развития.
9. Коваленко, И. А. (2021). Политическая воля для устойчивого будущего. Издательство «Наука и экономика».
10. Федоров, А. С. (2023). Технологические новшества и зелёная экономика. Журнал "Инновации в экономике".
11. Мировая организация здравоохранения. (2022). Здоровье и экология: синергия во благо.
12. Елисеева, Т. В. (2021). Циркулярная экономика: ключ к устойчивому развитию. Экологический журнал.
13. Вазов, В. А. (2023). Образование в области устойчивого развития. Издательство "Образование и социум".
14. Громова, И. В. (2022). Гражданское участие в устойчивом развитии. Журнал "Сообщество и экология".

THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY FOR ENHANCING COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALISATION

Kurpayanidi, Konstantin Ivanovich

*Professor of the Department of Economics, Fergana Polytechnic Institute,
Professor, International Institute of Food Technology and Engineering.*

e-mail: antinari@gmail.com,

Pulatov Odiljon Tolib ugli,

Student of the Faculty of "Management in production", Fergana Polytechnic Institute,

E-mail: scripmi36@gmail.com,

Abstract: The article is devoted to the study of the role of information security as a strategic factor affecting the competitiveness of organisations in the digital economy. It analyses the relationship between the levels of information security and the efficiency of business processes in the digital environment, as well as the impact of cyber threats on the reputation and financial stability of companies. Special attention is paid to the practical aspects of implementing modern information security systems and their role in creating competitive advantages in digital markets. Based on the findings, recommendations have been proposed to increase organisations' resilience to cyber threats and improve their competitiveness.

Keywords: information security, digital economy, cybersecurity, competitiveness, data protection, information systems, business, innovation, artificial intelligence.

In recent years, the global digitalisation of economies has brought about transformative changes in business operations, communication, and trade. As firms increasingly rely on digital platforms and technologies to streamline operations, enhance customer engagement, and optimize decision-making, the importance of information security has never been more pronounced. Information security, encompassing the protection of sensitive data, systems, and networks, is now a critical determinant of an organization's ability to maintain its competitive edge in the marketplace. The growing sophistication of cyber threats poses significant risks not only to the integrity of digital infrastructures but also to an organization's reputation, customer trust, and financial stability. This article explores the strategic role of information security in fostering competitive advantages, emphasizing its necessity for sustaining long-term business success in the context of global digitalisation. By analyzing current practices and challenges, the study seeks to offer insights into how companies can integrate robust security measures into their competitive strategies to navigate the complexities of the digital era.

In this context, the digital economy acts as a driving force for innovation and economic growth, influencing both at the global level and the development of Uzbekistan [1]. This trend offers great opportunities for business, society and consumers. However, along with positive aspects, there are problems related to institutional constraints and information imbalance. Institutional barriers include regulatory requirements and inefficient mechanisms that limit the introduction of digital business models [2]. For example, the lack of clear legislation regarding cybersecurity, electronic payments and data protection can create uncertainty and reduce trust in the digital environment.

Against the backdrop of these challenges, optimising the digital economy and overcoming institutional constraints and information asymmetry becomes an important task. The successful functioning of digital platforms requires strategies aimed at increasing trust and security, as well as ensuring equal access to digital resources.

Increased use of information technologies reduces the relevance of the problem of limited resources, allowing economic agents to use available resources more efficiently or to create alternatives to them. However, the growth of information flows creates new problems for economic actors, such as information overload, which makes it difficult to analyse and make rational decisions.

Therefore, the study aims to investigate the impact of digitalisation on the behaviour of economic actors and to find characteristics that increase the efficiency of information in a digital economy. The study by Avdokushin and Kuznetsova (2019) describes how the environment interacts with humans, expanding its boundaries [3].

In the conditions of ubiquitous digitalisation, socio-economic processes become dependent on information technology progress. This necessitates the personalisation of both production and educational services to meet the individual needs of consumers. According to Alvin Toffler (2022), in the future companies and customers will interact so closely that the boundaries between producer and consumer will become blurred.

The term ‘digital inequality’, introduced by Myasnikova and Zuev in 2003, indicates the predicted changes that will reduce information inequality [4]. A study by Gruzdeva (2022) emphasises the risks associated with the virtual working environment and its stratification [5]. The work of G. R. Garipova (2015) emphasises the importance of information as an independent factor that determines the productive forces of the economy [7].

The development and globalisation of information and economic processes require operational solutions to integrate the national segment into the digital space, while providing free access, but creating risks of institutional traps and highlighting the need to strengthen information security [8,9].

Research by Ershov and Alexandrov (2019) shows that digital trends create opportunities for competitive advantage on the global stage and significant benefits for the country's citizens. However, to achieve this, it is necessary to improve administrative institutions and apply effective management methods at all levels of economic management (Sologub and Hasheva, 2021) [10]. Consequently, there is a need for new approaches to management as digitalisation is changing the economic paradigm.

Information and digital transformations enrich the scientific language with such concepts as the Internet of Things, virtual enterprises, network communications and artificial intelligence (Greengard, 2016) [11]. Analysing the shifts associated with information development, Zolaev (2022) uses the theory of post-industrial society, revealing the characteristics of each stage of social development [12]. According to Pang J., Zhang Y., and Joa F., in a developed society, cultural interaction including beliefs should play an important role along with information knowledge [8].

Thus, the results emphasise the importance of adaptation to the new challenges of the digital economy and the need to improve management methods and institutional mechanisms for successful adaptation to the modern economic paradigm.

Information asymmetry has a significant impact on the economy, especially in today's information society where information plays a key role. Therefore, the study of the consequences of information asymmetry and its interaction with institutional traps becomes relevant to economic development. Institutional traps are a negative phenomenon in which economic institutions create barriers to progress by introducing inefficient rules that limit the choice and innovation activities of economic actors.

The author, having highlighted the key concepts, presents the results of the study. The analysis confirms that information asymmetry can play an important role in creating institutional traps. The imbalance of information among economic agents leads to the strengthening of inefficient institutions and unfavorable conditions for economic growth, creating risks of opportunism and reducing incentives for innovation and efficient allocation of resources.

The study of the impact of information asymmetry on the expectations of economic actors is especially relevant for understanding the motivation of intellectual workers, which F. Mahlup designated by the term “mental workers” - a class of workers with skills in processing information and knowledge [14]. These employees are focused on self-actualization, which is consistent with the highest levels of Maslow's hierarchy of needs. They are divided into active (knowledge creators) and passive (knowledge utilizers) employees, as well as creative individuals (knowledge creators), technical staff (data processors), and front-line employees (information processors).

According to the study of Yang, L., (2022), intellectual capital creates trends such as increasing structural homogeneity of a group of individuals, which is due to similarity of motives, desire for cooperation and common culture [15].

An important contribution to the theory of information asymmetry was made by George Akerlof, winner of the Nobel Prize in 2001. His work “The Market for Lemons” shows how information asymmetry leads to backward selection. Using the example of the used car market, he explains that inequality of information between buyers and sellers can lead to falling prices because buyers are willing to pay only for “average” quality, leaving high quality cars unsold.

The American economist Joseph Stiglitz also investigated the problem of asymmetric information. In their works, he and Michael Rothschild proposed a model describing information flows in insurance markets, where insurance companies have to incentivize customers to disclose information about risks. The Grossman-Stiglitz model shows that under conditions of full information efficiency, the market ceases to incentivize the use of information.

Stiglitz, Grossman and Akerlof demonstrated how information asymmetry can lead to backward selection. For example, educational attainment becomes a “signal” that distinguishes highly skilled workers in the labor market, even if it is not a direct indicator of their skills and knowledge.

Nevertheless, the analysis of the labor market shows that the demand for workers with higher education is growing. Companies with sufficient resources can even finance the training of specialists for their needs. To improve the information support of the labor market, it is proposed to create an international platform with profiles of workers formed on the basis of their educational and labor experience. This will help to reduce information costs and information asymmetry in employment. These measures will bring the expectations of economic actors in line with the actual characteristics of information, which will contribute to reducing risks and improving the efficiency of economic processes.

In conclusion, the significance of information security in enhancing competitiveness within the context of global digitalisation cannot be overstated. As businesses continue to integrate advanced digital technologies, the protection of sensitive data and systems has become a foundational element in safeguarding organizational integrity and sustaining market relevance. Effective information security strategies not only mitigate the risks associated with cyber threats but also foster trust with stakeholders, thereby strengthening an organization’s competitive position. In today’s interconnected and data-driven world, firms that prioritize robust cybersecurity frameworks are better positioned to innovate, adapt to changing market demands, and navigate complex global environments. Ultimately, information security is no longer a peripheral concern but a core strategic asset that drives long-term growth and resilience in the digital economy. Therefore, organizations must continually refine their security practices, invest in cutting-edge technologies, and cultivate a culture of cybersecurity to maintain their competitive advantages in an increasingly digital and competitive global landscape.

The analysis of information asymmetry and emerging difficulties in the labor market in the conditions of digitalization of educational services shows that a diploma of higher education is not always a reliable indicator of the potential efficiency of an employee. This circumstance can complicate the work of employers, increasing the likelihood of additional costs, reducing the operational efficiency of the company and even leading to the loss of market positions. To minimize such risks at the institutional level, it is important to take into account the quality and volume of information flows. This helps to reduce imbalances in information, meet expectations and rational needs in decision-making, reduce potential costs caused by opportunistic behavior, and increase the level of trust in transactions. To increase efficiency in the labor market, it is recommended to introduce an electronic platform containing digital portfolios of potential employees, which will be formed on the basis of their educational and professional path.

References:

1. Kurpayanidi, K. I. (2024). International practices of institutional stimulation of small and medium-sized businesses: the experience of Kazakhstan. Bulletin of the Siberian State Industrial University, 1(3), 130-139.

2. Kurpayanidi, K. (2023). Economic transformation research: challenges and perspectives of enterprise management systems through institutional reforms. *Izhtimoiy-humanitar fanlarning dolzarb muammolari / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(9). Electronic resource: URL: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I9Y2023N04>
3. Avdokushin, E. F., & Kuznetsova, E. G. (2022). Model of shearing as a determining factor of functioning of modern business. *Vestnik of Kemerovo State University. Series: Political, sociological and economic sciences*, (2 (24)), 201-211.
4. Miloslavskaya, A. M., & Shkolkina, I. N. (2021). Information (digital) gap as a new form of social inequality: philosophical understanding of the problem. *Internauka*, (24-2), 49-51.
5. Zuev, A. G., & Myasnikova, L. A. (2003). The digital revolution ahead. *Svobodnaya Mysl*, (5), 55-63.
6. Gruzdeva, M. A. (2022). The age factor of the digital divide: facets of inequality. *Economic and social changes: facts, trends, forecast*, 15 (4), 228-241.
7. Garipova, G. R. (2015). Informational picture of the world as a sociocultural phenomenon. *Humanities, socio-economic and social sciences*, (5), 20-23.
8. Pang, J., Zhang, Y., & Jiao, F. (2023). The Impact of the Digital Economy on Transformation and Upgrading of Industrial Structure: A Perspective Based on the “Poverty Trap”. *Sustainability*, 15(20), 15125.
9. Sun, Y. Y., & Higham, J. (2021). Overcoming information asymmetry in tourism carbon management: The application of a new reporting architecture to Aotearoa New Zealand. *Tourism Management*, 83, 104231.
10. Sologub, V. A., & Hasheva, I. A. (2021). Actual trends in the development of the processes of digitalization of public administration. In *Digitalization of public administration, economy, politics and social sphere: problems and prospects* (pp. 53-61).
11. Greengard, S. (2016). *The Internet of Things: The future is already here*. Alpina Publishers.
12. Zolaev, E. A. (2022). Economic security of the state: the concept and threats of digitalization. *Economic security*, 5(2), 571-582.
13. Horváth, I. (2022). The epsilon-knowledge: an emerging complement of Machlup's types of disciplinary knowledge. *AI EDAM*, 36.
14. Bohm, S. A., & Litvinenko, G. N. (2023). The influence of needs on employee motivation. In *Problems of enterprise development: theory and practice* (pp. 82-86).
15. Yang, L., Holtz, D., Jaffe, S., Suri, S., Sinha, S., Weston, J., ... & Teevan, J. (2022). The effects of remote work on collaboration among information workers. *Nature human behavior*, 6(1), 43-54.

YASHIL IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALAR KIRITISHNING AHAMIYATI

Raxmonazarov Paxlovon Yigitaliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrası (PhD)., katta o‘qituvchisi

E-mail: p.rahmonazarov@ferpi.uz, +998 99 365-43-05

Annotasiya. Ushbu maqolada iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashning ustuvor vazifalaridan biri jahonda barqaror rivojlanishning muhim sharti bo‘lgan “yashil” o‘shish va atrof-muhitni muhofaza qilish hamda biznesni rag‘batlantirish, ayniqsa investisiyalar va kreditlash orqali “yashil moliya” ni rivojlantirishning umumiy yo‘nalishlari bayon etilgan hamda zarur tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot, yashil o‘shish, yashil moliya, moliyalashtirish, atrof-muhit, biznes, strategiya, elektr energetika, qayta tiklanadigan energiya manbalari.

Bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashning ustuvor vazifalaridan biri jahonda barqaror rivojlanishning muhim sharti bo‘lgan “yashil moliya” ni rivojlantirishning umumiy yo‘nalishlarini aniqlash, moliyalashtirish va “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish, shuningdek, “yashil” iqtisodiyotning eng muhim yo‘nalishlarini o‘rganishdir.

“Yashil” iqtisodiyot jamiyatni ekologik asosda rivojlantirish uchun likvid resurslarni saqlashni o‘z ichiga oladi. “Yashil” moliya ham tabiiy resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitning hozirgi holatini saqlash uchun nihoyatda mas‘uldir. Shundan kelib chiqib, “yashil” moliya hozirgi bosqichda jamiyat barqaror rivojlanishining zarur shartlaridan biri bo‘lib xizmat qilmoqda. Shuning uchun ularga iqtisodiy barqarorlikni saqlash va saqlash mexanizmining muhim elementi sifatida qaralishi kerak. “Yashil” moliya “inson - tabiat” tizimida likvid resurslarning aylanishiga ixtisoslashgan bo‘lib, ularning predmeti mustaqil bilim sohasiga ajratilgan, ammo moliyaning umumiy rivojlanishi va talablari bilan belgilanadigan moliyaning o‘ziga xos qismidir. “Yashil” moliyaning pirovard maqsadi atrof-muhitni oqilona boshqarish demakdir[1].

Atrof-muhitni muhofaza qilish va biznesni rag‘batlantirish, ayniqsa investitsiyalar va kreditlash nuqtai nazaridan, ko‘pincha raqobatdosh maqsadlar sifatida belgilanadi. Biroq, shu bilan birga, innovatsiyalarning yangi to‘lqini tobora kuchayib borayotganini ham inkor etib bo‘lmaydi. Bu jarayon esa o‘z navbatida tabiiy muhit va biznesning qo‘shilishiga olib keladi. Bunday uyg‘unlik natijasida iqtisodiy o‘sishning harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qiladigan va yaqin kelajakdagi taraqqiyotning asosiy yo‘nalishlarini belgilashga qodir bo‘lgan sinergetik effekt yuzaga keladi. Ushbu rivojlanish istiqbollari ko‘p jihatdan iqtisodiyotni quyidagi yo‘nalishda qayta qurish bilan bog‘liq: qayta tiklanadigan manbalardan foydalanishga asoslangan energetika mustaqilligi uchun kurashdan tortib, “yashil” texnologiyalarni jadal joriy etishgacha bo‘lgan ulkan doirani o‘z ichiga olib, “yashillantirish” taklifi “ish joylari va “yashil” turmush tarzini butunlay qamrab oladi. Natijada iqtisodiyot barqarorligi oshib, insoniyat xavfsizligi darajasi oshadi, bu esa kelajakda barqaror taraqqiyotning muhim shartiga aylanadi[2].

O‘zbekistonning “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi qayta tiklanadigan manbalar ulushini ko‘paytirishni, aholining 100 foizini arzon energiya ta‘minotidan foydalanishini, elektr transportini rivojlantirishni va chiqindilarni qayta ishlashning samarali tizimini yaratishni o‘z ichiga oladi. 2019 yil 4-oktyabr kuni O‘zbekistonning 2019-2030 yillarda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqladi. «Iqtisodiyotning energiya samaradorligining past darajasi, tabiiy resurslardan oqilona iste‘mol qilinmasligi, texnologiyaning sust yangilanishi, kichik biznesni yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha innovatsion yechimlarni amalga oshirish hisoblanadi[3].

Strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko‘rsatkichlari qatorida yalpi ichki mahsulotning birligiga nisbatan atmosferaga chiqariladigan zararli gazlarni 2010 yildagiga nisbatan 10 foizga kamaytirish, qayta tiklanadigan energiya manbalarining ulushini elektr energiyasi ishlab chiqarishning 25 foizidan ko‘prog‘iga yetkazish kiradi, aholining 100 foizini va iqtisodiyot tarmoqlarini zamonaviy, arzon va ishonchli energiya ta‘minotidan foydalanishni ta‘minlash, energiya samaradorligi va atrof muhitga ta‘sirini yaxshilagan avtoullov yoqilg‘i va transport vositalarini ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni kengaytirish, shuningdek, elektr transportini rivojlantirish, 1 million gektargacha bo‘lgan maydonda tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini joriy etish va ular yetishtiriladigan madaniyatlarda hosilni 20-40% gacha oshirish[5].

Strategiyani amalga oshirish iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslarni oqilona iste‘mol qilish va tejash, is gazlari chiqindilarini kamaytirish, yashil energiyadan foydalanish imkoniyatlarini ta‘minlash, yashil ish o‘rinlari yaratish va iqlimga barqarorlikni ta‘minlash sohasidagi boshqaruvni takomillashtirishga hissa qo‘shadi.

Iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarining energiya samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni bo‘yicha loyihalar ishlab chiqish va yashil moliyalashtirish zarurdir:

Elektr energetikasida: bug‘ va gaz turbinasi qurilmalariga asoslangan yuqori samarali texnologiyalarni joriy etish bilan ishlaydigan elektr stansiyalarining ishlab chiqarish quvvatlarini rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish, elektr energiyasini iste‘mol qilish tizimlarini avtomatik boshqarish va hisobga olish priborlari bilan to‘liq jihozlash.

Issiqlik energetikasi sohasida: issiqlik energiyasini ishlab chiqarish bo‘yicha yangi texnologiyalarni joriy etish, eskirgan qozon uskunalarni modernizatsiya qilish va rekonstruksiya qilish, iste‘molchilarni zamonaviy hisoblagichlar bilan jihozlash, qozonxonalarda suvni isitish uchun quyosh kollektorlaridan foydalanish.

Neft va gaz sanoatida: tabiiy gazni ishlab chiqarish, qayta ishlash, tashish va tarqatish jarayonida kompressor stansiyalari, past va o‘rta bosimli gaz taqsimlash tarmoqlari, shuningdek, gaz uzatish tizimini modernizatsiya qilish hisobiga yo‘qotishlarni kamaytirish uglevodorod resurslarining yo‘qolishini nazorat qilish texnologiyalari (SCADA), neft va gaz qazib olish korxonalarida muqobil energiya manbalarini joriy etish.

Energiya iste‘molini diversifikatsiya qilish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish:

Qayta tiklanadigan energiya manbalari sohasida: tarif siyosatini takomillashtirish va elektr energiyasini sotib olishning yuqori tariflarini tasdiqlash, elektr ta‘minoti tizimini modernizatsiya qilish va qayta qurish.

Binolarni qurish va texnik xizmat ko‘rsatish sohasida: binolarning energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha davlat dasturlarini amalga oshirish, shu jumladan ko‘p qavatli turar-joy binolarini rekonstruksiya qilish, energetikani qattiqlashtirish yo‘nalishi bo‘yicha kamida 5 yilda bir marta qurilish me‘yorlari va qoidalarini qayta ko‘rib chiqish. samaradorlik talablari, markaziy isitish uchun "yopiq" issiqlik ta‘minoti tizimini keng joriy etish, energiya tejash uchun imtiyozlar yaratish uchun tabaqalashtirilgan tariflar tizimini ishlab chiqish; uy jihozlari uchun energiya tejaydigan standartlarni joriy etish.

Transport sohasida: Yevro 6 va undan yuqori standartlarga muvofiq energiya samaradorligi va atrof-muhitga mosligi yaxshilangan transport vositalarini, elektromobillarni, gibrid dvigatelli, gaz bilan ishlaydigan avtomobillarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanishni kengaytirish. uglevodorod yoqilg‘isi va elektr transportining rivojlanishini rag‘batlantirish, yangi transport va logistika tizimlarini rivojlantirish va rivojlantirish, yo‘l infratuzilmasini rivojlantirish.

Iqlim o‘zgarishi oqibatlarini moslashtirish va yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni saqlash:

Suv xo‘jaligi sohasida: yerlarning keyingi sho‘rlanishiga va yomonlashuviga yo‘l qo‘ymaslik, gidroteknika inshootlarni, nasos stansiyalari va suv omborlarini qurish va rekonstruksiya qilish, suv xo‘jaligida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsiyalaridan keng foydalanish hamda energiya tejaydigan va suvdan foydalanish - ekinlarni sug‘orishda tejash texnologiyalari.

Qishloq xo‘jaligi sohasida: buzilgan yaylovlarni tiklash, ekinlarni ko‘paytirish, suv manbalarining qishloq xo‘jaligi chiqindilari bilan ifloslanishining oldini olish, sho‘rlanish, qurg‘oqchilik va boshqa xavf-xatarlarga chidamli yuqori mahsuldor hayvonlar va o‘simlik turlarini ko‘paytirish.

Qattiq chiqindilarni boshqarish sohasida: aholini qattiq maishiy chiqindilarni yig‘ish va olib chiqish xizmatlari bilan to‘liq qamrab olishga qaratilgan sanitariya tozalash infratuzilmasini rivojlantirish, qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha samarali va zamonaviy tizimni yaratish, ulardan foydalanish muqobil energiya manbalari sifatida qattiq maishiy chiqindilar.

Shunday qilib, yashil loyihalar davlat siyosatining eng muhim vositasiga aylanmoqda, uning maqsadi "yashil" innovatsiyalar sohasida davlat-xususiy sheriklikni kengaytirish, "yashil " energiyani yaratish va yoqilg‘i-energetika tarmoqlarini modernizatsiya qilish muammolarini hal qilishdir. Loyihalarni amalga oshirish mamlakatning yetakchi ilmiy maktablari, ilmiy-tadqiqot institutlari, konstruktorlik va servis kompaniyalari, asbob-uskunalar ishlab chiqaruvchi korxonalar, yoqilg‘i-energetika kompleksi korxonalarini birlashtirishni nazarda tutadi[5].

Bizningcha, “Yashil” o‘shishni ta‘minlash uchun ularning o‘zaro aloqalarini notijorat sheriklik shaklida amalga oshiradigan davlat, biznes va jamiyatni o‘zaro bog‘lash zarurdir.

Moliyaviy bozorlardagi naqd pul oqimlari, mijozlarning naqd pulga bo‘lgan ehtiyojlari, qarzдорlik muammolari, to‘lov qobiliyati, ko‘z bo‘yamachilik holatlarini onlayn rejimda nazorat qilishda Cybtech xizmati katta iqtisodiy samara bermoqda.

Rossiya federatsiyasida 2018-2020 yillarda moliya tizimlarida Regtech texnologiyalarini qo‘llash natijasida katta natijalarga erishdilar, ya‘ni moliyaviy jarimalar, bank faoliyatidagi xujjatlarni soxtalashtirish, bank faoliyatidagi jinoyatlar 20 foizga kamaytirildi.

"Yashil" moliyalashtirish uchun mablag‘larni ustuvor yo‘naltirishga shart-sharoitlar yaratish uchun quyidagi yo‘nalishlarda ishlarni tashkil etish kerak:

- kelajak avlodlar uchun dolzarb masalalarda oqilona davlat siyosatini shakllantirish;
- innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish (kapital bozori, bozor vositalarining evolyutsiyasi va boshqalar);
- davlat moliya institutlari, rivojlanish banklari va suveren jamg‘armalar, shuningdek, ayrim pensiya jamg‘armalari va sug‘urta kompaniyalari ko‘rinishida uzoq muddatli investorlar tomonidan nazorat qilinadigan mablag‘larning aktiv fondlarini yaratish;
- qazib olinadigan yoqilg‘iga subsidiyalarning eskirgan shakllarini olib tashlash va yashil soliqlarni joriy etish, bu esa yashil iqtisodiyotga o‘tishni qo‘llab-quvvatlash uchun kapitalni qayta taqsimlash va kengaytirish imkonini beradi;
- moliya institutlari, banklar va boshqa institutsional investorlarning jamoaviy “yashil” investitsiya tashabbuslarida, ayniqsa, ish o‘rinlari yaratish va energiya, suv ta‘minoti, transport, ta‘lim sohalarini rivojlantirishga olib keladigan infratuzilma loyihalarida faol ishtirokini rag‘batlantirish;
- yashil moliyalashtirishda raqamli moliya texnologiya (Cybtech, Regtech) laridan samarali foydalanish.

Shunday qilib, "yashil" moliyalashtirishni rivojlantirishda barcha mumkin bo‘lgan qonuniy va foydalanish mumkin bo‘lgan investitsiya manbalari va tashkiliy usullardan foydalanish kerak. Eskirgan soliq tizimi va ayrim hollarda faqat bilvosita tijorat imtiyozlariga qaramay, biznes “yashil” iqtisodiyotni moliyalashtirishda tobora ko‘proq ishtirok etmoqda. Hozirgi sharoitda davlatning asosiy vazifasi tijorat tashkilotlari va banklarni soliqqa tortish bilan bog‘liq eng samarali me‘yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish, korxona va banklar rahbarlarining vazifasi esa bu boradagi mablag‘larni jalb qilishning samarali usullarini izlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Raxmonazarov, P. Y. (2021). Hududiy iqtisodiy-ekologik tizim tavsifi va uning barqarorligi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 517-521.
2. Rakhmonazarov, P. (2021). Evaluation of efficiency of management of sustainable development of economic and ecological systems. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-7), 63-67.
3. Raxmonazarov P.Y. Hududlarning iqtisodiy - ekologik tizimlarini boshqarish samaradorligini oshirish: monografiya / Raxmonazarov P.Y. - Farg‘ona politexnika instituti. Al-Ferganus, 2022. – 170 b. ISBN 978-9943-7707-6-8
4. Rakhmonazarov, Paxlovon Yigitalievich Hududlarda ekologik tizimlarni boshqarish samaradorligini oshirish mexanizmlari // *Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali*. 2022. №4. <https://cyberleninka.ru/article/n/ududlarda-i-tisodiy-ekologik-tizimlarni-bosh-arish-samaradorligini-oshirish-mexanizmlari>
5. Raxmonazarov P. Ekologik tizimlarni hududlar darajasida barqaror rivojlanishi va ularni baholash // *Iqtisodiyot va ta‘lim*. – 2020. – T. 1. – №. 3. – S. 214-217.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

*Абдуллаева Мавжуда Хабибуллаевна,
Ферганского политехнического институт,
преподаватель кафедры “Узбекского языка и обучения языкам”,
E-mail: mavvjud.umarxab@gmail.com, +998905621345*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития экономики стран на основе концепции зеленой экономики, подчеркивая её значение в условиях экологических вызовов, связанных с глобальными изменениями климата, истощением природных ресурсов и загрязнением окружающей среды. Анализируются положительные последствия перехода к зеленой экономике, включая экономический рост, устойчивую продуктивность и борьбу с климатическими изменениями.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, климатические изменения, инновации, энергоэффективность, социальная справедливость, экология, финансовые инвестиции, глобальные вызовы, экологическая политика.

С переходом к экологически устойчивому развитию на повестку дня выходит концепция зеленой экономики. На сегодняшний день в Узбекистане реализуется Стратегия по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019–2030 годов[1]. В современных условиях, когда экономика один на один сталкивается с последствиями глобальных изменений климата, истощением природных ресурсов и загрязнением окружающей среды, важность зелёной экономики становится очевидной. Этот подход не только ставит в центр внимания защиту окружающей среды, но и фокусируется на социальных и экономических аспектах, способствуя созданию устойчивых сообществ и эффективных производственных процессов [2].

Зеленая экономика представляет собой модель, основанную на принципах устойчивого развития, которая подразумевает оптимизацию ресурсов, снижение углеродного следа и стимулирование общественного благосостояния. Основные принципы этой концепции:

1. Энергоэффективность: снижение объемов потребляемой энергии через использование возобновляемых источников и внедрение новых технологий.
2. Устойчивое использование природных ресурсов: забота о биологическом разнообразии, сохранение экосистем и эффективное использование водных и земельных ресурсов.
3. Инновации и технологии: создание и внедрение новых технологий, которые содействуют снижению негативного воздействия на окружающую среду и повышают экономическую производительность.
4. Социальная справедливость: обеспечение доступа к ресурсам и возможностям для всех слоев населения, что способствует равенству и социальному развитию.

Зелёная экономика и её влияние на развитие стран.

Переход к зеленой экономике имеет множество положительных последствий для развития страны.

1. Экономический рост.

Инвестиции в зеленые технологии и возобновляемые источники энергии способны стимулировать экономический рост. По данным Всемирной организации труда, создание "зеленых" рабочих мест может привести к увеличению занятости и снижению уровня безработицы во многих странах [3].

2. Устойчивый рост продуктивности

Зеленая экономика способствует повышению производственной эффективности путем внедрения новых, более чистых технологических процессов. Это позволяет значительно сократить затраты на производство и увеличить прибыль.

3. Борьба с климатическими изменениями

Один из главных аспектов зеленой экономики — это ее способность снижать углеродные выбросы и другие парниковые газы. Оппоненты традиционных моделей экономики все чаще указывают на необходимость сокращения загрязнения и перехода к менее углеродным путям развития [4].

4. Устойчивость бизнеса

Предприятия, которые инициируют переход к зеленой экономике, становятся более устойчивыми к рыночным изменениям и экологическим кризисам. Они могут использовать экологические маркеры как конкурентное преимущество и привлекать потребителей, нацеленных на устойчивое развитие.

Проблемы и вызовы

Несмотря на очевидные преимущества концепции зеленой экономики, существуют и проблемы, с которыми сталкиваются страны при ее внедрении:

1. Финансирование

Переход к зеленой экономике требует значительных финансовых инвестиций как со стороны государства, так и со стороны частного сектора. Возможность привлечения этих инвестиций может быть затруднена, особенно в развивающихся странах.

2. Необходимость в обучении и подготовке кадров

Нам необходимо создать образовательные программы, которые будут ориентированы на подготовку специалистов в области экологии, устойчивого развития и зеленых технологий. Образование становится ключевым фактором в обеспечении успеха зеленой экономики.

3. Политическая свобода

Для успешного перехода к зеленой экономике необходима политическая свобода и поддержка со стороны правительства. Возможно отсутствие необходимой законодательной базы или противодействие со стороны различных групп интересов, зависящих от традиционных видов деятельности.

Многие страны по всему миру начинают внедрять элементы зеленой экономики. Например, Норвегия: Эта страна активно развивает возобновляемые источники энергии, такие как гидроэлектростанции, и стимулирует производство электромобилей.

- Китай: В последние годы Китай активно инвестирует в солнечные и ветровые технологии, стремясь к значительному сокращению уровня загрязнения и улучшению качества воздуха.

- Германия: Германия является примером успешной реализации политики энергоперехода (Energiewende), направленной на увеличение доли возобновляемых источников энергии в общем энергетическом балансе.

- Узбекистан: Имеются большие запасы возобновляемых источников энергии. В структуре этих источников преобладающая часть приходится на долю солнечной и ветровой энергетики. Общий потенциал Узбекистана по возобновляемым источникам энергии составляет 117 984 млн. т.н.э., его технический потенциал равен 179,3 млн. т.н.э. Существенная часть альтернативной энергетики приходится на долю солнечной энергии, общий потенциал которой составляет 51 млрд. т.н.э., а технический потенциал приравнивается к 177 млн. т.н.э.

С 1 июня 2023 года в Узбекистане внедряется система «зелёных сертификатов» на основе требований по ограничению воздействия на экологию и окружающую среду при производстве продукции [5].

Концепция зеленой экономики представляет собой мощный инструмент для стран, стремящихся обеспечить устойчивое развитие в условиях изменения климата и истощения ресурсов. Интеграция экологических, социальных и экономических подходов представляет собой вызов и необходимость. Преодолевая барьеры и вовлекая все слои населения в процесс, страны могут добиться значительных успехов в реализации зеленой экономики и создании более устойчивого и благополучного будущего.

В конечном счете, развитие зеленой экономики — это не просто выбор, а необходимость для стран, которые хотят выжить и процветать в меняющемся мире. Находясь на пересечении технологий и устойчивого развития, зеленая экономика станет ключом к экономическому процветанию 21 века.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов» от 04.10.2019 г. № ПП-4477.
2. Животовская, И. Г. (2016). «Зеленая экономика» как глобальная модель устойчивого экономического развития в XXI в. «Зеленая экономика» как глобальная стратегия развития в посткризисном мире, (2016), 7-57.
3. Биримкулова, К. Д., & Сотволдиева, М. М. (2024). Зеленая экономика и ее влияние на социальную защиту населения. Вестник Ошского государственного университета, (2), 404-415.
4. Иванова, Н. И., & Левченко, Л. В. (2017). «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы. Вестник Омского университета. Серия «Экономика», (2), 19-28.
5. Вахабов, А. В., & Хажикабиев, Ш. Х. (2021). Необходимость и приоритетные направления перехода к «зеленой экономике» в Узбекистане. Экономика и финансы (Узбекистан), (Спецвыпуск 4), 3-12.

ISSUES IN ESTABLISHING FAMILY BUSINESSES AND THEIR DEVELOPMENT BASED ON GREEN ECONOMY

*Abdumutalliyev Abdulaxad Abdusamad o‘g‘li,
Turan International University*

*Assistant of the department of Business Administration,
E-mail: abdulaxadturan@gmail.com, +998911831110*

Abstract. Family businesses play an essential role in the global economy, with an increasing emphasis on long-term value creation, sustainability, and community impact. As the global economy shifts toward green growth, characterized by sustainability, resource efficiency, and carbon neutrality, family-owned businesses face unique challenges and opportunities. This paper explores the key issues related to establishing family businesses and developing them in the context of the green economy, particularly focusing on financial constraints, succession planning, regulatory hurdles, technological adoption, and market pressures. It further discusses the development strategies that family businesses can adopt to integrate sustainability and thrive in a green economy.

Keywords: family business, green economy, sustainability, financial constraints, business, planning, green technological adoption.

Family businesses, which make up a significant portion of the global economy, are deeply rooted in long-term vision, intergenerational continuity, and community-based operations. In recent years, however, these businesses face new challenges as the world increasingly embraces a green economy. The green economy emphasizes sustainability, efficient use of resources, and a reduction in environmental impact (UNEP, 2011). As such, family businesses must adapt to a rapidly

changing market where environmental sustainability is becoming a primary competitive factor. This transition to a green economy presents specific challenges related to financing, technological innovation, intergenerational succession, and regulatory compliance (Bocken et al., 2014). This paper aims to explore the critical issues family businesses face when establishing and developing their enterprises based on green economy principles. It also discusses strategic approaches for overcoming these challenges and achieving long-term growth and sustainability. The paper draws on existing literature and case studies to identify the key barriers and success factors for family businesses operating in a green economy context.

Financial Constraints and Resource Allocation

One of the primary challenges that family businesses face when adopting green economy practices is the financial investment required for sustainable practices and technologies. Green innovations, such as energy-efficient systems, renewable energy installations, or eco-friendly product designs, often demand substantial upfront capital. According to the Global Family Business Survey (PwC, 2020), small and medium-sized enterprises (SMEs)—which make up the majority of family businesses—typically face greater difficulties accessing capital compared to large corporations. Many family businesses operate on limited budgets and rely on personal savings or internal cash flow to fund operations. Traditional financing options, such as bank loans, are often difficult to obtain due to perceived higher risks associated with green investments (Chirico et al., 2021). In particular, family firms may hesitate to allocate resources to sustainability efforts due to the long payback periods involved. Financial pressures, coupled with the uncertainty about the immediate returns on sustainability investments, often hinder the adoption of green practices. Moreover, the lack of expertise in assessing the financial viability of green technologies or navigating government subsidies and incentives further exacerbates the challenge (Gibson et al., 2022). Family businesses may lack access to the latest financial tools and advice that could help them evaluate the cost-effectiveness of green innovations. Strategy: Family businesses can overcome financial constraints by exploring alternative financing mechanisms such as green bonds, crowdfunding, or government-backed loans and grants for sustainable projects. In addition, they can collaborate with other firms or join industry groups that offer collective investment in sustainability technologies, sharing the financial burden.

Succession Planning and Long-Term Vision

Succession planning is critical to the continuity and long-term success of family businesses. As family firms often emphasize maintaining long-term legacies, they face unique challenges when incorporating green economy principles, especially when generational perspectives on sustainability differ. Older generations, typically more risk-averse and focused on financial stability, may resist implementing green initiatives that they perceive as costly or not immediately profitable (Bammens et al., 2015). Conversely, younger generations—often more attuned to environmental issues—may push for significant green transformations. The generational divide can create tensions within family-owned businesses, especially when sustainability strategies require substantial investment and long-term planning. Research shows that family businesses tend to value continuity and tradition, which may conflict with the urgent need to adopt green practices in response to environmental challenges (Koiranen, 2002). In some cases, a lack of alignment between family members can lead to a breakdown in succession plans, stalling both business operations and green transformations. Strategy: To bridge generational gaps, it is essential for family businesses to foster intergenerational dialogue about sustainability and the green economy. Incorporating sustainability into the family business mission, engaging younger family members in strategic decision-making, and offering education on the financial and environmental benefits of green practices can help align goals. Long-term sustainability should be positioned as an essential aspect of the family business's legacy.

Market Pressures and Consumer Demand for Sustainability

As consumer awareness of environmental issues grows, there is increasing pressure on businesses to offer sustainable products and services. Family businesses, especially in industries like retail, manufacturing, and agriculture, must adapt to this demand. However, meeting consumer expectations for sustainability often requires changes in production processes, sourcing, and supply chain management (Nicolai et al., 2018). For many family businesses, adopting green economy practices means altering existing business models. These changes might involve significant costs for rebranding, upgrading product lines, or implementing resource-efficient production methods. Smaller family firms, with limited economies of scale, often find it challenging to compete with larger, more resource-rich firms that can more easily absorb these costs. At the same time, the market for sustainable goods and services is often volatile, with fluctuating consumer demand based on economic conditions, trends, and regional regulations. Strategy: Family businesses can differentiate themselves by embedding sustainability into their brand identity, communicating their commitment to eco-friendly practices clearly to consumers, and offering innovative green products that align with consumer values.

Regulatory and Policy Challenges

Navigating the regulatory and policy landscape is another significant challenge for family businesses in the green economy. Governments around the world are increasingly implementing policies designed to promote sustainability, including carbon taxes, emissions caps, energy efficiency standards, and waste reduction targets (Kolk & van Tulder, 2002). Family businesses must stay compliant with these regulations, which may require significant investment in new technologies, operational practices, or certification processes. In addition to national regulations, family businesses operating internationally face the challenge of complying with varying environmental standards across different jurisdictions. For instance, what is required in one country may not be necessary in another, making it difficult for family firms to streamline operations across borders (Fahy & Morrow, 2008). Furthermore, regulatory changes, such as sudden shifts in environmental policies, can disrupt long-term sustainability plans, leaving family businesses vulnerable to policy uncertainty. Strategy: Family businesses can mitigate regulatory risks by closely monitoring environmental policy changes, engaging in lobbying efforts, and seeking expert advice to stay compliant. Establishing strong relationships with regulators and industry associations can also provide valuable insights into upcoming changes and potential incentives for green business practices.

Technological Adoption and Innovation

The green economy is characterized by the rapid development of innovative green technologies, from renewable energy solutions to waste management systems and eco-friendly materials. However, adopting these technologies can be difficult for family businesses due to limited access to expertise, financial resources, and technological infrastructure (Aldrich & Cliff, 2003). Smaller family-owned enterprises may struggle to stay at the forefront of innovation, particularly if they operate in traditional industries that have been slow to adopt sustainable practices. The complexity of integrating new green technologies into existing operations can also be a barrier. Family businesses may lack the internal resources to conduct research and development, or they may find it difficult to scale new technologies due to their limited production capacity. Additionally, family businesses often rely on established, tried-and-true practices that have worked over generations, making it difficult to embrace new, unproven innovations. Strategy: Family businesses can overcome these challenges by investing in partnerships with technology providers, research institutions, or universities to access the latest green innovations. Collaborating with other firms to share R&D costs or utilizing government grants and tax incentives for green technologies can also ease the financial burden. Family businesses may lack the internal resources to conduct research and development.

The transition to a green economy presents family businesses with a unique set of challenges, from financial constraints and generational divides to regulatory uncertainties and the adoption of

new technologies. However, family businesses are also well-positioned to succeed in this new economic paradigm due to their long-term focus, strong community ties, and flexibility. By overcoming the barriers to sustainability and aligning their practices with the values of the green economy, family businesses can not only ensure their long-term viability but also play a critical role in advancing environmental sustainability. To succeed, family businesses must prioritize intergenerational dialogue, foster innovation, and invest in the necessary resources and partnerships to drive sustainability. Ultimately, a commitment to green practices can not only help family businesses maintain their competitive edge but also position them as leaders in an increasingly eco-conscious marketplace.

References:

1. Aldrich, H. E., & Cliff, J. E. (2003). The pervasive effects of family on entrepreneurship: Toward a family embeddedness perspective. *Journal of Business Venturing*, 18(5), 573-596.
2. Bammens, Y., Notelaers, G., & van Gils, A. (2015). The interplay between family involvement and innovation in family firms. *Family Business Review*, 28(3), 230-250.
3. Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2014). A literature and practice review to develop sustainable business model

O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA BANKLARNING ROLINI KENGAYTIRISH IMKONIYATLARI

Abdumutalova Gulrux Shuxratjon qizi,

Namangan muhandislik-texnologiya instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida doktoranti,

E-mail: gulrux_11@mail.ru, +998931900081.

Annotasiya. Yashil iqtisodiyotning ahamiyati bugungi kunda nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatlardan ham kattadir. Yashil iqtisodiyot atrof-muhitni himoya qilish, resurslardan samarali foydalanish, barqaror o‘shishni ta‘minlash va iqlim o‘zgarishining salbiy ta‘sirilarini kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy modeldir. Bu model ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish bilan birga, ijtimoiy farovonlik va iqtisodiy o‘shishni ham qo‘llab-quvvatlaydi. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda banklar yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash hamda moliyaviy resurslar bilan ta‘minlashning manbai bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston banklarida yashil moliyalashtirish mahsulotlarini joriy qilish bir tomondan banklar reytingini oshirsa, ikkinchi tomondan banklar foydasining oshishiga olib keladi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, yashil moliyalashtirish mahsulotlari, yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar, ekologik reytinglar, iqtisodiy samaradorlik.

Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish global hamkorlikni talab qiladi. Jahon banki (JB) guruhi rivojlanayotgan mamlakatlarni qo‘llab-quvvatlash va global yechimga o‘z hissasini qo‘shish bilan birga, bu yondashuvni rivojlanayotgan mamlakatlar hamkorlarining turli ehtiyojlariga moslashtirmoqda. Bunda a‘zo mamlakatlar va ko‘plab tashkilotlar bilan iqlim o‘zgarishi bo‘yicha hamkorlik o‘rnatilmoqda va mustahkamlanmoqda.

Xususan, JB 2008-yilda iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda davlat va xususiy sektor faoliyatini rag‘batlantirish va muvofiqlashtirishga ko‘maklashish maqsadida “Taraqqiyot va iqlim o‘zgarishi bo‘yicha strategik dastur”ni ishga tushirdi. JBning “yashil” obligatsiyalari u ushbu doirada rag‘batlantirishga harakat qilayotgan innovatsiyalarga misol bo‘ladi. Jumladan, tashkilot 2008-yildan buyon 25 valyutadagi 200 dan ortiq obligatsiyalar orqali taxminan 18 mlrd. dollar ekvivalentida “Yashil” obligatsiyalar chiqardi [1].

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning ijtimoiy hamda iqtisodiy samaralarini juda ko‘plab olimlar o‘z ishlarida ko‘rsatib o‘tishgan. Sternning fikriga ko‘ra, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish

uchun hozirdan investitsiyalar qilish zarur. U yerda global miqyosda karbonat gazlarni kamaytirish uchun har bir davlat tomonidan amalga oshiriladigan investitsiyalar va harakatlar juda muhimligini ta’kidlaydi. Sternning tavsiyasiga ko‘ra, bu investitsiyalarni amalga oshirish uchun davlatlar va xususiy sektorning hamkorligi zarur [2].

Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, tijorat banklari ham yashil moliyalashtirish mahsulotlaridan keng foydalanishlarini rag‘batlantirish orqali moliyaviy resurslarni jalb qilish mumkin.

Yashil moliyalashtirish mahsulotlari -bu ekologik toza va barqaror rivojlanish tamoyillariga mos ravishda ishlab chiqilgan moliyaviy mahsulotlar va xizmatlardir [3]. Bunday mahsulotlar asosan atrof-muhitni himoya qilish, ijtimoiy mas’uliyatni oshirish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida ishlab chiqiladi. Yashil moliyalashtirish mahsulotlari quyidagi turlarini aytib o‘tishimiz mumkin:

1. Yashil obligatsiyalar (Green Bonds)

Yashil obligatsiyalar — bu ekologik toza loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladigan obligatsiyalar. Ular ko‘pincha qayta tiklanuvchi energiya, suv resurslarini boshqarish, atrof-muhitni tozalash yoki barqaror infratuzilma loyihalarini qo‘llab-quvvatlash uchun chiqariladi. Investorlar bu obligatsiyalarni sotib olish orqali yashil loyiha va tashabbuslarni moliyalashtirishga hissa qo‘shadilar.

2. Yashil kreditlar (Green Loans)

Yashil kreditlar — bu ekologik jihatdan toza va barqaror loyihalarni moliyalashtirish uchun banklar va moliya institutlari tomonidan taqdim etilgan kreditlardir. Ular, masalan, energiyani samarali ishlatish, yashil binolar qurilishi yoki atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan investitsiyalar uchun beriladi.

3. Yashil investitsiyalar (Green Investments)

Yashil investitsiyalar — bu atrof-muhitni himoya qilish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga investitsiyalar kiritish yoki ekologik xavf-xatarni kamaytirishga qaratilgan investitsiya mahsulotlari. Bunga bir nechta fondlar, aksiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlar kiradi.

4. Yashil sug‘urtalar (Green Insurance)

Yashil sug‘urtalar — ekologik xavf-xatarlar, energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitni himoya qilishni qo‘llab-quvvatlovchi sug‘urta mahsulotlaridir. Masalan, yashil sug‘urta orqali energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan qurilishlar yoki ekologik xavflarni kamaytirish bo‘yicha sug‘urta polislari taklif qilinishi mumkin.

5. Yashil moliyaviy texnologiyalar (Green Fintech)

Yashil fintech — bu atrof-muhitni yaxshilash va ekologik mas’uliyatni oshirishga qaratilgan moliyaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Misol uchun, blockchain texnologiyasi yordamida yashil loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, CO2 chiqindilarini kamaytirish uchun analitik vositalar va boshqa innovatsion echimlar.

6. Sertifikatlangan ekologik investitsiyalar (Certified Green Investments)

Bu mahsulotlar ekologik sertifikatlariga ega bo‘lib, ular atrof-muhitga zarar keltirmaydigan, barqaror va javobgar investitsiyalarni anglatadi. Sertifikatlar ekologik mas’uliyatni tasdiqlash va investorlarga ishonch yaratishda yordam beradi.

7. Yashil dasturlar va grantlar

Yashil moliyalashtirish mahsulotlari doirasida, ekologik loyihalarni amalga oshirish uchun grantlar va davlat dasturlari ham mavjud. Bu turdagi moliya tashkilotlar tomonidan yoki davlat tomonidan ekotizimni tiklash yoki ekologik innovatsiyalarni rivojlantirishga qo‘llab-quvvatlash maqsadida taqdim etiladi.

8. Barqaror portfelliga investitsiya (Sustainable Portfolios)

Yashil moliyaviy mahsulotlar portfeliga investitsiya qilish orqali investorlar, ekologik va ijtimoiy mas’uliyatli loyihalarga qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatishi mumkin. Bu turdagi portfelliga

asosan yashil energetika, barqaror transport, ekologik xizmatlar va boshqa ijtimoiy mas’uliyatli sektorlar kiradi.

9. Yashil to'lov tizimlari (Green Payment Systems)

Yashil to'lov tizimlari ekologik toza mahsulotlarni sotib olishda ishlatiladigan moliyaviy vositalarni anglatadi. Misol uchun, qayta ishlanadigan plastik kartalar, yashil bank kartalari va atrof-muhitni muhofaza qilishga yo'naltirilgan to'lov tizimlari.

10. Yashil sertifikatlar va ekologik reytinglar

Yashil moliyaviy mahsulotlar ba'zida ekologik reytinglar yoki sertifikatlar bilan ta'minlanadi. Bu sertifikatlar mahsulotning ekologik jihatdan to'liqligini va barqarorligini tasdiqlaydi.

Bizning fikrimizcha, yashil moliyalashtirish mahsulotlari mamlakatimiz banklari tomonidan joriy qilinishi nafaqat atrof-muhitni himoya qilishni qo'llab-quvvatlash, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish va investorlar uchun yangi imkoniyatlarni yaratish maqsadida ishlab chiqilgan. Ular shuningdek, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan samarali investitsiya imkoniyatlarini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. The World Bank Impact Report 2023 | Sustainable Development Bonds & Green Bonds [https:// https://treasury.worldbank.org/](https://treasury.worldbank.org/)
2. Nicholas Stern. "The Economics of Climate Change: The Stern Review" (2007). P. 38
3. OECD. Industrial upgrading for green growth in China: Thematic focus on environment. June 2017. P. 2.
4. Эркаева, Г. П., & Жаҳонгиров, Ш. (2023). Худуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва тартибга солишнинг назарий асослари. Innovative Development in Educational Activities, 2 (2), 115, 120.

O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA‘MINLASHNING DOLZARB MASALALARI

Axunova Ma'rifat Xakimovna

Farg'ona politexnika instituti

"Iqtisodiyot" kafedrasida katta o'qituvchisi

E-mail: ahunovamarifatxakimovna@gmail.com, +998-90-161 66 76

Annotasiya. Hozirgi kunda milliy iqtisodiyotni isloh qilishda "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan. Qayd etish joizki, "yashil iqtisodiyot"ga o'tishning asosiy maqsadlari sifatida iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona iste'mol qilishni kiritish mumkin. Maqola "yashil" iqtisodiyotning asosiy konsepsiyasi, atrof-muhitni himoya qilish va boshqa muammolarni tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, energiya samaradorligi, arzon va ishonchli elektr ta'minoti, energoresurslar, "Yashil" o'sish indeksi.

Insoniyat yaralibdiki, har doim tabiat va jamiyat bilan kurashib kelgan. Lekin ularning bu harakati doimo cheklangan doirada amal qilgan, chunki insoniyatning o'zi cheklangan imkoniyatlar dunyosida yashab kelmoqda. Tabiatning rivojlanish qonuni va qonuniyatlari bor va ularni inson doim inobatga olishi lozim. Insonning ham yaxshi yashashi uchun o'zining qonunlari va qonuniyatlari mavjud. Inson va tabiat shu ikki guruh qonunlari, me'yoriy hujjatlar asosida yashashi, faoliyat ko'rsatishi lozim.

Shu davr ichida inson o'zining aqliy mehnati bilan yashash darajasini yaxshilashi uchun og'ir qo'l mehnatini texnikaga almashtirdi, ya'ni ular ixtiro qilindi, yaratildi va amalda keng qo'llanilmoqda. Aytish joizki, inson hayotining barqaror farovonligini ta'minlashga qaratilgan "yashil" iqtisodiyotga o'tishga amaliy harakatlar boshlandi.

Xususan, respublikamizda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanishni ta‘minlashda Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2019 yil 4 oktyabrda tasdiqlangan “2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” muhim dasturiy amal hisoblanadi. Shuningdek, “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning muhim vazifalari qatoriga iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan tejimli foydalanish kiradi.

Belgilangan ushbu maqsadli indikatorlarga esa texnologiyalarni modernizatsiya qilish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali erishiladi. 2030 yilgacha bo‘lgan davrda strategiyani amalga oshirish jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilari 2010-yil darajasidan o‘n foizga kamayadi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta‘minotidan foydalanish ta‘minlanadi. Ekologik jihatdan yaxshilangan motorli yoqilg‘i va avtomobil ishlab chiqarish hamda ulardan foydalanish kengaytiriladi, elektr transporti rivojlanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi farmoni bilan "Yashil iqtisodiyot" texnologiyalarini barcha sohalarga faol joriy etish orqali 2026 yilga qadar iqtisodiyotning energiya samaradorligini 20 foizga oshirish va havoga chiqariladigan zararli gazlar hajmini 20 foizga qisqartirish belgilab berilgan [1].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” Strategiyaning 51-maqsadi "Yashil" iqtisodiyotga o‘tish, uning asosi bo‘lgan qayta tiklanuvchi energiyadan foydalanish ko‘rsatkichlarini keskin oshirish" deb belgilangan [2]. Jumladan, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini 25 ming MVt hamda jami iste‘moldagi ulushini 40 foizga yetkazish hamda sanoatda "yashil sertifikat"lar bozorini rivojlantirish va "ekologik markirovkalash" amaliyotini joriy qilish alohida belgilab berilgan.

2022 yilning 2 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o‘tishga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi P-436-sonli qarori qabul qilindi [3]. Ushbu qarorga ko‘ra, 2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasida "yashil" iqtisodiyotga o‘tish va "yashil" o‘sishni ta‘minlash dasturi ishlab chiqildi. Unda belgilanishicha issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010 yildagi darajadan 35 foizga qisqartirish; qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan ishlab chiqarish quvvatlarini 15 GVtga oshirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 30 foizidan ko‘prog‘iga yetkazish; iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida suvdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish, 1 million gektargacha maydonda suv tejovchi sug‘orish texnologiyasini joriy etish; yiliga 200 million ko‘chat ekish va ko‘chatlarning umumiy sonini 1 milliarddan oshirish orqali shaharlardagi yashil maydonlarni 30 foizdan ortiqroqqa kengaytirish kabi bir necha o‘nlab aniq vazifalar belgilab berildi.

Xususan, Jizzax, Samarqand, Surxondaryo, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida 5 ta quyosh va 1 ta shamol elektr stansiyalarining birinchi bosqichi ishga tushirildi. Ularning umumiy quvvati 2400 MVtni tashkil qiladi. Mazkur investitsiya loyihalarning hamkorlari "Masdar" (BAA), "China Energy Engineering Corporation" (Xitoy), "China Energy International Group", "China Gezhouba Group" va "SEPCO III, Dongfang Electric Corporation" kompaniyalari hisoblanadi [4]. Ekologik muammolarning salbiy ta‘sirini yumshatish va "yashil" iqtisodiyotga o‘tish boshqa davlatlar qatori O‘zbekiston uchun ham davr talabi bo‘lib qoldi.

"Yashil" iqtisodiyotga o‘tish keng qamrovli murakkab jarayon. Atrof-muhitning ekologik holati, alternativ variantlarga ega bo‘lgan elektroenergiyani ishlab chiqarish, "yashil" transport, chiqindilar va "yashil" texnologiya, yer va suvga bo‘lgan insonni munosabatlari shular jumlasidandir. Yana shuni ta‘kidlash joizki, bu muammolar har bir hududda har xilligi hamda hududlarning o‘ziga xos xususiyatlari alohida yondashuv talab qiladi.

“Yashil iqtisodiyot” faqat energetika sohasini isloh qilishdan iborat emas. Uning ichiga toza ichimlik suvi muammolari, oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq xo‘jaligidagi innovatsiyalar, barqaror

shaharlar, chiqindilarni oqilona boshqarish, o‘rmon hududlarini kengaytirish, cho‘llanishni qisqartirish kabi ko‘p qirrali va keng tarmoqli chora-tadbirlar kirib ketadi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan dunyoda va alohida mamlakatlarda “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish va “yashil” o‘shiga o‘tish holatini baholash imkonini beruvchi turli ko‘rsatkichlar to‘plamlari ishlab chiqilgan bo‘lib, amaliyotda qo‘llanib kelinmoqda. Xususan, bugungi kunda dunyo bo‘yicha “yashil” iqtisodiyot samaradorligini baholaydigan Global “yashil” iqtisodiyot indeksi (Global Green Economy Index – GGEI) hamda “Yashil” o‘shish indeksi (Green Growth Index – GGI) kabi xalqaro reyting ko‘rsatkichlari keng qo‘llanilmoqda. GGEI reyting ko‘rsatkichi 2010-yildan boshlab e‘lon qilina boshlangan.

Shu o‘rinda mamlakatimizning "yashil" iqtisodiyotga o‘tishi va ekologik muammolar yechimini hal qilishi uchun quyidagilar taklif qilinadi:

- 1) Energoresurslardan, suvdan, yerdan tejamkorlik bilan samarali foydalanish;
- 2) Elektroenergiya ishlab chiqarishga, chiqindilarni qayta ishlashga investitsiya kiritish asosida davlat, xususiy-sherikchilik va xususiy korxonalarni tashkil qilish;
- 3) Xalqimizni ekologik savodxonligini, bilimini, ekologik dunyo qarashini yanada kengroq shakllantirish;
- 4) uy-joy kommunal xo‘jaligi sohasida energiya tejamkorligini ta‘minlash;
- 5) ekotizimlarni samarali boshqarish;
- 6) Atrof-muhitning ekologik holati, alternativ variantlarga ega bo‘lgan elektroenergiyani ishlab chiqarish, "yashil" transport, chiqindilar va "yashil" texnologiya, yer va suvga bo‘lgan insonni munosabatlari shu yo‘nalishlardadir.

Demak, "yashil" iqtisodiyotga tezroq o‘tish uchun, mavjud ekologik muammolarni yechimini topish uchun iqtisodiy mexanizmini ilmiy va amaliy jihatdan qanoatlantirilgan holda tezroq qo‘llash lozim bo‘ladi, ya‘ni foydalaniladigan resurslar me‘yori va narxlari asosida imtiyozlar va jarimalar tizimini takomillashtirib, keng ko‘lamda amalda qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi “O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 dekabrdagi “2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son qarori.
4. A.Nigmatov va bosh. Barkaror rivojlanish va uning tizimli indikatorlari. Monografiya. - T.: “Spectrum Media Group”, 2015. - 120 b
5. M.T Bo‘taboyev.,- ” Yashil iqtisodiyot” , Darslik, Farg‘ona, 2023.
6. M.T Bo‘taboyev., I.N.Ismanov., ” Yashil iqtisodiyot”, O‘quv qo‘llanma, Farg‘ona, 2024.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA PUL-KREDIT SIYOSATI VA BANK XIZMATLARINING TRANSFORMATSIYASI

Baxtiyorov Asrorbek Azizjon o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası, assistenti,

E-mail: asrorbekbaxtiyorov23@ferpi.uz +998 91 118 27 20

Teshabayev Dilmurod Boxodir o‘g‘li,

Farg‘ona Politexnika Instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası, assistenti,

E-mail. dilmurod.eagle@mail.ru , +998937375121

Annotasiya. Ushbu o‘rganishda biz raqamli iqtisodiyot sharoitida pul-kredit siyosati va bank xizmatlarining o‘rni haqida fikr yuritib, O‘zbekiston sharoitida ushbu masalaning bugungi kundagi holatini muhokama qilindi. Asosiy urg‘u mobil va internet-banking sohasida ko‘rsatiladigan xizmatlar rivojlantirish istiqbollari qaratilgan bo‘lib hozirda holat o‘rganildi, sohadagi muammo va istiqboli yechimlar taklif etildi, moliya bozorlarini raqamli transformatsiya rivojlantirish maqsadlari ochiqlandi, muallif xulosalari shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: pul-kredit siyosati, fiskal siyosat, raqamli texnologiyalar, bank sektori, pul harakati, tijorat banklari, mobil ilovalar, mobil va internet-banking, blockchain texnologiyasi.

Xalqaro tajribasi shuni ko‘rsatayotgisi bugun pul-kredit siyosati zamonaviy davlatlar iqtisodiyotining barqarorligini ta‘minlash va rivojlanishining muhim tarkibiy hisoblanadi. Texnologik yangilanishlar va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi hozirgi davrda, ko‘plab davlatlarning iqtisodiy tartibga solishiga uslubiga aylanmoqda bu ularda fiskal siyosatni va pul-kredit siyosati yangi bosqichga olib chiqish ahamiyatini yanada dolzarb masalaga aylantirmoqda.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi sababli bugungi kunda raqamli infratuzilmalar paydo bo‘ldi, buning natijasida kompyuter texnologiyalari va raqamli aloqalarning rivojlanishi olib kelib axborot texnologiyalari sohasida yangi imkoniyatlar yaratdi, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotiga yangi tizim – raqamli tizim shakllandi. Shu o‘rinda biz O‘zbekistonning pul-kredit siyosati samarali tashkil etishimiz juda muhimdir zero, birgina moliya sektorida: pul oqimi va to‘lovlarni boshqarishning ommaviy tarmoq platformalari soni kun sayin o‘tmoqda. Tranzaksiyalarni o‘zgartirish, yangi xizmatlarni joriy etish, kriptovalyutalar bilan integratsiya, kraudfanding va boshqa yangiliklar bank sohasida pul-kredit siyosatini rivojlantirish uchun muhim vositaga aylanmoqda.

Butun dunyoda raqamli texnologiyalarni joriy etgan iqtisodiyotning birinchi tarmoqlaridan biri bu moliya bozori va birinchi navbatda bank sektori. O‘zbekiston Markaziy banki ma‘lumotlariga ko‘ra 2023-yilning dekabr oyi yakunlari bo‘yicha bank tizimining umumiy likvidligi profitsit bilan shakllandi va kunlik o‘rtacha qo‘shimcha likvidlik hajmi 5,7 trln. so‘mga teng bo‘ldi. 2024-yil yakuniga qadar bank tizimi likvidligining ehtimoliy qisqarishi sharoitida pul bozoridagi foiz stavkalarining biroz ortishi bilan birga “nisbatan qat‘iy” sharoitlarning saqlanib qolishi kutilmoqda [2].

Bu shuni anglatadiki, bank tizimida qo‘shimcha likvidlikning qisqarishi fonida banklarning pul bozoridagi faolligining yanada ortishi ta‘minlanadi [3]. Bunda, pul-kredit siyosati operatsion mexanizmiga kiritilayotgan qator o‘zgarishlar pul bozoridagi foiz stavkalarining muvozanatlashishiga xizmat qilsa, davlat qimmatli qog‘ozlari emissiyasining ortishi banklar uchun garov bazasining ko‘payishiga va banklararo REPO operatsiyalari ulushining o‘shishiga xizmat qiladi.

Kelgusi choraklarda ham depozitlar va kreditlar foizlari o‘zaro bog‘liq tarzda shakllanadi. Tashqi moliyaviy sharoitlarning qat‘iyligi fonida milliy valyutadagi depozitlarga bo‘lgan yuqori talab saqlanib qoladi va bu foiz stavkalarining joriy darajada shakllanishi bo‘yicha asoslarni yuzaga keltiradi.

Aholi daromadlaridagi real hisobda ijobiy o‘shish sur‘atlari va bank infratuzilmasining rivojlanishi hisobiga ularning bank tizimiga kirib kelishi banklar depozit bazasining yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot rivojlanishi birinchi navbatda bank sektori his qiladi bu aholining masofadan turib ushbu soha xizmatlaridan foydalanish ehtiyojining yuqoriligi bilan asoslanadi [4]. Tadbirkorlar va aholiga xizmat ko‘rsatish maqsadida 2023 yil avgust holatiga O‘zbekiston Respublikasi bank tizimiga O‘zbekiston Markaziy banki va 35 ta tijorat banklari kiradi, ulardan 10 tasi davlat ishtirokidagi banklar, 17 tasi xususiy va o‘z kapitali ishtirokidagi banklar, shu jumladan 6 tasi xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi banklar hamda 2 ta xorijiy bank faoliyat ko‘rsatmoqda.

Bank sektori mamlakatda birinchi bo‘lib zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanishni yo‘lga qo‘ydi. Tijorat banklari faoliyatida faol rivojlanayotgan yo‘nalishlardan biri bu bank kartalari orqali bank xizmatlarini ko‘rsatishdir. O‘zbekiston Markaziy banki ma‘lumotlaridan kelib chiqib, O‘zbekistonda 2023-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra muomaladagi bank kartalari soni 34,2 mln donani tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yil 1 sentyabrga kelib, 40,23 mln tani tashkil etadi (+17,6%) [5]. Shu o‘rinda alohida ta‘kidlash kerakki 12 ta tijorat bankining muomaladagi bank kartalari soni 1 milliondan oshgan, yetakchilikni Xalq banki (8 543 208 ta), Agrobank (4 260 893 ta), Ipoteka-bank (3 488 443 ta), Milliy bank (3 205 918 ta) va Ipak Yo‘li banki (2 567 682) egallab kelmoqda.

Bank sektorida 2017 yildagi valyuta bozorini liberallashtirish va naqd pul aylanmasidagi qat’iy cheklovlarning olib tashlanishi siyosati tufayli, yurtimizda karta platformasi va mobil banking orqali hisob-kitoblar bo‘yicha xizmatlar turlarini kengaytirishga imkon berdi, bu esa o‘z navbatida tadbirkorlik faoliyatini qonuniylashtirishga yordam beradi hamda yashirin iqtisodiyotning oldini oshni qisqartirishga sabab bo‘ladi.

Hozirda tijorat banklari bilan bir qatorda bozorda mustaqil xususiy to‘lov xizmatlari kompaniyalari muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda, eng mashhurlari CLICK va Payme mobil ilovalaridir, tijorat banklari ham bu tendensiyani kuzatgan holda o‘z mobil ilovalarini joriy etmoqda. Tijorat banklari tomonidan taqdim etilayotgan mobil ilovalar ommalashishi birinchi navbatda bank plastik kartalaridan bir biriga pul o‘tkazish, masofadan turib bank kreditlarni to‘lash kabi xizmatlarning qulayligi, osonligi, foizlar to‘lanmasligi bilan kuzatiladi.

Biroq mustaqil xususiy kompaniyalar mobil ilova orqali taqdim etilayotgan xizmatlar turlarini doimiy ravishda kengayishi, sababli ko‘proq foydalanuvchilar xususiy kompaniyalar mobil ilova foydalanishni afzal ko‘rishmoqda, ularga quyidagilarni kiritish mumkin: har xil turdagi tovarlar va xizmatlar uchun to‘lovlar, kreditlarni to‘lash, mijozlar o‘rtasidagi hisob-kitoblar.

Kun sayin ortib borayotgan raqobat sababli ushbu xizmatlarning sifati oshmoqda va xizmatlar narxlari pasaymoqda, tijorat banklari mobil ilovalari bunday sharoitda o‘z mijozlari orasida cheklovlar sababli ortda qolmoqda. CLICK va Payme to‘lov tizimlari xizmat narxlaridan va yuqori sifatdan qat’i nazar raqobatbardosh xizmatlarni taklif qilishadi va shu bilan ixtisoslashgan mobil banking dasturlari orasida katta raqobatni keltirib chiqaradi.

Hozirda bank sektori axborot texnologiyalarini faol joriy etmoqda, ularning asosiy yo‘nalishlari mobil va Internet-banking sohasida ko‘rsatiladigan xizmatlar turlarini kengaytirishdir, ammo bank faoliyatini ichki moliyaviy boshqarish tizimiga texnologiyalarni joriy etish hali ham past darajada qolmoqda.

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda shuni yodda tutish kerakki, bu jarayon iqtisodiyotning har bir sektori uchun uchta asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi, birinchi bosqich-ma‘lumotlar bazasini raqamlashtirish yoki qog‘ozdan raqamli formatga o‘tkazish, ikkinchi bosqich-ma‘lumotlarni raqamlashtirish va uchinchi bosqich raqamli transformatsiya orqali kompleks shakllanishni yakunlaydi.

Bugungi kunga kelib aytishimiz mumkinki, birinchi bosqich bank sohasida amalga oshirildi, chunki barcha ma‘lumotlar raqamli platformalarga va formatlarga o‘tkazildi. Bizning kuzatishimizcha hozirgi vaqtda bank tizimi ikkinchi bosqichda, raqamlashtirish ishlari olib borilmoqda, ya’ni ma‘lumotlarni tizimlashtirish va birlashtirish, kataloglarni yaratish, avtomatik qidiruv tizimlari ishga tushunmoqda. Bank xizmatlarini ko‘rsatish faoliyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri dasturiy ta‘minotdan foydalanish asosida amalga oshirilishiga qaramay, operatsiyalarni amalga oshirishning biznes jarayoni avtomatlashtirilgan, ammo aksariyat banklarda mijozlar, ularning afzalliklari, ehtiyojlari, muammolari bilan bog‘liq analitik komponent mavjud emas. Va faqat uchinchi bosqichda raqamli transformatsiya tugallanmoqda, bu keng ko‘lamli kirish, interaktiv qidiruv va ma‘lumotlarni avtomatik boshqarish tizimini yo‘lga qo‘yish orqali ta‘minlanadi.

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek kuchli raqobat mobil va Internet-banking sohasida ko‘rsatiladigan xizmatlarning marjinal narxini deyarli nolga kamaytiradi, bu esa xizmat ko‘rsatuvchi provayderlarga yanada ko‘proq mijozlarga mobil bank xizmatlaridan foydalanishni

taklif qilishga imkon beradi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki mobil banking xizmatlari ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda allaqachon katta imkoniyatlarni namoyish etmoqda, bu shuni anglatadiki milliy bank tizimini samarali rivojlanishini ta‘minlash uchun mobil banking xizmatlarini ham hamohang rivojlantirish darkor. Shunda raqamli texnologiyalar tijorat banklarining ichki bozorlardagi faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Kelajakda agar mobil banking xizmatlari xorijiy banklar tomonidan ko‘rsatish ko‘paysa, unda teng bo‘lmagan raqobat sharoitida milliy banklarning resurs bazasi kamayishi va mamlakatdan kapital chiqib ketishi ortishi mumkin.

Yuqoridagi sharoitdan tashqari O‘zbekistonda yana bir mobil banking xizmatlari turi kriptovalyutalarni rivojlantirish istiqbollari ham noaniqdir. Bizning fikrimizcha, bugungi kunda yurtimizda kriptovalyutalar va birinchi navbatda Bitkoin raqamli moliyaviy aktiv sifatida to‘lov vositasi rolini unchalik katta emas, balki qimmatli qog‘ozlarining ayrim turlari bilan taqqoslanadigan spekulativ xarakterdagi moliyaviy vosita sifatida ko‘proq qaraladi. Bitkoinidan foydalanishning cheklangan miqdori, shuningdek, naqd hisob-kitoblarga alternativa sifatida uning rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Hozirga global raqamli iqtisodiyotda biznes yuritish o‘zgartirmoqda, eng muhimlaridan biri raqamli ma‘lumotlarning raqamli intellektga aylantirish, global ma‘lumotlar qiymati zanjirini shakllantirishni aytish mumkin. Global miqyosda ishlaydigan raqamli platformalarning rivojlanishi raqobat shartlarini o‘zgartiradi misol tariqasida Amazon, Yandex taksi kabi yangi xizmat va tovarlarni aytish mumkin. Raqamli platformalarning ishlash doirasini kengaytirish, virtual kompaniyalar konglomeratlar va yangi transmilliy korporatsiyalarni tashkil etuvchi ishlab chiqarish korxonalari bilan birlashganda, tegishli sohalaridagi kompaniyalar bilan birlashish va qo‘shilish orqali sodir bo‘ladi.

Mobil banking xizmatlari rivojlanishi va moliya bozorini raqamlashtirish iqtisodiy resurslarni oshirishni nazarda tutadi, bank xizmatlarining tabiati va shartlarini o‘zgartiradi, bir tomondan bank xizmatlarini ko‘rsatish xarajatlarini kamaytiradi, ikkinchi tomondan daromad olish shartlarini o‘zgartiradi. Mijozlarning hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirishdagi mustaqilligi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi, lekin ayni paytda dasturchilar xizmatlarining narxi va axborot texnologiyalari bilan bog‘liq ish o‘rinlari ish haqlarini ko‘paytirishi olib keladi. Bu hisob-kitoblarga xizmat ko‘rsatish uchun oddiy malakaga ega bo‘lgan mutaxassislarning xarajatlarini tejashga olib keladi, shu bilan birga dasturiy bilimga ega mutaxassislarni tayyorlash va jalb qilish xarajatlari ortib boradi.

Blockchain texnologiyasi moliya bozorida raqamli transformatsiyaning yangi vositasiga aylanishi mumkin. Blockchain texnologiyasidan foydalanishning istiqbolli yo‘nalishlari xalqaro pul-kredit hisob-kitoblarini rivojlantirish, qimmatli qog‘ozlar bozorida operatsiyalarni hisobga olishni tashkil etish, kraudfanding investitsiya operatsiyalarini rivojlantirish va moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirishdir. Blockchain texnologiyasiga asoslangan O‘zbekistonning o‘z kriptovalyutasini joriy etish yetarli hisoblanadi. “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini qabul qilinishi va uning konsepsiyasi hisobga olgan holda, buni bir necha bosqichda amalga oshirilishi mumkin, birinchi bank sektorini raqamli transformatsiya qilish dasturini ishlab chiqish kerak, shu jumladan hozirda bank tizimida faol amalga oshirilayotgan raqamli kanallarni rivojlantirish O‘zbekistonda raqamli bank xizmatlarini ko‘rsatish, bu jarayon blockchain texnologiyasi foydalanishni ham amalga oshirish zarur.

Keyingi bosqichda raqamli bank xizmatlarining to‘liq siklini joriy etish – raqamli miya va raqamli DNKni yaratishdir. Asosiy innovatsion yo‘nalish mijozlar bilan teskari o‘zaro munosabatlar tizimini shakllantirish va yangi bank mahsulotlarini yaratish bo‘lishi kerak. Biometrik tanib olish tizimlari mijozni tezkor identifikatsiyalashga imkon beradi va xavfsiz masofadan kirishni ta‘minlaydi. Sun‘iy intellekt sizga katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish, mijozlarning ehtiyojlarini aniqlash va ularga shaxsiy moliyaviy xizmat takliflarini amalga oshirish imkonini beradi.

Bozor ma’lumotlarini real vaqtda tahlil qilish kelajakni aniqroq bashorat qilishga va strategiyangizni rejalashtirishga yordam beradi. Axborotni bulutli texnologiyalarda saqlash sizga banklarning serverlarini tushirish va operatsiyalarni tezlashtirish imkonini beradi. Axborotga kirish internetga ulangan har qanday joyda mumkin bo‘ladi, bu banklar va mijozlarning harakatchanligini oshiradi. Raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish tabiiy jarayon bo‘lib, shuning uchun bu muqarrardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ““Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF-6079-sonli.
2. Кудбиев, Н., & Тожиматов, А. (2023). Корхоналарнинг tijorat banklari bilan o‘zaro munosabatlari tizimini takomillashtirish masalalari. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(2), 75-84.
3. Абдуллаева, Ш. Р. (2020). Денежно-кредитная политика и проведение цифровой трансформации банковских услуг в Узбекистане. Редколлегия, 9.
4. Кудбиев, Н. Т. (2022). Совершенствование системы взаимоотношений предприятия с коммерческими банками. Central asian journal of mathematical theory and computer sciences, 3(10), 87-93.
5. <https://cbu.uz/-O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti>.

YASHIL MOLIVAVIY INSTRUMENTLAR VA ULARNING VALYUTA OPERATSIYALARIGA TA’SIRI

Beknazarova Nilufar Tulkinovna,

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

“Bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-mail: tulkinovna88@gmail.com, + 998909208620

Annotasiya. Yashil moliyaviy instrumentlar global moliya tizimida barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu maqolada yashil moliyaviy vositalarning valyuta operatsiyalariga ta’siri tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor ushbu instrumentlarning Rossiya Federatsiyasi banklar va xalqaro valyuta bozorlari faoliyatiga qanday ta’sir qilishiga qaratiladi. Tahlil natijalari yashil moliya orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: banklar, valyuta operatsiyalar, yashil moliya, valyuta operatsiyalari, barqaror rivojlanish, yashil obligatsiyalar, ekologik investitsiyalar.

Yashil moliyaviy instrumentlar zamonaviy moliya bozorlarida ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan muhim vositalar sifatida e’tirof etilmoqda. Ushbu vositalar moliyaviy resurslarni atrof-muhitga zarar keltirmaydigan va ijtimoiy mas’uliyatni oshiruvchi loyihalarga yo‘naltirish imkoniyatini beradi. Yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va boshqa moliyaviy vositalar global iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda katta rol o‘ynaydi, bu esa moliya bozorlariga barqarorlik kiritadi va kelajak avlodlar uchun resurslarni himoya qilishga xizmat qiladi.

Valyuta operatsiyalarining yashil moliyaviy instrumentlar bilan bog‘liqligi esa muhim strategik jihatlarni belgilaydi. Banklar va moliyaviy institutlar o‘zining valyuta operatsiyalarini xalqaro ekologik me’yorlar bilan uyg‘unlashtirish orqali barqaror rivojlanishga hissa qo‘shmoqda. Xususan, Rossiya Federatsiyasida yashil moliyalashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy omili sifatida qaralmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, xalqaro savdo va valyuta kurslarining beqarorligiga ta’sir ko‘rsatib, iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik o‘rtasida muvozanatni saqlashni talab qiladi. Shu tariqa, maqolada yashil moliyaviy instrumentlarning valyuta operatsiyalariga (Rossiya Federatsiyasi misolida) qanday ta’sir qilishi batafsil o‘rganiladi.

Yashil moliya bugungi kunda global iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu moliyaviy yondashuv atrof-muhitni himoya qilish bilan birga, iqtisodiy samaradorlikka ham katta e‘tibor qaratadi.

Xususan 2011 yildan 2022 yilgacha yashil moliya va aylanma iqtisodiyot bo‘yicha tadqiqotlarda sezilarli o‘shish kuzatilgan. Bu moliyaviy resurslarni ekologik loyihalarga yo‘naltirishning global darajadagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Yevropa va Osiyo, xususan Xitoydan kelgan tadqiqotlar yashil moliyalashning iqtisodiy barqarorlikka xizmat qilishini ta‘kidlab, butunjahon miqyosida yashil moliyaviy yondashuvlarga e‘tibor qaratilganligini ko‘rsatadi[5].

H. Jonathanning fikriga ko‘ra, yashil moliya vositalari investitsiya xavfini kamaytirishi va xalqaro valyuta bozoridagi stabillikka hissa qo‘shishi mumkin[1].

K. Matthew yashil kreditlarning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka ta‘sirini tahlil qilgan. U yashil moliyaviy vositalar orqali iqtisodiy va ekologik ta‘sirlarni muvozanatlashtirishda davlat siyosatining ahamiyatini ta‘kidlagan.[2].

S. Ivanov yashil obligatsiyalar va ekologik mas‘uliyatli investitsiyalar haqida izlanish olib borgan. Uning tadqiqoti yashil moliyaning Rossiya bank tizimidagi imkoniyatlari va cheklovlarini o‘rganishga qaratilgan. Ivanovning fikriga ko‘ra, yashil obligatsiyalar Rossiyada moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin, ammo bu yo‘nalishning rivojlanishi uchun qonunchilik asoslarini yanada kuchaytirish talab etiladi.[3].

Shuningdek, L. Kuznetsova yashil moliya vositalarining Rossiya valyuta bozorlariga ta‘sirini o‘rganib, xalqaro tajriba va Rossiya sharoitidagi farqlarni tahlil qilgan. U yashil moliyaning asosiy muammolaridan biri sifatida notekis rivojlanish va yetarli investitsiya resurslarining yo‘qligini keltiradi. Kuznetsova Rossiyada yashil moliyaviy vositalarni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun davlatning moliyaviy va ekologik qo‘llab-quvvatlovi zarurligini ta‘kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot sifat va miqdoriy tahlil usullaridan foydalanib amalga oshirildi. Yashil moliyaviy instrumentlarning ta‘sirini o‘lchash uchun banklarning statistik ma‘lumotlari va xalqaro valyuta bozoridagi tendensiyalar tahlil qilindi. Shuningdek, ekologik investitsiyalar bilan bog‘liq strategiyalar va ularning natijalari o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida xalqaro moliya institutlari hisobotlari asosiy manba sifatida ishlatildi.

Yashil moliyalashtirish butun dunyoda barqaror rivojlanishning ajralmas qismi sifatida e‘tirof etilmoqda. Ayniqsa, Rossiya iqtisodiyoti uchun bu soha muhim ustuvor yo‘nalish bo‘lib, yashil investitsiyalarning barqaror iqtisodiy o‘shishga ta‘siri tobora oshib bormoqda. Rossiyada yashil moliyalashtirishning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va uning iqtisodiy o‘shishga ta‘sirini o‘rganish mazkur tadqiqotning asosiy maqsadlaridan biridir.

1-jadval

2000-2018 yillarda Rossiya Federatsiyasida yashil moliyalashtirish dinamikasi

Yil	Yashil Investitsiyalar, million rubl	Yashil Investitsiyalar Ulushi, %	Joriy ekologik himoya xarajatlari, million rubl
2000	22338.6	1.92	76235.6
2001	27710.0	1.84	76832.0
2002	25270.1	1.43	89365.0
2003	35407.0	1.62	110705.0
2004	41167.6	1.44	126560.0
2005	58738.0	1.63	142655.0
2006	68188.0	1.44	133330.0
2007	76884.0	1.14	148157.0
2008	102388.0	1.16	183905.0
2009	81914.0	1.03	183655.0
2010	89093.9	0.97	193463.0
2011	95662.0	0.86	222599.0

2012	116543.0	0.92	239170.0
2013	123807.0	0.92	254377.0
2014	158636.0	1.14	269839.0
2015	151788.0	1.09	290890.0
2016	139677.1	0.95	306534.0
2017	154042.3	0.96	320947.0
2018	157651.0	0.89	345464.1

Yashil moliyalashtirish Rossiya iqtisodiyotini rivojlantirish uchun eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Afsuski, Rossiyada hozirgi yashil investitsiyalar darajasi yashil rivojlanish uchun yetarli emas va asosiy vositalarga kiritilgan umumiy investitsiyalarning atigi 0,9% ini tashkil etadi (1-jadval). 2000 yildan 2018 yilgacha asosiy vositalarga kiritilgan umumiy investitsiyalardagi yashil investitsiyalar ulushi ikki barobar kamaydi. Rossiya iqtisodiyoti uchun yashil moliyalashtirish muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Biroq, yashil investitsiyalar darajasi yetarli emas va umumiy asosiy vositalarga kiritilgan investitsiyalarning atigi 0,9 foizini tashkil etadi.

Shuni xam ta’kidlash lozimki, Rossiya Federatsiyasida 2000-2018 yillarda yashil investitsiyalarning hajmi va ulushi o‘tib borgan bo‘lsa-da, ularning umumiy investitsiyalardagi ulushi hali ham past bo‘lib qolmoqda. Bu esa valyuta operatsiyalarida yashil moliyaviy instrumentlarning barqaror ta’sirini to‘liq namoyon qilish uchun yetarli emasligini ko‘rsatadi. Yashil investitsiyalarning oshishi xalqaro valyuta bozorlarida Rossiyaning ijtimoiy mas’uliyatli investitsiyalarini rag‘batlantirishi mumkin, ammo bu uchun yanada kengroq qo‘llanilishi talab etiladi. Ayniqsa, yashil moliyaviy vositalarning valyuta operatsiyalariga jalb qilinishi, Rossiyaning valyuta kurslarini beqarorlikdan himoyalashga yordam beradi. Shuningdek, ekologik himoya xarajatlarining sezilarli darajada oshishi, banklarning yashil moliya vositalarini valyuta operatsiyalariga kengroq tatbiq etishini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Shu yo‘l bilan, Rossiya yashil moliyalashtirish orqali valyuta operatsiyalarida barqarorlikka erishishi va xalqaro bozorda o‘zining ijobiy imijini oshirishi mumkin.[3].

Yuqoridagi jadval ma’lumotlariga tayanib Rossiya Federatsiyasining iqtisodiy o‘rishini integratsiyalashgan ko‘rsatkichiga yashil moliyalashtirishning ta’sirini baholash uchun biz jadvalda berilgan 2000 yildan 2018 yilgacha bo‘lgan davrning empirik ma’lumotlariga asoslangan regressiya modelini tuzdik. Barqaror iqtisodiy o‘rishning integratsiyalashgan ko‘rsatkichi (Y) samarali ko‘rsatkich sifatida qabul qilindi. Mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida quyidagi ko‘rsatkichlar tanlandi: X1 – yashil investitsiyalar, million rubl; X2 – atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha joriy xarajatlar, million rubl. Modelga kiritilgan omillar chiziqli mustaqil bo‘lishi va bir vaqtning o‘zida samarali ko‘rsatkichga aniq ta’sir ko‘rsatishi kerak edi. Ushbu taxminlarni tekshirish uchun omillar o‘rtasidagi, shuningdek, omil va samarali ko‘rsatkich o‘rtasidagi juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari hisoblandi.

Indicator	X1	X2	Y
X1	1.00	0.453	0.677
X2		1.00	0.892
Y			1.00

1-rasm Juft korrelyatsiya koeffitsiyentlari matritsasi

Yuqoridagi 1-rasm ma’lumotlaridan ko‘rish mumkinki ,omillar va samarali ko‘rsatkich, shuningdek, omillar o‘zaro bog‘liqlik darajasini ko‘rsatadi. Rossiya iqtisodiy o‘rishining barqarorlik integratsiyalashgan ko‘rsatkichi (Y) va atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha joriy xarajatlar (X2) o‘rtasidagi bog‘liqlik eng kuchli: $(X2)-ryx2=0.892$.

Natijada quyidagi ko‘rinishdagi regressiya tenglamasi hosil bo‘ldi:

$$Y=-28744.6+0.29x1+0.69x2$$

Modelning ishonchliligi va aniqligi determinatsiya koeffitsiyenti (R^2) bilan tasdiqlandi, bu qiymat modelga kiritilgan omillar (X) ta’sirida natijaviy xususiyat (Y) o‘zgarishining 98,7 foizini tashkil etishini ko‘rsatdi. Ko‘p omili regressiya tenglamasi koeffitsiyentlari omillarning samarali ko‘rsatkichga mutlaq ta’sirini ko‘rsatdi va modelga kiritilgan boshqa omillar o‘rtacha darajada saqlanganda har bir omilning tahlil qilinayotgan ko‘rsatkichga ta’sirini aniqladi. Bizning holatda, yashil investitsiyalarning bir million rublga oshishi Rossiyada barqaror iqtisodiy o‘shishning integratsiyalashgan ko‘rsatkichini 0,29 milliard rublga oshiradi. Atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha joriy xarajatlarning 1 million rublga oshishi esa Rossiyada barqaror iqtisodiy o‘shishni 0,69 milliard rublga oshiradi.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida Rossiyada yashil moliyalashtirish mexanizmlari rivojlanishning boshlang‘ich bosqichida ekanligi xulosasiga keldik. Hududlar bo‘yicha ekologik investitsiyalar taqsimoti notekis bo‘lib, yetakchi hududlar umumiy atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishga qaratilgan investitsiyalarning taxminan 25 foizini tashkil etsa, boshqa hududlar faqat 1 foizni qamrab oladi. Shu bilan birga, yashil moliyalashtirish hajmi va iqtisodiy o‘shishning barqarorligi o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjud.

Rossiyaning yashil iqtisodiyotga o‘tishi "katta miqdordagi hozirgi va kelgusidagi investitsiyalarni talab qiladi, loyihalar hayotiy siklida qo‘shimcha investitsiyalar ehtimoli yuqori". Yashil investitsiyalarni barqaror va milliy ustuvor yo‘nalishlar va barqaror rivojlanish maqsadlariga mos qilish uchun barcha biznes subyektlarining moliyalashtirish jarayonida keng ishtiroki zarur. Bunda davlat nafaqat yashil investitsiyalar va loyihalarni moliyalashtirishda, balki xususiy kompaniyalarni ham jalb etishda ishtirok etishi kerak. Iqlim harakatlarini moliyalashtirish uchun xususiy kapitalni jalb qilish dolzarb masalalardan biridir. Katta institutsional investorlarning uzoq muddatli investitsiyalari bo‘lmasa, ekologik xavflarni kamaytirish uchun keng ko‘lamli chora-tadbirlarni amalga oshirish imkonsizdir.

Davlat yashil iqtisodiyotga xususiy investorlarni jalb qilish uchun qulay sharoit yaratishi kerak xususan ,yashil texnologiyalardan foydalanadigan kompaniyalar ulushini oshirishi shu bilan birga tabiatni muhofaza qilish uchun biznes va jamiyat mas’uliyatini oshirishi va yashil moliya bozorini shakllantirishi kerak.

Yashil moliyaviy vositalar valyuta operatsiyalarini yanada barqaror va xavfsiz qilishda muhim rol o‘ynaydi. Banklarning yashil obligatsiyalarga qiziqishi moliyaviy innovatsiyalarni rag‘batlantiradi va valyuta risklarini kamaytiradi. Yashil kreditlar orqali amalga oshirilgan investitsiyalar milliy valyuta kursiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu tariqa, yashil moliya valyuta bozorlarida ijtimoiy mas’uliyatli investitsiyalarni oshirishga yordam beradi.

Yashil moliya vositalarining rivojlanishida turli muammolar mavjud, jumladan, ularning iqtisodiy samaradorligini isbotlash zarurati. Moliyaviy institutlar ushbu vositalar bilan bog‘liq xavflarni aniqlashda va ularga samarali javob berishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Yechim sifatida, banklar va investorlar uchun ekologik va iqtisodiy ta’sirlarni muvozanatlashtirishga qaratilgan mexanizmlarni rivojlantirish muhimdir. Shuningdek, xalqaro hamkorlik va qonunchilikni kuchaytirish yashil moliyaning yanada keng tarqalishiga hissa qo‘shadi.

Xulosa va takliflar .Banklar ekologik barqarorlikni ta‘minlash uchun yashil moliyaviy vositalarga e’tibor qaratishi zarur. Yashil obligatsiyalar va kreditlarni rivojlantirish orqali, valyuta operatsiyalarini barqarorlashtirishga erishish mumkin. Shuningdek, moliyaviy texnologiyalar yordamida yashil moliya vositalarini yanada samarali boshqarish lozim.

Xususan, Rossiya bank tizimi yashil moliya vositalarini valyuta operatsiyalari bilan integratsiya qilish orqali xalqaro valyuta bozoridagi xavflarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu jarayon davlat tomonidan ko‘proq qo‘llab-quvvatlangan, mamlakatning iqtisodiy va ekologik barqarorligi oshadi.

Davlat va xususiy sektor o‘rtasida ekologik mas’uliyat bo‘yicha quyidagi qo‘shma dasturlarni tashkil qilish va strategiyalar ishlab chiqish zarur bo‘ladi:

1. Banklarda yashil obligatsiyalar va kreditlarning miqdorini oshirish valyuta operatsiyalarining barqarorligini mustahkamlaydi va ijtimoiy mas‘uliyatni oshiradi;
2. Yashil moliyaviy texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish moliyaviy institutlarga ekologik mas‘uliyatli bozor yaratishda yordam beradi;
3. Ekologik barqarorlikka qaratilgan qo‘shma dasturlarni davlat va xususiy sektor o‘rtasida tashkil etish yashil moliya vositalarining samaradorligini oshirishga hissa qo‘shadi;
4. Yashil moliyaga oid qonunchilikni takomillashtirish sohaning rivojlanishini tezlashtiradi va moliyaviy xavflarni kamaytiradi.

Kelajakda ushbu vositalarning ahamiyati ortib, iqtisodiy va ekologik foydalari oshib boradi. Yashil moliyaning samarali boshqaruvi orqali ijtimoiy mas‘uliyatli va iqtisodiy jihatdan barqaror tizim yaratilishi mumkin. Shu sababli, moliya bozorlari va davlat siyosati ushbu sohani rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jonathan H., “The Impact of Green Bonds on Global Financial Stability,” *Journal of Sustainable Finance*, 2021.
2. Matthew K., “Long-term Economic Effects of Green Financing,” *International Review of Economics*, 2022.
3. Ivanov S., “Development and Challenges of Green Finance in Russia,” *Russian Economic Journal*, 2020.
4. Kuznetsova L., “Green Financial Instruments in the Russian Currency Market,” *Environmental Economics Bulletin*, 2021.
5. Acerbi, F., Sassanelli, C., & Taisch, M. A conceptual data model promoting data-driven circular manufacturing. *Operations Management Research*. <https://doi.org/10.1007/S12063-022-00271-X/TABLES/9> 2022.
6. Aguilera-Caracuel, J., & Ortiz-de-Mandojana, N. Green innovation and financial performance: An institutional approach. *Organization and Environment*, 26(4), 365–385. <https://doi.org/10.1177/1086026613507931> 2013.
7. Ahmad, M., Ahmed, Z., Bai, Y., Qiao, G., Popp, J., & Oláh, J. Financial inclusion, technological innovations, and environmental quality: Analyzing the role of green openness. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 80. <https://doi.org/10.3389/FENV.2022.851263/BIBTEX> 2022.
8. Akomea-Frimpong, I., Kukah, A. S., Jin, X., Osei-Kyei, R., & Pariafsai, F. Green finance for green buildings: A systematic review and conceptual foundation. *Journal of Cleaner Production*, 356, 131869. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2022.131869> 2022.
9. AlAhbabi, R., & Nobanee, H. Sustainability bonds: A mini-review. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3540119> 2020.

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL ECONOMIC MECHANISM OF COMPETITIVENESS OF BUSINESS STRUCTURES BASED ON THE CONCEPT OF GREEN ECONOMY

Ibragimov Ulmas Raxmanovich,

Turan International University

Director of the Registrar's Office,

E-mail: ulmas_ibragimov@mail.ru, +998913644737

Abstract. The concept of a green economy has gained global importance in recent years, as businesses are increasingly recognized as pivotal actors in addressing environmental sustainability challenges. The green economy emphasizes the integration of ecological principles into economic practices, promoting sustainable development while enhancing competitiveness. This paper explores how businesses can improve their organizational economic mechanisms to enhance

competitiveness through green economy principles. It examines key areas, including sustainable strategy development, financial mechanisms, supply chain management, ESG metrics, innovation, and the role of governmental policies. By aligning economic activities with environmental responsibility, businesses can not only achieve economic success but also contribute to a more sustainable future.

Keywords: green economy, competitiveness, sustainable business, organizational mechanisms, environmental responsibility, innovation.

As the global economy faces unprecedented challenges related to climate change, resource depletion, and environmental degradation, the need for businesses to adopt sustainable practices has never been more urgent. In response, the concept of a green economy has emerged, providing a framework for businesses to thrive while minimizing their environmental impact. A green economy encourages the development of low-carbon, resource-efficient, and socially inclusive business practices. The relationship between sustainability and business competitiveness has been widely studied, with evidence suggesting that companies that integrate environmental and social concerns into their economic strategies often achieve superior financial performance, access to new markets, and enhanced customer loyalty. This paper aims to explore how business structures can improve their organizational economic mechanisms to enhance competitiveness through the implementation of green economy principles. It focuses on the intersection of sustainability, innovation, and business strategy, presenting practical recommendations for firms looking to boost their competitive advantage while contributing to environmental and social well-being.

The Concept of Green Economy and Its Implications for Business Competitiveness

The green economy is defined by the United Nations Environment Programme (UNEP) as one that results in improved human well-being and social equity while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities. In business, the green economy refers to the adoption of strategies that aim to reduce negative environmental impacts, promote sustainable production and consumption patterns, and foster innovation in green technologies. For businesses, adopting a green economy model is not merely about compliance with regulations or public relations; it is about creating a sustainable business model that balances economic, environmental, and social performance. Integrating sustainability into the organizational economic mechanism improves competitiveness by creating new market opportunities, reducing operating costs, and enhancing brand value.

Sustainable Business Strategy Development

The foundation of any competitive business in a green economy is a robust sustainability strategy. This strategy involves integrating environmental, social, and governance (ESG) criteria into corporate decision-making processes. A sustainable business strategy focuses on:

- Green Innovation: Investing in research and development (R&D) to create eco-friendly products, processes, and services. Innovations such as renewable energy solutions, energy-efficient technologies, and eco-friendly product designs not only reduce environmental impact but also open new markets and customer segments.

- Circular Economy: A key aspect of green economy practices is the circular economy, which promotes the continuous use of resources by minimizing waste and maximizing reuse and recycling. Implementing circular practices can reduce costs, create new revenue streams, and improve resource efficiency.

- Energy Efficiency: Investing in energy-saving technologies and practices, such as smart energy management systems, renewable energy installations, and process optimization, can significantly reduce operational costs and carbon footprints.

Green Financing and Economic Mechanisms

Sustainable business growth often requires substantial investment in green technologies and practices. Green financing provides an essential mechanism for businesses to secure funding for sustainability initiatives. This includes:

- Green Bonds and Loans: These are financial instruments that provide capital specifically for projects that have environmental benefits, such as renewable energy projects, energy-efficient technologies, or waste management systems.

- Government Incentives: Policies such as tax breaks, subsidies, and grants for companies that adopt sustainable practices or invest in green technologies can help mitigate the upfront costs of transitioning to a green economy.

- Cost-Benefit Analysis for Sustainability Investments: Businesses need to assess the financial feasibility of sustainability projects. While the initial investment may be high, the long-term benefits, such as cost savings, improved market position, and risk mitigation, can offset the costs.

Supply Chain Management and Green Procurement

The business supply chain is a critical area where green economy principles can be implemented to enhance competitiveness. By adopting sustainable supply chain management practices, businesses can achieve several advantages:

- Green Procurement: Businesses can source materials from suppliers that prioritize sustainability. This includes selecting suppliers who adhere to ethical sourcing practices, use renewable resources, and minimize their carbon footprint.

- Supply Chain Transparency: Digital tools such as blockchain can be used to ensure transparency and traceability in the supply chain, ensuring that all stakeholders adhere to environmental standards.

- Eco-efficient Logistics: Optimizing transportation routes, reducing packaging, and using eco-friendly delivery methods (such as electric vehicles) can significantly reduce both costs and the environmental impact of the supply chain.

Environmental, Social, and Governance (ESG) Metrics

Adopting clear ESG metrics is crucial for businesses seeking to align their economic mechanisms with green economy principles. Key areas of focus include:

- Environmental Impact: Businesses should assess and reduce their environmental impact, including carbon emissions, water use, waste generation, and resource consumption.

- Social Responsibility: Companies can improve competitiveness by focusing on social inclusion, worker rights, and community development. Businesses that prioritize social responsibility are more likely to build stronger relationships with customers and local communities.

- Corporate Governance: Ethical business practices, transparency, and effective leadership are essential in fostering trust and long-term success. Businesses should adopt governance models that prioritize sustainability and engage stakeholders in decision-making processes.

Technological Innovation and Digitalization

Advancements in technology are key to driving the transition to a green economy. Business competitiveness can be enhanced by embracing new technologies that support sustainability:

- Smart Manufacturing: Automation and Internet of Things (IoT) technologies can optimize production processes, reduce waste, and improve energy efficiency.

- Artificial Intelligence (AI) for Sustainability: AI can be leveraged to optimize supply chains, predict demand more accurately, and reduce resource consumption.

- Blockchain for Transparency: Blockchain technology ensures that sustainability claims are verified and that supply chain practices are transparent, reducing the risk of greenwashing.

Challenges and Barriers to Implementing Green Economy Practices

While the benefits of a green economy are clear, there are several challenges that businesses must overcome to improve their organizational economic mechanisms:

- High Initial Costs: The upfront investment required to adopt green technologies and practices can be prohibitive for many companies, particularly small and medium-sized enterprises (SMEs).

- Lack of Awareness: Some businesses may not fully understand the long-term benefits of adopting green practices, leading to resistance to change or inadequate implementation.

- Regulatory Complexity: Navigating the complex regulatory landscape for sustainability can be challenging, especially for businesses operating across multiple jurisdictions.

- Supply Chain Constraints: Sourcing sustainable materials and working with suppliers who adhere to green practices can be difficult, particularly in industries with complex supply chains.

In today's rapidly changing global economy, businesses that align their organizational economic mechanisms with green economy principles can unlock new opportunities for growth, innovation, and competitiveness. By integrating sustainability into their business strategies, optimizing supply chains, adopting green technologies, and leveraging green financing, companies can position themselves as leaders in the green economy. Furthermore, they contribute to broader environmental and social goals, helping to shape a more sustainable and equitable global economy. Moving forward, it is imperative that businesses not only embrace the green economy out of necessity but also as a driver of long-term economic success and environmental stewardship. Ultimately, organizations that prioritize sustainability and green practices will be better positioned to thrive in the emerging green economy.

References:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. UNEP.

2. World Economic Forum (WEF). (2020). The Green Economy: Business Models for a Sustainable Future. WEF.

3. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating Shared Value: How to Reinvent Capitalism – and Unleash a Wave of Innovation and Growth. Harvard Business Review.

4. Ellen MacArthur Foundation. (2013). Towards the Circular Economy: Economic and Business Rationale for an Accelerated Transition. Ellen MacArthur Foundation.

YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANISHIDA INVESTITSIALARNING O‘RNI

Isomitdinova Gulbaxor Kurbonaliyevna,

Farg‘ona Politehnika Instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası, assistenti,

E-mail: gulbaxor.isomitdinova@ferpi.uz, +998 93 644 54 30.

Annotasiya. Maqolada mamlakatimiz iqtisodiyotning rivojlanishi, xalq farovonligi, aholi turmush darajasining yaxshilanib borishi bir so‘z bilan aytganda ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik asosan milliy iqtisodiyotga jalb etilayotgan investitsiya mablag‘larining hajmi va tarkibiga bog‘liq ekanligi muhokama qilingan. Shuningdek, har bir mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo‘nalishi milliy iqtisodiyotga investitsiya mablag‘larini jalb etishning barqaror muhitini shakllantirishga qaratilishi lozimligi ta‘kidlab o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, investitsiya, investitsion faoliyat, investitsion muhit, investitsiya va yashil iqtisodiyot, investitsiya jozibadorligi.

Mamlakatda iqtisodiy islohotlarning rivojlanish bosqichini kuzatar ekanmiz, yangidan-yangi iqtisodiy kategoriyalar, tushunchalar shu darajada tezlik bilan kirib kelayotganini ko‘rish mumkin. Ularni anglash, idrok qilish, nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilish, metodologik muammolarni hal qilish ko‘pincha qiyin kechmoqda. Shulardan biri “Yashil iqtisodiyot” tushunchasidir.

“Yashil” iqtisodiyot deganda ekologik xavf-xatarlarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan barqaror rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyot

tushuniladi. An’anaviy iqtisodiy yondashuv ortiqcha iste’mol qo‘llab-quvvatlanishi, ijtimoiy qamrov sustlashishi hamda tabiiy resurslarning keskin kamayishiga olib kelsa, “yashil” iqtisodiy yondashuv ularni barchasini rad etib, ijtimoiy farovonlikni hamda ekologik barqarorlik muvozanatini ta’minlash uchun xizmat qiladi.

Shubhasiz, dunyo hamjamiyatining hozirgi taraqqiyot bosqichida birorta mamlakat, hatto rivojlangan mamlakatlar ham investitsiyalarsiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga erisha olmaydi. Investitsiya resurslarini milliy iqtisodiyotlariga jalb qilmagan mamlakatlar esa iqtisodiy rivojlanish bo‘yicha dunyo mamlakatlari darajasidan ancha orqada qolib ketishi mumkin. SHuning uchun ham mamlakatimiz bugungi kunda dunyo hamjamiyatiga qo‘shilish ya’ni globallashuv jarayoniga intilmoqda [1].

Har qanday mamlakat o‘z iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga intilar ekan, albatta ushbu borada investitsion jozibadorlikka katta e’tibor qaratadi. Investitsion jozibadorlik deganda investitsion imkoniyatning potensial investorlar uchun jozibador yoki jozibador qiladigan xususiyatlari tushuniladi. U investorlarning ma’lum bir aktiv, loyiha yoki bozorga kapital qo‘yish qarorlariga ta’sir qiluvchi turli omillarni o‘z ichiga oladi. Investitsion jozibadorlikka hissa qo‘shadigan ba’zi asosiy komponentlar:

- Investitsiyalarning rentabelligi (ROI): Investorlar odatda jozibador daromad olish potensialini taklif qiladigan imkoniyatlarga jalb qilinadi. Yuqori ROI investitsiya qilingan mablag‘ga nisbatan katta foyda yoki daromad olish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatadi.

- Xavf profili: Investorlar investitsiya bilan bog‘liq risk darajasini baholaydilar va ularning risklarga bardoshlilikini hisobga oladilar. Barqaror daromadli past riski investitsiyalar konservativ investorlar uchun yanada jozibador bo‘lishi mumkin, yuqori daromad olish potensialiga ega bo‘lgan yuqori xavfli investitsiyalar esa tajovuzkor investorlarni jalb qilishi mumkin.

- Bozor salohiyati: Investitsion faoliyat yuritayotgan bozor yoki sanoatning hajmi va o‘shish salohiyati uning jozibadorligini aniqlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Investorlar ko‘pincha kuchli o‘shish istiqbollari va mahsulot yoki xizmatlarga barqaror talabga ega bozorlarda imkoniyatlar izlaydilar.

- Raqobat ustunligi: Noyob texnologiya, kuchli brend tan olinishi yoki mulkiy intellektual mulk kabi raqobatdosh ustunlikka ega investitsiyalar investorlar uchun yanada jozibador. Barqaror raqobatdosh ustunlik kompaniyaga uzoq muddatda bozordagi mavqeyini va rentabelligini saqlab qolishga yordam beradi.

- Boshqaruv jamoasi: Investitsion imkoniyat ortidagi boshqaruv jamoasining sifati va tajribasi uning jozibadorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Investorlar muvaffaqiyatga erishgan va strategik rejalarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo‘lgan malakali va ishonchli boshqaruv guruhlarini izlaydilar.

- Moliyaviy barqarorlik: Investorlar investitsiya imkoniyatining moliyaviy salomatligi va barqarorligini, jumladan, daromadlarning o‘shishi, rentabellik, leveraj, pul oqimlarini shakllantirish va moliyaviy barqarorlik kabi omillarni baholaydilar. Kuchli moliyaviy holat investitsiya jozibadorligini oshiradi.

- Regulyativ muhit: Investorlar investitsiya faoliyat yuritayotgan tartibga solish muhitini, jumladan, tartibga solishga muvofiqlik, siyosiy barqarorlik, huquqiy risklar va hukumat siyosati kabi omillarni hisobga oladi. Barqaror va qulay normativ-huquqiy baza investitsiya jozibadorligini oshirishi mumkin.

- Barqarorlik va ESG omillari: Atrof-muhit, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) masalalari investorlar uchun tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat va yaxshi boshqaruv amaliyotiga sodiqligini ko‘rsatadigan investitsiyalar ijtimoiy ongli investorlar uchun yanada jozibador bo‘lishi mumkin.

- Chiqish imkoniyatlari: Investorlar IPO, qo‘shilish, sotib olish yoki ikkilamchi bozor operatsiyalari kabi investitsiya uchun mavjud bo‘lgan potensial chiqish imkoniyatlarini

baholaydilar. Jozibador chiqish imkoniyatlarining mavjudligi likvidlik va potensial daromadni ta‘minlash orqali investitsiya jozibadorligini oshirishi mumkin.

Umuman olganda, investitsiya jozibadorligi ko‘p qirrali va ROI, xavf profili, bozor potentsiali, raqobatdosh ustunlik, boshqaruv sifati, moliyaviy barqarorlik, tartibga solish muhiti, barqarorlik va chiqish imkoniyatlari kabi omillarning kombinatsiyasi bilan ta‘minlanadi. Ushbu omillarni sinchkovlik bilan baholash orqali investorlar o‘zlarining investitsiya maqsadlari va afzalliklariga mos keladigan imkoniyatlarga kapitalni taqsimlash bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilishlari mumkin. [3]

Mamlakatimiz Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi qarori bilan 2019–2030-yillarda O‘zbekistonning “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlangan. Mazkur strategiya doirasida “yashil” iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan amaliy chora-tadbirlar natijasi o‘laroq, “Yashil” o‘sinh indeksidagi mamlakatning o‘rni sezilarli yaxshilanishi hamda global “yashil” ekotizimni asrab-avaylashda uning munosib hissa qo‘shishi ta‘minlanadi. [1,4]

Jahon bankining ma‘lumotlariga ko‘ra, ko‘ra zaminimiz umumiy boyligining 66 foizi — 365 trillion AQSH dollari inson kapitaliga, ya‘ni asosan shaxsning ilm darajasiga to‘g‘ri kelmoqda. AQSHda ushbu ko‘rsatkich milliy boyligining 77 foizi – 95 trillion dollarga yetgan. Shuning uchun davlatimiz rahbari joriy yil Murojaatnomada “Eng katta boylig – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” degan fikrni alohida keltirib o‘tdi. [2]

Investorlar avvalo mamlakatning moliyaviy salohiyatini o‘rganadilar va albatta faqat o‘zlari ishonch qozongan korxonalarga investitsiya loyihalarini moliyalashtiradilar. Demak, investitsiyalar bo‘yicha hamkor mamlakatning moliya-xo‘jalik faoliyati bo‘yicha iqtisodiy reytingi yuqori bo‘lishi zarur. Qolaversa hamkor mamlakat shaffof va ochiq faoliyat yuritishi lozim. Buning uchun buxgalteriya hisobi hujjatlari ularga qo‘yilgan talab darajasiga javob berishi lozim va korxonaning moliya-xo‘jalik faoliyati hujjatlari bo‘yicha yakuniy natijalari ommaviy axborot vositalari orqali jamiyat a‘zolariga ochiq e‘lon qilinishi zarur.

O‘zbekistonda xorijiy investitsiyalarni jalb etishni faollashtirishga katta e‘tibor qaratilib, investorlarga ko‘maklashish va kafolatlar berish uchun ularga investitsiya, soliq tizimida va bojxona to‘lovlari sohalarida ma‘lum imtiyozlar, sharoitlar va kafolatlar tizimi shakllantirildi. Bunday tizimning tarkibiy qismi bo‘lgan sug‘urtaning shakllantirilishi xorijiy investorlarga siyosiy va tijorat xatarlaridan sug‘urta kafolatini taqdim etish imkoniyatini yaratdi. Yana bir jihat valyuta kursi barqarorligi ham investorlar uchun ham muhim jihatlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-45395022>.

2. <https://lex.uz/docs/4664142> (Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi).

3. Mustafakulov SH.I. Investitsion muhit jozibadorligi. Ilmiy-amaliy qo‘llanma. – Toshkent:Baktria press, 2017.-320 b.

4. Xakimova N.A. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish yo‘nalishlari va ustuvorlik xususiyatlari// Iqtisodiyotda innovatsiya jurnali. –2019. –54-60 bet.

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SALOHIYATINI OSHIRISH VA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHGA ESG AMALIYOTIDAN FOYDALANISH ORQALI ERISHISH

Karimova Gulzira Ikromali qizi,

Farg‘ona davlat universiteti,

“Iqtisodiyot va servis” kafedrasi tayanch doktoranti,

E-mail: gulzirakarimova0790@gmail.com, +998907790790.

Annotasiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishda ESG tamoyillariga amal qilishning ahamiyati yoritib berilgan. Global miqyosda ESG amaliyotidan foydalanish bo‘yicha statistik ma‘lumotlar tahlil qilinib, “yashillantirish” jarayonida sanoat korxonalari tomonidan ahamiyat berilishi lozim bo‘lgan jihatlar tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy salohiyat, ESG, “yashillantirish”, barqaror rivojlanish, sirkulyar iqtisodiyot, iqtisodiy o‘shish.

Dunyo hamjamiyati hozirgi vaqtgacha ko‘plab yutuqlarga erishib kelayotgan bir vaqtda, insoniyatning tabiatda mavjud resurslardan uzoqni ko‘zlamasdan foydalanishi natijasida ekologik muammolarning ko‘lami tobora kengayib bormoqda. Mazkur holat inson faoliyatining atrof-muhitga salbiy ta‘sirini kamaytirish va yumshatish orqali, barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishni global miqyosdagi maqsadlardan biriga aylantirdi. 2012-yil iyun oyida Braziliyaning Rio-de-Janeyro shahrida bo‘lib o‘tgan BMT ning Barqaror rivojlanish bo‘yicha konferensiyasida xalqaro hamjamiyat tomonidan barqaror rivojlanish, shuningdek, institutsional asos sharoitlarini mustahkamlash bo‘yicha chora-tadbirlar qabul qilindi.

Rio+20 rezolyutsiyasi bilan yashil iqtisodiyot birinchi marta global miqyosda siyosiy kun tartibiga kiritildi. Bundan tashqari, ushbu konferensiyada har bir inson uchun farovon turmush tarzini yaratishga xizmat qiluvchi iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oluvchi Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG) ishlab chiqilishi kerakligi haqida qaror qabul qilindi. Ushbu maqsadlar BMTga a‘zo barcha davlatlar tomonidan 2015-2030-yillarda amalga oshirilishi kun tartibiga kiritilgan.

Yuqorida keltirilgan maqsadlarga erishish va vazifalarni amalga oshirishda, sanoat korxonalari tomonidan atrof-muhitga ta‘sir va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda korporativ boshqaruvni amalga oshirishni o‘z ichiga oluvchi ESG tamoyillariga amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgi vaqtda iste‘molchilar, investorlar va boshqaruvchilar korxonalarining ESG faoliyatiga tobora ko‘proq ahamiyat berishmoqda.

Uzoqni ko‘ra biladigan korxonalar turli xil imtiyozlarga erishish uchun kuchli ESG amaliyotlaridan foydalanadilar. ESG ning tamoyillariga amal qilish orqali korxonalar resurslardan oqilona foydalanish evaziga tannarxning pasayishiga, korporativ madaniyatning yaxshilanishi hisobiga mehnat unumdorligining ortishiga, xaridorlarda brendga nisbatan sodiqlik darajasining oshishiga, mahsulot diversifikatsiyasiga, investorlar ishonchining va xalqaro bozorga chiqish imkoniyatining ortishiga erishadilar.

Mamlakatimizda ham bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “yashil” iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, “yashil” investitsiyalarni jalb qilish, ekologik inqirozning salbiy ta‘sirini yumshatish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli qarori bilan 2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlandi [1]. Shuningdek, 2022-yil 2-dekabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-436-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi [2].

Ma‘lumki, mamlakatimiz 2021-yilda Yevropa Ittifoqining GSP+ (Generalized System of Preferences) umumiy preferensiyalar tizimi bo‘yicha benefitsiar mamlakat sifatida qabul qilingan. GSP+ tizimiga qo‘shilish O‘zbekistonga katta imtiyozlar beradi. Ushbu tizim bojxona to‘siqlari, tariflari va boshqa to‘lovlarni kamaytirishni nazarda tutadi va 6200 turdagi mahsulotlarni eksport qilishda bojxona imtiyozlarini taqdim qiladi. Ushbu omil, korxonalarimizning YeI bozoriga kirishiga va o‘z mahsulotini sotishiga imkoniyat yaratib berdi. Ammo, tizimga qo‘shilayotganda mamlakatlar inson va mehnat huquqlariga, atrof-muhit va iqlim muhofazasi va sifatli boshqaruvga oid xalqaro konvensiyalarida ko‘rsatib o‘tilgan qoidalarga amal qilish majburiyatini oladi. Ya‘ni,

ESG tamoyillariga amal qilmaydigan korxonalar bu imtiyozdan foydalana olmaydi. Bu esa ushbu model tamoyillariga amal qilish nechog‘lik muhim vazifa ekanligini anglatadi.

Butun dunyodagi korporatsiyalar sarmoyadorlar, mijozlar va boshqa muhim manfaatdor tomonlar uchun ekologik, ijtimoiy va boshqaruv muammolari qanchalik muhimligini tobora ko‘proq anglab yetmoqda.

Dalillar shuni ko‘rsatadiki, kuchli ESG amaliyotlari mijozlarning tovar va xizmatlardan qoniqishini oshirish va ishchi kuchini jalb qilish imkonini beradi, bu esa, daromadning va operatsion samaradorlikning oshishiga olib keladi. Hozirgi vaqtda butun dunyo bo‘ylab banklarning 54 %ida moliyaviy hisobotlariga iqlim bilan bog‘liq ma‘lumotlarning kiritilishi joriy etilgan. Yevropalik investorlarning deyarli yarmi qaror qabul qilishda ESG ga ustunlik bersa, Shimoliy Amerikadagi har besh investordan bittasi xuddi shunday fikrda. Rivojlangan mamlakatlarda har beshta moliya jamoasidan bittasi o‘z kompaniyalarining ESG ko‘rsatkichlari haqida hisobot beradi [3].

Boshqaruv masalalarini yoritishga ixtisoslashgan CFO (Chief Financial Officer) nashriyoti tomonidan 2023-yilda o‘tkazilgan tadqiqotda ma‘lum bo‘ldiki, so‘rovnomada qatnashgan rahbarlarning olti foizidan tashqari hammasi o‘z korxonalarida ESG tashabbuslariga ustuvor ahamiyat berish uchun bosim his qilgan bo‘lsa-da, har o‘nta rahbardan deyarli to‘qqiztasi ESG tashabbuslari o‘z biznesi uchun juda muhim ekanligiga ishonishini ta’kidlab o‘tgan [4].

Bundan tashqari, Ernst & Young xalqaro buxgalteriya firmasi tomonidan o‘tkazilgan so‘rovnomada qatnashgan rahbarlardan barqarorlik omili va ESG, ularning biznesi uchun qanchalik muhim ekanligi so‘ralganda, ularning ko‘pchilik qismi, ya’ni 87%i ushbu omillarning "o‘ta muhim" yoki "juda muhim" ekanligini aytib o‘tganlar. Bundan tashqari, tadqiqotda o‘tkazilgan so‘rovnoma ma‘lumotlariga ko‘ra, so‘ralgan investorlarning deyarli barchasi (99%) investitsiya qarorlarini qabul qilishda kompaniyalarning ESG ma‘lumotlaridan foydalanishlarini ta’kidlaganlar [5].

Hozirgi paytda, ESG modeliga amal qiluvchi korxonalar mahsulotlarining sotuv hajmi tezlik bilan o‘sib bormoqda. Thomson Reuters tadqiqot institutining 2023-yilgi hisobotida keltirilgan ma‘lumotlarga ko‘ra, 2018 va 2022-yillar oralig‘ida ESG tamoyillariga amal qiluvchi korxonalarning mahsulotlari, boshqa korxonalar mahsulotlariga nisbatan ko‘proq xaridorgir bo‘lgan. Bunda, birinchi toifadagi korxonalarning sotuv hajmi to‘rt yillik vaqt oralig‘ida yillik o‘sish sur‘ati 6,4% ni tashkil etgan bo‘sa, ESG ga amal qilmaydigan korxonalar sotuv hajmidagi o‘sish 4,7% ga teng bo‘lgan [6].

2018-yilda ishga tushirilgan ESG Book platformasi korxonalarning barqarorlik ma‘lumotlari va texnologiya bo‘yicha global miqyosdagi yetakchi hisoblanadi. Ushbu kompaniya dunyoning ko‘plab yirik moliyaviy institutlari tomonidan qo‘llaniladigan ESG bilan bog‘liq ma‘lumotlar, reyting va texnologiya mahsulotlarini taklif etadi. 100 000 dan ortiq kompaniyalarni qamrab olgan ESG Book mahsulotlari taklifiga ESG va iqlim ma‘lumotlari, kompaniyaning turli sohalari bo‘yicha ballari hamda tahliliy vositalar kiradi. ESG Bookning xulosalari korxonalarning barqarorlik ma‘lumotlarini bozorning barcha manfaatdor tomonlari uchun yanada kengroq va taqqoslanadigan qilib qo‘yadi, bu esa kompaniyalarning xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirib, investitsiyalarga keng yo‘l ochadi. Ushbu platformaning versiyasiga ko‘ra ESG reytingi bo‘yicha TOP-10 kompaniyalarga quyidagilar kiradi:

1-jadval

ESG reytingi eng yuqori bo‘lgan korxonalar ro‘yxati [7]

O‘rni	Korxona nomi	Mamlakat	Sektor	Sanoat	ESG balli
1	ASML Holdings N.V.	Niderlandiya	Elektron texnologiyalar	Yarimo‘tkazgichlar	73.13
2	Check Point Software Technologies	Isroil	Texnologiya xizmatlari	Internet dasturlari/xizmatlari	72.64
3	Hermes International SCA	Fransiya	Iste‘mol tovarlari	Kiyim/poyabzal	71.71

4	Linde	Birlashgan qirolik	Kimyo sanoati	Kimyoviy moddalar: mutaxassislar uchun	71.26
5	Kone Oyj	Finlandiya	Qurilish sanoati	Qurilish mahsulotlari	70.37
6	Shionogi & Co.	Yaponiya	Sog‘liqni saqlash texnologiyasi	Farmatsevtika	70.04
7	Applied Materials, Inc.	AQSH	Ishlab chiqaruvchilar uchun ishlab chiqarish	Sanoat mashinalari	69.77
8	Beiersdorf AG	Germaniya	Iste‘mol tovarlari	Uy / Shaxsiy Parvarish	69.70
9	Colgate-Palmolive Kompaniyasi	AQSH	Iste‘mol tovarlari	Uy / Shaxsiy Parvarish	69.32
10	L’Oreal S.A.	Fransiya	Iste‘mol tovarlari	Uy / Shaxsiy Parvarish	69.30

Yuqoridagi jadval ma’lumotlaridan ma’lumki, ESG ga asosan Yevropa mamlakatlari va AQSH e’tibor beradi. Bu borada, ESG amaliyotini mamlakatimizda ham joriy etish orqali yuqori samaradorlikka, sanoat korxonalarning iqtisodiy salohiyatini oshirishga va barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishimiz mumkin bo‘ladi. “Yashillantirish” jarayonida quyida keltirilgan jihatlarga ahamiyat berishimiz muhimdir:

Ishlab chiqarish jarayonida chiqindilarni kamaytirish orqali xarajatlarni kamaytirish uchun xom ashyo va energiyadan foydalanishni optimallashtirish zarur. Qayta ishlash va chiqindilarni minimallashtirish kabi amaliyotlarni amalga oshirish rentabellikni sezilarli darajada oshiradi.

Mamlakatimiz tomonidan yashil texnologiyalar va mahsulotlarni yaratish uchun tadqiqot va ishlanmalarga alohida e’tibor berilishi kerak. Barqaror loyihalar uchun grantlar yoki past foizli kreditlar kabi “yashil” moliyalashtirish variantlarini amaliyotga joriy etish zarur.

Korxonalar yangicha texnologiyadan foydalanish uchun ishchi va xodimlarni qayta o‘qitish, malakasini oshirish, ularni “yashil” tashabbuslarga jalb qilish orqali samaradorlikni oshirishi mumkin.

Barqarorlik darajasini oshirish va yangi daromad oqimlarini yaratish uchun sirkulyar iqtisodiyot tamoyillariga amal qilish muhimdir. Bunda, nafaqat resurslarni isrof bo‘lishini oldini olish, balki ishlatilib bo‘lingan mahsulotlardan qaytadan yangi mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatidan foydalanish zarurdir.

Kengroq miqyosdagi mijozlar auditoriyasini jalb qilish, “yashil” mahsulotlarga ortib borayotgan talabni qondirish uchun korxonalar taklifni iste‘molchilar ehtiyojiga moslashtirishi kerak. Atrof-muhit tendensiyalariga moslashuvchan bo‘lish korxonalarni tez o‘zgaruvchan bozorda o‘z o‘rniga ega bo‘lishini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari ana shu jihatlarga e’tibor qaratish orqali nafaqat iqtisodiy salohiyatini oshirishi va barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishi, balki atrof-muhitning kelajak avlodga ham foydalanishga yaroqli holatda yetib borishiga ijobiy hissa qo‘shishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2019 yildagi PQ-4477-sonli “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yildagi PQ-436-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori

3. <https://www.venasolutions.com/blog/esg-statistics>

4. <https://www.cfo.com/news/94-of-cfos-executives-feel-pressure-to-prioritize-esg/654493/>

5. Ernst & Young LLP, C-suite Insights:Sustainability and ESG Trends Index, 2023, 16 p.

6. Thomson Reuters Institute. The 2023 State of Corporate ESG: at the crossroads of data, regulations, and digital solutions. Thomson Reuters TR3819145/11-23, 2023, 29 p.

7. <https://www.esgbook.com/insights/esg-insights/esg-book-top-100>

MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA “YASHIL” MOLIYALASHTIRISH DASTAKLARI VA VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Mamrasulov Diyorbek Alijon o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti tayanch doktoranti

E-mail: diyorbek@poscointltex.com, +998 90 118-00-44.

Annotasiya. Mazkur maqolada “yashil” moliyalashtirish institutlari orqali korxonalar iqtisodiy faoliyatini o‘zgartirish va tabiiy muhitga tushadigan zararni qisqartirish orqali barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash masalalari yoritilgan. Maqolada ekologik texnologiyalarni rivojlantirish maqsadlarigina emas, balki “yashil” iqtisodiyot va “yashil” moliya institutlarining rivojlanishiga ta‘sir etuvchi omillar ham o‘rganilgan. Shuningdek, ekologik resurs tejamkor tizimni barpo etishda yangi texnologiyalarni joriy etish hamda yirik ekologik loyihalarni amalga oshirishga investitsiyalarni jalb qilish uchun samarali “yashil” moliyalashtirish vositalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: “yashil” moliyalashtirish, barqaror o‘shish, “yashil” vositalar, “yashil” obligatsiyalar, “yashil” jamg‘arma.

Hozirgi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun energiya resurslaridan samarali foydalanish va tabiiy resurslarning unumdorligini saqlash katta ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon barqaror taraqqiyot imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, muqobil energiya manbalariga asoslangan “yashil” texnologiyalarni joriy etish zarurligini taqozo etmoqda. Iqtisodiyotning turli sohalariga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda energiya tejamkor investitsiya loyihalarini rivojlantiruvchi institutlarni rag‘batlantirish muhimdir. Jahon iqtisodiyotida energiya sohalari “yangi iqtisodiyot”ni shakllantirishda sanoatlashmagan loyihalarni qo‘llab-quvvatlamoda. Global bozordagi tarkibiy o‘zgarishlar va tejamkor texnologiyalardan foydalanish jarayoni milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun “yashil” moliyalashtirishga asoslangan “yashil” iqtisodiyotni shakllantirishni talab qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022-yildagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq, Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan vazifalarni bajarish, “yashil” va inklyuziv iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashga qaratilgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan keng foydalanish va resurslarni tejashni kengaytirish maqsad qilib olingan.

2021-yil 30-mayda Prezident Shavkat Mirziyoyev Koreya Respublikasida o‘tkazilgan “Yashil o‘shish va global maqsadlar uchun hamkorlik – 2030” sammitida: “Ona tabiatning o‘zi bizga ogohlik qo‘ng‘irog‘ini chalmoqda. Afsuski, iqlim o‘zgarishlari tobora kuchaymoqda. Markaziy Osiyoda so‘nggi 30 yilda o‘rtacha harorat bir darajaga ko‘tarildi. Bu esa mintaqadagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning kamayishiga olib kelmoqda. Shu sababli, “yashil taraqqiyot” maqsadlariga erishish uchun mamlakatlarning harakatlari yanada samarali bo‘lishi kerakligini ta‘kidlayman”, – dedi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan mamlakatlar tajribasida “yashil” moliya barqaror o‘shish maqsadlarini amalga oshirishda muhim rol o‘ynab, javobgarlik asosida moliyalashtirish orqali davlatlarga qator global muammolarni bartaraf etish imkoniyatini yaratadi. “yashil” moliyalashtirish vositalaridan samarali foydalanish esa mamlakatlarga istiqbolda moliyaviy barqarorlik va iqlim o‘zgarishlarining salbiy oqibatlarini yumshatishda ekologik afzalliklarni ta‘minlaydi.

“Yashil” iqtisodiyot iborasi dastlab ilmiy manbalarda 1989-yilda kiritilgan bo‘lib, uning maqsadi farovonlikning o‘shishi va tabiiy resurslarni saqlash o‘rtasida oqilona muvofiqlikni topishdan iborat. Bugungi kunda insoniyatning cheklanmagan ehtiyojlari va ularning tobora yuksalib borishi sayyoramiz imkoniyatlaridan oshib ketadigan miqdorda resurslarni talab qilmoqda [1]. O‘tgan

chorak asr davomida jahon YaIM to‘rt barobarga oshdi, ammo iqtisodiy o‘shishga asosan tabiiy resurslarni iste‘mol qilish hisobiga erishildi. Agar insoniyatning tabiiy resurslarga bo‘lgan talabi hozirgi sur‘atda o‘shishda davom etsa, 2030-yilda inson hayotini ta‘minlash uchun ikkita hozirgi sayyora ekvivalenti va 2050-yilda 2,8 sayyora kerak bo‘ladi.

Atrof-muhit imkoniyatlariga muvofiq jamiyatni rivojlantirishga qaratilgan global va milliy darajadagi ko‘plab tadqiqotlar orasida xorijiy tadqiqotchilar tomonidan barqaror rivojlanish konsepsiyasi muhim o‘rin tutadi [2]. Shuningdek, V.A. Gorbanevning ta‘kidlashicha, postindustrial bosqichga o‘tish davrida rivojlangan jahon taraqqiyotining geografik tengsizligini hisobga olmasdan, atrof-muhitning buzilishi bilan bog‘liq global muammolarni, shu jumladan barqaror rivojlanish muammosini hal qilish mumkin emas (Gorbanyov, 2018).

Yashil iqtisodiyot siyosatida ham, fan sohasida ham, shuningdek, ekologik muammolarni hal qilish orqali barqaror taraqqiyotga erishishda eng muhim strategik yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda. U insoniyat ehtiyojlarini atrof-muhitni muhofaza qilish bilan uyg‘unlashtirishga va uzoq muddatli iqtisodiy tizimning barqarorligini ta‘minlashga yo‘naltiriladi. “Yashil” iqtisodiyot asosida yotgan g‘oyalarni shakllantirishga urinishlardan biri D.N. Meadows tomonidan olib borilgan tadqiqot bo‘lib, unda muallif insoniyatni cheklangan tabiiy resurslarni haddan tashqari iste‘mol qilish va isrofgarchilikka yo‘l qo‘yishdan ogohlantirgan. Bu ekologik halokatga olib kelishi, ekologik vaziyatni og‘irlashtirishi va istiqbolda uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish imkoniyatlarini cheklashi mumkinligini ta‘kidlaydi. D.N. Meadows cheklangan resurslarni hisobga oladigan modelga o‘tish va ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish zarurligini urg‘ulaydi.

MDH iqtisodchi olimlaridan M.E. Kuznesov “Yashil” iqtisodiyot – atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan iqtisodiy tizim barqarorligi va odamlarning hayot sifati yaxshilanishiga hissa qo‘shadigan ekologik toza va energiya tejamkor texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy faoliyatdir, deydi. U ekologik javobgarlik, innovatsiyalarni rag‘batlantirish, shuningdek, hukumat, biznes va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni ta‘minlab, iqtisodiy o‘shishga erishishni atrof-muhitga zarar yetkazmasdan amalga oshirishni maqsad qiladi [3].

Shuningdek, MDH iqtisodchi olimlaridan V. Arxipova o‘zining “Yashil moliya – global muammolarni hal qilish vositasi sifatida” nomli ilmiy tadqiqotida xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqib, “yashil” moliyani rivojlantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratadi.

Mahalliy olimlarimizdan A. Isajanov “Yashil iqtisodiyot”ni ertangi kun iqtisodiyoti deb atab, u XXI asr iqtisodiy taraqqiyotining harakatga keltiruvchi kuchi ekanligini ta‘kidlaydi. U “yashil” iqtisodiyot nazariyasi quyidagi uchta aksiomaga asoslanishini ko‘rsatadi: cheklangan makonda ta‘sir sohasini uzluksiz kengaytirib bo‘lmaydi; resurslar cheklangan sharoitda uzluksiz oshib borayotgan ehtiyojni qondirish mumkin emas; “Yer yuzida hamma narsa bir-biri bilan bog‘liq”.

Shuningdek, mahalliy iqtisodchi olimlarimizdan O. Astanakulov va X. Asatulaevlar kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan atrof-muhit va ekologik muammolar xavfini oldini olishda “yashil” moliyalashtirish manbalaridan oqilona foydalanish va ushbu muammolarni bartaraf etishda investitsiyalarning ahamiyatini ta‘kidlashadi.

“Yashil” moliyalashtirish tamoyillarini shakllantirishda respublikada milliy ekologiya siyosati tamoyillarini ishlab chiqish va “yashil” energiya rivojlanishini ta‘minlaydigan subsidiya mexanizmlarini joriy etish zarur. Milliy iqtisodiyotning barqaror taraqqiyoti drayverlaridan biri sifatida samarali “yashil” iqtisodiyot masalasi oxirgi yillarda ko‘plab bahs va munozaralarga boy bo‘lib, dolzarb mavzular sirasiga kirib bormoqda. Iqtisodiyot sohalariga ekologik tejamkor yangi texnologiyalarni joriy etish orqali yangicha yo‘nalishdagi barqaror o‘shishni ta‘minlash bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir [4].

Global raqobatbardoshlik sharoitida iqtisodiy o‘shishga erishish tabiiy resurslarga bo‘lgan talabning tez o‘shishiga va yirik ekologik xatarlarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini tezlashtirish sanoat ishlab chiqarishi va atrof-muhit ifloslanishi bilan bog‘liq xatarlarni kuchaytirmoqda. Xo‘jalik yuritish falsafasining konseptual yondashuviga ko‘ra, yangi iqtisodiy hayot realligi o‘shish va risk bilan uzviy bog‘liqdir.

An’anaviy texnologik ukladga ko‘ra, ekologik risk darajasi va sanoat loyihalarining daromadligi o‘rtasida bog‘liqlik mavjud. Shuningdek, iqtisodiy o‘shish, infratuzilma loyihalari, transport va yirik sanoatni rivojlantirishni jadallashtirish natijasida yuzaga keladigan risklar o‘rtasidagi munosabatga bevosita bog‘liqlik mavjudmi degan mantiqiy savol tug‘iladi. Xarajatlarni qisqartirish sharoitida resurslardan samarali foydalanish mexanizmini joriy etish, shuningdek, “yashil” iqtisodiyot institutlarida korxonalarni rivojlantirish uchun yirik loyihalarga ajratiladigan moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan mablag‘larga qat’iy cheklovlar mavjud. Mazkur muammo mamlakatimiz ekologik ko‘rsatkichlarini hisobga olgan holda barqaror iqtisodiy o‘shish modelini shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi.

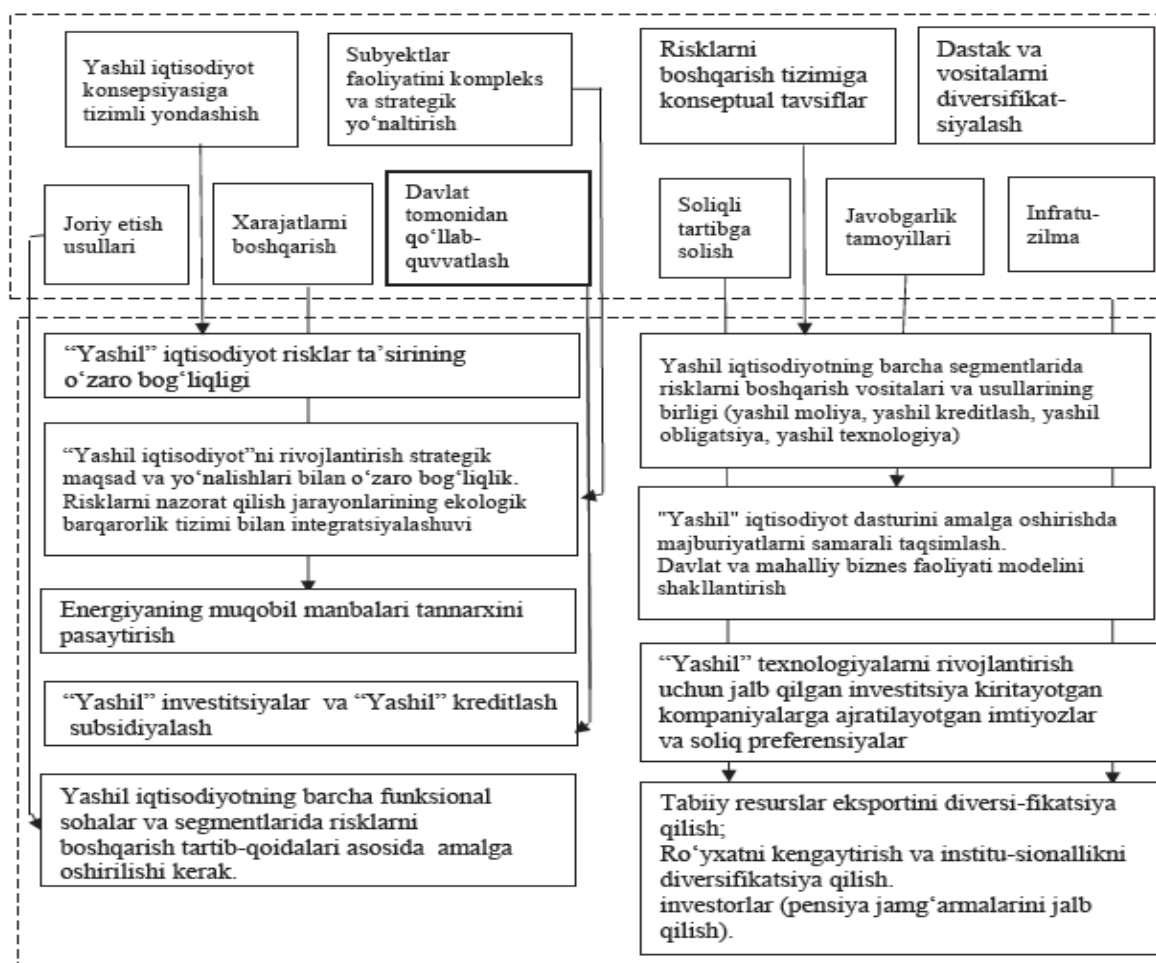
Jahon banki ekspertlari ma’lumotlariga ko‘ra, Rossiyaning zamonaviy iqtisodiyoti YaIMda yuqori energiya sig‘imkorligi bilan ajralib turadi. Ta’kidlash mumkinki, bu ko‘rsatkich Yevropa mamlakatlari energiya sig‘imkorligi ko‘rsatkichidan 4 barobarga yuqori. Jahon banki ekspertlari tavsiyasiga ko‘ra, Rossiya dastlabki energiyaga qilinadigan sarf-xarajatlarni 45 foizga qisqartirish uchun 320 milliard dollar energiya tejamkorlikka investitsiya qilishni talab qiladi. Global iqtisodiyot sharoitida qayta tiklanishga qaratilgan sarf-xarajalar ekologiya va atrof-muhitni yaxshilash ko‘lamini oshirishga xizmat qiladi. Jahon ekologiya xavfsizligi tizimini saqlash uchun ekologik risklarni baholash ko‘rsatkichlariga bo‘lgan ehtiyoj oshdi. Ekologiya riski darajasini baholovchi ko‘rsatkichga ilmiy yo‘nalishda “ekologiya qarzi” tushunchasining kirib kelishi bog‘liq [5]. Ekologiya qarzining o‘shishi resurslardan unumsiz foydalanish, aholi sonining o‘shishi va ekologiyani tiklash bo‘yicha harakatlarga yetarlicha e’tibor qaratilishining yetishmasligi natijasida yuzaga kelmoqda.

Muammolarni hal qilish uchun, avvalo, resurslardan samarali foydalanish darajasini oshirish, qayta tiklanuvchi energiya resurslarini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash, ekotizimning barqaror taraqqiyotiga erishish uchun “sof texnologiyalar” va “yashil” moliyalashtirish vositalaridan foydalanish zarur. Har yili “Global ekologiya izi tarmog‘i” xalqaro tadqiqotlar tashkiloti insoniyatning tabiiy resurslar yillik zaxirasidan to‘liq foydalanish sanasini qayd etadi [6]. Mutaxassislar fikricha, bu sana 2000 va 2016-yillarga to‘g‘ri kelgan. Hozirgi kunda insoniyat har yili sayyoramizning 1,6 qismini ta’minlash darajasida resurslardan foydalanmoqda. 2030-yilga kelib, ikkita sayyora darajasidagi resurslarga ehtiyoj tug‘iladi, bu esa yil oxirigacha ekologiya qarzi ortib borishini ko‘rsatadi.

Ekspertlar “ekologiya kreditorlari” sifatida Kongo, Braziliya, Finlyandiya, Kanada, Avstraliya, Peru, Norvegiya, Shvesiya va Rossiyani kiritishadi. Ushbu mamlakatlar tabiiy resurslardan barqaror foydalanish darajasiga ega bo‘lib, ekologik yuklamasi nisbatan past hisoblanadi. “Ekologiya debitorlari” sifatida esa Singapur, Isroil, Janubiy Koreya, Yaponiya, Belgiya, Shveysariya, Niderlandiya, Italiya, Buyuk Britaniya, Misr, Xitoy, Janubiy Afrika Respublikasi (JAR), Hindiston, Germaniya va AQSh kiritiladi. Bu mamlakatlarda resurslardan foydalanish darajasi yuqori bo‘lib, atrof-muhitga yuklama katta.

Ekologik barqaror o‘shish ustuvor vazifalarini amalga oshirishda “yashil” loyihalar uchun investitsiya dasturlarini shakllantirish va buning uchun zarur tamoyillarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Oxirgi yillarda aniq bo‘ldiki, ekologiya va atrof-muhit bilan bog‘liq muammolar jahon miqyosidagi dolzarb muammolarga aylanib bormoqda va bunday holatni yumshatish uchun tartibga solishga ehtiyoj ortib bormoqda. Mamlakatlar ekologik tartibga solish choralarini ko‘rmasalar, suv zaharlanishi, atmosfera buzilishi kabi muammolar tufayli, iqtisodiy rivojlanish darajasidan qat’i nazar, barqaror taraqqiyotga erisha olmaydilar va aholi aziyat chekishi ehtimoli kuchayadi [7].

“Yashil” iqtisodiyotni rivojlantirishning so‘nggi tendensiyalari shuni ko‘rsatadiki, dunyoda ekologik xavflarni yumshatish uchun nafaqat oqibatlarni bartaraf etish, balki yangi institutlar va vositalarni samarali foydalanishga qaratilgan tartibga solish tizimini, shu jumladan moliyaviy vositalarni ham mukammal ishlab chiqish zarur bo‘lib qolmoqda.

1-rasm. “Yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirish dasturi va tamoyillarini shakllantirish

2010-yilda ekologiyaga asoslangan barqaror rivojlantirish modeliga o‘tish muhim ahamiyat kasb etib, ko‘pgina davlatlarda bu yo‘nalish davlat iqtisodiy siyosatining bir qismiga aylandi [8]. Aksariyat rivojlangan mamlakatlarda ekologik risklarni kamaytirishga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirish uchun “Yashil” iqlim jamg‘armasi tashkil etildi. Jamg‘armaning asosiy vazifasi iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurash, jumladan issiqxona gazlari chiqindilarini qisqartirish va cheklashga yo‘naltirilgan loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va moliyalashtirishdan iborat bo‘lgan.

O‘tgan davr mobaynida “Yashil” iqlim jamg‘armasi tomonidan taxminan 10 milliard dollarlik ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga qaratilgan loyihalar uchun mablag‘ ajratilgan. Bu jamg‘arma ko‘plab global va mintaqaviy tashkilotlar, shu jumladan banklar tomonidan xalqaro loyihalarga jalb qilingan.

Shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekiston 2018-yilda Iqlim bo‘yicha Parij kelishuvini ratifikatsiya qilgan va 2030-yilga borib yalpi ichki mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan issiqxona gazlari chiqindilarini 2010-yil darajasidan 35 foizga kamaytirish bo‘yicha majburiyatlarni oshirgan. Ilgari bu ko‘rsatkich 10 foiz qilib belgilangan edi [9].

Jahon iqtisodiyotida barqaror o‘shishni ta‘minlash tizimida risklarni boshqarish uchun “Yashil” standartlar” joriy etilgan. Bu talablar, asosan, qurilish, metallurgiya ishlab chiqarishi va transport sohasida xarajatlarni boshqarishda o‘z samarasini ko‘rsatdi hamda samarali deb baholandi.

2008–2009-yillardagi global moliya-iqtisodiy turg‘unlik davridan so‘ng ko‘pgina mamlakatlar “yashil” iqtisodiyot texnologiyalaridan samarali foydalanish va ularni qo‘llab-quvvatlashga e’tibor qaratdi. Iqtisodiy o‘shishning asosiy omillaridan biri bo‘lgan “yashil” iqtisodiyot ko‘plab mamlakatlarda ekologik barqaror o‘shish tizimini yaratishda muhim rol o‘ynadi.

Bu yo‘nalishdagi yutuqlarga misol sifatida Janubiy Koreya ekologik jihatlarni o‘z ichiga olgan “yashil” moliyalashtirish vositalari uchun loyiha mablag‘larining qariyb 80,5 foizini ajratgan

bo‘lsa, Xitoyda bu ko‘rsatkich 37,8 foizni, Fransiyada esa 21,2 foizni tashkil etgan⁴. Xitoy “yashil” kredit sxemasini ishlab chiqishda tajribaga ega bo‘lib, bu innovatsion kreditlash texnologiyalarini ichki moliya tizimiga joriy etishni ta‘minlaydi [10]. “Industrialsiz” o‘shish konsepsiyasini amalga oshirish uchun mamlakatimiz korxonalari uchun, avvalo, energiya samaradorligini oshirish, shuningdek, ishlab chiqarishning dastlabki bosqichlarida katta mablag‘ talab qiluvchi toza texnologiyalarni jadal rivojlantirishga o‘tish muhim ahamiyat kasb etadi.

“Yashil” obligatsiyalar ekologik barqaror loyihalarni amalga oshirish uchun investitsiyalarni jalb qilish vositasi bo‘lishi lozim. Tashkilotlar va moliya institutlari tomonidan maxsus ekologiyani moliyalashtirish tashabbusini qo‘llab-quvvatlash maqsadida qo‘shimcha investitsiyalarni jalb qilish orqali “yashil” obligatsiyalarni chiqarilishini ta‘minlash zarur.

Zamonaviy jahon moliya tizimida taraqqiyotga erishishda “yashil” moliyaning globallasuvi global islohotlar bilan muvofiqlashgan obyektiv jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu jarayonning o‘ziga xosligi “yashil” moliyaviy vositalar orqali global bozorni shakllantirish va rivojlanayotgan bozorlarga ega mamlakatlarning innovatsion tashabbuslari bilan boyitilgan milliy amaliyotlarni qamrab olishidadir.

Davlat tomonidan “yashil” moliyalashtirish vositalari orqali taraqqiyotni tartibga solish va muvozanatni ta‘minlash qator global ahamiyatga ega moliya-iqtisodiy muammolarni hal etishni talab qiladi. Shu bois davlat moliya tizimini “yashillantirish” uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi muhim:

Maxsus institutsional investorlar, shu jumladan “yashil” banklar, “yashil” jamg‘armalar va “yashil” davr institutlarini qo‘llab-quvvatlash va ularning rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

Davlatning “yashil” moliya sohasidagi monetar va fiskal siyosatini takomillashtirish, ya’ni imtiyozli “yashil” kreditlar, obligatsiyalar va boshqa rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish;

Yashil moliya infratuzilmasini mustahkamlash va rivojlantirish, bu jarayonda past uglerodli iqtisodiyotni rivojlantirish, “yashil” jamg‘arma indeksini joriy etish, nodavlat tashkilotlar va global institutsional investorlar ma’lumotlar bazasini shakllantirish, hamda ularning “yashil” iqtisodiyotga sarflanadigan mablag‘larini tahlil qilish;

Yashil huquqiy infratuzilmani shakllantirish, ya’ni sug‘urta, qarzidorlarning javobgarligi, ekologik ma’lumotlarni oshkor qilish bo‘yicha huquqiy talab va majburiyatlarni yaratish.

Ushbu chora-tadbirlar davlat tomonidan “yashil” iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirishda samarali bo‘lishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan “On the new development strategy of Uzbekistan for 2022-2026”. No. PF-60 dated 01/28/2022

2. Сивкова А.И. Концепция зеленой экономики: сущность понятия. Human Progress. 2023;9(2):13. DOI: 10.34709/IM.192.13

3. Исажанов А.А. “Яшил иқтисодиёт”: хусусиятлари ва ривожланиш омиллари. Иқтисодиёт ва таълим. 2020; № 1.

4. Mamarasulov D.A. & Kudbiyev D. (2024). Preparation of reports for the first time according to international standards of financial reporting. Innovative Development in Educational Activities, 3(5), 28–37. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10823600>

5. Mamarasulov D.A. (2024). Improving investment property accounting in uzbekistan: a focus on international financial reporting standards (IFRS). Экономика и социум, (4-1 (119)), 308-316.

6. Mamarasulov D.A. (2024). Important issues of accounting for fixed assets according to the requirements of international financial reporting standards. Journal of Management Value & Ethics, India Gwalior-M.P. Jan-March 24 Special Issue, 88-94. http://jmveindia.com/journal/JAN-MARCH%2024_IS-2024.pdf

7. Mamarasulov Diyorbek Alijon Ugli, & Kudbiyev Davlatbay (2024). Exploring fixed asset impairment accounting practices in Uzbekistan. Science and innovation, 3 (Special Issue 24), 179-184. doi: 10.5281/zenodo.11002704

8. Кудбиев, Д., & Мамарасулов, Д. (2024). Вопросы совершенствования учета основных средств в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности. Nashrlar, 3(М), 81–84. <https://doi.org/10.60078/2024-vol3-issM-pp81-84>

9. Diyorbek Alijon O‘G‘Li Mamarasulov (2022). MHXS bo‘yicha birinchi hisobot tayyorlash muammolari. Scientific progress, 3 (4), 474-485.

10. Mamarasulov Diyorbek Alijon Ugli (2024). Improving the preparation of consolidated financial statements of fixed assets in the digital economy. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (7), 507-522.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA‘MINLASHDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Nazarova Latofat Toirjon qizi,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrasida assistenti,

E-mail: nazarovalatofat0108@gmail.com, +998904081985

Annotasiya. Ushbu maqolada an‘anaviy iqtisodiyotdan farqli ravishda “yashil” iqtisodiyotning paydo bo‘lishi, yashil iqtisodiyot tushunchasining iste‘molga kirib kelishi ko‘rsatilgan, shuningdek, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi hamda va yashil iqtisodiyotga o‘tishning real imkoniyatlari to‘g‘risida xulosalar chiqarilgan. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta‘minlashda “yashil” iqtisodiyotning o‘rni va ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: “Yashil” iqtisodiyot, ekologiya, investitsiya, tabiiy resurs, barqaror rivojlanish, muqobil energiya.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi barqaror rivojlanishning tarkibiy qismiga kirib, barqarorlik hamda ekologik-iqtisodiy ustuvorliklarga rioya qilish, tabiat va iqtisodiy faoliyatning hozirgi va kelajak avlodlar manfaatlarida oqilona uyg‘unligini ta‘minlaydi. “Yashil” iqtisodiyotning rivojlanishi ekologik xavfsiz ishlab chiqarishni joriy etishga yordam beradi, shuningdek, energiya va resurslarni tejaydigan texnologiya va loyihalardan foydalanishga, energiyaning muqobil turlarni o‘zlashtirishga (quyosh, shamol, biologik) keng miqyosdagi o‘tishga imkon yaratadi.

Atrof muhit iqtisodiyoti va ekologiya iqtisodiyotining rivojlanishi asosida ilgari surilgan tamoyillarning iqtisodiy siyosatga joriy etilishi natijasida “yashil iqtisodiyot” tushunchasi shakllana boshlagan. Ilk bor “yashil iqtisodiyot” atamasi 1989 yilda Buyuk Britaniyalik atrof-muhit iqtisodchilari tomonidan “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish rejasi” deb atalgan, hukumat uchun yozilgan hisobotda qo‘llanilgan

Yashil iqtisodiyot yashil texnologiyalar va loyihalarga asoslanadi. Ularning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan muhim moliyaviy oqimlarni jalb qilish qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Ekologik tashabbuslarni moliyalashtirishning eng istiqbolli usullaridan biri ijtimoiy mas‘uliyatli investitsiyalardir. Atrof-muhitga bo‘lgan zararlarni kamaytirish uchun sezilarli salohiyatga ega bo‘lgan uning asosiy mexanizmi “yashil” investitsiyalar kiritishdir va bu investitsiyalarni jalb qilishda “yashil” iqtisodiyotning ahamiyati katta hisoblanadi.

“Yashil” iqtisodiyot resurslardan oqilona foydalanib, ularni tejashga olib keluvchi va ekologik toza iqtisodiyot hisoblanib, samaradorligi yuqoriligi bilan iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning boshqa mexanizmlaridan yaqqol ajralib turadi.

“Yashil” iqtisodiyot deganda, ekologik xavf xatarlarni kamaytirish bilan bir qatorda uni oldini olishga qaratilgan va atrof-muhitga salbiy ta‘sir etmay barqaror iqtisodiy rivojlanishga qaratilgan iqtisodiyotni tushuniladi. U bevosita ekologik iqtisodiyot bilan uzviy bog‘liq, shu bilan birga

siyosiy jihatdan qo‘llab quvvatlanishi lozim bo‘lgan yo‘nalishdir. “Yashil” iqtisodiyot atrof-muhit iqtisodiyotiga adolatli o‘tishni ta‘minlashni nazarda tutadi va tabiiy resurslardan tejankor va samarali foydalanishga undaydi.

“Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasining maqsadi barqaror iqtisodiy o‘shishni taminlash va investitsiyalar faolligini oshirish bilan bir qatorda atrof muhit muhofazasi va ijtimoiy integratsiya sifatini yaxshilash hisoblanadi. Mazkur maqsadga erishish uchun davlat va xususiy investitsiyalarni barqaror rivojlantirishning ekologik va ijtimoiy omillariga keng miqyosda jalb etish zarur bo‘ladi

Mamlakatimizda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanishni ta‘minlashda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 4 oktabrda tasdiqlangan “2019–2030 yillarda O‘zbekiston Respublikasini "yashil" iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” muhim dasturiy amal hisoblanadi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning muhim vazifalari qatoriga iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona iste‘mol qilish kiradi. u yashil, barqaror va inklyuziv rivojlanishga erishish uchun mavjud ekologik va iqtisodiy muammolarni hal qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi

O‘zbekistonning Iqtisodiy taraqqiyot va qashshoqlikni qisqartirish vazirligi hamda boshqa davlat idoralari bilan hamkorlikda Jahon bankining yaqinda tayyorlangan hisobotida mamlakatning yashil iqtisodiyotga o‘tishdagi muammolari va imkoniyatlari tahlil qilingan. U eng dolzarb ekologik va boshqa xavflarni aniqlaydi, shuningdek, siyosatga o‘zgartirishlar va harakatlarni tavsiya qiladi. Ulardan ba‘zilari energiya samaradorligi bo‘yicha chora-tadbirlar va landshaftlarni tiklash dasturlari kabi bir vaqtning o‘zida iqtisodiyot va atrof-muhitga foyda keltiradi. O‘zbekiston resurslarni boshqarishni yaxshilashiga to‘g‘ri keladi. Mamlakatning resurs samaradorligi Yevropa Ittifoqi va boshqa yuqori o‘rta daromadli mamlakatlarnikidan ancha past. O‘zbekistonda suvdan foydalanish, ayniqsa, samarasiz, mamlakatning yalpi ichki mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan energiya sarfi Yevropa va Markaziy Osiyo mintaqasidagi o‘rtacha ko‘rsatkichdan qariyb uch baravar va qo‘shni Qozog‘istonnikidan ikki baravar yuqori. Mamlakatning qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilgan iqtisodiyoti va aholi zich joylashgan hududlarda havoning bosqichma-bosqich yomonlashishini hisobga olgan holda, uning eng dolzarb yashil ustuvorliklari havo sifatini yaxshilash, yer va suvdan barqaror foydalanish bo‘ladi

2030 yilgacha bo‘lgan davrda strategiyani amalga oshirish jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilari 2010-yil darajasidan o‘n foizga kamayadi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta‘minotidan foydalanish ta‘minlanadi. Ekologik jihatdan yaxshilangan motorli yoqilg‘i va avtomobil ishlab chiqarish hamda ulardan foydalanish kengaytiriladi, elektr transporti rivojlanadi.

“Yashil” iqtisodiyotning iqtisodiy mexanizmlari barqaror rivojlanishni ta‘minlashda o‘z o‘rniga ega. Milliy iqtisodiyotni “yashillashtirish” tabiiy resurslarni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar eksporti miqdorini oshirishga, tarkibini diversifikatsiyalash va milliy kompaniyalarning tashqi bozoridagi raqobotdoshligini oshirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda uzoq muddatli istiqbolli “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasida ham asosiy to‘rtta ustuvor yo‘nalishlar belgilangan bo‘lib asosiy e‘tibor energiya samaradorligini oshirishga, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini o‘zlashtirishga, iqlim o‘zgarishlari oqibatiga moslashish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Iqtisodiyotda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, energiya tejaydigan texnologiyalarni ishlab chiqishga joriy etish, shuningdek tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishning asosiy ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida energiya xavfsizligiga, bo‘sh ish o‘rinlarini yaratilishiga, aholi turmush darajasining yaxshilanishiga va mamlakat rivojlanishiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni berish mumkin deb hisoblaymiz:

1) “yashil” energiyadan keng foydalanish bo‘yicha hukumat va hududiy hokimliklar qarorlarini qabul qilish;

2) aholi va davlat energiya iste‘molida energiya tejankor texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish;

3) “yashil” uy va binolarni qurish bo‘yicha amaliy taklif va ishlanmalar ishlab chiqish (samarali energiya va suv bilan ta‘minlangan “yashil” binolar, “yashil” materiallardan qurilish ishlarida foydalanish va shu kabilar);

4) “yashil” texnologiyalarni yaratish va sotish bozorini rivojlantirish lozim;

Xulosa qilib aytganda, kelajakda iqtisodiyot taraqqiyotini innovatsion texnologiyalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu yo‘nalishda esa muqobil energiya manbalaridan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Demak, davlatimiz rahbarining yangi qarori asosida bu borada boshlangan ishlar miqyoslari yanada kengayadi, samaradorligi esa ortaveradi. Tabiiy va energetika resurslaridan barqaror va samarali foydalanish orqali bozor iqtisodiyotiga o‘tish O‘zbekistonga atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish, iqlim o‘zgarishiga moslashish, shuningdek, tabiiy ofatlarga samarali javob choralarini ko‘rish qobiliyatini oshirish imkonini beradi. Shu tariqa, mamlakat uglevodorod resurslaridan ekstensiv foydalanish hisobiga iqtisodiy o‘sinh yo‘lidan voz kechib, Markaziy Osiyoda “yashil” iqtisodiyotning yetakchisiga aylana oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrda “2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” to‘g‘risidagi PQ-4477-son Qarori. <https://www.lex.uz> O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma‘lumotlar milliy bazasi.

2. Barqaror taraqqiyot va tabiatshunoslik asoslari. Darslik. A.E. Ergashev va b. – T.: Baktria press, 2016.-296 b.

3. Yormonqulova N.I, Yashil iqtisodiyotga o‘tishning ahamiyati va O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi. Qo‘qon universiteti xabarnomasi. 2024 y

4. Vaxabov A.V., Xajibakiev SH.X, “Yashil” iqtisodiyot asosida barqaror iqtisodiy o‘sinhni ta‘minlashning nazariy va amaliy jihatlari. Ilmiy elektron jurnal. XXI asr: fan va ta‘lim masalalari. 2017 y.

5. Yaxshimuratova S.R, “Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda “yashil” iqtisodiyotning o‘rni”, Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali. 2023y 26 b

MAMLAKATNI EKOLIQIK XAVFSIZ VA BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHNING AMALIY AHAMIYATI

Ramazonov Baxtiyor,

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrası, b.f.f.d., dotsent

E-mail: baxtiyorr254@gmail.com.

Annotasiya. Maqolada bugungi kunda ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish muammolari, mamlakatning ekologik xavfsiz va barqaror rivojlanishi, yashil iqtisodiyotga o‘tishning tabiiy resurslarni tejashdagi ahamiyati, bugungi kunda ro‘y berayotgan suv taqchilligi, O‘zbekistonda yo‘qolib borayotgan hayvonot va o‘simlik dunyosining noyob turlarini saqlab qolish, ularni tiklash va hokazolar to‘g‘risida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, ekologiya, global iqlim o‘zgarishlari, konsepsiya, tabiiy zaxiralar, innovatsion yechimlar, xalq xo‘jaligi, bioxilma-xillik, ekologik muammolar.

“Yangi O‘zbekistonning asosiy ustuni - bilim, ta‘lim va tarbiya bo‘ladi”

Sh.M.Mirziyoyev

Bugungi kunda ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish butunjahon kun tartibidagi eng dolzarb masalalardan biriga aylanganligi, inson yashashi, uning salomatligi va hayotiga chambarchas bog‘liq bo‘lgan ekologiya va atrof muhit holati, mamlakatning ekologik xavfsiz va

barqaror rivojlanishi har bir mamlakat barqaror rivojlanish yo‘lining asosiy yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Tabiiy zaxiralarning butun yer yuzida kamayib borayotganligi, bu tabiiy zaxiralardan ko‘r-ko‘rona, xo‘jasizlarcha foydalanish, global iqlim o‘zgarishlarining atrof-muhit va mamlakat iqtisodiyotiga salbiy ta‘siri, ekologiya va tabiat bilan bog‘liq muammolar keltirib chiqarayotgan oqibatlar yer yuzining mamlakatlarining barchasida kuzatilmoqda [1]. Mamlakatimizda ham bugungi kunda ro‘y berayotgan suv taqchilligi, suv resurslarining noto‘g‘ri taqsimlanishi anomal, keskin o‘zgarib turadigan ob-havo, tez-tez takrorlanib turgan chang va qum bo‘ronlari – bularning barchasi mamlakatni ekologik xavfsiz va barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qilib, mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yalpi ichki mahsulotning miqdori va sifatiga salbiy ta‘sir etib, natijada mamlakat aholisining turmush ta‘siriri va uning farovonligining pasayishiga olib keladi.

Mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, uning barqaror strategik rivojlanishi uchun xalqimiz farovonligini oshirish, xalqimizning qulay yashash yashash sharoitini ta‘minlash, mamlakatimizning barqaror rivojlanishiga erishish bizning oldimizda turgan asosiy vazifalardan biridir. Hozirda respublikamiz hududlar kesimida ekologik xavfsizlikni ta‘minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, shuningdek hududlarning sanitar va ekologik holatini yaxshilash sohasidagi siyosat izchillik bilan amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda Prezident rahbarligida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida yangi davlat boshqaruvi tizimi shakllantirildi, bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi, strategik va dasturiy hujjatlar loyihalari yangilandi.

Xususan, 2019-yilda O‘zbekistonda 2030-yilgacha bo‘lgan davrda atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik ta‘limni rivojlantirish konsepsiyalari qabul qilindi. Shuningdek, o‘sha yili 2019-2028 yillar davrida qattiq maishiy chiqindilar bilan bog‘liq ishlarni amalga oshirish va 2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyalari ham tasdiqlandi [2]. Mamlakatni ekologik va barqaror rivojlantirishda yashil iqtisodiyotga erishish maqsadida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish, uning salbiy oqibatlarini yumshatish va ijtimoiy adolatni ta‘minlashga qaratilgan yangi iqtisodiy modeldir.

Yashil iqtisodiyot tabiiy resurslarni tejashga va ularning tiklanishini ta‘minlash, qazib olishni kamaytirish va iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurash choralarini amalga oshirish, ekologik jihatdan toza texnologiyalar va innovatsion yechimlarni rivojlantirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, energiya tejash, chiqindilarni qayta ishlash va samaradorlikni oshirish, havo va suv ifloslanishini kamaytirish, tabiiy boyliklarni saqlash, biologik xilma-xillikni muhofaza qilish, sog‘liqni saqlashni yaxshilash, jamiyatning barqaror rivojlanishi, farovonligini oshirish va hokazolarni amalga oshirishda katta amaliy ahamiyat kasb etadi [3, 4].

Yashil energetika sohasi indikatorlari bular-qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish quyosh, shamol, gidro va geothermal energiya kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan energiya ishlab chiqarish hajmi, energiya samaradorligi energiya sarfini optimallashtirish va samaradorligini oshirish bo‘yicha choralar samaradorligini o‘lchash, karbon chiqindilari energetika sektori tomonidan chiqariladigan karbon chiqindilari hajmini o‘lchash va hokazolardan iborat.

O‘zbekistonda yo‘qolib borayotgan hayvonot va o‘simlik dunyosining noyob turlarini saqlab qolish va tiklash, Orol dengizining qurishi o‘ta og‘ir global ekologik muammolardan biri sanaladi. O‘zbekiston Orolbo‘yi hududida ekologik vaziyatni barqarorlashtirish borasida ulkan sa‘y-harakatlarni amalga oshirmoqda. Xorijiy mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar hamkorlari bilan birgalikda Orol dengizi tubida hududlarda ihota o‘rmonzorlarini barpo etish, Orolbo‘yi aholisining turmush darajasini oshirish bo‘yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Davlat rahbari ta‘kidlab o‘tganidek, Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish, dengiz tubida o‘rmonzorlarni barpo etish, Nukus, Urganch va Xiva atrofida “yashil belbog‘”lar barpo etish bo‘yicha davlat ahamiyatiga molik bo‘lgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Fanining asosiy maqsadi biologik resurslardan oqilona foydalanishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish, inson faoliyati natijasida o‘zgargan tabiatdagi o‘zgarishlarni oldindan bilib olish va

biosferada kuzatilayotgan jarayonlarni boshqarish va nihoyat insonning yashash muhitini saqlashdan iborat bo‘lib, o‘z oldiga bundan tashqari quyida keltirilgan vazifalarni qo‘yadi:

- Mamlakatni ekologik xavfsiz va barqaror rivojlantirish.
- Ekosistema komponentlarini aniqlash va himoyalash.
- Evolyutsion nazariya bosqichlarini o‘rganish.
- Ekosistemada hayvonlar mavjudligi va himoyasini muhokama qilish.
- Ekologik vaziyatlarni muhokama qilish.
- Tog‘lar, daryolar va cho‘llarni ekologik xususiyatlarini o‘rganish va ularni muhofaza qilish

va hokazolardan iborat.

Ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish fani mamlakatda bioxilma xillik va cho‘llanish jarayonlarining mamlakat xavfsizligi hamda strategik barqaror rivojlanishini ta‘minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish sohasidagi asosiy vazifalar O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish sohasidagi birinchi navbatdagi vazifalari quyidagilar hisoblanadi:

1. Jamiyatning ta‘lim olishi va intellektual potensialining o‘rishini ta‘minlovchi sharoit yaratish.

2. Atrof-muhit holatini yaxshilash uchun hamda global ekologik muammolarni hal etishga yetarli mablag‘ ajratish.

3. Genetik fond, turlar va landshaftlar xilma-xilligini saqlash.

4. Tabiiy resurslardan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish.

5. Maxsus muhofazaga olingan hududlarni boshqarish bo‘yicha dasturlar ishlab chiqish.

6. Atrof-muhitni ifloslanish manbalarini aniqlash bo‘yicha nazorat tizimini takomillashtirish va rivojlantirish.

7. Xususiyashtirish jarayonlarida ekologik talablarga rioya qilish va atrof-muhitga zarar keltirmaslik uchun javobgarlik kabilarni nazorat qilish mexanizmini yaratish.

8. Ekologik xavfsiz mahsulotlar va texnologik jarayonlar sohasida ekologik sertifikatlash tizimini takomillashtirish.

9. Ekologik axborotlar va atrof-muhit monitoringi bo‘yicha bank tizimini yaratish.

10. Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo‘mitasining tabiatni muhofaza qilish ishlari bo‘yicha faoliyatini yorituvchi markazlashgan axborot tizimini yaratish.

11. Ekologik va tarbiyaviy tizimini yanada rivojlantirish.

12. Xalqaro ekologik normalar va standartlar bo‘yicha bosqichma-bosqich dasturlar ishlab chiqish.

13. Xalq xo‘jaligining turli sohalarida ekologik toza texnologiyalar, chiqindilarni zararsizlantirish va o‘zlashtirish bo‘yicha ilmiy-texnik ishlanmalarni hayotga tatbiq etish, hamda ilmiy tadqiqot ishlari olib borishni davom ettirish.

14. Atrof-muhit muhofazasi, tabiiy resurslardan foydalanish masalalari bo‘yicha hamjamiyat ekologik tashkilotlari bilan o‘zaro hamkorlikni kuchaytirish va birgalikda ekologik qarorlar qabul qilish kabi amaliy ishlardan iborat.

Ekologik muammolarni hal etishning asosiy yo‘nalishlari Tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi, Vazirlar mahkamasi, turli nodavlat tashkilotlari hamda davlat tomonidan qabul qilingan Atrof muhitni muhofazasi, gigiyenik, biologik xilma-xillikni saqlash bo‘yicha milliy harakat rejalari va strategiyalarida o‘z aksini topgan. Bugungi iqtisodiyoti islohotlar sharoitida davlatning eng muhim vazifasi aholi sonining o‘rishi, shaharlarning transport orqali yuk tashishi, sanoat va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini rivojlantirish bilan bog‘liq ravishda atrof muhit muhofazasini muammolarini hal etish ya‘ni tabiiy resurslarni qayta ishlash va ulardan oqilona foydalanish masalalari turibdi. Bugungi kunda shubhasiz tabiiy resurslardan foydalanish darajasi o‘zgardi va atrof muhitining ifloslanishiga ta‘sir ko‘rsatadi.

Bunday sharoitda tabiatni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi tomonidan tabiiy resurslardan tejab tergab foydalanish va kam chirindili texnologiyalardan foydalanish kabi ekologik siyosatni

qo‘llashni taqozo etadi. Shunga qaramasdan respublikada quyidagi ekologik muammolar hal etilmay qolmoqda, bularga:

1. Orol bo‘yidagi ekologik tang ahvol va uni bartaraf etish;
 2. Yer, suv, biologik resurslarning kamayib borayotganligi;
 3. Yer, suv, biologik xilma-xillikka va atmosfera havosini sifatiga qo‘shni davlatlarning ta’siri;
 4. Tabiiy holatni va uning ifloslanish manbalari shuningdek tabiiy resurslardan foydalanishni nazorat qilish uchun yetarli texnik va metodik imkoniyatlarning cheklanganligi;
 5. Atrof muhit holatini analitik nazorat qilish uchun maxsus asbob uskunalarining ishlab chiqarish korxonalarining mavjud emasligi;
 6. Tog‘ - kon chiqindilari, avvalgi uran konlari ayniqsa ularning chegara hududlardagi holati;
 7. Sanoat va maishiy turmushdagi chiqindilarning qayta ishlovchi va o‘zlashtiruvchi tizimning takomillashmaganligi;
 8. Tabiiy atrof muhit va ularning ifloslanish manbalari hamda tabiiy resurslardan foydalanish holati bo‘yicha yetarli ekologik bank tizimi ma’lumotlari yetarli bo‘lmasligi;
- Tabiiy atrof muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish masalalari makroiqtisodiyotni isloh qilish jarayonida uning diqqat markazida turmog‘i lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, O‘zbekistonning ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishi sohasida olib borayotgan siyosati respublika taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Murojaatnomasida e’tirof etilgan hozirgi paytga tabiatga nisbatan bo‘layotgan antropogen va texnogen ta’sirlar sharoitida atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida olib borilayotgan chora-tadbirlar nafaqat respublikada, balki butun Markaziy Osiyo mintaqasida ekologik vaziyatni yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Рамазонов, Б. Р. (2017). Некоторые вопросы предотвращения отрицательных последствий опустынивания. In современное экологическое состояние природной среды и научно-практические аспекты рационального природопользования (pp. 117-120).
2. Муталов К.А., Рамазонов Б.Р., Закиров Д. У. "Полукустарничковая растительность Юго Западного Кызылкума Материалы международной научно-практической конференции «Охрана и рациональное использование природных ресурсов Южного Приаралья» г." (2020): 23-24.
3. Рамазонов, Б. Р. (2021). Сельскохозяйственные культуры и их продуктивность в нижне амударьинском регионе. Academic research in educational sciences, 2(1), 1001-1006.
4. Ramazonov BR. Plant world of the drained bottom of the Aral Sea. Current ecological state of the environment and scientific and practical aspects of rational nature management. In III International Scientific and Practical Internet Conference/Compilation NA Shcherbakova/FSBSI "Caspian Research Institute of Arid Agriculture", p. Salty Loan.-2018. S 2018 (pp. 716-718).

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA MA’SULIYATLI ISTE’MOLNING AHAMIYATI

Rashitova Nilufar

Toshkent shahridagi xalqaro Vestminster universiteti

Ilmiy bo‘lim xodimi, i.f.n.

E-mail: nrahsitova@wiut.uz, +998934207701

Annotasiya. Ushbu tadqiqot yashil iqtisodiyotga o‘tishning kichik qadamiga bag‘ishlangan bo‘lib, iste’molchilarning ko‘p marta ishlatiladigan sumkalardan foydalanish istagiga xulq-atvorning ta’siri o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotda “Rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi”dan foydalanilgan bo‘lib, ko‘p marta ishlatiladigan sumka/xaltalardan foydalanish niyatiga uchta komponent: xulq-atvorga munosabat, subyektiv me’yorlar, idrok etilgan xulq-atvor nazoratining

ta’siri ekonometrik baholangan. Tadqiqot onlayn so‘rovnoma shaklida o‘tkazilgan va unda 75 nafar respondent ishtirok etgan. Ekonometrik tahlil uchun tartiblangan ma’lumotlar uchun logistik model qo‘llanilgan. Olib borilgan tadqiqot natijasi sifatida, O‘zbekiston iste’molchilarining ko‘p marta ishlatiladigan sumkalardan foydalanish niyatiga asosan idrok etilgan xulq-atvor nazorati ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi (RXN); xulq-atvorga munosabat (XM), subyektiv me’yorlar (SM), idrok etilgan xulq-atvor nazorati (IXN), ko‘p marta ishlatiladigan sumka/xalta (KS), bir martalik plastik paketlar (BP), “snowball” usuli, logistik model, kategorik o‘zgaruvchilar.

Bugungi kunda yashil iqtisodiyotga oid masalarga bag‘ishlangan baxslar, munozaralar tobora olimlar, siyosatchilar, tadqiqotchilar diqqat markazidan o‘rin egallamoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining «yashil» iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori yashil o‘sishni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha dasturi amal hisoblanadi. Ushbu qarorda issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini kamaytirish, chiqindilarni samari boshqarish kabi vazifalar ko‘rsatib o‘tilgan. Quyida bayon etilgan tadqiqot natijalari O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘lidagi kichik qadam hisoblanadi.

Barchamiz uchun unchalik ahamiyatga ega bo‘lmagan, bir martalik plastik paketlar (BP)ning ziyoni qanchaligi to‘g‘risida o‘ylab ko‘ramizmi? Biz har kuni supermarket, do‘kon, yoki dehqon bozorlaridan harid qilayotganimizda, sotuvchi mahsulotlarni solib berayotgan bunday paketlarning tabiatga, ekologiya, inson sog‘lig‘iga yetkazayotgan ziyonini ko‘z oldimizga keltira olamizmi? BMTning atrof-muhit dasturida keltirilgan ma’lumotga ko‘ra dunyoda har yili 1-5 trillion plastik paketlar iste’mol qilinadi, 5 trillion bunday paketlar Fransiya hududiga teng bo‘lgan yuzani ikki marta qoplay oladi [7]. Eng avvalo, bunday paketlar inson sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, plastik paketlar parchalanish davrida va ularni yoqishdan chiqadigan zaharli kimyoviy moddalar insonda astma, oshqozon yarasi va ayrim saraton turlari, bepustlikni kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Ikkinchidan, hayvonot dunyosi bunday paketlardan ko‘z ilg‘amas aziyat chekadi, ko‘p xollarda plastikni oziqa deb o‘ylab, uni iste’mol qilgan xayvonlar bo‘g‘ilib ochlikdan nobud bo‘ladi. Uchinchidan, bunday paketlar tiklanmaydigan resurslar: ko‘mir, tabiiy gaz va neftdan ishlab chiqariladi. To‘rtinchidan, BPlarning yashirin bahosi juda baland, uning ishlab chiqarilishi va chiqindiga tashlanganda parchalanish jarayonida chiqarayotgan issiqxona gazlari miqdori, chindilarni tozalashga va boshqalarga sarflanadigan xarajatlar, uni ishlab chiqarishga sarflangan xarajatlardan bir necha borobar yuqori [4].

Plastik paketlardan foydalanishni kamaytirishda ma’suliyatli iste’molning ahamiyati katta, ya’ni har bir iste’molchi BPdan foydalanish yoki foydalanmaslikni o‘zi hal qiladi. Bunda iste’molchining xulq-atvori juda muhimdir. Ma’suliyatli iste’molni baholashda “Rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi” (RXN) alohida o‘ringa ega bo‘lib, u harid qilishda iste’molchilarning atrof-muhit, adolatli ishlab chiqarish yoki hayvonlar farovonligi kabi axloqiy masalalar asosida qaror qabul qilish sabablarini tushuntirib beradi. RXN 1985-yilda ijtimoiy soha psixologi Icek Ajzen tomonidan taklif qilingan bo‘lib, muayyan vaziyatlarda insonning xatti-harakatlarini bashorat qilish va tushuntirish uchun mo‘ljallangan [1]. Ushbu tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda iste’molchilarning ekologik nuqtayi nazardan foydali hisoblangan ko‘p marta ishlatiladigan sumka/xaltalar (KS)dan foydalanish bo‘yicha xulq-atvor jihatlari o‘rganishdan iborat. Bu borada biz O‘zbekiston iste’molchilarining ma’suliyatli iste’mol qilish niyatini baholash uchun asosiy model sifatida Rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasidan foydalanamiz.

Rejalashtirilgan xulq-atvor nazariyasi shuni ta’kidlaydiki, insonning ma’lum xatti-harakatni amalga oshirish niyati uning bu xatti-harakatni haqiqatan ham bajarish yoki bajarmasligining asosiy belgilovchi omili hisoblanadi. Ushbu niyatga quyidagi uch asosiy tarkibiy qism ta’sir ko‘rsatadi:

Xulq-atvorga munosabat (XAM): bu insonning ma‘lum xatti-harakatni amalga oshirish haqidagi ijobiy yoki salbiy fikrlarini aks ettiradi. Agar inson uning xatti-harakati ijobiy natija berishiga ko‘zi yetsa, ushbu xatti-harakatni amalga oshirish ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Subyektiv me‘yorlar (SM): bu xulq-atvorga nisbatan idrok etilgan ijtimoiy bosim yoki umidlardir. Agar inson o‘zi uchun yaqin bo‘lgan, masalan do‘stlari, oila a‘zolari tomonidan ma‘lum xatti-harakatni ma‘qullashini yoki undan kutishini his qilsa, uni amalga oshirish istagi kuchayadi.

Idrok etilgan xulq-atvor nazorati (IXN): bu insonning ma‘lum xatti-harakatni amalga oshirish qobiliyati haqidagi tasavvuridir. Inson o‘z xatti-harakati ustidan qanchalik ko‘p nazoratga ega ekanligini his qilsa, uni amalga oshirish istagi shunchalik kuchli bo‘ladi.

Mazkur uch omil birgalikda insonning xulq-atvor niyatini shakllantiradi va bu niyat haqiqiy xulq-atvorning eng ishonchli bashoratchisi hisoblanadi [1].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, RXN nazariyasining qo‘llanilishi bo‘yicha tadqiqotlarning aksariyati uchta komponent tahlilini o‘z ichiga oladi: munosabat, ijtimoiy me‘yorlar va KSlarni iste‘mol qilishga ta‘sirini baholashda shaxsning xatti-harakatlarini nazorat qilish idrokini o‘rganish. Hozirgi kunda bu mavzu Xitoy, Hindiston, Malayziya, Tailand va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar orasida qizg‘in muhokama qilinayotganini kuzatishimiz mumkin. Aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlarda BPlardan foydalanish davlat tomonidan nazorat qilinmasligi, ularni iste‘mol qilishni taqiqlash uchun qonunchilik asoslarini yaratilmaganligi, ko‘plab tadqiqotchilar KSlardan foydalanishda ijtimoiy mas‘uliyatning odamlarga ta‘sirini asosiy xulq-atvor omili sifatida aniqlashga harakat qilishgan.

Birinchidan, Arifani, V.M. va Haryanto, H. [2] tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotda RXN ning KS sotib olish niyatiga ta‘sirini o‘rganishgan. Mualliflar ekologik bilimlar, qabul qilingan narx, qabul qilingan qiymat va mahsulotning ko‘rinishining xarid qilishga munosabati orqali sotib olish niyatiga bilvosita ta‘sirini baholadilar. Ular RXNning har uchala componenti ham xarid qilish niyatiga ta‘sir qilishini aniqladilar.

Boshqa olimlar, Ekasari, A. va Zaini, S.M. [6] munosabatlar, subyektiv me‘yor, idrok etilgan xulq-atvor nazorati va axloqiy me‘yorlarning atrof-muhitga do‘stona xulq-atvorga ta‘sirini baholadilar. Ular axloqiy me‘yorlar, munosabatlar va idrok etilgan xulq-atvor nazorati qayta ishlatiladigan sumkalarga ega bo‘lish niyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini, subyektiv me‘yorlar esa salbiy ta‘sir ko‘rsatishini aniqladilar.

Boshqa tadqiqotchilardan Wang va Li [8] qo‘shimcha komponentlardan foydalandilar: RXNga bilvosita ta‘sir ko‘rsatadigan nazorat lokusi va atrof-muhit tashvishi. Har uchala asosiy komponent iste‘molchilarning KSni xarid qilish niyatlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan.

Yaqinda o‘tkazilgan tadqiqotlardan biri Pokistonda amalga oshirilgan. Rao Muhammad Atif va boshqalar [3] RXNdan foydalangan holda KSlarni iste‘mol qilish samaradorligini baholadilar. Ularning natijalari shuni ko‘rsatadiki, idrok etilgan xulq-atvor nazorati mijozlarning KS iste‘moli niyatiga eng yuqori ta‘sir ko‘rsatdi; RXN komponentlari bilan bir qatorda iste‘molchilarning yoshi, jinsi va ma‘lumoti kabi demografik xususiyatlari KS iste‘moli niyatiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatdi.

Yana bir tadqiqot Chatrakamollathas, S. va Nuengchamnong, T. [5] tomonidan o‘tkazilib, Tailandlik xaridorlar orasida ekologik foydali xarid sumkalari iste‘moliga RXNning ta‘sirini baholashga bag‘ishlangan. Mualliflar, subyektiv me‘yor iste‘molchi xulq-atvoriga nisbatan niyatning boshqa ikki komponentga qaraganda eng kuchli tarkibiy qismlaridan biri ekanligini aniqladilar.

Adabiyotlar tahlilidan ko‘rishimiz mumkinki, iste‘molchilarning xatti-harakatlari turli mamlakatlarda turlicha namoyon bo‘ladi. Shu sababli biz O‘zbekistonda iste‘molchilarning ko‘p marta ishlatiladigan sumka/xaltalardan foydalanish niyatini RXNdan foydalanish orqali tahlil qilishga qaror qildik. Bu insonlarning KSDan foydalanish xatti-harakatlarini baholashdagi bo‘shliqni to‘ldiradi. Nazariy asoslarga hamda adabiyotlar tahliliga tayanib quyidagi 3 ta gipotezani ilgari suramiz:

1-gitopeza: xulq-atvorga munosabat KSlardan foydalanish istagiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

2-gitopeza: subyektiv me’yorlar KSlardan foydalanish istagiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

3-gitopeza: idrok etilgan xulq-atvor KSlardan foydalanish istagiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Ushbu tadqiqotda biz onlayn so’rovnoma foydalandik. So’rovnoma 7 qismdan iborat bo’lib, RXNni baholovchi asosiy savollar Atif, R. va boshqalarning [3] ilmiy tadqiqotlaridan olingan. So’rovnoma O‘zbekiston aholisi orasida “snowball” usulida onlayn tarqatildi va 75 ta javob to’plandi. So’rovnoma ishtirok etganlarning demografik xarakteristikasiga murojlat qiladigan bo’lsak, qatnashish istagini bildaganlar asosan ayollar bo’lib, ularning ulushi 81.8%ni tashkil etadi. Respondentlarning 72% oliy ma’lumotli, 17.3% talabalar, 5.3% o’rta maktab bitiruvchilarini tashkil etadi. So’rovnoma qatnashchilarining 70.7% Toshkent shahrida, 17.3% Toshkent viloyatida, 12% O‘zbekistonning boshqa viloyatlarida istiqomat qiladi. Daromadlar bo’yicha taqsimot quyidagicha: 2 mln UZS gacha bo’lganlar 13.3%, daromadi 2-5 mln UZS, 5-10 mln UZS, 10 mln va undan yuqori bo’lganlar ulushi mos ravishda 20.2%, 21.3% va 45.3%ni tashkil qiladi.

Ushbu tadqiqotning bog’liq o’zgaruvchilari Likert shkalasi asosida baholanganligi sababli, RXNni o’rganishda tartiblangan ma’lumotlar uchun qo’llaniladigan logistik modeldan foydalandik. Bog’liq va mustaqil o’zgaruvchilar sifatida quyidagi savollarga javoblar olingan:

Bog’liq o’zgaruvchilar

KS1: Xarid qilayotganingizda ko’p martalik sumkadan qanchalik tez-tez foydalanasiz?

KS2: Siz bitta ko’p martalik sumkadan necha marta foydalanasiz?

Mustaqil o’zgaruvchilar

AT1: Bir martalik plastik paketlar o’rniga ko’p marta ishlatiladigan sumkalar/xaltalardan foydalanish siz uchun qanchalik muhim?

AT2: Ko’p marta ishlatiladigan sumkalar/paketlardan foydalanish atrof-muhit uchun qanchalik foydali deb hisoblaysiz?

AT3: Ko’p marta ishlatiladigan sumkalardan foydalanish sizning shaxsiy qadr-qimminatingizni ijobiy aks ettiradi deb o’ylaysizmi?

SN1: Ko’p marta ishlatiladigan sumkalardan foydalanish bo’yicha do’stlaringiz va oila a’zolaringizning fikrlariga amal qilish siz uchun qanchalik muhim?

SN2: Do’stlaringiz va oila a’zolaringiz qay darajada sizning qayta ishlatiladigan sumkalardan foydalanishingiz kerak deb o’ylashadi?

SN3: Do’stlaringiz va oila a’zolaringiz tomonidan ko’p marta ishlatiladigan sumkalardan foydalanish uchun sizga nisbatan bosim o’tkazilishini his qilaysizmi?

PBC1: Siz harid qilishga borayotganingizda ko’p marta ishlatiladigan sumkalarni qanchalik olib ketish imkoniyatiga egasiz?

PBC2: 17. Sizningcha, xarid qilishga borayotganingizda ko’p martalik sumkalarni o’ziz bilan olish kerakligini eslab qolish qanchalik oson deb o’ylaysiz?

PBC3: Ko’p martalik sumkalardan foydalanishni qay darajada nazorat qila olasiz deb o’ylaysiz?

Tahlillar STATA dasturida amalga oshirilgan bo’lib, biz ikki turdagi bog’liq o’zgaruvchiga RXNning asosiy komponentlari va shu bilan bir qatorda demografik ko’rsatkichlarning ham ta’sirini baholadik. Bunda birinchi bog’liq o’zgaruvchi sifatida KSdan foydalanish chastotasi, ikkinchi bog’liq o’zgaruvchi sifatida bir KSdan foydalanishlar soni olingan. Reression tahlil natijalari adabiyotlarda aniqlanayotgan asosiy tendensiyalarni namoyon qiladi. Ko’rishimiz mumkinki, idrok etilgan xulq-atvor nazoratining ikkita komponenti KSdan ishlatish istagiga ijobiy ta’sir qilgan, koeffitsiyentlar 1% ehtimollik darajasida ahamiyatlidir. KSdan foydalanishlar chastotasiga ushbu komponentlar ijobiy ta’sirini ko’rish mumkin, biroq KSdan ko’p marotaba foydalanilishlar soniga sumkani olib kelishni esda tutish komponenti hamda do’stlarning va oila a’zolari tomonidan bosim o’tkazish komponenti salbiy ta’sir ko’rsatgan. Demak, O‘zbekiston iste’molchilarining KSdan foydalanish niyatiga asosan idrok etilgan xulq-atvor nazorati ikkita

komponenti ijobiy ta’sir ko’rsatadi, eng katta ta’sirga ega bo’lgani bu bozorga borayotganda KSning har doim olib ketish imkonining mavjudligi va insonni KSdan foydalanishini nazorat qilishidir. Demak, xaridorlarning KSdan foydalanish niyati asosan idrok etilgan xulq-atvor nazorati ta’sirida shakllanadi. Bizning natijalarimiz Arifani, V.M. and Haryanto, H., Ekasari, A. and Zaini, S.M., Atif, R.M. et al.larning natijalari bilan qo‘llab-quvvatlanadi.

1-jadval.

Tahlil natijalari

	(1)	(2)
	KS1	KS2
Jins	-0.809	-0.922
	(-1.15)	(-1.03)
Yosh	0.414	0.371
	(1.53)	(0.95)
Daromad	0.536*	0.357
	(2.08)	(1.14)
AT1	0.667	0.557
	(1.96)	(1.49)
AT2	-0.386	0.507
	(-1.19)	(1.22)
AT3	-0.0202	0.373
	(-0.08)	(1.05)
SN1	-0.288	-0.437
	(-1.13)	(-1.31)
SN2	0.265	0.518
	(0.88)	(1.34)
SN3	-0.0607	-1.210**
	(-0.20)	(-3.09)
PBC1	1.164***	0.811*
	(3.54)	(2.02)
PBC2	0.430	-1.375**
	(1.38)	(-3.00)
PBC3	1.710***	1.036*
	(4.23)	(2.44)
cut1	7.382***	0.674
	(3.98)	(0.32)
cut2	11.32***	1.867
	(5.29)	(0.97)
cut3	14.17***	2.922
	(5.91)	(1.55)
cut4	18.58***	4.562*
	(6.43)	(2.36)
cut5		5.191**
		(2.64)
N	75	68
chi2	93.82	36.21
p	8.98e-15	0.000300

Ushbu olib borilgan tadqiqot O‘zbekistonda ma’suliyatli iste’molni rivojlantirishga katta hissa qo‘shadi. Bugungu kungacha bir martalik plastik pakatlardan foydalanishni cheklash bo‘yicha davlat tomonidan tadbirlar ishlab chiqilganicha yo‘q, shuning uchun bizning fikrimizcha, iste’molchilarning xulq-atvoriga ta’sir etuvchi targ‘ibotlarni amalga oshirish yaxshi samara beradi. Natijalardan ko‘rinib turibdiki, inson uchun KSlarni bemalol olib ketish imkonining ko‘payishi va inson o‘zini KSdan foydalanayotganini nazorat qila olsa, bunday sumka/xaltalardan foydalanuvchilar soni oshib boradi. Bu xulq-atvorga ta’sir qilishda supermarketlar ham keng targ‘ibotlarni olib borishi zarur. Ma’suliyatli iste’mol orqali tabiatni asrash – har birimizning ijtimoiy burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ajzen, I. From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior // In: Kuhl, J., Beckmann, J. (eds) Action Control. SSSP Springer Series in Social Psychology. Berlin, Heidelberg: Springer, 1985. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-642-69746-3_2
2. Arifani, V.M., Haryanto, H. Purchase intention: implementation theory of planned behavior (Study on reusable shopping bags in Solo City, Indonesia) // IOP Conference Series: Earth and Environmental Science. 2018. Vol. 200, p. 012019.
3. Atif, R.M., Ahmed, F., Khan, M., Amir-ud-Din, R. Behavioral insights into reusable bag adoption: Evaluating the effectiveness of the theory of planned behavior in Lahore // Journal of Infrastructure, Policy and Development. 2024. Vol. 8, no. 8, p. 4958. URL: <https://systems.enpress-publisher.com/index.php/jipd/article/view/4958/0>
4. Chariot Energy. 7 Reasons Why Plastic Bags Are So Bad for the Environment. Chariot Energy, 2023. URL: <https://chariotenergy.com/blog/7-reasons-why-plastic-bags-are-so-bad-for-the-environment/>
5. Chatrakamollathas, S., Nuengchamnong, T. Emerging market's consumer intention towards the use of eco-friendly shopping bags in retail stores // Transnational Corporations Review. 2024. Vol. 16, no. 3, p. 200050.
6. Ekasari, A., Zaini, S.M. Moral norm and Theory of Planned Behavior: The intention to use eco-friendly reusable bag // Indonesian Journal of Sustainability Accounting and Management. 2020. Vol. 4, no. 1, pp. 56-63. URL: <https://ijsam.org/index.php/ijsam/article/view/94/61>
7. UNEP. SINGLE-USE PLASTICS: A Roadmap for Sustainability. Rev. ed. UNEP, 2018. p. vi; 6. URL: <https://www.unep.org/resources/report/single-use-plastics-roadmap-sustainability>
8. Wang, B., Li, Y. Consumers' intention to bring a reusable bag for shopping in China: Extending the theory of planned behavior // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2022. Vol. 19, no. 6, p. 3638. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8955543/>

O‘ZBEKISTONNING YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHI, MUAMMO VA YECHIMLARI

Uzganbayeva Dilnoza Toxtasinovna,

Farg‘ona politexnika instituti “Iqtisodiyot” kafedراسى assistenti

E-mail: dilnoz07.83@ferpi.uz

Adjaliyev Shevket Seyranovich

Farg‘ona politexnika instituti 68-24 guruh talabasi.

Annotasiya. Hozirgi davrga kelib jahon mamlakatlarida yashil iqtisodiyotga o‘tish jadallik bilan amalga oshirilib bormoqda. Buning isboti o‘laroq O‘zbekiston mamlakati ham yashil iqtisodiyotga o‘tishni jadallik bilan amalga oshirib kelmoqda. Albatta buning asosiy sabablari yetarlicha. Masalan, dunyo mamlakatlarida va mintaqalardagi iqlimning tubdan keskin o‘zgarib borishi va atmosferaning yildan yilga buzilishi natijasida yashil iqtisodiyot mamlakatlar negizida yer yuzida atmosfera va mamlakatlar iqlimini tubdan yaxshilashning birdan bir yo‘li deya e‘tirof etib kelinmoqda. O‘zbekistonda ham bunday muammolar yetarli darajada, masalan, Orol dengizining qurib borishi Markaziy Osiyo mintaqasi iqlimiga jiddiy zarar yetkazmoqda. Ushbu muammolarni oldini olish uchun yangi iqtisodiy loyihalarni ishga solish orqali yangi yutuqlarga erishish mumkin.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, innovatsion yondashuv, ekologik xavfsiz iqtisodiyot, ekologik toza mahsulot.

Ma‘lumki, O‘zbekiston Respublikasi elektr energiyasiga bo‘lgan talab odatdagidan ancha yuqori va bu mamlakat uchun ma‘lum bir qiyinchiliklarga olib kelmoqda. Hozirgi kunda mamlakat

ob havoning sovishi boshlanishi kabi holatlarda elektr energiyasi va tabiiy gazga bo‘lgan iste’mol talablarini qondirib bera olmayapti buni oldini olish uchun hukumat tomonidan birinchi navbatda mamlakatga chet mamlakatlardan zamon talablariga mos keladigan yangi-yangi elektromobil avtomashinalari olib kelinmoqda. Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi qayta tiklanuvchi manbalardan energiya ishlab chiqarish bo‘yicha yuqori texnik salohiyatga ega bo‘lib, uning 97 foizi quyosh energiyasining ulushiga to‘g‘ri keladi. Jumladan, respublikadagi quyosh nuridan energiya ishlab chiqarish salohiyati yiliga 525-760 mlrd. kVt.s. ni tashkil etadi. Buning sababi, mamlakatimizda quyoshli kunlar yiliga o‘rtacha 320 kunni va faol quyosh nurlari 3000 soatni tashkil etadi. Shu bilan birga, O‘zbekistondagi shamol energetikasining hisobi salohiyati 500 GVtni yoki amaldagi energotizimdan 30 barobar ko‘p bo‘lgan quvvatli qurilmalarni joylashtirish imkonini beradi. Bu orqali mamlakatimiz energetika tizimida o‘z iqtisodiy salohiyatini boyitish imkoniga ega bo‘ladi. Yashil iqtisodiyot mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy darajada yuksaklikni taqdim etishi mumkin.

O‘tkazilgan tahlillar iqlimning o‘zgarishi sharoitida samarali, resurs tejankor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta‘minlashda o‘zaro bog‘liq muammolar va ehtiyojlar mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, jadallashayotgan sanoatlashtirish va aholi sonining ortishi iqtisodiyotning resurslarga bo‘lgan ehtiyojini sezilarli darajada oshirmoqda, shuningdek, atrof muhitga salbiy antropogen ta‘sirni kuchaytirmoqda hamda issiqxona gazlari ajratmalarining ortishiga olib kelmoqda.

Avvalambor, "yashil" iqtisodiyot haqida to‘xtalsak. "Yashil" iqtisodiyot atamasi 1990 yillar boshidan iste’molga kirib kelgan bo‘lib, bu insoniyat va tabiat o‘rtasidagi uyg‘un o‘zaro ta‘sirni qo‘llab-quvvatlaydigan va bir vaqtning o‘zida har ikkala ehtiyojni birday qondirishga yo‘naltirilgan iqtisodiyotni anglatadi.

Xalqaro hamjamiyatda "yashil" iqtisodiyot strategiyasiga insoniyat rivojlanishiga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatuvchi ekologik, energetik, oziq-ovqat va iqtisodiy muammolarni hal etishga qaratilgan asosiy yechim sifatida qaralmoqda.

O‘zbekistonning iqlim o‘zgarishi bo‘yicha Parij bitimiga qo‘shilishi munosabati bilan issiqxona gazlarini qisqartirish va atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish bilan bog‘liq bo‘lgan majburiyatlarni zimmasiga oldi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning Harakatlar strategiyasi doirasida 2019 yil uchun qabul qilingan davlat dasturining 250-bandida mazkur Strategiya ishlab chiqish ko‘zda tutilgan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, O‘zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o‘tish Strategiyasini amalga oshirishning ustuvor yo‘nalishlari etib iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, energiya resurslari iste’molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rivojlantirish, iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va tabiiy ekotizimlarni asrash, "yashil" iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqishlar belgilangan.

Shu bilan bir qatorda, Strategiyani amalga oshirishning maqsadli ko‘rsatkichlari quyidagilar hisoblanadi:

- issiqxona gazlarining yalpi ichki mahsulot birligiga nisbatan solishtirma ajratmalarini 2010 yildagi darajadan 10 foizga qisqartirish;
- ikki karra energiya samaradorligi ko‘rsatkichini oshirish va yalpi ichki mahsulot uglerod sarfi hajmini kamaytirish;
- qayta tiklanuvchi energiya manbalarini yanada rivojlantirish va ularning ulushini elektr energiyasini ishlab chiqarish umumiy hajmining 25 foizidan ko‘prog‘iga yetkazish;
- 100 foizgacha aholi va iqtisodiyot tarmoqlarini zamonaviy, arzon va ishonchli energiyadan foydalanish imkoniyati bilan ta‘minlash;
- sanoat korxonalari infratuzilmasini modernizatsiyalash, energiya samaradorligini 20 foizdan kam bo‘lmagan miqdorga oshirish hamda sof va ekologik xavfsiz texnologiyalar va sanoat jarayonlaridan yanada keng foydalanish hisobiga ularning barqarorligini ta‘minlash;

- energiya samaradorlik va ekologik jihatdan yaxshilangan tavsiflarga ega motor yoqilg‘isi va avtotransport vositalari ishlab chiqarishni hamda ulardan foydalanishni kengaytirish, shuningdek, elektr transportini rivojlantirish;
- iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida suvdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish, 1 million gektargacha maydonda tomchilatib sug‘orish texnologiyasini joriy etish va ularda yetishtiriladigan ekinlar hosildorligini 20-40 foizgacha oshirish;
- yerlarning tanazzulga uchrashi bo‘yicha neytral balansga erishish;
- asosiy turdagi qishloq xo‘jaligi oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning o‘rtacha hosildorligini 20-25 foizgacha oshirishga erishishdir.

Anjumanda, shuningdek, O‘zbekiston Ekologiya partiyasi Markaziy Kengashi Ijroiya qo‘mitasi, mas‘ul vazirliklar va idoralar, NNT vakillari ishtirok etishdi. Ular ham o‘z navbatida, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish sohasidagi mavjud salohiyat, "yashil" iqtisodiyot - ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili, "yashil" iqtisodiyot sohasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, xorijiy investitsiyalarni va xalqaro moliya institutlari kreditlari va grantlarini jalb qilish, issiqxona gazlari ajralishini monitoring qilish, hisobot berish va tekshirish (MRV) tizimini, shuningdek iqlim monitoringi tizimini joriy etishdan kutilayotgan natijalar kabi mavzulardagi taqdimotlari orqali Strategiya mohiyatini batafsil yoritib berishdi. Bundan tashqari, har bir yo‘nalish bo‘yicha respublikada mavjud salohiyat, maqsadli ko‘rsatkichlar erishish uchun zarur bo‘lgan chora-tadbirlar, rejalashtirilayotgan investitsion loyihalar hamda kutilayotgan natijalarga alohida e‘tibor qaratildi.

Tadbir so‘nggida ta‘kidlanganidek, Strategiyaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi iqtisodiyotning energiya samaradorligini orttirish borasida boshqaruvni yaxshilashga, tabiiy resurslarni saqlash va ulardan oqilona foydalanishga, issiqxona gazlarining ajratmalarini kamaytirishga, «yashil» energiyadan foydalanishni ta‘minlashga va iqlim barqarorligiga erishishga xizmat qiladi.

Bugun Iqtisodiyot va sanoat vazirligida 2019-2030 yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o‘tish Strategiyaning (PQ-4477, 04.10.2019 y.) mazmun-mohiyatini keng jamoatchilikka yetkazishga bag‘ishlangan matbuot anjumani bo‘lib o‘tdi. Yashil iqtisodiyot - atrof-muhitni muhofaza qilish, issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni o‘z ichiga olgan iqtisodiy model.

Yashil iqtisodiyot nima?

Yaqinda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Koreya Respublikasida o‘tkazilgan “Yashil o‘sish va global maqsadlar uchun hamkorlik – 2030” (P4G) ikkinchi xalqaro sammitidagi nutq so‘zladi. Unda davlatimiz rahbari: “Bugungi kunda ona tabiatning o‘zi bizga yo‘llayotgan ogohlik qo‘ng‘irog‘iga beparvo bo‘lmasligimiz kerak. Afsuski, iqlim o‘zgarishlari tobora kuchayib bormoqda. Biz yashayotgan Markaziy Osiyoda so‘nggi 30 yilda o‘rtacha yillik harorat taxminan bir darajaga ko‘tarildi. Mintaqamizdagi asosiy daryolarning havzasi va biologik xilma-xillikning qisqarib borayotgani jiddiy xavotir uyg‘otmoqda. Bug‘lanish darajasini oshiradigan gazlar va atmosferaning keng miqyosda ifloslanishi muammolarni yanada chuqurlashtirmoqda. Bugungi kunda “yashil taraqqiyot” borasidagi maqsadlarga erishish uchun mamlakatlarning harakatlari yanada faol va samarali bo‘lishi kerakligiga hech kim shubha qilmayapti. Boshqa choramiz ham yo‘q”, deb ta‘kidladi.

“Yashil taraqqiyot”ga erishish uchun “yashil iqtisodiyot”ga o‘tishimiz va uni rivojlantirishimiz lozim bo‘lmoqda. Shu tufayli mamlakatimizda bunday iqtisodiyotni shakllantirish uchun yashil iqtisodiyotni rivojlantirish lozim. Bugungi kunda “Yashil iqtisodiyot”ning o‘zi nima, degan savol tug‘iladi. Mazkur maqolada ushbu savolga javob berishga harakat qilamiz.

Yashil iqtisodiyot iqtisodiyot fanlarining bir yo‘nalish sifatida o‘tgan asrning oxirida paydo bo‘ldi. Mazkur iqtisodiyot tabiiy muhitning tarkibiy qismi bo‘lib, uning bir yo‘nalishi hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy fanlar va falsafaning ko‘plab boshqa sohalaridagi g‘oyalarni o‘z ichiga oladigan tabiat va jamiyat bilan bog‘liq ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit

iqtisodiyoti, resurslarga asoslangan iqtisodiyot, aholining rivojlanishi, feminizm iqtisodiyoti kabi yashil siyosat bilan bog‘liq iqtisodiyotni o‘z ichiga oladi.

Yashil iqtisodiyot bu iqtisodiy tizim bo‘lib, uning asosiy maqsadi sayyoramizning ekologiyasi va uni saqlab qolish bilan birga iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga qaratilgan. Shunday qilib yashil iqtisodiyot deganda, inson hayoti va sog‘lig‘i uchun zarur bo‘lgan resurslarni, atrof-muhit va ekologiyani bir butun holda saqlab qolib ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini bilan bog‘liq iqtisodiyotni yanada rivojlantirishni amalga oshirishga asoslangan iqtisodiy faoliyatning yangi yo‘nalishi tushuniladi.

Bunda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim bo‘ladi.

Birinchidan, aholining ehtiyojlarini qondirib, ularning farovonligi, yashash darajasi va sifatini oshirish uchun moddiy ne‘matlarni yaratishni barqaror ravishda ekologiya va atrof-muhitga zarar yetkazmasdan ko‘paytirib borish lozim.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun energiya resurslari kerak bo‘ladi, ularni qayta tiklanadigan energiya manbalari hisobidan ko‘paytirish, jamoat transportini ham elektr quvvati bilan yuradiganlariga almashtirish, energiyani tejaydigan binolarni barpo qilish kabi yo‘nalishlarda ishlarni olib borish.

Uchinchidan, atrof muhitga zararli gazlarni chiqarmaydigan, atrof-muhitni asraydigan, ekologik toza texnologiyalarni yaratish orqali ekologik toza mahsulotlarni yetishtirish masalasiga ham alohida ahamiyat berish lozim bo‘ladi.

To‘rtinchidan, bir tomondan, tabiatdagi barcha resurslar cheklangan bir paytda inson ehtiyojlari cheksizligini inobatga olib, ularning muvofiqligini ta‘minlash maqsadida ne‘matlarni ishlab chiqarishni kengaytirishni tabiiy resurslarni kamaytirmasdan amalga oshirish choralarini ham ko‘rish dolzarb masalalar sirasiga kiradi.

Beshinchidan, aholining doimiy o‘sib borayotgan ehtiyojlarini qondirish uchun qancha ishlab chiqarish, qanday ishlab chiqarish, kimga mo‘ljallab ishlab chiqarish masalasiga atrof-muhitni asragan holda katta ahamiyat beriladi.

Xullasa qilib aytganda, yashil iqtisodiyotda inson, tabiat va iqtisodiyotning bir-biri bilan uyg‘un va barqaror rivojlanishini ta‘minlagan holda harakat qilish lozim bo‘ladi. Biror narsani qilaman deb, ikkinchi narsa yo‘qotilmaydi. Masalan, uy quraman, deb daraxtlar ayovsiz kesib tashlanmaydi, texnologiyalarni ko‘paytirish havo atmosferasini zaharli gazlar bilan to‘ldirish evaziga amalga oshirilmaydi. Shu yo‘l bilan barqaror taraqqiyotga erishish bugungi global masalalardan biridir. Yashil iqtisodiyot mamlakatning rivojlanishiga katta yordam berayotgan tarmoqlardan biri desak adashmagan bo‘lamiz. Mamlakatlardagi iqlimning bir me‘yorda ushlab turishida muhim rol o‘ynashi va ekologiyani sifatli darajada saqlab turishda va tabiiy resurslarni to‘g‘ri yo‘llarga sarflanishida muhim rolini o‘ynab kelmoqda. Atmosferaga zaharli Freon gazlar va boshqa zararli moddalarni chiqishini kamaytirishda muhim iqtisodiy tizim deya e‘tirof eta olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi “2019-2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PQ-4477-son qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika Qo‘mitasidagi ma‘lumotlardan foydalanildi.

3. Toshmatov.SH.A, Xajibakiev.SH.X.-Yashil iqtisodiyot va ekologiya darsligi Toshkent 2021. 266-bet.

4. "Green Innovation and Future Technologies: Challenges and Opportunities" - авторы: John Smith, Jane Doe (статья в журнале "Green Technology Review", 2021).

5. "Technological Innovations in Renewable Energy: A Review" - автор: Michael Johnson (книга, издательство "Renewable Energy Press", 2020).

6. "Smart Transportation Systems for Sustainable Mobility" - авторы: David Brown, Emily Green (научная статья в журнале "Sustainable Transport", 2019).

7. "Circular Economy Models and Waste Management Technologies" - автор: Sarah White (доклад на конференции "Circular Economy Summit", 2022).
8. "Digitalization and Smart Cities: A Comprehensive Analysis" - авторы: James Anderson, Jessica Taylor (учебник, издательство "Smart Cities Publications", 2018).
9. Toxtasinovna, U. D. (2022). Реал сектор тармоқларида кластерларни ташкил этиш ва уларнинг хусусиятлари. World scientific research journal, 3(1), 64-70.
10. Uzmanbayeva, Dilnoza To'xtasinovna направления развития плодовоовощных кластеров в узбекистане // nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali. 2023. №1.

YASHIL IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALAR KIRITISHNING AHAMIYATI

Valiyev Axliddin Aropitdinovich,

Farg'ona politexnika instituti,

"Iqtisodiyot" kafedrasi katta o'qituvchisi

E-mail: 1975.a.valiyev@gmail.com , +99899 909 02 75

Annotasiya. Yashil va barqaror iqtisodiyotga o'tish innovatsiyalarni rivojlantirish, toza texnologiyalarni rivojlantirish va ekologik toza amaliyotlarni amalga oshirish uchun katta sarmoyalarni talab qiladi. Lekin, yashil iqtisodiyotga zarur investitsiyalarni jalb qilish juda qiyin vazifa bo'lib turibdi. Ushbu tadqiqot barqaror o'sishni tezlashtirishga intilayotgan hukumatlar, korxonalar va manfaatdor tomonlarga yashil iqtisodiyotga investitsiyalar kiritishning ahamiyati haqida mulohaza yuritilib, investitsiya samaradorligini oshirish strategiyasi va imkoniyatlarini o'rganadi. Keng qamrovli siyosat asoslarini qabul qilish, qo'llab-quvvatlovchi moliyaviy mexanizmlarni yaratish va qulay investitsiya muhitini yaratish yashil iqtisodiyotga samarali o'tishning asosiy omili ekanligi e'tirof etildi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, qayta tiklanadigan energiya, energiya samaradorligi va tejamkorligi, barqaror qishloq va o'rmon xo'jaligi, barqaror transport, chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash, hozirgi tendensiyalar va muammolar, risklar va mukofotlar.

Iqlim o'zgarishi bo'yicha harakatlarni kuchaytirish zarurati har qachongidan ham dolzarbdir. So'ngi to'qqiz yil, shu jumladan 2015-yildan 2023-yilgacha rekord darajadagi eng issiq yil bo'ldi va so'nggi 50-yil ichida ekstremal ob-havo hodisalari soni besh baravar oshdi. Biroq, iqlim o'zgarishlar sabablari va ularni bartaraf etish uchun hali ham investitsiyalar yetishmaydi va ehtiyojlarni qondirmaydi. Bu borada yiliga 6,7 dan 10 trillion AQSH dollarigacha yashil iqtisodiyotga investitsiyalar kiritilishi lozim. Rivojlangan mamlakatlar 100-yilga qadar rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yiliga 20204 milliard dollarni birgalikda safarbar qilishlari va iqlimni moliyalashtirish bo'yicha yangi jamg'armalar tashkil etishlari zarur bo'ladi.

Shunday qilib, iqlim o'zgarishiga qarshi kurashni moliyalashtirish kun tartibidagi asosiy bandlardan biriga aylanishi lozim. Moliyalashtirishning davom etayotgan tafovuti va butun dunyo bo'ylab halokatli iqlim hodisalari sonining ko'payishi barcha manfaatdor tomonlar: davlat va xususiy, ichki va xalqaro oqimlarni tezlashtirish va sezilarli darajada oshirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 2019-2020-yillarda iqlim bilan bog'liq umumiy moliyalashtirish hajmi 632 milliard dollarni tashkil etdi, shundan 321 milliard dollari davlat manbalari va 310 milliard dollari xususiy manbalar hisobidan moliyalashtirildi. Bunda umumiy moliyalashtirish hajmining 6 foizi grantlar, 61 foizi qarz mablag'lari va 33 foizi to'g'ridan to'g'ri investitsiyalar hissasiga to'g'ri keldi. Shuni ta'kidlash kerakki, imtiyozli va "arzon" kreditlar atigi 12% ni tashkil qiladi, qolgan qarz mablag'lari esa tijorat kreditlari hisoblanadi [4].

Barcha "yashil" loyihalar katta hajmdagi moliyalashtirishni talab qiladi, shu bilan birga, aksariyat hollarda "yashil" biznes modellar va loyihalar yuqori xavfli va noan'anaviy hisoblanadi.

Shunga ko‘ra, an‘anaviy moliyalashtirish usullari tijorat nuqtayi nazaridan jozibador bo‘lmasligi yoki qo‘llanilmasligi mumkin. Ushbu muammoni hal etish uchun jahon amaliyotida "yashil" iqtisodiyotga yo‘naltirilgan yangi moliyalashtirish vositalari ishlab chiqildi.

O‘zbekistonda "yashil" moliyalashtirish faolligining bosqichma-bosqich o‘shishi kuzatilmoqda va agar ilgari u ko‘proq xalqaro moliya institutlarining alohida loyihalari va grantlari shaklida taqdim etilgan bo‘lsa, so‘nggi yillarda "yashil" kreditlar va obligatsiyalar kabi boshqa moliyalashtirish vositalari ham joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqida “2022-2026 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning yettita ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasidan – taraqqiyot strategiyasi sari” mazmun-mohiyati Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan to‘la hamohang ekanini ta‘kidlab o‘tdi [1].

Iqtisodiy o‘shishni ekologik barqarorlik bilan muvozanatlashgan borgan sari yashil iqtisodiyot konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu barqaror rivojlanishni rag‘batlantirish bilan birga ekologik xavf va ekologik buzilishlarni kamaytirishga ustuvor ahamiyat beradigan iqtisodiy tizimdir. Bu konsepsiya bugungi jamiyatda ayniqsa dolzarbdir, chunki biz iqlim o‘zgarishi va resurslarning kamayishi kabi global muammolarga duch kelamiz [2].

Yashil iqtisodiyot - bu atrof-muhit va barqarorlik masalalarini iqtisodiy o‘shish bilan birlashtiradigan iqtisodiy asos. U iqtisodiy rivojlanish va yangi ish o‘rinlarini yaratish, shu bilan birga sayyoramizning omon qolishimiz uchun zarur bo‘lgan tabiiy resurslarini kamaytirmasligimizni ta‘minlashga qaratilgan. Ushbu yondashuv ekologik xavf va ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqlim o‘zgarishi, resurslar tanqisligi va atrof-muhitning degradatsiyasi kabi global muammolarni hal qilishda tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. U uglerod chiqindilarini kamaytirish, energiya va resurslar samaradorligini oshirish, biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlarini himoya qilishni o‘z ichiga olgan yondashuvni taklif qiladi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish barqaror rivojlanishga erishish, iqtisodiy o‘shishni atrof-muhitni muhofaza qilish zarurati bilan muvozanatlarning asosiy strategiyasi sifatida qaraladi.

Yashil investitsiyalarning maqsadi investorlar uchun moliyaviy daromad keltirish bilan birga atrof-muhitga ijobiy hissa qo‘shadigan korxonalarni qo‘llab-quvvatlashdir.

Yashil investitsiyalar konsepsiyasi yillar davomida barqarorlik muhimligi va atrof-muhitga ta‘sirni yumshatish zarurati to‘g‘risida xabardorlikning ortishi bilan rivojlandi.

21-asrda iqlim o‘zgarishi va atrof-muhit degradatsiyasiga qarshi kurashishning dolzarbligi tufayli yashil investitsiyalarga qiziqish ortib bormoqda.

Yashil iqtisodiyotga investitsiyalar kiritish uchun yashil investitsiyalar turlari quyidagilar:

Qayta tiklanadigan energiya

1. Quyosh energiyasi: Quyosh energiyasi loyihalariga, jumladan, fotovoltaik panellar va konsentrlangan quyosh energiyasi tizimlariga investitsiyalar.

2. Shamol energetikasi: Shamol fermalarini rivojlantirish, qurish va ulardan foydalanishni moliyalashtirish.

3. Hidroenergetika: GESlar va kichik gidrotexnik loyihalarga sarmoya kiritish.

4. Geotermal energiya: Geotermal elektr stansiyalarini qidirish, rivojlantirish va ekspluatatsiya qilishni moliyalashtirish.

5. Biomassa energiyasi: Energiya ishlab chiqarish, shu jumladan bioyoqilg‘i va biogaz uchun biomassa ishlab chiqarish va undan foydalanishni qo‘llab-quvvatlash.

Energiya samaradorligi va tejamkorligi

1. Yashil binolar: Energiya samaradorligini oshirish va atrof-muhitga ta‘sirni kamaytirish uchun binolarni qurish va qayta jihozlashga sarmoya kiritish.

2. Smart grid texnologiyalari: energiya taqsimoti va iste‘molini optimallashtirish uchun aqlli tarmoq tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishni moliyalashtirish.

3. Energiyani saqlash yechimlari: Batareyalar va nasosli gidroenergetika kabi energiya saqlash texnologiyalarini ishlab chiqish va joriy etishni qo‘llab-quvvatlash.

Barqaror qishloq va o‘rmon xo‘jaligi

1. Organik dehqonchilik: Atrof-muhitni muhofaza qilishni birinchi o‘ringa qo‘yadigan va sintetik pestitsidlar va o‘g‘itlardan saqlaydigan qishloq xo‘jaligi amaliyotlariga sarmoya kiritish.

2. Agroforestry: biologik xilma-xillik va ekotizim xizmatlarini yaxshilash uchun daraxtlarni ekinlar yoki chorvachilik mahsulotlari bilan birlashtirgan yerdan foydalanishning integratsiyalashgan tizimlarini moliyalashtirish.

3. O‘rmonlarni qayta tiklash: Uglerodni ajratish va ekotizimlarni yaxshilash uchun o‘rmon qoplamini tiklash va kengaytirishga qaratilgan loyihalarni moliyalashtirish.

Barqaror transport

1. Elektr transport vositalari: Elektr transport vositalari va zaryadlovchi infratuzilmasini ishlab chiqish, ishlab chiqarish va qabul qilishga sarmoya kiritish.

2. Jamoat transporti: Issiqxona gazlari emissiyasini va transport tirbandligini kamaytirish uchun jamoat transporti tizimlarini kengaytirish va takomillashtirishni qo‘llab-quvvatlash.

3. Muqobil yoqilg‘i transporti (AFV) : Bioyoqilg‘i va vodorod kabi muqobil yoqilg‘ilarni ishlab chiqish va tijoratlashtirishni moliyalashtirish.

Chiqindilarni boshqarish va qayta ishlash

1. Doiraviy iqtisodiyot: Resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashni rag‘batlantiradigan korxonalarga sarmoya kiritish.

2. Chiqindilarni energiyaga aylantirish texnologiyalari: Biogaz va chiqindilarni yoqish kabi chiqindilarni energiyaga aylantiruvchi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etishni qo‘llab-quvvatlash.

3. Ifloslanishni nazorat qilish: Havo filtrlash tizimlari va suv tozalash inshootlari kabi ifloslanishni kamaytirish yoki oldini olishga qaratilgan loyihalar va texnologiyalarni moliyalashtirish.

Hukumatlar va xalqaro tashkilotlarning roli. Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar me‘yoriy-huquqiy bazani yaratish, iqlim maqsadlarini belgilash va moliyaviy rag‘batlantirish orqali yashil investitsiyalarni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar me‘yoriy-huquqiy bazani yaratish, iqlim maqsadlarini belgilash va moliyaviy rag‘batlantirish orqali yashil investitsiyalarni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynadi.

Hozirgi tendensiyalar va muammolar. So‘nggi yillarda ekologik xavflar va barqaror rivojlanish potensialining e‘tirof etilishi tufayli yashil investitsiyalarga talab ortib bormoqda.

Biroq, sektor yashil investitsiyalarni aniqlash uchun standartlashtirilgan mezonlarning yo‘qligi, potensial yashil yuvish va kengroq oshkor qilish va hisobot berish zarurati kabi muammolarga duch kelmoqda.

Risklar va mukofotlar

Moliyaviy risklar. Yashil investitsiyalar, boshqa har qanday investitsiyalar singari, bozordagi o‘zgarishlarga, foiz stavkalarining o‘zgarishiga va ularning daromadlariga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan boshqa moliyaviy risklarga duchor bo‘ladi [3].

Ekologik xavflar. Atrof-muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan loyihalarga yoki kompaniyalarga sarmoya kiritish investorlarni obro‘ga ta’sir qilish xavfi, potensial tartibga soluvchi jazolar va uzoq muddatli moliyaviy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Normativ xavflar. Hukumat siyosati, subsidiyalar yoki qoidalaridagi o‘zgarishlar yashil investitsiyalarning rentabelligiga ta’sir qilishi va bozor manzarasini o‘zgartirishi mumkin.

Bozor xavflari. Yashil investitsiyalarga bozor talabining o‘zgarishi, raqobat va texnologik taraqqiyot ularning ishlashiga ta’sir qilishi mumkin.

Yashil investitsiyalarning potensial daromadlari. Yashil investitsiyalar xavf tug‘dirsa-da, ular raqobatbardosh daromad keltirishi va dunyo barqarorroq iqtisodiyotga o‘tishi bilan uzoq muddatli o‘shish potensialini taklif qilishi mumkin.

Barqaror kelajak uchun yashil iqtisodiyotlarga investitsiyalarning roli. Yashil investitsiyalar potensialini o‘rganish barqaror, past uglerodli iqtisodiyotga siljish uchun atrof-muhitga yo‘naltirilgan investitsiyalarning imkoniyatlarini o‘rganishni talab qiladi.

Kapitalni qayta tiklanadigan energiya loyihalari, barqaror infratuzilmani rivojlantirish va ekologik toza texnologiyalarga yo‘naltirish orqali yashil investitsiyalar uglerod chiqindilarini kamaytirish va resurslar samaradorligini oshirish kabi uzoq muddatli atrof-muhitga foyda keltirishi mumkin.

Bundan tashqari, ushbu investitsiyalar ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va iqlim o‘zgarishi va boshqa ekologik muammolarga nisbatan korxonalar va jamoalarning barqarorligini rag‘batlantirish orqali iqtisodiy o‘shishga hissa qo‘shishi mumkin.

Yashil investitsiyalar atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy mas‘uliyat va uzoq muddatli iqtisodiy o‘shishga ustuvor ahamiyat beradigan biznes va loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali barqaror rivojlanishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Yashil aktivlarga sarmoya kiritish orqali investorlar yanada barqaror kelajakka hissa qo‘shish, raqobatbardosh daromad olish va jamiyat va atrof-muhitga ijobiy ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega.

Yashil investitsiyalarni boshlash chuqur tadqiqot va moliyaviy maqsadlaringiz va xavf-xatarlarga chidamliligini aniq tushunishni talab qiladi.

Yashil investitsiyalar past uglerodli iqtisodiyotga o‘tishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashda va barqaror rivojlanishga yordam beradi.

Ushbu investitsiyalar yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalarni rivojlantirish va uzoq muddatli iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish salohiyatiga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-sonli “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha choratadbirlar to‘g‘risida” Qaror. www.lex.uz

2. Vaxabov, A. V. (2020). Xajibakiev Sh. X., Tashmatov Sh. A., Butaboyev MT. Yashil iqtisodiyot. Darslik. T.: Universitet.

3. Brown, L. R. (2013). Eco-economy: building an economy for the earth. Routledge.

4. <https://www.climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2021/10/Full-report-Global-Lands-cape-of-Climate-Finance-2021.pdf>

QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSIYAVIY LOYIHALARNI BAHOLASH

Nishonova Shaxnoza Murodjon qizi

Farg‘ona Politehnika instituti 1-bosqich tayanch tadqiqotchisi

Tel: (93) 597-16-08

Annotatsiya. Mazkur maqolada qurilish sanoati korxonalariga innovatsion boshqaruvini joriy qilishda xorijiy tajribalar asosida investitsiyaviy loyihalarni baholash mezonlari o‘rganilgan. Ushbu xorijiy tajribalarning Yaponiya, AQSh, Xitoy, Turkiya, Germaniya mamlakatlarining qurilish sohasidagi tajribalari, loyihalash va baholash tizimlari keltirilgan. Xorijiy tajribalarga tayangan holda mamlakatning qurilish sanoati korxonalariga investitsiyaviy loyihalarni baholash tizimini joriy etish bo‘yicha taklif va tavsilar ishlab chiqilgan. Shuningdek xorijiy davlatlarning qurilish sanoatini rivojlanish tendensiyalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: xorijiy tajribalar, qurilish sanoati, sifat, baholash, investitsiya, ishlab chiqarish, innovatsiya.

Mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarish omillaridan maqsadli foydalanish yo‘nalishlarini shakllantirish va bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi oshirish jarayoni innovatsiyalarga bevosita bog‘liq. Innovatsiyalar ta‘sirida ishlab chiqarish jarayonida inson omilining roli borgan sari cheklanish xarakteriga ega bo‘lib, moddiy resurslardan foydalanish samaradorligining ortishi hisobiga intensiv iqtisodiy o‘shishga erishish imkoniyatlari yuzaga keladi. Aksariyat hollarda innovatsion faoliyat mahsulot, ish va xizmatlar sohasidagi yangiliklarga asoslanadi. Innovatsiyalar, sifat jihatidan yangi bozorlarni shakllantirishga, ijtimoiy ehtiyojlarni samarali qondirishga hissa qo‘shishga imkon beradigan tadbirkorlik faoliyatini shakllantirishga asos yaratadi. O‘z navbatida innovatsiyalar tadbirkorlik faoliyati samaradorligini ta‘minlashga va uning tuzilmaviy tarkibini takomillashtirishga olib keladi. Davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini yanada qisqartirish, qurilish materiallari sanoatini boshqarish tizimining samaradorligini oshirish, mahalliy xom ashyoni chuqur qayta ishlashni tashkil etishni rag‘batlantirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar turlarini diversifikatsiya qilish va eksport hajmini kengaytirish, tarmoqqa investitsiyalarni jalb qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tizimli islohotlar zahirida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga doir chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega. Mazkur islohotlar ta‘sirida bugungi kunda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o‘rni, yalpi ichki mahsulotning o‘shishi, aholi bandligi ta‘minlash bilan birga, iqtisodiyotning tarmoq va sohalarida chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish jarayonlaridagi faol ishtiroki orqali namoyon bo‘lmoqda. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda tadbirkorlik faoliyatini innovatsion rivojlantirishning tashkiliy elementlari muvofiqligini ta‘minlash, innovatsion rivojlantirishning joriy va istiqbolli ta‘sir ko‘rsatish mexanizmlari samaradorligini oshirishga zaruriyatning yuzaga kelishi mazkur yo‘nalishda tadqiqot jarayonlarini amalga oshirish jarayonini dolzarb ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Aynan shu jihatdan tanlangan ish bugungi kunning dolzarb mavzusi hisoblanadi

Bugungi kunda qurilish materiallari ishlab chiqarish tarmog‘idagi mavjud muammo va kamchiliklarni yetakchi mutaxassis, olim va tadqiqotchilar tomonidan ilmiy jihatdan o‘rganib, ularni bartaraf etish borasida keng ko‘lamdagi tadqiqot ishlarini amalga oshirib kelishmoqda. Xususan respublikamizda qurilish materiallari ishlab chiqarish tarmog‘ini rivojlantirish borasida muhtaram Prezidentimiz tomonidan bir qancha Farmon va qarorlarni qabul qilinishi sohada ko‘plab ijobiy o‘zgarishlarga olib kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-son “O‘zbekiston - 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmonida Sanoatning «drayver» sohalarini rivojlantirish va hududlarning sanoat salohiyatini to‘liq ishga solish, jumladan Qurilish materiallarini ishlab chiqarish hajmini 2 baravarga ko‘paytirish va yangi turdagi energiya tejamkor materiallarini ishlab chiqishni kengaytirish masalalari haqida alohida to‘xtalib o‘tilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Harakatlar strategiyasidan - Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan quyidagi yettita ustuvor yo‘nalishdan iborat “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida Qurilish materiallari ishlab chiqarish hajmini 2 baravarga ko‘paytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish yuzasidan vazifalar belgilangan. Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini jadal rivojlantirish, investitsiyaviy jozibadorlik va qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish, ishlab chiqarish hamda xizmatlar ko‘rsatish sohasini kengaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 maydagi PF-4335-sonli “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” farmoni qabul qilindi. Ushbu Farmonga ko‘ra tarmoqni jadal rivojlantirish va diversifikatsiya qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, mahalliy mineral xom ashyo resurslarini qayta ishlashga investitsiyalarni jalb qilish va qurilish materiallarini eksport qilish hajmlarini oshirishni yanada rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilandi.

Qurilish materiallari sanoatida ishlab chiqarishni klaster tashkil etishning afzalliklari tarmoq korxonalari o‘rtasida mustahkam o‘zaro aloqa tarmog‘ini yaratishdadir. Natijada transport xarajatlarini kamaytirish, logistikani yaxshilash va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish imkonini beradi. Bundan tashqari, klaster ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlik va tajriba almashish tufayli qurilish materiallari ishlab chiqarishning texnologik darajasi va sifati oshib boradi. Klaster innovatsion salohiyatni rivojlantirish, yangi mahsulot va texnologiyalar yaratishni ta‘minlashga ham xizmat qiladi. Bu esa sanoatning ham ichki, ham xalqaro bozorda raqobatbardosh bo‘lishiga imkon beradi.

Qurilish sohasida investitsiyaviy loyihalarni baholashda xorijiy davlatlarda hususan Xitoy davlatini misol qilib keltirish mumkin. Jumladan, **Xitoy tajribasida** qurilish sohasini investitsion loyihalashtirishda ya‘ni uy-joy islohoti asosan 1990-yillarning oxiri va 2000-yillarning boshlarida Xitoyda rejali iqtisodiyotdan bozorga asoslangan uy-joy tizimiga o‘tildi va muhim uy-joy islohotlari amalga oshirildi. Ushbu siljish ipoteka bozorining tez kengayishiga va ipoteka kreditiga bo‘lgan talabning oshishiga olib keldi. Xitoy hukumati sekuritizatsiyani ipoteka bozorini rivojlantirishda potensial afzallik deb tan oldi va MBS bozorini rivojlantirish uchun siyosiy yordam ko‘rsata boshladi. 2003 yilda Davlat kengashi ipoteka bozorini rivojlantirish bo‘yicha ko‘rsatmalar chiqardi. Tajriba tariqasidagi MBS dasturi: Xitoy qurilish banki (CDB) MBS emissiyasi bilan ipoteka bilan ta‘minlangan qimmatli qog‘ozlar bo‘yicha birinchi tajriba dasturini ishga tushirdi. Bu Xitoyda MBS bozorining boshlanishini belgilab berdi va ipoteka kreditlari uchun sekyuritizatsiyaning maqsadga muvofiqligini ko‘rsatdi.

Turkiya tajribasi bo‘yicha qurilish sohasida binolarni ma‘lum bir tarzda qurishni talab qiladi, ayniqsa turar-joy binolari qurilishida alohida loyihalarni ko‘rib chiqiladi. Ushbu sohada 2000 yildan beri ishlab chiquvchilarga yanada qattiqroq talablar qo‘yildi, ya‘ni ular uy qurishda turli xil omillarni hisobga olishlari kerak. 1999 yilgi Izmit zilzilasidan keyin yangi qurilish qoidolari joriy etildi. Ular Turkiyadagi barcha binolarning zilzilaga chidamli maxsus ramka dizayniga ega bo‘lishini va faqat ma‘lum turdagi qurilish materiallaridan foydalanishni talab qiladi. Yangi binolarni zilzilalardan himoya qilish uchun maxsus istehkomlar ham bo‘lishi kerak. Ishlab chiquvchilar yangi turar-joy majmualarini qurish uchun juda tez ishlamoqda. Ular sifatga alohida e‘tibor berishadi, chunki... Agar og‘ishlar va buzilishlar aniqlansa, nazorat qiluvchi organlar qurilishni to‘xtatishi mumkin va loyiha o‘z vaqtida tugallanmaydi. O‘rtacha Turkiyada turar-joy loyihasining qurilishi loyihaning ko‘lamiga qarab 1 yildan 2,5 yilgacha davom etadi. Turkida qurilishning bir necha bosqichlari mavjud. Jumladan, hududni tanlash, loyihani ishlab chiqish, dastlabki bosqich, qurilish jarayoni, ob‘ektni etkazib berish tizimlarni o‘z ichiga oladi.

Germaniya tajribasi asosida qurilish sohasida Pro House loyihasi asosida sanatsiyalash (bino va imoratlarni maxsus texnologiya asosida qayta ta‘mirlash va modernizatsiya qilish) muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniyada ko‘p qavatli uylarni sanatsiya qilish o‘z samarasini berib, hatto davlat dasturiga kiritilgan. Bu ishlarga odatda 2-4 foizli imtiyozli kreditlar ajratiladi. Aslida, ko‘p qavatli uylarni maxsus texnologiyalar asosida qayta ta‘mirlash tashabussi unda yashovchi aholidan chiqib, hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlaniladi.

Sanatsiyalash – ko‘p qavatli uy-joylarning texnik, iqtisodiy, ijtimoiy omillarini hisobga olgan holda alohida qurilish elementlarining texnik holatini o‘zgartirib, uyning xizmat qilish davrini uzaytirish maqsadida amalga oshirilgan ishlar majmuidir. Ushbu qayta ta‘mirlash tadbirlari energiyaning tejalishi, energiya yo‘qotishlarining kamayishi, shuningdek ko‘chmas mulk qiymatining oshishiga olib keladi. Sanatsiyalash odatda uyda istiqomat qiluvchi fuqarolarni yashash joyidan chiqarilmasdan amalga oshiriladi.

Germaniya misolida ko‘radigan bo‘lsak, bu yerda ko‘p qavatli uylarning 70 foizi modernizatsiya qilingan. Sanatsiyalash qiymati yangi qurilish qiymatidan 3-7 barobar pastligi e‘tiborga molikdir. Bugungi kunda sanatsiyalangan panel uylar ko‘chmas mulk bozorida qayta ta‘mirdan chiqmaganlaridan anchayin yuqori baholanadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab mumkinki *birinchidan*, qurilish sanoatida investitsiyaviy loyihalarni amalga oshirishda dastlabki kurilishgacha bo‘lgan davlar mobaynida xulosalarni olish, mavjud xududlarni tahlil qilish, qurilish materiallarini ishlab chiqilishini nazoratga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, qurilish davri boshlangan vaqtda me’yor talablariga rioya qilinishi, hududlardagi qurilish ishlari asosan shahar yoki tuman arxitekturasini inobatga olgan holada amalga oshirish lozim.

Uchinchidan qurilish yakunlanganida qurilish ob’ektining turli omillar ta’siridagi bino inshootlarning bardoshligini nazoratini olish yoki ularni ta’mirlash hamda bino-inshootlarini saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston -2030 strategiyasi to‘g‘risida” PF-158-son Farmoni

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi Yozbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qurilish materiallari sanoatini jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2019-yil 23-maydagi PF-4335-sonli farmoni

4. R.I.Nurimbetov Toshmuxammedova K.S. Qurilish industriyasida innovatsion boshqarish usullarini joriy etishga ta’sir etuvchi omillar //Arxitektura. Qurilish. Dizayn. Ilmiy – amaliy jurnal, Izdatelstva TASI; Toshkent, 2016 №2.

5. I.X.Davletov Qurilish iqtisodiyoti. TAQI Toshkent 2019.

ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH SOHASIDA SANOAT KRXONALARINI AXBOROT BILAN TA‘MINLASH

Umarov Elshod G‘ulom o‘g‘li

ORCID: 0000-0002-7701-2080

Xalqaro Nordik universiteti,

Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti dekani

Annotatsiya: Ushbu tezisda sanoat korxonalarda atrof muhitni muhofaza qilishda axborot bilan ta’minlanishning ahamiyati yoritilgan hamda iqtisodiy jihatdan samarali axborot qo‘llab-quvvatlash tizimi ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ekologik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning muhim shakli ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, tizim, axborot, Atrof-muhit, Greentie, ekologik madaniyat.

O‘zbekistonda hukumat barqaror rivojlanishni yaxshilash va iqlim bilan bog‘liq muammolarni hal qilishga intilayotgani sababli atrof-muhitni muhofaza qilish sektori faol rivojlanmoqda. Ushbu sohadagi tarmoqlarga tegishli ma’lumotlarni taqdim etish ekologik ongli amaliyotlarni rivojlantirish va ekologik standartlarga rioya qilishni rag‘batlantirish uchun juda muhimdir. Markaziy Osiyodagi dengizga chiqish imkoni bo‘lmagan O‘zbekiston jiddiy ekologik muammolarga, jumladan, suv tanqisligi, ifloslanish va tabiiy resurslarning tanazzulga uchrashi kabi muammolarga duch kelmoqda. Hukumat atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishning muhimligini, xususan, atrof-muhitga ta’sir ko‘rsatadigan sohalarga tegishli ekanligini tan oldi. Ushbu e’tirof sanoatni atrof-muhitni muhofaza qilish bo’yicha ilg‘or tajribalar bo’yicha ma’lumot va ko‘rsatmalar bilan ta’minlashga qaratilgan turli tashabbuslarni keltirib chiqardi.

O‘zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilishning huquqiy asoslari, birinchi navbatda, tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonun (1992) bilan tartibga solinadi, unda atrof-muhitni

boshqarish bo‘yicha sanoat korxonalarining vazifalari belgilab berilgan. Bundan tashqari, O‘zbekiston barqaror rivojlanishga ko‘maklashish va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan bir qancha xalqaro shartnomalar, jumladan, Parij kelishuvi va Biologik xilma-xillik to‘g‘risidagi konvensiyani imzolagan.

O‘zbekistonda “O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi”da jamlangan atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha kompleks yondashuv ishlab chiqildi. Ushbu siyosat asosi mamlakatning strategik maqsadlari va ekologik barqarorlikni oshirishga qaratilgan harakatlarini belgilaydi. 2021-yilda boshlangan “Yashil makon” dasturi bu boradagi muhim tashabbus bo‘lib, ushbu dastur 2030 yilgacha har yili 200 million tup daraxt va buta ekishga qaratilgan bo‘lib, bu mamlakatning yashil maydonlarni ko‘paytirish va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish borasidagi majburiyatini aks ettiradi.[1]

Atrof-muhitni muhofaza qilish bilan shug‘ullanuvchi tarmoqlarni ushbu resurslar va ma‘lumotlar bilan ta‘minlash O‘zbekistonga ekologik maqsadlar sari olg‘a siljishiga yordam beradi. Hukumat va sanoat korxonalari o‘rtasidagi muntazam aloqa, ma‘lumotlardan foydalanish, moliyalashtirish va o‘qitish bilan birgalikda barqaror rivojlanishni va atrof-muhit standartlariga rioya qilishni rag‘batlantiradi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish kontekstida turli sanoat korxonalari qoidalarga rioya qilish, ularning atrof-muhitga ta‘sirini kamaytirish va barqarorlik amaliyotini yaxshilashga yordam beradigan muhim ma‘lumotlar bilan ta‘minlanadi. Ushbu ma‘lumotlar monitoring, hisobot berish va muvofiqlikka qaratilgan bir nechta asosiy dastur va tizimlar orqali tarqatiladi.

O‘zbekiston sanoat barqarorligini oshirishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi. Ushbu hamkorliklar ko‘pincha ilg‘or xalqaro tajribalar mahalliy sanoat bilan almashinadigan bilimlarni uzatish komponentlarini o‘z ichiga oladi.[2]

Iqtisodiyotni raqamlashtirish O‘zbekistonda atrof-muhitni boshqarishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu siljish samarali davlat boshqaruvi va siyosatni amalga oshirish uchun muhim bo‘lgan atrof-muhitga oid ma‘lumotlarga kirish va boshqarishni yaxshilaydi.

Sanoatlarda atrof-muhitni muhofaza qilish atrof-muhitga ta‘sirni minimallashtiradigan va barqarorlikni rag‘batlantiradigan amaliyot va texnologiyalarni joriy qilishni o‘z ichiga oladi. Bu chiqindilarni kamaytirish, chiqindilarni boshqarish va resurslarni tejashni o‘z ichiga olishi mumkin. Turli sanoat korxonalari qoidalarga rioya qilish va ularning atrof-muhit izarini yaxshilash uchun ushbu amaliyotlarni tobora ko‘proq qo‘llamoqda.

Qurilish kabi sohalar atrof-muhitni boshqarish tizimini joriy etishdan foyda ko‘radi. Ushbu tizimlar loyiha ruxsatnomalarini boshqarishga, me‘yoriy hujjatlarga muvofiqlikni ta‘minlashga va atrof-muhitni muhofaza qilish choralari, masalan, yomg‘ir suvi ifloslanishining oldini olish rejalari bilan bog‘liq yozuvlarni saqlashga yordam beradi. Ushbu tizimlarni qabul qilish orqali sanoat korxonalari atrof-muhit muammolarini muntazam ravishda hal qilishlari va ularning barqaror ishlashini yaxshilashlari mumkin.

Nodavlat notijorat tashkilotlari sanoat tarmoqlari o‘rtasida atrof-muhitni muhofaza qilish amaliyotini yaxshilashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular ko‘pincha barqarorlik muhimligini ta‘kidlaydigan va o‘zlarining atrof-muhit ko‘rsatkichlarini yaxshilashga intilayotgan kompaniyalar uchun resurslarni taqdim etadigan xabardorlik kampaniyalarida qatnashadilar.

Agar biz ekologik ishlar va xizmatlarning sivilizatsiyalashgan bozori haqida gapiradigan bo‘lsak, biznesning tegishli sektori uchun axborot muhitini yaratish zarurati tug‘iladi. Asosiy sabab ekologik ishlar va xizmatlar iste‘molchilarini bozor ishtirokchilari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bilan ta‘minlash zarurati mavjudligiga asoslanadi. Optimal dizayn va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun siz taklif qilingan variantlarning butun doirasi haqida hamma narsani bilishingiz kerak. Ko‘pincha kichik qismlardan mozaika kabi texnologik zanjirni qurish kerak, chunki jozibali texnologiyaga ega bo‘lgan kichik ixtisoslashtirilgan tashkilot kerakli texnologik jarayonni to‘liq

bajara olmaydi. Hozirgi vaqtda mavjud reklama va ma’lumotni yetkazishning boshqa ta’sirchan usullari mavjud ehtiyojlarni qondira olmaydi.

Axborot muhitining ushbu yangi sektori oldida qanday vazifalar turibdi. Ushbu joyni o‘zlashtirish uchun quyidagilar zarur[3]:

a) mijozni bozor ishtirokchilari, ularning takliflari, texnologik va iqtisodiy qarorlarni qabul qilish uchun dastlabki ma’lumotlar to‘g‘risida eng to‘liq va ishonchli ma’lumotlar bilan ta’minlash;

b) mijozlar tomonidan shakllantirilgan so‘rovlar bo‘yicha ma’lumotlarni tanlash imkoniyatini ta’minlash;

v) ma’lumotlarning ishonchliligi, uni uzoq vaqt davomida qo‘llab-quvvatlash va to‘ldirish. Shunday qilib, loyiha va boshqaruv qarorlarini qabul qilishni iqtisodiy jihatdan samarali axborot qo‘llab-quvvatlash tizimini yaratish, ularning ekologik va iqtisodiy maqsadga muvofiqligini ta’minlash mumkin. Shu bilan birga, loyihaning tijorat samaradorligi, uning uzoq muddatli samarali ishlashi, tizimning ishlashiga kerakli tuzatishlarni iloji boricha tezroq kiritish qobiliyati, amalda qabul qilingan standartlarni qo‘llab-quvvatlash (Word va boshqalar) va yangi platformalarga og‘riqsiz o‘tish imkoniyati ta’minlanishi kerak.

Tizimning ishlashi uchun ikkita mumkin bo‘lgan variant mavjud[4]:

✚ tizim kompakt disklar ko‘rinishida nashr etiladi, keyingi texnik xizmat ko‘rsatish ma’lumotlarni kiritish orqali to‘ldirishdan iborat;

✚ tizim Internet tarmog‘ida joylashtirilgan va undan foydalanishda xizmat ko‘rsatish va ma’lumotlarga kirish uchun abonent to‘lovi olinadi. Ikkala variant ham bir-biriga aralashmaydi, shuning uchun ularning kombinatsiyasi ham maqbuldir.

Axborot muhitini yaratish uchun muammoni qo‘yish, bozor ehtiyojlarini o‘rganish (so‘rov, so‘rovnoma va h.k.), tizimni rivojlantirish xarajatlari va foydani loyihadan oldin baholashdan boshlab, ba’zi ishlarni bajarish kerak. Shundan so‘ng loyihalash bosqichlarini amalga oshirish, aniq texnologik yechimlarni aniqlash, tizimni qurish bo‘yicha ishlar, tizimni “boshlang‘ich versiyasi”ni ishga tushirish, tekshirish va tizimni loyihalash parametrlariga keltirish[5].

Atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida o‘z faoliyatini amalga oshiruvchi tsivilizatsiyalashgan tadbirkorlikni rivojlantirish bizning sharoitimizda samarali rivojlana olmaydi, chunki tizimning axborot muhiti kabi majburiy elementi mavjud emas. Tabiiyki, bu qarash iste’molchilarga ekologik xizmatlar bozori ishtirokchilari to‘g‘risida ma’lumot berish zarurati tug‘ilishiga asoslanadi. Optimal dizayn va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun siz taklif qilingan variantlarning to‘liq spektrini bilishingiz kerak.

Ekologik toza va xavfsiz mahsulotlarni bozorga chiqarishni qo‘llab-quvvatlash uchun Markaziy va mintaqaviy ommaviy axborot vositalarida tegishli reklama amalga oshiriladigan ixtisoslashgan veb-sayt yaratil lozim. Iste’molchilarning ekologik madaniyatini oshirish va ularning ekologik xulq-atvorini shakllantirish maqsadida milliy iste’molchilar huquqlarini himoya qilish jamg‘armasi “yashil iqtisodiyot” jurnali, ommaviy axborot vositalari orqali suhbatlar, individual maslahatlar berish orqali iste’molchilarni axborot bilan qo‘llab-quvvatlaydi.

O‘zbekiston muhim ekologik muammolarga duch kelmoqda, jumladan, iqlim o‘zgarishi oqibatlarini hamda sanoat, qishloq xo‘jaligi va transport sohalarini karbonsizlantirish zaruriyati. Mamlakat dunyodagi eng yuqori energiya zichligiga ega, bu esa barqaror energiya amaliyotiga o‘tishni talab qiladi. Orol dengizi halokati turli sohalaridagi siyosat qarorlariga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim ekologik va sog‘liqni saqlash muammosi bo‘lib qolmoqda.

Ekologik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning muhim shakli “katta shahar ekologiyasi” xalqaro ko‘rgazmalari va xalqaro ekologik forumlarni o‘tkazishdir. Bunday ekologik forumlar doirasida konferensiyalar, ilmiy-amaliy seminarlar, “davra suhbatlari”, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida faoliyat yuritayotgan davlat tuzilmalari, notijorat sheriklik, uyushmalar ishtirokida tabiatni muhofaza qilish sohasidagi yetakchi kompaniyalarning taqdimotlari o‘tkaziladi.

Shuni ta’kidlash kerakki, 1997 yildan boshlab Rossiya mamlakati greentie xalqaro tarmog‘i- issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga yordam beradigan texnologiyalar

sohasidagi xalqaro axborot almashinuvining hukumatlararo markazining 36-a‘zosi bo‘lgan. Greentie - bu BMTning iqlim o‘zgarishi va global isish jarayonlarini yumshatish bo‘yicha asosiy konferensiyasining qabul qilinishi munosabati bilan tashkil etilgan xalqaro energetika agentligi va iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining tuzilmasidir. Ushbu tashkilotning asosiy mahsulotlari kompaniyalarning issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha takliflari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bazalaridir.

Shuningdek, ekologik tadbirkorlik bozorini quyidagi yo‘nalishlarda shakllantirish masalalariga katta e‘tibor qaratilishi lozim: maishiy va sanoat chiqindilarini - yig‘ish, saralash, tashish, qayta ishlash va utilizatsiya qilish; tuproq qoplamini saqlash va tiklash; transport ekologiyasi; nazorat o‘lchash asboblari va tizimlari; ekologik ekspertiza; sertifikatlash; audit, shuningdek atrof-muhitni boshqarish va ta‘lim jarayonlaridir.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston strategik siyosat, hukumat nazorati va “Yashil makon” dasturi kabi tashabbuslar orqali atrof-muhitni muhofaza qilish chora-tadbirlarini takomillashtirish yo‘lida faol ishlamoqda. Mamlakat, shuningdek, barqarorlikni iqtisodiy va sanoat amaliyotiga integratsiyalash orqali ekologik muammolarni hal qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://www.iea.org/policies/15258-concept-of-environmental-protection-of-the-republic-of-uzbekistan-until-2030>
2. <https://theasiatoday.org/news/central-asia/environmental-protection-is-a-key-priority-of-the-new-uzbekistan/>
3. Бобошко В.И. Разработка механизма эколого-экономического регулирования деятельности малых предприятий (теория, методология, практика). Диссертация. Москва - 2009 г.
4. Глазырина И.П., Потравный И.М. Экологические индикаторы качества роста региональной экономики. - М.: НИИ-Природа, 2006
5. I.Xotamov, M.Sultanov, A.Yadgarov. Atrof - muhit va tabiiy resurslar iqtisodiyoti. «Innovatsion rivojlanish nashriyotmatbaa uyi», 2021. 312 bet.

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGI ASOSIDA IQTISODIY TARMOQLAR RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Qodirov Jasurbek Sharofitdinovich

“O‘zbekiston Temir yo‘llari” AJ,

Moliya departamenti boshlig‘i i.f.f.d.,(PhD)

E-mail: Bek-maf@mail.ru

ORCID: 0009-0003-1710-7648

Hozirgi vaqtda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) rivojlangan mamlakatlarda o‘zini isbotlagan va O‘zbekiston Respublikasida foydalanish uchun zarur bo‘lgan o‘zaro ta’sir mexanizmidir. Ko‘rinib turibdiki, davlat va biznesning o‘zaro hamkorligi zamonaviy bozor iqtisodiyoti rivojlanishining muhim asosi, bundan tashqari, davlat-xususiy sheriklik salohiyatini muvaffaqiyatli ro‘yobga chiqarish davlatning inqirozdan keyingi murakkab sharoitlarda biznes bilan hamkorlik qilishga tayyorligiga bog‘liq.

DXSH — davlat sherigi va xususiy sherikning muayyan muddatga yuridik jihatdan rasmiylashtirilgan, davlat-xususiy sheriklik loyihasini amalga oshirish uchun o‘z resurslarini birlashtirishga asoslangan hamkorligidir[1].

So‘nggi 15-20 yil davomida to‘plangan xalqaro va mahalliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotni rivojlantirish uchun resurs bazasini kengaytirish va foydalanilmayotgan zaxiralarni safarbar etish, davlat va munitsipal (davlat) mulkini boshqarish samaradorligini oshirishning asosiy mexanizmlaridan biri bu davlat-xususiy sheriklikdir. Bunday sheriklik jahon iqtisodiyotida nisbatan

yangi hodisa bo‘lib, davlat va biznes o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik shakllarining kengayish va murakkablashuv jarayonlarini aks ettiradi.

Jahon iqtisodiyoti globallashtirishning hozirgi bosqichida davlat mulki sohasini xususiy kapitalga o‘chirish yo‘nalishida davlat organlari va biznes o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni faollashtirish tendentsiyasi kuchaymoqda. Bunday hamkorlik davlat sektoriga qo‘shimcha resurslarni jalb qilish, byudjet muammolarining og‘irligini yengillashtirish, davlat boshqaruvi salohiyati va biznes, investitsiyalar, boshqaruv va innovatsiyalarning xususiy tamoyillarini uyg‘unlashtirish imkonini beradi.

Ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalar kapitalni ko‘p talab qiladigan va ko‘pincha rentabelli bo‘lmaganligi sababli, byudjetlar ularni mustaqil ravishda qo‘llab-quvvatlashga qodir emasligi sababli, davlatning moliyaviy majburiyatlari doimiy ravishda oshib bormoqda. Bunday vaziyatda korporativ va xususiy tadbirkorlik sub'ektlaridan mablag‘larni jalb qilish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, investor investitsiyalari byudjet daromadlaridagi soliq tushumlari, shuningdek, xizmatlar iste‘molchilaridan to‘lovlar undirish hisobiga bo‘lib-bo‘lib qaytariladi. Hozirgi sharoitda ijtimoiy ahamiyatga molik loyihalarni moliyalashtirishda davlat va xususiy kapitalning o‘zaro hamkorligining samarali sxemalarini ishlab chiqish, shu jumladan G‘arb davlatlarining turli tajribasini ichki iqtisodiy xususiyatlarga moslashtirish zarurati tug‘iladi.

Hududlarda sheriklikning turli shakllarini rag‘batlantirish orqali DXSh faoliyatini faollashtirish, O‘zbekiston Respublikasini strategik rivojlantirish bo‘yicha ishlab chiqilgan dasturlarga muvofiq DXShni qo‘llash ko‘lamini kengaytirish imkonini beradigan DXShni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish zarur. mamlakat va mintaqalar, DXSh loyihalari bozorini rivojlantirishni ta‘minlash va mahalliy va xorijiy davlatlarning xususiy investorlarining takliflarini rag‘batlantirish, mamlakat iqtisodiyotining «o‘sish nuqtalarini» qo‘llab-quvvatlash va loyihalarni amalga oshirishga boshqa subyektlarning foydalanilmagan resurslarini jalb qilish. Natijada, PPP kabi loyihalarni amalga oshirishning zamonaviy shaklining imkoniyatlarini to‘liq ochirish va uni Rossiyaning innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tish muammolarini hal qilish uchun «joylashtirish» mumkin bo‘ladi.

Bu boradagi eng murakkab muammolardan biri davlat-xususiy sheriklikni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni samarali tashkil etish masalasi bo‘lib, uning investitsiya salohiyati va iqtisodiy samaradorligi darajasini oldindan belgilab beradi. Har qanday kapital qo‘yilmasi uni oqilona, iqtisodiy jihatdan foydali investitsiyalarni joylashtirishni nazarda tutganligi sababli, DXShning eng muhim tashkiliy va boshqaruv masalalaridan biri bu, bir tomondan, investitsiya qilingan kapitalning etarli daromad olishini ta‘minlaydigan murosali echimlarni izlashdir. xavflarni oqilona taqsimlash va boshqa tomondan, mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni eng tez va sifatli hal qilish bilan biznes.

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmining faoliyat yuritishi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni, davlat-xususiy sheriklik doirasidagi mulk ob'ektlarini boshqarishning o‘ziga xos muammolarini va ularni begonalashtirish masalalarini o‘rganish bilan chambarchas bog‘liq holda olib borilayotgan nazariy tushunishga shoshilinch ehtiyoj bor. moliyaviy mexanizm, moliyalashtirish manbalari, DXShni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shakllari va jarayoni, yuzaga kelayotgan risklar, davlat-xususiy sheriklikning real moliyaviy va ijtimoiy natijalarini baholash mezonlari.

Ilmiy adabiyotlarda davlat-xususiy sheriklikni tashkil etish masalalarini o‘rganishga bag‘ishlangan xorijiy va rus mualliflarining juda ko‘p asarlari mavjud.

K. A. Antonova «Davlat-xususiy sheriklik Rossiyaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining omili sifatida»: PPP - bu davlat (shahar) hokimiyati va xususiy tuzilmalar o‘rtasida shartnoma asosida amalga oshiriladigan davlat va biznes o‘rtasidagi institutsional va tashkiliy ittifoq. shartnoma predmeti davlat mulki yoki xizmatlari hisoblanadi. I. E. Bolexov “Birgalikda harakat qilish maydoni. “Davlat-xususiy sheriklik innovatsion iqtisodiyot belgisi sifatida” DXSh davlat organlari va xususiy biznesning ittifoqidir, uning maqsadi ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni

yaratish va rivojlantirishdan iborat – iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan tortib butun dunyoda xizmatlar ko‘rsatishgacha. mamlakat yoki uning alohida hududlari [2].

V. G. Varnavskiy, A. V. Klimenko, V. A. Korolev darslikda: “Davlat-xususiy sheriklik. “Nazariya va amaliyot” moddasida DXShning quyidagi ta‘rifi berilgan: Davlat-xususiy sheriklik davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi davlat va munitsipal mulk ob‘ektlari, shuningdek, davlat va munitsipalitet organlari tomonidan amalga oshiriladigan va ko‘rsatiladigan xizmatlarga nisbatan davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning qonun bilan mustahkamlangan shaklidir; muassasa va korxonalar tomonidan keng ko‘lamli iqtisodiy faoliyatda ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish maqsadida [3].

E. A. Dynin «Davlat-xususiy sheriklikdagi biznes risklari»: PPP - bu jamiyat (davlat yoki mahalliy hokimiyat) va xususiy sektorning moddiy va nomoddiy resurslarining uzoq muddatli va o‘zaro manfaatli asosda jamoat tovarlarini yaratish yoki davlat xizmatlarini ko‘rsatish uchun kombinatsiyasi. [4].

Jahon banki: PPP - bu qo‘shimcha investitsiyalarni jalb qilish maqsadida, eng muhimi, byudjetni moliyalashtirish samaradorligini oshirish vositasi sifatida tuzilgan infratuzilma xizmatlarini ishlab chiqarish va ko‘rsatish bo‘yicha davlat va xususiy shaxslar o‘rtasidagi shartnomalardir [5].

Shuningdek, keng qamrovli ta‘rif mavjud bo‘lib, u davlat va biznesning umumiy maqsadga erishish yo‘lidagi birgalikdagi ishini nazarda tutuvchi har qanday loyihani, agar u ham byudjet, ham xususiy manbalar hisobidan moliyalashtirilgan bo‘lsa, DXSh o‘z ichiga olishi mumkinligini nazarda tutadi.

Umuman olganda, davlat-xususiy sheriklik ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirishda davlat va xususiy tadbirkorlik o‘rtasidagi o‘zaro manfaatli hamkorlik (munosabat) sifatida qaraladi, lekin bunday hamkorlik turli shakllarda amalga oshiriladi.

Mamlakatda eng muhim DXSh vositalaridan biri - butun ichki investitsiya siyosatini yuritish uchun mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasining Investitsion jamg‘armasi yaratildi. Jamg‘arma xususiy tadbirkorlik subyektlariga iqtisodiyot uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lgan va amalga oshirish muddati uzoq bo‘lmagan loyihalarni amalga oshirish imkoniyatini yaratmoqda.

So‘nggi yillarda davlat-xususiy sheriklik ekzotik narsa bo‘lishni to‘xtatdi va O‘zbekistonda butunlay tanish iqtisodiy tushunchaga aylandi. Shu qadar tanishki, u davlat organlarining tashkiliy tuzilmasi va bozor infratuzilmasiga mustahkam o‘rnashib oldi. Vazirliklarda, davlat organlari huzuridagi kengashlarda, ko‘plab ixtisoslashtirilgan markaz va idoralarda tegishli bo‘limlar paydo bo‘ldi. Va hozirgi vaqtda DXSh bo‘yicha aniq davlat siyosatini ishlab chiqish mamlakatimizning keyingi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Aksariyat bozor ishtirokchilari davlatning DXSh bo‘yicha amaldagi siyosatini tushunmaydilar. Davlat o‘z talablarini yanada aniqroq shakllantirishi kerak va rivojlanish institutlari, o‘z navbatida, loyihani tayyorlash va uni amalga oshirishda yordam berishi mumkin va kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 30.10.2024 yildagi 720-son. <https://lex.uz/uz/docs/-7180726>
2. Кабашкин В. А. Государственно-частное партнерство в регионах Российской Федерации: учебное пособие / Кабашкин В. А. — М.: Дело, 2010.
3. Варнавский В. Г., Клименко А. В., Королёв В. А. Государственно-частное партнерство: теория и практика: учебное пособие / Варнавский В. Г., Клименко А. В., Королёв В. А. — М.: ГУ-ВШЭ, 2010.
4. Дынин Е. А. Риски бизнеса в частно-государственном партнерстве / Дынин Е. А. // Общество и экономика. — 2007. — № 5–6.
5. The World Bank Group [Электронный ресурс]. — Официальный сайт Всемирного банка, — 2013. — Режим доступа: <http://www.worldbank.org>.

4-SHO‘BA. MILLIY IQTISODIYOT GLOBAL IQTISODIYOTIGA TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA MEHNAT BOZORINI SAMARALI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Tashpulatov Aybek,
Farg‘ona politexnika instituti,
“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası, dotsent
E-mail: a.toshpulatov@ferpi.uz, + 998 97 9663690.
Azamjonov Javohir Jaxongir o‘g‘li,
Farg‘ona politexnika instituti 70-22 MMT guruhi talabasi

Annotasiya. Maqolada alohida olingan hudud miqyosida mehnat resurslaridan kelgusida samarali va to‘liq foydalanishning asosiy yo‘nalishlari, omillari va vazifalari tadqiq etilgan. Har bir hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishda mehnat bozori rivojlanishini strategik yo‘nalishlari taklif etilgan. Buning uchun mazkur bozordagi holatni tahlil qilish va prognozlashtirishning mos bo‘lgan mezonlari va miqdoriy ko‘rsatkichlarini aniqlash zaruriyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: mehnat bozori, ishchi kuchiga talab, ishchi kuchi taklifi, bozorni rivojlantirish yo‘nalishlari, mezonlar va ko‘rsatkichlar.

O‘zbekiston Respublikasida mavjud resurslarning tarkibida mehnat salohiyati va uning imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb masalalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Mehnat resurslarining tarkibiy tuzilishi, holati va dinamikasi makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o‘shishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Bundan, mavjud mehnat resurslaridan to‘liq, oqilona va samarali foydalanish, ayniqsa, respublika aholisining asosiy qismi istiqomat qiladigan shahar va joylarida aholining ish bilan bandligini oshirish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Alohida olingan hudud miqyosida mehnat bozorini tadqiq etishning ilmiy-nazariy manbalarida mazkur bozorni samarali rivojlantirish dasturi, kontseptsiyasi va strategiyalarini ishlab chiqishda bir qator yondoshuvlar o‘z ifodasini topgan bo‘lib, ularda ishchi kuchiga talab va taklifni muvofiqlashtirishning qisqa, o‘rta va uzoq muddatlarga mo‘ljallangan chora-tadbirlari majmui bayon etilgan.

Rus olimasi Nikiforova N. V. mehnat bozorini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda uni segmentlashga, birlamchi va ikkilamchi bozor sifatida tadqiq etishga e‘tibor qaratgan [3].

Bondarenko L.V. esa mehnat bozorini rivojlantirishning kontseptsiyasini ishlab chiqish asosan mintaqalarni rivojlantirishning milliy dasturi doirasida hamda bozorning instuttsional mexanizmlaridan foydalanish hisobiga samara keltiradi, deb hisoblaydi [2].

Tretyakova L.A. mehnat bozorini samarali rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari sifatida joylarda yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarishni kengaytirish, mehnat bozori infratuzilmasini takomillashtirish, tarmoq va sohalarda yuqori daromadli ish o‘rinlarini ko‘paytirish uchun shart-sharoitlarni yaratish hamda hududda bandlik va ish o‘rinlarini oshishiga ta’sir ko‘rsatuvchi klaster va sektorlarni rag‘batlantirish zarurligi bo‘yicha fikr yuritgan [4].

Xolmuminov SH. R. esa qishloq mehnat bozorini samarali rivojlantirish kontsepsiyasini ishlab chiqishda to‘rtta bosqichda amalga oshirish g‘oyasini ilgari surgan: mehnat bozori shallanishi va rivojlanishining ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlarini barpo etish; ishchi kuchiga talab va uning taklifi o‘rtasidagi farqni kamaytirishga qaratilgan choar-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish va amalga oshirish; ish bilan bandlik va ishsizlikni tartibga solishning samarali mexanizmlaridan foydalangan holda ijtimoiy yo‘naltirilgan mehnat bozorini shakllantirish; mehnat bozorida talab va taklifning bozor muvozanatiga erishish [5].

Iqtisodchi Arabov N. ilmiy ishlarida iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi sharoitida respublikamiz mehnat bozori infratuzilmasini rivojlantirish samaradorligini oshirishning hududlar bo‘yicha parametrlarini tizimli istiqbollashtirish va monitoring qilish mexanizmlarini takomillashtirish yo‘nalishlari tadqiq etilgan [1].

Alohida olingan hudud miqyosidagi mehnat bozorini ekonometrik tadqiq etish va uning istiqbol parametrlarini aniqlashda ilmiy mushohadalash, tizimli va kompleks yondoshuv, statistik guruhlash, korrelyatsion-regression tahlil va boshqa matematik-statistik usullardan foydalaniladi.

Farg‘ona viloyati shahar va tumanlaridagi holatni tadqiq etish jarayonida mehnat bozorini samarali rivojlantirishning tizimli istiqbollashtirishga tizimli yondashuv, kompleks baholash, qiyosiy tahlil, statistik tahlil hamda ekonometrik tahlil usullaridan foydalanildi.

Global iqtisodiyotga milliy iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida aholisining ish bilan bandligini ta‘minlash bo‘yicha boshqaruv qarorlarini va aniq chora-tadbirlar ishlab chiqish hamda ularning ijrosini ta‘minlash dolzarb masala hisoblanadi.

Mehnat bozori samarali rivojlanish strategiyasining bosh maqsadi alohida olingan hudud miqyosidagi mehnat bozorining samarali faoliyat yuritishini ta‘minlashdan iborat. Mazkur maqsaddan kelib chiqib qishloq mehnat bozorini samarali rivojlantirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari va vazifalari taklif etiladi:

1. Hudud miqyosida ishchi kuchi salohiyatidan to‘liq va samarali foydalanish.

1.1. Ish bilan band bo‘lmagan aholini ish byuilan ta‘minlash

1.2. Ta‘lim muassasalarini bitiruvchilari va yoshlarni ishga joylashtirishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish

1.3. Ishchi kuchi migratsiyasini shaffoflashtirish, hisobini yuritish, tartibga solish va uning eksportini amalga oshirish;

1.4. SHahar va qishloq joylarida xalqaro mehnat tashkilotining tavsiyalariga muvofiq bo‘lgan aholining o‘zini-o‘zi band qilishning zamonaviy shakllarini ochiqalashtirish, rasmiy ro‘yxatga olish va kafolatlash;

1.5. Ishlab chiqarishni pasayishi davrida ish o‘rinlarini saqlash va yangilarini barpo etishga erishgan korxonalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash.

1.6. Hudud aholisining ish bilan bandligiga xizmat qiluvchi mehnat bozorining infratuzilmasini takomillashtirish;

1.7. Foydalanilmayotgan yer maydonlari, asosiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish vositalarini yangi ish o‘rni barpo etishga yo‘naltirish;

1.8. Joylarda aholini, ayniqsa, yoshlar va xotin-qizlarning o‘zi biznesini tashkillash va tadbirkorlik faoliyatini huquqiy himoyalash va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash;

2. Farg‘ona viloyati hududlari va aholi bandligi sektorlarida yangi ish o‘rinlarini barpo etish.

2.1. Aholining tadbirkorlik va biznes yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish

2.2. Mahalliy va xorijiy investitsiyalar hajmini oshirish

2.3. mahalliy lashtirish dasturlari doirasida qo‘shilgan qiymati yuqori bo‘lgan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatini kengaytirish

2.4. Erkin iqtisodiy zonalarda mehnat munosabatlari va aholi

bandligining innovatsion yechimlarini joriy etish

2.5. Mehnat munosabatlarida ijtimoiy hamkorlik va tenglikni ta‘minlashning me‘yoriy-huquqiy asoslarini takomillashtirish

2.6. Alohida olingan hudud aholisining IT texnologiyalar, frilansing, autsorsing, rekruting kabi zamonaviy mehnat sohalarida faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish

3. Mehnat bozorida malakali ishchi kuchi taklifini oshirish.

3.1. Mutaxassislar tayyorlash va kasb ta‘limi tizimini mehnat bozori ehtiyojlariga muvofiqlashtirish va moslashtirish

3.2. Mehnat guzarlari, biznes-inkubator, malaka oshirish va kasbga yo‘naltirish markazlari faoliyatini takomillashtirish

3.3. Tarmoq korxonalarida kadrlar malakasini oshirishning ilg‘or usullarini joriy etish

3.4. Hududda ko‘p mehnat talab qiladigan qo‘shilgan qiymati yuqori bo‘lgan mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish va rivojlantirish.

3.5. Band bo‘lmagan aholining joylarda xizmat ko‘rsatish va servis solaaridagi faoliyani kengaytirish va rag‘batlantirish

Mehnat bozorini samarali rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadiga erishish va uning ustuvor yo‘nalishlarida belgilangan vazifalarni hal etishni qo‘yidagi ikki bosqichda amalga oshirish tavsiya etiladi.

Birinchi bosqich 2025-2027 yillarni o‘z ichiga olgan holda quyidagilar hal etiladi:

- alohida olingan hudud miqyosidagi mehnat bozorini tizimli tahlili va kadrlar monitoringi yordamida iqtisodiyotning sektorlari va shaharlar (tuman) kesimida kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj aniqlanadi.

- zarur bo‘lgan tegishli kasb va mutaxassislarni tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayyorlash chora-tadbirlari amalga oshiriladi.

- yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan mahsulotlar ishlab chiqarish korxonalarini kengaytirish, yangilarini tashkil etish loyihalari joriy etiladi.

- shaxsiy mehnat sektorida va o‘zini-o‘zi band qilishning me‘yoriy-huquqiy bazasi ishlab chiqiladi, ularning faoliyatini shaffoflashtirish va rasmiylashtirish tartibi soddalashtiriladi hamda ijtimoiy himoyasi ta‘minlanadi.

- aholini ish bilan ta‘minlashning davlat va nodavlat xizmatlari idoralarining faoliyat samaradorligi hamda natijadorligi oshirishning ta‘sirchan mexanizmlari joriy etiladi.

- ish o‘rinlari sifatini oshirish va mehnatga munosib haq to‘lash tizimlari joriy etiladi.

- ijtimoiy himoyaga muxtoj va mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘lmagan fuqarolarga teng imkoniyatlar yaratish va ish o‘rinlarini kvotalash tizimini takomillashtiriladi.

2028-2030 yillarni o‘z ichiga olgan ikkinchi bosqichda asosiy e‘tibor quyidagilarga qaratiladi:

- mehnat bozorida ish beruvchilarning extiyojiga mos bo‘lgan kadrlar va mutaxassislar tayyorlashning samarali tizimi barpo etiladi va kengaytiriladi. Bunda oliy va kasb ta‘limining bozor munosabatlariga moslashuvchan klasteri shakllanadi.

- malakali ishchi kuchi salmog‘ini oshirish hisobiga ularni eksport imkoniyatlaridan foydalanishning huquqiy va samarali tashkiliy mexanizmlari joriy etiladi. Natijada viloyat mehnatga yaroqli aholi tarkibida malakali ishchi kuchi salmog‘i qariyb ikki baravar ortadi.

- kichik biznes, xizmat ko‘rsatish, tadbirkorlik, oilaviy korxonalar, tomorqa xo‘jaliklari va o‘zini-o‘zi band qilishning boshqa shakllarida faoliyat yuritayotganlarni hisobga olish, soliq to‘lovchi sifatida ro‘yxatga qo‘yish, ish staji va pensiya hisoblashning yaxlit va shaffof tizimi joriy etiladi. Tadbirkorlik va o‘z biznesini tashkil etishning soddalashtirilgan bug‘inini shakllanishi hisobiga o‘zini-o‘zi band qilishning zamonaviy shakllari rivoj topadi.

- mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori iste‘mol savatchasi va yashash minimumiga bog‘langan holda belgilash tizimi joriy etiladi. Bu esa ish bilan bandlik va oila daromadlari barqarorligini ta‘minlaydi.

- mehnat bozoridagi ishchi kuchiga talab va taklif o‘rtasidagi tafovutning hamda ishsizlikning eng kam darajasiga erishiladi. Natijada mehnat bozoridagi keskinlik pasayadi, ahili daromadi ortadi va yalpi talabni o‘rishiga erishiladi.

- ishsiz fuqarolarni ish bilan ta‘minlash, qayta o‘qitish va kasbliy tayyorgarligini oshirishning zamonaviy, innovatsion va bozor talablariga moslashuvchan tizimlari joriy etiladi.

Mazkur strategiyani samarali amalga oshirishda moliyaviy, me‘yoriy-huquqiy, instituttsional, axborot va tashkiliy mexanizmlardan samarali va to‘liq foydalanishni taqozo etadi.

Strategiyani amalga oshirishning asosiy moliyaviy mexanizmi O‘zbekiston Respublikasining hududlarni rivojlantirish davlat dasturlarida o‘z ifodasini topadi.

Bunda Farg‘ona viloyatidagi shahar va tumanlarda aholi bandligini oshirishga xizmat qiladigan investitsion loyihalar, mahalliy va xorijiy grantlar muhim o‘rin egallaydi.

Strategiyani ruyobga chiqarishda mehnat bozoridagi huquqiy bazani bozor talablari va xorijiy tajribalardan kelib chiqib takomillashtirilishi lozim. Chunki amaliyotda bandlikning statistik hisobi, mehnatga haq to‘lash, ish stajini hisoblash, pensiya ta‘minoti va boshqa shu kabi huquqiy masalalardagi muammolar o‘z yechimini topadi.

Institutsional mexanizm o‘z ichiga mehnat bozorini samarali faoliyat yuritishi va rivojlanishiga xizmat qiladigan ijtimoiy infratuzilma sub‘ektlarini nazarda tutadi. Bunda asosiy e‘tibor raqamli iqtisodiyot, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Internet imkoniyatlaridan foydalangan holda aholini ish bilan ta‘minlash sohasida faoliyat ko‘rsatadigan davlat, nodavlat idoralari, ta‘lim muassasalari, davlat-xususiy sheriklik tuzilmalari, axborot-maslahat va kovorking markazlari, mehnat guzarlari, biznes-inkubator kabi infratuzilma bo‘g‘inlariga qaratiladi. Ular mehnat bozoridagi zarur bo‘lgan kadrlarni ishga joylashtirish va ish o‘rinlarini mutaxassislar bilan tez fursat ichida to‘ldirishda muhim vazifani hal etadi.

Mazkur strategiyaning axborot ta‘minoti sifatida davlat statistika idoralarining rasmiy hisobotlari, bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining viloyat boshqarmasi ma‘lumotlari va hisobotlari, ta‘lim muassasalari, kasb-hunar markazlarining ma‘lumotlari, sotsiologik va ilmiy tadqiqotlarning natijalari, ommaviy axborot vositalari va Internet ma‘lumotlaridan foydalaniladi.

Strategik yo‘nalishlardagi vazifalarni amalga oshirishning tashkiliy mexanizmlari mehnat bozorini samarali faoliyatini ta‘minlashdagi boshqaruv va nazoratni amalga oshirish zarur bo‘ladi. Ushbu vazifalar mahalliy hokimiyat va davlatning joylardagi mehnat idoralariga zimmasiga tushadi. Ular tomonidan quyidagilar ta‘minlanadi:

- ☐ strategiyada belgilangan chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- ☐ mehnat bozoridagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni monitoringini amalga oshirish va uni tartibga solish;
- ☐ strategiyada belgilangan chora-tadbirlarni bajarilishi yuzasidan hisobotlarni tayyorlash va muddatida yuqori idoralarga topshirish.
- ☐ mehnat bozori ishtirokchilarini o‘zaro munosabatlarini tartibli amalga oshirish yuzasidan uslubiy ko‘rsatma, yo‘riqnoma va boshqalar bilan ta‘minlash.

Tadqiqotlar davomida ishlab chiqilgan mehnat bozorini rivojlantirish asosiy yo‘nalishlarini amalga oshirishning iqtisodiy-moliyaviy manbalari mamlakatni strategik rivojlantirish davlat dasturlarida hamda hududlarni rivojlantirish dasturlarida o‘z ifodasini topadi. Belgilangan mezonlar asosida maqsadlarni ruyobga chiqarishda mahalliy hokimiyat, aholi bandligi bilan bevosita shug‘ullanuvchi davlat idorlari, nodavlat tashkilotlari va boshqa tuzilmalarning o‘rni muhim bo‘lib hisoblanadi.

Mehnat bozorida aholining bandlik ko‘rsatkichlarini ijobiy o‘zgarishida yoshlar, xotin-qizlar va mazkur bozorda raqobatbardosh bo‘lmagan fuqarolar ulushining ortishi, mehnat bozori infratuzilmasining rivojlanishi, o‘rtacha ish haqining sezilarli darajada o‘sishi ham ta‘sir etadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida mehnat bozorini samarali rivojlantirishning taklif etilayotgan ustuvor yo‘nalishlarida belgilangan vazifalarni samarali hal etilishi ishchi kuchining bandligi, hududda kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush darajasini oshirishga hamda ishsizlikni darajasini kamaytirishga xizmat qiladi. Mazkur vazifalarni samarali hal etishda moliyaviy, me‘yoriy-huquqiy, instituttsional, axborot va tashkiliy mexanizmlardan to‘liq foydalanish unda belgilangan chora-tadbirlarning samaradorligini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arabov N.U. Mehnat bozori infratuzilmasini rivojlantirish samaradorligini oshirishning strategik kontsepsiyasi. Iqtisod va moliya jurnali. № 10, 2017.
2. Бондаренко Л.В. Сельский рынок труда: состояние и тенденции. Журнал: Вестник сельского развития и социальной политики №3(7), 2015. стр.2-10.
3. Никифорова Н.В. Рынок труда и механизмы его функционирования: основные этапы развития. Журнал: Управленческое консультирование. № 1. 2014 стр. 134-138
4. Третьякова Л.А. Особенности развития рынка труда в современных условиях. Журнал: Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2014. № 9 (246). Стр.26-32
5. Xolmo‘minov SH.R. Qishloq mehnat bozorining shakllanishi va rivojlanishi hamda ularni modellashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2014. 232 bet.

HR BOSHQARUVIGA YANGI YONDASHUVLAR VA JHON STANDARTLARIGA MOSLASHISH ZARURATI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich,

Farg‘ona politexnika instituti “Menejment” kafedراسi dotsenti, i.f.n.

E-mail ilmidin.yormatov@ferpi.uz, +998-97-503-5893

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashtirish sharoitida HR boshqaruvidagi yangi yondashuvlar va jahon standartlariga moslashish zaruriyati tahlil qilinadi. Raqobat muhitida kompaniyalar o‘z ishlash usullarini zamonaviy talablarga muvofiqlashtirishlari kerak. Maqolada moslashuvchanlik, texnologiyalarning integratsiyasi, hamkorlikka asoslangan muhit, aniq ma‘lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va korporativ ijtimoiy mas‘uliyatning ahamiyatiga e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: globallashtirish, HR boshqaruvi, jahon standartlari, ISO 30414, texnologiyalarning integratsiyasi, korporativ ijtimoiy mas‘uliyat, raqobat muhiti, xodimlar bilan aloqa.

So‘nggi o‘n yilliklarda globallashtirish jarayoni jahon iqtisodiyoti, shu jumladan mehnat bozori manzarasini sezilarli darajada o‘zgartirdi. Mamlakatlar, kompaniyalar va tashkilotlar xalqaro ta‘minot zanjirlariga integratsiyalashuvi, iste‘molchilarning

afzalliklari va inson resurslarini (HR) samarali boshqarish talablarini o‘zgartirish bilan bog‘liq yangi muammolarga duch kelmoqda. Global raqobat sharoitida inson resurslarini boshqarish nafaqat muhim, balki xalqaro maydonda tashkilotlar muvaffaqiyatining asosiy omiliga aylanib bormoqda.

Jahon iqtisodiy makonining faol ishtirokchisiga aylanishga intilayotgan O‘zbekiston o‘zining kadrlar bo‘yicha amaliyotini yangi sharoit va standartlarga moslashtirishi kerak. Keyingi yillarda mamlakatimizda qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, sarmoyalarni jalb etish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar faol amalga oshirilmoqda. Ushbu o‘zgarishlar kadrlarni boshqarishdagi an‘anaviy yondashuvlardan ichki va tashqi omillarni hisobga oladigan yanada zamonaviy va moslashuvchan strategiyalarga o‘tishni talab qiladi.

O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarishga ta‘sir etuvchi muhim jihatlar qatorida xodimlarning malaka darajasini oshirish, yangi texnologiyalar va boshqaruv usullarini joriy etish, shuningdek, boshqaruvda madaniy va axloqiy me‘yorlarni hisobga olish zarurligi qayd etilgan. COVID-19 pandemiyasi mehnat bozoriga ham ta‘sir ko‘rsatdi, bu esa kompaniyalardan uzoqdan masofadan va moslashuvchan ish jadvallari kabi yangi sharoitlarga moslashishni talab qildi.

Shunday qilib, ushbu maqolada globallashuv sharoitida inson resurslarini boshqarishning dolzarbligi ko‘rib chiqiladi, O‘zbekistonda HR boshqaruvidagi yangi yondashuvlar tahlil qilinadi va xalqaro amaliyotga moslashish muhimligi ta‘kidlanadi. Shu maqsadda biz 2019-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan statistik ma‘lumotlarga asoslanib, mamlakatda inson resurslarini boshqarish sohasidagi o‘zgarishlar va hozirgi tendentsiyalarni ko‘rib chiqamiz. Ushbu tahlil nafaqat O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi uchun inson kapitalining ahamiyatini yoritib beradi, balki uni xalqaro tajriba asosida yanada takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Globallashuv murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalariga ta‘sir ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv yo‘lida faol harakat qilinmoqda, bu ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, xorijiy sarmoyalarni jalb etish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlarning keng miqyosda amalga oshirilayotganida o‘z ifodasini topmoqda.

Jahon banki ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonning tashqi savdo hajmi 2022-yilda 44 milliard dollarga yetgan [1], bu eksport va importning sezilarli darajada oshganidan dalolatdir. 2024-yilning yanvar-sentyabr oylarida mamlakatimizda tashqi savdo aylanmasi 48,2 milliard dollarni tashkil etdi va 2023-yilning shu davriga nisbatan 3,5 milliard dollarga yoki 7,7 foizga o‘sdı. JSTning umumiy hajmidan eksport 19,8 milliard dollarni tashkil etdi[2]. Bu nafaqat mamlakatning xalqaro savdo tarmoqlariga integratsiyalashuvi kuchayib borayotganini tasdiqlaydi, balki turli sohalarda, jumladan, inson resurslarini (HR) boshqarishda xalqaro standartlar va amaliyotlarga moslashish zarurligini ham ko‘rsatadi.

Globallashuv kompaniyalarni shiddatli raqobatga jalb qiladi, bunda o‘z resurslarini, shu jumladan inson kapitalini samarali boshqarishga qodir bo‘lganlar

g‘alaba qozonadi. Bunday sharoitda zamonaviy tashkilotlar xalqaro standartlarga muvofiqligini ta‘minlash va raqobatbardoshligini oshirish uchun HR boshqaruviga yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishlari kerak. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2019-yilda malaka oshirish dasturlarida qatnashayotgan ishchilar ulushi atigi 15 foizni tashkil etgan. Biroq, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 32% ga ko‘tarildi[3], bu esa yuqori natijalarga erishish uchun xodimlarni o‘qitish va rivojlantirishga sarmoya kiritish muhimligini anglash kuchayib borayotganini aks ettiradi.

Bu o‘zgarishlar malakali kadrlar yetishmasligi va tez o‘zgarib borayotgan mehnat bozoriga moslashish zarurati kabi mavjud muammolarga qaramay, O‘zbekiston to‘g‘ri yo‘ldan ketayotganini ta‘kidlaydi. Kasbiy ta‘limda ishtirok etayotgan xodimlar foizining ortishi kompaniyalarning raqobatbardoshligini ta‘minlash uchun xodimlarni doimiy ravishda o‘rganish va takomillashtirish muhimligini tushuna boshlaganidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, globallashuv HR menejerlaridan ko‘p millatli jamoalarni boshqarishda yangi ko‘nikmalar va yondashuvlarni ishlab chiqishni ham talab qiladi. Ish beruvchilar madaniy farqlarga sezgir bo‘lishi va iste‘dodlarni nafaqat jalb qilish, balki saqlab qolish uchun moslashuvchan strategiyalarni qo‘llashi kerak. Tez o‘zgaruvchan bozor sharoitlarida xodimlarning yangi qiyinchiliklarga muvaffaqiyatli dosh bera olishlari uchun moslashishi va ko‘nikishlarini ta‘minlash juda muhimdir.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda, globallashuv sharoitida inson resurslarini boshqarish ham mahalliy, ham xalqaro miqyosdagi voqelik va tendentsiyalarni hisobga oladigan strategik yondashuvga asoslanishi kerakligi ayon bo‘ladi. Barqaror rivojlanishga intilayotgan O‘zbekiston muvaffaqiyatli xalqaro tajribaga tayangan holda va uni mahalliy sharoitga moslashtirgan holda HR amaliyotini takomillashtirishni davom ettirishi kerak. Bu nafaqat inson resurslarini boshqarish sifatini oshirish, balki mamlakatning jahon iqtisodiyotida yanada samarali rivojlanishi uchun sharoit yaratadi.

Globallashuv va o‘zgaruvchan mehnat bozori sharoitida O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarishga (HR-menejment) an‘anaviy yondashuvlardan zamonaviy yondashuvlarga o‘tish kuzatilmoqda. Ushbu o‘tish kompaniyalarning raqobatbardoshligini oshirish va yanada samarali va barqaror biznes muhitini yaratish uchun zarur. Mamlakatda allaqachon qo‘llanilayotgan asosiy yangi yondashuvlarni ko‘rib chiqaylik.

Xodimlarni boshqarishda moslashuvchanlik. Inson resurslarini boshqarishdagi eng muhim o‘zgarishlardan biri moslashuvchan ish shakllari va tuzilmalarining joriy etilishi bo‘ldi. COVID-19 pandemiyasi keltirib chiqargan muammolarga javoban, ko‘plab o‘zbek kompaniyalari kadrlar siyosatini masofaviy ish va moslashuvchan jadvallarni o‘z ichiga olgan holda moslashtira boshladi. Moslashuvchanlik nafaqat inqirozga javob, balki iqtidorli xodimlarni, ayniqsa, bunday mehnat sharoitlari endi ular uchun eng maqbul sharoitga aylanib borayotgan yoshlarni jalb qilish va saqlab qolishning muhim strategiyasiga aylandi.

Kompaniyalar xodimlarga o‘zlari uchun mos keladigan ish tartibini tanlash imkonini beruvchi dasturlarni amalga oshirmoqda, bu esa qoniqish va samaradorlikni oshiradi. 2022-yilda o‘tkazilgan so‘rovlarga ko‘ra, O‘zbekiston kompaniyalari xodimlarining 68 foizi masofadan turib yoki moslashuvchan jadval asosida ishlash imkoniyatiga ega bo‘lish istagini bildirgan, bu esa korporativ HR strategiyalariga bunday shartlarni kiritish zarurligini ko‘rsatadi.

Kadrlar tayyorlash va rivojlantirishga investitsiyalar. O‘zbekistonda zamonaviy HR menejmenti asosiy e‘tiborni xodimlarni uzluksiz tayyorlash, malakasini oshirish va qayta tayorlashga muhimligiga qaratadi. 2022-yilda malaka oshirish dasturlarida qatnashgan xodimlar soni 2019-yildagi 15 foizga nisbatan 32 foizni tashkil etdi. Bu inson kapitaliga sarmoya kiritishning malakalar yetishmasligiga to‘siq bo‘lishi va umumiy samaradorlikni oshirish yo‘li sifatidagi ahamiyati tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Kompaniyalar xodimlarni o‘qitish va ishga qabul qilish bosqichida tugamasligi kerakligini tobora ko‘proq tushunmoqda. Texnologiyalar va ish amaliyotidagi tez o‘zgarishlar tufayli tashkilotlar o‘zlarining iste‘dodlarini rivojlantirishlari muhim, bu esa tuzilgan o‘quv dasturlarini yaratish, murabbiylik va martaba oshirish imkoniyatlarini talab qiladi. Mentorlik va ichki trening tizimlari HR boshqaruvining ajralmas qismi sifatida joriy etila boshlandi.

HR sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish. Texnologiyaning rivojlanishi bilan inson resurslarini boshqarishda raqamli vositalar faol joriy etilmoqda. 2023-yilda O‘zbekistondagi HR menejerlarining 71 foizi xodimlarni kuzatish uchun elektron ma‘lumotlar bazalari, ish faoliyatini boshqarish tizimlari va yangi xodimlarni ishga qabul qilish platformalari kabi jarayonlarni avtomatlashtirish tizimlaridan foydalanishni boshlaganini ma‘lum qildi.

Kundalik HR jarayonlarini avtomatlashtirish ishga qabul qilish, o‘qitish, ish faoliyatini baholash va xodimlarni ushlab turish kabi boshqaruv vazifalarini sezilarli darajada osonlashtiradi. Ma‘lumotlar tahlilidan foydalanish HR bo‘limlariga sezgi emas, balki dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida HR samaradorligining umumiy darajasini oshiradi.

Diversifikatsiya va inklyuzivlik. O‘zbekistonda inklyuziv madaniyatni shakllantirish HR boshqaruvining dolzarb sohasiga aylandi. Ko‘proq kompaniyalar xilma-xillikni strategik ustunlik sifatida qabul qila boshladilar. Tashkilotlar xodimlar o‘rtasidagi madaniyati, jinsi va yosh farqlarini hisobga olgan holda mehnat tafakkurini yaratish muhimligini tan olishmoqda.

Jamoalarda inklyuziya va xilma-xillikni yaxshilash dasturlari nafaqat ijobiy kompaniya madaniyatini yaratishga yordam beradi, balki innovatsion salohiyatni oshiradi, bu esa pirovardida biznes natijalarini yaxshilashga olib keladi. 2022-yilda O‘zbekiston kompaniyalarining 58 foizi ish joyidagi xilma-xillik siyosatini ishlab chiqishni boshlagan, bu esa ko‘proq adolatli va inklyuziv amaliyotlarni joriy qilish tendentsiyasini ko‘rsatadi.

Xodimlarning farovonligiga e‘tibor berish. Zamonaviy HR menejmentining muhim jihatlaridan biri xodimlarning farovonligiga e‘tibordir. O‘zbekiston

kompaniyalari xodimlarning sog‘lig‘i va psixo-emotsional holati mehnat unumdorligiga va jamoadagi umumiy muhitga bevosita ta‘sir qilishini tushuna boshladi. Bunga javoban, ko‘plab tashkilotlar korporativ sog‘lomlashtirish dasturlarini joriy qilmoqdalar, meditatsiya, jismoniy mashqlar va psixologlar bilan maslahatlashishni taklif qilishmoqda.

2022-yilda xodimlar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlarga ko‘ra, xodimlarning 72 foizi jismoniy va ruhiy salomatlikni ta‘minlash uchun kengroq dasturlarga ehtiyoj borligini ko‘rsatdi, bu esa HR boshqaruviga strategik yondashuvda ushbu jihatning muhimligini tasdiqlaydi.

Shunday qilib, O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarishning zamonaviy yondashuvlariga o‘tish globallashtirish va mehnat bozorining ichki rivojlanishi muammolariga zarur javobdir. Moslashuvchan ish modellarini faol qabul qiladigan, xodimlarning rivojlanishiga sarmoya kiritadigan, raqamli texnologiyalarni qo‘llaydigan, diversifikatsiyaga e‘tibor qaratadigan va xodimlarning farovonligi haqida qayg‘uradigan kompaniyalar tez o‘zgaruvchan dunyoga muvaffaqiyatli moslashish ehtimoli ko‘proq. Kompaniyalarning biznes muvaffaqiyati ko‘p jihatdan inson resurslarini strategik va mas‘uliyat bilan boshqarish qobiliyatiga bog‘liq bo‘lib, bu nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli natijalarga erishishga ham yordam beradi.

Global standartlarga moslashish globallashtirish sharoitida inson resurslarini boshqarishning asosiy muammolaridan biridir. Buning sababi shundaki, zamonaviy iqtisodiyot korxonalardan nafaqat ichki me‘yor va standartlarga rioya qilishni, balki xalqaro hamjamiyat talablariga javob bera olishini ham taqozo etadi, bu esa ularga jahon miqyosida raqobatbardosh bo‘lib qolish imkonini beradi.

ISO 30414 (Inson resurslarini boshqarish bo‘yicha standart) kabi xalqaro standartlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan boshqa ko‘rsatmalar samarali HR boshqaruv tizimlarini yaratishga yordam beradigan asosiy vositalar bo‘lib xizmat qiladi. Ular quyidagilarga qaratilgan[4]:

- Menejment sifatini oshirish: Xalqaro standartlarni joriy etish kompaniyalarga kadrlar bo‘limi ishini optimallashtiradigan va inson resurslarini boshqarishda sifatning yuqori darajasini ta‘minlaydigan aniq jarayonlar va tartiblarni o‘rnatishga yordam beradi.

- Oshkoralik va javobgarlikni oshirish: Standartlar xodimlarni yollash, baholash, rivojlantirish va ishdan bo‘shatish bo‘yicha shaffofroq va hisob beruvchi jarayonlarni yaratishga yordam beradi, shuning uchun xodimlarni o‘z huquq va majburiyatlariga ishonchini oshiradi.

- Biznesni barqaror rivojlantirish: Xalqaro standartlarga moslashish, shuningdek, axloq, ijtimoiy mas‘uliyat va atrof-muhitni muhofaza qilish sohalarida ilg‘or tajribalarni qo‘llashga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida kompaniyalar imidjiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

HR boshqaruviga tegishli asosiy standartlardan biri ISO 30414 bo‘lib, u inson resurslarini boshqarish va uning tashkilot muvaffaqiyatiga qo‘shgan hissasiga qaratilgan. O‘zbekistonda ushbu standartning ahamiyati mahalliy kompaniyalarning

jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashish istagidan kelib chiqib sezilarli darajada oshib bormoqda. ISO 30414 ga moslashishning asosiy jihatlariga quyidagilar kiradi:

- HR natijalarini baholash va o‘lchash: standartlarni joriy etish kompaniyalarga HR amaliyotlari samaradorligini o‘lchashga ko‘proq e‘tibor qaratish imkonini beradi, bu esa inson kapitalining biznesning umumiy natijalariga ta‘siri to‘g‘risida xabardorlikni oshirishga yordam beradi.

- Ma‘lumotlarga asoslangan strategiyalarni shakllantirish: Kompaniyalar kadrlar strategiyasini shakllantirish uchun analitik ma‘lumotlardan foydalanishni boshlaydilar, bu ularga xodimlarni sifatni tanlash va ushlab turish darajasini yaxshilash imkonini beradi.

Biroq, xalqaro standartlarga moslashish mamlakatning madaniy xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. O‘zbekistonda an‘anaviy yondashuvlar va mahalliy normalar xalqaro amaliyotni idrok etish va amalga oshirishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Ham global tendentsiyalarni, ham mahalliy madaniy xususiyatlarni hisobga oladigan tizim yaratish muhimdir. Moslashish jarayoni quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- HR mutaxassislarini malakalarini oshirish va tayyorlash : Xalqaro standartlarni muvaffaqiyatli moslashtirish uchun kadrlar bo‘yicha menejerlarni O‘zbekistonning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda mos keladigan yangi yondashuvlarni tushunishlari va amalga oshirishlari uchun o‘qitish juda muhimdir.

- Muloqot va jalb qilish: xodimlarni standartlarni o‘zgartirish va moslashtirish jarayoniga jalb qilish asosiy rol o‘ynaydi. Bunga jarayonda ishtirok etayotgan har bir kishiga moslashuvning faol ishtirokchisi bo‘lishga yordam beradigan muloqot, uchrashuvlar va ishchi guruhlar orqali erishish mumkin.

Inson resurslarini boshqarish sohasida xalqaro standartlarga moslashish kompaniyada ko‘plab ijobiy o‘zgarishlarga yordam beradi. Boshqa mamlakatlarda qabul qilingan va O‘zbekistonda qo‘llanilayotgan amaliyotlarning qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu vazifani bajaruvchi tashkilotlar, qoida tariqasida:

- Xodimlarning qoniqish va faolligini oshirish: xodimlarning farovonligi, kasbiy rivojlanishi va martaba ko‘tarilishi bilan bog‘liq standartlarni yaratish ijobiy ish muhitini yaratadi.

- Moliyaviy ko‘rsatkichlarini yaxshilash: ilg‘or tajribalarni joriy etgan va xalqaro standartlarga mos keladigan kompaniyalar muvaffaqiyatli moliyaviy natijalar va uzoq muddatli barqarorlik imkoniyatlarini oshiradi.

- Xalqaro muhitda raqobatdosh ustunliklarga ega bo‘lin: Jahon standartlariga muvofiqligi kompaniyalarga xalqaro mijozlar va hamkorlar bilan yanada samarali hamkorlik qilish imkonini beradi, o‘shirish va rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Xodimlarni boshqarish sohasida jahon standartlariga moslashish O‘zbekiston kompaniyalarining global maydonda raqobatbardoshligini ta‘minlashning zarur shartidir. Xalqaro standartlarni qo‘llash nafaqat inson resurslarini boshqarish sifatini oshirish, balki zamonaviy talablarga javob beradigan barqaror va samarali tashkiliy madaniyatni yaratish imkonini beradi. Mamlakatning madaniy xususiyatlarini

hisobga olgan holda va o‘zgarishlar jarayoniga xodimlarni jalb qilgan holda O‘zbekiston xalqaro hamjamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashishi va jahon iqtisodiyotidagi o‘z mavqeini mustahkamlashi mumkin.

O‘zbekistondagi kompaniyalar HR boshqaruviga yangicha yondashuvlarni qo‘llashni boshladilar. Jumladan, O‘zbekistonning yirik IT-kompaniyasi “Uzbekistan IT Park” tomonidan yosh mutaxassislarni xalqaro kurslar va stajirovkalarda tayyorlashga qaratilgan “Iste‘dodlarni rivojlantirish” dasturi joriy etildi, bu esa biznesning malaka darajasini oshirish va innovatsionligini oshirish imkonini berdi[10].

Yuqoridagi xulosalarni tasdiqlash uchun 2019-yildan 2023-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarishning asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlarni ko‘rib chiqamiz:

- Yoshlar ishsizligi darajasi: 2023-yilda 10,97 foizni tashkil etdi, bu 2022-yilga nisbatan 0,05 foizga kam; 2022-yil 11,02 foizni tashkil etdi, bu 2021-yilga nisbatan 1,96 foizga kam; 2021-yil 12,98 foizni tashkil etdi, bu 2020-yilga nisbatan 0,18 foizga ko‘p; 2020-yil 12,80 foizni tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 1,55 foizga ko‘p[3].

- Ta‘limga sarmoya kiritish: 2019-yilda xodimlarni o‘qitishga 40 million dollar, 2022-yilda esa 50 million dollar sarflandi (Mehnat departamenti ma‘lumotlariga ko‘ra).

- HR texnologiyalaridan foydalanish: 2019-yilda kompaniyaning atigi 40 foizi HR sohasida raqamli texnologiyalardan foydalangan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 71 foizga oshdi;

Globallashuv sharoitida O‘zbekistonda inson resurslarini boshqarish yangicha yondashuvlarni joriy etish va jahon standartlariga moslashishni taqozo etmoqda. Moslashuvchanlik, xodimlarni rivojlantirishga sarmoya kiritish, texnologiyalardan foydalanish va inklyuziv muhit yaratish HRni muvaffaqiyatli boshqarishning asosiy omillariga aylanmoqda. Mavjud tendentsiyalarni hisobga olgan holda, O‘zbekiston kompaniyalari jahon miqyosida raqobatbardosh bo‘lib qolishi uchun mehnat bozoridagi o‘zgarishlarga moslashish va inson resurslarini boshqarish bo‘yicha ilg‘or tajribalarni joriy etishda davom etishi muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jahon banki. (2022). Tashqi savdo to‘g‘risidagi ma‘lumotlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2019-2023). Statistik hisobotlar.
3. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat vazirligi. (2019-2022). Ish bilan ta‘minlash bo‘yicha hisobotlar.
4. PWC (Pricewaterhouse Coopers) audit kompaniyasi tomonidan tayyorlangan doklad (2021). Inson resurslarini boshqarishda moslashuvchanlikni o‘rganish.
5. Rizoev, A. (2019). “Boshqaruv manfaatlari va korporativ ijtimoiy mas‘uliyat.” Jahon iqtisodiyoti jurnali. 8(2), 112-116.
6. Aripov, U. (2021). “Zamonaviy biznes modellar va ularning kadrlar bilan boshqarishga ta‘siri.” O‘zbekiston iqtisodiyoti jurnali. 6(1), 31-38.

7. Kasimov, Sh. (2018). “Xalqaro standartlarning HR boshqaruvida ahamiyati.” Boshqaruv va iqtisodiyot jurnali. 5(2), 54-60.
8. Nizomov, I. (2020). “Kadrlar ishlab chiqish va ularni saqlab qolish masalalari.” Ijtimoiy fanlar jurnali. 9(3), 22-28.
9. Sidorova, M. (2019). “Rol HR-menedjmenta v povыshenii proizvoditelnosti truda.” Ekonomika i upravlenie jurnali. 11(1), 45-52.
10. <https://digital.gov.uz/news/news/>

SANOAT KORXONALARINING HR-BOSHQARUVIDA SAP-DASTURIY TA‘MINOTINING AHAMIYATI

Kadirov Abdumalik Matkarimovich
FarPI, Menejment kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarining HR boshqaruvida SAP-dasturiy ta‘minotining ahamiyati, dasturning boshqaruv bilan bog‘liq qarorlarni qabul qilishda ma‘lumotlarni tezkorlik bilan olish, solishtirish, tahlil qilish va nazoratini olib borilishi bo‘yicha dastur sifatida qaratiladi. Shuningdek, mazkur dasturlarni sanoat korxonalarga qo‘llash asosida korxonalarining barqarorligini ta‘minlashdagi masalalarni avtomatlashtirish nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: Sanoat korxonalari, barqarorlik, HR boshqaruvi, SAP-dasturiy ta‘minoti, boshqaruv qaror qabul qilish, ma‘lumot olish, tezkorlik, mobillik, solishtirish, tahlil qilish, nazorat

Bir necha yillar davomida avtomatlashtirish va hisoblash jarayonlari tijorat, moliya, ta‘lim va sanoat bozorlariga yetganda; ular ish jarayonlarini soddalashtira boshladilar. Amallar tezroq amalga oshiriladi va ma‘muriy qiyinchiliklar va muammolarga javob tezroq bo‘ladi. Umuman olganda, dastur SAP emas, SAP R-3 deb nomlanadi. R harfi Realtime so‘zidan olingan bo‘lib, korxonaning manfaatdor bo‘limlari kirishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni darhol joylashtirish va yangilashni anglatadi. Bugungi kunda har qanday tashkilotning rivojlanishi va faoliyatini takomillashtirishga yordam beradigan turli xil avtomatlashtirilgan tashkil etish tizimlari va ish uslublari mavjud. Kichik kompaniyalar tomonidan yirik korporatsiyalarga qo‘llaniladigan eng muhimlardan biri bu SAP tizimi. SAP-dasturiy ta‘minoti tashkilot ichidagi ma‘muriy jarayonlar tashkil etiladigan, boshqariladigan va optimallashtirilgan dastur yoki tizim dasturiy ta‘minotidan iborat. Boshqa tizimlardan farqi shundaki, uni o‘rnatish juda oson va jarayonlar tez va oson tushuniladi.

SAP dasturiy ta‘minoti Germaniyada SAPSE kompaniyasi 70-yillar davomida amalga oshirish maqsadida yaratgan ilovalar biznes jarayonlariga amaliyot. SAP qisqartmasi “Tizimlar, ilovalar va jarayonlar” degan ma‘noni anglatadi, ammo nemis tilida SADP deb tarjima qilinib, Ma‘lumotlarni qayta ishlashda tizim dasturlari mahsulotlari sifaida ularaladi. Yaratilishidan beri u amalga oshirdi dasturlar

kompaniyalarning turli ishlab chiqarish va ma‘muriy tuzilmalariga moslashtirilgan ish uslublarida tashkil etish. Ular ushbu sohada kashshof bo‘lgan va boshqa firmalar buni shunga o‘xshash dasturlarni amalga oshirish uchun mos yozuvlar sifatida qabul qilishgan.

SAP tizimi ERP (Enterprise Resource Planning) sifatida qaraladi, bu bizning tilimizda Enterprise Resource Planning System degan ma‘noni anglatadi. Biroq, SAP tizimi bundan ham ko‘proq; resurslarni, rejalarni va maqsadlarni samarali boshqarish uchun o‘zaro bog‘liqlik harakatlariga imkon beradigan har qanday tashkilot tarkibidagi turli sohalarni birlashtiradi. SAP tizimlari ular har qanday turdagi ma‘lumotlarni qayta ishlashga mo‘ljallangan. Ular tarmoq jarayonlari va ba‘zi bir kompyuterlarni qayta ishlash usullaridan foydalangan holda turli xil ish birliklaridan ma‘lumot va tarkibni birlashtirishga imkon beradi. Ushbu mukammal dastur har qanday kompaniyada eng ishonchli biri bo‘lishiga imkon beradigan ikkita muhim elementga ega. Birinchisi, samarali serverga ega bo‘lish, bu erda hamma ma‘lumotlar bazassi va mijozga tashkilotni optimallashtirish uchun kerak bo‘lgan hamma narsani taklif qilishga imkon beradi.

Ikkinchidan, bu dasturda SAP tizimga kirish sifatida namoyish etiladigan buyurtmachi, bu holda tashkilot. Bu kompaniyaning shaxsiy kompyuterida o‘rnatilgan, unga tegishli ma‘lumotlarga ega bo‘lishga imkon beruvchi kichik prizma.

Ma‘lumotlarni qayta ishlashga asoslangan ushbu tizim tashkilot ichidagi jarayonlar va resurslarni boshqarish bilan bog‘liq ma‘lumotlarni taqdim etish uchun ishlab chiqilgan. Tizim platformaga va atrof-muhitga kiritilgan, kompaniya uchun kerakli ma‘lumotlarni ishlab chiqaradigan ma‘lumotlarni kiritishni talab qiladi. Ushbu ma‘lumotlarning ishlab chiqarilishi oldindan tuzilgan bo‘lib, u erda kompaniyaning shakllari va xususiyatlari o‘rnatiladi. Natijada tashkilotga xizmat qiladigan hisobotlar va jarayonlarni taklif qilish, muhim qarorlarni qabul qilish, shuningdek vaziyat va holatni oshkor qilish imkoniyati mavjud.

Tizim ulkan ma‘lumot oqimlari bilan shug‘ullanadigan yirik korporatsiyalar uchun juda yaxshi. SAP tizimi har qanday hajmdagi ma‘lumotni, hajmidan qat’i nazar, qayta ishlaydi, shuning uchun uning katta qarshiligi, bu esa uni kompaniyalar tomonidan eng ko‘p qidiriladigan biznes dasturlaridan biriga aylantirdi.

SAP tizimi Bu shaxsiy dastur emas, balki biznes dasturdir, shuning uchun uni shaxsiy kompyuterlarda yoki xususiy kichik korxonalarda ishlatish tavsiya etilmaydi. Biroq, SAP dasturiy tilini (ABAP) o‘rganishni va amalda ishlatishni istaydigan texnik profilga ega bo‘lgan odamlarga qo‘llanilishi uchun firma tomonidan ishlab chiqilgan MiniSAP deb nomlangan variant mavjud; Bu kichik biznes uchun dastur emas, balki dasturlashni o‘rgatadigan dasturdir. Bundan tashqari, asosiy SAP tizimiga tegishli paket bo‘lgan, ilgari kompaniya tomonidan tuzilgan va tizimning tashkilotda qanday ishlashini ko‘rsatishga xizmat qiladigan bir qator modullarni o‘z ichiga olgan SAP IDES deb nomlangan narsa mavjud.

SAP IDES - bu xayoliy kompaniyada amalga oshiriladigan jarayonlar tavsiflangan qo‘llanma. Bu kelajakda mahsulotni sotib olishni istagan va faqat tizim qanday ishlashini ko‘rsatishni istagan potentsial mijozlarga qaratilgan. SAP dasturiy

ta‘minoti barcha turdagi sanoat korxonalari, tashkilotlar, korxonalar va shunga o‘xshashlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib asosan korxonalarda boshqaruv bilan bog‘liq masalalarni qamrab olgan. Aslida, SAP dasturi juda mashhur, faqat tor doirada. Xuddi shunday, dastur sizning kompyuteringizda turolmaydi, agar sizda mavjud bo‘lsa, siz ishlaydigan kompyuterda ishlayapsiz. Bularning barchasi shuni anglatadiki, agar siz to‘satdan uni o‘chirishga qaror qilsangiz, undan oldin juda va juda yaxshi o‘ylab ko‘ring. Xo‘sh, shuni aytmoqchimanki, agar, masalan, ish joyidagi xodim SAPni olib tashlashga harakat qilsa, unda u yaxshi muammolarga duch kelishi mumkin.

SAP dasturidan foydalanish uchun siz tayyorgarlik kurslarini o‘tishingiz kerak, siz uni qanday ishlatishni o‘rgana olmaysiz, bu juda murakkab. Umuman olganda, SAP dasturi munosib pul talab qiladi, men uning narxi kompaniyaning yillik aylanmasining 10% gacha bo‘lishi mumkinligini o‘qdim, yaxshi, qisqasi, bu juda jiddiy dastur.

SAP R3 - bu yirik tashkilotlarda hujjatlarni boshqarishni ta‘minlovchi dasturlar to‘plamidan iborat ERP tizimi. Ushbu dasturlarning asosiy vazifasi yangi jarayonlarni boshqarishdir. SAP R3 buxgalteriya hujjatlarini boshqarish va hisobga olishni avtomatlashtiruvchi vositalar tizimidan iborat. Bu tizim korxonalarning "atrof-muhit"ida biznes jarayonlarini amalga oshirish va boshqarish uchun amaliy modullarni o‘z ichiga oladi.

Ushbu dastur tajribasiz foydalanuvchilar uchun mo‘ljallanmagan va ulardan foydalanish juda qiyin. Dastur rus tilidagi interfeysga ega emas. Yangi boshlanuvchilar uchun 1C: Enterprise ko‘proq mos keladi. Ushbu tizimdagi funktsiya va imkoniyatlar yirik xolding va kontsernlar faoliyatining barcha yo‘nalishlari bilan ishlashni ta‘minlaydi. SAP R3 byudjetlarni rejalashtirish va xodimlar bilan ishlashni tashkil qilish orqali ishlab chiqarishni boshqarishni avtomatlashtiradi. Dasturda ma‘lumotlarni qayta ishlashning bir necha darajalari va ularning dizayni bilan buxgalteriya hisobotlarini yaratish mumkin. Ayrim holatda, korxona va omborni boshqarishning “asosiy qismi” bilan ishlash uchun mos bo‘lgan maxsus SAP R3 tuzilmalaridan foydalanishingiz mumkin. Ushbu ERP ning asosiy vazifasi dastur nuqtai nazaridan keng imkoniyati sifatida qaraladi. Ushbu dastur ma‘lum bir sanoat korxonalaridagi axborotni qayta ishlash uchun mo‘ljallangan bir nechta modullarni o‘z ichiga oladi. Ko‘pgina modullar yuqori darajada ixtisoslashgan va turli tarmoqlar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ish faoliyati davomida boshqaruv va nazorat qilish imkoniyatlarini yaratib beradi. Katta miqyosdagi korxonalar SAP R3-ga o‘zlarining qo‘shimchalarini qo‘shadilar, bu esa ishlab chiqarish tannarxini kamaytiradi, moliyaviy operatsiyalarni optimallashtiradi. Ushbu yondashuv kompaniyaning reytingini yaxshilash va uni bozordagi raqobatchilar uchun imkonsiz qilish imkonini beradi.

Ushbu dasturning asosiy xususiyatlari

- yirik korxonalarda biznes jarayonlarini olib borish.
- Dasturiy ta‘minot orqali modullarni o‘sish bilan birlashtirishni qo‘llab-quvvatlaydi, ya‘ni tizimga o‘z ishlanmalariningizni qo‘shish imkonini beradi.

✚ Dasturiy ta‘minot to‘plami turli sohalar uchun javob beradi va moliyaviy faoliyatini yaxshilaydi;

✚ korxonada xarajatlarni to‘liq nazorat qilish va rejalashtirish imkoni yaratiladi;

✚ korxonaning buxgalteriya sohasi bilan bog‘liq xujjatlarining reestrlarini yuritadi va nazoratini olib boradi;

✚ Dastur korxonaning operativ ma‘lumotlarni olishda qulaylik va nazoratini olib borishda imkoniyati yaxshiligi.

SAP (System Analysis and Program Development) – kompaniyalar axborot muhitida qarama-qarshiliklardan xalos bo‘lishiga ko‘maklashadigan, barcha biznes jarayonlari va dasturlarini qamrab oluvchi yangi avlod platformasi hisoblanadi. Shuningdek, u kompaniyalarning barcha resurslari integratsiyalashishi uchun yaxlit muhitni tez va samarali yaratishga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Har bir foydalanuvchi uchun shaxsiy ma‘lumotlarga kirish va sozlash imkoniyati mavjudligi ma‘lumotlarni qasddan yoki tasodifan buzish xavfining oldini oladi. SAP tizimi yirik ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish hamda savdo korxonalari uchun mo‘ljallangan. U yaxshi moddiy baza neg izida amalga oshirilishi mumkin. Samarali ishlashi uchun esa operatsiyalarni ro‘yxatga olish onlayn rejimida amalga oshirilishi, barcha foydalanuvchilar undan erkin foydalanishlari mumkin.

Albatta, nafaqat SAP dasturi nemis tashkiloti mutaxassislarining "aqlli" qo‘llari ostida tug‘ilgan. Bu nima, foydalanuvchilar birozdan keyin bilib oldilar. Ammo umuman olganda, dasturiy ta‘minotning ixtisoslashuvi yaratilganidan beri o‘zgarmadi. Kompaniya korxonani boshqarish uchun avtomatik tizimlarni ishlab chiqdi. Ular buxgalteriya hisobi, savdo, moliya, tovarlar, xodimlar va omborlarni kuzatish kabi ko‘plab vazifalarni bajaradilar. Dasturiy ta‘minotning aksariyati har bir davlatning qonunchilik bazasiga maxsus moslashtirilgan. Ushbu ilovalar to‘plamini sotib olishdan tashqari, kompaniya uni xususiy joylashtirish texnologiyasidan foydalangan holda o‘rnatishga yordam beradi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, dasturiy ta‘minot 1990-yillarning boshlarida paydo bo‘lgan. U keyinchalik R / 1 deb o‘zgartirilgan RF liniyasi asosida ishlab chiqilgan. 2000-yillarning o‘rtalarida boshqa R / 3 indeksi paydo bo‘ldi, ammo darhol umuman foydalanishni to‘xtatdi va dasturiy ta‘minot tizimi ishlab chiquvchisi nomini ola boshladi. Dastlab, R / 3 odatdagi harflar va raqamlar to‘plami emas edi. R real vaqt rejimiga moslashtirilishi mumkin. Ya‘ni, ishlab chiquvchi foydalanuvchiga tizimning tezkor ishlashi, ma‘lumotlarni yangilash, tezkor tuzatish va h.k.lar haqida maslahat beradi. "3" raqami asosiy innovatsiyani belgilay boshladi, keyinchalik u birinchi navbatda ushbu dasturda - uch bosqichli ish modelida paydo bo‘ldi.

SAP Netweaver - bu tashkilotlarga o‘z biznes jarayonlari va tizimlarini ulash imkonini beruvchi o‘rta dastur platformasi. U bulutga asoslangan va mahalliy ilovalarni ishlab chiqish va joylashtirish uchun asos yaratadi. Netweaver shuningdek, ma‘lumotlarni boshqarish, boshqa tizimlar bilan integratsiya qilish va foydalanuvchi interfeyslarini loyihalash uchun vositalarni o‘z ichiga oladi. Keng qamrovli platforma sifatida SAP Netweaver korxonalarga o‘z operatsiyalarini yanada samaraliroq va mijozlar va hamkorlar bilan bog‘lanishda yordam beradi. Kompaniyaning asosiy integratsiya platformasida SAP NetWeaver qo‘llab-quvvatlaydigan CRM va ERP

kabi bir nechta ilovalar mavjud. Kompaniyalar ushbu dasturiy ta‘minotni biznes jarayonlari va tizimlarini boshqa texnologiyalardan birlashtirish uchun ishlatishlari mumkin. Turli xil amaliy landshaftlar bitta platformada ishlashi mumkin.

Ishlab chiquvchilar va ma‘murlar NetWeaver-dan turli xil SAP ishlab chiqaruvchilarining SAP tizimlarini boshqarish uchun foydalanadilar. BW & PI va Portal kabi analitik texnologiyalar bir necha usulda ishlatilishi mumkin. U katta ma‘lumotlar bulutiga tarqaladi va SAP NetWeaver orqali moslashuvchan va kengaytirilishi mumkin. SAP NetWeaver turli manbalardan ma‘lumotlarni olish, o‘zgartirish va kiritish uchun funktsiyalar to‘plamini o‘z ichiga oladi. Ushbu funktsiyalar ma‘lumotlarga kirish, o‘zgartirish, yig‘ish va formatlashning turli usullarini o‘z ichiga oladi. Taqdim etilgan standart texnikaga qo‘shimcha ravishda, SAP NetWeaver ma‘lumotlarga kirishi, o‘zgartirishi va o‘ektga yo‘naltirilgan dasturiy ta‘minoti sifatida qaralishi mumkin.

Jarayon Integratsiyasi. SAP NetWeaver bilan ish jarayonini kompleks boshqarish mumkin. Foydalanish turlari dasturda mavjud. Ular SAP va SAP bo‘lmagan tizimlar o‘rtasida ma‘lumotlar almashinuvini ta‘minlaydi. Ular alohida operatsion tizimlarda ishlagan taqdirda ham muloqot qilishlari mumkin.

SAP NetWeaver ramkasi keng imkoniyatlar va afzalliklarga ega. Xabarlarini uzatish, korporativ resurslarni rejalashtirish sozlamalari va xabarlarini xaritalash hammasi kiritilgan.

Ijtimoiy Hamjihatlik. SAP NetWeaver biznes hamkorlar, xodimlar, mijozlar va boshqa tashqi sub‘ektlar o‘rtasida ijtimoiy o‘zaro munosabatlarning yangi uslubini yaratishga imkon beradi. Ushbu o‘zaro aloqa biznesga mijozlarning qoniqishi va sodiqligiga erishishga imkon beradi va mijozlar bilan aloqalar xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Amalga Oshirish Asoslari. Biznes ilovalari va veb-xizmatlarini ishlab chiqish, ishlatish va tarqatish SAP Web Application Server arxitekturasini orqali amalga oshiriladi. ABAP ilovalarini ishlab chiqish uchun interaktiv va brauzerga asoslangan muhit mavjud. Dasturiy ta‘minotni ishlab chiqishning hayot aylanishini boshqarishda dasturchilar buni o‘ziga uzilishlar bilan amalga oshirishlari mumkin. Bundan tashqari, SAP NetWeaver ABAP kodini tahlil qilish vositalarini taqdim etadi. Bu tizimdan eskirgan kodni olib tashlashga yordam beradi. Agar kerak bo‘lsa, ular ma‘lumotlar bazasiga o‘zgartirishlar kiritishlari mumkin. Bundan tashqari, ular SQL bayonotlarining tezligini oshirish uchun foydalanishlari mumkin.

SAP NetWeaver Asosiy Xususiyatlari. O‘rnatilgan funktsiyalar turli xil ilovalarda turli jarayonlarni birlashtirishga imkon beradi. Natijada siz dasturiy ta‘minotni ishlab chiqish modelini yaxshilashingiz mumkin. Turli manbalardan olingan ma‘lumotlarni birlashtirish uchun u ochiq texnologiya standartlaridan foydalanadi. Katta ma‘lumotlar tahlili va narsalar Interneti (IoT) ham qo‘llab-quvvatlanadi. Ushbu HTTP platformasi, shuningdek, Enterprise Service Oriented Architecture uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Mantiq IT guruhlarini va oxirgi foydalanuvchilar tomonidan qo‘shilishi, o‘zgartirilishi va boshqarilishi mumkin. Kontseptual fikrlashni rag‘batlantirish ma‘lumotlar modellari shaklida taklif etiladi.

SAP Business Suite va SAP Business by Design asosiy infratuzilma komponenti sifatida SAP NetWeaver-ga tayanadi. Mijoz tomonidan ishlab chiqilgan dasturiy ta‘minot va uchinchi tomon xizmatlaridan foydalanish mumkin.

SAP NetWeaver Dastur Serverini Qanday Sozlash Kerak. SAP NetWeaver Application Server ikki usuldan birida o‘rnatilishi mumkin.

ABAP Tizimi. Ushbu yondashuvdan foydalanganda siz ABAP dasturlari va SAP Java ilovalarini ishga tushirishingiz mumkin.

Java Tizimi. Ushbu yondashuv yordamida faqat J2EE dasturlari bajarilishi mumkin. Har qanday ABAP ilovalarini shu tarzda bajarish mumkin emas.

SAP NetWeaver Komponentlari. SAP NetWeaver xususiyatlari kompaniya faoliyati va muammolarni hal qilish uchun juda muhimdir. Bular bir nechta misollar:

1. SAP Exchange Infratuzilmasi

Ushbu vosita kompaniyalarga SAP ERP ning B2B funksiyasini amalga oshirishda, SAP dasturiy ta‘minotining qolgan qismi bilan integratsiyani ta‘minlashda va hamkor ilovalarga ulanishda yordam beradi. Bu kompaniyalarga boshqa korporativ tizimlarni o‘z tizimiga integratsiyalash orqali SAP ERP tizimlarini kengaytirishga yordam beradi.

2. SAP Enterprise Portal

SAP NetWeaver veb-ga asoslangan dasturiy ta‘minoti interfeysi SAP BusinessObjects yechimlari foydalanuvchilari uchun. SAP Enterprise Portal foydalanuvchilarga istalgan vaqtda istalgan joydan kirishi mumkin bo‘lgan portalni loyihalash, joylashtirish va boshqarish imkonini beradi. Shuningdek, u moslashtirilgan sahifalarni yaratishga imkon beradi, xavfsizlik va ish jarayonini boshqarishni ta‘minlaydi, mobil va ish stoli mijozlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

3. SAP Business Intelligence SAP NetWeaver kompaniyalarga biznes qarorlarini yaxshiroq qabul qilish uchun real vaqtda biznes ma‘lumotlariga kirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

4. SAP Business Objects Reporting. SAP Business Objects Report - bu kompaniyaning hisobot va ma‘lumotlarni tahlil qilish vositalarining integratsiyalashgan to‘plami. U hisobot yaratish va ma‘lumotlarni o‘rganish, tahlil qilish va hisobot berish uchun eng yaxshi yechimni ta‘minlash uchun keng qamrovli xususiyatlar to‘plamini taqdim etadi.

5. SAP BW. (SAP Business Warehouse) ya‘ni biznes ombor - bu SAP-dan ma‘lumotlarni saqlash ilovasi. Ushbu vosita kompaniyalarga ma‘lumotlarni saqlash va tahlil qilish imkoniyatini beradi.

6. SAP Web Application Server. Bunda dastur ilovalari server (WAS) komponenti korporativ ilova ichida ishlaydigan barcha veb-xizmatlar uchun markaziy markaz vazifasini bajaradi. U korxona va Internet o‘rtasidagi xavfsizlik shlyuzi vazifasini bajarib, ushbu veb-xizmatlarga xavfsiz kirishni ta‘minlaydi. Bu korxonaga Java va .Net kabi tanish dasturlash tillarida veb-ilovalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

7. SAP Mobil Infratuzilmasi. SAP korporativ bozor uchun mobil echimlar to‘plamiga ega va SAP Mobile Infrastructure (AMI) buning uchun asosiy

infratuzilmani ta‘minlaydi. Ushbu to‘plam turli xil modullarni o‘z ichiga oladi, masalan:

SAP Fiori

Mobil ilovalar ramkasi (MAF)

Mobil Enterprise Service Platform (MESP)

8. **SAP HANA.** HANA - bu murakkab, yuqori hajmli, real vaqtda tranzaksiyalarni qayta ishlash uchun juda tez va tejamkor bo‘lish uchun mo‘ljallangan xotiradagi ma‘lumotlar bazasi. U birlashtirilgan funktsiyalarni, ma‘lumotlar turlarini va xavfsizlik mexanizmlarini o‘z ichiga oladi. SAP HANA mijozlarga bir qator imtiyozlarni taqdim etadi.

SAP NetWeaver Ning Afzalliklari

- ✓ Korxona bo‘ylab hamkorlikni yaxshilash.
- ✓ Operatsion samaradorlikni oshirish.
- ✓ Mijozlarga xizmat ko‘rsatish va qo‘llab-quvvatlashni yaxshilash.
- ✓ Jarayon innovatsiyasini rag‘batlantirish.
- ✓ IT xarajatlarini kamaytirish.
- ✓ Biznes epchilligini yaxshilash.
- ✓ Biznes operatsiyalarining ko‘rinishini oshirish.
- ✓ Muvofiqlik va boshqaruvni kuchaytirish.

SAP NetWeaver maslahatchisi lavozimini egallash uchun SAP NetWeaver platformasini yaxshi tushunish talab qilinadi. Uning asosini, rivojlanish xizmatlarini va boshqaruvini bilish bir xil darajada muhimdir.

Buning uchun tegishli sertifikatlash dasturi SAP Certified Technology Associate – SAP NetWeaver 7.5 tizimiga ega SAP HANA tizim boshqaruvi hisoblanadi. SAP NetWeaver platformasi haqida tushunganingizdan so‘ng professional kelajakka ega bo‘lish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarining boshqaruv bilan bog‘liq masalalarida qarorlar qabul qilishda, boshqaruv jarayoni (rejalashtirish, tashkilashtirish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va rag‘batlantirish)da «aqli tartibga solish»ning quyidagi asosiy tamoyillariga amal qilish lozim:

1. Zaruriyat – tartibga solishni joriy qilish kerakligi yoki kerak emasligini aniqlash. Jamoatchilik fikrini eshitish, onlayn-so‘rovnomalar, tanqidiy tahlil usullari orqali real vaziyatga baho berish orqali yangi talab yoki normani joriy etish zaruriyatini aniqlash. Bunda bozor munosabatlarini rivojlanishini hisobga olish lozim.

2. Proporsionallik – qo‘llaniladigan chora va vositalar tanlovi belgilangan maqsadlarga proporsional bo‘lishi lozim. Strategik maqsadlarni belgilashda “shaxs-jamiat-davlat” manfaatlari uyg‘unligini hisobga olish lozim.

Amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning maqsadga muvofiqligini tekshirish, tegishli ekspertlar xulosasini olish, har bir normativ tusdagi qarorlarni jamoatchilik muhokamasiga quyish maqsadga muvofiq.

3. Subsidiarlik – masalalarning eng quyi yoki markazdan uzoq darajalarda hal etilishini eng sodda va eng kam resurs talab qiladigan yo‘l bilan amalga oshirish zarur. Vazifalar quyi darajada hal qilinishiga yo‘naltirilgan tashkiliy va huquqiy

prinsip, ya’ni vazifa, funksiya va vakolatlarni nomarkazlashtirishdan kelib chiqib, ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning hududiy tuzilmalari o‘rtasida mavjud shtat birliklarini oqilona taqsimlash. Bunda muammoni joyida o‘rganib, uni yechimini topishga, kam vaqt va kam resurs sarflab natijaga erishishga e’tibor qaratiladi.

4. Shaffoflik – barcha manfaatdor tomonlarning normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash va qabul qilishga qadar bo‘ladigan muhokamalarda ishtirok etishi. “Ochiqlik indeksi” reytingi orqali barcha davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari faoliyatining baholanishi.

5. Javobgarlik – tartibga solishni qo‘llash va uning samaradorligiga kim mas’ul ekanligini aniq belgilash, barcha manfaatdor tomonlar uchun tartibga solishga amal qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar to‘g‘risida mutasaddi organlarni xabardor qilish imkoniyatining mavjudligi.

6. Qulaylik – tartibga solish izchil va tushunarli bo‘lishi lozim. Davlat boshqaruvida amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarga moslashish imkoniyatining mavjudligi. Fuqarolarning davlat boshqaruvidagi faolligini oshirish.

7. Soddalik – har qanday tartibga solish, unga rioya qilish va uni qo‘llash tushunish uchun soddaga bo‘lishi kerak. Oddiy fuqaro ham amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonini anglashi, unda munosabat bildirish imkoniyatining kengligi bilan sanoat korxonalarini boshqaruvini yanada yaxshilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аверина О.И. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: учебник /О.И. Аверина, В.В. Давыдова, Н.И. Лушенкова. – М.: КноРус, 2012. – 432 с.
2. Боргардт, Е.А. Система контроллинга-менеджмента как инновация в управлении промышленной организацией / Е.А. Боргардт, В.М. Носова // Вестник ВГУ. Серия «Экономика и управление». - 2014. - № 1. - С. 108–119.
3. Козин М.Н. Динамическая модель оценки производственно-экономической устойчивости оборонного предприятия / М.Н. Козин // Аудит и финансовый анализ. – Москва, 2007. - №4. – с. 24-31.
4. Al-Busaidi (2013). An empirical investigation is linking learners’ applying of blended learning to their intention of full e-learning. Behaviour & Information Technology, 32(11), 1168–1176.

IQTISODIYOTNI TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA MILLIY INNOVATSION TIZIMNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna,
Farg‘ona politexnika instituti,
“Menejment” kafedrası i.f.d., dotsent
E-mail: nilush1986@bk.ru

Annotatsiya. Maqolada innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishlari, xorijiy davlatlar tajribasi, milliy innovatsion tizimlarni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, davlat siyosati doirasida amalga oshirilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar bo‘yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, milliy innovatsion tizim, innovatsion faoliyat, innovatsion texnologiya, innovatsion strategiya, rivojlanish, strategik boshqaruv.

Innovatsion rivojlanishni ta‘minlashning uslubiy va konseptual yondashuvlari bo‘yicha qarama-qarshiliklar mavjud. Innovatsion rivojlanishning asosiy subyektlari, innovatsion rivojlanishda davlatning roli va boshqalar haqida savollar bahsli sanaladi. Iqtisodiy o‘shining barqarorligiga, mamlakat raqobatbardoshligini oshirishga ta‘sir ko‘rsatish nuqtai nazaridan milliy innovatsion tizimni rivojlantirish maqsadlari, tuzilmasi, yo‘nalishlarini shakllantirishga doir yaxlit yondashuv yaratilmagan. Tor ma‘noda, milliy innovatsion tizim texnologiya, fan, korxonalar faoliyat yuritadigan muhitni belgilaydigan va innovatsion rivojlanishga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadigan elementlarga e‘tibor qaratishni o‘z ichiga oladi. Bu milliy innovatsion tizimning o‘zaro bog‘liq elementlari, institutsional tuzilmalarining sezilarli to‘plami bo‘lib, bu milliy innovatsion tizim konsepsiyasida tizimli yondashuvni namoyon qiladi. Tizimning asosiy tarkibiy qismlari (institutlar, ular orasidagi aloqalar) ongli ravishda yoki o‘z-o‘zidan shakllangan maqsadlarga erishish uchun o‘zaro ta‘sir qiladi.

Milliy innovatsion tizim konsepsiyasini o‘rganishga bo‘lgan talab quyidagilar bilan bog‘liq:

- milliy innovatsion tizim konsepsiyasi innovatsion jarayonning mohiyatini tushunish bo‘yicha eng zamonaviy qarashni o‘zida mujassam etadi;
- milliy innovatsion tizim konsepsiyasi innovatsiyalar mazmuni va shartlaridagi o‘zgarishlarni aks ettiradi;
- milliy innovatsion tizim konsepsiyasiga asoslangan tadqiqotlar texnologik va sanoat siyosatini ishlab chiqish uchun asos yaratadi [2].

Davlat innovatsion strategiyasining ustuvor maqsadi uchta asosiy tomon: davlat organlari, akademik sektor va biznes o‘rtasidagi hamkorlik samaradorligini oshirishga qaratilgan milliy innovatsion tizimni shakllantirish bo‘lishi kerak [4].

Milliy innovatsion tizimning faol rivojlanishidan dalolat beruvchi raqobat strategiyasi raqobatbardosh ochiq biznes muhitini yaratish va doimiy qo‘llab-quvvatlashga asoslangan. Shu maqsadda: raqobat siyosati takomillashtirilmoqda, innovatsiyalar sohasida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ichki va tashqi o‘lchovlardagi raqobati rag‘batlantirilmoqda; davlat asosan bilvosita innovatsion rivojlanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Ushbu strategiya innovatsion jarayonlarni faollashtirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, raqobatbardoshlik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. Uni qo‘llash sanoat, ijtimoiy va moliyaviy sohalarda tub tarkibiy iqtisodiy islohotlarni talab qiladi. Bu strategiyadan dunyoning rivojlangan davlatlari, yangi sanoatlashgan davlatlar foydalanadilar.

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish modellarini yaratishga turli yondashuvlar innovatsiyalar va rivojlanishni davlat tomonidan tartibga solish shakllari, vositalari, usullarini tanlashni oldindan belgilab beradi. Milliy innovatsion tizimning ishlash xususiyatlari ko‘plab omillar bilan belgilanadi. Shuning uchun tasvirlangan tushunchalar va strategiyalardan, ularning tarkibiy qismlaridan foydalanish milliy korxonalar faoliyati uchun ma‘lum sharoitlarda ko‘plab rivojlanish variantlari paydo bo‘lishini rag‘batlantiradi.

G‘arb mamlakatlarida milliy innovatsion tizim konsepsiyasi ta‘sirida ilmiy-texnikaviy siyosatning mazmuni kengaytirildi. Davlatning moliyaviy ko‘magida ilmiy-texnikaviy bilimlarni yaratishni rag‘batlantirishga qaratilgan mavjud yo‘nalishga davlat-xususiy moliyalashtirish hisobidan ishlab chiqarilgan innovatsion mahsulotlarga talabni rag‘batlantirishga mo‘ljallangan innovatsion komponent qo‘shildi [3].

Innovatsion tizimlarni qurishda eng katta muvaffaqiyatga Shveytsariya, Shvetsiya, Germaniya, Finlyandiya, AQSH, Yaponiya, Buyuk Britaniya va boshqalar kabi rivojlangan davlatlar erishgan. Ular innovatsiyalar indeksi bo‘yicha mamlakatlar reytingida yetakchi o‘rinlarni egallagan [1].

AQSH, Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, Shvetsiya, Xitoy kabi mamlakatlarning hokimiyat organlari sanoat ishlab chiqarishining innovatsion rivojlanishini shakllantirish sohasidagi tajribani tahlil qilish asosan davlat tomonidan fan va texnikani rivojlantirish bo‘yicha maqsadli dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirishga asoslanganligini ko‘rsatadi.

Ishlab chiqarish sanoati rivojlangan mamlakatlar (Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy, AQSH, Fransiya, Yaponiya va boshqalar) yangi texnologiyalarni joriy qiluvchi va yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarga turli imtiyozlar beradi. Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni jonlantirishda davlat ishtiroki asosiy omil bo‘lib, ularni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlariga kiritilgan. Buning sababi shundaki, korxonalarda innovatsion jarayonni amalga oshirish har bir subyektning eng samarali ishtirokini, maksimal samaradorlikni ta‘minlash uchun barcha ishtirokchilarning sa‘y-harakatlarini birlashtirishni nazarda tutadi. Bunday ishtirok etish uchun zaruriy asos innovatsion sikl bosqichlarini amalga oshirishning o‘zaro bog‘liqligi va ketma-ketligidir, chunki innovatsion faoliyatni amalga oshirish jarayonida xo‘jalik yurituvchi subyektlarning innovatsion faoliyatini rag‘batlantirish mexanizmi mavjud.

Xorijiy mamlakatlarda sanoat korxonalarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning eng muhim yo‘nalishlari quyidagilardan iborat.

Yuqori texnologiyali biznesni shakllantirishni ta‘minlash manbai sifatida texnologiyalar transferini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Natijada, yuqori darajadagi avtomatlashtirish, kompyuterlashtirish, bozor manfaatlariga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadigan texnologiyalardan foydalanish ushbu mamlakatlarda aholining yuqori daromadlarini va iste‘mol standartlarini ta‘minlash imkonini berdi.

Innovatsion jarayonlarni qo‘llab-quvvatlovchi tashkilotlar uyushmalari va tarmoqlari shakllantirilmoqda. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari ilmiy-tadqiqot markazlari va sanoat korxonalari (Germaniya, AQSH) o‘rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtiradi.

Davlat ilmiy-tadqiqot ishlarini moliyalashtirishning katta miqdorini turli shakllarda amalga oshiradi: davlat xaridlari va buyurtmalari (AQSH, Buyuk Britaniya), subsidiyalar, bevosita moliyalashtirish, grantlar (Germaniya, Xitoy). Bundan tashqari, davlat innovatsion korxonalarga ko‘plab moliyalashtirish vositalaridan (kafolat, imtiyozli shartlarda kreditlar) foydalanish orqali yordam beradi, shu jumladan boshlang‘ich korxonalarining o‘z kapitalini ko‘paytirish, bu ularning kapital bozorlariga kirishini oshirish yoki muqobil moliyalashtirish manbalari. Innovatsiyalarni rag‘batlantirish bo‘yicha hukumatning boshqa choralari sirasiga innovatsiyalar uchun mukofotlar ajratish, davlat tadqiqot markazlari va universitetlarni moliyalashtirish kabilar kiradi.

Yangi texnologiyalardan foydalanadigan va ilm-fanni talab qiluvchi mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalarga davlat tomonidan imtiyozlar, shu jumladan soliq imtiyozlari (Buyuk Britaniya, Xitoy, AQSH va boshqalar), tezlashtirilgan amortizatsiya, asbob-uskuna lizingi, binolarni imtiyozli shartlarda ijaraga berish; kapitaldan tushgan daromad solig‘i stavkasi - bularning barchasi innovatsion yuqori texnologiyali korxonalarga investitsiya resurslarining yo‘nalishini rag‘batlantirish uchun ham qo‘llaniladi.

Innovatsion rivojlanishga davlat yordamining muhim yo‘nalishi milliy iqtisodiyotni uzluksiz o‘zgartirish, tiklash va optimallashtirish jarayonining asosi bo‘lgan davlat ilmiy-tadqiqot va ta‘lim muassasalarida fundamental tadqiqotlarni rag‘batlantirishdan iborat.

Davlat sanoat korxonalarini (texnoparklar, sanoat klasterlari, sanoat parklari va texnopolislar va boshqalar) innovatsion rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan infratuzilmani shakllantiradi.

Shunday qilib, xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish uchun shart-sharoit va istiqbollarni davlat tomonidan tegishli darajada qo‘llab-quvvatlanmasdan turib shakllantirish mumkin emas. Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, albatta, raqobatbardoshlik va kutilayotgan iqtisodiy va ijtimoiy natijalarni baholash asosida amalga oshirilishi kerak, buning uchun korxonalar doimiy ravishda joriy faoliyati samaradorligini oshirishlari kerak (xarajatlarni kamaytirish, sotishni ko‘paytirish yo‘llarini izlash va boshqalar).

Yirik davlat korxonalari uchun ishlab chiqarishni texnologik yangilash, mahsulotlarning resurs va energiya sarfini kamaytirishga qaratilgan innovatsion dasturlarni ishlab chiqish va qabul qilish bo‘yicha majburiy talabni joriy etish innovatsiyalarga xarajatlarni oshirishning qo‘shimcha yo‘nalishi bo‘lishi mumkin. Ushbu me‘yorning joriy etilishi innovatsiyalarga bo‘lgan talabning o‘sishiga yordam beradi. Bundan tashqari, Germaniya, Belgiya [5], AQSH [6] kabi

mamlakatlarning xorijiy tajribasini hisobga olgan holda korxonalarni innovatsiyalarga sarmoya kiritishni rag‘batlantirish maqsadida innovatsion biznes loyihalarni amalga oshirishda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, mamlakatimiz uchun davlat siyosatini qayta ko‘rib chiqish, uzoq muddatli maqsadlar, innovatsion faoliyatning holati va shartlarini hisobga olgan holda iqtisodiyotni yetakchi rivojlanish turiga o‘tkazish bo‘yicha profilaktika choralarini ishlab chiqish muhimdir. Endilikda mamlakatimizda milliy innovatsion tizimning faqat alohida tarkibiy qismlari faoliyat ko‘rsatmoqda, innovatsion jarayonning bosqichlari bir-biri bilan mustahkam bog‘lanmagan va shuning uchun innovatsion faoliyat samarasi yetarlicha baholanmaganligicha qolmoqda.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda milliy innovatsion tizimni yaratishni strategik vazifa deb hisoblash mumkin, uni hal qilish ko‘p jihatdan davlatning siyosiy tuzilishiga bog‘liq. Innovatsion tizimlarni rivojlantirishda hokimiyat va boshqaruv organlarining asosiy vazifasi firmalar uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, innovatsiyalarni joriy etish, shuningdek, milliy iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun rag‘batlantirishni yaratish, ular o‘rtasidagi samarali munosabatlarni ta‘minlashdan iborat.

Shu bilan birga, innovatsion rivojlanish bo‘yicha yetakchi davlatlar milliy va mintaqaviy innovatsion tizimlarni faol shakllantirmoqda va ular doirasida qulay ishbilarmonlik muhitini ta‘minlamoda, klasterlar va boshqa zarur infratuzilmani yaratmoqda, ya‘ni sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi uchun qulay tashqi muhitni faol ta‘minlamoda. Bu yerda korxonalarning o‘zida innovatsion jarayonni tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Теребова, С.В. Инновационная инфраструктура в регионе: проблемы и направления развития [Текст] / С.В. Теребова // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2014. – №6. – С. 199-212.
2. Бунчук, М.А. Национальные инновационные системы: основные понятия и приложения (по материалам зарубежных авторов). [Электронный ресурс] / М.А. Бунчук. – Режим доступа: <http://www.geocities.ws/CollegePark/Lab/5590/nis.htm>
3. Инновационные контуры мировой экономики: (Прогноз развития на 2000-2015 гг.) [Текст] / М.В. Грачев, А.А. Дагаев, А.А. Дынкин и др.; РАН. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений. – М., 1999. – 81 с.
4. Иванов, В.В., Матирко, В.И., Плетнев, К.И. Проблемы и перспективы развития российских территорий высокой концентрации научно-технического потенциала [Текст] / Иванов, В.В., Матирко, В.И., Плетнев, К.И. – М.: СКАНРУС, 2001. – 317 с
5. Global Innovation Index. <http://www.wipo.int>
6. Исследование инновационной активности крупного бизнеса в 2010–2011 гг. [Электронный ресурс] // Эксперт РА: рейтинговое агентство. – Режим доступа: <http://raexpert.ru/researches/expert-inno/part1>
7. Организация инновационной деятельности в университетах ass [Текст]: сб. информ.-аналит. материалов. – Н. Новгород : Изд-во ННГУ, 2011. – 96 с.

БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА: ПОДХОДЫ, МЕТОДЫ И ВЛИЯНИЕ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЙ

Джуманиязова Сабина Михайловна,

Докторант, кафедра бухгалтерского учёта

Ташкентский Государственный Экономический Университет

e-mail: sabina.hodjamkulova@gmail.com, +998-90-534-41-04

Каримов Акром Аббасович

Доктор экономических наук, профессор

Ташкентский Государственный Экономический Университет

Аннотация. В работе рассматривается бюджетирование как инструмент стратегического управленческого учета, а также анализируются различные подходы к его реализации: традиционное бюджетирование, процессно-ориентированное (ABB), бюджетирование с нуля (ZBB), метод на основе драйверов (DBB) и безбюджетное управление (Beyond Budgeting). Оценены преимущества и недостатки каждого метода в контексте современного бизнеса, подчеркивается значимость использования цифровых технологий для автоматизации процессов. Рассмотрено влияние автоматизации и искусственного интеллекта на повышение эффективности бюджетирования и обеспечение стратегической гибкости компаний.

Ключевые слова: бюджетирование, стратегический управленческий учет, автоматизация, цифровизация, процессно-ориентированное бюджетирование, бюджетирование с нуля, метод драйверов, Beyond Budgeting, искусственный интеллект, прогнозная аналитика.

В условиях динамичного рынка и нестабильной экономической ситуации эффективность традиционного подхода к бюджетному управлению заметно снижается. Современные подходы к построению бюджетов становятся все более популярными, так как они ориентированы на поиск оптимальных инструментов управления затратами и достижение конкретных целей компании. В данной работе рассматриваются преимущества и недостатки каждого из этих подходов, а также анализируется влияние современных технологий на систему бюджетирования.

1. При традиционном методе построения бюджетов (инкрементный подход) расходы на следующий год планируются на основе предыдущих расходов, с учетом корректировок для нового бюджетного периода. Такие корректировки могут зависеть от экономических факторов, текущих тенденций и доступных ресурсов.

2. Процессно-ориентированный подход (ABB – activity-based budgeting, бюджетирование, основанное на видах деятельности) формирует бюджеты подразделений, исходя из связанных бизнес-процессов, направленных на создание определенных продуктов или услуг. Этот метод позволяет планировать и контролировать ожидаемые действия, оценивая их эффективность и соответствие стратегическим целям компании.

3. Бюджетирование с нуля (ZBB – zero-based budgeting) направлено на сокращение затрат и оптимальное распределение ресурсов. При таком подходе каждый вид деятельности пересматривается, и ресурсы выделяются на основе приоритетов, что позволяет устранить неэффективные процессы и повысить прозрачность бюджета.

4. Метод бюджетирования на основе драйверов (driver-based budgeting или DBB) фокусируется на установлении причинно-следственных связей между ключевыми драйверами и объектами управленческого учета. Драйверы, которые могут быть как финансовыми, так и нефинансовыми показателями, оказывают влияние на основные бюджеты, такие как прогнозный баланс и план прибылей и убытков.

5. Метод безбюджетного управления (Beyond Budgeting) представляет собой гибкий и адаптивный подход, часто используемый в условиях ограниченных ресурсов. Организации, применяющие этот метод, оперативно мобилизуют необходимые активы при возникновении возможностей, таких как заказы от клиентов. Beyond Budgeting делает акцент на гибкости и скорости реагирования, передавая значительную ответственность сотрудникам, работающим с клиентами.

В таблице 1 представлен сравнительный анализ описанных выше подходов к бюджетированию.

Таблица 1

Сравнительный анализ к бюджетированию

Традиционный	ABB	–	ZBB	–	DBB	–	Beyond

подход	процессное бюджетирование	бюджетирование с нуля	бюджетирование на основе драйверов	Budgeting – без бюджетного управления
ПРЕИМУЩЕСТВА				
Простота и удобство в использовании. Позволяет учитывать исторические данные и сезонные колебания. Снижает время, необходимое для подготовки бюджета.	Более точное распределение затрат по видам деятельности. Позволяет выявить неэффективные процессы и улучшить их. Улучшает понимание взаимосвязи между затратами и доходами.	Способствует более эффективному распределению ресурсов. Выявляет ненужные или избыточные затраты. Увеличивает прозрачность и ответственность за бюджетные решения.	Позволяет быстро реагировать на изменения в бизнес-среде. Упрощает процесс планирования за счет фокусировки на критически важных факторах. Улучшает предсказуемость финансовых результатов.	Повышает гибкость и адаптивность организации к изменениям. Упрощает процесс принятия решений, так как меньше бюрократии. Стимулирует инновации и инициативность сотрудников.
НЕДОСТАТКИ				
Может приводить к неэффективному расходованию ресурсов, поскольку не учитывает изменения в бизнес-среде. Риск сохранения неэффективных затрат из года в год. Меньшая гибкость в адаптации к новым условиям.	Сложность в сборе и анализе данных. Требует значительных временных и трудовых затрат для реализации. Может быть трудно внедрить в крупных организациях с множеством процессов.	Требует значительных временных и трудовых затрат для подготовки бюджета. Может вызвать сопротивление со стороны сотрудников из-за необходимости пересмотра привычных подходов. Сложность внедрения в крупных организациях.	Требует тщательного анализа и выбора правильных драйверов. Может быть сложно внедрить в организациях с множеством переменных. Необходимость постоянного мониторинга и корректировки драйверов.	Может привести к неопределенности и отсутствию четких финансовых ориентиров. Требует значительных изменений в культуре и структуре управления. Необходимость постоянного контроля и оценки эффективности операций.

При составлении бюджета любым из методов возникает сложность, связанная со сбором и анализом большого объема данных. Для эффективного и оперативного реагирования и решения данной проблемы необходимо применение цифровых технологий. Цифровые технологии позволяют автоматизировать многие процессы, связанные с составлением и контролем бюджета. Использование программного обеспечения для бюджетирования упрощает сбор данных, их обработку и анализ. Это снижает риск ошибок и ускоряет процесс подготовки бюджета. Автоматизированные сервисы управленческого учёта помогают соблюдать основные принципы бюджетирования: единство, достоверность, сбалансированность и бездефицитность.

Тенденции программного обеспечения для составления бюджета на сегодняшний день:

- ИИ может планировать ваш бюджет сейчас: многие компании считают, что искусственный интеллект (ИИ) имеет большой потенциал при подготовке годовых

бюджетов. ИИ может предоставлять информацию в реальном времени, делать точные прогнозы и предлагать обоснованные финансовые решения. Он также может обнаружить аномалии и риски с его адаптивной способностью к обучению. Алгоритмы искусственного интеллекта самообучаются и могут сделать планирование бюджета более эффективным с течением времени.

• Прогнозная аналитика для точных прогнозов расходов: точное прогнозирование ваших расходов может оказаться сложным, если вы используете электронные таблицы. Прогнозная аналитика может сыграть ключевую роль в оценке расходов на предстоящий год. Эта функция использует исторические данные для более точного сравнения денежных потоков и коэффициентов расходов. Кроме того, она определяет ключевые драйверы для просроченных платежей и прогнозирует вероятность таких случаев.

Таким образом, различные методы бюджетирования имеют свои сильные и слабые стороны, и их выбор зависит от специфики компании, её структуры и стратегических целей. В условиях цифровизации современные технологии играют ключевую роль в повышении эффективности бюджетного процесса. Автоматизация и использование цифровых решений помогают ускорить сбор и анализ данных, улучшить точность прогнозирования и обеспечить гибкость в адаптации к изменениям в бизнес-среде. Интеграция методов искусственного интеллекта и прогнозной аналитики в процесс бюджетирования позволяет организациям не только оптимизировать распределение ресурсов, но и минимизировать риски, обеспечивая долгосрочную устойчивость и конкурентоспособность.

Список использованной литературы:

1. Привезенцева Н.Н. (2016). ПОДХОДЫ К СИСТЕМЕ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ: ОПИСАНИЕ, ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ. Вестник магистратуры, (12-5 (63)), 85-88
2. <https://fintablo.ru/finances/byudzhetrovanie>
3. <https://picktech.ru/catalog/budgeting-software>

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И НАУЧНАЯ СУЩНОСТЬ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ, ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

*Исмаилова Гульшодахан Камолиддиновна,
Ферганский политехнический институт,
Независимый аспирант кафедры менеджмента,
E-mail: gismoilova765@gmail.com.*

Аннотация. Основной особенностью отрасли в условиях рыночной экономики является постоянная связь со всеми субъектами рынка. Организации, осуществляющие экономическую деятельность, вступают в прямые и косвенные отношения со своими партнерами, органами контроля и управления маркизами. Сегодня стабильное экономическое развитие отрасли является одним из важных вопросов экономики страны. В статье широко освещены предложения по устойчивому развитию промышленных предприятий, общий анализ понятия устойчивости и его применение с научной точки зрения.

Ключевые слова: промышленное предприятие, устойчивое развитие, экономическое развитие, внутренние и внешние факторы, классическая и неоклассическая теория.

Основной отличительной особенностью работы промышленных предприятий в условиях рыночной экономики является то, что они находятся в постоянном контакте со всеми субъектами рынка. В ходе хозяйственной деятельности организации вступают в прямые и косвенные отношения с партнерами, потребителями, регулирующими органами и координационными центрами в стране и за рубежом. Возможность долгосрочного сотрудничества и надежность этих отношений определяются уровнем экономической

стабильности организации. Этот показатель является мерой, отражающей влияние внешней среды на деятельность компании.

Экономическая стабильность рассматривается как экономическая категория, отражающая состояние развития экономических процессов на микроуровне. В современных условиях жизнеспособность любого экономического субъекта напрямую зависит от его экономической устойчивости. Экономическая стабильность отражает способность предприятия сохранять свою целостность и эффективно развиваться, несмотря на различное воздействие внешних и внутренних факторов. Устанавливая экономически эффективные отношения с потребителями, клиентами и поставщиками, бизнес может защитить свою коммерческую и промышленную деятельность от конкурентов и обеспечить свою устойчивую работу и будущую жизнеспособность. Если экономическая система не будет развиваться регулярно и не будет стремиться к увеличению своего экономического потенциала, возможности эффективного производства значительно снизятся.

Джордж Дж. Стиглер, лауреат Нобелевской премии 1982 года, заявил, что понятие «экономическая стабильность», которое рассматривается как относительно новое понятие в экономической науке, признается явлением, которое трудно точно определить в тех же условиях. Поэтому с точки зрения научного подхода ученые и практики пытаются синхронизировать трактовки понятия устойчивости.

Когда понятие устойчивости анализируется в самом общем смысле, этот термин широко используется в повседневной жизни и в научном (инженерном, техническом, социологическом, биологическом и структурном) контекстах и принимается как надежное понятие.

Стабильность — важная характеристика систем, под которой понимается способность реагировать на внутренние и внешние факторы, восстанавливаться или адаптироваться к изменениям. Вопросы стабильности в экономике, особенно с точки зрения рыночного равновесия, имеют особое значение в классических и неоклассических экономических теориях. Они определяются внутренними рыночными системами, отношениями спроса и предложения. Эта теория очень важна для анализа систем в экономике, поскольку внутренние компенсаторные механизмы играют важную роль в обеспечении долгосрочной стабильности и эффективности системы.

Понятия конкурентного равновесия и устойчивости к динамическому равновесию применил Дж. фон Нейман, а условия достижения устойчивости — Дж.Р. Хикс и П. Самуэльсон, работа которых была опубликована А.М. Ляпунов и Л.С. Она аналогична теориям устойчивости, разработанным Понтрягиным.[2]

В целом стабильность рынка можно рассматривать в трех различных интерпретациях:

1. Вальрасовская стабильность — рыночная система саморегулируется и в конечном итоге достигает равновесной цены;
2. Стабильность по Нэшу — ситуация, при которой каждому участнику рынка невыгодно покидать свою позицию;
3. Стабильность Эджворта — это невыгодное состояние распределения доходов между коалициями экономических агентов (в данном случае стабильность по Нэшу — это особая форма стабильности Эджворта).[3]

Хотя концепции стабильности, включенные в эти классические модели, вызвали значительный интерес в экономическом сообществе, они не внесли существенного вклада в формирование теории экономической стабильности. Новые и разнообразные экономические системы потребовали изучения этих вопросов путем обновления математического аппарата. Тем не менее, в этих моделях были сделаны важные выводы:

□ Стабильная экономика подкрепляется экономическими функциями государства, смягчающими циклические колебания в процессе регулирования, а наличие

микроэкономики с инерционной системой является важным фактором, который зависит от сбалансированности товарного и денежного рынков;

□ Причины экономической нестабильности можно увидеть в перекосах в распределении доходов и особенно в несогласованной деятельности денежного, кредитного и фондового рынков; Также к нестабильности приводят расхождения в планах предпринимателей и потребителей или несоответствие их ожидаемых результатов реальным экономическим результатам.

Таким образом, основным признаком экономической стабильности является сохранение способности экономического субъекта осуществлять расширенное воспроизводство. Это подразумевает превышение доходов над расходами и способность предприятия выполнять свои обязательства. Процесс оценки экономической устойчивости можно представить в виде следующей схемы (рис.1)[4], на которой показана последовательность действий по подготовке оценки.

Современная экономическая наука не может дать единой концепции экономической устойчивости предприятия. На рисунке 1 представлено определение актуальности экономической оценки, выбор последовательности действий и используемых понятий. Важным шагом является формирование перечня показателей экономической стабильности и разработка их критериев. Кроме того, очень важно учитывать возможность формирования экономико-математических моделей оценки. Завершающим этапом процесса является интерпретация результатов оценки экономической устойчивости и принятие решения об их использовании.

Рисунок 1. Научный подход к оценке экономической стабильности.

Ресурсно-функциональный подход важен в обеспечении экономической устойчивости предприятия.[1] Авторы этого подхода считают, что экономическая устойчивость предприятия – это состояние наиболее эффективного использования корпоративных ресурсов для предотвращения угроз и обеспечения текущей и будущей устойчивости предприятия.

В практической деятельности возникает необходимость управления экономической устойчивостью предприятия, и формирование такого процесса включает в себя определение следующих групп факторов в понятии экономической устойчивости:

- экономический;
- социальный;

- экологический;
- техник;
- менеджер

Перечень элементов экономического потенциала предприятия, показателей и способов обеспечения устойчивого развития представлены в таблице 1.

Таблица 1

Направления устойчивого развития в отдельных группах экономического потенциала предприятия

Элементы потенциала предприятия	Меры по обеспечению устойчивого развития	Показатели экономического развития
1	2	3
Материальные ресурсы	Программы повышения эффективности использования ресурсов	Материалоемкость изделий
Трудовые ресурсы	Повышение уровня образования и организации труда	Производительность труда
Основные инструменты	Совершенствование организации производства	Фондоотдача
Инновации и менеджмент	Развитие научных исследований, внедрение инноваций в производство	Эффективность производства
Информационные ресурсы	Совершенствование информационных систем предприятия	Скорость внедрения инноваций на базе информационных систем

Факторы экономической устойчивости можно разделить по признакам, учитывающим сферы деятельности предприятия, характер влияния и возможности контроля (табл. 2).

Таблица 2

Факторы экономической стабильности

Классификационные знаки	Виды факторов
По характеру эффекта	Экономические и неэкономические
Планируйте как можно больше	Плановые и внеплановые
Контролируйте и управляйте	Контролируемый и неконтролируемый
По продолжительности и частоте движений	Периодические и постоянные факторы

Экономические и неэкономические факторы

Коммерческая деятельность предприятия во многом определяется изменениями экономической и неэкономической среды. Например, из-за технической неисправности оборудования, аварийных ситуаций и техногенных обстоятельств план реализации продукции не был выполнен. Рост цен, налоговые платежи и инфляция приводят к росту издержек производства и, как следствие, к снижению производительности.

К неэкономическим факторам относятся: стихийные бедствия, политические решения, простои, аварии, работа транспорта, перебои (дефекты) в производственном процессе.

Факторы экономической стабильности бывают управляемыми и неконтролируемыми.

Неконтролируемые факторы не влияют на предприятие. Контролируемые факторы включают факторы, на которые организация может влиять для повышения эффективности производства. Негативное влияние их влияния может быть уменьшено или полностью устранено за счет стратегических планов предприятия. Например, к контролируемым факторам можно отнести мониторинг действий поставщиков, стимулирование спроса на продукцию и т. д.

Плановые и внеплановые (случайные) факторы

В процессе корпоративного управления менеджеры перспективно изучают макроэкономическую ситуацию и изменения в коммерческой среде. Они оценивают вероятность возникновения событий и на основе этого прогноза принимают управленческие решения. К планируемым факторам относятся: усиление конкуренции, изменение потребительского спроса и другие рыночные факторы.

Глобализация экономики, рост объемов производства, быстро меняющиеся условия внешней среды и усложнение отношений повышают важность управления экономической стабильностью.

Методы управления предприятием, использующие преимущественно упреждающие меры, позволяют в короткие сроки обеспечить устойчивость предприятия, но существенно не меняют ситуацию. В то же время такие методы не позволяют учитывать перспективы развития компании, диагностировать текущую ситуацию с учетом современных методов исследования или прогнозировать изменения внешних факторов. Неравномерное развитие экономики страны, влияние внешних факторов, последовательная политика заинтересованных сторон требуют повышенного внимания к экономической стабильности. Выявленные проблемы могут быть решены путем разработки и применения механизма управления экономической стабильностью. Необходимо сформировать корпоративную стратегию, которая обеспечит на начальном этапе.

Список использованной литературы:

1. Шубравская Е. Устойчивое экономическое развитие: понятие и направление исследований // Экономика Украины. – 2005. – № 1. – С. 36-42.
2. Малкин И. Г. Теория устойчивости движения. М.: Едиториал УРСС, 2014.
3. Богданов И. Я. Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИ РАН, 2021
4. Расулов Н.М. Совершенствование методологии стратегического управления инновационными процессами в корпоративных структурах: (д.т.н.) дисс. автореф. -Т., 2021, - Б.81;
5. Sustainability Accounting Standards Board (SASB). 2017. Sustainability Accounting Standards Board (SASB) Conceptual Framework. <https://www.sasb.org/wp-content/uploads/2019/05/SASB-Conceptual-Framework.pdf>
6. GRI Standards. GRI 101: Foundation. <https://www.globalreporting.org/standards/media/1036/gri-101-foundation-2016.pdf>
7. Бараненко С.П., Шеметов В.В. Стратегическая устойчивость предприятия. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2004. – 493 с.
8. Богданов А.А. Текстология. Всеобщая организационная наука. – М.: Финансы, 2003. – 367 с

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ СФЕРЫ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

*Маталиева Назик Жаналиевна,
преподаватель, Институт энергетики и инновационных технологий,
Кыргызская Республика, г.Таш-Комур, e-mail: matalieva123@gmail.com;
Шатманова Айжамал Суйналиевна,
аспирант 3-курса, Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова,
Кыргызская Республика, г.Жалал-Абад, e-mail: aijamal.shatmanova@mail.ru;
Арстанбеков Амантур Кушбакович,
аспирант 3-курса, Международный университет имени К.Ш.Токтомаматова,*

Кыргызская Республика, г.Ош, e-mail: arstanbekov0317@mail.ru.

Аннотация. В предлагаемой научной статье рассмотрены пути улучшения направлений государственной поддержки повышения конкурентоспособности агропромышленной сферы Кыргызской Республики (КР). На основе оценки состояния агропромышленной сферы КР, определив проблем в этой сфере экономики, предложены пути дальнейшего улучшения их конкурентоспособности с помощью государственного регулирования и поддержки.

Ключевые слова: агропромышленная сфера, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, стратегия, политика, стандарты, регулирование, поддержка, инвестиции, лизинг.

Выполнение задач реализации стратегии повышения конкурентоспособности агропромышленной сферы (АПС) Кыргызской Республики (КР) и обеспечения продовольственной безопасности страны в сложных мировых социально-экономических условиях требует новых подходов и пересмотра стратегических направлений государственной политики. Выявленные в ходе диссертационного исследования проблемы в АПС КР при недостаточном регулирующем воздействии государства ведут к снижению почвенного плодородия, генофонда животных; к проблемам ведения расширенного воспроизводства в АПК и достижения самообеспеченности страны качественными конкурентоспособными продуктами питания.

Переработка сельскохозяйственного сырья в виде растениеводческой и животноводческой продукции, по сути, является продолжением производства в аграрном секторе, поскольку основным содержанием материально-вещественных составляющих промышленного производства является сельскохозяйственная продукция [2].

Агропромышленная интеграция широко распространена в современной аграрной экономике развитых стран и создает условия для рационального использования ограниченных экономических ресурсов сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности. Она объективно вытекает из потребностей развития промышленности. Здесь ставится более эффективная задача полного удовлетворения потребности перерабатывающей промышленности в сырье и достижения непрерывности его поставок [1].

Сейчас мы надеемся, что евразийская интеграция даст импульс возрождению отрасли, повышению ее эффективности. Но тем не менее, мы не должны исходить из того, что интеграция автоматически решит все наши внутренние проблемы и, реалистически оценивая складывающуюся ситуацию, реализовать комплексную программу развития национального АПС с использованием возможностей, которые создаст участие в ЕАЭС [3].

Для эффективного развития АПС и реализации стратегии повышения его конкурентоспособности необходима, как было указано выше, государственная поддержка.

Исходя из выявленных проблем, снижающих конкурентоспособность АПС КР, необходимо решить следующие задачи по повышению конкурентоспособности агропромышленного производства:

- сформировать систему обеспечения безопасности и качества продукции в соответствии с международными требованиями, что будет способствовать повышению конкурентоспособности отечественной продукции АПС;
- обеспечить модернизацию предприятий АПС КР и увеличение загрузки производственных мощностей перерабатывающих предприятий.

Для решения указанных задач необходимо предусмотреть реализацию следующих первоочередных мер:

- имеющиеся резервы увеличения господдержки АПС КР необходимо направить на разработку и реализацию программы удешевления товарно-материальных ресурсов и развитие инфраструктуры агробизнеса;
- разработать комплекс мероприятий по упреждающему переходу к методам господдержки, соответствующим требованиям ВТО по «янтарной» («желтой»), «зеленой» и «голубой» («синей») корзинам;
- увеличить объемы субсидирования процентных ставок при целевом кредитовании субъектов АПС КР для повышения материально-технической оснащенности производства и его инновационного развития;
- разработать комплекс мероприятий, направленных на формирование положительного имиджа АПС страны и позиционирование его в качестве значимого поставщика продукции на мировые специализированные рынки сырья и продовольствия;
- провести работу по гармонизации отечественных стандартов и разработанных технических регламентов на продукцию АПК с международными стандартами качества в соответствии с требованиями ISO, предусматривающей обеспечение конкурентоспособности продукции и организаций на рынке, принципами ХАСПП (анализ рисков и критические контрольные точки) и GMP (надлежащая производственная практика), предусматривающими обеспечение безопасности выпускаемой продукции;
- предусмотреть субсидирование затрат предприятий АПС, и в первую очередь пищевой промышленности, на разработку, внедрение и сертификацию систем менеджмента качества на базе ISO, ХАСПП и GMP, а также проведение контроля безопасности переработки продуктов и сельскохозяйственного сырья, содействия переходу предприятий АПС на международную систему менеджмента качества и стандартов;
- осуществить гармонизацию отечественных стандартов и стандартов, принятых для стран СНГ, Таможенного и Евразийского экономического союзов, с межгосударственными аналогами, обеспечить финансирование из государственного бюджета разработку технических регламентов и гармонизацию отечественных стандартов с международными стандартами качества и безопасности;
- привести отечественные законодательные и нормативные акты в соответствие с международными стандартами;
- разработать на уровне страны методические рекомендации по внедрению на предприятиях АПС современных систем менеджмента качества;
- провести работу по стимулированию перехода предприятий АПК на международные стандарты качества;
- совершенствовать налоговое законодательство в части снижения налоговой нагрузки по НДС на продукцию переработки и агросервиса в АПС;
- совершенствовать систему таможенно-тарифного регулирования с целью повышение уровня защиты отечественных агропродовольственных товаров;
- содействовать созданию отраслевых объединений (ассоциаций) предприятий – производителей сельскохозяйственного сырья и продуктов его глубокой переработки.

Для повышения конкурентоспособности хозяйствующих субъектов в АПС осуществлять ценовое регулирование. Гарантированные (защитные) цены следует применять при реализации продукции, а также при определении размера надбавок или доплат организациям АПК в тех случаях, когда рыночные цены оказываются ниже гарантированных, которые нужно индексировать с учетом роста цен на материально-технические ресурсы и услуги.

В связи с тем, что в настоящее время цены на материально-технические ресурсы и услуги формируют основную часть затрат на производство сельскохозяйственной продукции (более половины себестоимости), необходимо уменьшить налог на добавленную стоимость по машинам и оборудованию, основным видам минеральных удобрений; установить

субсидии для сельхозтоваропроизводителей на приобретение техники в размере до 50% от их цены.

Для государственных закупок продукции следует шире применять систему фьючерсных сделок и форвардных операций.

Необходимо обратить внимание на кредитование и субсидирование производства. Объем государственного кредитования, исходя из проведенного анализа и изучения потребностей товаропроизводителей в кредитах методом опроса, рассмотрения заявок клиентов банков и представленных для финансирования проектов, необходимо увеличить до 20 млрд сомов с изменением структуры краткосрочного кредитования агропромышленного производства: увеличением по лизингу — с 16 до 21 %, на переработку сельскохозяйственной продукции с 4 до 7 %.

Используя лизинг, как форму небанковского кредитования, в АПК можно использовать две основные его формы — оперативный и финансовый лизинг. При оперативном лизинге передается по договору краткосрочной аренды оборудование и техника товаропроизводителю в лизинг с правом пользования активами в течение определенного периода времени, который значительно короче службы актива (сезонные договора). При финансовом лизинге по подлежащему расторжению контракту товаропроизводитель, берущий оборудование в лизинг, имеет право пользоваться активом на период его срока службы.

При заключении лизингового договора важное значение имеет правильное исчисление арендной платы. На её размер оказывают влияние: размер пошлины, кредитные процентные ставки банков, нормативная прибыль лизинговой фирмы и расходы по поддержанию техники в работоспособном состоянии.

Для успешного использования лизинга в АПС, наряду с другими мероприятиями, необходимо создать нормативно-правовую и организационно методическую базы, включающие пересмотр порядка использования лизингового фонда на приобретение техники и племенных животных, увеличение сроков лизинга техники до физического износа, снижение оплаты первого взноса до 8–10 %, уменьшение снабженческо-сбытовой наценки при проведении лизинговых операций до минимального размера, ввести обязательства лизингодателя по обеспечению поставок материалов и запасных частей к лизинговым машинам при проведении комплекса мероприятий технического обслуживания на протяжении всего срока эксплуатации.

Целесообразно также снизить таможенные пошлины и налоги по операциям лизинга техники, включая НДС, а лизингодателя освободить от уплаты налога на прибыль, полученную по лизинговым договорам на срок 3–5 лет. Шире практиковать государственную финансовую поддержку при получении техники и оборудования через лизинг: возмещение ставки вознаграждения по лизингу сельскохозяйственной техники, позволяющей удешевить её стоимость; выделение средств на поддержку сельхозтоваропроизводителей при передаче техники в лизинг.

В земледелии необходимо стимулировать оптимальное сочетание культур с учетом природно-климатических условий каждого региона и обеспечить достаточный объем производства тех видов, по которым в настоящее время не в полной мере удовлетворяются потребности населения. Для этого необходимо совершенствовать стимулирование производства плодоовощных культур, сахарной свеклы, винограда и других культур, по которым производство не удовлетворяет потребности внутреннего рынка КР.

Поскольку в стране остается проблема обеспечения населения овощной продукцией в межсезонный период, необходимо создать достаточные мощности для хранения произведенной продукции в летний период, а также расширить площади для производства овощей закрытого грунта. Необходимо для решения этих проблем предусмотреть меры государственной поддержки.

Значительным резервом увеличения производства сельскохозяйственной продукции является переход на энерго- и ресурсосберегающие технологии. Для этого государственным структурам необходимо провести работу по повышению технической оснащенности хозяйств путем расширения лизинговых программ

Требуется провести также работу по интенсификации животноводства. В качестве первоочередных мер целесообразно проведение укрупнения производства за счет объединения малых форм хозяйствования на кооперативной и интегрированной основе, повышение генетического потенциала животных путем целенаправленного проведения научно обоснованной селекционно-племенной работы при непосредственной поддержке государства. Для этого необходимо реализовать специальные программы по строительству высокомеханизированных и автоматизированных животноводческих комплексов, укрупненных высокопродуктивным скотом. Это позволит решить проблему поставок качественного сырья на предприятия перерабатывающей промышленности АПС и создаст основу для вытеснения импортных продуктов глубокой переработки.

Положительную роль может сыграть и государственное стимулирование развития рыночной инфраструктуры, в частности, создание фирменных магазинов, торгующих продукцией отечественных товаропроизводителей и работающих в формате «шаговой» доступности, то есть максимально приближенные к потребителю. В таких торговых точках смогут реализовывать свою продукцию хозяйства населения, которые не могут взаимодействовать с крупными розничными сетями. Это позволит ликвидировать торговлю на улицах и во дворах с нарушением санитарных норм. При этом товаропроизводители, имея возможность общаться с покупателями, смогут получать отзывы о продуктах и, насколько возможно, учитывать их рекомендации в процессе производства. Помощь в развитии такого вида торговли могли бы оказывать районные и местные органы управления, выделяя помещения, находящиеся в муниципальной собственности, за доступную для небольших предприятий, К(Ф)Х и личных хозяйств населения арендную плату.

Важной проблемой, связанной с развитием животноводства, является обеспечение эпизоотического благополучия страны и ветеринарно-санитарной безопасности животноводческой продукции. В этой связи необходимо развитие государственной системы ветеринарии, приведение ее в соответствие с международными нормами, четким разделением полномочий. Во всех регионах республики необходимо создать современные ветеринарные лаборатории с прогрессивными методами диагностики заболеваний животных. Кроме того, необходимо совершенствовать электронную базу данных по идентификации заболеваний животных с подключением ее к единой автоматизированной информационной системе страны.

Во всех сельских районах необходимо построить модульные убойные пункты, отвечающие требованиям международных стандартов, и после этого запретить убой скота, предназначенного для реализации, в необорудованных для этого условиях [4].

Можно предложить также следующие меры государственной поддержки АПС для повышения качества продукции и обеспечения продовольственной безопасности страны:

- усиление работы по совершенствованию существующей законодательно-нормативной базы, регулирующей деятельность предприятий пищевой и перерабатывающей промышленности, в том числе и в сфере взаимоотношения перерабатывающих производств с контролирующими и агросервисными организациями;
- приведение технических и технологических стандартов производства и систем качества продукции в соответствие с международными требованиями, внедрение стандартов серии ISO 9000 и ХАСПП;
- создание условий для модернизации и перевооружения перерабатывающих предприятий в соответствии с мировым уровнем;

- стимулирование лизинга технологического оборудования с одновременным возмещением ставки вознаграждения по ним;
- подготовка и переподготовка кадров для отрасли животноводства и мясоперерабатывающей промышленности;
- проведение целенаправленной работы по продвижению отечественной продукции на внешние рынки; протекционистской политики по защите интересов отечественных товаропроизводителей путем своевременного внесения предложений по проведению антидемпинговых и компенсационных вопросов по отношению к субъектам, осуществляющим недобросовестную конкуренцию на казахстанском рынке;
- субсидирование ставки по кредитам, выдаваемым банками второго уровня.

Все эти меры позволят, с одной стороны, обеспечить безопасность продукции, а с другой – повысить ее конкурентоспособность на внутреннем рынке и при экспорте на зарубежные рынки.

Кроме того, в АПС необходимо активизировать процессы по ускоренному переходу предприятий на международные системы менеджмента качества и безопасности пищевых продуктов. В этой связи требуется разработать и реализовать специальную республиканскую бюджетную программу, предусматривающую удешевление стоимости услуг по разработке, внедрению и сертификации международных стандартов субъектов АПС. К концу 2024 года количество предприятий, внедривших стандарты ИСО и ХАССП, необходимо увеличить до 30 единиц, тогда как в настоящее время лишь 123 предприятий пищевой и перерабатывающей промышленности внедрили стандарты ISO и ХАССП; на стадии разработки и подготовки производства к внедрению системы менеджмента качества находятся ещё 24 предприятия.

В целях обеспечения перерабатывающих предприятий качественным сырьем необходимо:

- создавать в регионах сеть по заготовке и переработке сельхозпродукции;
- расширять сеть стационарных заготовительных пунктов за счет модернизации, оснащения технологическим оборудованием и спецтранспортом;
- обеспечить строительство убойных цехов с установкой морозильных камер, соответствующих современным требованиям.

Одним из важных вопросов обеспечения высоко качества продуктов питания является переработка сельскохозяйственного сырья. Для этого необходимо, чтобы переработка сельскохозяйственного сырья производилась в непосредственной близости от мест его производства [5].

Одной из главных задач повышения конкурентоспособности продукции является использование современных технологий упаковки товаров. Для продвижения продукции местных товаропроизводителей государству необходимо стимулировать:

- внедрение передовых технологий по расфасовке и упаковке продукции, созданию отечественных торговых марок (брендов), пользующихся спросом. Качественная упаковка позволит увеличить сроки хранения готовой продукции, повысить узнаваемость товаров и их привлекательность для потребителей;
- использовать имеющийся отечественный и зарубежный научный потенциал для совершенствования производственного процесса на всех стадиях – от заготовки сельскохозяйственного сырья до реализации готовой продукции.

Необходимо также дальнейшее развитие системы государственных закупок сельскохозяйственного сырья и продовольственных продуктов у отечественных товаропроизводителей с формированием системы мониторинга данного процесса на основе интеграции электронной системы государственных закупок с базой отечественных предприятий. Для этого требуется внести соответствующие изменения и дополнения в законодательные и нормативные правовые акты РК.

Таким образом, реализация указанных положений и предложенных мероприятий по государственной поддержке АПС, отраслей растениеводства и животноводства, переработки сельскохозяйственной продукции; формированию системы контроля качества продукции; повышению ресурсо- и энергосбережения с четким распределением функций и ответственности по соответствующим государственным структурам позволит обеспечить реализацию стратегии повышения конкурентоспособности АПС, развитие приоритетных отраслей, выравнивание имеющихся диспропорций в агропродовольственном секторе КР и обеспечить продовольственную безопасность страны на фоне обострения конкурентной борьбы на внутреннем и мировых рынках в соответствии с существующими глобальными экономическими тенденциями.

Список использованной литературы:

1. Абдиев М.Ж. Совершенствование интеграции в агропромышленном секторе Кыргызской Республики / М.Ж. Абдиев, А.Ж. Бекбоева, Б.М. Мамытов // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2019. – №6-1. – С. 5-9.
2. Абдиев М.Ж. Улучшение переработки сельскохозяйственного сырья-как фактор повышения конкурентоспособности экономики регионов/ М.Ж. Абдиев, А.С.Шатманова, А.К.Исмаилов // Экономика и бизнес:теория и практика, Новосибирск, 2024.-№3 – С. 6-11
3. Абдиев М.Ж. Основные направления агропродовольственной политики Кыргызской Республики в условиях интеграции в Евразийский экономический союз // Общество и экономика. – 2017. – № 3. – С. 132-138.
4. M. Z. Abdiev . Perspectives of Development of Kyrgyzstan Food Market in the Conditions of Integration into the Eurasian Economic Union [Текст] / R.A. Uzenbaev, L. A.Mardaliev, M. Z. Abdiev, S. T. Umarov, K. A. Ergeshov// Studies in Computational Intelligence; Ubiquitous Computing and the Internet of Things: Prerequisites for the Developments of ICT Volume 826 - Germany, 2019. - pp 859-871.
5. M. Z. Abdiev. Ways to Improve the Innovative Development of Kyrgyz Agriculture [Текст] / Murat Zh. Abdiev, Kubanych K. Toktorov ,Oyonbek E. Abdrakhmanov , Umetbek N. Momunov, and Kutpidin A. Ergeshov// Sustainable Development of the Agrarian Economy Based on Digital Technologies and Smart Innovations, 2024.- pp.51-55.

XODIMLARNI INNOVATSION BOSHQARISH JARAYONLARIGA TA‘SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Mo‘ydinova Gulnozaxon Qahramon qizi,
Farg‘ona politexnika instituti,
“Menejment” kafedrası, tayanch doktorant,
E-mail:gulnozaxonmuydinova@gmail.com, +998916642460.

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi xodimlarni boshqarishning turli tamoyillari va bu boradagi nazariy yondashuvlarni ko‘rsatib, zamonaviy korxonalarda innovatsion boshqaruvning ahamiyatini yoritib berilgan bo‘lib, boshqaruv tizimi inson resurslarini to‘g‘ri boshqarish, kadrlarni tanlash, joylashtirish, ularni o‘qitish va rivojlantirish kabi qator elementlardan iboratligi ta’kidlangan. Iqtisodiy islohotlar jarayonida korxonalarda xodimlarni samarali boshqarishni takomillashtirish zarurligi, bu esa raqobatbardosh va zamonaviy kadrlarni tayyorlashni talab etayotgani ta’kidlangan.

Kalit so‘zlar: kadrlar, xodimlar, kadrlar siyosati, xodimlarni boshqarish, inson resurslari, innovatsion boshqaruv, korxona boshqaruvi.

O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar bozor munosabatlarini shakllantirar ekan tashkilotlarning mavqesini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Turli xil mulk, hajmi va faoliyati har xil bo‘lgan korxonalarining mavjud bo‘lishi yangi iqtisodiy va huquqiy munosabatlar shakllanishiga olib kelmoqda. Bu holat insonlar o‘rtasidagi munosabatlarga ham o‘zini ta‘sirini ko‘rsatmoqda, ularning mulkka, olinayotgan natija va uning samaradorligiga bo‘lgan qarashi tubdan o‘zgarib bormoqda.

Respublikamizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish strategiyasini qabul qilinishi aholining, shu jumladan, korxonalar xodimlarining hayotini yaxshilash, yashash va ishlash sharoitini yuqori saviyaga ko‘tarishni asosiy maqsadlardan biri qilib belgiladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomada “Taraqqiy etgan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 50 foizidan ortig‘i “bilimlar iqtisodiyoti” hisobidan, ya’ni, innovatsiyalar va yuqori malakali kadrlar tomonidan yaratilayotgani buni yaqqol isbotlamoqda” [2] deb ta’kidlab o‘tdilar.

Iqtisodchilardan K.Blanshir va S.Djonsonlar esa korxonalarda ishlab chiqarish jarayonida asosiy samaradorlikni ta‘minlashda ishlab chiqarishni maqsadli ravishda tashkil etish va uni boshqaruvida ishlab chiqarish jarayonida band bo‘lgan xodimlar o‘rtasidagi ishlab chiqarish va iqtisodiy munosabatlar jarayonidagi yuqori iqtisodiy faoliyatdan kelib chiqqan holda rag‘batlantirishdan keng doirada foydalanish zarur deb hisoblaydilar[3].

Yana bir guruh olimlar «Kadrlarni boshqarish, inson omili faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish korxona boshqaruvining asosiy elementi hisoblanadi»[4], deb ta’riflaydilar.

M.Armstrong xodimlarini boshqarishning asosiy maqsadi sifatida «korxona (tashkilot) muvaffaqiyatini odamlar yordamida ta‘minlash» ni ilgari suradi. Olimlar O.Svergun, Yu.Pass, D.Dyakova va A.Novikovalar xodimlarni boshqarish sohasidagi o‘z mulohazalarini bildirishgan bo‘lib, ularning fikriga ko‘ra «xodimlarni boshqarish – bu nozik masala, bu yerda hech qachon yagona to‘g‘ri yechim bo‘lmaydi va aniq bitta to‘g‘ri yo‘l yo‘q»[5]. Shuni inobatga olgan holda korxonaning biznes maqsadlariga erishish uchun inson resurslaridan oqilona foydalanish zarurligi va xodimlarni boshqarish xizmatiga, xodimlarni boshqarish sohasidagi g‘oyalar va vazifalarni bajaruvchisi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Akademik olim Q.X.Abduraxmonov «Xodimlarni boshqarishga alohida xodim va umuman korxona manfaatlarini ta‘minlash maqsadida inson salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilgan tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik, ahloqiy va huquqiy munosabatlar tizimidir»[6] deb ta’kidlagan.

Korxonalarda xodimlarni boshqarish ko‘p jihatlariga ega bo‘lishidan tashqari, u turli xil konseptual qoidalarga asoslanishi mumkin. Konsepsiyalar korxona xodimini manfaatlarini muvofiqlashtirishga asoslangan boshqarish falsafasi va boshlang‘ich tamoyillarni aks ettiradi.

Xodimlarni boshqarish konsepsiyasi boshqaruvni asosiy tamoyillari va uni umumiy yo‘nalishini o‘z ichiga oladi. Ammo shunga qaramay, xodimlarni boshqarish

mazmuni umumiy bo‘lgan elementini o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, xodimlarni boshqarish tarkibiga quyidagilar kiradi:

- korxona rivojlanish strategiyasini hisobga olgan holda xodimlarga bo‘lgan ehtiyojni aniqlash;

- xodimlarni son va sifat tarkibini shakllantirish;

- kadrlar siyosati (xodimlarni tanlash va joylashtirish tamoyillari, o‘qitish va malakasini oshirish, xodimlar faoliyatini baholash);

- kadrlarni umumiy va kasbiy tayyorgarligi tizimi;

- korxonada xodimlarni moslashtirish;

- mehnatga haq to‘lash va rag‘batlantirish;

- xodimlar faoliyatini baholash;

- kadrlarni rivojlantirish tizimi;

- kadrlar zahirasi shakllantirish;

- korxonaning tashkiliy madaniyati, shuningdek xodimlar va jamoat tashkilotlari o‘rtasidagi shaxslararo munosabatlar.

Innovatsion boshqaruv jarayonining asosiy ob’ekti xodimlar bo‘lganligi sababli, zamonaviy tashkilotni boshqaruv jarayonida asosiy e’tibor xodimlar faoliyati, ularning o‘zaro munosabatlari, manfaatlari, maqsadga intilish yo‘llari muhim o‘rin egallaydi. Respublikamizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish strategiyasini qabul qilinishi aholining, shu jumladan, korxonalar xodimlarining hayotini yaxshilash, yashash va ishlash sharoitini yuqori saviyaga ko‘tarishni asosiy maqsadlardan biri qilib belgiladi. Korxona miqyosida, mulkning shakli va unga bo‘lgan munosabatdan qat’iy nazar, xodimlar samarali faoliyat ko‘rsatishi va ularning jismoniy va aqliy salohiyatidan to‘laroq foydalanish hamda har bir tashkilot oldiga qo‘ygan maqsadga erishish uchun xodimlarning boshqaruv tizimini oqilona tashkil etish muhimdir.

Korxona xodimlari samaradorligini ta‘minlash quyidagilarga bog‘liq:

- xodimlarni kasbiy ixtisosliklari yo‘nalishida rag‘batlantirish, ularning javobgarligini oshirish va doimiy ravishda malakalarini oshirib borish;

- korxona boshqaruvi rahbari tomonidan xizmat ko‘rsatayotgan personalni rag‘batlantirish, ularning mansablarini oshirish va mehnat qilish darajasi sifati talabga javob bermagan taqdirda ishdan bo‘shatish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Xodimlardan foydalanish samaradorligi ularning sog‘liqlari, mehnat qilish, fikrlash qobiliyatlari, intellektual daraja va kasbiy-mahoratlariga bog‘liq. Xodimlarning mehnat qilish darajasi o‘sib borishi, uning samaradorligi boshqaruv samaradorligi bilan bog‘liq bo‘lib, umumiy korxona samaradorligi o‘sib borishini ta‘minlaydi. Bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida korxonaning ijtimoiy-iqtisodiy holatlari ushbu sohada band bo‘lgan personal boshqaruvi rahbarining tadbirkorlik faoliyatiga bog‘liq bo‘ladi.

Xodimlar korxonada o‘z faoliyat mehnatlari zarurligini anglagan holda faol qatnashganlaridagina korxona ularning boshqaruvi samaradorligini ta‘minlashi mumkin. Korxonalar boshqaruvi samaradorligini ta‘minlashda uning istiqbolda rivojlantirish rejalari va xodimlarga bo‘lgan talablarni ishlab chiqish zarur. Bu

istiqboldagi talablar bozor munosabatlari talablarini e’tiborga olgan holda xodimlarga bo’lgan xizmat ko’rsatish yo’nalishlari orqali aniqlanishi maqsadga muvofiq bo’lib, bu esa o’z navbatida xodimlarni o’qitish va kasbiy mahoratlarini oshirish bilan bog’liq. Bu esa o’z navbatida korxonalarda xodimlarning boshqaruv samaradorligini va uning rivojlanishiga sarflanayotgan innovatsiya kapitali mablag’lari hajmini oshirishni taqazo etadi.

Respublikamizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarni hayotga tadbiq eta oladigan va davr talabiga monand ilmiy texnik va ma’naviy yangiliklarning o’z vaqtida amaliyotda tadbiq qila oladigan kadrlarni tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o’rinda shuni aytish mumkinki, Respublikamizda ishlab chiqarish korxonalarini texnik va texnologik jihatdan yangilash bilan bir qatorda, xodimlarni innovatsion boshqarish tizimi va kadrlar menejmenti takomillashtirilish davom ettirilishni taqozo etmoqda. Bu esa, hozirgi zamonaviy iqtisodiy islohotlar natijasida yanada dolzarb masalaga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, PF-60-son 28.01.2022 y.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. //Xalq so‘zi 2020 yil 30 dekabr № 276 (7778). 1-4 betlar.
3. Питер Т., Уотерман Р. В поисках эффективного управления. - М.: Прогресс. 1986. 418 с.
4. Grant V, Smith G, Personnel administration and industrial relations. – Addison-Wesley Longman 1984. 295 p.
5. Свергун О., Пасс Ю., Дьякова Д., Новикова А. «HR- практика. Управление персоналом. Как оно есть на самом деле». СПб., Питер, 2005. 320 с.
6. Абдурахмонов Қ.Х., Холмўминов Ш.Р., Зокирова Н.Қ.. Персонални бошқариш: Дарслик. - Тошкент. Шарқ, 2008. 160 с.
7. Ashurov, M. S., & Mo'ydinova, G. Q. (2020). Conflict management in the labor collectives of Uzbekistan enterprises. Theoretical & Applied Science, (11 (91)), 485.
8. Муйдинова Г.К. "Совершенствование механизмов управления персоналом на предприятиях." Наука Сегодня: Факты, Тенденции, Прогнозы. 2022.
9. Mo'ydinova, G. (2022). Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida korxonalarda xodimlarni boshqarish. Евразийский журнал академических исследований, 2(6), 613-615.
10. Муйдинова Г.К. (2023). Корхоналарда ходимларни бошқаришнинг услубий жиҳатлари. Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги – ЎЗА Илм-фан бўлими (электрон журнал), 02 (40), 48-54.
11. Muiydinova, G. (2023). Methodology for assessing effective personnel management mechanisms in enterprises. Science and innovation, 2(A5), 110-113.

DAVLAT ORGANLARIDA JAMOATCHILIK BOSHQARUVINI TAKOMILLASHTIRISH: AMALDAGI MEXANIZMLAR, MUAMMOLAR VA YANGI YONDASHUVLAR

Muydinov Eldorbek Aminjon o‘g‘li,
Farg‘ona politexnika instituti,
“Menejment” yo‘nalishi mustaqil tadqiqotchi
E-mail: eldorbekmuydinov73@gmail.com, +998906348604

Annotasiya. Ushbu maqola jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish davlat organlari faoliyatining shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligini oshirishda qanchalik muxumligi haqida so‘z yuritadi. Shuningdek hozirda amalda qo‘llanilayotgan boshqaruv mexanizmlari muammolar hamda yangi yondashuv haqida so‘z boradi. Jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlarning bugungi holati shuningdek muammolar va kamchiliklar xaqida taxlillar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: jamoatchilik boshqaruvi, jamoatchilik kengashlari, jamoatchilik muhokamalari, qarorlar ijrosi, virtual qabulxonalar, past samaradorlik, yagona darcha, interaktiv davlat xizmatlari.

Jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish davlat organlari faoliyatining shaffofligi, hisobdorligi va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda bu borada bir qator islohotlar amalga oshirilgan.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2019-yilda davlat organlarida jami 2,1 mln. fuqaro murojaati ro‘yxatga olingan bo‘lsa, 2022-yilga kelib bu ko‘rsatkich 3,4 mln.taga yetgan, ya‘ni 62% oshgan [1]. Shu bilan birga, davlat organlari tomonidan qabul qilingan qarorlar va ijro etilayotgan dasturlar yuzasidan o‘tkazilgan jamoatchilik muhokamalari soni 2019-yildagi 4,2 mingtadan 2022-yilda 7,1 mingtaga yoki 69% ga o‘sgan [2]. Bundan tashqari, 2019-yilda 180 ta Jamoatchilik kengashi tashkil etilgan bo‘lsa, 2022-yilga kelib ularning soni 380 taga yetgan, ya‘ni ikki barobardan ortiq ko‘paygan [3].

Jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar ijobiy natijalarni bermoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yildagi “Davlat va jamiyat qurilishi to‘g‘risida”gi qonuni qabul qilinganidan so‘ng, ushbu jarayonlarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Mazkur qonun davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish, shaffoflikni oshirishga qaratilgan.

Demak, so‘nggi yillarda davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni samarali tashkil etish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar natijasida bir qancha ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Biroq, ushbu sohada ba‘zi muammolar ham mavjud bo‘lib, ular bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur muammolarni hal etish bo‘yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘tgan 5-yil davomida davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida davlat va jamoat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017-yil 28-iyuldagi PF-5097-son Farmoni doirasida davlat organlarida jamoatchilik kengashlari tashkil etildi va ularning vakolatlari kengaytirildi.

Bundan tashqari, 2019-2023-yillarda davlat organlarida jamoatchilik qabulxonolari va virtual qabulxonalar, elektron murojaatlar tizimi joriy etilib, fuqarolarning davlat boshqaruvi jarayonlaridagi ishtiroki oshdi. Shuningdek, davlat organlarining rasmiy veb-saytlari, ijtimoiy tarmoq sahifalari orqali axborot ochiqligining oshishi kuzatildi.

Olib borilgan tahlil va tadqiqotlar natijasiga ko‘ra, O‘zbekistonda davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvi sohasida qator muammolar mavjudligi aniqlandi. Ular quyidagilardan iborat:

- Jamoatchilik kengashlari faoliyatining samaradorligi va ta’sirchanligi past. Amaldagi me’yoriy-huquqiy hujjatlarga muvofiq, davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari tashkil etilib, ularga davlat boshqaruvi jarayonlarida faol ishtirok etish va qarorlar qabul qilishda ta’sir o‘tkazish vakolatlari berilgan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda jami 1629 ta davlat organi huzurida faoliyat yuritayotgan jamoatchilik kengashlari mavjud [4].

Biroq, bu kengashlarning amaliy faoliyati va ta’sirchanligi past holatda qolmoqda. 2023-yilda jamoatchilik kengashlari tomonidan berilgan 12,4 ming tavsiya va taklifning faqat 87% i qisman yoki to‘liq amalga oshirildi [4]. Boshqacha qilib aytganda, davlat organlari jamoatchilik kengashlarining deyarli har 5 tadan 1 tavsiyasini hisobga olmagan.

Ushbu holat jamoatchilik boshqaruvining amaliy samaradorligiga ta’sir etib, fuqarolarda davlat organlariga nisbatan ishonchsizlikni ham keltirib chiqarmoqda.

- Fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish darajasi hali ham past. Davlat boshqaruvida fuqarolarning ishtirokini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar qatori amalga oshirilgan bo‘lsa-da, ularning bu jarayonlardagi ishtiroki talab darajasida emas.

Xususan, 2023-yilda davlat organlarining rasmiy veb-saytlariga kelib tushgan 21,4 mln ta fuqarolar murojaatlarining faqat 12,7% i onlayn yuborilgan [5]. Ya’ni, fuqarolarning 87,3% i an’anaviy tarzda, shaxsan yoki qog‘oz shaklida murojaat qilgan. Bu esa, boshqaruv jarayonlariga onlayn ishtirokni rivojlantirishda muammolar mavjudligiga dalolat beradi. Bundan tashqari, fuqarolarning hokimiyat organlarida qabul qilinayotgan qarorlar ijrosini nazorat qilish darajasi ham past. Jumladan, 2023-yilda fuqarolarning 5,4% i davlat organlarining qarorlari va harakatlari ustidan shikoyat qilgan [5].

- Axborotlarning to‘liq va o‘z vaqtida taqdim etilmasligi. Davlat organlari faoliyatidagi axborot ochiqligini ta’minlash ham muhim masala hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilda 2864 ta davlat organi va tashkilotning rasmiy veb-saytlari faoliyat yuritgan bo‘lsada, ularning axborot ochiqligi va o‘z vaqtida taqdim etilishi borasida ayrim muammolar saqlanib qolmoqda. Xususan, ko‘plab davlat organlarining rasmiy veb-saytlarida axborotlar to‘liq va o‘z vaqtida joylashtirilmagan. Bu esa, fuqarolarning davlat boshqaruvi jarayonlaridagi ishtirokiga to‘sqinlik qiladi.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvi samaradorligini oshirish bo‘yicha ayrim muammolar mavjud. Jamoatchilik kengashlari faoliyatining past samaradorligi, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirok darajasining hali ham yetarli emasligi hamda axborot ochiqligi va taqdim etilishi borasidagi o‘rinsizliklar ushbu masalada ustuvor vazifalar sifatida ko‘rib chiqilishi lozim.

Bu vazifalarni hal etish uchun davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvini yanada takomillashtirish zarur. Xususan, jamoatchilik kengashlari faoliyatini mustahkamlash, ularning qarorlari ijrosini so‘zsiz ta’minlash, fuqarolarning onlayn va oflayn ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, davlat organlari faoliyati to‘g‘risidagi axborotlarni ochiq va to‘liq taqdim etish muhim ahamiyat kasb etadi.

2019 – 2023-yillar davomida O‘zbekistonda davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish bo‘yicha bir qator amaliy mexanizmlar joriy etildi. Ular quyidagilardan iborat:

- Jamoatchilik kengashlarining tashkil etilishi va faoliyati. 2019-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida davlat va jamoat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5097-son Farmoni qabul qilindi. Ushbu Farmonga muvofiq, davlat organlari huzurida jamoatchilik kengashlari tashkil etildi.

Statistika ma’lumotlariga ko‘ra, 2019-yilda jami 1023 ta davlat organi huzurida jamoatchilik kengashlari tashkil etilgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib ularning soni 1629 taga yetdi [4]. Jamoatchilik kengashlari davlat organlari faoliyatiga ta’sir ko‘rsatuvchi eng asosiy mexanizmlardan biriga aylandi.

- Davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalarining tashkil etilishi. Shuningdek, 2019-2023-yillarda davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalari va virtual qabulxonalar tashkil etildi.

Fuqarolar ushbu qabulxonalar orqali davlat organlariga shaxsan murojaat qilish va ularning masalalarini ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Ma’lumotlarga ko‘ra, 2023-yilga kelib jami 2509 ta davlat organi va tashkilotlarda jamoatchilik qabulxonalari tashkil etilgan. Bundan tashqari, 2742 ta davlat organi va tashkiloti o‘z faoliyatiga oid masalalar bo‘yicha virtual qabulxonalar ishga tushirgan [5].

- Fuqarolar murojaatlarini ko‘rib chiqish tartibining soddalashtirilishi. Davlat organlariga qilingan fuqarolar murojaatlarini qabul qilish va ko‘rib chiqish tartibi ham soddalashtirildi. Fuqarolar endi davlat organlariga bevosita shaxsan, qog‘oz yoki elektron shaklda murojaat qilish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. 2023-yilda davlat organlarining rasmiy veb-saytlari orqali jami 21,4 mln ta fuqarolar murojaati qabul qilindi. Bunda murojaatlarning 12,7% i onlayn yuborilgan [5]. Bu davlat organlariga murojaat qilish jarayonlarini yanada soddalashtirilganligidan dalolat beradi.

Shunday qilib, davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish maqsadida o‘tgan 5-yil davomida jamoatchilik kengashlari tashkil etildi, jamoatchilik qabulxonalari va virtual qabulxonalar yo‘lga qo‘yildi, fuqarolar murojaatlarini ko‘rib chiqish tartibi soddalashtirildi. Bu mexanizmlar fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi. Davlat organlari faoliyatida jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirish borasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi ham muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Xususan:

- Davlat organlari veb-saytlarining takomillashtirilishi. 2019-2023-yillarda davlat organlarining rasmiy veb-saytlari soni va ularning axborot ochiqligi oshdi. Agar 2019-yilda 1720 ta davlat organi va tashkilotining veb-sayti mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib bu ko‘rsatkich 2864 taga yetdi [5].

- “Yagona darcha” tizimining joriy etilishi. Davlat xizmatlarini ko‘rsatishda “Yagona darcha” tizimi joriy qilindi. Bu tizim doirasida fuqarolar davlat organlari va tashkilotlariga murojaat qilish, zarur hujjatlarni olish va xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ldilar.

- “Interaktiv davlat xizmatlari” portalining ishga tushirilishi. Shuningdek, 2021-yilda “Interaktiv davlat xizmatlari” portalining ishga tushirilishi jamoatchilik boshqaruvini yanada takomillashtirishga yordam berdi. Portal orqali fuqarolar davlat organlariga onlayn tarzda murojaat qilish, shikoyat va takliflar bildirish, olingan xizmatlar to‘g‘risida fikr-mulohazalar bildirish kabi imkoniyatlarga ega bo‘ldilar.

Yuqoridagi ma’lumotlardan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda davlat organlarida jamoatchilik boshqaruvini takomillashtirishga qaratilgan bir qator amaliy mexanizmlar joriy etildi. Jumladan, jamoatchilik kengashlari tashkil etildi, davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalari va virtual qabulxonalar yo‘lga qo‘yildi, fuqarolar murojaatlarini ko‘rib chiqish tartibi soddalashtirildi [1].

Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali davlat organlarining veb-saytlari takomillashtirildi, “Yagona darcha” va “Interaktiv davlat xizmatlari” portali ishga tushirildi. Bu o‘z navbatida fuqarolarning davlat boshqaruvida elektron shaklda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirdi. Hozirgi kunda davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikni takomillashtirishda bir qator muammolar ham mavjud:

- Jamoatchilik kengashlarining faoliyatini samarasizligi;
- Davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- Fuqarolarning davlat organlari faoliyatiga kam jalb qilinishi;
- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda joylardagi muammolar.

Amalga oshirilgan tahlil va tadqiqotlar asosida davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikni yanada takomillashtirish bo‘yicha quyidagi yangi yondashuvlar taklif etiladi:

1. Jamoatchilik kengashlarining vakolatlari va faoliyatini kengaytirish. Hozirgi kunda davlat organlari huzuridagi jamoatchilik kengashlarining vakolatlari cheklangan bo‘lib, ularning qarorlari davlat organlari tomonidan to‘liq hisobga olinmayapti. Jamoatchilik kengashlari vakolatlarini kengaytirish, ularga davlat organlari faoliyatini tashkil etish, monitoring va nazorat qilish bo‘yicha

ko‘proq vakolatlar berish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jamoatchilik kengashlari takliflarining so‘zsiz ijrosini ta‘minlash, davlat organlari faoliyatini baholash va tuzatish choralari qabul qilish imkoniyatini yaratadi. Natijada, jamoatchilik boshqaruvida jamoatchilik kengashlarining ta‘siri va ahamiyati oshadi.

2. Davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalari tarmog‘ini kengaytirish. Davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalari joriy etilishi va ularning faoliyatini samarali tashkil etish fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini sezilarli darajada oshirdi. Ushbu mexanizmni yanada takomillashtirish maqsadida, davlat organlarida jamoatchilik qabulxonalari tarmog‘ini kengaytirish, fuqarolarning murojaatlarini ko‘rib chiqish va yechimlarni qabul qilishda jamoatchilik ishtirokini oshirish zarur. Shu bilan birga, jamoatchilik qabulxonalari ishini tizimli va samarali tashkil etish, ularda fuqarolar bilan ishlashning standart talablarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini hamkorlikni kuchaytirishga yo‘naltirish. Bugungi kunda davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni kuchaytirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tobora muhim o‘rin tutayotganligi sezilmoqda. Binobarin, interaktiv davlat xizmatlari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalarni keng joriy etish, davlat organlari faoliyatiga oid axborot shaffofligini oshirish muhim.

Shu jumladan, davlat organlari veb-saytlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali jamoatchilik bilan uzluksiz va to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotni yo‘lga qo‘yish, onlayn-to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaatlar va shikoyatlarni qabul qilish, fuqarolar fikr-mulohazalarini tinglash va jamoatchilikning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtirokini ta‘minlash muhim hisoblanadi.

4. Huquqiy savodxonlikni oshirish va o‘zaro ishonch muhitini yaratish. Davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi o‘zaro ishonch muhitining mavjud emasligi ham muammo sifatida kuzatilmoqda. Bu davlat organlarining o‘z faoliyati va qarorlari to‘g‘risidagi axborotlar ochiqqligi, fuqarolar huquqlari va kafolatlarini bilishi hamda davlat xizmatchilari kasbiy kompetensiyasida muammolar mavjudligi bilan bog‘liq.

Shu sababli, davlat xizmatchilari va fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish, davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasida o‘zaro hamkorlik, ochiqqlik va ishonch muhitini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bu borada davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi muloqot va o‘zaro hamkorlikni yaxshilash, huquqiy ma‘rifatni oshirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish uchun jamoatchilik kengashlarining vakolatlarini kengaytirish, jamoatchilik qabulxonalari tarmog‘ini kengaytirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini faol joriy etish va o‘zaro ishonch muhitini yaratishga qaratilgan yangi yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘tgan yillar davomida davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikni takomillashtirish bo‘yicha qator ijobiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Shu bilan birga, ushbu sohada ba‘zi muammolar hamon mavjud. Yangi yondashuvlar, jumladan, jamoatchilik kengashlari vakolatlarini kengaytirish, jamoatchilik qabulxonalari tizimini rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ushbu hamkorlikni yanada takomillashtirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish orqali davlat organlari veb-saytlari takomillashtirildi, “Yagona darcha” va “Interaktiv davlat xizmatlari” portali ishga tushirildi. Bu fuqarolarning davlat boshqaruvida elektron shaklda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. (2023-yil 1-aprel). 2022-yilgi faoliyat yakunlari bo‘yicha axborotnoma.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi Huquqiy-tahliliy departamenti. (2022-yil). 2022-yilda amalga oshirilgan islohotlar.

3. O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining 2023-yil 1-yanvardagi yillik hisobot.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasida davlat va jamoat boshqaruvi tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5097-son Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi. 2019-2023-yillarga oid ma’lumotlar.

6. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi. “Davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokini oshirish” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent, 2022-y.

7. O‘zbekiston Milliy universiteti. “O‘zbekistonda davlat-jamoatchilik boshqaruvi: rivojlanish tendensiyalari” mavzusidagi monografiya. Toshkent, 2021-y.

8. G‘ofurov U.V. Davlat boshqaruvida jamoatchilik ishtirokining tashkiliy-huquqiy asoslari. “Huquq va jamiyat” ilmiy jurnali, 2020-y., 2-son.

9. Yormatov Ilmidin Toshmatovich. (2024). Iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda iqtisodiy tahlilning roli va samaradorligini baholash. Journal of New Century Innovations, 61(1), 67-73. <https://moderndedu-dv.com/index.php/newjournal/article/view/560>

INKLYUZIV SIYOSAT ISHLAB CHIQISH VA TARMOQ BOSHQARUVINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGINI O‘RGANISH

Sattorov Abdusalom Mutalipovich,

Farg‘ona politexnika instituti

Oliy matematika kafedrasi, katta o‘qituvchi

e-mail: a.sattorov@ferpi.uz, +998995345025

Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjonovna

Farg‘ona politexnika instituti 24-21 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada inklyuziv siyosat ishlab chiqish va tarmoq boshqaruvining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish va buning qanchalik ahamiyatga egaligi haqida ma’lumot beriladi. Bu texnika va konseptlar, demokratiya, manfaatdor tomonlar, hamkorlik, siyosatning mukammallikka erishishini ta‘minlash, shuningdek, tuzumlar, strategiyalar, va qabul qilingan siyosatning samaradorligini baholash va monitoring qilishda qo‘llaniladi. Tarmoq boshqaruvi va inklyuziv siyosat ishlab chiqishning iqtisodiy o‘sinh va ijtimoiy taraqqiyot uchun kritik muhimlikka ega bo‘lgani ta’kidlanadi. Maqolada ilmiy va siyosiy tushunchalar orqali, Osiyo boyliklarida ham bu tarmoq boshqaruvi va siyosatni rivojlantirish uchun samarali usullar, shuningdek, ulkan ko‘prikchiliklar mavjudligi qanday yordam berishi haqida izohlarni o‘rganishingiz mumkin.

Kalit so‘zlar: inklyuziv siyosat ishlab chiqish, tarmoq boshqaruvi, demokratiya, manfaatdor tomonlar, hamkorlik, tuzum, ta’sir, mukammallik, tashkiliy ittifoq, muhim, turli subyektlar, institutlar, munosabatlar, murakkab, matritsa, boshqaruv shakli, subyekt, strategiya, iqtisodiy o‘sinh, ijtimoiy taraqqiyot.

Murakkab dinamik hodisa sifatida tushunilgan boshqaruv demokratik tuzum doirasida hukumat operatsiyalarida mukammallikka erishishga intiladi. Fuqarolar va jamiyat talablariga sezgir bo‘lish uchun yaratilgan bo‘lib, u turli subyektlar va institutlar (jamiyat, davlat, fuqarolik jamiyati, bozor, global rejimlar va boshqalar) va turli g‘oyalar to‘plami o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va o‘zaro munosabatlarning murakkab matritsasi bilan bog‘liq (kapitalizm, neoliberalizm, sotsial-demokratik va boshqalar).

Shunday qilib, boshqaruv siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish va shu maqsadda rivojlanish uchun muhim ta‘sir ko‘rsatadi [1].

Bugungi murakkab ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy konfiguratsiyalarda dolzarb bo‘lgan bir nechta boshqaruv ilovalari orasida inklyuziv siyosat ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan tarmoq boshqaruvi: "tashkiliy ittifoq shakli, unda tegishli siyosat ishtirokchilari umumiy manfaatlarni aniqlash va baham ko‘rish ehtimoli ko‘proq bo‘lgan hamkorlikda ishlab chiqaruvchilar sifatida bir-biriga bog‘langan". Siyosatni ishlab chiqish uchta asosiy faoliyat bilan mustahkamlanadi: aralashuv (ijtimoiy o‘zaro ta‘sirning muvofiqlashtirilmagan va norasmiy shakllari), o‘zaro ta‘sir (muvofiqlashtirilgan, ammo yarim rasmiylashtirilgan tarmoq va hamkorlik shakllari) va aralashuv (huquqiy tuzilmalar doirasida yuzaga keladigan ijtimoiy o‘zaro munosabatlarning rasmiylashtirilgan usullari). Ideal ma‘noda, inklyuziv siyosat ishlab chiqish - bu kun tartibini belgilash, siyosatni shakllantirish, siyosatni qabul qilish, monitoring va baholashga hissa qo‘shish uchun yetarli bilim va tajribaga ega bo‘lgan bir qator davlat va nodavlat subyektlar o‘rtasidagi to‘ldiruvchilik natijasidir. Ijtimoiy-siyosiy hamkorlik ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda ham yordam berishi mumkin, masalan, davlat-xususiy sheriklik, ijtimoiy investitsiyalar, kooperativ boshqaruv, tadbirkorlik jamiyati tashabbuslari va ijtimoiy o‘rmon xo‘jaligi [2].

Bular iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy taraqqiyot uchun keng miqyosli ta‘sir ko‘rsatadigan tarmoq boshqaruvi faoliyati turlarining bir nechta misolidir.

Tarmoq boshqaruvidagi siyosat tarmoqlari va manfaatdor tomonlar.

Tarmoq boshqaruvida asosiy ishtirokchilarga xalq vakillari, byurokratlar, manfaatdor tomonlar va manfaatlar guruhlar, kasbiy uyushmalar, ilmiy organlar va bilimdon tashkilotlarni o‘z ichiga olgan epistemik hamjamiyatlar, nodavlat notijorat tashkilotlari, federativ "yuqori" organlar, fuqarolar koalitsiyalari va boshqalar kiradi. Tarmoq boshqaruvining negizida davlat va nodavlat manfaatdor tomonlar o‘rtasida o‘zaro manfaatlar uchun ishlaydigan har qanday rivojlanish siyosati sohasida hamkorlik va o‘zaro bog‘liqlik mavjud [3]. Ta‘kidlanishicha, kambag‘allikni yumshatish kabi masalalarda "ishtirokchilikning institutsional shakli qashshoqlik ehtiyojlarini baholashda yaxshi ishlaydi, bu esa, o‘z navbatida, boshqa organlar bilan o‘zaro aloqalarini aniqlash uchun vazifalar tarmog‘iga analitik tarzda birlashtirilishi mumkin.

Qashshoqlikka qarshi kurash, sog‘liqni saqlash, ta‘lim, ijtimoiy uy-joy qurilishi, salohiyatni oshirish va atrof-muhitni boshqarish kabi rivojlanish sohalarida istalgan natijalarga erishishda tarmoq boshqaruvi tegishli manfaatdor tomonlarning siyosatni shakllantirish va loyihani amalga oshirishda ishtirok etishi va jamoaviy harakatini ta‘minlaydi. Tegishli manfaatdor tomonlar bilan keng va intensiv maslahatlashuvlar siyosatning ijobiy natijalariga erishish yo‘lidir.

Boshqaruv amaliyoti siyosat jarayonining plyuralistik xususiyatini ta‘kidlaydi; u o‘xshash siyosat tanlovlarini baham ko‘radigan va maqsadlarga erishish uchun zarur bo‘lgan vositalarni kelishib oladigan davlat va nodavlat aktyorlarni bog‘laydigan siyosat tarmoqlarini shakllantirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Tarmoq

boshqaruvi mahalliy (submilliy, viloyat yoki milliy) yoki global (shu jumladan mintaqaviy) har qanday darajada istisno bo‘lsa, yomonlashadi. Tarmoqlar demokratik axloqni o‘zida mujassamlashtirgani va o‘z maqsadlarini ijobiy ro‘yobga chiqarishi uchun ular o‘z saflariga turli vakilliklarni kiritish nuqtai nazaridan ham, siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishga hissa qo‘shish uchun teng imkoniyatlarni berish nuqtai nazaridan ham inklyuziv bo‘lishlari muhimdir. Inklyuziya elita hukmronligini bartaraf etish, demokratik qarorlar qabul qilishni rag‘batlantirish, operatsiyalarning shaffofligini ta‘minlash va barcha ishtirokchilar o‘rtasida mulkchilik tuyg‘usini shakllantirish orqali jarayonga qonuniyligni kiritadi.

Tarmoq boshqaruvi hali ham Osiyoda o‘z yo‘lini his qilmoqda, garchi siyosat tarmoqlarining oddiy shakllari bir muncha vaqtdan beri mavjud bo‘lsa ham. Biroq, ularning tabiati va ishlashi haqida tizimli dalillar kam. Tadqiqotlar, asosan, fuqarolik jamiyatiga, xususan, nodavlat notijorat tashkilotlariga va ularning ishtirokini rivojlantirishdagi rolga qaratilgan. Ijtimoiy sohalarda mahalliy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda odamlar va manfaatdor tomonlarning ishtiroki diqqat markazida bo‘ldi. Fuqarolik jamiyati dinamikasi bo‘yicha empirik adabiyotlardan biz STKlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni, ularning muayyan masalalar bo‘yicha g‘oyalarini ifodalashni, o‘z missiyasini amalga oshirishga yondashuvlarni va davlat siyosati jarayoniga aloqadorligini ekstrapolyatsiya qilishimiz mumkin. O‘zining g‘arbiy nasl-nasabi tufayli tarmoq boshqaruvi tushunchasi o‘z-o‘zidan an‘anaviy bo‘lmazligi mumkin yoki hech bo‘lmaganda u Osiyo taraqqiyoti yoki siyosati nutqiga ishonchli tarzda kiritilmagan. Biroq, uning ko‘pgina atributlarini hisobga olgan holda, u odatda ba‘zi mamlakatlarda siyosat fenomenining ajralmas qismi sifatida tan olinadi. Boshqa mamlakatlarda, aksincha, siyosat tarmoqlari siyosatni rivojlantirishga qanday hissa qo‘shishi mumkinligidan qat’i nazar, siyosiy rahbariyat tomonidan nafrat bilan munosabatda bo‘ladi.

Osiyoda tarmoq boshqaruvi olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy kontekst uning xarakteri va dinamikasiga ta’sir qiladi. Mustaqillikka erishganidan beri demokratiyani amalda qo‘llayotgan Hindiston va ma’lum darajada etnik nizolarga qaramay turli demokratik boshqaruv shakllariga ega bo‘lgan Shri-Lankadan tashqari boshqa Osiyo davlatlarining hech biri uzoq vaqt davomida demokratik boshqaruvni boshdan kechirmagan. Janubiy Koreya, Tayvan va Singapur yaqinda ma’lum darajada byurokratik-avtoritar qiyofasidan voz kechishdi, Malayziya esa mustaqillikka erishganidan beri doimiy bir partiyaviy hukmronlik ostida. Pokiston, Bangladesh va Tailand yillar davomida harbiy boshqaruv, kvazidemokratiya va saylov demokratiyasidan munosib ulushga ega bo‘ldi, Filippin ham, Indoneziya ham avtoritar boshqaruvning uzoq davom etgan epizodlaridan xalos bo‘ldi. Bu mamlakatlarning aksariyati hali ham o‘tish davrida va qiyin siyosiy sharoitlarga qaramay, demokratik konsolidatsiya sari qadam tashlamoqda. Ular uzoq vaqtdan beri siyosiy obyektlar va hodisalarga bo‘lgan munosabatini tavsiflab kelgan parchalanish va paroxializmdan farqli o‘laroq, yaxlit va ishtirokchi siyosiy madaniyat elementlarini asta-sekin aks ettirmoqda.

Umuman olganda, Osiyo jamiyatlari va siyosatlari fuqarolik jamiyati va u yaratadigan tarmoqlarning foydaliligini demokratik amaliyotda asosiy o‘zgaruvchilar sifatida qabul qilishga moyilligini ko‘rsatdi. Tarmoqning o‘sishi sezilarli bo‘ladi, ayniqsa tarmoqlar tahdid solishi o‘rniga jamiyatni davlat bilan bog‘lashga va demokratik institutsionalizatsiyaga hissa qo‘shishga intiladi. Xuddi shunday maqsadlarga ega bo‘lgan nodavlat notijorat tashkilotlari hukumatlarga ijtimoiy va iqtisodiy masalalarda ta’sir o‘tkazish uchun tarmoqlarni shakllantirgan. Ba’zida ular turli masalalar bo‘yicha o‘z g‘oyalarini davlat siyosatining kun tartibiga kiritishda muhim rol o‘ynagan. Ular siyosat islohotining umumiy maqsadlari sari birgalikda harakat qilish uchun NNTlar, ziyolilar birodarliklari, kasaba uyushmalari, talabalar guruhlari, ijtimoiy faollar, advokatlik koalitsiyalari va boshqalar kabi odamlar va guruhlarini tashkil etuvchi o‘zgarishlar agenti sifatida xizmat qiladi. Ba’zi joylarda ular kuchli ittifoq tuzdilar, muammolar va muammolarni hal qilish bo‘yicha o‘zlarining hikoyalarini tuzdilar va siyosat olamida o‘zlarining mavjudligini his qildilar.

Ushbu maqola tarmoq boshqaruvi tizimini va uning Osiyoda o‘zaro aloqalarini tushunishga yordam beradi. Bu tekshiruv, qabul qilish, va inklyuziv siyosatning amaliyotga ta’siri, shuningdek, tarmoq boshqaruvi bilan bog‘liq muhim asoslarni ko‘rsatadi. Osiyo mamlakatlarining siyosat tarmoqlarining demokratik o‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatlash va demokratik boshqaruvning rivojlanishiga o‘z hissasini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Melović, B., Jocović, M., Dabić, M., Vulić, T. B., & Dudic, B. (2020). The impact of digital transformation and digital marketing on the brand promotion, positioning and electronic business in Montenegro. *Technology in Society, Elsevier*.
2. Kannan, P. K. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing, Elsevier*.
3. Bala, M., & Verma, D. (2018). A critical review of digital marketing. *SSRN*.
4. Pandey, N., Nayal, P., & Rathore, A. S. (2020). Digital marketing for B2B organizations: structured literature review and future research directions. *Journal of Business & Industrial Marketing, Emerald*.

BOSHQARISH SIFATINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING SHAKLLANISHI.

Shoyev Davronbek Axmadjonovich

Farg‘ona politexnika instituti,

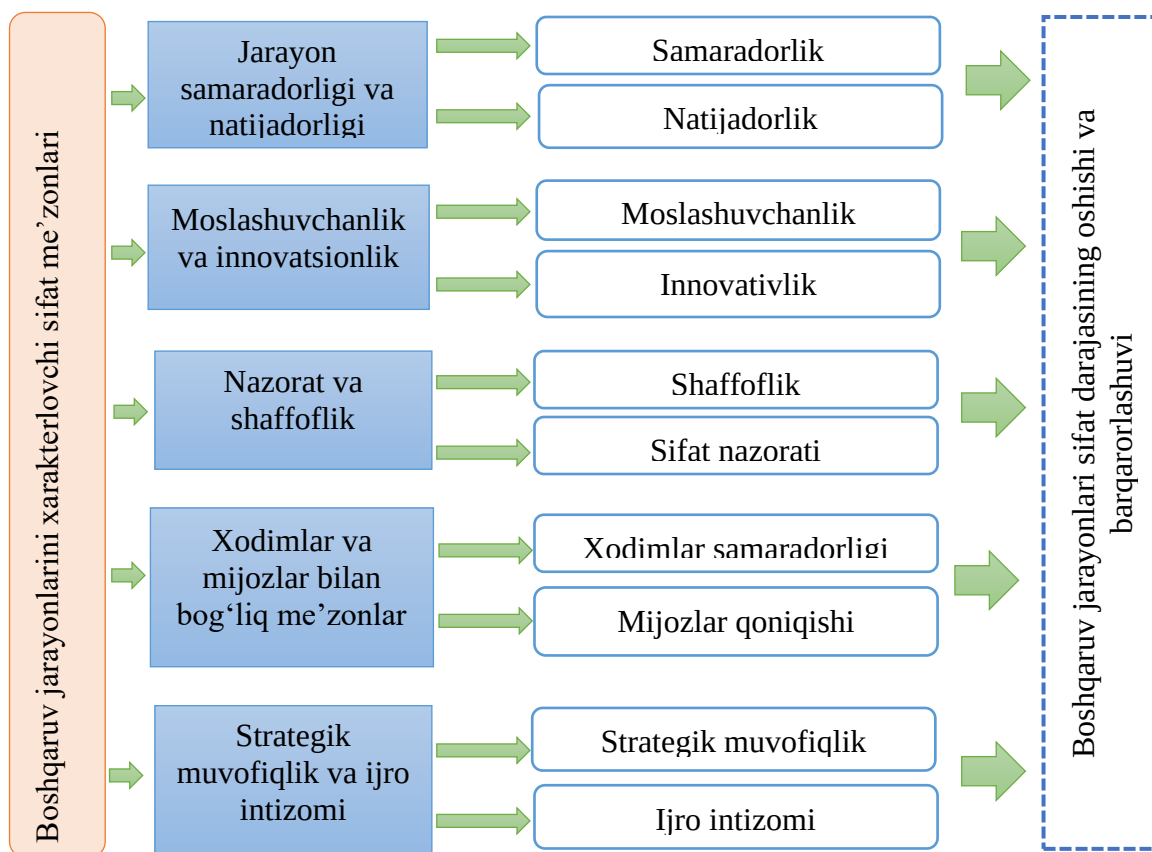
“Menejment” kafedrası katta o‘qituvchisi

E-mail: davronbrks@gmail.com, +998905344104

Annotasiya. Ushbu maqolada boshqarish sifatini baholashning klassik va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan bo‘lib, ularning farqli jihatlarini va ta’sir obyektlari o‘rganilgan. Zamonaviy yondashuvlardan foydalanish va joriy etish korxonaning tez o‘zgaruvchan muhitga moslashishini va boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qilishi nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: menejment, menejment sifati, boshqaruv xususiyatlari, samaradorlik, boshqaruv tizimi, boshqaruv jarayonlari, moslashuvchanlik.

Boshqarish sifatini baholash tashkilotlar uchun bir qancha sabablarga ko‘ra zarurdir. Birinchidan, bu jarayon tashkilotning umumiy ishlash darajasini aniqlashga va muayyan maqsadlar uchun qo‘yilgan strategiyalarni baholashga yordam beradi. Shuningdek, boshqarish sifatini baholash orqali rahbariyat tashkilotning qaysi sohalarida yaxshilanishlar zarurligini aniqlaydi va qaysi jarayonlar samaradorligini oshirish kerakligini bilib oladi. Boshqarish sifatini baholash tashkilotning resurslarini samarali va optimal tarzda taqsimlashga yordam beradi. Resurslarning samarali taqsimlanishi tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilash, xarajatlarni kamaytirish va foyda olish imkoniyatlarini oshiradi. Bu jarayon orqali aniqlangan kamchiliklar va imkoniyatlar tashkilotga raqobatbardoshlikni saqlab qolish va rivojlanish uchun zarur choralarni ko‘rish imkonini beradi. Boshqarish sifatini baholash xodimlarning ish samaradorligini oshirishga yordam beradi. Aniqlangan natijalar xodimlarning faoliyatini baholash va rag‘batlantirish tizimini yaxshilash imkonini beradi. Bu esa o‘z navbatida, xodimlarning ishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi va ularni tashkilot maqsadlariga erishish uchun faoliyat olib borishga undaydi. Boshqarish sifatini baholash mijozlar ehtiyojlarini qondirish va ularning qoniqishini ta‘minlash uchun zarur. Tashkilotning mahsulot va xizmatlari sifatini doimiy ravishda yaxshilash orqali mijozlar bilan munosabatlar mustahkamlanadi va korxonaga bo‘lgan sodiqlik oshadi. Bu esa mijozlar bazasining kengayishiga va tashkilotning barqaror rivojlanishiga olib keladi.

1-rasm. Boshqaruv jarayonlarini xarakterlovchi sifat mezonlari

Boshqaruv jarayonlarini xarakterlovchi sifat mezonlari tashkilotning muvaffaqiyati va samaradorligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu mezonlar rahbariyatga boshqaruv jarayonlarini to‘g‘ri baholash va yaxshilash imkoniyatini beradi. Samaradorlik va natijadorlik mezonlari tashkilot resurslaridan samarali foydalanish va belgilangan maqsadlarga erishish darajasini ko‘rsatadi. Moslashuvchanlik va innovatsionlik mezonlari esa tashkilotning o‘zgaruvchan

sharoitlarga moslashishi va yangi texnologiyalarni joriy etish qobiliyatini o‘lchaydi. Nazorat va shaffoflik mezonlari boshqaruv jarayonlarining shaffofligi va sifat standartlariga muvofiqligini ta‘minlaydi. Bu esa xodimlar va mijozlar o‘rtasida ishonchni oshiradi. Xodimlar samaradorligi va mijozlar qoniqishi mezonlari tashkilotning ichki va tashqi muhitdagi muvaffaqiyatini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Xodimlarning motivatsiyasi va mijozlarning qoniqishi tashkilotning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Strategik muvofiqlik va ijro intizomi mezonlari tashkilotning strategik maqsadlari bilan boshqaruv jarayonlarining mos kelishini ta‘minlaydi. Bu mezonlar tashkilotning uzoq muddatli muvaffaqiyatini kafolatlaydi va barcha jarayonlarning samarali boshqarilishini ta‘minlaydi. Shu tariqa, boshqaruv jarayonlarini xarakterlovchi sifat mezonlari tashkilotning umumiy samaradorligini oshirish uchun zarurdir (1-rasm).

Boshqaruv jarayonlarini xarakterlovchi sifat mezonlarini umumiy guruhlariga ajratish ularni tushunishni osonlashtiradi va boshqaruv jarayonlarini samarali baholashga yordam beradi. Quyida boshqaruv jarayonlarini xarakterlovchi sifat mezonlari besh asosiy guruhga ajratilgan holda tavsiflangan:

Jarayon samaradorligi va natijadorligi. Resurslardan (vaqt, mablag‘, xodimlar) qanday samarali foydalanish. Samaradorlik mezonlari ishlab chiqarish jarayonlari, xizmat ko‘rsatish muddati va xarajatlarni kamaytirish kabi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Tashkilotning belgilangan maqsad va vazifalarga qanchalik muvaffaqiyatli erishayotganini o‘lchaydi. Bu mezon maqsadlarning bajarilishi darajasi va mahsulot yoki xizmatlarning bozordagi ulushi bilan aniqlanadi.

Moslashuvchanlik va innovatsionlik. Tashkilotning o‘zgaruvchan sharoitlarga tez va samarali moslasha olish qobiliyati. Bu mezon jarayonlarni qayta tashkil etish qobiliyati va bozor talablariga tez javob berish orqali o‘lchanadi. Yangi g‘oyalar va texnologiyalarni joriy etish qobiliyati. Innovatsionlik yangi mahsulot yoki xizmatlarni yaratish va innovatsion loyihalarning amalga oshirilishi orqali baholanadi.

Nazorat va shaffoflik. Boshqaruv jarayonlarining shaffofligi va barcha ishtirokchilar uchun tushunarli bo‘lishi. Ochiqlik ma‘lumotlarni yetkazish tezligi va qaror qabul qilish jarayonidagi shaffoflik orqali o‘lchanadi. Jarayonlarning sifat standartlariga muvofiqligini ta‘minlash bu mahsulot yoki xizmatlarning sifat darajasi va mijozlarning qoniqishi bilan aniqlanadi.

Xodimlar va mijozlar bilan bog‘liq mezonlar. Xodimlarning faoliyati va natijalari. Xodimlarning ish unumdorligi, malakasi va tashkilotga qo‘shgan hissasi orqali baholanadi. Mijozlarning tashkilot mahsulot va xizmatlaridan qoniqishi darajasi. Mijozlar fikri, shikoyatlar soni va sodiq mijozlar soni bu mezonni aniqlashda yordam beradi.

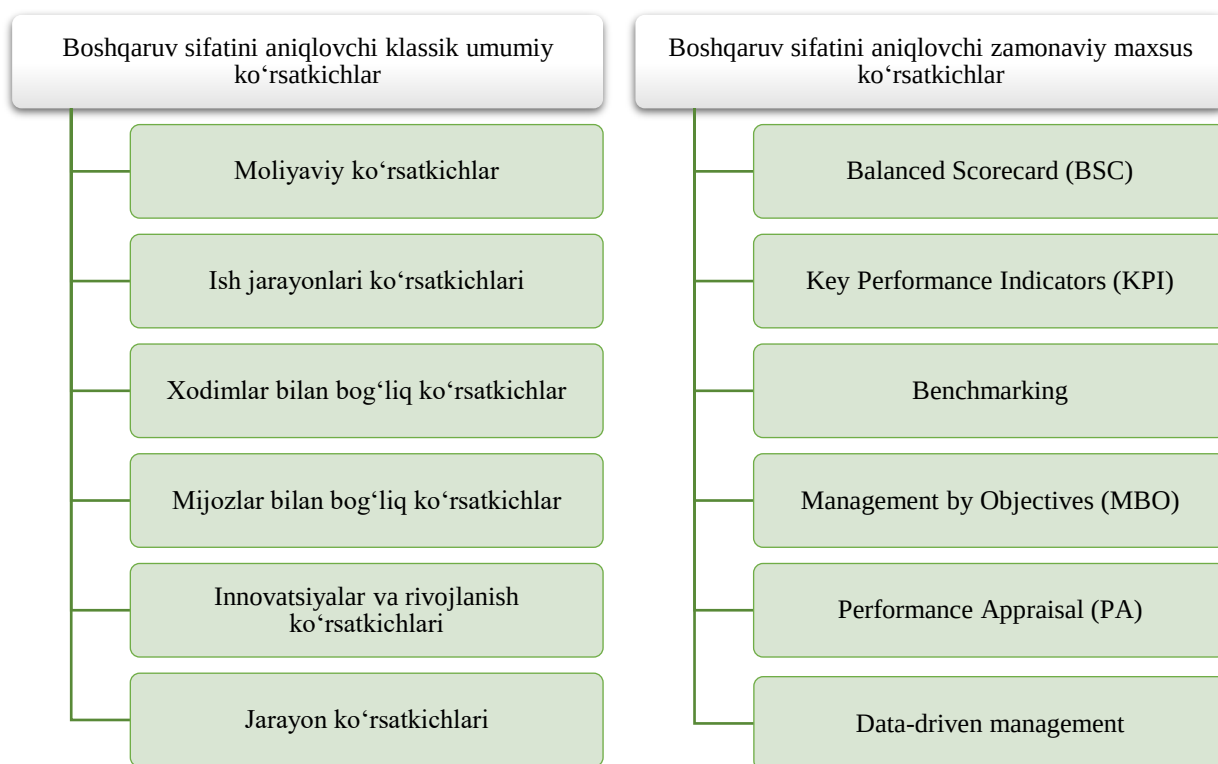
Strategik muvofiqlik va ijro intizomi. Tashkilotning strategik maqsadlari bilan boshqaruv jarayonlarining muvofiqligi. Bu mezon strategik rejalar va amaliyotlarning bir-biriga mos kelishi orqali baholanadi. Boshqaruv jarayonlarining belgilangan qoidalarga va rejimlarga muvofiqligi. Muddatlarga rioya qilish va ish tartiblariga amal qilish bu mezonni aniqlaydi.

Ushbu guruhlar boshqaruv jarayonlarining sifatini har tomonlama baholash tashkilotning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Har bir guruhning o‘ziga xos mezonlari tashkilotning boshqaruv tizimini tahlil qilish va yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Boshqaruv sifatini baholash bu tashkilotning boshqaruv jarayonlari va ularning samaradorligini tahlil qilish uchun qo‘llaniladi. Bu metodlar orqali tashkilotlar o‘z boshqaruv tizimlarini yanada rivojlantirish va optimallashtirish uchun kerakli ma‘lumotlarni oladilar. Quyida boshqaruv sifatini baholashda keng qo‘llaniladigan asosiy metodlar keltirilgan (2-rasm).

Boshqaruv jarayonlarining sifatini baholovchi klassik ko‘rsatkichlar tashkilotning boshqaruv faoliyatini samarali va aniq o‘lchashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu ko‘rsatkichlar tashkilotning samaradorligini va natijadorligini o‘lchashda muhim ahamiyatga ega. Ular moliyaviy ko‘rsatkichlar (daromad, foyda, investitsiya qaytimi), ish jarayonlari (mahsulot sifati, ishlab chiqarish samaradorligi), mijozlar bilan bog‘liq (mijoz qoniqishi, sodiqligi, bozor ulushi), xodimlar (samaradorligi, qoniqishi, aylanishi), innovatsiyalar (yangi mahsulotlar, texnologik yangilanishlar)

va strategik ko‘rsatkichlar (maqsadlarga erishish, tashabbus muvaffaqiyati) kabi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ko‘rsatkichlar tashkilotning boshqaruv sifatini har tomonlama baholash va uni yaxshilashga yordam beradi.

2-rasm. Boshqaruv sifatini aniqlovchi klassik hamda zamonaviy ko‘rsatkichlar tasnifi

Boshqaruv sifatini baholashning zamonaviy ko‘rsatkichlari tashkilotning boshqaruv jarayonlari va ulardan kutilayotgan natijalarning samaradorligini o‘lchash uchun qo‘llaniladi. Ushbu metodlar boshqaruv tizimini tahlil qilish va yaxshilash imkonini beradi. Quyida boshqaruv sifatini aniqlovchi zamonaviy ko‘rsatkichlarning tahlilini keltiramiz:

1. Balanced Scorecard (BSC). Bu usulda boshqaruvni baholash to‘rt asosiy nuqtai nazar bo‘yicha amalga oshiriladi: moliyaviy ko‘rsatkichlar, mijozlar nuqtai nazari, ichki jarayonlar, o‘qish va rivojlanish. Har bir nuqtai nazar uchun tegishli ko‘rsatkichlar aniqlanadi va ular asosida tashkilotning umumiy faoliyati baholanadi.

2. Key Performance Indicators (KPI). Bu tashkilotning strategik va operatsion maqsadlariga erishish jarayonidagi muvaffaqiyatini o‘lchash uchun ishlatiladigan aniq, o‘lchanadigan ko‘rsatkichlar to‘plamidir. Ushbu ko‘rsatkichlar rahbariyatga tashkilotning qaysi sohalarda muvaffaqiyatli ekanligini va qaysi sohalarda yaxshilanish zarurligini ko‘rsatib beradi. Ushbu usul aniq va o‘lchash mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlarni aniqlash orqali boshqaruv sifatini baholaydi. KPI tashkilotning muhim jihatlarini ko‘rsatadi va ular orqali boshqaruvning samaradorligi o‘lchanadi, har bir bo‘lim va xodimning natijalarini baholashda qo‘llaniladi.

3. Benchmarking. Bu metod boshqa muvaffaqiyatli tashkilotlar bilan taqqoslash orqali boshqaruv jarayonlarini baholash va yaxshilashni o‘z ichiga oladi. Bunda tashkilot o‘zining eng yaxshi amaliyotlarini aniqlab, ularni boshqa xalqaro tashkilotlarning amaliyotlari bilan solishtiradi va o‘z jarayonlarini yaxshilash uchun zarur o‘zgarishlarni amalga oshiradi.

4. Management by Objectives (MBO). Bu usulda boshqaruv samaradorligi belgilangan maqsadlarga erishish orqali baholanadi. Rahbariyat va xodimlar birgalikda aniq maqsadlar belgilaydi va ularga erishish uchun rejalar tuzadi. Natijalar muntazam ravishda ko‘rib chiqiladi va baholanadi.

5. Performance Appraisal. Bu usul xodimlarning ish natijalarini baholash va ular asosida boshqaruv jarayonlarini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Xodimlarning samaradorligini baholash orqali tashkilotning umumiy faoliyatini yaxshilash uchun zarur chora-tadbirlar belgilanadi. KPIdan farqli o‘laroq ushbu metod orqali xodimlarni lavozim va martaba orqali mukofotlash asosiy o‘rinni egallaydi.

6. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv (Data-Driven Management). Ushbu yondashuv boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ma’lumotlar va tahlillarga asoslanadi. Tashkilotlar katta hajmdagi ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ulardan foydalanish orqali boshqaruv sifatini oshiradi. Big Data, Business Intelligence (BI) va analitik dasturlar orqali tashkilot faoliyatining turli jihatlarini tahlil qilinadi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, korxonalarga texnologik yangiliklarni joriy etish, mijozlar bilan munosabatlarni doimiy tahlil qilib borish (CRM), va ish jarayonlarini avtomatlashtirilgani va raqamlashtirilgani korxonaning boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qiladi hamda tez o‘zgaruvchan muhitga moslashuvchanligini ta’minlaydi. Shuningdek, masofadan boshqarish va gibril ish uslublaridan foydalanish kabi yondashuvlar xodimlarning moslashuvchanligini oshirish bilan birga, korxonalarning innovatsion boshqaruvga moslashish imkoniyatlarini yana ham oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shoyev D.A. Boshqarish sifatining iqtisodiy mohiyati va uni rivojlantirish masalalari. “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” ilmiy jurnali. 05.12.2023y. 11-12 son, 342-345 betlar. 71-94 xalqaro daraja, ISSN: 2992-8982

2. Shoyev D.A. Xodimlarning ishchanlik faoliyatini oshirish omillari - "performance-based training". “Soliq va hayot” elektron ilmiy ommabop jurnal. 2023y.02.12. 2-tom, 282-286 bet. ISSN 2181-2292

3. Shoyev D.A. Historical Development and Enhancement of Managerial Quality: A Comprehensive Analysis. American Journal of Economics and Business Management. 2024, 7(8), 552-559. <https://www.globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/2913>

4. Азими́на Е.В. Актуальные проблемы оценки качества менеджмента организаций в отечественной экономике / Е.В. Азими́на, Т.В. Дьячков // Наука и бизнес: пути развития. – 2018. – № 11 (89). – С. 185–190.

5. Боре́йшо А.А. Качество менеджмента и характеристика автоютильности в организациях/ Вестник академии знаний. – 2019. – № 5 (34). – С. 50–55.

6. Боре́йшо А.А. Качество менеджмента: внешняя и внутренняя определенность/ Естественно-гуманитарные исследования. – 2021. – № 36 (4). – С. 46–52.

7. Гибкая методология разработки (Agile) [Электронный ресурс]. – Режим доступа – <http://mahamba.com/ru/gibkaya-metodologiya-razrabotki-agile>

8. Кон, М. Scrum. Гибкая разработка ПО / М. Кон. – М.: Вильямс, 2013. – 576 с.

9. Kambarov J., Rakhmatov U., Rakhmonov N., Sultonova Y. Problems and solutions for the implementation of the industry-4.0 program in Uzbekistan. Jour of Adv Research in Dynamical & Control Systems. Vol. 12, Issue-02, 2020.

10. Новиков, Д.А. Методология управления / Д.А. Новиков. – М.: Либроком, 2011. – 128 с. (Серия «Умное управление»)

TURIZMDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR INVESTITSIYALARINI BOSHQARISHNING SAMARALI USULLARI

Arzimatov Bobirmirzo Zokirjon o‘g‘li
Farg‘ona Politexnika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola turizm davlat va xususiy sektor investitsiyalarini samarali boshqarish usullarini ko‘rib chiqadi. Turizm sohasidagi barqaror rivojlanish va iqtisodiy o‘shishni

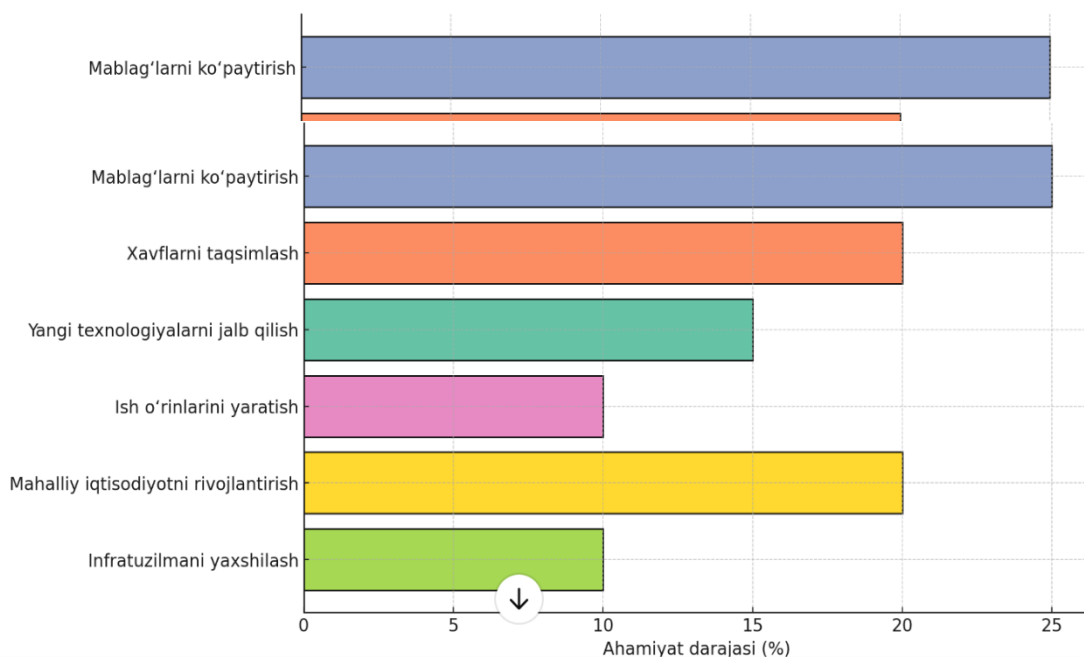
ta'minlash maqsadida, davlat va xususiy sektor o'rtasida kuchli hamkorlik, samarali rejalashtirish, moliya va sarmoyalarni jalb qilish, monitoring va baholash, shuningdek barqaror rivojlanish tamoyillariga rioya qilish zarurligi yoritilgan.

Kalit so'zlar. Turizm, davlat sektori, xususiy sektor, investitsiyalar, boshqaruv usullari, moliya, monitoring, hamkorlik, barqaror rivojlanish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan turizm sohasida davlat va xususiy sektor investitsiyalarini samarali boshqarish uchun bir qator muhim ahamiyatga ega qonun hujjatlari imzolandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev turizmni mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylantirishni maqsad qilgan va bu sohada davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda.

Turizm sektori mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim bo'lgan sohalardan biri bo'lib, unga investitsiyalar jalb etish mamlakatning xalqaro miqyosdagi imidji va iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bu sohaga jalb etilayotgan investitsiyalarni davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali taqsimlash va boshqarish, o'z navbatida, turizm infratuzilmasini rivojlantirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda investorlarni jalb qilish imkoniyatini kuchaytiradi.

Davlat va xususiy sektor hamkorligi turizmga iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun qulay sharoit yaratadi. Davlat va xususiy sektor hamkorligi modellarida davlat sektori asosiy infratuzilma va qonunchilikni ta'minlasa, xususiy sektor kapital va xizmatlarni taqdim etadi. Bunday hamkorlik samarali natijaga erishish uchun muhim omil hisoblanadi.

1-rasm. Davlat va xususiy sektor hamkorligining turizm sohasidagi ahamiyati

Davlat sektori infratuzilmani yaratish va qonunchilikni shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi, ammo cheklangan byudjetlar sharoitida barcha investitsiyalarni qoplash qiyin bo'lishi mumkin. Shu nuqtada, xususiy sektor moliyaviy resurslarni ta'minlaydi va operatsion samaradorlikni oshiradi. Xususiy investorlar, odatda, bozor talabini yaxshi tushunadilar, bu esa turizm loyihalarining yanada muvaffaqiyatli bo'lishiga xizmat qiladi. Xususiy sektor innovatsion texnologiyalar va zamonaviy xizmat turlarini joriy etish borasida yetakchilik qiladi. Davlat sektori bu jarayonni qo'llab-quvvatlab, innovatsion texnologiyalar uchun qulay sharoit yaratishi mumkin. Masalan, mehmonxonalar, xizmat ko'rsatish texnologiyalari va turizmga oid digital platformalarni rivojlantirishda xususiy sektorning ishtiroki davlat sektorining strategik maqsadlariga xizmat qiladi.

Davlat va xususiy sektor hamkorligida amalga oshirilgan loyihalar ko'pincha mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga xizmat qiladi va yangi ish o'rinlari yaratadi. Bu, ayniqsa, rivojlanayotgan mintaqalar uchun muhim, chunki u yerda turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy faollikni oshiradi va aholi daromadini ko'paytiradi. Davlat va xususiy sektor birgalikda ishlaganda, turizm infratuzilmasi, masalan, yo'llar, aeroportlar, mehmonxonalar va dam olish joylarini rivojlantirish osonlashadi. Xususiy sektor ko'pincha xizmat ko'rsatish va mijozlar ehtiyojlarini qondirishda ilg'or standartlarga ega bo'ladi. Bu esa sayyohlar uchun yuqori sifatli xizmatlar taqdim etish imkonini yaratadi.

Davlat tomonidan kafolatlangan loyihalar, soliq imtiyozlari yoki boshqa rag'batlantirish choralari xususiy sektor uchun xavfsiz investitsion muhit yaratadi. Bu xususiy investorlar uchun xavflarni kamaytirishga va ularni ko'proq jalb qilishga xizmat qiladi. Natijada, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi bu hamkorlik turizm sohasidagi yirik loyihalarni amalga oshirish uchun barqaror va ishonchli asos yaratadi. Davlat va xususiy sektor hamkorligi xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Davlat tomonidan taqdim etilgan kafolatlar va qulay sharoitlar xorijiy investorlarni jalb qiladi, xususiy sektor esa loyiha boshqaruvini amalga oshirishda o'z tajribasini qo'shadi. Bu mintaqaga yangi texnologiyalarni kiritish va global turizm sanoati bilan integratsiyalashuv imkonini beradi. Hamkorlikda amalga oshirilgan loyihalar ko'pincha barqaror rivojlanish tamoyillarini hisobga olgan holda quriladi, chunki davlat sektori atrof-muhit va ijtimoiy mas'uliyatni ta'minlash bo'yicha talablar qo'yadi. Xususiy sektor esa texnologiya va innovatsiyalarni kiritish orqali ushbu talablarni amalga oshirishni osonlashtiradi.

Investitsiyalarni boshqarishda strategik rejalashtirish, innovatsion texnologiyalarni jalb qilish va qoidalarni optimallashtirish kabi yondashuvlar qo'llaniladi. Shu bilan birga, investitsiyalar xavfini kamaytirish va foydalilikni oshirish uchun tahlil va monitoring tizimlarini joriy etish lozim. Bu davlat tomonidan berilgan kafolatlar va soliq imtiyozlari orqali amalga oshirilishi mumkin. Batafsil keltirilgan 1-jadvalda ko'rishingiz mumkin.

1-jadval

Investitsiyalarni samarali boshqarish usullari		
Usul	Maqsad	Natija
Strategik rejalashtirish	Resurslarni to'g'ri taqsimlash, uzoq muddatli maqsadlarni belgilash	Davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida uzoq muddatli barqaror rivojlanish amalga oshiriladi.
Loyiha boshqaruvi va monitoring	Loyiha jarayonini kuzatish va rejalashtirilgan muddatda amalga oshirish	Loyiha muddati va byudjet doirasida amalga oshiriladi, samaradorlik oshadi.
Xavfni boshqarish va diversifikatsiya	Investitsiya xavfini kamaytirish	Xavflar tahlil qilinadi, investitsiya kiritilgan sohalar va loyihalar diversifikatsiya qilinadi.
Soliq va moliyaviy rag'batlar	Investorlar uchun qo'shimcha rag'batlar yaratish	Investorlar uchun soliq va moliyaviy imtiyozlar kiritilib, investitsiyalarni ko'paytirishga hissa qo'shiladi.
Rentabellikni hisoblash	Investitsiyadan kutilayotgan daromadlarni oldindan tahlil qilish	Har bir loyiha uchun rentabellik hisoblanadi, bu esa sarmoyaning muvaffaqiyatli amalga oshishiga yordam beradi.
Innovatsiyalar va texnologiyalar	Texnologiyalarni kiritish orqali xizmat sifatini oshirish	Turizm infratuzilmasi va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, sarmoya qaytarimi oshadi.
Xalqaro tajribadan foydalanish	Muvaffaqiyatli xorijiy tajribalarni mahalliy loyihalarda qo'llash	Xalqaro tajriba asosida yangi loyihalar va boshqaruv usullarini tatbiq etish orqali turizm sohasida

		samaradorlik oshadi.

1. Strategik rejalashtirish

Turizm loyihalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun davlat va xususiy sektor aniq maqsadlar asosida uzoq muddatli rejalashtirishni yo‘lga qo‘yishi zarur. Strategik rejalashtirishda turizm sohasining o‘ziga xos xususiyatlari, maqsadli auditoriya, mintaqaning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillari hisobga olinadi. Mamlakatning turizm strategiyasiga mos loyihalarni tanlash va ularga investitsiya kiritish orqali davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi resurslarni samarali taqsimlash mumkin.

2. Loyiha boshqaruvi va monitoring

Turizm sohasidagi yirik loyihalar, masalan, dam olish maskanlari yoki tarixiy obidalarini restavratsiya qilish kabi tashabbuslar murakkab boshqaruv tizimini talab qiladi. Samarali loyiha boshqaruvi va monitoring tizimlarini joriy etish loyihaning rejalashtirilgan muddatda va byudjet doirasida amalga oshirilishini ta‘minlaydi. Bu usulda loyiha har bir bosqichida moliyaviy va operatsion ma‘lumotlar tahlil qilinadi, resurslar samaradorligini kuzatib borish uchun maxsus dasturlar va ko‘rsatkichlar tizimi qo‘llanadi.

3. Xavfni boshqarish va diversifikatsiya

Investitsiya loyihalarida xavfning oldini olish yoki uni kamaytirish juda muhimdir. Xavf omillarini boshqarish uchun diversifikatsiya usuli qo‘llanadi, ya‘ni loyihalarni turli hududlar, xizmat turlari yoki mijoz guruhlari bo‘yicha ajratish mumkin. Bundan tashqari, turizm sohasidagi xavflarni kamaytirish uchun davlat va xususiy sektor o‘rtasida barqaror sug‘urta tizimlarini joriy qilish ham samarali hisoblanadi.

4. Soliq imtiyozlari va moliyaviy rag‘batlar

Davlat tomonidan taqdim etilgan soliq imtiyozlari va moliyaviy rag‘batlantirish dasturlari xususiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim omildir. Masalan, davlat tomonidan chet ellik investorlar uchun soliq pasaytirish yoki ilk yillarda nol stavkali soliq rejimlarini joriy etish turizm loyihalarini moliyaviy jihatdan barqaror qilishga yordam beradi. Bu bilan davlat investorlar uchun xavfni kamaytiradi va ularni uzoq muddatli investitsiyalarga jalb qiladi.

5. Investitsion tahlil va rentabellikni hisoblash

Har bir loyiha uchun oldindan investitsion tahlil o‘tkazish muhimdir. Ushbu tahlilda sarmoyaning rentabelligi, to‘lov muddati, daromadlilik ko‘rsatkichlari va investitsiyadan kutilayotgan natijalar aniqlanadi. Rentabellikni oldindan hisoblash orqali davlat va xususiy sektor o‘z sarmoyasining qanchalik samarali bo‘lishini tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu nafaqat loyihaning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga, balki boshqa loyihalarga ham mablag‘ ajratish imkoniyatlarini tahlil qilishda yordam beradi.

6. Innovatsiyalar va texnologiyalarni qo‘llash

Texnologik yangiliklar turizm sohasida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish va samaradorlikni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, mehmonxona va turistik ob‘ektlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilish (masalan, onlayn bron qilish, elektron to‘lov tizimlari) turistlarga xizmat ko‘rsatishni osonlashtiradi va sarmoyaning rentabelligini oshiradi. Shu bilan birga, davlat sektori tomonidan taqdim etiladigan raqamli xizmatlar ham turizm infratuzilmasining zamonaviyligini ta‘minlaydi.

7. Xalqaro tajribadan foydalanish va hamkorlik

Xalqaro tajribadan o‘rganish va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali turizmدا innovatsion boshqaruv usullarini kiritish mumkin. Chet el investitsiyalarini jalb qilishda xalqaro tashkilotlar va muvaffaqiyatli xorijiy loyihalar bilan hamkorlik qilish sarmoyalarni yanada barqaror va samarali boshqarish imkonini beradi. Bu ham davlat sektorining xalqaro turizm sanoati bilan integratsiyalashuviga yordam beradi, ham xususiy sektorni yangi imkoniyatlar bilan tanishtiradi.

Turizmدا xalqaro tajriba ko‘rsatganidek, chet el investitsiyalarini jalb qilish turizm sohasini yanada rivojlantirish imkonini beradi. Bu yerda davlat tomonidan qulay qonunchilik va soliq rejimlarini yaratish, investorlarning xavfsizligini ta‘minlash va yangi loyihalarni qo‘llab-quvvatlash

muhimdir. Chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun avvalo mamlakatda barqaror va ishonchli investitsion muhit yaratish kerak. Davlat tomonidan soliqlarni kamaytirish, qulay qonunchilikni joriy qilish, biznes faoliyati uchun byurokratik jarayonlarni soddalashtirish kabi choralar ko‘rilishi zarur. Turizm sohasida xorijiy investorlar uchun osonlashtirilgan tartiblarni yaratish ular uchun qo‘shimcha rag‘bat vazifasini o‘taydi.

Ko‘pgina mamlakatlar chet ellik investorlarni jalb qilish uchun maxsus soliq imtiyozlari va bojxona yengilliklarini taklif qiladi. Masalan, investitsiyaning dastlabki yillarida soliq stavkalarini kamaytirish, texnologik uskunalarni bojxona to‘lovlarisiz olib kirishga ruxsat berish kabi choralar xorijiy sarmoyadorlar uchun qo‘shimcha rag‘bat bo‘lib xizmat qiladi. Shu yo‘l bilan davlat xorijiy investorlarning turizm sohasiga qiziqishini oshiradi.

Chet el investitsiyalarini jalb qilishda investorlar o‘z sarmoyalarining xavfsizligiga katta ahamiyat berishadi. Davlat chet ellik investorlar uchun moliyaviy va huquqiy xavfsizlikni ta‘minlashi kerak. Bunda davlat xalqaro investitsion shartnomalarni imzolashi, shuningdek, investorlarning huquqlarini himoya qiluvchi qonunchilikni joriy qilishi muhim ahamiyatga ega. Turizm sohasida bu turistik infratuzilma va ob‘ektlarga kiritilayotgan sarmoyalar xavfsizligini kafolatlashni ham o‘z ichiga oladi.

Ba‘zi mamlakatlar chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun maxsus iqtisodiy zonalarini yaratadilar, bunda xorijiy investorlar uchun qulay sharoitlar va soliq imtiyozlari taqdim etiladi. Bu zonalarda, masalan, dam olish maskanlari, mehmonxonalar, madaniy va ko‘ngilochar markazlar quriladi. Maxsus iqtisodiy zonalar xorijiy investorlar uchun turizm sohasidagi loyihalarini amalga oshirishda katta afzalliklarga ega bo‘ladi.

Davlat tomonidan infratuzilma sohasida ko‘rsatiladigan yordam chet ellik investorlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Turizm loyihalarini amalga oshirish uchun transport, aloqa, suv, elektr va boshqa infratuzilma ob‘ektlarini rivojlantirish talab etiladi. Agar davlat bu infratuzilmani rivojlantirishda yordam bersa, xorijiy investorlar o‘z loyihalarini samarali amalga oshirishlari mumkin. Bu, o‘z navbatida, xorijiy investorlar uchun investitsion xavflarni kamaytiradi.

Turizm sohasiga chet el investitsiyalarini jalb qilishda xalqaro moliyaviy institutlar, masalan, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi yoki Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki kabi tashkilotlar bilan hamkorlik qilish muhimdir. Bu tashkilotlar turizm loyihalarini moliyalashtirishda ishtirok etishi yoki mamlakatga investitsiya qilishni tavsiya qilishi mumkin. Shu tariqa, davlat xalqaro moliyaviy yordam va kredit liniyalarini jalb qilish orqali xorijiy investorlar ishonchini oshirishi mumkin.

Ko‘plab mamlakatlarda madaniy va tarixiy obidalarni saqlash va turizm sohasida foydalanish uchun chet ellik investorlar bilan hamkorlik qilish rivojlanmoqda. Xorijiy kompaniyalar va tashkilotlar ushbu obidalarni ta‘mirlash, reklama qilish va ular bilan ishlash jarayoniga sarmoya kiritish orqali turizm sohasining rivojlanishiga hissa qo‘shishadi. Shu bilan birga, bunday loyihalar xorijiy turistlar oqimini ko‘paytirishga yordam beradi.

Davlat va xususiy sektor turizmni targ‘ib qilish uchun xalqaro ko‘rgazmalar va forumlarda faol ishtirok etishlari mumkin. Bu xorijiy investorlar bilan bevosita aloqalar o‘rnatish va mamlakatning turizm salohiyatini tanishtirish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Xalqaro ko‘rgazmalarda o‘zining turizm salohiyatini namoyish etish orqali davlat xorijiy sarmoyadorlarni o‘z loyihalariga jalb qila oladi. Shu bilan birga, davlat turizmning raqamli marketing kampaniyalarini qo‘llab-quvvatlab, xorijiy investorlar uchun yanada keng ko‘lamli imkoniyatlar yaratishi mumkin.

Yuqoridagilarni inobatga olib bir necha takliflarni sanab o‘tmoqchiman:

1. Davlat va xususiy sektor o‘rtasida samarali muloqot va hamkorlikni o‘rnatish, investitsiya jarayonlarida shaffoflikni oshirish va barcha manfaatdor tomonlarning fikrlarini inobatga olish muhimdir. Davlat va xususiy sektor o‘rtasida kuchli hamkorlik o‘rnatish, investitsiyalarni muvaffaqiyatli boshqarishning asosiy kalitidir. Bunday hamkorlik, umumiy maqsadlar va manfaatlar asosida rivojlantirilishi lozim, bu esa o‘z navbatida investitsiya muhitini yaxshilaydi.

2. Xususiy sektor investitsiyalari davlatning qo'llab-quvvatlashi bilan birgalikda amalga oshirilishi kerak. Davlat, investitsiyalarni rag'batlantirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va boshqa qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini taqdim etishi lozim. Xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish uchun, davlat tomonidan mo'ljallangan moliyaviy vositalar va imtiyozlar (masalan, kreditlar, subsidiyalar) ishlab chiqilishi kerak. Bu xususiy investorlarga o'z loyihalarini amalga oshirishda yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, turizm davlat va xususiy sektor investitsiyalarini boshqarishning samarali usullari mamlakatning turizm sohasidagi raqobatbardoshligini oshirishda va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi. Strategik boshqaruv yondashuvlari, shuningdek, chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun qulay sharoit yaratish orqali davlat va xususiy sektor hamkorligi yangi imkoniyatlarni kashf etishga yo'l ochadi. Shu tariqa, turizm investitsiyalari o'sishiga yordam beruvchi samarali boshqaruv mexanizmlari rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dwyer, L., & Forsyth, P. (2008). "Tourism Economics and Policy." Channel View Publications.
2. Hunter, C. J. (1997). "Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm." *Annals of Tourism Research*, 24(4), 850-867.
3. Jabborov, A. X. (2019). "Barqaror turizm: O'zbekiston tajribasi." *Iqtisodiyot va rivojlanish jurnali*, 3(45), 12-18.
4. Zokirjon o'g'li A.B. TURIZMNING IQTISODIYOTDA TUTGAN O'RNI //EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION IDEAS IN THE WORLD. – 2023. – T. 13. – No. 2. – pp. 159-162.
5. Arzimatov B. TURISTIK KORXONALARDA INVESTITSİYALARNI BOSHQARISH JARAYONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – T. 2. – No. 13. – pp. 22-25.
6. Arzimatov B. O 'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASIGA INVESTITSİYALAR JALB ETILISH HOLATI VA SOHA RIVOJLANISHIDAGI O 'ZGARISH TENDENSIYALARI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – T. 2. – No. 11. – pp. 807-812.
7. Arzimatov B. HUDUDLARDA TURIZM SOHASI RIVOJLANISHIGA INNOVATION YONDASHUVLAR //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – No. A7. – pp. 692-696.
8. ugli Arzimatov B. Z. SPECIFIC ASPECTS OF INVESTMENT MANAGEMENT IN THE TOURISM SECTOR //World of Scientific news in Science. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 144-148.
9. Arzimatov Bobirmirzo Zokirjon ugli Doctoral student of Fergana polytechnic institute. (2024). IMPLEMENTED REFORMS ON THE DEVELOPMENT OF TOURISM INFRASTRUCTURE. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10899840>

TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIGA INNOVATION BOSHQARUV TIZIMINI JORIY QILISHDA ILG‘OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARI

Xakimova Oydinaxon Abdulxamidovna

Farg‘ona politexnika instituti

1-bosqich magistranti [Tel:\(93\)](tel:93) 597-16-08

Annotatsiya. Mazkur maqolada to‘qimachilik sanoati korxonalariga innovatsion boshqaruvini joriy qilishda xorijiy tajribalar o‘rganilgan. Ushbu xorijiy tajribalarning Yaponiya, AQSh, Xitoy, Turkiya, Germaniya va Skandinaviya mamlakatlarining to‘qimachilik sohasidagi tajribalari o‘rganilgan. Xorijiy tajribalarga tayangan holda mamlakatning to‘qimachilik sanoati korxonalariga innovatsion boshqaruv tizimini joriy etish bo‘yicha taklif va tavsilar ishlab chiqilgan. Shuningdek xorijiy davlatlarning to‘qimachilik sanoatini rivojlanish tendensiyalari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion boshqaruv, joriy tajribalar, avtomatlashtirish, sotuvni yaxshilash, sifat, eksport, klaster, innovatsiya.

Respublikada keng turdagi sifatli to‘qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, uning ishlab chiqarilishini mahalliyashtirishni chuqurlashtirish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘tgan davr mobaynida to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirish uchun zarur huquqiy baza va qulay sharoitlar shakllantirildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 14-dekabrda “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5285-sonli Farmoni asosida mamlakatning to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yanada yaxshilashga qaratilgan. Ushbu me‘yoriy xujjat asosida to‘qimachilik sohasini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, shuningdek mazkurs tarmoq korxonalarida raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish bilan bog‘liq chora-tadbirlarni belgilash ko‘zda tutilgan.

Bugungi kunda to‘qimachilik sohasidagi korxonalarni rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari quydagicha

1. Korxonalarining iqtisodiy ulushni oshirish. Bu yo‘nalish orqali to‘qimachilik mahsulotlarining hajmi va sifatini oshirish hamda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga yo‘naltirish belgilangan.

2. Boshqaruvni takomillashtirish tizimi asosida to‘qimachilik tarmoq korxonalari va ularning rivojlanishiga ko‘mak beruvchi ilg‘or menejment texnologiyalarini joriy etish ko‘zda tutilgan.

3. Standartlashtirish va sertifikatlashtirish asosida to‘qimachilik korxonalari tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning xalqaro talab va standartlarga muvofiq ishlab chiqarilishi uchun laboratoriyalarni modernizatsiya qilish va akkreditatsiyadan o‘tkazish nazarda tutilgan.

4. Klaster modelini joriy qilish asosida mahalliy ishlab chiqarishdan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan barcha jarayonlarni qamrab oluvchi klaster modelini joriy etish belgilangan.

5. To‘qimachilik tarmoqlariga innovatsion texnologiyalar joriy etish orqali ushbu sohaga ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini orib kirish va tarmoqni avtomatlashtirish belgilangan. Ushbu mexanizmlar asosida O‘zbekistonda to‘qimachilik tarmog‘ining xalqaro bozorda raqobatbardosh bo‘lishini ta‘minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yangi ish o‘rinlari yaratishni ko‘zlaydi

To‘qimachilik sanoatida amalga oshirilayotgan islohotlarni yanada jadallashtirish va iqtisodiy samaradorlikka erishish avvalambor, to‘qimachilik sanoati rivojlangan mamlakatlar tajribasini chuqur o‘rganish va tahlil qilish hamda shu asosda O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati rivojlanishi uchun qo‘llash mumkin bo‘lgan taklif va tavsiyalar tayyorlashni talab etadi. Ma‘lumki, bugungi kunda to‘qimachilik sanoati rivojlangan davlatlar asosan Xitoy, Germaniya va Turkiya hisoblanadi. Ushbu davlatlarning har biri nafaqat jahon bozorida o‘z o‘rnini topish, balki ushbu mavqeni uzoq vaqt mobaynida saqlab turish va mustahkamlash imkoniyatini beruvchi milliy strategiyalarga ega.

Innovatsion boshqaruv tizimini joriy qilishda ilg‘or xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanish zamonaviy korxonalar uchun muhim strategiyalardan biridir. AQSh, Yaponiya, Germaniya, Janubiy Koreya kabi davlatlar innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy qilishda ilg‘or tajribaga ega bo‘lib, ularning usullari va yondashuvlari ko‘pgina boshqa mamlakatlar tomonidan namuna sifatida qabul qilingan. Quyida ba‘zi mamlakatlar tajribasiga asosiy jihatlariga e‘tibor qaratish lozim:

1. **AQSh tajribasi:** Innovatsion boshqaruv tizimi joriy qilishda startap madaniyatini rivojlantirish va riskga yo‘naltirilgan yondashuv bilan mashhur. AQSh kompaniyalari, ayniqsa, texnologiya gigantlari (masalan, Google, Amazon) innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash uchun inkubator va akseleratorlarni keng joriy qilishadi. Shuningdek, AQSh kompaniyalari xodimlarning kreativlik va tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash uchun qulay ish muhitini yaratishga katta e‘tibor beradi.

2. Yaponiya tajribasi: Yaponiya innovatsion boshqaruvda Kaizen (uzluksiz takomillashtirish) tamoyilini qo‘llaydi. Ushbu yondashuv yordamida kompaniyalar texnologiyalar va jarayonlarni doimiy ravishda yaxshilab borishadi. Bundan tashqari, Yaponiya korxonalari ilg‘or robototexnika va avtomatlashtirish texnologiyalaridan keng foydalanib, samaradorlikni oshiradi.

3. Germaniya tajribasi : Germaniyada innovatsiyalar asosan sanoatga yo‘naltirilgan va “Industrie 4.0” strategiyasi orqali ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirishga e‘tibor qaratiladi. Shuningdek, davlat va tadbirkorlar o‘rtasidagi hamkorlik keng rivojlangan bo‘lib, ilmiy-tadqiqot ishlari uchun davlat tomonidan moliyaviy yordam va grantlar ajratiladi. To‘qimachilik sanoati, xususan kiyim ishlab chiqarish Germaniya iqtisodiyotining eng qadimiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi rivojlangan va qulay jug‘rofik holatga ega bo‘lgan aholi zich joylashgan mintaqalar – ham talab (yirik bozor sig‘imi), ham taklif (qulay transport infratuzilma va asosiy bozorlarga kirish imkoniyatiga ega bo‘lgan mehnat resurslari nisbatan ko‘p bo‘lgan mintaqalar) jihatidan to‘qimachilik sanoatini rivojlantirish uchun asos bo‘lgan. Ikkinchi jahon urushi tugashi bilan Germaniya to‘qimachilik sanoatida iqtisodiy o‘sish boshlangan. Ushbu davrni talabning o‘sishi bilan tavsiflash mumkin, talabni moliyaviy imkoniyatlar yetarli bo‘lmaganligi tufayli import hisobiga qondirish iloji bo‘lmagan. 1960 yil o‘rtalariga kelib, tarmoqda faoliyat yuritayotgan korxonalar soni muhim texnologik o‘zgarishlar sababli asta-sekin kamaya boshladi, bu esa kapital sig‘imining oshishi va bozorlarning mustahkamlanishi muhitida ishlab chiqarishni avtomatlashtirish va samaradorlikni o‘shishiga olib keldi. Bundan tashqari, bu davrda xalqaro bozorlar tomonidan raqobat tobora ko‘chaya boshladi, bu ham tarmoqning o‘zaro munosabatlari va tarkibini o‘zgartirdi

4. Janubiy Koreya tajribasi: Koreyada davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Janubiy Koreyada texnoparklar va maxsus innovatsion zonalar tashkil etilgan bo‘lib, bu joylarda texnologiyalarni sinovdan o‘tkazish va yangi g‘oyalarni rivojlantirish uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Bundan tashqari, yirik kompaniyalar (Samsung, LG) kichik korxonalar bilan yaqin hamkorlikda ishlashadi va ularning rivojlanishiga ko‘maklashishadi.

5. Xitoy tajribasi. 1970 yil oxirida Xitoy hukumati tomonidan jahon iqtisodiyotiga jadal integratsiyalashuvi bo‘yicha iqtisodiy islohotlarning olib borilishi natijasida Xitoy jahon to‘qimachilik sanoatining eng yirik o‘yinchisiga aylandi. Uzoq vaqt davomida Xitoy to‘qimachilik va kiyim eksport qilish hajmi keskin o‘sib borgan. Agar 1980 yilda jahon to‘qimachilik eksportida Xitoy mahsulotlarining ulushi 4,62 %ni, jahon kiyim eksportida esa – 4 % tashkil etgan bo‘lsa, 2004 yilga kelib, bu ko‘rsatkichlar mos ravishda 17,17 % va 23,97 %ga oshgan[3]. Xitoyda tahminan 80 % to‘qimachilik mahsulotlar qirg‘oq bo‘yida joylashgan provinsiyalarda klaster ko‘rinishdagi korxonalar tomonidan ishlab chiqarilmoqda, mahsulotni iste‘mol qilishda esa, Yanszi, Marvaridli ko‘llar qirg‘og‘i va Boxal ko‘rfazi atrofidagi hududlar muhim rol o‘ynaydi. So‘nggi yillarda davlatning ichki provinsiyalarida ham to‘qimachilik mahsulotlari va kiyimga bo‘lgan talab asta-sekin oshib bormoqda[4]. Xitoyning to‘qimachilik sanoati rivojlangan yetakchi davlatlarga intilishi bir nechta bosqichlarga bo‘linadi, har bir bosqichda tarmoqning o‘shishiga davlatlararo turli xil ikki tomonlama va ko‘p tomonlama kelishuvlar hamda tartibga solish dastaglari muhim ta’sir ko‘rsatgan. Xitoyda innovatsion boshqaruv tizimi davlat tomonidan kuchli qo‘llab-quvvatlanadi. Raqamli transformatsiya, sun‘iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish (Big Data) sohalarida jadal rivojlanish kuzatilmoqda. Davlat tomonidan texnologiya kompaniyalariga subsidiya va soliq imtiyozlari berish orqali innovatsiyalarni joriy qilish rag‘batlantiriladi.

Ushbu davlatlar tajribasini o‘rganish va ularni mahalliy sharoitlarga moslashtirish orqali innovatsion boshqaruv tizimini samarali joriy qilish mumkin. Har bir mamlakatning o‘ziga xos yondashuvi mavjud bo‘lib, ular kompaniyalar uchun innovatsiyalarni joriy qilishda ilhom manbai bo‘lib xizmat qiladi.

6. Skandinaviya mamlakatlari tajribalari. Shvetsiya, Daniya va Finlyandiya kabi mamlakatlar ekologik toza innovatsiyalarga katta e'tibor qaratadi. Bu davlatlar barqaror rivojlanish va yashil texnologiyalar orqali iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga qaratilgan boshqaruv tizimlarini ishlab chiqqan. Shuningdek, davlat tomonidan innovatsion tadqiqotlarga sarmoya kiritish, ta'lim tizimiga e'tibor berish va biznesni qo'llab-quvvatlash orqali barqaror innovatsion muhit yaratilgan.

7. Turkiya tajribasi. Turkiya dunyoda kiyim eksport qiluvchi davlatlar orasida beshinchi o'rinni va Yevropa Ittifoqi mamlakatlariga eksport qilishda ikkinchi o'rinni egallaydi. U jahon to'qimachilik sanoatining eng yirik ishtirokchisi bo'lib, uning roli yildan-yilga oshib bormoqda. Turkiyada to'qimachilik sanoati shakllanish tarixi uzoq o'tmishga –Osmoniyar imperiyasiga taqaladi, ushbu davrda, ya'ni XVI-XVII asrlarda to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish juda yaxshi rivojlangan va keng tarqalgan edi. Imperiya tarqalgandan keyin Turkiya hukumati bu tarmoqni strategik muhim tarmoqlar qatoriga kiritgan holda proteksionizm va davlat ko'magi ostida izchillik bilan rivojlantirgan. Natijada, 1923 yildan boshlab, to'qimachilik sanoatida davlat korxonalari faol ravishda tashkil etilmoqda va katta hajmda investitsiyalar jalb qilinmoqda. 1960 yillardan boshlab, Turkiya to'qimachilik sanoati o'z mahsulotlarini eksport qila boshladi, biroq 1970 yilga kelib, eksport tarkibida to'qimachilik sanoatining ulushi 3 %dan oshmadi[8]. 1980 yillarda iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayoni boshlanishi va eksportga yo'naltirilgan rivojlanish milliy strategiyasiga o'tish sharoitida mamlakatni jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuv jarayonini jadallashtirish siyosatini amalga oshirib, o'z rivojlanishida quyidagi ikki bosqichni bosib o'tgan: 1980 yillardan 2000 yillargacha va 2000 yillar boshidan to hozirgi kungacha.

Turkiyada to'qimachilik sanoati mamlakat iqtisodiyoti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, u innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali raqobatbardoshligini oshirmoqda. Turkiya to'qimachilik korxonalari texnologik yangiliklarni qo'llash, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, va ekologik barqarorlikni ta'minlash orqali xalqaro bozorga chiqa olish darajasiga yetmoqda. Turkiya to'qimachilik korxonalarida innovatsion boshqaruv tizimi haqida asosiy yo'nalishlari:

1. Avtomatlashtirish va raqamlashtirish: To'qimachilik korxonalari innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etishda texnologik yangiliklarga katta e'tibor qaratmoqda. Zamonaviy dasturlar va texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali samaradorlik oshirilmoqda. Masalan, raqamli to'qimachilik texnologiyalari yordamida maxsus naqshlar va dizaynlarni yaratish tezlashdi. Shuningdek, ishlab chiqarishda texnologik liniyalarni avtomatlashtirish bilan inson omilini kamaytirish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishilmoqda.

2. Raqamli boshqaruv tizimlari (ERP va IoT texnologiyalari): Ko'plab yirik to'qimachilik kompaniyalari ishlab chiqarishni boshqarish va optimallashtirish uchun ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlarini joriy qilmoqda. Bu tizimlar yordamida materiallar ta'minoti, ishlab chiqarish, logistika va sotuv jarayonlari yagona platformada boshqariladi. Bunga qo'shimcha ravishda, IoT (Internet of Things) texnologiyalari bilan har bir ishlab chiqarish bosqichini kuzatish va ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish imkoniyati yaratilgan.

3. Ekologik barqarorlik va yashil texnologiyalar: Turkiyada to'qimachilik korxonalari ekologik barqarorlikka katta e'tibor bermoqda. Yashil texnologiyalar yordamida energiyani tejash, chiqindilarni kamaytirish va suvdan samarali foydalanish imkoniyatlarini oshirishga harakat qilinmoqda. Masalan, qayta ishlangan tolalar va ekologik toza kimyoviy moddalar ishlatilishi orqali mahsulotlarning ekologik xavfsizligi ta'minlanmoqda. Bu esa korxonalarga ekologik jihatdan mas'uliyatli kompaniya imidjini yaratishga yordam beradi.

4. Innovatsion materiallar va mahsulot dizayni: Turkiyaning to'qimachilik sanoati innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish bo'yicha izlanishlar olib bormoqda. Masalan, antibakterial, olovga chidamli yoki ultrabinafsha nurlardan himoya qiluvchi maxsus matolar ishlab

chiqarilmoqda. Ushbu mahsulotlar tibbiyot, sport, turizm va boshqa sohalarda keng qo‘llaniladi va Turkiyaning to‘qimachilik mahsulotlariga bo‘lgan talabni oshiradi.

5. R&D faoliyatiga e‘tibor: Innovatsion boshqaruv tizimining muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ilmiy-tadqiqot va tajriba (R&D) faoliyatiga bog‘liq. Turkiya to‘qimachilik korxonalari R&D faoliyatini rivojlantirish uchun maxsus markazlar va laboratoriyalar tashkil qilgan. Shu markazlarda yangi mato turlari, ishlab chiqarish texnologiyalari va dizayn uslublari ustida tadqiqotlar olib boriladi. Davlat tomonidan ilmiy-tadqiqot faoliyatiga subsidiya va grantlar berilishi ham korxonalarni innovatsiyalarga sarmoya kiritishga rag‘batlantiradi.

6. Xalqaro hamkorlik va texnologiya transferi: Turkiyaning to‘qimachilik kompaniyalari xalqaro kompaniyalar bilan hamkorlik qilib, ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirishga intilmoqda. Yevropa va Osiyo davlatlari bilan hamkorlik orqali texnologiya transferi amalga oshirilmoqda. Bu orqali turk korxonalari zamonaviy jihozlar va texnologiyalarni o‘z ishlab chiqarish jarayonlariga tatbiq etmoqda.

7. Kadrlar malakasini oshirish: Innovatsion boshqaruv tizimini samarali joriy qilish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlash muhimdir. To‘qimachilik sanoati uchun xodimlarni yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash va malakasini oshirish dasturlari tashkil etilgan. Bunga qo‘shimcha ravishda, to‘qimachilik sohasida oliy o‘quv yurtlari bilan hamkorlik qilib, malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda.

Turkiyada to‘qimachilik korxonalari innovatsion boshqaruv tizimlarini joriy etishda raqamli texnologiyalar, ekologik barqarorlik va xalqaro hamkorlikka tayanmoqda. Bu esa Turkiyaga jahon bozorida raqobatbardoshlikni saqlash va yangi bozorlarga chiqish imkonini beradi.

Yuqorida tahlil qilingan xorijiy davlatlar tajribasidan O‘zbekiston sharoitida foydalanish mumkin bo‘lgan asosiy jihatlari, fikrimizcha, quyidagilardan iborat. Birinchidan, To‘qimachilik sanoatini rivojlantirishning xorijiy mamlakatlar modeli so‘nggi 10-12 yil mobaynida o‘zining ijobiy jihatlari ko‘rsatdi. Bu nafaqat O‘zbekiston uchun, balki boshqa bir qator rivojlanayotgan davlatlar uchun ham universal model sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Jumladan, milliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash borasida ayrim dastaklar, ya‘ni soliqqa tortish tizimi, qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarish tizimi, bojxona-tarif yig‘imlaridan ozod etish va subsidiyalash, shuningdek maxsus jamg‘armalarning tashkil etilganligi va boshqalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Shu jumladan, davlatning jahon miqyosida tarmoq manfaatlarini himoyalashda faol ishtirok etishi milliy ishlab chiqaruvchilar mavqeini mustahkamlanishiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 dekabrda “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5285-sonli Farmoni
2. Осипенко Н. (2008). Формирование качества текстильных материалов. Стандартизация, сертификация, качество. 2008. № 5. С.52-56..
3. Song H. (2006). Global Quota System and China’s Textile and Clothing Industry. China & World Economy. 2006. Vol. 14 (5). P.78-92.
4. The Chinese Market for Clothing (2012). International Trade Center. Geneva: ITC. P.2.
5. Zhang Y., Wang T. (2010). Profitability and Productivity of the Chinese Textile Industry. China & World Economy. 2010. Vol. 18 (5). P.1-21.
6. Stewart T. (2007). China’s Support Programs for Selected Industries: Textile and Apparel. Trade Lawyers Advisory Group LLC. June, 2007. P.2.
7. Stewart T. (2007). China’s Support Programs for Selected Industries: Textile and Apparel. Trade Lawyers Advisory Group LLC. June, 2007. P.3
8. Tan B. (2000). Overview of the Turkish Textile and Apparel Industry. Harvard Center for Textile & Apparel Research:

KORXONA XODIMLARINI MOTIVATSION BOSHQARISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI

Begalieva Nazokatxon

Farg‘ona politexnika instituti 1-bosqich magistranti

Tel: (99) 947-06-16

Annotatsiya. Mazkur maqolada korxona xodimlarini boshqarishda motivatsiyaning ahamiyati, mazkur motivatsion boshqaruvning Yaponiya, AQSh va G‘arbiy Yevropa davlatlaridani korxonalari asosida tahliliy ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek motivatsion boshqaruvni ta‘minlashda turli yondashuvlar, tarmoqlar kesimida keltirilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, motivatsiya, xorijiy tajribalar, ish haqqi, ehtiyoj, bo‘limlar, markazlashtirish, HR boshqaruvi.

Jahonda xodimlarni boshqarishning tashkiliy-motivatsion mexanizmlarini takomillashtirish hamda boshqaruv sohasini tubdan isloh qilish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Murakkab vaziyatlarda menejer va HR mutaxassislari tomonidan tashkilotning asosiy resursi bo‘lgan xodimlarning tashkilotga sodiqligini oshirish, motivatsiyalash, ishga jalb qilish, malakasini oshirish va zahira kadrlarni shakllantirish choralari ko‘rib, ularning mehnat faoliyatini barqaror saqlab qolishga zamin yaratilmoqda. Deloyt xalqaro tashkilotining tadqiqotlariga ko‘ra, «butun dunyodagi 9 ming kompaniyaning 80 foizi xodimlarga g‘amxo‘rlik qilish tashkilot muvaffaqiyatining eng muhim mezonini» ekanligi ta‘kidlangan [1]. Tashkilotda xodimlarni boshqarishning tashkiliy-motivatsion mexanizmlarini menejerlarning xodimlarga g‘amxo‘rlik qilishi, ularning moliyaviy va tibbiy ahvolini yaxshilash jihatidan takomillashtirish ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda.

Jahon mamlakatlarida xodimlarni boshqarish jarayonini takomillashtirishga doir ilmiy-uslubiy, ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, xodimlarni boshqarishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari, mehnatni rag‘batlantirish, ish samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish, faoliyat samaradorligiga ta‘sir qiluvchi motivatsion omillarni aniqlash, iqtidorni boshqarish faoliyatini takomillashtirish hamda korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan tadqiqotlar shular jumlasidan. Korxona xodimlarni boshqarish samaradorligini ta‘minlash, tashkiliy-motivatsion va iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish, kadrlar qo‘nimsizligi darajasini kamaytirish, vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash, tashkilotda kadrlar muammolarni tahlil qilishda «HR-metrika» usulidan foydalanish, xodimlarning tashkilotga sodiqligi (eNPS) va ishga jalb qilinganlik darajasini o‘rganish kabi ustuvor yo‘nalishlar asosiy ilmiy tendensiyalar hisoblanadi.[4]

Xodimlar motivatsiyasini boshqarishda Yaponiya katta muvaffaqiyatlarga erishilgan. Shu sababli ushbu mamlakatlarda motivatsion yondashuvlarning taqqoslama tahlilini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Yaponiya iqtisodiyotida nisbatan qisqa vaqt davomida katta o‘zgarishlar yuz berib, u XX asrning 60-yillarida “yapon iqtisodiy mo‘jizasi” nomini oldi. Yaponiya iqtisodiy islohotlardagi o‘z yutuqlariga u tufayli erishdi: xodimlarni bir umrga ishga yollash, ish haqi belgilash va xizmatdagi ko‘tarilishda ish staji tizimidan foydalanish va firma ichki kasaba uyushmalarini kiritish. Ushbu tamoyillardan foydalanib, Yaponiya yuqori unumdorlikka erisha boshladi, turli ish tashlashlar, noroziliklar, to‘xtab qolishlarga kam vaqt sarflamoqda, yangi texnologiyalarni oson joriy etmoqda, mahsulot sifatini nazorat qilish va boshqa mamlakatlarga nisbatan tez va sifatli yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ldi [2].

AQSh da va G‘arbiy Yevropa mamlakatlarida amalga oshirilgan firma muvaffaqiyatli faoliyati uchun ularning inson resurslari alohida muhimligini tushunishda yapon kompaniyalarining asosiy ustunligi xodimlarni boshqarish tizimi va usullaridan iborat hisoblanadi. Yaponiyada guruh ruhiyat hukmronlik qilib, unga ko‘ra, yakka va guruhlar ajralmasdir. “Sening guruhingning muvaffaqiyati – sening muvaffaqiyating” – har bir yaponiyalikka tug‘ilgandan boshlab, ongiga shu

shior singdiriladi. Yaponiya korxonalarida 4-6 kishigacha bo‘lgan guruhlar ishlaydi va guruhlar 10-20 kishilik bo‘lishi maqbul hisoblanadi. Yaponiyada guruh ichidagi alohida ishchilarning musobaqalashishlari rag‘batlantirilmaydi, chunki bu guruh birligining buzilishiga va tarqalishiga olib keladi. Guruhlar o‘rtasidagi musobaqa rag‘batlantiriladi. Shunday qilib, yapon ishchilarida juda kuchli bo‘lgan qatnashishga bo‘lgan ehtiyojni qondiradigan usullar mehnatni rag‘batlantirishga nisbatan ko‘proq xodimlarni motivatsiyalashni ta‘minlaydi. Ishlab chiqarish jarayoniga kirmaydigan doimiy guruhiy tadbirlar mehnat intizomining saqlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

Amerika tashkilotlarida boshqaruv qarorlari bilan korxona menejmenti vazifalarini bajarish yuklatilgan mutaxassislar shug‘ullanadi

va quyidagi mehnat sharoitlari taqdim qilinadi:

➤ markaziy bo‘linmalar tomonidan bajariladigan vazifalar sonini kamaytirish va ma‘muriy xizmatlardagi hodimlar sonini qisqartirish;

➤ ko‘p sonidagi kasblar uchun lavozim yo‘riqnomalarining kengaytirilgan ro‘yxati;

➤ belgilanmagan ish haqi (bajarilgan ishga bog‘liq);

➤ korxona ichida elastik hodimlarni yaratish, bu bir bo‘limdan boshqasiga mutaxassislarni ko‘chirish va zarur bo‘lganda lavozimdan ozod qilish imkonini beradi.

Asosiy e‘tibor kadrlar bilan ishlashga, ya‘ni hodimlarni ishga qabul qiladigan firmalar ularni tanlashning an‘anaviy tamoyillaridan foydalanib, maxsus bilim va kasbiy ko‘nikmalarga katta e‘tibor qaratiladi.

Ko‘plab amerikalik mutaxassislar tor sohada professional sanaladi, shu sababli boshqaruv darajasiga ko‘ra ularning ko‘tarilishi cheklangan, bu esa kadrlarning yuqori oquvchanligi sababi sanaladi [3].

AQSh va G‘arbiy Evropa mamlakatlarida yapon kompaniyalarining asosiy afzalliklari xodimlarni boshqarish tizimlari va usullarida, kompaniyaning muvaffaqiyatli ishlashi uchun ularning inson resurslarining alohida ahamiyatini amaliy tushunishda ekanligiga ishonishadi.

Amerika Qo‘shma Shtatlarida mehnatdan foydalanishning ikkita strategiyasi bir vaqtning o‘zida amal qiladi.

Strategiyalardan biri korxonalarning yuqori sifatli ishchi kuchi bilan korxonaning ishlab chiqarish ehtiyojlarini to‘liq qondirishi va shu bilan raqobatdosh ustunliklarga erishishtisht muhim sanaladi.

Ikkinchisi esa kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishga, shuningdek, undan to‘liq foydalanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qo‘shimcha mablag‘larni jalb qilishni nazarda tutadi. Bu, albatta, AQSh laridagi korxonalarning xodimlari sonini qisqartirish va korxonaga ishchilarni joylashtirishga qiziqish uyg‘otadi. Bu jarayon korxonalardagi ortiqcha xarajatlarni tejash, oylik ish haqqilarini to‘liq ta‘minlash yoki qo‘shimcha rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish mumkin.

AQShda ish haqi tizimi quyidagilarni ta‘minlaydi:

1) ishchilar o‘z vaqtida ish haqi oladi, bu esa korxonada ishlayotgan xodimlarning ish joyida mehnatni tashkil etishning yuqori darajasi bilan bog‘liq hisoblanadi;

2) AQSh korxonalaridagi o‘rtacha ish haqini aniqlashda eng kam ish haqi (shuningdek, soatlik stavkalar) qonun bilan tartibga solin kelingan. Bu holatda korxonaning moliyaviy holatini aniqlashda to‘lov darajasi hamda boshqa tarmoq korxonalaridan past bo‘lmasligi lozim;

3) ish haqining mutlaq miqdori ishchining malakasiga va ma‘lum bir aholi punktida yashash narxiga bog‘liq bo‘lib, ish haqini oshirish odatda har yili mehnatiga ko‘ra baholanadigan barcha ishchilar uchun o‘tkaziladi belgilangan;

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash mumkinki Korxana xodimlarining motivatsion boshqarishda quyidagi omillarga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Birinchidan korxonada xodimlarni mehnat motivatsiyasini kuchaytirish, xodimni rivojlantirish, uning kasbiy va malaka tarkibini hisobga olish,

Ikkinchidan xodimga umumiy va qo‘shimcha ehtiyojni aniqlash, xodimlardan ma‘lum bir

aniq maqsadga erishish uchun yo‘naltirish hozirgi kunning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Uchinchidan, iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida korxona va tashkilotlarda ishlovchi xodimlarni rejalashtirish, mehnatni moddiy rag‘batlantirish, rivojlantirish muammosi xodimlarning shaxsiy manfaatlarini ta‘minlash bilan bir qatorda mamlakat iqtisodiyotida alohida ahamiyat kasb etilishini ta‘kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. 2021 Deloitte global human capital trends report // Deloitte Insights [electronic resource] p.12
2. Мескон М. Х. Основы менеджмента: пер с англ. / М. Х. Мескон, М. Алберт, Ф. Хедоури. М.: Дело, 2005.-С.29-30
3. Грачев В. Особенности управления персоналом: организация и систематизация. В.Грачев // Кадровый менеджмент. - 2015. - N5. С. 36 -49.
4. A.Usmonov. Tashkilotda xodimlarni boshqarishning tashkiliy-motivatsion mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari... Diss. Avtoreferati. T.2023.

ISHLAB CHIQRARISH KORXONALARI BOSHQARUVIGA BAG‘ISHLANGAN ILMIY QARASHLAR TAHLILI AMALGA OSHIRILISHINING KONSEPTUAL ASOSLARI

Xasanova Sitora Islamovna

Buxoro davlat universiteti “Iqtisodiyot” o‘qituvchisi va mustaqil tadqiqotchisi
<mailto:hasanovasitora26@gmail.com> Tel: (93) 355-30-33

Annotatsiya: Ushbu maqolada ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga oid ilmiy qarashlarning tarixiy tahliliga bag‘ishlangan. XVIII asrdan XX asrning birinchi yarmigacha bo‘lgan davrda Richard Arkrayt, Frederik Teylor, Anri Fayol va Genri Ford kabi olimlarning ishlari orqali boshqaruv nazariyalarining evolyutsiyasi ko‘rib chiqilgan. Ishlab chiqarishni tashkil etishga turli yondashuvlar, jumladan, Arkraytning zavod kodeksi, Teylorning ilmiy boshqaruvi, Fayolning klassik menejmenti va Fording konveyer ishlab chiqarish usuli tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ishlab chiqarish korxonalarini boshqarish, menejmentda ilmiy qarashlar, zavod kodeksi, ilmiy boshqaruv tamoyillari, konveyer ishlab chiqarishi, mehnat intizomi, ishchilarni rag‘batlantirish va motivatsiya, boshqaruv konsepsiyalari rivojlanishi.

Iqtisodiy adabiyotda ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga bag‘ishlangan dastlabki ilmiy qarashlar XVIII asrning birinchi yarmida kapitalistik ishlab chiqarish munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi natijasida shakllangan bo‘lib, ingliz tadbirkori R. Arkrayt tomonidan “Zavod kodeksi (Factory Code)”ning ishlab chiqilishi ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini tashkil etish va uning boshqaruvi amaliyotini takomillashtirish bo‘yicha dastlabki ilmiy asoslangan fikrlarning tarqalishiga olib keldi. Ushbu kodeksda ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini boshqarish jarayonida yollanma hodimlar, ya‘ni korxona ishchilariga nisbatan qat‘iy choralar ko‘rish bo‘yicha quyidagi fikrlar yozilgan: “ishlab chiqarish korxonasi ishchilari (yollanma hodimlari) qat‘iy belgilangan ish jadvali asosida ishlashlari kerak. Shuningdek, ular korxona rahbari buyrug‘iga asoslanib yashashlari va tegishli vaqt oralig‘ida ovqatlanishlari zarur”[1]. Shu bilan birga, kodeks ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvi amaliyoti bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi me‘yorlarga asoslangan hisoblanadi:

- korxona ishchilari uchun qat‘iy kazarma rejimiga asoslangan ish vaqtining belgilanilishi;
- korxona ishchilari uchun belgilangan ish hajmini kunlik me‘yorlar asosida belgilab borish;
- ishlab chiqarish jarayonida mehnat intizomini buzgan ishchilarni jarimalar orqali jazolash tizimini o‘rnatish;
- har bir ishchi bo‘yicha individual jarimalar tizimini yuritish orqali ularning mehnatini baholash.

“Zavod kodeksi (Factory Code)” asosida ishlab chiqarish korxonalarini boshqarish amaliyotida kuzatuv va nazorat funksiyalari korxona ishchilarini kazarma rejimida ishlatish orqali amalga oshirilib, korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishda “Sabzi va tayoq (Carrot and Stick)” usuli orqali ishchilarning mehnat unumdorligini ta‘minlashga erishilgan. [1].

XIX asrning oxirlari, XX asrning boshlariga kelib, AQSh iqtisodchisi F.U. Teylor fikrlari ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga oid ilmiy qarashlarda tub burilish yuzaga keltirdi. Olim fikricha, “ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvi samaradorligini oshirish uchun har qanday rag‘batlantirish tamoyilidan foydalanish kerak” [2]. Olim o‘z ilmiy qarashlarida ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvida ishchilarning malaka darajalarini tahlil qilish asosida professional-texnik ta‘lim tizimi asosida hodimlarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish orqali yuqori iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin, degan g‘oyani ilgari suradi. Shu bilan birga, F.U. Teylor ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvi har bir jarayonni ilmiy tahlillarga asoslangan bo‘lishi kerakligini isbotlagan holda, menejment fani tarixida katta burilishga sabab bo‘lib, “Menejment ilmiy maktabi”ga asos soldi.

Jumladan, F.U. Teylor ilmiy qarashlarida ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvini tashkil etishda quyidagilarga ustuvorlik qaratilishi kerakligi ta‘kidlangan:

- korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishda mehnat munosabatlarining ilmiylik tamoyiliga asoslanishi;
- ishlab chiqarish jarayonini tashkil etishda mehnat munosabatlarining ratsionallasuvi;
- mahsulot ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning ishtiroki nuqtai nazaridan mehnat me‘yorlarini ishlab chiqish;
- ishlab chiqarish korxonasi boshqaruvining mehnat taqsimotiga asoslanishi;
- mahsulot ishlab chiqarish jarayonida ishchilarning ishtiroki nuqtai nazaridan o‘zlariga birlashtirilgan funksional vazifalar bo‘yicha javobgarlikning teng taqsimlanishi.

XX asrning birinchi yarmida ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga oid ilmiy qarashlarning rivojlanishida A. Fayol, G. Ford va Dj.E. Mayo kabi olimlarning qarashlari muhim o‘rin tutdi. Jumladan, bugungi kunda A. Fayol iqtisodchi olimlar tomonidan “Klassik menejment” ilmiy maktabi asoschisi sifatida baholanadi. Olim “korxona o‘z oldiga qo‘ygan har qanday maqsadiga erishishi uchun ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishi kerak bo‘ladi”, [3] degan g‘oyani ilgari suradi. A. Fayol ishlab chiqarish korxonalari boshqaruvida quyidagilarga ustuvorlik qaratilishi kerakligini ta‘kidlaydi:

- korxonaning boshqaruv tamoyillari va funksiyalari uning manfaatlaridan kelib chiqqan holda belgilanishi;
- ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga tegishli bo‘lgan funksiyalarni turli darajalardagi menejerlar o‘rtasida taqsimlash orqali mahsulot ishlab chiqarishni tashkil etish, nazorat qilish va faol bo‘lgan ishchilarni rag‘batlantirish;
- har qanday ishlab chiqarish korxonalari boshqaruviga jarayonli yondashuvni shakllantirish;
- ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini boshqarish jarayonida boshqaruvchi egalik qiladigan kuch (power) va uning funksional jihatdan mas‘uliyatining mavjudligi;
- korxona ishchilariga ish haqini adolatlilik tamoyili asosida belgilash va to‘lash. [4].

AQSh avtomobilsozlik korxonasi asoschisi, 161 ta patent muallifi hisoblangan G. Ford menejment fani rivojiga ishlab chiqarish korxonalari faoliyatini boshqarishda “konveyer ishlab chiqarishi” usulini joriy etgan hisoblanib, ushbu usul quyidagi tarkibiy komponentlardan tashkil topadi:

- korxonada mahsulot ishlab chiqarishni ommaviy usulda tashkil etish;
- korxonada mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish;
- korxonada mahsulot ishlab chiqarishning ichki zanjirli tuzilishini shakllantirish. [5]

Yuqorida keltirib o‘tilgan olimlarning ilmiy qarashlari menejment sohasida nafaqat ishlab chiqarish, balki turli korxonalar boshqaruvini tashkil etishning ilmiy-konseptual asoslarining

shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qilgan. Ushbu olimlar menejment sohasida korxonalar boshqaruvi konsepsiyasining fundamental asoslarini yaratgan hisoblanishadi.

Tahlillarga ko‘ra, ishlab chiqarish korxonalari faoliyati rivojlanishining dastlabki bosqichlarida inson omilining ishlab chiqarish jarayonidagi ishtiroki yuqori bo‘lganligi sababli, qat’iy choralar ko‘rish orqali ishchilarni mahsulot ishlab chiqarish jarayonidagi faol ishtirokini ta‘minlash hisobiga mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga ustuvorlik qaratilgan. Korxonalarda mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarining texnik-texnologik jihatdan takomillashib borishi natijasida ishchilarni rag‘batlantirish, ularga munosib ish haqi to‘lash va inson sifatida ularning haq-huquqlarini himoya qilish bilan birgalikda, mehnat shart-sharoitlarini yaxshilash orqali mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga ustuvorlik qaratilganligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Организация производства на предприятиях отрасли: курс лекций / М.А. Постолова, Н.Л. Грязнова, Кемеровский технологический институт пищевой промышленности. – 2-е изд., перераб. и доп. – Кемерово, 2008. – 160 с.
2. Frederick Winslow Taylor. The Principles of Scientific Management, 1911. / Фредерик Уинслоу Тейлор. Принципы научного менеджмента. – М., 1991. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. – 03.06.2010. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3631>
3. Uzuegbu Ch. Henry Fayol’s 14 Principles of Management: Implications for Libraries and Information Centres. Journal of Information Science Theory and Practice. 3 (2), June, 2015. – pp. 58-72
4. Daniel A. Wren, Arthur G. Bedeian, John D. Breeze. The Foundations of Henry Fayol’s administrative theory. Management Decision 40/9. 2002. – pp. 906-918
5. Сушко А.В. Полицинская Е.В. Управление и организация производством на предприятии: Теоретический аспект: Учебное пособие. / А.В. Сушко, Е.В. Полицинская. – ЮТИ ТПУ, 2015. – 139 с.
6. Наврўззода З. Б., Хасанова С. И. “Аҳолининг ўзини ўзи бандлигини ривожлантириш-иктисодий барқарорликни таъминлаш омили сифатида” //Central Asian Academic Journal of Scientific Research. – 2022. – Т. 2. – №. 5. – С. 769-773.
7. Хасанова С. “Ўсиш ва ривожланишнинг содда модели” //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 43. – №. 43.

MARKETING AVLODLARI EVOLUTSIYASI VA UNING KOMPANIYALAR BOSHQARUVIGA TA’SIRI MASALALARI

Tojimatov Izzatbek Ikromali o‘g‘li

FarPI, ICHB fakulteti, Menejment kafedrasi assistenti

izzatikrom95@gmail.com

Annotasiya. Ushbu tezisdan marketing evolutsiyasining kompaniyalarning boshqaruv tamoyillariga ta’sir darajalari tahlil etilgan. Zamonaviy marketing texnologiyalarining bugungi kompaniyalar boshqaruviga ta’sir etish holati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Marketing 1.0-5.0 avlodlari, AI, Kaydzen, Kanban, TQC, Sensorli texnologiyalar.

Bugungi kunda dunyo bozori global darajada kengayib rivojlanib borar ekan, marketing faoliyati har bir xalqaro darajada raqobat qilayotgan kompaniya menejmentining asosiy masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Har bir kompaniya o‘z mahsulotini sotish yo‘lida mijozlarni jalb etishning barcha omillarini yuzaga keltirishga harakat qiladi. Marketing faoliyati, uning evolutsion rivojlanib borishi, kompaniyalarni nafaqat sotuv kanallarini yaratishga, balki, kompaniyaning boshqaruv strukturasi o‘zgarishiga, unga yangi metod va qadriyatlarni olib kelishiga ham sabablarni yuzaga keltirdi.

Marketing rivojlanishi evolutsiyasi 1.0 dan to 5.0 gacha bo‘lgan jarayonlarni o‘z ichiga olib, quyida ularning har biri haqida umumiy ma‘lumotlar berib ketiladi.

Marketing 1.0: Mahsulotga yo'naltirilgan marketing

- Davr: 1950-yillar

- Asosiy xususiyatlar: Ushbu bosqichda marketing asosan mahsulotlarga e'tibor qaratilgan.

Kompaniyalar o'z mahsulotlarini ishlab chiqarishga va ularni qanday qilib sotishga diqqat qaratishadi.

- Maqsad: Mahsulotni sotish va foyda olish.

- Yondashuv: Reklama va savdo, mahsulotning foydalari va xususiyatlarini ta'kidlash.

Marketing 2.0: Mijozga yo'naltirilgan marketing

- Davr: 1960-yillar

- Asosiy xususiyatlar: Ushbu bosqichda mijozlarning ehtiyojlari, istaklari va fikrlari markazga qo'yilgan. Kompaniyalar iste'molchilar bilan aloqalarni rivojlantirishga harakat qiladilar.

- Maqsad: Mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatish.

- Yondashuv: Mijozlar bilan muloqot, brendga sodiqlikni oshirish, ijtimoiy tarmoqlar orqali aloqalar.

Marketing 3.0: Qadriyatlarga yo'naltirilgan marketing

- Davr: 2000-yillar

- Asosiy xususiyatlar: Ushbu bosqichda kompaniyalar faqat mahsulot yoki xizmatlarni sotish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy mas'uliyat va qadriyatlarni ham hisobga oladilar.

- Maqsad: Mijozlarning qalbini zabt etish, brendni ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'lash.

- Yondashuv: Brend qadriyatlari va ijtimoiy masalalarga e'tibor berish, ekologik jihatlarni hisobga olish.

Marketing 4.0: Raqamli marketing

- Davr: 2010-yillar

- Asosiy xususiyatlar: Raqamli texnologiyalar va internetning keng tarqalishi marketing strategiyalariga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Iste'molchilar onlayn muhitda faol ishtirok etadilar.

- Maqsad: Onlayn aloqalarni kuchaytirish, raqamli platformalarda brendni targ'ib qilish.

- Yondashuv: Kontent marketingi, SEO (qidiruv tizimlarini optimallashtirish), ijtimoiy tarmoq reklamalari.

Marketing 5.0: Texnologik integratsiya va insonparvarlik

- Davr: 2020-yillar

- Asosiy xususiyatlar: Ushbu bosqichda texnologiya (AI, big data) inson ehtiyojlarini tushinishda yordam beradi. Brend insonparvarlikka e'tibor berishi kerak.

- Maqsad: Mijozlarni individualizatsiya qilish va ularning haqiqiy ehtiyojlariga javob beradigan yechimlar taklif qilish.

- Yondashuv: Ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, avtomatlashtirish va shaxslashtirilgan tajribalar yaratish.

Yuqorida berilgan ma'lumotlar asosida shuni ta'kidlash zarurki, marketing faoliyatining dastlabki bosqichida, kompaniyalar boshqaruvida ishlab chiqarish jarayonining faqatgina funksional va texnik holatini nazorat qilish, mahsulotlarning holati esa, milliy va xalqaro standartlar asosida ishlab chiqarilishiga e'tibor bosh masala bo'lgan. U davrlarda boshqaruvga sifat menejmenti, HR menejmenti kabi boshqaruv tamoyillariga e'tibor chuqurlashtirilgan edi.

Marketing faoliyatining ikkinchi bosqichiga kelib, xalqaro miqyosda raqobat rivojlana boshlangach, marketing yangicha tamoyillar asosida o'z evolutsiyasiga ega bo'la boshladi, bu esa kompaniyalardan yangicha boshqaruv texnologiyalarini jalb etishlarini taqozo eta boshladi.

Kanban, Kayden TQC kabi boshqaruv tizimlarining rivojlanishi, marketing 2.0 avlod evolutsiyasi bilan chambarchas bog'liqdir. Kanban bu "Just in time" tamoyiliga asoslangan boshqaruv texnologiyasi bo'lib, quyida uning asosiy tamoyillari keltirib o'tiladi:

1. Vizualizatsiya: Ish jarayonlari va vazifalarni ko'rinadigan shaklda taqdim etish.

2. Ish yukini cheklash: Har bir bosqichda bajarilishi kerak bo'lgan ishlar sonini cheklash orqali tugallangan ishlar sonini oshirishga erishiladi va ish jarayoni muammolarini aniqlash osonlashadi.

3. Tugallangan ishni ko'rish: Tugallangan vazifalar ko'rinadigan shaklda taqdim etiladi, bu esa jamoaga muvaffaqiyatlarni kuzatishga yordam beradi.

4. O'z-o'zidan rivojlanish: Jamoalar muammolarni aniqlab, ular ustida ishlashga harakat qiladilar, bu esa doimiy ravishda yaxshilanishni ta'minlaydi.

5. Qayta aloqa: Ish jarayonidagi o'zgarishlar haqida tez-tez qayta aloqa qilish zarurati, shuningdek jamoa a'zolari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi.

Kaydzen boshqaruvi (yoki "Kaizen") - bu yapon tilidan tarjima qilingan "uzluksiz yaxshilanish" degan ma'noni anglatadi. Bu usul, asosan, ishlab chiqarish jarayonlarini va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga qaratilgan. Uning tamoyillari sifatida esa:

1. Uzluksiz Yaxshilanish: Har bir jarayonni doimiy ravishda tahlil qilish va takomillashtirish zarurligini anglatadi. Bunda har qanday kichik, ammo samarali o'zgarishlar katta natijalarga olib kelishi mumkin.

2. Jamoaviy Ishtirok: Kaydzen jarayonida barcha xodimlarning fikrlari va takliflari inobatga olinadi. Bu usul jamoaning motivatsiyasini oshiradi va barcha xodimlarni jarayonga jalb qiladi.

3. Muammolarni Tahlil Qilish: Muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun turli xil tahlil usullaridan foydalaniladi. Bunda "5 Nega" (Nega?) metodi keng qo'llaniladi.

4. Standartlashtirish: Yaxshi amaliyotlar aniqlangandan so'ng, ularni standartlashtirish va barcha xodimlarga tarqatish muhimdir.

5. Vizual Boshqaruv: Jarayonlarni kuzatish va nazorat qilish uchun vizual vositalardan foydalanish, masalan, grafiklar yoki ko'rsatkichlar taxtalari. kabilar kiradi.

TQC (Total Quality Control) - bu sifatni boshqarish tizimi bo'lib, tashkilotning barcha jarayonlarida sifatni oshirishga qaratilgan. TQC ning maqsadi mahsulot yoki xizmatlarning sifatini doimiy ravishda yaxshilash va mijozlar ehtiyojlarini qondirishdir. Quyidagi asosiy tamoyillar TQC ning asosini tashkil etadi:

1. Mijozga yo'naltirilganlik: Mijozlarning xohish-istaklari va ehtiyojlarini to'g'ri tushunish va ularga mos ravishda mahsulot yoki xizmatlarni taqdim etish.

2. Jarayonlarga yondashuv: Tashkilot ichidagi barcha jarayonlarni tahlil qilish va ular orqali sifatni yaxshilash. Har bir jarayonda muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etishga harakat qilish.

3. Jamoaviy ish: Sifatni boshqarishda barcha xodimlarning ishtirok etishi kerak. Har bir xodimning fikri va tajribasi muhimdir.

4. Doimiy yaxshilanish: Sifatni oshirishda doimiy ravishda yangi usul va texnologiyalarni qo'llash, o'zgarishlarga ochiq bo'lish.

5. Ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish: Qarorlar ma'lumotlarga asoslangan bo'lishi kerak, shuning uchun statistik tahlil va boshqa metodlardan foydalanish zarur.

6. Yetakchilik: Tashkilotdagi yetakchilar sifatni boshqarishga rahbarlik qilishi, xodimlarni motivatsiya qilishi va ularni rivojlantirishi kerak.

Marketing 3.0 davriga kelib esa, mobil aloqa imkoniyatlari, internetning ommalashuvi va media imkoniyatlarining yuqori taraqqiyoti boshlanganligi bilan xarakterlanib, mijoz va sotuvchi o'rtasidagi savdo munosabatlarida raqamlashish jarayonining ilk kurtaklari kuzatila boshlandi. Bu yerda turli xil ijtimoiy tarmoqlarning shakllanishining ilk davrlari kuzatilib, kontent orqali yuzaga kelgan , reklama usullari, qolaversa, yangicha sitata va havolalar orqali bildirilgan fikriy hujumlar asosiy omillarga kirdi. Kompaniyalar endi, ijtimoiy tarqmoq foydalanuvchilarning sotsiologik statuslarini o'rganishga, kompaniya va mijoz o'rtasidagi munosabatlarni ijtimoiy tarmoq tamoyillariga moslab o'tkazish tamoyiliga o'ta boshladilar.

Marketing 4.0 va 5.0 avlodlari esa, kompaniyalar boshqaruvidagi yangiliklarni geometrik progressiyada o'zgarishiga olib keldi.

Bularning asosiylari:

- Offline va online savdo platformalari;

- AI ning rivojlanishi va uning kompaniya boshqaruvidagi ishtirokini tobora kengayib borishi;
- Kanban va Kayden boshqaruv tizimining AI bilan bog‘lanish strukturasi;
- TQC tizimining savdo kanallarini shakllantirishga bo‘lgan ta‘sirini baholashning yangicha tizimi va unda raqamli texnologiyalarni qo‘llash;
- Sensorli texnologiyalarning mijozlar xarakterini aniqlashdagi ishtiroki va uning hodimlar boshqaruvi psixologiyasidagi ishtirokini ta‘minlash va AI ning ishtirokini kuchaytirish; va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Philip Kotler, Hermawan Kartajaya, Iwan Setiawan “Marketing 4.0 Moving from traditional to digital”, Inc., Hoboken, New Jersey, 2016
2. Philip Kotler, Hermawan Kartajaya, Iwan Setiawan “Marketing 5.0 Technology for humanity”, Inc., Hoboken, New Jersey, 2021
3. Seth Godin “This is marketing” New York: Portfolio/Penguin, 2018
4. Эргашев А. Х., Каримова Г. И., Хомидов К. К. У. Возможности выбора антикризисной стратегии управления на основе собственного экономического потенциала предприятия // Cognitio Rerum. 2022. № 1.

IQTISODIY GLOBALLASHUV DAVRIDA RISK BOSHQARUVI KO‘MAGIDA XODIMLAR ISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI VA AFZALLIKLARI

Tashpulatova Muniraxon Mahmudovna

*Farg‘ona politexnika instituti, Menejment
yo‘nalishi 1-bosqich tayanch doktoranti,*

Tel: 91 669 74 79, Munira02071995@mail.com

Annotatsiya. Iqtisodiy globallashuv zamonida korxonalarda xodimlar va ularning salohiyati, malakasi, tajriba va bilimlaridan samarali foydalanishda risk boshqaruvining ahamiyati. Korxonalarda faoliyat olib borayotgan xodimlarni samarali faoliyatini iqtisodiyotga, rivojlanishga qo‘shadigan hissasini qanchalik beqiyosligi va afzalliklari.

Kalit so‘zlar; iqtisod, moliya, risk, xodim, resurs, salohiyat, tavakkalchilik, boshqaruv, kompaniya, strategiya, baholash.

Risklarni boshqarish bu muassasalar va shaxslarning jiddiy yo‘qotishlari va yo‘qotishlari bilan kurashish va ularning mulklarini himoya qilish uchun tashabbuslar va dasturlarni ketma-ket rejalashtirish va amalga oshirishdir. Xatarlarni boshqarishning ahamiyatini ta‘kidlash uchun birinchi navbatda "xavf" deganda nimani nazarda tutayotganimizni tushunish muhimdir. Xavf keng ma‘noda yo‘qotish yoki shikastlanish ehtimoli sifatida belgilanishi mumkin. Biroq, iqtisodiyotda xavf odatda investitsiya tavakkalchiligiga ko‘proq yo‘naltirilgan - investitsiyaning amalga oshirilgan natijasi dastlab kutilgan natijadan farq qilishi ehtimoli sifatida ham qo‘llanilinadi. Ushbu ta‘rif xavfning asosiy asosini o‘z ichiga oladi, ya‘ni investitsiyalar amalga oshirilganda, investitsiya qanchalik xavfli ekanligiga qarab, biz investitsiyalarning bir qismini yoki barchasini yo‘qotishimiz mumkin. Maqola iqtisodiy o‘shishda risklarni boshqarish rolini baholashga qaratilgan.

Xatarlarni boshqarish strategiyasining asosiy maqsadlaridan biri xavflarni aniqlash, xavflarni bartaraf etish va kompaniyaning rivojlanishiga zarar etkazuvchi yoki kompaniya jarayonlarini qimmat o‘zgartirishning muhim tarkibiy qismi bo‘lishidan oldin ularni bartaraf etishdir. Moliyaviy risk va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi bog‘liqlik murakkab tushuncha bo‘lib ularni avvaldan tahlil qilishda inson resursi va xodimlar tajribasi katta ahamiyat egallaydi. Shuni aytish joizki, yuqori xavf tushunchasi o‘shishga aniq zarar etkazadi, past darajadagi xavf esa dastlabki ijobiy ta‘sirga ega bo‘lib, oxir-oqibat salbiy bo‘ladi. Global risk mahalliy riskdan ko‘ra o‘shishga kuchli ta‘sir ko‘rsatadi, bu uning kapital oqimlari, investitsiyalar va qarz emitentlari sifatiga ta‘siri orqali pul-kredit siyosatining mustaqilligini shubha ostiga qo‘yadi.

2008 yilgi global inqiroz barchaga moliyaviy sektorning makroiqtisodiyot uchun ahamiyatini nomoyon qildi, bu saboqni avvalgi global inqiroz, Buyuk Depressiyadan keyingi o'nlab yillar davomida unutgan edi. Moliyaviy xavf va o'sish o'rtasidagi bog'liqlik oddiy ko'rinishi mumkin, yuqori xavf, albatta, o'sish uchun zararli [1].

Danielssonga savolni berilganda, “bu yerda biz xavfning makroiqtisodiyot bilan o'zaro ta'sirini tahlil qilish uchun yangi nazariy va empirik asosni taklif qilamiz. Bizning fikrimizcha, agentlarning o'zlarining xavf-xatarlarini baholashning to'g'riligiga ishonchlari mustahkamligi muhim ahamiyatga ega, bu investitsion qarorlar va kapital oqimlarini harakatga keltiradi va oxir-oqibat kelajakdagi beqarorlik va o'sishga ta'sir qiladi” [2] degan fikrni bildirgan. Risk boshqaruvi bir qumor o'yini kabi nobarqarordi bunda xodimlarni tavakkal qabul qilgan qarorlari butun boshli kompaniyaning kelajagini rivojlantirishi yoki barbod qilishi muqarrar. Riskning pastligiga qat'iy ishonch optimizmni kuchaytiradi va xodimlarning tavakkalchilikka bo'lgan ishtiyoqini oshiradi, shu bilan investitsiyalarni rag'batlantiradi. Bundan tashqari, bunday sokin davrlarda aktivlar narxi oshadi, xodimlar esa qabul qilgan qarorlaridan ruhlanib yanada o'z ustilarida ishlaydi. [3].

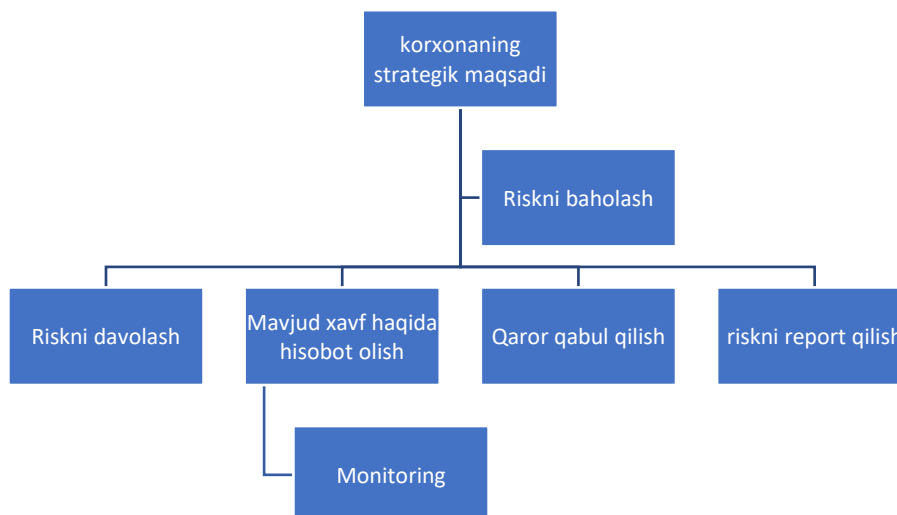
Risk boshqaruvida xodimlar va ularni salohiyat tjaribasidan foydalanish sohasida 2008 yilgi global moliyaviy inqiroz davrida ko'plab zaifliklar aniqlandi. O'shandan beri hukumatlar, moliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi firmalar va moliya tizimidagi ishtirokchilar riskni ko'rish, baholash va boshqarish usullarini qayta ko'rib chiqishga alohida ahamiyat, e'tibor qarata boshlashdi. Shuningdek, sun'iy intellekt, mashinani o'rganish va kriptovalyutalar kabi yangi texnologiyalar va qimmatli qog'ozlar paydo bo'lishi bilan inson omili xavflarni boshqarish usullarini yanada rivojlantirishda davom etishmoqda va yanada murakkablashtirmoqda.

Xavf faqat yaxshi insoniy kompetentsiyalar tomonidan boshqarilishi mumkin, degan tushuncha unchalik ham to'g'ri emas, lekin har bir xodimni bu jarayonga jalb qilish ham muhim jarayondir, chunki har bir funktsional sohadagi har bir qaror xavflarni boshqarishga ega komponent hisoblanadi. Xatarlarni boshqarish madaniyati bu yerda muloqot shaffof va bilim almashish rag'batlantirish oddiy boshqaruv vazifasi emas. Shunday bo'lsa-da, sirpanchiqlar tez-tez sodir bo'lishi haqida dalillar mavjud texnogen falokatlardagi hodisadir [4].

Bunday falokatlarning oldini olish uchun odatda o'pincha yaxshiniyatli odamlar tomonidan hamma birgalikda ishlashlari va tavakkal qilishlari kerak. HR dunyosida muvofiqlik juda ko'p narsalarni qamrab oladi. Muvofiqlikni saqlash xodimlarni to'g'ri tasniflash, ularga o'z vaqtida maosh to'lash va ularni ish joyida to'g'ri o'qitishni nazarda tutadi. Biroq, talablarga rioya qilishning yana bir muhim jihati - bu xodimlar bilan bog'liq muammolarni yumshatish va hal qilish. Bu erda HR risklarini boshqarish kiradi. Xodimlar bo'limida risklarini boshqarishning maqsadi xodimlar bilan bog'liq potentsial inson resurslari xavflarini ular sodir bo'lishidan oldin aniqlashdir.

Xodimlarning xatti-harakati yoki samarasiz boshqaruv uslublarini o'z ichiga oladimi, HR risklarini boshqarish HR guruhlariga potentsial senariylar va ularning natijalari haqida proaktiv tarzda o'ylashga yordam beradi. Bu ularga kelajakda muayyan muammolardan qochish va yuzaga keladigan muammolarni hal qilish imkonini beradi. HR risklarini boshqarish strategiyalari kompaniyaning aniq siyosatlarini yaratish va yetkazish, menejerlarni muayyan vaziyatlarni hal qilish bo'yicha o'rgatish va HR muvofiqligi dasturiy ta'minotidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Eng yaxshi iqtidorlarni ishga olishdan tortib, xodimlarni ushlab turishga e'tibor qaratishgacha, HR guruhlari o'z qobig'larida tonnaga ega. Ammo ularning barcha ustuvorliklaridan HR risklarini boshqarish eng qiyinlaridan biri bo'lishi mumkin. Bugungi tez rivojlanayotgan ish joyida samarali HR muvofiqligini tushunish va amalga oshirish va HR risklarini proaktiv rejalashtirish biznes egalari uchun har qachongidan ham muhimroqdir.

Muloqot va kompaniya o'rtasida rollarni taqsimlash faqat muhokama qilinadi xavfni baholash tugagandan so'ng, xavf haqida hisobot berish bosqichida. korxonaning atributlari muhokama qilinadi xavf haqida hisobot berishning ushbu vazifasi bilan bog'liq holda tashkilotning shaxslari. Quyidagi majburiyatlar tilga olinadi:

1-rasm. Risk boshqaruvi jarayonlari [muallif ishlanmasi]

- ❖ individual risklarning javobgarligini tushunish
- ❖ tavakkalchiliklarni boshqarish choralarini doimiy ravishda takomillashtirishga imkon berish
- ❖ risklarni boshqarish va xatarlardan xabardorlikni tashkilot madaniyatining asosiy qismi sifatida ko‘rib chiqish
- ❖ har qanday yangi xavf yoki nosozliklar to‘g‘risida yuqori rahbariyatga tizimli va tezkor xabar berish va mavjud nazorat choralarini ko‘rish

Risklarni boshqarish nuqtai nazaridan inson resurslari ikki tomonlama ahamiyatga ega. Bir tomondan, u xavf bilan bog‘liq har qanday muammoni hal qilish uchun kalit (odamlarning imkoniyatlari) vazifasini ifodalaydi va boshqa tomondan esa eng muhim xavflarning manbai sifatida qaraladi. HR riskini boshqarish tashkilotga qiymat qo‘shish uchun eng muhim bo‘lgan imkoniyatlarni ifodalaydi. Meyer fikricha biznesda har qanday noaniqlik salbiy natija keltirib chiqarishi mumkin.

Xulosa sifatida shuni ta‘kidlash munkinki, HR menejmenti va risklarni boshqarish bir-biriga juda mos keladi. Tashkilot bo‘ylab HRni samarali boshqarish uchun xodimlar bilan ya‘ni inson resurslari bilan bog‘liq xavflarga tayyorgarlik ko‘rish va har qanday muammolarni to‘g‘ri hal qilishga tayyor bo‘lish kerak. HR boshqaruvi ham HR risklarini boshqarishga bevosita ta‘sir qiladi, chunki xodimlar qanchalik qoniqarli bo‘lsa, ularda muammolarga duch kelish ehtimoli shunchalik kam bo‘ladi. HR mutaxassislari kuchli etakchilik, muloqot va trening ko‘nikmalariga ega bo‘lishi faol strategik mojarolarni boshqarishda malakali bo‘lishi kerak. HR boshqaruvi va risklarni boshqarish ko‘nikmalarining kombinatsiyasiga ega bo‘lish jamoalarga yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni oldindan aniqlashga, ularni oldini olishga yordam beradigan rejalarni amalga oshirishga va agar ulardan birortasi ularni bartaraf etsa, protokol tuzishga imkon beradi. Muvaffaqiyatli bo‘lish uchun korxonaning risklarni boshqarish strategiyasi to‘g‘ri ta‘lim, resurslar va texnologiyani o‘z ichiga olishi kerak. Yangi xodimlar ishga kirishganda, ularni kompaniyaning siyosati va umidlari bilan tanishtirish kerak. Buni zudlik bilan bajarish va xodimlarning butun hayoti davomida ularni o‘qitishni davom ettirish ish joyidagi xavfni kamaytirishning eng samarali usuli hisoblanadi. Biroq, hatto eng proaktiv HR risklarni boshqarish strategiyasi bilan ham, muammolar vaqti-vaqti bilan yuz berishi mumkin. Kompaniyadagi har bir kishiga muammolarga duch kelish imkoniyati berilishi juda muhim, shunda ularni yomonlashguncha bartaraf etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Ahir, H, N Bloom and D Furceri (2019), “[The global economy hit by higher uncertainty](#)”, VoxEU.org, 11 May.
2. Bloom, N (2009), "The impact of uncertainty shocks", *Econometrica* 77(3): 623-685.

3. Danielsson, J, H S Shin, J-P Zigrand (2009), “[Modelling financial turmoil through endogenous risk](#)”, VoxEU.org, 11 March.
4. Brunnermeier, M K and L H Pedersen (2009), “Market liquidity and funding liquidity”, *The Review of Financial Studies* 22(6): 2201–2238.
5. Yormatov, I. T., Yuldasheva, N. A., & Toshpulatov, I. A. (2020). Issues of electronic trade development in Uzbekistan. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (92), 211-215. Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-92-40> Doi: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2020.12.92.40>
6. Yuldasheva NA (2018) Method of diagnostics of the enterprise in the system of anti-crisis management. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 04 (60): 248-252. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2018.04.60.45>
7. Юлдашева Нилуфар Абдувахидовна. Инкирозга қарши бошқарувда давлат томонидан тартибга солишнинг асосий йўналишлари // Экономика и финансы (Узбекистан). 2020. №2 (134). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/in-irozga-arshi-bosh-aruvda-davlat-tomonidan-tartibga-solishning-asosiy-y-nalishlari> (дата обращения: 01.05.2021).
8. Юлдашева Н.А. Антикризисная стратегия на предприятиях легкой промышленности. Приоритетные векторы развития промышленности и сельского хозяйства: материалы II Международной научно-практической конференции. Том III. – Макеевка. 2019 г. 11 апрел. С.341-346.
<https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=13208487116094681718&btnI=1&hl=ru>
9. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/career-map/sell-side/risk-management/importance-of-risk-management-in-finance/>
10. <https://www.investopedia.com/terms/r/riskmanagement.asp>

SANOAT KORXONALARIDA BOSHQARUV TIZIMINI ROLI VA AHAMIYATI

Avulchayeva Feruza Jurakuziyevna

Farg‘ona politexnika instituti

Menejment kafedrası ilmiy darajali katta o‘qituvchisi,

iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori

favulchayeva@gmail.com

91 326 45 88

Annotatsiya. Maqolada sanoat korxonalarida boshqaruv tizimini roli, tarkibiy qismlariga xos xususiyatlar, korxona boshqaruv tizim tarkibi hamda bosqichlari yoritilgan. masalalarining ahamiyati tavsiflab berilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, boshqaruv tizimi, tizimli yondashuv, kompleks yondashuv jarayon, vaziyatli yondashuv, integratsion yondashuv tavsifi

Zamonaviy bozor munosabatlari sharoitida sanoat tarmoqlarini faol rivojlanishi, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishi, o‘zgaruvchan muhitga moslashuvchan boshqaruv tizimini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda boshqaruvni korporativ shakllarini yaratish, menejrlarni boshqaruv usul va uslublarini o‘zgartirish, boshqaruv tizimidagi faoliyatlarni raqamlashtirish talab etilmoqda.

Hozirgi vaqtda ishlab chiqarish korxonalari oldida turgan eng asosiy masala optimal usul asosida korxonaning iqtisodiy samaradorligini ta‘minlash hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlikka erishishda zamonaviy texnika-texnologiyalar, xodimlarning mehnat salohiyati bilan bir qatorda zamonaviy boshqaruv tamoyillarini qo‘llash talab etilmoqda.

Boshqaruv jarayonida menejrlar tomonidan turli yondashuvlar asosida mehnat jarayoni tashkil etiladi. Avvalo tizimli yondashuvga ko‘ra korxonaning boshqaruv tuzilmasi ishlab chiqiladi, bunda barcha sex va bo‘linmalar mehnat taqsimotiga ko‘ra guruhlariga ajratiladi.

Zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarini boshqarishda har qanday korxona vaziyatli yondashuv asosida faoliyat yuritishi zarur.[1] Ya’ni tizimli yondashuv bilan bir qatorda mavjud vaziyat talab etadigan boshqaruv usullarini ham qo‘llash lozim. Shuningdek boshqaruvda kompleks, tarkibiy, integratsion yondashuvlardan ham foydalaniladi, umuman olganda menejmentdagi yondashuvlarni o‘zaro bir-biri bilan bog‘liqlikda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Sanoat korxonalarini boshqarish bo‘yicha yondashuvlar [2]

№	Yondoshuvlar nomi	Mazmuni
1.	Tizimli yondashuv	- Boshqariluvchi obyekt yaxlit tizim tarzida olib qaraladi. Bu yondoshuv turlicha bo‘lishi mumkin: - tizimli-kompleks yondoshuv; - tizimli-funksional yondoshuv; - tizimli-tarkibiy yondoshuv; - tizimli-kommunikatsion yondoshuv.
2.	Kompleks yondashuv	- Boshqariluvchi obyekt boshqa obyektlar bilan o‘zaro bog‘lanishda va aloqadorlikda qaraladi.
3.	Tarkibiy yondashuv	- Boshqariluvchi obyekt tarkibiy qismlarga bo‘lib o‘rganiladi.
4.	Vaziyatli yondashuv	- Boshqariluvchi obyektning muayyan sharoitidagi ichki va tashqi vaziyatiga qarab boshqarishining ma’qul usuli qo‘llaniladi.
5.	Integratsion yondashuv	- Boshqariluvchi obyekt yuqoridagi uslublar (vaziyatli, kompleks, tarkibiy yondoshuvlar)ni birgalikda qo‘llash yordamida boshqariladi.

Yondashuvlar boshqaruv jarayonini tashkil etishda foydalanish zarur bo‘lgan usullarni o‘z ichiga oladi. Menejerlar faoliyati davomida turli yondashuvlardan foydalangan holda mehnat jarayonini tashkil etishlari talab etiladi.

Ma’lumki boshqaruv tizimi bu korxonani ishlashi va rivojlanishi uchun doimiy ravishda xarakatga soluvchi boshqaruv bo‘g‘inlarini tartiblangan tarkibi bo‘lib, tizim bo‘ylab boshqaruv xodimlarini mehnat taqsimotini amalga oshiradi. Tizimdagi xar bir bo‘linma, sex, ish o‘rnidagi xodim o‘ziga tegishli vakolat doirasida lavozim yo‘riqnomasiga ko‘ra ishlarni amalga oshiradi.

Menejment maktablarini rivojlanishiga xissa qo‘shgan fransuz olimi A.Fayol tomonidan korxonadagi ishlarni oltita funksiyaga bo‘lib olish taklif etilgan: [3]

- texnik (ishlab chiqarish va qayta ishlash);
- tijorat (sotib olish, sotish va ayrboshlash);
- moliyaviy operatsiyalar (mablag‘larni jalb etish va ularni boshqarish);
- sug‘urta (mulk va shaxslarni sug‘urtalash hamda himoya qilish);
- buxgalteriya hisobi (buxgalteriya hisobi, xarajatlar hisobi, statistika va boshqalar);
- ma’muriy (tashkil etish, boshqarish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish).

Mehnat taqsimotiga asoslangan boshqaruv tizimini rivojlanishi bosqichma-bosqich bugungi zamonaviy tizimlarni yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi.

Korxonani boshqarish tizimi bu oqilona qaror qabul qilish, axborot oqimini tashkil etish, ishlarni muayyan tamoyillar asosida rejalashtirish va amalga oshirish mexanizmlari bilan bog‘liq boshqaruv munosabatlarini o‘z ichiga oladi [4].

Korxonalarni boshqarish tizimini uchta yo‘nalishga bo‘lish mumkin:

muammolar bo‘yicha yechimlar ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonlarini axborot bilan ta’minlash;

vazifalarni hal qilish uchun standartlar, tartib-qoidalar ishlab chiqish;

xodimlarni motivatsiyalash tizimi.

Umuman olganda, korxonaning boshqaruv tizimi bu barcha bo‘g‘inlardagi jarayon va hodisalarni tartibga solish, quyi tizimlarning o‘zaro aloqasini ta‘minlash shuningdek korxona maqsadiga erishish yo‘lidagi jarayonlar to‘plami hisoblanadi. Korxonani boshqarishni quyi tizimini metodologiya, jarayon, tuzilma hamda boshqaruv texnologiyasi turlariga bo‘lish mumkin.

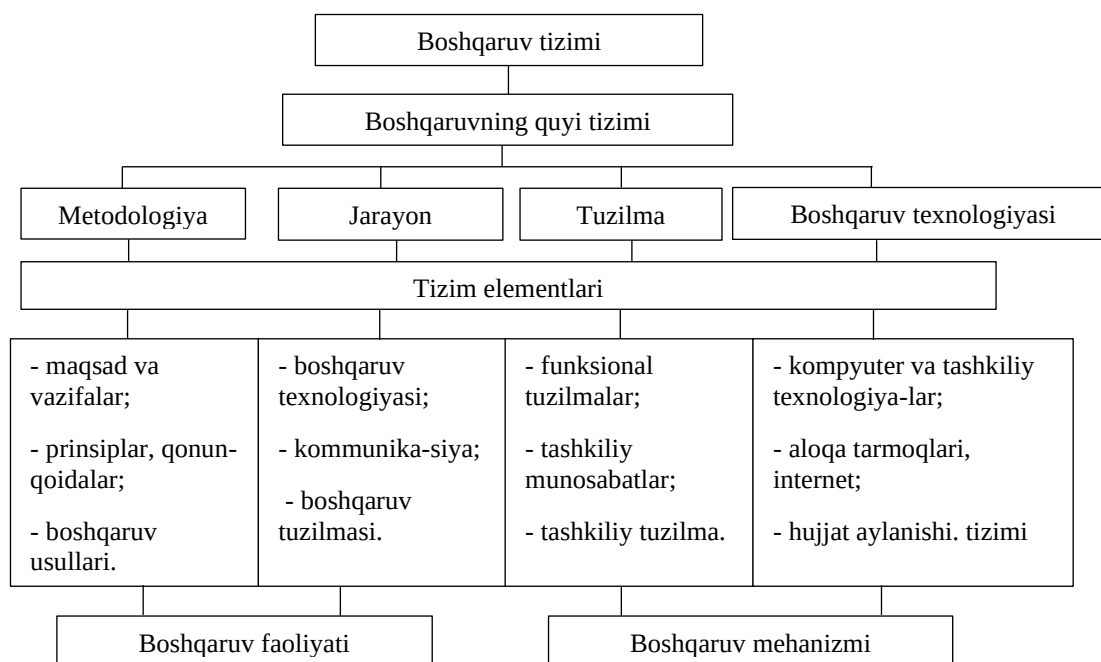
Bunda boshqaruv metodologiyasi korxonani boshqarishni asosiy maqsadi va vazifalari, tamoyillari, qonun va qonuniyatlari, funksiyalari va usullarini o‘z ichiga oladi.

Boshqaruv jarayoni esa korxonada aloqa tizimini, boshqaruv texnologiyasini ya‘ni boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirishni, axborot ta‘minotini o‘z ichiga oladi.

Boshqaruv tuzilmasi funksional va tashkiliy tuzilmani, tashkiliy munosabatlar modelini, yuqori boshqaruv organlarining o‘zaro munosabatlarini o‘ziga xos tuzilmasini va kadrlar ta‘minotini o‘z ichiga oladi. Boshqaruv texnologiyasi esa tashkiliy texnologiyalarni, aloqa kanallarini, hujjatlarni boshqarish tizimini tashkil qiladi.

O‘z navbatida boshqaruv metodologiyasi va jarayoni boshqaruv faoliyati, tuzilmasi, texnikasi hamda mexanizmini o‘z ichiga oladi. Korxonani boshqarish tizimi elementlarining holati uning butun faoliyati samaradorligiga bevosita ta‘sir qiladi.

Boshqaruv tizimini takomillashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilishda korxona qadriyatlari va mavjud imkoniyatlarni e‘tiborga olish, mas‘uliyat va javobgarlikni oshirish, ishchi-xodimlar uchun qulay muhit yaratish, qo‘shimcha imkoniyatlar berish, ko‘nikma va tajribalarini oshirish uchun shart-sharoitlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

1-rasm. Korxona boshqaruv tizim tarkibi [5]

Sanoat korxonalarining boshqaruv tizimi bu korxonani muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga xizmat qiluvchi vosita hisoblanadi. Sanoat korxonalarini boshqaruv tizimini ishlab chiqishda mutaxassisdan korxona haqida puxta bilim, kreativ fikrlash, rivojlantiruvchi strategiyani tuzish kabi qobiliyatlar talab etiladi.

Shunday qilib, korxonalarning muammolarini hal qilishda ularni boshqarish tizimini qayta ko‘rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Bozor munosabatlari sharoitida korxona belgilangan maqsadga maksimal darajada yetishishi uchun barcha turdagi resurslardan oqilona foydalanishga imkon beradigan zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida ish faoliyatini tashkil etish lozim.

Boshqaruv tizimini takomillashtirish bo‘yicha qarorlar qabul qilishda korxona qadriyatlari va mavjud imkoniyatlarni e‘tiborga olish, mas‘uliyat va javobgarlikni oshirish, ishchi-xodimlar uchun

qulay muhit yaratish, qo‘shimcha imkoniyatlar berish, ko‘nikma va tajribalarini oshirish uchun shart-sharoitlar tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek boshqaruv tizimida kuzatilishi mumkin bo‘lgan xavflarni oldini olishda korxona faoliyatini baholash, tahlil qilish zarur. Xavflarni oldini olish uchun xodimlar boshqaruvini samarali tashkil etish, texnika xavfsizligini ta‘minlash, bozor muhitini doimiy tahlil qilish, raqobatchilar xarakatini baholash, prognoz qilish kabi tadbirlarni amalga oshirish talab etiladi.

Ma‘lumki, boshqaruv jarayonini tahlil qilish, rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish, nazorat qilish, baholash hamda sikllar vaqtini o‘lchash eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Boshqaruv jarayonini tahlil qilishda moliyaviy ko‘rsatkichlarni tadqiq etish, boshqaruv tizimini ekspert baholash, SWOT, PEST, GAP kabi usullardan foydalanish mumkin. Tizimni rivojlantirishda strategiya ishlab chiqish va aniq mexanizm asosida faoliyatni takomillashtirish zarur. Boshqaruvda rejalarini bajarilishini yoki ishlarni amalga oshirilish holatini o‘rganish maqsadida nazorat qilish hamda baholash ishlari amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

- 1.Френкель А.А., Тихомиров Б.И., Сергиенко Я.В., Волкова Н.Н. Новый подход к изучению тенденций экономического развития. Экономика и предпринимательство. 2017. № 9. Ч. 3. С. 39–46. <http://swsys.ru/index.php?page=article&id=4452>
- 2.Ziyavitdinova N.M., O‘rinov Y.M., Xayitov Sh.N. Menejment. – T.: “Tafakkur-Bo‘stoni”, 2012 y. 312 b.
- 3.Fayol H. Administration industrielle et générale. Paris: Dunod et Pinat, 1917, 174 p.
- 4.Гайфуллин Б., Обухов И. Современные системы управления предприятием // Компьютер Пресс. 2001. № 9. С. 23–27.
- 5.Лисецкий Ю.М. Система управления предприятием. Программные продукты и системы / Software & Systems. № 2 (31) 2018, С 246-252

SANOAT KORXONALARINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASH ASOSIDA RESURS TEJAMKORLIGIGA ERISHISH YO‘LLARI

*Ergashev Sanjarbek Sobirjon o‘g‘li,
TDIU tadqiqotchisi*

E-mail: sanjarbek01121993@gmail.com

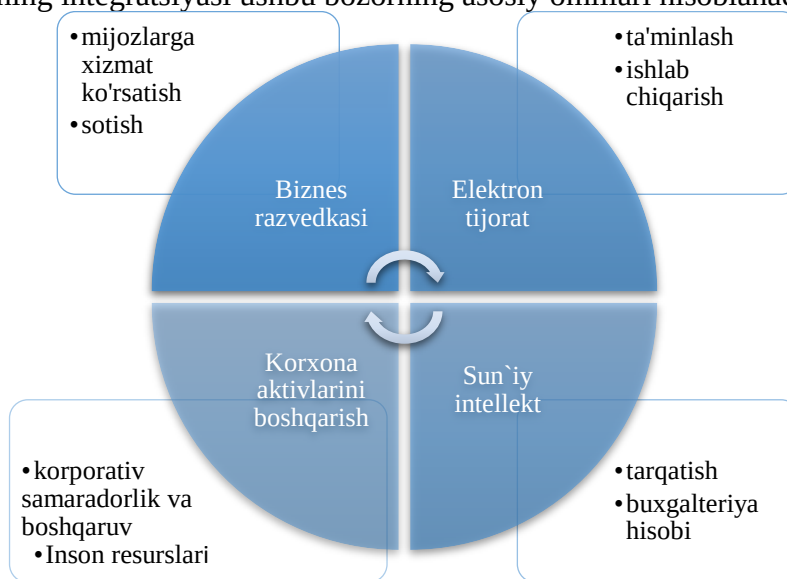
Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoat korxonalarida ERP tizimlari foydalanish asosida resurs tejamkorligiga erishish bo‘yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Sanoat korxonalarining ERP tizimlarini joriy etish orqali resurs samaradorligini baxolash bo‘yicha DuPont modelidan foydalanish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, resurs, ERP, DuPont, tejamkor ishlab chiqarish, resurs samaradorligi, ROE ko‘rsatkichi, samaradorlik

Sanoat korxonalarida resurslarni rejalashtirish tizimlarini (ERP) joriy etish, resurslardan tejamkor foydalanish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi. ERP tizimlari axborot oqimini soddalashtirish, samaradorlikni oshirish va tashkilotning umumiy qiymatini oshirish uchun kuchli vosita sifatida qaraladi. Ularning muvaffaqiyatli joriy etilishi, tashkilotlarda barqaror rivojlanish va raqobatbardoshlikni ta‘minlashda katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning maqsadi, sanoat korxonalarida resurslarni tejash orqali barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish jarayonida ERP tizimlarining muvaffaqiyat omillarini aniqlashdir. Tadqiqot natijalari nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham foydali bo‘lib, korxonalar uchun ERP tizimlarini muvaffaqiyatli joriy etish va foydalanish bo‘yicha qo‘llanma vazifasini bajaradi.

Korxona resurslarini rejalashtirish (ERP) dasturiy yechimlari turli biznes operatsiyalari va protseduralarini yagona, soddalashtirilgan tizimga birlashtirib, samaradorlikni oshirish, qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish, soddalashtirilgan biznes tartib-qoidalarini va ma‘lumotlarning yaxshi ko‘rinishini ta‘minlaydi. Shubhasiz, Korxona resurslarini rejalashtirish yechimlari paydo

bo‘lganidan beri evolyutsiyalarni ko‘rdi. Bulutli ERP yechimlarining keng tarqalganligi, mobil qurilmalarda foydalanish imkoniyati va sun‘iy intellekt, IoT va mashinalarni o‘rganish kabi eng yangi texnologiyalarning integratsiyasi ushbu bozorning asosiy omillari hisoblanadi.(1-rasm)

1-rasm. ERP modullari

Sanoat korxona resurslarini rejalashtirish tizimlari (ERP) deb nomlanuvchi murakkab va samarali axborot tizimlarini tatbiq etish sanoat resurs tejamkorligiga erishish orqali korxonalar uchun axborot oqimini soddalashtirish va qiymatini oshirish maqsadida amalga oshiriladigan katta loyihadir. Bu tizimlarning tashkilot faoliyatiga ta'siri ham moliyaviy, ham nomoliyaviy jihatlariga ega bo‘lib, ularning muvaffaqiyati katta ahamiyatga ega. Tadqiqot ishi sanoat resurs tejamkorligiga erishish orqali korxonalarda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda ERP tizimlarining muvaffaqiyatli joriy etilish omillarini aniqlash uchun amalga oshirilgan omilli tahlildir. ERP tizimlarini joriy qilgan firmalar bilan chuqur so‘rovlarnomalar o‘tkazildi va dastlabki yigirma o‘zgaruvchini o‘z ichiga oldi. Keyinchalik, bu o‘zgaruvchilar uchta asosiy omilga birlashtirildi, ular ERP tatbiq etilishining muvaffaqiyat darajasiga eng katta ta'sir ko'rsatadi: ERP tizimining umumiy sifati va oxirgi foydalanuvchining qoniqishi; ERPning xarajat-foyda nisbati; ERP provayderining va ERPni joriy etish bo'yicha maslahat beruvchi xizmatlarning qo'llab-quvvatlashi. Ushbu tadqiqot nafaqat nazariy jihatdan empirik adabiyotga hissa qo'shadi, balki amaliy jihatdan ham yordam beradi, chunki u kelajakda ERP tizimlarini tatbiq etishni rejalashtirayotgan mintaqadagi korxonalar uchun ERPning muvaffaqiyat omillariga e'tibor berishga yordam beradi.

ERP tizimlarining tashkilot faoliyatiga ta'siri moliyaviy va nomoliyaviy jihatlariga ega ekanligi 2-rasmda ko'rsatib beriladi. ERP tizimlarining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

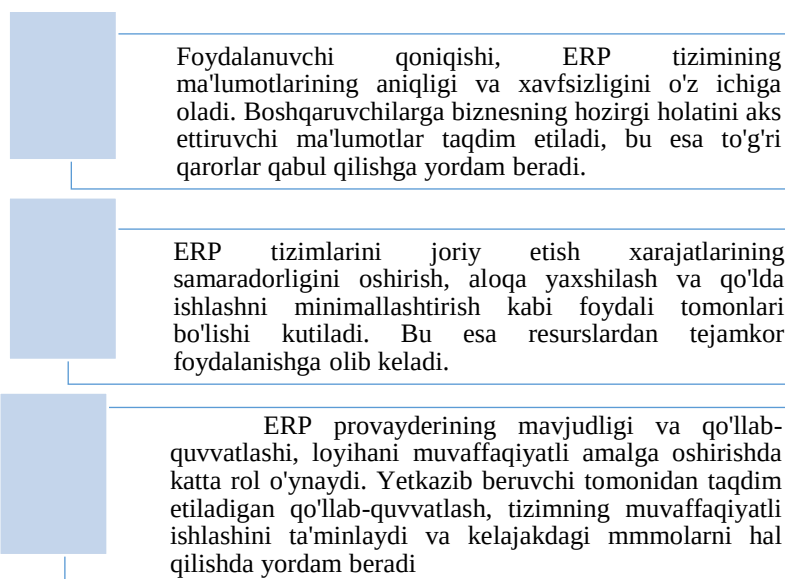
Sanoat korxonalarida ERP tizimining joriy etilishi amalga oshirish jarayonlarini tahlildan ma'lum bo'lmoqdaki sanoat resurs tejamkorligiga erishish orqali korxonalarda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish jarayonlari murakkab tizimlardan va boshqarish jarayonlarida ahamiyat qaratilishi lozim bo'lgan bir qator omillar tizimiga bog'liq ekanligi namoyon bo'ldi.

Bunday tizimlardan foydalanish va ularga tayanish axborot oqimini qayta ishlash va hisobot berish uchun ichki va tashqi foydalanuvchilar uchun zaruratga aylandi. Axborot oqimini osonlashtiradigan samarali kompyuterlashtirilgan axborot tizimlarini muvaffaqiyatli joriy etish va boshqarish sanoat resurs tejamkorligiga erishish orqali korxonalar muvaffaqiyati uchun muhim omildir.

Korxona resurslarini rejalashtirish tizimlari (ERP) ma'lumotlarni boshqarish uchun keng qamrovli va integratsiyalashgan yechimlarni anglatadi, bu esa kompaniyalarga o'zlarining taktik va strategik maqsadlariga erishishda yordam beradi. Odatda, ular quyidagi nomlar bilan ham ataladi:

dastur paketlari, korxona tizimlari, keng korxona tizimlari, korxona biznes tizimlari, integratsiyalashgan dasturlar va korxona ilovalari tizimlari.

ERP tizimlarining ta’rifi vaqt o’tishi bilan rivojlanib, murakkab va zamonaviy bo‘lib, tashkilot ichida ko‘proq funksiyalarni o‘z zimmasiga olgan. ERP ning birinchi ta’riflaridan ba’zilari shulardir: "barcha funksiyalarni bitta birlashgan tizim yaratish orqali integratsiyalashning yagona usuli, alohida dasturlarni emas", "murakkab tashkilotlar ichidagi va o‘rtasidagi ma’lumotlar oqimini ulovchi va boshqaruvchi dastur paketlari, boshqaruvchilarga biznesning hozirgi holatini haqiqatan aks ettiradigan ma’lumotlarga asoslanib qaror qabul qilish imkonini beruvchi", "turli biznes funksiyalari, masalan, ishlab chiqarish, moliya va ta’minot zanjiri uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni yagona ma’lumotlar bazasida to‘playdigan qo‘llab-quvvatlash tizimlari", "integratsiyalashgan biznes boshqaruvi tushunchalari va axborot texnologiyalarini birlashtiruvchi birinchi yondashuv".

2-rasm. ERP tizimlarining tashkilot faoliyatiga ta’siri moliyaviy va nomoliyaviy jihatlar.

ERP tizimining eng katta afzalligi, u tashkilot va madaniyatda keltiradigan o‘zgarish va biznes jarayonlarini qayta muhandislik qilishga qaratilgan e’tibordir. Quyida DuPont modeli yordamida ERP tizimi texnologiyalarining sanoat korxonalariga joriy etilishining ta’sirini baholash yondashuvini taklif etadi va modellashtirishni amalga oshiradi.

Sanoat korxonalarida resurslarni tejash maqsadida raqamli transformatsiyalash texnologiyalarini joriy etish samaradorligini baholash usuli sifatida DuPont modeliga asoslangan iqtisodiy yondashuvni qo‘llash taklif etiladi.

DuPont modeli (yoki DuPont formulasi) — foydalilikdagi o‘zgarishlarning qaysi omillar tufayli yuzaga kelganini aniqlash imkonini beradigan modifikatsiyalangan ommaviy tahlildir. Nomining kelib chiqishi DuPont kompaniyasidan olingan.

Ommaviy modelning daraxt tuzilmasidagi asosiy ko‘rsatkich bu aksiyadorlikka qaytish (ROE) ko‘rsatkichi bo‘lib, u ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyat omillarini xarakterlaydigan belgilardan iborat. Boshqacha qilib aytganda, ROE ga ta’sir qiluvchi omillar, ROE ga qaysi omillar ko‘proq yoki kamroq ta’sir qilishini aniqlash maqsadida parchalangan. Asosiy uchta omil:

Operatsion marja (foyda darajasi sifatida o‘lchanadi). Aktivlardan foydalanish samaradorligi (aktivlar aylanishi sifatida o‘lchanadi). Moliyaviy leverage (kapitalizatsiya nisbati sifatida o‘lchanadi).

Korxona tomonidan o‘tkazilgan moliyaviy tahlilning maqsadi, egalar va aksiyadorlar uchun investitsiyalagan kapitalning rentabelligini maksimal darajaga oshirish usullarini topishdir.

Korxonaning rentabelligi va aksiyadorlar uchun uning qiymatining o‘shishi rentabellik ko‘rsatkichlarida aks etadi. Rentabellikni boshqarish barcha boshqaruv darajalari: strategik, taktik va operatsion uchun muhim vazifaga aylanmoqda. "DuPont" kompaniyasi, rentabellik koeffitsiyentini korxonaning turli jihatlarini aks ettiruvchi omillarga parchalash orqali rentabellikni boshqarishning oddiy usulini taklif qildi. Uch omilli DuPont modeli, ROE ni korxonaning ishlashini baholash uchun integral ko‘rsatkich sifatida ishlatishni va uning formulasini uchta omil shaklida taqdim etishni nazarda tutadi.

Shunday qilib, ROE ni hisoblash formulasi quyidagicha:

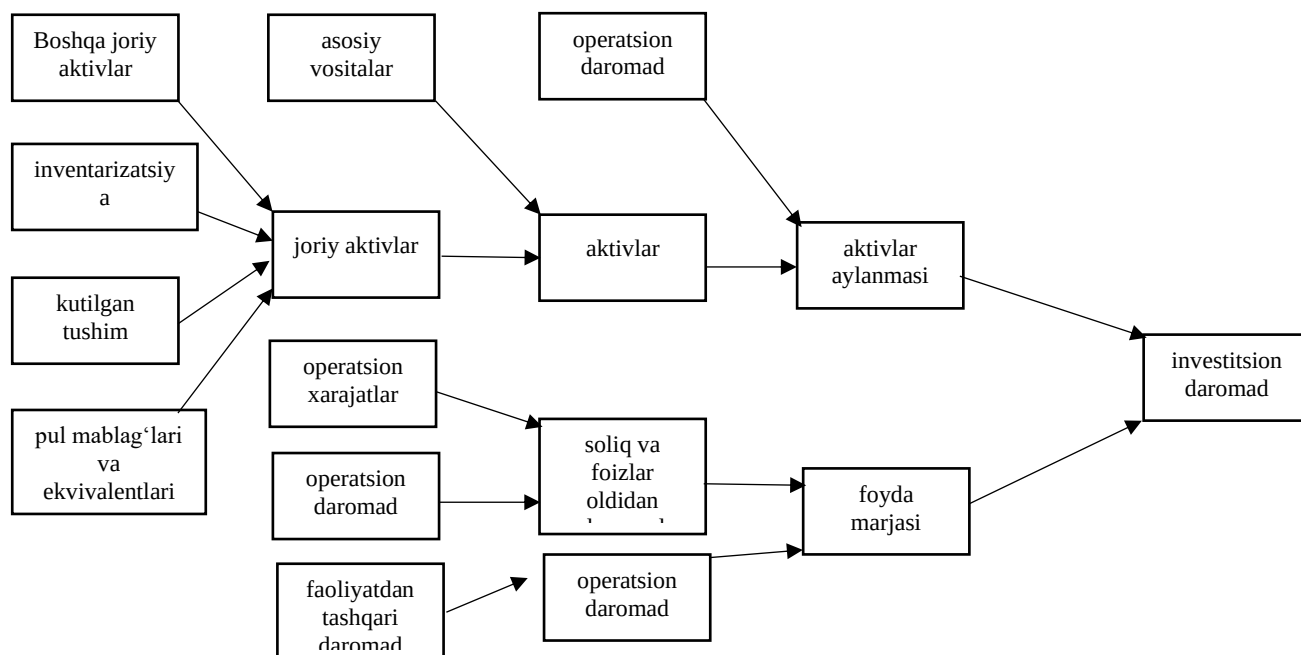
$$ROE = ROS \times K_{\{ao\}} \times LR,$$

bu yerda:

ROE: Aksiyadorlikka qaytish

- ROS: Savdodan qaytish
- $K_{\{ao\}}$: Aktivlar aylanishi nisbati
- LR: Leverage nisbati (moliyaviy leverage nisbati).

Uch omilli DuPont modeli, korxonaning rentabelligiga operatsion faoliyat (savdo), investitsiya va moliyaviy faoliyat ta‘sirini ko‘rsatadi. Ko‘rib turganimizdek, korxonaning savdo tizimining samaradorligi ROE ni bevosita belgilaydi va natijada korxonaning investitsiya jozibadorligini belgilaydi.

3-rasm. Strategik foyda modeli (DuPont tahlil tizimi — korxona modeli)

Sanoat korxonalarida ERP tizimi texnologiyalarni qo‘llashning ishlab chiqarish va moliyaviy samaradorligini baholash uchun olingan ishlab chiqarish funksiyasiga asoslanib 2019-yilgi Shinkevich va boshqalar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda asosan resurs tejash va raqamlashtirishning sanoat ishlab chiqarish jarayonlariga ta‘siri tadqiq qilingan. Ular, xususan, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish tizimlariga integratsiya qilish orqali samaradorlik va atrof-muhitga ijobiy ta‘sir qilish imkoniyatlarini o‘rganishdi. Ushbu tadqiqotlar resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ishlab chiqarish tizimlarini takomillashtirish uchun raqamlashtirishning ahamiyatiga e‘tibor qaratadi. Mazkur ishlar asosan neft va kimyo sanoatida amalga oshirilib, ma‘lumotlar asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslarni tejash bo‘yicha tavsiyalar berilgan., integratsiyalangan strategik foyda modelini qo‘llashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Vorfolomeiev A. et al. Model for assessing and implementing resource-efficient strategy of industry //CEUR Workshop Proceedings. – 2020. – T. 2713. – C. 277-294.
2. Скобелев Д. О. Политика повышения ресурсной эффективности для обеспечения устойчивого развития российской промышленности : дис. – диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Апатиты, 2021.
3. <https://www.weforum.org/agenda/2022/06/what-is-the-circular-economy/>
4. McMahon K., Uchendu C., Fitzpatrick C. Characterizing IT asset disposition flows for the circular economy: A case study on export for reuse from Ireland //Journal of Industrial Ecology. – 2023.
5. Geissdoerfer, M., Pieroni, M.P., Pigosso, D.C. and Soufani, K. (2020). "Circular business models: A review" (PDF). Journal of Cleaner Production. 277: 123741. doi:10.1016/j.jclepro.2020.123741. S2CID 225282542
6. Ren S. et al. Can mandatory environmental information disclosure achieve a win-win for a firm's environmental and economic performance? //Journal of cleaner production. – 2020. – T. 250. – C. 119530.
7. Marina Shinkevich, Alena Dyrdonova, Ekaterina Vodolazhskaya Development Mechanisms And Methods For Assessing The Petrochemical Production Systems Effectiveness. www.europeansproceedings.com/article

GLOBAL KIMYOVIY TOLALAR BOZORI VA UNING BARQAROR RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Raximov Furqat Jalolovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tadqiqotchisi
Tel: 98-101-77-55 E-mail: rakhimov.furkat5@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon kimyoviy tolalar bozorining mavjud holati statistik tahlil qilingan va uning barqaror rivojlanish tendensiyalari o‘rganilgan. Global tola ishlab chiqarishning tarkibiy tuzilmasi aniqlangan. Mazkur bozorni istiqboldagi rivojlanish tendensiyalari bo‘yicha taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik, kimyoviy tolalar, sintetik to‘qimachilik, barqaror rivojlanish, tabiiy tolalar, sintetik tolalar, poliester, poliamid, polipropilen, akril tolalar.

Sintetik tolalar zamonaviy to‘qimachilik sanoatini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Ularning chidamliligi, ko‘p qirrali va tejamkorligi ishlab chiqaruvchilarga mahsulotlarning keng assortimentini yaratish imkonini berdi, sanoatning o‘shishiga va iste‘molchilarning o‘zgaruvchan xohish-istaklari va texnologik yutuqlarga moslashishiga hissa qo‘shdi.

Ushbu holatlarni inobatga olganda jahon to‘qimachilik sanoati sintetik tolalarni ishlab chiqish hajmi tobora ortib bormoqda. 20-asrning oxiridan boshlab kimyoviy tolalar ishlab chiqarish hajmi va o‘shish sur‘ati bo‘yicha tabiiy tolalarni ortda qoldirib kelmoqda. «Data Bridge Market Reserch» tahlil qiladiki, 2022 yilda 27,88 milliard dollar bo‘lgan global to‘qimachilik kimyosi bozori 2030 yilga kelib 41,82 milliard dollargacha ko‘tariladi va 2023 yildan 2030 yilgacha bo‘lgan prognoz davrida 5,2 foizga o‘shishga ega bo‘lishi kutilmoqda.

Biroq, sintetik to‘qimachilik resurslardan foydalanish, shuningdek, issiqxona gazlari va ifloslantiruvchi moddalarni chiqarish orqali butun hayot aylanish jarayonida atrof-muhit va iqlimga ta‘sir qiladi. Bundan tashqari, har yili to‘qimachilikdan yer yuziga 200 000 dan 500 000 tonnagacha mikroplastmassalar dengiz muhitiga kiradi. Shundan bo‘lsada, plastmassa asosidagi yoki «sintetik» to‘qimachilik insonning kundalik hayotida doimiy foydalanadigan asosiy tovarlar sifatida qaraladi. Sintetik tolalar asosida ishlab chiqarilgan kiyimlar, sochiqlar va choyshablardan insonlar doimiy foydalanishadi. Sintetik to‘qimachilik tovarlaridan nafaqat iste‘mol tovarlari, balki, uy va ofis

jihozlari ishlab chiqarishda, kemasozlikda, avtomobil sanoatida qurilishda keng foydalaniladi. Sintetik to‘qimachilik tolalari neft va tabiiy gaz kabi qayta tiklanmaydigan yoqilg‘i manbalaridan ishlab chiqarilganligi uchun jahon mamlakatlarida ulardan foydalanish cheklash bo‘yicha ko‘plab choralar amalga oshirilmoqda. Biroq iste‘molning kengligi sababli uni cheklash amaliyoti bilan tartibga solib bo‘lmaydi. Shunga ko‘ra mazkur sohada o‘ziga xos iqtisodiy vositalardan foydalanish orqali sun‘iy tolalar bozorida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni ta‘minlash mumkin.

Sintetik to‘qimachilik tolalarining 70% dan ortig‘i kiyim-kechak va maishiy to‘qimachilikka qayta ishlanadi. Qolgan qismi texnik to‘qimachilik (masalan, xavfsizlik kiyimlari) va sanoat maqsadlarida (masalan, transport vositalari va mexanizmlar) ishlatiladi. Sintetik tolalar arzon va ko‘p qirrali bo‘lib, bardoshli kiyimlar uchun arzon, tez moda va yuqori samarali to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish imkonini beradi.

Global tola ishlab chiqarishning yarmidan ko‘pi poliestar bo‘lib, uni eng keng tarqalgan sintetik tolaga aylantiradi jumladan, 2022 yilda 63.30 million tonna. Poliestar kuchli tola bo‘lib, past narxda ishlab chiqarilganligi uchun iste‘mol talabi yuqori hisoblanadi. U ko‘plab sanoat tarmoqlarida asosiy hom-ashyo sifatida foydalaniladi. Tibbiy tolalarga nisbatan nisbatan arzonroq va yupqaroq muqobil sifatida to‘qimachilikka ixtisoslashgan barcha mamlakatlarning ishlab chiqarishida foydalaniladi. Poliestardan keyin neylon eng keng tarqalgan sintetik tola hisoblanadi. Bu gilamlar va soyabonlarda keng qo‘llaniladigan kuchli tola sifatida 2022 yilda 6.21 million tonnadan ortiq neylon tola ishlab chiqarilgan.

Katta hajmdagi ishlab chiqarish ekologik barqarorlikka ta‘siri ham katta hisoblanadi. Jahon statistikasiga ko‘ra barcha to‘plangan to‘qimachilik mahsulotlarining taxminan 60-70 foizi qayta ishlatiladi, 10-30 foizi qayta ishlanadi va 10-20 foizi energiyani qayta tiklash yoki poligonda yoqib yuboriladi.

Global miqyosda hisob-kitoblarga ko‘ra, barcha to‘qimachilik chiqindilarining atigi 0,06 foizi (odatda paxtaga boy mahsulotlar) yangi to‘qimachilik mahsulotlarida foydalanish uchun tolaga qayta aylantiriladi.

Ushbu tahlillardan ko‘rinib turibdiki, sintetik tolalarni qayta ishlash keng miqyosda kuzatilmayapti. 2015 yilda dunyo bo‘ylab taxminan 42 million tonna plastik to‘qimachilik chiqindilari hosil bo‘lgan. Bu barcha plastik chiqindilarning 13% ni tashkil qiladi va to‘qimachilikni plastik chiqindilarni hosil qilishda uchinchi yirik hissaga aylantiradi.

Sintetik tolalar ishlab chiqarish katta miqdorda energiya talab qiladi va iqlim o‘zgarishiga va qazib olinadigan yoqilg‘i resurslarining kamayishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Biroq, paxtadan farqli o‘laroq - eng keng tarqalgan tabiiy tola - sintetik tolalarni ishlab chiqarish qishloq xo‘jaligi resurslarini yoki zaharli pestitsidlar yoki o‘g‘itlardan foydalanishni talab qilmaydi.

Atrof-muhitga ta‘sir nafaqat to‘qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishda hosil bo‘ladi balki, foydalanish jarayonida atrof-muhitga asosiy ta‘sir maishiy va/yoki sanoat yuvish, quritish va dazmollash natijasida yuzaga keladi. Garchi bu parvarishlash tadbirlari ko‘p energiya talab qilsa va iqlim o‘zgarishiga hissa qo‘shsada, ular mahsulotdan uzoqroq va intensiv foydalanish imkonini beradi va mahsulotning ishlash muddatini uzaytiradi.

2020-2021 yillarda yangi hali foydalanilmagan resurslardan sintetik mahsulotlar ishlab chiqarish 60 million tonnadan 63 million tonnagacha oshgan. Bozor ulushi 54% bo‘lgan poliestar dunyoda eng ko‘p ishlab chiqarilgan tola hisoblanadi. 132 dan ortiq brend va yetkazib beruvchilar qayta ishlangan poliestar ulushini 2025 yilga borib 45 foizga oshirish bo‘yicha kelishuvni imzoladilar.

Sun‘iy sellulozalik tolalar (Production of Manmade sellulosis fibres - MMSFS), shu jumladan viskoza, liosel, modal, asetat va kupro ishlab chiqarish 2020 yildagi 6,5 million tonnadan 2021 yilda 7,2 million tonnagacha ko‘tarildi. Keyingi yillarda bundan tolalar hajmini oshirish bo‘yicha ko‘plab tadqiqot va ishlanmalar davom etmoqda.

Sintetik tolalar bozorida 1990 yillarning o‘rtalaridan, paxta hajmini ortda qoldirgan paytdan boshlab to‘qimachilikning asosiy xom-ashyosi sifatida yetakchilik qilmoqda. Taxminan 68

million tonna sintetik tolaga ega ushbu tolalar toifasi 2022 yilda esa jahon tolasi ishlab chiqarishning taxminan 63 foizini tashkil etdi.

Kimyoviy tolalar va iplarning jahon sanoati ishlab chiqarishning yuqori konsentratsiyasi bilan ajralib turadi, bu mahsulotlarning jahon ishlab chiqarishining qariyb 89% Osiyo qit‘asiga to‘g‘ri keladi.

Poliester tolalar va iplar hozirgi vaqtda kimyoviy tolalar orasida yetakchi o‘rinni egallaydi. 2000 yilda ularning ishlab chiqarilishi yiliga 18,9 million tonnani tashkil etib, bu barcha sintetik tolalar ishlab chiqarishning taxminan 60% ga to‘g‘ri kelgan. Poliester tolalar va iplar ishlab chiqarish 1982 yildan boshlab jadal rivojlandi. Poliester tolalarni ishlab chiqarish va iste‘mol qilishning bunday tez o‘ssishi ularning ko‘p qirrali va yuqori fizik-mexanik xususiyatlari bilan izohlanadi. Nam holatda deyarli to‘liq o‘zgarmagan fizik-mexanik xususiyatlar, eng yuqori issiqlikka chidamlilik va biostabillik poliester tolalarning boshqalarga nisbatan ustuvorligini ta‘minladi.

Yillik ishlab chiqarish hajmi 2010 yilda 36.2 mln.tonnadan, 2022 yilda 63 million tonnaga yaqin bo‘lgan poliester global tola ishlab chiqarishning taxminan 54 foizini tashkil etadi. Poliester tolalarning taxminan 30-60% kiyim-kechak uchun, 20-35% uy to‘qimachilik uchun, qolgan qismi esa turli xil ilovalar uchun ishlatiladi.

Global qayta ishlangan poliester tolasi ishlab chiqarish hajmi 2021 yildagi taxminan 9 million tonnadan 2022 yilda 8,6 million tonnagacha kamaygan. Bu PET bozor ulushining 2021 yildagi global PET ishlab chiqarishidagi 14,8 foizdan 2022 yilda taxminan 13,6 foizga kamayganiga teng. Sun‘iy tola bozorini rivojlanishiga asosiy sabab, tabiiy tolalar olishdagi mehnat sarfi va qishloq xo‘jalikdagi inqirozli vaziyatlardan kelib chiqmoqda.

Qayta ishlangan poliesterlarning aksariyati hozirda PET butilkalardan mexanik ravishda qayta ishlanadi. Kimyoviy yoki biologik qayta ishlangan poliesterning bozor ulushi hali ham juda past (<1%). Kimyoviy va biologik qayta ishlash bilan bog‘liq asosiy muammolarga xarajatlar, texnologik muammolar, xom ashyoning yaroqliligi va mavjudligi va energiyadan foydalanish kiradi. Kimyoviy qayta ishlangan poliesterni tijoriy ishlab chiqarishni boshlagan yangi operatsiyalar va tadqiqot va ishlab chiqish bosqichidagi kompaniyalar bilan kimyoviy qayta ishlangan poliesterning bozor ulushi kelgusi yillarda o‘ssishi kutilmoqda. To‘qimachilik va to‘qimachilik mahsulotlarini qayta ishlashni kengaytirish issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish uchun kalit bo‘ladi.

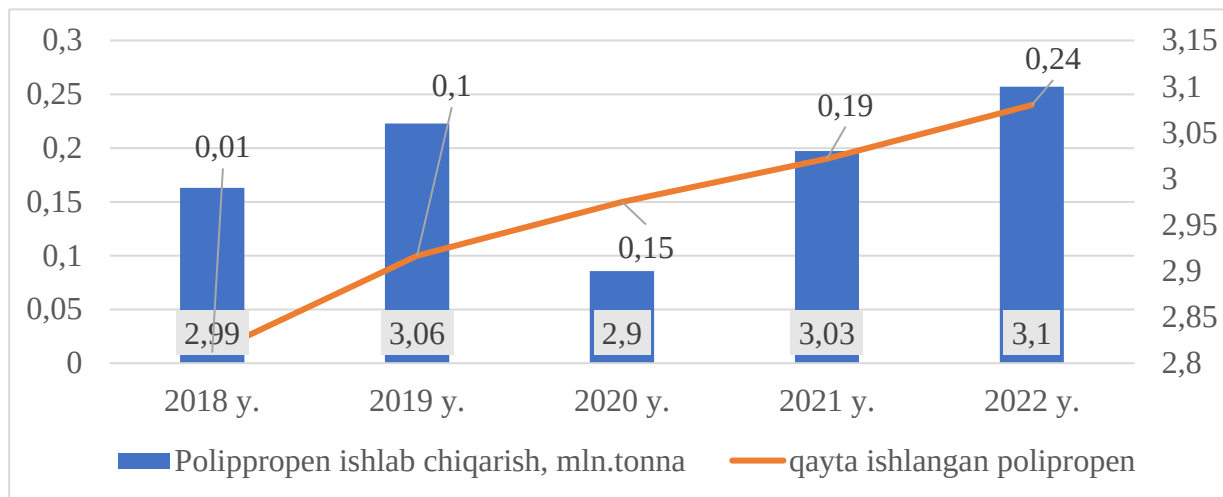
Global umumiy poliamid (neylon) tolasi ishlab chiqarish ham so‘ngi 15 yillikda yuqori o‘ssish suratlarga erishmoqda. COVID-19 pandemiyasi sabab ishlab chiqarish 2020 yilda biroz pasayganidan so‘ng, 2021 yildagi 5,9 million tonnadan 2022 yilda 6,2 million tonnaga ko‘tarildi. Shu bilan birga, 2022 yilda poliamid tolalari global tola ishlab chiqarish bozorining taxminan 5 foizini tashkil etgan.

Poliamidni qayta ishlash qazilmalarga asoslangan xom ashyolarga bog‘liqlikni kamaytirishga va chiqindilarni kamaytirishga yordam beradi. Tadqiqotlarga ko‘ra har 10000 tonna regeneratsiya qilingan kaprolaktam uchun 70000 barrel neftni tejash imkonini beradi.

Boshqa sintetik mahsulotlar, jumladan, polipropilen, akril va elastan - 2022 yilda umumiy ishlab chiqarish hajmi 6 million tonnani tashkil etdi va 2022 yilda global tola bozorining bozor ulushi qariyb 5 foizni tashkil etdi. Polipropilen tolasi turli mahsulotlarni ishlab chiqarishda keng qo‘llaniladi va ular asosan yengilligi, chidamliligi, hamda har xil kimyoviy moddalarga, issiqlikka va namlikka chidamli ekani uchun mashhur. Polipropilen tolasidan gilamlar, setkalar, arqonlar, himoya matolari va qoplamalar, yotoq va divanlar uchun tolali matolar ishlab chiqarishda keng qo‘llaniladi. Polipropilen ishlab chiqarishda Xitoy yetakchi o‘rinni egallaydi va iste‘mol qilishda jahon bozorining katta qismini tashkil qiladi. Texnik to‘qimalar va upakovka ishlab chiqarish Polipropilen sanoati rivojlangan mamlakatlardan yana bir Indoneziya hisoblanadi.

Hindistonda ham to‘qimachilik, ham qo‘shimcha sanoat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi asosiy mamlakatlardan biri. Polipropilen tolasi ishlab chiqarish hajmi COVID-19 tufayli 2020 yilda biroz pasayganidan keyin 2021 yildagi 3,0 million tonnadan 2022 yilda 3,1 million tonnaga oshdi. Barcha polipropilen tolalarining atigi 0,2 foizi qayta ishlanishi taxmin qilinmoqda. 1-rasm.

1-rasm. Global Polipropilen ishlab chiqarish (mln. tonna)

Akril tolalar ishlab chiqarish hajmi qariyb 1,63 million tonnani tashkil etdi va 2022 yilda jahon tola bozoridagi bozor ulushi 1,4 foizni tashkil etgan. Akril tola ishlab chiqarishning global hajmi yillar davomida pasayib bormoqda. Qayta ishlangan akrilning bozor ulushi 2022 yilda taxminan 0,5 ga baholanmoqda.

Akril tolalar jahonda keng tarqalgan sintetik materiallardan biri bo‘lib, uni ishlab chiqarish asosan kiyim-kechak, to‘qimachilik, va texnik matolar uchun qo‘llaniladi. Akril tola poliakrilonitrilning polimerizatsiya jarayoni orqali olinadi va ko‘pincha junga o‘xshash xususiyatlarga ega bo‘lganligi uchun “sintetik jun” deb ataladi. U yengil, chidamli va rang saqlab qolish qobiliyatiga ega. Kuchli va issiq akril tola ko‘pincha sport kostyumlari uchun, etiklar va qo‘lqoplar uchun astar sifatida, shuningdek, mato va gilamlarni bezashda ishlatiladi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda sintetik tolalardan foydalanish va sanoatda qayta ishlashni ko‘paytirishga yangicha yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi. Bunday samarali yondashuvlardan biri to‘qimachilik sanoatida «aylanma iqtisodiyot (Sirsular Economy)» mexanizmlarini joriy etishdir.

Xalqaro amaliyotda bunday mexanizmlardan foydalanish bo‘yicha Yevropa mamlakatlari yetakchilik qiladi. 2020 yilga mo‘ljallangan aylanma iqtisodiyot bo‘yicha harakatlar rejasida Yevropa Komissiyasi to‘qimachilikni aylanma uchun muhim potensialga ega bo‘lgan ustuvor mahsulot toifasi sifatida aniqlagan. Harakatlar rejasida «to‘qimachilik oziq-ovqat, uy-joy va transportdan keyin birlamchi xom ashyo va suvdan foydalanish bo‘yicha to‘rtinchi eng yuqori bosim toifasi va issiqxona gazlari emissiyasi bo‘yicha beshinchi o‘rinda» ekanligini tan oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Çeven E. K., güneydin G. K. Global Trends for Fibre Production and Marketing //International Conference on Trends in Advanced Research. – 2023. – T. 1. – S. 255-262.
2. Ryberg, M., Laurent, A. and Hausch, M., 2017, Mapping of global plastics value chain and plastics losses to the environment, United Nations Environment Programme
3. Watson, D., Aare, A. K., Trzepacz, S. and Dahl Petersen, C., 2018, Used textile collection in European cities. Study commissioned by Rijkswaterstaat under the European Clothing Action Plan (ECAP)
4. Textile Exchange, 2020, Material change insights report 2019 — the state of fiber and materials sourcing,

5. Geyer, R., Jambeck, J. R. and Law, K. L., 2017, 'Production, use, and fate of all plastics ever made', Science Advances3(7), pp. e1700782
6. Sandin, G., Roos, S. and Johansson, M., 2019, Environmental impact of textile fibers — what we know and what we don't know. Fiber Bible part 2, Mistra Future Fashion
7. Stone C. et al. Natural or synthetic—how global trends in textile usage threaten freshwater environments //Science of the Total Environment. – 2020. – T. 718. – S. 134689

TIJORAT BANKLARIDA MOLIVAVIY RISKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH OMILLARI

Abduqodirova Shahzoda Ilhomidin qizi

Farg‘ona Politexnika instituti

“Menejment” yo‘nalishi I-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklaridagi kredit riskining muhim jihatlariga qaratilgan va uni samarali boshqarish uchun qo‘llaniladigan turli usullarni o‘rganadi. Qarz oluvchilarning moliyaviy majburiyatlarini bajarmagan kelib chiqadigan kredit riski banklarning barqarorligi va rentabelligiga jiddiy tahdid soladi. Tijorat banklaritomonidan kredit riskini boshqarish uchun qo‘llaniladigan ko‘plab strategiya va vositalarni o‘rganadi. Umuman olganda, ushbu maqola tijorat banklarida kredit riskining ko‘p qirrali tabiati to‘g‘risida tushunchalarni beradi va ushbu keng tarqalgan risk omilini samarali boshqarish va yumshatish, shu bilan ularning moliyaviy sog‘lig‘ini saqlash va barqaror o‘lishni ta‘minlash uchun banklar tomonidan qo‘llaniladigan turli xil usullar haqida ma‘lumot beradi.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, moliyaviy risk, sug‘urta, boshqaruv, innovatsion loyihalar, baholash, risk,samaradorlik, kredit riski,likvidlilik, rentabellik, sof foyda.

Tijorat banklari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot tayanchi bo‘lgan moliya sanoatining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, tijorat banklarining o‘zgarmas vazifasi doimiy ravishda riskni o‘lchash, qabul qilish va boshqarishdan iborat. Mamlakatda va xorijda tijorat banklari faoliyati davomida samarali risklarni boshqarish nafaqat tijorat banklarining asosiy raqobatbardoshligi va oqilona boshqaruvining muhim kafolati, balki tijorat banklari qiymatini maksimal darajada oshirishning yagona yo‘li hisoblanadi. Shu bois, odamlarning tijorat banklarida tavakkalchilikning ahamiyatini anglash kuchayishi bilan tijorat banklarida ichki va tashqi risklar muammosini boshqarishni kuchaytirishga yondashuv qizg‘in munozaralarga sabab bo‘lmoqda. Banklar faoliyatini nazorat qiluvchi organlar banklardan moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va har bir mijozning manfaatini himoya qilish maqsadida kuchli risklarni boshqarish mexanizmini talab qiladi. Keltirilgan talablarga rioya etmagan banklar jarimaga tortilish ehtimolligiga ham olib kelishi mumkin. Bundan tashqari mijozlarning ishonchini mustahkamlash va uzoq muddatli muvaffaqiyatni saqlab qolish hozirda banklarning oldidagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tijorat banklari omonatlarni qabul qilish, kreditlar berish va operatsiyalarni osonlashtirish orqali moliya tizimida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, ular barqarorligi va rentabelligiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan turli xil moliyaviy xavflarga duch kelishadi. Ushbu risklarni tushunish samarali risklarni boshqarish va omonatchilar va investorlarning ishonchini saqlab qolish uchun zarurdir. Ushbu maqolada tijorat banklari duch keladigan moliyaviy risklarning asosiy turlari va ularning oqibatlarini o‘rganiladi.

Kredit riski - bu qarz oluvchining kreditni to‘lamasligi yoki shartnoma majburiyatlarini bajarmasligi natijasida yuzaga keladigan yo‘qotish ehtimoli.

Ta’sir: Bu xavf banklar uchun ayniqsa muhimdir, chunki ular jismoniy shaxslar va korxonalarga kredit beradi. Agar qarz oluvchilar qarzni to‘lamasa, bank katta moliyaviy yo‘qotishlarga duch kelishi mumkin.Kredit riski, shuningdek, savdo va investitsiya faoliyatidagi kontragent risklaridan kelib chiqishi mumkin.

Bartaraf etish omillari: Kredit siyosatini mustahkamlash: Banklar qarz olishda qat'iy kredit siyosatini qo'llashlari zarur. Bu mijozlarning moliyaviy holatini va qarz qoplash salohiyatini to'g'ri baholashni o'z ichiga oladi.

Kredit riskini diversifikatsiya qilish: Banklar kreditlarni turli sohalar va mijoz guruhlari bo'yicha diversifikatsiya qilishlari lozim, bu riskni kamaytiradi.

Kredit tahlili: Mijozlarning moliyaviy holati va kredit tarixini tahlil qilish, shuningdek, qarzning qaytarilishi uchun ishonchli garovlar yoki kafolatlar olish.

Banklar odatda kredit tavakkalchiligini jiddiy kredit tahlili, jumladan, kredit reytingi, qarz oluvchining moliyaviy holatini baholash va iqtisodiy sharoitlarni kuzatish orqali baholaydilar. Ular, shuningdek, tavakkalchilikni kamaytirish uchun kredit portfellarini diversifikatsiya qilishlari mumkin.

Bozor tavakkalchiligi bozor narxlarining o'zgarishi, jumladan, foiz stavkalari, valyuta kurslari va qimmatli qog'ozlar bahosi tufayli bank ko'rishi mumkin bo'lgan potentsial yo'qotishlarni anglatadi.

Foiz stavkalarining o'zgarishi bankning sof foiz marjasiga ta'sir qilishi mumkin, xorijiy valyuta kurslarining o'zgarishi esa valyutadagi aktivlar va majburiyatlar qiymatiga ta'sir qilishi mumkin. Qimmatli qog'ozlar bozorining pasayishi ham investitsiya portfelidagi yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

Boshqaruv: Banklar bozor tavakkalchiligini boshqarish uchun turli strategiyalardan foydalanadilar, jumladan, xedjlash uchun derivativlardan foydalanish, stress testlarini o'tkazish va potentsial yo'qotishlarni aniqlash uchun xavf ostida qiymat (VaR) modellarini joriy etish.

Likvidlik riski - bu bankning likvid aktivlari va passivlari o'rtasidagi nomutanosiblik tufayli qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarini bajara olmaslik xavfi.

Ta'siri: Agar bank omonatlarni yechib olish yoki boshqa majburiyatlarni bajarish uchun etarli mablag'ga ega bo'lmasa, u jiddiy operatsion muammolarga duch kelishi mumkin, bu esa to'lovga layoqatsizlikka olib kelishi mumkin.

Boshqaruv: Banklar likvidlik riskini likvid aktivlarning adekvat darajasini saqlab turish, muntazam likvidlik stress testlarini o'tkazish va kutilmagan likvidlik ehtiyojlarini qondirish uchun shartli moliyalashtirish rejalarini tuzish orqali boshqaradi.

Operatsion xavf ichki jarayonlar, tizimlar yoki tashqi hodisalarning noto'g'ri yoki muvaffaqiyatsizligi natijasida yuzaga keladigan potentsial yo'qotishlarni o'z ichiga oladi.

Ta'sir: Bunga texnologiyadagi nosozliklar, firibgarlik, huquqiy xavflar va tabiiy ofatlar kiradi. Operatsion xavf katta moliyaviy yo'qotishlarga va obro'ga putur etkazadi.

Boshqaruv: Banklar mustahkam ichki nazoratni amalga oshiradilar, texnologiyaga sarmoya kiritadilar, muntazam auditlar o'tkazadilar va operatsion risklarni kamaytirish uchun ofatlarni tiklash rejalarini ishlab chiqadilar.

Tizimli risk - bu bitta moliyaviy institutning muvaffaqiyatsizligi butun bank tizimiga ta'sir qiladigan kengroq moliyaviy inqirozni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan xavf.

Ta'sir: Ushbu turdagi xavf moliyaviy institutlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi va keng tarqalgan vahima va moliyaviy beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Boshqaruv: Nazorat qiluvchi organlar yirik banklarni stress-testdan o'tkazish va umumiy barqarorlikni oshirish uchun kapital talablari kabi chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali tizimli xavfni nazorat qiladi.

Obro'-e'tiborga oid xavf bankning xatti-harakatlari yoki amaliyotini salbiy qabul qilish natijasida yuzaga keladi va bu mijozlar va biznes imkoniyatlarini yo'qotishga olib keladi.

Ta'sir: janjal, tartibga solish buzilishi yoki mijozlarga yomon xizmat ko'rsatish kabi hodisalar bankning obro'siga jiddiy putur etkazishi va uning rentabelligiga ta'sir qilishi mumkin.

Boshqaruv: Banklar oshkoralikni saqlash, axloqiy amaliyotlarga rioya qilish va ishonchni mustahkamlash uchun manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik qilish orqali obro'-e'tibor xavfini faol ravishda boshqaradi.

Operatsion riski (Operational Risk)

Tavsif: Operatsion riski — bu bankning ichki jarayonlari, tizimlari, xodimlari yoki tashqi hodisalar (masalan, tabiiy ofatlar) tufayli yuzaga keladigan zarar xavfi. Bu, ayniqsa, texnologik xatolar yoki xodimlarning xatosi tufayli yuzaga kelishi mumkin.

Bartaraf etish omillari:

Ichki nazorat va audit tizimi: Banklar ichki nazorat tizimlarini takomillashtirishlari va muntazam auditlar o‘tkazishlari zarur.

Texnologik yangilanishlar: Banklar o‘z tizimlarini doimiy ravishda yangilab borishlari, texnologik xavfsizlikni ta‘minlashlari va tizimlarning ishonchligini oshirishlari kerak.

Xodimlar malakasi: Banklar xodimlarni doimiy ravishda treninglardan o‘tkazishlari va ularni malakali, professional boshqaruvga tayyorlashlari zarur.

Foiz stavkasi riski (Interest Rate Risk)

Tavsif: Foiz stavkasi riski — bu bankning foiz daromadlarining o‘zgarishi tufayli yuzaga keladigan riskdir. Foiz stavkalarining o‘zgarishi bankning qarz olish va berish shartlariga ta‘sir qiladi.

Bartaraf etish omillari: Foiz stavkalari boshqaruvi: Banklar foiz stavkalarining o‘zgarishiga qarshi turish uchun strategiyalar ishlab chiqishlari zarur, masalan, turli muddatli qarzlar va depozitlar portfelin boshqarish.

Hedjlash: Banklar foiz stavkalarining o‘zgarishiga qarshi turish uchun foiz stavkasi swaplarini yoki boshqa moliyaviy instrumentlarni hedjlash orqali riskni kamaytirishlari mumkin.

Aktiv va passiv boshqaruvi (ALM): Banklar aktiv va passivlarni moslashtirish orqali foiz stavkalari o‘zgarishining ta‘sirini kamaytirishlari mumkin.

Reputatsion riski (Reputational Risk)

Tavsif: Reputatsion riski — bu bankning obro‘si va ijtimoiy imijiga zarar yetishi xavfi. Bu risk mijozlarning bankka bo‘lgan ishonchini yo‘qotishiga va natijada biznesni yo‘qotishga olib kelishi mumkin.

Bartaraf etish omillari: Shaxsiy va professional xizmat: Banklar mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko‘rsatishlari va o‘zlarining etik prinsiplari va biznes amaliyotlarini doimiy ravishda rivojlantirishlari kerak.

Ijtimoiy mas‘uliyatli faoliyat: Banklar ijtimoiy mas‘uliyatni o‘z faoliyatining ajralmas qismi sifatida qabul qilishlari, barqarorlik va aholi farovonligini ta‘minlashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirishlari zarur.

Xulosa: Moliyaviy risklar — tijorat banklarining muvaffaqiyatli faoliyatiga to‘sqinlik qiluvchi eng katta tahdidlardandir. Ularni boshqarish va bartaraf etish uchun banklar ilg‘or risk boshqaruvi tizimlarini ishlab chiqishlari, zamonaviy texnologiyalardan foydalanishlari va har doim xavflarni tahlil qilib, ularga mos choralar ko‘rishlari kerak. Risklarni samarali boshqarish orqali banklar o‘zlarining moliyaviy barqarorligini va raqobatbardoshligini ta‘minlashlari mumkin. Tijorat banklari uchun moliyaviy manzara hushyor boshqaruv va strategik rejalashtirishni talab qiluvchi turli xavf-xatarlarga to‘la. Moliyaviy risklarning turlarini - kredit, bozor, likvidlik, operatsion, tizimli va obro‘-e‘tiborni tushunish orqali banklar o‘z aktivlarini himoya qilish va uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlash uchun samarali risklarni boshqarish tizimini joriy etishlari mumkin. Moliyaviy muhit rivojlanishda davom etar ekan, doimiy baholash va yuzaga kelayotgan xatarlarga moslashish tijorat banklari va kengroq moliyaviy tizim barqarorligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. “Adolat” milliy huquqiy markazi. – T., 2022 y.- 152 b.

2. Foot, Michael, 2003, «What Is ‘Financial Stability’ and How Do We Get It?» The Roy Bridge Memorial Lecture (United Kingdom: Financial Services Authority), April 3

3. Financing Sustainable Development: The Role of Sovereign Wealth Funds for Green Investment. Geneva, UNEP, 2017. p. 4.

4. Ильин И.Е. Управление рисками в условиях глобального финансового кризиса // Управление в кредитной организации, 2009, № 1. С.35-38.

GLOBAL IQTISODIYOTNING TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA KORXONANI SAMARALI BOSHQARISHGA STRATEGIK YONDASHUVLAR

Shakirova Yulduz Saydaliyevna

Farg‘ona politexnika instituti

Menejment kafedrası dotsenti

Odiljonov H. 69-24 M guruhi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy boshqaruv tizimlarining samarali bo‘lishi uchun strategik adaptiv boshqaruv, raqamli transformatsiya, innovatsion ekotizimlar va barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish, iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashish va raqobatbardosh bo‘lish uchun zarur bo‘lgan boshqaruv metodologiyalarini ko‘rib chiqadi. Global iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida yuzaga keladigan boshqaruv muammolari va ularni yechish usullari taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar: global iqtisodiyot, global intergatsiya, davlat boshqaruvi, texnologik inqilob, barqaror rivojlanish tamoyillari va ijtimoiy mas‘uliyat, raqamli inqilob, iqlim o‘zgarishlari va global inqirozlar.

Global iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi va texnologik inqilob boshqaruvni yangicha tarzda tashkil etishni talab qiladi. Zamonaviy boshqaruv tizimlari nafaqat iqtisodiy o‘lishni ta‘minlash, balki ijtimoiy mas‘uliyatni his qilib, barqaror rivojlanishga erishish uchun ham mas‘uldir. Shu bois, iqtisodiy inqirozlar va xavf-xatarlar sharoitida samarali boshqaruv strategiyalari ishlab chiqilishi zarur.

Global iqtisodiyotning tez o‘zgarishi, iqtisodiy o‘zgarishlar, texnologik inqilob, barqaror rivojlanish tamoyillari va ijtimoiy mas‘uliyat, raqamli inqilob, iqlim o‘zgarishlari va global inqirozlar kabi omillar boshqaruv jarayonlariga ta‘sir ko‘rsatmoqda va boshqaruvning yangicha yondashuvlarini talab qilmoqda. Shuningdek, zamonaviy boshqaruvning global miqyosda samarali bo‘lishi uchun korxonalar va davlatlar o‘zlarining strategik qarorlarini yanada ehtiyotkorlik bilan qabul qilishlari global iqtisodiyotning transformatsiyalashuvi sharoitida zamonaviy boshqaruv muammolari va ularni hal etish yo‘llariga alohida e‘tibor qaratishlari zarur.

Global iqtisodiyotning transformatsiyasi bir qator omillar bilan bog‘liq, bular: texnologik inqilob, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, savdoda yangi shartnomalar, ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlar, ekologik omillar va boshqa ko‘plab tashqi omillar. Bugungi kunda global iqtisodiyotning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

– raqamli inqilob va yangi texnologiyalar: Yaponiya, Koreya, Xitoy kabi davlatlar texnologik innovatsiyalarni joriy etishda yetakchilik qilmoqda. Sun‘iy intellekt, avtomatizatsiya va robototexnika sohalaridagi yutuqlar iqtisodiy jarayonlarga jiddiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

– global tarmoqlar va iqtisodiy integratsiya: Yangi iqtisodiy shartlar tufayli davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar yanada kuchaymoqda. Bu esa savdo, investitsiyalar va kapital oqimlarining o‘lishiga olib kelmoqda.

– iqlim o‘zgarishi va ekologik masalalar: Global iqlim o‘zgarishi muammosi butun dunyo bo‘ylab iqtisodiy siyosatni shakllantirishda asosiy omilga aylanmoqda. Energiya samaradorligi va barqaror rivojlanish tamoyillari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ayni paytda global iqtisodiyotdagi o‘zgarishlar boshqaruv jarayonlariga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatmoqda. Shu ma‘noda zamonaviy boshqaruvning asosiy muammolaridan ba‘zilarini keltirib o‘tish lozim:

Xavflar va noaniqlik: Global iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan siyosiy va iqtisodiy noaniqlik, masalan, geo-siyosiy inqirozlar, biznes vakillarini larni noaniqliklarga tayyor bo‘lishga undamoqda. Ushbu sharoitda boshqaruvchilar tezkor qarorlar qabul qilishlari va o‘zgaruvchan sharoitga moslashishlari kerak.

Inson resurslarini boshqarish: Yangi texnologiyalar va raqamli inqilob inson mehnatiga talabni o‘zgartirmoqda. Bu o‘zgarishlar boshqaruv tizimlarining inson resurslarini samarali boshqarish bo‘yicha yangicha yondashuvlarni talab qiladi.

Innovatsiyalarni boshqarish: Innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni boshqarish orqali korxonalar raqobatbardoshligini oshirishi mumkin, ammo bu jarayonlar ko‘plab muammolarni, masalan, patentlash, texnologiyalarning tez eskirishi va resurslarni samarali taqsimlashni yuzaga keltiradi.

Barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyat: Korxonalar va davlatlar ekologik barqarorlikni saqlash, ijtimoiy adolatni ta’minlash va iqtisodiy o‘shishni birlashtirish zaruriyatini his qilmoqdalar. Shunday ekan, barqaror rivojlanish prinsiplariga amal qilish muhim boshqaruv vazifasiga aylanadi.

Shu bilan birga, milliy iqtisodiyotlar global iqtisodiyotga qo‘shilish jarayonida raqobatbardoshlikni saqlash va yuqori malakali kadrlar yetishmasligi kabi muammolarga duch keladi, bu esa ta’lim tizimini zamonaviylashtirish va moliyaviy yordam ko‘rsatishni talab qiladi. Milliy kompaniyalarni xalqaro bozorlarda faol ishtirok etishga rag‘batlantirish, bojxona to‘lovlarini optimallashtirish va xalqaro savdo kelishuvlarini rivojlantirish orqali xalqaro savdodagi muammolarni hal qilish mumkin.

Milliy iqtisodiyotning global iqtisodiyotga transformatsiyalashuvi jarayonida zamonaviy boshqaruvning bir qator muammolari va ularga yechimlar mavjud. Bu jarayon iqtisodiy integratsiya, xalqaro savdo va moliyaviy tarmoqlarga qo‘shilish bilan bog‘liq bo‘lib, davlatlar uchun yangi talablar yuzaga keltiradi. Milliy iqtisodiyotlar global iqtisodiyotga integratsiyalashuvida raqobatbardoshlikni saqlab qolish katta muammo bo‘lib turadi. Zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy qilish milliy kompaniyalarning xalqaro bozorda muvaffaqiyat qozonishining asosiy sharti hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyotlar global bozorga chiqishda yuqori malakali kadrlar yetishmasligi muammosiga duch keladi. Ayniqsa, yuqori texnologiyali va xizmat ko‘rsatish sohalarida kadrlar yetishmovchiligi seziladi.

Tez o‘zgaruvchan global talablarga mos kadrlarni tayyorlash uchun kasb-hunar va oliy ta’lim tizimlarini zamonaviylashtirish ham o‘z hissasini qo‘shish mumkin. Ishchilarning malakasini muntazam oshirish va kasbiy rivojlanishga yo‘naltirilgan dasturlarni joriy etish, Zamonaviy texnologiyalar va global tendensiyalar haqida xabardorlikni oshirish maqsadida malaka oshirish kurslarini ko‘paytirish.

Global iqtisodiyotning muhim qismi xalqaro savdo bilan bog‘liq deb ta’kidlashimiz mumkin. Milliy iqtisodiyotlar proteksionizm siyosatiga duch kelishi mumkin, ammo bu esa eksport va import hajmlarini kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro savdo bozorida raqobat o‘zaro savdo to‘siqlarini ham kuchaytirishi mumkin.

Bunga yechim qilib aytishimiz mumkinki, milliy kompaniyalarni xalqaro bozorlarda faol ishtirok etishlarini rag‘batlantiruvchi mexanizmlar yaratish va eksport-import to‘lovlarini va bojxona tariflarini optimallashtirish zarur. Ko‘p tomonlama savdo kelishuvlarini rivojlantirish va savdo to‘siqlarini kamaytirish uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish.

Sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini o‘rganish zarurati raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan yangi mahsulot va xizmatlarning paydo bo‘lishi, shuningdek, an’anaviy biznes boshqaruvi modellari va ishlab chiqarish texnologiyalarida o‘zgarishlar sodir bo‘lishi bilan bog‘liq. Bu sanoat korxonalarining raqobatbardosh rivojlanishini ta’minlashi kerak. Sanoat korxonalarining faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy etish boshqaruv tizimini to‘liq qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi va bu tabiiy ravishda ushbu jarayon amalga oshirilishida aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun choralar majmuasini ishlab chiqishni talab etadi.

Raqamli texnologiyalarni korxonalarining barcha faoliyat yo‘nalishlariga joriy etishning ijobiy jihatlariga qaramay, raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni ta‘kidlash o‘rinlidir. Sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini o‘rganish zarurati raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan yangi mahsulot va xizmatlarning paydo bo‘lishi, shuningdek, an‘anaviy biznes boshqaruvi modellari va ishlab chiqarish texnologiyalarida o‘zgarishlar sodir bo‘lishi bilan bog‘liq. Bu sanoat korxonalarining raqobatbardosh rivojlanishini ta‘minlashi kerak. Sanoat korxonalarining faoliyatiga raqamli texnologiyalarni joriy etish boshqaruv tizimini to‘liq qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi va bu tabiiy ravishda ushbu jarayon amalga oshirilishida aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun choralar majmuasini ishlab chiqishni talab etadi.

Raqamli texnologiyalarni korxonalarining barcha faoliyat yo‘nalishlariga joriy etishning ijobiy jihatlariga qaramay, raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni ta‘kidlash o‘rinlidir. Ushbu xavflar tashkiliy, kadrlar va texnologik xususiyatga ega bo‘lishi mumkin. Tashkiliy xavflarga sanoat korxonalarining raqamli rivojlanishidagi beqarorlik va korxona ichidagi tuzilmaviy boshqaruv tizimidagi manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarning nomutanosibligi kiradi. Kadrlar xavflari esa kasbiy mahoratning pasayishi va ta‘lim bilan bog‘liq xavflarni o‘z ichiga oladi. Texnologik xavflar guruhi esa sanoat korxonalariga oid ma‘lumotlar bilan bog‘liq firibgarlik, korxona ichidagi korrupsiya jarayonlari, shuningdek, kiberxavfsizlik bilan bog‘liq xavflarni o‘z ichiga oladi.

Sanoat korxonalarini samarali boshqarish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga qaratilgan raqamli strategik reja ishlab chiqish zarur. Ushbu rejada qisqa va uzoq muddatli davrlar uchun choralar ko‘rilishi, korxonaning kiberxavfsizligi ta‘minlanishi, shuningdek, kadrlar salohiyatini raqamli jihatdan takomillashtirish amalga oshirilishi kerak.

Bugungi kunda ko‘plab jarayonlar raqamli muhitga o‘tkazilgan yoki raqamli nusxaga ega bo‘lib, bu kiberxavfsizlikning ahamiyatini oshirmoqda. Masofadan ishlash rejimiga o‘tishda ko‘pchilik shaxsiy qurilmalardan foydalanish, ma‘lumotlar almashinuvi va ushbu jarayonlarda kiberxavfsizlikni ta‘minlash bilan bog‘liq muammolarga duch keldi. Ushbu tendensiya xavfsizlikni ta‘minlash bilan bog‘liq xarajatlarning oshishiga olib keldi.

Raqamli transformatsiyani amalga oshirishda ijtimoiy mas‘uliyat nuqtai nazaridan, sanoat sohasi, rasmiy va oddiy jarayonlarga katta ulush qo‘shuvchi soha sifatida, ish o‘rinlarining qisqarishi muammosiga duch kelmoqda. Ushbu xavflar tashkiliy, kadrlar va texnologik xususiyatga ega bo‘lishi mumkin. Tashkiliy xavflarga sanoat korxonalarining raqamli rivojlanishidagi beqarorlik va korxona ichidagi tuzilmaviy boshqaruv tizimidagi manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarning nomutanosibligi kiradi. Kadrlar xavflari esa kasbiy mahoratning pasayishi va ta‘lim bilan bog‘liq xavflarni o‘z ichiga oladi. Texnologik xavflar guruhi esa sanoat korxonalariga oid ma‘lumotlar bilan bog‘liq firibgarlik, korxona ichidagi korrupsiya jarayonlari, shuningdek, kiberxavfsizlik bilan bog‘liq xavflarni o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy boshqaruv tizimlarining samarali ishlashi uchun quyidagi yechimlar va tavsiyalarni ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

- strategik adaptiv boshqaruv: bozor sharoitlaridagi o‘zgarishlarga tezkor moslashish uchun strategik adaptiv boshqaruv yondashuvlarini ishlab chiqish zarur. bunda, o‘zgaruvchan sharoitda biznesni boshqarish uchun ilg‘or prognozlash va tahlil qilish metodlarini joriy etish muhim.

- raqamli transformatsiya: raqamli texnologiyalarni boshqarish va kompaniyaning barcha jarayonlarini avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish mumkin. shuningdek, sun‘iy intellekt va ma‘lumotlar tahlili asosida qaror qabul qilish tizimlarini rivojlantirish lozim.

- innovatsion ekotizimlarni rivojlantirish: innovatsion jarayonlar va texnologiyalarga investitsiya kiritish orqali yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratish mumkin. bu o‘z navbatida kompaniyalar va davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni kuchaytiradi.

– barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etish: barqaror rivojlanishning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini birlashtirish uchun kompaniyalar va davlatlar barqaror biznes amaliyotlarini o‘zlashtirishlari zarur. bunda "yashil" iqtisodiyot va ekologik innovatsiyalar muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaev, A., Kurpayanidi, K.I., Ashurov, M., Tukhtasinova, M., Shakirova, Y.: The issue of a competitive national innovative system formation in Uzbekistan. E3S Web of Conf. 159, 04024 (2020). <http://dx.doi.org/10.1051/e3sconf/202015904024>.
2. Kurpayanidi, K.: National innovation system as a key factor in the sustainable development of the economy of Uzbekistan. E3S Web of Conf. 258 (2021). <http://dx.doi.org/10.1051/e3sconf/202125805026>.
3. Schilling, M. A. Strategic Management of Technological Innovation. McGraw-Hill. 2020.
4. Drucker, P. F. The Effective Executive: The Definitive Guide to Getting the Right Things Done. HarperBusiness. 2007.
5. Sachs, J. D. AAZThe Age of Sustainable Development. Columbia University Press. 2015.

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЦИФРОВИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ.

Сардор Иноятов

*Самостоятельный исследователь кафедры менеджмента
Ферганского политехнического института*

Аннотация: В статье рассмотрены такие глобальные вопросы, как модернизация сельского хозяйства и цифровизация процессов управления на основе внедрения технологических инноваций, улучшение качественных показателей сырьевой базы, увеличение производственных мощностей, и наконец, показано, что на основе цифровизации систем управления сельским хозяйством можно диверсифицировать экономику страны и увеличить экспортный потенциал, повышение урожайности сельскохозяйственной продукции, добиться снижения затрат за счет оптимизации, а также положительно увеличить величину добавленной стоимости. цепь.

Ключевые слова: Цифровизация, сельское хозяйство, цепочка создания стоимости, точная обработка почвы, спутниковые технологии, искусственный интеллект, удаленный мониторинг

Внедрение цифровизации в сельскохозяйственную деятельность хлопково-текстильных кластерах Узбекистана может значительно повысить эффективность управления ресурсами, улучшить контроль над производственными процессами и увеличить качество продукции. Автор предлагает следующие ключевые рекомендации для успешного внедрения цифровизации в деятельность сельского хозяйства кластеров:

Внедрение единой платформы, которая будет предназначена для управления процессами выращивания сельскохозяйственных культур, в том числе хлопка, которые обеспечат эффективность ведения работ на всех этапах сельскохозяйственного цикла.

Целью внедрения цифровой платформы является контроль прогресса выполнения полевых работ на предприятии, отображение запланированных и обработанных площадей в разрезе культур, сезонов, отделений, видов работ, и полей, план-факт анализ по полевым работам, контроль скорости движения, расхода ГСМ, контроль нагрузки единиц техники в работе и целостный агро-анализ возделывания культур.

В рисунке 1 автор перечисляет некоторые из ключевых процессов агротехнических работ по возделыванию сельхозкультур рекомендуемые к цифровизации.

Источник: инфографика разработана автором.

Рис.1 Некоторые процессы агропромышленного комплекса рекомендуемые к цифровизации при помощи онлайн платформ управления.

Цифровая платформа по управлению агропромышленным комплексом имеет ряд технических требования. В таблице 1 автор описывает часть технические требования к разработке цифровой платформы для управления сельскохозяйственными процессами, в частности для хлопково-текстильных кластеров. Эти требования охватывают такие аспекты, как архитектура системы, интеграция с IoT-устройствами и внешними сервисами, обработка больших объемов данных, машинное обучение и компьютерное зрение для анализа полей, а также обеспечение безопасности и управление доступом. В таблице указаны решения для каждого технического требования, включая использование облачных технологий, систем для обработки данных в реальном времени, инструментов для резервного копирования и защиты от сбоев. Также предусмотрены возможности масштабирования системы, интеграции с мобильными приложениями и обеспечения высокой производительности с помощью кэширования и логирования.

В качестве основных направлений создания цифрового пространства в сельском хозяйстве хлопково-текстильных кластеров Узбекистана можно рассматривать обеспечение оптимизации процессов цифровой интеграции и создание благоприятных среды для внедрения цифровых инициатив, создание общей цифровой инфраструктуры и цифровых платформ, цифровизация ведущих экономических отраслей экономики и региональных рынков. В данной модели также представлены механизмы осуществления работы в этих направлениях, в том числе создание цифровой экосистемы в сельском хозяйстве, развитие диалога заинтересованными сторонами в цифровых экосистемах, продвижение лучших цифровых практик и решений. Следует помнить о рисках, связанных с игнорированием цифровой повестки. Это и «утечка мозгов» то есть текучесть кадрового состава, и усиление влияния глобальных игроков на цифровом пространстве страны, и потеря конкурентоспособности товаров и услуг, и угроза цифровому суверенитету в мировых рынках. Автор перечисляет следующие ключевые рекомендации по внедрению цифрового пространства в отрасли сельского хозяйства хлопково-текстильных кластеров Узбекистана:

Во-первых, требуется развить телекоммуникационной инфраструктуру путем расширения покрытия интернета. Обеспечение доступа к высокоскоростному интернету в сельских районах, что является базовым условием для функционирования цифровых платформ и систем. Развитие сетей 4G/5G в отдаленных регионах также позволит подключить устройства и сенсоры к общей системе.

Во-вторых, провести полную цифровизацию процессов возделывания растениеводства. Задача заключается во внедрении технологий точного земледелья (Precision Agriculture/Farming), которая применяет в агротехнических процессах сенсорные датчики (IoT), беспилотные летательные аппараты сельхоз назначения, спутниковые технологии зонирования и мониторинга полей и посевов, GPS технологии для своевременного учета работ и автоматизированные системы полива.

Список использованной литературы

- 1.Хлопково-Текстильные Кластеры Узбекистана: Новые Мощности, Продукция, Рабочие Места (Uzbekistan.Org.Ua)
- 2.Айтпаева А.А. Цифровизация сельского хозяйства в контексте повышения конкурентоспособности отечественного АПК //Вестник Астраханского государственного технического университета. Серия: Экономика. – 2019. – № 3. – с. 56-63. – doi:10.24143/2073-5537-2019-3-56-63.
- 3.Global Trends 2030: Alternative Worlds: A Publication of the National Intelligence Council. 2012 (December). NIC 2012-001. P. 31–38.
- 4.Инновационное развитие агропромышленного комплекса в России. Agriculture 4.0 [Текст]: докл. к XXI Агр. междунар. науч. конф. – С. 59
- 5.Мир на пороге зеленой революции (05.04.2016) [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.hse.ru/news/188171386.html>
- 6.Цифровое сельское хозяйство (2019) [Электронный ресурс]. – URL: <https://ctt.hse.ru/digital>
- 7.Узбекистанский выпуск 26-го ежегодного опроса руководителей крупнейших компаний мира, PwC CEO Survey-2023. Ст-14// <https://www.pwc.com/uz/en/assets/uz-ceo-survey-2023-rus.pdf>

SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH RISKLARINI ANIQLASH VA MINIMALLASHTIRISH STRATEGIYALARI

Maxmudov Shoxruxbek Asror o‘g‘li

Farg‘ona politexnika instituti Menejment kafedrası tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sanoat korxonalarida uchraydigan ishlab chiqarish risklarini aniqlash va ularni minimallashtirish bo'yicha samarali strategiyalar tahlil qilinadi. Hozirgi zamonaviy sanoatda ishlab chiqarish jarayonidagi noaniqlik va xavf-xatarlar korxonalar faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Maqolada ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli xil xavflar turlari, ularning korxona faoliyatiga salbiy ta'siri, hamda ularga qarshi kurash usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ishlab chiqarish risklarini boshqarishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan zamonaviy usullar va texnologiyalar tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: sanoat korxonalari, ishlab chiqarish risklari, xavflarni boshqarish, minimallashtirish strategiyalari, innovatsion texnologiyalar, noaniqlik

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayoni davomida turli xavflar va noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu xavflar korxona samaradorligiga va moliyaviy natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli ishlab chiqarish risklarini aniqlash va minimallashtirish strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish jarayonida turli omillar tufayli yuzaga keladigan xavflar quyidagi turlarga bo‘linadi:

- Texnik xavflar – texnologik asbob-uskunalar va dastgohlarning ishlamasligi, nosozligi;
- Moliyaviy xavflar – xomashyo narxlari o‘zgarishi, pul oqimining notekisligi;
- Kadrlar xavfi – malakali ishchi kuchining yetishmasligi yoki kadrlar almashinishi;
- Tashqi muhit xavflari – iqtisodiy, siyosiy va ekologik omillarning ta’siri;
- Boshqa xavflar – logistika va ta’minot zanjiridagi buzilishlar, sifat nazorati muammolari.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonida duch kelinadigan muammolar tahlil qilinganda quyidagi asosiy xavf-xatarlar ajratib ko‘rsatiladi:

1. Xomashyo va yetkazib beruvchilar bilan bog‘liq xavflar – xomashyo narxlari o‘zgarishi va yetkazib beruvchilarning ishonchsizligi.

2. Texnik infratuzilmaning yangilanmasligi – korxona asbob-uskunolari va texnologik jarayonlar eski bo‘lib, tez-tez buzilishlarga olib kelishi.

3. Ishchi kuchi yetishmasligi va tayyorgarlik muammolari – malakali ishchilarni jalb qilishda qiyinchiliklar.

4. Boshqaruv va qaror qabul qilishda noaniqlik – ichki boshqaruvda xavflarni kamaytiruvchi qarorlar qabul qilinmasligi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish risklarini minimallashtirish uchun quyidagi optimal yondashuvlar taklif etiladi:

➤ Risklarni baholash va kuzatib borish tizimini joriy qilish – xavflarni erta aniqlash va tahlil qilish uchun monitoring va baholash tizimini o‘rnatish.

➤ Texnik infratuzilmani yangilash va innovatsion texnologiyalarni joriy qilish – ishlab chiqarish jarayonining texnologik bazasini yangilash orqali xavflarni kamaytirish.

➤ Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish – malakali mutaxassislarni tayyorlash orqali ishlab chiqarish jarayonidagi xavflarni kamaytirish.

➤ Xomashyo va yetkazib beruvchilar bilan mustahkam aloqalarni o‘rnatish – ishonchli yetkazib beruvchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik qilish orqali xavflarni kamaytirish.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish xavflarini aniqlash va minimallashtirish strategiyalarining ahamiyatini ko‘rsatadi. Turli risklarni boshqarish uchun ishlab chiqarish jarayonida xavflarni boshqarishning zamonaviy va innovatsion usullarini qo‘llash tavsiya etiladi. Sanoat korxonalarini samaradorligini oshirish uchun risklarni tahlil qilish va samarali boshqarish strategiyalarini amalga oshirish lozim.

Korxona risklari, biznes muhitining noaniqligi, cheklangan resurslar, risk og‘ishlari va voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish, zamonaviy biznesda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu omillar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, korxonaning ichki va tashqi muhitiga ta’sir ko‘rsatadi, shuningdek, korxona tomonidan qabul qilinadigan qarorlar sifatini belgilab beradi.

1. Korxona risklari va biznes muhitining noaniqligi

Korxona risklari asosan biznes muhitining noaniqligi bilan bog‘liq. Bozor iqtisodiyotining o‘zgaruvchanligi, davlat siyosatidagi o‘zgarishlar, yangi raqobatchilarning paydo bo‘lishi va texnologik rivojlanish biznes muhitida noaniqlikni oshiradi. Bu esa, korxona uchun maqsad va strategiyalarni amalga oshirish jarayonida kutilmagan to‘siqlar paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Shu boisdan, biznes muhitidagi noaniqlik risklarni yanada kuchaytirib, korxonaning qaror qabul qilish jarayonini murakkablashtiradi.

2. Cheklangan resurslar va risk og‘ishlari

Korxonaning cheklangan resurslari — moliyaviy, insoniy yoki texnologik resurslar bo‘lishidan qat’i nazar — korxonaning o‘z maqsadlariga erishishida katta rol o‘ynaydi. Cheklangan resurslar korxonaning tezkor va to‘liq javob qaytarish imkoniyatini kamaytiradi va risklarni minimallashtirish uchun qo‘llaniladigan variantlarni cheklaydi. Natijada, korxona qabul qilgan risklarni boshqarish strategiyalari ideal bo‘lmazligi mumkin va bu strategiyalarning og‘ishi yuzaga

keladi. Og‘ishlar ko‘pincha rejalashtirilgan natijalardan farqlanadigan va noxush oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan natijalarni anglatadi.

3. Risk og‘ishlari va voqealar tahlili

Risk og‘ishlari korxonaning risklarni boshqarish va nazorat qilish tizimidagi kamchiliklarni ochib beradi. Bu og‘ishlarni samarali tahlil qilish orqali korxona o‘z faoliyatida yuzaga kelgan voqealarni chuqurroq o‘rganishi va ulardan o‘ziga kerakli xulosalar chiqarishi mumkin. Voqealar tahlili, ya’ni korxona faoliyatida sodir bo‘lgan kutilmagan va noxush voqealarni o‘rganish, risklarni kamaytirish strategiyalarini takomillashtirishga yordam beradi. Misol uchun, texnologik infratuzilmaning buzilishi yoki mahsulot sifati bilan bog‘liq muammolar tahlil qilinganda, korxona bunday voqealar yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan omillarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo‘yicha tegishli choralarni ko‘rishi mumkin.

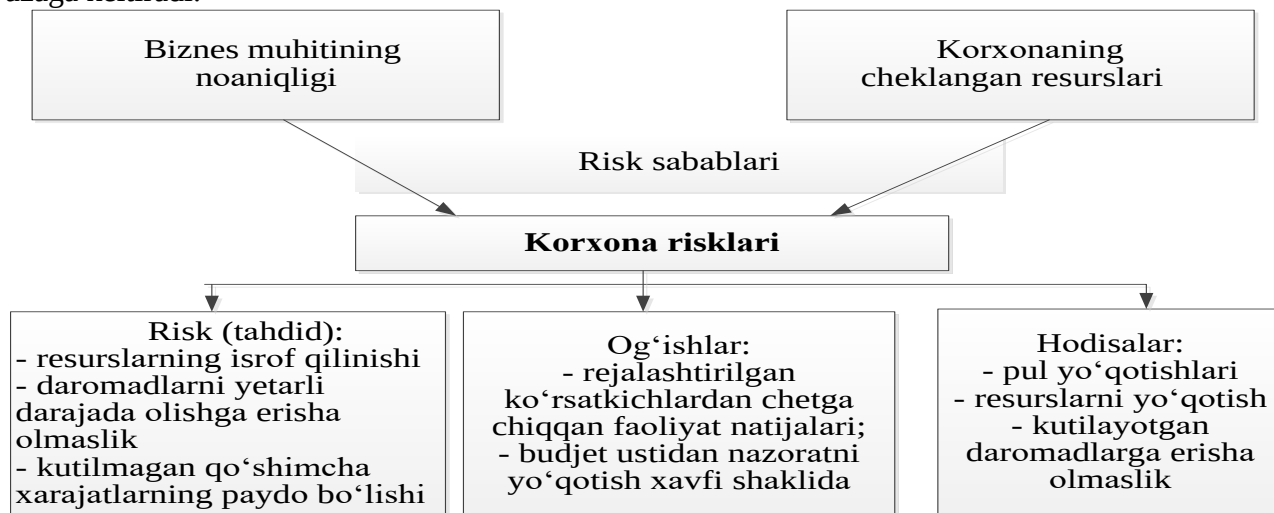
4. Korxona uchun optimal risk boshqarish yondashuvlari

Yuqoridagi omillarning barchasini inobatga olgan holda, korxona optimal risk boshqarish yondashuvlarini joriy etishi lozim. Birinchi navbatda, biznes muhitidagi noaniqliklarni kamaytirish uchun tahlil va prognoz qilish tizimini kuchaytirish, ma’lumotga asoslangan qaror qabul qilishni qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, cheklangan resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlash uchun samarali rejalashtirish tizimini joriy qilish zarur. Risk og‘ishlarini kuzatish va voqealar tahlili orqali risklarni qayta baholash va yangi strategiyalar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Korxona risklarini samarali boshqarish biznes muhitining noaniqligi, cheklangan resurslar, risk og‘ishlari va voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Ushbu omillar korxonaning qisqa va uzoq muddatli strategiyalarini shakllantirishda muhimdir va ularga doimiy ravishda e’tibor berish orqali korxona o‘zining barqarorligi va raqobatbardoshligini saqlab qolishi mumkin. Korxona risklari, biznes muhitining noaniqligi, cheklangan resurslar, risk og‘ishlari va voqealar o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, korxonaning umumiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Biznes muhitining noaniqligi, ya’ni bozordagi keskin o‘zgarishlar, raqobat kuchayishi, texnologik yangiliklar va davlat siyosatidagi o‘zgarishlar korxona uchun kutilmagan risklarni yuzaga keltiradi. Bu risklar korxonaning resurslarni to‘g‘ri taqsimlashi va qaror qabul qilish jarayonini qiyinlashtiradi. Korxona har doim barcha resurslarga ega emasligi sababli, resurslarning cheklanganligi ushbu risklarni boshqarishda qo‘shimcha cheklovlarni keltirib chiqaradi.

Cheklangan resurslar korxonaga tezkor qaror qabul qilishni va noaniqliklar sharoitida moslashuvchanlikni kamaytiradi. Bu esa, o‘z navbatida, risk og‘ishlariga olib keladi. Risk og‘ishlari rejalashtirilgan va haqiqiy natijalar orasidagi farqlarni anglatadi. Bu farqlar korxonaning qo‘llagan risklarni boshqarish strategiyalarining samaradorligini pasaytiradi va ba’zi kutilmagan voqealarni yuzaga keltiradi.

1-rasm. Ishlab chiqarish korxonalarida risk sabablarining tavsifi

Voqealar tahlili orqali korxona o‘z faoliyatida yuz bergan noxush holatlarni o‘rganishi va kelgusidagi risklarni minimallashtirish uchun yangi yondashuvlarni ishlab chiqishi mumkin. Voqealar tahlili orqali korxona o‘z faoliyatida yuzaga kelgan xavflarning sabablarini aniqlab, ular bilan bog‘liq og‘ishlarni kamaytirishga qaratilgan choralarni qo‘llaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kaplan, R., & Norton, D. "Balanced Scorecard for Risk Management." Harvard Business Review, 2016.
2. Sadgrove, K. "The Complete Guide to Business Risk Management." Gower Publishing, 2015.
3. Chapman, C. B. & Ward, S. "Project Risk Management: Processes, Techniques and Insights." Wiley, 2011.
4. Miller, K. D. "Industry and Technological Forecasting for Strategic Management." Journal of Business Research, 2020.
5. Lam, J. "Enterprise Risk Management." Wiley Finance, 2014.
6. Kogan, J. "Fundamentals of Risk Management for Sustainable Industrial Production." Routledge, 2018.
7. Bower, D. "Risk Management for Engineering Projects." Routledge, 2019.
8. Davis, R. A. "Industrial Risk Assessment Handbook." Butterworth-Heinemann, 2015.
9. Wildavsky, A. "Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers." University of California Press, 2013.
10. Andersen, T. J. "Strategic Risk Management Practice." Cambridge University Press, 2021.
11. Chittenden, F., & McConnel, L. "Risk Management for SMEs." Journal of Small Business Economics, 2019.
12. Power, M. "The Risk Management of Everything." Demos, 2014.
13. Mintzberg, H. "Strategy Bites Back." Prentice Hall, 2012.
14. LaPorte, T. "Organized Risk in Large Industrial Systems." Journal of Risk Research, 2020.
15. Brealey, R. A., & Myers, S. "Principles of Corporate Finance." McGraw-Hill Education, 2022.

MOLIYAVIY FIRIBGARLIKLARNI OLDINI OLISHDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI O‘RNI

Yakubov Xojiakbar Izatullayevich

Farg‘ona politexnika instiuti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy firibgarlik mohiyati, ahamiyati, ularni oldini olish bo‘yicha moliyaviy savodxonlikni oshirish masalalari bayon qilingan. Aniq misollar asosida moliyaviy firibgarlikni sodir bo‘lish holatlari bayon qilingan va ularni bartaraf qilish yo‘llari yuzasidan tavsiya va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy firibgarlik, turlari, moliyaviy savodxonlik, daromad, kredit karta, fishing, kredit, moliyaviy bozor

Biz moliya so‘zini eshitganimizda ko‘z oldimizga pul, boylik to‘g‘risidagi tushunchalar keladi. Chunki biron bir maqsadga erishish uchun, masalan, maishiy texnika, avtomobil sotib olish, to‘y qilish yoki biron bir biznesni boshlash uchun albatta ma‘lum bir miqdorda pul mablag‘lari bo‘lishi shart. Biz bu maqsadlarga erishish uchun iqtisodiy faoliyatimiz orqali yoki turli transferlar orqali ma‘lum bir miqdordagi jamg‘armalarni xosil qilishimizga to‘g‘ri keladi. Mana shu jarayonlar moliya va moliyaviy munosabatlarni xosil qiladi. Moliya – bu iqtisodiy kategoriya sifatida markazlashgan va markazlashmagan maqsadli pul fondlarini hosil qilish, jamlash, taqsimlash va

qayta taqsimlash yoki ishlatish hamda uning harakatini tartibga solish bilan bog‘liq bo‘lgan iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Moliyaviy munosabatlar orqali turli darajadagi pul mablag‘lari, fondlar vujudga keltiriladi va ular takror ishlab chiqarish ehtiyojlari hamda boshqa ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish maqsadida taqsimlanadi.

Kishilar o‘z ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishi, masalan o‘zlari yoki farzandlarini pulli ta‘lim olishi, sayohat qilishlari, turar-joy, mashina, korxona yog‘ud uning ulushini sotib olish uchun boylik to‘playdilar. Bu boyliklar yoki moliyaviy resurslar odatda kishilarning mehnat faoliyati, tadbirkorlik, mulklaridan oladigan daromadlari, ijtimoiy transferlar – pensiya va nafaqalar orqali shakllanib kelgan. Kishilar yuqorida sanab o‘tilgan faoliyatlar orqali orttirgan mablag‘larini, yana turli yollar orqali ko‘paytirishga xarakat qilganlar. Masalan, ayrim tovarlarni arzonligida sotib olib, keyinchalik qimmatroqqa sotish, pul foiz evaziga qarzga verish va boshqa yo‘llar orqali buni amalga oshirganlar. Lekin, ilm-fan taraqqiyoti, texnika va texnologiyani, xususan raqamli texnologiyalarni rivojlanishi tufayli turli moliyaviy operatsiyalar orqali daromad olishning yangi, zamonaviy shakllari paydo bo‘ldi. Bu o‘z navbatida turli moliyaviy firibgarliklar va piramidalarni vujudga kelishiga ham sabab bo‘lmoqda.

Kishilarni ijtimoiy tarmoqlarda faolligni ortishi, bu tarmoqlarda tez boyib ketish sirlari, buni o‘rganishga ko‘mak berish, shuningdek taniqli shaxslar(asosan biznesmenlar)ni bu jarayonlarga aloqadorligi bo‘yicha ijtimoiy tarmoqlarda reklamalar ko‘paydi. Bundan tashqari ijtimoiy tarmoqlardagi manzillarimiz va elektron pochtaalarimizga oson boyib ketishda yordam berish borasidagi turli xat-xabar yuborivchilar soni ham ortib bormoqda. Odatda bunday kimsalar yoki platformalar kishilarga katta va‘dalar beradi. Lekin bularning barchasi firibgarlikdan boshqa narsa emas. Mana shunday holatlarning ro‘y berayotgani fuqarolarimizda moliyaviy savodxonlik hali yaxshi shakllanmagani, ushbu yo‘nalishda yetarli targ‘ibot-tashviqot ishlari olib borilmayotganligidan dalolat bermoqda.

Moliyaviy firibgarliklar statistikasini tahlil qiladigan bo‘lsak, so‘ngi yillarda moliyaviy firibgarliklar turi va soni kundan kun ortib borayotganiga guvoh bo‘lamiz. Xususan, xozirgi kunda mamlakatimizda uchrayotgan moliyaviy firibgarliklar turlariga moliyaviy piramidalarni (*foydalanish yangi ishtirokchilarga haqiqiy faoliyatdan emas, balki avvalgi investorlarning hissalaridan to‘lanadigan sxema*), kredit kartalari bo‘yicha (*ruxsatsiz xaridlar yoki pul olish uchun bironing ma‘lumotlaridan foydalanish*), investitsion sxemalar (*mavjud bo‘lmagan yoki yuqori daromadli investitsiyalar bo‘yicha soxta takliflar*), fishing (*soxta elektron pochta yoki veb-saytlar orqali shaxsiy ma‘lumotlar - loginlar, parollarni o‘g‘irlash*), meros bo‘yicha (*vasiyat qilib qoldirilgan mablag‘larni olish uchun oldindan to‘lov talab qilinadigan meros bo‘yicha yolg‘on takliflar*), insofsiz kreditlar (*noqulay shartlarda yoki barcha shartlar to‘liq ko‘rsatilmagan yoki oldindan to‘lovni talab qiladigan*), shaxsiy ma‘lumotlarga ega bo‘lish (*keyinchalik bu ma‘lumotlardan to‘lov yoki kreditlar olish maqsadida*), sug‘urta (*yolg‘on sug‘urta da‘volari yoki mavjud bo‘lmagan polislarni sotish*) kabi firibgarliklarni misol qilishimiz mumkin.

Mamlaratimizni turli xududlarida sodir bo‘lgan va bo‘layotgan, ko‘pchilikka ma‘lum “Ahmadboy voqeasi”, arzonga mashina sotib olishni orzu qilganlarni “chuv tushirgan” “Avto 60 oy” MCHJ va boshqa shunga o‘xshash lizingga avtomobil egasi bo‘lish taklifini beradigan, tuyaqush tuxumini sotgan firibgar firmalar to‘g‘risidagi voqealarga qaramasdan fuqarolar ichida yana shunday firibgarlar tuzog‘iga tushayotganlar soni sanoqsiz. Fuqarolarimizning mana shunday firibgarlar “tuzog‘iga” tushib qolishiga, kasod bo‘lishiga biz aytayotgan moliyaviy savodxonlik darajasining yetarli emasligi sabab bo‘lgan.

Moliyaviy savodxonlik nafaqat alohida shaxslar, balki butun jamiyat va uning taraqqiyoti uchun ham muhim hisoblanadi. Chunki u iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashga, kambag‘allikni qisqartirishga va hayot sifatini yaxshilashga yordam beradi. Iqtisodiyotning barqaror va mutanosib rivojlanishi, turmush darajasi va farovonlikning oshishi ko‘p jihatdan aholining iqtisodiy tafakkur hamda ko‘nikmalarining rivojlanishiga bog‘liq. Chunki aholi qanchalik yuqori iqtisodiy faollik va moliyaviy savodxonlikka ega bo‘lsa, ularning iqtisodiy faoliyati, hayotning turli jabhalarida qabul

qilayotgan qarorlari shu darajada samarali bo‘ladi. Ayniqsa, moliyaviy savodxonlik mamlakatdagi ishbilarmonlik muhitining rivojlanishiga, tadbirkorlik faoliyatining kengayishiga qulay imkon yaratadi.

Moliyaviy savodxonlik – bu kishilarni o‘z moliyaviy resurslarini boshqarish, daromadlar, xarajatlar, jamg‘armalar va investisiyalar bo‘yicha asosli qarorlar qabul qilish hamda moliyaviy risklarni tushunish ko‘nikmasidir. Moliyaviy savodxonlik odamlarga pulni samarali boshqarishga, kelajakni rejalashtirishga va moliyaviy maqsadlarga erishishga yordam beradigan bilimlar majmuasidir. Moliyaviy savodxonlik byudjetlashtirish va xarajatlarni boshqarish, daromadlarni jamg‘arish hamda to‘plash, turli xil moliyaviy vositalar (aksiya, obligatsiyalar, ko‘chmas mulk va boshqa aktivlar)ni real baholash kabi bir qancha tushuncha va qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi.

Umuman olganda moliyaviy savodxonlik moliyaviy firibgarliklarning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi, chunki bu moliyaviy bilimlar kishilarga turli xil aldovlardan himoyalanih ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Moliyaviy savodxonligi yetarli darajada shakllangan kishilar firibgarlik sxemalarini yaxshi tushunadilar, ya‘ni moliyaviy bozorlar qanday ishlashini va qaysi moliyaviy operatsiyalar qonuniy ekanligini, iqtisodiy jihatdan asoslanganligini yaxshi biladilar.

Mamlakatda fuqarolar moliyaviy savodxonligini oshirish masalasi barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlash, aholi farovonligini oshirish va kambag‘allikni qisqartirishda asosiy yo‘nalishlardan biri bo‘lishi lozim. Globallashuv va moliyaviy xizmatlarni raqamlashuvi sharoitida moliyaviy savodxonlikning ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki turli tuman moliyaviy xizmatlar turlari ko‘payib borishi sharoitida shaxsiy mablag‘larini samarali boshqarishlari, kreditlar, muddatli to‘lovlar bilan tovarlar sotib olish va investisiyalar bilan bog‘liq risklarni minimallashtirishlari zarur bo‘ladi. Buning uchun davlat va nodavlat ta‘lim tashkilotlar tomonidan axolini ta‘lim hamda axborot olishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar talab etiladi.

Biz, mamlakatda aholi moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb hisoblaymiz:

1. Moliyaviy ta‘limni maktab, professional ta‘lim va OTMlar dasturlariga kiritish. Moliya asoslarini maktab o‘quv dasturlariga boshlang‘ich sinflardan boshlab kiritish muhimdir. Masalan, arifmetika va matematika darsliklariga pul muomalasi, shaxsiy byudjet, kredit, jamg‘arma bo‘yicha boshlang‘ich bilimlarni kiritish maqsadga muvofiq. Keyinchalik yuqori sinflarda, professional va oliy ta‘limda iqtisodiyot, sug‘urta, investisiyalar biznes, huquq va IT kurslarini ham joriy etish kerak.

2. Ommaviy targ‘ibot va tushuntirish ishlarini kengaytirish. Moliyaviy savodxonlikning ahamiyatini oshirish uchun ommaviy axborot vositalarida (televideniye, radio, internet) dastur va loyihalarni amalga oshirish, ijtimoiy tarmoqlarda turli yoshdagi va ijtimoiy guruhlariga mo‘ljallangan qisqa video ishlanmalarni aylantirish lozim bo‘ladi.

3. Moliyaviy maslahat(konsalting) xizmatlarini rivojlantirish.

Byudjetlashtirish, investisiya, kredit, turli jamg‘armalari va boshqa moliyaviy instrumentlar bo‘yicha yuqori darajadagi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan mutaxassislarni qamrab olgan moliyaviy maslahat markazlarini tashkil etish zarur. Bu markazlar maxalliy xokimiyatlar xuzurida tashkil etilib, maxalliy byudjetdan moliyalashtirilishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

4. Raqamli texnologiyalardan foydalanish. Shaxsiy moliyani, shuningdek moliyaviy instrumentlar, vositalar va boshqa moliyaviy resurslarini boshqarishning turli jihatlarini o‘rganishga yordam beradigan moliyaviy savodxonlik bo‘yicha mobil ilovalar hamda onlayn kurslarni ishlab chiqish. Ilovalar byudjetlashtirish, xarajatlarni rejalashtirish va boshqarish, mablag‘larni tejash va daromadli sohaga investisiya qilish kabi kompetensiyalarni shakllantiradi. Onlayn platformalarni orqali kurslarni o‘zlashtirish, moliyaviy bilimlarni sinovdan o‘tkazish va shaxsiy mablag‘larni boshqarish bo‘yicha tavsiyalar olish mumkin.

5. Davlat va xususiy moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishni moliyaviy savodxonlikga integratsiyalash. Mulkchilik shaklidan qat’iy nazar banklar, sug‘urta kompaniyalari va boshqa barcha moliya institutlari moliyaviy savodxonlikni oshirishda faol rol o‘ynashi lozim. Masalan, ular o‘z mijozlariga optimal kredit xizmatlarini to‘g‘ri tanlash, jamg‘arma va investisiyalarga oid ta‘lim dasturlarini taklif qilishlari mumkin. Moliyaviy savodxonlikning muhim elementi jamg‘arma va investisiya asoslarini o‘rganishdir. Odamlarga turli moliyaviy vositalarni (aksiyalar, obligatsiyalar, fondlar va boshqalar) tushunishga yordam beradigan dasturlar yaratilishi kerak.

6. Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish va tartibga solish. Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha qonunchilikni kuchaytirish, ya‘ni fuqarolarni moliyaviy firibgarliklardan va noto‘g‘ri moliyaviy amaliyotlardan himoya qiluvchi qonunchilik mexanizmlarini yaratish muhimdir. Masalan, moliya institutlaridan kreditlash shartlari va risklar haqida, mahsulotlar va xizmatlarni muddatli to‘lovga sotishda mazkur tovar yoki xizmatni oxir oqibatda qancha tushishi to‘g‘risidagi aniq ma‘lumotlarni taqdim etishni talab qiluvchi qonunchilikni ishlab chiqish zarur bo‘ladi.

7. Uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishni rag‘batlantirish. Kishilarga uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirish, jumladan, pensiya, o‘zi yoki farzandlarini ta‘limi, ipoteka, salomatlik uchun jamg‘arma qilish va hayot davomida kerak bo‘ladigan qimmatbaho ehtiyojlar hamda kutilmagan, favqulodda yuz beradigan risklarga moliyaviy yostiqni yaratish muhimligini o‘rgatish kerak bo‘ladi. Ixtiyoriy pensiya jamg‘armalari yoki jamg‘arma dasturlarini joriy qilishga qaratilgan dasturlar fuqarolarni o‘z pullarini oqilona boshqarishga undashi mumkin.

Umuman olganda, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish kompleks yondashuvni, xusasan, davlat va xususiy tashkilotlar tomonidan ta‘lim tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi. Moliyaviy ta‘lim aholining turli qatlamlari uchun ochiq, amaliy va maqsadli bo‘lishi muhim. Bunday yondashuv nafaqat fuqarolarning moliyaviy farovonligini oshirish, balki butun mamlakatning iqtisodiy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

5-SHO‘BA. BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA‘MINLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKTNING ROLI

RAQAMLASHTIRISHNING BUXGALTERIYA HISOBINI RIVOJLANTIRISHGA TA‘SIRI

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich,
Farg‘ona politexnika instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, i.f.d., professor,
E-mail: i.ismanov@ferpi.uz, +998 93 644 42 37

Annotasiya. Ushbu tadqiqot raqamlashtirishning buxgalteriya hisobi rivojlanishiga ta‘siri muhokama etiladi. Muallif zamonaviy iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida buxgalteriya oldida turgan vazifalarni muhokama qilishni o‘z oldiga maqsad qilib olgan. So‘nggi yillarda ma‘lumotlarni avtomatik qayta ishlash va uzatish texnologiyalaridagi yangiliklar barcha sohalarda tizimli o‘zgarishlarni keltirib chiqardi va bu o‘z navbatida zamonaviy buxgalteriya hisobi oldiga yangi talablar qo‘ymoqda.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, raqamli platformalar, iqtisodiy rivojlanish, axborot tuzilmalari, raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, raqamli texnologiyalar.

Bugungi kunda raqamlashtirish hayotimizning barcha jabhalariga qat’iy kirib kelganiga hech kim shubha qilmaydi. Biz uning namoyon bo‘lishini inson hayotining deyarli barcha sohalarida, ayniqsa turli tashkiliy-huquqiy shakllardagi xo‘jalik yurituvchi subyektlarda kuzatamiz. Davlat xizmatlari veb-saytidan boshlab, siz bitta oyna rejimida turli bo‘limlarning so‘rovi bo‘yicha kerakli ma’lumotlarni, shuningdek, tovarlar, ishlar, xizmatlar savdosini kengaytirish imkonini beruvchi turli raqamli platformalarni olishingiz mumkin, masalan, Uzum, Payme, Ozon, Paynet va boshqalar. Bundan tashqari, turli xil robot tizimlaridan foydalanish ba’zan xarajatlarni optimallashtirishga imkon beradi. Yandex, Google eng yirik qidiruv tizimi va IT kompaniyasi 90 dan ortiq turli xil xizmatlarga ega, jumladan qidiruv, axborot, ommaviy axborot vositalari, reklama, biznes uchun va boshqalar [1].

Iqtisodiyotning rivojlanishi korxonalarning axborot tuzilmalariga murojaat qilishlari va alohida qismlarni ham, butun biznesni ham raqamlashtirish zarurligiga olib keladi. Raqamlashtirish oddiy biznes rollari va funksiyalarining kamayishiga va ba’zi jihatlarini yo‘qolishiga olib keladi, lekin ayni paytda yangi zarur mutaxassisliklar ham paydo bo‘ldi. Raqamli iqtisodiyot korxonalarni boshqarishni buxgalteriya hisobi va tahliliy qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi va ko‘rsatmoqda, xususan:

- yangi buxgalteriya obyektlari paydo bo‘ladi va ilgari gilarinini turlicha o‘zgardi;
- buxgalteriya hisobi va hisoboti uchun foydalaniladigan mavjud axborot texnologiyalari o‘zgartirilib, yangilari yaratilmoqda;
- buxgalteriya moliyaviy hisobotlarni taqdim etish texnologiyasi va tartibi o‘zgarimoqda;
- korxonalarni moliyaviy-iqtisodiy tahlil qilish uchun yangi kompyuter dasturlari takomillashtirilmoqda va paydo bo‘lmoqda.

Shuni ta’kidlash kerakki, mobil ilovalarni, gadjetlar sonining ko‘payishi katta hajmdagi ma’lumotlarning paydo bo‘lishiga olib keladi va odam qisqa vaqt ichida qayta ishlashga qodir bo‘lmagan katta ma’lumotlarni shakllantiradi. Albatta, buxgalteriya hisobida aks ettirilishi kerak bo‘lgan katta hajmdagi vazifalarni yoki muntazam takrorlanadigan biznes jarayonlarini hal qilish turli xil raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladi.

Raqamlashtirishning ahamiyati to‘g‘risida shoshilinch tushuncha mavjud, ammo uni ishga tushirish ko‘pincha kerakli natijani bermaydi. Va bu, birinchi navbatda, qo‘yilgan vazifalarni hal qilishda noto‘g‘ri yondashuv bilan bog‘liq. Tadbirkorlik subyektlarining ko‘pchiligi raqamlashtirishni biznes jarayonlarini avtomatlashtirish sifatida qabul qiladi va bu ko‘pincha terminologiyada tushunchalar va chalkashliklarga sabab bo‘ladi [2].

Aslida, barcha raqamli texnologiyalar, birinchi qarashda, faqat o‘xshash ko‘rinadi, lekin aslida ular korxonadagi o‘zgarishlar miqyosida farqlanadi. Masalan:

- raqamlashtirish-biznes jarayonlarini raqamli formatga aylantirish;
- raqamlashtirish-bu rivojlanishning navbatdagi bosqichi bo‘lib, unda qayta ishlangan ma’lumotlar va protseduralar ishlab chiqarish operatsiyalarini, iqtisodiy hayot faktlarini optimallashtirish va tezlashtirish uchun ishlatilishi mumkin;
- buxgalteriya hisobini raqamlashtirish-bu ko‘rsatkichlarni tizimlashtirish, tahlil qilish va hisoblash uchun yangi dasturlarni yaratish va eskirgan dasturlarni modernizatsiya qilish;
- raqamli transformatsiya-bu barcha raqamli ma’lumotlarni birlashtirgan g‘oyalarni yaratish va amalga oshirish mumkin bo‘lganda, raqamli texnologiyalarni joriy etishga asoslangan murakkab vazifalar bilan bog‘liq bo‘lgan yanada global jarayon.

Ushbu texnologiya daromadni oshirishi va mijozlariga qo‘shimcha foyda keltirishi mumkin bo‘lgan strategik yechimlarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan. Buxgalteriya sohasida raqamlashtirish yoki raqamli texnologiyalar majmuasini joriy etish masalasini ochib berish uchun biz quyidagi 1-rasmda foydalandik.

Katta hajmli ma’lumotlar va bashoratli tahlillar

- Katta hajmli ma’lumotlarni qayta ishlash tezligi va sifati yaxshilanishi kompaniyalarning samaradorligi va natijadorligiga ta’sir qiladi; bashoratli tahlil katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish va prognozlarni shakllantirish uchun qo‘llaniladi

Blokcheyn

- Blokcheyn tizimining ma’lumotlari bir joyda saqlanmaydi, bu esa o‘z navbatida ma’lumotlarning ishonchliligi va xavfsizligini ko‘rsatadi.

Optik tanib olish

- Texnologiya kompaniyaning hujjat aylanishini optik aniqlash va raqamlashtirish uchun mo‘ljallangan.

Smart makon

- Odamlar va texnologik tizimlar bir-biri bilan o‘zaro ta’sir qiladigan jismoniy yoki raqamli muhit

Raqamli egizaklar

- Korxonaning joriy sanadagi holatini aks ettiruvchi, shuningdek, joriy ma’lumotlarga asosan kelajakni bashorat qiluvchi sinxronlashtirilgan virtual modeli

Elektron hujjat aylanishi

- Korxonalar o‘rtasida elektron shaklda hujjat aylanishi

Elektron imzo

- Kriptografik o‘zgarishlardan foydalangan holda elektron imzo

1-rasm. Buxgalteriya hisobida raqamli texnologiyalar

Aftidan, raqamlashtirish ta’rifi u bilan bog‘liq jarayonlarni yaxshiroq idrok etish tufayli asl mazmuniga nisbatan biroz kengaygan. Raqamlashtirishning dastlabki tushunchasi elektron platformalarga o‘tishdan iborat bo‘lib, u elektron hujjat aylanishini, barcha hisobot shakllarini yuritishni, shuningdek, mijozlar va xizmat ko‘rsatish bilan ishlashni, ya’ni biznes-jarayonlarni mavjud ko‘rinishda ma’lumotlarni saqlash va almashish uchun elektron tizimlarga o‘tkazishni o‘z ichiga olgan. Endi raqamlashtirishni biznesda mavjud bo‘lgan, nafaqat dasturiy ta’minot va aqlli boshqaruv tizimlarini, balki ishlab chiqarish operatsiyalarini optimallashtiradigan va tezlashtiradigan ishlarni puxta tayyorlashni talab qiladigan yanada murakkab va jiddiy jarayon deb tushunish kerak. Raqamlashtirishning muhim bosqichi mijoz va kompaniya o‘rtasida yanada qulay va operatsion hamkorlikni yaratishdir [3]. Kuchayib borayotgan raqobat sharoitida aynan raqamlashtirish biznesni rivojlantirishning asosiy dastagiga aylanmoqda [4-6].

Shuningdek, har qanday sohada, korxonalarning har qanday funksiyasi va faoliyatida o‘z aksini topadigan virtual texnologiyalar tushunchasi ham mavjud. Bu texnologiyalar asosan ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, uzatish va qayta ishlash bilan bog‘liq. Ushbu texnologiyalarning asosiylariga quyidagilar kiradi:

- Neyrotehnologiya va sun‘iy intellekt
- Simsi aloqa
- Distributsiya qilingan reyestrlar
- Virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR)
- Kvant texnologiyalari
- Robototexnika va sensorlar
- "Katta ma'lumotlar" (Big Data) texnologiyalari
- Bulutli texnologiyalar
- Yangi ishlab chiqarish texnologiyalari (digital twin, smart manufacturing).

Buxgalteriya hisobi, axborot tizimi sifati, korxonaning hujjat aylanishi tizimi orqali hosil bo‘lgan va hisobot sanasidagi yillik hisobotlarda taqdim etilgan iqtisodiy hayot faktlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni to‘plash, saqlash, uzatish va qayta ishlash bilan bog‘liq. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar buxgalteriya hisobini tashkil etishda virtual texnologiyalaridan faol foydalanadilar. Ma‘lumotlarni, shu jumladan buxgalteriya ma‘lumotlarini boshidan oxirigacha texnologiyalar orqali shakllantirish va taqdim etish quyidagi jadvalda keltirilgan.

1-jadval.

Ma‘lumotlarni virtual texnologiyalar orqali uzatish (o‘tkazish)

Ma‘lumotlar		
Yig‘ish (to‘plash)	Uzatish va saqlash	Tahlil qilish va qaror qabul qilish
"Katta ma'lumotlar" (Big Data) texnologiyalari	Kvant texnologiyalari Bulutli texnologiyalar Blokcheyn tizimi	Neyrotehnologiya va sun‘iy intellekt

Ko‘rinib turibdiki, raqamli texnologiyalarning paydo bo‘lishi va ularning turli xil konfiguratsiyalarini joriy etilishi barcha jarayonlarni tezlashtirish uchun yangi sharoitlar yaratdi. O‘z biznesini rivojlantirish uchun innovatsion imkoniyatlar paydo bo‘ldi, ularning ishga tushirilishi alohida tadbirkorlik subyektlari, tarmoqlar va umuman davlatning rivojlanishi uchun raqamlashtirish orqali taqdim etilgan ko‘plab vositalar tufayli mumkin bo‘ldi.

Buxgalteriya hisobi faoliyatini qo‘llab-quvvatlovchi kompyuter dasturlari ham raqamli iqtisodiyot ta‘siriga tushib qoldi. Masalan, bulutli texnologiyalarni batafsil ko‘rib chiqamiz.

Funksional jihatdan bulutli buxgalteriya - bu odatdagi buxgalteriya dasturi bo‘lib, unda korxona o‘z xo‘jalik faoliyatida amalga oshiradigan har qanday hujjatlarni shakllantirish va har qanday operatsiyalarni amalga oshirish mumkin.

Bulutli texnologiyalar quyidagi buxgalteriya xizmatlari uchun qiziqarli bo‘lishi mumkin:

- filial tarmog‘iga yoki bir nechta savdo nuqtalariga, omborlarga, ofislarga ega kompaniyalar. Barcha xodimlar yagona axborot bazasida ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar va kompaniya minimal tashkiliy xarajatlarni o‘z zimmasiga oladi;
- dasturiy mahsulotlarni sotib olmaydigan va tegishli xarajatlarni o‘z zimmasiga oladigan kichik yoki "yosh" kompaniyalar, yakka tartibdagi tadbirkorlar. Xizmat sizga minimal xarajatlar bilan biznes dasturiy mahsulotlarining to‘liq assortimentidan foydalanish imkonini beradi;
- bir necha biznes xizmatlari ko‘rsatuvchilar uchun. Xizmatdan foydalanganda buxgalter mijozlar ma‘lumotlar bazalari bilan uydan yoki idoradan ishlashi mumkin, mijozlar xodimlari esa ma‘lumotlar bazasiga barcha kerakli birlamchi hujjatlarni kiritishlari mumkin;
- tijorat asosida yozuvlarni yuritadigan buxgalteriya hisobi va auditorlik kompaniyalari;
- funksionallikni yo‘qotmasdan qo‘llab-quvvatlash va texnik xizmat ko‘rsatish xarajatlarini kamaytirishni istagan tashkilotlar uchun.

Xizmat ofis va uy o‘rtasida, xizmat safarlari va dam olishda, shu jumladan, axborot bazasi ma‘lumotlari bo‘yicha tezkor ma‘lumotlarga muhtoj bo‘lgan barcha xodimlar uchun foydalidir. Shuningdek, xodim bo‘lmagan iste‘molchilar uchun xam, korxonaning bulutli texnologiyalariga

ulanish imkoniyatlari taqdim etiladi. Bu yetkazib beruvchilar, mijozlar, pudratchilar va boshqalar bo‘lishi mumkin, masalan, o‘z tovarlarining sotilishi yoki ularning ombordagi qoldiqlari to‘g‘risidagi hisobotlarni olish uchun.

Shu asnoda bulutli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi uchun ko‘plab imkoniyatlar taqdim etadi, shuningdek quyidagi afzalliklariga ega:

- taqdim etilayotgan xizmatlardan dunyoning istalgan nuqtasida foydalanish, dam olish va bayram kunlari, 24 soat davomida, haftaning 7 kun ishlash mumkin bo‘ladi;
- internet tarmog‘i mavjud bo‘lgan istalgan joydan tizimda ishlashni tezda boshlash mumkin;
- ma‘lumotlar xavfsizligiga shifrlangan aloqa kanallari orqali erishiladi. Shu bilan birga, ma‘lumotlar xavfsiz ma‘lumotlar markazida saqlanadi;
- muntazam dasturiy ta‘minot yangilanishlari. Hisobotning har doim yangi shakllari taqdim etiladi;
- bir-biridan uzoq bo‘lgan dasturning turli foydalanuvchilari bir vaqtning o‘zida bir xil ma‘lumotlar bilan ishlashlari mumkin bo‘ladi;
- bulutli buxgalteriya serverni sotib olish va sozlash hamda tizim administratori xizmatlariga haq to‘lash bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etadi;
- doimo siz professional dasturchilarning yordamidan foydalanish mumkin bo‘ladi;
- qo‘shimcha dasturlarni o‘rnatmasdan, siz barcha vakolatli o‘rganlarga va shaxslarga (aksiyadorlar, mulk egalari, tashvishchilar va boshqalarga) hisobotlarni topshirishingiz mumkin bo‘ladi;
- siz ofis kompyuter tarmog‘ini kengaytirish uchun xarajatlarni kamaytirishingiz, uning ishlash qobiliyatini saqlash uchun sarflarni to‘xtatishingiz mumkin bo‘ladi.

Shuni ham ta‘kidlash joizki, ofisda ham, uyda ham, ish safarida ham, ta‘tilda ham, istalgan vaqtda, Internetga ulangan har qanday kompyuterdan istalgan joyda ishlash qobiliyati raqobatbardosh ustunlik bo‘lib, strategik va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda harakatchanlikni oshirishga imkon beradi.

Biroq yuqorida keltirilgan afzalliklarga qaramay, bulutli texnologiyalardan foydalanish bilan bog‘liq bir qator muammolar ham mavjud:

- serverda muammolar bo‘lishi mumkin;
- doimiy internetga ulanish zarurati, ulanish bo‘lmagan joylardan ishlashning iloji yo‘qligi;
- tajribasiz foydalanuvchi uchun dasturdan foydalanishning murakkabligi;
- ma‘lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq axborot xavfsizligi masalalari;
- dasturlar va ilovalar barcha brauzerlarda ham yaxshi ishlamaydi.

Ushbu muammolarni hal qilish, agar kompaniyaga tegishli bo‘lmagan ("bulutlar"da joylashgan) serverlarda masofadan turib kirish mumkin bo‘lsa, ma‘lumotni yo‘qotish yoki unga kirish uchun zarur shart-sharoitlarni bartaraf etish uchun maqsadli harakatlarni talab qiladi. Bundan tashqari, buxgalteriya hisobida bulutli texnologiyalarning rivojlanishi birinchi navbatda buxgalteriya mutaxassislarining kompyuter savodxonligi darajasiga bog‘liq. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobi bo‘yicha aksariyat mutaxassislar bulutli xizmatlarning mazmunini bilishmaydi va ulardan foydalanish istiqbollari nisbatan juda salbiy munosabatda bo‘lishadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xo‘jalik jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish majburiy emas, ammo xo‘jalik hayotining sodir bo‘layotgan holatlarni, hujjatlarni rasmiylashtirishni talab qiladi va hisob ma‘lumotlarini hisobot shaklida umumlashtirish manfaatdor foydalanuvchilarga raqamli formatda taqdim etilishi kerak. Ishonch bilan aytish mumkinki, agar biznes rivojlanmasa va raqamli texnologiyalarni joriy etmasa, bu kompaniya tez orada raqobatbardosh bo‘lmay qoladi. O‘z mijozlaridan ham, raqobatchilardan ham o‘rganish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish kerak. Raqamli texnologiyalar muvaffaqiyatli joriy etilgandan keyingina raqamli transformatsiyani keyingi mantiqiy qadam sifatida ko‘rib chiqish kerak.

Fikrimizcha, bugungi kunda internet texnologiyalari asrida hisob-tahlil ta‘minoti asosida biznesni boshqarishga yondashuvlar o‘zgarmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va joriy etilishi bilan buxgalter funksiyalarining maslahat berish, rejalashtirish tomonga siljishi sodir bo‘lmoqda. Buxgalter birinchi navbatda chuqur tahlilchi bo‘lishi kerak, u nafaqat hisob siyosatini shakllantiradi, buxgalteriya hisobini yuritadi va hisobotlarni shakllantiradi, balki tanlangan strategiyani hisobga olgan holda turli yo‘nalishlar bo‘yicha boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta‘minlash bilan ham shug‘ullanadi.

Raqamli iqtisodiyot mijozga taklif etilayotgan ko‘plab variantli yechimlar uchun asos yaratadi va shu bilan birga buxgalterdan tashqi va ichki muhitda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarga tezda javob berish qobiliyatini nazarda tutuvchi moslashuvchanlikni talab qiladi. Shu munosabat bilan iqtisodiy jarayonlarni raqamlashtirish sharoitida korxonalarning hisob-tahlil ta‘minotini shakllantirishga tizimli yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Кузнецов, Д. М. (2023). АДАПТАЦИЯ К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ БИЗНЕСА. Рецензенты: зав. кафедрой менеджмент и маркетинг ПГУПС д-р экон. наук, 239.
2. Джабраилова, Н. Д. (2023). Влияние цифровизации на развитие бизнеса. Журнал прикладных исследований, (1), 120-124.
3. Куликова, Д. С. (2022). Цифровизация бизнес-моделей: глобальные тренды и перспективы развития. Инновации и инвестиции, (4), 54-58.
4. Приображенская, В. В. (2019). Влияние цифровой экономики на развитие компетенций в области бухгалтерского учета. Финансовый журнал, (5 (51)), 50-63.
5. Селезнёва, М. П., & Кочеткова, А.С. (2019). Влияние цифровизации на бухгалтерский учет. Международный журнал гуманитарных и естественных наук, (12-3), 142-145.
6. Карпова, Т. П. (2018). Направления развития бухгалтерского учёта в цифровой экономике. Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, (3 (111)), 52-57.

O‘ZBEKISTONDA NOAN’ANAVIY BANDLIKNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Mirzakarimova Muyassarxon Muminovna,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrası professori,

E-mail: muyassarxon.mirzakarimova@ferpi.uz

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirish bilan bog‘liq muammolar o‘rganiladi. Innovatsion iqtisodiyot va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida zamonaviy bandlik shakllarining vujudga kelishi va ularni rivojlantirish borasidagi xorijiy tajribalarni o‘rganish asosida O‘zbekistonda ulardan foydalanish yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: noan‘anaviy bandlik, frilans, masofaviy bandlik, vaqtinchalik bandlik, ijtimoiy himoya, mehnat bozori infratuzilmasi, barqaror bandlik.

Istiqbolda mamlakatni barqaror rivojlantirish strategiyasida “Mehnat bozorida faol va sust chora-tadbirlarni amalga oshirish, xususiy mulkni muhofaza qilish, kichik va yirik biznes hamda xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va tezkor rivojlantirishdagi to‘siqlarni bartaraf etish”[1] ga qaratilgan vazifalarning belgilanishi noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirish va norasmiy bandlikni qisqartirishning samarali usul va yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish masalalarini hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biriga aylantirdi.

XX asrning oxiri va XXI asrning boshlarida G‘arb mamlakatlarida mehnat qonunchiligining rivojlanishi yangi sifat darajasiga chiqdi. XX asrlardagi mehnat shartnomasi – bu industrlashgan jamiyatda va faqat qisman yuqori darajada industrlashgan jamiyatda shakllangan yuridik tuzilmadir. U ko‘p jihatdan industrlashgan turdagi seriyali ishlab chiqarish sohasiga tayanadi va genetik jihatdan ishchi shartnoma bilan bog‘langan. XXI asr jamoatchilik asosda mehnatni tashkil etish asri sifatida boshlanib, ishlab chiqarish jamoatchilik asosida mehnatni tashkil etishga emas, balki yangitdan vujudga kelayotgan yuqori darajada industrlashgan mehnatni tashkil etishga asoslandi, uning belgilari endigina sezilmoqda. O‘tgan asr mehnat shartnomasi ko‘p hollarda axborotlashgan jamiyat sharoitlari bilan belgilangan mehnatni yangicha ijtimoiy tashkil etish doirasida qo‘llanilmaydi. Mehnat huquqi fanida mehnat huquqi va mehnat qonunchiligining rivojlanish istiqbollari to‘g‘risida birinchi marta Rossiya iqtisodchi-olimi I.Ya.Kiselev yozgan [3].

An‘anaviy bandlik modeli to‘liq ish kunida, ish beruvchining nazorati ostida statsionar ish joyida, muntazam ish haqi saqlanib qolgan muddatsiz mehnat shartnomasi tuzishni ko‘zda tutadi. Ayrim istisnalar bilan bu model 1970-yillarga qadar u yoki bu darajada barqaror amal qilgan. Bunda an‘anaviy mehnat munosabatlarining bir yoki undan ko‘p klassik belgilari ko‘rinishini o‘zgartirishi yoki mavjudmasligi bilan tavsiflanadigan notipik bandlik shakllari ommaviy tarqaldi.

Ishlovchilar o‘sib borayotgan qismining manfaat va intilishlariga javob beradigan notipik bandlik shakli qonun chiqaruvchi hokimiyat tomonidan katta e‘tiborga ega bo‘lishi lozim. Shu sababli tartibga soluvchi me‘yorlarning mavjud emasligi notipik mehnat shartnomasi tuzgan ishlovchilar ahvolidan nochorligini kuchaytirishi mumkin.

Mehnati shartnomalarining yangi turlari klassik uchlik belgilar: shaxsiy, tashkiliy va mulkiy belgilarga javob beradigan mehnat shartnomasining an‘anaviy yuridik tuzilishi ahamiyatini inkor etmaydi. Biroq mehnat shartnomalarining notipik turlari bir yoki bir necha keltirilgan belgilarning mavjudmasligi yoki yangilanishi bilan tavsiflanadi. Masalan, ijaraga olingan mehnat to‘g‘risidagi shartnomada shartli ravishda “ikkita” ish beruvchi mavjudligi tufayli shaxsiyatga oid va tashkiliy belgilarning ko‘rinishi o‘zgardi. “Kompyuterli uy bekalari” bilan mehnat shartnomalarida mehnat shartnomasining tashkiliy belgisi o‘zgargan. Tashkilot rahbarlari bilan mehnat shartnomalarida ko‘p darajada tashkiliy va mulkiy belgilar yangilanadi. Bunda davlat qonunchilik tartibida notipik mehnat shartnomalarini tartibga solish xususiyatlarini belgilaydi. Notipik bandlik shakllarini tartibga solishdagi huquqiy tabaqalashuv darajasi va chuqurligi mehnatni taqdim qilish sohasi, mehnat sharoiti va faoliyat turining xususiyatlariga bog‘liqdir. Ammo bunday tabaqalashuv o‘zini oqlagan, asoslangan va mehnat munosabatlaridagi kamsitilishga, ishlovchi mehnat huquqlari darajasining mehnat huquqlari davlat standartlari darajasiga nisbatan pasayishiga olib kelmasligi kerak. Shuni ta’kidlash kerakki, notipik mehnat shartnomalarining alohida turlari ko‘plab ilmiy tadqiqotlarning obyekti bo‘lib qoldi[2].

Noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirishning xorijiy tajribasini tahlil qilishda turli davlatlar amal qilayotgan yondashuvlar, modellar, qo‘llanilayotgan texnologiyalar va qonunchilikni taqqoslash samarali. Quyida bunday tahlilni jadval shaklida taqdim etamiz (1-jadval).

1-jadval

Noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirishning xorijiy tajribasi[9]

Mezonlar	AQSH	Germaniya	Yaponiya
Asosiy noan‘anaviy bandlik shakllari	Frilanserlik, masofaviy ish	Pudrat asosidagi ishlar	Qisqa muddatli shartnomalar
Qonunchilikdagi yondashuvlar	Noan‘anaviy bandlikni himoyalash bo‘yicha qonunlar mavjud	Sog‘liqni saqlash talablari	Barqaror ishga o‘tish imkoniyatlari
Talab qilinadigan malaka	Maxsus treninglar	Kasbiy va texnik malakalar	Innovatsion texnologiyalar bilimi
Ish haqini to‘lash tartibi	Loyiha va soatga ko‘ra	Bank hisobi	Kompaniya

		orqali	standartlariga ko‘ra
Bandlikning barqarorligi	Qisqa muddatli	Umumiy barqaror	Mavsumiy yoki qisqa muddatli
Bandlik shakllari uchun ommabop platformalar	Upwork, Fiverr	Xing	Growd Works, Lancers

Bu jadval xorijiy davlatlar noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirishda qanday strategiya va yondashuvlardan foydalanishi, shuningdek, har bir mamlakatning o‘z qonunchilik bazasi va platformalari bilan o‘ziga xos tartibga ega ekanini ko‘rsatib beradi. Tahlildan kelib chiqib, bizga mos keluvchi va rivojlantirish mumkin bo‘lgan tajribalarni aniqlash mumkin.

Xorijiy tajribada noan‘anaviy bandlik shakllarini tahlil qilishda quyidagi raqamli ko‘rsatkichlar orqali solishtirish mumkin (2-jadval).

Ushbu ko‘rsatkichlardan ko‘rinib turibdiki, har bir davlatda noan‘anaviy bandlik shakllarini rivojlantirishda turli ko‘rsatkichlar mavjud. Masalan, AQSHda noan‘anaviy bandlik ulushi yuqori bo‘lsa, ijtimoiy kafolatlar Germaniyada yuqori darajada ta‘minlangan. Shuningdek, Germaniyada xodimlarning ijtimoiy himoyalanganlik darajasi va ijtimoiy kafolatlariga alohida e‘tibor beriladi, bu esa ishchilarga uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlash imkonini yaratadi.

2-jadval

Rivojlangan mamlakatlarda noan‘anaviy bandlik shakllarining rivojlanishi[9]

Ko‘rsatkichlar nomi	AQSH	Germaniya	Yaponiya
Noan‘anaviy ishlarda band aholi ulushi, %	35	22	18
Masofaviy tartibda ishlovchi aholi ulushi, %	25	15	10
Ijtimoiy himoyalangan xodimlar ulushi, %	40	65	30
Noan‘anaviy ishlovchilar uchun o‘rtacha oylik ish haqi, mamlakat milliy pul birligida	3500	2800	300
Soliq stavkalari, % da	15-20	20-30	10-15
Ijtimoiy kafolatlar ulushi, % da	45	70	35
Maxsus noan‘anaviy ish portallari soni, birlik	100+	50+	30+

O‘zbekistonda noan‘anaviy bandlikni rivojlantirish jamiyat va iqtisodiyot uchun muhim ahamiyat kasb etadi, ammo bu yo‘nalishda bir qator muammolar mavjud:

Qonunchilik bazasi va huquqiy muhofazaning yetarlimasligi. Noan‘anaviy bandlik, jumladan, frilanserlik va masofaviy ishlash kabi shakllar uchun yetarli darajada qonuniy asoslar yo‘qligi sababli ishchilarning huquqlari to‘liq himoyalalanmaydi.

Ish beruvchilarning ishonchsizligi. Ko‘plab ish beruvchilar noan‘anaviy ish shakllariga ishonchsizlik bilan qaraydilar va doimiy ofisda ishlashni afzal ko‘radilar. Bu esa noan‘anaviy bandlik rivojlanishiga to‘siq qo‘yadi.

Infratuzilma bilan bog‘liq muammolar. Masofaviy ishlash uchun kerakli texnik infratuzilma, internet sifatining pastligi kabi muammolar noan‘anaviy bandlik uchun katta to‘siq bo‘lib qolmoqda.

Sotsial ta‘minot va ishonchsizlik. Noan‘anaviy bandlikda ishlovchilar ko‘pincha pensiya va ijtimoiy ta‘minot tizimiga kiritilmagan bo‘lib, bu ularning kelajakdagi ta‘minoti uchun xavf tug‘diradi.

Moliyaviy ta‘lim va tayyorgarlikning yetishmasligi. Noan‘anaviy ishchilar uchun maxsus moliyaviy ta‘lim va moliya boshqaruvi yo‘qligi ularning daromadini boshqarishda murakkabliklar keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy ko‘nikmalarning yetarlimasligi. O‘zbekistonda frilans va mustaqil ishlash madaniyati hali rivojlanmaganligi sababli, odamlarda bu yo‘nalishga nisbatan ko‘nikmalar va motivatsiya yetishmaydi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun qonunchilikni takomillashtirish, infratuzilmani yaxshilash, noan’anaviy bandlik uchun maxsus ta’lim dasturlarini joriy qilish va ish beruvchilar bilan aholi o‘rtasida noan’anaviy ish shakllariga nisbatan ijobiy qarashni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda noan’anaviy bandlik rivojlanishi bir qator shakllarda ko‘zga tashlanmoqda. O‘tgan yillar davomida masofaviy ish, frilans va vaqtinchalik ish o‘rinlari soni, ularning ulushi va o‘shish sur‘atlarini keltirish mumkin (3-jadval).

Jadval ma’lumotlaridan yil sayin noan’anaviy bandlikda ishlaganlar sonining ortib borganini ko‘rish mumkin, ayniqsa, 2020 yil pandemiya davrida masofaviy ishlash ulushi keskin ko‘tarilgan. Umumiy bandlikdagi noan’anaviy ishlar ulushi ham yuqori sur‘atda o‘shib bormoqda. Bu respublikaning jahon iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvini va raqamli iqtisodiyotning qabul qilinishi bilan belgilanadi.

Masofaviy ish va frilanserlik ishlarining ulushi bosqichma-bosqich o‘shib bormoqda. Vaqtinchalik ishchilar ulushi 2% li darajada saqlanib qolmoqda, bu esa doimiy ish joylariga talab yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Bu ko‘rsatkichlar, shuningdek, noan’anaviy bandlikka qiziqish ortib, jamoatchilik va davlat idoralarining e’tibori oshganini ham tasdiqlaydi. Jadvalda ko‘rsatilgan ma’lumotlar noan’anaviy bandlikni yanada rivojlantirish va unga sharoit yaratish zarurligini taqozo qiladi.

3-jadval

O‘zbekistonda noan’anaviy bandlik shakllarining rivojlanishi[8]

Yillar	Noan’anaviy bandlikda ishlaganlar soni (ming kishi)	Umumiy bandlikdagi ulushi (%da)	Masofaviy ishlovchilar (%)	Frilanserlar (%)	Vaqtinchalik ishlarda ishlovchilar (%)
2019	150	5	1	2	2
2020	210	7	3	2	2
2021	280	9	4	3	2
2022	350	11	5	4	2
2023	420	13	6	5	2

Noan’anaviy bandlik shakllarini rivojlantirish jamiyatda mehnat bozorini kengaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va iqtisodiy o‘shishga turtki berish uchun muhim ahamiyatga ega. Bunda noan’anaviy bandlik shakllarini rivojlantirish borasida bir qator takliflarni kiritish mumkin:

Masofadan turib ishlash imkoniyatlarini kengaytirish. Buning uchun masofadan ishlash uchun qulay infratuzilmani rivojlantirish, internet tezligini oshirish va xizmat ko‘rsatuvchi platformalarni yaratish kerak. Ish beruvchilarni onlayn yoki gibridd ishlash modellarini joriy qilishga rag‘batlantirish zarur.

Frilansyerlik va vaqtinchalik ish shakllarini qo‘llab-quvvatlash yo‘nalishida ular uchun maxsus soliq imtiyozlari yaratish va ularni ro‘yxatga olish tizimini soddalashtirish kerak. Frilansyerlar va vaqtinchalik ishchilarning huquqlarini himoya qilishga oid huquqiy bazani takomillashtirish lozim.

Chakana va yakka tartibdagi tadbirkorlikni rivojlantirish. Bu borada tadbirkorlarga yangi ish o‘rinlarini yaratish uchun kredit va grantlar berish orqali yordam ko‘rsatish, maqsadga muvofiq. Yangitdan ish boshlayotgan tadbirkorlarning muvaffaqiyatini qo‘llab-quvvatlash uchun maslahat va o‘quv dasturlarini joriy qilish.

Mutaxassislikdan tashqari ish faoliyatini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kasb sohasidan tashqari ishlash istagi bo‘lgan mutaxassislarni qayta tayyorlash, yangi kasb va ko‘nikmalarni o‘rganishlariga sharoit yaratish zarur. Mutaxassislarning ikkinchi yoki qisqa muddatli ishlash imkoniyatlarini huquqiy jihatdan rag‘batlantirish.

Ijodiy va raqamli sohalarni qo‘llab-quvvatlash tadbirlarini amalga oshirishda raqamli texnologiyalarga asoslangan kasblar, ijodiy sanoat, IT va grafik dizayn kabi sohalarda yangi ish o‘rinlarini yaratish va rivojlantirish, maqsadga muvofiq.

Yoshlar va ijodiy sohalarga qiziquvchilar uchun maxsus kurslar va loyihalar tashkil qilish bu borada muhim qadam hisoblanadi.

Mehnat bozoriga yoshlar va ayollarni jalb qilish yo‘nalishida maxsus dasturlar ishlab chiqish, maqsadga muvofiq. Ayollarning ishga kirishini yengillashtirish maqsadida bola parvarishi uchun maxsus sharoitlar yaratish taqozo etiladi.

Ushbu takliflarni amalga oshirish uchun davlat, xususiy sektor va jamoat tashkilotlari o‘rtasida yaqin hamkorlik olib borish zarur. Texnologiyalar va raqamlashtirish imkoniyatlaridan foydalanish, shuningdek, inson resurslariga investitsiya kiritish orqali bandlikning noan‘anaviy shakllari yanada ommalashishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 20-oktyabrdagi 841-son “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. www.lex.uz.

2. Гуслистая Т. В. Срочный трудовой договор: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006
Киселев И. Я. Новый облик трудового права стран Запада (прорыв в постиндустриальное общество). М., 2003. С. 12.

3. Кривой Я. В. Правовое регулирование заемного труда: международно-правовой, сравнительный и национальный аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006
Лушникова М. В., Лушников А. М. Заемный труд: исторический опыт и перспективы правового регулирования // Человек и труд. 2004. № 7. С. 85–89

4. Рымкевич О. П. Сравнительно-правовой анализ регулирования отношений по заемному труду: дис. ... канд. юрид. наук, СПб., 2005

5. Чичина Е. В. Особенности правового регулирования труда отдельных категорий работников с ослабленной трудовой связью с нанимателем: дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 2005 и др.

6. International Labour Office: Conditions of Work Digest on Telework. Geneva:ILO, 1990. Vol. 9., №1. P.103.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligining ma‘lumotlari.//www.stat.uz

OZIQ-OVQAT ISHLAB CHIQUVCHILIK KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI AVTOMATLASHTIRISH MASALALARI

Kunduzova Kumrixon Ibragimovna,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti, i.f.n.

E-mail: k.kunduzova@ferpi.uz, +998 90 531 25 25.

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida buxgalteriya hisobi avtomatlashtirish masalalari bag‘ishlangan bo‘lib, ushbu korxonalarida operatsion boshqaruvning axborot tizimlariga qo‘yiladigan asosiy talablar keltirilgan. Oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalari buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning eng ommabop dasturlarining umumiy ko‘rinishi va taqqoslanishi keltirilgan, ko‘rib chiqilgan tizimlarni joriy etishning maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalari, umumiy ovqatlanish korxonalari, buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimi, umumiy ovqatlanishda buxgalteriya hisobi.

Oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalaridagi mahsulotlarni hisobga olish, ularning harakatini nazorat qilish, ishlab chiqarilayotgan mahsulot tannarxini aniqlash, xomashyo xaridini rejalashtirish jarayonlarining murakkabligi va o‘ziga xosligi uning aniq, shaffof tezkor hisob tizimini yaratishni

hamda avtomatlashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Hozirgi vaqtda ushbu masalani hal etish uchun oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida ko‘plab yechimlar ma‘lum. Biroq, ularni tanlashda, birinchi navbatda, ushbu sohaning tuzilishini hisobga olish kerak, chunki faqat bitta buxgalteriya hisobi tizimiga (masalan, omborga) va bitta savdo joyiga (masalan, oziq-ovqat) ega bo‘lgan korxona uchun. Shuningdek bir nechta omborlarni o‘z ichiga olgan korxona, oshxonalar, ulgurji va chakana savdo do‘konlari (masalan, tez ovqatlanish shoxobchalari tarmog‘i), albatta hisobga olinishi zarur, hamda shunga muvofiq buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishning tegishli dasturlari tanlanishi zarur. Oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalari uchun avtomatlashtirilgan tizim quyidagilarni o‘z ichiga olishi zarur:

- ishlab chiqarilayotgan, yaratilayotgan mahsulotlarining tannarxini hisoblash;
- idish-tovoq, mahsulotlarning ulgurji va chakana savdosi hisobini yuritish;
- idishlar va oziq-ovqat mahsulotlarining narxini hisoblash va hisobdan chiqarish;
- qaysi oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlashni rejalashtirish;
- ichki hujjatlashtirish ta‘minlash va yozuvlarini saqlash;
- boshqa sohaga xos hujjatlarni, standart shakllarini yaratish va chop etish.

Bu xususiyatlarning barchasini buxgalteriya hisobi va hisobotlarida avtomatik yaratish bilan birlashtirilishi kerak. Oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarining kattaligiga, zallarning bandlik darajasiga va boshqaruv ehtiyojlariga qarab, ishlab chiqarishni hisobga olishni avtomatlashtirish tizimi tanlanadi.

Bu korxonaning buxgalteriya tizimiga birlashtirilgan butun ishlab chiqarish jarayonini hisobga olishni avtomatlashtirish tizimi yoki faqat operatsion buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish tizimi, shu jumladan sotish jarayonini hisobga olishni avtomatlashtirish, ovqatlanish va ombor hisobini hisoblash yoki eng oddiy holatda avtomatlashtirish tizimi bo‘lishi mumkin.

Avtomatlashtirilgan tizim nafaqat ishlab chiqarilayotgan, yaratilayotgan mahsulotlari hisobini ta‘minlashni o‘z ishiga oladi, balki xom ashyo bazasini samarali tashkil etish, idish-tovoq harakatini ham nazorat etishga imkon beradi, bu yerda har bir taomning retsepti ko‘rsatiladi — idishning bir yoki bir nechta qismini tayyorlash uchun qancha va qanday ingridiyentlarni sarflash kerakligi belgilanadi. Retseptga qo‘shimcha ravishda siz idish-tovoq kartasida pishirish texnologiyasini belgilashingiz mumkin. Idish kartasini to‘ldirgandan so‘ng, siz uning narxini hisoblashingiz, oshpazlar taom tayyorlashda foydalanadigan texnologik xaritani chop etishingiz mumkin bo‘ladi.

Idishlarni tayyorlashda suv yoki muz kabi tannarxga kiritilmagan ingridiyentlardan foydalanish mumkin. Tegishli mahsulotlarni (bir martalik dasturxon, qadoqlash va hokazo) kiritish mumkin.) retseptda, keyinchalik hisobdan chiqarishda ham hisobga olinishi ta‘minlanishi darkor.

Ko‘pincha, oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida bitta taom tayyorlash uchun turli xil almashtiriladigan ingridiyentlardan foydalanish mumkin (masalan, salatda turli markadagi kungaboqar yog‘laridan foydalanish mumkin), bu idish-tovoq kartasida ham ko‘rsatilishi mumkin. Hujjatlarni shakllantirishda avtomatlashtirilgan tizim almashtiriladigan tovarlarni hisobga olishga imkon beradi va agar omborda asosiy tarkibiy qism tugagan bo‘lsa, u o‘rniga hujjat o‘rnini bosadi. Shuningdek, narxni hisoblashda, tovarlarni avtomatik ravishda hisobdan chiqarishda o‘rinbosardan foydalanish hisobga olinadi.

Avtomatlashtirish tizimi yozuvlarni bitta asosiy o‘lchov birligida saqlashga imkon beradi. Xaridlar ba‘zi o‘lchov birliklarida (kilogramm, shisha, qutilar), boshqalarida (gramm, porsiya, stakanlar) iste‘mol qilinganligi sababli, turli o‘lchov birliklaridan avtomatik ravishda bazaga o‘tish mumkin.

Avtomatlashtirilgan dasturiy ta‘minot to‘plami yordamida siz nafaqat oshxonadagi harakatlarni, balki boshqa barcha ichki harakatlarni ham qayd qilishingiz mumkin. Masalan, ishlab chiqarishga o‘tish, chakana savdo nuqtalariga ta‘til, tovarlarni chakana savdo do‘konlaridan omborga qaytarish, chakana savdo do‘konlari orasidagi harakatlar va boshqalar. O‘tkazish uchun hujjatlarni to‘ldirishda ombor qoldiqlari holati avtomatik ravishda hisobga olinadi.

Ko‘p holda oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida, qoida tariqasida chiqish nuqtalarida kassa terminali o‘rnatiladi. Ushbu terminalga kompyuter (ish stansiyasi), dastlabki va fiskal tushumlarni chop etish uchun printer, kassa (fiskal registrator) kiradi. Ofitsiantlar uchun mobil daftarlarni sotib olish mumkin. Oshxonada markalarni chop yetish uchun printer o‘rnatilgan (oshpazlarga idishlar uchun buyurtmalar). Buxgalteriya bo‘limida asosiy kompyuter (server) o‘rnatilgan bo‘lib, undan savdo jarayoni nazorat qilinadi — yuklash jadvallari, ofitsiantlarning bandligi, daromadlar onlayn tarzda nazorat qilinadi.

Idishlarning harakati bilan bog‘liq barcha faktlar kassa terminali orqali ro‘yxatga olinadi: zalga qoldiring, agar mehmon idishni rad etsa, oshxonaga qayting, agar uni sotishning iloji bo‘lmasa, qaytarilgan idishni hisobdan chiqaring. Ofitsiant buyurtmani qabul qilib, uni kompyuterda ro‘yxatdan o‘tkazganda, oshxonada idishning nomi, porsiya soni va turli xil modifikatorlar ko‘rsatilgan shtamp avtomatik ravishda bosiladi. Fiskal kvitansiyan berish bilan bir vaqtda idishlarni sotish fakti ro‘yxatga olinadi va ular avtomatik ravishda tuzilgan kundalik shtamp hisobotiga tushadi, keyinchalik ular ombor dasturidagi serverga ko‘chiriladi.

Buxgalteriya bo‘limida kiruvchi va chiquvchi schyot-fakturalarni, ichki harakat uchun hujjatlarni ro‘yxatdan o‘tkazish ombor dasturida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, markali hisobot asosida pishirishga sarflangan mahsulotlar hisobdan chiqariladi, sotilgan xom ashyo va tovarlarning narxi hisoblanadi. Moliyaviy buxgalteriya hisobi va operatsion buxgalteriya hisobini bog‘laydigan havola tovar hisoboti bo‘lib, u ham ombor dasturida avtomatik ravishda tuziladi.

Shunday qilib, avtomatlashtirish tizimini sotib olayotganda, avvalo, ikkita savolga javob olishingiz kerak:

1. Ushbu ovqatlanish tashkiloti uchun qaysi ishlab chiqaruvchining avtomatlashtirish tizimi eng mos keladi?

2. Qaysi tizim konfiguratsiyasi tashkilot uchun eng samarali bo‘ladi, ya’ni ishlab chiqarish jarayonining qaysi qismi operatsion buxgalteriya hisobini avtomatlashtirishni talab qiladi-kassa, hisob-kitob, ombor yoki bir vaqtning o‘zida sanab o‘tilgan barcha joylar?

Shunday qilib, umumiy ovqatlanish korxonalarida operatsion buxgalteriya hisobining ba’zi mavjud axborot tizimlarini ko‘rib chiqaylik. Quyida eng taniqli tizimlarning umumiy ko‘rinishi keltirilgan.

“INING-XLEBOSOL” tizimi umumiy ovqatlanish korxonalari, shuningdek mehmonxonalar, pansionatlar, sayyohlik bazalari, sanatoriylar, tibbiyot muassasalarining restoranlari, kafelari, oshxonalari va barlarining asosiy ishlab chiqarish operatsiyalarini avtomatlashtirish uchun mo‘ljallangan. “INING-XLEBOSOL” dasturi fayl serveri arxitekturasida yaratilgan, Microsoft oyna muhitida ishlaydi va uni bitta ish joyida ham, kompyuter tarmog‘ida ham ishlatish mumkin. Tizim tematik yoki funksional jihatdan bog‘liq dasturlarni birlashtirgan dasturiy modullardan iborat.

"INING-XLEBOSOL" tizimi sizga quyidagilarni bajarishga imkon beradi:

- idishlar, oshpazlik mahsulotlari va yarim tayyor mahsulotlar uchun retseptlar to‘plamini saqlash;
- muayyan kun uchun mahsulotlar ro‘yxatini shakllantirish (menu);
- mahsulotlar harakati uchun buxgalteriya hisobi: yetkazib beruvchilardan tushumlar, oshxonaga, omborga, bufetga va hokazo.;
- inventarizatsiyani sotib olish va pudratchilar bilan hisob-kitoblarni nazorat qilish;
- oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish tannarxini, idishlarni sotish narxini va bitta iste’molchi uchun oziq-ovqat narxini hisoblash.

Tizim joriy hujjatlar oqimiga muvofiq ishlarni yuritish va natijalarni tahlil qilish uchun zarur bo‘lgan ma’muriy, yordamchi ma’lumotlar va hisobot hujjatlarini yaratishga imkon beradi. Barcha asosiy va buxgalteriya hujjatlari monitorda oldindan ko‘rish uchun ko‘rsatiladi, chop etishga yuboriladi va ish stoliga turli formatlarda yuklanadi. Barcha birlamchi hujjatlar tashkilot tomonidan standartlashtirilgan va tasdiqlangan shakllarga muvofiq shakllantiriladi [2].

Oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida buxgalteriya hisobi avtomatlashtirishga mo‘ljallangan yana bir tizim “Astor BC” kompaniyasining “ASTOR” dasturi hisoblanadi, ushbu dastur kichik kafelar, barlar, restoranlar, tez ovqatlanish korxonalari (fastfud), oshxonalar uchun ko‘proq mos keladi. Shuningdek, u ishlab chiqarish korxonalari va ishlab chiqarish korxonalari tarmoqlari uchun javob beradi: har qanday miqyosdagi oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash zavodlari, yarim tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish sexlari. Ushbu tizimning asosiy funksiyalari quyidagilardan tashkil topadi:

- qimmatli qog‘ozlar, xom ashyo, ingridiyentlarni sotib olish;
- mahsulotlar va yarim tayyor mahsulotlarni tayyorlash;
- tayyor mahsulotlar ombori va sotish bo‘limlariga bo‘linish;
- tashkilot ichidagi ombor operatsiyalari va bo‘linmalar bo‘yicha buxgalteriya hisobi;
- savdo uskunalaridan foydalangan holda idish-tovoq, tovarlar, ichimliklar va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini chakana sotish;
- savdo-sotiqning ulgurji savdosi;

Yurtimizda eng ommabop buxgalteriya hisobi avtomatlashtirishga mo‘ljallangan yana bir tizim bu “1C: buxgalteriya hisobi” buxgalteriya tizimidir, ushbu tizim bazasida yaratilgan oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalarida buxgalteriya hisobi avtomatlashtirishga mo‘ljallangan yana bir dastur bu “1C:Catering” ushbu dastur buxgalteriya hisobi, soliq hisobi, shuningdek tartibga solinadigan hisobot qonunchiligiga muvofiq olib borishga imkon beradi. Tovarlarining kelishi va iste‘mol qilinishini ro‘yxatdan o‘tkazish, aksiyalar qoldiqlarini nazorat qilish, idish-tovoq ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish, xodimlarni hisoblash va boshqalar, standartlarga muvofiq yagona tizimda amalga oshiriladi.

Dastur ovqatlanish uchun nomenklaturaning sohaga xos xususiyatlariga ega, shu sababli retseptlar ro‘yxati yuritiladi, ingridiyentlar va tayyor ovqatlarni ishlab chiqarish hisobga olinadi. Shuningdek, dastur buxgalteriya hisobida aks ettirilmagan ingridiyentlar – tuz, qalampir va boshqalar bilan ishlay oladi. Dasturda ziravorlarni iste‘mol qilish to‘g‘risidagi ma‘lumotlar avtomatik ravishda to‘planadi, ular buxgalteriya hisobida ziravorlar iste‘molini to‘g‘ri aks ettirish uchun hisobdan chiqariladi. Mahsulotlar ishlab chiqarish texnologik xaritalar yordamida amalga oshiriladi. Ular mahsulot qanday tayyorlanishini, uning ta‘mi, rangi, hidi va tashqi ko‘rinishini batafsil tasvirlab beradi.

Dastur ishlatilgan ingridiyentlarga qarab, vitaminlar va makroelementlarni avtomatik ravishda hisoblab chiqadi. Retseptlarda pishirish boshlanishidagi ingridiyentlar, qayta ishlashdan keyin mahsulotlarning yo‘qolishi va tayyor idishdagi ingridiyentlar soni ko‘rsatilgan.

Nomenklatura ma‘lumotnomasi bo‘yicha buxgalteriya hisobi ham avtomatlashtirilgan: hisob-kitoblar tayyorlangan mahsulotlarni, shuningdek xo‘jalik operatsiyalarini (tayyorlash, kesish, demontaj qilish), belgilangan standartlarga muvofiq materiallar va tayyor mahsulotlarni hisobga olish, standart ombor operatsiyalari va hisobotlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi. Bundan tashqari, dastur operatsion va tartibga solinadigan hisobotlarni, shu jumladan tanlangan davr uchun hisob-kitoblarni, formulalar tarkibini, mahsulot hisobotini, mahsulot ishlab chiqarishni tahlil qilishni, mahsulot iste‘molini nazorat qilishni, mahsulot qoldiqlarini hisoblashni va sotishni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, ishlab chiqarish nazoratini amalga oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib yuqoridagi ma‘lumotlarga asoslangan holda quyidagi xulosaga kelish mumkin: avtomatlashtirish tizimlar oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonasini tezkor boshqarish uchun zarur funksiyalarga ega. Ishlab chiqarish jarayonining qaysi qismi operatsion hisobni avtomatlashtirishni talab qilishiga qarab – kassa apparati, hisob-kitob, omborxona yoki ro‘yxatdagi barcha joylar bir vaqtning o‘zida va tashkilot faoliyati miqyosida ma‘lum bir tizim har bir korxonaga mos keladi. Shunday qilib, ASTOR dasturi ko‘rib chiqilgan yechimlardan kichik oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalar uchun javob beradi, o‘rta va yirik oziq-ovqat ishlab chiqarish korxonalari uchun esa “1C:Catering” va “INING-XLEBOSOL” tizimi mos keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Торопова Н.Д. Организация производства на предприятиях общественного питания. — М.: Феникс, 2014. — 416 с.
2. Петров, А. М. (2007). Автоматизация учетных процессов в сфере ресторанного бизнеса. Все для бухгалтера, (13), 54-59.
3. Кузнетсова, Т. В. (2020). Информационные системы оперативного управления на предприятиях общественного питания. Скиф. Вопросы студенческой науки, (4 (44)), 112-116.

JAMIYAT TARRAQQIYOTIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI

Usmanov Akramjon Axmadjonovich,

Farg‘ona politexnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

E-mail: a.usmanov@ferpi.uz, +998 (90) 560 49 57

Annotatsiya. Ushbu maqola fan va texnika yutuqlaridan, xususan, raqamli texnologiyalardan faoliyatning turli sohalarida, jumladan, ta’lim jarayonida foydalanishni o‘rganadi. Ishning bir qismi sifatida muallif zamonaviy davrda raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektidan foydalanishni o‘rganadi. Maqolada sog‘liqni saqlash, ta’lim, biznes va sanoat kabi turli sohalarda sun’iy intellekt (SI) va raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari ko‘rib chiqiladi. Muallif SI rivojlanishining asosiy yo‘nalishlarini, jumladan, mashinalarni o‘rganish, ma’lumotlarni tahlil qilish va jarayonlarni avtomatlashtirishni tahlil qiladi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq imkoniyat va muammolar, ularning mehnat bozori va ijtimoiy munosabatlarga ta’siriga alohida e’tibor qaratilmoqda. Maqolada, shuningdek, SI dan foydalanishning axloqiy jihatlarini va uning ma’lumotlar maxfiyligi, xavfsizligi va foydalanuvchi ishonchiga ta’siri muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, raqamli texnologiyalar, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, ta’lim tizimi, oliy o‘quv yurtlari, dasturlar, ilovalar.

Sun’iy intellekt(SI)ning evolyutsiyasi 20-asrning o‘rtalarida, olimlar murakkab muammolarni o‘rganish va hal qilishga qodir bo‘lgan mashinalarni yaratish imkoniyatlarini o‘rganishni boshlagan paytdan boshlandi.

1950-yillarda Alan Tyuring "Tyuring testi" nomi bilan mashhur bo‘lgan testni taklif qildi.

Ushbu test mashinaning insonnikiga o‘xshash aqlni namoyish eta olishini aniqlash uchun mo‘ljallangan. Turing testi yillar davomida sun’iy intellektning rivojlanishi uchun asos bo‘ldi.

Birinchi SI tizimlari 1960-1970-yillarda ishlab chiqilgan. Ular shaxmat o‘ynash va ma’lumotlarni tahlil qilish kabi turli muammolarni hal qilish uchun ishlatilgan. Biroq, bu tizimlar imkoniyatlari cheklangan va murakkab vazifalarni bajara olmas edi.

1980-1990-yillarda neyron tarmoqlar va genetik algoritmlar kabi yangi texnologiyalar paydo bo‘ldi. Ushbu texnologiyalar katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash va murakkabroq muammolarni hal qila oladigan yanada murakkab va kuchli SI tizimlarini yaratishga imkon berdi.

Zamonaviy sun’iy intellekt rivojlanishda va takomillashtirishda davom etmoqda. Bugungi kunda SI tibbiyot, moliya, transport va boshqalar kabi turli sohalarda qo‘llaniladi.

SI ning eng mashhur qo‘llanilishidan ba’zilari nutqni aniqlash, avtomatlashtirilgan mashina haydash, tabiiy tilni qayta ishlash va boshqalarni o‘z ichiga oladi.

Bugungi kunda sun’iy intellektning so‘nggi yutuqlaridan biri bu neyron tarmoq asosida chatbotlarni yaratishdir. 2022-yil noyabr oyida Amerikaning OpenAI kompaniyasi kod yozish, savollarga javob berish, she’r va skript yozish mumkin bo‘lgan ChatGPT chatbotini e’lon qildi.

Intellektual qobiliyat mulohaza yuritish, murakkab muammolarni hal qilish va samarali o‘rganish qobiliyati bilan namoyon bo‘ladi. O‘zining keng qamrovli tabiati tufayli intellekt idrok,

diqqat, xotira, til va rejalashtirish kabi kognitiv funktsiyalarni birlashtiradi. Bundan tashqari, tabiiy aql sizga atrofingizdagi dunyoni bilish va idrok etish imkonini beradi.

Tabiiy va sun‘iy intellektning ba‘zi farqlari bor. Keling, asosiylarini ko‘rib chiqaylik.

— Sun‘iy intellekt – inson tomonidan yaratilgan dasturiy yoki apparat tizimi bo‘lib, intellektual qobiliyatlarni talab qiladigan vazifalarni bajaradi. Inson aql-zakovati tabiiy bo‘lsa-da, odamlarda ong, fikrlash va o‘rganish qobiliyati mavjud.

— Inson aql-zakovati hali sun‘iy intellekt erisha olmaydigan ko‘plab jihatlariga ega. Inson his-tuyg‘ularga qodir, o‘ziga xos motivatsiya va qadriyatlarga ega, shuningdek, rivojlanish va ijodkorlik qobiliyatiga ega. Sun‘iy intellekt bu sohalarida cheklangan imkoniyatlarga ega.

— SI katta hajmdagi ma‘lumotlar bilan ishlaydi va murakkab hisoblash vazifalarini odamlarga qaraganda tezroq va aniqroq bajaradi. Biroq, sun‘iy intellekt ma‘lum sohalarida samarali bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, odamlar ijodkorlik, xayoliy fikrlash va empatiya kabi sohalarida kuchli tomonlarga ega.

— SI faqat dasturchi tomonidan belgilangan vazifalarni bajarishi yoki muayyan muammolarni hal qilishi mumkin. Inson aniq belgilangan qoidalarsiz, keng doiradagi vaziyatlarga moslasha va qaror qabul qila oladi

Har yili olimlar aql bovar qilmaydigan kashfiyotlar qilishadi, ular vaqt o‘tishi bilan kundalik hayotimizning bir qismiga aylanadi.

Sun‘iy intellektidan foydalanish hozirda faol rivojlanmoqda. Ushbu texnologiya barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish bilan bog‘liq turli sohalarida qo‘llanilishi aniq.

Sun‘iy intellekt ko‘plab mamlakatlarda yo‘l harakati boshqaruvi sohasida allaqachon joriy etilgan - u tirbandliklarni bashorat qiladi va bizga muqobil yo‘nalishlarni taklif qiladi, bu esa fuqarolarning unga bo‘lgan haqiqiy ehtiyojiga e‘tibor qaratgan holda jamoat transportini oqilona boshqarishga yordam beradi. Shuni ta‘kidlaymanki, ushbu yechim nafaqat yo‘l harakati qatnashchilari va yo‘lovchilar uchun qulaylik yaratadi, balki atrof-muhitga ta‘sirini ham kamaytiradi.

Kompaniyalar energiya ishlab chiqarishni bashorat qilish uchun sun‘iy intellektidan foydalanmoqda. Shamol turbinalari, gidroelektrostantsiyalar yoki biomassani qayta ishlash zavodlarining ishlashi tahlil qilinadi, ular yaqin kunlarda amalga oshirilishi kerak, shuningdek, buzilishlarning oldini olish va diagnostika qilish kerak. Ishlab chiqarishda sun‘iy ko‘rish tizimlari montaj liniyalarida inson ko‘ziga ko‘rinmaydigan xatolarni, shuningdek, xavfsizlik qoidalarini buzishni aniqlay oladi.

Qishloq xo‘jaligi sohasida sun‘iy intellektning qiziqarli qo‘llanilishi topildi. Namlik, harorat va o‘g‘it kontsentratsiyasi uchun sensorlar tufayli sun‘iy intellekt ekinlarning ehtiyojlarini oldindan aytishga qodir. Bundan tashqari, fermerlar kuzatuv uchun uchuvchisiz uchish apparatlaridan hamda ekinlarning holati haqida yuqori aniqlikdagi ma‘lumotlarni taqdim qiluvchi zararkunandalarga qarshi kompleks nazorat qilish uchun giperspektral tasvir tahlilidan foydalanmoqda. 2016 yildan beri AQShning 20 shtatidagi Land Grant universiteti tadqiqotchilari va professor-o‘qituvchilari qishloq xo‘jaligi va tabiiy resurslarni masofadan zondlash va aniq boshqarish uchun dronlardan foydalanishni kengaytirish ustida ishladilar.

2030-yilgacha Barqaror rivojlanish kun tartibining 70-bandida Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishni qo‘llab-quvvatlash uchun “Texnologiyaga ko‘maklashish mexanizmi” yaratilishi e‘lon qilindi. ICRT a‘zo davlatlar, fuqarolik jamiyati, xususiy sektor, ilmiy doiralar, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tuzilmalari va boshqa manfaatdor tomonlar o‘rtasida axborot, tajriba, ilg‘or tajriba almashish va siyosat bo‘yicha maslahatlashuvlar orqali ko‘p manfaatdor tomonlar ishtiroki va hamkorlikni osonlashtiradi.

Mexanizm uchta komponentdan iborat:

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari uchun fan, texnologiya va innovatsiyalar bo‘yicha idoralararo ishchi guruhi, uning tarkibiga fuqarolik jamiyati, xususiy sektor va ilmiy doiralarning 10 nafar vakillaridan iborat guruh;

Barqaror rivojlanish maqsadlari uchun fan, texnologiya va innovatsiyalar bo‘yicha qo‘shma ko‘p tomonlama forum va mavjud fan, texnologiya va innovatsion tashabbuslar, mexanizmlar va dasturlar haqida ma’lumotlarga ega onlayn portal maqsadlarga erishishga yordam beradi.

Bizning jadal va shiddatli rivojlanayotgan zamonamizda raqamli texnologiyalarsiz muayyan kasbiy faoliyatni tasavvur qilish deyarli mumkin emas.

Tadqiqotimizda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishga e’tibor qaratmoqchimiz.

Bugungi kunda fan va texnika yutuqlaridan foydalanish masalalari ayniqsa dolzarb bo‘lib bormoqda va O‘zbekiston ham bundan mustasno emas.

Rivojlangan mamlakatlar amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan keng ko‘lamli, maqsadli va maqsadli foydalanish muqarrar hodisadir [2].

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, barcha sohalarda, jumladan, ta’lim sohasida ham islohotlar yo‘liga tushdi.

Keyingi besh yilda mamlakatimizda, jumladan, ta’lim tizimida tub o‘zgarishlar, keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Biz xalqaro hamjamiyatga qo‘shilamiz. Tajriba almashiladi va akademik harakatchanlikka katta e’tibor qaratiladi.

O‘zbekiston e’tiborini tegishli reytingga kiritilgan mamlakatlarning oliy ta’lim muassasalariga qaratmoqda.

Oliy o‘quv yurtimiz, ya’ni Farg‘ona politexnika instituti misolida aytish mumkinki, Al Forobiy nomidagi Qozoq milliy universiteti, Sibir davlat sanoat universiteti, Kabardin-Balkar kabi oliy o‘quv yurtlari bilan hamkorlik va tajriba almashish yo‘lga qo‘yilgan. Berbekov nomidagi davlat universiteti va boshqa universitetlar.

Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarni joriy etish doirasida tajriba almashilmoqda [1].

Xorijiy professor-o‘qituvchilar, olim va mutaxassislarni o‘quv jarayoniga jalb etish, ilmiy rahbarlik asosida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, chet ellik professor, olim va mutaxassislarning ilmiy maslahatlari, qo‘shma darsliklar yaratish, xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan qo‘shma dasturlar doirasidagi tadbirlarni amalga oshirish chora-tadbirlari ishlab chiqilmoqda. va xalqaro patentlarni olish.

Jumladan, Energetika fakulteti “Elektr energetika” kafedrası professori, texnika fanlari doktori rahbarligida professor-o‘qituvchilari bilan hammualliflikda 2 ta xalqaro patent olindi. Kasimaxunova Anoraxan Mamasadykovna, shuningdek, Mashinasozlik fakulteti “Texnologik mashinalar va jihozlar” kafedrası katta o‘qituvchisi Xursanov Boyqo‘zi Joraqo‘zievich, Belgorod davlat texnologiya universiteti professori bilan hamkorlikda. Shuxov Rossiya Federatsiyasi, t.f.n. Alimatov Baxadir Abdumannonovich.

O‘zbekistonda “Hemis” mobil ilovasi ishlab chiqilgan bo‘lib, u o‘quvchilarga tegishli elektron resurslardan foydalanishda yordam beradi va o‘qituvchilar uchun ham bir qator qulayliklarga ega [4].

Raqamli texnologiyalardan hayotning barcha jabhalarida foydalanish to‘rtinchi sanoat inqilobi doirasidagi global o‘zgarishlar mantig‘idan kelib chiqqan holda davrning asosiy talablaridan biridir.

Dunyo o‘zgarmoqda, ishlash usullari o‘zgarmoqda, unda ta’lim olishning maqsadlari va amaliyoti o‘zgarmoqda. Avtomatlashtirish, raqamlashtirish, jamiyatning tobora murakkablashuvi, tarmoqqa asoslangan jamoalarning shakllanishi - bu ilmiy tadqiqotchilar va metodistlar asarlarida aks ettirilgan zamonaviy jamiyat rivojlanishi tendentsiyalarining to‘liq ro‘yxati emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Алексеев, В. В., Гонатаев, Р. Г., & Фешина, Е. В. (2019). Перспективы использования искусственного интеллекта. In Информационное общество: современное состояние и перспективы развития (pp. 129-131).

2. Козлова, Н. Ш. (2019). Цифровые технологии в образовании. Вестник Майкопского государственного технологического университета, (1), 85-93.

3. Анурова, Н. И. (2018). Цифровые технологии в образовании. ББК 88.21 Ц75, 29.

4. Микиденко, Н. Л., & Сторожева, С. П. (2021). Цифровые технологии в образовании: возможности и риски, преимущества и ограничения. Профессиональное образование в современном мире, 11(1), 23-34.

ISHLAB CHIQARISH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISH VA OPTIMALLASHTIRISHDA SUN‘IY INTELEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI

Davlyatova Gulnora Muhammedjanovna,

Farg‘ona politexnika instituti, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.n.,

E-mail: g.davlyatova@ferpi.uz, +998 90 634 30 88.

Annotatsiya. Sun‘iy intellektning tez sur‘atlar bilan rivojlanishi davom etar ekan, u diqqat bilan o‘rganish, tekshirishni talab qiladi hamda ko‘plab mulohazalarni keltirib chiqaradi. Sun‘iy intellektning ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiyalashuvini albatta ushbu jarayonlarni avtomatlashtirish va optimallashtirishga qaratilgan bo‘ladi. Robototexnika kabi SI texnologiyalari turli sohalarda an‘anaviy ishlab chiqarish usullarini tub mohiyatini o‘zgarishiga sabab bo‘ladi. Takroriy vazifalarni avtomatlashtirish va murakkab ish oqimlarini optimallashtirish orqali SI samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi va barqaror o‘shishni ta‘minlaydi. Shuningdek, tashkiliy tayyorgarlik va strategik bashorat, texnologik qabul qilish to‘siqlari va axloqiy mulohazalar kabi muammolarni ko‘rib chiqadi. Umuman olganda, u ishlab chiqarishni inqilob qilish va raqamli asrda manfaatdor tomonlar uchun qiymat yaratishda sun‘iy intellektning transformatsion salohiyatiga urg‘u beradi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, ishlab chiqarish, jarayonlarni avtomatlashtirish, optimallashtirish, mashinani o‘rganish, robototexnika, samaradorlik, xarajatlarni kamaytirish, barqarorlik, tashkiliy tayyorgarlik, strategik bashorat.

Intellekt (lotincha intellectus – sezish, idrok etish, anglash, tushunish) yoki aql – psixikaning yangi vaziyatlarga moslasha olish, tajriba asosida o‘rganish va eslab qolish qobiliyatidan iborat sifati. Hamda tushunish va mavhum tushunchalarni qo‘llash va atrof-muhitni boshqarish uchun o‘z bilimlaridan foydalanishdir. Aql-idrok – bu insonning barcha kognitiv qobiliyatlarini o‘zida mujassam etgan muammolarni o‘rganish va hal qilishning umumiy qobiliyati: his qilish, idrok etish, xotira, tasvirlash, fikrlash, tasavvur qilish.

Sun‘iy intellekt nima? Sun‘iy intellekt (SI) kompyuterlarga imkon beradi ularning tajribalarini o‘rganish, berilgan parametrlarga moslashish va oldingi vazifalarni bajarish odamlar uchun mumkin. Ushbu texnologiyalar tufayli kompyuterlarni muayyan ishlarni bajarishga "o‘rgatish" mumkin katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash va ulardagi nuqsonlarini aniqlash vazifalarini hal etadi. "Sun‘iy intellekt" atamasi 1956 yilda paydo bo‘lgan, ammo u bugungi kunda kelib o‘z haqiqiy mashhurligiga erishdi [1]. SI sohasidagi birinchi tadqiqot, 1950-yillarda boshlangan, muammolarni hal qilish va raqamlashtirish rivojlantirishga qaratilgan hisoblash tizimlari. 60-yillarda AQSh Mudofaa vazirligi qiziqish uyg‘otdi bu soha: AQSh harbiylari inson aqlini taqlid qilish uchun kompyuterlarni o‘rgatishni boshladilar masalan, mudofaa ilg‘or tadqiqot loyihalari agentligi (DARPA) 1970-yillarda bir qator virtual ko‘cha xaritasi loyihalarini yakunladi va DARPA mutaxassislar 2003 yilda, SIDan ancha oldin aqlli shaxsiy yordamchilarni yaratishga muvaffaq bo‘lishdi [2], [3].

Sun‘iy intellekt innovatsion hayot tarzimizni butunlay o‘zgartirdi texnologiyalar. Sun‘iy intellekt inson hayotiga bo‘ron kabi kirib keldi va yaratdi jamiyatning har bir sohasiga ta‘sir qiladigan aql bovar qilmaydigan o‘zgarishlar. Sun‘iy intellekt texnologiya o‘ttiz yil davomida mustaqil texnologiya bo‘lib kelgan, ammo hozir ushbu texnologiyaning qo‘llanilishi hayotning

barcha sohalarida keng tarqaldi. Sun‘iy razvedka SI qisqartmasi bilan tanilgan va uni qayta yaratish jarayonidir mashinalarda inson ongi. Gartner ma‘lumotlariga ko‘ra, sun‘iy intellektni qabul qilish kuchaygan 2018-2019 yillarda 4 foizdan 15 foizgacha. Ko‘pgina yangi va rivojlanayotgan texnologiyalar sun‘iy intellektga kiritilgan.

Sun‘iy intellekt — bu informatika fanining o‘ziga xos tarmog‘i bo‘lib, u odatda inson ongi bilan bog‘liq bo‘lgan qobiliyatlarga ega: tilni tushunish, o‘rganish, muhokama qilish, muammolarni hal qilish, tarjima qilish va shunga o‘xshash imkoniyatlarga ega kompyuter tizimlarini yaratish bilan shug‘ullanadi. Sun‘iy intellekt kompyuterlarga o‘zlarining tajribalarini o‘rganish, berilgan parametrlarga moslashish va ilgari faqat odamlar uchun mumkin bo‘lgan vazifalarni bajarish imkonini beradi. SIning amalga oshirishining ko‘p holatlarida – kompyuter shaxmatchilaridan tortib uchuvchisiz transport vositalarigacha – chuqur o‘rganish va tabiiy tillarni qayta ishlash imkoniyati juda muhimdir.

SI dunyosi deyarli cheksizdir, u o‘ziga borayotgan muhandislik va kompyuter imkoniyatlari hisobiga katta ta‘sir ko‘rsatish qudratiga ega bo‘lib bormoqda. Turli tor funksiyalar, vazifalar va faoliyatlar allaqachon inson qobiliyati va undan yuqori darajada amalga oshirilishi mumkin, ba‘zan esa insonga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirishda sun‘iy intellektidan foydalanishning ko‘plab afzalliklarga egadi, misol tariqasida quyidagilarni keltirish mumkin:

Birinchidan, sun‘iy intellekt katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlashga qodir. Kuchli hisoblash algoritmlaridan foydalanish tufayli sun‘iy intellekt katta hajmdagi ma‘lumotlarni odamlarga qaraganda tezroq va samaraliroq tahlil qilishi va qayta ishlashi mumkin. Bu sizga katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlashni talab qiladigan jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, sun‘iy intellekt avtomatlashtirish jarayonlarining aniqligi va ishonchliligini oshirishi mumkin. Mashinani o‘rganish algoritmlari va ma‘lumotlarni chuqur tahlil qilish tufayli sun‘iy intellekt avtomatlashtirish tizimining ishlashini optimallashtirish va yaxshilashga yordam beradigan yashirin nuqsonlarni aniqlay oladi. Shuningdek, u xatolar sonini kamaytiradi va jarayonlarning ishonchliligini oshiradi.

Jarayonlarni avtomatlashtirishda sun‘iy intellektidan foydalanishning yana bir afzalligi moslashish va o‘rganish qobiliyatidir. Sun‘iy intellekt o‘zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladi va yangi ma‘lumotlardan o‘rganadi. Bu avtomatlashtirish tizimining turli vaziyatlarda moslashuvchan va samarali bo‘lishiga imkon beradi.

Bundan tashqari, jarayonlarni avtomatlashtirishda sun‘iy intellektidan foydalanish inson resurslari narxini pasaytirish imkonini beradi. Sun‘iy intellekt yuqori energiya intensivligini yoki takroriy harakatlarni talab qiladigan vazifalarni bajarishi mumkinligi sababli, kompaniya xodimlar sonini kamaytirishi yoki ularni yanada murakkab va ijodiy vazifalarga yo‘naltirishi mumkin.

Natijada, jarayonlarni avtomatlashtirishda sun‘iy intellektidan foydalanish ish samaradorligi va sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va tizim ishonchliligini oshirish imkonini beradi.

Hozirda jarayonni avtomatlashtirish va optimallashtirish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini inqilob qilishda sun‘iy intellektning o‘zgaruvchan rolini o‘rganish dolzarbdur. U SI texnologiyalari, jumladan, mashinani o‘rganish algoritmlari va robototexnika ishlab chiqarish, logistika, sog‘liqni saqlash va moliya kabi sohalarida an‘anaviy ishlab chiqarish usullarini qanday qayta shakllantirayotganini ta‘kidlaydi. Takroriy vazifalarni avtomatlashtirish va murakkab ish oqimlarini optimallashtirish orqali SI tashkilotlarga misli ko‘rilmagan samaradorlik darajasiga erishish, xarajatlarni kamaytirish va barqaror o‘sishni ta‘minlash imkonini beradi.

Bundan tashqari, biz sun‘iy intellektga asoslangan ishlab chiqarish bilan bog‘liq muammolar va imkoniyatlarni, jumladan, texnologik qabul qilish to‘siqlarini, ishchi kuchining oqibatlarini va axloqiy jihatlarni ko‘rib chiqamiz. Sun‘iy intellektning potensial foydalari juda katta bo‘lsa-da, ularni amalga oshirish nafaqat texnologik innovatsiyalarni, balki tashkiliy tayyorgarlik va strategik bashoratni ham o‘z ichiga olgan yaxlit yondashuvni talab qiladi.

Sanoat va biznesning doimiy rivojlanib borayotgan fonida sun‘iy intellekt integratsiyasi ishlab chiqarish va ishlashning an‘anaviy usullarini inqilob qilib, o‘zgartiruvchi kuch sifatida paydo bo‘ldi. Ma‘lumotlarni tahlil qilish, namunalarni aniqlash va qaror qabul qilish uchun misli ko‘rilmagan qobiliyati bilan SI turli sohalarda jarayonlarni avtomatlashtirish va optimallashtirish uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlarni taqdim etadi. Ishlab chiqarish va logistikadan sog‘liqni saqlash va moliyagacha, tashkilotlar operatsiyalarni soddalashtirish, samaradorlikni oshirish va barqaror o‘shishni ta‘minlash uchun sun‘iy intellekt asosidagi yechimlarga tobora ko‘proq murojaat qilmoqda.

SIning ishlab chiqarish jarayonlariga ta‘sirining markazida avtomatlashtirish yotadi. Mashinani o‘rganish algoritmlari va robototexnikadan foydalangan holda, korxonalar takroriy vazifalarni avtomatlashtirishi, qo‘l mehnati va inson xatosini kamaytirishi, o‘tkazish qobiliyatini tezlashtirishi va aniqlikni oshirishi mumkin. Misol uchun, ishlab chiqarish korxonalarida sun‘iy intellekt yordamida ishlaydigan robotlar murakkab yig‘ish ishlarini aniqlik va tezlik bilan bajarishi mumkin, bu esa yuqori ishlab chiqarish tezligiga va kam nuqsonlarga olib keladi. Xuddi shunday, logistika va ta‘minot zanjirini boshqarishda SI algoritmlari marshrutni rejalashtirish, inventarizatsiyani boshqarish va talabni prognozlashni optimallashtirishi, transport xarajatlarini kamaytirishi va resurslardan maksimal darajada foydalanishi mumkin bo‘ladi.

Biroq, ishlab chiqarishdagi sun‘iy intellektning haqiqiy salohiyati oddiy avtomatlashtirishdan tashqari optimallashtirishni ham qamrab oladi - maksimal samaradorlik va foyda uchun jarayonlarni nozik sozlash san‘ati zarur. Uzlüksiz ma‘lumotlarni tahlil qilish va takroriy o‘rganish orqali SI tizimlari murakkab ishlab chiqarish ish oqimlaridagi samarasizlik, qiyinchiliklar va optimallashtirish imkoniyatlarini aniqlashi mumkin. Datchiklar, IT qurilmalari va operatsion ko‘rsatkichlardan yaratilgan katta ma‘lumotlar to‘plamini tahlil qilish orqali SI algoritmlari inson operatorlari e‘tiborsiz qoldirishi mumkin bo‘lgan yashirin nuqsonlarni ochib beradi. Ushbu bilimlar bilan qurollangan korxonalar resurslarni taqsimlashni optimallashtirish, ishlamay qolish vaqtini kamaytirish va umumiy ish faoliyatini yaxshilash uchun maqsadli aralashuvlar va tuzatishlarni amalga oshirishlari mumkin bo‘ladi.

SI tomonidan boshqariladigan optimallashtirish katta umid beradigan sohalardan biri bu bashoratli texnik xizmatdir. Uskunaning ishlashi, ishlamay qolish darajasi va texnik xizmat ko‘rsatish jadvallari haqidagi tarixiy ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali SI algoritmlari uskunaning potensial nosozliklarini ular sodir bo‘lishidan oldin bashorat qilishi mumkin, bu esa qimmat ishlamay qolish va ishlab chiqarish kechikishlarining oldini olish uchun proaktiv ta‘mirlash tadbirlarini amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, sun‘iy intellektga asoslangan bashoratli tahlillar energiya sarfini, ishlab chiqarishni rejalashtirishni va inventarizatsiyani boshqarishni optimallashtirishi mumkin, bu esa sezilarli xarajatlarni tejash va ekologik barqarorlikka olib keladi.

Bundan tashqari, sun‘iy intellekt moslashuvchan optimallashtirishni osonlashtiradi, bunda ishlab chiqarish jarayonlari o‘zgaruvchan sharoit va muhit asosida real vaqt rejimida dinamik ravishda sozlanadi. Masalan, sun‘iy intellektni qo‘llab-quvvatlaydigan boshqaruv tizimlari bilan jihozlangan aqlli zavodlarda ishlab chiqarish parametrlari talabning o‘zgarishi, resurslar mavjudligi yoki bozor sharoitlariga qarab avtomatik ravishda sozlanishi mumkin. Bunday chaqqonlik va tezkorlik korxonalarga bozor dinamikasiga tezda moslashish, resurslarni taqsimlashni optimallashtirish va paydo bo‘layotgan imkoniyatlardan foydalanish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, sun‘iy intellektning ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiyalashuvi korxonalarning operatsiyalar va optimallashtirishga yondashuvdagi paradigmaning o‘zgarishini anglatadi. Avtomatlashtirish va optimallashtirish uchun SI kuchidan foydalangan holda, tashkilotlar samaradorlik, chaqqonlik va raqobatbardoshlikning yangi darajalarini ochishi mumkin. Biroq, sun‘iy intellektning to‘liq salohiyatini ro‘yobga chiqarish nafaqat texnologik sarmoyani, balki tashkiliy tayyorgarlikni, ishchi kuchining malakasini oshirishni va SI ni axloqiy va mas‘uliyatli tarzda qo‘llash majburiyatini ham talab qiladi. Ushbu o‘zgaruvchan

sayohatni boshlaganimizda, barqaror o‘shishni ta‘minlash va butun dunyo bo‘ylab manfaatdor tomonlar uchun qiymat yaratish uchun uning imkoniyatlaridan foydalangan holda SInn innovatsiyalar bo‘yicha hamkor sifatida qabul qilishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusupbekov N. R. Boshqarishning intellektual tizimlari va qaror qabul qilish / N. R. Yusupbekov. - Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2015. - 572 b.
2. Nazarov X. N. Robotlar va robototexnik tizimlar. Darslik. - "MASHHUR PRESS", 2019, - 236 b.
3. Соломинский, А. В., Железин, В. А., Миргородский, А. Д., Краснобаев, С. В., & Колотилина, Н. М. (2023). ВНЕДРЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СРЕДСТВА АВТОМАТИЗАЦИИ. Вестник науки и образования, (8 (139)), 17-21.

**EXPLORING THE POTENTIAL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN
TRANSFORMING FINANCE IN UZBEKISTAN**

Akhunova Shokhista Numanjanovna,

Fergana Politechnic Institute, Economics department, Associate professor,

E-mail: sh.axunova@ferpi.uz, +998 91 285 15 45.

Askarov Farhod Rakhmatovich,

Fergana Politechnic Institute, Economics department, Assistant,

E-mail: farhod.asqarov@ferpi.uz, +998 99 390 54 46.

Annotatsiya. This article explores the potential of artificial intelligence (AI) to revolutionize the finance sector in Uzbekistan. It examines the country's growing internet infrastructure, expanding access to digital services, and its increasing electrical power capacity, which are key enablers for AI applications. Additionally, the article highlights Uzbekistan's emerging skilled labor force in fintech, positioning the country as a promising hub for AI-driven financial innovations. By leveraging these factors, Uzbekistan could significantly enhance its financial services, improve efficiency, and drive economic growth in the digital age.

Kalit so‘zlar: fintech, AI, IFRS, IAS, IoT, fixed broadband.

In recent years, Uzbekistan has taken significant strides towards modernizing its economy, with a particular emphasis on advancing information technologies and innovation. The government's strategic vision for the future, encapsulated in the Uzbekistan 2030 plan, underscores a commitment to fostering sustainable growth and technological development. Set forth by Presidential Decree #158, issued on September 11, 2023, the Uzbekistan 2030 strategy outlines ambitious goals to position the country among the top 50 global innovators by the end of the decade. These goals include the creation of 300,000 youth employment opportunities in the IT sector, the launch of the One Million Programmers initiative, the digitization of 40 million books, and a significant push towards boosting Uzbekistan's GDP to \$160 billion.

As part of its broader vision, the Uzbek government has also prioritized the development of "Research and Development" (R&D) centers to drive technological breakthroughs and innovation. These centers are expected to play a crucial role in advancing research in fields such as Artificial Intelligence (AI), which holds immense potential for transforming sectors like finance. The transition to a more technology-driven economy is further supported by Presidential Decree #4611, issued on February 24, 2020, which mandates the adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS). This shift is seen as a stepping stone toward greater transparency, efficiency, and integration with global financial markets, offering a fertile ground for the implementation of AI-driven solutions in the financial sector.

This article explores the current landscape of AI adoption in Uzbekistan’s financial sector, examining the key policies, regulations, and initiatives that could pave the way for AI-driven transformation. It also analyzes the potential challenges and opportunities that lie ahead, offering a comprehensive look at how AI can help Uzbekistan achieve its long-term economic goals and contribute to the development of a more competitive, efficient, and inclusive financial system.

In this article, a range of research methodologies were employed to analyze the background situation in Uzbekistan concerning artificial intelligence (AI) and its potential integration into the financial sector. Mathematical and statistical methods were utilized to evaluate macroeconomic indicators, providing a quantitative understanding of the country's economic trajectory and technological development. Key data points such as GDP growth, IT sector expansion, and labor market trends—particularly the employment of youth in the digital sector—were examined to gauge the current state of Uzbekistan’s economy and its readiness for AI adoption. These quantitative measures are crucial for understanding the broader economic environment in which AI could be deployed. Additionally, the article employs abstraction and induction as core methods of analysis. Through abstraction, the study draws generalized insights from the global use of AI in financial systems, allowing for the identification of key trends, challenges, and opportunities that could inform Uzbekistan’s path. Inductive reasoning is used to extrapolate conclusions from specific national policies, such as the Uzbekistan 2030 strategy [1] and the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) [2]. By examining these local policy shifts, the article builds a broader understanding of how AI might be integrated into Uzbekistan's finance sector. Finally, the synthesis method combines insights from these various approaches, integrating quantitative data, policy analysis, and global case studies to form a comprehensive view of Uzbekistan's potential for AI-driven financial transformation. This multi-method approach allows the research to offer both a deep analysis of the current landscape and practical recommendations for future AI adoption in Uzbekistan's financial industry.

The development of Artificial Intelligence (AI) in the financial sector is a global phenomenon, with various factors influencing its growth across countries. These factors span technological advancements, economic conditions, regulatory frameworks, and social influences, all of which contribute to the widespread adoption and innovation of AI in finance. Below are the key global factors influencing AI development in finance, supported by statistical insights and examples:

1. Technological Advancements and Innovation Capacity

- The rise of cloud computing and big data technologies is one of the most critical enablers of AI in finance.

- Financial services are one of the most data-intensive industries, and the sheer volume of transactional data generated each day is a driving force behind AI development.

- Investment in AI R&D has been growing significantly.

2. Macroeconomic Factors

- Countries with strong GDP growth tend to experience faster adoption of AI in financial services, driven by the need to modernize financial systems and increase operational efficiency.

- AI has the potential to bring financial services to underserved populations.

- Financial institutions globally are under pressure to reduce operational costs and increase efficiency.

3. Regulatory Environment

- Countries with favorable regulatory frameworks are seeing faster adoption of AI in finance.

- Many countries are aligning their financial reporting frameworks with international standards like the IFRS, which facilitates the integration of AI technologies in accounting, auditing, and financial reporting .

- AI adoption in finance is closely tied to data privacy concerns, as financial institutions process vast amounts of sensitive customer information.

In countries like Uzbekistan, the importance of these two elements is increasingly recognized, and the nation has taken significant strides to expand both electricity access and internet connectivity. As the country modernizes and becomes more digitally engaged, the increased coverage of internet services and the expansion of the information and communication sector are key factors that contribute to its growth and development [3].

In Uzbekistan, the government has made significant efforts to expand internet access across the country. According to official statistical data, the coverage of internet services has been steadily increasing, with improvements across various types of internet access: fixed landline and mobile internet. As shown in Table 1, the overall internet coverage in the country has grown rapidly, with both fixed-line broadband and mobile internet services reaching an ever-growing share of the population. This steady increase in internet penetration not only signifies the country’s progress in the digital sphere but also enables its citizens to access the global internet ecosystem, connect with the wider world, and participate in online services that were previously inaccessible .

Table 1.

The share of households in the Republic of Uzbekistan with access to the Internet, by type of services (according to the sample survey of households, as a percentage).

Series Name	2018	2019	change %	2020	change %	2021	change %	2022	change %
Fixed (wired) narrowband network	1,1	0,6	54,5	0,6	100	1	166,7	1,2	120,0
Fixed (wired) broadband network	2,4	0,3	12,5	1,2	400,0	1,8	150,0	3,6	200,0
Terrestrial fixed (wireless) broadband network	5,3	6,6	124,5	8,1	122,7	11,7	144,4	13,9	118,8
Satellite broadband network (via satellite communication)	0	4,9	n/a	5,1	104,1	3,6	70,6	3,3	91,7
Mobile broadband network using a portable device	68,2	84,2	123,5	86,1	102,3	78,3	90,9	85,7	109,5
Mobile broadband network using an integrated SIM card in a computer or USB modem	9,7	1,6	16,5	0,2	12,5	6,6	3300,0	6,7	101,5

1. In addition to the expansion of internet coverage, Uzbekistan has also seen an increase in the volume of information services, which are integral to the country’s digital development. According to official statistics, the number of information services—ranging from cloud computing to telecommunications and data processing—has grown steadily in recent years. This growth is reflected in Table 2, which illustrates the rising demand for digital services in the country, demonstrating how the economy is becoming more intertwined with digital technologies. These services are crucial for sectors like finance, education, and healthcare, where digitization is driving efficiency, innovation, and access to services that were once out of reach for many people.

Table 2.

The volume of rendered market communication and informatization services (in actual prices, billion soums)

Indicators	2020	2021	change %	2022	change %
programming and broadcasting services	650,9	696,7	107,0	833,1	119,6
telecommunication services	10 233,70	11 957,30	116,8	14 660,70	122,6
computer programming services, consulting and other related services	1 428,20	2 721,50	190,6	4 652,90	171,0

information services	708,7	1 373,60	193,8	2 516,00	183,2

Alongside the rise in internet coverage and information services, there has been a significant increase in the number of organizations in Uzbekistan’s information and communication sector. This expansion is indicative of the growing demand for digital infrastructure, services, and expertise in the country. As seen in Table 3, the number of companies involved in the information and communication industry has been steadily rising, signaling a thriving market for technology and digital solutions.

Table 3.

Number of active organizations by types of economic activity "Information and Communication" (as of January 1, 2023, units).

Industries	2021	2022	change %	2023	change %
Release of computer games	136	130	95,6	156	120,0
Release of other software	315	352	111,7	425	120,7
Computer programming activities	896	1121	125,1	1618	144,3
Consulting services in the field of computer technology	387	461	119,1	536	116,3
Computer equipment management activities	198	243	122,7	290	119,3
Other activities in the field of information technology and computer systems	1 433	1 596	111,4	1 993	124,9
Data placement and processing services	510	628	123,1	704	112,1

One area where the intersection of internet connectivity and digital services is most evident is in the rapid growth of e-commerce and online trading in Uzbekistan. According to official statistics, the volume of online trading and e-commerce has been expanding rapidly, as reflected in Table 4. This growth is driven by increased internet access, changes in consumer behavior, and a favorable regulatory environment that supports digital commerce. As more people connect to the internet, more businesses and consumers are engaging in online transactions, creating new opportunities for economic growth and entrepreneurship.

Table 4.

E-commerce includes the sale of products (goods, works, services) under contracts concluded using information systems, including through an offer, exchanges and auctions, as well as using other electronic trading platforms. (for 2022 preliminary data).

Indicators	2020	2021	change %	2022	change %
Sector of information economy and e-commerce	10 777,00	16 939,50	157,2	27 791,20	164,1
Sector of information and communication technologies (ICT)	9 095,90	11 567,60	127,2	16 089,90	139,1
ICT production	540,1	503,3	93,2	805,5	160,0
ICT trade	252,3	367,8	145,8	594	161,5
ICT services	8 303,50	10 696,40	128,8	14 690,40	137,3
Content sector and mass media	1 089,70	1 464,60	134,4	1 944,90	132,8
E-commerce	591,4	3 907,30	660,7	9 756,40	249,7

The success of Uzbekistan’s digital transformation depends not only on infrastructure and services but also on the human capital that drives innovation and implementation. In this regard, the rise in the number of students studying in fields related to business, management, and information

technology is crucial. As seen in Table 5, the number of students enrolled in bachelor’s degree programs in business and management, as well as information technology and related fields, has been steadily increasing. This growing talent pool is key to fostering the next generation of professionals who will drive the integration of AI in various sectors, including finance.

Table 5.

Statistical information on education and social spheres.

Sphere \ year	2021	2022	change %	2023	change %
Number of students enrolled in Business and management	19 906	30 756	154,5	26 569	86
Number of students enrolled in Information and communication technologies.	10 407	16 066	154,4	19 306	120

As Uzbekistan continues its journey toward digital transformation, it is crucial that the country maintains a strong focus on investing [16] in its information technology (IT) sector. The expansion of internet coverage, coupled with increasing engagement in e-commerce and the growing number of technology-driven organizations, has laid a solid foundation for future progress. However, to truly harness the potential of artificial intelligence (AI) and position itself as a regional leader, even in smart tourism Uzbekistan must take strategic steps. Joining international AI development organizations, such as the Global Partnership on AI (GPAI), would facilitate access to global expertise, research, and best practices, accelerating the country’s AI adoption in various sectors, including finance, healthcare, and education.

Additionally, Uzbekistan should prioritize the implementation of International Financial Reporting Standards (IFRS) to enhance the transparency, reliability, and global competitiveness of its financial sector. A modernized regulatory framework, combined with well-crafted fiscal and monetary policies, will provide the necessary support for the growth of the IT and AI sectors. By fostering a favorable environment for innovation and technological development, Uzbekistan can unlock new opportunities for economic growth, job creation, and digital inclusion, ensuring that its digital economy thrives well into the future. Continued investment in human capital and infrastructure will be key to achieving these ambitious goals.

References:

1. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan under PQ-158 of 11 September 2023
2. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan under PQ-4611 of 24 February 2020
3. Akhunova, S. N., & Askarov, F. R. (2023). THE PROSPECTS FOR UZBEKISTAN'S ECONOMIC PERFORMANCE IN THE DIGITAL ERA. Interpretation and researches, 1(16).
4. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot>
5. <https://stat.edu.uz/>

**ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР ОПТИМИЗАЦИИ
ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**

Гафурова Фаина Семёновна,

Ферганский политехнический институт, доцент кафедры «Экономика»

E-mail: fainagafurova2@ferpi.uz +9989018310796

Туйчиева Одина Набиевна,

Ферганский политехнический институт, доцент кафедры «Экономика»

E-mail: o.nabiyevna@ferpi.uz, +99899 863 06 33

Анотация. На сегодняшний день искусственный интеллект может применяться на всех уровнях бизнес-процесса. В статье рассматриваются возможности применения технологий искусственного интеллекта в оптимизации организации труда на предприятии по основным ее элементам. Определены основные технологии ИИ, внедрение которых, по мнению авторов позволят повысить эффективность организации труда как составной части производственного бизнес-процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, организация труда, оптимизация, производственный процесс, технологии.

В настоящее время технологии искусственного интеллекта (ИИ) находятся в стадии активного развития и становятся неотъемлемой частью производственного процесса. По прогнозам экспертов, максимальные темпы роста применения искусственного интеллекта приходится на производственную сферу, в которой по разным оценкам объем рынка промышленных решений на базе ИИ будет увеличиваться в среднем на 31-35% в год, что указывает на актуальность темы и ее важность для быстрого развития бизнеса и оптимизации управленческих процессов.

Практикой доказано, что использование искусственного интеллекта в производстве значительно повышает точность принятия решений, обеспечивает гибкость и адаптивность бизнес-процессов к меняющимся реалиям, экономит производственных затрат и снижение себестоимости продукции, способствует росту эффективности производственной деятельности.

К положительным эффектам ИИ-технологий можно отнести:

- повышение качества продукции и процессов, связанных с ее изготовлением;
- повышение уровня безопасности производства;
- повышение управляемости производственной системы.
- автоматизация рутинных задач, позволяющая ускорить процессы, снизить вероятность человеческих ошибок и повысить производительность.

Организация труда, как важная составляющая производственного бизнес-процесса призвана адекватно реагировать на данные инновационные вызовы путем внедрения ИИ в оптимизацию всех элементов НОТ. Элементы организации труда представлены на рис. 1.

Рис. 1. Элементы организации труда.

Мы разделяем мнение экспертов, которые полагают, что в перспективе технологии на основе ИИ упростят многие ключевые задачи организации труда по всем ее элементам. Как утверждает американский социолог Р.Колменз, сейчас наступило время очередной волны технологического замещения, имея в виду что в ближайшем будущем умные роботы будут активно замещать специалистов в различных сферах. ИИ в сочетании с роботизацией и продвинутыми онлайн-технологиями уже сегодня справляются со многими задачами, которые раньше могли выполнять только люди: автоматические системы управляют доставкой деталей на конвейер, процессами сборки моделей и другими операциями. [1]

Подобную замену мы можем наблюдать и в сфере организации труда. С помощью ИИ подбираются методы планирования и аттестации рабочих мест, улучшения условий труда, разрабатываются мероприятия по оптимизации трудового процесса и т.д.

Наглядным примером замены специалистов ИИ может служить организация нормирования труда на предприятии. Раньше такими задачами занимались только профессиональные нормировщики. Сейчас большую часть работы выполняют специальные программы:

- обрабатывают большие объемы информации, полученные в результате фотографии рабочего времени;
- анализируют и структуризируют полученные данные хронометража;
- на основе проведенной аналитики определяют причины потерь рабочего времени;
- предлагают оптимальные решения для улучшения трудового процесса.

Автоматизированные системы ИИ могут анализировать данные и определять несоответствия в трудовых процессах. Например, использование компьютерного зрения и алгоритмов машинного обучения позволяет обнаружить недостатки трудовой операции, трудовом движении и приеме, что будет способствовать снижению процента брака и повышению качества продукции.

Также стоит отметить целесообразность применения ИИ в области организации и обслуживания рабочих мест на производстве. Благодаря системам мониторинга и диагностики, оснащенным ИИ, можно предсказать возможные поломки оборудования, провести профилактические работы и избежать простоев в производстве, что в свою очередь позволит снизить затраты на ремонт и обслуживание оборудования, а также повысить его надежность. [4]

При организации работы с кадрами заслуживают внимания технологии ИИ, разработанные компанией Celonis, Глава компании Александр Ринке, утверждает, что ИИ может значительно изменить процесс подбора, расстановки персонала предприятия, позволяет определить текучесть кадров, сократить расходы на рекрутинг. Beta-программа Cloud Jobs Discovery использует концептуальный поиск и показывает все смежные профессии, что очень важно в работе по организации разделения и кооперации труд и совмещению профессий. Компания Nintex Hfwkeye анализирует данные о бизнес-процессах в зависимости от их исполнителей. С помощью этого анализа можно узнать, кто как работает и сколько у сотрудников уходит времени на выполнение задания. Компании HIVE удалось определить некоторые закономерности в изменении продуктивности работы: мужчины гораздо продуктивнее в первой половине дня, а после обеда их продуктивность резко снижается, а у женщин рабочий день начинается медленно, но ближе к концу они работают продуктивнее, что полезно учесть при установлении режима рабочего дня и составлении графиков труда и отдыха.

Одна из основателей платформы Veqom Таня Дженсен утверждает, что ИИ и предикативный анализ может убрать невольные предвзятости и необъективность при расчете размера зарплаты. Если искусственный интеллект будет учитывать такие факторы, как образование, опыт, наличие сертификатов и другие характеристики сотрудника, он может

более честно рассчитать размер компенсаций, тем самым сократить разницу между зарплатами.

Примером успешного использования ИИ в создании благоприятных и безопасных условий труда является применение прогнозной аналитики для выявления причин, которые могут привести к переутомлениям, повторяющимся травмам от перенапряжения или воздействия токсических веществ и устранения опасностей путем оптимизации рабочих мест за счет традиционной автоматизации, замены отдельных функций мозга ИИ, что позволит вывести работника из опасной ситуации. [2]

На основании вышеизложенного определим основные технологии ИИ, которые на наш взгляд необходимо внедрять в процесс организации труда чтобы обеспечить адекватное и оперативное реагирование на инновационные изменения современного производственного процесса. Рис 2.

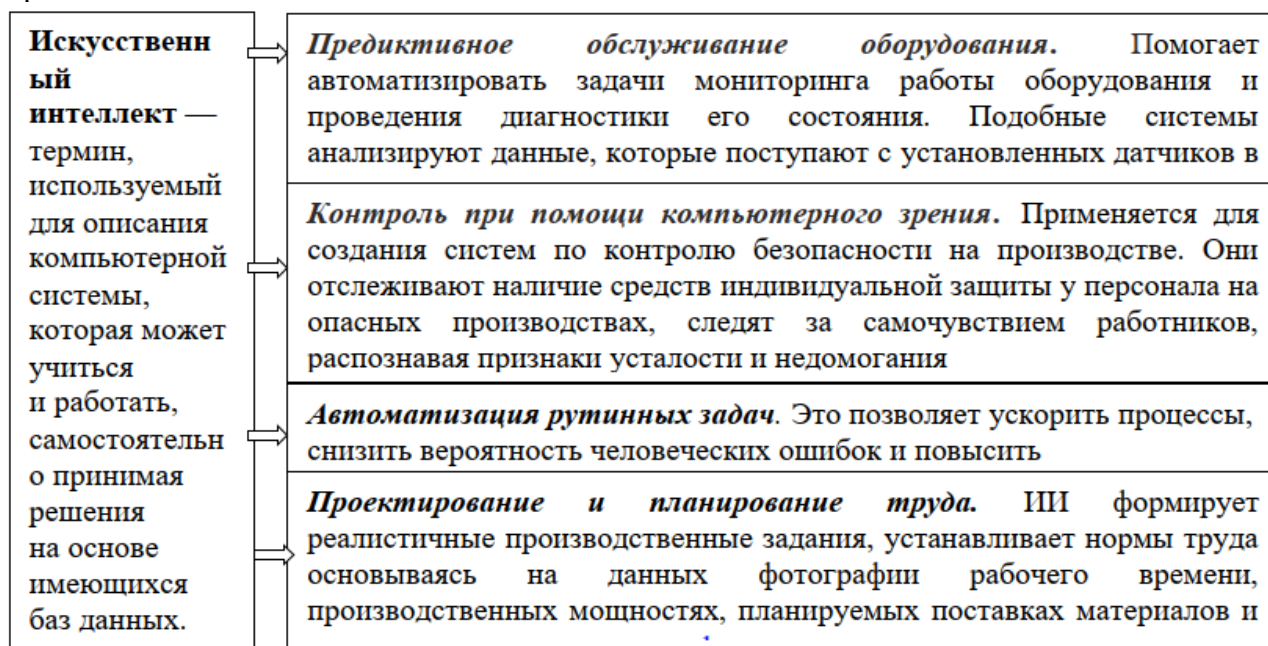

Рис. 2. Основные технологии ИИ

В заключение можно сказать, что роль искусственного интеллекта в производстве, несомненно, очень значительна, хотя и не до конца изучена. Учитывая тот факт, что технологии на основе искусственного интеллекта могут так же ошибаться, полагаем, невозможность стопроцентного управление производственными процессами с помощью искусственного интеллекта - обязательно нужен контроль человеком.

Список использованной литературы:

1. Душкин Р.В. Искусственный интеллект/ Р.В. Душкин, Д.А. Мовчан - М.: ДМК Пресс, 2019. – 280 с.
2. Дэвенпорт Томас. Внедрение искусственного интеллекта в бизнес-практику. Преимущества и сложности. М.: Альпина паблишер, 2021.
3. Интеллектуальное хронометрирование рабочего времени. Электронный ресурс. <https://www.mallenom.ru/resheniya/mashinnoe-zrenie/po-zadacham/chronometraj-rabochego-vremeni>
4. Tuychieva O.N. Me‘yorlashtirish jarayonlarini takomillashtirishda zamonaviy yondashuvlar FarPI Ilmiy -texnika jurnali, 2022, T.26. maxsus son №11,245-248b.

TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN SUN‘IY INTELLKTDAN FOYDALANISH MASALALARI

Imomov Shavkat Xudoyberdiyevich,

Ipoteka-Bank ATIB Farg‘ona viloyat filiali
Front ofis Chakana xizmatlar bo‘limi boshlig‘i
E-mail: elnurbek_imronbek@mail.ru, +998916666511
Mamasidigov Doniyorjon Zayibjon o‘g‘li,
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti 3 kurs talabasi

Annotasiya. Mazkur maqolada dunyoda miqyosida va xususan O‘zbekistonda bank sektorida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish muammolari muhokama qilinadi. Sun‘iy intellekt texnologiyalarining salohiyati va ularning yangi yuqori texnologiyali moliyaviy provayderlar raqobatining kuchayishi sharoitida banklarning raqobatbardoshligini oshirishdagi roli tavsiflanadi. Shuningdek tadqiqotda banklarda sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etishga to‘sqinlik qiluvchi omillar tahlili ham taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, moliyaviy xizmatlar bozori, bank sektori, bank faoliyatini o‘zgartirish, banklar samaradorligi.

Bank sektori texnologik yangiliklardan foydalanishga moyilligi tufayli iqtisodiyotning sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalarini faol joriy etgan birinchi tarmoqlaridan biriga aylandi. SI texnologiyalari bank faoliyatini chuqur o‘zgartirish uchun kuchli vosita bo‘lib, moliya bozorlari tarkibida va ularni tartibga solishda jiddiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. SI texnologiyalaridan foydalanish an‘anaviy banklarning biznes modelida, ularning korporativ tuzilishida va raqobatning harakatlantiruvchi kuchlarining tub o‘zgarishlarga, shuningdek mijozlar bilan o‘zaro aloqada bo‘lish uchun mutlaqo yangi operatsion modellar, usullar va vositalarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Dunyo bo‘ylab banklar, shu jumladan O‘zbekistonda, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash va ularning ehtiyojlarini o‘rganish, daromadlarni oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va pirovardida bozorlarda raqobatbardosh pozitsiyalarini mustahkamlash uchun sun‘iy intellektidan foydalanadilar.

Umuman olganda, SI texnologiyalari banklarning samaradorligini va ularning raqobatbardoshligini oshirish uchun katta imkoniyatlarga ega. Biroq, ushbu potensialni amalga oshirishga to‘sqinlik qiladigan ko‘plab tashqi va ichki omillar mavjud.

So‘nggi yillarda sun‘iy intellektni qabul qilish sur‘ati tezlashmoqda. Stenford universiteti olimlarining fikriga ko‘ra, dunyoda SI texnologiyalariga korporativ investitsiyalar hajmi 2019-yilda 2020-yilga nisbatan 40 foizga oshdi, ya‘ni pandemiya va iqtisodiy tanazzulga qaramay, 48,9 milliarddan 67,9 milliard dollargacha. Bu 2017-2019-yillarda ushbu ko‘rsatkich dinamikasiga nisbatan SIga investitsiyalar hajmining keskin sakrashi edi [1].

Qisqa muddatda SI moliyaviy xizmatlar sohasini rivojlantirish uchun muhim harakatlantiruvchi kuchga aylanadi. Bu Kembrij alternativ Moliya markazi tomonidan o‘tkazilgan so‘rov ishtirokchilarining 77% fikri bo‘lib, u moliya sektorida sun‘iy intellektni joriy etish tajribasini o‘rganib chiqdi [2].

Shu bilan birga, moliyaviy xizmatlar sohasida sun‘iy intellektning ommaviy joriy etilishi maxfiylikni buzish, kiberhujumlar, bozorda konsentratsiyaning oshishi, sun‘iy intellektidan foydalanishda tarfakashlik va kamsitish, hisobdorlik tizimining zaiflashishi, beqarorlik darajasini oshirish kabi muayyan bozor risklari bilan bog‘liq tashqi muhitdan ham mavjudligini yodda tutish darkor. Bundan tashqari, respondentlarning taxminan 20% o‘z kompaniyalari ushbu risklarni kamaytira olmasligiga ishonishadi. Shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligini buzish xavfi (respondentlarning 58%) ortib borayotgan tarfakashlik va alohida tashvish uyg‘otadi.

Dunyoning yetakchi tadqiqot kompaniyalaridan biri Business Insider Intelligence tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, banklar sun‘iy intellektidan foydalanish orqali oladigan jami potensial jamg‘armalar 2023-yilda 447 milliard dollarga baholangan. Shu bilan birga, bu miqdorning aksariyati old va o‘rta ofislarga to‘g‘ri keladi [3].

Moliyaviy xizmatlar bozorida yangi o‘yinchilar – fintech kompaniyalari va yirik yuqori texnologiyali kompaniyalar tomonidan raqobatning kuchayishiga duch kelgan ko‘plab banklar alohida bo‘limlarda SI texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha tajribalardan ularni tarqatishga o‘tishga urinishlarni kuchaytirdilar. Biroq, bunday tashabbuslar har doim ham muvaffaqiyatli bo‘larmaydi, xususan, bunga sun‘iy intellektga nisbatan banklar uchun aniq strategiya yo‘qligi sabab. Ko‘plab noan‘anaviy vositachilar bilan muvaffaqiyatli raqobatlashish va barqaror rivojlanish uchun mavjud banklar o‘zlarining biznes modeli, strategiyasi va operatsion faoliyatining asosi sifatida SI texnologiyalarini qabul qilishlari kerak. Aks holda, ular raqobatchilardan ortda qolish va mijozlarni yo‘qotish xavfi bor.

Bir necha o‘n yillar davomida banklar so‘nggi texnologik yangiliklarni doimiy ravishda o‘z ehtiyojlariga moslashtirdilar. Shunday qilib, 1960 – yillarda ular bankomatlarni, 1970-yillarda elektron to‘lov tizimlari va bank kartalarini joriy etishdi. 2000-yillarning boshlari kechayu kunduz onlayn-bankingning keng joriy etilishi, so‘ngra mobil bankingning tarqalishi bilan ajralib turdi.

Hozirgi vaqtda dunyo sun‘iy intellektga asoslangan raqamli asrga kirdi va bu bank biznesini yangi moslashtirish zarurligini taqozo etmoqda. Ko‘plab misollar shuni ko‘rsatadiki, SI texnologiyalari xizmatlar va mahsulotlarni mijozlar ehtiyojlariga moslashtirish orqali daromadlarni ko‘paytirishga, operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish orqali xarajatlarni kamaytirishga va katta hajmdagi ma‘lumotlarni to‘plash hamda ularni yanada samarali qayta ishlash asosida yangi, amalga oshirilmagan imkoniyatlarni topishga yordam beradi. Umuman olganda, SI texnologiyalari banklarning quyidagi asosiy sohalaridagi yutuqlarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin: daromadni oshirish; xizmatlarni keng miqyosda shaxsiylashtirish; iste‘molchilar bilan onlayn aloqa tizimini yaratish (veb-sayt, ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, SMS, chatlar va call-markazni birlashtirgan); innovatsion sikllarni tezlashtirish.

To‘rt omil kelgusi yillarda banklarning SI texnologiyalariga o‘tishini murakkablashtiradi. Birinchidan, COVID-19 pandemiyasi sharoitida qo‘shimcha turtki olgan raqamli bank xizmatlaridan foydalanishning kengayishi iste‘molchilarning taxminlarini oshirishga olib keladi. Ular nostandart xizmatlar ko‘rsatish usullarini olishga tobora ko‘proq ishonishmoqda. Raqamli bank rahbarlari buni hisobga olishadi va xizmatlarni shaxsiylashtirish uchun yuqori darajaga xizmat ko‘tarishadi, ko‘pincha iste‘molchilarning talablarini kutishadi. Bu ularning boshqa moliya institutlariga nisbatan raqobatbardosh ustunlikligiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, aksariyat banklarda sun‘iy intellektidan foydalanishga vaqti-vaqti bilan murojat qilsalar, yetakchi yirik banklar guruhida front-ofisdan bek-ofisgacha bo‘lgan butun qiymat yaratish sikli davomida sun‘iy intellektni joriy etishga kompleks yondashuv tez tarqalmoqda. Ushbu jarayon raqobat muhitiga ta‘sir qiladi va moliyaviy xizmatlar bozoridagi alohida o‘yinchilar o‘rtasidagi kuchlar muvozanatini o‘zgartiradi. SI tufayli raqobatbardosh ustunliklarga ega bo‘lgan banklar zaif raqiblarini bozordan chiqarib yuborishmoqda.

Uchinchidan, bozorning yangi ishtirokchilari tomonidan yaratilgan va umumiy kirish nuqtasi (ilova) orqali turli xil xizmatlardan foydalanishni ta‘minlaydigan raqamli ekotizimlar moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish uchun an‘anaviy kanallarning yo‘q qilinishiga va moliyaviy xizmatlar bozorida banklarning rolining pasayishiga olib keladi. Masalan, Xitoydagi Vechat foydalanuvchilari bir xil ilovadan nafaqat xabar almashish, balki taksi, oziq-ovqat, tovarlar va boshqalarga buyurtma berish uchun ham foydalanishlari mumkin. Ushbu tendensiyaning hisobga olgan holda, banklar raqamli ekotizimlardagi ishtirokini qayta ko‘rib chiqishlari kerak.

To‘rtinchidan, bank xizmatlari bozoriga kiradigan yirik yuqori texnologiyali kompaniyalar keng mijozlar tarmog‘i, katta hajmdagi ma‘lumotlar va innovatsion texnologiyalar, shu jumladan SI miqyosi tufayli katta raqobatdosh ustunliklarga ega. Ular allaqachon moliyaviy xizmatlar bozorining ayrim segmentlarida, ayniqsa to‘lov operatsiyalari segmentida, shuningdek kreditlash va sug‘urtalashda mustahkam o‘rnashgan. Kelajakda ular moliya bozorining boshqa segmentlarida o‘z ishtirokini kengaytirishga harakat qilishlari mumkin.

SI miqyosi strategiyasini amalga oshirish jarayonida banklar birinchi qarashda bir-biriga zid bo‘lgan ikkita vazifani hal qilishlari kerak. Bir tomondan, ular operatsiyalar tezligi va mijozlarga xizmat ko‘rsatishning moslashuvchanligi nuqtayi nazaridan Fintech va bigtechlarga mos kelishi kerak. Boshqa tomondan, ular an‘anaviy moliya institutlari bo‘ysunadigan xavfsizlik standartlari va tartibga solish talablariga muvofiq operatsiyalar ko‘lamini ma‘lum chegaralarda saqlashlari kerak.

Garchi banklar har yili texnologik innovatsiyalarga katta mablag‘ sarflayotgan bo‘lsa-da, ularning faqat bir nechtasigina sun‘iy intellekt texnologiyalarini barcha tarkibiy bo‘linmalarga tatbiq etishga muvaffaq bo‘lishdi. Ko‘pgina banklarda sun‘iy intellektni rivojlantirishning aniq strategiyasining yo‘qligidan tashqari, ushbu texnologiyalardan foydalanishni kengaytirishga zaif va egiluvchan texnologik baza, operatsion model, biznes-jarayonlar va IT bo‘limlari o‘rtasida o‘rnatilgan o‘zaro ta‘sir tizimining yo‘qligi va boshqalar to‘sqinlik qilmoqda. Operatsion faoliyatning barqarorligini ta‘minlash uchun yaratilgan asosiy texnologik tizimlar an‘anaviy to‘lovlar va kredit operatsiyalarini amalga oshirishda o‘zini yaxshi ko‘rsatdi. Biroq, raqamlashtirish sharoitida ular yetarli darajada samarali emas, ular buxgalteriya hisobi va ma‘lumotlarni qayta ishlash uchun real vaqtda hisoblash operatsiyalarini bajarish uchun kuch va moslashuvchanlikka ega emaslar. Bunday texnologik tizimlarni o‘zgartirish qiyin va katta texnik xarajatlarni talab qiladi.

Bundan tashqari, banklar tomonidan to‘plangan ma‘lumotlar bazalari odatda bir nechta bo‘linmalarga bo‘linadi (biznes-jarayonlar va IT-texnologiyalarni rivojlantirish uchun alohida) va tahliliy ishlar faqat individual operatsiyalar kontekstida amalga oshiriladi. Markazlashtirilgan (birlashtirilgan) ma‘lumotlar tizimisiz tegishli operatsiyalarni tahlil qilish va o‘z vaqtida oqilona tavsiyalar berish deyarli mumkin emas [4].

Banklarda texnologik innovatsiyalar uchun asosiy to‘siq ularning operatsion modellari hisoblanadi. Banklarning tashkiliy tuzilmasi odatda moliyaviy texnologiyalar va moliyaviy tahlil sohasidagi funksiyalarni markazlashtirish bilan individual biznes yo‘nalishlariga muvofiq shakllantiriladi. Bank egalari uni rivojlantirish maqsadlarini bir tomonlama ravishda belgilaydilar va ularni texnologik strategiya bilan muvofiqlashtirish (agar mavjud bo‘lsa) ko‘pincha rasmiy yoki noadekvat tarzda amalga oshiriladi. Izolyatsiya qilingan ishchi guruhlar va texnologik yangiliklarni joriy etish jarayoni doimo kechikishlarga, ortiqcha xarajatlarga va suboptimal samaradorlikka olib keladi.

Tashkilot bo‘ylab SI texnologiyalarini joriy etishni cheklaydigan muammolarni bartaraf etish uchun banklar to‘rtta sohaga sarmoya kiritishni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvni qo‘llashlari kerak: mijozlarning o‘zaro ta‘siri; SI asosida qaror qabul qilish; asosiy texnologiya va operatsion model.

SI texnologiyalari ushbu muvaffaqiyat shartlarining har birini o‘zgartiradi. Yuqori texnologiyali moliyaviy operatsiyalar shu qadar samarali bo‘ldiki, aktivlar hajmi, garchi u muhim parametr bo‘lib qolsa-da, o‘z-o‘zidan muvaffaqiyatli biznesni qurish uchun yetarli shart emas. O‘lchov tejamkorligi tufayli xarajatlarni kamaytirish o‘z ahamiyatini yo‘qotmoqda. SI texnologiyalari tufayli moliyaviy xizmat ko‘rsatuvchi provayder misli ko‘rilmagan miqdordagi ma‘lumotlarni to‘playdi va aynan ular xarajatlar bo‘yicha raqobatdosh ustunliklarni ta‘minlaydi. Kelajakda eng katta muvaffaqiyatga kapital hajmini oshirish va uni diversifikatsiya qilishdan ko‘ra, birinchi navbatda keng ko‘lamli va yetarli ma‘lumotlar bazasini yaratishga yo‘naltirilgan moliya institutlari yerishishi taxmin qilinmoqda.

Daromadlarning o‘sishiga nafaqat bank mahsulotlarini standartlashtirish va birlashtirish, balki ularni shaxsiylashtirish orqali ham yerishish mumkin. SI texnologiyalari standart bank mahsulotlarini muayyan mijozlar ehtiyojlariga moslashtirish va individual xizmat ko‘rsatish muammolarini zudlik bilan hal qilish imkoniyatlarini yaratdi.

Raqamli dunyoda moliyaviy xizmatlar bozoridagi muvaffaqiyat tobora mijozlar bilan ishonchli munosabatlarni tezda o‘rnatish va mijozlar bazasini kengaytirish qobiliyatiga bog‘liq. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun‘iy intellekt potensial iste‘molchilar to‘g‘risida ma‘lumot olish va ular bilan samarali hamkorlikni tashkil etish uchun ko‘plab imkoniyatlarni yaratdi (Internet,

ijtimoiy tarmoqlar, telefon, elektron pochta va boshqalar orqali.). O‘z navbatida, xizmatlar iste’molchilari ma’lum bir provayderni undan uzoqlashish qiyinligi va boshqa provayderga o‘tish xarajatlarni talab qilishi uchun emas, balki uning raqobatchilarga nisbatan ma’lum afzalliklari tufayli afzal ko‘rishadi. Bank xizmatlarining samaradorligi har doim inson mehnati va texnologiyasi tomonidan yaratilgan afzalliklarning vazifasi bo‘lib kelgan, ammo raqamli transformatsiya sharoitida bankning ushbu jihatida tobora dolzarb bo‘lib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Шкодина, Е. С., & Шиханова, Е. Г. (2019). Искусственный интеллект в банковском секторе. Ответственный редактор, 432.
2. Филиппова, С. П., Гордеева, Л. Г., & Зайцева, Н. П. (2023). Искусственный интеллект в банковском секторе. In ПЕРСПЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ В АПК В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ (pp. 965-967).
3. Семеко, Г. В. (2021). Искусственный интеллект в банковском секторе: возможности и проблемы. Социальные новации и социальные науки, (2 (4)), 81-97.

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Жураев Миржалол Фарход угли,

*Студент факультета «Управление в производстве»,
Ферганский политехнический институт, E-mail: mirjalolf19@gmail.com*

Аннотация. В статье рассматриваются роль современных технологий, включая искусственный интеллект (ИИ), в обеспечении устойчивого экономического роста. Анализируется, как инновации в области ИТ и автоматизации способствуют повышению производительности, созданию новых рабочих мест, оптимизации бизнес-процессов и устойчивому использованию ресурсов. Особое внимание уделяется влиянию ИИ на ключевые отрасли экономики, такие как промышленность, здравоохранение, энергетика и образование, а также на глобальные вызовы, включая изменение климата и социальное неравенство. В статье также рассматриваются государственные проекты, реализуемые в Узбекистане, направленные на развитие цифровой экономики, внедрение ИТ-технологий и поддержку стартапов. Обсуждаются возможные риски и этические вопросы, связанные с широким внедрением технологий, и подчеркивается необходимость разработки инклюзивной политики для обеспечения справедливого и долгосрочного воздействия на экономику и общество.

Ключевые слова: современные технологии, искусственный интеллект, устойчивый экономический рост, цифровая трансформация, государственные проекты, Узбекистан, инновации, автоматизация, цифровая экономика, ИТ-инфраструктура, производительность, стартапы, социальное неравенство, энергетическая эффективность, экологические технологии, цифровое образование.

Современные технологии, включая искусственный интеллект (ИИ), занимают важное место в процессе глобальных экономических преобразований. Их влияние на устойчивость экономического роста страны можно рассматривать через призму повышения производительности, улучшения качества жизни, устойчивости к внешним и внутренним вызовам, а также способности адаптироваться к изменениям на рынке труда. В условиях глобализации и технологических изменений роль ИТ-решений в экономике становится решающим фактором для обеспечения долгосрочной стабильности и роста.

Особое внимание стоит уделить роли искусственного интеллекта и его применения в различных секторах экономики. Включение ИИ в промышленность, сельское хозяйство, медицину, энергетику и образование способствует не только созданию новых возможностей

для бизнеса и улучшению качества жизни, но и формирует основу для инновационных экономик, способных преодолевать современные вызовы.

Важным аспектом внедрения новых технологий является их применение в рамках государственных программ. Особенно ярким примером является Узбекистан, который активно реализует проекты по развитию цифровой экономики и внедрению ИТ-решений в стратегически важных отраслях.

Современные технологии как фактор устойчивого экономического роста

Технологическое развитие и внедрение инноваций в различные отрасли оказывают многогранное воздействие на экономику. Основным драйвером в этой области является искусственный интеллект, который способен значительно повысить производительность труда, оптимизировать ресурсы и создать новые формы взаимодействия на рынке.

Повышение производительности и эффективности.

Внедрение ИИ и автоматизации бизнес-процессов способствует повышению эффективности на всех уровнях производства. Например, в промышленности применение роботизации и систем управления на базе ИИ позволяет существенно снизить затраты, повысить точность и ускорить производственные циклы. В сельском хозяйстве ИИ используется для прогнозирования урожаев, оптимизации полива и внесения удобрений, что значительно повышает продуктивность и сокращает экологические риски.

Инновации и новые рынки.

Современные технологии открывают новые горизонты для создания инновационных продуктов и услуг. Использование ИИ для разработки умных городов, автономных транспортных систем, а также новых биотехнологий приводит к появлению совершенно новых рынков. Например, с развитием цифровых платформ для обучения и здравоохранения открываются возможности для удаленной работы и предоставления медицинских услуг на расстоянии, что также влияет на создание новых рабочих мест.

Устойчивое развитие и экологические технологии.

В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, технологии играют ключевую роль в решении экологических проблем. ИИ помогает оптимизировать использование природных ресурсов, снизить уровень выбросов и внедрить решения для рационального использования энергии. В энергетике, например, прогнозирование потребления и управление энергоснабжением с помощью ИИ помогает создать более устойчивые и гибкие энергетические системы, что способствует устойчивому развитию.

Роль государственных проектов в поддержке цифровой экономики (на примере Узбекистана)

Узбекистан в последние годы делает значительные шаги по внедрению современных технологий в различные сферы экономики. В стране реализуются многочисленные государственные программы, направленные на развитие цифровой инфраструктуры, поддержку ИТ-стартапов и внедрение технологий в стратегически важные отрасли.

Развитие цифровой экономики.

В 2019 году Узбекистан принял стратегию цифровизации, целью которой является создание конкурентоспособной и инновационной экономики, основанной на информационных технологиях. В рамках этой программы разрабатываются проекты по улучшению ИТ-инфраструктуры, обучению населения цифровым навыкам и поддержке стартапов. Программы направлены на создание условий для быстрого внедрения ИТ-решений в бизнес и государственное управление.

Государственные проекты в сфере искусственного интеллекта.

Важным направлением является внедрение искусственного интеллекта в ключевые отрасли экономики. Например, в аграрной сфере с помощью ИИ разрабатываются проекты по автоматизации управления сельскохозяйственными процессами. В здравоохранении ИИ используется для диагностики заболеваний, обработки медицинских данных и разработки

персонализированных методов лечения. Таким образом, технологии способствуют не только росту производительности в этих секторах, но и улучшению качества жизни граждан.

Поддержка стартапов и цифровых инициатив.

В рамках государственной поддержки стартапов в Узбекистане создаются специализированные инкубаторы и акселераторы для молодых предпринимателей. Программы предоставляют финансовую помощь, консультирование и поддержку на разных стадиях развития бизнеса. Это способствует созданию инновационных проектов, в том числе в области искусственного интеллекта, блокчейна и других передовых технологий.

Влияние искусственного интеллекта на экономику: возможности и вызовы

ИИ предоставляет значительные возможности для роста и развития, однако его внедрение связано с рядом вызовов, которые требуют внимательного подхода и разработки комплексных решений.

Возможности ИИ для экономики.

Искусственный интеллект способствует снижению затрат на производство и улучшению качества продукции. В промышленности ИИ помогает предсказывать возможные неисправности оборудования, предотвращать простои и оптимизировать производственные процессы. В сфере финансов ИИ применяется для анализа больших объемов данных и предсказания экономических тенденций, что помогает бизнесам принимать более обоснованные решения.

Вызовы и риски.

Одним из основных вызовов является влияние автоматизации и ИИ на рынок труда. Некоторые профессии могут быть заменены машинами, что приведет к социальной нестабильности. Для того чтобы минимизировать этот риск, важно развивать программы переквалификации и повышения квалификации работников, а также создавать условия для роста новых рабочих мест в высокотехнологичных отраслях.

Этические вопросы и социальные последствия.

Внедрение ИИ ставит перед обществом множество этических вопросов. Например, возникает необходимость в регулировании использования ИИ в области персональных данных, обеспечения прозрачности алгоритмов и предотвращения их дискриминации. Также важно учитывать возможные последствия для социальной структуры, чтобы избежать углубления социального неравенства.

Современные технологии, включая искусственный интеллект, оказывают глубокое влияние на экономическое развитие и устойчивость стран. Внедрение ИТ-решений в бизнес-процессы, государственное управление и социальные сферы способствует росту производительности, созданию инновационных продуктов и улучшению качества жизни. В этом контексте важно не только разрабатывать и внедрять новые технологии, но и обеспечивать их ответственное и справедливое использование.

В Узбекистане активно реализуются государственные проекты по развитию цифровой экономики, внедрению ИТ-технологий и поддержке стартапов, что открывает новые перспективы для устойчивого роста и интеграции страны в глобальную экономику. Однако для достижения долгосрочных целей необходимо внимательно подходить к решению возникающих рисков, таких как автоматизация труда, этические вопросы и социальное неравенство.

Инновации и искусственный интеллект становятся основой для создания более эффективных, устойчивых и инклюзивных экономик. Важно продолжать инвестировать в технологии, образование и создание благоприятной среды для инноваций, чтобы обеспечить развитие как для отдельных стран, так и для мирового сообщества в целом.

Список использованной литературы:

1. Гуломов, С. & Махмудов, К. (2022). Цифровая экономика Узбекистана: Возможности и вызовы в контексте внедрения искусственного интеллекта. Ташкент: Экономический исследовательский институт Узбекистана.
2. Сергеев, А. В., & Петров, И. А. (2020). Искусственный интеллект и его роль в устойчивом экономическом развитии: Влияние на ключевые отрасли экономики. Экономические исследования и проекты, 45(3), 123-137.
3. Минцифры Республики Узбекистан (2021). Государственные программы в области цифровой трансформации Узбекистана: Стратегия и достижения. Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан. Доступно на: www.mtc.uz.
4. Мельников, В. И. (2021). Цифровизация и устойчивый экономический рост: Роль инновационных технологий в экономике Центральной Азии. Мировая экономика и международные отношения, 65(4), 58-72.
5. Решетников, А. В. (2022). Влияние технологий и искусственного интеллекта на развитие промышленности в Узбекистане. Проблемы и перспективы экономического роста, 38(6), 89-104.
6. Всемирный банк (2023). Цифровая трансформация и экономический рост в Центральной Азии: Пример Узбекистана. Всемирный банк, Вашингтон. Доступно на: www.worldbank.org.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СТРАТЕГИИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ

Касимова Сайёра Каримовна,

Ташкентский государственный экономический университет

Доцент кафедры “Оценочное дело и инвестиции”

E-mail: sayyorakarimova88@mail.ru, +998946884890.

Аннотация. Цифровая стратегия организации направлена на полное использование возможностей, предоставляемых цифровыми технологиями, в окружающей среде. Искусственный интеллект качественно повышает уровень конкурентоспособности организации. Готовность к искусственному интеллекту для организации позволяет реализовать проекты, которые являются ключевыми для цифрового преобразования организации.

Ключевые слова: управление знаниями, искусственный интеллект, цифровая трансформация, деловая стратегия.

Повышение конкурентоспособности современного бизнеса прямо демонстрирует, что предприниматели и организации будут нуждаться в сборе данных и процессах управления ими за счет получения доступа к современным цифровым технологическим преимуществам. Искусственный интеллект играет важную роль в создании знания цифровой организации, обеспечивая доступ каждому её сотруднику в пределах организации к возможности выявлять и создавать знание. Это особенно важно для таких продуктов и услуг, как консультирование, маркетинг, реклама и коммуникации, как в пределах организации, так и за ними.

Цифровая стратегия организации может быть определена как «организационная стратегия, придающая отличительную ценность за счет усиления цифровых ресурсов организации». Целью цифровой стратегии организации (и уже, стратегии её цифровой трансформации) является создание потенциала, необходимого для максимально полного использования возможностей, предоставляемых цифровыми технологиями. Критерием эффективности стратегии следует принять достижение её целей в области её бизнеса с помощью этих более быстрым, качественным и конкурентоспособным способом. Обязательно следует учитывать, что цифровые технологии непрерывно изменяются,

устаревающая и обновляясь, то есть цифровая трансформация организации является непрерывной.

Разработка цифровой стратегии организации включает в себя следующие стадии:

1) Исследование и анализ. Здесь изучается опыт клиента в удовлетворении своей потребности, чтобы использовать особенности этого опыта в продажах, контактах с клиентами и совершенствовании интернет-ресурсов предприятия. Ключевым направлением анализа является цифровой анализ цепочки создания ценности в цифровой экосистеме предприятия, особенно в области логистики, маркетинга и продаж, объектом же анализа служат применяемые платформы CRM, управления контентом в интернет-ресурсах организации и организации сервиса для клиентов.

2) Создание цифровой структуры организации, позволяющей организации ставить и выполнять именно цифровые цели (например, увеличить мобильность для менеджеров по продажам за счет внедрения платформы CRM, интегрированной в мобильные устройства сотрудников, чтобы использовать данные для формирования поставок и оплаты счетов прямо у клиентов). Реализацию этого этапа рекомендуется выполнять в течение коротких шестинедельных спринтов, каждый из которых реализует некоторую идею, заложенную в цифровую стратегию и подобную описанной ранее. Целесообразно разрабатывать весь план как одну большую и широко пропагандируемую идею, в которую поверит каждый клиент.

3) Нарастивание цифровых возможностей организации. На этом этапе выделяются ключевые цифровые цели и инициативы. На этой стадии принимаются во внимание формулировки целей достаточно общего порядка, например: создание веб-сайтов организации и наполнение их контентом; организация продвижения товаров и услуг организации через блоггинг и интернет-ресурсы лидеров общественного мнения; управление поисковым продвижением для поддержки лидов с перечисленных выше ресурсов; объединение каналов продвижения организации, действующих в социальных сетях, ориентируя их на события, важные для клиентов организации; ориентация управления отношениями с клиентами через систему CRM организации на единый коммерческий процесс;

4) Управление цифровым преобразованием организации. Для выбора ключевых цифровых проектов организации, в наибольшей степени соответствующих описанной выше идее необходимо проводить отборы проектов, как для отдельных спринтов реализации стратегии, так и для более длительных периодов времени. Ключевыми критериями отбора проектов являются: влияние проекта на достижение цели всей цифровой стратегии, обеспечение производительности (в широком смысле), увеличение капитала брендов организации (это также целесообразно понимать в широком смысле), реализация накопленного опыта работы с клиентами. Немаловажен и критерий морального состояния сотрудников организации: успешные проекты стимулируют на переход к более важным и сложным [1].

В рамках разработки и реализации цифровой стратегии и стратегии цифровой трансформации необходим учет специфики используемых и внедряемых цифровых технологий. Одной из ключевых цифровых технологий следует считать искусственный интеллект во всех его применениях, поэтому цифровая структура организации обязательно должна включать в себя элемент готовности к использованию искусственного интеллекта.

Искусственный интеллект обладает потенциальной возможностью качественно повысить уровень конкурентоспособности организации по сравнению с другими технологиями. Имитация искусственным интеллектом человеческих когнитивных способностей (таких как ощущение, действие, рассуждение и коммуникация) позволяет получить далеко идущие возможности повышения конкурентоспособности организации и участников её маркетинговой внешней среды [2]. Это относится прежде всего

кпотребителям, посредникам, поставщикам в цепочках создания стоимости и сервисным контрагентам [3].

Поэтому крайне важно иметь адекватное представление о готовности организации к использованию искусственного интеллекта как четкое понимание возможностей организаций для его использования прежде всего «здесь и сейчас». Внедрение искусственного интеллекта для получения конкурентных преимуществ организацией до сих пор затруднительно. Платформы искусственного интеллекта от различных разработчиков различаются по возможным масштабам применения и сложности использования, что требует ориентированной подготовки сотрудников-пользователей, а сами платформы часто несовместимы. Готовность организации к искусственному интеллекту -это системный показатель, демонстрирующий ту роль, которую искусственный интеллект займет в цифровой трансформации организации. Готовность организации к искусственному интеллекту определяется как способность организации внедрять и использовать искусственный интеллект таким образом, чтобы повысить ценность организации для клиентов, собственных сотрудников и её окружения. Следует иметь в виду, что последствия внедрения искусственного интеллекта именно в ходе цифровой трансформации организации таковы, что после внедрения изменятся все бизнес-процессы и отношения в организации, в том числе и не предвиденные.

В силу сказанного целесообразно рассматривать оценку и совершенствование структуры готовности организации к искусственному интеллекту прежде всего с точки зрения повышения ценности организации как конечного критерия оценки готовности.

В рамках оценки структуры готовности прежде всего рассматриваются пакет имеющихся у организации технологий искусственного интеллекта (или по крайней мере доступных ей для использования) и стратегия этого использования, ориентированная на повышение ценности организации. Стратегию использования искусственного интеллекта необходимо рассматривать как совокупность способов использования искусственного интеллекта в рамках решений по поддержке ключевых видов деятельности организации [4].

Совершенствование структуры готовности осуществляется в ходе реализации стратегии цифровой трансформации организации как поиск способов использования искусственного интеллекта для имеющихся и перспективных видов и областей деятельности организации, причем именно таких способов, которые могут повысить ценность организации для её потребителей и контрагентов. При этом можно допускать и расширение границ деятельности организации в целом, применительно к общей стратегии организации, если это также позволяет повысить её ценность. Наконец, наиболее важной частью совершенствования структуры готовности организации к использованию искусственного интеллекта является обеспечение поддержки организационных целей за счет использования искусственного интеллекта, а в качестве составляющих такого обеспечения необходимо рассматривать способы использования искусственного интеллекта в этих целях, которыми располагает (и будет располагать) организация и стратегию использования организацией искусственного интеллекта для этих целей.

Достижение требуемого состояния структуры готовности означает преодоление одного из важных барьеров, который стоит на пути цифровой трансформации организации. При наличии надлежащей структуры готовности организация располагает возможностью реализации тех наиболее важных и первичных проектов, которые являются ключевыми для цифрового преобразования организации.

Список использованной литературы:

1. Artificial Intelligence for Business. Editor Ana Landeta Echeberria ISBN 978-3-030-88240-2e-ISBN 978-3-030-88241-9 Springer Nature Switzerland AG 2022 <https://doi.org/10.1007/978-3-030-88241-9>

2. Bharadwaj, A., El Sawy, O. A., Pavlou, P. A., & Venkatraman, N. (2013). Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights. MIS Quarterly, 37(2), 471–482. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2013/37:2.3>
3. Fernandes, T., & Oliveira, E. (2021). Understanding Consumers’ Acceptance of Automated Technologies in Service Encounters: Drivers of Digital Voice Assistants Adoption. Journal of Business Research, 122, 180–191. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.08.058>
4. Holmstrom, J. (2021). From AI to Digital Transformation: The AI Readiness Framework. Business Horizons. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2021.03.006>

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKT BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA‘MINLASHDA HAL QILUVCHI VOSITA SIFATIDA

Maxkamov Saidafzal Saidkamol o‘g‘li,

*Farg‘ona Politehnika instituti, M24-23 I guruh magistranti,
E-mail: saidafzal_maxkamov@ferpi.uz, +998886632206.*

Nomanov Javoxir Olim o‘g‘li,

*Farg‘ona Politehnika instituti, M24-23 I guruh magistranti,
E-mail: Numanovjavokhir8@gmail.com, +998908310484.*

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellekt (AI)ning barqaror iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlashdagi rolini tahlil qiladi. Barqaror iqtisodiy o‘rinish — bu nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, balki atrof-muhitni himoya qilish va ijtimoiy farovonlikni oshirishni nazarda tutadi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, AI, Big Data (katta ma‘lumotlar), Internet of Things (IoT), avtomatizatsiya va blokcheyn kabi texnologiyalar, resurslarni samarali ishlatish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, energiya ta‘minotini yaxshilash va ekologik barqarorlikni ta‘minlashda katta ahamiyatga ega. Maqola shuningdek, texnologiyalar va sun‘iy intellektning qishloq xo‘jaligi, sanoat, moliya, energetika va ijtimoiy tizimlar kabi turli sohalarda qanday qilib barqaror o‘rinishga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Misol sifatida, AI yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, energiya iste‘molini optimallashtirish, agrotexnologiyalarni rivojlantirish va moliyaviy tizimlarda shaffoflikni ta‘minlash kabi amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror iqtisodiy o‘rinish, zamonaviy texnologiyalar, sun‘iy intellekt, innovatsiya, energiya samaradorligi, resurslar boshqaruvi, sanoat avtomatizatsiyasi, agrotexnologiyalar, ijtimoiy barqarorlik.

Barqaror iqtisodiy o‘rinish – bu nafaqat milliy darajada, balki global miqyosda ham muhim maqsad bo‘lib, u resurslarni samarali ishlatish, atrof-muhitni muhofaza qilish va jamiyatning ijtimoiy farovonligini oshirishga yo‘naltirilgan. Bugungi kunda zamonaviy texnologiyalar bu jarayonni qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi omilga aylangan. Ular ishlab chiqarish jarayonlaridan tortib, resurslarni tejash, energiyani tejash va yangi ish o‘rinlarini yaratishga qadar turli sohalarda innovatsion yechimlarni taklif etmoqda.

BMT va uning O‘zbekistondagi sheriklari “Barqaror rivojlanish maqsadlari”ga erishish ustida ish olib bormoqda: ular O‘zbekiston va butun dunyo aholisi duch kelayotgan asosiy muammolarni hal etishga qaratilgan 17 ta o‘zaro bog‘liq va ulkan maqsaddan iborat. O‘zbekiston 2030-yilgacha bo‘lgan davrdagi global kun tartibida qo‘yilgan vazifalarni bajarish va “Barqaror rivojlanish maqsadlari” sohasidagi 16 ta milliy maqsadga erishish uchun ko‘plab manfaatdor tomonlar ishtirokidagi sheriklikka keng qamrovli yondashuvga sodiq ekanini tasdiqladi. Joriy o‘rta muddatli reja, 2017 –2021-yillarga mo‘ljallangan milliy harakatlar strategiyasi BRMni amalga oshirishda dasturilamal bo‘lib xizmat qiladi. Barcha vazirliklarda BRM ustuvorligini ta‘minlash uchun 2018-yil oktyabrida hukumat 2030-yilgacha bo‘lgan davr uchun kun tartibini haqida qaror qabul qildi, ayni qaror BRMni milliy strategiyalar va dasturlar bilan muvofiqlashtirish ishiga

sodiqlikni tasdiqladi. Hukumat 16 ta milliy BRM, 125 ta vazifa va 206 ta ko‘rsatkichni ularni amalga oshirishni yengillashtirish uchun ma‘qulladi[1].

Mamlakat barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirishi kerak. Bu amalga oshiriladigan maqsadlar, vazifalar mamlakatning bugunini tahlil qilib kelajagini prognozlash asosida amalga oshiriladi. Bulardan kelib chiqib mamlakat barqaror iqtisodiy o‘shishga erishishi uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak:

□ Iqtisodiy o‘shishning boshlang‘ich bosqichi moliyaviy va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashni o‘z ichiga oladi. Bu inflyatsiyaning boshqarilishi, davlat byudjeti va milliy valyutani barqarorlashtirishni talab qiladi.

□ Huquqiy va moliyaviy tizimlarni takomillashtirish, ishbilarmonlik muhiti yaratish va yaxshi boshqaruv tizimlarini joriy etish

□ Jamiyatda inson kapitalini rivojlantirish, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ijtimoiy imkoniyatlarni kengaytirish.

□ Tez rivojlanayotgan texnologiyalar va yashil energiya manbalarini (quyosh, shamol, geotermal energiya) qo‘llash orqali resurslarni tejash va atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish[2].

□ Yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish, avtomatizatsiya va raqamli transformatsiya orqali ishlab chiqarish va xizmatlar sohasida samaradorlikni oshirish.

□ Raqamli infrastrukturani rivojlantirish, onlayn ta‘lim va xizmatlar imkoniyatlarini kengaytirish.

□ Ekvivalensiya (carbon neutrality) va yashil energiyaga o‘tish, chiqindilarni qayta ishlash, chiqindilarni kamaytirish va biologik xilma-xillikni saqlash.

□ Kichik va o‘rta korxonalar rivojlanishini ta‘minlash, innovatsiyalarni joriy etish va ularning bozorlaridagi faoliyatini kengaytirish[3].

□ Texnologiyalar va barqaror rivojlanishga asoslangan yangi ish o‘rinlarini yaratish va ishchilarni malakali qilib tayyorlash.

□ Sanoat sektorini yuqori texnologiyali, yashil energiya va innovatsion tarmoqlarni rivojlantirish orqali diversifikatsiya qilish.

□ Raqamli xizmatlar, turizm, moliyaviy xizmatlar va boshqa xizmat sohaslarini kengaytirish[4].

□ Qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish, barqaror qishloq xo‘jaligi texnologiyalarini rivojlantirish, ekologik dehqonchilikni qo‘llab-quvvatlash.

□ Rivojlangan texnologiyalar va bilimlarni global miqyosda almashish, innovatsion tizimlarni rivojlantirish.

Ushbu chora-tadbirlarni har bir mamlakat o‘zining imkoniyatidan kelib chiqib tanlab va o‘zining rivojlanish darajasiga, bozor iqtisodiyoti tendensiyalariga, o‘shish ko‘rsatkichlariga e‘tibor qaratgan holda amalga oshirishi kerak.

Mamlakatda raqamlashtirish jadal o‘shib borayotgan sharoitda sun‘iy intellekt dan foydalanish hozirda muhim yo‘nalishlardan biridir. Quyidagi jadvalda barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellektning asosiy jihatlari va ular orqali ta‘minlanadigan foydalar ko‘rsatilgan:

1-jadval

Barqaror iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashda zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellektning asosiy jihatlari [5]

Texnologiya/Sun‘iy intellekt	Asosiy funksiyalar	Barqaror iqtisodiy o‘shishga ta‘siri
Sun‘iy intellekt (AI)	- Ma‘lumotlarni tahlil qilish	- Resurslardan samarali foydalanish
	- Qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish	- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish

	- Xatoliklarni aniqlash va tuzatish	- Energiyani tejash va chiqindilarni kamaytirish
Big Data (Katta ma'lumotlar)	- Katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish	- Raqobatbardoshlikni oshirish, bozorda muvaffaqiyatli strategiyalar yaratish
	- Trendlarga moslashish	- Bozor talablarini aniq prognozlash va innovatsiyalarni tezda joriy etish
Internet of Things (IoT)	- Qurilmalar va tizimlar o'rtasida bog'lanish	- Resurslarni optimallashtirish (masalan, energiya, suv)
	- Real vaqt rejimida ma'lumot yig'ish	- Atrof-muhitni himoya qilish va chiqindilarni kamaytirish
Yashil energiya texnologiyalari	- Quyosh, shamol, biogaz kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalari	- Karbon izini kamaytirish, barqaror energiya manbalariga o'tish
	- Energiya saqlash texnologiyalari	- O'z-o'zini ta'minlaydigan energetika tizimlarini yaratish
3D bosib chiqarish (3D Printing)	- Materiallarni qatamlash orqali maxsus shakllarda chiqarish	- Resurslarni tejash, chiqindilarni kamaytirish
	- Maxsus dizaynlar va qismlar ishlab chiqarish	- Innovatsion mahsulotlar yaratish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish
Blokcheyn	- Ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va almashish	- Moliyaviy shaffoflikni ta'minlash, ishonchni oshirish
	- Tizimlar o'rtasida transaksiyalarni xavfsiz qilish	- Global savdolarini soddalashtirish va tezlashtirish
Avtomatizatsiya va robototexnika	- Ishlab chiqarish va jarayonlarni avtomatlashtirish	- Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xatoliklarni kamaytirish
	- Ishlab chiqarishda robotlarning qo'llanilishi	- Yangi ish o'rinlarini yaratish va mehnat unumdorligini oshirish
Agrotexnologiyalar	- Vertikal fermerlik, gidroponika	- Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini samarali ishlab chiqarish
	- Dronlar va sensorlar yordamida yerni monitoring qilish	- Suv va o'g'itlarni tejash, ekinlarni optimallashtirish
Moliyaviy texnologiyalar (FinTech)	- Raqamli to'lov tizimlari, blokcheyn	- Xalqaro va mahalliy savdolarini soddalashtirish, shaffoflikni ta'minlash
	- Raqamli valyutalar, kreditlash va investitsiyalar	- Kichik va o'rta biznesni rivojlantirish va moliyaviy inkluziyani oshirish

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellekt barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda hal qiluvchi vositalardir. Ular ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, energiya va resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni himoya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirishga yordam beradi.

Barqaror iqtisodiy o'sish, resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ijtimoiy farovonlikni oshirishni ta'minlashda zamonaviy texnologiyalar va sun'iy intellekt (AI) juda katta rol o'ynaydi[6]. Buning uchun bir qator innovatsion yechimlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda zamonaviy texnologiyalar va AI-ni to'liq foydalanuvchi tizimlar sifatida tatbiq etishga oid bir nechta amaliy tavsiya va takliflar keltirishimiz mumkin:

- ☐ Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish tizimini yaratish
- ☐ AI va Big Data yordamida bozorlardagi talabni va ta'minotni prognozlash, shu orqali resurslarni tejash va iqtisodiy o'sishni boshqarishda aniq qarorlar qabul qilish.
- ☐ Ishlab chiqarish jarayonlarida AI yordamida xatoliklarni tezda aniqlash va bartaraf etish, shu orqali samaradorlikni oshirish va chiqindilarni kamaytirish.

- ☐ Sun‘iy intellekt asosidagi prognozlash tizimlarini joriy etish
- ☐ Quyosh, shamol va biogaz kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalarini ishlab chiqarish va energiya tarmoqlariga integratsiya qilish
- ☐ Energiya iste‘molining real vaqt rejimida monitoringi va samaradorligini oshirish uchun sun‘iy intellektni qo‘llash
- ☐ AI yordamida energiya ta‘minotini boshqarish tizimlarini ishlab chiqish, bu orqali energiya manbalaridan maksimal darajada samarali foydalanish
- ☐ Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun hukumat va xususiy sektor tomonidan grantlar va sarmoyalar tashkil etish.
- ☐ FinTech sektori uchun hukumat tomonidan huquqiy asoslar yaratishdan iborat.

Shuni xulosa qilib aytishimiz mumkinki, zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellekt barqaror iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashda kuchli vositalar sifatida ishlatilishi mumkin. Bu texnologiyalar resurslarni samarali boshqarish, energiya sarfini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ijtimoiy tenglikni ta‘minlash kabi muhim masalalarda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ularning to‘liq potensialidan foydalanish uchun hukumatlar, bizneslar va jamiyat o‘rtasida samarali hamkorlik va investitsiya strategiyalari zarur. Bu jarayonda raqamli ta‘lim, yangi texnologiyalarni o‘rganish, va innovatsion moliyaviy mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. <https://uzbekistan.un.org/uz/sdgs>
2. M. S. S. TURKIY DUNYO DAVLATLARIDA “YASHIL” TEXNOLOGIYALAR VA ATROF-MUHIT MUHOFAZASI //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 46. – C. 700-702.
3. Y.E.Aliev. Innovatsion iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019- yil, 236 bet.
4. Xurramov, Ortikjon Kayumovich Raqamli turizm [Matn] : darslik / O. K. Xurramov. - Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy" Durdona, 2021. - 164 b.
5. Internet ma‘lumotlari asosida mualliflar tomonidan shakllantirildi.
6. Matthies, M., Giupponi, C., & Ostendorf, B. (2007). Environmental decision support systems: Current issues, methods and tools. Environmental Modelling & Software, 22(2), 123-127.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

*Мухтарова Умида Каримовна,
ALFRAGANUS UNIVERSITY,*

*старший преподаватель кафедры “Экономика”
E-mail: umidamuxtarova22@mail.ru, +998935623599.*

Аннотация. В статье раскрываются новые пути применения технологий искусственного интеллекта в цифровой экономике. Статья включает анализ особенностей технологии искусственного интеллекта с точки зрения их интеграционных возможностей в обработке данных для государственного управления, требуемой цифровой зрелости предприятия и влияния технологий на результаты деятельности компании, вклада к повышению ее ценности и добавленной стоимости в процессе цифровизации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, обработка текстов на естественном языке, распознавание образов, стратегическое управление, цифровая трансформация экономики

Наука под названием «искусственный интеллект» входит в комплекс компьютерных наук, а создаваемые на ее основе технологии относятся к информационным технологиям.

Многие предприятия и отдельные отрасли экономики в ближайшие несколько лет ожидает не просто автоматизация подавляющего большинства процессов, а полный переход к автономному производству. В настоящее время предпосылки этого перехода уже наблюдаются, когда многие процессы переключаются в цифровой режим онлайн. Цифровая трансформация предоставляет ценную возможность для основных бизнес-функций, таких как финансы и HR, дает возможность уйти от ручных процессов и автоматизировать ключевые области. За автоматизацией, облачными вычислениями и IoT следует искусственный интеллект, чтобы сделать более умную машину, более умную фабрику и экосистему умных технологий.

В этом новом мире цифровые технологии – это не выбор, а фундаментальная бизнес-стратегия, которая должна быть внедрена в каждую часть организации и производства. Трансформация может способствовать лучшему сотрудничеству внутри организаций и между ними, более персонализированным способам взаимодействия с клиентами, более высокой продуктивности сотрудников, а также более точному анализу данных – всё это помогает бизнесу расти.

Отслеживать и подхватывать тренды, опираясь на трансформирующие технологии – задача любого предприятия, которое стремится быть инновационным. Хотя в каждой отдельной отрасли существует своя специфика, красной нитью фронт четвертой промышленной революции связывают такие технологические тренды, как применение чат-ботов, последующая роботизация; кастомное производство, ядром которого являются аддитивные технологии; социальные медиа-платформы; сквозная технология больших данных и облаков; Интернет вещей; технология блокчейна, включая растущую волну интереса в части невзаимозаменяемых токенов NFT (non-fungible token); технологии виртуальной, дополненной и смешанной реальностей и др [1].

Уже сегодня многие тренды выявляются не человеком, а компьютерными системами и алгоритмами, активно использующими машинное обучение и искусственный интеллект (англ. artificial intelligence, AI), что само по себе также является одним из ключевых технологических трендов современности. Искусственный интеллект связан со способностью машин мыслить, как люди – обладать способностью познавать разум, воспринимать и принимать решения рациональным и разумным образом. Технологии, связанные с искусственным интеллектом, включают, в частности, машинное обучение, глубокое обучение, обработку естественного языка.

Сейчас технологии искусственного интеллекта удерживают одно из первых мест в различных рейтингах технологических трендов во всем мире. Можно сказать, что искусственный интеллект – это способность компьютерной системы имитировать когнитивные функции человека, такие как обучение и решение задач. Посредством AI компьютерная система использует математические функции и логику для имитации процессов мышления, которые позволяют людям обучаться на новой информации и принимать решения. Хотя AI и машинное обучение тесно связаны, это разные понятия. Машинное обучение считается подмножеством AI. Следует отметить, что AI увеличивает отрыв от такого реактивного тренда, как мобильные сети [2].

Сегодня многие организации переживают быструю цифровую трансформацию, зачастую требующую эффективного внедрения технологий AI для создания конкурентного преимущества перед другими участниками рынка. В случае использования алгоритмов компаниям необходимо четкое понимание того, как развивать взаимодействие людей и алгоритмов для принятия оптимальных решений. Ряд зарубежных исследователей уже сейчас изучают симбиоз человека и AI. Технологии искусственного интеллекта быстро развиваются и продолжают совершенствоваться, что оказывает существенное влияние на экономику в части производительности, роста, конкуренции, инноваций и занятости.

Надо отметить, что не все позитивно оценивают потенциал AI. Широко распространены пессимистические взгляды на влияние искусственного интеллекта на общество. Так например, Илон Маск утверждает, что искусственный интеллект может привести к тому, что только малая часть компаний будет доминировать в обществе. Лишь немногие рабочие места останутся для людей.

Среди перспективных направлений использования искусственного интеллекта в будущем можно назвать следующие:

а) глубокое обучение: когда машины используют сложные алгоритмы для имитации нейронной сети человеческого мозга и изучают область знаний практически без присмотра человека;

б) обработка естественного языка: это методы машинного обучения, используемые для поиска закономерностей в больших наборах данных и распознавания естественного языка. Например, применение для анализа чувств, когда алгоритмы могут искать закономерности в публикациях в социальных сетях, чтобы понять, что клиенты думают о конкретных брендах и товарах [3].

Применяя передовые технологии искусственного интеллекта, такие как машинное обучение и когнитивные услуги, к данным, поступающим из производственного процесса, компании теперь имеют дополнительный уровень понимания своих данных. Это позволяет повысить операционную эффективность, ускорить производство, оптимизировать работу оборудования, минимизировать отходы и снизить затраты на техническое обслуживание.

Ключевым ресурсом в AI являются данные. Машинное обучение использует данные, чтобы делать прогнозы о том, что именно люди желают, когда находятся под влиянием того или иного воздействия, и что они в этот момент предпринимают. Это создает проблемы с конфиденциальностью.

Исследователи отмечают, что конфиденциальность является сложной задачей по следующим причинам: дешевое хранилище означает, что данные могут храниться дольше, чем длится жизнь человека, который сгенерировал предназначенные данные; отсутствие конкуренции означает, что данные могут быть переориентированы для других целей, кроме первоначальных; внешние эффекты означают, что данные, созданные одним человеком, могут содержать информацию о других.

Согласно недавнему исследованию международной консалтинговой компании Frost&Sullivan, рынок технологий искусственного интеллекта в ближайшие годы будет расти в среднем более на 30 % в год. На сегодня основная деятельность искусственного интеллекта направлена на расширение человеческих возможностей. AI берет на себя не только рутинные дела, требующие огромного внимания (обработка какого-либо массива информации), но и наукоемкие направления, некоторые из которых не может выполнять специалист этой сферы (к примеру, поиск дефектов в товаре на металлообрабатывающем предприятии). Машинное обучение является самой развитой технологией и имеет наибольшую долю внедрений в практическом использовании.

В AI ежегодно в мире вкладывается \$150 млрд, при этом по данным исследования компании Pricewaterhouse наибольший вклад в ВВП от применения этой технологии получают в Китае – 26,1 %. Согласно анализу трендов, проведенному международной организацией интеллектуальной собственности WIPO, количество ежегодных научных публикаций по теме AI стабильно растет на 5,6 %, а всего опубликовано более 1,5 млн научных трудов в этом направлении [4].

Искусственный интеллект делает нашу жизнь более эффективной с каждым днем. Он поддерживает многие программы и службы, которые помогают нам делать повседневные вещи, такие как связь с друзьями, использование программы электронной почты или использование службы совместного использования.

Технологические возможности искусственного интеллекта расширяют возможности компаний, стремящихся к инновационному развитию и поиску новых возможностей для удовлетворения растущих запросов и ожиданий своих клиентов. Интеграция AI в производственные процессы позволяет одновременно сокращать издержки и обеспечить более высокий уровень качества производимой продукции и услуг, что позволит занимать более прочные позиции относительно конкурентов. Технологии, требующие обработки большого количества данных и основанные на искусственном интеллекте, могут решить самые большие проблемы мира, но они также создают риски для отдельных лиц и групп. Поэтому при разворачивании новых технологий необходимо учитывать этические последствия использования AI для выявления и устранения вреда.

Обзор существующих исследований дает нам основания полагать, что большинство пользователей имеют сомнения по внедрению и использованию AI. Однако данная тенденция изменяется, поскольку преимущества искусственного интеллекта становятся с каждым днем все более очевидными. Искусственный интеллект обещает предоставить одну из самых значительных и прорывных инноваций этого века. Беспилотные автомобили, роботы-помощники и автоматизированная диагностика заболеваний – все это продукты развивающейся революции искусственного интеллекта, которая изменит наш образ жизни и работу. Несмотря на угрозу сокращения рабочих мест, с развитием технологии искусственного интеллекта потребуются профессионалы с хорошо развитыми цифровыми компетенциями, которые в ближайшие пару десятков лет будут очень востребованы на рынке труда.

Список использованной литературы:

1. Клейменова Л. Что такое индустрия 4.0 и что нужно о ней знать. Trends.rbc.ru. [Электронный ресурс]. URL: https://trends.rbc.ru/trends/industry/5e740c5b9a79470c_22dd13e7 (дата обращения: 30.01.2023).
2. Reis J., et al. Digital Transformation: A Literature Review and Guidelines for Future Research // Trends and Advances in Information Systems and Technologies: World Conference on Information Systems and Technologies. 2018. – p. 411–421. – doi: 10.1007/978–3-319–77703–0_41.
3. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М. и др. Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты. / Докл. к XXII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2021. – 239 с.
4. Абдулов Р.Э., Реснов Д.Г. Перспективы достижения технологического суверенитета и цифровизации в России на фоне беспрецедентного санкционного давления // Креативная экономика. – 2022. – № 12. – с. 4591–4604. – doi: 10.18334/ce.16.12.117035.
5. Шихалиева Д.С., М.

SUN‘IY INTELLEKTNI MAMALAKAT IQTISODIYOTIGA QO‘LLASH MASALALARI

Nabiyeva Nilufar Muratovna,

Farg‘ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

E-mail: n.nabiyeva@ferpi.uz, +998-91-326-1223

Annotatsiya. Maqolada sun‘iy intellekt (SI) qanday foydalanish biznes samaradorligini oshirishi va iqtisodiy natijalarni yaxshilashi ko‘rib chiqiladi. Maqola mualliflari sun‘iy intellekt algoritmlari asosida avtomatlashtirilgan boshqaruv, prognozlash va ma‘lumotlarni tahlil qilish tizimi taqdim etayotgan imkoniyatlarni tahlil qiladi. Bunday tizimlar qisqa vaqt ichida juda katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlashga, naqshlarni aniqlashga, tendensiyalarni aniqlashga va bozor

xatti-harakatlarini bashorat qilishga qodir. Buning yordamida siz qaror qabul qilish tezligini sezilarli darajada oshirishingiz, ish jarayonlarini optimallashtirishingiz va xarajatlarni kamaytirishingiz mumkin. Maqolada, shuningdek, sun‘iy intellektni biznes sohasiga joriy etish bilan bog‘liq ba‘zi xavflar, masalan, ish joyini almashtirish va ma‘lumotlar maxfiyligining buzilishi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, mualliflar e‘tiborni sun‘iy intellektidan to‘g‘ri foydalanish iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida katta istiqbolga ega ekanligiga qaratadi. Sun‘iy intellektni to‘g‘ri qo‘llash innovatsion jarayonni tezlashtirishga, biznes ma‘lumotlarining sifatini yaxshilashga va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellektni joriy etish xavfi, xalqaro hamkorlik.

O‘zbekistonda sun‘iy intellekt jahon tendensiyalari asosida rivojlanmoqda. Shuni ta‘kidlash kerakki, Rossiya Federatsiyasi, masalan, yirik generativ modellar soni bo‘yicha to‘rtinchi o‘rinda va sun‘iy intellektni (SI) yaratish va o‘qitish uchun foydalaniladigan barcha superkompyuterlarning umumiy quvvati bo‘yicha o‘ninchi o‘rinda. Bu haqda Iqtisodiy rivojlanish vaziri o‘rinbosari Maksim Kolesnikov “Rossiya” ko‘rgazma-forumida bo‘lib o‘tgan “Ma‘lumotlar iqtisodiyoti va davlatning raqamli transformatsiyasi” milliy ustuvorliklari kunining yalpi majlisida ma‘lum qildi.

Uning so‘zlariga ko‘ra, 2019 yildan beri Rossiya hukumati SI ekotizimini rivojlantirish bo‘yicha faol ish olib bormoqda. "Sun‘iy intellekt" federal loyihasi va "Raqamli iqtisodiyot" milliy loyihasining amalga oshirilishi sezilarli natijalarga erishishga imkon berdi. Xususan, sun‘iy intellekt yechimlari bo‘yicha o‘z bozorimiz shakllandi: video tahlil ishlab chiqarishdagi 95 foizgacha nuqsonlarni aniqlaydi, bashoratli tahlil qurilish-montaj ishlarining borishini baholaydi, foydalanish hisobiga yig‘ib olingan hosil hajmi 15 foizgacha oshadi. Qishloq xo‘jaligi texnikasining sun‘iy intellektga ega bo‘lishi, ekspeditorlik ishlarining ko‘payishi ularni etkazib berish muddatini uchdan bir qismga qisqartiradi.

“Umuman olganda, so‘nggi ikki yilda sohalarda sun‘iy intellekt texnologiyalarini o‘zlashtirish darajasi 1,5 barobar oshdi va ularning qatori ilg‘or natijalarni ko‘rsatmoqda. Bu ko‘p jihatdan bizda sun‘iy intellekt sohasida yetakchi bo‘lgan kompaniyalar, kuchli kadrlar, jadal rivojlanayotgan ilmiy maktab va asosiy fizika-matematika ta‘limining yuqori darajasi tufayli mumkin bo‘ldi”, - deya ta‘kidladi Maksim Kolesnikov. tadbirkorlik tashabbuslarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tufayli so‘nggi bir necha yil ichida SI sohasidagi asosiy muammolar hal qilindi.

Prezident tomonidan tasdiqlangan 2030-yilgacha sun‘iy intellektni rivojlantirish bo‘yicha yangilangan Milliy strategiya keyingi texnologik yutuqni qo‘llab-quvvatlashi kerak. Rossiya Federatsiyasi hukumati shu vaqtga qadar o‘nta asosiy ko‘rsatkichga erishishi kerak, bu esa SI texnologiyalari va ular asosidagi mahsulotlarni joriy etish orqali yalpi ichki mahsulotning 11,2 trillion rubl o‘sishini ta‘minlaydi. Shu bilan birga, iqtisodiyotning turli sohalarida ishlaydigan ishchilarning kamida 80 foizi sun‘iy intellektidan foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.

“Biz strategiyada belgilangan barcha chora-tadbirlarni amalga oshirish Rossiyaga 2030 yilga borib sun‘iy intellektning asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha dunyoning yetakchi besh davlatiga kirishiga imkon beradi deb umid qilamiz. Endi asosiysi nafaqat o‘rinlarni saqlab qolish, balki biznes va hukumatlar darajasida o‘sib borayotgan raqobatni hisobga olgan holda ularni yaxshilashdir”, — dedi Maksim Kolesnikov.

Yangilangan "Sun‘iy intellekt" federal loyihasi allaqachon buning uchun bir qator tadbirlarni nazarda tutadi. Grant yordami SI yechimlarini ishlab chiqish va joriy qilishni yaxshilaydi va tegishli ma‘lumotlar to‘plamlari sonining ko‘payishi SI modellarini ishlab chiqishga olib keladi. Ilmiy jamoalar tomonidan fundamental va amaliy tadqiqotlarni moliyalashtirish va hisoblash quvvatidan imtiyozli foydalanish mahalliy SI yechimlarining raqobatbardoshligini va davlatning ushbu sohadagi yetakchi mavqeyini oshirishni ta‘minlaydi, deya xulosa qildi Maksim Kolesnikov.

Milliy ustuvorliklar kunining yalpi majlisida Rossiya raqamli rivojlanish, kommunikatsiyalar va ommaviy kommunikatsiyalar vaziri Maqsut Shadayev va uning o‘rinbosarlari ham ishtirok etdi. Moderator ANO Digital Economy bosh direktori Sergey Plugotarenko edi.

“Iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarining raqamli yetukligini shakllantirish va ta‘minlash vazifasi kengaytirildi. Raqamli yetuklik raqamli platformalarni ommaviy joriy etish va katta ma‘lumotlar, sun‘iy intellekt texnologiyalari va mashinalarni o‘rganishdan foydalanishga o‘tish asosida ta‘minlanishi kerak. Raqamli yetuklik yangi texnologiyalarni joriy etish bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi”, — dedi Maqsut Shadayev.

Yuqoridagilar bilan bog‘liq holda shuni ta‘kidlash mumkinki, O‘zbekiston sun‘iy intellektni joriy etish bo‘yicha Rossiya Federatsiyasi tajribasini o‘zlashtirishi mumkin.

Sun‘iy intellektning joriy etilishi O‘zbekistonga 2030-yilga borib yalpi ichki mahsulotning 7 foizga qo‘shimcha o‘sishini ta‘minlashi mumkin. Bunday bahoni Sberbank rSIining birinchi o‘rinbosari Aleksandr Vedyaxin berdi.

Top-menejer “Innoprom. Markaziy Osiyo”. Asosiy mavzulardan biri ikki mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlariga sun‘iy intellektni joriy etish oqibatlari bo‘ldi.

Vedyaxinning so‘zlariga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyoti SIning faol joriy etilishi tufayli yaqin olti yil ichida qo‘shimcha 10 milliard dollarga o‘sishi mumkin, uning ta‘siri Rossiya uchun 11,2 trillion rubl (Markaziy bank kursi bo‘yicha 120 milliard dollar)ga baholangan. .

Ayniqsa, Rossiyaning xizmat ko‘rsatish sohasida sun‘iy intellektdan kuchli daromadlar kutilmoqda, bu esa besh baravar o‘sishi mumkin. Yangi texnologiyalardan foydalanish tufayli turli sohalardagi xarajatlar 10 foizdan 45 foizgacha kamayadi.

SI texnologiyalarini rivojlantirish va ulardan turli sohalarda foydalanishni kengaytirish orqali o‘shini tezlashtirish global tendensiyaga aylandi, dedi Vedyaxin. U sun‘iy intellektga investitsiyalarni davlatlar va kompaniyalar o‘rtasidagi texnologik poyganing muhim tarkibiy qismi sifatida ta‘kidladi.

Vedyaxin OTB tadqiqotini ta‘kidladi, unga ko‘ra, sun‘iy intellekt va boshqa ilg‘or texnologiyalar tufayli O‘zbekiston sanoatining asosiy tarmoqlarida 430 mingta ish o‘rni paydo bo‘lishi mumkin. Biroq, buning uchun qulay siyosat va kadrlar tayyorlashga sarmoya kerak, deya qo‘shimcha qildi u.

O‘zbekistonda 2030-yilgacha sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi qabul qilindi.

Strategiya Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi qarori bilan tasdiqlangan.

Hujjatda 2030 yilgacha sun‘iy intellekt sohasida erishish kerak bo‘lgan maqsadlar belgilab berilgan.

Xususan, sun‘iy intellekt asosida yaratilgan dasturiy mahsulotlar va xizmatlar hajmini 1,5 milliard AQSH dollariga yetkazish ko‘zda tutilgan.

Shuningdek, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida (my.gov.uz) sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda ko‘rsatilayotgan xizmatlar ulushini 10 foizgacha oshirish kutilmoqda.

O‘zbekiston sun‘iy intellekt sohasidagi ishlanmalar bilan shug‘ullanuvchi 10 ta ilmiy laboratoriya tashkil etish, shuningdek, yuqori unumli hisoblash serverlarini ishga tushirish niyatida.

Asosiy vazifalardan biri mamlakatning Hukumat SIga tayyorlik indeksi bo‘yicha eng yaxshi 50 talikka kirishi bo‘ladi.

2025-yil 1-sentabrga qadar qonunchilik talablariga muvofiq barcha axborot xavfsizligi choralarini hisobga olgan holda loyihalar va ilmiy-amaliy tadqiqotlarni zarur ma‘lumotlar bilan ta‘minlaydigan “katta ma‘lumotlar” bazasini yaratish rejalashtirilmoqda.

Bundan tashqari, 2026-yil 1-mayga qadar sun‘iy intellekt texnologiyalarini joriy etish loyihalari doirasida ma‘lumotlarni qayta ishlashga mo‘ljallangan hisoblash quvvatlari ishga tushiriladi.

Sun‘iy intellekt va boshqa buzg‘unchi texnologiyalarni joriy etish 2025 yilga borib O‘zbekistonning ikkita asosiy sanoatida 430 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlarini yaratishi mumkin, biroq mamlakat qulay siyosatni qabul qilsa, malaka va kadrlar tayyorlashga sarmoya kiritsagina. Bu Osiyo taraqqiyot bankining (OTB) “Markaziy va G‘arbiy Osiyoda yuqori o‘shish sur‘atlari bo‘yicha ko‘nikmalarni rivojlantirish orqali to‘rtinchi sanoat inqilobidan foydalanish” yangi tadqiqotiga ko‘ra.

To‘rtinchi sanoat inqilobi (4IR) texnologiyalaridan foydalanish O‘zbekistonda to‘qimachilik va tikuvchilik sanoatida sezilarli o‘shish potensialiga ega bo‘lgan 100 mingta yangi ish o‘rinlarini, shuningdek, eng yirik ish beruvchilar qatoridan joy olgan qurilish sohasida 334 ming ish o‘rni yaratish imkonini beradi. 2025 yilgacha butun mamlakat bo‘ylab

“O‘zbekiston o‘z firmalari va ishchilarini raqamli kelajak sari undash uchun ko‘plab qo‘llab-quvvatlovchi choralarni ko‘rgan bo‘lsa-da, hozir 4IR yo‘l xaritasini ishlab chiqish vaqti keldi”, dedi OTB Markaziy va G‘arbiy Osiyo bo‘yicha Bosh direktori Evgeniy Jukov. “O‘zbekiston har bir sohada buzuvchi texnologiyalarni qanday tatbiq etish mumkinligini ko‘rsatuvchi aniq harakatlar rejasiga, manfaatdor tomonlar o‘rtasida ko‘proq muvofiqlashtirishga va 4IRga tayyor va sanoat transformatsiyasini qo‘llab-quvvatlashga qodir bo‘lgan ishchi kuchini yaratish uchun uzoq muddatli rejalashtirishga muhtoj”.

Tadqiqot O‘zbekistonning o‘shish, bandlik va To‘rtinchi sanoat inqilobi (4IR) ga jiddiy ta‘sirli tufayli tanlangan ikki sohadagi ish beruvchilar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovga asoslangan. So‘rov onlayn ish portali ma‘lumotlarini tahlil qilish va 4IR tayyorligini baholash uchun ta‘lim muassasalarining alohida so‘rovi bilan to‘ldiriladi.

Sof ish o‘rinlarini yaratish stavkalarini hisoblash uchun tadqiqotda avtomatlashtirish natijasida almashtirilgan ish o‘rinlari sonini va 4IR texnologiyalariga potensial o‘tish natijasida daromad va mahsuldorlikning oshishi hisobiga yaratilgan yangi ish o‘rinlarini baholash modelidan foydalanilgan. Tegishli siyosat va malakaga sarmoya kiritilsa, yaratiladigan yangi ish o‘rinlari soni yo‘qolgandan oshib ketadi.

So‘rovda qatnashgan firmalarning aksariyati 2025 yilga qadar 4IR texnologiyalarini bir qator funksiyalarda joriy etishdan manfaatdorligini bildirdi. To‘qimachilik va tikuvchilik kompaniyalari 4IR texnologiyalarini joriy etish 2020 va 2025 yillar oralig‘ida hosildorlikni 68 foizga oshiradi, qurilish firmalari esa xuddi shu davrda 60 foizga o‘shishini taxmin qilmoqda.

Hisobotda qayd etilishicha, O‘zbekiston ishchi kuchining qariyb 80 foizini ish bilan ta‘minlovchi kichik va o‘rta korxonalar (KO‘B) 4IR texnologiyalarini joriy etishda ko‘proq resurs va ishchi kuchi cheklovlariga duch kelishi mumkin. U kichik va o‘rta korxonalar uchun bepul yoki subsidiyalangan 4IRga yo‘naltirilgan maslahat dasturlarini, shuningdek, ishchilar uchun ichki va tashqi provayderlar orqali ish joyida o‘qitishni tavsiya qiladi, bu ham KO‘Bning o‘ziga xos resurs cheklovlarini hal qilishga yordam beradi.

So‘rov natijalariga ko‘ra, O‘zbekistondagi ta‘lim muassasalarining 56 foizi o‘quv jarayonida o‘z-o‘zini o‘qitishning onlayn modullaridan, faqat uchinchisi virtual yoki to‘ldirilgan reallikdan foydalanadi[1].

“Ish kuchining 4IRga tayyorligini oshirish uchun ishchilarni samaraliroq o‘qitish va bitiruvchilarni raqamli transformatsiyadan o‘tayotgan ishlarga yaxshiroq tayyorlash imkonini beruvchi kengaytirilgan va virtual reallik kabi innovatsion texnologiyalarni qo‘llash muhim”, dedi OTB ta‘lim bo‘yicha bosh direktori Shanti Jagannatan. o‘rganishga rahbarlik qildi.

Ijtimoiy-madaniy me‘yorlarni bartaraf etish va ayol ishchilar 4IR tomonidan yaratilgan yuqori malakali, yuqori maoshli texnik ishlardan uzoq muddatda foyda olishlarini ta‘minlash uchun tadqiqot ayollar uchun maqsadli dasturlarni ishlab chiqishni tavsiya qiladi.

Xulosa qilib aytganda, quyidagilarni ta‘kidlash kerak

O‘zbekiston iqtisodiyotida sun‘iy intellekt (SI) foydalanish sezilarli foyda keltirishi va turli tarmoqlarni modernizatsiya qilish va samaradorligini oshirishning harakatlantiruvchi kuchiga

aylanishi mumkin. Mamlakat iqtisodiyotida sun‘iy intellektdan foydalanish foydasiga ba‘zi asosiy xulosalar:

Birinchidan, unumdorlikni oshirish va jarayonlarni optimallashtirish. Sun‘iy intellektning joriy etilishi odatiy vazifalar va jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beradi, bu esa operatsion xarajatlarni kamaytirishga, samaradorlikni oshirishga va mahsulot sifatini yaxshilashga olib keladi.

Qishloq xo‘jaligini takomillashtirish. Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog‘i bo‘lib, sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish (masalan, ekinlar hosildorligini bashorat qilish, tuproq va o‘simliklar salomatligini kuzatish uchun ma‘lumotlarni tahlil qilish) ushbu sohaning samaradorligi va barqarorligini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, bank-moliya sohalarini rivojlantirish. SI kreditlash jarayonlarini yaxshilashi, moliyaviy inklyuzivlikni oshirishi va risklarni boshqarishning samarali usullarini ishlab chiqishi mumkin. Bu yanada barqaror va qulay moliyaviy tizimga hissa qo‘shadi.

Davlat xizmatlarini takomillashtirish va boshqaruvni raqamlashtirish. Sun‘iy intellekt davlat xizmatlarini avtomatlashtirishga, ma‘lumotlarni boshqarish va tahlilni yaxshilashga yordam beradi, bu esa hukumatning shaffofligi va sifatini oshiradi. Sun‘iy intellektning joriy etilishi raqamlashtirishni tezlashtirishi va fuqarolar uchun xizmatlardan foydalanishni osonlashtirishi mumkin.

Uchinchidan, yangi ish o‘rinlarini yaratish va innovatsiyalarni rag‘batlantirish**. Sun‘iy intellektni qabul qilish ba‘zi ish o‘rinlarini avtomatlashtirish bilan birga, IT sohasida yangi ish o‘rinlarini yaratadi va innovatsiyalarni ko‘paytirishni rag‘batlantiradi, bu esa bandlik va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shadi [2].

Eksportni qo‘llab-quvvatlash va investitsiyalarni jalb qilish. O‘zbekiston sun‘iy intellektdan xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirish uchun, masalan, sifatni yaxshilash va ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish orqali foydalanishi mumkin. SI texnologiyalariga investitsiyalar ham xorijiy investorlarni jalb qilmoqda, bu esa iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishi mumkin.

Umuman olganda, O‘zbekiston iqtisodiyotida sun‘iy intellektni rivojlantirish va joriy etish aniq strategiya, ta‘limni qo‘llab-quvvatlash va texnologiyaning axloqiy jihatlariga e‘tibor qaratish sharti bilan iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, barqaror o‘shish va aholi turmush sifatini yaxshilashga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мурзакматова, З. Ж., & Абдувалиев, М. Н. (2024). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЭКОНОМИКЕ. Universal Science Perspectives International Scientific Practical Journal, 1(1).

2. Алексеев, В. В., Гонатаев, Р. Г., & Фешина, Е. В. (2019). Перспективы использования искусственного интеллекта. In Информационное общество: современное состояние и перспективы развития (pp. 129-131).

EXPLORING THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN TRAVEL AND TOURISM

Umidakhon Narzullaeva Nodir qizi,

Institute for fiscal studies Chief specialist

E-mail: umidanarzullaeva@gmail.com, +998977031255.

Abstract. Technologies aimed at optimising internal processes of tourism enterprises, systematising customer bases, their geolocation and targeted mailings, content and sales, effective communication of tourism enterprises with consumers of tourist products under the influence of digital transformation, chat-bots, online booking systems, exhibitions, online formats of entertainment programmes, development of virtual tours, artificial intelligence, and so forth. Based applications that assist tourists in planning their trips, the creation of various search engines, and the development of a personal travel plan proposal tailored to the user's needs using neural networks are

among the priority areas of scientific research being carried out in this regard. These areas include the global application of digital technologies in the formation of information and inclusive societies, as well as the digital economy.

Key words: tourism, digitalization, artificial intelligence, online booking systems, digital technologies.

The rapid development of the digital economy in the world provides increasing competitiveness of countries, industries and enterprises. The ubiquitous level of digitalization entails significant changes in the process of business organization in tourism.

F. Cassia put forward the idea that the achievement of sustainable tourism begins with the development of inclusive tourism, the obstacles that exist in inclusive tourism due to the lack of introduction of digital technologies in the provision of services to tourists. According to Pathmanathan, P.R. the role of e-commerce in tourism is incomparable, it is appropriate to present tourist services to tourists, participate in online exhibitions and sell tourist products through online sales networks. As tourists adapt from the previous offline mode to the new online mode, effective online promotion will also become easier and cheaper to organise.

Within the concept of "digital transformation" there are many terms with different interpretations.

digitization represents the transformation of information "from physical media to digital media"[1]. Within digitization, there is no change in the quality and content of information, it is simply converted into electronic form for subsequent digital processing, which makes it possible to improve existing business processes by adding digitized information to them. If we classify this approach, we can relate it to the 3rd industrial revolution, which lasted from 1969 to 2010;

digitalization is initially the creation of a new product in digital form. Therefore, digitalization is the creation of a new innovative product, with new functionality and consumer properties. And while digitization is primarily aimed at improving existing business models and changing business processes, digitalization allows for a significant leap in business and new competitive advantages.

In reality, the world of virtual travel does not fully satisfy tourist needs in terms of physical perception and socio-psychological characteristics of tourists due to many factors, that is, there is a big difference between real travel and virtual tour. But according to many experts, with the development of digital technologies, the future of virtual tourism will change so much that everyone will be able to have long virtual trips that are not very different from real trips individually and even with family or friends.

Traditional tourist enterprises with offline offices are being displaced from the tourism market, and the advantages are achieved by companies that implement innovative business models to provide tourism services to consumers.

The main task that the development of ICT in the country, including the available high-speed Internet, went in step with the interest of business to introduce digital technologies in various production processes to increase productivity, reduce costs and increase production and profits.

Due to the digitalization of the tourism industry, the number of people who prefer to build their own route of their trips, buy airline tickets, book hotels, etc. is constantly increasing, which is a consequence of the reduction of profits of specialized tourist organizations [2].

Previously, when making reservations and online purchases at various services that provide transportation services, the problematic factor was the competent construction of the route with the docking of all flights, but with the advent of such phenomenon as “big data” and the introduction of artificial intelligence has become possible to structure all trips in a couple of actions.

Methodology of construction and analysis of the linear econometric equation of dynamics between the indicators of the number of foreign tourists and investment in fixed capital in the tourism industry. In order to analyze the dependence between the number of foreign tourists and

investment in fixed assets of the tourism industry from 2010 to 2023, an econometric model was built (Fig. 1).

The indicator of the number of foreign tourists in Uzbekistan was taken as a result indicator. The indicator of investment in fixed capital of the tourism industry was taken as an influencing factor on the resultant indicator.

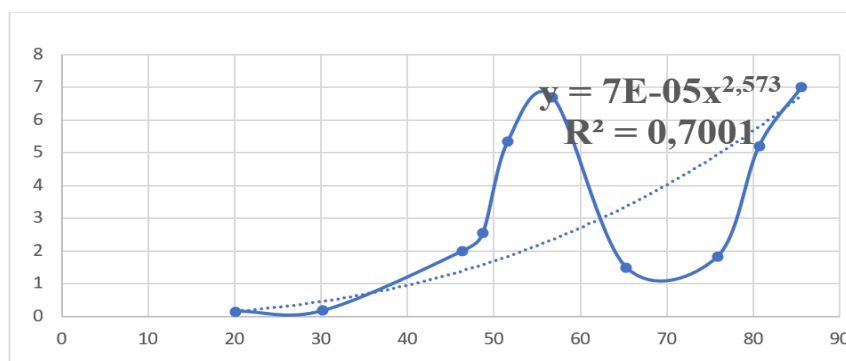

Figure 2. Econometric model between the indicators of the number of foreign tourists and investment in fixed assets in the tourism industry for 2010-2023

Among the calculated models the econometric model between the indicators of the number of foreign tourists and investment in fixed capital in the tourism industry in the form of a step function is selected as the most adequate:

$$y = 7E-05x^{2,573}$$

$$R^2 = 0,7001 \quad F=18.679 \quad t=4.3219$$

It is scientifically proven that 5% increase in the volume of investment projects in tourism will lead to 1,3% increase in the number of tourists visiting the country. Adequacy of the model reflects the coefficient of determination equal to $R^2 = 0,7001$, i.e. the share of variation in the number of foreign tourists in Uzbekistan by 70% is explained by the dynamics of investment in fixed capital of the tourism industry and only 30% falls to the share of random or unaccounted for factors in the model. This reflects the correspondence of the model to the real process.

The analysis of the model parameters showed that an increase of 1 billion soums of investment in fixed capital of the tourism industry will affect the number of foreign tourists by 2,573 million people.

The intricate nature of tourism services is made evident through their classification. A number of classification approaches are based on different attributes. In order to classify modern tourism, it is first necessary to establish the main features that should be taken into account in such a classification. It is reasonable to classify tourism according to a number of different criteria, including geographical feature, the direction of tourist flow, the purpose of travel, the mode of travel, the means of tourist accommodation, the number of participants, organizational and legal forms, and so forth. The classification of tourism is dependent on the categories of individuals undertaking tourist journeys (trips, visits), their respective purposes, the objects utilized or visited, or other pertinent attributes [3]. This results in the following typologies of tourism. In the contemporary tourism industry, the classification of its various types is highly diverse. These classifications are designed to align with the needs of tourists, enabling producers and suppliers of tourist and hotel services to organize, manage and realize their products in a more effective manner, thereby meeting the needs of customers. It is of great importance to ensure the timely and quality provision of information to tourists. The efficacy of the information-seeking process in tourism directly impacts the final decision of tourists. In the context of the high mobility and dynamism of the tourism business, such a competitive advantage will enable travel agencies to become market leaders in the provision of tourist services.

The tourism industry of Uzbekistan has actively begun to introduce and use digital technologies. Many companies are restructuring their business processes in accordance with the

paradigm of digital economy development, such as online booking system for tours, e-commerce, web-sites, platforms, mobile applications, etc.

The most important factor in successful travel business is internet access. Internet access at every point of the tourist route is a requirement of the modern tourist to maintain business and personal communications. Digitalization of the country should start from the internet access and speed.

References:

1. Безопасное гостеприимство. Как правительство Узбекистана собирается спасти туризм?, Никита Макаренко <https://makarenko.uz/safe-tourism>
2. The Social Impact of Global Tourism. World Travel & Tourism Council Research Hub. Dec, 17 2023y
3. Грибанов Юрий Иванович «Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции» Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук Санкт-Петербург 2019

MATEMATIK STATISTIKA MASALALARIDA MS EXCEL DASTURIDAN FOYDALANISH

Sattorov Abdusalom Mutalipovich,

Farg‘ona politexnika instituti

Oliy matematika kafedrası, katta o‘qituvchi

E-mail: a.sattorov@ferpi.uz, +998995345025

Annotatsiya. Maqolada matematik masalalarni yechishda kompyuter dasturiy vositalaridan foydalanishning ahamiyati, ikki omilli regressiya tenglamasini MS Excel dasturi yordamida tuzish va modelning statistik parametrlarini tahlil qilish masalasini ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, matematik statistika, korrelyatsion bog‘lanish modeli, ikki omilli regressiya tenglamasi, determinatsiya koeffitsiyenti, modelning adekvatligi.

Hozirgi kunda barcha ta‘lim muassasalarida fanlarni o‘qitishda axborot texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Matematika fani to‘liq va maqsadli ravishda axborot texnologiyalari yordamida o‘qitilishi mumkin bo‘lgan fan hisoblanadi. Axborotlashtirishning dastlabki vositalari aynan matematik masalalarni yechishda qo‘llanilganligi ham bejiz emas.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o‘qitish jarayonida ba‘zi murakkab tushunchalar aniqroq bayon etilishiga imkon yaratiladi, darslar yanada qiziqarli o‘tadi, interfaol darslar tashkil etish imkoniyati yaratiladi.

Oliy o‘quv yurtlari talabalarining matematik bilimlarni axborot texnologiyalar bilan birgalikda qo‘llash malakasi uning puxta bilimga ega bo‘lishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Hisoblash vositalari, kompyuter tarmoqlari, o‘rgatuvchi va maxsus amaliy dasturlar, jumladan matematik paketlarning keng imkoniyatlari Matematikani o‘qitishda axborot texnologiyalarining qo‘llanilishini ta‘minlashga asos bo‘ladi. Matematik paketlarning kamida bittasidan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lish, matematik texnikalarini to‘liq egallamagan bo‘lajak mutaxassisga mustaqil ravishda katta hajmdagi hisoblashlarni bajarish va murakkab amaliy masalalarini yechish imkonini yaratadi.

Matematik masalalarni yechishda zamonaviy matematik paketlarning qo‘llanilishi talabalarda egallangan nazariy bilimlarining tizimlashishi va chuqurlashishi bilan bir qatorda ularning axborot texnologiyalaridan foydalanish va berilgan muammoni yechish borasida yangi bilimga ega bo‘lishlariga olib keladi. Hozirgi davrda matematik masalalarni yechish uchun ko‘plab matematik paketlar ishlab chiqilgan. Misol sifatida MathCAD, Mathematics, Matlab, Maple, Maxima, Statistica, Derive kabi dasturlarni keltirish mumkin. Ular bir-biridan funksiyalari soni va

qamrovi, grafik imkoniyatlari, interfeysning sifati va foydalanishga qulayligi, boshqa paketlar bilan ma’lumotlar almashish imkoniyatlari, qo‘llanish sohasi va boshqa xususiyatlari bilan farq qiladi.

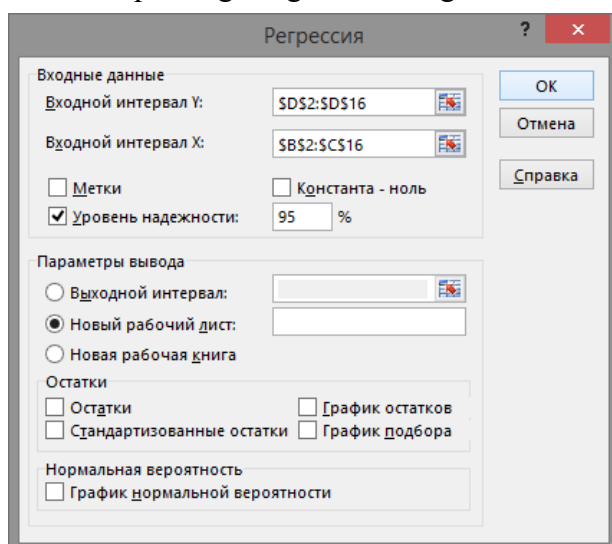
Matematika kursining Matematik statistika bo‘limi mavzularini o‘qitishda kompyuter texnologiyalarini keng va samarali qo‘llash mumkin. Talabalarga statistik ma’lumotlar bilan ishlash va ularni tahlil qilish usullarini ko‘plab vositalarga ega bo‘lgan MS Excel dasturidan foydalanib o‘rgatish ham mumkin. Hozirda aksariyat maktab o‘quvchilari ham Excel dasturi bilan ishlash ko‘nikmalariga ega yoki ta’lim jarayonida bunday ko‘nikmalarni egallashlari oson. Shuning uchun asosiy e’tiborni talabalarga ma’lumotlarni qayta ishlovchi funksiyalardan foydalanish va natijalarni tahlil qilishni o‘rgatishga qaratish zarur. Ijtimoiy-iqtisodiy hodisalarni kuzatishlar natijasida olingan X_1 , X_2 va Y miqdorlar o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘lanish modeli (ikki omilli regressiya tenglamasini) ni MS Excel dasturi yordamida tuzish va modelning statistik parametrlarini tahlil qilish masalasini ko‘rib chiqamiz.

Misol. Muhandis o‘z tajribasiga asoslanib, ip mustahkamligi – Y ning eritmaning konsentratsiyasiga (X_1) va reaksiya haroratiga (X_2) bog‘liqligini taxmin qildi. Ipning mustahkamligi maksimal qiymatni qabul qiladigan X_i o‘zgaruvchilarning qiymatlarini topish uchun bir necha marta kuzatuv o‘tkazilib, quyidagi natijalar olindi:

										0	1	2	3	4	5
1	400	450	450	500	500	500	700	700	700	750	775	800	800	900	900
2	4,5	6	8,5	3	8	9	2,5	5,5	8	5	5,5	8	3	8,5	4,5
	0	1	5	0,5	3,5	5	4	2	4,5	0	6	3	4	6	3,5

Dastlab Y_i , X_{1i} va X_{2i} qiymatlarni elektron jadvalga kiritib olamiz. Kuzatuv nomerlari va X_1 , X_2 , Y o‘zgaruvchilarning qiymatlarini, aytaylik, A, B, C, D ustunlarga kiritamiz. So‘ngra MS Excel dasturi menyusining Данные bo‘limidan Анализ данных buyrug‘ini faollashtiramiz va chiqqan ro‘yxatdan Перрессия ni tanlaymiz.

Ochilgan muloqot oynasida X_1 , X_2 , Y o‘zgaruvchilarning qiymatlari joylashgan diapazonlarni kiritamiz va OK tugmasini bosamiz. Natijada ishchi kitobning alohida varag‘iga Y miqdorning X_1 va X_2 miqdorlarga regression bog‘lanishini tavsiflovchi statistik tahlil natijalari

chiqariladi.

Bu ma’lumotlarning ba’zilariga izoh berib o‘tamiz:

Коэффициенты – Y miqdorning X_1 va X_2 miqdorlarga regression bog‘lanishini tavsiflovchi regressiya tenglamasi koeffitsiyentlari (demak, qaralayotgan masalada regressiya tenglamasi $Y^* = 113,877 - 0,056 \cdot X_1 + 1,481 \cdot X_2$ ko‘rinishga ega);

R-квадрат – determinatsiya koeffitsiyenti (yuqoridagi regressiya modeli sifati 89,5 % ligini bildiradi);

Нормированный R-квадрат – tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti (Y miqdorga ta’sir etuvchi omillar soni ortganda regressiya modeli sifatini yanada aniqroq baholovchi kattalik);

Стандартная ошибка – regressiyaning standart xatoligi (Y o'zgaruvchining qiymatlarini X1 va X2 o'zgaruvchilar qiymatlari bo'yicha taxmin qilishda xato taxminan qanchaligini ko'rsatadi);

Наблюдения – kuzatishlar soni (qaralayotgan masalada 15 ga teng);

df – erkinlik darajalari (degrees of freedom), ya’ni tizimdagi erkin o’zgara oladigan parametrlar soni;

Регрессионная статистика					
Множественный R	0,946062086				
R-квадрат	0,89503347				
Нормированный R-квадрат	0,877539048				
Стандартная ошибка	5,253105518				
Наблюдения	15				

Дисперсионный анализ					
	df	SS	MS	F	Значимость F
Регрессия	2	2823,591922	1411,795961	51,16107792	1,33753E-06
Остаток	12	331,141411	27,59511759		
Итого	14	3154,733333			

	Коэффициенты	Стандартная ошибка	t-статистика	P-значение	Нижние 95%	Верхние 95%	Нижние 95,0%	Верхние 95,0%
Y	113,8767418	23,03480803	4,943680956	0,000339974	63,68820653	164,0652771	63,68820653	164,0652771
X1	-0,05607735	0,008231139	-6,81282951	1,86843E-05	-0,074011462	-0,038143238	-0,074011462	-0,038143238
X2	1,480797297	0,180352272	8,210582975	2,87887E-06	1,087843452	1,873751141	1,087843452	1,873751141

SS – model xatoliklari, ya’ni $\sum (y_i - \hat{y}_i)^2$ (sum of squared);

• MS – Y o’zgaruvchi yi qiymatlarning o’rta qiymatdan chetlanishlari kvadratlarining o’rtacha qiymati (mean square);

F – topilgan modelning adekvatligi, ya’ni Y ning model yordamida olinadigan (bashorat qilinadigan) qiymatlari bilan tajribada kuzatilgan qiymatlari qanchalik yaqinligini baholovchi Fisher mezon (F-mezon) ning kuzatish natijalari asosida hisoblangan qiymati.

Qaralayotgan masala uchun F-mezonning regressorlar soni – 2, erkinlik darajalari miqdori – 12 va ahamiyatlilik darajasi – $\alpha=0,05$ ga mos qiymati 3,885 ga teng (buni MS Excel dagi $=F.OB.PX(\alpha; k; df)$ formula yordamida hisoblash mumkin) va bu qiymat F-mezonning kuzatish natijalari asosida hisoblangan qiymati 51,161 dan kichik bo’lgani uchun topilgan regressiya modeli adekvat (ishonchli) hisoblanadi.

Фойдаланилган адабиётлар ro‘yxati:

1. U.Y.Turaev. Oliy ta’lim muassasalarida matematikani o’qitish jarayonida axborot texnologiyalarini qo’llash usullari. International Scientific Journal Science And Innovation, № 4, 2022 y.

2. Sh.R.Xurramov, B.A.Abduraxmonov, U.A.Shodmonova. Matematika fanini o’qitishda axborot texnologiyalari matematik paketlaridan foydalanish imkoniyatlari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 1, 2018 y.

3. Кеткина О.С. Возможности MS Excel для регрессионного анализа. Электронный текстовый ресурс. УрФУ, Екатеринбург, 2020 г.

4. www.excel2.ru internet sayti.

QURILISHDA SUN‘IY INTELEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI

Tuxtasinova Muxayyo Mirzasultonovna,

Farg‘ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-mail: m.toxtasinova@ferpi.uz, +998-930457885

Annotatsiya. Maqolada qurilish sohasida sun‘iy intellektdan (AI) foydalanish imkoniyatlari va istiqbollari muhokama qilinadi. Loyihani avtomatlashtirish, qurilish loyihalarini boshqarish, vaqt va byudjetni prognozlash, sifat va xavfsizlikni nazorat qilish kabi AI ni qo‘llashning asosiy yo‘nalishlari tahlili berilgan. Katta ma‘lumotlarni tahlil qilish va rejalashtirish va qurish bosqichlarida optimal yechimlarni ishlab chiqish uchun mashinani o‘rganish texnologiyalaridan foydalanishga alohida e‘tibor beriladi. Mualliflarning ta‘kidlashicha, sun‘iy intellektdan foydalanish xarajatlarni kamaytirishga, qurilish jarayonlari samaradorligini oshirishga, obyektlarning barqarorligi va xavfsizligini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, AI ni amalga oshirish bilan bog‘liq muammolar, masalan, malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj va ma‘lumotlarni himoya qilish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, qurilish sanoati, robototexnika, nanotexnologiya, sifatni oshirish, samaradorlik.

Sun‘iy intellektning robototexnika bilan integratsiyalashuvi transformatsiyaning yangi bosqichiga aylandi: qurilish maydonchalarining ishlash tamoyillari va qurilish texnikasining mohiyati o‘zgarmoqda. Bunga qurilish maydonchalarida robototexnika, kengaytirilgan (AR) va virtual (VR) texnologiyalardan foydalanish, dronlar yordamida olingan ma‘lumotlarni tahlil qilish, narsalar interneti (IoT) va boshqa ko‘plab sohalar kiradi. Kognitiv qobiliyatlarni mexanik qobiliyatlardan bilan birlashtirgan ushbu yechimlar ham innovatsion, ham pragmatikdir.

Qurilish robototexnikasi sun‘iy intellekt yordamida yaxshilanadi. Misol uchun, AQShda SAM (yarim avtomatik mason) - g‘isht yotqizish yoki armatura to‘qish mumkin bo‘lgan robot paydo bo‘ldi. U takrorlanuvchi vazifani beg‘ubor aniqlik bilan bajaradi, shu bilan birga o‘rnatilgan AI komponenti moslashuvchanlikni ta‘minlaydi. Ya‘ni, robot real vaqt rejimida g‘isht hajmi yoki ohak sifati o‘zgarishiga moslashadi [1].

Yana bir misol, Advanced Construction Robotics (AQSh) kompaniyasining TyBOT robot avtonom tizimi. Robot soatiga 1100 tagacha armatura chorrahalarini bog‘laydi, bu vazifa odatda 6 dan 8 ta ishchidan iborat ekipajni talab qiladi. Robototexnika va sun‘iy intellekt qurilish xavfsizligi va unumdorligini oshirmoqda, ish jadvalini buzish xavfini kamaytirmoqda va qurilish sanoatini global miqyosda o‘zgartirmoqda.

Yevropaliklar ham ortda qolishmaydi: EffiBOT ishchilarni kuzatib boruvchi avtonom transport vositalarini yaratdi. Robot band bo‘lgan qurilish maydonchalarida xavfsiz harakatlanish uchun sun‘iy intellekt algoritmlaridan foydalangan holda asboblari yoki materiallarni olib yuradi.

Rivojlanishning yana bir sohasi - bu uchuvchisiz havo vositalari (UAV) sifatida tanilgan dronlar. Ular tezda ko‘ngilochar qurilmalardan sanoat uchun bebaho asboblarga aylandi va qurilish sektori ularning imkoniyatlarini to‘liq o‘zlashtirdi. Dronlar, ayniqsa, monitoring va nazorat sohasida an‘anaviy yondashuvlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ularning yordami bilan ofisdan chiqmasdan real vaqt rejimida qurilish maydonchasidan dolzarb ma‘lumotlarni oladi, bir zumda qurilish maydonchasining balandligi, uzunligi, maydoni va hajmini o‘lchaydi. SkyMule kompaniyasi (AQSh) quruvchilarga beton quyish uchun armatura tayyorlashda yordam beruvchi dron sinovlarini namoyish etdi. U mustaqil ravishda yotqizilgan armatura ustidan uchadi va novdalarni bog‘lab,

ishchilarning vaqtini tejaydi. Kompaniyaning ta’kidlashicha, dron to‘qish jarayonini 2,4 barobar tezlashtiradi va uni 32 foizga arzonlashtiradi [2].

Ilg‘or dasturiy ta’minot bilan birlashganda, dronlar analitik vositaga aylanadi. Murakkab algoritmlar tuzilmaviy yoriqlar, ruxsat etilmagan o‘zgarishlar yoki tasdiqlangan chizmalardan chetlanishlar bo‘ladimi, xato va anomalialarni izlash uchun olingan tasvirlarni qayta ishlaydi. Ushbu proaktiv yondashuv qimmatli yamoqlarni minimallashtiradi va xavfsizlik standartlariga muvofiqligini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, dronlar resurslarni boshqarishda foydali bo‘ladi. Chet elda ham, Rossiyada ham qurilish maydonchalari ko‘pincha faol zonalarga ega bo‘lgan keng hududlarni egallaydi. Infraqizil datchiklar yoki termal tasvir kameralari bilan jihozlangan dronlar uskunaning harakati va ishlatilishini kuzatishi mumkin, bu esa optimal joylashtirish va uskuna va ishlab chiqarish resurslari uchun ishlamay qolish vaqtini kamaytirish imkonini beradi.

Barchamizga ma’lumki, qurilish iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Qurilish ishlab chiqarish hajmi har doim uning barqarorligi ko‘rsatkichlarini aks ettiradi. Misol tariqasida O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan qurilish ishlarini keltirishimiz mumkin.

Qurilishda axborot texnologiyalaridan foydalanish hisoblash masalalarini yechishdan boshlandi. Hozirgi vaqtda bu murakkab loyihalarni boshqarishning eng murakkab tizimlari: binolar, inshootlar, kommunal xizmatlarni loyihalashtirishdan tortib, davlat nazorati obyektlarini monitoring qilishning avtomatlashtirilgan vositalariga qadar.

Dizaynerlar uchun amaliy dasturlar ko‘plab mamlakatlarda keng tarqalgan. 20 yil oldin Autodesk tomonidan birinchi marta chiqarilgan AutoCAD yoki 10 yil davomida ko‘plab SAPR bozorlarida ishlayotgan Germaniyaning Allplan kompaniyasi kabi tizimlar zamonaviy dizayn va obyektlarni vizualizatsiya qilish ehtiyojlarini qondirish uchun doimiy ravishda ishlab chiqilmoqda va o‘zgartirilmoqda.

Ma’lumotlarni qayta ishlashning zamonaviy usullari me’morlar va rejalashtiruvchilarning g‘oyalarini amalga oshirish va ularni modelga aylantirish imkonini beradi. Dastur qo‘shimcha sozlashlarning barcha natijalarini komponentlar, tuzilmalar va fragmentlardagi o‘zgarishlarga aylantiradi. Va keyin chizmalarni yaratishni avtomatlashtirish uchun mexanizmlardan foydalanish mumkin.

Bunday dasturiy ta’minot, qoida tariqasida, qurilish obyektlarini chizmalar tilidan qurilish uchun zarur bo‘lgan materiallar hajmiga tarjima qilish imkonini beruvchi modullar bilan jihozlangan. Dizayn tizimlarida qurilish smetalarini hisoblash imkonini beruvchi tizimlarga ma’lumotlarni integratsiyalash va uzatish sxemalari mavjud (masalan, ABC, Estimator-Builder, WinAvers, Smeta.RU va boshqalar).

Bunday tizimlarning ko‘p foydalanuvchilik ishlash rejimi har qanday loyihada jamoaviy ishlashga imkon beradi, bunda har bir foydalanuvchi o‘z kirish darajasi uchun ruxsat etilgan loyihaga o‘zgartirishlar kiritish huquqiga ega.

Qurilish va arxitektura ishlarining muayyan sohalarida materiallar, ishlar va xizmatlarning xarajatlari va sarfini hisoblash imkonini beruvchi "qurilish kalkulyatorlari" deb ataladigan ko‘plab dasturlar mavjud.

Ko‘pincha obyektlarni qurish on-line usuli yordamida amalga oshiriladi.

Uni loyihalash oqimning ritmi va bosqichini aniqlashdan, keyin mexanizmlarning soni va kuchini, ijrochilar jamoalarini hisoblashdan, qurilishning umumiy davomiyligini va birinchi obyektning tugash sanasini hisoblashdan iborat. Odatda, bunday dasturlar kompyuter yordamida loyihalash tizimlariga kiradi va maxsus modullardir.

Zamonaviy qurilishni oldingi davr bilan taqqoslab bo‘lmaydi.

Shuni ta’kidlash kerakki, pozitsiya, birinchi navbatda, harakatlar ketma-ketligini qat’iy tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishdir. Buning uchun muayyan turdagi ishlar o‘z vaqtida

boshlanishi kerak, materiallarni etkazib berish o‘z vaqtida amalga oshiriladi va zarur jihozlar etkazib beriladi.

Ishlarni boshqarish, inventarizatsiyani nazorat qilish, xavflarni minimallashtirish - bularning barchasi bosh pudratchilar uchun mo‘ljallangan qurilish loyihalarini boshqarishning maxsus dasturlarida o‘rgatiladi.

Ko‘p sonli dolzarb vazifalarni hal qilish - yirik qurilish loyihasini boshqarishning asosiy qiyinligi. Uni yengishning ikki yo‘li mavjud:

Birinchidan, menejerni shaxsiy muammolarni hal qilish bilan chalg‘itmaslikka imkon beradigan boshqaruv tizimini yaratish

Ikkinchidan, loyihalarni boshqarishni avtomatlashtirish, shu jumladan qurilishning borishi, turli resurslarning harakati va ehtiyojlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish, moliyalashtirish muammolarini aniqlash.

Hozirda ko‘plab qurilish loyihalari uchun xalqaro aeroportlar kabi binolarni eng yangi texnologiyalar bilan IT-jihozlash talab etiladi, ular soatiga katta yo‘lovchilar oqimiga xizmat ko‘rsatishi, xizmat ko‘rsatish sifati esa xalqaro standartlarga javob berishi kerak.

Bunday loyihalar kuchli asosiy IT infratuzilmasini yaratishni talab qiladi, ular quyidagilarni o‘z ichiga olishi kerak:

- xavfsizlik tizimlari, jumladan, virusga qarshi himoya
- videokuzatuv tizimlari
- telefon va video aloqa tizimlari
- ma‘lumotlar markazi
- ogohlantirish va yong‘in o‘chirish tizimlari
- tuzilgan kabel tizimi
- mahalliy tarmoq (ming foydalanuvchi uchun emas)
- elektron pochta
- Internetga kirish
- tizimlar va ma‘lumotlar bazalarini boshqarish
- boshqa maxsus tizimlar

Bunday loyihalar ishonchlilik va xavfsizlikka qo‘shimcha ravishda, barcha IT tizimlarini yanada rivojlantirish imkoniyati uchun miqyoslilik talabiga bo‘ysunadi.

Shundan so‘ng mutaxassislarning resurslardan foydalanish imkoniyatini ta‘minlash uchun qurilishda IT infratuzilmasini rivojlantirish yo‘lga qo‘yiladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash mumkinki, kelgusida qurilishda mobil IT infratuzilmasini joriy etish rejalashtirilgan. Xorijiy kompaniyalar allaqachon bunday amaliy tajribaga ega. Qurilish loyihalarini tashkil qilishning bunday yondashuvi uch o‘lchovli tasvirlarda ma‘lumotlarni uzatish va videokonferensiyani ta‘minlash, qurilish maydonchalarini simsiz ulanishlar bilan jihozlash va navigatsiya uskunalaridan foydalanish uchun tarmoq imkoniyatlarini kengaytirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ильин, А. В., & Владимиров, Н. В. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ. Вестник магистратуры, (4-2 (127)), 5-7.
2. Веремьева, А. В., & Дударев, В. А. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ. In Перспективные научные исследования: опыт, проблемы и перспективы развития (pp. 232-237).

SUN‘IY INTELLEKTNI QO‘LLASH ISTIQBOLLARI

Usmanova Zulfiya Musayevna,

Farg‘ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi

E-mail: zulfiyaxon16.04@mail.ru, +998-90 231 8209

Annotatsiya. Maqolada turli sohalarda sun‘iy intellekt (SI) foydalanishning hozirgi holati va istiqbollari muhokama qilinadi. Mashina o‘rganish, tabiiy tillarni qayta ishlash, kompyuterni ko‘rish va robototexnika kabi SI rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari aniqlandi. SI tibbiyot, moliya, ta‘lim, sanoat va boshqa sohalarda jarayonlarni avtomatlashtirish, aniqlikni oshirish va samaradorlikni oshirishga qanday yordam berayotganini batafsil o‘rganadi. Sun‘iy intellekt foydalanishning asosiy afzalliklari, shuningdek, uning axloqiy va ijtimoiy jihatlarini, jumladan, ma‘lumotlarning maxfiyligi va mehnat bozoriga ta‘siri bilan bog‘liq muammolar ta‘kidlangan. U sun‘iy intellekt texnologiyalaridan xavfsiz va mas‘uliyatli foydalanish bo‘yicha me‘yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish zarurligini ta‘kidlab yakunlanadi.

Kalit so‘zlar: sun‘iy intellekt, zamonaviy texnologiyalar, dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqish, SI texnologiyalarini joriy etish.

Sun‘iy intellekt - bu odatda inson aqli bilan bog‘liq bo‘lgan intellektual qobiliyatlarni talab qiladigan vazifalarni bajarishga qodir tizimlar va dasturlarni yaratish va ishlab chiqish bilan shug‘ullanadigan informatika sohasi.

Sun‘iy intellektning asosiy maqsadi inson miyasi kabi idrok etish, tushunish, o‘rganish, fikrlash va qaror qabul qilish kabi qobiliyatlarni taqlid qilish va takrorlash mumkin bo‘lgan kompyuter tizimlarini yaratishdir.

Sun‘iy intellekt atamasi odatda fikrlash, umumlashtirish va tajribadan o‘rganish kabi insonga o‘xshash intellektual jarayonlarga ega bo‘lgan tizimlarning rivojlanishini tavsiflash uchun ishlatiladi.

Aslini olganda, SI miyadagi asabiy faoliyatning matematik modelidir. Neyronlar va ularning keyingi chiqishi o‘rtasida signallarni uzatish orqali natijaga erishiladi.

Bu jarayonni itni suratga oladigan va suratdagi obyekt it yoki it emasligini aniqlashga o‘rgatilgan tizim yordamida tasvirlash mumkin. Tizimning birinchi qatlami itning umumiy shaklini belgilaydigan umumiy gradientlarni aniqlay oladi. Ikkinchi qatlam quloq, burun va tish kabi kattaroq narsalarni aniqlay oladi. Uchinchi qatlam mo‘ylov kabi kichikroq narsalarni ham belgilaydi.

Ushbu ma‘lumotlarga asoslanib, dastur qaror qabul qiladi va fotosuratdagi mavzu it yoki it emasligiga qarab "ha" yoki "yo‘q" chiqaradi. Dasturchi neyronlarga qanday funksiyalarni izlash kerakligini aniq aytishi shart emas. Sun‘iy intellekt itlar va boshqa narsalarni o‘z ichiga olgan turli xil tasvirlarni o‘rgatish orqali bu xususiyatlarni o‘z-o‘zidan o‘rganadi.

Zamonaviy davrda sun‘iy intellekt foydalanish eng muhim vazifadir. Bunga xalqaro miqyosda ham e‘tibor qaratilmoqda.

Biz to‘rtinchi sanoat inqilobi ostonasida turibmiz. Biroq, insoniyat madaniy inqilobni ham kutmoqda: shubhasiz, sun‘iy intellekt bizning hayot tarzimizni o‘zgartiradi, garchi aniq qandayligini oldindan aytish qiyin. U bir vaqtning o‘zida bizni hayratda qoldirishi va qo‘rqitishi ajablanarli emas.

UNESCO Courier kompyuter fanlari, muhandislik va falsafa chorrahasida ushbu qiyin mavzuni tushunishga va ba‘zi fikrlarga oydinlik kiritishga harakat qildi. Avvalo, biz o‘quvchilarimizni ishontirishga shoshilamiz: texnologiya rivojlanishining hozirgi bosqichida hatto eng ilg‘or aqlli tizimlar ham fikrlashga qodir emas va biz odamni kompyuterga yuklashdan juda uzoqmiz. Robotlar aniq belgilangan chegaralar doirasida odamlar bilan muloqot qilish imkonini beruvchi algoritmlarga muvofiq ishlaydi va to‘liq ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga qodir emas.

Shunga qaramay, ba‘zi sohalarda AI ni qo‘llash munozarali. Bunga, lekin ular bilan cheklanib qolmasdan, maxfiylikni buzuvchi shaxsiy ma‘lumotlar to‘plami, tajovuzkor xatti-harakatlarni aniqlash yoki irqiy tarafdashlikni aks ettirish uchun mo‘ljallangan yuzni aniqlash algoritmlari, harbiy uchuvchisiz uchish apparatlari, avtonom jangovar tizimlar va boshqalar kiradi.

Aidan foydalanish vaqt o‘tishi bilan o‘tib borishi mumkin bo‘lgan bir qator axloqiy muammolarni keltirib chiqaradi.

Sun‘iy intellektning texnik jihatlarini bo‘yicha tadqiqotlar tez sur‘atlar bilan ketmoqda, AIning axloqiy jihatlarini o‘rganish esa juda sekin. Ilmiy doiralarda xavotir va bir qator mamlakatlarda ushbu masala bo‘yicha jiddiy muhokamalarga qaramay, hozirgi vaqtda ushbu sohadagi keyingi tadqiqotlarni yo‘naltiruvchi xalqaro huquqiy baza mavjud emas. YUNESKO Bosh direktori Odri Azule: “Biz qadriyatlarimizdan voz kechmasdan, yangi davrga ochiq ko‘z bilan qarash va axloqiy tamoyillarimizni umumiy mazhabga keltirish uchun ushbu masala bo‘yicha global va ma‘rifiy munozara yaratishga mas‘ulmiz” dedi.

O‘zbekistonda eksperimental va innovatsion tadqiqotlar doirasida sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning alohida rejimi joriy etilmoqda. Bu haqda Prezident Shavkat Mirziyoyevning tegishli qarorida aytilgan. Hujjat “SI texnologiyalari asosida xizmatlar ko‘rsatishning innovatsion modellari, mahsulotlari va usullarini ishlab chiqish, ularni joriy etish va amaliyotda qo‘llash uchun qulay va maqbul ekotizim yaratish”ga qaratilgan.

Maxsus rejim o‘z doirasida SI texnologiyalari asosida eksperimental ishlarni olib borish, dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqish va xizmatlar ko‘rsatish (pilot loyihalar) bilan bog‘liq faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va ilmiy tashkilotlar uchun zarur tashkiliy-huquqiy sharoitlar yaratishni nazarda tutadi.), dasturiy mahsulotlarni sinovdan o‘tkazish va joriy etish jarayonida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarda imtiyozlar berish.

Maxsus rejim ishtirokchilari IT-Park rezidentlari bo‘lgan va ekstraterritoriallik tamoyili asosida faoliyat yurituvchi Dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalari texnologik parkida (IT-Park) alohida bo‘g‘in bo‘ladi.

Maxsus rejimga da‘vogarlar uchun tajriba loyihalari doirasidagi faoliyatni amalga oshirish uchun ruxsatnomalarni tezlashtirilgan va soddalashtirilgan holda olish tizimi joriy etilmoqda.

Yuqoridagi pilot loyihalar Prezidentning fevraldagi qarori bilan tasdiqlangan loyihalar, ustuvor tarmoqlar va yo‘nalishlar doirasida amalga oshirilishi kerak. Keyin 2023-2024-yillarda SI texnologiyalarini o‘rganish va joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi qabul qilindi. Qishloq xo‘jaligi, transport, energetika, sog‘liqni saqlash, farmatsevtika, elektron hukumat, shuningdek, bank, moliya va soliq sohalari ustuvor yo‘nalishlar etib belgilandi. Tajriba loyihalari bir yildan ortiq bo‘lmagan muddatda amalga oshirilishi kerak.

Maxsus rejimning amal qilish muddati - besh yil. Uning uzaytirilishi “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha muvofiqlashtiruvchi komissiya qaroriga (2020-yil oktyabr oyida tasdiqlangan) bog‘liq bo‘ladi.

Muvofiqlashtiruvchi komissiya maxsus rejim va uning ishtirokchilari faoliyatini o‘zaro muvofiqlashtirish uchun javobgar bo‘ladi. Faoliyatni huquqiy tartibga solish va alohida rejimni boshqarish sohasidagi ishchi organ Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hisoblanadi.

2021-yil fevral oyida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi.

Hujjat bilan 2021–2022-yillarda ushbu texnologiyalarni o‘rganish va joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlanib, uning asosiy yo‘nalishlari[5]:

- SI ni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish;
- me‘yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish;
- SI texnologiyalaridan keng foydalanish;
- SI sohasida innovatsion ishlanmalarning ichki ekotizimini yaratish;
- sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda dasturiy ta‘minot ishlab chiquvchilari uchun raqamli ma‘lumotlarga kirish uchun sharoit yaratish;
- SI sohasidagi ilmiy ishlar va ishlanmalarning investitsion jozibadorligini shakllantirish;

- mahalliy korxonalar va mutaxassislarning SI sohasidagi axborot resurslari va vakolatlariga kirishini ta‘minlash;

- SI va uni qo‘llash texnologiyalari sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

2023-2024 yillarga mo‘ljallangan SI texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha tasdiqlangan pilot loyihalar ro‘yxatida moliya sektoriga alohida e‘tibor qaratilgan[6]:

- bank sohasida tijorat banklari faoliyatini monitoring qilish samaradorligini oshirish va ularning normativ hujjatlar talablariga muvofiqligini soddalashtirish (SubTech va RegTech), shuningdek, bank xizmatlari sifatini tahlil qilish, foydalanuvchilarni masofaviy biometrik identifikatsiyalash (Face-ID) va kredit riskini baholash;

- moliya sohasida byudjet xarajatlari, pensiyalar, ijtimoiy va sug‘urta to‘lovlari, shuningdek, nafaqalar samaradorligini tahlil qilish va oshirish;

- soliq sohasida yuridik shaxslarning soliq tushumlarini tahlil qilish, soliq chegirmalaridagi chetlanishlarni aniqlash;

- elektron davlat va moliyaviy xizmatlar (Face-ID) ko‘rsatishda foydalanuvchilarni masofaviy biometrik identifikatsiya qilish uchun elektron hukumat sohasida.

Umuman olganda, O‘zbekistonda sun‘iy intellektdan foydalangan holda o‘rta muddatli istiqbolda raqamli xizmatlarning yangi turlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud:

- Mahalliy tilda mijozlarni qo‘llab-quvvatlash. Mijozlarga samarali yordam ko‘rsatish uchun sun‘iy intellekt asosidagi chat-botlar va virtual yordamchilarni o‘zbek tilida o‘qitish mumkin. Bu, ayniqsa, raqamli bank tizimiga o‘tayotgan O‘zbekiston uchun foydali bo‘lishi mumkin.

- kichik va o‘rta biznesni kreditlash. SI iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishi mumkin bo‘lgan kreditlar berishni osonlashtirib, kichik va o‘rta korxonalarning kredit qobiliyatini baholash uchun keng ko‘lamli ma‘lumotlarni tahlil qilishi mumkin.

- qishloq xo‘jaligini moliyalashtirish. Qishloq xo‘jaligi O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmog‘idir. SI fermerlarga moslashtirilgan moliyaviy mahsulotlarni taqdim etishga yordam beradi. Misol uchun, sun‘iy yo‘ldosh tasvirlari va ob-havo ma‘lumotlaridan foydalanib, ekinlar hosildorligini baholash va sug‘urta yoki kredit mahsulotlarini taqdim etish.

- me‘yoriy talablarga muvofiqligi. O‘zbekistonda moliya sektori rivojlanib borar ekan, me‘yoriy hujjatlarga rioya qilish muhimroq bo‘ladi. SI muvofiqlik vazifalarini avtomatlashtirishga yordam beradi va moliyaviy institutlar tartibga solish talablariga muvofiqligini ta‘minlaydi.

- Moliyaviy sektorning boshqa sohalarida (sug‘urta, pensiya jamg‘armalari, qimmatli qog‘ozlar bozori va boshqalar) SIDan foydalanish - bu ularning samaradorligini oshiradi va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xavflarni kamaytiradi (xavflarni boshqarish).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki bizning fikrimizcha O‘zbekistonda sun‘iy intellektni joriy qilish bo‘yicha barcha shart-sharoitlar yaratilgan. Bundan tashqari bu yo‘nalishda izlanishlar, ilmiy-tadqiqot ishlar amalga oshirilmoqda. Demak yaqin kelajakda bu sohada katta imkoniyatlar yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юнусова, М. (2020). Новый этап введения искусственного интеллекта в обществе. Review of law sciences, (3), 207-210.

2. Goyipnazarov, S. (2023). Меҳнат бозорида сунъий интеллектга оид касб ва малакалар тизимини ривожлантириш. Moliya va bank ishi, 9(1), 45-51.

ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKT (AI) YECHIMLARINING ROLI

Xamraqulov Ixtiyor Baxtiyorovich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi, i.f.f.d., PhD

E-mail: ixti08@mail.ru, +998912010888

Muratov Seitali Shevketovich,

Farg‘ona politexnika instituti
Raqamli iqtisodiyot yo‘nalishi 81-23 RI guruh talabasi
E-mail: seitalimuratov@gmail.com, +998946767647

Annotatsiya. Ushbu maqolada energiya samaradorligini oshirish uchun zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellektning tutgan o‘rni tahlil qilinadi. AI va IoT texnologiyalari yordamida energiya sarfini kuzatish, boshqarish va talabni bashorat qilish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ularning iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta‘siri, resurslardan oqilona foydalanish va uglerod izini qisqartirishga qo‘shadigan hissasi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: energiya samaradorligi, sun‘iy intellekt (AI), zamonaviy texnologiyalar, IoT (narsalar interneti), aqlli boshqaruv tizimlari, katta ma‘lumotlar (Big Data), talab prognozi, raqamli transformatsiya, aqlli shaharlar, uglerod izini qisqartirish.

Energiya samaradorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish bugungi kunda barqaror rivojlanish uchun asosiy masalalardan biridir. Energiya tanqisligi va atrof-muhitning ifloslanishi muammolari global miqyosda jiddiy tahdidlar sifatida yuzaga kelar ekan, energiya tejamkorligi, kam uglerodli texnologiyalar va yuqori samarali tizimlar tobora ko‘proq ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda zamonaviy texnologiyalar, jumladan sun‘iy intellekt (AI), katta o‘rin tutmoqda [1-4]. Ushbu tezisda energiya samaradorligini oshirishda sun‘iy intellekt va boshqa zamonaviy texnologiyalarning tutgan o‘rni, ularning afzalliklari, qo‘llash sohalari hamda kelgusidagi istiqbollari tahlil qilinadi.

Energiya samaradorligini oshirish ko‘plab iqtisodiy va ekologik afzalliklarni taqdim etadi. Samaradorlik yuqori bo‘lgan tizimlar energiya iste‘molini kamaytirishga, bu esa resurslar sarfi va uglerod chiqindilarini qisqartirishga yordam beradi. Shuningdek, samarali energiya resurslaridan foydalanish mamlakatlar uchun iqtisodiy barqarorlik va milliy xavfsizlikni ta‘minlashda muhim omildir.

Yangi texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish uchun keng ko‘lamda imkoniyatlar yaratadi. Bularga quyidagilar kiradi:

- Sensor texnologiyalari: IoT (Internet of Things) asosidagi sensorlar real vaqt rejimida energiya sarfini kuzatib borishga imkon beradi. Ular energiya iste‘molini tahlil qilish, muammoli sohalarni aniqlash va tezkor qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

- Big Data va ma‘lumotlar tahlili: Katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali korxonalar va uy-joy sektorida energiya samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash mumkin. Tahliliy dasturlar energiya sarfini optimallashtirish uchun strategik tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

- Sun‘iy intellekt (AI): AI algoritmlari avtomatlashtirish va optimallashtirish jarayonlarini tezlashtiradi. Mashinani o‘rganish (ML) va chuqur o‘rganish (DL) texnologiyalari katta hajmdagi ma‘lumotlar bilan ishlashda yuqori samaradorlikka erishishga yordam beradi. Sun‘iy intellekt energiya iste‘molini real vaqtda kuzatish, taxmin qilish va resurslarni optimallashtirish uchun foydalaniladi.

Sun‘iy intellekt algoritmlari energiya iste‘molini optimallashtirish va sarfni qisqartirishda quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

a) Prognozlash va talablarga asoslangan optimallashtirish

AI yordamida energiya iste‘molining o‘rishini taxmin qilish va talabga asoslangan boshqaruv tizimlarini rivojlantirish mumkin. Masalan, AI asosidagi prognoz modellar katta hajmdagi ma‘lumotlarga asoslangan holda energiya talabi va zaxiralarini oldindan bashorat qiladi. Bu esa ta‘minot tizimlarini real talabga moslashtirish orqali energiya tejashga yordam beradi.

b) Aqlli binolar va shaharlar

Aqlli shaharlar va aqlli binolarni boshqarishda sun‘iy intellektning tutgan o‘rni katta. AI asosidagi dasturlar energiya sarfini nazorat qilish, qishda isitish va yozda sovitish tizimlarini

avtomatlashtirish, yoritish tizimlarini vaqtli o‘chirish va yoqish imkonini beradi. Aqlli shahar infratuzilmasi sun‘iy intellekt yordamida trafikni boshqarish, elektr ta‘minotini optimallashtirish va umumiy energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan.

c) Energiya ishlab chiqarish va taqsimlashda optimallashtirish

Elektr energiyasini ishlab chiqarish va taqsimlashda AI energiya ta‘minoti va iste‘moli o‘rtasidagi muvozanatni ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Elektr tarmoqlarini boshqarish uchun sun‘iy intellekt tarmoqning o‘zi va mijozlar ma‘lumotlariga asoslanib, talabga qarab resurslarni optimal ravishda taqsimlaydi.

d) Energiyadan foydalanish samaradorligini oshirish

AI bilan ishlovchi qurilmalar va dasturlar energiya sarfini kuzatish va tahlil qilish uchun qator yechimlar taklif qiladi. Masalan, AI asosida ishlaydigan aqlli hisoblagichlar (smart meters) yordamida uy-joylarda, zavod va korxonalarda energiya iste‘moli to‘g‘risida aniq ma‘lumot olish va undan foydalanishni tahlil qilish imkoniyati mavjud. Bu tizimlar energiya sarfini nazorat qilish va tejamkorlikka yo‘naltirilgan tavsiyalar berishga yordam beradi.

Sun‘iy intellekt yechimlarining afzalliklari va cheklovlari quyidagilardan iborat:

Afzalliklari:

- Operatsion samaradorlik: Energiya taqsimotini avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish va energiya isrofiga yo‘l qo‘ymaslik imkonini beradi.
- Resurslardan samarali foydalanish: Resurslarni tejash orqali uglerod izini qisqartiradi.
- Talabni bashorat qilish imkoniyati: AI asosidagi tahlil texnologiyalari talabni oldindan bashorat qilish va shunga mos ravishda ishlab chiqarishni rejalashtirish imkonini beradi.

Cheklovlari:

- Texnologik xarajatlar: AI texnologiyalarini joriy etish katta dastlabki investitsiyalar talab qiladi.
- Xavfsizlik muammolari: Sun‘iy intellekt tizimlarining kiberxavfsizligi va ularning boshqaruv tizimlariga ta‘sir qilishi haqida xavotirlar mavjud.
- Malakali kadrlar: AI texnologiyalarini samarali qo‘llash uchun yuqori malakali kadrlar zarur.

Bir qator mamlakatlar sun‘iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarni energiya samaradorligini oshirishda muvaffaqiyatli qo‘llab kelmoqda. Masalan:

• AQSh: AQShning "AQSh energiya departamenti" (DOE) sun‘iy intellektdan foydalanib, energiya tejamkorligini oshirish maqsadida turli loyihalar amalga oshiradi. IoT va AI texnologiyalari orqali binolarni boshqarish tizimlari ishlab chiqilgan.

• Yaponiya: Yaponiya smart tarmoq texnologiyalari va AI yechimlarini rivojlantirish orqali energiya samaradorligini oshirmoqda. Bu texnologiyalar orqali energiya ishlab chiqarish va taqsimlash jarayonlari optimallashtirilmoqda [5-6].

• Yevropa Ittifoqi: Yevropa Ittifoqida ham barqaror energiya rivoji va samaradorlikni oshirish maqsadida AI asosidagi loyihalar amalga oshirilmoqda.

Sun‘iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirish energetika sohasida kelgusida yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Shu jumladan, quyidagilar:

• Aqlli shahar tizimlari: Kelgusida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, aqlli shaharlarni yanada rivojlantirish orqali energiya tejamkorligini oshirish.

• Aqlli ishlab chiqarish: AI bilan boshqariladigan aqlli zavodlar va korxonalar energiya samaradorligini sezilarli darajada oshirishga qaratilgan.

• Uy-joy va sanoat sektori: AI yordamida individual foydalanuvchilardan tortib yirik sanoat korxonalarigacha energiya sarfini qisqartirish imkoniyati mavjud.

Energiya samaradorligini oshirish zamonaviy texnologiyalar va sun‘iy intellekt yechimlarini qo‘llash orqali yanada samarali bo‘lishi mumkin. Bu jarayonning asosiy qismiga AI texnologiyalari bilan ta‘minlangan aqlli tizimlar kiradi. Sun‘iy intellekt tarmoqlarning boshqaruvini optimallashtirish, energiya sarfini kuzatish va prognozlash orqali uglerod izini qisqartirish va

tejamkorlikni ta‘minlashga katta hissa qo‘shadi. Shu sababli, davlat va xususiy sektor sun‘iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarni energiya samaradorligini oshirish maqsadida faol joriy etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ixtiyor Baxtiyorovich Xamraqulov (2021). Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirishning nazariy asoslari. Scientific progress, 2 (7), 586-592.
2. Ixtiyor Baxtiyorovich Xamraqulov (2022). Kichik sanoat zonalarini rivojlantirishning mohiyati va o‘ziga xos xususiyatlari. Scientific progress, 3 (1), 328-334.
3. Xamraqulov Ixtiyor Baxtiyorovich (2022). Kichik sanoat zonalarini investitsion faolligini oshirishning strategik imkoniyatlari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2 (Special Issue 2), 140-146.
4. Хамракулов, И. Б. (2021). Теоретические основы создания и развития малых промышленных зон. In НАУКА СЕГОДНЯ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ (pp. 49-51).
5. Khamrakulov, I. (2022). Organizational and economic foundations for creating small industrial zones in Uzbekistan. Asian Journal of Multidimensional Research, 11(10), 233-237.

BYUDJET TASHKILOTLARIDA PUL MABLAG‘LARINI RAQAMLASHTIRISH AMALIYOTI

Abdujalilova Dilnoz Abdusattorovna,

TDIU “Byudjet hisobi va g‘aznachilik” kafedrasida dotsenti, PhD.

e-mail: dilnoz.abdujalilova.84@mail.ru.

Kenjayev Sherzod Ulug‘bek o‘g‘li

TDIU magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezis O‘zbekistondagi byudjet tashkilotlarida pul mablag‘larini raqamlashtirish amaliyotini o‘rganib, an‘anaviy naqd pul boshqaruvi usullaridan raqamli moliya tizimlariga o‘tishga e‘tibor qaratadi. Tadqiqot raqamli texnologiyalar byudjet tashkilotlaridagi moliyaviy jarayonlarni qanday o‘zgartirayotganini va ularning samaradorlik, shaffoflik va xavfsizlikka ta‘sirini tushunishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: byudjet tashkilotlari, moliyaviy shaffoflik, pul jamg‘armalari, raqamli moliya, tranzaksiyalar.

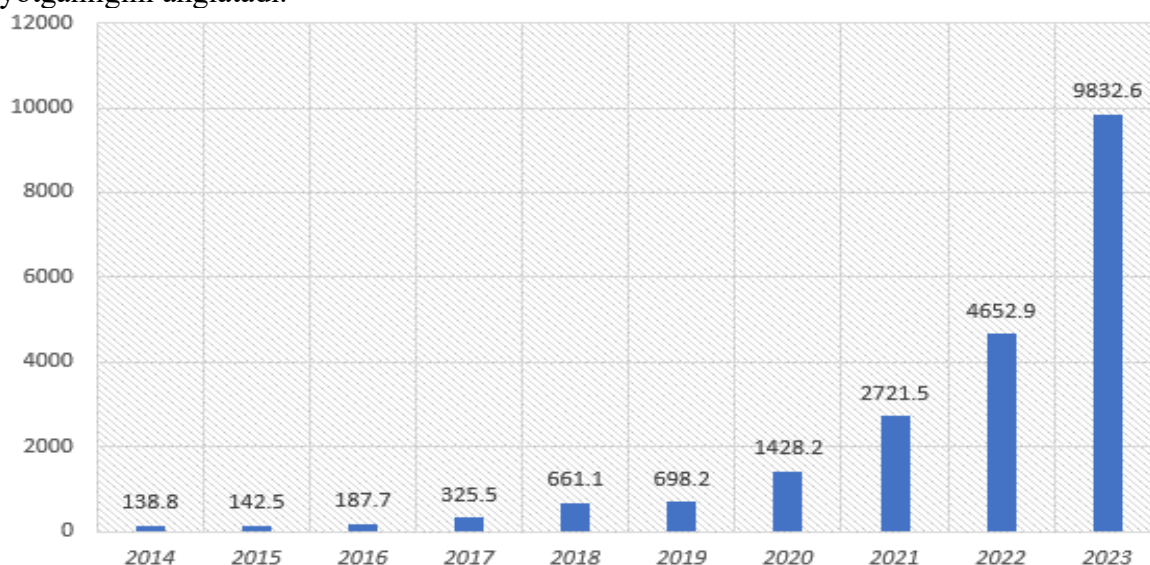
Moliyaviy tizimlarning raqamli transformatsiyasi butun dunyoda, ayniqsa davlat mablag‘larini boshqarish uchun mas‘ul bo‘lgan byudjet tashkilotlarida muhim tendensiyaga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti va Vazirlar Mahkamasi qarorlarida belgilangan axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirishga oid vazifalarni hamda loyihalarni amalga oshirish, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini takomillashtirish hamda rivojlantirish bo‘yicha ustuvor loyihalarni ishlab chiqish, amalga oshirish va kuzatib borish, elektron hukumat va raqamli iqtisodiyot tizimlarini shakllantirish, rivojlantirish bo‘yicha loyihalarni ishlab chiqish, amalga oshirish va kuzatib borish uchun birgina 2024 yilning o‘zida davlat byudjetidan 165 022,9 million so‘m mablag‘ ajratilganini o‘zi respublikamizda bu sohaga jiddiy ahamiyat qaratilayotganini anglatadi[1]. Ushbu iqtisodiyotni raqamlashtirish sohasiga ajratilayotgan mablag‘lar natijasida davlat byudjeti ijrosini ta‘minlashda moliyaviy shaffoflikka, hisobdorlik va samaradorlikka, byudjet tashkilotlarini pul mablag‘larini raqamli boshqarishga sabab bo‘lmoqda. Biroq, moliyaviy jarayonlarni raqamlashtirish ko‘plab muammolarni, jumladan, ma‘lumotlar xavfsizligi, infratuzilma talablari va xodimlarni o‘qitish ehtiyojlarini keltirib chiqaradi.

Moliyaviy raqamlashtirishning global tendensiyalari Davlat boshqaruvida raqamli moliyaga o‘tish shaffoflikni oshirish, korrupsiyani kamaytirish va samaradorlikni oshirish vositasi sifatida keng e‘tirof etildi. Turli mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, raqamli moliya

tizimlari xatolarni kamaytiradi, jarayonlarni soddalashtiradi va real vaqt rejimida moliyaviy monitoring imkoniyatlarini taqdim etadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda “Davlat moliyasini boshqarishning axborot tizimi” kabi raqamli platformalarni joriy etish orqali davlat moliyasini boshqarishni modernizatsiya qilish bo‘yicha katta sa‘y-harakatlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi hisobotlariga ko‘ra, ushbu raqamli platformalar moliyaviy tranzaksiyalarni qayta ishlash vaqtini qisqartirgan, operatsion xarajatlarni pasaytirgan va mablag‘larni taqsimlashning aniqligini oshirgan. Bunga yaqqol misoli etib kompyuter dasturlashtirish, maslahat berish xizmatlari va boshqa yordamchi xizmatlar hajmini yildan-yilga oshib borayotgani bilan izohlashimiz mumkin (1-rasm)

Oxirgi o‘n yillikda kompyuter dasturlashtirish xizmatlarining o‘zish sur‘atlarini tahlil etadigan bo‘lsak, bu ko‘rsatkich soni 2014 yilda 138,8 tani tashkil etgan. 2023 yilga kelib esa, bu ko‘rsatkich 9832,6 tani tashkil etib 2014 yilga nisbatan 9693,8 taga yoki 70,8 barobarga o‘sgan. Shu tahlilning o‘zi dasturlashtirishning tez sur‘atlarda o‘sib raqamlashtirish jarayoniga o‘tilayotganligini anglatadi.

1-rasm. Kompyuter dasturlashtirish xizmatlarining 10 yillik o‘shish sur‘ati.

Zamonaviy axborot (IT) tizimlari va ma‘lumotlarning xavfsizligi: byudjet tashkilotlarida moliyaviy faoliyatlarini raqamlashtirish asosida ichki auditorlar IT tizimlari orqali byudjetdan tashqari mablag‘lar bilan bog‘liq ma‘lumotlar xavfsizligini baholaydilar. Ularga ruxsatsiz kirish, axborotlarni buzilishi va moliyaviy yo‘qotishlar xavfini kamaytirish maqsadida moliyaviy tizimlar, ma‘lumotlarga kirish va kiberxavfsizlik nazoratini amalga oshiradi [2].

Raqamlashtirishning afzalliklari juda ko‘p bo‘lsa-da, tadqiqotlar an‘anaviy tizimlardan raqamli formatlarga o‘tishdagi qiyinchiliklarni ham ta‘kidlaydi. Bular ishonchli raqamli infratuzilmaga bo‘lgan ehtiyoj, xodimlarni o‘qitish zarurati va maxfiy moliyaviy ma‘lumotlarni himoya qilish uchun mustahkam kiberxavfsizlik choralarini qo‘llash muhimligini o‘z ichiga oladi.

O‘zbekiston byudjet tashkilotlarida raqamlashtirish bo‘yicha sa‘y-harakatlar birinchi navbatda moliyaviy hisobotlarni avtomatlashtirish, raqamli audit yo‘nalishlarini yaratish va pul mablag‘lari boshqaruvi shaffofligini oshirishga qaratilgan. Raqamli tizimlarning joriy etilishi, ayniqsa, davlat xarajatlarini boshqarish, daromadlar oqimini kuzatish va moliyaviy rejalashtirishni qo‘llab-quvvatlashda katta ta‘sir ko‘rsatdi [3]. Davlat byudjetini boshqarish tizimi byudjet tashkilotlariga real vaqt rejimida xarajatlar tahlilini amalga oshirish imkonini beradi, bu esa resurslarni taqsimlashni optimallashtirishga yordam berdi. Jumladan, byudjet jarayonining shaffofligini oshirish hamda turli ma‘lumotlar bazalardan foydalanishda Davlat moliyaviy nazorati organlari tomonidan masofaviy nazorat va tahliliy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan ma‘lumotlar bazasi hajm va tarkib jihatidan juda kengligi sababli zamonaviy axborot

texnologiyalari va maxsus avtomatlashtirilgan dasturiy mahsulotlar vositalarini keng qo‘llash orqali amalga oshiriladi[4].

Ushbu yutuqlarga qaramay, pul mablag‘larini to‘liq miqyosda raqamlashtirishga to‘sqinlik qiladigan muammolar mavjud. Davlat xodimlari, ayniqsa, mintaqaviy tashkilotlarda raqamli savodxonlikning cheklanganligi jiddiy to‘siqdir. Bundan tashqari, qishloq joylarida internet va raqamli vositalar uchun infratuzilma yetarli darajada rivojlanmagan, bu esa raqamli moliyaviy boshqaruv imkoniyatlarini cheklaydi. Maxfiy moliyaviy ma‘lumotlar uchun kiberxavfsizlikni ta‘minlash ham dolzarb masala hisoblanadi, chunki moliyaviy raqamlashtirish kiberhujumlar xavfini oshiradi.

O‘zbekiston hukumati byudjet tashkilotlari doirasida raqamli moliyalashtirish yechimlarini kengaytirish bo‘yicha qat‘iy majburiyatini bildirdi. Kelajakdagi strategiyalar raqamli infratuzilmaga sarmoya kiritish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish va keng qamrovli o‘quv dasturlarini o‘tkazishga qaratilgan. Elektron hamyonlar, tranzaksiyalarni avtomatlashtirilgan qayta ishlash va raqamli audit tizimlari kabi raqamli moliyaviy vositalar kelgusi yillarda yanada shaffof va hisobdor davlat moliya tizimini rag‘batlantirishda katta rol o‘ynashi kutilmoqda.

O‘zbekiston byudjet tashkilotlarida pul mablag‘larini raqamlashtirish ko‘plab afzalliklarni beradi, jumladan, shaffoflik, samaradorlik va mablag‘larni taqsimlash ustidan nazoratni kuchaytirish. O‘zbekistonda erishilgan yutuqlar tahsinga sazovor bo‘lsa-da, raqamli savodxonlik, infratuzilma cheklovlari va kiberxavfsizlik muammolarini yengish raqamli moliya salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. O‘zbekiston respublikasi davlat moliyasini boshqarishni kuchaytirish uchun raqamli infratuzilma va inson resurslariga doimiy qo‘llab-quvvatlash va sarmoya kiritish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida” gi Qonuni, 25.12.2023 yildagi O‘RQ-886-son bilan ro‘yxatdan o‘tgan.
2. Xojayev A.S. “Oliy ta‘lim muassasalarining byudjetdan tashqari mablag‘lari hisobi va ichki auditini takomillashtirish” mavzusidagi fan doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. 2023 yil.
3. Karimov, M., Rahimov, N. “O‘zbekistonda davlat sektori moliyasini raqamlashtirish: muammolar va imkoniyatlar”. Journal of Central Asian Studies, (2023) 15(4), 45-63.
4. Jaxbarov J.T. “Davlat moliyaviy nazoratida axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish masalalari” International journal of theoretical and practical research, Volume: 3: 28.02.2023.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Атаджанова Барно Тулкиновна

Ферганский политехнический институт

старший преподаватель,

кафедра "Узбекского языка и обучения языкам"

E-mail: atadzanovabarno@gmail.com, +998909752082

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых технологий и искусственного интеллекта (ИИ) на устойчивый экономический рост. Автор анализирует, как современные технологии способствуют созданию более конкурентоспособных компаний и новых рынков, а также подчеркивает их роль в достижении целей устойчивого развития и улучшении качества жизни. В то же время статья анализирует вызовы, связанные с автоматизацией, такие как замещение рабочих мест и необходимость переобучения. Основное внимание уделяется необходимости инвестиций в образование и развитие человеческого капитала для обеспечения эффективного использования новых технологий.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, экономический рост, производительность труда, инновации, устойчивое развитие, автоматизация, рынок труда, образование, человеческий капитал.

В последние десятилетия технологии и искусственный интеллект (ИИ) становятся основополагающими факторами, определяющими темпы и направление экономического роста всех стран. Это явление привлекает внимание как исследователей, так и политиков, поскольку новые технологии способны не только оптимизировать производственные процессы, но и создавать совершенно новые рынки и возможности. В данной статье мы рассмотрим, каким образом современные технологии и ИИ влияют на экономическое развитие и какие вызовы они могут принести.

Рассмотрим некоторые примеры из опыта различных государств в этом направлении:

- США остаются лидером в области разработки и внедрения ИИ. Американские компании, такие как Google и Microsoft, активно инвестируют в исследования и разработки ИИ, что способствует созданию новых рабочих мест и увеличению производительности. Тем не менее, стремительное развитие ИИ вызывает опасения относительно автоматизации рабочих мест и необходимости переподготовки рабочих кадров [1].

- Китай сделал развитие ИИ национальным приоритетом и планирует стать мировым лидером в этой области к 2030 году. В стране активно развиваются технологии распознавания лиц и обработки больших данных, что способствует росту сектора услуг и улучшению городского управления. Однако это также вызывает вопросы о конфиденциальности данных и потенциальных нарушениях прав человека [2].

-ЕС активно работает над созданием нормативной базы для регулирования ИИ, стремясь сбалансировать инновации и этические стандарты. Европейские страны инвестируют в устойчивое развитие технологий, акцентируя внимание на защите прав пользователей и снижении углеродного следа цифровых технологий.

- В условиях стареющего населения Япония активно использует роботов и ИИ для ухода за пожилыми, а также в производственной сфере для поддержания уровня экономической активности. Внедрение ИИ помогает компенсировать дефицит рабочей силы, однако также ставит задачи адаптации сотрудников и пересмотра традиционных бизнес-моделей.

-Индия: В стране развивается стартап-среда, в том числе в области ИИ и машинного обучения. Индийские компании используют технологии для решения проблем в сельском хозяйстве, здравоохранении и образовании, что способствует повышению качества жизни. Основным вызовом остается устранение цифрового разрыва между городскими и сельскими регионами.

Эти примеры демонстрируют, как технологии и ИИ могут способствовать экономическому росту, одновременно требуя от стран адаптации к новым реалиям, включая изменение рынка труда, регулирование и обеспечение кибербезопасности. В будущем успешность стран в этих областях будет во многом определяться их способностью эффективно использовать инновации и управлять сопровождающими их изменениями:

1. Увеличение производительности труда

Одна из основных ролей цифровых технологий в экономике заключается в повышении производительности труда. Автоматизация процессов, использование робототехники и внедрение смарт- технологий позволяют компаниям увеличивать объемы производства с меньшими затратами. К примеру, в таких отраслях, как производство и логистика, автоматизированные системы управления позволяют существенно сократить время на выполнение операций и уменьшить вероятность ошибок.

Искусственный интеллект, в свою очередь, способен анализировать большие объемы данных и предсказывать тенденции, что способствует более эффективному планированию

ресурсов и оптимизации бизнес-процессов. Это делает компании более конкурентоспособными и способствует росту их прибыли[3].

2. Инновации и новые бизнес-модели

Современные технологии способствуют появлению инноваций и созданию новых бизнес-моделей. Например, платформы для онлайн-торговли, такие как Amazon и Alibaba, изменили традиционные представления о розничной торговле, создав новые возможности для малого и среднего бизнеса. Технологии облачных вычислений и ИИ позволяют стартапам масштабировать свои решения, снижая барьеры для входа на рынок.

Внедрение ИИ в различные сферы, такие как здравоохранение, финансовые технологии и образование, открывает новые горизонты для улучшения качества услуг и повышения доступности. Например, в здравоохранении ИИ помогает диагностировать заболевания на ранних стадиях, что может существенно снизить затраты на лечение и улучшить качество жизни[4].

3. Устойчивое развитие и экология

Современные технологии могут способствовать достижению целей устойчивого развития, таких как сокращение выбросов углерода и рациональное использование ресурсов. Внедрение "умных" технологий в энергетику, такие как системы управления потреблением электроэнергии и возобновляемые источники энергии, помогает снижать нагрузку на окружающую среду и улучшать качество жизни.

Искусственный интеллект также может быть использован для оптимизации процессов в сфере экологии, например, в управлении водными ресурсами или в предсказании природных катастроф. Это не только улучшает качество жизни, но и снижает экономические потери, связанные с природными бедствиями их [5].

4. Рынок труда и новые компетенции

Однако внедрение технологий и искусственного интеллекта также ставит перед обществом новые вызовы. Автоматизация может привести к замещению традиционных рабочих мест, что, в свою очередь, вызывает необходимость переобучения работников и изменения в системе образования. Компании и государства должны работать над созданием программ, способствующих развитию новых навыков, необходимых для работы в условиях цифровой экономики[6].

В заключении, можно сказать, что современные технологии и искусственный интеллект играют ключевую роль в обеспечении стабильного экономического роста и формировании будущего мировой экономики. Их интеграция в производственные процессы, создание инновационных решений и новое понимание устойчивого развития открывают значительные перспективы для развития стран и регионов. Однако, чтобы максимально использовать их потенциал, необходимо адекватно реагировать на возникающие вызовы и инвестировать в образование и развитие человеческого капитала. Только так можно будет обеспечить не только экономический рост, но и улучшение качества жизни для всех граждан.

Список использованной литературы:

1. Бирюков П. Н. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ США В СФЕРЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА // Вестник ВГУ. Серия: Право. 2019. №3 (38). С-324--325

2. Струкова Полина Эдуардовна ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В КИТАЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОТРАСЛИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ // Вестник СПбГУ. Востоковедение. Африканистика. 2020. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyy-intellekt-v-kitae-sovremennoe-sostoyanie-otrasli-i-tendentsii-razvitiya> (дата обращения: 15.11.2024).

3. Шиплюк В. С. ВКЛАД ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА // Стратегии бизнеса. 2020. №12. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-tsifrovyyh-tehnologiy-v-obespechenie-ekonomicheskogo-rosta> (дата обращения: 15.11.2024).

4. Костин Константин Борисович, Субоч Андрей Николаевич СОВРЕМЕННЫЕ БИЗНЕС-МОДЕЛИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ // Вопросы инновационной экономики. 2020. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-biznes-modeli-elektronnoy-kommertsii> (дата обращения: 15.11.2024).С.-1623--1625

5. Гишлакаев С. У., Джангаров А. И., Шахбанова З. И. Цифровая экономика и устойчивое развитие: роль цифровых технологий в решении экологических и социальных проблем // Региональная и отраслевая экономика. – 2023 – № 2 – С. 169–177. doi: 10.47576/2949-1916_2023_2_169

6. Назарова А.Д., Сулимин В.В. Изменения на рынке труда под влиянием искусственного интеллекта: перспективы будущего // Международный журнал прикладных наук и технологий "Integral" № 2/2023

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ОЦЕНКЕ НАДЕЖНОСТИ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ В ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЯХ НАПРЯЖЕНИЕМ 6-10 КВ

*Холиддинов Илхомбек Хосилжонович,
Ферганский политехнический институт
кафедра «Электроэнергетика», DSc, доц.
e-mail: i.xoliddinov@ferpi.uz, +998974464631*

*Холиддинова Маихурахон Муталибжон кизи,
Ферганский политехнический институт
кафедра «Электроэнергетика», докторант
e-mail: m.xoliddinov@ferpi.uz, +998913288176*

Аннотация. В работе рассматриваются вопросы повышения надежности электроснабжения в электрических сетях напряжением 6-10 кВ на основе анализа с применением нечеткой логики. В рамках исследования проведена оценка надежности электроснабжения по показателям: количество отказов, длительность отключений и недоотпуск электроэнергии в разных фидерах Ферганского района. Особое внимание уделено применению методов искусственного интеллекта, таких как алгоритмы нечеткого управления, для мониторинга и оценки надежности электроснабжения. Результаты анализа позволяют выявить наиболее уязвимые фидеры, что способствует повышению надежности энергоснабжения и снижению экономического ущерба для района.

Ключевые слова: надежность электроснабжения, количество отказов, длительность отключений, недоотпуск электроэнергии, электрические сети, оценка, искусственный интеллект, современные технологии, линии электропередач, мониторинг неисправностей, нечеткая логика.

Устойчивый экономический рост требует эффективного управления энергетическими ресурсами и стабильного электроснабжения. В рамках программы энергосбережения Республики на 2024 год, согласно [1]. В разрезе регионов установлены целевые показатели по экономии электроэнергии и природного газа, в том числе экономия потребления природного газа в Ферганской области в объеме 3469 млн кубометров и потребление электроэнергии в объеме 7785 млн кВт*ч, то есть по 10% [1].

Аварии на электрических линиях напряжением 6-10 кВ могут негативно сказаться на надежности энергоснабжения и, как следствие, на экономике в целом. В этом контексте применение современных технологий и искусственного интеллекта (ИИ) для мониторинга

неисправностей линии электропередач становится критически важным для повышения надежности электроснабжения и эффективности энергетических систем [2-4].

В ходе исследований, проведенные авторами, в целях выполнения Постановления [1], в электрических сетях Ферганском районе Ферганской области были проанализированы данные за период одного года по количеству отказов, длительности отключений и недоотпуску электроэнергии (рис. 1). Недоотпуск электроэнергии приводит к экономическому ущербу, как и для энергетическому предприятию, так и малым производственным предприятиям данного района.

На данной диаграмме представлена информация по количеству аварий, их продолжительности (в часах) и недоотпуску электроэнергии (в тыс. кВт*ч) для разных фидеров исследуемого района. Фидер Ямбарок имеет наибольший показатель недоотпуска электроэнергии (104,8 тыс. кВт*ч) и довольно высокое количество аварий (24) и их продолжительность (62,4 часа). Фидеры Хирманазиз и Кураш также выделяются высокими значениями по всем показателям. Некоторые населённые пункты (например, Ёрдон, Порсун, АБЗ) имеют минимальные или нулевые показатели, что указывает на стабильность в подаче электроэнергии в этих фидерах.

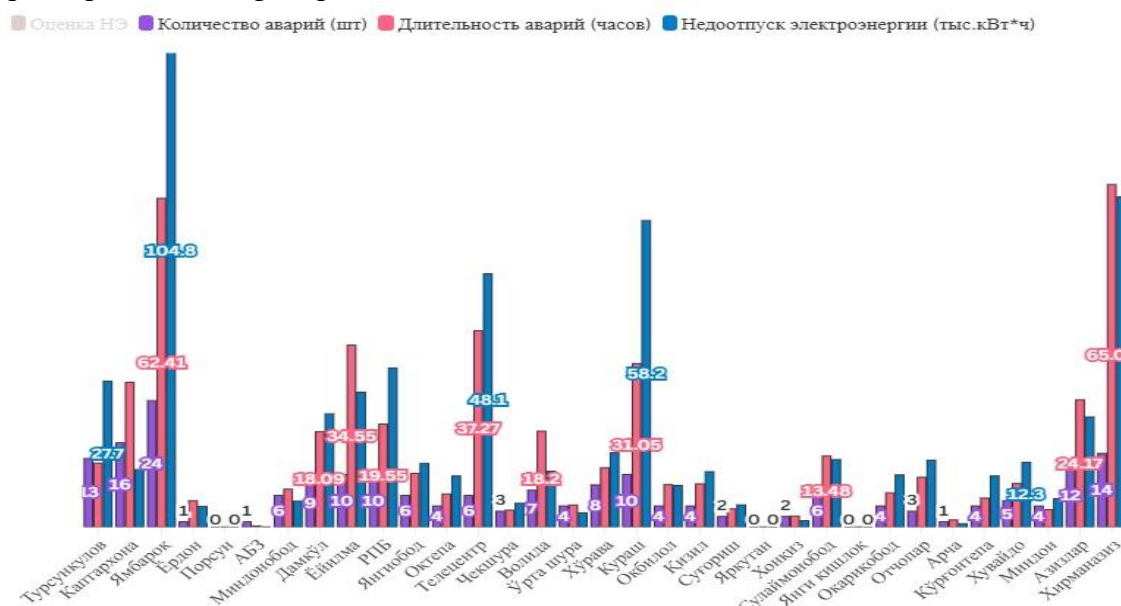

Рис. 1 График показателей надежности электроснабжения по фидерам Ферганского района

На сегодняшний день современные технологии и ИИ все чаще используются в научных исследованиях во всех отраслях экономики. В том числе и в энергетике. Авторами статьи также был проведен ряд научных исследований, с использованием современных технологий и ИИ, посвященных оценке надежности электроснабжения, качества электроэнергии в электрических сетях [5-9]. ИИ-алгоритмы могут обрабатывать большие объемы данных, что позволяет предсказывать возможные неисправности. Использование машинного обучения для анализа данных помогает эффективно классифицировать количество аварий, длительность отключений и разрабатывать стратегии их предотвращения.

В предлагается методология оценки эффективности электрических сетей на основе разработанной модели с использованием алгоритма нечеткого управления Мамдани. На рис.2 показана структурная схема для оценки эффективности по надежности электроснабжения, которая состоит из 3 входящих (количества отказов, длительности отключений, недоотпуска электроэнергии) и 1 выходящих (шкала оценки эффективности) лингвистических переменных.

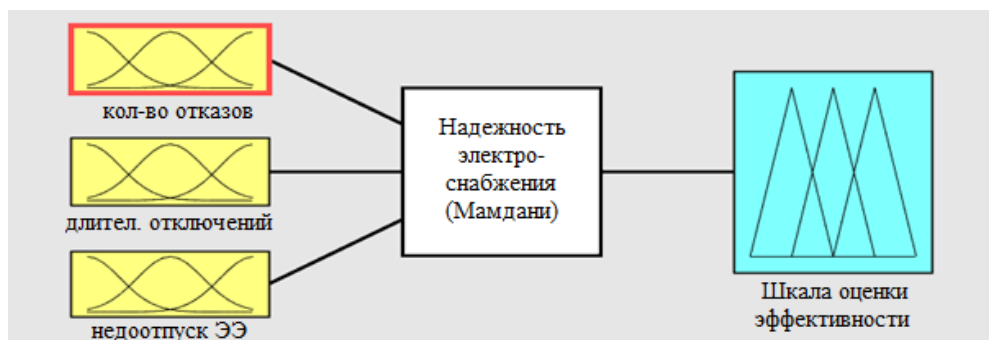

Рис. 2. Структурная схема для оценки эффективности по надежности электроснабжения

Ниже приведена диаграмма оценки эффективности по надежности электроснабжения электрических сетей (на период с августа 2023 года по август 2024 года) (рис. 3). Темно-красной линией показано среднее значение оценки надежности электрических сетей по трем вышеуказанным показателям: количество отказов, длительность отключений и недоотпуск электроэнергии. Как видно из графика, в фидерах с наиболее высокими значениями количества отказов, длительности отключений и недоотпуска электроэнергии оценка показывает низкую надежность электроснабжения данных фидеров. И наоборот, фидеры с минимальными или нулевыми значениями указывают на надежность в подаче электроэнергии в этих фидерах.

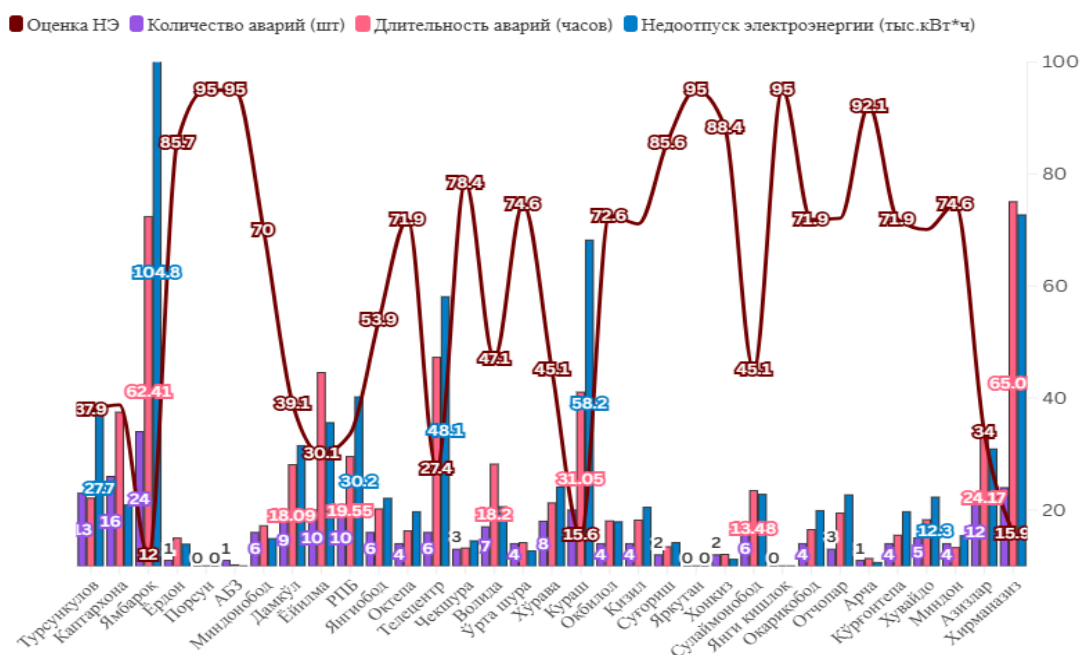

Рис. 3 График результатов оценки эффективности по надежности электроснабжения электрических сетей напряжением 6-10 кВ

Проведенное исследование показало, что анализ количества отказов, длительности отключений и недоотпуска электроэнергии позволяет эффективно оценивать надежность электроснабжения в сетях напряжением 6-10 кВ. Использование алгоритмов искусственного интеллекта и методов нечеткого управления позволяет обрабатывать большие объемы данных, что улучшает точность оценки эффективности по надежности электроснабжения. Полученные результаты показывают, что наибольшие показатели количества отказов, длительности отключений и недоотпуска электроэнергии наблюдаются в определенных фидерах, что позволяет целенаправленно разрабатывать меры для повышения их надежности. Результаты исследования могут быть использованы для оптимизации работы электрических сетей и улучшения надежности электроснабжения в исследуемом районе.

Список использованной литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан №222 от 14 июня 2024 года «О дополнительных мерах по повышению эффективности использования энергетических ресурсов».
2. Холиддинова М.М. Повышение надежности и эффективности эксплуатации сетей 6-10 кВ через внедрение современных мониторинговых систем. III международная научная конференция “Современные тенденции развития физики полупроводников: достижения, проблемы и перспективы” Ташкент, 2024 г., 26-27 сентября. С. 378-380.
3. Холиддинов И.Х., Холиддинова М.М. Современные устройства для мониторинга неисправностей линии электропередач. Международная научно-техническая конференция «Актуальные проблемы и перспективы развития современной энергетики», Коканд, 2024 г., 3-4 октября. С. 38-40.
4. Холиддинов И.Х., Холиддинова М.М. Моделирование последствий повреждений в воздушных линиях с помощью метода фазных координат. Республиканская научно-практическая конференция “Актуальные проблемы и перспективы физики” ГулГУ, 2024 г., 10 ноября.

KICHIK SANOAT KORXONALARINING YIRIK KORXONALAR BILAN KOOPERASION ALOQALARINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI

Salimov Abdumajid Abduvoxobovich

Farg‘ona politexnika instituti prorektori, i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik sanoat korxonalarining yirik korxonalar bilan kooperasion aloqalarini kuchaytirish masalalari bayon qilingan. Tadqiqotda kichik sanoat korxonalarini hududlarda rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat, kichik sanoat, kooperatsiya, yirik korxona, sanoat mahsulotlari, kichik sanoat zonallari

“Sanoat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kichik va o‘rta biznesga yo‘naltirilganlik hisoblanadi. Yirik va mintaqaviy biznesni innovatsiyalar, mahsulotning yangi turlari va kadr resurslari bilan ta‘minlovchi va oziqlantiruvchi kichik va o‘rta biznes sanoat siyosatining teng ahamiyatli ob‘yekti hisoblanadi. Kichik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash sohasida asosiy e‘tibor ilm sig‘imli, venchur tadbirkorlikka qaratilishi lozim. Sanoat siyosati kichik tadbirkorlikning o‘rta va yirik biznes, davlat korxonalari bilan ishlab chiqarish kooperativini tabiiy va mahsuldor bo‘lishga imkon yaratadi” [1].

Viloyatda raqobatbardosh eksportbop tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga mo‘ljallangan sanoat korxonalarining faoliyatini tashkil etishda kichik korxonalar bilan sanoat kooperatsiyalari imkoniyatlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Ayniqsa, mazkur yo‘l orqali Farg‘ona viloyatining O‘zbekiston, Uchko‘prik, Beshariq, Bag‘dod va Quva tumanlarida mahalliy mineral xom ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash orqali raqobatbardosh eksportbop tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishga mo‘ljallangan sanoat korxonalarining faoliyat samaradorligini oshishiga erishish mumkin.

Farg‘ona viloyatida sanoat tarmog‘idagi kichik tadbirkorlik sub‘yektlari faoliyatini samarali tashkil etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Buning natijasida viloyat respublika bo‘yicha yangi sanoat korxonalari tashkil etish borasida yetakchi o‘rinni egallab kelmoqda. “Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2021 yilning yanvar oyida respublikamizda 2133 ta yangi sanoat korxonalari tashkil etildi. 2021 yilning 1 mart holatiga jami 3571 ta yangi sanoat korxonalari tashkil etildi. Bu bo‘yicha Farg‘ona viloyati yetakchi bo‘lib turibdi” [2].

Kichik sanoat korxonalarini rivojlantirish yo‘llaridan biri – bu ularning yirik korxonalar bilan kooperasion aloqalarini kuchaytirish hisoblanadi.

Garvard universiteti tadqiqotlariga ko‘ra, mamlakatimiz 50 dan ortiq sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda barcha imkoniyatlar va nisbiy ustunliklarga ega. Ayniqsa, neftgaz-kimyo, metallurgiya, mashinasozlik, elektrotexnika, farmasevtika, qurilish materiallari, to‘qimachilik, charm-poyabzal, oziq-ovqat hamda “yashil iqtisodiyot” bilan bog‘liq sanoat tarmoqlari iqtisodiyotimiz “drayverlari”ga aylanishi uchun barcha yetarli sharoitlar mavjud.

Bu tarmoqlarda xususiy sektorning tashabbuslari va yangi loyihalarini qo‘llab-quvvatlash hamda kooperatsiyani rivojlantirish bo‘yicha barcha choralar ko‘rilishi lozim.

Hozirgi kunda G‘ozg‘ondagi dekorativ toshlar, Namangandagi tayyor kiyim-bosh, Toshkent shahri Yashnobod tumanidagi “Texnopark” kabi sanoat klasterlari o‘z samarasini ko‘rsatib, shu tizim afzalliklarini namoyon etmoqda” [3].

Joriy yilning yanvar-iyun oylarida elektron kooperatsiya portali savdo platformasida qiymati 5 trln. 277 mlrd. so‘m bo‘lgan 25950 ta mahalliy sanoat korxonalari o‘rtasida hamkorlik shartnomalari imzolandi” [4].

1-jadval

Farg‘ona viloyatida foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlari va yer uchastkalari negizida tashkil etilayotgan qo‘shimcha kichik sanoat zonolari ro‘yxati [5]

T/r	Tashkil etilayotgan kichik sanoat zonolari nomi	Ob‘yektning nomi	Hududi* (ga)	Bino va inshootlar maydoni (kv.m)
1.	Farg‘ona shahar KSZ	GP «Farg‘ona ko‘prik xo‘jaligini saqlashga ixtisoslashgan ta‘mirlash foydalanish korxonasi»ning foydalanilmayotgan yer maydoni	1,2	—
		«Farg‘ona mexanika zavodi» MCHJ SHK hududida joylashgan bino va inshootlar**	38,8	76086
2.	Furqat tuman KSZ	«Navbahor ulgurji savdo bazasi»ning bino va inshootlari	1,8	9774,2
3.	Quva tuman KSZ	«Sanoatchilar» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	1,9	—
		«Soyguzar» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	8	—
4.	O‘zbekiston tuman KSZ	«Kichik Tagob» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	5	—
5.	Oltariq tuman KSZ	«Yangiqo‘rg‘on» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	10,1	—
6.	Yozyovon tuman KSZ	«Guliston» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	4,5	—
7.	Qo‘sh tepa tuman KSZ	«Yo‘ldoshobod» SGM hududida joylashgan foydalanilmayotgan yer maydoni	1,29	—
Hammasi:			72,6	85860

Mazkur qo‘shimcha kichik sanoat zonalarini tashkil etishdan maqsad sifatida quyidagilar ko‘rsatilgan:

- xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni yanada qo‘llab-quvvatlash;
- investisiyalarni faol jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish;
- yangi raqobatbardoshli ishlab chiqarishlar va kichik korxonalarni rivojlantirish chora-tadbirlarini ta‘minlash;
- ularni muhandislik-kommunikatsiya hamda ishlab chiqarish infratuzilmasi mavjud bo‘lgan alohida hududlarda joylashtirish;
- ishlab chiqarish sohasida yangi ish o‘rinlari yarataish, aholining bandlik va farovonlik darajasini oshirish [6].

KSZ hududidagi davlat ko‘chmas mulki tadbirkorlik sub’yektlariga biznes-rejalarni bajarish, ish o‘rinlarini yaratish va saqlash, barcha turdagi soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni o‘z vaqtida to‘lash sharti bilan keyinchalik mulk huquqi berilgan holda 10 yil muddatga uzoq muddatli ijaraga beriladi.

KSZ hududidagi davlat ko‘chmas mulkidagi ijara davrida foydalanish uchun ijaraga olingan maydonda amalga oshirilayotgan faoliyat turidan kelib chiqqan holda ortib boradigan koeffitsiyentni qo‘llamasdan ijara to‘lovining eng kam stavkasi belgilanadi.

KSZ ishtirokchilariga investisiya loyihalarini bajarish uchun yer uchastkalarini ijaraga berish to‘g‘risida qabul qilingan qarorlar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarini faoliyati samaradorligini oshirish borasidagi qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida» 2017 yil 25 oktyabrda PQ-3356-son qaroriga muvofiq tashkil etilgan Farg‘ona viloyati erkin iqtisodiy zonalarini va kichik sanoat zonalarini ma‘muriy kengashi tomonidan amalga oshiriladi [7].

Yuqorida bayon etilgan kompleksning tashkil etilishining ijobiy jihatlarini e‘tirof etgan holda, kichik sanoat ishlab chiqarishi samaradorligini oshirish jihatidan mazkur faoliyatini yanada takomillashtirishning quyidagi yo‘nalishlarini ta‘kidlash lozim:

- kompleksda yo‘lga qo‘yiladigan faoliyat turlarining salmoqli qismi noishlab chiqarish tavsifiga yo‘naltirilgan. Jumladan, umumiy tadbirkorlarning savdo do‘konlarida faoliyat yurituvchi qismi 30,3%, kichik savdo rastalarida faoliyat yurituvchilar 50,5%ni tashkil etmoqda. Jami tadbirkorlarning atigi 19,1% ishlab chiqarish syexlarida faoliyat yuritishi belgilangan;

- ishlab chiqarish syexlarida faoliyat yurituvchi tadbirkorlar soni nisbatan ozligiga qaramasdan, ish o‘rinlarining asosiy qismi (68,1%) ular tomonidan yaratilishi ko‘zda tutilmoqda. Yaratiladigan jami ish o‘rinlarining 16,4% savdo do‘konlariga, 14,5%, kichik savdo rastalariga to‘g‘ri kelmoqda. Natijada ishlab chiqarish syexlaridagi bitta tadbirkorga o‘rtacha 24,9 nafar ish o‘rni to‘g‘ri kelsa, savdo do‘konlari va kichik savdo rastalariga tegishli ravishda 3,8 va 2 nafardan yaratiladigan ish o‘rinlari to‘g‘ri kelmoqda;

- kompleks uchun ajratilgan umumiy yer maydoni (15 gektar)ning ishlab chiqarish syexlari uchun mo‘ljallangan yuqori o‘lchamlarini hisobga olganda atigi 34,7%ni tashkil etmoqda. Yer maydonining qolgan qismi noishlab chiqarish tavsifidagi faoliyat uchun mo‘ljallangan;

- kompleksda savdodan sanoatga, kichik hajmdan yirik hajmga o‘tishni rag‘batlantiruvchi mexanizmlar qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Goryacheva T.V. Promyshlennaya politika: gosudarstvennyy i regionalnyy aspekty. <https://cyberleninka.ru/article/n/promyshlennaya-politika-gosudarstvennyy-i-regionalnyy-aspekty>
2. O‘zbekistonda eng ko‘p va kam sanoat korxonalarini ochilayotgan viloyatlari ma‘lum bo‘ldi. - <https://www.xabar.uz/iqtisodiyot/ozbekistonda-eng-kop-va-kam-sanoat>
3. Davlat ulushi bo‘lgan korxonalar soni kelgusi ikki yilda kamida 3 barobar qisqartiriladi. - <http://www.uzdaily.uz/uz/post/6866>
4. <https://strategy.uz/index.php?news=1029&lang=uz2>
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 dekabrda 1007-son “Farg‘ona viloyatida qo‘shimcha kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga ilova. - <https://lex.uz/docs/4102805>
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 dekabrda 1007-son “Farg‘ona viloyatida qo‘shimcha kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. - <https://lex.uz/docs/4102805>
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 12 dekabrda 1007-son “Farg‘ona viloyatida qo‘shimcha kichik sanoat zonalarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. - <https://lex.uz/docs/4102805>

6-SHO‘BA. KORXONALARNING EKOLOGIK, IJTIMOYIY VA KORPORATIV BOSHQARUV (ESG) JARAYONLARIDA AUDITNI TASHKIL ETISH MASALALARI

JAHON AMALIYOTI ZAMONAVIY DAVLAT AUDITNING NAZARIY VA USLUBIY MUAMMOLARI

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Iqtisodiyot” kafedrası mudiri, i.f.d., professor,

E-mail: i.ismanov@ferpi.uz, +998 93 644 42 37

Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li,

Farg‘ona politexnika instituti, tayanch doktoranti,

E-mail: u.mehmonaliyev@ferpi.uz, +998 99 997 23 26.

Annotasiya. Ushbu maqolada yurtimiz uchun yangi tushuncha davlat auditini (nazoratini) ko‘rib chiqilgan. Jahon amaliyoti zamonaviy davlat audit davlat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida qo‘llaniladi. Shu munosabat bilan muallif tomonidan audit tushunchasining huquqiy asoslari va ushbu tushunchadan maxsus vakolatli organ tomonidan amalga oshiriladigan davlat nazoratining maxsus turi sifatida davlat auditini aniqlashda foydalanish imkoniyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: davlat audit, davlat byudjeti, byudjetdan mablag‘ oluvchilar, byudjetni taqsimlash samaradorligi.

Har qanday jamiyatda har qanday mamlakat byudjet mablag‘larining sarflanishini nazorat qilishi kerak. Ushbu monitoring davlat darajasida amalga oshirilishi kerak. Boshqarish tizimi ijtimoiy menejmentning quyi tizimi bo‘lib, asosan tizim o‘zining sifat xususiyatlarini, ishlashini va rivojlanishini saqlab qolishini kafolatlaydi. Davlat moliyaviy nazoratining samarali tizimini tashkil etish va faoliyat ko‘rsatishi davlat moliyaviy siyosatining majburiy elementidir.

Yaqinda paydo bo‘lgan nazorat rolini yetarlicha baholamaslik O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi qiyinchiliklar va salbiy tendensiyalarning tarqalishining asosiy sabablaridan biriga aylandi. Hozirgi vaqtda O‘zbekistonda mavjud davlat moliyaviy nazorati tizimi samara ishlayapti deyish qiyin. Shubhasiz, bunday vaziyatni norma deb hisoblash mumkin emas, bu O‘zbekiston davlatchiligini sezilarli darajada zaiflashtiradi va uning past samaradorligining asosiy sabablaridan biridir.

Davlat auditining samaradorligini oshirish uchun aniq konseptual asos talab qilinadi, u hozirda me‘yoriy-huquqiy bazada o‘rnatilmagan, shuningdek, ilmiy adabiyotlarda turli xil talqinlarga ega, bu byudjet huquqiy normalarini buzuvchilar tomonidan boshlangan da‘volar paytida davlat manfaatlarini himoya qilishga imkon bermaydi. Audit byudjet jarayonining bir qismi bo‘lganligi sababli, byudjet jarayonining asosini tashkil yetuvchi tushunchalarni belgilash tavsiya etiladi: byudjet mablag‘lari, byudjet mablag‘lari bilan operatsiyalar, byudjet mablag‘lari oqimi, davlat audit, byudjet mablag‘larini oluvchilar (byudjet oluvchilar), moliyaviy buzilish.

Davlat auditining obyektlari byudjet oluvchilar bo‘lib, ularning tasnifi iqtisodiy sektorga mansubligi va tashkiliy-huquqiy shakliga qarab amalga oshiriladi. Davlat sektorining umumiy kelajagi jamoat farovonligiga erishishda siyosiy hisobdorlikdan boshqaruv hisobdorligiga o‘tishdan iborat.

Ijro etuvchi hokimiyat organlarining davlat auditini amalga oshiradigan, ammo ijro yetuvchi hokimiyat tizimiga kiritilmagan davlat organlari davlat auditining vakolatli subyektlari hisoblanadi. Ular ijro yetuvchi hokimiyat organlari faoliyati uchun ham, mamlakatning butun aholisi uchun ham

muqobil ma’lumot manbalari bo‘lib, odatda qonun chiqaruvchi (vakillik) organlar tomonidan shakllantiriladi [1].

Davlat auditini huquqiy qo‘llab-quvvatlashning asosiy manbai normativ-huquqiy baza bo‘lishi kerak. Hozirgi vaqtda normativ-huquqiy bazada bir qator kamchiliklar mavjud: davlat auditi qonun bilan belgilanmagan; u standartlashtirilmagan, nazoratning umumiy qoidalari mavjud emas; normativ-huquqiy hujjatlarda ko‘plab mos yozuvlar normalari mavjud. Ba’zan, ma’lum bir masalani tartibga soluvchi normani aniqlash uchun doirada o‘nlab yoki hatto yuzlab huquqiy hujjatlarni o‘rganish kerak; ba’zi bo‘ysunuvchi huquqiy hujjatlar normativ-huquqiy bazaga ziddir; normativ-huquqiy bazaning ortiqcha dinamikasi. Sizda bitta normativ - huquqiy hujjatni tushunishga vaqtingiz yo‘q, chunki boshqasi chiqadi, birinchisini bekor qiladi va hokazo.

Byudjet oluvchilarning davlat auditini tashkil etishning o‘ziga xos xususiyati quyidagilardan iborat. Davlat auditining predmeti maxsus davlat organi bo‘lishi kerak [2]. Muvaffaqiyatli ishlash uchun yaratilayotgan davlat auditorlik organining strategiyasini aniqlash muhimdir. Davlat audit strategiyasi nazariyani amalga oshirish usulidir. Strategiya har qanday qulay sharoitlarni ongli ravishda izlash va ulardan foydalanish imkonini beradi. Davlat auditi strategiyasining mohiyati barcha operatsiyalar ustidan qat’iy nazoratni talab qilmasdan obyektning holati to‘g‘risida to‘liq tasavvurga ega bo‘lishdir.

Byudjet mablag‘larini taqsimlash va ulardan foydalanish ustidan nazorat byudjet oluvchilarga ajratmalar berishda belgilangan maqsadlarga erishishini ta‘minlashi kerak. Davlat auditi tushunchasi mavjud bo‘lib, uning asosi shundaki, davlat auditi yuqori malakali mutaxassislar tomonidan byudjet mablag‘laridan foydalanish jarayonida, davlat mablag‘larini saqlash va ulardan samarali foydalanishga ta’sir qilish, moliyaviy huquqbuzarliklarni dastlabki bosqichda aniqlash va oldini olishga yordam berish uchun amalga oshirilishi kerak.

Davlat auditining uslubiy ta‘minoti umumiy metodologiyani ishlab chiqishdan iborat bo‘lib, u nazorat harakatlarining ketma-ketligi, audit natijalari bo‘yicha auditorlik dalillari va xulosalarini to‘plash usullari hisoblanadi. Ushbu metodologiya davlat auditi jarayonida amalga oshiriladi va samaradorlik auditini o‘z ichiga oladi.

Davlat mulkini boshqarishning o‘ziga xos xususiyati byudjet ijrosi samaradorligini baholashning o‘ziga xos usullari bilan bog‘liq. Byudjet oluvchilar-bu samaradorligini xususiy sektor faoliyati bilan bir xil ko‘rsatkichlar bilan baholab bo‘lmaydigan tashkilotlarning maxsus turi.

Faoliyatning turli jihatlarini holatini baholash uchun tanlangan ko‘rsatkichlar nafaqat ma’lum bir sohadagi taraqqiyotni aks ettirishi, balki umumiy missiya va integratsiyalashgan byudjet siyosati strategiyasining amalga oshirilishini ta‘minlashi kerak.

Ko‘rsatkichlar tizimini qo‘llash bo‘yicha ma’lumotlarning yetishmasligi, byudjet oluvchilar, byudjetlashtirish va boshqa kontekstlarning samaradorligini baholashda tizimdan qanday foydalanish mumkinligini va qanday foydalanish kerakligini tushunishga imkon bermaydi. Buning uchun ishlash auditi davomida ko‘rsatkichlarga erishishni kuzatish va baholash kerak.

Garchi samaradorlik auditi ham xususiy, ham davlat sektorida dolzarb bo‘lsa-da, hukumat tashkilotlari o‘zlarining javobgarligini va davlatdan foydalanishda tejamkorlik, samaradorlik va samaradorlikka bo‘lgan munosabatini namoyish etishlari uchun alohida ehtiyoj tufayli davlat sektori yetakchilik qildi. Davlat xaridlari amaliyotining asosiy tamoyillari – kamsitish, shaffoflik, hisobdorlik va adolat emas-bu talab muhimligini yanada ta’kidlaydi [3]. Ushbu prinsiplarning ba’zilari ma’lum bir tashkilot tomonidan namoyish etilganligini baholash oson bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, samaradorlik auditi o‘tkazilganligini aniqlash yuqori darajadagi muammo bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, samaradorlik auditi ko‘rsatkichlari aksariyat amaliyotchilar va sotib olish bo‘yicha mutaxassislar va ko‘pincha auditorlar uchun mavhum bilim bo‘lib qolmoqda.

Ishlash auditi natijalaridan moliyalashtirish maqsadlari va miqdorlarini aniqlashda byudjet siyosatini ishlab chiqish uchun foydalanish mumkin. Ishlash auditi natijalari davlat byudjeti siyosati va ijtimoiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlariga mos keladigan darajada ko‘rsatkichlar tizimini qanday shakllantirish, tavsiflash va ulardan foydalanish to‘g‘risida fikr berishi mumkin.

Shunday qilib, byudjet tadbirlari samaradorligining o‘lchovi bo‘lib xizmat qiladigan ko‘rsatkichlar tizimi davlat byudjeti siyosati va davlat byudjetini ijtimoiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, davlat auditining ajralmas qismi bo‘lgan samaradorlik auditi natijalari bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lishi kerak.

Faoliyat samaradorligini aniqlashda, birinchidan, natijaning belgilangan ijtimoiy-iqtisodiy maqsadga muvofiqligini, shuningdek, ushbu muvofiqlik darajasini tekshirish kerak; ikkinchidan, ushbu maqsadga erishish byudjet operatsiyalari jarayonini tashkil etish darajasi bilan qanday bog‘liqligi va uchinchidan, muayyan miqdordagi resurslardan foydalanish bilan, uni optimallashtirish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, ishlash ko‘rsatkichlari tizimini uch guruhga bo‘lish mumkin: ijtimoiy natijalarga erishish ko‘rsatkichlari; to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlash natijalariga erishish ko‘rsatkichlari va resurslar samaradorligi ko‘rsatkichlari.

Davlat auditini amalga oshirishda yuzaga keladigan muammolarni o‘rganishda uning samaradorligiga ta’sir qiluvchi bir qator omillarni aniqlash mumkin:

Davlat auditi sohasidagi faoliyatni aniq qonuniy tartibga solish;

Davlat audit organlari, davlat va davlat byudjeti oluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik;

Byudjet mablag‘larini oqilona taqsimlash;

Moddiy oqimlarga nisbatan byudjet mablag‘lari bilan barcha operatsiyalarni hisobga olishning to‘liqligi;

Davlat auditining metodologiyasi;

Vakolatlar va ish majburiyatlarining aniq belgilanishini ta’minlaydigan davlat auditi predmetining tashkiliy tuzilishi.

Davlat auditining nazariy va uslubiy asoslarini va uni takomillashtirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini hisobga olish byudjet oluvchilarni monitoring qilishda davlat auditining samaradorligini ta’minlashga olib kelishi kerak. Davlat auditi murakkab optimallashtirish vazifasini hal qilishda davlat va jamiyatning vositalaridan biri bo‘lib xizmat qilishi.

Samarali davlat audit tizimini tashkil etish O‘zbekistondagi hozirgi ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning dolzarb talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каленина, М. Ю. (2019). МЕТОДОЛОГИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА. Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки, (12), 112-115.

2. Султанова, Б. Б., & Нусупова, Э. Б. (2017). Методология организации государственного аудита. Журнал исследований по управлению, 3(9), 19-25.

3. Кызы, Х. А. Б. (2019). Важность аудита эффективности в государственном аудите. Вестник науки и образования, (23-2 (77)), 14-17.

MIJOZ KORXONALARDA AUDIT JARAYONLARINI TASHKIL QILISH MASALALARI

Karabaev Muxtar Matmusayevich,

Farg‘ona politexnika instituti,

“Buxgalteriya hisobi va audit kafedrası” katta o‘qituvchi, i.f.n.

E-mail: muxtar.karabayev@ferpi.uz, +998-93-979-47-37.

Annotasiya. Auditorlik tekshiruvi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligini tekshirishni o‘z ichiga oladi. Audit nazariyasi, amaliy audit, audit maqsadi, auditorlik xizmatlari, audit jarayonida mijoz korxonalar faoliyati bilan dastlabki tanishish, audit shartnomalari taklif va mijoz rozilik xatlarini tuzish. Audit jarayonida auditor tomonidan qo‘llaniladigan ish uslublari.

Kalit so‘zlar: auditning xalqaro standartlari, moliyaviy hisobot auditi, audit nazariyasi, auditorlik xizmatlari, amaliy audit, auditorning bilimi, ekspress tahlil, auditorlik shartnomasi.

Auditning xalqaro standartlariga muvofiq buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobot auditi ularda keltirilgan iqtisodiy hodisa va voqealar to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni ishonchligini, haqqoniyligini baholash va bu ma‘lumotlarni belgilangan me‘yor va mezonlarga mos kelishini aniqlash, hamda uning natijalari bilan keng foydalanuvchilarni ta‘minlash hisoblanadi. O‘zbekiston respublikasida 25.02.2021y.№677 sonli “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq auditorlik faoliyati-korxona va xo‘jaliklarni buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarini mustaqil va xolisona tekshirish bo‘yicha tadbirkorlik faoliyati hisoblanadi.

Odatda audit nazariyasi va auditorlik xizmatlarining bevosita amaliyotda qo‘llanishi bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy audit fani ushbu sohani o‘rganishdagi izchil ketma kechlikdagi bilishning yagona tizimi hisoblansa-da ma‘lum farqlanishlarga va o‘ziga xosliklarga ham ega. Agar audit nazariyasida uning umumiy qoidalari, tamoyillari, iqtisodiy mohiyati, obyekti, foydalanish sohasi, uslubiyoti va amalga oshirish vositalari va boshqalar o‘rganilsa, amaliy audit esa ana shularni barchasini xo‘jalik subyektlari faoliyatini va uning natijalarini aks ettiruvchi moliyaviy hisobot ko‘rsatkichlarini ma‘lum jihatdan o‘rganish va tekshirishda qay darajada foydalanilishi va amaliyotga qo‘llash imkoniyatlari, usullari, vositalari orqali bevosita namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy ma‘lumotlar eng avvalo korxona iqtisodiy resurslari holati va uning ishlatilishi to‘g‘risidagi hisob ma‘lumotlari uning moliyaviy hisobotlarida jamlanar va umumlashtirilgan ekan auditor uning obyektivligiga va haqqoniyligiga baho berishi lozim bo‘ladi. Aks xolda korxona biznesini tekshirish va ekspertizadan o‘tkazish o‘z mazmun mohiyatini yo‘qotadi.

Amaliy audit to‘g‘risidagi tasavvur so‘nggi vaqtlarda u yoki bu sohaning holatini ekspertizadan o‘tkazish va tekshirish tizimi sifatida anchagina kengaydi. Misol uchun, texnik tizimning holatini (texnik xavfsizlik, energiya ta‘minoti) auditdan o‘tkazish, ekologiya auditi, xodimlar auditi va boshqalar shular jumlasidandir. Ularning har biri o‘ziga xos o‘rganish obyekti, xususiyati, foydalanish sohasi, alohida ma‘lumotlarni shakllantirish va ularni to‘g‘riligini tekshirish usullarini mujassam etadi. Xo‘jalik ishlab-chiqarish va moliyaviy faoliyatini amaliy auditi me‘yoriy qonun hujjatlariga, korxona hisob siyosatiga, hisob va hisobot ma‘lumotlarini uning iqtisodini haqiqiy holatiga mosligini dalillar asosida baholash hisoblanadi. Bu xo‘jalik subyektini egalari unga tegishli bo‘lgan korxona boshqaruvi sifatini, mulkning holati va undan samarali foydalanish darajasini baholash va korxonaning bozor qiymatini aniqlash imkonini beradi.

Auditorning korxonaning yillik aksiyadorlik yig‘ilishidagi o‘qib eshittirilgan xulosasiga asosan korxona egalari va aksiyadorlari tomonidan korxona boshqaruvining qay darajada o‘z vazifasini uddalay olayotgani, uning ishining samaradorligiga baho berilib, kelajakda menejerlarni o‘z lavozimlarida qolishi yoki qolmasligi, rag‘batlantirilishi, ularning ish funksiyasini va tarkibini o‘zgartirilishi to‘g‘risidagi qarorlar qabul qilinadi.

Auditor tekshirish jarayonida nafaqat korxona buxgalteriyasida hisobga olinayotgan va tekshirishga qabul qilinayotgan boshlang‘ich hujjatlarning ma‘lumotlarini to‘liqligini, to‘g‘riligini ularni umumlashtirilishi ya‘ni qaydnomalar va turli hisob registrlari va kitoblarda qayd etilishini rasmiy jihatdangina ko‘rib chiqadi, balki ushbu ma‘lumotlarni iqtisodiy mohiyatiga, eng avvalo qay darajada korxona xo‘jalik moliyaviy holatini tavsiflovchi moliyaviy hisobotlarga ta‘sirini o‘rganadi. Bundan tashqari, korxona mulkdorlarining va boshqaruvining talabiga ko‘ra audit korxona xo‘jalik moliyaviy faoliyatini yalpi yoki maqsadli tahlil tartibida o‘tkazilishi natijasida uning rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilishi, soliqlarni optimallashtirish, boshqaruv tarkibini o‘zgartirish mumkin.

Amaliy auditning bosh maqsadi korxonalar hisobotlarini haqqoniyligini va ular tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy xo‘jalik muomalalarini amaldagi me‘yoriy va ta‘sis hujjatlariga hamda korxona hisob siyosatiga muvofiqligini aniqlash hisoblanadi. Auditorning kasbiy faoliyati murakkablashib, faqat hisob yuritish va hisobot tuzishning to‘g‘riligini tekshirish bilan cheklanib qolmay, balki auditga tegishli xizmatlarni ko‘rsatish bilan ham cheklanib, tobora xilma-xillashib bormoqda [2].

Shu o‘rinda auditor korxona moliyaviy holatini, uni to‘lovga qobilligini, amalga oshirilgan yoki kelgusida ko‘zda tutilayotgan moliyaviy qo‘yilmalarni, soliqlarni to‘g‘ri hisoblanganligi va byudjetga to‘g‘ri o‘tkazilganligini, xarajatlarni optimallashtirish, daromadni oshirish bo‘yicha takliflarini berishi mumkin. Amaliy auditning funksiyasi tarkibiga davlat korxonalarini xususiylashtirish jarayonida ularni aktivlari va boshqa mulklarini baholash va aniqlashning haqqoniyligini tekshirish ham kirishi mumkin.

Moliyaviy hisobotlarni auditorlik tekshirish xajmi mamlakat qonunchiligi hisob va auditning xalqaro andozalari, maxsus tashkilotlar (davlat, moliya, sug‘urta, bank) talablari shuningdek mijoz talablaridan kelib chiqib aniqlanadi. U yoki bu ma‘lumotni o‘rganishni chuqurlik darajasi, belgilangan me‘yor va qoidalaridan chetlanish darajasi, ularni to‘g‘ri hisobga olish va hisobotlarda aks ettirishni to‘liqligiga, to‘g‘ri turkumlanishiga va baholanishiga bog‘lik bo‘ladi. Bu yerda miqdor jihatdan katta bo‘lmagan, atayin qilinmagan sabab va aybdorlarini to‘liq tahlil qilinishi zarur bo‘lmagan ochiq va aniq xatoliklar, noaniqliklar, hisobni me‘yoriy qoidalarini noto‘g‘ri talqin qilinishi va qo‘llanilishi natijasida tekshirilayotgan korxona va uning mulk egalari manfaatiga ziyon yetkazmaydigan kamchiliklar bo‘lishi mumkin. Bunday holatda barcha ma‘lumotlarni tasdig‘ini boshlang‘ich hujjatlardan tortib moliyaviy hisobotgacha to‘liq va yalpi tekshirish talab qilinmaydi. Lekin muhim xatoliklar va kamchiliklarga (aldov, firibgarlik, ko‘zbo‘yamachilik, ataylab bila turib amalga oshirish) yo‘l qo‘yilishi tekshirilayotgan ma‘lumotlarni chuqur va yalpi o‘rganishni talab etadi.

Yuqorida ta‘kidlaganimizdek auditorning asosiy va bosh vazifasi korxona tomonidan amalga oshirilayotgan muomalalar va bitimlarni to‘g‘riligini, qonuniyligini, hisobda qayd etish va jamlash qoidalarini saqlanishini, buxgalteriya hisobi va uning asosida tuziladigan moliyaviy hisobotlarni haqqoniyligini baholashdan iborat.

Har qanday aqliy kasb faoliyati kabi auditorlik kasbi o‘ziga xoslikka ega. U tekshiruvchidan kerakli bilim va malaka darajasini mavjudligini nazarda tutadi. Auditorlik huquqi, ko‘p hollarda auditorlik tekshirishning majburiyatlari qonun hujjatlari orqali tartibga solingan [1].

Har bir auditorning bilimi va tajribasi alohida bo‘lib ular auditorni ishga qabul qilinish jarayonida aniqlanib yillar davomida takomillashib va rivojlanib boradi. Auditorlik tekshirishni tashkil qilish ko‘p omillarga bog‘lik bo‘ladi: jumladan tekshirilayotgan faoliyat obyekti va turi, uning hajmi, xususiyati, buxgalteriya hisobi va ichki nazoratni tashkil qilish darajasi, auditning maqsadli yo‘naltirilishi, uning majburiylik darajasi va risk (xavf-xatarlilik) darajasi va boshqalarga bog‘liq bo‘ladi.

Iqtisodiy subyektning buxgalteriya hisobi va hisobotini auditini tashkiliy jihatdan tayyorlashga mijoz korxona bilan dastlabki tanishuv uning ish holatini ekspress -tahlil qilish, tekshirish hajmini aniqlash, auditorlik xizmatini bajarish uchun shartnoma tayyorlash va uni tasdiqlash kalendar ish rejasini tuzish, audit o‘tkazishni chegaraviy vaqtlarini belgilash, tekshirish usullarini belgilash mijozning axborot bazasini va texnik ta‘minlanganlik darajasini tahlil qilish, auditorning ish joyini tayyorlash.

Yangi mijoz korxona bilan tanishishda uning faoliyatini o‘ziga xos xususiyati, bozordagi mavqeyi, kontragentlari, huquqiy statusi, joylashgan manzili, xodimlar soni, auditorlik tekshirish turi va yo‘nalishi kabi savollarga javob olinadi. Ekspress tahlil jarayonida esa bajariladigan ishni masshtabi va vaqt jihatdan taxminiy o‘tkazish chegarasi belgilab olinadi. Tahlil jarayonida kelgusida amalga oshiriladigan ishning hajmi, murakkablik darajasi baholanadi hamda chetdan ekspertlarni chaqirish zaruriyati aniqlanadi. Tekshirish jarayonida ishtirok etadigan auditorlar soni va ularni mutaxassislik jihatdan ixtisoslashuvi e‘tiborga olinadi.

Bu yerda ishning hajmi va uni amalga oshirishni tezkorlik darajasi ham aniqlanadi. Tayyorgarlik ishlarining oxirida mijoz bilan auditorlik nazoratni o‘tkazish ish rejasi kelishiladi. Buyurtmachi tomondan auditorlarni tekshirish va boshqa xizmatlarga jalb qilish o‘zaro tuziladigan shartnomaga asosan amalga oshiriladi. Shartnoma tuzgunga qadar mijoz korxonaning yoki davlat vakolatli organining yozma taklif xati va unga auditorlik korxonasining roziligi yozma

ravishda rasmiylashtiriladi [3]. Sifatli tuzilgan shartnoma, ham mijoz xam auditorlik korxona uchun, tekshiruv yakunida yuzaga keladigan kelishmovchiliklarni oldini oladi..

Shartnomada quyidagilar aniqlanadi:

- buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotning audit obyektlari;
- korxonaning taqdim etilayotgan ma'lumotlarni haqqoniyligiga javobgarligi;
- mavjud amaldagi qonun va me'yoriy hujjatlar asosida auditorlik jamoa tashkilotlarini takliflarini hisobga olgan holda audit chegara va cheklovlarini belgilash.;
- auditorlik tekshirish natijasida tuziladigan hisobot ma'lumotnoma va boshqa tekshirish natijalarni umumlashtiruvchi hujjatlar shakli;
- auditorlik ishidagi o'ziga xoslik va cheklovlar xamda ichki nazoratning bo'shligi oqibatida ayrim kamchiliklarni va xatoliklarni aniqlanmay qolish xavfi to'g'risidagi ko'rsatma;
- audit o'tkazish bilan bog'liq auditor tomonidan so'raladigan barcha iqtisodiy axborotlar-buxgalteriya hisobi tahliliy va sintetik ma'lumotlari bilan erkin tanishish;
- auditorlik tashkilotining mijoz korxona moliyaviy hisobotlaridagi ma'lumotlarini sir saqlash va uchinchi shaxsga(qonun da ruxsat etilgan hollardan tashqari)yetkazish va boshqalar.

Auditorlik shartnomasining shakli va mazmuni mijoz talabiga ko'ra turlicha tuzilishi mumkin,lekin u quyidagi bazaviy qoidalarni o'z ichiga oladi: audit maqsadi, mijoz korxona va auditorlik tashkilotini huquq va majburiyatlari, auditorlik xizmatlar uchun to'lovlar va mukofotlarni hisoblash tamoyillari, tomonlar javobgarligi..

Shartnoma tuzilgandan so'ng bevosita tekshirishgacha bo'lgan oraliq ishlar quyidagilardan iborat: korxona xususiyatini o'rganish, uni tashkiliy va boshqaruv tarkibini va asosiy xo'jalik aloqalarini o'rganish. Ushbu ish jarayonida korxonani tashkil etish bo'yicha ta'sis hujjatlari bilan keyingi kiritilgan o'zgarishlari va qo'shimchalari bilan hisobga olgan holda o'rganish yuzaga kelish va foydalanishi joylariga muvofiq hujjatlar aylanishi va hisob -moliya axborotlar harakati sxemasini tuzish, oldingi tekshirish xulosalarini o'rganish ayniqsa DSI organlari tomondan amalga oshirilgan tekshiruv natijalari bilan tanishish.

Tuzilgan auditorlik shartnomaga muvofiq tekshirish ish rejasi va dasturi tuziladi. Tekshiruvchilar guruhi aniqlanadi. Umumiy rejada auditorlik tekshirishning ko'zda tutilayotgan hajmi va tartibi belgilanadi. Shuningdek, rejada auditorlik tekshiruvining xususiyati, vaqt doirasi va hajmi ham aniqlanadi.

Auditorlar guruhining tarkibi va ularning ish grafigi ko'p jihatdan tekshirilayotgan korxonaning faoliyat turi uning xilma-xilligi va hajmiga bog'liq bo'ladi. Yirik kompaniyalar audit tekshiruviga hisobchilar, moliyachilar, soliqchilar, yuristlar va boshqa mutaxassislarni jalb qilish mumkin. Tekshirish usuli va obyektivligini tasdig'ini olishni auditor auditorlik tashkiloti ichki andozalari xamda o'z tajribasidan kelib chiqib aniqlanadi. Auditorlik tasdig'ini olish mohiyatan bevosita tekshirish muolajasini o'tkazish yoki ichki nazorat vositalarini testdan o'tkazish orqali amalga oshiriladi.

Ichki nazorat vositalarini testdan o'tkazishda qanchalik u tekshirilayotgan korxonada yaxshi yo'lga qo'yilgan, nazoratni amalga oshiruvchilarni bilim va mahorat darajasi, buxgalteriya hisobi va nazoratini umumiy samaradorligi aniqlanadi.Bu xo'jalik subyektlarida vujudga kelishi mumkin bo'lgan eng ko'p kamchiliklarni aniqlash imkonini beradi. Audit muolajasi jarayonida tahlil usullaridan keng foydalanish aniqlanmagan omillar va ular ta'sirini aniqlaydi. Buxgalteriya hisobida aks ettirilgan jarayonlarini aniqlash xato va kamchiliklarni noodatiy va noto'g'ri aniqlangan xo'jalik jarayonlarini va u bilan bog'liq xato va kamchiliklarni sabablarini aniqlash imkonini beradi.

Auditorlik nazoratni tashkil qilish uni o'tkazish muolajasini ma'lum ketma-ketligini o'z ichiga oladi:

- boshlang'ich hujjatdan tortib balans va moliyaviy hisobotning boshqa shakllarigacha;
- buxgalteriya hisoboti ko'rsatkichlaridan hisob qaydnomalariga va boshlang'ich hujjatlargacha;

-kombinatsiyalashgan usul-tekshirish o‘tkazishning muolajalar ketma-ketligi ikkala usulini nazarda tutadi.

Yakuniy xulosa sifatida shuni qo‘shimcha qilish lozimki, har bir auditor hisob va hisobot ma’lumotlarini haqqoniyligini tekshirishda iqtisodiy mohiyatga, mantiqqa va ichki hissiyotga amal qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni, 25.02.2021 yildagi O‘RQ-677-son.

2. Аудит: учебное пособие / С.Ф. Шарафутина, Т.В. Бикезина, Е.Е. Петрова. – Санкт-Петербург : РГГМУ, 2023. – 222 с.

3. Аудит: основы аудита, технология и методика проведения аудиторских проверок : учеб. пособие / Н.В. Парушина, Е.А. Кыштымова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : ИД «ФОРУМ» : ИНФРА-М, 2019. — 559 с.

TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH VA EKSPORT SALOHIYATINI OSHIRISHGA TA‘SIR ETUVCHI OMILLAR

Sharipov Botirali Roxataliyevich,

Namangan muhandislik-texnologiya instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi, i.f.n., professori.

Sobirov Otabek Olimjonovich,

Namangan muhandislik-texnologiya instituti.

“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasi dotsenti, PhD.

+998912957373

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda faoliyat olib boruvchi xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini rivojlantirish, ularni eksport salohiyatini yanada oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqish, xususan valyuta siyosatini liberallashtirish, eksportni qo‘llab quvvatlashni takomillashtirish va ushbu munosabatlarga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash, shuningdek tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tadbirkorlik, maxsulot eksporti, valyuta, maxsulot ishlab chiqarish, resurslar, xorijiy investor, import, investitsiya qo‘yilmalari, soliq imtiyozlari.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar qatorida munosib o‘rin egallash, milliy mahsulotlarimizning jahon bozorlaridagi raqobatdoshligini ta‘minlash, shu asosda eksport hajmini sezilarli darajada oshirish mavjud soha va tarmoqlarni texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash asosida modernizatsiyalashni taqozo etadi. Ayni paytda, jahon bozoridagi ehtiyoj va talabning o‘zgarishini hisobga olgan holda iqtisodiyotimiz tarkibiy tuzilmasini takomillashtirib borish, bu maqsadda yangi, zamonaviy tarmoqlarni barpo etish va jadal rivojlantirish lozim bo‘ladi.

So‘ngi yillarda yuritimizda qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish borasida ko‘plab ijobiy ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Xususan, ko‘p tarmoqli yangidan-yangi tadbirkorlik subyektlari tashkil etilmoqda. Xorijdan innovatsion texnologiyalar olib kelib ishga tushirilmoqda. Bu esa o‘z navbatida qo‘shimcha yangi ishchi o‘rinlarini yaratilishiga erishilmoqda. Mamlakatimizga xorijiy investitsiya mablag‘larini keng jalb etish bugungi kunda asosiy maqsadlardan biriga aylandi. Ta‘kidlash lozimki, xukumatimiz tomonidan mamlakatimizning investitsion jozibadorligini oshirish maqsadida ko‘plab loyixalar, davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. Natijada xududlar qiyofasi, infratuzilmasi yangicha ko‘rinishga kirmoqda.

“2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasi yanada rivojlantirish bo‘yicha Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Predident farmonini e‘lon qilinishi mamlakatimizni kelgusi yillardagi amalga oshirilishi kerak bo‘lgan ishlarni belgilab berdi. Mazkur farmonni qabul qilinishi ishlab

chiqarish va xizmat ko‘rsatishni yanada rivojlantirish borasida quyidagi ustuvor vazifalarni bajarilishini belgilangan:

- raqobatga asoslangan bozor mexanizmlarini joriy qilish;
- respublika eksport saloxiyatini oshirishni rag‘batlantirish;
- to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish;
- mamlakatimizda investitsiya va ishbilarmonlik muxitini yaxshilash maqsadida davlatimiz

tomonidan valyuta bozorini yanada liberallashtirish va boshqalar.

Mamlakatimizda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini yanada rivojlantirish maqsadida sohaga zamonaviy innovatsiyalarni joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bundan ko‘zlangan asosiy maqsad ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sifatli va arzon bo‘lishi, shuningdek jaxon bozoriga olib chiqish xamda eksport qilish, natijada esa valyuta tushumini ta‘minlashga erishishdir.

Mamlakatimizga xorijiy valyuta mablag‘lari oqimini kelishini ko‘paytirish maqsadida birqancha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Eksportga ko‘maklashish va uni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorini misol qilishimiz mumkin. Ushbu qarorga muvofiq, eksportni qo‘llab-quvvatlash milliy tizimi yaratildi. Bunday amaliy chora-tadbirlar albatta o‘z natijasini bermoqda. Eksport bilan shug‘ullanadigan subyektlar safi yildan-yilga ortib bormoqda.

O‘zbekistonda valyuta bozorini erkinlashtirishga qaratilgan O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvi tomonidan 2021-yil 9-yanvarda ichki valyuta bozorida valyuta oldi-sotdi opratsiyalarining amalga oshirilishini yanada takomillashtirish borasida qaror qabul qilindi. Mazkur qaror bilan “O‘zbekiston Respublikasi Markazi bankining 2021-2025-yilarga mo‘ljallangan valyuta intervensiyalari strategiyasi” tasdiqlandi.

Ushbu strategiyada Markaziy bankning valyuta intervensiyalarni amalga oshirishning maqsad va vazifalari qayd etildi. Mamlakatimizda valyuta bozorini islox qilish eksportni yanada rivojlantirish imkoniyatini xam yaratadi. Yuqorida ta‘kidlab ztganimizdek, mamlakatimiz tadbirkorlari tomonidan eksport qilinadigan xar qanday maxsuloti yakunda mamlakatimizga valyuta tushumini kirib kelishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Ma‘lumki, har bir korxona, umuman tadbirkorlik subyekti o‘zining moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini vaqti-vaqti bilan o‘rganib, tahlil qilib, unga baho berishi va aniqlangan kamchilikni bartaraf etish yo‘llarini aniqlab, kelgusi ish rejalarini belgilab olishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu ishlarni amalga oshirishda auditorlik xizmatlarining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, bozor iqtisodiyoti aniq va to‘g‘ri hisob-kitobni, har bir so‘mni tejab-tergab sarf qilishni talab qiladi. Auditorlik xizmati xo‘jalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya hisobi va hisobotini atroflicha tekshirib, yo‘l qo‘yilgan kamchilik va nuqsonlarni aniqlash bilan birga ularni bartaraf etish, maromiga yetkazish bo‘yicha tavsiyalar berib, yo‘l-yo‘riqlarni ko‘rsatadi hamda boshqa konstalting xizmatlarini ham bajaradi.

Bugungi iqtisodiy munosabatlarining poydevori bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasining asosiy qonunlari majmuasi – O‘zbekiston Respublikasining bosh qomusi konstitutsiya asosida bir qancha iqtisodiy qonunlar, jumladan «Korxonalar to‘g‘risida», “Tadbirkorlikni qo‘llab quvvatlash to‘g‘risida”, “Mulkchilik to‘g‘risida”, “Mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish to‘g‘risida”, «Yer resurslari to‘g‘risida», “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”, «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida», «Bank siri to‘g‘risida»gi qonun va qonun osti meyoriy-xuquqiy xujjatlar qabul qilindi va ular hayotga to‘liq tadbiiq qilinmoqda.

Davlatning bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o‘tishi doirasidagi ustivor vazifalari aniqlandi, qonuniy bazalar takomillashtirildi. Bozor munosabatlariga o‘tish va davlat mulkini xususiylashtirish xo‘jalik yuritishning mazmuni va tuzilishida jiddiy o‘zgarishlarga olib keladi. Natijada O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi nufuzi va mavqei sezilarli darajada va muntazam oshib bormoqda. Bunda mamlakatimiz rahbari tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining puxta ishlab chiqilganligi, iqtisodiy islohotlar maqsadi va vazifalari, amalga

oshirish yo‘llarining aniq va to‘g‘ri ko‘rsatib berilganligi bosh maqsad yo‘lidagi yutuq va marralarning salmoqli bo‘lishiga imkon yaratdi.

Yuqorida biz ta‘kidlab o‘tganimizdek mamlakatimizga xorijiy investitsiya mablag‘larini keng jalb etish muhim masalalardan biridir. Bu borada buxgalteriya hisobi xalqaro standartlar asosida takomillashtirish, xorijiy investorlar uchun tushunarli tarzda moliyaviy hisobotlarni tuzish muhim ahamiyat kasb etadi. Buxgalteriya hisobining milliy standartlar va xalqaro talablardan kelib chiqib iqtisodiy mohiyatini ochib berish, xamda ularning hisobga olinishini tashkil etish, turkumlarga ajratish, aktivlar va pul oqimlarini moliyaviy hisobotlarda aks ettirish usulbiyatini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan o‘zgarishlar mamlakatimizning eksport salohiyatini yanada oshirish, xorijdan mamlakatimizga xorijiy valyuta oqimini kirib kelishini ta‘minlash, ichki valyuta bozorining infratuzilmasini takomillashtirish, valyuta kursining shakillanishida tijorat banklarini rolini yanada oshiish xamda tadbirkorlarning mablag‘larini zarur bo‘lgan mablag‘larga tezkor ravishda almashtirish imkoniyatini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuni. Xalq so‘zi, 2016-yil 13-aprel.

2.O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. Yangi tahriri. Xalq so‘zi, 2021 yil.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Valyuta siyosatini liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmoni, Toshkent, 2017-yil 2-sentyabr, PF-5177-son.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 20-dekabrda “Exportga ko‘maklashish va uni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-fevraldagi PQ-4611-sonli “Moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. Toshkent. 2020.

6.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish bo‘yicha Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. 2021-yil.

7. Ahmadjonov K., Yakubov I. Audit asoslari. Darslik. T.:Iqtisod-moliya.2010-yil.

8. Sobirov O. O., Odilov H. M. Costs Included in Product Production and Factors Affecting Them //AMERICAN Journal of Public Diplomacy and International Studies. – 2023. – T. 1. – №. 07.

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Yormatov Ilmidin Toshmatovich,

Farg‘ona politexnika instituti

“Menejment” kafedrası i.f.n. dotsenti

E-mail: ilmidin.yormatov@ferpi.uz, +998-97-503-5893.

Mirzaliyev Axror Baxodirovich,

Farg‘ona politexnika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tijorat banklarida kredit risklarini boshqarishning nazariy asoslarini ko‘rib chiqamiz. Risk deganda, tabiatdagi u yoki bu hodisalarning va insoniyat jamiyati faoliyati turlarining o‘ziga xosligidan kelib chiqadigan yo‘qotishlarning ehtimoliy xavfi tushuniladi. Risk - bu tarixiy va iqtisodiy kategoriya. Risklarni boshqarish bank ishida asosiy hisoblanadi. Kredit bank ishining asosi va bazis bo‘lib qoldi, unga qarab bankning sifati va ishi haqida baholash mumkin. Shuningdek ishda kredit risklarini baholashda qo‘llaniladigan zamonaviy vositalar va usullar, shu jumladan kredit skoringi, defolt yehtimolini baholash modellari va ma‘lumotlarni tahlil qilish yondashuvlari ham ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kredit risklari, tijorat banklari, risklarni baholash, kredit skoring modellari, moliyaviy innovatsiyalar, risklarni boshqarish, ma’lumotlarni tahlil qilish usullari.

Iqtisodiy globallashuv, moliya bozorlaridagi dinamik o‘zgarishlar va noaniqlikning kuchayishi sharoitida kredit risklarini boshqarish har qanday bankning strategik rejalashtirishining ajralmas qismiga aylanmoqda. Har qanday tijorat banki kredit portfelining yuqori daromadli bo‘lishidan manfaatdor. Kredit riski ushbu daromadlilikka bevosita ta’sir ko‘rsatar ekan, kredit riskining kredit portfeli daromadligiga ta’sirini baholash muhim hisoblanadi. Bu ishlarni kredit riski bilan bog‘liq salbiy jarayonlarning oldini olish bo‘yicha tezkor choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lish uchun tizimli ravishda amalga oshirish lozim.

Tijorat banki uchun kredit risklari moliyaviy yo‘qotishlarning muhim manbai hisoblanadi. Bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasining ma’lumotlariga ko‘ra, banklar faoliyati bilan bog‘liq barcha zararlarining 80% dan ortig‘i kredit xatarlari bilan bog‘liq. Yo‘qotishlar nafaqat qarz oluvchilar tomonidan majburiyatlarni bajarmaslik natijasida, balki aktivlar sifatining pasayishi, garov qiymatining pasayishi va buzilgan kreditlar zaxiralarning ko‘payishi natijasida ham paydo bo‘lishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, bank kapitallashuvining pasayishiga va uning moliyaviy beqarorligining oshishiga olib keladi.

Bankning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash uchun kredit risklarini samarali boshqarish muhim ahamiyatga ega. Kredit resurslari bank aktivlarining muhim qismini tashkil qiladi va shuning uchun kreditlarni qaytarmaslik bilan bog‘liq har qanday salbiy ssenariy uning likvidligi va rentabelligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin [2]. Kredit riskining yuqori darajasi mumkin bo‘lgan yo‘qotishlar uchun zaxiralarning ko‘payishiga olib kelishi mumkin, bu esa o‘z navbatida rentabellikka ta’sir qiladi. Bundan tashqari, kredit portfelining yomonlashishi investorlar va omonatchilar tomonidan ishonchning pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa omonatlarning olib qo‘yilishiga va bankning moliyaviy ahvolidan yomonlashishiga olib kelishi mumkin.

Kredit riski -qarz oluvchining qarz beruvchi oldidagi majburiyatlarini bajarmasligi ehtimoli, bu bank uchun moliyaviy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin [1]. Iqtisodiy omillar dinamikasi qarz oluvchilarning o‘z majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan zamonaviy moliya bozori sharoitida kredit xavfi ayniqsa dolzarb masalaga aylanadi [3]. Mijozlarning kreditga layoqatligini baholashdagi xatolar to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘qotishlarga va bankning bozordagi obro‘sining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, bankrotlik va yo‘qotishlarni cheklash kredit risklarini boshqarishning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib, tahlil va monitoring uchun sarflangan resurslar oxir-oqibat to‘lovsiz to‘lovlarni kamaytirish orqali to‘lanishi mumkin.

Kredit risklarini turli parametrlarga ko‘ra tasniflash mumkin:

1. Vujudga kelish manbalariga ko‘ra:

- Ichki xatarlar – qarz oluvchining samarasiz boshqaruvi yoki moliyaviy muammolari natijasida yuzaga keladi.

- Tashqi xatarlar qarz oluvchining o‘z majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq.

2. Qarz oluvchilar turi bo‘yicha:

- Jismoniy shaxslar-iste’mol kreditlari, ipoteka kreditlari.

- Yuridik shaxslar-kichik va o‘rta korxonalarga kreditlar, korporativ kreditlash.

3. Kreditlar turi bo‘yicha:

- Xavfsiz kreditlar-garov bilan kreditlar.

- Ta‘minlanmagan kreditlar-bu garovsiz kreditlar, bu bank uchun xavfni oshiradi.

1992-yilda tashkil etilgan “Kapitalbank” O‘zbekistondagi yetakchi banklardan biridir. Bank kreditlash, depozit mahsulotlari va inkassatsiya kabi keng ko‘lamli moliyaviy xizmatlarni taklif etadi. 2023-yil boshida “Kapitalbank”ning umumiy aktivlari qariyb 4,5 trillion so‘mni, majburiyatlari esa 4 trillion so‘mni tashkil etdi [4]. Kredit portfelining bank aktivlaridagi ulushi

taxminan 65 foizni tashkil etdi, bu esa kreditlashning daromad manbai sifatidagi ahamiyatini ta‘kidlaydi.

“Kapitalbank” mijozlarning kreditga layoqatliligini baholash uchun sifatli tahlil usullaridan foydalanadi. Bank tadbirkorning ishbilarmonlik obro‘si va tajribasini o‘rganadi, shuningdek uning biznes-rejasi va moliyaviy prognozlarini tahlil qiladi bu kelajakda mumkin bo‘lgan muammolardan qochadi.

“Kapitalbank” kredit risklarini baholash uchun miqdoriy usullardan foydalanadi. Tahlil qilish uchun ishlatiladigan asosiy koeffitsiyentlarga quyidagilar kiradi:

- Likvidlik koeffitsiyenti (joriy likvidlik): bu qarz oluvchining qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish qobiliyatini ko‘rsatadi.

- Rentabellik koeffitsiyenti: qarz oluvchi o‘z aktivlaridan foyda olish uchun qanchalik samarali foydalanishini aniqlaydi.

- Qarz yuki: qarz mablag‘lari darajasini o‘z kapitaliga o‘lchaydi, bu mijozning moliyaviy barqarorligini baholashga yordam beradi.

Kapitalbank kredit skoring tizimini joriy etdi (kreditga layoqatliligini baholash jarayoni). Ushbu usul dasturlarni avtomatik tahlil qilishga imkon beradi va kreditlash to‘g‘risida qaror qabul qilish uchun zarur bo‘lgan vaqtni sezilarli darajada kamaytiradi. Ma‘lumotlarni qayta ishlash tezligi va samaradorligidan foydalanish kredit xatarlarining umumiy darajasini pasaytirishga yordam beradi [4].

Kredit skoring tizimini takomillashtirish qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini baholashning aniqligi va samaradorligini oshirish yo‘lidagi muhim qadamdir. Avvalo, katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlashga va an‘anaviy usullarga kira olmaydigan yashirin ma‘lumotlarni aniqlashga qodir bo‘lgan mashinani o‘rganish va sun‘iy intellektning yanada murakkab modellarini joriy etish kerak. Gradiyentni kuchaytirish va neyron tarmoqlar kabi algoritmlardan foydalanish turli xil o‘zgaruvchilarni ko‘rib chiqishni yaxshilashi va defolt ehtimolini aniqroq bashorat qilishi mumkin. Shunday qilib, zamonaviy analitik texnologiyalarni joriy etish kredit xavfi darajasini pasaytiradi va bank kredit portfelining sifatini yaxshilaydi.

Skorlama tizimini takomillashtirishning ikkinchi muhim jihati-qarz oluvchilar to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bazasini kengaytirishi mumkin bo‘lgan qo‘shimcha ma‘lumot manbalarini birlashtirish. Kreditorlar nafaqat kredit byurolaridan, balki to‘lov tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar va elektron tijorat platformalari kabi muqobil manbalardan ham ma‘lumotlarni olishlari mumkin. Masalan, muntazam kommunal to‘lovlar yoki faol obunalar soni haqidagi ma‘lumotlar banklarga qarz oluvchining moliyaviy xatti-harakatlari to‘g‘risida to‘liqroq tasavvur berishi mumkin. Bunday ma‘lumotlardan foydalanish tahlilni yaxshilashi va ma‘lum bir mijozga yondashuvni aniqlashi mumkin, bu esa o‘z navbatida kreditni muvaffaqiyatli to‘lash ehtimolini oshiradi.

Va nihoyat, kredit skoring tizimini takomillashtirishning muhim bosqichi iqtisodiy muhit, iste‘molchilar odatlari va qonunchilikdagi o‘zgarishlarga muvofiq modellar va algoritmlarni muntazam yangilab turishdir. Banklar vaqti-vaqti bilan o‘zlarining Skor modellarini ko‘rib chiqishlari, ularni hozirgi sharoitlarga moslashtirishlari va yangi xatarlarga moslashishni ta‘minlashlari kerak. Bunga koeffitsiyentlarni yangilash, yangi xavf belgilarini tahlil qilish va me‘yoriy talablarga moslashish kiradi. Bunday proaktiv yondashuv banklarga bozorda raqobatbardosh bo‘lib qolishga va kredit siyosatining ishonchliligi va barqarorligini ta‘minlashga imkon beradi.

Xodimlarni o‘qitish moliya institutlarining, ayniqsa kreditlash va risklarni boshqarish kabi sohalarda muvaffaqiyatini ta‘minlashning asosiy elementidir. Tez o‘zgaruvchan moliya bozorida qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini samarali tahlil qilish uchun xodimlarning zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi muhimdir. Malaka oshirish dasturlari nafaqat nazariy asoslarni, balki amaliy jihatlarni, shu jumladan zamonaviy kredit skoring usullarini, ma‘lumotlarni tahlil qilish va tahliliy vositalardan foydalanishni ham qamrab olishi kerak. Xodimlarni muntazam ravishda o‘qitish ularga yangi texnologiyalarni yaxshiroq tushunishga va tartibga solishdagi

o‘zgarishlarga moslashishga imkon beradi, bu esa o‘z navbatida qabul qilingan qarorlar sifatini yaxshilaydi.

Xulosa qilib aytganda, kredit risklarini samarali boshqarish va skoring tizimini doimiy ravishda takomillashtirish, xodimlarni o‘qitish va kredit portfelini monitoring qilish moliya institutlarining barqarorligi va raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Mashinani o‘rganish va katta ma‘lumotlarni tahlil qilish kabi zamonaviy texnologiyalarning integratsiyasi qarz oluvchilarning kreditga layoqatlilikini aniqroq baholash va xavflarni minimallashtirish imkonini beradi. Xodimlarning bilimlarini muntazam ravishda yangilab borish va ularni qarorlarni qabul qilish jarayonlariga jalb qilish kredit siyosati sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi, bu esa yanada moslashuvchan va innovatsion tashkilotni yaratishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yormatov, I. T., & Dadajonov, M. (2023). Foreign Experience in The Selection, Training and Development of Bank Employees. *European Journal of Economics, Finance and Business Development*, 1(3), 11-14.
2. Управление банковскими рисками: учебник / Е. В. Бережная, С. В. Зенченко, М. В. Сероштан, О. В. Бережная. - 2-е изд. - Москва : Дашков и К, 2022. - 180 с.
3. Живко, А. Б., & Проданова, Н. А. (2024). Анализ современных банковских рисков. *Аудиторские ведомости*, (3), 65-71.
4. Официальный сайт Капиталбанк. "Финансовая отчетность банка на 2023 год." <https://capitalbank.uz>

OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA BYUDJETDAN TASHQARI MABLAG‘LARI ICHKI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH

Xojaev Azizxon Saidaloxonovich,

Farg‘ona politexnika instituti

Iqtisodiyot fanlari doktori, “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti,

e-mail: a.xojayev@ferpi.uz, +998 90 274 33 99

Alavidinova Odinaxon Alavidin qizi

Farg‘ona politexnika instituti talabasi 3-bosqich talabasi

Xalqaro amaliyotda OTMlari faoliyatini bozor qonunlari asosida ularning tashkiliy boshqaruv, moliyaviy va akademik mustaqilligi orqali tashkil qilishga asosiy e‘tibor berilib, bu o‘z navbatida OTMlari o‘rtasida mukammal raqobatni shakllanishi natijasida tayyorlanayotgan sifatli kadrlarni, ta‘lim muassasalari ilmiy salohiyati va mavjud moddiy-texnik bazasidan kelib chiqqan holda tadbirkorlik faoliyatlari asosida qo‘shimcha pullik xizmatlarni ko‘rsatish orqali byudjetdan tashqari moliyaviy mablag‘larni jalb etilishida muhim o‘rin tutadi.

Bizga ma‘lumki, ichki audit davlat tashkilotlari moliyaviy tuzilmasining ajralmas qismi hisoblanadi. Davlat moliyaviy nazorati orqali byudjetdan ajratilgan mablag‘larning samarali ishlatilganligini nazorat qilib, asosiy iqtisodiy bo‘g‘in sifatida qonun buzilish holatlarini aniqlash imkonini beradi. Lekin, ushbu nazorat ma‘lum belgilangan muddatlarda o‘tkazilganligi sababli, OTMlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy xatoliklarni o‘z vaqtida oldini ola olmaydi. Shu sababli davlat OTMlari ichki moliyaviy nazorati asosida ajratilgan byudjeti hamda byudjetdan tashqari mablag‘larni samarali nazoratini tashkil etish, maqsadga muvofiq.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida ta‘lim muassasalari byudjetdan tashqari mablag‘larining ichki audit va moliyaviy nazorat tizimida bir qator kamchiliklar mavjudligi:

- mazkur faoliyati bo‘yicha ichki audit va moliyaviy nazorat tizimida asosiy nazorat yo‘nalishlari bo‘yicha reglamentning mavjud emasligi;

- OTMlarida ichki audit va moliyaviy nazoratni olib borish uslubi va nazorat jarayonlari: kassa, pul mablag‘lari, yillik aktivlarni qayta ro‘yxatga olish, hisob-kitob va pul mablag‘lari

operatsiyalari, daromadlar va xarajatlarni hisobining yuritilishi, ta’lim muassasalaridagi byudjetdan tashqari boshqa faoliyatlari yetarlicha o‘rganilmasligi;

- talablarning to‘lov-shartnoma mablag‘larining teng miqdorlarda o‘z vaqtida kelib kelib tushmasligi oqibatida OTMlarining ushbu faoliyatdan olingan daromadlarini doimiy nazorat qilish zarurligi;

- loyilar, grantlar, xo‘jalik shartnomasi asosida bajariladigan ilmiy tadqiqot ishlari bo‘yicha daromadlarni tan olish va xarajatlarni hisobga olishning uslubiyoti yetarli emasligi sababli, yetarlicha nazorat qilinmasligi

Shuningdek, davlat OTMlari tashkiliy tuzilmasida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatining taklif etilayotgan ko‘rinishi tavsiya etildi.

Davlat oliy ta’lim muassasalarida ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatining oliygoh rahbariyati bilan birgalikdagi maslahat xizmatlarida ham yordam ko‘rsatishi mumkin. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, OTM boshqaruvi ichki audit va moliyaviy nazorat xodimlarining boshqaruv sohalarida qo‘shimcha maxsus bilim talab etiladi.

Ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatning byudjetdan tashqari mablag‘lar yuzasidan o‘tkazilgan nazorat tadbirlari asosida aniqlangan qoidabuzarliklarni bartaraf etish va ularning samaradorligini monitoringini amalga oshirish bosqichlarining umumiy ko‘rinishi keltirilgan (2-rasm).

Davlat OTMlarida nazorat jarayonlarida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan chora-tadbirlar rejasining bajarilishining umumiy nazorati oliygohning ichki audit va moliyaviy nazorat xizmati zimmasiga yuklanadi. Bugungi kunda ta’lim muassasalarida buxgalteriya hisobini yuritish uslubiyotidagi o‘zgarishlar, shuningdek, oliygohning alohida bo‘linmalari faoliyati ustidan rahbarning tegishli xulosaga kelishi munosabati bilan xo‘jalik operatsiyalarini registrlarda qayd etilishi va ularning samaradorligini aniqlash maqsadida alohida nazorat qilinishi zarur bo‘ladi.

Davlat OTMlarida byudjetdan tashqari mablag‘lari bilan bog‘liq xo‘jalik operatsiyalarining buxgalteriya hisobi registrlarda aks ettirilishini tekshirishning asosiy yo‘nalishlari aks keltirilgan (1-jadval).

1-jadval

Byudjetdan tashqari mablag‘lardan foydalanishni nazorat qilishning asosiy yo‘nalishlari⁴

Nazorat bosqichlari	Nazorat ob‘yektlari	Xulosalar va nazoratchi tavsiyalari
Byudjetdan tashqari daromad keltiruvchi faoliyatlardan olingan mablag‘lar bilan operatsiyalar	Xarajatlar smetasi, to‘lov-shartnoma asosidagi mablag‘larning harakati to‘g‘risidagi hisobot, boshqa byudjetdan tashqari mablag‘lar harakati to‘g‘risidagi hisobot, shartnomalar, hisob registrari, jurnal orderlari, pul mablag‘lari	Xarajatlarning maqsadli yoki maqsadsiz ishlatilganligi, hisobotlarning ishonchliligi, har bir daromadlar manbasi bo‘yicha xarajatlar hisobi tashkil etilganligi
Kassa operatsiyalari hisobi	12-schyot, 120-schyot, 292-shakl, 294-shakl, 381-shakl, KO-1, KO-2, KO-3, KO-4 son	Byudjet va byudjetdan tashqari barcha daromad va xarajatlar hujjatlarida mablag‘lar qaysi manbadan olinganligi, kassa operatsiyalarini hisobga olishnishi, (avtomatlashtirilgan holda) chiqim hujjatlari to‘g‘ri rasmiylashtirilganligi: tikilgan,

⁴ Mualliflar tadqiqotlari asosida tayyorlangan.

		raqami, imzolanishi, to‘lov me‘yorlari buzilganligi
Ish haqi xarajatlari va uning ajratmalari hisobi	Buyruqlar, tabellar, 160, 161-schyotlar, 171-schyot, 421-son shakl	Tabelning to‘g‘ri yuritilishi, ma‘lumotnoma kartasi, moliyalashtirish barcha turlari bo‘yicha hisoblangan ish haqi miqdori, shtatlar jadvali ajratmalar to‘g‘ri hisoblanganligi
TMZlarni hisobga olish	05, 06, 296 shakl, 090, M-17-shakl, M-44-shakl, 434-son shakl yuk xati	Tovar moddiy boyliklarning o‘z vaqtida kirim va chiqim qilinganligi, ishlatilishi
Asosiy vositalarni hisobga olish	AV-6, AV-8, AV-9, AV-10 son shaklidagi inventarlar kartochkalari, 01, 02-schyotlarning qoldiqlari	OTM asosiy vositalari nomi, ularning miqdori, narxi to‘liq aks ettirilganligi, pul mablag‘larini olish manbalari va subschyotlar raqamlari, pudratchining imzosi, analitik hisobning holati, asosiy vositalarning amortizatsiyasi hisobining to‘g‘riligi, samarali va maqsadli foydalanilishi o‘rganiladi
Oliy ta‘lim muassasasi moliyaviy hisobotlari	Taqdim etilgan moliyaviy hisobotlar	Moliyaviy hisobot shakllarini to‘ldirilishining to‘g‘riligi, ularning buxgalteriya registrari ma‘lumotlari va buxgalteriya hisobi belgilangan talablariga muvofiqligi o‘rganiladi

Yuqoridagi jadval ma‘lumotlari asosida davlat OTMlarida byudjetdan tashqari mablag‘lari bilan bog‘liq xo‘jalik operatsiyalarining moliyaviy nazorat qilish imkoniyati yaratiladi. Shu asosida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyati yaratiladi.

Davlat OTMlarida xarajatlar smetasini tekshirish – ichki audit va moliyaviy nazorat xizmatining muhim sohasi sanaladi. Tadqiqotlar asosida muallif tomonidan davlat OTMlarida byudjetdan tashqari mablag‘lar bo‘yicha xarajatlar smetasini asosida nazorat qilish bo‘yicha reyestri ishlab chiqildi (2-jadval).

2-jadval

Davlat oliy ta‘lim muassasalarida byudjetdan tashqari mablag‘lar bo‘yicha xarajatlar smetasini asosida nazorat qilish bo‘yicha taklif etilayotgan reyestrning umumiy ko‘rinishi⁵.

OTM tashkiloti va uning tegishli tashkiliy tuzilmasi	Ichki audit ob‘yektlari	Ichki audit faoliyati bo‘yicha natijalar	Natijalar asosida qilingan xulosa (xulosalar)
Tarkibiy bo‘linma nomi	Xarajat moddalari	Ortiqcha xarajat, me‘yor asosida sarf, me‘yordan kam xarajat, mablag‘larni o‘zlashtirish	Tekshiruvchi tomonidan aniqlangan xatolik va ularni bartaraf etish yo‘llari bo‘yicha xulosalar

⁵ Mualliflar tadqiqotlari asosida tayyorlangan.

Ichki auditor tomonidan byudjetdan tashqari mablag‘laridan foydalanishni aks ettiruvchi yuqoridagi reyestrni tuzadi. Ichki audit natijalarini atroflicha tahlil qilib, ichki auditor mazkur faoliyatlarga mas‘ul bo‘lgan shaxslardan tushuntirish xatlarini oladi, tekshirish chog‘ida aniqlangan moliyaviy xato va kamchiliklar yuzasidan tegishli xulosalarni ishlab chiqiladi. Ichki auditor tomonidan aniqlangan xatoliklarni bartaraf qilish maqsadida tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotlar asosida davlat oliy ta‘lim muassasalarida byudjetdan tashqari mablag‘larning ichki audit va moliyaviy nazoratining ustuvor yo‘nalishlari taklif etildi

ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ ПЕРЕОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

*Атабаева Замирахон Абдужалиловна,
Ферганский политехнический институт,
старший преподаватель кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”,
E-mail: z.atabaeva@ferpi.uz, тел: +998 99 912 04 56.*

Аннотация. Одним из ключевых моментов в бухгалтерии является процесс переоценки основных средств. Он встречается на практике довольно часто, и отражает реальную оценку активов предприятия. В данной статье мы подробно разберемся, что такое переоценка основных средств, как и когда ее проводят.

Ключевые слова: налогообложение, налог на добавленную стоимость, основные средства, капитальные вложения, оборудования к установке, переоценка, первоначальная стоимость, методы переоценки.

Переоценка основных средств - это процедура, при которой проводится изменение стоимости активов предприятия в сторону увеличения или уменьшения. Переоценка основных средств и капитальных вложений проводится с целью отражения наиболее справедливой стоимости долгосрочных активов предприятия в финансовом учете и финансовой отчетности.

Первоначальная стоимость основных средств может периодически переоцениваться с учетом инфляции. После переоценки первоначальная стоимость называется восстановительной.

Переоценка стоимости основных средств производится для установления их реальной стоимости на определенный период.

Переоценка может быть проведена:

- по решению правительства республики;
- по решению собственников имущества предприятия (учредителей).

С 1 января 2021 года пунктом 9 Постановлением Президента РУз от 30.12.2020 г. № ПП-4938 порядок обязательной переоценки основных средств для всех хозяйствующих субъектов отменен. При этом переоценка основных фондов может проводиться в добровольном порядке с периодичностью, установленной в учетной политике предприятия.

До 1.01.2021 года обязательная переоценка основных средств производилась микрофирмами и малыми предприятиями - с 1 января 2014 года один раз в три года (пункт 6 Постановления Президента РУз от 25.12.2013 года № ПП-2099), остальными предприятиями - ежегодно.

Проведение обязательной переоценки регулировалось Положением “О порядке проведения переоценки основных фондов по состоянию на 1 января”, зарегистрированным МЮ 04.12.2002 г. № 1192. При проведении добровольной переоценки, как и ранее при проведении обязательной переоценки, предприятия могут применять методы, положения и принципы, установленные Положением № 1192.

Результаты переоценки, проводимой после 1.01.2021 года, в целях налогового учета:

- не учитываются при определении амортизируемой стоимости основного средства и, соответственно, суммы амортизации подлежащей вычету при расчете налога на прибыль (часть девятнадцатая статьи 306 Налогового Кодекса в редакции Закона РУз от 29.12.2021 года № ЗРУ-741; до 1.01.2022 года - часть седьмая статьи 306 Налогового Кодекса в предыдущей редакции),

- с 1.01.2022 года не учитываются при определении налогооблагаемого финансового результата от выбытия основных средств как плательщиками налога на прибыль, так и плательщиками налога с оборота (статья 298 НК (Налогового Кодекса) в редакции Закона РУз № ЗРУ-741).

К операциям, следствием которых является изменение первоначальной стоимости принятых к бухгалтерскому учету основных средств, относятся:

- переоценка (дооценка, уценка), периодически проводимая в соответствии с установленным порядком;

- достройка, дооборудование объектов основных средств;

- реконструкция, модернизация;

- частичная ликвидация.

С 1 января 2022 года плательщики НДС и юридические лица с государственной долей в уставном фонде в размере 50% и более в обязательном порядке отражают в автоматизированной информационной системе налоговых органов “Е-aktiv” все операции, связанные с переоценкой основных средств (пункт 3 “б” Постановления КМ РУз от 22.09.2021 года № 595).

В программе “Е-aktiv” предусмотрено отражение в том числе результатов переоценки основных средств (пункт 4.3 Практического руководства по использованию автоматизированной информационной системы (АИС) “Е-aktiv”, утвержденным ГНК РУз от 2021 года).

До 1 сентября 2022 года за не использование программного продукта “Е-aktiv” (за исключением товаров, включенных в категорию пилотных), к налогоплательщикам меры ответственности применяться не будут (пункт 1“б” раздела I Информационного сообщения МФ и ГНК РУз от 27.01.2022 г.).

Переоценка может проводиться следующими методами:

- метод прямой переоценки стоимости отдельных объектов по документально подтвержденным рыночным ценам на новые объекты, аналогичные оцениваемым, сложившимся на 1 января в период проведения переоценки;

- метод индексации первоначальной (восстановительной) стоимости отдельных объектов с применением индексов изменения стоимости основных фондов, дифференцированных по видам основных фондов и в зависимости от периодов их приобретения.

Метод переоценки основных средств предприятие определяет самостоятельно и отражает в своей учетной политике. При этом по однородным объектам основных фондов (по маркам, типам и т.д.) применяется единый метод.

Метод прямой переоценки стоимости основных средств является наиболее точным, так как основывается на информации о текущей их стоимости. Текущая стоимость - это стоимость основных средств по действующим рыночным ценам на определенную дату или сумма, достаточная для приобретения актива или исполнения обязательства при совершении сделки между осведомленными, желающими совершить такую сделку, независимыми друг от друга сторонами.

При переоценке основных средств методом прямого пересчета числящаяся в бухгалтерском учете сумма износа подлежит индексации по коэффициенту пересчета, исчисляемому соотношением восстановительной стоимости после переоценки к стоимости до переоценки.

Индексный метод переоценки основных фондов предполагает использование индексов, подготовленных органами статистики Узбекистана к 31 декабря и опубликованных официально в средствах массовой информации.

При переоценке основных фондов путем индексации сумма износа основных фондов (включая объекты, по которым полностью начислен износ), числящаяся в бухгалтерском учете по состоянию на дату проведения переоценки, подлежит умножению на соответствующие индексы.

Увеличение балансовой стоимости основных фондов до их восстановительной стоимости отражается по дебету счетов учета основных средств, в том числе полученных по договору финансовой аренды (лизинга), по дебету счетов группы 0700 “Оборудование к установке”, по дебету счета 0810 “Незавершенное строительство”.

Корреспонденцию счетов учета дооценки основных средств, основных средств полученных по договору финансовой аренды, оборудования к установке, незавершенного строительства в предприятиях нефтегазовой отрасли республики Узбекистан можно отразить по нижеприведенной таблице.

Таблица 1

Дооценка основных фондов в предприятиях нефтегазовой отрасли

Дебет	Кредит
0100 “Основные средства”, 0310 “Основные средства, полученные по договору финансовой аренды”, 0700 “Оборудование к установке”, 0810 “Незавершенное строительство” - <i>на сумму дооценки первоначальной (восстановительной) стоимости</i>	8510 “Корректировки по переоценке долгосрочных активов”
8510 “Корректировки по переоценке долгосрочных активов” –	0200 “Износ основных средств” - <i>на сумму дооценки накопленного износа</i>
Формирование резервного капитала за счет переоценки	
0100 “Основные средства”, 0310 “Основные средства, полученные по договору финансовой аренды”, 0700 “Оборудование к установке”, 0810 “Незавершенное строительство” - <i>на сумму дооценки первоначальной (восстановительной) стоимости</i>	0200 “Износ основных средств” - на сумму дооценки накопленного износа 8510 “Корректировки по переоценке долгосрочных активов” - <i>на сумму разницы между суммами дооценки первоначальной (восстановительной) стоимости и накопленного износа объекта основных фондов</i>

При определении финансового результата (прибыли или убытка) от выбытия основных средств в бухгалтерском учете сумма дооценки основных средств, которые ранее были переоценены, превышение сумм предыдущих дооценок над суммой предыдущих уценок этих основных средств включается в состав дохода от выбытия основных средств с одновременным уменьшением резервного капитала по счету 8510 “Корректировка по переоценке долгосрочных активов” (пункт 53 НСБУ № 5).

С 1.01.2022 года в целях налогового учета финансовый результат от выбытия основных средств определяется в соответствии с порядком, установленным статьей 298

Налогового кодекса в редакции Закона РУз от 29.12.2021 года № ЗРУ-741. При определении прибыли или убытка от выбытия объекта основных средств учитывается только сумма дооценки, накопленная по состоянию на 1 января 2021 года (часть третья статьи 298 НК). Соответственно, результаты переоценок, проводимых начиная с 1.01.2021 года не учитываются.

В соответствии с пунктом 9 Положения “О порядке проведения переоценки основных фондов по состоянию на 1 января”, зарегистрированным МЮ 04.12.2002 года № 1192, уменьшение балансовой стоимости основных фондов до их восстановительной стоимости отражается по кредиту счетов учета основных средств, в том числе полученных по договору финансовой аренды (лизинга); по кредиту счетов группы 0700 “Оборудование к установке”; по кредиту счета 0810 “Незавершенное строительство”.

Корреспонденцию счетов учета уценки основных средств, основных средств полученных по договору финансовой аренды, оборудования к установке, незавершенного строительства в предприятиях нефтегазовой отрасли республики Узбекистан можно отразить по нижеприведенной таблице.

Таблица 2

Уценка основных фондов в результате переоценки в предприятиях нефтегазовой отрасли

Дебет	Кредит
0200 “Износ основных средств” - <i>на сумму уценки накопленного износа основных средств</i> 8510 “Корректировки по переоценке долгосрочных активов” - <i>на сумму уценки в пределах суммы превышения сумм предыдущих дооценок над суммой предыдущих уценок этого объекта основных фондов</i> 9430 “Прочие операционные расходы” - <i>на сумму превышения уценки над суммой превышения сумм предыдущих дооценок над суммой предыдущих уценок</i>	0100 “Основные средства”, 0310 “Основные средства, полученные по договору финансовой аренды”, 0700 “Оборудование к установке”, 0810 “Незавершенное строительство” <i>на сумму уценки первоначальной (восстановительной) стоимости</i>

Сумма уценки, превышающая прирост от предыдущей дооценки, образующаяся в результате проведения переоценки основных средств, рассматривается как расход предприятия, не подлежащий вычету из налоговой базы по налогу на прибыль (с 1 января 2020 года - пункт 31 статьи 317 нового Налогового Кодекса, утвержденным Законом РУз от 30.12.2019 г. № ЗРУ-599). До 01.01.2020 года сумма уценки рассматривалась как прочий расход предприятия и вычиталась из налогооблагаемой базы на основании подпункта “з” пункта 40 статьи 145 старого НК, утвержденным Законом РУз № ЗРУ-136.

При этом в налоговом учете сумма уценки, проводимой после 1.01.2021 года, не учитывается в целях определения стоимости актива и начисления амортизации согласно части 19 статьи 306 Налогового кодекса в редакции Закона РУз от 29.12.2021 г. № ЗРУ-741.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О бухгалтерском учёте» (новая редакция) от 13 апреля 2016 года ЗРУ № 404.
2. Закон Республики Узбекистан от 29.12.2021 г. № ЗРУ-741 «О внесении изменений и дополнений в налоговый кодекс республики Узбекистан».
3. Налоговый Кодекс Республики Узбекистан, утвержденный в новой редакции Законом Республики Узбекистан от 30 декабря 2019 года № ЗРУ-599.

4. Постановлением Президента РУз от 30.12.2020 г. № ПП-4938.
5. Постановления Президента РУз от 25.12.2013 года № ПП-2099.
6. Положение “О порядке проведения переоценки основных фондов по состоянию на 1 января”, зарегистрированным МЮ 04.12.2002 г. № 1192.
7. Положение «О порядке специального регистрационного учета плательщиков налога на добавленную стоимость в налоговых органах», утвержденным Постановлением КМ (Кабинета Министров) РУз от 22.09.2021 года № 595.
8. Национальный стандарт бухгалтерского учёта республики Узбекистан НСБУ №5 «Основные средства» в редакции Приказа министра финансов, зарегистрированного МЮ 08.11.2018 года № 1299-4.
9. Атабаева З.А. Организация учета инвестиций на капитальные вложения. Журнал «Проблемы современной науки и образования», 2019 - <https://elibrary.ru> 12-1 (145) стр. 58-63.
10. Атабаева З.А. Учётная политика организации и, её связь с налоговым планированием. International Conference on Developments in Education, Sciences and Humanities Hosted from Hamburg, Germany, 2022 - <https://econferencezone.org>. str. 35-38.

AUDITNI NAZARIYA, METODOLOGIYA VA TEXNOLOGIYALARNI BIRLASHTIRISH ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

Barakayev Otabek Otaqulovich,
PhD, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: otabekbaraka@gmail.com, tel: +998 90 998 78 76

Annotasiya. Mazkur maqolada nazariya, metodologiya va texnologiyani birlashtirish auditorlik amaliyotini qanday o‘zgartirishi va audit sifatini yaxshilashi mumkinligi o‘rganilgan. Bunda ularning birgalikdagi audit sifati va samaradorligini qanday oshirishini ko‘rsatadi. Nazariy asoslar, metodologik yondashuvlar va ilg‘or texnologiyalar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir audit amaliyotida risklarni yanada samarali baholash va qarorlar qabul qilishga olib keladi.

Kalit so‘zlar: audit, nazariya, metodologiya, texnologiya, risk, auditorlar, moliyaviy hisobot, korporativ boshqaruv.

Bugungi kunda audit ilg‘or nazariyalar, metodologiyalar va texnologik innovatsiyalar integratsiyasi bilan rivojlanmoqda. Kompaniyalar yanada murakkab va global miqyosda o‘zib borayotganligi sababli, moliyaviy yaxlitlik va shaffoflikni ta‘minlash uchun ishonchli audit jarayonlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu evolyutsiya nafaqat auditning aniqligini oshiradi, balki manfaatdor tomonlar o‘rtasida ishonchni mustahkamlaydi.

Audit uning amaliyotini shakllantiradigan bir qancha nazariy asoslarga asoslanadi. Agentlik nazariyasi aksiyadorlar kabi direktorlar va kompaniya rahbarlari kabi agentlar o‘rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun juda muhimdir. Ushbu nazariya axborot assimetriyasini kamaytirish va agentlarning direktorlar manfaatlariga muvofiq harakat qilishini ta‘minlash uchun audit zarurligini keltirib chiqaradi. Moliyaviy hisobotlarni mustaqil baholash orqali audit bu tomonlar o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradi va shaffoflikni ta‘minlaydi.

Manfaatdor tomonlar nazariyasi kompaniyaning harakatlaridan ta‘sirlangan barcha tomonlarni o‘z ichiga olish uchun aksiyadorlardan tashqari diqqatni kengaytiradi. Bu nuqtayi nazar auditorning turli manfaatdor tomonlarni, shu jumladan xodimlarni, mijozlarni va jamiyatni hisobga olish mas‘uliyatini ta‘kidlaydi. Shunday qilib, audit kompaniyaning ta‘siri va barqarorligini yaxlit tushunishga yordam beradi, moliyaviy hisobotni kengroq ijtimoiy talablarga moslashtiradi.

Institutsional nazariya tartibga solish talablari va sanoat normalari kabi tashqi bosimlar audit jarayonlarini qanday shakllantirishini monitoring qiladi. Ushbu asos audit sifatini saqlashda muvofiqlik va moslashish muhimligini ta‘kidlaydi. Normativ-huquqiy hujjatlar rivojlanib borar

ekan, auditorlar o‘z amaliyotlarini yangi standartlarga javob berish uchun yangilashlari kerak, bu esa audit moliyaviy nazorat uchun ishonchli vosita bo‘lib qolishi kerak.

Audit tadqiqoti metodologiyalari o‘zgaruvchan biznes landshaftiga va paydo bo‘ladigan muammolarga moslashish uchun rivojlanmoqda. Auditning turli jihatlarini tekshirish uchun turli xil metodologiyalar qo‘llaniladi. Murakkab, kontekstga bog‘liq masalalarni o‘rganish uchun amaliy tadqiqotlar va intervyu kabi sifatli yondashuvlar foydalidir. Ushbu usullar tadqiqotchilarga auditor-mijoz o‘zaro munosabatlari yoki tashkilot madaniyatining audit natijalariga ta’siri kabi audit amaliyotidagi yuansli dinamikani tushunishga imkon beradi.

Miqdoriy metodologiyalar audit hodisalarini tekshirishda tizimli yondashuvni ta’minlaydi. So‘rovlar va eksperimentlar kabi usullar tadqiqotchilarga kengroq namunalar bo‘yicha modellarni tahlil qilish imkonini beradi va audit standartlarini xabardor qilishi mumkin bo‘lgan umumlashtiriladigan topilmalar beradi. Masalan, so‘rov moliyaviy noto‘g‘ri ma’lumotlarni aniqlashda turli audit strategiyalarining samaradorligini baholashi mumkin, eksperimentlar esa auditorlarni o‘qitish dasturlarining samaradorlikka ta’sirini o‘rganishi mumkin. Statistik tahlil tadqiqot jarayonida qat’iylik va obyektivlikni ta’minlaydi, topilmalarning ishonchlilikini oshiradi.

Sifat va miqdoriy metodlarni o‘zida mujassamlashtirgan aralash metodli tadqiqotlar auditorlik tadqiqotlarida o‘z o‘rnini topmoqda. Ushbu yondashuv har ikkala metodologiyaning kuchli tomonlarini ishlatib, audit masalalarini har tomonlama ko‘rib chiqishni ta’minlaydi. Sifatli tushunchalarni miqdoriy ma’lumotlar bilan birlashtirish orqali tadqiqotchilar murakkab audit muhiti haqida yanada boyroq tushunchani rivojlantirishlari mumkin. Masalan, aralash usullarni o‘rganish asosiy mavzularni aniqlash uchun sifatli intervyular bilan boshlanishi mumkin, so‘ngra ularning tarqalishi va ahamiyatini o‘lchash uchun miqdoriy so‘rov o‘tkaziladi.

Statistik usullar auditorlik tahlilida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, auditorlarni moliyaviy ma’lumotlarni tekshirish vositalari bilan ta’minlaydi. Ushbu usullar auditorlarga anomalialarni aniqlash, risklarni baholash va moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligini ta’minlash imkonini beradi. Regressiya tahlili auditorlarga o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi munosabatlarni tekshirish va potensial natijalarni bashorat qilish imkonini beradi. Regressiya modellarini qo‘llash orqali auditorlar daromadlarni manipulyatsiya qilish yoki xarajatlarni noto‘g‘ri tasniflash kabi noodatiy moliyaviy faoliyatni ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan naqshlarni aniqlashlari mumkin.

Tanlash auditning yana bir muhim statistik usuli hisoblanadi. Har bir operatsiyani tekshirishning amaliy emasligini hisobga olgan holda, auditorlar ma’lumotlarning kichik to‘plamiga asoslangan holda aholi to‘g‘risida xulosa chiqarish uchun tanlab olishga tayanadilar. Stratifikatsiyalangan tanlab olish kabi usullar tanlashning yordamchi bo‘lishini ta’minlaydi va noto‘g‘ri xulosalar riskini kamaytiradi. Talashlarni sinchkovlik bilan tanlab, auditorlar e’tiborini yuqori risk sohalariga qaratishi, audit samaradorligi va natijadorligini oshirishi mumkin.

“Xalqaro ma’lumotlarni shifrlash algoritmi” (IDEA) va “Kirish nazorati ro‘yxati” (ACL) kabi ma’lumotlarni tahlil qilish vositalari auditda statistik usullarni qo‘llashda inqilob qildi. Ushbu vositalar ma’lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishni avtomatlashtiradi, bu esa moliyaviy operatsiyalarni real vaqt rejimida tushunish imkonini beradi. Mashinani o‘rganish algoritmlaridan foydalangan holda, auditorlar an’anaviy usullar yordamida darhol ko‘rinmaydigan modellar va tendensiyalarni aniqlashlari mumkin. Bu auditorning firibgarlikni aniqlash qobiliyatini oshiradi va tashkilotning moliyaviy holatini chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Auditning xulq-atvor jihatlarini auditorlar va mijozlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va dinamikani shakllantiradi. Ushbu jihatlarini tushunish audit jarayonlari qanday rivojlanishi va audit natijalariga ta’sir etuvchi omillar haqida tushuncha beradi. Auditorning mulohazalari va qarorlari audit sifatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan kognitiv tarafkashliklarga ta’sir qiladi. Tasdiqlash tarafdori, masalan, auditorlarni qarama-qarshi dalillarni e’tiborsiz qoldirib, o‘zlarining dastlabki qarashlarini tasdiqlovchi dalillarni izlashga olib kelishi mumkin. Bunday noto‘g‘ri tushunchalar haqida xabardorlikni oshirishga qaratilgan o‘quv dasturlari ularning oqibatlarini yumshatishga yordam beradi va auditni obyektiv baholashga yordam beradi.

Auditor-mijoz munosabatlari audit sifatiga sezilarli ta’sir qiladi. Kuchli, hamkorlik aloqalari aloqa va ma’lumotlarga kirishni osonlashtirishi mumkin bo’lsada, u ham riskli bo’lishi mumkin. Auditorlar mijozlar bilan yaqin aloqada bo’lib, ularning mustaqilligini xavf ostiga qo’ysa, o’zaro juda yaqinlik tahdidlari paydo bo’lishi mumkin. Audit guruhlar uchun rotatsiya siyosatini amalga oshirish yangi istiqbollarni ta’minlash va professional skeptitsizmni saqlab qolish orqali ushbu xavflarni kamaytirishi mumkin.

Risklarni samarali baholash modellari auditda muhim ahamiyatga ega, chunki kompaniyalar murakkab muhitda harakat qilishadi. Ushbu modellar moliyaviy hisobotlarga ta’sir ko’rsatishi mumkin bo’lgan risklarni aniqlash, baholash va ustuvorlik qilish uchun tizimli yondashuvlarni taqdim etadi. Homiy tashkilotlar qo’mitasi (COSO Enterprise Risk Management) tizimi ichki va tashqi xavflarni baholashning keng qamrovli usulini taklif etadi. Ushbu tuzilma auditorlarni bozordagi o’zgaruvchanlikdan tortib operatsion uzilishlargacha bo’lgan keng ko’lamli xavf omillarini hisobga olishga undaydi.

Bashoratli tahlillar potensial moliyaviy anomalialarni bashorat qilishda rol o’ynaydi. Oldingi davrdagi ma’lumotlar va ilg’or algoritmlardan foydalangan holda, auditorlar kelajakdagi risklarni ko’rsatadigan modellarni aniqlashlari mumkin. Ushbu proaktiv yondashuv tashkilotlarga yuzaga kelishi mumkin bo’lgan muammolarni yuzaga kelishidan oldin hal qilish imkonini beradi. Risklarni baholash modellarida texnologiyaning integratsiyasi aniqlikni oshiradi va risk omillarini real vaqtda monitoring qilish imkonini beradi, auditorlarga o’z vaqtida tushunchalar beradi.

Auditning sifati ko’rsatkichlari (ASK) auditor faoliyati va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini baholash uchun ko’rsatkichlardir. Umumiy ASIdan biri auditor-mijoz uchrashuvlarining miqdori bo’lib, mijozning operatsiyalarini aniqlash va tushunish darajasini ko’rsatadi. Muntazam o’zaro aloqalar ko’pincha muammolarni o’z vaqtida aniqlash va hal qilish imkonini beruvchi chuqurroq tekshiruvlarga olib keladi.

Yana bir muhim ASI – bu professional standartlar va ko’rsatmalarga rioya qilishdir. Auditning o’rnatilgan standartlariga, masalan, Xalqaro audit va ishonch standartlari kengashi (IAASB) tomonidan o’rnatilgan audit standartlariga muvofiqligi audit amaliyotida izchillik va ishonchlilikni ta’minlaydi. Katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni o’rganish uchun yuqori ma’lumotlar tahlili vositalaridan foydalanish auditorning auditorlik tekshiruv sifatini oshirish uchun texnologiyadan foydalanishga moyilligini ko’rsatadigan ASI bo’lib xizmat qiladi. Ushbu ko’rsatkichlarni kuzatish orqali auditorlik tashkilotlari takomillashtirish yo’nalishlarini aniqlashlari va amaliyotning yuqori standartlarini saqlab qolishlari mumkin.

Texnologiyaning audit protseduralariga integratsiyalashuvi sohani o’zgartirib, samaradorlik va natijadorlikni oshirdi. Sun’iy intellekt (AI) muntazam vazifalarni avtomatlashtiradi va auditorlarga murakkab tahlillarga e’tibor qaratish imkonini beradi. Sun’iy intellektga asoslangan vositalar katta hajmdagi ma’lumotlarni tezda qayta ishlaydi va mexanik usullar bilan e’tibordan chetda qolishi mumkin bo’lgan qoidabuzarliklarni aniqlaydi. Bu audit jarayonini tezlashtiradi va xulosalarning aniqligini oshiradi.

Blokcheyn texnologiyasi osongina tekshirilishi mumkin bo’lgan tranzaksiyalarning o’zgarmas balansini ta’minlab, auditda potensialni taklif etadi. Blokcheyn yordamida auditorlar moliyaviy operatsiyalarning kelib chiqishini shaffoflik bilan kuzatishi mumkin, bu esa firibgarlik riskini kamaytiradi. Bundan tashqari, bulutli hisoblash katta ma’lumotlar to’plamini saqlash va tahlil qilishni osonlashtiradi, bu esa auditorlarga real vaqt rejimida ma’lumotlarga kirish va ularni tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu texnologik yutuqlar audit landshaftini qayta shakllantirmoqda, innovatsiyalar va takomillashtirish imkoniyatlarini vujudga keltirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida” 2021-yil 25-fevraldagi O‘RQ-677-son Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-sentyabrdagi PQ-3946-son “O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-avgustdagi PQ-5210-sonli “Auditorlarni sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 11-aperldagi 171-son “O‘zbekiston Respublikasi hududida qo‘llash uchun auditning xalqaro standartlarini tan olish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” qarori;

5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 28-sentyabrdagi 538-son “Auditorlik tashkilotining ishi sifatini tashqi nazoratdan o‘tkazish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida” qarori;

6. Arens A., Elder R. & Beasley M. (2012). Auditing and Assurance Services, 14th ed., Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.

7. Cohen J.R., Krishnamoorthy G. & Wright A.M. (2008). Form versus substance: The implications for auditing practice and research of alternative perspectives on corporate governance. Auditing: A Journal of Practice & Theory, 27(2), 181-198. <https://doi.org/10.2308/aud.2008.27.2.181>.

8. Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, And Related Services Pronouncements, Volume I-III includes the IAASB’s, The International Federation of Accountants (IFAC), 2023.

9. Barakayev O.O. Zamonaviy korporativ boshqaruv tizimida audit: nazariya, metodologiya va amaliyot: ilmiy monografiya. – T.: 2021, – 288 b.

10. Dusmuratov R.D. Audit asoslari. Darslik.–Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2003.-612 b.

11. <http://audit.mf.uz>.

12. <https://lex.uz>

13. www.imv.uz

KOMPANIYALARNING BOSHQARUV TIZIMIDA MOLIVAVIY NATIJALAR TO‘G‘RISIDAGI HISOBOT AUDITINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSSIYATLARI

Muhammedova Dilfuza Anvarovna,

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti,

“Bank ishi va buxgalteriya hisobi” kafedrasi dotsenti v.b.,

E-mail: d.mukhammedova@kiut.uz.

Shukurov Farrux Shuxrat o‘g‘li

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti magistranti,

E-mail: farrux.shukurov.99@mai.ru

Annotasiya. Maqolada moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditini o‘tkazish jarayonida o‘ziga xos xususiyatlari, rejalash jarayonidagi ayrim jihatlari va audit muolajalari yoritib berilgan. Audit o‘tkazish jarayonida ketma-ketlikda qo‘llaniladigan uch bosqichli auditorlik standartlarini qo‘llash to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan. Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditini tashkil etishni takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot, audit, daromadlar, xarajatlar, auditorning ichki standartlari, foyda, auditorlik muolajalar, auditorlik tashkilotlari.

Respublikamizda tashqi iqtisodiy faoliyatning rivojlantirilishi, chet el investitsiyalarining mamlakatimiz iqtisodiyotiga tezkorlik bilan kirib kelishi moliyaviy hisobotlarning to‘g‘riligi va

aniqligiga bo‘lgan talablarni yanada oshirmokda. Bu o‘z navbatida moliyaviy auditning korporativ boshqaruv tizimida mavqeini ko‘tardi va yanada dolzarb qilib qo‘ydi.

Moliyaviy natijalar hisobotini auditi masalalari ko‘pgina olimlar tomonidan o‘rganilgan va adabiyotlarda yoritilgan, masalan Sheremet A.D. [4], Remizova Ye.Yu. [2], Poshersnik N.V. [1], Xendriksen E.S. [3] va boshqalar. Bizning fikrimizcha, rossiyalik iqtisodchi olim N. Posherstnikning ta‘rifi har tomonlama va sodda qilib ushbu tushunchani qamrab olgan: “Moliyaviy natijalar ko‘rsatkichlari korxona faoliyati natijasida olingan iqtisodiy samarani ifodalaydi” [5].

A. Avloqulovning fikricha: “Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot shakllanishining muhim jihati unda aks ettiriladigan foydalanuvchilar ehtiyojini qondirishga mo‘ljallangan ko‘rsatkichlarning miqdoridir. Ushbu ko‘rsatkichlar miqdorining ko‘payishi foydalanuvchilarga ko‘proq ma‘lumot beradi, shu bilan birgalikda ularning yuzaga kelish shartlari ochib beriladi. Ko‘rsatkichlar miqdorining kamayishi ularni o‘qishiga qulay bo‘ladi, ammo kamroq axborot berib, foyda va zararlarning shakllanish shartlarini to‘liq ochib bermaydi” [5].

Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning auditi ma‘lum xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar quyidagilardan iborat:

- audit jarayonida moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot alohida tarzda yoki korxonaning boshqa operatsiyalari (ko‘rsatkichlari) bilan bir vaqtning o‘zida tekshirilishi mumkin;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot korxona hisob siyosatining yakunlovchi qismi xisoblanadi, shuning uchun moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditining samaradorligi boshqa ko‘rsatkichlar auditi natijalariga bevosita bog‘liq bo‘ladi;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditi aniq va ma‘lum davrni o‘z ichiga oladi, ushbu davr hisobot turiga (joriy, yillik hisobotlarga) bevosita bog‘lidir;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotlarning tarkibi mulk shakllari, korxonalarning turlariga qarab mazmunan farq qiladi;

- moliyaviy hisobotning auditi moliyaviy natijalar hisoboti auditi bilan bevosita olib boriladi va bir-birini to‘ldirib boradi.

Ammo, moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditi korxonaning mulk shakllari, turlariga qarab mazmunan farq qilsada, barchasida auditni rejalashtirish jarayonida quyidagilarni vazifalariga kiritish mumkin:

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning korxona hisob siyosatiga mosligini tekshirish;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot tarkibining buxgalteriya hisobi milliy andozalariga (standartlariga) mosligini aniqlash;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning joriy xisob ma‘lumotlariga monandligini tekshirish;

- hisobot ma‘lumotlarining «Biznes-reja» ko‘rsatkichlariga to‘g‘ri kelishini aniqlash;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning belgilangan muddatlarda tuzilishi va taqdim etilishini tekshirish;

- hisobot ma‘lumotlaridan ichki va tashqi axborot iste‘molchilari tomonidan samarali foydalanishini tahlil qilishdan iborat.

- Ushbu vazifalar moliyaviy hisobot tarkibini ketma-ket audit qilish orqali amalga oshiriladi. Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning audit jarayonida auditorlik standartlariga rioya qilish audit sifatini va uning natijalari ishonchliligini kafolatlaydi. Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditi jarayonida auditorlik standartlarining ahamiyati quyidagilardan iborat:

- ularga rioya qilinganda auditorlik tekshiruvlarining yuqori sifatli bo‘lishi ta‘minlanadi;

- auditorlik amaliyotiga yangi ilmiy yutuqlarni joriy qilishga yordam beradi;

- muayyan vaziyatlarda auditorlar qanday ish tutishlarini belgilab beradi.

Keyingi pog‘onada esa, standartlarni tadbiq qilish uchun zarur hujjatlar to‘plami, ya‘ni auditorlik tashkilotining ichki ishchi standartlaridan iborat. Bu hujjatlar standartlarni qo‘llash va standartlar asosida auditorlik faoliyatini tashkil etishga doir ma‘lumotlarni o‘z ichiga oladi.

Moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditi moliyaviy hisobot auditida muhim o‘rinni egallaydi, chunki moliyaviy hisobotning asosiy maqsadi korxona faoliyati va uning moliyaviy natijalari to‘g‘risidagi haqqoniy ma‘lumot taqdim etish hisoblanadi. Shunday ekan, moliyaviy natijalar ularni shakllantiruvchi tarkibiy qismlari - daromadlar va harajatlar o‘rtasidagi bog‘liqlik nuqtai nazaridan chuqur tahlil qilinishi maqsadga muvofiq. Shu sababli moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot auditi jarayonlarida xo‘jalik faoliyatining daromadlari va xarajatlari bo‘yicha alohida audit muolajalari olib borilishi lozim. Bunda asosiy e‘tibor auditorlik tekshiruvchi bo‘yicha ishchi standartlarga qaratiladi. Avvalo audit jarayonida foydalanilishi mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlarning mezonlarini aniqlashga katta e‘tibor qaratilishi lozim. Chunki muhimlik tamoyilining auditdagi ahamiyati va dolzarbligi quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

- barcha muhim axborotlar to‘la yoritilishini talab qilgan holda, ahamiyatsiz tafsilotlarni e‘tiborga olmaslikka imkon yaratadi;

- moliyaviy natijalarga buxgalteriya hisobi muayyan ob‘ektlari qiymatining ta‘sirini aniqlash imkonini beradi;

- barcha muhim axborotlar to‘la keltirilishini, moliyaviy hisobot haqidagi auditorlik xulosasida barcha muhim jihatlar yoritilishini talab qiladi.

Ikkinchidan, oldindan olingan ma‘lumotlar tahlili asosida auditorlik tekshiruvining turi va maqsadini aniqlash hamda buning natijasida audit ob‘ektini tanlash tamoyillarini kiritish orqali, audit jarayoni bilan bog‘liq risklarni aniqlash masalalarini to‘la tahlil qilgan holda ularning audit jarayoniga ta‘sirini kamaytirishga erishish maqsadga muvofiqdir.

Uchinchidan, auditning turi va maqsadidan kelib chiqib, lozim bo‘lgan resurslarning qaysilarini jalb etish, tekshiruv vaqtini o‘rnatish tamoyillari auditorlik tekshiruvni samaradorligini baholashda o‘ziga xos omil xizmatini o‘taydi.

To‘rtinchidan, audit maqsadi va mezonlaridan kelib chiqib, audit savolnomalarini tuzish jarayonida asosiy e‘tiborni tekshiruv ob‘ektlariga emas, balki tekshiruvning maqsadiga, ichki nazorat tizimi faoliyatini baholash, harakatlar ketma-ketligini ta‘minlash, moliyaviy natijalarni shakllantirish borasidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish borasidagi takliflarini ishlab chiqishga qaratish kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning auditini o‘tkazish va takomillashtirish yuzasidan quyidagi jihatlarni hisobga olgan xolda o‘tkazishni tavsiya etishimiz mumkin:

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning auditi, foyda va zararlar auditi, avvalo, mulk egalari zaruriyatidan kelib chiqadi. Negaki, barcha tarmoqlarda mulk egalarining samarali faoliyat ko‘rsatishi asosan foyda ko‘rsatkichiga bog‘liq;

- moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobot ko‘rsatkichi – foyda miqdori korxonaning rivojlanish istiqbolini belgilaydi;

- sub‘ekt daromadlari va sof foydasi tufayli o‘zaro hisob-kitoblar vaqtida bajariladi.

Xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarning moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisoboti auditida:

- xarajatlar me‘yorlarining to‘g‘ri belgilanganligi va asosiligi;

- xarajat moddalari zaruratdan kelib chiqqan holda to‘g‘ri amalga oshirilganligi;

- daromadlar turlari bo‘yicha to‘g‘ri hisoblanishi va sub‘ekt hisobiga kelib tushishi;

- favqulodda foyda va zararlarining haqiqatda mavjudligi (“favqulodda” deb tan olinganligi);

- yil yakuni bo‘yicha korxona foydasi (zarari)ning to‘g‘ri aniqlanganligi va ishlatilishi tekshiriladi;

- moliyaviy hisobning to‘g‘riligi va oshkoraligi aniqlanadi.

Shuningdek, moliyaviy natijalar to‘g‘risidagi hisobotning auditini samarali tashkil etish maqsadida bu jarayonlarni har bir tarmoqning moliyaviy, texnologik va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘tkazish, buning uchun esa tarmoqlar bo‘yicha (kimyo, metallurgiya, xizmat ko‘rsatish, donni qayta ishlash, oziq-ovqat sanoati, iste‘mol mollari ishlab chiqaruvchi boshqa tarmoqlar va hokazo) guruhlashgan tarzda audit o‘tkazish yuzasidan yo‘riqnomalarni ishlab chiqish

zarurdir. Mulk shaklidan qat'i nazar barcha auditorlik tashkilotlari ushbu yo'riqnomalardan qo'llanma tariqasida foydalanib, auditorlik jarayonlarini tashkil etishlari mumkin. Bunda auditorlik tashkiloti rahbari ma'lum bir tarmoqdagi xo'jalik sub'ektida audit o'tkazadigan auditorning shu tarmoq xususiyatlarini qay darajada bilishiga e'tibor berishi lozim.

Demak, xulosa qilib, barcha xo'jalik yurituvchi sub'ektlar moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotining auditini tashkil etish va uni takomillashtirishda yuqorida ko'rsatib o'tilgan taklif va tavsiyalar asosida moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotning audit jarayonlarini olib borilishi buxgalteriya hisobi va audit tizimidagi bir qator muammolar bartaraf etilishida o'ziga xos ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Пошерстник Н.В. Бухгалтерский учет на современном предприятии: учебно-практическое пособие. – М.: Проспект, 2011. -560 с.
2. Ремизова Е.Ю., Султанова Г.С. Подготовка к переходу на МСФО: что необходимо знать главному бухгалтеру. – М.: Система ГАРАНТ, 2009. -70 с.
3. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ. / Под ред. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
4. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит: учебник. 5-е издание переработанное и дополненное – М.: Инфра-М 2021г. 190с.
5. Авлокулов А.З. Бухгалтерия ҳисобида молиявий натижалар кўрсаткичларининг шаклланиши ва ақс этирилиши. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2016 йил.

INNOVATSION FAOLIYATGA XARAJATLARI HISOBINING AUDITINI AXBOROT TA‘MINOTI SIFATIDAGI METODOLOGIK MASALALARI

Mustafoev Akbar Mustafo o'g'li
Toshkent davlat Iqtisodiyot Universiteti
“Audit” kafedrasining o'qituvchisi
e-mail: a.mustafoev@tsue.uz.

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsiya tushunchasiga batafsil ta'riflar berilgan. Shuningdek, innovatsiyaning hayot siklining asosiy tarkibiy qismlari belgilangan hamda O'zbekiston korxonalari uchun kredit olish bo'yicha cheklovlarini kamaytirish va umuman moliya tizimini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Maqolada innovatsion faoliyatining asosiy prinsiplari sifatida innovatsion faoliyatning erkinligi, innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashdan teng foydalanilishini ta'minlash, innovatsion faoliyatni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning oshkoraligi va aniq yo'naltirilganligi, raqobatni rivojlantirishga ko'maklashish, axborotni erkin almashish, innovatsion faoliyat natijasida yaratilgan intellektual mulk obyektlarini huquqiy muhofaza qilish, fuqarolarning hayoti va sog'lig'iga, atrof-muhitga zarar yetkazmaslik belgilanganligi bu faoliyat turini bugungi kunda mamlakatimiz uchun nechog'liq muhim ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion jarayon, innovatsion faoliyat, tijoratlashtirish, partisipativ tamoyili, intellektual mulk, bazis innovatsiyalar.

Yangilanayotgan O'zbekistonda barcha jabhalarda yangilik, izlanish va yangicha fikrlar va zamon talablariga mos ravishda faoliyat olib borish eng muhim masaladir.

Zero, Muhtaram Prezidentimiz ta'kidlanganlaridek, “Zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi”. Innovatsiya - ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarning natijasida jamiyat ehtiyojlari va yoki boshqa ijobiy ta'sir uchun yaratilgan yangi yoki takomillashtirilgan

mahsulot (tovar, ish, xizmat va boshqalar), ishlab chiqarish jarayoni, yangi marketing usuli, yangi ish o‘rinlari yoki tashqi aloqalar hisoblanadi.

Bunda - davlat va jamiyat hayotidagi mavjud barcha sohalarni tubdan isloh etish, yangilashga qaratilgan faoliyatni olib borib, natijada ilmiy tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirish, buning uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, bu jarayonga yoshlar ishtirokini keng jalb etgan holda, yangidan-yangi ijodiy izlanishlar, turli ishlanmalar ishlab chiqish faoliyatini har jihatdan qo‘llab-quvvatlash asosiy vazifa hisoblanadi.

Mamlakatimizda innovatsion faoliyatning huquqiy asoslarini yaratish maqsadida ishlab chiqilib, Interaktiv davlat xizmatlari yagona portalida muhokamaga qo‘yilgan O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi qonun loyihasi har tomonlama, atroflicha o‘rganilib, keng jamoatchilik takliflari asosida takomillashtirilib, bugungi kunda mazkur soha faoliyatini tartibga soluvchi qonun normasi ishlab chiqildi.

Innovatsion faoliyatga xarajatlari hisobini auditi, axborot ta‘minotini samarali tashkil etish uchun bir qator metodologik masalalarni qamrab oladi. Ushbu masalalarning ayrimlarini ko‘rib chiqamiz:

1. Hisoblash usullari:

- Innovatsion faoliyatga xarajatlarni to‘g‘ri baholash uchun hisoblash usullari aniqlanishi kerak. Bunda, umumiy va alohida xarajatlarni to‘g‘ri aniqlash muhim.

2. Moliyaviy hisobotlar:

- Innovatsion faoliyat bilan bog‘liq xarajatlar moliyaviy hisobotlarda aniq va shaffof ko‘rsatilishi kerak. Bunda, ko‘rsatkichlarning standartlashtirilgani va hisobot berish metodologiyasi muhim.

3. Ma‘lumotlar yig‘ish:

- Audit jarayonida kerakli ma‘lumotlarni to‘plash uchun samarali mexanizmlarni yaratish muhim. Bunda, avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish, ma‘lumotlarni to‘plash va tahlil qilish jarayonini yengillashtiradi.

4. Texnik vositalar:

- Innovatsion faoliyatni audit qilishda zamonaviy texnik vositalardan foydalanish. Misol uchun, ma‘lumotlar bazalari, hisob-kitob programmalari va analitik vositalarni o‘rganish.

5. Ishlab chiqarish jarayonini baholash:

- Innovatsion faoliyatni moliyaviy asosda baholash uchun ishlab chiqarish jarayonini to‘liq tahlil qilish kerak. Bu jarayonning har bir bosqichida xarajatlarni aniqlash va baholash imkonini beradi.

6. Raqobatdoshlik tahlili:

- Innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini baholash uchun raqobatdoshlikni tahlil qilish muhim. Bunda, bozordagi holat, konkurentlar va trendlar tahlil qilinishi kerak.

7. Iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari:

- Innovatsion faoliyatning samaradorligini baholash uchun muhim ko‘rsatkichlarni aniqlash va monitoring qilish zarur.

8. Tashkilot strukturasi:

- Audit jarayonida tashkilotning strukturasi va protsesslari tahlil qilinishi kerak. Bu xarajatlarni to‘g‘ri aniqlash va baholash imkonini beradi.

9. Xalqaro standartlar:

- Innovatsion faoliyatni audit qilishda xalqaro standartlarga muvofiq bo‘lish zarur. Bu esa hisobotlarning baholanishi va solishtirilishida standartlashtirishni ta‘minlaydi.

Ushbu metodologik masalalar innovatsion faoliyatga xarajatlarni hisoblash va auditida samarali axborot ta‘minotini ta‘minlash uchun muhimdir.

1. Innovatsion faoliyatda xarajatlar hisobining roli

Xarajatlarni hisobga olishning ta‘rifi: tamoyillar va amaliyotlarning umumiy ko‘rinishi.

Innovatsiyalarning ahamiyati: xarajatlarni hisobga olish innovatsion loyihalar va qarorlar qabul qilishni qanchalik samarali qo‘llab-quvvatlaydi.

2. Innovatsion faoliyatni tekshirish uchun axborot ehtiyojlari

Kerakli ma‘lumotlar turlari: moliyaviy va moliyaviy bo‘lmagan ma‘lumotlar.

Axborot manbalari: ichki yozuvlar, tashqi ma‘lumotlar bazalari, sanoat ko‘rsatkichlari.

Axborot yig‘ishdagi qiyinchiliklar: ma‘lumotlar sifati va mavjudligidan kelib chiqqan o‘zgaruvchanlik.

Innovatsion xarajatlarni hisobga olishning hozirgi tendensiyalari:

Turli sohalaridagi innovatsiyalar uchun xarajatlarni hisobga olishning zamonaviy amaliyotiga umumiy nuqtai.

Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish bo‘yicha qaror qabul qilishga ta‘sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlash.

Kompaniyalarni strategik rejalashtirishda innovatsion faoliyatning rolini tahlil qilish.

Tadqiqot natijalari: o‘tkazilgan tadqiqotlar davomida innovatsion faoliyat xarajatlari hisobini tekshirishning uslubiy masalalari chuqur baholandi. Samarali audit innovatsion menejmentning ajralmas qismi ekanligi aniqlandi, chunki u nafaqat moliyaviy resurslarni nazorat qilish, balki innovatsion loyihalarning umumiy samaradorligini oshirishga imkon beradi. Jarayonlarning shaffofligi va yagona standartlarning yo‘qligi kabi aniqlangan muammolar mavjud audit yondashuvlarini takomillashtirish muhimligini ta‘kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-maydagi “Faol tadbirkorlik va innovatsion faoliyatni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gining PQ-3697-sonli qarori.

2. Иванов И.И. Аудит учета затрат на инноватсии. Москва: Издательство “Экономика”, 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil yilning 24-iyul sanasida O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida” gi O‘RQ-630 sonli qonuni

4. Norov Asror «Innovatsion faoliyat va uning natijalarini tijoratlashtirishning nazariy va uslubiy asoslari», Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali.

5. Мамутов В.К. Правовое обеспечение инновационной деятельности / Мамутов В.К. // Экономика региона, издательство Института экономики Уральского отделения РАН, г. Екатеринбург- 2009.-№ 4.-С.51-56.

MOLIYAVIY HISOBOTNING HALQARO STANTDARTLARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KLASSTERLARNI O‘RNI VA AHAMIYATI

To‘rayeva Dilfuza Panjiyevna,

Toshkent amaliy fanlar universiteti,

“Moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-mail: dilfuzato'rayeva1@gmail.com, +998 91 775 75 87

Berdaliyev Xaydarqul Kattaboyevich,

Toshkent amaliy fanlar universiteti,

“Moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrasida katta o‘qituvchisi

E-mail: xaydarqulberdaliev1@gmail.com, +998 97 442 07 76

Annotasiya. Ushbu maqola O‘zbekiston Respublikasida dolzarb bo‘lgan tarmoqlardan biri qishloq xo‘jaligidagi klasterlarni faoliyati tahlil qilindi. Bunga jahon iqtisodiyotining globallashuvi va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari rolining ortib borayotgani yordam bermoqda. Hozirgi davrga kelib davlatimiz tomonidan tadbirkorlik faoliyatining yangi sharoitlariga o‘tish, buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillarini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish mamlakatimizda moliyaviy

natijalarni hisobga olishda biz uchun yangi konsepsiyani shakllantirish zaruratini keltirib chiqardi. Shuningdek, klasterlar faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, qishloq xo‘jaligi, fermer xo‘jaligi, dehqon xo‘jaligi, moliyaviy natijalar, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, milliy buxgalteriya hisobi.

“Hozirgi kunda yurtimizda mamlakatlar milliy iqtisodiyotiga yuqori daromad keltiradigan istiqbolli tarmoqlardan biri – bu qishloq xo‘jaligidir”. Klaster–qishloq xo‘jaligida tub burilish yasadi. O‘zbekiston aholisining deyarli teng yarmi qishloq joylarda yashaydi. Shu sabab, bevosita sohada faoliyat olib bormasa-da, qishloq xo‘jaligiga taalluqli bo‘lgan harbiryangilik, o‘zgarish, joriy etilayotgan yangi ish usullari ko‘pchilikni qiziqtirishi tabiiy.

Xo‘sh, qishloq xo‘jaligiga joriy qilingan klaster tizimining afzalliklari nimada? Klaster o‘zinima? Bu savolga qisqacha to‘planib ishni amalga oshirishdir desak xato bo‘lmaydi. Zamonaviy infratuzilma va ilg‘or texnologiyalar bilan Klaster va kooperatsiya tizimini rivojlantirish qishloq xo‘jaligida islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

Klasterlarda hosildorlikning yuqori bo‘lishi hisobiga ishlab chiqaruvchilar daromadlarini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. 2018-2022 yillarda ilmiy-innovatsion yutuqlar va ilg‘or texnologiyalar klasterlari joriy etilishi natijasida paxta hosildorligini 26,4 s/ga dan 30 s/ga, g‘alla hosildorligini 57,8 s/ga dan 63,5 s/ga oshirildi. Ishlab chiqaruvchilarning moddiy manfaatlari 1,5 barobar oshdi, bir xodimning o‘rtacha oylik maoshi 2023 yilga nisbatan 2,4 barobar oshdi.

Keyingi 3 yilda klasterlar negizida hududlarda 152 mingdan ziyodyangi ish o‘rni yaratildi. 2019-2023 yillarda klasterlarga qo‘shimcha qiymat zanjiri yaratish uchun 1,4 milliard AQSH dollari miqdorida investitsiyalar jalb qilindi. 2019-2023 yillarda 10,8 ming gektar maydonda intensiv mevali bog‘lar va 19,7 ming gektar maydonda tokzorlar tashkil etildi. 250 ming gektar yerda suvni tejaydigan texnologiyalar va 1,5 trln so‘mlik resurs tejaydigan zamonaviy uskunalar joriy etildi. Klasterlar 2,2 million gektar qishloq xo‘jaligi yerlarini qamrab oldi. [1]

Keyingi yirik loyiha-agrosanoat majmuasi uchun yagona integratsiya platformasini yaratish bo‘lib, unda 20 ga yaqin vazirlik va idoralarning ish jarayonlari integratsiya qilinadi. [2] Mazkur loyiha Jahonbanki tomonidan moliyalashtirilib, ayni paytda mazkur tizim arxitektorini aniqlash maqsadida tenderlar o‘tkazilmoqda. 2023 yildagi ishlarning natijasi “yagona oyna” kabi qishloq xo‘jaligi platformasini ishga tushirish bo‘ladi, bu yerda fermerlar o‘z faoliyati uchun zarur bo‘lgan barcha xizmatlar va ma‘lumotlarni onlayn tarzda olishlari mumkin. [3]

Masalan, birgina bizning fermer xo‘jaligimizda, o‘tgan yilda 15 gektar yerda tomchilab sug‘orish tizimi joriy etildi. Suv 30-40 foizgacha tejalyapti. Eng muhimi, dehqonning qadri ulug‘lanar ekan. Ilgarigidek, tizzagacha suv, loy kechib sug‘orish, degan gap yo‘q. Mutaxassis o‘zi qarab, muruvvatni burab ko‘zdan kechiradi. Bu tizimni butun qishloq xo‘jaligiga joriy qilish uchun fermerlar qancha kredit olishi kerak edi.

1-jadval

**“Sobit Shermamat o‘g‘li fermer xo‘jaligi (klaster)” xududida g‘alla o‘rimi to‘g‘risida
MA‘LUMOT (20.06.2022 yil xolati)**

T/R	Uchastka №	Kontur №	Ekin maydoni, ga	O‘rilgan maydon, ga	Topshirilgan don, tonna	Xosildorlik, s/ga
1	1-uchastka	3548	12,44	12,44	55 690	44,77
2	1-uchastka	3558	9,84	9,84	43 420	44,13
	JAMI:		22,28	22,28	99 110	44,48
3	2-uchastka	3624	18,2	18,2	102 380	56,25
	JAMI:		18,2	18,2	102 380	56,25
4	3-uchastka	3741	69,8	69,8	322 570	46,21
5	3-uchastka	3745	41,2	41,2	174 790	42,42
	JAMI:		111	111	497 360	44,81

“MILLIY IQTISODIYOTNING YUQORI O‘SISH SUR‘ATLARINI TA‘MINLASHDA BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA AUDITNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

6	4-uchastka	3748	24,94	24,94	61 220	24,55
	JAMI:		24,94	24,94	61 220	24,55
7	5-uchastka	3588	19,85	19,85	86 180	43,42
8	5-uchastka	3590	23,87	23,87	86 890	36,40
	JAMI:		43,72	43,72	173 070	39,59
9	6-uchastka	3630	4,42	4,42	22 130	50,07
10	6-uchastka	3634	5,87	5,87	14 380	24,50
11	6-uchastka	3635	11,92	11,92	38 880	32,62
12	6-uchastka	3717	12,16	12,16	54 010	44,42
13	6-uchastka	3719	10,94	10,94	46 710	42,70
14	6-uchastka	3720	13,53	13,53	66 780	49,36
	JAMI:		58,84	58,84	242 890	41,28
15	7-uchastka	3599	18,52	18,52	75 180	40,59
16	7-uchastka	3605	23,6	23,6	67 220	28,48
17	7-uchastka	3606	11,24	11,24	34 850	31,01
18	7-uchastka	3607	28,98	28,98	113 220	39,07
	JAMI:		82,34	82,34	290 470	35,28
19	8-uchastka	3645	9,65	9,65	33 180	34,38
20	8-uchastka	3710	13,64	13,64	82 990	60,84
21	8-uchastka	3712	45,82	45,82	219 400	47,88
22	8-uchastka	3714	13,24	13,24	46 550	35,16
	JAMI:		82,35	82,35	382 120	46,40
23	9-uchastka	3659	9,77	9,77	20 080	20,55
24	9-uchastka	3661	29,20	29,2	71 840	24,60
25	9-uchastka	3669	8,70	8,70	38 490	44,24
26	9-uchastka	3671	22,60	22,60	62 320	27,58
27	9-uchastka	3673	17,15	17,15	52 500	30,61
28	9-uchastka	3674	7,32	7,32	29 540	40,36
	JAMI:		94,74	94,74	274 770	29,00
29	10-uchastka	3666	14,3	14,3	64 560	45,15
30	10-uchastka	3667	12,2	12,2	46 520	38,13
31	10-uchastka	3696	8,2	8,2	24 010	29,28
32	10-uchastka	3702	17,58	17,58	51 940	29,54
33	10-uchastka	3708	7,83	7,83	25 950	33,14
34	10-uchastka	3709	8,27	8,27	32 920	39,81
35	10-uchastka	3716	34,5	34,5	136 490	39,56
	JAMI:		102,88	102,88	382 390	37,17
36	11-uchastka	3610	39,70	39,70	126 060	31,75
37	11-uchastka	3611	17,98	17,98	79 840	44,40
38	11-uchastka	3613	12,56	12,56	36 700	29,22
39	11-uchastka	3623	22,49	22,49	102 890	45,75
40	11-uchastka	3625	7,16	7,16	49 360	68,94
41	11-uchastka	3626	4,38	4,38	11 740	26,80
42	11-uchastka	3646	22,28	22,28	84 770	38,05
43	11-uchastka	3649	13,57	13,57	32 410	23,88

44	11-uchastka	3653	22,10	22,10	58 100	26,29
45	11-uchastka	3681	11,25	11,25	39 250	34,89
46	11-uchastka	3703	20,61	20,61	78 530	38,10
	JAMI:		194,08	194,08	699 650	36,05
	XAMMASI:		835,37	835,37	3 205 430	38,37

2-jadval

**“Sobit Shermamat o‘g‘li fermer xo‘jaligi (klaster)” xududida g‘alla o‘rimi to‘g‘risida
MA‘LUMOT (20.06.2023 yil xolati)**

T/R	Uchastka №	Kontur №	Ekin maydoni, ga	O‘rilgan maydon, ga	Topshirilgan don, tonna	Xosildorlik, s/ga
1	1-uchastka	491	15,7	15,7	68570	43,68
2	1-uchastka	563	24,62	24,62	112400	45,65
3	1-uchastka	561	21,39	21,39	104320	48,77
JAMI				61,71	285290	46,23
4	2-uchastka	566	14,3	14,3	68970	48,23
5	2-uchastka	570	43,6	43,6	221130	50,72
6	2-uchastka	631	12,60	12,60	76750	60,91
7	2-uchastka	635	3,70	3,70	16440	44,43
JAMI				74,20	383290	51,66
8	3-uchastka	586	26,21	26,21	150380	57,38
9	3-uchastka	641	13,12	13,12	70100	53,43
JAMI				39,33	220480	110,81
10	4-uchastka	646	25,75	25,75	122280	47,49
11	4-uchastka	653	24,88	24,88	142530	57,29
12	4-uchastka	669	38,21	38,21	176110	46,09
JAMI				88,84	440920	49,63
13	5-uchastka	671	36,65	36,65	163690	44,66
14	5-uchastka	666	17,76	17,76	77410	43,59
15	5-uchastka	694	18,28	18,28	77510	42,40
16	5-uchastka	689	11,42	11,42	46590	40,80
JAMI				84,11	365200	43,42
17	6-uchastka	680	33,13	33,13	141970	42,85
18	6-uchastka	682	16,32	16,32	88110	53,99
19	6-uchastka	686	31,71	31,71	140840	44,42
20	6-uchastka	654	1,64	1,64	7280	44,39
JAMI				82,8	378200	45,68
21	7-uchastka	688	20,49	20,49	89210	43,54
22	7-uchastka	709	24,67	24,67	91020	36,90
23	7-uchastka	705	17,26	17,26	94860	54,96
24	7-uchastka	704	16,66	16,66	63840	38,32
25	7-uchastka	723	22,81	22,81	104930	46,00
JAMI				101,89	443860	43,56
26	8-uchastka	758	23,51	23,51	94380	40,14
27	8-uchastka	774	18,96	18,96	86840	45,80

28	8-uchastka	763	13,51	13,51	63110	46,71
29	8-uchastka	717	24,98	24,98	105690	42,31
30	8-uchastka	719	17,43	17,43	77410	44,41
JAMI				98,39	427430	43,44
31	9-uchastka	756	15,43	15,43	90350	58,55
32	9-uchastka	749	20,61	20,61	96400	46,77
33	9-uchastka	751	21,99	21,99	112470	51,15
34	9-uchastka	769	10,76	10,76	28730	26,70
35	9-uchastka	754	15,3	15,3	63500	41,5
JAMI				84,09	391450	46,55
36	10-uchastka	553	17,37	17,37	86880	50,02
37	10-uchastka	552	8,32	8,32	31390	37,73
38	10-uchastka	546	26,78	26,78	123370	46,07
39	10-uchastka	604	7,37	7,37	27190	36,89
40	10-uchastka	605	7,78	7,78	14450	18,57
41	10-uchastka	600	23,83	23,83	124990	52,45
JAMI				91,45	408270	44,64
				806,81	4127680	

Shu o‘rinda Qashqadaryo viloyati misolida ba’zi bir holatlarga alohida e’tibor qaratish lozim. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida, beshta paxta-to‘qimachilik klasterlari va bitta paxtachilik kooperatsiyasi mavjudligi aniqlandi. Ularga jami 78,1 ming gektar paxta maydonining 6,2 gektari bevosita klasterlarning o‘ziga, qolgan 71,9 ming gektari fermer xo‘jaliklari bilan fyuchers shartnomasi asosida ajratib berilgan.

Xulosa qilib aytganda, Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar mavjud salohiyatni to‘laqonli rivojlantirish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va butun agrosanoat kompleksining raqobat bardoshligini oshirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son farmoni Abdug‘aniyev A.A. Boshqaruv hisobini tashkil etish muammolari, ularning yechimlari. Monografiya. – T.: TMI, 2003. – 275 b.

2. Ануфриев В.Е.Ореформировании российской системы бухгалтерского учета и отчетности//Бухгалтерский учет. - 2002. №8. - С.19

3. Блаженкова Н.М. Формирование подсистемы стратегического управленческого учета на промышленном предприятии. Автореф. дисс. к.э.н. – Ижевск: 2004 - 19 с.

АУДИТ ОТНОШЕНИЙ АРЕНДЫ (ЛИЗИНГА) ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ МЕЖДУ ПРЕДПРИЯТИЯМИ

Кудбиев Нодир Тохирович,

*Ферганский политехнический институт,
ассистент, кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”,
E-mail: nodir.qudbiyev@ferpi.uz, +998911054548.*

Аннотация. В рамках данного исследования рассмотрены вопросы аудита отношений аренды (лизинга) основных средств между предприятиями. Актуальность данного вопроса заключается в том, что предприятия, не обладающие собственным имуществом (основными средствами), как правило, арендуют их — это часть рыночных отношений. Учет

арендованных основных средств — очень ответственная область бухгалтерского учета. Исходя из этого, в исследовании изучается и обсуждается алгоритм проведения аудита операций с арендованными основными средствами.

Ключевые слова: основные средства, аренда основного средств, права собственности, арендная плата, условий аренды, арендодатель, арендатор, финансовая аренда, оперативная аренда, договоров аренды.

Основные средства на предприятии могут быть собственными, арендованными и приобретенными на основании договора лизинга. Собственные основные средства принадлежат предприятию, а арендованные на условиях краткосрочной (оперативной) аренды, долгосрочной аренды и лизинга. Взаимоотношения между лизингополучателем и лизингодателем регулируются в соответствии с договором аренды (лизинга), заключенным в письменной форме с соблюдением требований Гражданского кодекса, Закона о лизинге и других соответствующих нормативно-правовых актов.

Аренда основного средства — это договор, основанный на получении арендатором права собственности или пользования объектами основного средства, необходимыми для самостоятельного осуществления хозяйственной деятельности [4]. Взаимоотношения между арендодателем и арендатором регулируются договором аренды. Договор должен содержать полную информацию о размере арендной платы, сроке аренды, обязательствах сторон по выполнению условий аренды [2].

Субъектами аренды являются:

а) арендодатель - собственник имущества или лица, уполномоченные в соответствии с законодательством или собственником на сдачу имущества в аренду;

б) арендатор - юридические и физические лица, арендующие имущество на основании договора аренды.

По целям НСБУ № 6 аренда подразделяется на:

а) финансовая аренда (включая лизинг);

б) оперативная аренда.

Финансовая аренда - арендные отношения, возникающие при предоставлении права владения и пользования имуществом (объектом финансовой аренды) по договору на срок более двенадцати месяцев [1]. При этом договор финансовой аренды должен отвечать одному из следующих условий:

- по истечении срока договора финансовой аренды объект финансовой аренды становится собственностью арендатора;

- срок договора финансовой аренды превышает 80 процентов срока службы объекта финансовой аренды или остаточная стоимость объекта финансовой аренды по окончании договора финансовой аренды составляет менее 20 процентов от его первоначальной стоимости;

- по окончании срока договора финансовой аренды арендатор имеет право приобрести объект финансовой аренды по цене, значительно ниже рыночной стоимости на день продажи этого права, и при этом наличие уверенности, основанной на продаже этого права в начале срока аренды;

- дисконтированная текущая стоимость арендных платежей за период действия договора финансовой аренды, превышающая 90 процентов от текущей стоимости объекта финансовой аренды на момент сдачи в аренду.

Оперативная аренда - передача имущества во временное владение и пользование или пользование по договору имущественной аренды, который не является договором финансовой аренды.

При финансовой аренде все риски, связанные с правом владения и пользования объектом финансовой аренды, передаются арендатору (лизингополучателю). При этом риск

случайной гибели или случайного разрушения имущества, арендованного по лизингу, переходит к лизингополучателю при передаче этого имущества, если иное не предусмотрено договором лизинга. В бухгалтерском учете арендатора (лизингополучателя) финансовая аренда должна быть признана активом и обязательством по текущей стоимости объекта финансовой аренды на начало срока финансовой аренды или по дисконтированной стоимости минимальных арендных (лизинговых) платежей, если она ниже.

В случае, если арендатор (лизингополучатель) намерен приобрести объект аренды (лизинга) по цене ниже текущей стоимости на дату его приобретения, минимальные арендные (лизинговые) платежи состоят из арендных (лизинговых) платежей за весь срок аренды (лизинга) и суммы приобретения объекта аренды (лизинга), предусмотренной договором аренды (лизинга).

В финансовой арендные (лизинговые) платежи состоят из возмещения арендодателю (лизингодателю) арендатором (лизингополучателем) стоимости объекта финансовой аренды и процентного дохода арендодателя (лизингодателя).

На момент начала срока финансовой аренды арендатор (лизингополучатель) и арендодатель (лизингодатель) согласовывают график (порядок) уплаты арендных (лизинговых) платежей, в котором указываются процентный доход арендодателя (лизингодателя), обязательства по возмещению стоимости объекта финансовой аренды и их распределение в течение срока финансовой аренды.

При оперативной аренде все риски, связанные с владением объектом аренды, не переходят к арендатору и поэтому объекты аренды, полученные по договору оперативной аренды, не должны учитываться в балансе арендатора.

Объект оперативной аренды учитывается арендатором на забалансовых счетах по стоимости, указанной в договоре оперативной аренды, а у арендодателя - на балансовых счетах в составе основных средств.

Арендные платежи, начисленные и уплачиваемые арендатором при оперативной аренде, относятся на производственную себестоимость продукции (работ, услуг) и (или) расходы периода в зависимости от цели их использования.

Расходы арендодателя, связанные с содержанием объектов оперативной аренды (амортизационные отчисления, расходы по страхованию, капитальному и текущему ремонту, налоги, связанные с объектами оперативной аренды, и другие расходы), признаются текущими расходами отчетного периода, в котором эти расходы возникли.

В качестве дохода признаются арендные поступления, начисленные при оперативной аренде и получаемые арендодателем.

При проверке основных средств, полученных по оперативной аренде, прежде всего необходимо уделять серьезное внимание наличию, правильности заключения договоров аренды, учету приемки основных средств и порядку ведения учета на предприятии.

Учет основных средств, полученных по оперативной аренде, должен вестись на забалансовом счете 001 "Основные средства, полученные по оперативной аренде" хозяйствующего субъекта-арендатора. В бухгалтерии предприятия-лизингополучателя должен быть экземпляр инвентарной карточки (форма АВ-6) каждого объекта, полученного в лизинг, у предприятия-лизингодателя. Прием в лизинг основного средства также должен быть оформлен актом формы АВ-1.

Лизинг (финансовая аренда) - особый вид арендных отношений, при котором одна сторона (лизингодатель) по поручению другой стороны (лизингополучателя) приобретает у третьей стороны (продавца, производителя) в собственность имущество (объект лизинга), указанное в договоре лизинга, и передает его лизингополучателю во владение и пользование за плату на условиях, определенных этим договором, на срок более двенадцати месяцев [3]. Аудитор должен проверить, соответствует ли договор лизинга одному из следующих условий:

- по истечении срока договора лизинга объект лизинга становится собственностью лизингополучателя;

- срок договора лизинга превышает 80 процентов срока службы объекта лизинга или остаточная стоимость объекта лизинга по окончании договора лизинга составляет менее 20 процентов от его первоначальной стоимости;

- по истечении срока договора лизинга лизингополучатель имеет право приобрести объект лизинга по цене ниже его рыночной стоимости, при этом основанием является стоимость объекта лизинга на день реализации этого права;

- общая сумма лизинговых платежей за период действия договора лизинга должна превышать 90 процентов стоимости объекта лизинга.

Субъектами лизинга являются:

- а) лизингодатель - лицо, приобретающее объект лизинга в собственность по договору лизинга с целью его последующей передачи лизингополучателю;

- б) лизингополучатель - лицо, приобретающее объект лизинга для владения и пользования по договору лизинга;

- в) продавец - лицо, реализующее объект лизинга лизингодателю.

Субъектами долгосрочной и краткосрочной аренды являются:

- а) арендодатель - собственник имущества или уполномоченное законодательством или собственником имущества лицо, которому предоставлено право аренды имущества;

- б) арендатор - юридическое и физическое лицо, арендующее имущество в соответствии с договором аренды.

При краткосрочной аренде все риски, связанные с владением объектом аренды, не переходят к арендатору и поэтому объекты аренды, полученные по договору краткосрочной аренды, не должны учитываться в балансе арендатора.

При краткосрочной аренде арендные платежи, начисленные и уплачиваемые арендатором, тщательно проверяются аудитором в зависимости от места их использования (цели) на производственную себестоимость продукции (работ, услуг) и (или) расходы периода.

Объекты основных средств, переданные в краткосрочную аренду, числятся на балансе арендодателя, а у арендатора - на забалансовом счете по первоначальной стоимости, указанной в договоре аренды. В качестве реестра аналитического учета арендованных объектов применяется копия инвентарного листа, прилагаемого к акту приема-передачи арендованных объектов. Аудитор проверяет соблюдение данного порядка и обеспечение работоспособности и эксплуатации основных средств.

Если в договоре не оговорено приобретение объекта аренды, оно может быть установлено дополнительным соглашением сторон, которые имеют право договориться о том, что ранее уплаченные платежи за пользование объектом аренды будут учтены в выкупной цене.

По истечении срока аренды или до его окончания арендатор обязан внести предусмотренную договором выкупную цену в полном объеме и при переходе к нему права собственности на объект аренды он подлежит учету в бухгалтерском учете в качестве собственности арендатора.

Аудитор при проверке сохранности основных средств устанавливает, закреплены ли они за материально-ответственными лицами, заключены ли в письменной форме договоры о материальной ответственности.

Арендованные средства отражаются в отдельной инвентаризационной описи по каждому арендодателю, в которой помимо указанных сведений дополнительно указываются наименование арендодателя и срок аренды.

Аудитор должен обратить внимание на то, что затраты арендатора на улучшение арендного объекта (благоустройство, достройка, оснащение дополнительным

оборудованием, реконструкция, модернизация, техническое перевооружение и др.) отражаются как капитальные вложения, увеличивающие стоимость арендного объекта.

Если объект аренды был улучшен с разрешения арендодателя, то по истечении срока действия договора или после расторжения договора арендатор имеет право требовать возмещения всех расходов, понесенных им на эти цели, если иное не предусмотрено договором аренды.

Затраты (вложения) на улучшение объекта аренды, произведенные без разрешения арендодателя, и при невозможности их изъятия без причинения ущерба объекту аренды по истечении срока действия договора аренды или расторжении договора аренды переходят арендодателю безвозмездно. Однако, если они могут быть изъяты без ущерба объекту аренды и если арендодатель не согласен оплатить их стоимость, арендатор может взять их себе.

Аудитор должен обратить внимание на то, что в финансовой отчетности и пояснительной записке к ней раскрываются:

- данные о стоимости активов, являющихся объектами аренды (лизинга) на дату представления финансовой отчетности. Долги, связанные с данным арендованным имуществом (дебиторские или кредиторские), должны признаваться отдельно от других долгов с разделением на краткосрочные и долгосрочные;
- сведения о сумме обязательств, относящихся к лизинговым платежам по лизингу в обобщенной форме и периоде их погашения;
- сведения о значительных финансовых ограничениях, правах на возобновление лизинга, приобретении объектов лизинга и других непредвиденных обстоятельствах, связанных с лизингом;
- остаточная сумма лизинговых платежей и доход лизингодателя на дату составления каждой финансовой отчетности, а также гарантированная остаточная стоимость объекта лизинга;
- метод, используемый при распределении дохода лизингодателя (процентов по лизингу) для получения постоянной процентной ставки на остаток необеспеченного обязательства за период лизинга;
- сведения о сумме будущих арендных (лизинговых) платежей, ожидаемых к получению от субаренды (сублизинга) на дату составления финансовой отчетности.

Список использованной литературы:

1. Налоговый кодекс Республики Узбекистан, <https://lex.uz/ru/docs/4674893>,
2. Закон Республики Узбекистан, «Об аренде» от 19.11.1991 г. № 427-XII. <https://lex.uz/ru/docs/112910>
3. Закон Республики Узбекистан, «О лизинге» от 14.04.1999 г. № 756-I. <https://lex.uz/docs/85248>
4. Кудбиев, Д. (2022). Методологические основы аренды основных средств и их учет. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 2(1), 57-62.

ICHKI AUDIT KORXONANI SAMARALI BOSHQARISH TIZIMINI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA

Kuzibayev Umid Maxsitaliyevich,

Farg‘ona politexnika instituti, mustaqil izlanuvchisi.

E-mail: umidjonquzibayev1987@gmail.com, + 998 90 040 11 55.

Annotatsiya. Ichki audit korxonani samarali boshqarish tizimini tashkil etish omili sifatida e’tirof etar ekamiz, birinchi navbatda har bir korxona o‘z ichki auditni takomillashtirish zarurati ustunlik berishini ta’kidlashimiz darkor. Shunda asoslangan holda biz ushbu tadqiqot doirasida ichki audit xizmati tashkil etishdagi o‘ziga xos jihatlar, xalqaro ISO 9001 standartiga muvofiq,

bundagi muammoli vaziyatlar va yechimlar haqida mulohaza yuritdik. Shungdek tadqiqot davomida turli vaziyatlarda rahbarlar, bo‘linmalar, filiallar, xodimlar harakati o‘rganildi hamda tegishli tahlillar keltirildi.

Kalit so‘zlar: ichki audit, xalqaro ISO 9001 standarti, tekshiruvlar, auditorlarning malakasi, auditning maqsadi, audit obyekti, ichki auditning joylashuvi, ichki auditning davomiyligi.

Boshqarish tizimlarining xalqaro ISO 9001 standartiga muvofiq, ichki auditlar sifatni boshqarish tizimining ishlashini baholashning eng muhim vositalaridan biri bo‘lishi kerak. Yuqori rahbariyat nuqtayi nazaridan ichki audit jarayonlar tarkibiy bo‘linmalardagi ishlarning holati to‘g‘risida obyektiv ma‘lumotlarning mustaqil manbai bo‘lishi kerak. Ichki auditning muhimligi shundaki, uni o‘tkazish tartibi majburiy hujjatlashtirilgan protseduralardan biridir. Bundan tashqari, standart auditorlik natijalarini tashkilotning yuqori rahbariyati tomonidan mijozlarning ehtiyojlari yoki jarayonning samaradorligi to‘g‘risidagi ma‘lumotlar bilan bir xil darajada tahlil qilishni talab qiladi. Bularning barchasi tashkilotlardan ichki audit metodologiyasini ishlab chiqishni iloji boricha mas‘uliyat bilan qabul qilishni talab qiladi.

Afsuski, amalda ichki audit ko‘pincha sertifikatlashtirish organi uchun o‘z boshqaruvidan ko‘ra ko‘proq amalga oshiriladigan tadbir harakatlariga aylanadi. Bu, ayniqsa, boshqaruv tizimining tanlangan standartlar talablariga mos kelmaydigan barcha nomuvofiqliklari aniqlangan va bartaraf etilgan 2-3 audit siklidan keyin aniq bo‘ladi. Shundan so‘ng, an‘anaviy muvofiqlik auditi ayniqsa samarasiz bo‘ladi. Ko‘pincha ushbu tekshiruvlarning yagona natijalari kichik va rasmiy nomuvofiqliklarni aniqlashdir: shaxsiy imzosiz yozuvlar, ro‘yxatdan o‘tmagan hujjatlar, noma‘lum ishlab chiqarish birliklari va boshqalar. Bunday nomuvofiqliklarni aniqlash, qoida tariqasida, ichki audit o‘tkazish xarajatlarini oqlamaydi. Bu, shuningdek, bunday “kichik narsalarni” topish uchun asosiy ishlaridan chalg‘itishning ma‘nosini ko‘rmaydigan ichki auditorlarning motivatsiyasini pasaytiradi. Va eng muhimi, yuqori rahbariyatning audit natijalariga bo‘lgan qiziqishi yo‘qoladi, chunki ularni auditorlarning bunday “topilmalarini” jiddiy tahlil qilishga va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanishga ishontirish qiyin.

ISO 9001 standarti audit natijalarini yuqori rahbariyat tomonidan sifat menejmenti tizimini tahlil qilishning bir qismi sifatida ko‘rib chiqishni talab qilsa-da, ko‘pincha bu “tizim standart talablariga javob berishini va uning ishlashi qoniqarli ekanligini tan olish” kabi rasmiyatchilikka to‘g‘ri keladi” [1].

Tekshiruvlarning faqat ISO 9001 yoki boshqa tizim standartlari talablariga muvofiqligini tekshirish uchun yo‘naltirilganligining yana bir salbiy natijasi bu tizimning o‘zi xodimlarining tegishli idrokini shakllantirishdir. Agar xodimlar ulardan tizimning haqiqiy samaradorligi, uning strategiya bilan aloqasi, turli manfaatdor tomonlar uchun natijalarga ta‘siri haqida emas, balki faqat standart talablariga javob berish haqida so‘ralayotganini ko‘rsalar, ular mantiqan tizim yaratilgan degan xulosaga kelishadi [2].

Ichki auditning an‘anaviy metodologiyasida dasturlashtirilgan yana bir muhim muammo bu ularning ijobiy yo‘nalishini, atrofdagi sog‘lom axloqiy muhitni ta‘minlashdagi qiyinchiliklardir. Albatta, bu yo‘nalish ko‘plab tashkilotlarda e‘lon qilinadi, menejerlar ko‘pincha buning uchun muhim qadamlarni qo‘yishadi (masalan, xodimlarni audit paytida aniqlangan nomuvofiqliklar uchun jazolashdan rasmiy rad etish). Ammo muammo shundaki, faqat muvofiqlikni tekshirishga qaratilgan an‘anaviy auditda audit obyekti rahbari (tarkibiy bo‘linma, jarayon) uchun eng yaxshi variant audit natijalariga asoslangan hujjatlashtirilgan kuzatuvlarning yo‘qligi hisoblanadi. Har qanday qayd etilgan kuzatuv faqat salbiy xarakterga ega bo‘lishi mumkin (nomuvofiqliklarni ro‘yxatdan o‘tkazish). Aytish mumkinki, audit natijalariga ko‘ra yoki salbiy baho berilishi mumkin (mavjud nomuvofiqlik faktlari) yoki neytral (kuzatuvlar qayd etilmaydi — barcha majburiy talablar bajariladi). Ijobiy baholash imkoniyati an‘anaviy metodologiya tomonidan ta‘minlanmagan. Boshqa tomondan, ichki auditorlar o‘zlarining malakalari va xolisligini tasdiqlash uchun ma‘lum kuzatuvlarni qayd etishdan va shuning uchun ma‘lum nomuvofiqliklarni aniqlashdan manfaatdor

(hech qanday yozuvlarning yo‘qligi rahbariyatning audit haqiqati yoki uning chuqurligidan shubhalanishiga olib kelishi mumkin). Shunday qilib, auditorlar va audit predmeti o‘rtasidagi manfaatlar to‘qnashuvi uchun asos metodologiyaning o‘zi tomonidan belgilanadi.

Bunday usul repressiv boshqaruvga ega tashkilotlarda maqbul bo‘lishi mumkin, buning uchun yuqori rahbariyat xodimlarni “ushlash” odatiy holdir va ular ulardan ma‘lumotlarni yashirishadi. Ammo demokratik boshqaruv uslubiga ega bo‘lgan, xodimlar umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda ishlashga odatlangan tashkilotlarda bunday ichki audit sxemasi deyarli eng muhim manbadan – auditorlar va faoliyati tekshirilayotgan xodimlar o‘rtasidagi hamkorlik salohiyatidan foydalanmaydi. Axir, umumiy qoida ichki audit uchun to‘g‘ri bo‘lib qoladi: agar jarayonning barcha ishtirokchilari birgalikda ishlasa, ochiq ma‘lumot almasha va muvofiqlashtirilgan qarorlar qabul qilsa, eng yaxshi natijaga erishish mumkin.

An’anaviy sxemaning ushbu kamchiliklarini bartaraf etish uchun qanday choralar ko‘rish mumkin? Mumkin bo‘lgan usullardan biri ichki auditorlarning malakasini oshirish bo‘lishi mumkin, bu ularga audit paytida mutlaqo boshqa savollarni berishga, boshqaruv tizimining samaradorligini boshqa darajada tekshirishga imkon beradi. Masalan, bu jarayon yondashuvidan amalda foydalanish va jarayon egalari funktsiyalari, tashkilot faoliyatini monitoring qilish va takomillashtirish bo‘yicha qarorlarning samaradorligi va boshqalar. Agar ichki auditorlar tizimning bunday “chuqur” darajada muvofiqligini haqiqatan ham tekshirishga qodir bo‘lsa, auditlarning ma‘nosi uzoq vaqt saqlanib qolishi mumkin va ularning natijalari yuqori rahbariyat uchun qiziqarli bo‘ladi.

Ammo, auditorlarning malakasidan qat’i nazar, ichki audit metodologiyasini qayta ko‘rib chiqishga, uni yanada innovatsion, tashkilot ehtiyojlariga individuallashtirishga harakat qilish maqsadga muvofiqdir. Axir, bu ichki audit metodologiyasi, ularning o‘ziga xos xususiyatlaridan, korporativ qadriyatlaridan, strategiyalaridan qat’i nazar, turli tashkilotlarda eng standart, “bir xil” hisoblanadi: auditorlarning yillik jadvalari hamma joyda ishlab chiqiladi, auditorlar uchun o‘xshash malaka talablari aniqlanadi, shunga o‘xshash dasturlar va protokollar tuziladi. Shunga ko‘ra, samarali va chuqur ichki audit tizimi tashkilotning raqobatdosh ustunligi, uning kuchi, uni boshqalarning massasidan ajratib turadigan kuch deb aytish kamdan—kam hollarda mumkin. Ichki auditni o‘tkazishda innovatsiyalar va innovatsiyalarni joriy etishga urinishlar aynan shu narsaga qaratilishi mumkin [3].

Ichki audit uchun yangi yechimlarni izlashning asosiy mantig‘i (boshqa har qanday faoliyat uchun bo‘lgani kabi) ularning iste‘molchilar ehtiyojlariga, bu holda ichki ehtiyojlarga qaratilishi mumkin. Agar ichki auditning asosiy natijasi tarkibiy bo‘linma yoki jarayondagi ishlarning holati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar deb hisoblasak, unda bunday ma‘lumotlarning iste‘molchilari tekshirilayotgan korxona rahbarlari va tashkilotning yuqori rahbariyati bo‘lishi mumkin. Shunga ko‘ra, siz ikkita savolga javob topishga harakat qilishingiz mumkin. Birinchidan, jarayon ishi to‘g‘risida mustaqil manbalardan olingan qanday ma‘lumotlar yuqori rahbariyatni qiziqtirishi mumkin? Ikkinchidan, agar bo‘lim yoki jarayon yangi ko‘rinishga ega bo‘lgan malakali mutaxassislar guruhi tomonidan o‘rganilsa, bu uning menejerlari uchun qanchalik foydali bo‘lishi mumkin? Ushbu savollarga javoblar boshqacha bo‘lishi mumkin, menejerlarning ikkala guruhi ham strategiyani amalga oshirish, takomillashtirish imkoniyatlari, yo‘qotishlarni aniqlash va boshqa ko‘p narsalar bilan bog‘liq ma‘lumotlarga qiziqishi mumkin. Ammo ularning ustuvor yo‘nalishlari ishning ISO 9001 yoki boshqa har qanday standart talablariga muvofiqligi to‘g‘risida ma‘lumot olishni o‘z ichiga olishi dargumon. Ya‘ni, bunday ma‘lumotlar ularga haqiqiy ehtiyojlarini e‘tiborsiz qoldirib, an’anaviy ichki audit sxemasi bo‘yicha taklif etiladi.

Asosiy parametr bu auditning maqsadidir. Tizim takomillashib, uning standartga mos kelishini ta‘minlaganligi sababli, muvofiqlikni tekshirishning asosiy maqsadi unchalik muhim bo‘lmaydi. Shunga ko‘ra, standart talablariga emas, balki strategiya, korporativ qadriyatlar va takomillashtirish imkoniyatlariga ko‘proq e‘tibor qaratish mumkin [4]. Ayniqsa, muhim variant-bo‘limlarning eng yaxshi tajribalarini ta‘kidlash, chunki bu variant auditlarning ijobiy yo‘nalishini ta‘minlashi mumkin. Shu bilan birga, auditorlar majburiy hujjatlashtirilgan talablarning nafaqat

“bajarilmaganligi”, balki “haddan tashqari bajarilishi” ni ham qayd etishlari mumkin; bo‘linma auditorlardan nafaqat salbiy, balki ijobiy baho ham olishi mumkin.

Yana bir muhim parametr-auditni kim o‘tkazishidir. An’anaviy variantlar bilan taqqoslaganda, auditorlar uchun tekshirilayotgan tashkilot faoliyati, uning muammolari va faoliyatining maqsadlari to‘g‘risida yaxshiroq ma’lumotga ega bo‘lishi mumkin. Bunday ma’lumotlar tashqi yoki ichki iste’molchilarga (ikkinchi tomon auditning elementlarini joriy etish), tashkilotning top-menejerlariga tegishli bo‘lishi mumkin. Lekin, albatta, bo‘linma xodimlarining o‘zi bu ma’lumotni yaxshi biladi. Agar u o‘z faoliyatini yaxshilash uchun yetarlicha shijoati, g‘ayratli bo‘lsa, o‘z-o‘zini tekshirish varianti ham ko‘rib chiqilishi mumkin.

Audit obyekti haqida gapirganda, shuni ta’kidlash mumkinki, auditni tarkibiy bo‘linmalar emas, balki jarayonlar kontekstida o‘tkazish tashkilotda jarayonlar haqiqiy narsa sifatida qabul qilinishini ta’minlash yo‘lidagi yana bir qadam bo‘lishi mumkin.

Keyingi savol-audit qachon, qanday va qanchalik tez-tez o‘tkaziladi. Auditlarni tarkibiy bo‘linmalar uchun yanada qulayroq qilish uchun ular tarkibiy bo‘linmaning taklifiga binoan o‘tkazilishi mumkin; ichki iste’molchilarning taklifiga binoan yoki muayyan vaziyatlarda (masalan, iste’molchi shikoyatini qabul qilishda) auditlarni yanada muammoli qilish. Agar audit qur’a bo‘yicha o‘tkazilsa ham, bunda “ortiqcha” bor — barcha xodimlar auditorlarning kelishiga doimo tayyor bo‘lishlari kerak.

Ichki auditning joylashuvi bilan bog‘liq mumkin bo‘lgan variantlar orasida ular norasmiy sharoitda (ochiq havoda, restoranda va hokazo) amalga oshirilishi mumkin. Bunday muhitdagi aloqa tarkibiy bo‘linmada o‘tkaziladigan rasmiy auditga qaraganda ancha ko‘proq ma’lumot berishi mumkin. Va kompaniyaning kompyuter tarmog‘ida audit o‘tkazish (masalan, uni ichki forumda muhokama qilish g‘oyasida) uning jarayonini barcha xodimlar uchun shaffof qilish imkonini beradi, hatto uni o‘tkazishga barcha manfaatdor xodimlarni jalb qilish mumkin.

Audit o‘tkazish usuliga kelsak, an’anaviy variantlardan tashqari, auditorlar va bo‘lim o‘rtasida faol hamkorlikni ta’minlaydigan variantlardan foydalanish mumkin. Bunday usullarga umumiy davra suhbat (bo‘limdagi ishlarning holatini teng muhokama qilish), ishbilarmonlik o‘yini (muayyan vaziyatlarni, ayniqsa amalda kamdan-kam uchraydigan vaziyatlarni “o‘ynash”) yoki ularni optimallashtirish imkoniyati bilan modellash tirish jarayonlari kiradi. Bunday usullardan foydalanish nafaqat auditlarga yaxshi munosabatda bo‘lishga yordam beradi, balki ularni takomillashtirish imkoniyatlarini izlashga yo‘naltiradi.

Ichki auditning davomiyligi ham sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Juda qisqa audit (bir soatgacha) eng muhim ustuvor masalalarga e’tiborni qaratishi mumkin. Bundan tashqari, bunday tekshiruvlar muntazam ravishda, juda tez-tez o‘tkazilishi mumkin. Uzoq muddatli auditlar (masalan, hafta davomida) bo‘linma faoliyatini chuqurroq tushunishga, uni oddiy tarzda kuzatishga imkon beradi. Albatta, bunday tekshiruvlar butun bir hafta davom etadigan uzluksiz suhbat rejimida o‘tkazilishi mumkin emas; mumkin bo‘lgan variant-bu bo‘limda oddiygina mavjud bo‘lgan auditorlar uning ishini kuzatishlari, kuzatuvlarini qayd etishlari va vaqti-vaqti bilan (masalan, har kunning oxirida) ularni bo‘lim xodimlari bilan muhokama qilishlari.

Muhim parametr audit dasturini ishlab chiqish uchun javobgarlikdir. Audit o‘tkazishda bo‘lgani kabi, auditni tarkibiy bo‘linma ishida aniq nima muhim va muammoli ekanligini eng yaxshi tushunadiganlar rejalashtiradigan variantlar mavjud, ularga audit paytida e’tibor berish kerak. Bular katta menejerlar, ichki iste’molchilar, menejerlar va bo‘limning o‘zi xodimlari bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, tashkilotning barcha tarkibiy bo‘linmalari audit dasturiga kiritilishi kerak bo‘lgan masalalarni taklif qilishlari mumkin.

Va nihoyat, auditorlik xulosasini nafaqat auditorlar, balki faoliyati tekshirilgan xodimlar ham tayyorlashlari mumkin — ular audit davomida qanday xulosalar chiqarishgan, o‘z faoliyatiga qanday o‘zgarishlar kiritishga tayyor.

Albatta, jadvalda keltirilgan parametrlardan tashqari, boshqalarni ham ko‘rib chiqish mumkin: auditorlar guruhi qanday aniqlanadi, audit natijalari qanday taqdim etiladi va hokazo. Ammo,

yuqorida aytib o‘tilganidek, jadval hajmining sezilarli darajada oshishi samarasiz bo‘lishi mumkin: unga usulning mohiyatini aniqlaydigan asosiy parametrlarni kiritish, ular asosida tanlov qilish va shundan keyingina ushbu rasmni to‘ldirish yaxshiroqdir. Masalan, agar tarkibiy bo‘linma uchun qulay bo‘lgan audit metodologiyasi tanlansa (audit uning taklifiga binoan o‘tkaziladi, u audit dasturini shakllantirishda ishtirok etadi), bu tarkibiy bo‘linma ichki auditorlarni taklif qilishi mantiqan to‘g‘ri keladi. Agar audit dasturi barcha xodimlarning takliflari asosida tuzilgan bo‘lsa, ehtimol yuqori boshqaruv yig‘ilishida hisobotning an‘anaviy taqdimoti o‘rniga, uning muhokamasini tashkilotning kompyuter tarmog‘idagi forumda tashkil qilish yaxshiroqdir.

Shuni ta‘kidlash kerakki, morfologik jadvalning berilgan versiyasi to‘liq yoki maqbul emas — bu mumkin bo‘lgan misollardan biri. Har bir tashkilot ushbu jadvalni kengaytirishi yoki o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi o‘zini rivojlantirishi mumkin. Masalan, filial tarmog‘i yoki avtonom bo‘linmalari bo‘lgan tashkilot ikki darajali auditni joriy qilishi mumkin — filial/bo‘lim ichida va butun tashkilot bo‘ylab.

Shunday qilib, barcha mumkin bo‘lgan audit tushunchalari ISO 9001 standarti talablariga javob bermaydi (masalan, o‘z-o‘zini tekshirishni o‘tkazish varianti ularga bevosita ziddir). Ammo ular boshqa tushunchalar bilan parallel ravishda to‘plamda qo‘llanilishi mumkin. Shu bilan birga, sertifikatlashtirish maqsadida ushbu tushunchalardan kamida bittasi standart talablariga javob berishi kifoya.

Xulosa qilib shuni ta‘kidlash kerakki, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ichki audit tizimini takomillashtirish bo‘yicha tayyor yechimlar yoki g‘oyalarni taqdim etish emas, balki mumkin bo‘lgan variantlar doirasi nihoyatda keng ekanligini va har bir tashkilot o‘z yechimlarini izlashi va topishi mumkinligini ko‘rsatishdir. Asosiysi, ichki audit tizimini haqiqatan ham samarali va foydali qilish istagi bo‘lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Seçkin, M., Feden, K., & Seçkin, A. Ç. (2021). Audits in a textile company and advantages. *Acta Infologica*, 5(1), 15-16.
2. Стратегическое управление в компании. Модель зрелого управления проектами: Учебное пособие / Керцнер Г., - 2-е изд., (эл.) - Москва :МИСИ-МГСУ, 2018. - 321 с.
3. Maxsitaliyevich, K. U. (2024). KORXONADA ICHKI AUDIT XIZMATINI YARATISH VA UNDAN OQILONA FOYDALANISH MASALALARI. *Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting*, 4(08), 265-271.
4. Управление качеством : учебник / О.В. Аристов. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва: ИНФРА-М, 2024. — 224 с.

РОЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Нишонов Усмонхон Ибрагимович,

Ферганский политехнический институт

заведующий кафедры “Узбекского языка и обучение языков”

E-mail: usmonkhonnishonov@gmail.com +998905611967

Аннотация. В статье раскрываются основные особенности научного и художественного текстов. Рассматриваются трудности их перевода. Статья описывает значения иностранных языков в современном мире глобализации. Значение иностранного языка как действенного фактора экономического, научно-технического и культурного прогресса как средства устного и письменного общения между представителями разных народов и культур.

Ключевые слова: научно-технический, потребность, актуальность, технический перевод, перевод технических и научных текстов, информация, эквивалентность, особенности научного слова, актуальными критериями, словарный запас.

В современном мире глобализации и межкультурной коммуникации расширение международных отношений, торгово-финансовых и экономических связей между странами, усиление интеграции государств в Европе и во всем мире, развитие науки и техники, постоянный обмен научно-технической информацией усиливает значение иностранного языка как действенного фактора экономического, научно-технического и культурного прогресса как средства устного и письменного общения между представителями разных народов и культур.

Современная эпоха научно-технических преобразований охватывает все стороны существования современного общества и в изменившихся экономических условиях, при высочайшем уровне развития современных технологий возникает особая потребность в профильных переводчиках, обладающих практическими навыками перевода научных текстов. Поэтому потребность в таких специалистах приобретает особую актуальность. Благодаря современным технологиям, особенно средствам связи, которые помогают ученым всего мира мгновенно обмениваться информацией и проводить совместные исследования, современная наука достигла невиданных доселе результатов. В этих условиях значительно возрос спрос на качественные переводы научной литературы. Переводчик научной литературы должен постоянно пополнять свой словарный запас, понимать термины и знать их значение.

По мнению А. Л. Пумпянского, «Перевод научно-технической литературы — это особая дисциплина, рожденная на стыке языкознания, с одной стороны, и науки и техники — с другой. В следствие этого перевод научной и технической литературы надобно рассматривать как с языковедческих, например и научных и технических позиций, с приматом первых при исследовании общезыковых вопросов и вторых — при рассмотрении узенькой узкой терминологии» [1].

Перевод научно-технических слов обязан отвечать грядущим притязаниям: эквивалентность, адекватность, информативность, логичность и ясность изложения. Дабы перевод научно-технического слова был адекватным и эквивалентным, т. е. высококачественным, переводчику выжны совместные и своеобразные способности, умения и надлежащие познания: абстрактные — о фонетическом, лексическом и грамматическом строе зарубежного языка (лексические единицы, грамматические критерии, словообразование); практические — об особенностях перевода научно-технических слов (виды переводческих модификаций и соответствий); лингвистические практические познания (способы перевода: транслитерация, калькирование, подмены, перестановки, прибавления, опущения, методы описательного и антонимического перевода); экстралингвистические познания (владение необходимой информацией для перевода спец текста), нужные в процессе переложения слова и возведения осознанных и адекватных услуг на языке перевода.

В данной заметке мы попробуем изучить особенности научного слова и те проблемы, с которыми имеет возможность встретиться толмач при работе с ним, главные запросы, предъявляемые к научному переводу, а еще те переводческие способы, которые возможно применить для заслуги больше высококачественного итога. В первую очередь нужно получить представление о том, собственно что это «научный перевод», в чем его отличия от художественного и иных обликов перевода. Научный манера подключает размашистый спектр слов научно-исследовательского нрава — от тезисов, рефератов и рецензий до заметок, дипломных дел, диссертаций и монографий. Актуальными критериями, которые нужно принимать во внимание считаются: задача, манера, организация слова и ассоциация меж его частями. Не считая наружной организации академического слова (главы, сегменты, абзацы), есть его внутренняя организация.

Свойственная линия организации научного слова — от совместного к личному, а еще изложение материала в облике трудности и заключения. Для связи частей слова, а еще

плавного перехода от 1 утверждений к иным есть весь ряд текстов и выражений, которые применяются для всевозможных целей: прибавления (in addition, moreover, furthermore...); противопоставления (although, however, despite, in spite of, nevertheless...); выражения предпосылки и следствия (therefore, as a result, due to, because of...); уточнения (in other words, that is, i.e, for example, for instance...) [3]

Термин — обозначающее текст или же словосочетание, свойственное для предоставленной ветви науки и техники. Владеет отчетливыми семантическими границами. В соответствии с этим, терминология — это система мнений предоставленной науки, закрепленной в соответственном словесном выражении. В случае если в общем языке (вне предоставленной терминологии) текст имеет возможность быть неоднозначным, то, попадая, в конкретную терминологию, оно делается конкретным, и при переводе применяется смысл, замечательное от использования в ежедневном обиходе.

В следствие этого главные промахи, которые толмач имеет возможность разрешить при переводе научного слова, связаны с нежеланием или же неумением воспользоваться словарем и, собственно что не наименее принципиально важно, недопониманием предметной истории — неведением, собственно что значит термин, в том числе и на родном языке. В количественном отношении в текстах научного манеры определения доминируют над другими обликами особой лексики (номенклатурными названиями, профессионализмами, проф жаргонизмами и пр.); это словарь, применяемая в научных текстах всех областей познания (классификация, тест, конструкция, функция; component, result, factor, assessment). В среднем терминологическая словарь доходит до 20 % от всей лексики научного слова.

Еще, при подготовке к работе в области перевода не последнее место занимает исследование базисных теоретических дисциплин «Теория перевода» и «Теория профессионального перевода», которые еще ориентируются как «теоретическая доля лингвистики перевода» (раздела языкознания, изучающего перевод как лингвистическое явление).

В рамках данных дисциплин обычно исследуется лингвистическая доктрина перевода, сформированная в 50–70-х годах XX века, которая используется при переводе слов информационного нрава. Создателями сотворения и становления лингвистической (общелингвистической) доктрине перевода числятся А. В. Федоров, Л. С. Бархударов, Я. И. Рецкер, В. Н. Комиссаров, А. Д. Швейцер и кое-какие иные языковеды. Дальнейшие работы популярных теоретиков перевода Е. В. Бреуса, Р. К. Миньяр-Белоручева, И. С. Алексеевой, Л. Л. Нелюбина, С. В. Тюленева важно расширили оглавление дисциплины «теория перевода».

Общая концепция перевода классифицирует и доказывает выводы, приобретенные из определенного навыка перевода, обобщает представления о процессе перевода и его итогах, оценивает предпосылки обстоятельства и моменты, свойственные для переводческой работы. Лингвистическая концепция совместной доктрине перевода более много представлена в работах классика перевода А. В. Федорова.

Сообразно данной концепции, любой перевод обязан начинаться с филологического анализа слова, его лингвистической почвы и завершаться литературным творчеством или же научным редактированием. Особая концепция перевода (или лингвистическое переводоведение, направленное на определенную пару языков) оценивает эквиваленты, соответствий меж двумя языками, а еще моменты и критерии их выбора в определенной истории. В рамках данной доктрине главным способом исследования переводческих явлений считается сравнение пары языков.

Список использованной литературы:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. М.: Издательский центр «Академия», 2004. с 352

Элин П.А. Особенности перевода научных и технических текстов//Научная периодика: проблемы и решения. 2012. №4

3. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. - М.: Иностранная литература, 1999 год.

4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. - М.: ЭТС. - 2002. Р.424 с

5. Крапивкина О.А., Мусохранова А.А. Лингвистические и прагматические аспекты перевода научных и технических текстов//Гуманитарные исследования. 2014. №8

6. Нелюбин, Л. Л. Толковый перевод текста ./Л. Л. Нелюбин. 3. Ред., Рев. М.: Флинт: Научный, 2003. - 318 с.

7. Попова Т.Г. Испанский научно-технический текст: предметы и современные подходы к изучению. - М.: РУДН, 2003.

9. Щербакова И.В. Особенности передачи чьей-либо речи при переводе с английского на русский язык//Уведомление Московского государственного университета культуры и искусств. 2014. №6. S.272-276.

СЛЕНГ КАК ЯВЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ

Парниева Махсудахон Махмуджановна,

Ферганский политехнический институт

старший преподаватель кафедры “Узбекского языка и обучения языкам”,

E-mail: maqsudaparpieva@gmail.com, +998911247924.

Аннотация. В данной работе предлагается освещение ряда проблем, связанных с существованием такого явления, как сленг. Задачи предложенной работы сводятся к определению сферы бытования сленга, исследованию функционирования его как системы, отслеживанию его истоков, разновидностей. В этой статье основные цели работы сленг – как явление в языке самостоятельное и его должно рассматривать в современном языкознании не иначе, как отдельную категорию.

Ключевые слова: языкознание, языковая система, самостоятельное явление, сленг, жаргон, профессионализмы, аргон, функционирования языка, лексические категория, лингвистические взгляды.

Для студентов технических специальностей в качестве сферы применения русского языка выступают: чтение (литература по специальности, периодическая печать, иногда художественная литература по страноведению); общение (как правило, официально-деловое, неофициально-деловое, а при определенных условиях и повседневное); учебная и научно-исследовательская работа, хотя в каждом конкретном случае особенности применения языка обусловлены содержанием деятельности студента или специалиста, профилем вуза.

Язык – необычайно стабильная система и способен «переварить» достаточно чужеродные явления, то есть приспособить их и сделать в той или иной степени своими. Вся лексика того или иного языка делится на литературную и нелитературную. Сегодня мы с вами поговорим о нелитературной лексике. А именно о сленге. Сленг - совокупность слов и выражений, употребляемых представителями определенных групп, профессий и т.п. и составляющих слой разговорной лексики, не соответствующей нормам литературного языка (обычно применительно к англоязычным странам).

Сленг - это слова, которые часто рассматриваются как нарушение норм стандартного языка. Это очень выразительные, ироничные слова, служащие для обозначения предметов, о которых говорят в повседневной жизни.

В настоящее время сленг является одной из интереснейших языковых систем современной лингвистики. Значительный интерес современной лингвистики к проблемам

молодежной речи, роли разговорного языка в коммуникативных процессах, а также многоплановое изучение молодежного сленга с точки зрения разговорного языка привело к тесному дискуссии. Сленг является важным аспектом лингвистики, особенно в английском языке. Сленг создается людьми для того, чтобы удовлетворить свои особые случаи в коммуникации среди друзей, родственников и обществе особенно в речи молодёжи [1].

Если исходить из традиционных определений сленга, то молодежный сленг - это язык конкретной возрастной группы, однако понятие это несколько сложнее. Следует учитывать, что молодежь - это люди самых разнообразных занятий, пристрастий и убеждений, уровня образования, поэтому и молодежный сленг так же неоднороден, как и сама молодежь. Лексика юного «интернетчика» отличается от лексики подростков, тяготеющих к криминальным приключениям; любители русского рока говорят иначе, чем «фанаты» западных групп и последователи хиппи - все эти и другие многочисленные сообщества подростков и молодежи противопоставляют себя не только миру скучных взрослых «цивилов», но и - в большей даже степени - друг другу. Поэтому именно в молодежной среде сленг отдельных групп - и один из способов узнать «своего», и средство обособления, создания некой «эзотерической» сферы. Сленг различных молодежных групп заимствует из других сленгов (криминального, программистского, хиппи, спорта и т.д.) элементы, которые наиболее соответствуют системе ценностей и эстетическим предпочтениям определенной группы [2].

Молодёжный сленг— одна из самых открытых и подвижных систем в современном лингвистике и считается особой формой языка. Молодежный сленг является средством общения большого количества людей, объединенных возрастом. Носителями молодежного сленга являются, как правило, люди 12–30 лет. Действительно, несмотря на объективное существование молодежного сленга, явление это не устоялось во времени, оно является подвижным и меняющимся. Также, литературная речь в начале XXI века подвергается активному влиянию со стороны социальных диалектов. Такая тенденция прослеживается и в значительном увеличении употребления на страницах печатных средств массовой информации, стилистически сниженных элементов речи, в том числе и широкое использование молодежного сленга [3].

Выделяют огромное количество способов образования функциональных единиц сленга, тем самым, подтверждая тезис о постоянном обновлении словарного состава сленга. С. Б. Флекснер считает молодежь наиболее активным элементом, формирующим американский сленг [4].

В американской лингвистике изучению сленга уделяется серьезное внимание. Современный американский сленг является открытой для внешнего мира языковой системой, с которой он находится в непрерывном взаимодействии. Результатом подобного взаимодействия является образование новых лексических единиц.

1. На первое место по продуктивности выходят иноязычные заимствования (чувак – парень). Например: thank you (спасибо) – сенька; birth day (день рождения)–бездник

2. Аффикация как средство очень продуктивна.

Например: -ух(а) -кликча – кликуха, заказ – заказуха. Так же суффикс используется как средство универбации, т.е. сокращение сочетаний «прилагательное +существительное» в одно слово - мокрое дело (убийство) – мокруха; -аг(а)-журналюга, общага, тюряга; -ар (а)-нос–носыра, кот–котяра; -он - выпивать – выпивон, закусить – закусон, закидывать – закидон; -л(а)-водила(от водитель), кидала(от «кидать»)–обманщик; -щик, -ник, -ач –«халява»–халявщик, «стучать» – стукач; -ак- наглость–наглык, депрессия– депресняк;-ота - наркота (от наркотики); -еж-балдеж (от «балдеть»), гудеж (от «гудеть»).

Существительное бомжатник (от бомж), созданное по образцу названий помещений для животных (телятник, курятник), существительное качалка (спортклуб) произведено по образцу разговорных читалка, курилка.

3. Второе место занимает такой способ как усечение: шиза –шизофрения; дембель – демобилизация; нал - наличные деньги;

4. Следующим мощным источником формирования лексического состава сленга является метафорика: аквариум, обезьянник – скамейка в милиции для задержанных; голяк – полное отсутствие чего – либо, гасить – бить; улетать-чувствовать себя превосходно.

5. Развитие полисемии: кинуть: 1) украсть что – либо у кого-либо; 2) взять у кого-либо что-либо и не отдать; 3) смошенничать при совершении сделки; 4) не сдержат обещание, обмануть.

6. Заимствование блатных арготизмов: беспредел – полная свобода, разгул; клёво – хорошо; мочить – бить, убивать.

7. Аббревиация полная или частичная: КПЗ: 1) камера предварительного заключения; 2) «комната приятного запаха».

8. Каламбурная подставка: бухарест – молодёжная вечеринка (от ”бух” – спиртное), безбабье – безденежье (от “бабки” – деньги). Сленг — пиршество метафор и экспрессии.

Крыша поехала —выражение, рожденное в одном из жаргонов и попавшее в сленг. Ни один из наших нормативных толковых словарей его не показывал. Первым это сделал в 1992 году “Толковый словарь русского языка” Ожегова и Шведовой и отнес к разговорному стилю литературного языка. Сленг освежает ее: крыша теперь и течет, отъезжает, улетаёт.

Метафорические импульсы, исходящие из этого выражения, проникают в его ассоциативное поле, и вот уже психиатр — это кровельщик, а психиатрическая практика — кровельные работы, выхлоп — запах перегара, алкоголя изо рта; вратарь — вышибала в ресторане, баре; мять харю — спать; мыслить зеркально — вер но понимать что-либо; до потери пульса — интенсивно и долго; подфарники — очки; приговор — ресторанный счет; простофиля — клиент.

Очевидно, молодежный сленг показывает и также отражает общественные проблемы, доказывает зависимость «молодежного языка» (и в том числе сленга) от жизни общества, от среды. Молодежный сленг представляет собой интереснейший лингвистический феномен, бытование которого ограничено не только определенными возрастными рамками, как это ясно из самой его номинации, но и социальными, временными, пространственными рамками. Он бытует в среде городской учащейся молодежи и отдельных более или менее замкнутых группах.

Список использованной литературы:

1. Алимова, Г. Ю. Молодежный сленг и разговорная речь в современной лингвистике / Г. Ю. Алимова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 12 (146). — С. 606-608. — URL:
2. Каверина Л. В. Молодежный сленг как явление в современной лингвистике // Вестник БелЮИ МВД России. 2008. №1-2.
3. Кочеткова, М. А. Культурологические аспекты сленга: сленг американских студентов. Нижний Новгород. Издательство НГЛУ им. Н. А. Добролюбова, 2008. — 139 с.
4. Flexner S. B. I hear America talking /An Illustrated treasure of American words and phrases/.New York, Van Nostrand, 1976.
5. С. И. Левикова. Молодежный сленг как своеобразный способ вербализации бытия. (Бытие и язык. — Новосибирск, 2004. — С. 167–173)
6. Скворцов Л. И. «Экология слова, или поговорим о культуре русской речи» — М., 1996, С. 85–99.
7. Орлов Г. А. Современная английская речь. М., 1991. Швейцер А. Д. Социальная дифференциация английского языка в США. М., 1983.

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Баширова Гульмира Галимьяновна,

Ферганский политехнический институт

кафедра «Узбекский язык и обучение языкам» ассистент

e-mail: g.basharova@ferpi.uz, +988939777233

Султонов Руслан Рустамжон оглы

Студент факультета КЛТ, группа 52-24ТЖИЧА

Аннотация. Исследование посвящено актуальности обучения русскому языку для студентов инженерных специальностей в современном образовательном контексте. Автор подчеркивает, что комплексный подход к подготовке специалистов требует не только глубокой технической базы, но и высоких коммуникативных навыков, особенно в области профессиональной терминологии. В отличие от традиционных методов преподавания, акцентирующих внимание на грамматических конструкциях и общем владении языком, исследование предлагает применение терминологических карт и практико-ориентированных заданий как эффективных инструментов для активизации профессиональной лексики.

Ключевые слова: традиционные подходы, терминологические карты, структурировать знания, визуализировать, моделирование, коммуникативные навыки, практико-ориентированные задания.

Современная инженерная профессия требует от специалистов не только глубоких технических знаний, но и развитых коммуникативных навыков, особенно при работе с профессиональной терминологией. Русский язык для инженеров играет ключевую роль, так как именно на нём составляются важные технические документы, ведутся переговоры и проекты. Актуальность этого исследования связана с необходимостью совершенствования подготовки студентов инженерных специальностей в аспекте владения профессиональной лексикой [1]. Традиционные методы преподавания русского языка, ориентированные на грамматические конструкции и общее владение лексикой, не всегда позволяют студентам инженерных направлений эффективно осваивать профессиональную терминологию [2-3].

Развитие технологий и необходимость работы в международных командах ставит перед инженерами задачу овладения терминами, которые позволяют точно и адекватно передавать информацию в контексте технических проектов. Важным инструментом при этом становятся терминологические карты, которые помогают студентам структурировать знания и связывать между собой отдельные элементы профессиональной лексики. Важно, чтобы студенты не только запоминали термины, но и умели активно использовать их в конкретных профессиональных ситуациях. Применение практико-ориентированных заданий в учебном процессе усиливает эту способность, позволяя на практике реализовывать теоретические знания [4-5].

Глобализация и ускоренное развитие цифровых технологий диктуют необходимость подготовки специалистов, способных эффективно использовать профессиональную лексику в различных контекстах. Терминологические карты и практико-ориентированные задания позволяют развивать у студентов системное мышление и навыки самостоятельной работы с терминологией, что особенно важно для инженерных специальностей, где терминологическая точность имеет решающее значение.

Целью данного исследования является разработка и внедрение методики активизации профессиональной терминологии для студентов инженерных специальностей через использование терминологических карт и практико-ориентированных заданий. Основное внимание уделяется систематизации профессиональной лексики и развитию способности студентов использовать её в реальных профессиональных ситуациях.

В рамках исследования были использованы различные методы анализа существующих образовательных программ по русскому языку для инженерных специальностей. Это позволило выявить ключевые недостатки традиционных подходов и обосновать необходимость внедрения новых методик. Терминологические карты, разработанные для этой цели, обеспечивают визуализацию профессиональной лексики, что упрощает её запоминание и осознание взаимосвязей между терминами.

Практико-ориентированные задания включали моделирование инженерных процессов, анализ технической документации и выполнение проектных работ с применением изученной лексики. Эти задания помогли студентам активнее использовать термины в реальных профессиональных контекстах, что способствует их лучшему усвоению.

Для оценки эффективности новых методик был проведён педагогический эксперимент, в котором участвовали студенты инженерных специальностей. Одна группа обучалась по традиционным методам, вторая — с использованием терминологических карт и практико-ориентированных заданий. Результаты были оценены на основе тестов, письменных работ и устных выступлений студентов.

Результаты исследования показали, что студенты, обучавшиеся с использованием терминологических карт и практико-ориентированных заданий, значительно улучшили свои знания профессиональной лексики и научились активнее использовать её в профессиональных контекстах. Терминологические карты способствовали лучшему пониманию структуры языка и облегчали запоминание терминов за счёт визуализации их взаимосвязей. Студенты, использующие этот инструмент, продемонстрировали более высокие результаты в тестах на знание терминов, а также в заданиях, требующих использования профессиональной лексики в устной и письменной речи.

Практико-ориентированные задания оказались полезны для интеграции теоретических знаний в реальную профессиональную деятельность. В процессе выполнения этих заданий студенты активно использовали профессиональные термины при решении инженерных задач, таких как анализ технических инструкций, разработка чертежей и подготовка проектных отчётов. Этот подход способствовал формированию у студентов системного мышления и навыков профессиональной коммуникации, что играет ключевую роль в их дальнейшей профессиональной деятельности.

Контрольная группа, обучавшаяся по традиционным методам, показала значительно более низкие результаты, особенно в аспекте активного использования профессиональной лексики. Это подтверждает необходимость внедрения новых методик, которые позволяют студентам не просто запоминать термины, но и осознанно использовать их в профессиональной среде.

Проведённое исследование подтвердило эффективность использования терминологических карт и практико-ориентированных заданий для активизации профессиональной терминологии у студентов инженерных специальностей. Эти методики не только улучшают усвоение лексики, но и развивают у студентов способность к её активному использованию в реальных профессиональных ситуациях. Внедрение предложенных методов в образовательный процесс способствует более глубокому пониманию терминов, развитию системного мышления и коммуникативных навыков.

Результаты исследования могут быть применены для улучшения образовательных программ по русскому языку для инженерных специальностей. Введение таких методик позволит повысить качество подготовки инженеров, обеспечив им навыки профессиональной коммуникации, которые будут востребованы в условиях современной глобализированной экономики.

Список использованной литературы:

1. Алексеева М.В. Методика формирования профессиональной лексики у студентов технических специальностей // Вестник УрФУ. 2020. №4. – С. 89-95.

2. Ахмедова Л.Т., Лагай Е.А. Современные технологии преподавания русского языка и литературы. – М.: Изд-во Просвещение, 2016. – 352 с.
3. Белова М.С. Дидактические принципы и их применение в преподавании русского языка для технических специальностей // Вестник СПбГУ. 2020. №6. – С. 45-50.
4. Беляев В.А. Специфика преподавания русского языка в технических вузах на современном этапе // Журнал Высшей школы экономики. 2021. №3. – С. 101-109.
5. Болотнова Н.С. Новое в методике преподавания русского языка в вузе и школе // Вестник ТГПУ. 1997. №1. - С. 45-52.

НАПРАВЛЕНИЯ И НАЗВАНИЯ ЭКОЛИНГВИСТИКИ

*Гафурова Муштариё Гайратжон кызы,
Ферганский политехнический институт
преподаватель кафедры “Узбекского языка и обучения языкам”,
E-mail: mushtariy.gofurova@ferpi.uz*

Аннотация. В этой статье речь идет о направлениях и наименованиях эколингвистики, которые можно разделить на два направления. Первое часто ассоциируется с экокритическим дискурс-анализом, критической эколингвистикой или экологическим дискурс-анализом, называемым языком экологии, в то время как второе часто выражается в лингвистической экологии, которая рассматривает взаимодействие между людьми, сознанием и окружающей средой. лексико-грамматические исследования о том, как люди реагируют на лингвистически новую и чуждую среду обитания. Это второе направление также называют языковой экологией.

Ключевые слова: экокритический дискурс, языковая экология, экологически интегрированные языки, изолированные языки, название эколингвистики, направления эколингвистики, лингвистическая экология.

Слово отражает взаимосвязь между объектами, а также дает им названия. Поскольку человек придумывает название для предмета или явления, он, прежде всего, приобретает представление об этом объекте, придает значение связи этого объекта с ним, а не между другими объектами. Однако происхождение любого слова является плодом человеческого разума, который не всегда связан с объективной стороной слова. Например, на самом деле нет никакой логической связи между плодом вишни, который является благословением природы, и слово "вишня". Даже в словах, выражающих абстрактные понятия, такой связи не будет.

Слово, как единица языка, так и единица речи, может выражать в себе чрезвычайно сложные аспекты определенных отношений, черт характера, действий и состояний. В

то же время каждое слово - это своего рода небольшая устойчивая система, обладающая определенным краем, гранью и возможностями. Итак, поскольку слова составляют словарный запас языка, связь между ними будет строиться на основе определенных законов, а не наоборот. Эти законы проявляются на фонетическом, грамматическом, лексическом и других уровнях языка.

Сапир считает, что лингвистические практики могут различать два типа прототипических языков, которые отличаются от окружающего мира: (1) экологически укоренившиеся языки и (2) изолированные языки. Это идеализированные типы, и на самом деле большинство языков представляют собой сложную смесь языков, созданных окружающей средой, и языков, создающих свою собственную среду. Однако такое разделение понятий о том, что такое языки, полезно при эмпирическом анализе. Экологически чистый язык должен обладать следующими характеристиками:

Слова отражают социальные отношения между людьми и их окружением, например, Скала Му-у на острове Норфолк - это морское скальное образование с обилием Му-у или местных Норфолкский лен; Долина Дар-Инжир - это название долины, где местные жители выращивали инжир; Глубокая Уотер - это место для рыбалки на Восточном побережье, известное своей глубиной воды в этом районе [1].

- Лексические и грамматические формы не считаются произвольными, например, топоним Джонни Ниггер поджег булочку (англ. Johnny Nigger Burnt it) - это предложение как грамматическая единица. Это своеобразная форма названия Норфолк, означающая, что "Джонни Ниггер" напоминает о неконтролируемом поджоге прибрежной зоны американским китобоем, который приехал жить в Норфолк в 1800-х годах. [2]

- Одно и то же слово может быть использовано, например, для описания человека и других форм жизни. Норфолкский хорг (свинья) используется для описания животных, людей и даже названия мест для рыбалки. Дар Хорг назван в честь похожего на свинью наземного объекта, виднеющегося из моря. [3]

- Объектив и грамматика космоса отражают топографию, например, там расположена станция а еще дальше, в Норфолке; Ап-Стик - это топографически "верхний" город по сравнению с административным центром Норфолка "нижний". [4]

- Например, язык - это память о прошлых взаимодействиях между людьми и природой. Орудийная яма - это бетонное сооружение, построенное во время Второй мировой войны на западном побережье США. Норфолк. Это также название рыболовного района Ар-Ган-Пит, где на одной из вывесок изображена охотничья яма.

Диахронический подход важен при изучении синхронных форм употребления языка.

Эколингвистика – это недавно появившаяся отрасль лингвистики. Разработанный в 1990-х годах, он пытается установить связь между языком, используемым обществом, и экосистемой, в которой это общество живет и развивается (природной и культурной).

Различные аспекты эколингвистики резко отличаются друг от друга, но все они имеют свое собственное культурное значение, и человеческие сообщества помогают осветить происходящие изменения с точки зрения культуры и окружающей среды.

Еще одним важным направлением эколингвистики является "лингвистическая экология", или, скорее, защита языков, которые вышли из употребления и когда-то имели обширный словарь названий элементы экологической экосистемы. С этой точки зрения легко понять, как тесно связаны биоразнообразие и языковое разнообразие и как защита одного из них защищает другое.

Лингвистическая экология пытается проанализировать и понять механизмы, которые приводят к исчезновению древних языков, и попытаться положить конец этому явлению, восстанавливая и защищая фрагменты языков со знаниями, которые почти исчезли, но вскоре могут быть утрачены навсегда. Лингвистическая экология использует гносеологическую модель экосистемы для представления (и лучшего понимания) взаимоотношений между языками и человеческими сообществами. Лингвистическая экология изучает различные уровни развития языков, в дополнение к диалектам, используемым различными языковыми сообществами. Различные группы носителей языка и правила, которые ими управляют, одновременно изучая культурные различия, которые сформировали разные языки по всему миру.

Важно хорошо понимать эти различия при переводе и/или локализуя текст. Разные языки имеют разные точки зрения, чувствительность и ценности, и объединение точек зрения между совершенно разными языковыми структурами является вечной проблемой переводчика. Примечательно, что существуют разные определения термина "эколингвистика". Тодд Ле Вассер считает, что эколингвистика - это развивающаяся наука.

По словам Стивенсона и Филла, Питер Мюльхаузер является крупным мыслителем, разработавшим то, что он называет экокритическим подходом к эколингвистике, как его

называют Филл и другие. Этот подход связывает лингвистическую экологию с критикой языковых практик, ведущих к деградации природной среды. Для решения основных проблем 21-го века нам нужна лингвистика, дисциплина, которая может исследовать роль языка в "выявлении устойчивости и продвижении устойчивого дискурса".

Для достижения этой цели эколлингвистика является лучшим жанром лингвистики.

Чен утверждает, что существуют три взаимосвязанных и различных направления эколлингвистики: Гогенианская традиция, биоллингвистическая традиция и традиция Холлидея (которая относится к исследованиям, продолжающим работу Холлидея). Этот подход рассматривает язык как часть более широкой экологии и основан на взаимодействии человеческого сознания, естественного окружающая среда и общество. Вторая традиция (биоллингвистическая), пожалуй, самая известная. Это требует практического толкования терминов "язык" и "экология". По их мнению, она рассматривается как многоязычная система, существующая во всем мире.

Исчезновение экологической системы и языков меньшинств аналогично утрате биоразнообразия в мире. Этот подход был принят учеными, работающими в области языкового планирования и антропологической лингвистики. Третья традиция, подход Холлидея, является функциональной; она фокусируется на языке и деградации окружающей среды.

Эколлингвистику и экологию языка лучше рассматривать как общие термины, описывающие междисциплинарную область. Кроме того, он утверждает, что темы эколлингвистики пересекаются с другие области лингвистики, такие как критический анализ дискурса, наука о языке, дискурс и коммуникация, а также социальная лингвистика. Эколлингвистика привлекает все большее внимание исследователей в области лингвистики, и это легко можно подчеркнуть растущим числом ее публикаций в научных журналах, сочетанием разнообразных тем исследований и различных методов исследования.

Он приходит к выводу, что эти показатели дают позитивный взгляд на будущее эколлингвистики. Говоря о функциях языка, Холлидей утверждает, что у языка есть три основные метафункции: идеологическая, текстовая и межличностная. Идеологическая функция - это использование языка для выражения содержания и передачи информации. Эта функция включает в себя две системы: транзитивность и эргативность.

В текстовой функции язык становится речью или текстом, который, в свою очередь, должен быть соотнесен с самим собой и контекстом его использования (до и после текста), а также с контекстом ситуации. Текстовую функцию можно разделить на два типа: тематическую структура (предмет и ПЗУ) и информационная структура (данное и новое). Межличностная функция используется для построения и поддержки социальных отношений. Эта функция включает в себя модальность: настроение и баланс.

Список использованной литературы:

1. Стеффенсен С. В., Филл А. Эколлингвистика: современное состояние и будущее Горизонты. Эколлингвистика: экология языка и науки: Специальный выпуск журнала Language Науки. 41. Часть А. 2014. С. 6-25
2. Тод Левассер, "Решающая экологическая война: начало промышленного коллапса" с помощью "Зеленого сопротивления". | Журнал по изучению религии, природы и культуры. 11.1: 109-130.
3. Хауген Э. Экология языка. Эссе Эйнара Хаугена. — Стэнфорд: Издательство Стэнфордского университета, 1972.
4. Хауген, Эйнар. 2001 [1972]. Экология языка. В книге Элвина Филла и Питера Мюльхойслер (ред.), Хрестоматия по эколлингвистике: язык, экология и окружающая среда, 57-66. Лондон: Continuum.
5. Холлидей М. Современные идеи в системной практике и теории. — Лондон: Пинтер, 1991.

6. Холлидей Майкл Александр Кирквуд. 2001 [1990]. Новые способы выражения смысла: Вызов прикладной лингвистике. В книге Элвина Филла и Питера Мюльхойслера (ред.), "Эколингвистический хрестоматия: язык, экология и окружающая среда", 175-202. Лондон: Continuum.

INGLIZ TILINI TEXNIK SOHA TALABALARIGA O‘RGATISHDA FANLARARO YONDASHUVDAN FOYDALANISH

Hamdamova Sevara Oybek qizi,

Farg‘ona politexnika instituti

“O‘zbek tili va tillarni o‘qitish” kafedrasida o‘qituvchisi

E-mail: seviko9214@gmail.com.

Annotasiya. Mazkur maqolada ingliz tilini texnik soha talabalariga uchun o‘rgatishda fanlararo yondashuvning mohiyati, afzalliklari va qo‘llash metodlari batafsil yoritilgan. Fanlararo yondashuv ta‘lim jarayonida turli fanlarni birlashtirish orqali talabalarning kasbiy leksikani samarali o‘zlashtirishini ta‘minlaydi va texnik bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Maqolada bu yondashuvning texnik soha uchun maxsus amaliyotlari, o‘quvchilarni baholash usullari, hamda texnologik vositalardan foydalanish imkoniyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, fanlararo ta‘limning qiyinchiliklari va ularni yengish bo‘yicha tavsiyalar berilgan. Maqola ta‘limda innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga qiziqqan pedagoglar va tadqiqotchilar uchun foydalidir.

Kalit so‘zlar: fanlararo yondashuv, texnik ingliz tili, kasbiy leksika, texnik ta‘lim, simulyatsiya, jiddiy o‘yinlar, problema asosida ta‘lim, kooperativ o‘qitish, texnik bilimlarni integratsiya qilish, ta‘lim texnologiyalari.

Fanlararo yondashuv (interdisciplinary approach) ta‘lim jarayonida turli fanlararo bilimlar va metodlarni birlashtirib, o‘quvchilarning o‘quv jarayonida turli sohalar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni chuqurroq o‘zlashtirishlarini ta‘minlashni nazarda tutadi. Bu yondashuv o‘qituvchilarga bir vaqtning o‘zida bir nechta fandan bilimlarni o‘quv jarayoniga joriy etish orqali integratsiyalashgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, fanlararo yondashuv talabalarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirib, ularni ko‘proq amaliy va kompleks masalalar yechishga undaydi [1].

Fanlararo yondashuvning maqsadi — o‘quvchilarning turli fanlar bo‘yicha o‘zaro bog‘liq bilimlarni integratsiya qilish va bu bilimlarni aniq kasbiy maqsadlar uchun qo‘llash qobiliyatini shakllantirishdir. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, bu yondashuvning afzalliklari orasida o‘quvchilarning bilimlarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatining oshishi va kasbiy yo‘nalishdagi fanlarni chuqurroq o‘zlashtirish ko‘nikmasi mavjuddir.

Fanlararo yondashuv va texnik soha. Texnik ta‘limda fanlararo yondashuvning roli ayniqsa katta ahamiyat kasb etadi, chunki texnologik muammolar ko‘pincha ko‘p sohalararo bilimlarni talab qiladi. Texnik fanlarni o‘qitishda ingliz tilidan foydalanish orqali kasbiy leksikani o‘rgatish va texnik matnlarni tahlil qilish talabalarning ixtisoslashgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Ingliz tili va texnik bilimlarni birlashtirgan holda o‘qitish talabalarga nafaqat til ko‘nikmalarini o‘zlashtirishga yordam beradi, balki ularga xalqaro ilmiy-texnik hamkorlikda muvaffaqiyat qozonish imkonini ham beradi [2].

Tadqiqotlar fanlararo yondashuvni texnik sohalarga tatbiq qilishda muhim metodologik tamoyillarni ko‘rsatadi. Bunday yondashuv talabalarning texnik bilimlarini chuqurlashtiradi, chunki talabalar fanlararo masalalarni yechishda ko‘proq mantiqiy va analitik fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Xususan, texnik muammolarni ingliz tilida ifoda etish va tahlil qilish orqali talabalar nafaqat o‘z texnik bilimlarini, balki ularning xalqaro miqyosda foydalanilishini o‘rgangan bo‘ladilar.

Ingliz tilini texnik soha talabalariga fanlararo yondashuv orqali o‘rgatish bir nechta afzalliklarga ega. Birinchidan, bu yondashuv talabalarga kasbiy sohadagi maxsus terminologiyani samarali va tizimli o‘zlashtirish imkonini beradi. Maxsus soha terminologiyasini o‘zlashtirish texnik muammolarni yechishda tilni aniq va to‘g‘ri qo‘llashni talab qiladi, va bu o‘z navbatida talabalarning texnik bilimlarini boyitadi. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, fanlararo ta‘lim talabalarning tilda muloqot qilish ko‘nikmalarini ham oshiradi, chunki ular turli xil sohalardan olingan materiallarni tahlil qilish va taqdim etish qobiliyatiga ega bo‘lishadi [3].

Shuningdek, fanlararo yondashuv o‘quv jarayoniga talabaning faolligini oshiradi, chunki ular o‘z bilimlarini bir nechta kontekstlarda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Bu yondashuv, shuningdek, talabalar o‘rtasida kooperativ ishlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Texnik fanlar bo‘yicha o‘qitish jarayonida talabalar guruhlarda ishlashni va turli fanlar bo‘yicha bilimlarni birlashtirib, birgalikda murakkab masalalarni hal qilishni o‘rganadilar [4].

Ushbu yondashuvda ba‘zi kamchiliklar ham mavjud. Eng katta qiyinchiliklardan biri bu o‘qituvchilar tomonidan aniq va samarali integratsiya qilingan o‘quv dasturlarini yaratishdir. Bu, o‘z navbatida, ko‘p vaqt talab qilishi va o‘qituvchilarning turli fanlarda chuqur bilimga ega bo‘lishini taqozo etadi.

Shuningdek, o‘quvchilarning har doim bir xil darajada barcha fanlardan bilim olishlari ham qiyin bo‘lishi mumkin. Kamchiliklarni bartaraf etish uchun o‘qituvchilar kooperativ o‘quv dasturlari, ko‘proq amaliyotga yo‘naltirilgan mashqlar va tarmoqlararo integratsiyani kuchaytiradigan metodlarni joriy etishlari lozim. Bu jarayonda o‘qituvchilarning tajribasi va o‘quvchilarning bilim darajasi muhim rol o‘ynaydi.

Fanlararo yondashuv tushunchasi. Fanlararo yondashuv, ta‘lim sohasida, o‘quv jarayoniga turli fanlar bo‘yicha bilimlarni birlashtirib, ular o‘rtasidagi bog‘liqlikni kashf etishga imkon beruvchi metodologiya sifatida ta‘riflanadi. Bu yondashuv, birinchi navbatda, o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, turli ilmiy sohalar bo‘yicha integratsiyalashgan bilimlar orttirish imkonini beradi. Fanlararo yondashuv ko‘pincha ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning turli fanlarni integratsiyalash orqali muammolarni yechish qobiliyatini rivojlantiradi. Xususan, fanlararo yondashuv talabalarga bir vaqtning o‘zida bir nechta yo‘nalish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni egallash imkonini beruvchi tizimli o‘qitish usuli hisoblanadi.

Bu yondashuv o‘quv dasturlarini o‘qitishda keng ko‘lamli muammolarni yechishga yordam beradi va turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ochib berib, bilimlarning kengayishi va chuqurlashishini ta‘minlaydi. Shuningdek, fanlararo yondashuv o‘quvchilarga fanlarni izchil va ko‘p yo‘nalishlik bilimlar bilan qamrab olishga imkon beradi.

Ingliz tilini o‘qitishda fanlararo yondashuvning mazmuni. Fanlararo yondashuvning ingliz tilini o‘qitishda qo‘llanishi ayniqsa muhimdir, chunki ingliz tili nafaqat umumiy til sifatida o‘rganiladi, balki talabaning kasbiy yo‘nalishiga mos bilimlarni qamrab olishi kerak. Texnik sohalarda ta‘lim olayotgan talabalarga ingliz tilini o‘qitishda fanlararo yondashuv talabalarga kasbiy leksikani o‘zlashtirishda va texnik bilimlarni ingliz tilida ifoda etishda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bu metod talabalarga ingliz tili orqali nafaqat kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishni, balki texnik bilimlarini amaliyotda qo‘llashni ham o‘rgatadi.

Ingliz tili texnik soha talabalariga o‘qitilganda fanlararo yondashuvning mazmuni quyidagi asosiy yo‘nalishlarda o‘z ifodasini topadi:

- Kasbiy yo‘naltirilgan o‘qitish: Talabalar ingliz tilini texnik leksika va soha terminologiyasi orqali o‘rganadilar. Bu ularning kasbiy bilimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi va ularni global miqyosda ish faoliyatiga tayyorlaydi. Fanlararo yondashuv texnik terminlarni ingliz tilida o‘rganish bilan bir qatorda ularni texnik masalalarda qo‘llash imkoniyatini ham ta‘minlaydi.

- O‘quvchilarning mantiqiy va amaliy fikrlashini rivojlantirish: Fanlararo yondashuvning yana bir muhim xususiyati — bu talabalarning turli sohalarda bilimlarni birlashtirib, mantiqiy va amaliy muammolarni hal etish qobiliyatini rivojlantirishidir. Ingliz tilidagi texnik matnlarni tahlil

qilish, ingliz tilida texnik savol va masalalarni yechish orqali talabalarning o‘quv jarayonidagi faolligi oshiriladi va mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

- Amaliy masalalar yechish: Fanlararo yondashuv orqali texnik soha talabalari nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalarini egallaydilar. Texnik fanlar bo‘yicha o‘qitishda ingliz tilini integratsiya qilish talabalar uchun amaliyotda to‘g‘ri muloqot qilish va kasbiy vazifalarni ingliz tilida bajarish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chirimbu, S. (2019). *Interdisciplinary Approaches in Education: Challenges and Benefits*. Education Sciences Journal, 7(4), 234–245.
2. Froyd, J. E., & Simpson, N. (2017). *Interdisciplinary Teaching and Learning: Enhancing Students’ Critical Thinking Skills*. Journal of STEM Education, 18(2), 45–57.
3. Gonzalez, M. (2019). *The Role of Technical English in Global Communication*. International Journal of English for Specific Purposes, 12(1), 89–102.
4. Konakhovich, S. (2020). *Teaching English for Professional Purposes in Technical Universities: Strategies and Methods*. European Journal of Education Studies, 6(8), 101–115.
5. Rappaport, A. (2021). *English as a Tool for Developing Technical Competencies in Higher Education*. Journal of Applied Linguistics and Professional Practice, 8(3), 155–170.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Исроилова Санобархон Мамеджановна,

Ферганский политехнический институт

преподаватель кафедры “Узбекского языка и обучения языкам”,

e-mail: sanobarxon507@gmail.com, +998906344222

Аннотация. В данной статье описываются особенности, правила и инструкции для обучения детей дошкольного возраста иностранному языку, а также эффективное использование литературных жанров для развития русской речи младших школьников. Художественный текст представляет собой эффективное средство, приближающее иностранных учащихся к естественной языковой и культурной среде, это отдельная модель национальной культуры. Исходя из принципа тесной взаимосвязи языка и культуры важно знакомить иностранных учащихся с культурой разных народов.

Ключевые слова: русский язык, социокультурная компетенция, модель национальной культуры, два языковых мира, поэтический текст, перевод. умственные и физические упражнения, повествование через песни и стихи, басни, сказки, мультфильмы, ролевые игры, жесты, мимика.

Дошкольная и школьная педагогика представляет собой область, которая изучает условия и закономерности воспитательного и образовательного процесса у детей дошкольного и школьного возраста. Особенность дошкольной и школьной отраслей обуславливается уровнем формирования физических, интеллектуальных, ценностно-мотивационных и эмоциональных способностей и потенциалов детей [1].

Именно на базе найденных и определенных закономерностей и условий психического развития личности ребенка складываются теоретические и практические положения дошкольной и школьной отраслей педагогики. После обретения независимости в нашей стране большое внимание уделяется изучению иностранных языков.

В настоящее время не только школьники, учащиеся лицеев и колледжей, студенты университетов, люди, работающие в различных отраслях, но также воспитанники и сотрудники дошкольного образования, изучают иностранные языки, особенно русский и английский языки. Потому что изучение языков в экономически и научно - культурно

развитых странах является ключевым фактором в достижении развития мировой науки. При изучении иностранных языков учитываются возрастные особенности. Художественный текст представляет собой эффективное средство, приближающее иностранных учащихся к естественной языковой и культурной среде, это отдельная модель национальной культуры.

Исходя из принципа тесной взаимосвязи языка и культуры важно знакомить иностранных учащихся с культурой разных народов [4]. Чтобы общаться на русском языке, недостаточно знать русские слова, грамматику, синтаксис. Необходимо познакомиться с русской культурой, историей, бытом. На материале художественной литературы можно получить знания о стране изучаемого языка, о стране, где получаешь знания, об известных ученых, писателях, композиторах, художниках и т. п. [5]

По мнению психологов, иностранные языки дети учат быстрее и легче взрослых. Естественная склонность детей к изучению языка, тот факт, что у них развита способность к подражанию, очевидно, что у детей больше времени, чем у взрослых, и это является основной причиной этого. Следует отметить, что дети в возрасте 6-7 лет не понимают значение научной информации, а запоминают ее механически, поэтому преподавание русского языка как иностранного, ученикам в начальной школе начинается не с грамматического материала, а с развития русской разговорной речи. Если ученику будет трудно с самого первого шага изучения иностранного языка, то у него невозможно будет вызвать интерес к языку. Поэтому обучать иностранному языку детей младшего возраста намного сложнее и ответственнее. Использование следующих методов могут быть эффективными для обучения детей содержательному и интересному русскому языку: - научить алфавит, учить новые слова, составлять словосочетания или комбинации, используя песни и стихи; - игры, связанные с умственными и физическими нагрузками; - мультфильмы; Хотя дети не понимают слова во время просмотра, они стараются понять слова, которые используются в действиях героев мультфильмов, это интересный и эффективный способ для детей выучить язык - ролевая игра.

Учитель может проводить ролевые игры при изучении названия животных или птиц. Например: Показывая лай собаки, мяуканье кошки, учитель дает понять, какому животному принадлежат эти звуки, и назвать его русское название - использование жестов, мимики; Например, при помощи жестов или мимики учитель может объяснить такие выражения как, подойти, прийти сюда, открыть книгу, встать или сесть, посмотреть на доску и т. д. В подготовительной группе детского сада при изучении русского языка можно использовать такие литературные жанры, как сказки, басни, рассказы, стихотворения, малые фольклорные жанры.

Цель педагога – через эти литературные жанры привить любовь к изучаемому языку, формировать умение чувствовать образность языка сказок, рассказов, стихотворений, басен, произведений малых фольклорных жанров. Например, басни, написанные И.А. Крыловым - это настоящий клад для прививания подрастающему поколению морально-нравственных ценностей. Они близки детям, так как большинство героев – это звери, а вся сюжетная линия доступна для прочтения и понимания.

Дети учат басни наизусть, по картинкам они изучают домашних животных, диких животных, обогащают словарный запас. Подбирать в форме творческих заданий эпитеты, сравнения, метафоры и др. Басни И.А Крылова «Стрекоза и муравей», «Волк и ягненок», «Лисица и ворона», такие басни экранизированы, и поэтому детям можно показать как мультфильмы, можно прочитать выразительно басни по ролям, можно поставить маленькую сценку для развития речи, для расширения кругозора. Дети очень любят отгадывать загадки, для начала можно прочитать загадки, связанные с главными героями басни, например, «Стрекоза и муравей» [4].

На ромашку у ворот
Приземлился вертолёт,

Серебристые глаза,
Кто же это? (Стрекоза)
Он работник настоящий,
Очень, очень работающий.
Под сосной в лесу густом
Из хвоинок строит дом (Муравей)

При этом следует объяснить, что муравей символизирует трудолюбие, и не удивительно, ведь они славятся своей работоспособностью, усердно трудятся в любое время года. А Стрекоза, наоборот, ассоциируется с легкомыслием. Басня учит трудолюбию и ответственности. Каждый педагог должен уметь правильно сформулировать вопросы, учитывая возрастные и психологические особенности, а также уровень освоения иностранного языка учащимися®. Рекомендуются планировать уроки с учетом этих особенностей. В заключении нужно сказать, что в обучении детей младшего возраста иностранному языку уроки должны проводиться интересно, занятия должны приносить удовольствие. Обучение с использованием эффективных методов может послужить основой для освоения знаний, а также для развития мышления и кругозора.

Подытоживая вышеизложенное, укажем, что изучение поэтических жанров на уроках русского языка как иностранного открывает широкие возможности для успешного обучения учащихся, способствует совершенствованию социокультурной компетенции, знакомит иностранных учащихся с богатым культурным наследием страны изучаемого языка.

Важно, что поэзия вносит неоценимый вклад в нравственное воспитание. Многие поэтические жанры отражают нравственные ценности (красоту души, преданность, верность, честность, мужество, скромность, ответственность, любовь к родине и др.).

Список использованной литературы:

1. В.Т.Кудрявцева. Основная образовательная программа дошкольного образования «Тропинки». Москва. 2016. 253-254с
2. Р.Т.Акбарова Мактабгача таълим педагогикаси. Т.2012.86б.
3. Журнал «Молодой учёный» 2017 №4 60-61с
4. Русская басня 18-19 веков (Ред. Н. Л Степанов, В. П. Степанов) – Л: Советский писатель, 1977
4. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность / Ин-т народов России. Москва, 1997. С. 280-287. Текст: непосредственный.
5. Миксюк Р. В. Художественный текст на уроках русского языка как иностранного // Высшее техническое образование. 2019. Т. 3, № 1.

CHET TILINI O‘RGANAYOTGAN TALABALARNING MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Madumarova Muxayyo Djurayevna,

Farg‘ona politexnika instituti

“O‘zbek tili va tillarni o‘qitish” kafedrasi o‘qituvchisi

E-mail: muhayyo.ferpi@gmail.com, +998911091777.

Annotatsiya. Zamonaviy malakali mutaxassis chet tilini yuqori professional darajada bilishi kerak. Shu bilan birga, eng samarali an‘anaviy va innovatsion texnologiyalar ham o‘quvchilarda motivatsiya bo‘lmasa, chet tilini sifatli o‘zlashtirishni ta‘minlay olmaydi. Talabalarning chet tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirish munosabatlar tizimi, mustaqillikni rag‘batlantirish, ijodiy fikrlashni faollashtirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali samarali amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: chet tili, ta‘lim motivatsiyasi, kommunikativ kompetensiya, mustaqil ish, tadqiqot faoliyati, ijodiy fikrlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.

Zamonaviy ijtimoiy-madaniy vaziyat malakali mutaxassis chet tilini yuqori professional darajada bilishi kerakligini ko‘rsatadi. Chet tilini bilish og‘zaki va yozma til bilimlari va ko‘nikmalarining kombinatsiyasini o‘z ichiga oladi - maxsus terminologiyani bilish, undan to‘g‘ri foydalanish, professional mavzularda suhbatni davom ettirish, suhbatdoshning so‘zlariga malakali javob berish, o‘z fikrini ko‘rsatish qobiliyati. nuqtai nazar, o‘z qarorlarini asosli taqdim etish, shuningdek hujjatlarni chet tilida yozish va qayta ishlash sohasidagi bilim. Ushbu kompetensiyalarni egallash uchun zamonaviy pedagogika fanida chet tilini o‘qitishning turli vositalari va usullari qo‘llaniladi. Shu bilan birga, eng samarali an‘anaviy va innovatsion texnologiyalar ham o‘quvchilarda motivatsiya bo‘lmasa, chet tilini sifatli o‘zlashtirishni ta‘minlay olmaydi. Umumiy ma’noda motiv harakatga ma’lum bir rag‘batlantirishni, faoliyat amalga oshiriladigan narsani anglatadi.

Shunday qilib, G.N. Xamedova motivni inson ehtiyojlari tizimi tomonidan yaratilgan faoliyatga rag‘batlantirish sifatida tavsiflaydi. Motivatsiyaga kelsak, A.V. Pereverzeva uni tashqi ko‘rinishlarda, insonning o‘zini o‘rab turgan olamga munosabatida, turli xil faoliyat turlarida o‘z ifodasini topadigan shaxsning ichki psixologik xususiyati sifatida tavsiflaydi [5]. E.P. Yagubtseva motivatsiyani harakatga bo‘lgan ichki intilish sifatida belgilaydi, bu shaxsning uni amalga oshirishga subyektiv va shaxsiy qiziqishini belgilaydi.

Xulq-atvor motivatsiyasi harakatlar ideal tomonining niyat, maqsad, intilish kabi xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uni tashqi stimullar va ularga bo‘lgan reaksiyalardan farqlash kerak. Yu.V. Provotorovanning ta’kidlashicha, motivatsiya insonning subyektiv dunyosining bir tomoni bo‘lib, u o‘zining hissiy tajribasi, uning individual motivlari va g‘oyalari, idrok etilgan ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Yuqoridagilar bizga ta’lim motivatsiyasini bir qator omillar bilan belgilanadigan xususiyat sifatida tavsiflash imkonini beradi, shu jumladan o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, o‘qituvchining xususiyatlari va uning o‘qitishga bo‘lgan munosabati, pedagogik jarayonni tashkil etish, shuningdek, pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari. ta’lim mavzusi.

Shunday qilib, o‘quv motivatsiyasini tashqi va ichki turlarga bo‘lish mumkin. Tashqi motivatsiya predmet mazmuni bilan bevosita bog‘liq emas, balki tashqi sharoitlar bilan belgilanadi: misollar yutuq motivlari, o‘zini-o‘zi tasdiqlash, identifikatsiya qilish, bog‘lanish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va ijtimoiy motivlarni o‘z ichiga oladi. Ichki motivatsiya tashqi sharoitlar bilan bog‘liq emas, balki o‘quvchining chet tiliga bevosita qiziqishi; Tashqi motivlarning ta’siri ichki motivatsiyani oshirishi mumkin, lekin ular faoliyat mazmuni va jarayoni bilan bevosita bog‘liq emas.

Talabalarning aksariyati o‘rtacha, ya’ni normal til qobiliyatlari. Bunday talabalarni turli motivlar boshqaradi. Til o‘rganish istagi, qiziqishi va motivlari hammada ham bo‘lavermaydi yoki har qanday qiyin vaziyatlar yuzaga kelganda, motiv va manfaatlar to‘qnash kelganda bunday o‘quvchilarning motivatsiyasi osonlikcha pasayadi. Talabalar har doim ham kuchli kasbiy qiziqish ko‘rsatmaydi, bu motivatsiyani rivojlantirish uchun eng kuchli turtki bo‘lishi mumkin. Bunday holda, o‘rganilayotgan fanga qiziqishni oshiradigan usullar va pedagogik texnologiyalarni tanlash orqali qo‘llab-quvvatlanishi mumkin bo‘lgan tashqi motivatsiya zarurligi haqida gapirish mumkin. Bizning nazariy tahlilimiz talabalarning chet tilini o‘rganishdagi motivatsiyasini oshirishi mumkin bo‘lgan bir qator pedagogik texnologiyalarni aniqlashga imkon berdi, shuningdek, tashqi motivatsiyani ichki motivga aylantirishga yordam beradi.

Shunday qilib, Internet-texnologiyalardan foydalanish talabaga o‘zining shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish, psixologik to‘siqlar va cheklovlarini olib tashlash, individual sur’atni belgilash, kerak bo‘lganda ma’lumotnoma va boshqa materiallarga murojaat qilish imkonini beradigan muhim ahamiyatga ega. Chet tillarni o‘rganishda Internet texnologiyalari ijodiy yondashuvni - avval reproduktiv, so‘ngra ishlab chiqarish shakllari shaklida amalga oshirish imkoniyatini beradi [1].

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda ko‘rsatilgan obyektlar ko‘proq ma‘lumot, rang, yorqinlik va ravshanlik beradi. Bunday holda, o‘rganish ijodiy faoliyat elementlari bilan faollashadi. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosiy didaktik tamoyil - ko‘rish tamoyilini amalga oshiradi. Shunday qilib, sinfda o‘qituvchi tomonidan tushuntirilgan har qanday grammatik qoida o‘quvchi tomonidan tushunilmasligi mumkin. Bunday holda siz tegishli dasturga ega kompyuterdan foydalanishingiz mumkin, bu sizga qoidani bir necha marta tushuntirishga va uni mashqlar bilan mustahkamlashga imkon beradi. Bunda talaba axborotni idrok etishning individual sur‘atida mustaqil ishlay oladi.

M.A. Kostyuk shuningdek, chet tilini o‘rganishda kommunikativ motivatsiya asosiy ekanligini ta‘kidlaydi, chunki til o‘rganuvchilar uchun muloqotga bo‘lgan ehtiyoj tabiiydir. Talabalar, birinchi navbatda, tarjimon yordamisiz hamkasblari bilan chet tilida gaplashish, maxsus adabiyotlar va san‘at asarlarini o‘qish, internetda muloqot qilish, filmlar, spektakllarni tomosha qilish, ko‘rgazmalarga borish zarurligini his qiladi. Biroq, talabalar chet tilida muloqot qilish uchun aniq intilishlariga qaramay, muloqot motivatsiyasini sezilarli darajada zaiflashtiradigan to‘siq mavjud. Bu "tabiiy muloqot holatlari" ning yo‘qligi: talabalar bir-birlari bilan ona tilida muloqot qilishadi, aksariyat universitetlarda chet ellik bilan uchrashish kamdan-kam uchraydi va dars davomida chet tilida muloqot qilish shartli.

O‘qituvchi o‘quvchilarning tasavvuriga murojaat qilishi, o‘yin daqiqalaridan foydalanishi, ularni turli xil belgilar yoki hatto belgilarga aylantirishga undashi, shu bilan ularning faolligini va ijobiy hissiy holatini saqlab turishi kerak, bu esa pirovard natijada kommunikativ motivatsiyaning kuchayishiga ta’sir qiladi. Bunday holda, o‘qituvchi ma‘lum bir sezgirlikni ko‘rsatishi kerak. Siz shunchaki guruhni juftlik yoki uchlikka bo‘linib, hammaga topshiriq bera olmaysiz.

Talabalarining individual xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va munosabatlarini hisobga olish kerak. Odatda o‘quvchilarda muloqotga bo‘lgan ishtiyoq darhol paydo bo‘ladi, lekin ba’zida o‘qituvchi uni ko‘proq qiziqarli topshiriqlar berib, misol orqali rag‘batlantirish orqali “yondirishi” kerak bo‘ladi [4].

Ko‘pgina tadqiqotchilar chet tilini o‘zlashtirish uchun motivatsiyani rivojlantirish usuli sifatida talabalarining mustaqil ishi muhimligini ta‘kidlaydilar. Shunday qilib, M.V. Buzlukova loyiha faoliyatining samaradorligini ta‘kidlaydi. Tadqiqotchining fikricha, nolingvistik mutaxassislik talabalarida chet tilini o‘rganishga ijobiy motivatsiyani shakllantirish va mustahkamlash mustaqil ishning eng to‘g‘ri va samarali shakllaridan biridir. Loyihalar mavzusini tanlashda har bir darsning mazmunini, har bir mavzuni bir lahzalik, o‘tadigan impulsar yoki amaliy ahamiyatga havolalar yordamida emas, balki materialning dolzarbligi, uning informativligi, talabalar uchun uning shaxsiy ahamiyati [2].

Shunday qilib, talabalarining chet tilini o‘rganishga bo‘lgan motivatsiyasini shakllantirish munosabatlar tizimi, mustaqillikni rag‘batlantirish, ijodiy fikrlashni faollashtirish, tadqiqot faoliyatiga jalb qilish va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali samarali amalga oshiriladi. Agar o‘quvchilarning haqiqiy material bilan ishlash imkoniyati bo‘lsa, ularning individual moyilligi va qobiliyatlari hisobga olinsa, haqiqiy kasbiy muvaffaqiyat faqat o‘z harakatlari bilan ta‘minlanishini tushunsa, motivatsiya kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Antonova Yu.V. Xalqaro munosabatlar talabalarining chet tillarini o‘rganishga motivatsiyasi / Yu.V. Antonova // Zamonaviy ko‘p madaniyatli dunyoda aloqa: lingvistik belgining pragmatikasi / ed. T.A. Baranovskaya. – M., 2015. – B. 387–391.

2. Buzlukova M.V. Qo‘shimcha ko‘p bosqichli topshiriqlar orqali talabalarining chet tillarini o‘rganish motivatsiyasini oshirish / M.V. Buzlukova, N.F. Filippova, S.I. Unda // Fan va texnika rivojlanishining zamonaviy tendentsiyalari. – 2016. No 3–11. – 33–39-betlar.

3. Vodneva S.N. Universitetda chet tili bo‘yicha olimpiada chet tilini o‘rganish uchun motivatsiya omili sifatida / S.N. Vodneva // Barqaror rivojlanish uchun ta‘lim kontekstida chet tili

va madaniyati: Universitetlararo ilmiy va uslubiy maqolalar to‘plami. – Pskov, 2015. – 118–122-betlar.

4.Pereverzeva A.V. 2-avlod Federal davlat ta’lim standartini amalga oshirish doirasida chet tillarini o‘rganish uchun motivatsiya elementlari / A.V. Pereverzeva // Ilmiy konferentsiyalar xabarnomasi. – 2016. No 1–3. – 88–90-betlar.

5.Xamedova G.N. Til bo‘lmagan mutaxassisliklar talabalari o‘rtasida chet tilini o‘rganish uchun motivatsiyani shakllantirish muammosi to‘g‘risida / G.N. Xamedova // Orenburg davlat universiteti axborotnomasi. – 2012 yil. 2-son. – 280–285-betlar.

РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОСТОЯНИЕ И КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Н.В. Сычёва

учреждение образования «Гомельский государственный технический университет имени П.О. Сухого», г. Гомель, Республика Беларусь

Аннотация: в статье представлены результаты изучения основных тенденций и особенностей развития сельских территорий в Республике Беларусь, выполнено обоснование ключевых социально-экономических и экологических проблем

Ключевые слова: сельские территории, социально-экономическое развитие, региональная экономика, миграция, демография, социальная инфраструктура, аграрный бизнес, инвестиции, экосистемы

В настоящее время в Республике Беларусь разработка и реализация системы мер, направленных на повышение экономической эффективности национального агропромышленного комплекса, осуществляется в неразрывной связи с созданием условий для устойчивого социально-экономического развития сельских территорий. Это обусловлено их значимостью в решении задач национальной продовольственной безопасности, эффективного функционирования региональных агропродовольственных систем, формирования и развития кадрового потенциала сельского хозяйства.

На 1 января 2024 года общее количество сельских населенных пунктов в стране – 22991, в них проживает 1957,7 тысячи человек, что составляет 21,4% от общей численности населения Беларуси [17]. Несмотря на сохраняющиеся тенденции урбанизации, сельские территории по-прежнему являются важными элементами административно-территориального устройства страны, оказывают существенное влияние на социально-демографическую структуру населения и выступают стратегически важным пространственным объектом государственного регулирования.

В результате выполненного исследования нами выявлены тенденции и ключевые проблемы развития сельских территорий Республики Беларусь, препятствующие их устойчивому социально-экономическому развитию, а именно:

1) асимметричность региональной структуры сельского населения, более высокий уровень его концентрации в столичном регионе.

Изучение данных о численности и региональной локализации сельского населения на начало 2015 и 2024 гг. (таблица 1) показало, что в течение последнего десятилетия население сельской местности сократилось на величину, более чем 260 тысяч человек, при этом произошли изменения в его распределении в межрегиональном разрезе.

Таблица 1. Показатели региональной структуры сельского населения Республики Беларусь в 2015 и 2024 гг.

Область	Численность сельского населения, человек	Удельный вес региона в общей численности сельского населения,

			%	
	на 1.01.2015 г.	на 1.01.2024 г.	на 1.01.2015 г.	на 1.01.2024 г.
Брестская	430947	362965	19,4	18,5
Витебская	286959	229434	12,9	11,7
Гомельская	348603	293731	15,7	15
Гродненская	287122	223658	12,9	11,4
Минская	631328	661184	28,5	33,8
Могилёвская	235890	186721	10,6	9,6
Итого	2220849	1957693	100	100

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [7].

Практически во всех областях Беларуси наблюдаемая тенденция сокращения численности сельского населения сопровождается уменьшением удельного веса регионов в общей численности населения сельских территорий. Вместе с тем, сельские населенные пункты Минской области являются привлекательными для постоянного проживания, в отличие от всех остальных областей в них отмечен рост численности жителей (величина прироста составила 29856 человек или 4,7%). По состоянию на начало 2024 года одна треть всего сельского населения Беларуси локализована в Минской области. Вместе с тем, в рамках политики эффективной занятости представляется важным сбалансированное распределение рабочей силы в территориальном разрезе, что создаёт предпосылки для удовлетворения потребности субъектов хозяйствования в трудовых ресурсах необходимого состава и уровня квалификации, а также для обеспечения жизнеспособности сельских территорий всех регионов страны.

2) поступательное сокращение количества сельских поселений и численности населения в них (таблица 2).

Таблица 2 – Показатели динамики количества сельских населённых пунктов и численности сельского населения в Республике Беларусь за период 2011-2024 гг.

Год	Количество сельских населённых пунктов (на 1 января)	Численность сельского населения, тыс. человек	Удельный вес сельского населения в общей численности населения, %
2011	23467	2358,8	24,9
2012	23389	2290,2	24,2
2013	23389	2242,9	23,7
2014	23251	2196,5	23,2
2015	23229	2152,2	22,7
2016	23201	2127,6	22,4
2017	23174	2100,6	22,1
2018	23119	2079,0	21,9
2019	23078	2113,4	22,5
2020	23065	2106,4	22,4
2021	23050	2069,3	22,1
2022	23027	2023,4	21,9
2023	23008	1988,2	21,6
2024	22991	1957,7	21,4

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [2, 12, 13]

Устойчивость этой тенденции обусловлена, с одной стороны, наличием ряда производственных и социальных проблем сельских территорий, с другой - интенсивным развитием городов. Это усиливает невозвратную миграцию населения, преимущественно в трудоспособном возрасте, вследствие чего значительно снижаются показатели воспроизводства сельского населения, а также обостряется проблема дефицита кадров сельскохозяйственных организаций.

Кроме того, наше изучение показало, что население свыше 80% сельских населённых пунктов Беларуси не превышает 100 человек (таблица 3).

Таблица 3 - Распределение сельских населённых пунктов Республики Беларусь в 2019 году по численности сельского населения

Диапазон численности сельского населения, человек	Число административно-территориальных единиц	Удельный вес, %
без населения	2323	10,1
менее 10	6932	30
10 - 99	9786	42,4
100-999	3768	16,3
1000 и более	266	1,2
Итого	23075	100

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [16]

Наиболее важным фактором сокращения общей численности сельского населения является его ежегодная естественная убыль, являющаяся результатом превышения показателей смертности над показателями рождаемости (таблица 4). При этом наблюдаемое в динамике уменьшение показателя смертности не оказало позитивного влияния на уровень естественного прироста населения ввиду опережающих темпов снижения рождаемости.

Таблица 4 – Показатели естественного движения сельского населения Республики Беларусь за период 2011-2019 гг., человек

Годы	Рождаемость населения	Ежегодное изменение рождаемости	Смертность населения	Ежегодное изменение смертности	Естественный прирост, убыль (-)
2011	25702	-	56143	-	-30441
2012	26764	1062	51297	-4846	-24533
2013	27561	797	50051	-1246	-22490
2014	26830	-731	47306	-2745	-20476
2015	27158	328	46463	-843	-19305
2016	26774	-384	45780	-683	-19006
2017	23704	-3070	45339	-441	-21635
2018	21804	-1900	44524	-815	-22720
2019	20550	-1254	43830	-694	-23280

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [10, 11]

Второй по значимости причиной сокращения численности населения сельских территорий является миграционная составляющая, изучение которой показало наличие

тенденции устойчивого миграционного оттока населения в города и посёлки городского типа (таблица 5). На протяжении изученного периода значение отрицательного миграционного сальдо колебалось в пределах от 3333 человек в 2017 году до 24443 человек – в 2013.

Таблица 5 – Показатели миграции населения Республики Беларусь за период 2013-2019 гг., человек

Наименование показателя	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Число мигрантов:							
- из сельских населённых пунктов в города и посёлки городского типа	67509	72568	76068	65339	62891	64960	64911
- из городов и посёлков городского типа в сельские населённые пункты	43066	50428	61303	57709	59558	54609	54998
- между сельскими населёнными пунктами	10972	11980	12850	10862	10296	9872	9900

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [10, 11]

3) более низкий, по сравнению с городами, уровень доходов населения, что не позволяет повысить привлекательность трудоустройства в сельских регионах и усиливает негативные демографические тенденции.

Несмотря на наличие личных подсобных хозяйств у подавляющего числа сельских жителей, основу их денежных доходов составляет заработная плата, уровень которой должен способствовать полноценному воспроизводству рабочей силы и формированию экономических стимулов кадрового обеспечения агробизнеса [15]. Несмотря на предпринимаемые на государственном уровне меры по сближению показателей заработной платы в сельском хозяйстве с другими отраслями экономики, проблема диспаритета доходов сельских и городских жителей остается на сегодняшний день достаточно актуальной. Результаты выполненного нами исследования соотношения среднемесячной заработной платы работников, занятых в сельском хозяйстве, к среднему уровню в стране (за период 2005-2021 гг.), показали разрыв порядка 30-40%, в последующие годы проводимая экономическая политика способствовала смягчению проблемы (в январе 2024 года уровень номинальной начисленной заработной платы по виду экономической деятельности «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» составлял 78,5% к общереспубликанскому значению этого показателя) [8].

4) качественный разрыв в условиях и эффективности жизнедеятельности населения в сравнении с городами, что не позволяет в полной мере удовлетворять социальные и духовные потребности и не способствует повышению уровня привлекательности сельских территорий для постоянного проживания. Ключевая роль в достижении высоких социальных стандартов и необходимого уровня жизни сельского населения принадлежит социальной инфраструктуре, при этом она является важным интегрирующим фактором и действенным механизмом обеспечения эффективного функционирования АПК и устойчивого развития сельских территорий.

На основании данных Национального статистического комитета и Министерства здравоохранения Республики Беларусь [3-6, 12, 13] нами выполнен анализ показателей

состояния и развития социальной инфраструктуры сельских территорий по отдельным функциональным направлениям, по результатам которого выявлены следующие тенденции:

- имеет место достаточно высокая интенсивность жилищного строительства в сельских населённых пунктах. Реализация комплексных мероприятий жилищной политики, государственная поддержка жилищного строительства позволили сократить количество граждан (семей), проживающих в сельской местности и нуждающихся в улучшении жилищных условий с 60,6 тысяч в 2017 году до 52,4 тысяч в 2022 году, при этом отмечаются значительные позитивные изменения в уровне благоустройства жилья;

- ежегодное устойчивое сокращение числа образовательных учреждений всех уровней на основе их реорганизации и укрупнения в соответствии с социально-демографическими изменениями в сельской местности. Одновременно с этим пропорционально сокращается численность учителей и количество выпускников школ. С одной стороны, указанные изменения имеют преимущественно объективный характер, поскольку продиктованы необходимостью соблюдения основных параметров установленных социальных стандартов, с другой – оказывают влияние на снижение уровня доступности образовательных услуг в сельских регионах и могут усилить миграционный отток сельского населения в города по этой причине;

- получают развитие новые формы медицинского обслуживания населения на фоне проведения мероприятий по реорганизации сельских учреждений здравоохранения. Для качественной организации первичной медицинской помощи сельскому населению в условиях малонаселённых деревень, удалённости их друг от друга и от районных центров организована работа передвижных фельдшерско-акушерских пунктов, которые отличаются от стационарных пунктов лучшей оснащённостью оборудованием и позволяют оказывать своевременную медицинскую помощь всем категориям сельского населения. По данным на 2024 год в Беларуси работают 1848 стационарных и 26 передвижных фельдшерско-акушерских пунктов;

- по данным выборочного обследования домашних хозяйств, более 30% сельского населения не имеют удобного доступа к общественному транспорту [12], что является лимитирующим фактором развития территорий и формирования эффективной производственной логистики субъектов регионального сельского хозяйства. В международной практике мобильность населения является одним из ключевых компонентов показателя «доступа к базовым услугам». Она играет важную роль в сокращении масштабов нищеты, поскольку влияет на экономическое развитие регионов, а также на доступность услуг образования, здравоохранения и т. п. [9]. Сказанное свидетельствует о необходимости продолжения работы по совершенствованию транспортных коммуникаций в сельской местности;

- сокращение числа объектов социально-культурной инфраструктуры (публичных библиотек, клубов), снижение спроса сельского населения на их услуги;

- поступательное ежегодное увеличение числа Интернет-пользователей в сельских регионах, что стало возможным за счёт активного проникновением мобильного и проводного Интернета в сельские поселения и повышения уровня цифровой грамотности населения. Вместе с тем, пока не решена проблема повсеместного доступа к сетям подвижной широкополосной связи, что является фактором, негативно влияющим на возможность удовлетворения потребностей населения в информационно-коммуникационных услугах;

5) взаимосвязь и взаимообусловленность устойчивого социально-экономического развития сельских территорий и эффективности функционирования региональных субъектов аграрного бизнеса. Исследование показало, что системная государственная поддержка сельского хозяйства в Республике Беларусь, реализованная с 2005 года посредством разработки ряда государственных программ, ориентированных на развитие сельского

хозяйства и сельских поселений, способствовала относительному улучшению конечных финансово-экономических показателей деятельности сельскохозяйственных организаций. Вместе с тем, изученные нами финансовые показатели деятельности сельскохозяйственных организаций и их динамика свидетельствуют о пока еще сложном положении товаропроизводителей, сохранении проблем во взаиморасчётах с покупателями и поставщиками и значительной задолженности по кредитам и займам;

6) важным элементом системы государственного регулирования регионального сельского хозяйства, а также одним из ключевых факторов развития сельских территорий являются инвестиции. Они способствуют модернизации производства, повышению уровня его автоматизации и сокращению ручного труда, созданию более благоприятных условий для формирования и развития человеческого капитала, развитию экологически чистых методов производства сельскохозяйственной продукции, сохранению биоразнообразия и предотвращению загрязнения природных объектов сельских территорий. В условиях дефицита собственных средств организаций и имеющихся ограничений в использовании ресурсов республиканского и местных бюджетов возникает потребность в привлечении внешних негосударственных источников, в числе которых – иностранные инвестиции. В настоящее время активность иностранных инвесторов в отношении сельского хозяйства Республики Беларусь является невысокой, доля иностранных инвестиций, в том числе – прямых иностранных инвестиций не превышает 1% в общем объёме ресурсов, направляемых на развитие организаций реального сектора экономики.

7) усиление техногенного «давления» на природные экосистемы сельских территорий, что определяется:

- во-первых, факторами интенсификации производства сельскохозяйственной продукции. Их воздействие обусловлено использованием традиционных технологических приёмов производства, в числе которых - применение минеральных удобрений. В случаях превышения научно обоснованных норм их внесения, высока вероятность отрицательного воздействия интенсификации производства на результаты сельскохозяйственной деятельности и качество окружающей природной среды. Вместе с тем, дополнительное внесение минеральных удобрений в отдельных районах Гомельской и Могилевской областей (относящихся к пострадавшим в результате аварии на Чернобыльской АЭС) является оправданным, поскольку это направлено на снижение перехода радионуклидов из почвенной в растительную среду и выступает одной из контрмер, осуществляемых на загрязнённых территориях;

- во-вторых, использованием технологий производства, приводящих к выбросам в атмосферный воздух значительных объёмов загрязняющих веществ. Изученные нами показатели выбросов (включая парниковые газы, вызывающие необратимые климатические изменения в виде глобального потепления) от источников в сельском хозяйстве (таблица 6) свидетельствуют о том, что производство сельскохозяйственной продукции в Беларуси представляет значительную угрозу для состояния природной среды сельских территорий.

Таблица 6 - Показатели выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух в сельском хозяйстве Республики Беларусь за период 2009 – 2021 гг.

Наименование показателя	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
Выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух от стационарных источников, тыс. т	37,7	66,8	127,4	154,7	165,3	146,9	176,7
в % к общему объёму выбросов	8,3	18,0	28,61	33,8	36,5	34,5	38,0

Источник: составлено по данным Национального статистического комитета Республики Беларусь [1]

Выявленные тенденции обусловлены, главным образом, особенностями специализации сельского хозяйства, в котором большую роль играет производство продукции животноводства. Наиболее существенным источником выбросов загрязняющих веществ являются тепло- и энергоустановки, которые используются в животноводческих комплексах;

- в-третьих, осуществлением производственной деятельности сельскохозяйственных организаций, а также необходимостью проживания части сельского населения на территориях, где еще не в полной мере преодолены последствия аварии на Чернобыльской АЭС. В настоящее время из 1204 населённых пунктов, находящихся в зоне радиоактивного загрязнения, 1188 – являются сельскими. Площадь земель, загрязнённых выше 1 Ки/км² цезием-137 и (или) выше 0,15 Ки/км² стронцием-90 составляет 1345,1 тыс. га, из которых 529 тыс. га - сельскохозяйственные земли [14].

Таким образом, проведенные исследования позволяют заключить, что к числу наиболее важных проблем, препятствующих выходу сельских территорий Беларуси на траекторию устойчивого социально-экономического развития, относятся следующие:

- наличие тенденции ежегодного сокращения численности сельского населения (в том числе – в трудоспособном возрасте), вызванной естественными и миграционными причинами, и имеющей устойчивый и долговременный характер;

- сохраняющееся относительное неравенство в социально-экономическом положении и уровне жизни городского и сельского населения, диспропорциональность в уровне и темпах развития соответствующих территорий;

- недостаточно высокий уровень эффективности функционирования организаций аграрной сферы, являющихся «ядром» экономики сельских территорий, основным местом трудоустройства и источником материального благосостояния сельского населения;

- наличие экологических угроз развития сельских территорий, вызванных увеличением антропогенной нагрузки на локальные экосистемы.

Вместе с тем, значимость сельских территорий для целей обеспечения продовольственной безопасности государства, сохранения природных ландшафтов и культурных традиций, развития малого бизнеса, а также решения ряда социально-экономических задач государства обуславливает важность дальнейшей работы в направлении укрепления социально-экономического положения населения сельских территорий Республики Беларусь и целенаправленного комплексного развития этих территорий на принципах устойчивости.

Список использованных источников

1. Выбросы загрязняющих веществ в атмосферный воздух [Электронный ресурс] / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. – Минск. – Режим доступа: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-excel/Ekolog_sistema/A1-1990-2021.xlsx. – Дата доступа: 06.09.2023.

2. Демографический ежегодник Республики Беларусь, 2019 / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. – Минск, 2019. – 429 с.

3. Здравоохранение в Республике Беларусь [Электронный ресурс]: офиц. стат. сб. за 2015 г. — Минск: ГУ РНМБ, 2016. — 278 с. – Режим доступа: http://med.by/content/stat/stat2016/2015_1.pdf. – Дата доступа: 20.01.2024.

4. Здравоохранение в Республике Беларусь [Электронное издание]: офиц. стат. сб. за 2017 г. — Минск: ГУ РНМБ, 2018. — 274 с. – Режим доступа: http://med.by/content/stat/stat2018/2017_1.pdf. – Дата доступа: 20.01.2024.

5. Здравоохранение в Республике Беларусь [Электронное издание]: офиц. стат. сб. за 2019 г. — Минск: ГУ РНПЦ МТ, 2019. — 257 с. – Режим доступа: <http://m.med.by/content/stat/stat2019/2019-1.pdf>. – Дата доступа: 20.01.2024.

6. Здоровоохранение в сельской местности Республики Беларусь за 2010 г. [Электронный ресурс]: офиц. стат. сб. — Минск: РНМБ, 2011. — 50 с. — Режим доступа: http://m.med.by/content/stat/stat2011/2010_3.pdf. — Дата доступа: 20.01.2024.
7. Интерактивная информационно-аналитическая система распространения официальной статистической информации [Электронный ресурс] / Нац. стат. ком. Респ. Беларусь. — Минск. - Режим доступа: <http://dataportal.belstat.gov.by/>. — Дата доступа 22.05.2024.
8. Номинальная начисленная и реальная заработная плата работников Республики Беларусь по видам экономической деятельности [Электронный ресурс] / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск. — Режим доступа: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-excel/Oficial_statistika/2024/nach_sr_zarplata-2401.xlsx. — Дата доступа: 20.08.2024.
9. Предложения по формированию модельного перечня базовых услуг и методов оценки их доступности для мониторинга ЦУР в регионе СНГ [Электронный ресурс]: Статист. бюллетень. - 2020. - № 2 / Межгосуд. статист. комитет СНГ. - Режим доступа: <https://new.cisstat.org/documents/20143/292010>. — Дата доступа: 01.09.2023.
10. Регионы Республики Беларусь, 2020. Социально-экономические показатели: статист. сб. - Том 1 / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск, 2020. — 776 с.
11. Регионы Республики Беларусь, 2022. Социально-экономические показатели: статист. сб. - Том 1 / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск, 2022. — 732 с.
12. Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь, 2021: статист. сб. / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск, 2021. — 250 с.
13. Социальное положение и уровень жизни населения Республики Беларусь, 2023: статист. сб. / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск, 2023. — 220 с.
14. Социально-радиационный паспорт. Гомельская область, 2018 [Электронный ресурс] / РНИУП «Институт радиологии», 2018. — 60 с. — Режим доступа: https://mchs.gov.by/upload/iblock/a80/pasport_gomelskaya-oblast-2018.pdf. — Дата доступа: 10.12.2022.
15. Сычёва, Н.В. Оценка уровня жизни сельского населения Республики Беларусь / Н.В. Сычёва // Потребительская кооперация. — 2023. - № 4 (83). — С. 3-7.
16. Численность и территориальное размещение населения [Электронный ресурс] / Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. — Минск. — Режим доступа: <https://census.belstat.gov.by/sections/1>. — Дата доступа: 10.12.2022.
17. Численность населения на 1 января 2024 г. по областям и г. Минску [Электронный ресурс] // Нац. статист. комитет Респ. Беларусь. - Режим доступа: https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/ssrd-mvf_2/natsionalnaya-stranitsa-svodnyh-dannyh/naselenie_6/chislennost-naseleniya1_yan_poobl/. — Дата доступа: 31.08.2024.

MUNDARIJA

Farg‘ona politexnika instituti rektori, t.f.d., professor Salomov O‘ktam Raximovichning kirish so‘zi.....	4
1-SHO‘BA. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MAMLAKAT INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISHDA MOLIYAVIY HISOB VA HISOBOTNING O‘RNI	
Kudbiyev Davlatbay, Zakirova Sevaraxon O‘ktamjon qizi MHXSGA O‘TISH SHAROITIDA KICHIK VA O‘RTA BIZNES KORXONALARIDAN BUXGALTERIYA HISOBINI TASHKIL ETISH MUAMOLARI.....	6
Абдиев Мурат Журатович, Токторов Кубаныч Кадырмаматович, Момунов Уметбек Насирдинович ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПРЕДПРИЯТИЙ В СООТВЕТСТВИИ С МСФО.....	9
Хожаев Азизхон Саидалохонович, Музаффарова Шохзодахон Жамшидовна СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЁТА ЧАСТНОГО КАПИТАЛА В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ.....	13
Эрматов Акмалжон Акбаралиевич СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА.....	17
G‘opparov Maribjon Oripovich KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI INVESTITSION FAOLLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY USULLARDAN FOYDALANISH	20
G‘anibayev Ixxomjon Shokiraliyevich, Teshaboyeva Mohigul Eldorjon qizi, GILAM ISHLAB CHIQARISH KORXONALARIDA MAHSULOT TANNARXINI SHAKILLANTIRISH USLUBYOTINI TAKOMILLASHTIRISH.....	23
G‘anibayev Ixxomjon Shokiraliyevich AVTOMOBIL TRANSPORTI KORXONALARIDA XARAJATLAR HISOBINING TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	26
Temirqulov Alisher Abduraimovich Dilovarxujayeva Mexrinigor Isroiljon qizi, KORXONA VA BANK O‘RTASIDAGI PUL MABLAG‘LARI HARAKATI HISOBINI SAMARALI TASHKIL ETISH MASALALARI.....	29
G‘anibayev Ixxomjon Shokiraliyevich, Jo‘rayeva Zilolaxon Ixxomjon qizi NODAVLAT MAKTABGACHA TA‘LIM TASHKILOTLARIDA XARAJATLAR HISOB VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	32
Абдурахманова Зарина Гайрат кизи, СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И ИХ РЕШЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ГЛОБАЛЬНУЮ ЭКОНОМИКУ	35
Ablazov Nurillo Xusanboyevich, Shaxobidinov Diyorbek Dilshodjon o‘g‘li, DAROMAD VA XARAJATLARNI TAN OLISHNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	39
Mamajonov Akramjon Turgunovich XALQARO STANDARTLAR (MHXS) ASOSIDA MOLIYAVIY HOLAT TO‘G‘RISIDAGI HISOBOTNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI....	44
Mustafoyev Azimjon Farruxovich HISOB SIYOSATI VA UNI NODAVLAT TA‘LIM TASHKILOTLARIDAGI AHAMIYATI VA VAZIFALARI	46
Muxammadiyev Zarrux Umarovich KAPITAL INVESTITSİYALAR BO‘YICHA AMALGA OSHIRILGAN XARAJATLARNI XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ KAPITALIZATSIYA	

QILISH TARTIBI	50
Muxidinov Ayubbek Nuritdinovich, INVESTITSION JOZIBADORLIKNI OSHIRISHDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI JORIY QILISHNING AHAMIYATI	54
Ermatov Akmaljon Akbaraliyevich, Rustamova Dilnavoz Akbarali qizi XUSUSIY KAPITAL HISOBI VA AUDITINING DOLZARB MASALALARI	56
Nishonova Ikboloy Ibroximovna, Ro‘zimatov Xojimuhammad Adhamjon o‘g‘li XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARNING TASHQI IQTISODIY FAOLIYATINING BUXGALTERIYA HISOBI VA TAHLILINI TASHKIL QILISHNI TAKOMILLASHTIRISH	58
Qodirov Javohir Qahramon o‘g‘li TIJORAT BANKINING DAROMADLARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI.....	61
Sheraliyev Xayrulla Karimovich MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI AMALIYOTGA JORIY QILISHNING MUAMMO VA ECHIMLARI	64
Yakubov Valijon Ganiyevich, Rajabaliyev Abbosxon Baxrom o‘g‘li ZAMONAVIY SHAROITLARDA TIJORAT BANKINING KREDIT OPERATSIYALARINI HISOBGA OLIISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI...	66
Sultonova Mushtariy Abdulabbosovna DAVLAT TIBBIYOT MUASSASALARIDA MODDIY RAG‘BATLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISH JAMG‘ARMASI MABLAG‘LARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	70
Ismailov Naufal Nadirovich KONSOLIDATSIYALASHGAN MOLIYAVIY HISOBOTLARNI MHXS TALABLARIGA MUVOFIQ TAYYORLASH TAMOYILLARI.....	72
2-SHO‘BA. IQTISODIY TAHLIL SAMARALI INVESTITSION QARORLAR QABUL MEXANIZMI SIFATIDA	
Mamayunus Pardayev, Obid Pardayev. KREATIV IQTISODIYOT, UNING PRINSIPLARI VA TAHLILGA OID MASALALARI	76
Gafurov Ubaydullo Vaxabovich KICHIK BIZNESNI BOSHQARISHDA IQTISODIY TAHLILNING ZAMONAVIY USULLARIDAN FOYDALANISH XUSUSIYATLARI.....	79
Yormatov Ilmidin Toshmatovich KADRLAR SILOHIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI ASOSIY OMILLARNING TAHLILI	83
Davlyatshayev Akmal Ashurmamatovich HUDUDLAR IQTISODIYOTIGA XORIJIY INVESTISIYALARNI JALB QILISH MASALALARI	86
Muminova Elnoraxon Abdukarimovna, Jo‘rayev Asadbek Anvarjon o‘g‘li HUDUDLARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI	90
Muminova Elnoraxon Abdukarimovna, Alijonov Raxmatillo vazbek o‘g‘li HUDUDLARNING INVESTITSIYA JOZIBADORLIGINI OSHIRISH ORQALI PAXTA-TO‘QIMACHILIK KLASSTERLARINI RIVOJLANTIRISH	92
Pardayev Obid Mamayunusovich XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARIDA SINERGETIK SAMARADORLIKDAN FOYDALANISH YO‘NALISHLARI.....	94

Махкамова Саида Гайратовна СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ПРИОБРЕТЕНИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПО ИМПОРТУ В НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ	98
A'zamova Aziza Olimjon qizi YOG‘-MOY SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSION AUDITNI TASHKIL QILISH.....	102
Abdullayeva Sevara Xasanovna KORXONALARNING IQTISODIY BARQARORLIGI TUSHUNCHASI VA UNI OSHIRISH MASALALARI	107
Fozilov Xayotjon Raximovich SOG‘LIQNI SAQLASH TIZIMIDA XARAJAT VA DAROMADLAR TAHLILNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	110
Gaybullayeva Gulbaxor Maxmudovna, Ne‘matov Fayzulloxon Yo‘ldoshxon o‘g‘li KORXONA RENTABELLIK DARAJASINI ANIQLASH YO‘LLARI	113
Ibragimova Zarema Zokirovna BOSHQARUV TAHLILI KONSEPSIYASI UNING OBYEKTлари, MAQSADLARI VA YO‘NALISHLARI	116
Karimov Eminjon Gapardjonovich BASIC INFORMATION SOURCES AND TYPES OF ANALYSIS FOR FINANCIAL ANALYSIS OF ENTERPRISES	119
Кенжебаева Гульфуза Рахматиллаевна ИНВЕСТИРОВАНИЕ В ЦЕННЫЕ БУМАГИ В УЗБЕКИСТАНЕ С ПОМОЩЬЮ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	121
Kurbonova Shaxrinoz Avazxonovna ASOSIY VOSTALAR HISOBINI MHXS ASOSIDA INVESTITSION KO‘CHMAS MULK SIFATIDA TAN OLISH MASALALARI.....	125
Madg‘oziyev Rustam Xoltojiyevich MOLIYAVIY AKTIVLAR TO‘G‘IRISIDA TUSHUNCHA VA UNI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	128
Mirzoraximova Guliruxsor Jahongir qizi KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK INNOVATSION IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA	131
Qodirov Azamatjon Baxodirovich KORXONANING MOLIYAVIY HOLATINI BAHOLASH BO‘YICHA XORIJ TAJRIBASI.....	135
Qudbiyev Nodir Tohirovich, Mashrabjonov Azizbek Farmonjonovich KORXONANING MOLIYAVIY NATIJASI VA UNI TAHLIL QILISHGA YONDASHUVLAR	138
Rasulova Shaxnoza Xatamovna, Abdullayeva Madinabonu Mahmudjon qizi INVESTITSIYA XARAJATLARINI HISOBGA OLISH VA ULARNI SAMARALI BOSHQARISHNING AHAMIYATI	141
Савинова Галина Анатолевна СОВРЕМЕННАЯ МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКИ АНАЛИЗА СОБСТВЕННОГО КАПИТАЛА.....	144
Adxam Ahmedov MAHALLIY BOSHQARUV IDORALARI FAOLIYATIDA AHOLI BANDLIGINI TA‘MINLASH MASALALARI.....	149
Abdullaeva Sevaraxon Xasanovna TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARINING BOZOR KON‘YUNKTURASI TAHLILI	153
3-SHO‘BA. MAMLUKAT IQTISODIYOTINI YASHIL IQTISODIYOT KONSEPSIYASI	

ASOSIDA RIVOJLANTIRISH MASALALARI	
Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich, MINTAQALARDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	156
Носиров Илхом Аббосович, БУДУЩЕЕ ЗА ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКОЙ: ВОПРОСЫ И РЕШЕНИЯ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.....	159
Kurpayanidi, Konstantin Ivanovich ,Pulatov Odiljon Tolib ugli, THE IMPORTANCE OF INFORMATION SECURITY FOR ENHANCING COMPETITIVENESS IN THE CONTEXT OF GLOBAL DIGITALISATION	162
Raxmonazarov Paxlovon Yigitaliyevich, YASHIL IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALAR KIRITISHNING AHAMIYATI	166
Абдуллаева Мавжуда Хабибуллаевна ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ	170
Abdumutalliyev Abdulaxad Abdusamad o‘g‘li ISSUES IN ESTABLISHING FAMILY BUSINESSES AND THEIR DEVELOPMENT BASED ON GREEN ECONOMY	172
Abdumutalova Gulrux Shuxratjon qizi, O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA BANKLARNING ROLINI KENGAYTIRISH IMKONIYATLARI.....	175
Axunova Ma‘rifat Hakimovna O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA BARQAROR RIVOJLANISHNI TA‘MINLASHNING DOLZARB MASALALARI.....	177
Baxtiyorov Asrorbek Azizjon o‘g‘li, Teshabayev Dilmurod Boxodir o‘g‘li, RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA PUL-KREDIT SIYOSATI VA BANK XIZMATLARINING TRANSFORMATSIYASI	179
Beknazarova Nilufar Tulkinovna YASHIL MOLIYAVIY INSTRUMENTLAR VA ULARNING VALYUTA OPERATSIYALARIGA TA‘SIRI.....	183
Ibragimov Ulmas Raxmanovich, IMPROVING THE ORGANIZATIONAL ECONOMIC MECHANISM OF COMPETITIVENESS OF BUSINESS STRUCTURES BASED ON THE CONCEPT OF GREEN ECONOMY	187
Isomitdinova Gulbaxor Kurbonaliyevna YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANISHIDA INVESTITSİYALARINING O‘RNI	190
Karimova Gulzira Ikromali qizi, SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SALOHİYATINI OSHIRISH VA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHGA ESG AMALIYOTIDAN FOYDALANISH ORQALI ERISHISH.....	192
Mamarasulov Diyorbek Alijon o‘g‘li, MILLIY IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA “YASHIL” MOLIYALASHTIRISH DASTAKLARI VA VOSITALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI.....	196
Nazarova Latofat Toirjon qizi, BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA‘MINLASHDA YASHIL IQTISODIYOTNING AHAMIYATI.....	201

Ramazonov Baxtiyor, MAMLAKATNI EKOLIQIK XAVFSIZ VA BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHNING AMALIY AHAMIYATI.....	203
Rashitova Nilufar YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHDA MA’SULIYATLI ISTE’MOLNING AHAMIYATI	206
Uzganbayeva Dilnoza Toxtasinovna, Adjaliyev Shevket Seyranovich O‘ZBEKISTONNING YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHI, MUAMMO VA YECHIMLARI.....	211
Valiyev Axliddin Aropitdinovich YASHIL IQTISODIYOTGA INVESTITSİYALAR KIRITISHNING AHAMIYATI	215
Nishonova Shaxnoza Murodjon qizi QURILISH MATERIALLARI SANOATI KORXONALARIDA INVESTITSİYAVIY LOYIHALARNI BAHOLASH.....	218
Umarov Elshod G‘ulom o‘g‘li ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH SOHASIDA SANOAT KRXONALARINI AXBOROT BILAN TA‘MINLASH.....	221
Qodirov Jasurbek Sharofitdinovich DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGI ASOSIDA IQTISODIY TARMOQLAR RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI.....	224
4-SHO‘BA. MILLIY IQTISODIYOT GLOBAL IQTISODIYOTIGA TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV MUAMMOLARI VA YECHIMLARI	
Tashpulatov Aybek, Azamjonov Javohir Jaxongir o‘g‘li, TRANSFORMATSIY SHAROITIDA MEHNAT BOZORINI SAMARALI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY YO‘NALISHLARI	227
Yormatov Ilmidin Toshmatovich HR BOSHQARUVIGA YANGI YONDASHUVLAR VA JHON STANDARTLARIGA MOSLASHISH ZARURATI	232
Kadirov Abdumalik Matkarimovich SANOAT KORXONALARINING HR-BOSHQARUVIDA SAP-DASTURIY TA‘MINOTINING AHAMIYATI	239
Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna IQTISODIYOTNI TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA MILLIY INNOVATSION TIZIMNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	246
Джуманиязова Сабина Михайловна, Каримов Акром Аббасович БЮДЖЕТИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА: ПОДХОДЫ, МЕТОДЫ И ВЛИЯНИЕ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЙ	249
Исмаилова Гульшодахан Камолиддиновна, ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И НАУЧНАЯ СУЩНОСТЬ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ, ЕЕ ОСОБЕННОСТИ.....	252
Маталиева Назик Жаналиевна, Шатманова Айжамал Суйналиевна, Арстанбеков Амантур Кушбакович ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ СФЕРЫ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ	256
Mo‘ydinova Gulnozaxon Qahramon qizi, XODIMLARNI INNOVATSION BOSHQARISH JARAYONLARIGA TA’SIR	

ETUVCHI OMILLAR TAHLILI	262
Muydinov Eldorbek Aminjon o‘g‘li DAVLAT ORGANLARIDA JAMOATCHILIK BOSHQARUVINI TAKOMILLASHTIRISH: AMALDAGI MEXANIZMLAR, MUAMMOLAR VA YANGI YONDASHUVLAR.....	266
Sattorov Abdusalom Mutalipovich, Nizomiddinova Maftunaxon Shoirjonovna INKLYUZIV SIYOSAT ISHLAB CHIQISH VA TARMOQ BOSHQARUVINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGINI O‘RGANISH.....	270
Shoyev Davronbek Axmadjonovich. BOSHQARISH SIFATINI BAHOLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING SHAKLLANISHI	273
Arzimatov Bobirmirzo Zokirjon o‘g‘li TURIZMDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR INVESTITSİYALARINI BOSHQARISHNING SAMARALI USULLARI.....	277
Xakimova Oydinaxon Abdulxamidovna TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIGA INNOVATSION BOSHQARUV TIZIMINI JORIY QILISHDA ILG‘OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBALARI.....	282
Begalieva Nazokatxon KORXONA XODIMLARINI MOTIVATSION BOSHQARISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI.....	287
Xasanova Sitora Islamovna ISHLAB CHIQARISH KORXONALARI BOSHQARUVIGA BAG‘ISHLANGAN ILMIY QARASHLAR TAHLILI AMALGA OSHIRILISHINING KONSEPTUAL ASOSLARI	289
Tojimatov Izzatbek Ikromali o‘g‘li MARKETING AVLODLARI EVOLUTSIYASI VA UNING KOMPANIYALAR BOSHQARUVIGA TA‘SIRI MASALALARI	291
Tashpulatova Muniraxon Mahmudovna IQTISODIY GLOBALLASHUV DAVRIDA RISK BOSHQARUVI KO‘MAGIDA XODIMLAR ISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI VA AFZALLIKLARI.....	294
Avulchayeva Feruza Jurakuziyevna. SANOAT KORXONALARIDA BOSHQARUV TIZIMINI ROLI VA AHAMIYATI	297
Ergashev Sanjarbek Sobirjon o‘g‘li SANOAT KORXONALARINI RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASH ASOSIDA RESURS TEJAMKORLIGIGA ERISHISH YO‘LLARI.....	300
Raximov Furqat Jalolovich GLOBAL KIMYOVIY TOLALAR BOZORI VA UNING BARQAROR RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	304
Abduqodirova Shahzoda Ilhomidin qizi TIJORAT BANKLARIDA MOLİYAVIY RISKLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH OMILLARI	308
Shakirova Yulduz Saydaliyevna, H.Odiljonov GLOBAL IQTISODIYOTNING TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA KORXONANI SAMARALI BOSHQARISHGA STRATEGIK YONDASHUVLAR	311
Сардор Иноят ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ЦИФРОВИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ.....	314
Maxmudov Shoxruxbek Asror o‘g‘li SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH RISKLARINI ANIQLASH VA	

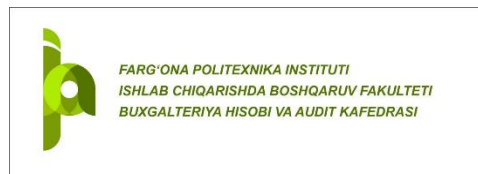
MINIMALLASHTIRISH STRATEGIYALARI.....	316
Yakubov Xojiakbar Izatullayevich MOLIYAVIY FIRIBGARLIKLARNI OLDINI OLISHDA MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI O‘RNI.....	319
5-SHO‘BA. BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA‘MINLASHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKTNING ROLI	
Ismanov Ibroxim Nabiyeovich RAQAMLASHTIRISHNING BUXGALTERIYA HISOBINI RIVOJLANTIRISHGA TA‘SIRI.....	322
Mirzakarimova Muyassarxon Muminovna O‘ZBEKISTONDA NOAN‘ANAVIY BANDLIKNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI.....	327
Kunduzova Kumrixon Ibragimovna, OZIY-OVQAT ISHLAB CHIQRISH KORXONALARIDA BUXGALTERIYA HISOBINI AVTOMATLASHTIRISH MASALALARI.....	331
Usmanov Akramjon Axmadjonovich JAMIYAT TARRAQQIYOTIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MASALALARI.....	335
Davlyatova Gulnora Muhammedjanovna ISHLAB CHIQRISH JARAYONLARINI AVTOMATLASHTIRISH VA OPTIMALLASHTIRISHDA SUN‘IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI	338
Akhunova Shokhista Numanjanovna, Askarov Farhod Rakhmatovich EXPLORING THE POTENTIAL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TRANSFORMING FINANCE IN UZBEKISTAN.....	341
Гафурова Фаина Семёновна, Туйчиева Одина Набиевна ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК ФАКТОР ОПТИМИЗАЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	345
Imomov Shavkat Xudoyberdiyevich, Mamasidiqov Doniyorjon Zayibjon o‘g‘li TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN SUN‘IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI	348
Жураев Миржалол Фарход угли РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА	352
Касимова Сайёра Каримовна ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В СТРАТЕГИИ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОРГАНИЗАЦИИ	355
Maxkamov Saidafzal Saidkamol o‘g‘li, Nomanov Javoxir Olim o‘g‘li, ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELLEKT BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA‘MINLASHDA HAL QILUVCHI VOSITA SIFATIDA.....	358
Мухтарова Умида Каримовна, ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ КАК КЛЮЧЕВОЙ ЭЛЕМЕНТ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ.....	361
Nabiyeva Nilufar Muratovna, SUN‘IY INTELLEKTNI MAMALAKAT IQTISODIYOTIGA QO‘LLASH MASALALARI	364
Umidakhon Narzullaeva Nodir qizi EXPLORING THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION IN TRAVEL AND TOURISM.....	368

Sattorov Abdusalom Motalipovich, MATEMATIK STATISTIKA MASALALARIDA MS EXCEL DASTURIDAN FOYDALANISH	371
Tuxtasinova Muxayyo Mirzasultonovna, QURILISHDA SUN‘IY INTELEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI	374
Usmanova Zulfiya Musayevna, SUN‘IY INTELEKTDAN FOYDALANISH MASALALARI.....	376
Xamraqulov Ixtiyor Baxtiyorovich, Muratov Seitali Shevketovich, ENERGIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA SUN‘IY INTELEKT (AI) YECHIMLARINING ROLI.....	380
Abdujalilova Dilnoz Abdusattorovna, Kenjayev Sherzod Ulug‘bek o‘g‘li BYUDJET TASHKILOTLARIDA PUL MABLAG‘LARINI RAQAMLASHTIRISH AMALIYOTI.....	382
Агаджанова Барно Тулкиновна РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА.....	384
Холиддинов Илхомбек Хосилжонович, Холиддинова Машхурахон Муталибжон кизи РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ОЦЕНКЕ НАДЕЖНОСТИ ЭЛЕКТРОСНАБЖЕНИЯ В ЭЛЕКТРИЧЕСКИХ СЕТЯХ НАПРЯЖЕНИЕМ 6-10 КВ.....	387
Salimov Abdumajid Abduvoxobovich KICHIK SANOAT KORXONALARINING YIRIK KORXONALAR BILAN KOOPERASION ALOQALARINI KUCHAYTIRISH YO‘LLARI.....	390
6-SHO‘BA. KORXONALARNING EKOLOGIK, IJTIMOIIY VA KORPORATIV BOSHQARUV (ESG) JARAYONLARIDA AUDITNI TASHKIL ETISH MASALALARI	
Ismanov Ibroxim Nabiyeovich, Mexmonaliyev Ulug‘bek Erkinjon o‘g‘li JAHON AMALIYOTI ZAMONAVIY DAVLAT AUDITINING NAZARIY VA USLUBIY MUAMMOLARI.....	393
Karabaev Muxtar Matmusayevich MIJOZ KORXONALARDA AUDIT JARAYONLARINI TASHKIL QILISH MASALALARI	395
Sharipov Botirali Roxataliyevich, Sobirov Otabek Olimjonovich TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH VA EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHGA TA‘SIR ETUVCHI OMILLAR	399
Yormatov Ilmidin Toshmatovich, Mirzaliyev Axror Baxodirovich TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BAHOLASHNING NAZARIY ASOSLARI	401
Xojaev Azizxon Saidaloxonovich, Alavidinova Odinaxon Alavidin qizi OLIY TA‘LIM MUASSASALARIDA BYUDJETDAN TASHQARI MABLAG‘LARI ICHKI AUDITINI TAKOMILLASHTIRISH	404
Агабаева Замирахон Абдужалиловна ПОРЯДОК ПРОВЕДЕНИЯ ПЕРЕОЦЕНКИ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ В НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	407
Barakayev Otabek Otaqulovich AUDITNI NAZARIYA, METODOLOGIYA VA TEXNOLOGIYALARNI BIRLASHTIRISH ORQALI TAKOMILLASHTIRISH	411
Muhammedova Dilfuza Anvarovna, Shukurov Farrux Shuxrat o‘g‘li KOMPANIYALARINING BOSHQARUV TIZIMIDA MOLIIYAVIY NATIJALAR TO‘G‘RISIDAGI HISOBOT AUDITINI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOS	

XUSUSSIYATLARI	414
Mustafoev Akbar Mustafo o‘g‘li INNOVATSION FAOLIYATGA XARAJATLARI HISOBINING AUDITINI AXBOROT TA‘MINOTI SIFATIDAGI METODOLOGIK MASALALARI	417
To‘rayeva Dilfuza Panjiyevna, Berdaliyev Xaydarqul Kattaboyevich MOLIYAVIY HISOBOTNING HALQARO STANTDARTLARI ASOSIDA QISHLOQ XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA KLASSTERLARNI O‘RNI VA AHAMIYATI.....	419
Кудбиев Нодир Тохирович АУДИТ ОТНОШЕНИЙ АРЕНДЫ (ЛИЗИНГА) ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ МЕЖДУ ПРЕДПРИЯТИЯМИ	423
Kuzibayev Umid Maxsitaliyevich ICHKI AUDIT KORXONANI SAMARALI BOSHQARISH TIZIMINI TASHKIL ETISH OMILI SIFATIDA	427
Нишонов Усмонхон Ибрагимович РОЛЬ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	431
Парпиева Махсудахон Махмуджановна СЛЕНГ КАК ЯВЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКОВ.	434
Башарова Гульмира Галимьяновна, Султонов Руслан Рустамжон оглы ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ИНЖЕНЕРНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ.....	437
Гафурова Муштарий Гайратжон кызы НАПРАВЛЕНИЯ И НАЗВАНИЯ ЭКОЛИНГВИСТИКИ	439
Hamdamova Sevara Oybek qizi INGLIZ TILINI TEXNIK SOHA TALABALARIGA O‘RGATISHDA FANLARARO YONDASHUVDAN FOYDALANISH	442
Исроилова Санобархон Мамеджановна ФОРМИРОВАНИЕ И ИЗУЧЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКИХ ЖАНРОВ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ	449
Madumarova Muxayyo Djurayevna CHET TILINI O‘RGANAYOTGAN TALABALARNING MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISH.....	446
Н.В. Сычёва РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОСТОЯНИЕ И КЛЮЧЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ.....	449

Farg‘ona politexnika instituti “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası

**“MILLIY IQTISODIYOTNING YUQORI O‘SISH SUR‘ATLARINI
TA‘MINLASHDA BUXGALTERIYA HISOBI, IQTISODIY TAHLIL VA
AUDITNING NAZARIY VA AMALIY MASALALARI”**

mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya

2024-yil 15-16-noyabr

Mas’ul muharrirlar:

A.Toshpulatov,
A.Xojayev,
A.A.Ermatov.

Kompyuterda sahifalovchilar:

P.Y. Raxmonazarov,
N.A. Yuldasheva,
U.I. Nishonov,
N.Qudbiyev

